

ACADEMIA ROMÂNĂ, FILIALA IAȘI
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Provocările istoriei **Concepte, surse, metodologii**

LEONIDAS RADOS ♦ MIHAI-CRISTIAN AMĂRIUȚEI ♦
ALEXANDRU D. AIOANEI
(editori)

Lucrările Conferinței
Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”
Ediția a IV-a, 2023

COLECȚIA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL” IAȘI

Colecție coordonată de dr. Marius Chelcu și dr. Dorin Dobrinu.

Volum finanțat cu sprijinul Elsaco Electronic și al
Asociației – Societatea de Științe Istorice „A. D. Xenopol”.

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Laurențiu Rădvan, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
CS III dr. Dorin Dobrinu, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română,
Filiala Iași

Redactor: dr. Tamara Botez

Tehnoredactare: Mihaela Răducă

Copertă: Manuela Oboroceanu

Foto copertă:

Biserica și turnul Trei Ierarhi, gravură de Auguste Raffet, 1837 (BAR, GF19II/34766);
Prima clădire a Universității din Iași, a doua jumătate a secolului XIX (Biblioteca Centrală
Universitară „Mihai Eminescu” Iași, Colecții speciale);
Orașul Iași, 1944 (Agenția Națională a Arhivelor, Chișinău).

ISSN: 2971-8279

ISSN-L: 2971-8279

ISBN: 978-606-714-913-5

Responsabilitatea pentru conținutul fiecărui text publicat în acest volum, conform
legislației civile și penale în vigoare, le revine exclusiv autorilor.

© 2024, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași.

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2024

700539 – Iași, str. Munteni, nr. 34, tel. 0232 314947

<https://www.editura.uaic.ro>; e-mail: editura@uaic.ro

Provocările istoriei

Concepte, surse, metodologii

LEONIDAS RADOS ♦ MIHAI-CRISTIAN AMĂRIUȚEI ♦
ALEXANDRU D. AIOANEI
(editori)

*Lucrările Conferinței
Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”
Ediția a IV-a, 2023*

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
2024

Cuprins

Abrevieri	9
Introducere	11

Andrei Pippidi, membru de onoare al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” (8 iunie 2023)

Laudatio cu ocazia conferirii titlului de membru de onoare al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” domnului profesor Andrei Pippidi, membru corespondent al Academiei Române (Petronel ZAHARIUC)	17
Andrei PIPPIDI, <i>Însăilări despre Gheorghe Brătianu</i>	23

Istorie, literatură, ideologie

Gheorghe CLIVETI, <i>Nicolae Iorga la „Sămănătorul” – implicații istoriografice</i>	29
Paul E. MICHELSON, <i>Ilie Minea despre istoriografia românească, 1933-1939</i>	75
Andi MIHALACHE, <i>Istoria ca literatură: Ivo Andrić, o perspectivă (II)</i> ...	85

Contexte și personaje

Gheorghe LAZĂR, <i>Ctitorii negustorești din Țara Românească și destinul lor. I. Schitul Roata</i>	111
Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, <i>Dimitrie Cantemir și cursul istoriei</i>	141
Mihai-Ștefan CEAUȘU, <i>Considerații privind elita politică românească din Bucovina habsburgică. Structură socială și participare politică (sfârșitul secolului XVIII – începutul secolului XX)</i>	151
Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, <i>Un „caracter nedefinit” într-o societate în schimbare: hatmanul Constantin Paladi-Bogdan († 1831)</i>	159
Andrei PUIU, <i>Revoltele catolicilor din Moldova împotriva autorităților comuniste locale (1948-1949): studiu de caz asupra județelor Roman și Bacău</i>	193

Educația publică în România modernă: actori, mecanisme, instituții

Maria RADOS, <i>Gheorghe Săulescu, inspector general al școlilor din Moldova (1849-1851)</i>	219
Renata-Gabriela APETROAIE, <i>Procesul doctorului Carol Davila la Universitatea din Iași (1871-1872)</i>	237
Leonidas RADOS, <i>V. A. Urechia, student la Paris (1855-1857)</i>	291
Cătălina MIHALACHE, <i>Răsfoind o condică de inspecții școlare</i>	327

Restructurări, teorii, controverse

Simion-Alexandru GAVRIȘ, <i>Organizarea Vistieriei Moldovei în epoca Regulamentului Organic (1832-1858)</i>	359
Mihai CHIPER, <i>Realități statistice contraintuitive. Avansul industrial al Moldovei față de Muntenia în epoca Unirii (1859-1862)</i>	373
Dumitru VITCU, <i>Problema evreiască din România veacului al XIX-lea în concepția politică a lui Mihail Kogălniceanu. Căi și mijloace de soluționare</i>	391
Dinu BALAN, <i>Opțiune civică, intenționalitate politică și retorică aplicată. Opera politică și juridică a lui Mariu Theodorian Carada</i>	419
Marin GHERMAN, <i>Considerații privind utilizarea teoriei capitalului social în studiul relațiilor internaționale</i>	427

România și Marile Puteri

Claudiu-Lucian TOPOR, <i>„Cooperare” distructivă în condiții de război: implicarea misiunii militare britanice în sabotarea câmpurilor petrolifere românești (1916)</i>	439
Mircea-Cristian GHENGHEA, <i>În slujba Puterilor Centrale. Ziarul „Seara” și neutralitatea României (1914-1916)</i>	455
Alexandru D. AIOANEI, <i>Expulzări, spionaj și hărțuiri reciproce în relațiile româno-britanice din anii 1948-1950</i>	469
Paul NISTOR, <i>Dincolo de ideologie. Aproximarea româno-americană prin schimburi culturale și științifice, în 1963</i>	491

Economie, propagandă, diplomatie

Dan-Alexandru SĂVOAIA, <i>Vizitele lui Albert Thomas în România și perspectiva reformelor sociale</i>	511
Andreea Ioana URSULESCU, <i>Aspecte din activitatea Comitetului Internațional pentru Difuzarea Artei și Literaturii prin Cinematograf de la Paris sub președinția Elenei Văcărescu (1930-1934)</i>	527
Radu Florian BRUJA, <i>Din istoria relațiilor româno-slovace. Negocierile pentru Acordul economic din 1942</i>	539
Mihaela BOTNARI, <i>Societatea pentru Relații Culturale Externe și propaganda culturală sovietică în România (1945-1965)</i>	561

Contents

Abbreviations	9
Introduction	11

Andrei Pippidi, Honorary Member of the Institute of History “A. D. Xenopol” (June 8, 2023)

<i>Laudatio for conferring the title of Honorary Member of the Institute of History “A. D. Xenopol” to Professor Andrei Pippidi, corresponding member of the Romanian Academy (Petronel ZAHARIUC)</i>	17
<i>Andrei PIPPIDI, Reflections on Gheorghe Brătianu’s Life and Work</i>	23

History, Literature, Ideology

<i>Gheorghe CLIVETI, Nicolae Iorga at the “Sămănătorul” – the Historiographical Implications</i>	29
<i>Paul E. MICHELSON, Ilie Minea on Romanian Historiography, 1933-1939</i>	75
<i>Andi MIHALACHE, History as Literature: Ivo Andrić – a Perspective (II) ...</i>	85

Contexts and Personalities

<i>Gheorghe LAZĂR, Merchant foundations in Wallachia and their destiny. I. The „Roata” Skete</i>	111
<i>Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, Dimitrie Cantemir and the Flow of History</i>	141
<i>Mihai-Ștefan CEAUȘU, The Romanian Political Elite in Habsburg Bukovina. Social Structure and Political Participation (Late 18th Century – Early 20th Century)</i>	151
<i>Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, An “Undefined Character” in a Changing Society: The Hetman Constantin Paladi-Bogdan († 1831)</i>	159
<i>Andrei PUIU, The Confrontations between the Catholics in Moldavia and the Local Communist Authorities (1948-1949): A Case Study of the Roman and Bacău Counties</i>	193

Public Education in Modern Romania: Actors, Mechanisms, Institutions

<i>Maria RADOS, Gheorghe Săulescu as General Inspector of Schools in Moldavia (1849-1851)</i>	219

Renata-Gabriela APETROAIE, <i>The Case of Doctor Carol Davila at the University of Iași (1871-1872)</i>	237
Leonidas RADOS, V. A. Urechia, <i>a Romanian Student in Paris (1855-1857)</i>	291
Cătălina MIHALACHE, <i>Leafing through a Registry of School Inspections</i> ...	327

Changes, Theories, Controversies

Simion-Alexandru GAVRIȘ, <i>The Structure of the Moldavian Ministry of Finance during the Organic Statute Regime (1832-1858)</i>	359
Mihai CHIPER, <i>Counterintuitive Statistical Realities. Moldavia's Industrial Advancement Compared to Wallachia during the Union Period (1859-1862)</i>	373
Dumitru VITCU, <i>The Jewish Question in Nineteenth-Century Romania in Mihail Kogălniceanu's Political Vision: Envisaged Ways and Means of Its Solution</i>	391
Dinu BALAN, <i>Civic Choice, Political Intentionality, and Applied Rhetoric. The Political and Legal Work of Mariu Theodorian Carada</i>	419
Marin GHERMAN, <i>Considerations Regarding the Use of Social Capital Theory in the Study of International Relations</i>	427

Romania and the Great Powers

Claudiu-Lucian TOPOR, <i>'Destructive' Cooperation under Wartime Conditions: The British Military Mission's Involvement in Sabotaging Romanian Oil Fields (1916)</i>	439
Mircea-Cristian GHENGHEA, <i>In the Service of the Central Powers. The Newspaper "Seara" and Romania's Neutrality (1914-1916)</i>	455
Alexandru D. AIOANEI, <i>Expulsions, Espionage, and Mutual Harassment in the Romanian-British Relations (1948-1950)</i>	469
Paul NISTOR, <i>Beyond Ideology: The Romanian-American Rapprochement through Cultural and Scientific Exchanges in 1963</i>	491

Economy, Propaganda, Diplomacy

Dan-Alexandru SĂVOAIA, <i>Albert Thomas' Visits to Romania and the Prospects of Social Reform</i>	511
Andreea Ioana URSULESCU, <i>Aspects of the Activity of the Paris International Committee for the Diffusion of Art and Literature through Cinema Chaired by Elena Văcărescu (1930-1934)</i>	527
Radu Florian BRUJA, <i>Reflections on the History of Romanian-Slovak Relations. The Negotiations for the Economic Agreement of 1942</i>	539
Mihaela BOTNARI, <i>The All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries and Soviet Cultural Propaganda in Romania (1945-1965)</i>	561

Abrevieri

AARMSI	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, București
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității, București
AG	= „Arhiva Genealogică”, Iași
AIIX	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iași
AIIAI	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
AMP	= Arhiva Mănăstirii Protaton, Muntele Athos, Grecia
AMR	= Arhivele Militare Române
AN-Iași	= Arhivele Naționale Iași
ANIC	= Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
APEIR	= Arhiva Politicii Externe a Imperiului Rus
BAR	= Biblioteca Academiei Române, București
BCMI	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, București
CI	= „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
CL	= „Cercetări literare”, București
DAD	= „Dezbaterile Adunării Deputaților”, București
DS	= „Dezbaterile Senatului”, București
DRH	= „Documenta Romaniae Historica”, București
MMS	= „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Suceava
MOf	= „Monitorul Oficial”, București
NAKL	= National Archives Kew London
RESEE	= „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
RI	= „Revista istorică”, București
RRH	= „Revue Roumaine d’Histoire”, București
SCIA	= „Studii și cercetări de istoria artei”, București
SMIM	= „Studii și materiale de istorie medie”, București
SJAN	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
SRdI	= „Studii. Revistă de istorie”, București
TV	= „Teologie și viață”, Iași

Introducere

În urma demersurilor profesorului Ilie Minea, Ministerul Educației aproba în 1941 înființarea la Iași a Institutului de Istoria Românilor „A. D. Xenopol”. Îndelungata tradiție a acestei instituții de cercetare și imaginea dobândită în cele opt decenii de activitate au condus la necesitatea apariției unei manifestări științifice de mare amplitudine, Conferința Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, care a debutat în anul 2019. Ediția din anul 2023, un veritabil forum de dezbatere academică, a reușit să adune specialiști din țară și din străinătate în jurul unor teme de interes, precum: patrimoniu, istorie socială, regimuri și ideologii politice, relații internaționale, istoria instituțiilor și a educației, istoriografie și imaginar.

Un moment special, în deschiderea Conferinței din anul 2023, l-a reprezentat conferirea titlului de Membru de Onoare al Institutului profesorului Andrei Pippidi, respectat cercetător al trecutului românesc și creator de școală istoriografică. Cu acel prilej, Petronel Zahariuc a rostit o *Laudatio* în care a elogiat personalitatea savantului a cărui operă științifică și didactică se bucură de o foarte bună receptare, deopotrivă în țară și în străinătate. În continuare, Andrei Pippidi a susținut prelegerea *Însăilări despre Gheorghe Brătianu*, o veritabilă lecție de valorificare a surselor, de formulare și transmitere a ideilor în mediul academic.

Altminteri, cele două texte, comunicările prezentate la această manifestare, precum și alte contribuții în același univers tematic sunt incluse în volumul de față, al treilea din seria *Colecția Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași*. Grupate în șase secțiuni tematice și abordând subiecte variate de istorie românească, studiile sunt caracterizate printr-un bun suport teoretic și conectare la literatura de specialitate, utilizarea de surse variate și inedite, recursul la metodologii complexe, spirit critic și nivel ridicat de interpretare.

Primul grupaj tematic reunește, sub titlul *Istorie, literatură, ideologie*, trei contribuții care tratează teme de istoriografie aflate prea puțin în atenția specialiștilor până acum. În studiul *Nicolae Iorga la „Sămănătorul” – implicații istoriografice*, Gheorghe Cliveti se referă, pe larg, la perioada în care istoricul s-a aflat la conducerea revistei „Sămănătorul” și valențele amplului program cultural conceput și aplicat de acesta. Textul istoricului american Paul E. Michelson, *Ilie Minea despre istoriografia românească, 1933-1939*, se înscrie într-un ambițios proiect de contribuții și completări aduse biografiei și scrierilor autorilor români care au construit și definit domeniul, așa cum îl cunoaștem astăzi. În

încheierea segmentului, Andi Mihalache abordează problema dualismului istorie-literatură în opera scriitorului iugoslav Ivo Andrić, oferind, de asemenea, câteva posibile chei de lectură.

Următoarea secțiune a volumului – *Contexte și personaje* – aduce în atenție fenomenele sociale, evoluția elitelor în secolele XVII-XX. Studiul lui Gheorghe Lazăr, *Ctitorii negustorești din Țara Românească și destinul lor. I. Schitul Roata*, reconstituie trecutul unui schit mai puțin cunoscut pe baza unui bogat set de mărturii arhivistice, în cea mai mare parte inedite. Urmează textul semnat de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, în care autorii ni-l prezintă pe Dimitrie Cantemir în dimensiunea lui istorică. De asemenea, Mihai-Ștefan Ceașu aduce lămuriri noi în chestiunea structurii sociale a elitei politice românești din Bucovina secolelor XVIII-XX, identificând principalele schimbări de profil care au survenit de-a lungul acestei perioade, în conexiune cu diversele evenimente istorice. Apelând la o plajă largă de surse primare, studiul lui Mihai-Cristian Amăriuței, *Un „caracter nedefinit” într-o societate în schimbare: hatmanul Constantin Paladi-Bogdan († 1831)*, urmărește interesanta, dar simptomatica evoluție socială a unui personaj remarcabil, văzut drept o oglindă a epocii sale. În fine, grupajul se încheie cu studiul de caz așternut pe hârtie de Andrei Puiu, asupra revoltelor catolicilor din județele Roman și Bacău împotriva autorităților locale în primii ani ai regimului comunist.

Al treilea grupaj tematic al volumului cuprinde patru contribuții, adunate sub titlul *Educația publică în România modernă: actori, mecanisme, instituții*. În *Gheorghe Săulescu, inspector general al școlilor din Moldova (1849-1851)*, Maria Rados îl prezintă pe referendar într-o dimensiune mai puțin cercetată, insistând, în egală măsură, asupra realizărilor, ezitărilor și contradicțiilor care au prins viață în cariera cărturarului moldovean. La rândul ei, Renata-Gabriela Apetroaie a dedicat un studiu, însoțit de anexe, procesului doctorului Carol Davila la Universitatea din Iași din 1871-1872, valorificând documentele de la Arhivele Naționale Iași. Pornind de la resurse arhivistice aflate cu precădere la Paris, Leonidas Rados abordează, în *V. A. Urechia, student la Paris (1855-1857)*, chestiunea examenelor susținute de cărturar la Sorbona și a gradelor academice obținute acolo, demonstrând impostura controversatului universitar. În finalul grupajului, Cătălina Mihalache întreprinde o analiză pe multiple planuri a practicilor de inspecție școlară în prima jumătate de secol XX, apelând la una dintre sursele esențiale în cercetarea domeniului: un registru de inspecție păstrat la o școală rurală.

Secțiunea *Restructurări, teorii, controverse* se compune din cinci texte pe subiecte controversate sau insuficient investigate în literatura de specialitate. Simion-Alexandru Gavriș se ocupă de recuperarea istoriei unei instituții fundamentale, Vistieria Moldovei, oprindu-se asupra restructurărilor succesive din perioada 1832-1858. La rândul său, plecând de la numeroase date statistice, prea puțin cunoscute și încă mai puțin utilizate în istoriografie, Mihai Chiper reinterpretază, în studiul *Realități statistice contraintuitive. Avansul industrial al*

Moldovei față de Muntenia în epoca Unirii (1859-1862), problema înapoierii economice a Moldovei în epoca Unirii, demonstrând netemeinicia acestui clișeu mult prea des întâlnit în literatură. Studiul semnat de Dumitru Vitcu, *Problema evreiască din România veacului al XIX-lea în concepția politică a lui Mihail Kogălniceanu. Căi și mijloace de soluționare*, readuce în atenție o chestiune sensibilă din viața politică și socială a secolului XIX, prezentând principalele puncte ale viziunii lui Mihail Kogălniceanu. Textul lui Dinu Balan se dorește a fi o incursiune în opera politică și juridică a lui Mariu Theodorian Carada, personalitate controversată a mediului intelectual românesc, iar Marin Gherman propune cititorilor un studiu teoretic, *Considerații privind utilizarea teoriei capitalului social în studiul relațiilor internaționale*, prezentând utilitatea și variatele direcții analitice ale teoriei capitalului social.

În grupajul *România și Marile Puteri* sunt reunite patru texte subscrise unei teme care a stat mereu în atenția istoricilor. În primul dintre acestea, Claudiu-Lucian Topor se oprește asupra încercărilor de sabotare a câmpurilor petrolifere românești în contextul primei conflagrații mondiale, insistând asupra modificărilor de viziune ale părților implicate. Studiul lui Mircea-Cristian Ghenghea, *În slujba Puterilor Centrale. Ziarul „Seara” și neutralitatea României (1914-1916)*, aduce, în continuarea preocupărilor mai vechi ale autorului, un plus de informație și interpretare în chestiunea, tot mai discutată în ultima vreme, a presei germanofile din România Primului Război Mondial. Relațiile cu Marea Britanie la începutul regimului comunist reprezintă subiectul abordat de Alexandru D. Aioanei în studiul său *Expulzări, spionaj și hărțuiri reciproce în relațiile româno-britanice din anii 1948-1950*, în care autorul analizează tensionatele raporturi dintre cele două state, foste aliate, dar devenite, între timp, inamice. Această parte a volumului se încheie cu studiul *Dincolo de ideologie. Apropierea româno-americană prin schimburi culturale și științifice, în 1963*, semnat de Paul Nistor, asupra unei relații bilaterale complexe, de data aceasta dintre România și SUA.

Cele patru studii cuprinse în ultima secțiune a volumului, *Economie, propagandă, diplomatie*, discută câteva subiecte de istorie contemporană, mai puțin prezente în *mainstreamul* istoriografic. Astfel, pe baza arhivelor Organizației Internaționale a Muncii de la Geneva, Dan-Alexandru Săvoaia prezintă vizitele teoreticianului socialist Albert Thomas în România interbelică, abundant reflectate în presa vremii, precum și dezbaterile din jurul chestiunii reformelor sociale. Andreea Ioana Ursulescu se oprește asupra câtorva secvențe din președinția Elenei Văcărescu (1930-1934) la Comitetul Internațional pentru Difuzarea Artei și Literaturii prin Cinematograf de la Paris, o instituție internațională prea puțin cunoscută la noi. La rândul său, Radu Florian Bruja aduce date și interpretări noi cu privire la negocierile acordului economic româno-slovac din 1942 în contextul celui de-Al Doilea Război Mondial. Grupajul se încheie cu studiul Mihaelei Botnari, *Societatea pentru Relații Culturale Externe și propaganda culturală sovietică în România (1945-1965)*, în care autoarea propune o per-

spectivă documentată și nuanțată asupra instituțiilor culturale menite a servi ideologiei și scopurilor politice.

Îndeplinim o frumoasă datorie mulțumind autorilor care au făcut posibilă, prin contribuțiile lor, publicarea acestui volum. De asemenea, îi mulțumim doamnei Mihaela Răducă pentru disponibilitate și pentru profesionalismul demonstrat în tehnoredactarea materialelor, colegului Andrei Cușco pentru verificarea rezumatelor în limba engleză, precum și întregii echipe a Editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Recunoștința noastră se îndreaptă către companiile Elsaco Electronic și Bohemia SRL, precum și către domnii Valeriu Iftime și Emil Bălțeanu, pentru suportul fără de care nu ar fi fost posibilă nici organizarea conferinței, nici apariția acestui volum.

Editorii

**Andrei Pippidi,
membru de onoare
al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”
(8 iunie 2023)**

Laudatio
cu ocazia conferirii titlului de membru de onoare
al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”
domnului profesor Andrei Pippidi,
membru corespondent al Academiei Române

Nimic mai îngrijorător decât statornicia admirației. Chiar când aceasta e meritată; deoarece toate adevărurile unanim acceptate tind, tocmai de aceea, să se prefacă în ficțiuni, onorabile ca vârstă, dacă temeiurile unei judecăți atât de favorabile nu sunt căutate, la răstimpuri, de fiecare generație și puse la încercare cu instrumentele de cercetare de care ea dispune. Această verificare nu trebuie să ocolească, din pietate rău înțeleasă ori din alte motive, niciun aspect al înaintașului readus periodic înaintea noastră de întoarcerea zodiilor. Atâta vreme cât aniversările nu prilejuiesc decât repetarea, până la banalizare, a hiperbolelor știute, doar mai mult sau mai puțin avântate, cunoașterea oamenilor pe care îi cinstim nu va face niciun pas mai departe.

Oare cui să aparțină aceste cuvinte, așezate la începutul unui studiu despre Dimitrie Cantemir, scris acum 50 de ani, la comemorarea unui sfert de mileniu de la trecerea în veșnicie a principelui cărturar? Aparțin, cum este firesc, chiar profesorului pe care Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” îl omagiază astăzi, Andrei Pippidi, cel care le-a și prefăcut într-un adevărat crez istoriografic în jumătatea de veac care a trecut de atunci, prin neostoitele „exerciții de admirație”, care au ținut către cunoașterea oamenilor mari din trecutul românesc, pe care istoricii și societatea îi cinstesc, laudându-le sau criticându-le faptele.

Printre altele, multe și importante, felul în care istoricul Andrei Pippidi a mărit (slăvit, se spunea mai ieri!) sau a criticat (veștejit, cum se spunea mai alaltăieri!) „statuile” istoriei noastre l-a menit unei admirații statornice, nimic mai benefic, încă din vremea când era elev până în ziua de astăzi. Admirația s-a clădit și s-a vădit, cum altfel, prin prezența cărților, studiilor și recenziilor sale în plămada cărților, studiilor și recenziilor altora, despre care și indicele Hirsch dă seamă cu bună măsură, începând cu studiul său de debut, din 1967, acela privitor la Manolachi Drăghici, numit cu dreptate „un cronicar întârziat”, și continuând cu un pisc de cărți, studii și ediții, scrise de atunci, până astăzi, la articolele și recenziile publicate anul trecut, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, în „Studii și Materiale de Istorie Medie” și în alte locuri, căruia îi

priește comparația cu muntele-bunic, Nicolae Iorga. Piscului despre care vorbesc încă nu i-a venit vremea spre a fi măsurat, pe de o parte pentru că mai are de crescut, pe de altă parte pentru că nimeni nu s-a încumetat să-l urce până spre vârf, însă o seamă de discipoli, acum istorici *de seamă*, au ales să meargă pe una din multele lui cărări, adică: să continue o idee fondatoare, cea a fanariotismului, să rotunjească o biografie inepuizabilă, cea a lui Mihai Viteazul, să rezolve o problemă istoriografică, cea a претенdenților la domnie în veacul al XVI-lea, să discute o temă inconfortabilă, aceea a influențelor protestante și catolice la vârful ierarhiei ortodoxe în veacul al XVII-lea, sau să releve alte forme de manifestare ale tradiției bizantine în Țările Române în secolele XVII-XVIII.

Aceste cărări și aceste izvoare au dus, inevitabil, și către poieni și popasuri, unde și când aceiași discipoli au privit în zarea operei profesorului Andrei Pippidi. Astfel, acum zece ani, doi dintre ei, Radu Păun și Ovidiu Cristea, au cumpănit că se vede mai bine, până hăt departe, doar dintr-o pagină de prezentare a vieții profesorului și a „memoriului de titluri și lucrări”, pentru că, au scris ei, „suntem perfecți conștienți că nu din prezentarea pe care am face-o noi – inevitabil subiectivă și incompletă – ar putea reieși importanța pe care opera Profesorului Andrei Pippidi o are pentru istoriografia românească – și nu numai”. Iar pentru a acoperi „zecile și zecile de articole, cărți, recenzii și intervenții în colocvii, conferințe și congrese peste tot în lume”, au împrumutat o umbrelă de la profesorul lor, intitulând volumul pe care i l-au închinat cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani: *Istoria: utopie, amintire și proiect de viitor* (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018), care este titlul „lecției inaugurale” a Cursului de istorie medievală de la Facultatea de Istorie a Universității din București, a cărui titular a devenit profesorul Pippidi după 1990, publicată, apoi, în 1994, în „Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice «A. D. Xenopol»”. După cinci ani, la un nou conac, cinci dintre elevii profesorului Andrei Pippidi, Marian Coman, Ovidiu Cristea, Ovidiu Olar, Radu Păun și Andrei Timotin, lângă care dacă îi așezăm pe Constanța Vintilă și pe Petre Guran rezultă o mare parte din avangarda noii istoriografii românești, au cumpănit din nou, alegând să îi facă, și să ne facă, după model occidental, un frumos cadou, îngemănând într-o carte, aproape 40 de articole ale magistrului lor, dintre cele „mai puțin cunoscute, dar nu mai puțin reprezentative”, nelăsând

[...] la o parte niciuna dintre temele privilegiate de cercetare ale autorului: cultura istorică românească, dinamica și problemele ei de la sfârșitul veacului al XIX-lea până în prezent, instituția monarhică și elitele politice în țările române, istoria cărții, a lecturii și a bibliotecilor, începuturile epigrafiei și arheologiei, călătoriile străini despre țările române, românii și sud-estul european în operele științifice și literare din Occident.

Iar înspre zilele de acum, unul dintre elevi, Andrei Timotin, reiterând cele mărturisite de el și de colegii săi în anii din urmă, și-a încheiat vocea din *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc* (2021) cu următoarele cuvinte:

Studiile sale se apleacă deopotrivă asupra amănuntului semnificativ, a marilor evenimente istorice a documentelor și literaturii, împletind în chipul cel mai fericit cultura istorică vastă, analiza pătrunzătoare și eleganța expresiei.

Vasăzică, ce vor să spună colegii mei prin aceste parcimonioase caracterizări? Vor să zică, cred eu, că pentru a cuprinde această operă vastă și pentru a o tescui cum se cuvine trebuie puțină și voință, precum și o „îndelungă zăbavă pentru cetitul cărților”, cum zice Miron Costin. Eu, având puțin, și din unele, și din cealaltă, voi mai adăuga doar câteva volute la portretul schițat de ei, astfel încât prezența numelui meu pe afișul acestui important eveniment din viața Institutului să nu fie în completă disonanță cu acela al personalității omagiate. Pentru că vorbim, cu adevărat și fără rest, de o personalitate a scrisului istoric românesc, și nu numai, cu o prezență remarcabilă în viața culturală și în viața țării.

Ca istoric, domnul profesor Andrei Pippidi a tins spre tot, *fiind* deopotrivă medievist și modernist, după canonul consacrat de soboarele breslei noastre, și contemporaneist, în mare și bună măsură, *fiind* istoric al românilor oriunde au trăit, deopotrivă în Țara Românească și în Moldova, dar și în Transilvania, *fiind* istoric al Imperiului Bizantin în toate formele vieții sale de după moarte și al Imperiului Otoman, în creșterea sa explozivă și în decăderea sa lentă, *fiind* istoric al ideilor politice care i-au influențat și format pe români, țările, țara lor și a noastră, din veacul al XIV-lea până astăzi, iar izvodul de ființări care-i poartă numele poate continua mult și bine, însă s-ar cuveni să arăt, simplificând mult, și spre chipul unora dintre aceste ființe istorice, adică a unor oameni, a unor fapte și a unor idei, pe care ni le-a dăruit profesorul Andrei Pippidi, prin harul și prin munca sa.

Astfel, ca istoric al medievalității românești târzii și a modernității timpurii, socotesc că trei au fost oamenii politici asupra cărora darul Domniei Sale de istoric s-a revărsat (pentru a vedea cât de precoce s-a arătat acest dar, vă îndemn să citiți memoriile recente ale istoricului Petre Alexandrescu, discipol al profesorului Dionisie Pippidi și prieten de familie); cei trei formează un triunghi, cu vârful în jos, în capul căruia stă Mihai Viteazul, iar în celelalte două colțuri, Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu, fiecăruia fiindu-i fixat rolul în epocă și în devenirea istorică românească. Ca modernist, profesorul Pippidi i-a lăsat în plan secund pe oameni, punând în prim-plan ideile politice și formele culturale, mai ales fanariotismul, ca expresie a orientalizării societății românești în veacul al XVIII-lea, și Iluminismul, prin cărți și prin biblioteci, prin anticari și colecționari, ca expresie a occidentalizării societății românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la acea „generație binecuvântată, cea de la 1848, către care ne întoarcem privirea cu o afectuoasă recunoștință și cu o uimire, parcă, pururi neistovită, că așa ceva a fost posibil”. Ca specialist în istorie contemporană și recentă, profesorul Pippidi a scris și despre oameni și despre ideile lor, fie în cheie pozitivă (regele Mihai I), fie în cheie reținut-pozitivă (Carol al II-lea, chiar astăzi aniversăm sau comemorăm restaurația de la 8 iunie), fie în cheie

apăsat negativă (mareșalul Ion Antonescu), și a scris pagini importante din istoria evreilor români în secolul XX, despre pogromuri și despre Holocaust, fiind și membru în Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România și semnatar al *Raportului final*.

Apoi, un capitol aparte în viața și în activitatea profesorului Andrei Pippidi este reprezentat de „măreța umbră” a bunicului său, marele istoric Nicolae Iorga, căruia s-a străduit să-i semene și a reușit (și este incredibil de greu, având în vedere că mulți dintre noi nu avem nicio umbră în spate și că abia ne descurcăm cu umbra noastră!), i-a explicat faptele, i-a editat unele scrieri inedite (scrisori primite și trimise, mai ales emoționantele scrisori către soția sa, Catinca, și excepționalul final al *Jurnalului*) și i-a reeditat multe altele, pe toate înzestrându-le cu laborioase studii introductive, care, dacă ar fi adunate într-un volum, ar reprezenta cea mai valoroasă monografie închinată marelui istoric și învățător al neamului românesc. Și ca metodă de investigare istorică, nepotul îi seamănă bunicului (tătuții, după graiul din zona unde acesta din urmă s-a născut), pentru că nicio faptă din istoria românească nu este explicată îndesine, ci prin permanente și înnoitoare racorduri cu istoria europeană, pentru care a brăzdat, la fel ca și moșul său, mai toate arhivele și bibliotecile occidentale, secerând o neasemuită comoară de documente de toate felurile, dintre care pe unele le-a înmănuncheat într-un volum, botezat, cum altfel: *Documente privind locul românilor în Sud-Estul Europei*, pe care nu pot decât să regret că nicio bibliotecă din Iași nu-l are (totuși, mi s-a spus imediat că Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române îl are).

Această ultimă secvență din activitatea domnului profesor îmi prilejuiește, prea în treacăt însă, să amintesc preocupările de istorie europeană propriu-zisă din cariera științifică a domniei sale, cu care de-altminteri și-a și început-o, pentru că în volumul de debut, *Contribuții la studiul legilor războiului în Evul Mediu*, cu o pilduitoare prefață a magistrului magistrului nostru, Mihai Berza, două treimi sunt consacrate *Războiului de 100 de ani*, preocupări pe care nu le-a abandonat niciodată, fie că vorbim despre pagini de istorie bizantină și otomană, fie că vorbim despre viața culturală și politică a Franței în perioada interbelică. Și, același volum de documente mă îmbie să amintesc înaltele abilități de editor de izvoare, demonstrate cu asupra de măsură într-o viață de om. Adică, excepționala ediție a *Vita Constantini Cantemirii*, prin savanta introducere și minuțioasele note genealogice, o veritabilă frescă a boierimii din Moldova de la cumpăna de veacuri XVII și XVIII, de mult așteptata ediție a *Istoriei* lui Manolachi Drăghici, cu o potrivită introducere, cu o judicioasă transcriere a textului și, iarăși, cu bogate note genealogice, întinse peste întregul volum și peste lista de prenumerați, și altele multe, cum ar fi: corespondența lui Constantin Brâncoveanu și a stolnicului Constantin Cantacuzino cu lordul Paget, scrisori raguzane, ca anexă a unui studiu grozav despre relațiile Țărilor Române cu Republica adriatică, documente ale Cantacuzinilor, Rusetestilor și Micleștilor.

Și, iarăși, rostind de două ori sintagma „note genealogice” și rostogolind câteva nume de familii mari boierești, ghemul se deșiră către îmbelșugata activitate de genealogist a domnului profesor Andrei Pippidi, care îl așază printre

corifeii acestei discipline, de sine sau auxiliară a istoriei românești și bizantine. Genealogia ca metodă de cercetare istorică, nu cea de 0.1. sau de liniuțe și de acolade, subîntinde arcul operei Domniei Sale, fie că vorbim despre începuturile legăturilor româno-athonite, fie că vorbim despre originea lui Mihai Viteazul, prin mamă putând fi oricine, însă nu Cantacuzin, sau despre originea, tot prin mamă a lui Ieremia Movilă, cu neacceptarea ascendenței mușatine, fie că vorbim despre Dimitrie Cantemir, ca nepot de țăran, sau despre Constantin Argetoianu, care abia în închisoare „a ajuns a arăta a boier de viță veche”. Această tragică imagine a mult prea versatilului om politic interbelic, dușman neadormit al lui Nicolae Iorga, puțin în viața publică și fără limite în fața mesei de scris, am desprins-o dintr-un articol din „Dilema”, semnat de profesorul Pippidi.

Și cu aceasta, am ridicat vălul, care duce spre o vie activitate publicistică, fără de care se spune, cu dreptate, că nu poate exista un istoric complet, care se hrănește din întinsa sa cultură istorică și care s-a vădit în primii ani de după „marea zguduire” din 1989, printr-un șir de articole istorico-politice, publicate în revista „22” și adunate într-un volum cu titlu sugestiv pentru acei ani, *Rezerva de speranță*, și cu un alt șir de articole de istorie a vechiului și noului București, publicate în „Dilema Veche”, spre mijlocul deceniului trecut, și o parte dintre ele (păcat că nu toate!) au fost adunate în două volume, sub titlul istorico-genealogic *Case și oameni din București*. Cine le-a citit, iar cine nu – ar trebui să o facă, a văzut sau va vedea cu cât dragoste și cu cât patos scrie și povestește autorul despre *Bucureștiul lui*, cât farmec și cât năduf au descrierile, câte vorbe memorabile, unele ironic-destabilizatoare, din care citez două: despre casa lui Alexandru Lahovary, aflată în pericol de demolare, „lui Alexandru Lahovary, dacă tot are statuie, ce-i mai trebuie și casă?” și arhitectul „Ștefan Damian, un adevărat Schwarzenegger demolator al caselor vechi din București”, și câte cuvinte de înțelepciune, cele mai multe amare cuprinde cartea, din care citez tot două: „Orașul pe care-l vor lua în stăpânire generațiile internetului va fi de locuit, dar nu de iubit”, și „Dezorientații din ziua de azi au de învățat puțină umilință. A ascunde acest trecut și a fabrica un prezent fără tată și mamă, un prezent de imitație și urât, nu e demn de un popor care are nevoie de respectul celorlalte”.

Încerc să mă opresc, pentru că așa cum cred că ați băgat de seamă, „ca bun moldovean, m-a furat plăcerea povestirii”, sunt cuvintele domnului profesor privitoare la Dimitrie Cantemir, însă nu înainte de a mai adăuga ceva despre legăturile Domniei Sale cu Iași și cu Moldova, în special cu Moldova de Sus. Cele de familie sunt știute de toată lumea, soția dumnealui, doamna Alina Mungiu-Pippidi, este ieșencă, iar prin mama și bunicul său neamul Iorga, așezat la Botoșani la mijloc de secol XVIII, a urcat în boierimea Moldovei, însă rădăcina mai veche a neamului Iorga, dar și a familiei Pippidi, duce în insula Hios, așa cum mărturisește chiar Domnia Sa: „[...] din amândouă părțile firul filiației duce drept spre oameni care au trăit cu marea în față, cu ochii obosiți de neastâmpărul valurilor, nu de buchiseală îndelungată”. Legăturile cu Iași ale istoricului sunt știute în lumea noastră, a buchiselii, dar le amintesc foarte pe scurt:

a colaborat cu studii importante la „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»” și la revistele desprinse din Anuar sau crescute alături, „Arhiva Genealogică” și „Xenopoliana”, a colaborat la multe volume colective editate la Iași, a lucrat alături de colegii noștri, Dorin Dobrințu și Adrian Cioflâncă, în Comisiile pentru Cercetarea Holocaustului și a Dictaturii Comuniste în România, a avut și are legături colegiale și prietenești în mediul academic ieșean, în special cu profesorii Alexandru Zub și Ștefan S. Gorovei, cu cel din urmă polemizând cordial în paginile „Anuarului”, privitor la autorul *Istoriei paralele a Țării Românești și Moldovei*, polemică importantă în sine, nici astăzi încheiată, dar mai importantă prin „exercițiul de admirație” prilejuit unora dintre noi, și fiindu-i alături în alte activități științifice, fie în Societatea de Genealogie, Heraldică și Genealogie a Academiei Române și în Institutul Român de Heraldică și Genealogie „Sever Zotta”, fie la revista „Analele Putnei”. Cu ieșeni, dar nu numai cu ei, istorici și filologi, profesorul Pippidi a mai purtat polemici, fiind deopotrivă polemist și polemolog (cercetător al artei războiului), fie amare, ca în „*Metodă nouă*” și *greșeli vechi*, fie aprige, ca în cea privitoare la paternitatea *Istoriei Țării Românești*, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino sau logofătului Ion Frâncul, fie pedagogice, ca în cea, importantă și actuală prin titlul ales, *Ce ne mai este dat să citim!*

Acum, chiar găsesc, fără a fi făcut vreo ispravă grozavă, din pricina împlețirii priceperii mele în grațioasa dificultate a scrierilor profesorului Andrei Pippidi, fiind, însă, deplin conștient că va veni vremea, și se va găsi și puterea, pentru o generoasă și inteligentă analiză a acestei opere, științifice, didactice și civice, importantă atât pentru noi, istoricii, cât și pentru întreaga cultură românească.

La mulți ani cu sănătate, domnule Profesor!

Petronel ZAHARIUC*

* Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; zahariucp@yahoo.com.

Însăilări despre Gheorghe Brătianu

Andrei PIPPIDI*

Datoria de a mulțumi noilor mei colegi pentru chemarea mea în mijlocul lor m-a îndemnat să-mi redeschid după vreme îndelungată două dosare de documente inedite cu privire la Gh. Brătianu, care pot contribui la înțelegerea acestei mari figuri istorice așa cum a fost.

Prilejul mi se pare cel mai potrivit, aici și acum, având în vedere că profesorul Brătianu și-a desfășurat activitatea la Universitatea din Iași timp de șaptesprezece ani, de la 1923 la 1940.

Cei numai 70 de ani care ne despart de sfârșitul tragic al vieții lui au traversat perioade istorice atât de diferite, încât obișnuita noastră căutare de aniversări pentru a trezi amintirile vine târziu. Recunoașterea unei opere a cărei valoare admirabilă contopește viziunea Bizanțului și a țărilor române a izbucnit în anii '80 ai secolului trecut, mai întâi în străinătate, apoi și la București. Pentru *biografia* autorului, interzisă, sursele fuseseră ascunse. În 1987, a putut fi doar semnalată existența ultimelor pagini ale lui Gheorghe Brătianu, acelea despre organizarea păcii în istoria universală. I-a revenit atunci „Anuarului” Institutului de la Iași onoarea de a publica un capitol din cartea încheiată prin 1947, când manuscrisul ei întreg era sustras supravegherii securiste și salvat de către Mihai Berza. Aceluiași prieten credincios i-a încredințat Brătianu arhiva sa personală; toată acea colecție de manuscrise a fost restituită în 1990 familiei de la Paris. În aceste împrejurări, numai studiul istoric, în prezentarea lui John Rogister, a apărut la Bruxelles, apoi și în țară. În timpul cât a fost păstrată în aceeași casă, cu un afectuos respect, partea de corespondență personală, scrisori primite sau scrise de Gheorghe Brătianu între 1904 și 1928, reflectând legăturile sale cu părinții, rudele sau prietenii, a fost copiată de Ancuța Berza (pictorița Ana Tzigara-Samurcaș). Răsfoind caietul acela, mărturisesc că mi se trezesc, în afară de interesul față de personajele care participă la acțiune, sentimentele pentru această doamnă ale cărei calități artistice și literare mi-au fost atât de dragi. Se găsesc, astfel, cuprinse 17 scrisori ale lui Ion I. C. Brătianu adresate fiului său de la 1910 la 1922. Mama tânărului e prezentă atât prin 20 de scrisori către el, cât și prin 43 de rapoarte cu care el

* Academia Română; apippidi@sar.org.ro.

răspunde à *Mme la princesse Marie Mourousy*, 4, str. Coroi, Iași. Numai la moartea ei a luat sfârșit, în 1922, această relație extrem de strânsă. De-a lungul întregii corespondențe se luminează, prin succesiunea stărilor de spirit, formarea unui om de la o vârstă la alta. Începe din 1903 ca un copil alintat: Zică, Zicuță, Zorzică, este punctul de plecare, dependent de *chère maman*. După 1914, la primul eveniment național – moartea lui Carol I – simte nevoia de a comunica cu tatăl, dar va continua ca adolescent, atras de excursii, pe care i le oferea el, unele chiar la monumente istorice, Curtea de Argeș sau Vieroș. Povestirea unui dialog cu tatăl în ajunul intrării în război, păstrată „aproape neschimbată” după trei ani, vădește ce influență de îndreptar a primit atunci, urmată de înrolarea ca militar înainte de vârsta prevăzută de lege. Experiența frontului la Cireșoia l-a expus până la o rană de glonț, la picior, îngrijită cu atenția cuvenită fiului prim-ministrului. Descrierea aceluia an a avut un rezultat literar, *File rupte din cartea războiului*, primul volum dat la tipar, în 1919 (cu o reeditare în 1939), împletit cu relatările unor prieteni, tovarăși de luptă (Valeriu Bulgaru și G. M. Cantacuzino).

În 1920 se găsea la Paris. Înscrierea la Hautes Études îi deschide drumul către istoria medievală, de care se simțea deja atras, dovadă cele dintâi vizite la muzee: la Luvru, la Cluny, dar și la Rodin acasă, și în special la Musée Guimet, unde își mărturisește admirația pentru faianțele persane. Noi știm că sensibilitatea față de vechiul patrimoniu artistic din Iran și Caucaz avea să se întipărească în profilul său cultural, până la a păstra câteva piese de ceramică antică în biroul său de la Institutul din București. Instalarea la Paris îi fusese stânjenită de greva generală (și atunci!), dar peste numai două luni îl regăsim la examene, copleșit – scrie el – de franci, goți, arabi și bizantini. Deși primit la cursuri de Mario Roques, Charles Diehl și Ferdinand Lot, își permitea să creadă mitul superiorității germane în istorie și filologie:

Îmi dau seama [– afirmă el –] că doi ani de Paris pot să-mi completeze cultura și să-mi dea o bază destul de solidă de latină și de greacă, iar pentru slavonă și lucrările de specialitate (Ev Mediu oriental) consider că le-aș putea face în condiții bune la Berlin sau la Leipzig.

Înainte, în România, publicarea primelor trei articole „Încercări de istorie”, în 1919 și 1920, încurajată de însuși N. Iorga și controlată de un expert în materie, colonelul Radu Rosetti, îl atrăsese spre cercetarea documentelor moldovenesti din secolul al XVII-lea. Sfaturi și cărți îi veniseră, la început, datorite de tatăl său. Ion Brătianu era cunoscut ca un mare colecționar de cărți vechi și rare, folosind orice călătorie ca să intre la anticarii din străinătate. După moartea sa, aveau să formeze o bibliotecă deschisă ca fundație de către Eliza, a doua lui soție, în casa din București, în fața căreia se va ridica statuia lui Mestrovici.

Să mă întorc acum la conținutul dosarului. Între copiile din caiet, mai sunt nouă scrisori de la Pia Brătianu, între 1912 și 1919, care au și ele forța de expresie a sentimentului patriotic, desfășurată în cursul războiului, cât timp bătrâna doamnă era în domiciliu forțat la București, sub ocupație. Un mesaj din

decembrie 1918 este semnat: „Bunica ta și a tuturilor românilor din România mare, acesta este titlul ce mi s-a dat de delegația din Transilvania prin părintele Cristea într-o cuvîntare ce a ținut la noi”. Alături de alte acte din aceeași epocă se află *Ideea voivodală*, conferința lui Gheorghe Brătianu pentru Universitatea Liberă, la mătușa sa, Sabina Cantacuzino, în martie 1944, când trupe dușmane se aflau la hotar. Cât de aproape unele de altele sunt asemenea documente, păstrate laolaltă cu două exemplare din *De la Antichitate la Evul Mediu. Considerațiuni de ordine socială și economică*! Aceste 250 de pagini multiplicare în formă dactilografiată au fost cel dintâi curs ținut la București în 1940-1941.

Înainte de a încerca o clasare a materialelor din celălalt dosar, odată cu a stabili relația dintre ele și cele asupra cărora am aruncat o privire, trebuie explicată originea lor. Ele provin – neașteptat, aproape miraculos – dintr-o pivniță de la Rătești, moșia lui Gheorghe Brătianu din județul Argeș, unde niște țărani le-au ascuns ca să le ferească de agenții Securității. Când o anchetă n-a mai fost de temut, deci tot după 1990, n-au șovăit să le încredințeze unei prietene, o mătușă a mea, care i-a asigurat că nepotul ei va avea interesul să cerceteze mai de aproape acele hârtii. Prima ocazie de a le folosi s-a ivit după trei ani aici, la Iași, unde am publicat în „Revue des Études Roumaines” studiul despre *Histoire de l'Europe au Moyen Age*, lucrarea colectivă ale cărei organizare și direcție i-ar fi revenit lui Gheorghe Brătianu, dar care n-a trecut de faza pregătirilor din 1936-1938. Acel prilej mi-a îngăduit atunci să editez diverse versiuni ale tablei de materii, îndelung adaptate între colaboratori, și planul cursului de la Iași al lui Brătianu pentru 1929, *De la Dioclețian la Carol cel Mare*, dar reluat și lărgit până în 1932.

Dificultatea de a clasa într-o ordine aproximativ cronologică temele care l-au preocupat ca profesor și, simultan, ca autor de articole distribuite la reviste, volume de omagiu sau colocvii/congrese internaționale este impusă de acest caracter polimorf al operei lui Brătianu. Accentuarea de la o vârstă la alta a sintezelor manifestă coagularea unor concepții pe care le stimula contactul cu progresul muncii istoricilor din străinătate. O schiță pe care abia îndrăznesc să o propun ar aduna investigațiile erudite referitoare la Bizanț, Genova și Veneția în perioada 1922-1939, apoi deschiderea către problema Mării Negre de la 1939 până la 1944. În același timp, anii 1932-1943 au fost ocupați de întreprinderea unor cercetări de istorie politică a secolului XIX, ceea ce rezulta din răspunderile pe care autorul și le-a asumat ca succesor și ca aspirant la autoritate în competiția partidelor românești. Preocuparea pentru politica externă a României s-a întins din 1936 până în 1945. În sfârșit, anii 1942-1946 au fost consacrați înnoirii imaginii „descălecărilor”, deci analizei izvoarelor cu privire la întemeierea statelor românești.

Pentru a duce mai departe acest itinerar, este de abordat seria cursurilor lui Brătianu la Iași, dar ultima oară când a fost parcursă lista lor nu li s-au recuperat decât titlurile. Perspectiva cea mai lungă cronologic apare chiar în 1929, într-o ciornă schițată la început de drum: „I. De la Dioclețian la Carol cel Mare; II. De la

Carol cel Mare la Frederic II; III. De la Frederic al II-lea la Carol Quintul". Planul atât de ambițios n-a fost realizat. O altă variantă, notată „pentru orientare”, a propus două cursuri paralele: „Sfârșitul lumii antice, explicații și ipoteze” și „Introducere în științele istorice”. La „Sfârșitul lumii antice” va reveni, adăugând „și triumful Orientului” în cursul din 1937-1938, pe care-l avem autograf în românește în dosarul nr. 2 sub o copertă intitulată FMATO, ceea ce înseamnă „La fin du monde antique et le triomphe de l'Orient” (am publicat paginile rezumatului francez). Comentariile critice la teoriile lui Pirenne și Dopsch s-au integrat în acea istorie a Europei medievale pe care, în acea vreme, Brătianu se aștepta să o vadă închegându-se ca operă monumentală în jurul concepției sale. Un text de „Considerațiuni generale asupra începuturilor Evului Mediu” se găsește în același mănunchi de materiale.

E timpul să le vedem. În acest vălmășag, primul loc îl ocupă note de bibliografie în rusește, bizantinologie, lucrări sovietice din anii 1945-1948, însoțite de traducerea în românește a unor studii de marele istoric al Mării Negre, Bertier-Delagarde, despre Kalamita și Teodoro (Mangup). Din biblioteca personală, probabil, Brătianu și-a copiat un document venețian de secol XIII din culegerea cea mai recentă a lui Morozzo della Rocca, dar a consultat și istoria Georgiei de Brosset (1849). Dacă avea nevoie de călători în lumea greco-musulmană, îl citea pe Bertrandon de la Brocquière în ediția Schéfer.

Un pachet compact de fișe poartă titlul „Bibliografie crimeiană”. În 1942, Brătianu mărturisea că, „prin bunăvoința comandanților militari cari au înțeles rostul Institutului, s-au putut strînge și aduce aci cîteva publicații sovietice în limba rusească și ucraineană, împrumutate pe termen lung din bibliotecile ce le-am vizitat!”. O problemă tratată în lotul acesta este „Unirea Ucrainei cu Rusia și Bogdan Hmelnițki în lumina istoricilor ruși”, cu concluzia că politica sovietică urmărește „unirea acestor două popoare înrudite”. Brătianu a ținut conferințe în 1942 și 1943 la Școala Superioară de Război cu subiectele: introducere geopolitică, problema romană, epoca tătarească (secolul XIII), problema cazacilor (secolul XVII). Era firesc ca ofițerii români să învețe cum se succedaseră diferite stăpîniri într-un teritoriu în care erau aduși, gata să-și dea viața. Profesorul a fost uneori, în fața lor, în uniforma de maior.

Câteva manuscrise ale lui Gheorghe Brătianu există și la Biblioteca Academiei în Corespondența Iorga: cinci prelegeri la Școala de Război și un plan pentru *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în țările românești*, cartea ce avea să fie editată de Vitalien Laurent în 1977.

Ce se poate spune în fața acestei desfășurări de mărturii care se întorc la lumină? Ce a fost apărut de uitare se întrunește în împlinirea unei personalități. Oameni simpli și oameni de carte i-au rămas credincioși când era umilit și înjosit. De o parte ies la iveală vârstele omului de la copilărie la tinerețea fericită de a-și descoperi drumul. De partea cealaltă au izbucnit disperarea de a lăsa scris până la capăt tot ce mai este capabil să dea, dar și amintirile de la cei care-l iubeau și nu mai sunt. De aceea, nimic din ce s-a strâns la un loc nu e de prisos.

**Istorie, literatură,
ideologie**

Nicolae Iorga la „Sămănătorul” – implicații istoriografice

Gheorghe CLIVETI*

Mult timp, după *raportul* lui A. D. Xenopol pentru premiarea de Academie a *Istoriei literaturii române în secolul al XVIII-lea* sau *dărilor de samă* ale aceluiași, între care și cea privind *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, s-a tot amânat încercarea de vreun alt istoric, la comparabilă cotă profesională, mai și cu plus de „avantaj” presupus de trecerea anilor și de, prin consecință, lărgirea perspectivei evaluative, a relevării direcțiilor și trăsăturilor operei „ produse” de Nicolae Iorga până spre 1911-1915, chiar 1918, implicit a „fazei ei de sămănătorism insuflat de mesianism național”. *Răspunsul* „bătrânului” Xenopol la *discursul* „fostului său elev” de *recepție la Academie*, din 1911, se încă impune să servească, pentru orice încercare de felul menționat, ca de primordială referință bibliografică, prin meritul de a fi oferit o viziune asupra „procesului” elaborativ prevalent erudit al unei opere de deja savant Iorga, tocmai „salutat” între membrii titulari ai „celui mai înalt așezământ cultural și științific al Țării”. În meritul acelui *răspuns* s-au regăsit, pe lângă cuvenitul, „atunci și acolo”, elogiul academic, și note critice vizând, ca de specială reținere, aici, „nedreptățirea” de Iorga nu doar a „celor de veche concepție istorică”, precum B. Petriceicu-Hasdeu și Gr. Tocilescu, ci și a cam întregii istorii românești de secol XIX, de după 1848 îndeosebi, încă zisă, între intelectualii momentului 1911, și „contemporană”. Cu patru ani înainte, în *darea-i de samă* de la „Arhiva...” (XVIII, nr. 5, mai 1907, p. 233-235) asupra celor două volume de *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, Xenopol semnalase că autorul respectivei sinteze, Iorga, „vedea toată civilizația de față a românilor” din exclusivul unghi al „activității sale literare și istorice” și sub „înțelesul reprezentării culturii române de numai trei reviste”, între care, desigur, „Sămănătorul”. Răzbătea, așadar, din respectiva *dare de samă*, sesizarea marcării intense de activitatea la amintita revistă zisă și „haretiană” a cursului operei iorgiene „literare și istorice”. Xenopol nu și-a dezvoltat însă o atare sesizare, poate și din motivul că, la rândul-i, autor de sinteză istorică românească fiind, era, de asemenea, mult încercat de sentimentul de reverență față de „învățămintele trecutului nostru”, mai și împărtășind „crezul naționalist” esențialmente *cultural* și, precum „în firea fostului său elev Iorga”, degajat de „șovinism

* Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; clivetigheorghe@gmail.com.

atavic”, de, după propria-i mărturisire, „antisemitism” virulent¹. Spre deosebire însă de Iorga, Xenopol nu înfățișa *noul naționalism* ca reactiv față de devenirea modernității românești încă de pe la 1780-1821 „sub influențe străine, occidentale”, ci prin situarea lui în continuitatea procesului istoric al *emancipării naționale* presupunător, îndeosebi după 1821-1822, de necesitatea edificiului statal suveran cu implicate instituții *moderne*, „semn” că de prin momentul „acțiunii” conduse de Tudor Vladimirescu și al restaurării domniilor pămâtenene „dezvoltarea neamului nostru intrase în domeniul conștiinței”. Comparativ, Xenopol se declara *naționalist* „cu față” spre *contemporaneitatea* sa acoperitoare de secol XIX și curgătoare la început de secol XX, pe când Iorga-și vădea „firea întoarsă” de la așa ceva, în numele unui excesiv „tradiționalism”, vădit de „sămănătorism și mesianism național”.

Au rămas de la Xenopol referințe critice de *istoric* asupra atât a *Istoriei literaturii române în secolul al XVIII-lea*, cât și a „datei străinătății” *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, ambele sinteze, fiecare în două volume, publicate de Iorga pe timpul anilor 1901-1905, altfel spus, de la urmarea de acesta, cum însuși și-a notat memorialistic², a „chemării pentru desăvârșirea unui mare crez” și până la a-și fi asumat „direcțional” orientarea „mesianic naționalistă” a revistei „Sămănătorul”. Prin acele referințe critice, Xenopol făcuse un dublu exercițiu intelectual, unul de *istoric literar* și altul de *istoric*. Atare exercițiu răspundea întâmplător și manierei iorghiene de „a împleti” *istoria literaturii* și *istoria* dintr-o mai largă perspectivă, de *istorie culturală*. Era maniera explicitată de Iorga prin cuvinte introductive la fiecare dintre cele două sinteze sus-menționate. Așa încât, dublul exercițiu recenzent al lui Xenopol nici nu a prea surprins pe literații români de la început de secol XX, încă nesensizați critic asupra faptului de care aveau „să se ia, pe rând și amendant”, E. Lovinescu, G. Călinescu și N. Manolescu, anume că Iorga a scris *istoria literaturii* „cu mână” de *istoric*, iar *istoria* prin „îndemânare discursivă” de *literar*. Xenopol, e drept, dăduse doar de înțeles că Iorga s-a lăsat purtat de talentu-i înăscut spre a scrie *istorie* într-un stil adeseori *literar*, cu implicată „înfrumusețare” de discurs. *Raportul* xenopolian privind *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* permitea să se întrevadă cum, ipotetic vorbind, tot „profesorul de la Iași” ar fi recenzat, de și-ar fi pus mintea pentru așa ceva, și iorghienele *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688* (București, 1908) și *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea...* (3 volume, București și Vălenii de Munte, 1907-1909). După cum, același *raport* xenopolian și-ar fi putut vădi aplicabilitatea și peste trei decenii, prin miezu-i de observații critice și respectul cuvenibil diferențelor de tematică,

¹ A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în, mai nou, idem, *Opere*, I, *Studii*, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2019, p. 77.

² N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Răpeanu, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Răpeanu, București, Editura Minerva, 1972, p. 250 și 378.

și asupra *Istoriei literaturii românești contemporane* (2 volume, București, 1934), mai ales că istoricul și istoricul literar Iorga avea să rămână mereu ilustrant de integratoare perspectivă de *istorie culturală*.

Numai că atât istoricii, cât și istoricii literari, tot mai tributari specializării pe respective „domenii”, încă din timpul *noilor* lor studii universitare, ceea ce însuși Iorga anticipa, printr-o „lecție a sa de deschidere de curs”, din 1898, *Cum se scrie istoria?*³, în condițiile „ruperii” Literelor sub imperativul „producerii de cercetători originali”, cu „atestate” de, respectiv, Filologie, Filosofie și Istorie, nu prea mai aveau să agreeze „împietirea” istoriei și a istoriei literaturii spre a se asimila, ambele, unei atotcuprinzătoare și spectral mult „înălțate”, după „modă germană a secolului XIX”, sinteze de *istorie culturală*. „Întâmplarea” ar putea servi între explicațiile privind neluarea în considerare de istoricii literari, ca de „utilă” lor referință, a raportului xenopolian asupra *Istoriei literaturii române în secolul al XVIII-lea*, atunci, aceasta, sub formă de manuscris, aproximativ așijderea intitulat și „înaintat” de Iorga Academiei Române pentru „mult sperată de el”, nu însă și finalmente confirmată, premiere. Aceeași „întâmplare” ar putea servi și ca explicație pentru trecerea cu vederea, mult timp, de istorici, peste *darea de samă* a lui Xenopol despre iorghiana *Geschichte des Rumänischen Volkes...* și observațiile critice ale aceluiași vizând supralicitarea culturală de autorul respectivei sinteze, Iorga, a revistei „Sămănătorul”, ca far de „lumină mesianică” înspre „învățămintele îndătinat ale trecutului românesc” și întru „mișcare de renovare” îndeosebi morală a „vieții Neamului”. În acele poate cam laconice observații privind „Sămănătorul” și încă „alte două” reviste, „Făt-Frumos” și „Luceafărul”, mult influențate și ele de Iorga, rezida amendarea critică de Xenopol a „chipului anacronic” în care „fostu-i elev” înfățișa *civilizația* românească de secol XIX și început de cel următor, ca temporal percepută *contemporaneitate* viciată de „influențe apusene”, mai ales franceze, și, de aceea, ruptă de „firescul” *modernității* cu „frumoase curți domnești, zidiri bisericești și scrieri” de prin „vremi deschise” de a doua parte a veacului al XVI-lea și „duse” până spre ultimul pătrar al celui de-al XVIII-lea. Or, cum și Xenopol „avea știință”, Iorga, pentru a-și convinge „publicul cetitor” asupra acelei istorice rupturi între *modernitate* și *contemporaneitate*, la români, și-a făcut din „Sămănătorul” poate cea mai afină spiritului său tribună de acerbă *luptă literară*, cu însă și inerente *implicații istoriografice*. Motiv ca, pentru istorici, să se fi convenit, fie prin urmarea sau nu a observațiilor xenopoliene din sus-menționata *dare de samă*, a considera, cu mult peste simple invocări „bilanțiere” de activități iorghiene culturale, a respectivelor *implicații* la „Sămănătorul”. Ar și fi putut servi, de ceva timp, și ca model, pentru a le considera, cartea lui Alexandru Zub, *Junimea. Implicații istoriografice* (Iași, 1976). Iar relevarea *implicațiilor istoriografice* de spirit Iorga la „Sămănătorul” s-ar fi putut repercuta și asupra unei mai nuanțate

³ Idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV-a, introducere, note și comentarii de Andrei Pippidi, notă asupra ediției de Victor Durnea, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 74.

înțelegeri și de *istorici*, prin comparație cu *istoricii literari*, a „fazei” operei Uriășului marcate de „mesianism național”.

De reținut însă că *implicațiile istoriografice* la „Sămănătorul” ar putea fi considerate nu doar din perspectiva a ceea ce Iorga „a dat” respectivei reviste. Și alți istorici, de îndeosebi „generație tânără” la 1901-1906, au contribuit cu texte de a lor specialitate spre „bunul mers” al „foii” menite de Spiru Haret să fie „una de cultură și literatură”. În sfera *culturală*, ei își vedeau, după exemplul iorghian, cuprinzându-se și articolele lor de „istorie propriu-zisă”. Sub mențiunea necesară că de special interes, aici, rămân *implicațiile istoriografice* iorgiene la acea „foaie”, căreia „cărturarul neamului” i-a fost, pentru bună parte a anilor 1905-1906, director, s-ar cuveni semnalată o anumită dificultate în calea relevării nuanțate a acelor. Poate cele mai profunde implicații de genul menționat s-au înregistrat, cumva camuflat, prin texte pe care Iorga și le-a intitulat ori elaborat ca *de literatură*, de la critică la istoria literaturii, sau, mai larg spus, ca de *istorie culturală*, chiar de *cultură generală*. Poate și simțindu-se „dator” să se conformeze menirii haretiene a „Sămănătorului”, într-o „filipică” a sa, *Adorația trecutului*, din ciclul *Împotriva clevetitorilor*, și „găzduită” de revistă⁴, avertiza, personal singularizându-se, că, „dacă e o revistă în care eu, istoricul (și, firește, atâta), să nu fi făcut istorie, e – «Sămănătorul»”. A fost avertismentul ce a putut sta în calea intențiilor istoricilor, de vor fi fost ele, de a identifica și evalua iorgiene și de a lor specialitate *implicații* la „o foaie de îndrumare culturală și literară a neamului românesc”. Or, de atare *implicații* au vibrat până și iorgienele texte de definire ori de legitimare a „foaiei”. Spre a surmonta „acuză” proferată de „noi filologi” sau „foiletoniști” că „Sămănătorul” ar fi atins de „păcatul”, cam „al treilea” după „socoteala” acelor, de *adorație a trecutului*, Iorga și-a extras verva-i argumentativă din, firește, profesiunea sa *de istoric*; celor ce „n-aveau inimă pentru viața strămoșilor” și se înverșunau să susțină „tezele cu privire la viața contemporană [...], comandată de la Paris”, le contrapunea „acuză sa” de a fi, mai toți aceia,

ursuzi, întorcându-se spre trecut [parcă] dezgropând mortul, smulgând inelele de aur de pe negrele ciolane mucedde, aruncându-și pe umeri câte o frântură putredă din aceea ce a fost un veșmânt domnesc și paradând înaintea unui public care a ajuns să-i creadă,

și de a călca, tot aceia, peste adevărul că,

pentru acest popor, viața actuală e așa de înrădăcinată într-un trecut de unde și astăzi își poate suge hrană, în același timp când frunzele de la suprafață prind lăcome cultura modernă, care e numai o condiție de viață și nu seva care nutrește;

⁴ An. IV, nr. 51, 18 decembrie 1905, p. 942-945; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, vol. I, București, Editura Minerva, 1979, p. 272-274.

le amintea „foiletoniștilor și altora *sans-patrie*” că fără buna cunoaștere a trecutului nu pot fi luate „motive” din acesta pentru, spre exemplificare, „romane istorice, mai mult slabe, care au ieșit în anii din urmă”, socotiți, se înțelege, la 1905; le făcea știut, acelorași, pluralizându-și egoul, că, la „Sămănătorul”, merită deosebi literaturii,

noi știm trecutul, îl luăm de la cercetările istorice, și nu de la închipuire, și înțelegem a-l pune în legătură cu prezentul și viitorul neamului nostru [...]. Și putem zice că [...] avem cunoștința adevărată a trecutului românesc. Odată se prindeau din el nume, date, cu care abia se puteau polei românește, de la Bolintineanu la V. A. Urechiă, chipuri de eroi aduse de-a dreptul din magazinul internațional al romantismului apusean. Astăzi, mulțumită unei munci cinstite, al cărei izvor nu e nevoie să-l arăt, avem noțiunea întregii culturi, întregii vieți omenești de odinioară.

Iată cum, deși se dezicea de la „a face”/„a scrie istorie” pentru „Sămănătorul”, Iorga „se vedea” argumentând însăși menirea „foaiei” de a fi „de literatură și cultură generală” ca *istoric*, de notorietate *specialist*, după rigori de „școală critică” deja surclasantă valoric de cea „romantică”. Din *adevărată*, cum obișnuia să tot spună, *cunoaștere de istoric*, i-a înflorit convingerea „diriguitoare” de revista „Sămănătorul”, după care: „O literatură trebuie să afirme sufletul unui popor în forme care corespund culturii timpului”. Printr-o asemenea „lecție ce-i venea din trecut”, replica, în revistă⁵, tot *cleveitorilor*, că „păcatul”, primul, de care aceia „o acuzau”, anume, *Ura împotriva culturii străine*, îi era „de neînchipuit”, lui, înainte de oricine altcineva, de vreme ce era

un istoric, un istoric literar, un om care a avut prilejul de a cunoaște direct deosebitele civilizații europene, prin contactul îndelungat cu dânsese, nu un scriitor care [...] s-ar gândi să nege acest adevăr fundamental și banal;

le mai replica, acelorași și de asemenea în revistă⁶, că „păcatul” al doilea, *Țerănismul...*, de care „o acuzau”, se disipa prin forța „învățămintelor istoriei noastre”, după care

literatura unui popor cată să se inspire întâi de la viața aceluia popor [...], iubirea pentru viața și firea țeranului, cel mai român-român, impunându-se de la sine atâtor scriitori [...], ca unor omeni cu simț pentru artă și cu simț pentru dreptate;

în fine, le mai replica, „dușmanilor săi”, punându-le sub semnul întrebării „acuză” adusă de ei celui de-al patrulea „păcat” al revistei, *E „Sămănătorul” o revistă personală?*⁷, că, deși considerase „nevoia” de a fi la conducerea „foaiei”

⁵ An. IV, nr. 49, 4 decembrie 1905, p. 901-904; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 266-268.

⁶ An. IV, nr. 50, 11 decembrie 1905, p. 921-924; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 268-271.

⁷ An. IV, nr. 52, 25 decembrie 1905, p. 962-965; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 275-278.

respective „un om cu simț pentru literatură și cu experiență în ea”, s-a învrednicit chiar și „având și alte ocupații și altă chemare”, de, se înțelege, îndeosebi *istoric*, să-i fie director dintr-o

dispoziție de spirit entuziastă pe care o crease [în sinele său] scrierea *Istoriei literaturii secolului al XVIII-lea*, scrierea *Satelor și preoților* în Ardeal, a lucrărilor [care-l] apropiaseră mai mult de ceea ce a fost mai bun și mai înălțător în trecutul nostru [și-i îndrituiau] rolul de a determina un curent în legătură cu ce am moștenit mai scump din trecut, cu ce avem mai scump astăzi, cu ce trebuie să urmărim mai ales în viitor;

se arăta convins că prin însăși lămurirea „rolului său” căpăta răspuns întrebarea *Ce este „Sămănătorul”?*, servind drept titlu de articol pentru revistă⁸, fiindcă răspundea „nevoii” de îndrumare a „foaiei literare și culturale” spre înalta „misie” de a ilustra *poporul românesc întreg* nu sub „chip de entitate metafizică, plămuire a minții abstracte”, ci în starea-i de „uriașă ființă”, marcată de „multe lupte, încercări și suferințe [...] și care e la stăpânirea unei moșteniri, unui patrimoniu de tradiții, de datine, de istorie trăită, care face originalitatea lui”; după cum, convins era că la fel căpăta răspuns și întrebarea *Ce este România în mișcarea culturii românești?*, pusă și ea drept titlu de articol pentru „Sămănătorul”⁹, fiindcă prin însăși străduința sa de „istoric și istoric literar” întărea rolul central al Regatului spre ale cărui „stări culturale să se îndrepte” toți românii, încât să capete *adevărat* sens *crezul național*, „sosind vremea când se putea cere literaturii românești să se dezvolte pe temeiul cunoașterii desăvârșite a poporului nostru în toate locurile și în toate timpurile”.

S-ar putea admite, în temeiul celor sus-prezentate, că Iorga utiliza cu măiestrie *argumentul istoric* pentru „marea mișcare de renovare culturală a neamului”, recunoscând însă, spre „bunul mers” al acesteia, rolul mai dinamic, „cuceritor imediat de public”, ce revenea *literaturii*. Iar dacă în 24 noiembrie 1843 Kogălniceanu îi „chema”, prin a sa lecție de deschidere a cursului de istorie națională la Academia Mihăileană, pe toți românii „să se țină” de *istoria și limba* lor spre a-și asigura „paladiul naționalității”, Iorga, ce-și „vedea” *Doctrina naționalistă* de an 1905 ca îndreptățită și singură continuatoare a celei kogălnicenene cu al ei „moment mare 1840”, atribuia *literaturii* „primenite de franțuzisme” și *cunoașterii adevărate a trecutului* rolul vectorial pentru „renovarea culturală a întregului neam”. Nu întâmplător, la „Sămănătorul” se îngemănau promovarea de Iorga a *literaturii* „sănătoase” și „mânuierea” de același a *argumentului istoric*, așa cum, sub numele său de autor, se împleteau scrierea *istoriei literaturii* și cea a *istoriei naționale*, dintr-o mai largă perspectivă, de *istorie culturală*. Iorga înălța, așadar, semnificația utilizării *argumentului istoric*, cu mult peste cea obișnuită timpurilor edificării naționale și în diverse planuri,

⁸ An. V, nr. 1, 1 ianuarie 1906, p. 1-3; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 281-283.

⁹ An. V, nr. 2, 8 ianuarie 1906, p. 21-23; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 284-290.

de la cel al politicii la cel al culturii identitare românești. Iar la tot înaltă semnificație își afirma, Iorga, *naționalismul*, ca definit *cultural*, altfel spus, „mesianic”, însuflețitor și de revista „Sămănătorul”. Și nu doar recursul la acel tip de *argument* pentru legitimarea „mișcării de renovare culturală a neamului românesc” definea prestația lui Iorga „de istoric și istoric literar” la „Sămănătorul”. În paginile revistei, el și-a impus ori și-a rezervat destul de frecvent articole sau cronici pe *teme de istorie* și despre *istorici*. A nu se uita că „a venit” la respectiva revistă în anul 1903, când, după ce „muncise îndrăcit”, încă de prin 1901, „a dat” editurii din Gotha prima formă a sintezei *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, rămânându-i până spre momentul 1905 al apariției acesteia „chinul” corecturilor și ajustărilor textuale „pe nemție”, atenuat de „ajutorul” primit de la tânărul G. Popovici, „bucovinean bun cunoscător de limba lui Goethe”, motiv pentru a-l și răsplăti pecuniar, însă cu ceva „încurcătură”, deoarece același motiv, cum l-a făcut să înțeleagă Ioan Bogdan¹⁰, „presupunea” a se tăia, oricât de puțin, suma contractual cuvenibilă redactorului german Armin Tille, angajat al Casei editoriale „Friedrich Andreas Perthes”, „îngrijitoare” de seria *Geschichte der Europäischen Staaten*. Dincolo însă de orice „încurcătură”, era încercat de sentimentul de a fi pe culmile „învățăturii de carte”, ca autor de primă sinteză de *istoria literaturii*, de *istorie a românilor* „dată” în germană străinătații și comparabilă, cu chiar plus valoric de a ei parte, după a sa personală, implacabil subiectivă, apreciere, celei „frânzuzești” a lui Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, mai și impresionându-și, el, Iorga, contemporanii prin neobișnuitul tumult al scrierii „și de alte cărți”, de articole destinate ziarelor și revistelor. Și-a putut impune, de aceea, la „Sămănătorul”, o ținută *dominantă*, cum i-o reținuse și tânărul, atunci, Sextil Pușcariu¹¹, din centrul redacțional al revistei construindu-și „o rețea nemaivăzută” până la el, atestată prin *corespondența-i privată*, *primită* ori *destinată*, editată și încă îngroșând fonduri arhivalice inedite, de contribuitori cu articole, de furnizori de „informații” istorice ori literare, între aceia regăsindu-se și „nume sonore”, precum Ioan Bogdan, „bunul prieten și cumnat”, Ioan Bianu etc. Și-a trecut „la mâna sa” atuuri ca de „stăpân” al sintezelor de *istorie literară* și de *istorie națională*, precum și, poate mai ales, de „cărturar profetic al neamului său”, arogarea instanțierii afine firii sale omenești de „a face dreptate” asupra a cam tot și toate ce „se scriau” pe întinderea pământului românesc. Era, astfel, Iorga, în toată puterea cuvântului, și la „Sămănătorul”, cărturarul ce nu și-a putut permite luxul de „a uita” că și din redacția acelei reviste „literare și culturale” își avea de urmat „chemarea” după propriu-i cuvânt, de a îndruma și evalua ceea ce și *istoricii*, fie „amatori” ori „serioși”/„știutori”, cum obișnuia „să-i împartă”, scriau, la început de secol XX.

¹⁰ I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1935, p. 89 și urm. (I. Bogdan către Iorga, 1903).

¹¹ Sextil Pușcariu, *Iorga ca istoric literar*, în idem, *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva, 1974, p. 532-540.

În texte programatice „date” revistei, precum *O nouă epocă de cultură*¹², *Rostul închipuit și cel adevărat al literaturii*¹³ sau *Către generația de astăzi*¹⁴, Iorga înfățișa o periodizare a istoriei literaturii și a istoriei culturii românești cu delimitări ori „momente despărțitoare de epoci” similare celor din deja elaborata sa *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, pentru îndeosebi *timpurile moderne*, anume ca de prin a doua jumătate de secol XVI și până spre ultimul pătrar al celui de-al XVIII-lea, și *timpurile contemporane*, „socotite” de pe la 1780-1821 și ducând înspre veacul XX. Concordanța măcar temporală între epocile sau „fazele” istoriei literaturii și cele ale istoriei naționale se releva deja ca una profund specifică operei sale de larg ori integrator orizont al istoriei culturale. *Timpurilor* de secole XVI-XVII, puse de el sub însemnul *modernității* și văzute de mai noi specialiști și ca „primă modernitate”, le reconstitua, prin articolul *Despre vechea literatură românească*, identic *Prefeței* pentru *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688* (București, 1904), „formele” și „elementele” de „frumoasă scriitură”, de „bine așezată” și armonios înnoindu-se „viață de Curte domnească și de Biserică”. Se învedera, în respectivul articol și pe întinderea acelei sinteze de *Istoria literaturii religioase...*, viziunea *umanistă*, suscitantă prin sine de *istorie culturală*, a lui Iorga, după care „idei noi”, de la Renaștere și cu nuanțe de cugetare teologico-filosofică, de „învățătură morală” și de drept natural, zis și „firesc”, au imprimat un plus de colorit, *modern*, desigur, „formelor de spirit, de scriitură și de așezăminte domnești ori ecleziastice, la noi adânc îndătinat” și asimilante, fără a fi dislocate, de „noutăți venind atunci dinspre Apus”. Pe când, cum vădea și articolul său *Despre presa românească*¹⁵, în seama „mai noilor idei, apusene”, îndeosebi „franceze și abstracte”, punea grava viciere a „formelor de viață și de cultură” ale *contemporaneității românești*. În alte articole, precum *Cultura națională și surogatele ei*¹⁶ sau *Boierimea franceză din România*¹⁷, tonul criticii sale asupra „ideilor și modei de import” era și mai vehement. Considera că atât literatura, cât și „curgerea” istoriei au mai urmat, prin „boieri și fiii lor bine școliți”, buna „tradiție deschisă spre ceea ce i se potrivea din Apus”, până în cam anii 1830-1840, cu Asachi, Heliade-Rădulescu, tinerii Kogălniceanu și Bălcescu „dând frumoase exemple”. Aprecia că după 1848 și, mai evident, 1866, „întreaga viață românească”, culturală, literară și instituțională, „s-ar fi stricat grav”, după „prostul exemplu dat de boierimea franțuzită și de fruntașii politici ai Țării”. Admitea că numai „Junimea”, cu Maiorescu „de la Iași”, a făcut „o lucrare de primenire”, de la limbă la cultură, rămânând însă „Sămănătorului” și *noului naționalism* să conducă „mișcarea

¹² An. II, nr. 20, 18 mai 1903, p. 309-312.

¹³ An. II, nr. 34, 24 august 1903, p. 531-534.

¹⁴ An. III, nr. 6, 8 februarie 1904, p. 86-88; v., pentru atare articole, N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 7-9, 28-30, 54-56.

¹⁵ An. II, nr. 35, 31 august 1903, p. 547-550.

¹⁶ An. II, nr. 22, 1 iunie 1903, p. 357-359.

¹⁷ An. III, nr. 8, 22 februarie 1904, p. 86-88; v., pentru asemenea articole, și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 35 și urm., 12-14 și 56-60.

adevărată de renovare culturală a întregii românimi”. Articolul *Treisprezece Mart*¹⁸ îl relevă pe directorul revistei ca ardent militant pentru „drepturile limbii române” și amendarea „repertoriului franțuzit” al Teatrului Național la 1906.

În viziunea sa *istorică* intersectată de vocația-i *literară*, Iorga realiza, cum îi plăcea să tot zică, „tabloul cultural” al fiecărei epoci din trecutul românesc, al chiar „întregului” acestuia, încercat și prin *Geschichte des Rumänischen Volkes...* Ținând însă seama de menirea revistei căreia de prin 1905 a ajuns să-i fie autoritar director, aceea de „tribună pentru frumoasă cultură și literatură” sau de „nou mesianism național”, preocuparea sa principală a constatat în redarea „tabloului cultural de secol XIX românesc”, spre a-l supune virulentei sale critici. Multe din articolele sale de la „Sămănătorul” ar și fi de un deosebit interes pentru specialiști în *istorie modernă*, după înțelesuri și repere cronologice mai nou elastic acceptante ale epocii pliabile respectivului atribut. O schiță de acel „tablou cultural”, din perspectiva Jubileului Regal din 1906, o înfățișa articolul său „*Povestea neamului*” la *Expoziție*¹⁹. Spiritul său de istoric răzbătea din cuvintele de apreciere critică a Expoziției de care „se ocupase” directorul Teatrului Național, Alexandru Davila, cuvinte privind atât *ideea*, cât și *înfățișarea* aceleia:

Ideea de a înfățișa privitorilor de toată mâna, cu prilejul de cheltuieli îmbielșugate, ale Expoziției, întreaga istorie a neamului românesc în desfășurarea ei de două mii de ani, era fără îndoială foarte bună. Lucrurile ce se văd se uită mai puțin decât cele ce se petrec cu ochii în cărți, și aceasta e adevărat mai ales pentru oamenii de rând, cari cetesc puțin. Se putea face acum [...] o puternică lecție de istoria românilor. Ea era cu atât mai mult la locul ei, cu cât această expoziție, care s-a mărginit [în special] la înaintările noastre în curs de jumătate de veac, fusese plănuită întâi mult mai larg, ca o amintire strălucită a celor două milenii strecurate de la închegarea din trup dacic și minte romană, grai latin, a poporului nostru [...], o astfel de privesc [...] oricât ar fi fost legată Expoziția de Jubileul Regelui, fiind dorită, chiar așteptată cu nerăbdare, de toată lumea. Directorul Teatrului [...] a luat asupra-și să organizeze, în versuri și chipuri, un astfel de spectacol [pe care] l-a numit, ca un bun cunoscător al limbii noastre [...], *Povestea neamului* [...]. Lumea aștepta oamenii [sau chipurile] trecutului [de la Traian și Decebal, la voievozii Mircea, Ștefan, Vlad Țepeș, Mihai Viteazul, chiar Cuza-Vodă, „pe care-l salută cu căldură toată lumea”, și regele Carol I]. În scurt, dacă toate costumurile ar fi fost autentice și frumoase, s-ar fi putut alcătui [...] tablouri vii, însuflețite toate de oarecare poezie, pe care s-ar fi găsit cine s-o descopere [...], cei dintâi artiști ai noștri jucând rolurile corifeilor istoriei românești, versuri puține și de tot frumoase [...], coruri, schimbări de lumini, fonduri decorative desăvârșind o impresie, care trebuia să fie măreață [...]. Așa ceva ar fi fost cu adevărat „povestea” vrednică de un neam.

¹⁸ An. V, nr. 12, 19 martie 1904, p. 119 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 305-338.

¹⁹ An. V, nr. 36, 3 septembrie 1906, p. 701-704; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 388 și urm.

În „părerea” despre *Povestea neamului*, pe care Iorga și-a făcut-o „dintr-un colț de arenă”, unde „se strecurase, după închiderea casei [de bilete], prin îngăduința unor polițiști cu diplomă universitară și prin bunăvoința păzitorilor de a primi în chip de bacșiș ceea ce încercase în zădar a plăti la zisa casă”, ar fi de sesizat critica severă, obișnuită însă între istorici, asupra „producțiilor artistice”, de la romane și expoziții și până, mai nou, la cinematografie, pe *teme istorice*. Spre deosebire de istoricii strict specializați, „cu bun meșteșug”, care, din resorturile „cultului erudiției”, admiteau și admit „respectul adevărului istoric întocmai”, chiar și atunci când „faptele și personalitățile trecutului” apar redată *artistic*, Iorga, mai și fiind istoric literar, chiar autor de beletristică, recunoștea sau, precum asupra „priveliștii”, la 1906, de [...] *Povestea neamului*, pretindea *impresiei artistice* forță, prin ea însăși, de relevare a ceea ce „omeneste s-a petrecut sub vremi”, a, altfel spus, „tabloului cultural” de foste timpuri. Stătea mărturie pentru așa ceva și cartea sa *Istoria românilor în chipuri și icoane* (3 volume, București, 1905-1906), cu deosebire capitolele ei *Mormintele domnilor noștri*, *Viața socială a trecutului*, *Ideile conducătoare din viața poporului românesc*, *Viața sufletească a poporului român*. Își socotea impresiile sale despre „formele istorice” de până prin secolul al XVIII-lea, de scriitură, de frescă, de arhitectură, de viață îndeosebi domnească, boierească și, nu la urmă, ecleziastică sau monahală, „forme” mai toate reconstituite „pe fir” documentar, ca sinonime *adevărului* înaripat, după frecvent reiteratele-i „spuse”, de „frumusețe, armonie și moralitate”. Se credea, prin însuși modul de a-și socoti impresiile însuflețitoare de discurs ori de comentariu, îndreptățit sau în putere proprie de adevăr „să despartă” *modernitatea* românească, cu „frumoase și îndătinat valori”, de *contemporaneitatea* pe cale să ajungă „grav stricată” din cauza „producțiilor” îndeosebi literare și artistice „moderniste” ori „de import” și căreia i se cuvenea „renovarea culturală” direcționată de „Sămănătorul” și înălțată de „mesianismul național”. Nu întâmplător, „producțiilor artistice mai noi”, de început de secol XX, le imputa, cum vădea și articolul său, „dat” respectivei reviste, *Pictură și statui naționale*²⁰, „ușurința” cu care „chipuri sfinte” se regăseau în expoziții de pictură, căutându-și „cumpărători”, și în rânduri publice de statui ale unor personalități din „trecutul și prezentul neamului”, dar „produse de străini”:

Această încurajare trebuie să îndemne pe pictorii noștri să-și ia arta în serios, nu numai ca tehnică, ci și ca misiune. Arta adevărată n-are chemarea de a imita [...], ci de a înfățișa caracteristicul, viața adâncă a naturii [...]. A zăgrăvi scene dintr-o țară oarecare, tocmai așa cum le pricep oamenii de acolo, sau de a da țerani, țigani, drumuri, biserici etc. din România în lumina favorită pentru atelierele din Paris sau München – e un talent care se capătă prin sânguință la școală și prin ușurință naturală de a se lua după altcineva [...]. O vedenie a luminii de aici a avut-o numai Grigorescu, pictorul prin mila lui Dumnezeu, și nu prin certificatul unui profesor ilustru [...]. A sosit în gară statuia lui Ion Brătianu [...], concepția unui sculptor francez; ea a fost expusă în Paris și s-a zis [acolo] rău de dânsa [...].

²⁰ An. II, nr. 18, 4 mai 1903, p. 287 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 7-91.

Căpătăm de la furnizorii noștri artistici, sistematic, fără excepție, numai lucruri rele, urâte, necorespunzătoare [...]. Ștefan cel Mare din Iași e nu se poate mai neizbutit. Un cal de paradă într-o situație țăpână, poartă pe eroul moldovean împodobit ca un Irod [...]; o mantie care, în loc să fie maiestuoasă, e încurcătoare; Ștefan-Vodă samănă cu un cavaler semit din localitate, cu „șteamăbul” de coadă de vulpe, cu bețișorul prin care dă reperiune unui cal în socote, cu anierul revărsat peste osemintele ducipalului său [...]. Mihai Viteazul nu mai are nevoie de laude, că și el ni vine din Paris. Un cal umflat, suit pe un pedestal prea mare, eroul învârtindu-se cu toporul în mână, într-un gest care e silit, dar n-are nobleță, și încă mai puțin măreție. Ce față tristă supt ridicula căciulă globulară! [...] De o mie de ori de preferat Miron Costin [...], operă a unui străin așezat în țară [...].

În viziuni asupra epocilor trecutului și a personalităților ori actanților acelora, Iorga *istoricul* se parcă întrecea, din resorturi ale propriului său sine de cărturar, cu *istoricul literar*, *istoricul de artă*, cu chiar *criticul* literar sau de artă. De aceea, în orice direcție de îndeosebi orizont umanist a scris, și-a etalat un *ton impresiv*, încât mai totdeauna, la el, nu s-a rostuit distanța dintre *impresia* spontană și *ideea* nutrită de *cugetare*, de stăruindă *meditație*. În acel ton, mai fiecărei epoci istorice i-a putut reda „tabloul” încărcat de mult colorit, de „forme” de fostă viață omenească pe care el, *istoricul*, se simțea „chemat să o reînsuflească”. Cu *impresiile* sale, precum cele sus-citate, despre secolul al XIX-lea și lumea românească de la începutul de secol XX, și-a putut cuceri „cetitorii”, pe când *ideile* ce și le-a făcut și expus, fie și cam sacadat, asupra a ceea ce ținea de *contemporaneitatea sa*, acelea au dat prilej de critici, de discuții continuând încă între „cunoscători”. După cum, prilej asemănător au dat și *impresiile* ori *ideile*, poate mai bine zis *aprecierile*, sale despre *istorici* și *teme istoriografice*. La „Sămănătorul” a dat articole memorabile despre Mommsen²¹ și Lamprecht²²; la fel, despre Alexandru Odobescu²³ și Gheorghe Barițiu²⁴; în privința „fostului său profesor” Xenopol, nu și-a rezervat timp și loc, la „Sămănătorul”, pentru a-i evalua critic, după rigori de recenzie, vreun text istoriografic, din articole precum *O lămurire pentru d. A. D. Xenopol*²⁵ sau *Statuia lui Cuza Vodă*²⁶ răzbătând doar aluzii nedrepte despre nivelul documentării sintezei „aceluia” de *Istoria Românilor*..., chiar calificarea ca „slabă” a monografiei *Domnia lui Cuza-Vodă*, pe ton aprins-temperamental și prea puțin scuzabil de personală polemică „între cei doi”; articolul *Doi bătrâni senini și venerabili d.d. B. P. Hasdeu și A. D. Xenopol*²⁷,

²¹ An. II, nr. 44, 2 noiembrie 1903, p. 691-694.

²² An. IV, nr. 38, 18 septembrie 1905, p. 699 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 231 și urm., vol. II, p. 63-66.

²³ An. III, nr. 10, 7 martie 1904, p. 145-149.

²⁴ An. III, nr. 19, 9 mai 1904, p. 289-292; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 105-109, 131-133.

²⁵ An. II, nr. 35, 31 august 1903, p. 561 și urm.

²⁶ An. II, nr. 45, 9 noiembrie 1903, p. 691-694.

²⁷ An. IV, nr. 16, 17 aprilie 1905, p. 241-243; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 26-28, 66-68, 199-201.

cu „sfichiuirea” anumitor „slăbiciuni” literare ale ambelor „personaje” menționate în respectivul titlu, și-ar putea avea un loc de specială referință pentru o antologie a polemicii românești, nefiind prin nimic și de serios interes istoriografic.

Din dublă perspectivă, istorico-literară și istorică, se impune atenției articolul *Pentru d. Pompiliu Eliade*²⁸, tematic amplificat printr-un „serial” ziaristic în spirit polemic, sub titlul de *Socoteală definitivă cu d. Pompiliu Eliade*²⁹. Respectiv textele și un articol complementar și puțin anterior lor, *Cellalt Pompiliu Eliade*³⁰, au putut fi îndeosebi de interes istorico-literar, prin date, noțiuni, idei sau teme puse de lorga „în chestiune”. Acesta, deși simțise personal „gustul amar” al stării de „netitularizare” pe post de profesor după *concursul universitar celebru* din 1894, s-a lăsat peste aproape un deceniu, la „Sămănătorul”, purtat de valul polemicii ziaristice, îndreptându-și ascuțișul ironiei spre *Cellalt Pompiliu Eliade*, „profesorul de franceză”, doar „agregat, adică aproape-coleg”, și care „și-a permis un pamflet” contra „omului rău” de la sus-numita revistă, „rău și cu Tocilescu și cu Xenopol”; i-a replicat „aproape-colegului” că „răutatea i se trezea” la „Sămănătorul” împotriva oricui, chiar „de zece ori coleg, rudă, prieten”, ce putea „influența în rău publicul [...], mai ales tineretul, fie prin judecata falsă, fie prin forma bombastică a scrierilor”, și-i devenea, astfel, într-un „moment” când Țării i se cuvenea un nou „ideal cultural și moral”, nimic altceva decât „dușman” sortit să-l înfrunte aprig, eventual, „de unul singur: *Etiā contra omnes!*”; răzbătea și înspre *Cellalt Pompiliu Eliade* critica severă ce o tocmai proferă, printr-un articol cu aceeași dată, la „Sămănătorul”, *Rostul închipuit și cel adevărat al literaturii*³¹, „rătăcirii făcătoare de rău în doctrine și purtări”; a făcut însă loc, în *Socoteala definitivă cu Pompiliu Eliade*, și unor interesante „aspecte” de istorie, pe lângă cele de literatură; „aproape-colegului” i-a observat carențe de istoric în conferința, poate „lecția de deschidere de curs universitar”, *Ce este literatura?*, și prin cele trei volume de *Causeries littéraires*, I. *Lectures*, II. *Nouvelles lectures*, III. *Impressions de théâtre* (București, 1903), unde-i sesiza lipsa de „cunoștințe generale trebuitoare”, de „noțiunea științei și a metodei”, precum și „scrierea rea” sau „falsa traducere din franceză pe românește și invers”; i-a observat discrepanța față de *Principiile fundamentale*, unde A. D. Xenopol admitea „științe de timp și științe de spațiu”, cărora, în *Causeries...* și *Ce este literatura?*, li se contrapunea „teza” că „nici este cu putință o știință numai a spațiului, știința fiind formată numai din minutul în care elementul timp intervine”; după cum, i-a mai observat că, prin „afirmația” conform căreia „căutarea metodică, științifică a adevărului [...] nu servă așa-zicând decât de subol istoriei”, contravenea flagrant „definiției de la Ranke”, neinspirat „alăturată acolo”:

²⁸ An. II, nr. 37, 14 septembrie 1903, p. 590 și urm.

²⁹ An. II, nr. 40-44, 5, p. 636-640, 12, p. 649-654, 19, p. 671-674, 26 octombrie, p. 686-688, și 2 noiembrie 1903, p. 703-706; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 28 și urm., 29-35, 35-41, 41-44, 44-47, 48-51.

³⁰ An. II, nr. 34, 24 august 1903, p. 537-540; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 31-34.

³¹ An. II, nr. 34, 24 august 1903, p. 531-534; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 28-31.

Când cineva întreprinde numai cu spirit serios și studios de adevăr cercetări în oarecare măsură întinse în monumente autentice, descoperirile mai târzii vor defini mai bine punctele speciale, dar trebuie să întărească totuși în urmă adevărurile fundamentale.

Dincolo de multe observații sau amendamente critice pe teme *literare*, se releva cu ascuțime, în *Socoteala...* pretinsă de Iorga lui Pompiliu Eliade, „acuza” *influenței franceze asupra spiritului public* la români. Lui Iorga i-a fost, fără îndoială, „de știut” teza de doctorat, susținută la Sorbona, în 1898, a tânărului Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Etude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes* (Paris, 1898), precedată de un ceva „mai sprintar” eseu al autorului ei, cu aproximativ același titlu, acoperitor însă de cam „altă” perioadă istorică, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie, 1750-1848* (Compiègne, 1897); i-au fost „de știut” și articolele lui Eliade din „L'Indépendance Roumaine” care aveau să întruchipeze, treptat, cartea *Histoire de l'esprit public en Roumanie au XIX-e siècle. L'occupation turque et les princes indigènes, 1821-1828* (Paris, 1905), urmată, peste aproape un deceniu, de *La Roumanie au XIX-e siècle. Les trois présidents plénipotentiaires, 1828-1834* (Paris, 1914), precum și „de intuit” preocupările aceluiași vizând, dacă viața nu i s-ar fi curmat atât de devreme, o amplă sinteză istorică privind *influența franceză* asupra societății românești de îndeosebi secol XIX și, poate, de început al celui următor, *influență*, aceea, tocmai aprig recuzată de la „Sămănătorul”³²; i-a mai fost „de știut” că scrierile „profesorului de franceză”, care i-a devenit, în 1904, „coleg titular” la Facultatea de Litere, erau specios agreate de Xenopol, până într-acolo încât „acesta” să-l și *propună* „pe acela”, prin 1910, ca membru corespondent al Academiei Române³³, motiv „de recompensă” pentru „filosoficul profesor de la Iași” cu o însuflețită dedicație ce i-o înscrise, puțin înainte de a muri, „mult-îndatoratul” Eliade spre a-i „bineprimi” cartea *La Roumanie au XIX-e siècle: „Au plus grand historien de notre race, à Mr. A. D. Xenopol, avec reconnaissance, avec admiration, avec dévouement”*; avea să i se și confirme definitiv lui Iorga afinitatea de vederi, „între cei doi”, asupra „beneficei influențe franceze pentru înnoirea societății românești”, când i-o fi fost „de cetit” elogiul funebru *Pompiliu Eliade*, din partea lui A. D. Xenopol³⁴; nu a putut fi, de aceea, o pură întâmplare că, tot Iorga, sesizându-se încă de prin 1903, din redacția „Sămănătorului”, asupra a măcar „semne” de acea afinitate, l-a supus pe Xenopol, în *Socoteală definitivă cu Pompiliu Eliade*, unor aluzii ironice, inclusiv spre a-l „alătura istoriografic-generaționist” lui Grigore Tocilescu; prin respectiva *Socoteală...*,

³² An. IV, nr. 49, 4 decembrie 1905, p. 914-916, *Cronică* și despre cartea lui P. Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie...*; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 249.

³³ Al. Zub, A. D. Xenopol. *Biobibliografie*, București, Editura Enciclopedică Română, Editura Militară, 1973, p. 183.

³⁴ „Noua revistă română”, an. XVI, nr. 2, 1 iunie 1914, p. 18 și urm.; *apud* Al. Zub, *op. cit.*, p. 185.

amenda spiritul rațional, modern, fie și încă nu îndestul de „limpezit”, în care Pompiliu Eliade considera *influența franceză* și-l situa pe acesta, poate involuntar, de partea „tinerilor moderniști”, critici înverșunați ai „curentului de la Sămănătorul”; a și reacționat vituperant contra unora dintre „acea”, în articole „date” respectivei reviste, precum *Pretențiile literare ale domnului Ovid Densusianu*³⁵, vădite de „foaia” denumită „Vieața nouă”; sau *Curentul nou*³⁶, „gazeta de la Galați”, unde H. Sanielevici se pretindea „modernist literar” și rămânea doar sociologic „gherist”, prin „acuze” aduse „conservatorilor poporaniști și «țeranilor» conservatori” ori *Cronică*³⁷ incluzantă și de câteva rânduri în ton aspru recenziat privind cartea „tânărului profesor de latină”, Eugen Lovinescu, *Pași pe nisip* (vol. I, București, 1906), îndeosebi „lupta de insinuări și de ofense împotriva «Sămănătorului»” dusă de „acela”.

„Serialul” pentru „Sămănătorul” și purtând titlul *Contra tânguiriilor d-lui Tocilescu*³⁸ se prezenta ca o mostră în cel mai intens colorit de polemică istoriografică. Prin anii 1899-1902, Iorga, în articole tot ale sale din „L'Indépendance Roumaine” și „Epoca”, și-a mai îndreptat critica-i năucitoare contra celui care, la Academie, „blocase”, alături de Hasdeu și cu asigurarea majorității de „voturi negative” față de singurul „pozitiv”, al lui Xenopol, premiarea de „înaltul așezământ cultural și științific” a manuscrisului *Istoriei literaturii române în secolul al XVIII-lea*. De noua dată, la „Sămănătorul”, a dat curs unei recenzii scontate de el ca „de îngropare” a *Manualului* lui Tocilescu de *Istoria Românilor pentru școlile secundare de ambe-sexe* (București, 1900, ediția a doua), după ce, anterior, în articole de la „Epoca”, „Noua revistă română” și chiar „Convorbiri literare” îl acuzase pe „același” de plagiat întru realizarea respectivului „instrument de învățământ”; „îndrăzneala” lui Tocilescu de a replica, nu tocmai inspirat, prin a-și da publicității *Analiza unui raport asupra Manualului [...] de Istoria Românilor, întâmpinare adresată d-lui Ministru al Instrucțiunii Publice* (București, 1903), i-a prilejuit „aprigului polemist” Iorga să se situeze de partea „raportorilor” I. Bianu, Anghel Demetrescu și Marin Dumitrescu, ce propuseseră „eliminarea din învățământ” a respectivului „instrument [...], rău informat, rău cugetat și rău scris”; avertizându-și, întâi, „publicul cetitor” că era vorba de „un manual de istoria românilor care-și schimbase adeseori tiparul, mărimea și prețul mercantil, păstrând însă aceleași greșeli nenumărate, aceeași lipsă de spirit istoric, de sistemă și de stil, aceeași bătrâncioasă insuficiență cu care se născuse [...]”, și-a dezvăluit, apoi, spre același „public”, „simțul de datorie și cultul pentru cinste și adevăr”, încât să nu-i fie „de bănuir” vreo „patimă oarbă” față de „un coleg [...] cu spirit de șicană” ce i

³⁵ „Sămănătorul”, an. IV, nr. 30, 24 iulie 1905, p. 539 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 193 și urm.

³⁶ An. IV, nr. 49, 4 decembrie 1905, p. 914; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 278 și urm.

³⁷ An. V, nr. 18, 30 aprilie 1906, p. 342 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 310.

³⁸ An. II, nr. 45, 46 și 47, din 9, 16 și 23 noiembrie 1903, p. 718-720, 735-737, 752-754; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 68-71, 71-74, 74-77.

l-a dat „întâmplarea nepriincioasă”, fără reală „încrucișare de drumuri” precum „de obicei” între „profesori de universitate și învățați”; a căutat, cu precădere, să-i demonteze „acelui coleg” *tânguirile*, prin a-i „aminti”, înainte de „greșelile de amănunt” din *Manualul... pentru școlile secundare...*, „defectele” profesionale „de ordin general”, anume, de la „negarea evidenței” și „strecurarea de erori pe lângă dânsa” la „amestecul de lucruri personale, care n-au nimic a face cu chestia”; a mai căutat să-i înșiruie „defecte” speciale, chiar „esențiale”, de concepție și de elaborație istoriografică;

[întâi, că] dă, după vechiul sistem, puțin instructiv [...], numai *fapte politice* [...], parte a istoriei care se restrânge [la istorici adevărați] din ce în ce mai mult, în folosul altora, mai utile, mai vrednice de luare aminte supt toate raporturile [...], viața obștească, adecă cultura unui popor, credințe și datini, legi și obiceiuri, dezvoltare de clase, activitate economică, literatură și artă, acestea lipsind în manual [...], cu totul; [apoi, că] înfățișează *fapte dezbinat*e, povestite unele din ele cu foarte multe amănunte, dar fără înlănțuirea lor logică, necesară [...], noțiunea unei dezvoltări organice lipsind unui autor care n-are nici spirit puternic și pătrunzător, nici nevoie de lămurire filosofică, nici cunoștințe generale, dând un lung „înșiră-te mărgărite”; [în fine, că] „mărgăritele” ce se înșiră nu sunt adevărate, ci vulgare imitații de sticlă ieftină, [autorul fiind] lipsit de spirit științific și filosofic, rămas în urmă de noile curente în istoriografie [...], neavând nici în cel mai mic grad darul artistic de a povesti, puterea de a reprezenta căldura generoasă a unui adevărat entuziasm pentru ceea ce e falnic, frumos și sfânt în trecut.

Cât despre „greșelile de amănunt”, nu puține, semnalate de Iorga la Tocilescu, „în manual” sau „altundeva”, acelea s-ar cuveni a fi lămurite „punctual”, sub rigori de aplicată specialitate și cu dreaptă cumpănire asupra „locurilor” unde fiecare dintre „cei doi” și-a dat frâu liber subiectivității ori, după limbajul de epocă a lor, „uzului de cestiune de persoană”. În respectivele „locuri”, Iorga s-a simțit și a putut fi cu mai multă putere de adevăr decât „tânguitorul” Tocilescu. I-a reproșat acestuia, în spirit polemic inerent unui prea-personal articol de revistă „Sămănătorul”, retoric intitulat *Sunt eu calomniatorul colegului meu Gr. G. Tocilescu?*³⁹, „mania de a vorbi românilor și străinilor, fiecăruia despre ce nu poate ști bine”; puneă acea „manie” în seama și a altor „învățați ai noștri”, în chiar, total neinspirat, însă, și a lui Xenopol, de vreme ce știa bine, cum însăși *corespondența* sa, parțial publicată, atestă, că „profesorul de la Iași” mai curând *era* invitat decât *se* invita pentru conferințe ținute conaționalilor săi ori străinilor, mereu cu incontestabilă competență, pe teme de istorie. Dincolo însă de „aspecte”, precum acesta, critic observabile, din „filipicele” lui Iorga *Contra tânguirilor domnului Tocilescu*, se relevau, ca probă peremptorie pentru *implicații istoriografice* la „Sămănătorul”, considerații de felul celor sus-citate și privind *concepția, metoda* și ținuta *discursului* presupuse de bine calificabila „cunoaștere a trecutului”. Acele considerații le completeau ori nuanțau pe cele

³⁹ An. II, nr. 48, 30 noiembrie 1903, p. 77-80.

din „lecțiile de deschidere de curs universitar”, introduceri, prefețe ori texte lămuritoare de cărți ale lui Iorga. Acesta, spre a critica „vechiul sistem” istoriografic de care-l atașa convingător pe Tocilescu, se arăta ca atent preocupat de „noile curente în istorie”. Era ceea ce, într-o *Cronică*, dintre multele pe care le ținea la „Sămănătorul”⁴⁰, avea să confirme, fie și cam nonșalant, și cu observații asupra „experimentului” profesorului K. Lamprecht, „întemeietorul școlii celei nouă din Germania, cu punere de mare temei pe fazele în care se poate împărți istoria unui popor sau a omenirii în genere, pe înțelesurile perioadelor epocii preistorice” prin recurgere „la desemnurile de copii cari n-au trecut vrâsta de paisprezece ani”, spre a se vedea cum, „în dezvoltarea la dânsii a ideilor de perspectivă, se poate urmări întrucâtva mersul vieții sufletești al celor dintâi așezări omenesti”; observa, totodată, că despre „noua istorie culturală lamprechtiană”, pentru care conta „viața sufletească a fiecărui popor”, nu se prea știa „la noi”, poate și fiindcă „învățații noștri”, „vechi” ori „tineri”, nu prea rețineau „ceea ce trebuia” de prin „străinătățuri”.

Într-o altă *Cronică* de la aceeași revistă⁴¹ dădea ca exemplu negativ de „răspuns la așteptările străinătății” cartea lui A. A. C. Sturdza, *La terre et la race roumaine depuis leurs origines jusqu'à nos jours* (Paris, Lucien Faveur, 1904); semnală că autorul,

[...] membru al Societății de Geografie din Paris, și-a propus a da în limba franceză, care-i e foarte familiară și în care a scris și două volume de versuri, o carte asupra României, destinată publicului francez și chiar european, o carte care să fie [după pretenția aceluia] mai „completă”, mai „exactă” decât toate celelalte ce s-au consacrat țerii și poporului nostru, „un total enciclopedic și în același timp atrăgător”, bogat în ilustrații și însoțit de un spirit naționalist, [o carte pentru care] a strâns subscripții și a fost, cum spune în titlu, „onorat cu subscripții ale Ministeriilor de Afaceri Străine, de Comerț și Domenii, de Lucrări Publice și de Administrația Domeniilor Coroanei din România”.

Dincolo, însă, de semnalarea „metehnei serviciilor Statului”, înrădăcinată încă de pe atunci, de a finanța de nu puține ori și cu prea mare lejeritate, când și „relații personale” contează, „producții intelectuale de îndoielnică valoare” spre a fi „destinate străinătății”, încât autorii să strângă pe nedrept „laurii prestigiului”, Iorga și-a confirmat forța de sever recenzent de publicații, fie și de o manieră cam impregnată de subiectiv spirit polemic, presupusă, se înțelege, de „nevoia sa” de cronicar de revistă *culturală* de a-și cuceri „publicul cetitor”; observa, în primul rând, că autorul cărții *La terre et la race roumaine...* s-a pus „să dea vederi după albume [...], chipuri de Domni după colecția Hurmuzaki sau după originale, de la Academie și [din] colecții particulare [...], hărți, statistice,

⁴⁰ An. IV, nr. 37, 11 septembrie 1905, p. 679 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 234 și urm.

⁴¹ An. III, nr. 19, 9 mai 1904, p. 299 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 134 și urm.

tablouri ce i s-au comunicat oficial”; mai observa însă, pe lângă o atare „parte bună”, de ținută editorială a cărții, că autorul acesteia

[...] se ocupă pe larg de geologie, geografie și istorie, materii în care nu e competent [...], recurgând la mijlocul compilației, [deși], scriind cu ușurință, ar fi putut face o operă folositoare dacă s-ar fi adresat la cele mai bune izvoare, dacă le-ar fi studiat bine și s-ar fi ferit de a intra în amănunte și de a exprima păreri personale [...], niciuna dintre aceste condiții nefiind îndeplinită în ceea ce privește istoria, istoria literară și etnografia;

[...] că adoptă fantaziile d-lui Hasdeu, ușurința d-lui Xenopol și calitățile cunoscute ale d-lui Tocilescu, curios fiind cum, între acești trei călăuzi [și] „fasonul magistral” al d-lui Gion [...], mai întrebă și pe d. Onciul, care n-are nimic comun cu ei” [...];

[că, la A. A. C. Sturdza,] parafraza e hotărât prea lungă pentru o parafrază, și teoriile asupra elementelor ariene în limba română [...], asupra răspândirii limbii latine între unguri prin români, asupra originii gotice și chiar tursene [...] a familiei Sturdza [...], ne fac să zâmbim fără nicio intenție de ofensă [...], greșelile cele mai curioase împodobind o carte care [...] ar trebui complet refăcută.

De remarcat că și în *cronici*, *recenzii* sau *note* Iorga își vădea, chiar cizela maniera sa de „a gândi și scrie” istorie. Pornea mai mereu de la *cunoașterea generală* a domeniului, pe care o avea ca mai nimeni dintre congenerii săi „de la noi și de aiurea”, spre descendente *trepte, de ordin geografic*, continentale, zonale, naționale, provinciale, sau de coloratură *culturală*, istorice, istorico-literare, istorico-artistice etc., cu presupuse „ramificații și detalieri” *analitice*. Atare manieră, mai curând decât firea-i omenească, temperamental combativă, jinduitor dominatoare, l-a făcut să fie adeseori strivitor „în materie” îndeosebi de *critică istoriografică* și, poate nu într-atât de mult, de *critică literară*. Din perspectiva neobișnuitei sau „monstruoasei”, cum „i-a văzut-o” G. Călinescu, cunoașteri de istorie, cultură și literatură, i-a fost cam lesne să observe „greșelile cele mai curioase” ale cărții lui A. A. C. Sturdza, *La terre et la race roumaine...* Ar fi putut „să semnaleze” și înscrierea, bine comentată la Paris, ce revenise respectivei cărți într-o îndeosebi *serie franceză* de publicații de *geografie umană*, mai și tensionat competitor de deja furibund lansatei, pe fundal de sfârșit de secol XIX și de început de cel următor, *școli germanice* de *geopolitică* nutrită de teoria *inegalității raselor și a luptei statelor pentru teritorii ca formă de existență* (*Lebensraum*) cuantificabilă prin *putere*. Nu i-a fost însă, lui Iorga, de „semnalat” așa ceva într-o *Cronică* la „Sămănătorul” de natură să capteze „un public cetitor” de „cultură și literatură”, întru învrednicirea „bunei învățături a întregului nostru Neam”. În *Cronica* privind menționata carte a lui A. A. C. Sturdza rămâne, așadar, să fie sesizată forța recenziei care, la Iorga, pe temeiurile „cunoștințelor” acestuia, deopotrivă „generale” și „de detalii”, se exercita adeseori tăios-analitic și vituperant-polemic, mai ales dacă „firea-i tumultuoasă” i-o dicta – și i-a tot dictat-o!

Într-o notă atât de *recenzie*, cât de *polemică istoriografică* apăsătoare, la „Sămănătorul”, un „special text” al lui Iorga, intitulat *Răspuns d-lui Tanoviceanu*⁴².

⁴² An. II, nr. 23, 8 iunie 1903, p. 359-362; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 13-17.

Cu „încăpățânatul născut oltean” Ioan Tanoviceanu, doctor în Drept la Paris și profesor de respectiv profil al Universității din București, mai și suplinitor, un timp, „de similar curs”, și sub egida celei ieșene, Iorga se va fi bine cunoscut prin anii 1890-1900, când „ambii” fuseseră asidui colaboratori ai „Arhivei...” direcționate de A. D. Xenopol⁴³. Juristul aureolat și ca magistrat s-a dedicat și studiului genealogiei, vizând, între altele, *familia Ureche și începutul Cantacuzineștilor în țerile românești...*, teme, acestea, de „anumită sensibilitate” pentru istoricul și istoricul literar Iorga. Acesta, la 1903, „s-a sesizat”, din redacția „Sămănătorului”, asupra unui articol „găzduit” de „Secolul”, unde Tanoviceanu, cu „cele mai curate sentimente de bunăvoință”, manifestată însă cam retoric, și-a permis „atacuri” contra volumului „de documente interne” însumând „720 de pagini” și tipărit de Ministerul de Instrucție; volumul era, se pare, cel de *Cărți domnești, zapise și răvașe* (Partea I, București, 1903, VII+721 p.), un altul, „dat” tot de Iorga în același an, 1903, și apărut la „Socec”, fiind, din colecția *Hurmuzaki*, XII, *Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai Viteazul*, cu însumare de LXXXIX+1281+XXXIV pagini, alături de încă patru „seturi” ceva mai restrânse volumetric de *Documente...*, marcându-se excepționalitatea anului menționat pentru editorul lor, mentor al învederat și prin *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești* (București, 1903). Spre parcă a-și intimida „stimatul coleg” universitar, cu „merite de genealogist boieresc”, i s-a adresat ca de pe creasta unui tumultuos val cărturăresc și de cotidiană publicistică:

[...] de vreo-cincisprezece ani mi-am închinat, pot zice, viața, fără nicio țință de glorioară [...], fără niciun scop de răsplată bănească, cercetărilor istorice, privitoare la neamul românesc și, întâmplător, și la alte popoare; am dat la lumină în acest timp un mare număr de cărți, care de o bucată de vreme se întrebuințează cu folos și prefac oarecum noțiunile de până acum asupra trecutului nostru; de câțiva ani am tipărit și un foarte mare număr de documente interne, care sunt o adevărată mană [cerească] și pentru cine, ca d. Tanoviceanu, umblă numai după spița neamurilor [...]; cărțile ieșene, d. Tanoviceanu le primea și, ca un „binevoitor ce este”, tăcea [...]; acum de câteva luni am tipărit [...] un volum de documente interne [...]; ei bine, d. Tanoviceanu ocupă o pagină din „Secolul” pentru a-mi semna cu multă paradă de erudiție greșelile de tipar *patente*, *lapsuri* indiscutabile și informații insuficiente; după ce mă dă gata astfel [...], se crede apoi îndreptățit să-mi dea sfaturi duioase, de părinte, îndemnându-mă să cruț odihna cetitorilor, tinerețele și sănătatea mea, reputația ce mi-aș fi întemeiat prin cărți mai bune, lucrate mai încet – tipărind mai puțin [...], un volum pe an.

Înainte și mai ales după ce a contrariat „punctual” observațiile „binevoitoare” ale „colegului” universitar, l-a supus pe acesta unei virulente „descalificări” profesionale, subapreciindu-i specializarea istoriografică, pe lângă cea de jurist:

⁴³ Mircea-Cristian Ghenghea, *Revista „Arhiva”. Bibliografie analitică precedată de un studiu monografic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, *passim*.

[...] d. Tanoviceanu nu e și nu poate fi un istoric, ca unul ce n-a căpătat printr-o școală de erudiție sau n-a găsit într-un bogat fond propriu însușirile neapărate ale istoricului: critica, judecata dreaptă a oamenilor și a faptelor, puțința de a-i învia, de a-i înfățișa în picioare, vioi, înaintea noastră [...]; d. Tanoviceanu lucrează puțin, *genealogia nefiind un câmp fecund* [...].

S-ar putea admite „repede” sau cu lejeritate că *Răspunsul...* dat de Iorga lui Tanoviceanu ținea de o prea temperamentală ziaristică, implacabil încărcată de subiectivitate și, de aceea, distanțată de rigoarea scrierilor istorice, frecvent invocată, aceasta, de „polemistul” de la „Sămănătorul” în chiar articole și cronici ale sale „găzduite” de revista menită „îndrumării prin cultură a unui public larg”. Numai că, în chiar acele articole și cronici privind teme de istorie și istorici, Iorga se „vedea” cam tot același, prin gândire și scriitură, cu cel de la Catedra universitară, din conferințe ori comunicări academice și cărți de chiar accentuată specialitate „socotită” a-i fi, de el însuși, „drept predilectă”. În subiectivitatea-i proverbială, deopotrivă evanescentă și tempestuoasă, el însuși își „vedea” sursa de „frumuseță, adevăr, armonie și moralitate” a discursului propriu de istoric și „înălțarea” acestuia peste nivelul de „muncă cinstită”, dar cam egală sieși ori fără învederabilă creativitate, al erudiției după a cărei „școală”, însă, cum îl atenționa critic pe Tanoviceanu, nu se putea însuși „cunoașterea înalt calificată a trecutului”. Și numai sub condiția de a nu i se uita ceea ce-i supunea, fie și polemic, atenției „genealogistului boieresc” și „coleg” universitar, i-ar putea fi invocată afirmația cam frecvent reiterată că „erudiția nu e încă istorie”, afirmație aparținând – culmea! – celui mai mare *erudit*, cum și era deja, la 1903-1905, și avea să rămână, pentru toată cultura română. Din resortu-i de temperamentală subiectivitate, nutritoare, e drept, spiritului polemic și impresivității discursive, și-a îndreptat spre același Tanoviceanu afirmația că „genealogia n-ar fi un câmp fecund” istoriografic, afirmație siderantă pentru specialiștii în respectivul domeniu, cei mai abilitați să știe bine cine l-a ilustrat mai presus decât oricare dintre ei, taman acela ce-i nega – iar culmea! – „fecunditatea” diegetică, deși urmarea de „spite genealogice” i-a marcat frazele și paragrafele de text, chiar fragmentările tematice greu de înțeles, adeseori, și inerent pretabile observațiilor critice proferate de „adepti” ai exprimării lapidare și strâns susținute documentar a „cunoștințelor despre trecut”. Iorga se credea „chemat” pentru „aleasă scriitură” și *de istoric*, mai și clamându-și talentul ori „putința” de a avea stil, el care-l ironiza pe Tanoviceanu că ar fi „stilist”, precum Xenopol! Și-l mai ironiza pe același Tanoviceanu, într-un articol intitulat *Un nou critic literar...* și menit tot revistei „Sămănătorul”⁴⁴, că „face critică literară mai ales din punct de vedere «penalist», observând de când «animalul numit om», pierzându-și «picioarele de lângă cap, transformate încă de mult în mâini», s-a apucat de literatură”.

⁴⁴ An. III, nr. 4, 25 ianuarie 1904, p. 57 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 98 și urm.

Subiectivitatea intensă a scrierilor lui Iorga, de la cronici sau recenzii și articole la monografii și sinteze, a cam descumpănit și ar putea încă descumpăni pe istoricii pe care el îi tot „vedea” și-i ironiza, în contemporaneitatea sa, ca „doar erudiți” și „ultra-metodici”, bine „înzestrați” pentru reconstituiri factuale, însă „mici” prin ținuta „săracă de cultură”. Revista „Sămănătorul” i-a și dat prilejul să probeze din plin cele sus-menționate. Iar dacă istoricii și criticii literari, de la E. Lovinescu și G. Călinescu la N. Manolescu, i-au amendat cu severitate subiectiva preferință „sămănătoristă” pentru scriitori de mică sau mediocră valoare în detrimentul recunoașterii celor *mari* după „ierarhiile” ori, mai nou, „canonul” de profil literar, același lucru s-ar fi putut învedera și din perspectiva evaluărilor critice, de s-ar fi înregistrat realmente, acestea, pe „fir conductor” de rigoare istoriografică, și nu doar simulativ, „bilanțier”, asupra istoricilor și scrierilor publicate de aceștia atunci când „Sămănătorul” și-a urmat iorghiana „brazdă”. O necesar succintă, aici, trecere în revistă, pe direcționalul unor *note de lectură*, a ceea ce a scris, în articole și *cronici*, Iorga, despre *istorie și istorici*, la „Sămănătorul”, și-ar putea avea rostuirea de „demers în sine”, însă și ca măcar incitare, dacă nu chiar provocare a unuia inexorabil, mai întins ori de natură a fi atotcuprinzător de *implicațiile istoriografice* sub numele celui de care s-a legat și a înflorit „curentul” mai larg spus *cultural*, după însăși menirea menționatei reviste și atributul ce „i s-a lipit aceluia”. S-ar putea demonstra, astfel, că, la „Sămănătorul”, Iorga a dus nu doar *O luptă literară*, cum el însuși a preferat să dea publicistic de înțeles, la condiția de volume reunitoare de *articole* și *cronici* „date acolo”, ci și una, chiar acerbă, *istoriografică*. O anumită înlesnire, „tehnică”, a demonstrației se datorează, fără îndoială, reușitei frumoase a ediției a doua, îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, a celor două volume ale lui Iorga intitulate *O luptă literară*, considerabil completate prin îndeosebi *cronici* neincluse de ediția dintâi, girată de autor, și notificarea paginațiilor numerelor de revistă, orientative sau coroboratorii nu puținora dintre notele infrapaginale comentariului de față.

De cum a fost „solicitat”, în 1903, de cei din redacția „primară” a „Sămănătorului”, și „a primit să dea” respectivei reviste „materiale”, Iorga „s-a pus pe scris” editoriale sau articole „programatice” care i-au asigurat „un propriu renume, al lui”, din perspectiva îndeosebi a criticii și istoriei literare, mai larg spus, a unei ample „mișcări culturale” însuflețitoare de „mesianism național”. Nu a fost însă cum ca „istoricul din el” să nu-și aibă *cuvântul*, și încă unul „de autoritate în domeniul cunoașterii trecutului românesc”. Întâi, la revistă, obligațiile „de literar” l-au îndrumat spre *Dări de seamă*⁴⁵, cu „îndatorată onorare” înspre volumul lui Ilarie Chendi, „*Preludii*”. *Articole și cercetări literare* (București, 1903). Concomitent, și-a rezervat însă și *Cronica săptămânală*⁴⁶, devenită, ca intitulare, doar *Cronică*, „deschisă” spre mai „orice” era de interes *cultural*, implicit, dar îndeosebi „pe placul lui”, *istoriografic*, și încercată, poate

⁴⁵ An. II, nr. 20, 18 mai 1903, p. 316; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 10 și urm.

⁴⁶ An. II, nr. 18, 4 mai 1903, p. 287; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 7 și urm.

întru preîntâmpinarea vreunei „obiecții” din partea „literarilor și culturalilor”, și sub titlul de *Cronică bibliografică*⁴⁷, încât să se refere „scurt și critic” asupra unor publicații, precum volumul I al „minunatei lucrări” inițiate de Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche. 1508-1830* (București, 1903), volum acoperitor de anii 1508-1716 și unde „se descriu și se studiază toate produsele teascurilor ce au lucrat [prin acei ani] la noi”.

Un articol, între *cronici* și sub formă de elogiu funebru adus lui *Anghel Demetrescu*⁴⁸, revela o anumită „tehnică” prin care Iorga „trata” cazuri de „cărturari și cărți”; întâi „portretiza cărturarul”, precum în cazul lui Anghel Demetrescu,

[...] un uriaș cu înfățișarea energetică și ochii strălucitori de bunătate, convorbitor puternic, variat, adânc adeseori și de cele mai multe ori original, ales în cuvintele ce întrebuița și în felul cum ele i se orânduiau în graiul elocvent [...], ca de om cu o largă și solidă cultură clasică, înțelegător de latinește și grecește, cum nu se întâmplă adesea, degustător fin al vechii literaturi de cumpătare, măsură și înalt meșteșug în formă, apreciator călduros al unor literaturi moderne pe atât de frumoase și de bogate, pe cât de morale, înălțătoare de suflet;

apoi, „încercări” de viață personală și mai ales de carieră profesională, cu definite abilități ori calități, aceasta din urmă, și care, la Anghel Demetrescu, multe de notorietate fiind, au dat motiv să fie „amar” resimțită de el „nedreptatea” ce i s-a făcut când „îl concurase”, în 1881, pe Gr. Tocilescu, pentru Catedra universitară de Istoria Antică, încât, de-ar fi reușit „acolo”, să i se fi netezit și „calea” spre Academie, după „cutuma vremii”; „încercat” de sentimentul și faptul unei atare „nedreptăți”, același Demetrescu și-a luat revanșa prin a supune unei severe recenzii, sub chip „de foileton” și titlu de *Știință de contrabandă*, în „România liberă” din octombrie 1881, cartea lui Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, „voluminoasă operă de erudiție”, însă grav viciată „de plagiat stângaci, naiv, grosolan”; în „învingerea” de Demetrescu a „aspectului de operă-piedestal” al cărții pe care Tocilescu și-a bazat considerabil „cariera [...], supt conducerea supremă a d-lui Hasdeu”, Iorga „gusta” amendarea „școlii vechi” de istorie și literatură, unde-și avea „locul”, cum tot el reitera prin *cronici* de la „Sămănătorul”, și A. D. Xenopol, „onorat” și acesta „cu o recenzie” de Demetrescu, din „Convorbiri literare”⁴⁹, asupra monografiei *Domniei lui Cuza-Vodă*; în fine, conform „tehnicii” sale de „a trata” personalități și opere, Iorga, „semnalând” că A. Demetrescu, „desăvârșitul cunoscător al trecutului clasic, omul de gust și stilistul, nu era un luptător [...] până la capăt”, și-a „îndrituit” relevarea concludivă a „învățăturii” ori „moralei” date de cazul respectivului cărturar, „funebru-elogiat”, sub chip de „catiheză” pentru istoricul sau scriitorul hărăzit „peste oameni și vremi” să fie „învingător”:

⁴⁷ An. II, nr. 22, 1 iunie 1903, p. 351 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 11-13.

⁴⁸ An. II, nr. 31, 3 august 1903, p. 483-486 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 20-22.

⁴⁹ An. XXXVII, nr. 7, iulie 1903, p. 650-659.

Împrejurările exterioare nu hotărâsc toată activitatea unui scriitor, mai ales a unui învățat, și acesta se preocupă foarte puțin de câți cetesc și întrebuințează [momentan] adevărul pe care l-a fixat, poate și într-o formă frumoasă, pentru a răspunde unei necesități superioare a sufletului său, pentru a *mărturisi*. Ceea ce decide nu sunt nici puterile intelectuale [în sine], care se pot pierde în lecturi, în convorbiri, în petreceri sau în reverii singuratece și desprețuitoare. Varga de oțel, puterea neînvinsă e alta: e mărgăritarul moral din adâncul tainic al sufletului, în care luminează sclipirile idealului. Dacă nestemata se află acolo, ce-ți pasă, în largul avânt al aripilor deschise pentru un drum lung cât viața, de cei de jos, de cei din cale, asupra cărora treci, tot mai sus și mai departe.

Iorga se închipuia pe sine, așadar, „hyperionic”, „în largu-i avânt al aripilor deschise” spre culminația „drumului său lung”, de unde, „nepăsător”, nu însă și „rece”, obiectiv, să-și reverse către „cei de jos” potopu-i de „sentențe” vibrante pe cât de cunoașterea sa „de oameni și fapte de prin trecut și prezent”, socotit, acesta, atunci, la 1903, pe atât de subiectivitatea-i reflectantă de firea-i ome-nească tumultuoasă, izvoditoare de torente de impresive *cuvinte*, „de bine au de rău”, după „caz”. Cam numai „de bine” sunau *cuvintele* sale despre Anghel Demetrescu, personalitate, totuși, controversată „printre contemporani” și în posteritate. G. Călinescu, în *Istoria literaturii române de la origini...*, aprecia că „nu s-ar putea ști din ce motive unii [dintre acei] contemporani au luat în seamă pe Anghel Demetrescu”, om cu doar studii liceale și „o plimbare de bursier prin Germania”, de unde și veleitățile sale de erudit, anevoie însă ascunzătoare de labilitatea „judecăților... de cretin”, pronunțate de el și asupra lui Eminescu⁵⁰. Încercări de reabilitare mai curând eseistic-literară decât istoriografică a lui Anghel Demetrescu s-au înregistrat, cu timpul, prin ediții de scrieri ale sale, îngrijite de Ovidiu Papadima⁵¹ și, mai nou, de Alexandru Dobrescu⁵², ultimul menționat fructificându-și una dintre „anchetele” pe care le-a întreprins asupra diverselor „controverse”, chiar tare ținând de trecutul literaturii române, făcând ceva dreptate într-o considerarea și *pozitivă* a personalității și operei respectivului „literat de *Belle Epoque*”, gest ce și l-a plasat și sub autoritatea unui verdict pronunțat de Tudor Vianu: „Mai cu seamă în latura portretelor fizice și morale, aflăm, sub pana lui Anghel Demetrescu, reușitele sale scriitoricești cele mai importante”. Era un verdict consonant *cuvintelor* lui Iorga din „Sămănătorul”, de la 1903, închinat „uriașului om” trecut, atunci, „în veșnicie”. Un plus, în acele *cuvinte*, era de vibrantă subiectivitate a lui Iorga, și nu fiindcă acesta le-a scris prin necesară consimțire de moment a maximei „despre cei morți numai de bine”, ci pentru că-i porniră din cea mai sensibilă coardă a firii sale de *om și*

⁵⁰ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a revăzută și adăugită, cu prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982, p. 542 și urm.

⁵¹ Anghel Demetrescu, *Opere*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1937.

⁵² Idem, *Scrieri istorice și literare*, ediție îngrijită, lămurire, note și comentarii de Alexandru Dobrescu, București, Editura Academiei Române, 2007.

cărturar, ca parcă spre a-și imola *sinele propriu*, cu „bune și rele”, după caz, „chipului” pe care, astfel, îl reînsuflețea. Era ceea ce vedeau, la „Sămănătorul”, și articolele sale, semnificând, și ele, „cuvinte de eternă despărțire”, Ștefan Orășanu⁵³ și *O lacrimă pentru George Popovici*⁵⁴. În privința „rudei polemistului Nicolae Orășanu” și pe care l-a avut „drept bun și devotat prieten” nota că „niciodată în literatura noastră o boală grozavă și o moarte înaintea de vreme n-au distrus mai mult”, cel trist evocat vădindu-se „un plin de talent critic și istoric”, iar „bucovineanului” ce-l făcuse să se simtă mult „îndatorat” față de el, i-a revelat „soarta crudă”, tăietoare, între altele, și de elanul tocmai dedicat „operei lui mari: *Istoria dreptului român*”.

Mult mai pline de „învățămintă” istoriografice au putut fi articole și *cronici* „date” de Iorga „Sămănătorului”, cu ascuțit spirit critic, dar și „păgubite” profesional de răbufnirile lui temperamentale implicate și de „nedrepte judecăți” pentru care i s-a și replicat de cei „vizăți”, rezultând, din așa ceva, dezbateri, chiar dispute asupra unor *teme ori aspecte, detalii* ținând de „cunoașterea trecutului românesc”. Fără succes de „public cetitor în mai ales vechea capitală a Moldovei” i-a fost articolul *O carte despre Iași. Câteva observații și propuneri fără gând rău împotriva nimănui*⁵⁵. Acel „public, de acolo”, va fi fost neplăcut surprins nu atât de critica în sine pe care autorul articolului „sămănătorist” o aducea unei cărți despre „orașul unde fusese elev și student”, cât de tratamentul „prea de sus” și ultra sever aplicat „popularului” N. A. Bogdan, un soi de „culturnic local al acelor vremi” și de „plăcută amintire” ieșenilor de la 1904 și de peste mulți ani pentru „jovialele și cetitele” lui reviste „de tinerețe”, fie „Scrisori amuzante”, fie „Cabinetul de lectură”, mai și știindu-l că nu era „istoric titrat”, ci absolvent al Conservatorului de Muzică și Declamațiune din Iași, doar „pasionat și de istorie”. Deși știutor, fără îndoială, de toate acestea, Iorga a ridicat malițios înaintea „cetitorului” întrebarea ca „de mirare”, dându-i și răspunsul:

Cine e domnul N. A. Bogdan, pe care Primăria Iașului l-a învrednicit de înalta cinste de a strânge la un loc într-o formă plăcută ce se poate ști mai însemnat cu privire la Iași într-un volum menit să înfățișeze familiile regale, care veneau să viziteze orașul? – Colaborator al „Familiei” și al mai multor ziare vechi și nouă, domnul N. A. Bogdan a scris anecdote și povești, poezii și piese de teatru, care n-au prins. E un ieșean care cunoaște bine Iașul de acum și care-l iubește, desigur.

Apoi, cu deopotrivă spirit critic și subiectivitate întinsă, aceasta, până la carențe „de caracter”, observa insuficiența temeiurilor documentare și „pompoșenia” cărții despre Iași, întocmită de N. A. Bogdan „la comanda Primăriei”, ce-l „va fi bucurat foarte mult”:

⁵³ An. II, nr. 47, 23 noiembrie 1903; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 83-85.

⁵⁴ An. IV, nr. 30, 24 iulie 1905, p. 527-530; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 226-229.

⁵⁵ An. III, nr. 51, 19 decembrie 1904, p. 801-803; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 118-120.

Prietenii și cunoscuții i-au pus la îndemână vechi gravuri și tablouri, portrete și fotografii [...]; domnia sa, care uitase – cui nu i se întâmplă aceasta în România? – că nu e istoric, a luat înaintea sa un studiu al domnului [Gheorghe] Ghibănescu și a dat capitolul al II-lea [al cărții], a luat *Istoria Românilor* a domnului Xenopol și cărțile răposatului unchi al mamei mele, Manolachi Drăghici, și a dat capitolul al treilea; domnul C. Erbiceanu, cu *Istoria Mitropoliei Moldovei*, i-a dat capitolul al IV-lea, și un articol al lui [Al.] Papadopol-Calimach, capitolul al V-lea, și așa mai departe până la capitolele din urmă, unde ajutau statisticile din Arhiva Primăriei. Aceasta cât privește fondul, căci forma – stil de cancelarie și multe extrase, mai ales zadarnice –, forma e a domnului N. A. Bogdan. Și astfel autorul acestei cărți mari, frumoase și mult împodobite se va fi mirat la sfârșit ce lesne se poate face o carte, oricât de învățată, pe când suntem totuși câțiva în această țară cari ne mirăm la fiecare lucrare nouă de greutatea cu care ea, în fondul și forma ei, se smulge din sufletul nostru [...], domnul Gh. Ghibănescu [...], singurul (!) om care se mai ocupă sârguitor de studii istorice în Iași, stând și adunând de lungi ani de zile știre după știre, fără să se încumete a da încă o istorie a orașului, pe care nicio Primărie nu i-a cerut-o până acuma.

Cât despre „ce se cuprinde în această carte [...] frumos tipărită în format mare și bogat ilustrată, care poartă pe copertă [...] o pecete urâtă din anul 1834”, Iorga „aducea la cunoștința cetitorilor” revistei „Sămănătorul” că aveau de aflat,

[...] întâi, o descriere a Iașilor supt raportul climei și al așezării geografice și al locuitorilor; [...] apoi [...], cât de vechi e Iașul [...], ce s-a petrecut pe stradele lui înguste, între curțile mari cu case mici, pe vremea când orașul era „Scaun de domnie” [...], dezvoltarea Mitropoliei care s-a așezat în veacul al XVII-lea în Iași [...], prin câte focuri și prefaceri a trecut Curtea domnească [...], cele 48 de sfinte lăcașuri, biserici de zid, „așezămintele culturale, vechi și nouă” [...], expunerea artelor frumoase [...], pagini din călători cari au trecut pe aici [...] și au văzut drumuri prăfoase sau așternute cu tină, albe case pașnice, boieri fierbând în ifosul lor mai mult decât împărătesc și atâtea chipuri frumoase la ferestricile cu zăbrele; [...] în sfârșit, Iașii de astăzi, cu înșirarea primarilor – nume, biografii, portrete – și a „oamenilor de samă”, cari, binevoind a muri, s-au făcut vrednici de a fi lăudați și dați în stambă.

Era o prezentare a unui „cuprins” de carte în stilul proverbial al lui Iorga, de o impresivitate excepțională, și care, cu toate criticile aduse insuficienței temeiurilor ei documentare, cam lejer și *par benevolentiae* „procurate” de autor, mai curând incita decât prevenea interesul „cetitorilor”. Iar un atare paradox, fie el și doar aparent, însă frecvent regăsibil prin *criticile* iorghiene, imprima acestora un plus de farmec față de inevitabilă descumpănire, la lectura lor. Cucerit, „cetitorul” putea trece lesne cu vederea peste „răutatea” cu care Iorga, în *critica* făcută cărții lui N. A. Bogdan, îl admonesta pe acesta și pentru că era „apropiat” de Xenopol, mai grav fiind de-ar fi fost de Tocilescu. Asiduitatea cu care autorul cărții *Orașul Iași...* colabora la „Arhiva”, unde *spiritus rector*, pe teme istorice îndeosebi, era Xenopol, nu a putut scăpa „vederii rele” a lui Iorga, într-un

timp când relațiile personale și academice dintre acesta și „fostu-i profesor ieșean” erau grav deteriorate. Cât despre „cetitor”, acelaia îi va fi fost de luat cu titlu de „divertisment cronicăresc” finala „judecată”, pretinsă de Iorga de la „Sămănătorul” ca „în toată dreptatea, fără supărarea nimănui”, și conform căreia „pompoasa” carte a lui N. A. Bogdan „n-aducea nimica nou decât ilustrațiile”, mai și costând mult „Iașul sărac”, într-un moment când banii cheltuiți „și spre a veșnici o vizită a regelui” s-ar fi convenit „facerii unei biblioteci publice”. Or, tocmai atare „judecată” pare să-l fi atins serios pe N. A. Bogdan în „mândria ce i-o clama publicul ieșean”, încât, îndrituit de așa ceva, să i se dezvăluie epistolar lui Iorga că l-a „surprins și întristat” critica făcută cărții sale „prin organul «Sămănătorul», cu „severitate excesivă” și nesocotirea „unei munci conștiințioase, onorabile și utile cel puțin”, pentru care s-ar fi așteptat „mai curând la o încurajare” din partea unui cărturar ce avea „amintiri plăcute” despre Iași, unde trăise și învățase⁵⁶. Și poate că „înmuiait sufletește”, fiindcă așa-i stătea în fire după „ieșiri” critice severe, a primit bine „scrisoarea de lămurire a autorului cărții despre Iași”, N. A. Bogdan, care, spre deosebire „de alții”, criticați la „Sămănătorul”, nu s-a mâniat într-atât încât „să-și ofere colaborația sa vreunui Tocilescu bucureștean sau [I.] Găvănescul ieșean”, motiv, de aceea, să-i aprecieze „cuvintele frumoase și sentimentul respectabil” celui ce, după cum mărturisea, „strânsese la un loc [...] și a fixat pe hârtie sute de chipuri și forme [sortite] să dispară zilnic din ochii și mintea noastră”, deodată cu „via amintire a capitalei domnești a Moldovei”, dragă și regelui Carol I. Și-i va fi fost ca de „benefică încurajare” iorghiana „apreciere” dintr-o *Cronică* de la „Sămănătorul”⁵⁷ unui N. A. Bogdan ce avea „să-și îmbogățească” principala sa carte, sub nou titlu, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată* (ediția a doua, Iași, 1913).

Un contencios istoriografic tensionat, poate regretabil, și pe termen lung, între Iorga și Ioan Sârbu, a fost consecința unei *Cronici* a primului menționat din revista devenită cu prevalență „a sa”⁵⁸ asupra volumului întâi al cărții celui de-al doilea, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Țării Românești: răzmișerile și politica lui din afară, dimpreună cu întâmplările atingătoare din țările vecine* (vol. I, București, 1905; vol. II, cu an de apariție 1907). Scânteia ce i-a aprins mirarea, poate chiar mânia, lui Iorga, ca, mai înainte, în cazul sus-notatei cărți a lui N. A. Bogdan, a fost premiera, altfel spus, înalta apreciere de Academie, de noua dată cu premiul „Năsturel-Herescu” pentru primul volum al *Istoriei lui Mihai Vodă Viteazul...*, de „un bănățean”, Ioan Sârbu, căruia directorul de la „Sămănătorul” îi amintea „toate îndatoririle” ce i le „adusesese”, făcându-i „cunoscută” și „neconținut lăudându-i” *Mateiu-Vodă Băsărabas – auswärtige Beziehungen, 1632-1654* (Leipzig, 1899), mai și fiindu-i „adeseori oaspete”,

⁵⁶ *Scrisori către N. Iorga*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, II, București, Editura Minerva, 1979, p. 45 (N. A. Bogdan către Iorga, Iași, 29 noiembrie 1904).

⁵⁷ An. III, nr. 49, 5 decembrie 1904, p. 783 și urm.

⁵⁸ An. IV, nr. 16, 17 aprilie 1905, p. 259 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 202 și urm.

spre „a-i împărtăși păreri ori sentimente”; îi imputa, aceluiași, spre „necunoștința” trădată prin felul de a-și fi „acoperit, în prefața și notele cărții sale”, pe „binefăcătorul său”, cu „acea batjocură care se aruncă numai proștilor și necinstiților”; și i-o imputa taman celui căruia ar fi fost „bucuros să-i poată acorda Catedra de Istorie Universală de la Iași”, „uituc” de timpul când „a stat înaintea [făcătorului său de bine] cu ochii plecați la pământ, îngăimând cuvinte despre [propria-i] nevrednicie” și vărsând „lacrămi de căință” ori de câte ori se vedea „muștrat pentru începutul purtărilor lui de astăzi”, adică din 1905; observa, totuși, „nepărtinitor” despre *Istoria lui Vodă Viteazul*... că:

[...] e scrisă în românește, are un erou strălucit și vrea să-i trateze toată activitatea; [...] trei scăderi ies din aceste condiții, [autorul] nu cunoaște deloc limba literară, n-are *deloc* talentul de a povesti, de a da icoane, de a înfățișa oameni [...], e un erudit, un om învățat și muncitor, foarte cinstit în urmărirea și cercetarea faptelor – dar atât;

[...] [totuși] eruditul e și un om cuminte și un om de viitor [...], alegând subiecte mici, învățând limba [chiar și] de la cei pe care-i batjocorește, păstrând cuviința pe care o dărește și publicului și proporțiilor sale, ținându-se pe calea morală dreaptă, departe de insultă și departe de lingușire [...], putând da lucrări foarte folositoare, care-i pot asigura stima tuturor, un loc în învățământ și – mai știi? – un loc de membru corespondent în Academie;

dar și că toate acestea, lui Ioan Sârbu, nu-i prea scuzau „necunoștința” aducătoare de „sufletească durere” și mânie „binefăcătorului” Iorga, nevoit să jure asupra aceluia: „decât să-i întind mâna, mai curând mi-aș tăia-o din umăr!”.

Din ceea ce Iorga a imputat lui Ioan Sârbu și a observat asupra cărții acestuia premiate de Academie se va fi putut înțelege de „cetitorii” revistei „Sămănătorul” că „ilustrul cărturar” acuza, în esență, pe „bănățeanul profesor de doar Seminar” și aspirant la Catedra universitară până când, „descurajat de nereușita întru așa ceva”, să îmbrățișeze preoția la Rudăria natală, de „uzurparea” calității sale de „cel mai învrednicit” cunoscător al domniei lui Mihai Viteazul, cu studii monografice și publicații documentare despre respectivul „domn și vremea lui”. Iorga încă ducea și cu A. D. Xenopol o dispută aprinsă, pentru a-și adjuceca acea calitate, „pe tot tema Mihai Viteazul”. În relațiile sale personale și profesionale cu „bănățeanul”, lucrurile stăteau însă ceva mai complicat. Acela, deși cu aproape șase ani mai mare, a fost cel care a căutat, din „calcul de carieră”, și nu numai, să-i câștige „prețuirea”. În anul 1899, printr-o scrisoare din Viena și, de crezut, spre a-i capta „aprecierea” cărții *Mateiu-Vodă Băsărabas...*, Ioan Sârbu i se arăta „încântat de fraza limpede, curgătoare”, de „cele 3 conferințe de la Ateneu”, de „*Memoriile citite la Academie*”, de „cusătura măiastră a mândrelor documente dezvăluite”; într-un cuvânt, „robit de toată ființa” omului și învățatului Iorga⁵⁹. Iar

⁵⁹ Barbu Theodorescu, *N. Iorga 1871-1940*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, Editura Militară, 1976, p. 29.

acesta a „bine-apreciat” acea carte a „bănățeanului”⁶⁰ pe care-l „vedea”, printre „apropiați”, ca fiind „cel mai sfios”⁶¹ și-i manifesta „bunăvoință” față de preocupările de „a întocmi” una și despre Mihai Viteazul. Din Rudăria și dată de 6/19 august 1902, Sârbu „îi scria că fusese prin București, „la tipografia Socec, în presara plecării, să ceară coalele *Mihaiului*” ce destinatarul scrisorii se aștepta „să-i apară de acolo” și de unde expeditorul ei „s-a întors cu buzele umflate”, încât, descumpănit ori poate doar simulând a se fi simțit astfel, să se întrebe:

Ce să fac? Dacă am avut nenorocirea să caut și eu urmele titanului, trebuie să încep a mângâia acum în urmele duor titani, a celui cu faptele și a celui cu scrisul... pentru a nu isprăvi poate niciodată, și desigur pentru a nu isprăvi bine⁶².

Și-a exprimat „încântarea și devotamentul” când „prestimatul domn profesor” i-a solicitat „colaborația de 5 pagini de tipar” pentru „un volum de articole” care, în februarie 1903, va fi fost cel de *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*⁶³. „A rămas încremenit”, cum, cu greu ascunsă ipocrizie, poate perfidie, i se destăinuia aceluiași „prea stimat domn profesor”, când i-a fost dat să-i citească „șirele” dintr-o „muștrătoare” scrisoare despre „notele din subsolul articolului” cuprins de volumul *Prinos lui D. A. Sturdza...* și reluate mai abtirit prin *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul...*, pe care, „cu sânge” propriu, nu și le considera „deloc vătămătoare”, fiindcă și-a făcut „simpla datorie, ce se urmează în toată lumea, de a îndrepta o greșală, fie cât de mică”, chiar și unui „mare cărturar”, după „învățătura” de la Ranke, și anterior invocată epistolar: „Sinteza fermecătoare a *Istoriei universale* nu poate fi citită cu spor și gust decât de cei ce și-au adunat cunoștințele materialului de fapte petrecute dintr-alte zidiri istorice, în cari se văd cărămizile cum sunt așezate una peste alta”; sub mărturisirea „nefericirii” de a se fi apucat „de un studiu făcut” și de „prestimatul” respondent la „șirele-i muștrătoare”, îi exprima acestuia credința „că nu e deloc o crimă a te amorea în același personaj istoric în care s-a amoretat și altul”⁶⁴.

Înainte de a se fi „văzut”, la Iorga, „erori păgubitoare [...], din pricina temperamentului său”, în mai ales *Cronica* de zi 17 aprilie și an 1905, despre volumul I al *Istoriei lui Mihai Vodă Viteazul...* și „persoana” lui Ioan Sârbu, „erori” mai curând invocate decât explicitate de Ștefan Ștefănescu, în *cuvântul* prefațator pentru ediția a doua a respectivei monografii (București, 1976), și

⁶⁰ N. Iorga, *Correspondență*, vol. III, p. 210 și urm. (Iorga către I. Sârbu, Viena, 5 octombrie 1901).

⁶¹ *Scrisori către N. Iorga*, ed. cit., II, p. 39 și urm. (Iorga către I. Bianu, 22 februarie 1903, cu redarea textului integral al respectivei scrisori într-o notă infrapaginată).

⁶² *Ibidem*, II, p. 266 și urm. (I. Sârbu către Iorga, Rudăria, 6/19 august 1902).

⁶³ *Ibidem*, p. 268 și urm. (același către același, 18 ianuarie și 14 februarie, 1903).

⁶⁴ *Ibidem*, II, p. 269 și urm. (I. Sârbu către Iorga, 20 februarie 1903); v. și N. Iorga, *Correspondență*, vol. III, p. 211 și urm. (Iorga către I. Sârbu, 18 februarie 1903); v., pentru scrisorile lui I. Sârbu destinate lui N. Iorga, și I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. XII, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1940, p. 178-184.

cam nonșalant considerate de „alți specialiști”⁶⁵, s-ar fi cuvenit a nu se trece „prea repede” peste motivele „speciale” date scriptic de autorul „aceleia” înverșunării „cronicarului” de la „Sămănătorul”; întâi, prin a sesiza că Iorga „a tipărit de mai multe ori” documente relative și la Mihai Viteazul; apoi, că nu respecta explicațiile furnizate de Iorga însuși pentru „retipărire” de acele documente, implicite unor „corpusuri” ori „serii” mereu mai mari de publicații; de asemenea, că se referea ironic-aluziv la „un colaborator” al lui Iorga ce-i tradusese „cu erori” din ungu-rește documente, „colaborator” ce i l-a „dorit” să-i fie „pe atât de statornic, pe atât de modest”, fără a-i rosti numele, deși îl știa bine, „în fapt”, ca al Ecaterinei Iorga, soția „prestimatului domn profesor”; în fine, că la atare motive se mai adăuga și acela al referatului întocmit de nimeni altul decât Gr. Tocilescu pentru premiera, în 1905, de Academie, a *Istoriei lui Mihai Vodă Viteazul...*; iar de măcar bănuiră avea să-i fie lui Iorga „încurajarea” lui Ioan Sârbu de același Tocilescu pentru „observația” din prefața volumului II al *Istoriei lui Mihai Vodă Viteazul...* (București, 1907, p. V) asupra *Cronicii* lui Iorga, cu data de 17 aprilie 1905, de la „Sămănătorul”:

Dar, părerea dumnealui n-a fost obiectivă. Pagina a fost scrisă câteva zile după premiera cărții. Și se știe, la locul cu pricina și de multă lume, cât de ciudă i-a fost domnului Iorga pentru această întâmplare, că-l criticasem puțin⁶⁶.

Cale „de împăcare” între Iorga și Ioan Sârbu n-a prea avut cum să fie, nici după 1918, când „parohul din Rudăria”, membru al Marelui Sfat Național de la Alba Iulia, se va fi „întrevăzut” cu „prestimatul domn profesor” în Parlamentul României Mari. La moartea „bănățeanului”, Iorga i-a mai apreciat bine cartea despre Matei Basarab, „dincolo de care fiind imposibil a se merge, ca atentă fixare a faptelor de toată ordinea”, nu însă și *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul...*,

[...] o lucrare prețioasă [...], după zeloase cercetări în arhivele vieneze [...]. Dar eruditul nu era un scriitor. Mai mult, îi lipsea cunoștința deplină a limbii literare și pretenția lui de a scrie „bănățenește” n-a putut fi luată în serios. Aceasta a împiedicat răspândirea scrierii, care trebuie socotită ca un indispensabil mijloc de control. Neajunsuri de caracter, porniri polemice care-i făceau mai mult rău lui decât presupușilor adversari, un fel de firească antipatie față de orice prietenie și solidaritate științifică au condamnat întâi la izolare pe om apoi i-au întrerupt și opera⁶⁷.

Și-a mai „amintit” cum, „în templul înțelepților”, la Academie, unde „mirosea greu, a pivniță veche și a locuință lacustră”, și primise marele premiu „o savantă, dar neînsuflețită și haotică istorie a lui Mihai Viteazul, pe care era incapabil de

⁶⁵ N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 431 și urm., nota ed.

⁶⁶ V. și *Scrisori către N. Iorga*, II, p. 267, nota ed.

⁶⁷ N. Iorga, *Ion Sârbu*, în idem, *Oamenii cari au fost*, vol. III, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1936, p. 114 și urm.

a-l înțelege eroinic Ion Sârbu, ciudat pedant bănățean, care te adula public, râzând șiret din ochii verzi de slav, și te pișca prin note [...]”⁶⁸.

Asupra publicațiilor documentare și notelor iorgiene pentru *Scurtă istorie...* și *Istoria lui Mihai Viteazul...*, precum și, implicit, cu privire la ceea ce „pișca” din acestea Ioan Sârbu în a sa *Istorie a lui Mihai Vodă Viteazul...*, s-au putut pronunța specialiști de certă probitate istoriografică⁶⁹. De special interes, pentru comentariul de față, ar fi exigențele istoriografice pe care Iorga și le impunea sieși, iar „altora”, precum în *cronicile* de la „Sămănătorul”, le pretindea, spre a cumpăni, fie și cu frecvență „marcă” de personală subiectivitate, dacă ceea ce scria unul sau altul dintre „aceia” era ceva demn de laudă ori se cuvenea severei critici; cea dintâi exigență era, firește, cea a bazelor documentare corespunzătoare fiecărei scrieri de istorie evaluată, sub însă câteodată prea subiectivă condiție a „cronicarului” Iorga de a i se fi „folosit”, cu prioritate, ceea ce el în documentaristică „a dat”; o imediat următoare exigență era a suficienței lecturi, „dovedită” bibliografic, încât tot Iorga să constate dacă i-au fost „urmate cuviincios” scrierile sale; o altă exigență era a demonstrării de autorul oricărei scrieri istorice a „școlii/muncii lui de erudiție”, însă nu ca suficientă prin ea însăși, ci alăturată, uneori „preferențial” subordonată de „cronicarul sămănătorist”, celei „a frumoasei scrieri în bună limbă română”; în fine, sub parcă năprasnic însemn de „ferit-a Sfântul!”, era exigența ca autorul scrierii semnalate ori evaluate de același „cronicar” să nu fie ori „să nu trădeze a fi” prea apropiat, îndrumat și încurajat, după caz, de Tocilescu sau Hasdeu, chiar de Xenopol. Iar dacă cele mai multe dintre exigențele menționate „veneau” din scrupuloasa metodologie a cercetării și scrierii istoriei, ultima învedera o cerbicoasă *luptă istoriografică*, nu doar *literară*, pe care Iorga o ducea și la „Sămănătorul”, unde, prin articole și *cronici*, se declara, câteodată, după propria-i spusă, „oțios”, de partea „școlii critice istorice”, învrednicită și de el, alături de D. Onciul și I. Bogdan, și adversar „de temut”, cum însuși se credea, al „vechii școli”, hasdean „romantică”, tocilescian – „slabă”, mai și „viciată”, iar xenopolian – „filosofică”/„teoretică”.

Din redacția „Sămănătorului”, Iorga „se arăta”, prin articole și *cronici*, ca principal, singurul, la rigoare, purtător de cuvânt al „școlii critice”, zisă și „nouă” sau pusă de el mai ales în seama unei „ligi de trei”, unde și-i alătura pe D. Onciul și I. Bogdan. Sonoritatea purtării sale de cuvânt a răzbătut înspre „cetitorii” revistei și dintr-un serial de articole, *Un dulce pedagog: d. I. Găvănescul, Pentru dreptate și cuviință – Înfruntări d-lui I. Găvănescul*, cu *Urmare*, și o *Cronică*⁷⁰, reprezentând partea sa într-o aprigă polemică dusă cu „cineva care

⁶⁸ Idem, *O viață de om...*, p. 326.

⁶⁹ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, III, *Studii cu privire la Mihai Viteazul 1593-1601*, București, Editura Albatros, 1997; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, Fundația Regele Carol I, 1936; ediția a II-a, București, 2002.

⁷⁰ An. III, nr. 9, 13, 14, 29 februarie, 28 martie și 4 aprilie 1904, p. 129-133, 203-205 și 220-223; an. IV, nr. 9, 27 februarie 1905, p. 142-144; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 101-105, 117-119, 120-122 și 186-188.

[...] poate iscăli profesor de Universitate, director al Institutului pedagogic din Iași”, Ion Găvănescul, ce-i cucerise „prețuirea” când fusese biruitor de „concurs universitar”, ceva vreme înainte, cum avea să noteze memorialistic:

Din ziare [...] știam că la București se dă o mare bătălie pentru a doua Catedră de Filosofie [...]. Cu neplăcere am aflat că biruitorul a fost un necunoscut, un muntean care indispucea și prin numele său ortografiat după sistemul lui Pumnul, Ion Găvănescul. Nu cu multă prietenie i-am așteptat sosirea care a întârziat. Dar la vederea feței sănătoase cu ochii extraordinar de prietenoși, întinsă către noi, ca și cum, revărsându-ne sufletul său întreg, ar fi vrut să soarbă tot ce se cuprindea în al nostru, la ascultarea unei expuneri pline de viață [...], am pus jos armele și am urmărit, cuceriți, un steag pe care era scris, dar în puternice colori de sentimentalitate proaspătă, activă, același crez de naționalism [...] ⁷¹.

Peste nu chiar puțini ani, în articolul de la 1904, *Un dulce pedagog...*, cu titlu sunând caragialeian parcă, Găvănescul i-a devenit țintă de atac într-o polemică întetită de „acela” printr-un articol din ieșeana „Cultura română”, unde, acuzându-l îndeosebi pe I. Bogdan pentru raportul defavorabil „manualului de istorie” atât „de metodic” întocmit spre binele studenților și prestigiul Institutului pedagogic, tot „acela” și-a permis și „o glumă rândășească” asupra „colegului, prietenului și cumnatului «slavonistului»”, că fiind prea lesne irascibil „de-l atinge cineva... la Bogdan”. Atât i-a trebuit lui Iorga, la „Sămănătorul”, ca să-și îndrepte jupiterian tunetul năprasnic spre „rândășul” Găvănescul, care „întrebuința arme de calomnie și insultă, învelite de altfel în sentimentale panglici de pedagogie nevinovată”, și i se cuvenea, de aceea, să fie „redus la tăcere” și să-i fie „îngropată” gazeta de „adversar viclean”, din Iași, „Cultura română”. Și-a făcut din lovitura de tunet înspre autorul unei „vagi” *Istории a pedagogiei*, I. Găvănescul, *datoria* de a cuvânta autoritar în numele „direcției critice”, încât „acela și alții” să fie de-a dreptul năucii:

[I.] Bogdan reprezintă un curent, precum îl reprezintă și eu, și tot mai mulți pe fiecare zi, un curent spre muncă și măsură. Curentul acesta era atacat de Găvănescul, care ieșea înarmat din arsenalul [lui] Tocilescu, reprezentant al vechiului curent de exploatare științifică. *Datoria* mea era să apăr pe Bogdan [...]. Găvănescul mă întreabă cum împac eu condamnarea vechii direcții în istoriografia română cu legătura firească ce trebuie să fie între munca generațiilor ce se succedă; stă la îndoială dacă părerile istorice de azi sunt mai bune decât cele de ieri și, în sfârșit, dă cu gândul că și părerile de azi vor fi învechite mâine, istoria fiind „o știință de fapte”. Răspund: înainte de V. A. Urechia, înainte de Hasdeu, Xenopol, Tocilescu, a fost excelenta școală a unor Bălcescu, Papiu Ilarian, chiar Laurian, om cu teorii false, dar cinstite. Domnii de mai sus au adus firește câteva cunoștințe nouă, câteva fapte, multe fapte dacă voțiți. Dar istoria, *răzimată* numai pe fapte e o știință de interpretare și legătură a lor. Însă Tocilescu n-a legat deloc, Hasdeu a legat fantastic, Xenopol în chip neserios. Această școală a răspândit apoi moda ipotezelor goale și

⁷¹ N. Iorga, *O viață de om...*, p. 145 și urm.

vorbelor goale, și a fost astfel un regres. Prin Tocilescu, ea a întronat plagiatul și a răspândit [prost] obiceiul exploatației științifice. Găvănescul n-are nicio chemare să puie la îndoială caracterul solid al soluțiilor noastre; nu știe istoria românilor și nu-și dă osteneala să o învețe; în *Istoria pedagogiei* nu s-a priceput măcar să deschidă *Istoria literaturii* [religioase a românilor până la 1688], pe care am tipărit-o dăunăzi, ci a recurs la compilații nesperioase sau la iluziile imaginației sale.

Celui ce „se închipuia” și-l ironiza ca fiind „candid filosof, obiectiv totdeauna și fără gânduri ticăloase”, Iorga „îi amintea”, *Pentru dreptate și credință*, „de sara în care judeca după cuviință activitatea filosofică a lui Xenopol [...] de aprobarea desăvârșită pe care o dădea planurilor de prefacere [culturală] prin luptă dreaptă, când stătea, lângă poetul Vlahuță, în odăița cu rafturi de lemn cioplit, abia văpsite”; îl mai și soma că „de-ar uita” toate acestea „și-altele”, i-ar putea fi dovedite, încât „să-i fie rușine”. Căuta să-i fie „candidului filosof” de specială reținere „deosebirile dintre școala istorică veche și cea nouă”, cu I. Bogdan, ultima invocată, care „a dat țerii cunoștința vechilor ei cronici și a scris o sumă de cărți istorice de o importanță hotărâtoare”, stând „neclintit” valoric în fața „aserțiunilor unui Tocilescu” și „injuriiilor”, precum cele ce i le aducea Găvănescul, „prieten” al lui Xenopol. Credea Iorga că era deplin convingătoare prezentarea succintă, în pasajul de text sus-citat, din articolul *Un dulce pedagog...*, a „deosebirilor” dintre cele două „școli istorice”. Și era îndreptățit să creadă așa ceva, fiindcă, la fie și o simplă comparație, acea „prezentare de deosebiri” ar putea să apară celor, desigur, „avizați în chestiune”, ca mai tranșant lămuritoare decât cea făcând obiectul, sub titlu de *Două concepții istorice, Discursului iorghian de recepție la Academia Română*. De „anumită” sesizare, pentru tot cei „avizați”, era „întâmplarea” că Iorga, în acel *discurs*, nu avea să-l mai nominalizeze pe Xenopol, alături de Hasdeu și Tocilescu, printre „reprezentanții vechii concepții de la noi”. Între motivele care l-au condus pe Iorga spre acea „întâmplare”, cel întâi de considerat ar fi că „fostu-i profesor de la Iași” a angajat *Răspunsul*, sub Cupola Academiei, la *Discursul* său *de recepție* „acolo”. Un al doilea motiv a putut fi, pe lângă cel cumva și de „rațiune tactică” întru preîntâmpinarea de Iorga a vreunei reactivități amendante a „respondentului” față de respectivul *Discurs*, și atenta „luare-aminte” de tocmai *primitul la Academie* despre impresionantul ecou istoriografic internațional avut de cartea lui Xenopol *La théorie de l'histoire* (Paris, 1908). Iar de la „inima-i bună, în definitiv”, nu-i putea trece lui Iorga „simțirea încă vie” a gestului „profesorului său”, din ianuarie 1909, de la festivitatea semicentenarului Unirii Principatelor, organizată de Universitatea Iași, când, „spre împăcare”, i-a întins, el, întâi, mâna. Așa ceva, însă, nu a presupus și „lăsarea deoparte” de Iorga a *luptei sale istoriografice* contra „vechii școli”, *luptă* cu specială rostuire și în activitatea ce o desfășurase prin anii 1903-1906 la „Sămănătorul”.

Pentru cei care-i știau *opiniile sincere* și *pernicioase* sau *cuvintele adevărate*, din anii 1900-1903, despre „călăreții de nouri, pașoptiștii”, putea fi surprinzătoare, dacă nu chiar contrariantă „aprecierea” lui Iorga, strecurată în polemica

sa cu Găvănescul, că „școala” Bălcescu, Papiu Ilarian, Laurian, fără menționare și de Kogălniceanu, ar fi fost „excelentă, înainte de V. A. Urechia, înainte de Hasdeu, Xenopol, Tocilescu”. O atare „apreciere” i-a și fost observată critic de Găvănescul, contrapunându-i „ideea succesiunii natural progresive a generațiilor de istorici”, atât timp cât asupra „fenomenului” nu intervine abuziv și denaturant „vreo ideologie sau politică”, ceea ce, pentru România ultimei părți de secol XIX și a începutului de cel următor, „nu se vedea”. Iar fiindcă n-a prea avut cum să replice direct sau explicit unei „idei admise de toată lumea”, Iorga, folosindu-se de „ofensele” aduse lui de Găvănescul, precum că „ar recurge la șiretlic de discuție”, ar revărsa „injurii” asupra literaturii franceze și ar servi „un singur fel de cetit în românește – documentele”, i-a întors pe fir de *înfruntări* și cu plus de vituperanță „dulcelui pedagog” calificative defăimătoare *ad personam*, făcându-l „necinstit”, „injurios”, „păcătuitor” prin „a tăgădui și a inventa”, „ticălos”, „hazliu și gâdilicios”. Cu mai atent gând la „cetitorii săi”, ce s-or fi așteptând să fie „lămurii” în privința „afirmației” despre „școala istorică pașoptistă”, ca „excelentă”, înainte de cea exponențiată „păgubos”, după subiectiva-i „părere”, chiar și de Xenopol, Iorga putea să-și urmeze întreaga-i latitudine de redactor al „Sămănătorului” și, totodată, de reputat cărturar spre a-și expune succint ori măcar invoca „programul” de conectare nu doar a literaturii, ci și a istoriei la „ampla mișcare de renovare culturală a neamului românesc”, tocmai sensibil provocată, cum *credea* el, de ieșenele reviste „Cultura română” și „Arhiva...”. S-ar fi putut folosi de „ocazie” pentru a se arăta convingător, precum în *Istoria literaturii române... de la 1821 înainte*, la care tocmai „lucra”, că „școala” Bălcescu, Papiu Ilarian, Laurian și, de nu i-ar fi scăpat „vederii”, Kogălniceanu, o socotea drept una „excelentă” nu prin gradul ei de cunoaștere istorică, ci „sub chip de încă frumoasă scriitură”, nealterată grav de „influențele străine”.

În articole și *cronici* de la „Sămănătorul” reușea uneori să imprime mai multă culoare „de timp și loc” comentariului/notelor despre scriitori și cărți sau personalități istorice decât deja făcea și încă avea să facă prin studii, monografii ori sinteze. Trăda, e drept, „slăbiciune” în tratarea/„privirea” aproape constant admirativă a „scriitorilor și scrierilor” din anii 1821-1860, „așezați pe epoci”, sub nume, întâi de Asachi și Heliade, apoi de Kogălniceanu. Cuvinte de o rară impresivitate, cu alese „țâieturi” interpretative, le dedica unor înaltpreasfințiți părinți și luminoși cărturari, în articolele *Andrei Șaguna*⁷² și *O icoană curată: Mitropolitul Veniamin Costachi*⁷³. Lui Andrei Șaguna, „fiu de români macedoneni, nepot de negustori din Pesta” și care și-a început „cărnuirea ardeleană” pe timpul Revoluției de la 1848-1849, însă fără să-și afle, de chiar atunci, „înțelegerea adevărată a rolului său”, i-a conturat efigia de „cel dintâi Mitropolit românesc” al „neuniților cu Roma, de peste munți”, conform Statutului Organic

⁷² An. II, nr. 50, 14 decembrie 1903, p. 787-789; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 88-90.

⁷³ An. III, nr. 40, 3 octombrie 1904, p. 640 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 161-164.

„de alcătuire a noii Mitropolii”, în Sibiul anului 1864, când se tocmai împlinea și deceniul ridicării și episcopiei uniților, sub Alexandru Sterca-Șuluțiu, întru rang mitropolitan, cu blăjeană rezidență. Valoarea cărților ori a scrierilor lui Șaguna o considera printr-o sugestivă comparație cu cele ale „canonicului” Timotei Cipariu:

Dar cărțile [lui Andrei Șaguna] n-au o valoare durabilă [...]. Când îl pune cineva alături de Timoteu Cipariu, canonicul din Blaj, gramatic și istoric, deschizător de cale în studiul limbii românești, spirit neobișnuit de bine hrănit prin cunoașterea întregii literaturi, nouă și vechi, sacre și profane, minte originală și îndrăzneată – înțelege răpede că temeiul vieții și al faimei acestui om [Șaguna] trebuie căutat aiurea. Scrierile lui Șaguna au fost mai ales pentru întâia învățătură a celor mulți și reprezintă, venind de la înălțimea sa, mai mult un puternic îndemn decât un monument, [încât] puține nume sunt așa de populare în Ardealul românesc ca al lui [...].

Se confirma, așadar, la Iorga, iscusința comparației și spiritul critic evaluativ, în articolul *Andrei Șaguna*. Pe când, spre a înfățișa *O icoană curată: Mitropolitul Veniamin...*, a pus îndeosebi suflet, încât, în vibrațiile acestuia, „să învie”, după propria-i „viziune” istorică, adeseori mărturisită, „chipul”, și el însuși flețit, și nu ca „de mort”, al celui care, prin „Iașii lui Mihai Sturdza Voevod”, unde „ trăiau”, alături de „tembeli și zvăpăiați, atâția oameni cu frumos caracter și cu multă râvnă pentru cele bune, atâția bătrâni cuminți și atâția tineri gata de multe jertfe”, era „socotit”, atât de „boierul de modă veche” sau de „studentul din Paris”, cât și de „creștinul drept credincios” ori de „evreu chiar”, „omul cel mai bun al Moldovei”. Plin „de suflet” și „știutor de oameni și vremi trecute”, Iorga *cuvânta* despre Veniamin Costachi, *cu prilejul pomenirii sale* în al șazizecilea an de când Mitropolitul „descăunat” de „mânia” lui Sturdza-Vodă „trecuse la cele veșnice”, că, „după bună învățătură”, desigur,

[...] ceremoniile nu învie morții, dar ele scot din colțul lor de nemurire, unde arde înaintea lor numai lumina săracă a recunoașterii din partea celor puțini, chipurile mari ale trecutului și le aduc, în lumina făcliilor de pomenire, înaintea atâtor cari până atunci sau nu știau nimic despre acei oameni sau îi uitaseră.

Mai *cuvânta* și că s-a bine-întâmpat, cu mirifică semnificație, *pomenirea* Mitropolitului Veniamin „în anul închinat lui Ștefan cel Mare”. Cât despre „păstoria” și scrierile „pomenitului” Mitropolit, a căutat să se pronunțe, evaluativ, printr-o de asemenea comparație cu „prestațiile” înalților prelați ardeleni, deosebit de percutantă întru revelarea *adevărului istoric*:

El [Veniamin] n-a fost, ca unii episcopi și mitropoliți ardeleni, o întrupare a neamului nostru, în nevoile și speranțele lui, și n-a luptat în rândurile mirenilor sau în fruntea lor pentru învierea și neatârănarea țerii și poporului său. N-a fost un om al războiului care cucerește și mântuie, și dușmanii noștri nu s-au temut înaintea lui. Scaunul său de arhieru n-a ajuns un înlocuitor al vechilor tronuri mândre din vremea vitează. Energia, hotărârea, ca și asprimea ostașului au fost

străine de dânsul. Nici scrierile lui, multe, foarte multe tălmăciri [...], n-au însemnătate literară. Oricât ai vrea, nu vei putea găsi o mare pagină caldă, clară, nemuritoare, lamură veșnică a sufletului său bun și curat, pe care s-o torni în bronz, scriindu-i dedesupt numele ca pe soclul unei statui. Ca și purtarea sa și firea sa întreagă, scrisul harnicului tălmăcitor era smerit și sfios. Tablele legii pentru vreme nouă nu le putea da el [...]. El găsisese o mișcare spre tălmăcirea întreagă, de iznoavă, pe o limbă „nouă”, mai bună, a tuturor cărților bisericești. Paisie o începuse, și nemțenii [...] lucrau necurmat pentru acest scop [...]. În același timp, după modele din Ardeal și Rusia, el făcea, la 1803, Seminaru în mănăstirea Socolei. Dar Veniamin nu căpătă desăvârșirea sufletului său decât după 1821, când cuvântul „patrie” suna pretutindeni ca o muștrare și un îndemn. Atunci întâi el sfârșea păreții înguști ai cugetării călugărești și răsuflă aerul limpede al întinderilor largi deschise înaintea lui. „Părintele Veniamin” se făcu „patriot”, și așa rămase până la sfârșitul zilelor sale.

În asemenea cuvinte, Iorga „a turnat” statuia personalității lui Veniamin Costache cu trăsături mai puternice decât cele răzbătând din paginile rezervate mitropolitului cărturar prin *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*⁷⁴, pagini unde „însemnătatea covârșitoare” a Sfântului Moldovei apărea ca fiind aceea de a fi „reunit cele două curente”, până la el „separate”: „curentul de cultură de la Mitropolie și curentul de cultură de la Neamț”⁷⁵. Forța portretistică pe „fundal de epocă istorică” și-a etalat-o, tot mai convingător sau „plastic” decât prin monografiile ori sinteze, și în articolele menționabile, aici, cronologic și nu după ordinea volumelor de *O luptă literară*, articole precum: *Un utopist: August Treboniu Laurian*⁷⁶ și *Câteva rânduri „de dincoace” în amintirea lui Timotei Cipariu*⁷⁷. „Purtătorului de cele trei nume romane”, August Treboniu Laurian, venit, „pe urmele lui Gheorghe Lazăr, dincoace de munți”, și înfățișându-se drept „inginer, filosof și latinist, istoric, geograf și arheolog din Viena”, i-a recunoscut meritul de „îndrăzneț” pentru reforma școlară, deși cam luat de „visu-i de creare a unei Rome nouă cu acest material românesc”. În raza unui atare „vis” sau a chiar *utopiei*, i-a sesizat și amendat „pompoșenia” numelui și „netrebuința” cărților sub înșeși „vremile lor”. Și a făcut așa ceva cu rară forță a succintei judecăți asupra celor menționate, în cuvinte de neobișnuită expresivitate:

August Treboniu Laurian? Pentru cine cunoaște trecutul de dăunăzi al literaturii [și istoriei] românești, aceste trei nume, curat, căutat, pompos latinești – o adevărată proclamație, ascunzând cine știe ce nume obișnuite prin satele de dincolo – cheamă în memorie cărți care nu se cetesc [...] sau care nu s-au întrebuințat niciodată de localnici sau de străini. *Tentamen criticum* [în originem derivationem

⁷⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, ediția a II-a, îngrijită de Barbu Theodorescu, vol. II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969, p. 321-331.

⁷⁵ V. idem, *O luptă literară*, ediția cit., vol. II, p. 425 și urm., nota ed.

⁷⁶ An. II, nr. 28, 13 iulie 1903, p. 433-435; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 18-20.

⁷⁷ An. IV, nr. 26, 26 iunie 1905, p. 441-443; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 182-185, și pentru *post-scriptum* din 3 iulie 1905.

et formam linguae romanae utraque Dacie vigentis vulgo Valachicae, Viena, 1840] – un îndrăzneț *tentamen*, o absurdă fantasmă de limbă, care avea drept scop să puie temelia unei nouă ortografii, unei nouă alegeri, unei curățiri a cuvintelor, care ar fi făcut din româneasca de la 1830 o limbă atât de adânc coruptă, vrednică fiică a limbii latine, cu care s-ar fi asemănat cu desăvârșire. Apoi *Istoria românilor* [Iași, 1851-1853], trei volume îndesate de nume, de date, de fapte, pornind de la leagănul lui Romul ca să se oprească numai la instalarea în România de la 1866, în secolul al douăzeci și șaptelea *ab urbe condita*, a principelui străin; operă ciudată, în care neamul nostru apare ca prelungirea firească a marelui popor roman [...]. *Dicționarul* [limbei române (I-II, București, 1871-1876, elaborat împreună cu I. C. Massim)], care era menit să fie îndreptarul limbei nouă [...], dicționarul de contrafaceri romane [...], cu cuvintele sucite, pe care nici nu le-a spus vreodată, nici nu era să le spuie o limbă românească [...]. *Harta Daciei* [București, 1868], splendid lucrată pentru școlile Daciei nouă, liberă între hotarele-i cu râuri late, cu șira muntoasă a Carpaților sprijinindu-o la mijloc [...], cu însă nume de astăzi scrise cu etimologii neînchipuite [...]; cărți moarte de mult sau cărți care n-au trăit niciodată [...] ale bătrânului [...] care a murit crezându-se învins de neînțelegerea timpului său.

Despre Timotei Cipariu, deși tot „latinizant”, sărbătorit, la 1905, „cu parastas, rugăciuni de pomenire”, în satul Pănade, „de unde a pornit spre școala din Blaj, spre munca de ani îndelungați în acest centru de cultură, spre o curată glorie în toate colțurile românimii care cugetă, copilul care era să fie canonicul metropolitan Cipariu”, Iorga a dat câteva *rânduri* diferite prin ton și culoare de *cuvintele* sus-citate și privindu-l pe August Treboniu Laurian. În diferența dintre „înfațișarea” personalității „canonicului Cipariu” și cea a „utopistului” Laurian, va fi contat, la Iorga, faptul că primul menționat și-a desfășurat activitatea aproape exclusiv „printre ai săi, dincolo de munți”, iar cel de-al doilea „și-a dus-o mai ales dincoace”, cu „sâng” avut și pentru „stricarea școalelor” de până spre 1880. A contat, cu certitudine, „întâmplarea” că, la „parastasul de pomenire” de la Pănade și în Catedrala din Blaj, despre Cipariu a cuvântat Augustin Bunea, și el „canonic [...], om foarte luminat, un patriot, un cleric de o credință tare, un istoric de frunte și un bun scriitor”, de la care a și primit „însuflețitu-i discurs”, ținut pentru „luminatu-i înaintaș”, *Amintirea lui T. Cipariu, panegiric* (Blaj, 1905). De partea sa ori în plan „ziaristic”, Iorga s-a simțit „dator” și să taie înclinarea „cutărui animal de gazetă bucureșteană sau ieșeană” spre a se întreba:

Și cine e acest Cipariu [...] ? Nu e preotul acela ciudat care-și scria numele într-un fel și-l citea în altul, [care] a voit să strice limba și ortografia [...], a scris lucruri la care, cum te-ai uitat, și pufnești de râs, [nefiind motiv întemeiat] să ținem isonul celor câțiva cari, din interes de clopotniță, i-au făcut serbare în satul Pănade?

Argumentul îndreptat nu doar contra „îndărătnicului animal de gazetă”, ci și spre „înștiințarea publicului cetitor de «Sămănătorul»” era că „intransigentele idei latinizante” au fost „primite”, de „copilul” de la Pănade, „din grai și din scris”, în Blaj, unde mai „toată lumea” se vedea „cu gândul la Roma – și atât”,

dar și că, atunci când „ajunse a judeca fără epitropie și constrângere”, Cipariu, militantul național din 1848, se învrednici prin „simțul limbii românești”, ale cărei „îndreptare și întocmire” se cuveneau să fie „cum trebuia”, „lucru” vădit de *Principia de limbă și de scriptură* (ediția a II-a, Blaj, 1864), precum și de *Gramatică* sau *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi* (Blaj, 1854). Spre eternitate era îndreptat argumentul „de legendă” al bibliotecii „canonicului de la Blaj”, unde se reflectau, prin însăși aranjarea rafturilor de cărți, temeiurile și direcțiile „muncii și cugetării” unui „luminos” cărturar:

Cine a străbătut vreodată salele, astăzi [la 1905] prăfoase și părăsite, ale bibliotecii sale, a trebuit să rămâie uimit de larga rază a interesului său științific, a interesului său literar, și, mai bine, a interesului său *uman*. De la manuscriptul de cronici ale Moldovei, până la versurile arabe legate în marochin roșu și până la poezia lirică a timpului său [...], totul se întâmpină acolo. În aceste încăperi a cetit el mulți ani de zile după ce noi nu mai știam să-i cerem a scrie. Stătea închis în frăția cu duhurile morților celor mari, și nu-i păsa de lumea care judecă cu cumpănă de spițer greșelile făuritorilor de înalte clădiri ale minții avântate. În bătrânețea ca și în tinerețea lui, el n-avea nevoie decât de foarte puțină odihnă, și cei ce l-au cunoscut știu să spuie despre ușurința cu care trecea de mai multe ori pe noapte de la întunerecul somnului la lumina cetirilor de învățătură și de frumuseță, în odaia unde lampa – ca un simbol! – nu se stingea niciodată. Acesta a fost bătrânul cu ochii vioi supt fruntea înaltă pe care ni-l înfățișează chipurile: un muncitor, un cugetător și un om deplin.

Se vedea, la Iorga, sensibila prețuire a „omului” care „stătea” sau „se afla” în locu-i „fîresc” și în ceea ce-i era menit ori cuvenit „a face”. Impresivitatea *rânduirilor* despre Timotei Cipariu decurgea din „întâmplarea” că fusese, în *drumurile* sale prin Ardeal, și la Blaj, unde vizitase biblioteca „bătrânului și vioiului canonic”. Se confirma, în acele *câteva rânduri*, impresivitatea cu totul aparte a scrierilor sale despre îndeosebi trecutul românesc, una ce i-a tot „venit în gând și cuvânt” din, după propria-i mărturisire, „examenul întregului pământ al neamului”⁷⁸, încât „să vadă” locuri, monumente și „să pipăie” scrieri atestante de „îndătinata și eroica noastră viață, cum a fost”. Se va fi mângâiat mult sufletește, cum răzbătea și din *post-scriptum* la *rândurile* despre T. Cipariu, că esențialul celor cuprinse de acestea era împărtășit și de I. Rațiu, „profesor de românește la Blaj, om harnic și plin de râvnă”, a cărui carte, „o biografie complectă și precisă”, *Timoteiu Cipariu, viața și activitatea lui* (Blaj, 1905), a „primit-o” în, se pare, redacția „Sămănătorului”. Într-un articol, *Gheorghe Barițiu*⁷⁹, dat revistei *cu prilejul inaugurării monumentului* imortalizând „moșul cu fruntea înaltă, ochii vioi și nasul în vânt, un nas de glumă și de istețime”, releva aceeași „frumoasă rostuire de viață și de învățătură” a unui cărturar ardelean, militant de frunte la 1848, ziarist, scriitor și istoric „ridicat dintre ai

⁷⁸ N. Iorga, *O viață de om...*, p. 332-371.

⁷⁹ An. III, nr. 19, 9 mai 1904, p. 289-292; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 131-133.

săi”, pentru a căror *dreaptă cauză* să stăruie atât de mult și de „folositor”, fiindu-le „fruntașul pe toate planurile și conducătorul [...] înțelept”. S-a simțit, în chiar redacția „Sămănătorului”, „nevoit” să „reînsuflețească” chipul celui care „de-abia de unsprezece ani”, socotiți la 1904, „a murit, dar de care, prin deja anul *inaugurării monumentului său*, „se părea că poporul nostru s-a despărțit de multă vreme”, chiar

[...] numele lui, de câte ori se auzea, părându-se a fi cules dintr-un capitol mai depărtat al istoriei literaturii noastre, el fiind în prezentul culturii noastre, dar venind dintr-un trecut pentru care puțini aveau înțelegere. Aceasta pentru că scrierile lui Barițiu nu mai erau în mâna nimănui. Poet n-a fost, nuvele n-a scris, în istorie n-a dat până în anii din urmă decât puține memorii de erudiție, în care nimic nu cheamă și nu reține pe cetitor [...]. Numele său singur plutește deasupra operei sale, care pare înecată, dar slujește de temelie pentru ceea ce se vede la suprafață. Și totuși [...], a fost un harnic om de condei, care a scris fără întrerupere, zi de zi aproape, de la douăzeci și șase până la opt zeci și unu de ani. Enorme volume s-ar înfățișa într-o lungă serie dacă ar fi să se cuprindă tot ceea ce el a împărtășit pe încetul, din cunoștințele, părerile și simțirile lui, românilor de dincolo [...] și celor de dincoace. Căci Gheorghe Barițiu a fost un gazetar [...] al conștiinței și al idealelor [...], a fost marele duhovnic al poporului său [...]. La 1848 și după această dată, activitatea [lui] politică venea pe planul întâi pentru românii din Ardeal. Și, pe când Asachi făcea mătânii înaintea sfinților muscali, iar Eliade, pierzându-și cumpătul, se improviza dictator și semizeu în numele Libertății, Barițiu fu omul poporului.

„Chipuri de fruntași ardeleni” apăreau, în iorghiene articole „sămănătoriste”, ca, după caz, intens personalizate și ilustrante de merit îndeosebi cărturăresc, dar și politic, prin raportare la „mersul cauzei naționale”, atât de dramatic și, de aceea, suscitant de eroism pentru „frații de peste munți”. Pe când, „chipuri” de personalități „de dincoace”, fie culturale, fie politice, apăreau, tot după caz, ca oglindind, inițiind sau marcând, cum „sună” un titlu de articol, *Schimbări în spiritul public*⁸⁰. Interesant că Iorga nu prea urma termenii proprii *spiritului public* modern, după rigori ori norme ale ființării *legale* a instituțiilor Statului, ci-l „înfățișa” în „tablou cultural de viață obștească” sinonimizată de el celei „publice, de epocă”. Era ceea ce avea să vadă și prin părți acoperitoare de mai ales anii 1821-1866 ale studiilor și sintezelor sale de *Istoria românilor*. Nu întâmplător, într-o *Cronică*⁸¹, despre „volumul francez, scris cu ușurință”, *Les Principautés Roumaines sous l'occupation russe, 1828-1834. Le Règlement Organique. Etude de droit public et d'histoire diplomatique* (București, 1904), recomanda autorului, I. C. Filitti, că „ar face bine, la alte publicații ale sale, să dea citații precise și să scrie numele proprii cu ortografia ce li se cuvine [...], să scrie românește asupra

⁸⁰ An. II, nr. 41, 12 octombrie 1903, p. 643-645; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 54-56.

⁸¹ An. III, nr. 21, 23 mai 1904, p. 333; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 138.

lucrurilor românești”. Cu doctorat în Drept, la Paris, și vocație pentru cariera diplomatică, Filitti conferea terminologiei juridice și instituționale „de epocă prepașoptistă, de la noi”, accepțiunea modernă, convenibilă traducerii în franceza volumului său, sus-menționat, așa cum avea să facă și prin „alte publicații ale sale”, chiar și „pe românește”. Ca și în cazul Pompiliu Eliade, Iorga reproșa lui Filitti „pervertirea pitorescului românesc de acea epocă” prin traducere narativă și fatal „proastă” a „aceluia” în franceză. Nu-i „venea” să sesizeze în acel „pitoresc” grafia „cu cerdacuri”, pe care o ironiza retrospectiv E. Lovinescu, sau „infuzarea rusă”, inclusiv prin „anume filtrare” a traducerii și utilizării terminologiei instituționale „noi, din franceza epocii”, în „vorbirea chinuită” a boierilor „alcătuitori, sub prezidenția lui Pavel Kisselev, de Reglement Organic”, cu articole, între altele, despre „Obșteasca Adunare”, mai și „Obicinuită”, Sfatul Administrativ etc., „infuzare”, după tezism marxist-leninist și „dicții de școală politico-ideologică Jdanov”, reluată de sovietici și „primită” de comuniștii români, de la activiști la lingviști, creatori de „proletcultistă literatură” și scriitori de „rolleristă istorie” pe îndeosebi timpul anilor ’50 ai secolului XX. S-ar fi convenit ca Iorga, cu forța lui cărturărească, să observe implicațiile acelei „infuzări” ce a durat, „la noi”, până spre anii 1857-1859, așa cum și lingviștii „noștri” de după 1964 sau 1989 să fi căutat a-și mai atenua considerarea unor „rusisme” din lexicul de „sovietizați ani ’50” ca ținând de „fondul neaoș românesc, asimilant de slavonisme”. Să fi observat însă Iorga, la 1904, acea „infuzie rusă” din mai ales „anii ocupației țariste și ai Regulamentului Organic”, așa ceva ar fi prejudiciat „coloritului de pitoresc al tabloului istorico-cultural al epocii”, unde cronicarul „sămănătorist” nu „vedea” decât că:

Acum vreo cincizeci-șaizeci de ani, în vremea bunicilor noștri, un spirit public sănătos a creat, mai mult decât orice energie individuală mai puternică, decât orice îndemn sau sprijin venit din afară, decât orice soroc fericit al vremilor: România [...]. În cele două capitale, în orașe și târguri, în curțile boierești de la sate, în căruțele pentru țărani erau un singur gând și o singură voință, folositoare dezvoltării neamului. Oamenii de condei bun, de hotărâre neîndoită, de vestită cinste și bunătate [...]; oameni cari puteau aduce în cetate caravane de măgari purtând ispititoare pungă de aur. Domni, feciori de Domn și râvnitori de Domnie – toți aceștia au putut predica și încerca smemelile, dar n-au izbutit. Într-un principat și în celălalt, lumea, cărturarii cei mari și cei foarte mici, cei cu titluri și cei fără nume de familie măcar, bogătașii și cei fără firfiric au cerut, au cucerit, au păstrat Unirea. Pe atunci publicul se conducea cu mărturisirea [...] idealelor naționale.

O icoană curată, desprinsă din acel „spirit public sănătos” și străbătător de „epocă a Regulamentului Organic”, era cea a mitropolitului Veniamin Costache, „părintele patriotismului” la rigoare mai curând „moldav” decât *național* ca, prin comparație, al lui Kogălniceanu, revelat, de acesta, prin *Lecția sa de deschidere a cursului de istorie națională* la Academia Mihăileană. „Un om [...] de hotărâre neîndoită, de vestită cinste și bunătate” din tot acea „epocă de spirit public sănătos” era, în „vederile” lui Iorga de „tablou istorico-cultural”, și Nicolae Istrati,

„separatist moldovean”, însă, prin anii când „bunicii” celor de pe la 1904 „au cerut, au cucerit și au păstrat Unirea”. O „stricare a spiritului public sănătos” s-ar fi petrecut, în aceleași „vederi”, la „fiii bătrânilor acelui spirit sănătos”, care „l-au primit moștenire”, însă, „fiindcă orice rând de oameni” sau „nouă generație [...] ce se strecoară pe pământ, trebuie să-și aibă [propriu] suflet comun [...], au răspins sarcina” trebuind „s-o ducă înainte”, dovedindu-se a fi, astfel, „epigonii înfierăți de Eminescu”, ahtiați după „vorbe frumoase, gesturi largi, atitudini teatrale”, încât „romanticul naiv și șiretul ce-l imitau să fie purtătorii stâlpului de foc al viitorului”. Iar o și „mai rea stricare a spiritului public” era pusă de Iorga în seama „nepoților bătrânilor de pe la 1840-1860”, a unor

[...] generoși flecari, cărora li se păru că mai multă putere [aveau] ideile pe care Apusul le aruncă asupra noastră cu celelalte mărfuri ale sale: idei de sticlă proastă, idei de strass înșelător, idei de diamant al luminii. Aceștia cerură un singur lucru: să nu mai fie vorbe [de îndătinată bunăcuviință], ci să fie idei, *orice* fel de idei. Cine era, cine *este* în stare să spuie mai răpede un mai mare număr de idei, fie ele nepotrivite, fie chiar toate false, dar totuși strălucitoare, acela e om mare, acela e cugetător, după acela se cuvine ca epoca să se îndrepte [...]. Caracterul e un lux al epocelor patriarhale.

Și era de înțeles, pentru tot Iorga, că revigorarea acelui „caracter” se regăsea în chiar menirea „curentului de la «Sămănătorul» de îndrumare culturală a Neamului într-un nou naționalism”. Altmintrelea, cum credea, oricine se putea „rătăci de la cauza dreaptă”. Dădea și exemplu pentru așa ceva, printr-un articol de acea revistă semnificativ intitulat *Un orator al generației bătrâne: Nicolae Ionescu*⁸². Articolul demara pe ton de discurs funebru, la moartea „bătrânului” Nicolae Ionescu, „oratorul generației înălbite astăzi [în 1905], tribunul unor lupte uitate de multă vreme, șeful liberal al unor prefaceri care s-au săvârșit cu totul”. Erau apoi urmate, în articol, reperele biografice ale defunctului liberal,

[...] fiu al unui preot Ion, de la Brad, un sat de țerani liberi și proprietari din ținutul Romanului, care a botezat Nicolae pe unul dintre feciorii lui, altul chemându-se tot Ion, ca tatăl său, și, pentru a se deosebi de atâția alții cu numele lui [...], șters, răspândit pretutindeni în mulțimile târgoveților, și-a zis Ion Ionescu *de la Brad*;

copilăria lui Nicolae, cu „primă învățătură”, era „văzută” ca ținând de vremea când, după 1821, „boierii noștri făceau liberalism, dar tot între boieri, doar vorbind de constituție”; „școlit” și la Paris, revoluționar în 1848, tânărului Nicolae Ionescu i se considera lansarea efectivă pentru cariera publică prin anii 1850, când „a scris și în ziare, ba a și întemeiat ziare”, o prielnică „ocazie” fiindu-i cea a „primei mari lupte de partide”, presupuse, „la noi”, de „răspunsul locuitorilor Principatelor” dat „întrebării Europei” privind „noua noastră organizare”, „ocazie”, aceea, a Adunărilor ad-hoc, a îndeosebi celei de la Iași, unde

⁸² An. IV, nr. 6, 6 februarie 1905, p. 81-84; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 142-144.

[...] se arată el ceea ce dorea să fie, fermecătorul [expozant] al frumoaselor idei ale deșteptării neamului, ale neatârării lui și împodobirii lui cu toate așezămintele de libertate, egalitate și fraternitate; *cauza* învinse, România se făcu și mândrul Alexandru Ioan I răsări din figura de om șters și stors a colonelului Cuza; [sosise] și vremea lui Nicolae Ionescu [...], și, neînțelegând, el, că fără un mare fond de idei, de judecată, de cultură, de cinste a gândului, de iubire către oameni, un mare talent de orator e o mare primejdie, se opri ascultându-și cântecul, același cântec, întâi duos și nou, apoi cunoscut, nesuferit pe urmă, iar la sfârșit ridicol. Când înțelese și el aceasta, tăcu. Și pentru el tăcerea era moartea – căci Universitatea, știința, studiile istorice, de care trebuia să-l lege Catedra lui, acestea nu-l puteau stăpâni niciodată [...]. Pentru tinerii de astăzi [la 1905] este un învățământ în trista carieră a acestui meșter al cuvântului – al cuvântului *sterp*.

În „stricarea de vremi”, provocată de „idei străine, îndeosebi franceze”, cam de prin 1848, două mari excepții de la așa ceva i se impuneau lui Iorga să le admită și să le explice. Una era cea a Unirii și Domniei lui Cuza, *operă* pe care, la „Sămănătorul”, o puneă în seama „bătrânilor” exponenți de „spirit public sănătos”, însă „știa bine” că și-o revendica, cu prevalent titlu de merit, generația fiilor acelora”, liberali sau conservatori politici până spre 1900, unii, chiar pentru ceva timp și după aceea, deși ajunși, „de rândul lor, și ei, apăsăți de bătrânețe”. Iar cealaltă excepție era a „Junimii”, cu critica îndeosebi maioreșciană asupra „formelor” instituționale și culturale „de import” prea rapid și, de aceea, condamnate să fie/să pară „fără fond”. În cazul primei excepții, Iorga a recurs, spre a o explica, la procedeul istoriografic pe care-l exersa și avea să-l tot exerseze de-a lungul activității sale cărturărești, acela de a releva o perioadă din trecutul neamului ori „al altora” ca fie sub semnul unei mari personalități, fie prin chiar întrupare de respectiva personalitate. Iar „ocazia” survenită prin inițiativa „unora” de „a fi ridicată o statuie a lui Cuza-Vodă” a fructificat-o în puterea unui articol special la „Sămănătorul”. Articolul, intitulat chiar *Statuia lui Cuza-Vodă*⁸³, a implicat, e drept, și o replică ironică iorghiană la cartea „socotită” de „sămănătorist” ca „slabă”, *Domnia lui Cuza Vodă* a „bătrânului istoric” Xenopol, apărută taman „în epoca ridicării de statui”, când, „la noi”, se ispășeau „păcate” vechi „prin dărnicia în monumente de exaltație nemuritoare”. Dincolo însă de un atare „păcat” evaluativ de o carte de primă referință istoriografică, în definitiv, asupra *Domniei lui Cuza-Vodă*, ar fi de constatat, la Iorga, un fragment de acel articol, reprezentând cea mai concisă și mai plină de expresivitate evocare de el a *epocii și Domnului Unirii*. Era un fragment de text cotabil valoric peste toate evocările sau reconstituirile *Unirii și Domniei lui Cuza* din conferințe și studii „pe acea tematică”, din cartea *Unirea Principatelor* (1859), povestită românilor cu prilejul împlinirii a cincizeci de ani de la întemeierea Statului român (Vălenii de Munte, 1909) și *Geschichte des Rumänischen Volkes...* sau volumul IX, *Unificatorii*, al mării sinteze *Istoria Românilor*, de Iorga; un fragment ce se cuvine, de aceea, să și fie, aici, redat:

⁸³ An. II, nr. 45, 9 noiembrie 1903, p. 707-709; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 66-68.

La 1859, Unirea stătea să se coboare în faptă. Puterile întemeietoare ale viitorului românesc n-o încuviințară, dar se putea trece pe lângă voința lor, Moldova avea să aleagă întâi un Domn, pe care-l putea alege apoi și Muntenia. Pentru ca acest din urmă lucru să fie cu puțință, trebuia un *om nou*, fără trecut și fără legături, dar ager, energic și având o putere în mână. Alexandru Cuza, din boierimea moldovenească de a doua treaptă, om cult și încă tânăr, glumeț și original, emigrat de la 1848, apoi colonel din creațiunea fulgerător de răpede a caimacamului antiunionist Vogoride, ispravnic al aceluiasi, dar demisionat cu zgomot ca o protestare împotriva ingerințelor căimăcănești, locțiitor al ministrului de Război, părea căzut din cer anume pentru o asemenea alegere. După moldoveni, muntenii îl proclamasera cu unanimitatea alegătorilor. Și el ajunsese Alexandru-Vodă, Alexandru Ioan I (după datina Domnilor de până atunci de a pomeni după numele lor de botez pe acela al părintelui). Un principe cavaleresc, impunător în frumoasa-i uniformă cu brandeburguri; un excelent om de salon și un convorbitor cu vorba strălucitoare și incisivă, caustică, crudă; un prieten sigur și fără pretenții, îndatoritor și plin de iertare ca în zilele de sărăcie și obscuritate, un frate bun cu cei mai umili din neamul său, spre care se cobora adeseori necunoscut, și văzându-se deodată prin darul domnesc, împărțitor al dreptății și facerii de bine; un înțelegător al celor mai înalte ideale, în stare să ție, pentru apărarea lor, pieptul înaintea dușmanilor; un vrednic campion al țerii, a cărei demnitate a exprimat-o în cuvinte de mândrie ce nu se pot uita. Aceasta pentru alții: prietenii, oropsiții și patria, cărora le-a dat – cu ajutorul altora, dar cu riscul lui – situații și onoruri, mica proprietate rurală, pământurile mănăstirești, o armată – și o conștiință de mândrie pe care n-o aveau. Iar el pentru el a fost rău, fără îngrijire și cruțare, cam leneș și terfelindu-se în vicii, de la care porneau exemplul rău pentru alții, iar pentru dânsul neorânduială, nemulțămire și bătrânețe precocă. Într-un cuvânt, un boier moldovean al timpului său, cu însușirile și păcatele tipului – cu o idealitate simplă și o mărinimie fără răbuș, care erau numai ale lui [...]. L-au răsturnat pe o cale care a pătat un număr de ofițeri ce s-au făcut vinovați de trădare [...]. El s-a dus. A lăsat tronul și a lăsat și petrecerile. A pornit în largul lumii străine, sprijinit pe desăvârșita iertare a sufletului nobil ce fusese mai sângeros jignit de rătăcirile sale. Acest singur suflet l-a iertat; el a iertat pe toți. A murit răpede, poate de greșelile sale, poate de dor. L-au îngropat [...] într-un colț de țară, la Ruginoasa [...].

Cât despre excepția atribuită „Junimii” ca fiind de la „stricarea spiritului public sănătos”, o încercare a lui Iorga de a o explica s-a regăsit în articolul *Jubileul „Convorbirilor literare”*, pe care el „l-a dat”, cu înadins mesaj de director, revistei „Sămănătorul”⁸⁴. Era un mesaj de specială prețuire a „Convorbirilor...” ce-și „serbau jubileul de patruzeci de ani”, printr-un „număr foarte mare, împărțit în două volume impunătoare”⁸⁵. În articolul său, sus-menționat, Iorga nu vădea semne de „reacție la maioreșcianism”, cum avea să facă tot mai vertiginos cam de pe la 1913 și încă mult timp după. La 1906, elogia generația „bătrânilor junimiști”, cu Maiorescu, N. Gane și I. Negruzzi contributori și la numărul

⁸⁴ An. V, nr. 19, 7 mai 1906, p. 361-364; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 311-314.

⁸⁵ „Convorbiri literare”, an. XL, nr. 3-5, aprilie-mai 1906; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 451, nota ed.

jubilant al „Convorbirilor”. Pentru începuturile „Convorbirilor...” și ale „Junimii”, recunoștea rolul covârșitor al lui Maiorescu,

[...] prin cultura sa solidă, prin limpezicimea gândului său, prin farmecul graiului măsurat și senin, prin puterea cuceritoare a stilului străveziu pus în serviciul unei logice desăvârșite, și nu mai puțin prin *frumusețea* purtărilor sale, prin estetica ființei sale întregi;

mai recunoștea, la Iacob Negruzzi, „un condei ușor și bogat”, la P. P. Carp și „bietul” V. Pogor, „acel spirit scânteietor, acea vorbă nouă, îndrăzneală, nerespectuoasă pentru tradiții și prejudecăți”; „la așa o societate plăcută”, admitea că și-au aflat locul cuvenit afirmării „diaconul-învățător” Creangă, „ardeleanul Slavici, Eminescu, mai bine decât la «Familia»”, Caragiale; sesiza că „Societatea și revista” de la Iași au avut, dintru început, și „dușmani”, Hasdeu, cu „sentimente de rivalitate”, „muntenii” din București, îndeosebi „polemistul” P. Grădișteanu, și „ardelenii” care „judecau” că în „Convorbiri...” erau „o ortografie grosolană și nerațională și un spirit satiric jignitor de cele mai frumoase sentimente ale omului și ale românului”; socotea că, de când „junimiștii” s-au pus să facă politică, „sufletul lor comun”, treptat-treptat, „s-a rupt”, la întrunirile Societății lor și la „Convorbiri...” putându-și afla „rând” și neaveniți, precum V. A. Urechia, „atâta timp oropsit” de ei; observa la „tânăra generație”, care a prins a se afirma mai ales de când „Convorbirile...” au devenit „bucureștene”, apetitul pentru „ideale sociale”; de asemenea, că, la București, „tinerii” preocupați „de filosofie” țineau să aibă „legături de-a dreptul cu Maiorescu”, încât „un fruntaș al generației nouă nu se arată”; dintre „tineri”, la „Convorbiri...”, D. Evolveanu „scrie limpede”, S. Mehedinți avea „vervă și culoare”, dar, „din nenorocire”, M. Dragomirescu, „neojunimistul”, preluând „conducerea” revistei, „se războiește, fără talent de tactică și de asalt, cu toată lumea, începând lungi discuții neguroase, alegând rău în literatură”; „norocul” revistei îl „vedea” în numirea de Maiorescu la direcțiunea revistei a lui I. Bogdan, „care se bucură de foarte multe simpatii și unește afabilitatea cu o largă cultură”, încât să încerce a relua „frumoasa tradiție a «Convorbirilor...»”; numai că, așa cum „credea”, la „Convorbiri” era totuși „prea târziu” pentru „o mișcare nouă, regeneratoare”, o atare „mișcare” aflându-și „locul” la „Sămănătorul”; rezerva „Convorbirilor...”, care reprezentau „o formă a culturii noastre”, șansa ca, sub direcțiunea lui I. Bogdan, să se îmbogățească prin „studii de istorie, de economie politică, de științe naturale, critici mai întinse, poeme mai mari, nuvele mai lungi, romane”, altfel spus, la rigoare, să nu prea mai fie „maioresciene”.

Nota de distincție între „junimism”/„convorbirism” și „sămănătorism” decurgea, în vederile lui Iorga, din felul său deosebit de cel al lui Maiorescu de a considera „fondul” autohton căruia să-i corespundă „formele noi” instituționale sau culturale. Pentru Maiorescu, „fondul” era al „stărilor de lucruri” ori al „realităților de la noi” surprinse și zdruncinate de criza inadecvării lor dintr-o dată „formelor” ce le-au fost suprapuse prea rapid, fără observarea sau respectul

firescului evolutiv al respectivelor „stări”. Pe când, Iorga invocă „fondul istoric național” care să fie „sufletește înviat” printr-o „însuflețită” pornire din el a „marii mișcări de renovare culturală a Neamului”, orientată de îndeosebi „Sămănătorul”. Dacă pentru Michelet, „resurecția trecutului” era, în „viziune romantică”, la Iorga „sufletul mișcării renovatoare”, implicit al său, de istoric, opera asupra trecutului național spre o unitară sau unică „însuflețire” a „mersului formelor de viață ale românimii”, de unde și „mesianismul național” insuflat de el „sămănătorismului”. În cazul cărturarului român, nu era vorba de o resurecție epifanică, ci de o vitală, organică (re)însuflețire a trecutului. Va fi contat, la Iorga, și „experiența” realizării culturalei *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, de vreme de ce, defel întâmplător, reda, într-o *Cronică* de la „Sămănătorul”⁸⁶, cuvintele „vestitului” Lamprecht din „Göttingische gelehrte Anzeigen” (1905, p. 326), traduse, desigur, „românește”:

Mersul de dezvoltare interioară a popoarelor și influența universală a spiritului lor, ceea ce va să zică însemnătatea lor istorică, nu se razimă înainte de toate pe ceea ce au primit în cutare formă de afară, de la alte popoare, ci pe un element cu totul deosebit, ba aproape diametral opus. Și *ele sunt originale*, și tocmai originalitatea lor istoricește e lucrul cel însemnat în rândul întâi.

Dintre asemenea *cuvinte*, unul, „originalitatea”, putea să-și aibă un iorghian cuvenibil substituit prin altul, „organicitatea”. În *Geschichte des Rumänischen Volkes...*, chiar și prin articole și cronici de la „Sămănătorul”, Iorga înfățișa ori considera „trecutul și prezentul neamului ca un tot organic”. Ca din „viața organică românește curgătoare” i se revela „sufletul neamului”. Orice încercare de a se considera obiectivant ori dintr-o perspectivă exterioară sieși acel „suflet” o „vedea” ca „nefericită”. Într-o *Cronică* de la „a sa revistă”, din 25 decembrie 1905⁸⁷, observa critic tocmai apăruta carte a lui D. Drăghicescu, *Psihologia poporului român*, ca rezultată dintr-o nonșalantă susținere financiară, după „zicala” cu anume subînțeles: „când dai s-o scrie cuiva care n-o scrie”. Și observa că Drăghicescu, „docent universitar”, nu și-a scris bine cartea, fiindcă a căutat să evidențieze „o teorie pe o schelă istorică” amintind, aceasta din urmă, de structura tematică a xenopolienei *Istoria Românilor...* Aceeași structură tematică, cu date și idei, o sesiza și în „broșura institutorului botoșănean”, C. Iordăchescu, *Cronologie și fapte din istoria românilor*, recomandată „fără folos” de autorul ei „oricărui bun român”⁸⁸. Din „noua carte” a lui C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul* (București, 1904), reținea că erau „susținute prin argumentații filosofice, prezentate într-un stil curgător, ideile de adevărată cultură”, dar și observa critic și cu argumente de istoric „nesocotirea” de autor a unui durabil *adevăr*, după care

⁸⁶ An. IV, nr. 52, 25 decembrie 1905, p. 978 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 261 și urm.

⁸⁷ V. *supra*.

⁸⁸ An. V, nr. 7, 12 februarie 1906, p. 139 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 277.

[...] trecutul nostru s-a împărțit de o cultură mai solidă și mai respectabilă [...]; în Orient am fost totdeauna un element cultural vrednic de laudă. Cercetările antropologice nu pot ajuta să se stabilească natura culturii de care avem nevoie, precum nici comparația cu noii recruți ai culturii europene, negri sau japonezi [...]; există de veacuri o direcție culturală potrivită cu noi, de la care ne-am îndepărtat uneori, dar spre care ne vom întoarce totdeauna în epocile cuminți [...]. În sfârșit, politicianismul – un mare rău, desigur – va dispărea prin acțiunea de înviere a unei școli mai bune, care să pregătească la muncă practică, nu la stăpânirea pentru plăcerea de a porunci și de a smulge vieții cât mai multă satisfacție brutală⁸⁹.

Iorga învedera, la „Sămănătorul”, un „observator istoriografic”, destul de minuțios, pentru anii 1903-1906. În „observațiile” sale se intersectau spiritul critic, de istoric, și „patosul” subiectivității. Lui Orest Tafrali, „care servește pe d. Tocilescu și confrăți de-ai domniei sale”, îi aprecia „volumașul” *Scene din viața dobrogeană* (București, 1905), cu „descrieri bune, într-o limbă îngrijită, câteva cadre de moravuri străine”, observându-i însă critic „dialoguri foarte slabe, o acțiune stângace și avânturi de idealism încă nelămurit și neorientat”, de „ceva critici” nefiindu-i „scutită” nici *Poema lui Gheorghe Palamide. Despre viața lui Mihai-Vodă Viteazul scrisă în 1607. Cu un studiu critic* (București, 1905)⁹⁰. În *cronici*⁹¹, semnala noutăți istoriografice, unele deosebit de interesante, a căror redare, „bilanțieră”, s-ar putea rostui, la nevoie, doar prin sine. Iorga nota pozitiv/apreciativ despre broșuri sau conferințe ale lui D. Onciul, *XXIV Ianuarie* (București, 1904), *Epocile istoriei române și împărțirea ei* (București, 1906), reprezentându-se, sub acest titlu, discursul de recepție al „eruditului bucovinean” la Academia Română, acolo unde A. D. Xenopol, „de un timp harnic colaborator al «Analelor...»”, nu ar fi vădit „nimic nou” cu a sa comunicare *Originile partidului național în România*. Notății frumos apreciative, deși cam aleatorii, despre I. Bogdan se regăseau, de asemenea, în *cronici* la „Sămănătorul”. Era semnalată și o interesantă lucrare a „tânărului clujean” Cornel Sânjoan, *Istoria istoriografiei române moderne 1875-1906*, care, „din păcate”, apăruse numai „pe ungurește”; mai semnala și *Istoria mitropoliei Ungrovlahiei 1359-1709*, de Gh. N. Ionescu, „care nu știe cum se lucrează în istorie”; semnala ca „monstruoasă” cartea *Viața religioasă la români și influența ei asupra vieții publice* (București, 1906); aprecia „lucrarea anonimă” *Șovinismul confesional în istoriografia românească ardeleană* (Sibiu, 1904); de asemenea, *Istoria universală: Evul Mediu* (Brașov, 1904), de Ioan Petrovici; anunța susținerea doctoratului, la Budapesta, de Ioan Lupaș, „pe tema unirii ardelenilor cu Roma”; semnala „elegantul volumaș” al lui V. Pârvan, *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă, șapte ani din istoria Moldovei* (București, 1904) sau, tot de el,

⁸⁹ An. III, nr. 11, 14 martie 1904, p. 174 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 115 și urm.

⁹⁰ An. IV, nr. 50, 11 decembrie 1905, p. 937 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 254.

⁹¹ V. N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I și II, *passim*.

Câteva date nouă cu privire la familia Cuza; aprecia Istoria Bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriace, de N. Dobrescu (București, 1906); semnala „reșite publicații și conferințe” de Ilie Minea sau de Al. Lapedatu etc.; s-a întrebuințat cam nervos să relice observațiilor lui I. Nădejde din „Viața românească” (nr. 4, 1906) asupra „unor aspecte” conținute de *Geschichte des Rumänischen Volkes...*; și tot furios a acuzat „prostia necuviincioasă” de la revista „Familia”, unde „un pseudonim stângaci, vreun paraponist”, observa că, la „Sămănătorul”, „nu se lucra și nu se scria bine” în studiile istorice⁹²; a fost „punctul” de recunoaștere, din partea lui Iorga, că, la revista pe care o direcționa, nu doar temele literare și culturale, ci și cele *istoriografice*, s-au aflat în constanta și calificata sa preocupare.

Nicolae Iorga
at the “Sămănătorul” – the Historiographical Implications
(Abstract)

Keywords: “Sămănătorul” cultural journal, historiographical implications; “the new nationalism”.

During 1903-1906 Nicolae Iorga wrote editorials, notes and reviews for the cultural and literary review “Sămănătorul”. At that time, the famous historian had a leading role as the managing editor of the journal. Iorga emphasized primarily a cultural and literary direction, highlighting the concept of the new nationalism. In many respects, Iorga’s activity at the “Sămănătorul” should be particularly interesting for literary historians. This study aimed at revealing the historiographical impact of Iorga’s activity on various topics in the field of History.

⁹² An. V, nr. 37, 10 septembrie 1906, p. 738 și urm.; v. și N. Iorga, *O luptă literară*, vol. II, p. 392 și urm.

Ilie Minea despre istoriografia românească, 1933-1939

Paul E. MICHELSON*

Introducere

În cadrul acestui studiu ne propunem să analizăm prelegerile inaugurale ale cursurilor susținute la Universitatea din Iași de Ilie Minea, profesor de Istoria românilor între 1933 și 1939¹. Minea a fost medievist și creatorul a ceea ce s-ar putea numi „școala de istorie ieșeană”². În 1925 a fondat revista „Cercetări istorice”³ și în 1941 a înființat Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol” la Iași⁴, precursorii

* Huntington University, SUA; pmichelson@huntington.edu.

¹ Pentru cariera lui Minea, a se vedea Paul E. Michelson, *Ilie Minea and the Iasi Interwar School of History*, în Victor Spinei și Gheorghe Cliveti (ed.), *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub*, București/Brăila, Editura Academiei Române/Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2009, p. 141-155; Ioan Lupaș, *Ilie Minea (1881-1943)*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj”, vol. 9, 1943-1944, p. 624-626; *Ilie Minea*, în „Revista istorică română”, vol. 13, 1943, p. 101-106. Despre scrierile lui Minea, vezi E. Diaconescu, *Opera științifică a profesorului Ilie Minea*, în „Studii și cercetări istorice”, vol. 18, 1943, p. 8-24; N. Grigoraș, *Publicațiile profesorului Ilie Minea*, în „Studii și cercetări istorice”, vol. 18, 1943, p. 469-480; D. Ciurea, *Referiri asupra operei istorice a lui Ilie Minea*, în AIIAI, vol. 25, nr. 2, 1988, p. 461-463. Pentru detalii despre primul curs al lui Minea la Iași în 1920-1921, vezi Stelian Mîndruț, *Profesorul Ilie Minea și cursul de Istoria Românilor de la Facultatea de Litere din Iași în anul 1920-1921*, în AIIAI, vol. 25, nr. 2, 1988, p. 465-468. Detalii suplimentare sunt preluate tacit de la Al. Zub (ed.), *Ilie Minea (1881-1943)*, tabel cronologic, bibliografie și indici de Lucian Nastasă, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1996, și de la Cătălina Elena Chelcu, *Ilie Minea*, în Victor Spinei și Dorina N. Rusu (ed.), *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*, vol. III, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer a Muzeului Național al Bucovinei, 2021, p. 236-237.

² Lucian Nastasă, *Eforturi de instituționalizare a istoriei la Iași: Ilie Minea*, în Al. Zub (ed.), *Ilie Minea (1881-1943)*, p. 121-128; vezi și Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 1989, p. 180-181, despre ideea de „școală”.

³ Pentru discuție, vezi Lucian Nastasă, *Revista „Cercetări istorice” ca un instrument formativ*, în Al. Zub (ed.), *Ilie Minea (1881-1943)*, p. 99-102; Dorina N. Rusu, *Ilie Minea și revista sa de istorie*, în Al. Zub (ed.), *Ilie Minea (1881-1943)*, p. 103-114. Pentru cuprinsul revistei, vezi Dorina N. Rusu, *Cercetări istorice 1925-1947. Bibliografie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

⁴ Al. Zub, *Istorie și istorici...*, p. 180-184; Al. Andronic, *Premisele și problematica Institutului de Istorie Națională A. D. Xenopol*, în Al. Zub (ed.), *Ilie Minea (1881-1943)*, p. 129-135.

actualului „Anuar al Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»” din Iași și al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași.

Este important de menționat că Ilie Minea era de origine transilvăneană; se născuse în Turcheș, deci era „un ardelean intransigent”⁵. A fost educat în școli românești, printre care și celebrul Liceu „Andrei Șaguna” din Brașov, unde a fost coleg de clasă cu Ioan Lupaș și Octavian Goga. Acest om cu maniere blânde făcea, așadar, parte din generația militantă de intelectuali transilvăneni. „A fost un om blajin, cum spunem noi românii, dar necruțător cu impostorii”, a scris despre el fostul său student Al. Andronic⁶. Același lucru s-ar putea spune și despre atitudinea sa față de cei pe care îi percepea ca dușmani ai românilor și ai românismului. În 1900, Minea și Lupaș s-au înscris la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Budapesta, unde Minea a terminat în 1907 un doctorat.

Ilie Minea a venit în cele din urmă la București în 1910, unde a studiat cu Dimitrie Onciul, Ioan Bogdan și N. Iorga. În 1919, a fost numit suplinitor la catedra de Istoria românilor a Facultății de Filosofie și Litere la Universitatea din Iași și, în 1922, a fost numit profesor titular la catedra de Istoria românilor la universitatea ieșeană.

Prelegerile lui Minea s-au axat pe istoriografia românească contemporană și au fost publicate în 1939 într-un volum modest, cu un titlu straniu: *Paralipomena*⁷. Volumul include scrieri ce completează lucrările anterioare sau tratează lucruri trecute înainte cu vederea⁸. Este un titlu care reflectă clar modestia tipică a lui Minea⁹.

Prelegerile sale au tratat șase subiecte istoriografice importante:

- 1) Locul lui D. Onciul în istoriografia românească;
- 2) Există tendințe noi în istoriografia românească de azi?;
- 3) Când începe istoria noastră contemporană?;

⁵ Al. Andronic, *Profesorul Ilie Minea. Evocări din anii 1933-1943*, în Al. Zub (ed.), *Ilie Minea (1881-1943)*, p. 152.

⁶ Al. Andronic, *Evocări din anii 1933-1943*, în Al. Zub (ed.), *Ilie Minea (1881-1943)*, p. 155.

⁷ Ilie Minea, *Paralipomena. Lecții inaugurale ținute la Universitatea din Iași*, Iași, Tipografia Presa Bună, 1939, 73 p. Prelegerile au fost publicate și în „Cercetări istorice”, vol. 13-16 (1940), nr. 1-2, p. 597-669; I. Agrigoroaiei, V. Cristian, I. Toderașcu (ed.), *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească, 1834-1943*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1993; Al. Zub, *Ilie Minea în orizontul generalităților istorice*, în *Ilie Minea (1881-1943)*, p. 41 și urm.

⁸ Vezi *Paralipomena*, în C. T. Onions (ed.), *Oxford Universal Dictionary on Historical Principles*, ediția a treia revizuită cu addenda, Oxford, Clarendon Press, 1955, p. 1439; și „Paralipomene”, în *Dicționarul explicativ al limbii române* online, la <https://dexonline.ro/definitie/paralipomene>, ultima accesare 16 mai 2023.

⁹ Felul său de a fi l-a costat probabil alegerea în Academia Română de două ori: o dată în 1933 și a doua oară în 1934, deși de fiecare dată a fost recomandat de N. Iorga. Despre personalitatea lui Minea vezi N. Grigoraș, *Profesorul Ilie Minea. Amintiri*, Al. Boldur, *Ilie Minea. Figura fostului director al Institutului de Istoria Românilor A. D. Xenopol*, Al. Andronic, *Profesorul Ilie Minea. Evocări din anii 1933-1943*, Paul Mihail, *Profesorul Ilie Minea în relație cu un student de la Chișinău*, toate în Al. Zub (ed.), *Ilie Minea (1881-1943)*, p. 143-148, 149-151, 152-155, respectiv 156-161.

- 4) Cum s-a scris istoria veche românească?;
- 5) Istoriografia românească și arta;
- 6) Despre Miron Costin.

Această serie de prelegeri, publicată în 1943, cu doar patru ani înainte de moartea prematură la vârsta de 61 de ani, oferă un rezumat excelent al concepțiilor istoriografice mature ale lui Minea, și aruncă o nouă lumină asupra istoriografiei românești, cu deosebire asupra „Epocii de Aur” a scrisului istoric românesc¹⁰. Să ne întoarcem acum la examinarea ideilor sale.

Prelegerile profesorului în perioada 1933-1939

Ne propunem să analizăm prelegerile profesorului Minea în ordine cronologică, începând din 1933 și terminând cu 1939. Nu este ordinea în care apar în carte¹¹, dar aceasta ne va ajuta să le urmărim din punctul de vedere al dezvoltării.

A) Prima prelegere a lui Minea a fost „Despre Miron Costin”, susținută la 4 noiembrie 1933¹². A fost un punct de plecare firesc, deoarece Minea era un medievist ale cărui publicații majore se ocupau de *Principatele românești și de politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice* (1919)¹³ și *Despre Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul* (1926)¹⁴.

Anul 1933 a însemnat și aniversarea a 300 de ani de la nașterea lui Miron Costin. Pentru Minea, aceasta a fost o confirmare a adaptării de către Dimitrie Onciul a teoriilor lui Ottokar Lorenz despre importanța generațiilor și a secolelor în istorie și istoriografie. În cazul românesc, această serie a dus la nașterea României Mare¹⁵.

De ce este important Miron Costin? Potrivit lui Minea,

Costin, [...] prin lucrările sale și prin activitatea sa politică, s-a ridicat la o înălțime deosebită de notorietate. Spiritualitatea moldovenească cu activitatea de istoric și literat a lui Miron Costin începe acel apogeu, la lumina căruia se dezvoltă rodul bogat al strădaniei științifice și literare a lui Dimitrie Cantemir¹⁶.

¹⁰ Al. Andronic, *Profesorul Ilie Minea. Evocări din anii 1933-1943*, în Al. Zub (ed.), *Ilie Minea (1881-1943)* p. 152. Andronic a urmat cursul de istorie al lui Minea în anii 1934-1937.

¹¹ De ce au fost publicate în ordine necronologică nu a fost explicat de către autor.

¹² Ilie Minea, *Despre Miron Costin*, în *Paralipomena...*, p. 55-73.

¹³ Idem, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, Convorbiri Literare, 1919.

¹⁴ Idem, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul*, Iași, Viața Românească, 1926.

¹⁵ Idem, *Paralipomena...*, p. 55. Pentru aplicarea de către Onciul a teoriei lui Lorenz în România, vezi Dimitrie Onciul, *Fazele dezvoltării istorice a poporului și statului român*, discurs rostit în Academia Română, 14 mai 1919, retipărit în Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, ediție critică de Aurelian Sacerdoțeanu, vol. II, București, Editura Științifică, 1968, p. 299-325.

¹⁶ Ilie Minea, *Paralipomena...*, p. 55. Despre locul lui Miron Costin în istoriografia românească, vezi Paul E. Michelson, *The Origins of the Romanian Historiographical Tradition and the Development of Romanian Historism*, în Gheorghe Cliveti (ed.), *Clio în oglindiri de sine: Academicianului Alexandru Zub. Omagiu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 161-178.

Mai departe, notează Minea, Costin și Cantemir „au fost purtătorii de cuvânt ai năzuinței românești [...], au crezut în forța culturii, în puterea științei”. Mai consideră că Miron Costin „a trăit vremuri hotărâtoare pentru noi”¹⁷. Trecând în revistă cariera cronicarului, cea mai mare parte a prelegerii promovează ideea că Miron Costin a fost un personaj important atât ca politician/diplomat, cât și ca scriitor¹⁸, iar „opera lui a rămas unică și clasică”¹⁹.

B) Prelegerea din 1934 ar fi putut fi o surpriză pentru publicul lui Ilie Minea. Tema a fost „Istoria și arta românească”, susținută la 14 noiembrie²⁰. Autorul începe prin a spune că prelegerile sale de deschidere erau „un obicei adoptat de mine încă de la începutul cursurilor pe care le țin ca, în prima zi de curs în fiecare an, să tratez înaintea dv. câteva principii generale istoriografice în legătură cu Istoria Românilor...”²¹. Minea susține că „Istoria e o știință care lucrează cu date, care are materialul său, documente, cronici, memorii și altele. Prima etapă a strădaniei istoriografice [...] consistă în critica acestui material”. Așadar, până în acest punct, reiese că istoria este o știință bazată pe fapte²².

Odată lucrul conștientizat și formulat, următorul pas este interpretarea, însoțită, firește, de subiectivitate: „opera istoricului [...] este prezentată ca o creație personală, scriitorul este un artist”. Istoria devine o artă, cu alte cuvinte „creația istoricului are o altă culme afară de prezentarea materialului, este generalizare”. Iar generalizarea și imaginația sunt arte²³.

Pentru a înțelege valoarea artei pentru *istoric*, mai ales în abordarea eroilor naționali și a specificului național, Minea discută despre o serie de scriitori, unii dintre ei istorici, alții nu: Bogdan Petriceicu Hasdeu, Costache Negruzzi, Alexandru Odobescu, Barbu Ștefănescu Delavrancea și Mihail Sadoveanu. Retoric, Minea le pune studenților săi întrebarea: „Cine învață mai multe despre istorie: cititorii de documente adunate obositor sau cititorii de ficțiune?”. Cine a aflat mai multe, cititorii *Istoriei critice* a lui Hasdeu sau cititorii ficțiunii acestuia, *Ion Vodă cel Cumplit*, ai nuvelei *Alexandru Lăpușneanu* de Negruzzi, sau ai romanului istoric *Viața lui Ștefan cel Mare* de Sadoveanu? Altfel spus: „Câți oameni au citit *Istoria critică* a lui Hasdeu?” versus „Câtă lume îl citește pe Sadoveanu?”²⁴.

Până la urmă, pentru Minea, istoria este atât o știință, cât și o artă.

C) A urmat, la 7 noiembrie 1935, cea de-a treia prelegere a lui Minea: „Când începe istoria noastră contemporană?”²⁵. Punctul său de plecare l-au constituit două recenzii ale lui N. Iorga asupra unor monografii în limba engleză:

¹⁷ Ilie Minea, *Paralipomena...*, p. 57.

¹⁸ *Ibidem*, p. 57-72.

¹⁹ *Ibidem*, p. 72.

²⁰ Ilie Minea, *Istoria și arta românească*, în *ibidem*, p. 45-54.

²¹ *Ibidem*, p. 45.

²² *Ibidem*, p. 48-49.

²³ *Ibidem*, p. 49-51.

²⁴ *Ibidem*, p. 50-54.

²⁵ Ilie Minea, *Când începe istoria noastră contemporană?*, în *Paralipomena...*, p. 26-34.

W. G. East, *The Union of Moldova and Wallachia* (1929)²⁶, și T. W. Riker, *The Making of Roumania* (1931)²⁷. Iorga a recomandat „ca cercetătorii noștri de istorie să se preocupe mai mult decât până atunci de istoria mai nouă românească”. Adevărat, „are multe părți nelămurite”, dar o mare parte din ea este de importanță națională²⁸. În mod surprinzător pentru un medievist preocupat în principal de documentele prăfuite, Minea cere, de fapt, aici mai multă istorie contemporană, în concordanță cu Iorga: „scrieți mai multă istorie românească contemporană!”²⁹.

Dar când începe „istoria contemporană”? Lucrurile i se păreau clare studentului Minea, dar nimic nu rămâne clar până la urmă. Se pare că ne este ușor să scriem „despre omul medieval, omul modern”, dar „mai puțin despre cel contemporan”. Oricum, nici aceste periodizări nu au o aplicație universală, căci „dacă lumea apuseană este drept să zică că la 1789 începe o istorie contemporană [...] această periodizare nu se poate aplica la istoria Românilor”³⁰.

Care a fost atunci soluția lui Ilie Minea? A optat pentru împărțirea istoriei românilor în patru mari epoci:

1) Istoria veche până-n sec. VII, către sfârșitul trebui să admitem mijirea statului românesc nord-dunărean, 2) istoria medievală până'n sec. XIV-lea, când se consolidează ca stat: Muntenia și Moldova, 3) istoria modernă vremea ce a urmat până la 1848 și 4) istoria contemporană dela anul 1848 până în zilele noastre³¹.

D) În 1936, Minea a deschis cursul universitar la 2 noiembrie, cu prelegerea „Cum s'a scris istoria veche românească”³². A început astfel discursul: „Cu dreptate s-a afirmat că istoriografia este în continuare prefacere, că nu este o știință care să se schimbe, care să înnoiască așa de grăbit, dela o zi la alta, ca știința istorie”³³. Mai departe, a subliniat diferențele considerabile existente între Nicolae Iorga, A. D. Xenopol, Dimitrie Onciul și C. C. Giurescu referitoare la modul în care au sintetizat istoria veche românească. Care este explicația? Era vorba despre o bază de documentare diferită, despre diferențe ale talentului scriitorilor? Sau este vorba despre modul diferit în care aceștia tratează popoarele vecine? Sau, încă mai important, despre un instrumentar specific?

²⁶ W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859. An Episode in Diplomatic History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1929.

²⁷ T. W. Riker, *The Making of Roumania: A Study of an International Problem, 1856-1866*, New York Oxford University Press, 1931. Cartea lui Riker a fost atât de apreciată de istoricii români, încât a fost tradusă: T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856-1866*, traducere de Alice L. Bădescu, cu un cuvânt înainte de Generalul R. Rosetti, publicată în 1940 sau 1941 la București.

²⁸ Ilie Minea, *Paralipomena*..., p. 26.

²⁹ *Ibidem*, p. 29.

³⁰ *Ibidem*, p. 30-32.

³¹ *Ibidem*, p. 34.

³² Ilie Minea, *Cum s'a scris istoria veche românească*, în *ibidem*, p. 35-44.

³³ Ilie Minea, *Paralipomena*..., p. 25.

Problema principală, totuși, potrivit lui Minea, este că istoria veche „s-a scris după stat și nu după popoare, și cum neamul românesc s-a alcătuit aparte politicește târziu [...] evident că multe părți din Istoria Românilor au rămas în penumbră, dacă nu în umbră totală”³⁴. Interogația „Istoria românilor?” sau „Istoria României?” este valabilă și astăzi.

A doua problemă rezidă în caracterul limitat și întâmplător al surselor. Astfel, „pentru foarte multă vreme, din istoria noastră”, pur și simplu ne lipsesc „izvoarele necesare toate”³⁵. Asta se dovedește a fi într-adevăr o problemă, deoarece istoricii străini s-au grăbit să compenseze lipsa informației prin umplerea golurilor în moduri care li se potrivesc, stabilind astfel agenda pentru disputele ulterioare. Din nefericire, „premedita neadevărului în istorie e cu atât mai aproape, cu cât te depărtezi de informație”, iar istoricul „uneori din 2-3 informații, trebuie să reconstruiască vremurile pe care le cercetează”. Adesea, diletanții se avântă acolo unde istoricii adevărați se tem să calce³⁶. Confuziile dintre metodele istoriei și cele specifice altor discipline sunt, de asemenea, în măsură să amplifice dificultatea. „Discordia e uneori mare între filologie și istorie”, dar „pentru vremurile vechi se poate scrie numai în baza limbei”³⁷.

„Altă dificultate a istoriei vechi”, scrie Minea, „a fost că nu se putu hotărî, ușor și fără replică, de când să fie începută [...]. În această privință istoriografia românească n-a fost nici... de aceeași părere”. La fel s-ar putea spune despre sfârșitul epocii antice³⁸. În același timp, diverse scheme de periodizare păreau a fi „scrise după [...] probleme politice [...]”³⁹. Minea trece în revistă abordările diverșilor istorici români față de arheologie/protoistorie și istoria medievală. El a concluzionat că această problemă va continua să fie dezbătută, în parte pentru că descoperirea unor noi surse pare improbabilă⁴⁰.

E) Prelegerea susținută la 1 noiembrie 1937 se intitula „Există tendințe noi în istoriografia românească de azi?”⁴¹, fiind, din punct de vedere istoriografic, una dintre cele mai interesante și utile din această serie. „Istoriografia apoi aproape totdeauna [...] a ajuns o funcție socială [...]. Fiecare generație urmărește un oarecare ideal politic, social, și economic [...]. Fiecare vreme are istoriografia sa”. Astfel, vor exista întotdeauna noi tendințe în istoriografie⁴². Este important să fim conștienți de acest lucru, deoarece: „Fenomenele istorice sunt văzute în diverse chipuri de diverse generații și epoci, deci cu vremea a trebuit să se producă o mentalitate istorică [...]”⁴³.

³⁴ *Ibidem*, p. 35-36.

³⁵ *Ibidem*, p. 36.

³⁶ *Ibidem*, p. 36-37.

³⁷ *Ibidem*, p. 37-38.

³⁸ *Ibidem*, p. 38-40.

³⁹ *Ibidem*, p. 38.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 42.

⁴¹ Ilie Minea, *Există tendințe noi în istoriografia românească de azi?*, în *ibidem*, p. 10-25.

⁴² Ilie Minea, *Paralipomena...*, p. 10-11.

⁴³ *Ibidem*, p. 11.

Urmează o cercetare a „vechilor tendințe” din istoriografia românească (și europeană): abordarea providențială/religioasă, abordarea moralistă, abordarea raționalistă, abordarea pragmatică, abordarea politică, abordarea eroului, abordarea materialistă, abordarea arhetipului, abordarea individualistă metodologică, abordarea națională și așa mai departe. Minea califică abordarea națională drept perenă – cel puțin parțial – deoarece „reprezintă o formă de manifestare a vitalității aceluia popor [...]”. În acest sens, istoriografia ajunge și rămâne o funcțiune națională”. Totuși, lucrările anterioare, cu vicii de abordare, cu o tratare incompletă sau bazate pe dovezi limitate sunt departe de a fi inutile și merită să fie explorate de noile abordări care, probabil, vor trebui, la rândul lor, evaluate prin abordări și mai noi și tot așa mai departe, *ad infinitum*⁴⁴.

Și cum rămânem cu „noile tendințe”? Minea menționează următoarele, într-o altă listă lungă: istorie socială, istorie a civilizației/metaistoriei, istorie sociologizantă, istorie ciclică, istorie instituțională, istorie juridică, istorie economică, istoricism, istorie progresistă, istorie metafizică, istorie aleatorie, istorie ca artă, istorie monografică, sinteze istorice, istoria științifică, istoria pozitivistă și materialismul istoric și așa mai departe. Apoi, sunt identificați reprezentanți ai unora dintre aceste tendințe: B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, C. D. Gherea, Șt. Zeletin, P. P. Panaitescu, A. Oțetea, D. Onciul, N. Bălcescu, Al. Tocilescu, Ioan Bogdan, N. Iorga, Al. Lapedatu, I. Lupaș, S. Dragomir, I. Nistor și C. C. Giurescu⁴⁵. În general, Minea nu critică aceste tendințe, ci se mulțumește să le enumere studenților săi.

F) Ultima conferință de deschidere a cursului, susținută de Ilie Minea la 3 noiembrie 1938, a fost „Locul lui D. Onciul în istoriografia românească”⁴⁶. Profesorul explică auditoriului său că aceste prelegeri de deschidere se concentrează, în general, asupra unor probleme istoriografice având un scop concret: „Încerc să leg cursurile mele de actualitate [...]”. Totuși, subiectul său pentru această prelegere a fost o persoană, un savant „care a dat contribuții de o valoare foarte mare istoriografiei românești”. Era vorba despre profesorul, mentorul și modelul său academic, Dimitrie Onciul⁴⁷.

Minea amintește elevilor săi că istoria „dintre toate științele este cea mai directă și în cea mai strânsă legătură cu vremea în care se construiește. Mai târziu, din operele istoriografice s-ar putea reconstrui istoria vremii în care au fost scrise”. De astfel, crede el, „istoriografia românească a avut un rol permanent pentru rezolvarea idealului românesc în sens național”⁴⁸.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 11-14.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 13-25.

⁴⁶ Ilie Minea, *Locul lui D. Onciul în istoriografia românească*, în *ibidem*, p. 1-9.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 1-3. Despre Onciul și generația formativă a istoriografiei românești, vezi Paul E. Michelson, *The Birth of Critical Historiography in Romania: The Contributions of Ioan Bogdan, Dimitrie Onciul, and Constantin Giurescu*, în „Analele Universității București”, *Istorie*, vol. 32, 1983, p. 59-76.

⁴⁸ Ilie Minea, *Paralipomena...*, p. 2-3.

Deși a publicat relativ puțin, Dimitrie Onciul a fost creatorul și animatorul unei școli de istorie: „Majoritatea elevilor lui scriu astăzi ca reprezentanți de istorie românească. Cunoștea meșteșugul de a scrie istorie și îl transmitea și celor care cari îl înconjur”. Prin scrierile și învățăturile sale, el a fost revelat ca „un spirit simetric”. Bunăoară, „Cursul de istorie românească” a fost pentru studenții săi „un îndreptariu”, dar autorul nu l-a publicat niciodată pentru că „nu a socotit că cursul este bun de tipar”⁴⁹.

Minea subliniază importanța originii bucovinene a lui Onciul, a tradițiilor culturale. Firește, la devenirea sa a contat și faptul că, la fel precum mulți alți intelectuali români, era fiul unui preot ortodox educat. La rândul său, cariera și opera lui Onciul au inspirat un alt mare istoric bucovinean, Ion Nistor⁵⁰. Cel din urmă a adăugat un alt strat important de cultură, frecventând Universitatea din Viena, unde a studiat cu Ottokar Lorenz și Franz Miklosich. Colaborator la Junimea, a câștigat sprijinul lui Titu Maiorescu, devenind în 1895 profesor de istorie la Universitatea din București⁵¹. Restul carierei remarcabile a lui Onciul este conturată în detaliu, de la implicarea sa istoriografică în controversa Rösler, la cercetările despre întemeierea Moldovei și Munteniei, terminând cu activitatea de la Academia Română și Arhivele Statului.

În loc de concluzii

Al. Zub a rezumat astfel contribuția lui Ilie Minea la istoriografia românească: „I. Minea e cel care, făcând din seminarul său un bun laborator, a pregătit noi devoțiuni în domeniu, punând accent pe o informație cât mai amplă și prin stăpânirea deplină a metodologiei”⁵².

Acest lucru este exemplificat prin prelegerile anuale de deschidere a cursurilor adunate în *Paralipomena*. Discursurile lui Minea sunt sobre, bine informate și argumentate. Polemica istoriografică – atât de tipică epocii interbelice și care de fapt a fost o caracteristică esențială a istoriografiei românești moderne – lipsește în mare măsură din aceste prelegeri, lucru în concordanță cu propriul temperament al lui Minea (în afară de chestiunile referitoare la Ardeal). Bineînțeles că era un înfocat naționalist român, dar ce intelectual român nu a fost astfel pe vremea și în circumstanțele lui? Cu toate acestea, se pare că naționalismul i-a colorat scrierile mai puțin decât opera majorității contemporanilor săi.

Este ușor să fii de acord cu descrierea realizată de Zub personajului lui Ilie Minea: „Pentru toți, Ilie Minea a rămas un exemplu de probitate științifică, de metodă și de rigoare”⁵³. Cunoștințele despre disciplina sa, limbile necesare și

⁴⁹ *Ibidem*, p. 3-4.

⁵⁰ Despre contextul bucovinean și cariera timpurie a lui Nistor, vezi Paul E. Michelson, *Ion I. Nistor and the Development of Romanian Historiography in Bucovina to the Union of 1918*, în „Codrul Cosminului”, vol. 16, 2010, nr. 1, p. 59-81.

⁵¹ Ilie Minea, *Paralipomena*..., p. 5-7.

⁵² Al. Zub, *Istorie și istorici*..., p. 181.

⁵³ *Ibidem*, p. 183.

specializările auxiliare relevante au fost substanțiale. Totuși, foarte rar se aventura dincolo de surse sau în diverse speculații. A fost un adept al abordării critice, dar s-a abținut de la polemici și atacuri *ad hominem* asupra altor istorici. În toate acestea, și-a emulat mentorul Dimitrie Onciul.

În spiritul ideilor formulate în prelegeri, Minea și discipolii săi au produs câteva lucrări de impact asupra disciplinei istorice. Scrierile lor au fost produsul unei munci persistente și sârguincioase bazate pe o erudiție nepretențioasă, dar evidentă. Meritul și utilitatea unor astfel de cercetări și studii trebuie apreciate istoriografic. De altfel, școala lui Minea ar putea constitui un model de considerat, dar nu ca singura metodă de studiu istoric, ci ca o componentă necesară unei istoriografii naționale echilibrate și sănătoase.

Ilie Minea on Romanian Historiography, 1933-1939

(Abstract)

Keywords: Ilie Minea, lectures, Iași school of history, Interwar Romanian historiography.

The paper is a study of Ilie Minea's inaugural course lectures from 1933 to 1938. Ilie Minea's knowledge of his discipline, the necessary languages, and the relevant auxiliary specializations was substantial. However, the historian very rarely ventured beyond the sources or into speculation. He was a follower of the critical approach but refrained from polemic and *ad hominem* attacks on other historians. The inaugural lectures are interesting both in themselves and due to the insights they give into the historical approach of Minea and the interwar Iași school of history.

Istoria ca literatură: Ivo Andrić, o perspectivă (II)*

Andi MIHALACHE**

Dacă trecutul o ia razna, cum ne vom duce adevărul până la capăt? Răspunsuri prea sigure nu avem. De aceea, articolul de față se ocupă, într-o foarte mică măsură, de Ivo Andrić. Și se adresează, cu precădere, cititorului român. Pleacă de la scriitorul iugoslav ca să-i aducă în scenă pe mulți alții, buni ilustratori ai confluențelor dintre veridic și verosimil. Nu dăm, așadar, verdicte asupra operei lui Andrić, mărginindu-ne să propunem niște simple note de subsol, sperăm utile unei noi evaluări a operei sale. Sau, dacă nu sună prețios, să propunem un cadru conceptual care să aducă proza lui la o nouă realitate. Atât și nimic mai mult. Critica literară rămâne în seama celor care se pricep la asta.

Poate că titlul ar fi trebuit să conțină formula *literatura ca istorie* și nu *istoria ca literatură*; deși, ficționalizarea istoriei și istoricizarea ficțiunii sunt două ipoteze de lucru la fel de tentante. O explicație? Andrić nu reconstituie trecutul după tipicul narativ al unui istorisitor. Nu în detalii exterioare și cursive, ci în sondaje pe sărite, dar de profunzime. Povestea unui personaj nu e chiar paralelă cu povestea altora. Dar nici nu decurge neapărat dintr-o istorisire precedentă. Putem spune, mai curând, că fiecare poveste se dezvoltă prin analogie cu celelalte. Astfel, Andrić nu restaurează, ci doar citează acele trecuturi din care pionierii genului, de felul lui Walter Scott¹, s-au inspirat spre a consacra romanul

* Studiu realizat în cadrul parteneriatului de cercetare *Relații culturale, politice și diplomatice dintre sârbi și români (sfârșitul secolului XIX – mijlocul secolului XX)*, desfășurat în anii 2023-2024. Prima parte a acestui studiu a apărut în *Artă, școală și politică națională. Prinos închinat profesorului Ion I. Solcanu la împlinirea a 80 de ani*, editori Petronel Zahariuc, Adrian-Bogdan Ceobanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2023, p. 413-459.

** Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; mihalache_emanuelandi@yahoo.com.

¹ „În limba engleză romanul este desemnat prin termenul *novel*. Walter Scott distingea, la 1800, între roman (*novel*), în care evenimentele sunt adaptate ordinii umane comune și condiției sociale moderne, și *romance*, unde accentul cade pe neobișnuitul întâmplărilor relatate; alte limbi europene nu preiau însă distincția terminologică (germanul *der Roman*, italianul *romanzo* etc.), dar în română există disocierea teoretică între roman (definit de realismul modern) și «romanț» (miraculosul premodern). [...] Cu Walter Scott, romanul intră, decis, în paradigma național-istorică și emancipator-demofilă, liberală a realismului. Atitudinea naratorială, mult mai liberă anterior, lasă loc unei atitudini deterministe, în care auctorialitatea își asumă condiția unui *deus absconditus* și a unui *deus ex machina*. Tot la Walter Scott, proiectat în istoria Scoției (*Rob Roy* ș.a.), noul realism

istoric. Andrić nu studiază însă o epocă, ci trăitorii din ea. Proza lui nu are ambiții de frescă, conjugând în schimb o multitudine de instantanee. *Literatura ca istorie* preia câte ceva din cele întâmplate cândva, dar cu scopul de a multiplica personajele, acțiunile și consecințele acestora; ceea ce nu denaturează neapărat faptul concret, conferindu-i, adesea printr-un supliment de semnificări, o stabilitate mai mare în memoria culturală și, cu puțină șansă, și în imaginarul social. O carte stârnită de Ivo Andrić se preocupă, datorită lui, de feluritele figuri ale obiectivării într-o lume definită, întâi de toate, de subiectivitatea creatoare. În opera andriciană, omul nu-și rezolvă destinul; pentru că ar fi prea împovărat să creadă că are unul. Totodată, nici nu se acomodează cu sine și nici nu-și dă pace deloc. Continuă să ia istoria așa cum aceasta i se impune, nedându-i însă un aspect de soartă. Viața e o constatare. Ivo Andrić nu contopește ficționalul cu irealul, nici imaginația cu minciuna. Chiar dacă majoritatea întâmplărilor vin din închipuirea scriitorului, fără a fi existat aievea, ele nu contrazic acele date empirice cu un grad sporit de general-valabil. Evident, nu se conformează multor adevăruri de conjunctură, dar se subsumează, fără efort, unui adevăr de durată: transistoric, imemorial, iconic. Andrić își îngăduie astfel să sacrifice adevărul circumstanțial de dragul aceluia sapiențial. Transportate în real, ficțiunile sale influențează, la rândul lor, imaginea Balcanilor, preluând scheme explicative caracteristice, de obicei, istoricilor. Andrić nu literaturizează istoria ca să facă din ea o cronică romanțată a trecutului. Ficționalizând, el extinde contururile unor epoci, înzestrând personaje imaginare cu latențele acelora reale. Scriitorul nu speculează în marginea istoriei; dimpotrivă, o pune altfel sub reflectoare; și anume, prin mărirea cadrului referențial în care se consumă faptele narate: inițial extrem de restrâns, prin relatări docte și cronologii stricte, acesta este expandat prin procedee literare; istoria își recapătă astfel exemplaritatea (nu și popularitatea, nu în Bosnia), câștigând un public mai numeros decât acela al tratatelor de specialitate².

istoric reunește imperativul specificității (culoarea locală) și al verosimilității documentare. O versiune americană a romanului lui Scott se află la James Fenimore Cooper, care își înscrie romanul în orizontul mitului civilizator al «ultimei frontiere». Liberalismul egalității și demofilia domină romanul de familie al lui Charles Dickens”. Vezi *Dicționarul general al literaturii române*, vol. 6, P–R, București, Editura Muzeului Literaturii Române, 2016, p. 975.

² De altfel, a trecut deja multă vreme de când se tot discută despre „transferul” unor ipoteze de lucru din teoria istoriei în teoria literaturii: „Există coduri de descifrare, ansambluri de valori specifice numite *orientări interpretative*. Un viitor program de cercetare ar trebui să le repereze la întretăierea dintre opiniile generale și literare, pe de o parte și tradiții, pe de alta. Metoda folosită ar putea face apel la: a) istoria mentalităților și, dacă nu, b) la istoria civilizațiilor și la istoria socială, și c) la cercetarea sincronică a modurilor de viață”. Vezi Stéphane Santerres-Sarkany, *Teoria literaturii*, traducere de Cristiana-Nicola Teodorescu, București, Editura Cartea Românească, 2000, p. 130. Lucrurile nu sunt chiar atât de simple, abordări mai realiste evidențiind binomul *istorie – literatură* într-o manieră mai aplicată și mai apropiată literaturii: „Istoricii literaturii nu-și fixează dinainte anumite obligații pentru lucrarea lor, adică nu precizează, nu dezvoltă și nu reiau anumite noțiuni în scopul propriului lor demers. Istoria literară, așa cum o cunoaștem, se sprijină pe o serie de supoziții, pe un ansamblu de propoziții prealabile, comune autorului și cititorului, pe care se întemeiază

Nu ne interesăm de Ivo Andrić cu aplombul unui critic literar. Rândurile care urmează aparțin unui cititor oarecare. Astfel, scrierile sale sunt chestionate prin intermediul altor creatori de ficțiune; fiecare dintre ei venind cu o delimitare care ne permite să-l situăm pe Andrić, observând mai mult ceea ce el nu este decât ceea ce, cu siguranță, a fost. În ancheta noastră ne ghidăm după trei tipuri de atitudini față de istorie, semnalând acele noduri narrative în care sesizăm: a) *reiterarea*, multiplicarea fidelă a unor percepții prin care ne arătăm loialitatea față de istorii-model, canonizate și exemplare pentru noi; b) *reactualizarea* trecutului, aducerea lui la zi, neîncetata acomodare cu un context în continuă înnoire; c) *reinventarea* unei epoci, adică născocirea unui interval de timp rupt de orice legături cu un trecut originar ori subsecvent; de aici substituirea unor reprezentări³ tradiționale cu altele scornite, mimându-se însă, tot la nivel imagistic, că respectiva juxtapunere nu a avut loc; reinventarea poate fi, acolo unde se exagerează, un avatar al uitării. Prinsă între aceste regimuri ale istorizării, ficțiunea ce oferă are? Se străduiește să pară totuna cu realitatea sau sfârșește prin a construi o alta, în funcție de criteriile după care validăm adevărul curent sau, poate, un adevăr ideal? Sunt dileme pe care nu le vom elucida, însă le vom diminua, punându-ne cercetarea într-un cadru extins, al regimurilor ficționalizării în istoria culturii, dar și într-unul restrâns, legat de contorsiunile acelor istorii chemate să devină literatură. Prinsă între „focuri” încrucișate, opera lui Ivo Andrić va căpăta noi mize, ieșind din sechestrările de sens pe care uitarea sau corectitudinea politică i le-au impus. *Inserându-se în reprezentările noastre despre cele ce-au fost, literatura lui poate influența perceperea celor ce vor fi cândva, intervenind astfel în comunicarea dintre trecut și prezent; este doar una din modalitățile prin care ficțiunea creează realitate*. Chiar și așa, subiectul nostru e doldora de ezitări și ipoteze, istoricii confundând și acum ficționalizarea cu falsificarea⁴. De aceea, nu dăm verdicte, propunând doar câteva chei

asertiunea și care fac inteligibil unuia ceea ce scrie celălalt. [...] Operațiunea care se desfășoară în această istorie, ca în toate celelalte, se apropie de relatarea unei psihoterapii. În cursul acesteia, pacientul este ghidat să re-codifice și să re-structureze istoria vieții sale în așa fel încât să schimbe semnificațiile anumitor evenimente pentru el, dar și însemnătatea lor pentru ansamblul evenimentelor existenței sale. În același fel, istoricii încearcă să re-codifice ansambluri istorice prealabil codificate pentru a le re-articula și a le face să apară altfel sub o altă lumină, dându-le alte configurații și alte semnificații. La acest proces concură strategiile de scriitură, operațiunile narrative, pe scurt retorica și figurile sale, dar și naratologia, modalitățile și opiniile ei. *A scrie* istoria literară este una din problemele cel mai rar evocate. Trebuie totuși să constatăm că o anumită concepție despre istorie determină scriitura și că aceasta o poate deturna pe cealaltă” (Clément Moisan, *Istoria literară*, traducere de Maria Ivănescu, București, Editura Cartea Românească, 2000, p. 39, 131-132).

³ „Reprezentarea însă nu este o repetiție a realului, ea este mai întâi o *aducere în prezență* [...]. Ceea ce artistul primește sau exprimă în opera sa este fără îndoială esențial, el relevă o realitate care este independentă de aparențele sensibile [s.a.]” (vezi Florence Begel, *Filosofia artei*, traducere de Georgeta Loghin, Iași, Institutul European, 2002, p. 26).

⁴ „Dificultatea esențială căreia trebuie să-i facă față orice teorie a ficțiunii nu este doar a spune ce nu face un discurs de ficțiune, ci a propune o explicație a funcționării lui pozitive (care înlocuiește actul de referință la obiecte «reale»). [...] Discursul de ficțiune se definește prin

de lectură⁵. După cum se vede, certitudinile se lasă așteptate mult și bine, după cum o remarcă și Peter Burke în 1992:

Istoricii, ca și sociologii și antropologii, obișnuiau să susțină că lucrează cu fapte și că textele lor reflectă realitatea istorică. Această afirmație s-a prăbușit sub asaltul filozofilor – indiferent dacă se poate spune sau nu că ei „oglesc” o schimbare mai largă și mai profundă de mentalitate. Acum este necesar să considerăm că istoricii și etnograful lucrează la fel de mult pe tărâmul ficțiunii ca și romancierii și poeții, cu alte cuvinte, că și ei produc „artefacte literare” în concordanță cu regulile de gen și de stil (chiar dacă sunt sau nu conștienți de aceste reguli). Studii recente despre „poetica etnografică” au analizat opera sociologilor și antropologilor ca o construcție textuală a realității, comparând-o cu opera romancierilor. [...] În cazul istoricilor, principala provocare vine din partea lui Hayden White, care și-a acuzat odinioară colegii de breaslă că trăiesc în secolul al XIX-lea, în epoca sistemului de convenții literare cunoscut sub denumirea de „realism” și că refuză să experimenteze forme noi de reprezentare. Efectele unei de șoc ce a urmat acestei afirmații încă nu au trecut (deși a fost făcută încă din 1966). Ca și teoreticianul literar Nothrop Frye, White mai susține că istoricii – ca și poeții, romancierii sau dramaturgii – își organizează relațiile despre trecut în jurul unor intrigi recurente sau *mythoi*. [...] De exemplu, [...] relatarea lui [Leopold von] Ranke conținea astfel un element ficțional sau creativ ireductibil. Documentele sale nu i-au arătat când să-și înceapă relatarea sau când să și-o încheie. A pretinde, așa cum a procedat Ranke – și așa cum mai procedează încă mulți istorici – că scrii, nici mai mult nici mai puțin, „ceea ce s-a întâmplat cu adevărat” înseamnă a cădea victimă a ceea ce un antropolog (introducând cu eleganță folosirea de către istorici a termenului „mit” împotriva lui însuși) a numit de curând „mitul realismului”. Cu alte cuvinte, granița dintre realitate și ficțiune care părea stabilă odinioară a fost erodată în așa-

denotația nulă: astfel, elementele lingvistice având, în discursul de tip factual, o funcție denotativă (descrieri definite, nume proprii, demonstrative, deictice etc.) sunt, într-un discurs ficțional (cel puțin în majoritatea cazurilor), denotativ vide. [...] *Este vorba despre o exigență necesară, dar nu suficientă în definiția ficțiunii, deoarece altminteri toate enunțurile false (sau mincinoase) ar fi enunțuri ficționale. Nici măcar afirmația că toate enunțurile false din textele literare (în sensul estetic sau instituțional al termenului) sunt enunțuri ficționale nu poate fi acceptată: într-o operă literară de tip descriptiv, de exemplu o autobiografie, o denotație nulă ar trece drept fals sau minciună, nicidecum drept un enunț ficțional. De altfel, rare sunt povestirile în care toate enunțurile sunt denotativ nule: atracția romanului istoric rezidă în modul în care acesta strecoară enunțurile descriptive printre cele cu denotație nulă, acestea din urmă constituind cadrul global al povestirii. [...] Astfel, o aserțiune a cărei denotație este nulă, citită literal, poate deveni adevărată (adică poate denota) într-o lectură metaforică. Don Quijote fiind inexistent în lumea reală, orice aserțiune despre el este falsă din punct de vedere literal, dar, metaforic vorbind, numele propriu poate fi aplicat cu îndreptățire unui mare număr de bărbați; același lucru se poate spune despre acțiunile donquijotești (s.n., A.M.)*”. Vezi voce *Ficțiune* în Oswald Ducrot & Jean-Marie Schaffer (coord.), *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, traducere de Anca Măgureanu, Viorel Vișan & Marina Păunescu, București, Editura Babel, 1995, p. 242-243.

⁵ „Ficțiunea postmodernă sugerează că a rescrie sau a reprezenta trecutul în istorie și ficțiune înseamnă, în ambele cazuri, a-l deschide spre prezent, a-l împiedica să devină concludiv și teleologic”. Linda Hutcheon, *Poetica postmodernismului*, traducere de Dan Popescu, București, Editura Univers, 2002, p. 180.

numita epocă „postmodernă” în care trăim. Alternativ, de-abia acum remarcăm că granița a fost dintotdeauna deschisă. În această zonă de graniță descoperim scriitori atrași de ideea așa-numitului „roman nonficțional”, cum ar fi *Cu sânge rece* (1965), al lui Truman Capote, sau *The Armies of the Night* (1968), al lui Norma Mailer, despre un marș de protest către Pentagon, subintitulat *Istoria ca roman/Romanul ca istorie*. Descoperim, de asemenea, romancierii care includ documente (decrete, tăieturi de ziar etc.) în textul povestirii lor sau care investighează trecuturi alternative, ca în *Terra Nostra* (1975), a lui Carlos Fuentes; sau alții, care își construiesc narațiunea pornind de la dificultatea de a cunoaște adevărul istoric, ca Mario Vargas Llosa în *Historia de Mayta* (1984), în care naratorul încearcă să reconstituie cariera unui revoluționar peruan – poate în vederea unui roman, poate pentru a reproduce „o foarte liberă istorie a acestei perioade”, cu ajutorul unor dovezi contradictorii. [...] Pe de altă parte, un grup restrâns de istorici, sociologi și antropologi au răspuns provocării lui White și au experimentat „nonficțiunea creativă”, cu alte cuvinte, tehnicile narative preluate de la romancieri sau creatori de filme. Istoricul Golo Mann, de exemplu, unul din fiii romancierului Thomas Mann, a scris o biografie a generalului din secolul al XVII-lea, Albrecht von Wallenstein, pe care a descris-o ca „un roman prea adevărat”, în care a adaptat ultimele luni din viața eroului său, când generalul, bolnav și amărât, pare să fi avut în vedere ideea de a trece de partea adversă. Oricum, notele de subsol ale lui Mann sunt mai convenționale decât textul său. [...] E regretabil că majoritatea istoricilor de profesie (nu pot vorbi în numele antropologilor și sociologilor) au fost până acum reticenți în a recunoaște poetica muncii pe care o desfășoară, convențiile literare pe care le respectă. [...] E la fel de regretabil că White și adepții săi, ca să nu mai vorbim de naratologi, nu s-au ocupat încă serios de întrebarea dacă istoria este un gen literar sau un mănunchi de genuri proprii, dacă posedă forme de narațiune proprii și o retorică și dacă, de fapt, convențiile sale nu au (cu siguranță că au) reguli ale relației dintre afirmații și dovezi, ca și reguli de reprezentare. Ranke, de exemplu, nu scria ficțiune pură. Documentele nu numai că îi susțineau narațiunea, dar îl și constrângeau ca narator să nu facă afirmații pentru care nu avea dovezi. Lucruri asemănătoare se pot spune despre sociologi și antropologi. Indiferent dacă folosesc documente sau își construiesc afirmațiile în întregime pe interviuri, conversații și observații personale, ei urmează o strategie de cercetare ce cuprinde criterii de credibilitate, reprezentativitate etc. Ceea ce ar trebui să discutăm (mai mult decât vechea dilemă dintre realitate și ficțiune, știință și artă) este, așadar, compatibilitatea sau conflictul dintre aceste criterii și diferitele tipuri de texte sau retorici. Totuși, această zonă de mijloc, a „ficțiunii reprezentării realității” (masca imparțialității, pretenția de a cunoaște lucrurile din interior, folosirea statisticilor pentru a impresiona cititorul etc.), se află de-abia la începutul unei investigații sistematice⁶.

Demitizarea nu înseamnă să ridiculizezi ori să condamni o personalitate sau o epocă anume a istoriei. Presupune să rechemi la viață oameni sau vremuri, eliberându-le din anchiloza omagierilor sau a criticilor nesfârșite, care schematizează trecutul, îl sărăcesc și-l vulgarizează. Ce aducem nou? Cu siguranță nimic

⁶ Peter Burke, *Istorie și teorie socială*, traducere de Cosana Nicolae, București, Editura Humanitas, 1999, p. 151-155.

în domeniul criticii literare. Mizăm însă pe repunerea operei lui Ivo Andrić într-un ambient teoretic susceptibil s-o reintegreze printre modalitățile actuale de a ne sonda prezentul. Cum anume? Cu participarea unui trecut la puterea a doua: acela preponderent medieval, din proza andriciană, dublat de inerenta paseizare a scriiturii lui Andrić, odată cu dispariția marelui prozator la 13 martie 1975. Tratată astfel, literatura va redeveni un *actor* al istoriei, părăsind ipostaza de *produs* sau *ricoșeu* al acesteia. Și va dobândi, în viitoarele interpretări, acea autonomie cultural-cauzală de care e mereu văduvită acum, prin comentariile tipizate, voit sau inconștient stângiste, care o valorizează, îndeosebi, ca „reflectare” a societății. Și dacă ne este greu să ieșim din acest orizont, există totuși soluții de compromis. Ele provin din transferarea atenției de la istoria ideilor la sondajele punctuale, zise și „arheologice”, dar vizând mai degrabă „suprafețe” textuale, nu neapărat „adâncimi”:

Descrierea arheologică se adresează practicilor discursive la care trebuie raportate faptele de succesiune dacă nu vrem să le stabilim într-un mod sălbatic și naiv, adică în termeni de merit. La nivelul la care se plasează descrierea arheologică, opoziția dintre originalitate și banalitate nu este, așadar, pertinentă: între o formulare inițială și fraza care, ani sau secole mai târziu, o repetă mai mult sau mai puțin exact, ea nu stabilește nici o ierarhie de valoare; și nu face o diferențiere radicală. Ea caută să stabilească doar *regularitatea* enunțurilor. În acest caz, regularitatea nu se opune neregularității care, în marginile opiniei curente sau ale textelor celor mai frecventate, ar caracteriza enunțul deviant (anormal, profetic, retardat, genial sau patologic); ea desemnează, pentru orice performanță verbală, oricum ar fi ea (extraordinară sau banală, unică în genul ei sau repetată de mii de ori), ansamblul condițiilor în care se exercită funcția enunțiativă ce îi asigură și îi definește existența. [...] Orice enunț este purtătorul unei anumite regularități, de care nu poate fi disociat. Nu trebuie, prin urmare, să opunem regularitatea unui enunț neregularității altuia (care ar fi mai puțin așteptat, mai singular, mai bogat în inovație), ci altor regularități ce caracterizează alte enunțuri. Arheologia nu caută, prin urmare, invenții; ea se arată insensibilă față de momentul (emoționant, nu încape îndoială) în care, pentru prima dată, cineva a fost sigur de un anumit adevăr; ea nu încearcă să restituie lumina acestor dimineți de sărbătoare. Însă nu face aceasta pentru a se ocupa de fenomenele medii ale opiniei și de cenușiul a ceea ce toată lumea, într-o epocă, poate să repete. [...] O descoperire nu este cu nimic mai puțin regulată, din punct de vedere enunțiativ, decât textul care o repetă și o difuzează; regularitatea este la fel de operantă, de eficace și de activă deopotrivă în cazul unei banalități, și în acela al unei afirmații insolite. Într-o astfel de descriere, nu poate fi admisă o diferență de natură între enunțurile creatoare (care aduc pe lume ceva nou, emit o informație inedită și sunt, într-o anumită privință, „active”) și enunțurile imitative (care primesc și repetă informația, rămânând așa-zis „pasive”). Câmpul enunțurilor nu reprezintă un ansamblu de plaje inerte separate de momente fecunde; este un domeniu activ de la un capăt la celălalt⁷.

⁷ Michel Foucault, *Arheologia cunoașterii*, traducere de Bogdan Ghiu, București, Editura Univers, 1999, p. 178-179.

Răspunsuri vor veni din multe direcții, fiecare dintre cititorii acestui studiu putând să opteze pentru oferta mai potrivită gusturilor sale. Îi vom sprijini, punându-le sub ochi, ipotezele unei cărți de acum învechite pentru literați, dar prea puțin cunoscută istoricilor: *Mimesis*, a lui Erich Auerbach. Și vom selecta numai câteva glose ce rezonează cu preocupările slujitorilor lui Clio:

Dacă admitem că epocile și societățile nu trebuie apreciate în funcție de valoarea aspirațiilor lor absolute, ci de fiecare dată în funcție de propriile premise; dacă prin aceste premise socotim nu numai pe cele naturale, ca solul și clima, ci și pe cele spirituale și istorice; dacă se trezește deci înțelegerea pentru acțiunea forțelor istorice, pentru caracterul incomparabil al fenomenelor istorice, ca și pentru continua lor mișcare internă; dacă viața fiecărei epoci ajunge să fie considerată unitar, fiecare epocă apărând ca un întreg, a cărui esență se oglindește în fiecare din formele ei de manifestare; dacă, în sfârșit, își croiește drum convingerea că ceea ce e important în evenimente nu poate fi cuprins în cunoștințe abstracte și generale și că nu trebuie să căutăm materialul lor numai pe culmile societății și în vechile drame eroico-fantastice, ci și în artă, economie, cultură materială și spirituală, în profunzimile vieții populare cotidiene, fiindcă abia acolo poate fi sesizat ceea ce e specific, ceea ce e pus în mișcare de forțe interne și e universal valabil: atunci trebuie să ne așteptăm ca aceste cunoștințe să fie transpuse și în prezent, care la rândul său trebuie să pară neasemuit de specific [...]. Până spre sfârșitul secolului al XIX-lea operele cele mai importante care încercau să prezinte la modul serios îndeosebi teme din societatea contemporană au rămas limitate la semifantastic sau semiidilic, sau cel puțin la cadrul îngust local; ele prezintă tabloul aspectelor economice, sociale și politice ca un tablou în repaus. [...] Tratarea serioasă a realității cotidiene, ridicarea unor mai mari grupuri umane cu nivel social inferior la rangul de subiect al unei prezentări problematic-existențiale pe de o parte, încadrarea personajelor cotidiene comune și a faptelor în fluxul general al istoriei contemporane, fundalul agitat istoric pe de altă parte – iată, după părerea noastră, bazele realismului modern, și e natural ca forma largă și elastică a prozei romanești să se fi impus tot mai mult pentru o redare atât de complexă. [...] Spre a reveni la scriitori moderni, care preferă să epuizeze banale fapte cotidiene în marginile câtorva ceasuri sau zile decât să întreprindă descrierea exhaustivă și cronologică a unui ciclu de viață complet, să observăm că și acești scriitori sunt mânați (mai mult sau mai puțin conștient) de considerentul că e curată zădărnicie să cauți a fi într-adevăr exhaustiv în zugrăvirea unui ciclu de viață exterior și prin aceasta să revelezi esențialul; acești scriitori se tem chiar să impună vieții, subiectului lor, o ordine pe care ea însăși n-o conține. Cine prezintă ciclul complet al unei vieți omenești sau al unui ansamblu de evenimente desfășurate într-un larg spațiu de timp, de la un capăt la altul, taie și izolează arbitrar; în fiecare clipă viața este de mult începută și în fiecare clipă continuă să se scurgă spre viitor; iar personajelor zugrăvite li se întâmplă mult mai multe lucruri decât ar putea scriitorul să redea vreodată. Pe când ceea ce se întâmplă câtorva personaje în decurs de câteva minute, ore sau zile e de sperat să poată fi redat cât de cât complet; ceea ce corespunde ordinii și tâlcului vieții, care purced din viața însăși; acea ordine și tâlmăcire ce se încheagă în personajele care ne întâmpină în conștiința, în gândurile lor, mai discret chiar în cuvintele și actele lor; căci în noi are loc fără întrerupere un proces de formare și explicitare, al cărui obiect suntem

noi înșine; ne străduim mereu să explicităm și prin aceasta să organizăm viața noastră cu trecutul, prezentul și viitorul ei, mediul, lumea în care trăim, încât ea dobândește pentru noi o formă integrantă care, firește, se schimbă mereu, mai mult sau mai puțin repede și radical, după cum suntem nevoiți, înclinați și capabili să ne însușim noi experiențe. [...] Același lucru a fost încercat pretutindeni [...], firește nu peste tot cu aceeași pătrundere și măiestrie, și anume accentuarea faptului banal, fără scopul de a servi planul general al acțiunii, ci valorificându-l în sine însuși; și astfel s-a revelat ceva cu totul nou sau elementar: *plenitudinea și adâncimea de viață a fiecărei clipe căreia omul i se dăruiește fără premeditare*. Ceea ce se cuprinde într-însa, indiferent că e vorba de fapte lăuntrice sau exterioare, atinge în mod cu totul personal pe cei ce trăiesc clipa și tocmai din această cauză răsfrâng ceeaa ce e elementar și comun tuturor oamenilor; căci clipa banală este comparativ independentă de formele contestate și oscilante care împing la luptă și deznădejde; ea decurge sub ele ca viața zilnică. Cu cât mai mult o fructificăm, cu atât mai mult iese la iveală ceea ce e elementar și comun vieții noastre; cu cât mai mulți, cu cât mai diferiți și cu cât mai simpli sunt indivizii care trăiesc asemenea clipe, cu atât mai eficace iese la lumină factorul comun [s.n., A.M.]⁸.

Încheindu-și argumentația cu ideea că nu mai există popoare exotice, Auerbach e cât se poate de nimerit pentru o carte-florilegiu, care doar reper-toriază câteva din opiniile despre veridic și verosimil, cu o mică predilecție, ce-i drept, pentru imaginile despre trecutul fostei Iugoslavii, așa cum răsar ele în opera lui Ivo Andrić. Fragmentele din cartea lui Auerbach ne pot clarifica, destul de convingător, rolul pe care literatura îl are în acutizarea unei conștiințe istorice: fără evidențierea, prin procedee artistice, a acelor „borne” factuale ori sociale care dau pregnanță unei perioade, deosebind-o de altele, nu am putea vorbi de *cultură istorică*⁹. Și aceasta cu atât mai mult cu cât literatura nu e cu desăvârșire obedientă închipuirii, și nici istoria nu refuză o anumită doză de literaturizare; provenită și aceasta din suprapunerea reprezentărilor despre trecut: ale documentului, ale cercetătorului, ale publicului său¹⁰.

⁸ Eric Auerbach, *Mimesis. Reprezentarea realității în literatura occidentală*, traducere de I. Negoîtescu, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 410, 447, 498-499, 501-502. Dacă e să identificăm în peisajul românesc o concepție oarecum consonantă și întrucâtva contemporană cu aceea a lui Eric Auerbach, ne vom îndrepta spre Tudor Vianu: „Faptele istorice sunt uneori opere ale omului, altele sunt reacții care se păstrează ca o amintire a umanității, intrate în circulația ei morală, dar fără să se fi cristalizat în rezultate autonome, adică fără să fi produs opere. Nu toate faptele istorice sunt opere, dar toate operele sunt fapte istorice. Toate operele sunt moduri de realizare de sine a umanității, chipuri în care aceasta își proiectează scopurile ei generale, creând cadrele diriguitoare de viață, spațiu lor social”. Vezi Tudor Vianu, *Filosofia culturii și teoria valorilor*, ediție îngrijită de Vlad Alexandrescu, București, Editura Nemira, 1998, p. 509.

⁹ Pentru detalii despre cultura istorică, vezi Andi Mihalache, *Trecutul ca text: idei, tendințe, controverse*, Iași, Editura „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, p. 107-152.

¹⁰ „[...] față de tot ce ne înconjoară, și chiar cu privire la noi înșine, nu avem decât reprezentări. Întreaga epopee a cunoașterii e o luptă neîncetată pe care o ducem pentru ca aceste reprezentări să corespundă cât mai îndeaproape cu realitatea lucrurilor. Am reușit – prin observație și experiment – să apropiem considerabil reprezentările de realități, și e de presupus că, în continuare, le vom aduce și mai aproape. Oricât de imaginar ar fi modul în care «vizualizăm» structura atomului

În fond, nu degeaba vorbim despre științe exacte¹¹ și despre discipline umaniste¹².

Peste decenii, teoriile lui Auerbach vor fi ridicate la un alt nivel, al autonomiei factorului cultural față de condiționările politice, economice și sociale, de către Jean Starobinski. Promovând analiza psiho-socială a literaturii, savantul elvețian subliniază, pe de o parte, imposibilitatea de a separa cu totul creația artistică de contextul ei social și mental, aceasta având cu lumea din jur niște „raporturi de inerență”; dar Starobinski adaugă, pe de altă parte, drept completare

(parcă prea asemănătoare cu un sistem solar în miniatură), cert este că i-am deslușit corect funcționarea; centralele nucleare ascultă de noi. La fel, putem anticipa fără greș punctul din spațiu unde un corp ceresc se va afla, indiferent când, în viitor. Ce simplă e fizica – și cât de încălțită e istoria! Să nu ne facem iluzii: n-o vom stăpâni niciodată. E mult prea complicată, infinit de complicată, și cu întorsături neașteptate. O singură ființă umană prezintă o mai mare complexitate decât întregul univers fizic. Dar omenirea întreagă, în întreaga ei evoluție? [...] În toate cele, nu doar în istorie, relația noastră cu lumea trece prin filtrul reprezentărilor. Inclusiv propria noastră persoană: existăm, în mod obiectiv, dar suntem percepuți subiectiv și multiplu; identitatea fiecăruia dintre noi se definește printr-o sumă de reprezentări. Istoria nu e defel o excepție; e însă un caz «agrat», un caz-limită. Mai întâi, «nesfârșitul» ei; totul până la urmă e, într-un fel sau altul, istorie. Apoi, prin faptul că nu mai există, este pierdută în timp. Nu o putem reconstitui prin investigație directă, ci doar indirect, prin mărturiile pe care ni le-a lăsat și care ele însele nu sunt realități pure, ci tot reprezentări (un document care relatează un fapt nu trebuie confundat cu faptul însuși). Cu alte cuvinte, istoria este o reprezentare prin reprezentări, o reconstituire «de gradul doi» (vezi Lucian Boia, *Un joc fără reguli. Despre imprevizibilitatea istoriei*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 7-10).

¹¹ Chiar în planul științelor exacte au apărut destule îndoieli: „Una din definițiile «științei» este următoarea: *e un proces prin care se formulează enunțuri pertinente, a căror valoare de adevăr se stabilește doar prin dovezi furnizate de observații*. [...] Punctul slab al definiției este acela că nu ne spune de cât de multe dovezi avem nevoie și nici ce calitate trebuie să aibă acele dovezi. Ne confruntăm aici cu «problema inducției». Desigur, cu cât strângem mai multe dovezi, cu atât cunoașterea noastră devine mai solidă, dar, până la urmă, cine decide care dovezi sunt de încredere și care nu? Cum putem ști dacă am acumulat suficiente dovezi încât să putem avea încredere că o anumită afirmație este adevărată? Ei bine, totul depinde de scopul cu care strângem dovezile și de prețul pe care am putea să-l plătim în cazul în care am lua o decizie greșită pe baza acestor dovezi” (vezi Jim Al-Khalili, *Bucuria științei*, traducere de Alexandru Babeș, București, Editura Humanitas, 2024, p. 69).

¹² „Matematica, fără îndoială, este o știință – doi plus doi fac patru, oriunde s-ar face calculul, în România, în Rusia sau în Brazilia. Și fizica este o știință – legea lui Arhimede, de exemplu, este aceeași în toate școlile din lume. Spre deosebire de matematică, de fizică, de chimie sau de biologie – care sunt științe cu rezultate verificabile –, Istoria este o disciplină a interpretării și ea diferă deseori de la un istoric la altul, de la o țară la altă țară. [...] Cred că cea mai bună definiție este aceea că Istoria este o poveste savantă. Istoria, ca disciplină a cunoașterii, are la bază o metodologie, dar nu are unități de măsură și nici rețete sau grade de comparație precise. Este inutil să-ți pui problema cine a fost mai genial ca strateg, Alexandru cel Mare sau Napoleon? La fel, care imperiu a fost mai mare, cel Roman, cel Otoman, cel Bizantin? În fața acestor curiozități, profesioniștii zămbesc, de regulă. Istoria nu este un campionat de gimnastică sau de box, în care să vezi care echipă sau care erou ajunge mai sus în clasament. Desigur, toți istoricii vor să descopere adevărul – dar, spre deosebire de matematicieni sau de biologi, istoricii știu bine că adevărul lor va fi mereu contestat sau reinterpretat de alți istorici. Morala acestui fapt este aceea că, precum viața noastră, Istoria rămâne mereu o carte deschisă, cu pagini care se scriu și se rescriu în permanență” (Adrian Cioroianu, *Este Istoria, ca atare, o știință?*, în idem, *Nu putem evada din istoria noastră. Cea mai frumoasă poveste*, vol. II, București, Editura Curtea Veche, 2016, p. 17-19).

de ultimă instanță, ipoteza constituirii unui text în afara impulsurilor exterioare lui, pe care teoreticianul nu le neagă, însă le pune la o anumită paritate cu determinările necuantificabile și inaccesibile cercetătorilor:

Tratată ca un simptom de către psihologi, ca un produs social sau cel puțin ca un semn raportându-se la structura globală a societății, opera de artă este relativizată, privată de izolarea ei magică. Relații nebănuite ies la iveală, apar semnificații care se întrepesă între operă și „mediul” ei, între operă și „inconștientul” autorului ei. [...] Aceste metode ajută la înțelegerea operelor, arătând că acestea trimit cu necesitate la altceva decât la ele însele – la o realitate extraliterară al cărei indiciu, uneori involuntar, sunt. [...] Cum se vede, modelul stabilit în majoritatea explicațiilor psihologice și sociologice face obiectul supus explicației produsul unui sistem causal situat în afara lui. Nimeni nu poate pretinde, în fond, că opera literară se naște *ex nihilo*; ea este întotdeauna *precedată*; dacă nu e preformată, este măcar prefigurată în conștiința autorului ei și în momentul istoric. Dar de la această prefigurare până la realizare, trecerea nu se face în mod automat. [...] Eroarea ce trebuie evitată – și nu e întotdeauna evitată – este de a face opera identică, coextensivă, omoloagă cu condițiile puse în lumină: ea ar fi astfel o simplă redundanță, un pur reflex, formularea manifestă, la un grad de evidență sau de simbolizare mai vizibil, a unei realități deja în întregime preexistentă. Dacă opera nu se naște *ex nihilo*, ea își instaurează totuși propria-i ordine *mai înainte* de tot ceea ce a impulsionat-o; ea poartă încă în sine acest impuls, modificat însă, exploatat în folosul unei realizări originale. [...] Societatea nu e prezentă doar la nivelul originilor operei, ci și la nivelul destinatarilor săi; s-a spus, pe bună dreptate, că opera poartă în sine și chiar creează imaginea cititorului, a publicului său (actual sau virtual). Într-atât încât societatea – sistemul raporturilor umane dintr-un moment anume – nu este numai acel ceva din care opera provine, ci și acel ceva la a cărui constituire ea contribuie: adeseori, o imagine nouă a societății traversează opera și se anunță în ea în chip difuz. [...] Literatura nu este o excrescență facultativă a realității sociale; este o practică specifică, având același statut, dacă nu chiar același stil și aceeași anvergură, ca și alte practici (schimburile economice, tehnicile, științele), alăturându-li-se acestora pentru a constitui totalitatea complexă a momentului istoric. [...] În legăturile lor cu societatea, operele scrise de oameni în viață nu pot evita să dea în vileag discordele și contradicțiile: istoricul va fi tentat să urmărească în profunzimea operelor liniile de demarcație, opozițiile ce separă grupurile umane sau reprezentările asupra lumii de la care acestea se reclamă. Ceea ce presupune că lectura și tabloul conflictelor sociale s-a realizat și că s-a adus acest rezultat în interiorul domeniului literar. Observăm în ce constă riscul: procedeul prelungește *imaginea interpretativă* a unei societăți într-o interpretare a operelor ce au luat naștere în cuprinsul ei. Este vorba astfel de o interpretare ridicată la pătrat, în care erorile și simplificările unei prime lecturi interpretative a societății se vor vedea multiplicare în aplicarea lor la lectura textelor. [...] Cu toate că un text nu poate evita să nu conțină *ceva* din societatea în care ia naștere, nu putem trage concluzia că acest element joacă neapărat rolul principal și determină sensul textului respectiv; pe de altă parte, cu toate că societatea anturează și traversează opera, ar fi abuziv să afirmăm că opera nu se îndepărtează de aceasta măcar în parte¹³.

¹³ Jean Starobinski, *Gesturile fundamentale ale criticii*, traducere de Angela Martin, București, Editura Art, 2014, p. 130-134.

Ideea că societatea nu oferă doar un impuls inițial operelor de orice fel, situându-se, dimpotrivă, și în postura de creație (imagistică) a acestora, ne-a convins să optăm pentru ipoteza literaturii care face istorie și nu invers. Și ca să fim și mai expliciti în acest sens, reproducem aici două fragmente din jurnalul Virginiei Woolf. Ele datează din 6 septembrie 1939 și din 30 mai 1940, cu alte cuvinte din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, când Anglia se străduia, mai întâi, să facă față bombardamentelor germane pentru ca, mai apoi, să cunoască amărăciunea retragerii din Franța, aliata deja învinsă:

Caietul acesta îmi servi ca să acumulez notițe, primele semne de viață. Și repet pentru a suta oară – orice idee este mai reală decât orice cantitate de mizerie a războiului. Și pentru ce suntem făcuți. Și singura mea contribuție – acest mic clipocit de idei – este focul meu de pușcă pentru cauza libertății. Așa îmi spun. Așa dau viață unei născociri – unei fantasme; recuperez semnificația unui lucru din exterior, ceea ce consolidează ceața, inexistentul. [...] Aseară raidul a scăzut de la un raid peste Southwark, Portsmouth, Scarborough la o încercare de atac asupra Coastei de Est, fără daune. [...] Astăzi, pe când mergeam pe lângă iazul Kingfisher [...] am văzut primul tren spital, plin, dar nu funebru, ci greoi, de parcă n-ar fi vrut să le zdruncine oasele; era ceva – nu știu care e cuvântul potrivit – trist și afectuos, profund și intim – îi aducea înapoi cu grijă pe răniții noștri prin câmpiile verzi la care presupun că se uita cineva. Nu-i vedeam. Iar capacitatea de a vedea în imaginație îmi lasă întotdeauna o impresie foarte puternică de ceva parțial vizual, parțial emoțional, pe care nu o pot sesiza când ajung acasă, deși mă pătrunde peste tot – trenul lung și greoi care se târâște încet, cenușiu ca un cadavru, trist, își duce povara grea peste câmpii. A alunecat foarte tăcut în depreziunea de la Lewes. Imediat deasupra capetelor au apărut avioanele, ca niște cârduri de rațe sălbate [s.n., A.M.]¹⁴.

Ca să fim mai aplicați, vom da un exemplu din amintirile lui David Lodge. Acesta își recapitula marile momente ale biografiei sale intelectuale, subliniind capacitatea realului de a iniția ficțiunea:

Cât am stat în cabana aceea, mi-am adus pe veranda de lemn o masă și un scaun cam șubrede și am lucrat câteva ore pe zi la prima versiune a romanului *Răcane*, nu ți-e bine!, scriind pe niște foi galbene și liniate cu un stilou cu cerneală, așa cum obișnuiam pe atunci și încă o vreme după aceea: scriam toată cartea de mână, de la început până la sfârșit, cu multe corecturi și tăieturi, după care o dactilografiam, folosindu-mă de această etapă pentru a o revizui. M-am apucat de *Răcane*... în primăvară, conștient de proverbiala provocare numită „al doilea roman” și de faptul că ar fi fost bine să îl am gata pregătit înainte de publicarea celui dintâi. De-acum trecuse destul de mult timp de când făcusem armata ca să mă pot detașa de ea și, pe de altă parte, destul de puțin ca să mi-o amintesc suficient de clar. *M-am hotărât să folosesc în roman un narator la persoana întâi, ca să-i dau un ton documentar,*

¹⁴ Virginia Woolf, *Jurnalul unei scriitoare*, traducere de Anca Irina Ionescu, București, Editura Herald, 2019, p. 408, 428.

de poveste autentică. Principala problemă de structură era să elaborez o poveste care să acopere cei doi ani de serviciu militar, însă fără să mă împotmolesc în plictisitoare rutină repetitivă, care era principala sa caracteristică. Partea cea mai dramatică a acestei experiențe era șocul brutal al inițierii în viața de armată. După aceea, existența fiecărui soldat se măsura întotdeauna prin reducerea lentă a numărului de luni, săptămâni și zile pe care le mai avea până să scape de ea. Soluția aleasă de mine a fost să îl pun pe Jonathan Browne, naratorul din roman, să își reamintească zilele instrucției de bază într-un șir de episoade retrospective, plasate în cadrul temporal al ultimei săptămâni de armată, timp în care e prezentat și caracterul anodin al slujbei sale de acolo [s.n., A.M.]¹⁵.

Un personaj central al cărții pomenite mai sus ne familiarizează cu o realitate socială, dar punându-ne, mai întâi, în contact cu experiența personală prin care romancierul filtra faptul evocat. Literatura nu ne permite să asediem adevăruri circumstanțiale, însă ne ajută să așezăm cele analizate într-un cadru mai cuprinzător, înțelegându-le astfel mai bine.

Vom trece în revistă cât mai multe opinii despre adevăr și ficțiune, subliniind modul în care cea din urmă colonizează realul și, surprinzător, îi fortifică istoricitatea, nu o detemporalizează. Și reușește acest lucru prin succesive regresii în același trecut, pe care ni-l redă, însă mereu altfel, în funcție de gradul implicării cititorului în atmosfera cărții. „Cum poate o ființă ce trăiește în istorie să înțeleagă istoria, la modul istoric?”, se mira Paul Ricoeur¹⁶. Un posibil răspuns aflăm în proza lui Ivo Andrić: cu toate că romancierul introduce personaje și acțiuni fără acoperire în realitate, el se încadrează totuși în arealul de sens pe care istoricii l-au atribuit unui eveniment, unei epoci, unei personalități. Proza lui nu explică, nici nu reface riguros un *puzzle* istoric; ne ajută însă să înțelegem, reasezând anumite lucruri, de altminteri cunoscute, într-un context și mai larg, care le resemnifică și le clasicizează, transformându-le în locuri comune, de mare notorietate. Și dacă ne gândim la resemnificări, să vedem ce-ar fi, în general, semnificația. Să deschidem, așadar, un volum postum, necunoscut mai bine de șase decenii – *Discursul filosofic*, scris de Michel Foucault în intervalul iulie-septembrie 1966:

Odată ce discursul filosofic a optat pentru analiza fenomenelor și interpretarea semnificației lor, *funcția sa critică nu mai poate să se exercite printr-o reducere a aparenței, ci printr-o cercetare a determinărilor inconștiente. Căci semnificația fenomenelor, dacă își are locul în plenitudinea lor, dacă populează ceea ce e manifest în ele, nu se dă nemijlocit unei lecturi imediate: ea are nevoie, pentru a apărea, de o analiză specifică, la capătul căreia se descoperă sensul sau structura formală; dar ele se descoperă ca fiind deja prezente, prescriind în secret legea fenomenelor, impunându-le aspectul, conținutul, înălțuirea lor. Semnificația nu*

¹⁵ David Lodge, *Născut într-un ceas bun. Memorii (1935-1975)*, traducere de Radu Pavel Gheo, Iași, Editura Polirom, 2016, p. 344-345.

¹⁶ Paul Ricoeur, *Conflictul interpretărilor. Eseuri de hermeneutică*, traducere de Horia Lazăr, Cluj-Napoca, Editura Echinox, 1999, p. 9.

definește, asemenea originii, un raport inaugural cu adevărul; ea nu aduce la lumină o formă absolută de certitudine, pornind de la care toate celelalte cunoștințe ar putea să fie judecate, ci demonstrează, dimpotrivă, în ce fel fenomenele se supun unor legi, dintre care unele absolut generale, iar altele particulare: și doar în interiorul acestei legalități poate ceva precum adevărul să apară. Semnificația nu deschide spațiul absolut și nelimitat al adevăratului; ea definește, din contră, limitele fundamentale între care o experiență a adevărului se poate constitui. A regăsi semnificația deopotrivă prezentă în fenomene, dar exterioară conștiinței în care ele se dau, înseamnă deci a defini limitele experienței – limite care nu trebuie să fie doar bariere, ci și forme constitutive [s.n., A.M.]¹⁷.

Ce desprindem din spusese lui Michel Foucault? Adevărul nu e ostil creativității de vreme ce aceasta omologhează realități nu neapărat veridice, cât mai ales convingătoare; și, deloc neglijabil, colocviale. Astfel, jurnalul lui Denis de Rougemont se deschide acolo unde autorul zice:

E periculos, e greu să gândim rezonabil. Adevărul nu poate exista printre noi decât sub forma unei implicări personale. Trebuie să știi să ascuți acest mutism formidabil. [...] Căci ideile se nasc pur și simplu dintr-o voință ce există în om de a căuta în orice adevărul. Dacă decizi că nu mai există adevăr, atunci într-adevăr lipsești gândirea de resortul ei creator. [...] Adevărul omului se află în dialog. În exprimarea lui, în întrebările sau răspunsurile date altor oameni reali. Monologul nu e decât o suprimare artificială a condițiilor concrete, sociale sau spirituale, care sunt cele ale fiecărui om real. [...] Există dialog până și în singurătatea mea, sau în aceste pagini, de îndată ce *altul* mă face să reacționez¹⁸.

Am reprodus aici gândurile unui diarist remarcat prin accentul pe care îl pune pe comunicarea cu *celălalt*, noi concentrându-ne pe reacția cititorului la un text care îl face să creadă că scriitorul i se adresează în special lui. Ajungem astfel la ceea ce Louise M. Rosenblatt numește teoria *tranzacțională a operei literare*, marcată de întrepătrunderea codificărilor culturale pe care atât autorul, cât și publicul său le investesc în redactarea, respectiv în lectura unui roman:

Fiecare gen, fiecare tip de text (de exemplu, sonet sau odă, roman polițist, roman picaresc, roman psihologic) impune cititorului propriile categorii de convenții – respectiv, din momentul în care cititorul își setează o așteptare sau alta, poziționarea lui, detaliile la care reacționează, modul în care își controlează răspunsurile vor fi diferite. [...] Memoria joacă un rol important în acest proces de selecție, de sinteză și de organizare. Mă refer nu doar la simplul rol general deținut de amintirile lingvistice și de amintirile unor situații de viață pe care cititorul le aduce în text, cât la rolul memoriei de a-l determina pe cititor să mențină viu în timpul lecturii ceea ce el deja a extras din text. În orice moment, el poate să intervină cu orice

¹⁷ Michel Foucault, *Discursul filosofic*, traducere de Ciprian Mihali, București, Editura Trei, 2024, p. 157-158.

¹⁸ Denis de Rougemont, *Jurnalul unei epoci (1926-1935). Țăranul de la Dunăre. Jurnalul unui intelectual în șomaj*, traducere de Emanoil Marcu & Vlad Russo, București, Editura Humanitas, 2018, p. 119, 236-238.

stare mentală, o penumbră a „amintirilor” a ceea ce a fost anterior, gata să fie activate de ceea ce urmează, oferind un context în care mai multă semnificație va putea fi derivată. A conștientiza – mai mult sau mai puțin explicit – repetițiile, ecourile, rezonanțele, repercusiunile, legăturile, efectele cumulative, contrastele sau elementele neașteptate constituie matricea mnemotehnică în care se structurează emoția, situația, personajul, intriga – pe scurt, matricea în care este recreată o operă de artă [...]. Iar curiozitatea, ca dorință de a afla ce urmează, este prezentă în lectura unui roman complex cauzal și încărcat de valori. [...] Concentrându-ne asupra cititorului, am ajuns în mod arbitrar să pornim de la ideea de text ca un dat. De regulă, relația dintre autor și cititor este studiată din punctul de vedere al scriitorului. Problema acestuia este să găsească acele cuvinte prin care el speră că îi va putea comunica cititorului semnificația intenționată. Chiar și acel autor care declară că scrie fără să se gândească la vreun potențial cititor, scrie de fapt „doar pentru el însuși” – în ipostaza de cititor. Autorul trebuie, mai mult sau mai puțin conștient, să-și creeze imaginea cititorului căruia i se adresează. [...] Doar un cititor implicat într-o tranzacție cu textul poate sintetiza părțile într-un „întreg” sau într-o structură care constituie o operă de artă. Cititorul recurge la propriul său rezervor de experiențe anterioare de viață; el știe la ce să se aștepte când citește un roman sau o poezie sau o satiră. Dar trebuie să folosească tot ceea ce aduce în text și să construiască un principiu unificator al răspunsurilor sale, prin raportare la modul în care sunt dispuse indiciile verbale oferite de text. [...] În loc să ne gândim la structura operei de artă ca la ceva static, inerent textului, trebuie să vedem situația dinamică în care cititorul, în mișcarea de du-te vino cu textul, percepe și stabilește o anumită relație între diferitele segmente ale experienței sale. [...] Romanele tradiționale, care oferă cititorului indiciile așteptate prin secvența narativă, necesită totuși asamblarea elementelor, amintirea episoadelor și a detaliilor anterioare, conștientizarea aluziilor, o privire înapoi pentru a percepe structura întregii experiențe de lectură¹⁹.

Scriind despre Ivo Andrić, ne referim, din punctul de vedere al teoriilor istoriei, la *efectele*, multiplicare în timp, ale unor *cauze* puține, dar autoritare, mereu în vigoare. Unde am vrea să ajungem în fond? Să precizăm concepția acestui studiu și metoda de lucru²⁰ utilizată la scrierea lui. Pe scurt, concepția aparține filozofului Mircea Florian, preocupat de recesivitate ca structură a lumii²¹. Ea a fost pusă în aplicare de Virgil Nemoianu, prin teoria secundarului.

¹⁹ Louise M. Rosenblatt, *Cititorul, textul, poemul. Teoria tranzacțională a operei literare*, traducere de Florentina Sămihăian & Andrea Ghiță, București, Editura Art, 2023, p. 127-129, 165, 193, 199-200.

²⁰ Reflectând asupra dictonului „cunoaște-te pe tine însuși”, Michel Foucault glosa în jurul raporturilor dintre subiectivitate și adevăr: „Metoda este o formă de reflexivitate ce permite a se stabili care e certitudinea ce va putea servi drept criteriu pentru oricare adevăr posibil și care, pornind de aici, pornind din acest punct fix, va înainta din adevăr în adevăr până la organizarea și la sistematizarea unei cunoașteri obiective”. Vezi Michel Foucault, *Hermeneutica subiectului. Cursuri la Collège de France (1981-1982)*, traducere de Bogdan Ghiu, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 439-440.

²¹ „Cuvântul recesiv (*recidere* = a veni pe urmă) relevă existența unor dualisme, în care raportul factorilor nu este de coordonare, ci de subordonare, în sensul cel mai obiectiv al acestui

Iar concretizarea cercetării noastre e inspirată de criticul literar Nicolae Manolescu, convins că autonomia esteticului are istoricitatea lui. Luându-le pe rând, ne oprim, mai pe larg, la contribuția lui Virgil Nemoianu:

Cu luxurianța lui vegetală, secundarul reprezintă ceea ce istoricul încearcă să stăpânească și să organizeze, fără prea mult succes. Eterogenul răspunde cu o neașteptată fertilitate, pe de o parte, iar pe de alta invadează miezul însuși al istoriografiei: gesturile și formele gândirii istorice depind, inevitabil, de împrumuturile din însăși sfera secundarului (de metafore și de tropi, de exemplu). Nu este de mirare, deci, că, dintre toate textele științifice, numai textele istoriografice sunt susceptibile de a reveni la literarul pur. [...] Unii au mers până la a sugera că istoria este ficțiune. Mai potrivit ar fi să spunem că opoziția dintre literatură și istorie este identică aceleia dintre nedeterminarea operei literare [...] și presiunea istorică înspre fixitate, precizie și coerență. *Nedeterminarea literaturii împinge cu brutalitate înapoi spre un moment care întotdeauna precede actul istoric în mod nemijlocit. Ironia face ca această opoziție să presupună, totodată, din partea literaturii, mai multă înțelegere a istoriei și o mai profundă identificare cu ea, deoarece nedeterminarea reîncepe să funcționeze imediat după actul istoric – pe de o parte în interpretarea sa, pe de altă parte în posibilitățile actorilor propriu-zis. Literatura devine semnificativă din punctul de vedere al istoriei și înrudită cu istoria în măsura în care i se opune și nu i se supune. [...]. Ea încearcă să recupereze ceea ce este abandonat și demonetizat – limbaj, tipologii umane, idei – și le*

termen. Un factor este *dominant*, primar, celălalt este *recesiv*, secundar. [...] Există un termen «mai tare» decât altul, însă termenul «recesiv» nu are o semnificație «mai slabă». [...] Consemnăm că recesivitatea nu înseamnă că al doilea termen este dedus din primul, ca și cum finitul ar fi derivat din infinit sau infinitul din finit, multiplul din unul sau unul din multiplu. [...] S-ar putea chiar ca termenul recesiv să fie considerat superior ca tot ce se ce sprijină pe altul, ca tot ce se ridică pe pedestalul ridicat de ceva ce există mai înainte și astfel aduce în lume o nouă tate. [...] Raportul recesiv nu are nici sensul de *derivare*, de producere a celui de al doilea termen de către primul. [...] În nici un caz derivarea reală nu face din derivat o existență inferioară, degradată. [...] Ne-am gândit să exprimăm caracterul specific al recesivității printr-o comparație care acordă fiecărui termen un fel de întâietate alternativă, fără a le considera prin aceasta echivalente. [...] Recesivitatea este factorul tulburător, neliniștea lumii, asimetria cosmosului. [...] Recesivitatea dezvăluie în structura lumii o stranie inegalitate, o asimetrie profundă: un factor pare a fi anterior, celălalt vine «după», e recesiv. Totuși, raportul recesiv nu este un raport de înainte – după, un raport temporal, căci polul dominant nu este înainte nici temporal, nici logic, nici axiologic. Cei doi poli sunt simultani și nu pot fi considerați ca o succesiune temporală, logică, axiologică. Legătura lor este necesară. Unul se opune celui alt și prin aceasta îi recunoaște co-prezența. [...] Factorul recesiv nu este «subordonat», «dependent», «secundar» din toate punctele de vedere, ci el promovează o nouă asimetrie din adâncul lucrurilor și vieții omenești. [...] Nu există o «evoluție» a polului dominant spre polul recesiv, ci o evoluție în orbita fiecăruia din cei doi poli, cu posibilitatea răsturnării lor. [...] Un lucru poate fi afirmat cu siguranță. Viitorul nu va garanta niciodată triumful unui factor asupra celui alt în dualismul recesiv. Chiar în paradis, unde perfecția ajunge dominantă, pe când în lumea noastră domină imperfecția, chiar și acolo perfecția va avea alături, ca o umbră, imperfecția: deci chiar și în lumea spiritelor corpul va fi prezent transfigurat, ca factor recesiv” (Mircea Florian, *Recesivitatea ca structură a lumii*, vol. I, București, Editura Eminescu, 1983, p. 55, 71, 72, 73, 75, 76). Din faptul că există cauze prime și altele secunde nu rezultă că, în istorie, am avea efecte plasate fix în aceeași ierarhie. Factorul dominant și cel recesiv au, fiecare, consecințe care îi particularizează, obligându-i să-și regleze neconținut asimetriile în continuă reeașare.

reintroduce în ecuație cu gesturi hotărâte, deconstructive, tulburând mulțumirea de sine a progresului ordonat și sistematic. [...] Părerea mea este că nu ar trebui să privim nici înainte, nici înapoi, ci lateral, ori de câte ori este posibil. Concentrarea pe secundar impune, în primul rând, o atitudine digresivă, o mișcare ocolită, o exprimare indirectă și recurgerea la blânde viclenii. Devierile temporare, tihna manierată, oprirea asupra detaliilor, absurditatea capricioasă a artificiilor și evazionismului, hoinăreala visătoare pe poteci lăturalnice și multe alte strategii de întârziere contribuie, toate, la o schimbare digresivă a mișcării înainte, care nu poate și nu vrea să îi blocheze acesteia calea, dar care ar putea, eventual, să o influențeze decisiv. [...] Pentru a folosi o metaforă marțială, ființa umană se angajează nu într-un război total cu principalul, ci în raiduri de gherilă, al căror scop este de a stânjeni și încetini înaintarea dușmanului, nu de a-l zdrobi. Cel puțin la fel de important este gestul recuperator – reveniri și repuneri în drepturi, scurte întoarceri pe propriile urme, frecvente și iuți zig-zag-uri și alternări între trecut și prezent, schimbări vremelnice și jucăușe de perspectivă, acestea fiind tot atâtea moduri de a răspunde presiunilor progresului, ușor de realizat și surprinzător de eficiente (sau, mai curând, rentabile?) în atenuarea acestor presiuni. [...] O conștiință a secundarului ne îndeamnă să tratăm aceeași situație în chip cu totul diferit. Ea va încerca să ne implice nu în operații de anvergură, ci în numeroase mici recuperări, acțiuni locale și modificări. [...] Recesivitatea se menține (și) prin conștiința recesivității. Reacțiunea pură este o formă de progres, indiferent de direcția sa. Ea poate fi numită „progres” în virtutea relației ei simetrice cu acesta și pentru că împrumută viteza, precizia și energiile simplificatoare (deci, entropice) ale progresului. Prin contrast, recuperările locale și tensiunile secundarului par a pleca de la premisa că mediile aflate în schimbare și direcția schimbării nu prezintă cine știe ce importanță, cu condiția ca în fiecare mediu să fi rămas suficientă complexitate cât să permită existența unui minim spațiu vital sau opțional, pentru manevrabilitate. [...] *Starea cea mai naturală a omenirii, voi continua eu, este aceea de imperfecțiune. Ororile ultimelor secole și ale câtorva dintr-o istorie mai veche, au fost, în mare măsură, rezultatul goanei după perfecțiune și triumf. Acceptarea rațională a imperfecțiunii este dificilă, dar nicidecum imposibilă; ba chiar se poate dovedi interesantă și surprinzătoare, în felul ei. Alți gânditori, reflectând pe marginea literaturii, au încercat să explice natura conservatoare a acesteia fie prin tendințele ei ordonatoare și organice, fie prin atracția altor vremuri și a privirilor retrospective.* [...] Prin modul special în care știe să subsumeze unității multiplicitatea și texturile locale, arta diferă net de progres. Trecutul este, și el, un aspect important al dezbaterii. Conducătorii și eroii din Evul Mediu și din Antichitate erau mici de statură, urâți, adeseori diformi: așa îi prezintă „Tapiseria de la Bayeux”, așa îi arată scheletele descoperite, așa lasă să se înțeleagă dimensiunile armurilor. În plus, acești conducători erau ticăloși și nestatornici, cruzi, suspicioși și irascibili. Aveau puțini adepți, succesele și faptele lor de arme erau mediocre, scopurile erau meschine. Puse față în față cu asemenea realități și realizări, marile epopei și drame ce le sunt închinete par lăudăroșenii deșarte și lingușeli caraghioase. Valoarea marilor opere literare este dată de altceva: de timpul scurs de la evenimente. [...] *Trecutul este văzut ca trecut, iubit ca trecut, și instalat ca atare, cu sfidătoare bravură, în fața prezentului și a viitorului. Asemenea forme de reacțiune sunt inerente actului literar și armoniilor sale, dar ignoră cealaltă față a reacțiunii, și anume truda ascunsă și ineputabilă tentație a*

secundarului [...]. Departe de a se sprijini pe energii constructive și armonizatoare, secundarul își găsește expresia artistică prin intermediul dezordinii, al relaxării, al indolenței. Aliații săi sunt neglijența, toleranța, tergiversarea, iar forța și-o trage din lipsa de energie și de scop. Ca secundar în societate și în istorie, literatura este un imbold spre înfrângere și, deci, spre înnoire. Din moment ce orice progres își merită numele strict la început, reiese că oprirea înaintării ulterioare nu poate fi altceva decât o strategie benefică și o condiție pentru un nou început de progres [s.n., A.M.]²².

Cum s-ar aplica teoria recesivității/secundarului la spațiul sud-est european? Știind, încă de la lucrarea lui Fernand Braudel, *Timpul lumii*, că trăim pe un continent cu ritmuri inegale de evoluție, ne vom întoarce în zilele noastre, când se vorbește de o Europă cu două viteze de dezvoltare. Numai că, în contextul actualului război din Ucraina, România, o țară balcanică – cum s-ar spune, de mâna a doua –, joacă un rol de prim rang în această criză; fie și pentru că are cea mai lungă graniță cu statul vecin aflat în dificultate. Tot așa, spațiul iugoslav era evaluat și el depreciativ, până la proba contrarie. Atentatul de la Sarajevo (28 iunie 1914) forța mâna marilor puteri, manifestându-se drept cauză ultimă (de suprafață, nu de profunzime) a Primului Război Mondial. În asemenea împrejurări, realizăm importanța covârșitoare – deși episodică – a înapoiatului, a refractarului, a incompletului în istoria dominată, îndeobște, de țările însemnate ale Occidentului. Marile cicluri seculare nu își schimbă cadența, însă unele evenimente dau recesivului/secundarului șansa de a provoca unele rupturi: chiar dacă ele nu sunt de durată lungă și se limitează la cauzalități cu rază scurtă de acțiune.

Din perspectiva teoriilor cuantice, relațiile cauză – efect în trecut ori acelea dintre Orient și Occident, în perspectivă, necesită unele reformulări:

Cea mai semnificativă „revoluție cognitivă” a secolului XX aparține mecanicii cuantice, a cărei presuposiție fundamentală afirmă că lumea este un întreg coerent ce nu poate fi analizat în termeni de realitate separabilă, așa cum afirmă fizica clasică, atomist-newtoniană. Lumea apare astfel ca o „țesătură” dinamică de evenimente aflate în interacțiune, în care fiecare parte e conectată cu toate celelalte din univers, astfel încât o acțiune exercitată asupra părții se va exercita și asupra întregului, și invers, orice parte suferind influența tuturor evenimentelor ce se petrec în întreg – *nonseparabilitatea cuantică*. Dat fiind că partea nu poate fi separată de întreg, atunci fundamentul lumii nu poate fi partea, „cărămida ultimă”, ci întregul. [...] Chiar dacă atât fizica clasică cât și fizica cuantică folosesc legi probabilistice, deoarece în ambele teorii există „variabile ascunse”, necunoscute, care ne împiedică să facem predicții exacte, diferența este uriașă. Astfel, dacă în fizica clasică variabila ascunsă reprezintă întotdeauna un mecanism *local*, probabilitatea de producere a evenimentelor fiind determinată de un sistem local, în sensul că proprietățile și comportarea părților determină comportarea întregului, în fizica cuantică situația se inversează complet, aici variabila ascunsă reprezentând un mecanism *global*, în care, dimpotrivă, „întregul determină comportarea

²² Virgil Nemoianu, *O teorie a secundarului. Literatură, progres și reacțiune*, traducere de Livia Szász Câmpeanu, București, Editura Univers, 1997, p. 206-217.

părții” [...]. Noțiunea de interconectare globală a fost evidențiată de Niels Bohr și Werner Heisenberg, la sfârșitul deceniului al treilea al secolului XX, și reprezintă modelul cel mai acceptat al așa-numitei interpretări de la Copenhaga a teoriei cuantice. Existența acestor conexiuni sau interconectări globale, precum și rolul fundamental al probabilității nu au fost niciodată acceptate de Einstein, ele reprezentând principala obiecție a disputei dintre Einstein și Bohr în anii '20, obiecție exprimată de Einstein prin celebra metaforă „Dumnezeu nu joacă zaruri”, exprimând credința fundamentală într-o lume obiectivă, exterioară, constând din elemente independente și separate spațial, guvernate de legi deterministe, în opoziție cu replica, nu mai puțin faimoasă, a lui Bohr: „Nu-i putem noi dicta lui Dumnezeu cum să guverneze lumea”, exprimând credința într-o lume unitară, nonseparabilă, bazată pe conexiuni globale și legi indeterminate²³.

Din citatul abia încheiat, desprindem două premise ale interpretării istorice. În primul rând, omul căzut în timp devine sediul unei conștiințe scindate, una a separării de acel tot din care făcuse parte și prin care se autoexplica. Deținând numai viziuni fragmentare asupra sa, omul își vede trecutul în mod trunchiat, factorii evolutivi luați în calcul neavând o rază de acțiune prea mare. În al doilea rând, Istoria nu se dezvoltă în trepte imperturbabile – lăsându-i pe unii jos și pe alții păstrându-i sus –, tendințele ei fiind spiralice, adică neregulate și discontinue. Astfel, evoluțiile istorice aflate în partea de „jos” a spiralei vor lua cândva locul fenomenelor situate momentan în partea ei de „sus”; și tot așa, fără a putea pronostica, din punct de vedere cronologic, cum vor merge exact lucrurile. Istoricii nu-și permit prognoze, dar nu-și interzic să creadă în unele potențialități.

Dacă aceasta ar fi concepția care ar putea patrona cercetarea romanului istoric din Balcani, să nu neglijăm modalitățile de a le pune la treabă. Autor al *Istoriei critice a literaturii române*, Nicolae Manolescu își prezenta metoda de lucru, una vădit intertextuală, biziundu-se pe explicarea unui autor prin intermediul altuia. Astfel, el invoca teoriile lui Hans Georg Gadamer²⁴, pe tărâmul istoriei, pentru a le conecta la ipotezele lui Hans Robert Jauss²⁵, preocupat de estetica

²³ Ramona Ardelean, *Eul și fragmentarea conștiinței umane. O explorare din perspectiva fizicii cuantice, filosofiei și psihanalizei*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2019, p. 229-232.

²⁴ „Științele spiritului se alătură [...] modurilor experienței ce se plasează în afara științei: experienței filozofiei, experienței artei și experienței istoriei înseși. Toate acestea sunt moduri ale experienței în care se vestește un adevăr ce nu poate fi verificat cu mijloacele metodice ale științei. [...] Experiența tradiției istorice se întinde dincolo de acea parte a ei ce poate fi investigată. Ea nu este adevărată sau neadevărată doar în sensul asupra căruia hotărăște critica istorică – ea mijlocește permanent un adevăr ce pretinde *participare*” (Hans Georg Gadamer, *Adevăr și metodă*, traducere de Gabriel Marcel, Larisa Dumitru, Gabriel Kohn & Călin Petcana, București, Editura Teora, 2001, p. 12-13).

²⁵ „Experiența estetică este prezentă cu aceeași eficiență în previziunea utopică și în recunoașterea retrospectivă. Ea desăvârșește această lume imperfectă nu doar avansând alternative ale unei experiențe viitoare, ci *conservând totodată experiența trecută, care s-ar fi risipit de mult fără acea forță de iluminare a literaturii și artei*, ce o transfigurează până la a o monumentaliza. [...] Pe latura receptivă, experiența estetică se diferențiază de alte funcțiuni al universului practic *prin temporalitatea ce o caracterizează*: ea prepară o «mouă viziune» și, prin intermediul acestei

receptării. Și sublinia nu atât istoricitatea unui fenomen literar, cât mai ales ezi-tările acestei istoricizări; adică modalitățile, revocabile, prin care ficțiunea se înscrie în timp fără a-și da, prin aceasta, o vârstă definitivă:

O primă încercare de a rezolva aporiile o datorăm lui H. G. Gadamer, care, în *Wahrheit und Methode* a tăiat nodul gordian, dacă pot spune așa, identificând pur și simplu realitatea istorică și înțelegerea istorică, orizontul „actual” cu cel „tradițional”. Pentru Gadamer, tradiția nu e o sumă de opinii și judecăți succesive, ci un tot organic și potențial, care este reactualizat în mod necesar în fiecare nouă judecată. „Noi trăim într-o permanentă stare de surescitare a conștiinței noastre istorice”, spune Gadamer în *Introducerea* la opera sa, atrăgând atenția că ceea ce se transformă ne reține mai puternic decât ceea ce rămâne neschimbat (este o lege a spiritului uman). [...] Scriitorul, ca și cititorul, este preorientat și noi avem acces la orizontul acesta prin normativele de gen, prin vecinătatea altor opere și prin opoziția dintre ficțiune și realitate. [...] În fond, literatura este istorică pentru Jauss în trei accepții: ca relație cu procesul istoric general (singura accepție luată de obicei în considerare de istoria literară tradițională); ca receptare a operelor într-un interval temporal anumit (diacronie); ca sistem contextual la un moment dat (sincronie). În concluzie, Jauss pariază pe puțină de „a lumina dimensiunea istorică a fenomenelor literare prin secțiuni sincrone”;

cu alte cuvinte, prin crearea unei

[...] „noi istorii literare”, care conține o multiplicitate de secțiuni sincronice în diacronie [...]. Istoria literaturii este și istoria acestei ștafete intertextuale, prin care axa diacronică se proiectează pe axa sincronică. Fiecare operă modifică (fie și imperceptibil) ansamblul de opere. Mai vechea idee călinesciană, pe care am preluat-o și eu pe vremuri, a lecturii inverse într-o istorie critică a literaturii, poate fi amendată după cum urmează: dacă istoria literară nu urcă pe firul cronologic al operelor, din trecut spre viitor, căci nu poate face abstracție completă de prezent, ea nici nu-l coboară pur și simplu; mai degrabă, ea citește fiecare operă în legătură cu toate celelalte, care o preced sau care îi succed; încearcă să sesizeze ecoul (profund sau superficial) al fiecărei opere în corpul (istoric constituit) al literaturii; sugerează felul în care acest corp se modifică în timp (teribil de încet) prin influențele sutelor de impacturi suferite. Acesta este cel de al doilea înțeles acceptabil pe care-l putem da istoriei critice la două mâini: ea comportă o re(valorizare) și o (re)interpretare permanentă a fiecărui text și a literaturii în întregul ei, ca inter-glosare infinită. Prin această prismă, întreaga noastră cultură este o suită de teme cu variațiuni²⁶.

funcțiuni revelatoare, se află la originea desfătării momentane; trimite către alte lumi, fantastice, și elimină constrângerile cronologice; anticipează experiența viitoare și creează terenul propice al acțiunii posibile; mijlocește recunoașterea trecutului reprimat, conservând astfel timpul pierdut. Pe latura comunicativă, experiența estetică îngăduie atât tipica distanțare de rol a spectatorului, cât și identificarea ludică cu ceea ce ar putea sau ar dori el să fie [s.n., A.M.]” (vezi Hans Robert Jauss, *Experiență estetică și hermeneutică literară*, traducere de Andrei Corbea, București, Editura Univers, 1983, p. 54-55).

²⁶ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008, p. 10, 11, 13. Dat fiindcă că, la 23 martie 2024, ne-am despărțit de

Ne întoarcem întruna la aceleași cauze, spre a „cupla” prezenturile cele mai noi la trecuturi foarte vechi. Este un recul aparent, în virtutea căruia progresele prea rapide și poate șocante dintr-o regiune li se impune un ritm mai lent și mai calculat și, prin aceasta, stabilizator, într-o altă zonă. Să fie Occidentul îndrăgostit de viitor, iar Orientul un sceptic din vocație? Mai explicit ni se pare Michel Foucault care, într-un curs susținut la Collège de France, la 24 martie 1982, venea cu nuanțări utile nouă și, îndeosebi, cu ideea de prezentificare a viitorului:

[...] nu despre un viitor, cu diferitele lui posibilități, deschise, este vorba aici. Ne oferim toate posibilitățile sau pe cele mai rele, în orice caz. Nu este vorba de un viitor cu incertitudinea lui, ci de a ne pune față în față cu tot ce poate să ni se întâmple, ca trebuind obligatoriu să ni se întâmple. Și, în sfârșit, nu este vorba de un viitor în derularea timpului, cu incertitudinile sau, oricum, cu succesiunile lui. *Nu este vorba de un timp succesiv, ci de un fel de timp imediat, concentrat într-o clipă, care trebuie să ne facă să considerăm că toate aceste nenorociri ale lumii, care oricum ni se vor întâmpla, sunt deja aici.* [...] Nu se pleacă de la prezent pentru a se simula viitorul. Se oferă întreg viitorul pentru a fi simulat ca prezent. Este vorba așadar de o anulare a viitorului [s.n., A.M.]²⁷.

Acest citat se continuă cumva într-o altă carte, mai sus menționată. Aici, el sesiza că filosofia și literatura au justificări de sine asemănătoare:

[...] un fel de autorizare pe care discursul filosofic și-o oferă pentru a avea acces la adevărul care se manifestă în el. În mod curios, chiar această funcție se regăsește în literatură. Desigur, nu sub forma unei explicații discursive, ci ca indicație – uneori directă, alteori în diagonală – a raportului între ceea ce este povestit și vocea care rostește povestirea; nu există ficțiune care să nu spună, într-un fel sau altul, cum s-a deschis către un discurs care îi este nu doar punctul de manifestare, ci și locul însuși al nașterii. Se întâmplă ca această funcție de justificare să fie foarte aparentă, până la a căpăta, în raport cu povestirea, o autonomie și aproape o putere de comandă: ea formează un soi de povestire secundă care devine repede, în ordinea derulării textului, o povestire în aparență primă; este însărcinată să arate modul în care istoria principală – fie pentru că a fost ascunsă prea departe în timp,

marele critic, îl cităm în continuare cu un fragment din interviul acordat Ioanei Revnic: „[...] ceea ce îmi plăcea cel mai mult să fac, din postura de profesor, era un experiment prin care încercam să îi dezvăț pe filologi de un anume fel de a citi literatura. [...] Deschideam la întâmplare o carte cu poezii, citeam un poem și îi întrebam pe studenți *ce facem cu acel text necunoscut*. Se repezeau să îmi răspundă că trebuie căutate simbolurile. Atunci le explicam că, de fapt, *mai întâi* se citește textul, *a doua oară* se citește textul și *iar* se citește textul. Abia după lecturi repetate urmează analiza a ce se vede cu ochiul liber în text și descoperirea a ceea ce există *dincolo de text*. Nu le impuneam modele în ceea ce privește receptarea acestuia, le propuneam – cel mult – metode (și acelea cu valabilitate restrânsă) de a-l judeca. Nu le spuneam că o scriere se citește numai într-un anumit fel, ci, din contra, că e bine ca aceasta să fie citită în diferite moduri [s.a.]” (Ioana Revnic, *Dresură de lei*, București, Editura Curtea Veche, 2011, p. 67-68).

²⁷ Vezi Michel Foucault, *Hermeneutica subiectului...*, p. 449.

fie că a fost prea îndepărtată în spațiu, fie, în fine, că a fost ascunsă de vreun mister – a putut ajunge la cunoștința povestitorului: astfel, Cervantes descifrează istoria lui Don Quijote de pe vechi hârtii pe care le-a descoperit la un neguțator și nu poate raporta episoadele care au fost roase de șoareci. [...] Se poate, de asemenea, ca justificarea povestirii să fie într-un totu inaparentă: aceasta pare spusă de o voce anonimă și atotputernică, ce-și arogă dreptul de a parcurge toate vremurile și toate locurile, de a străbate toate conștiințele. La începutul *Educației sentimentale*, care nu indică nicăieri de-a lungul textului vreun raport între povestire și vocea vorbitoare, se menționează în stilul unui istoric data primului eveniment [15 septembrie 1840], locul (cheiul Saint-Bernard), exterioritatea povestitorului în raport cu personajul său (perceput ca un tânăr amestecat în grupul călătorilor); aceste însemnări, precum și toate celelalte de același fel care jalonează textul, funcționează ca justificări ale povestirii lăsate deschise de către povestitor: acesta își definește accesul la poveste ca percepție de către un subiect invizibil, ca privire asupra lucrurilor și chipurilor de către o prezență suplimentară și necesarmente nevăzută, ca atenție mobilă în timp și spațiu [...] *Don Quijote* readuce ficțiunea la puterea unică a discursului. În loc ca acesta să-și găsească reperele într-un spațiu fictiv deja desfășurat, el și numai el face să scânteieze în interiorul cuvintelor sale himerele ficțiunii. Schimbarea se manifestă în textul lui Cervantes în mai multe feluri. Mai întâi, prin extrema meticulozitate cu care Cervantes se prefacă că își împrumută povestea dintr-un vechi pergament care nu ar fi fost el însuși decât transcrierea unui manuscris arab. Căci trebuie să arătăm că, dacă *Don Quijote* are antecedente care se pierd în noaptea vremurilor, asta nu se datorează existenței imemoriale a eroului, dinastiei sale arthuriene sau troiene, nici tradiției aposto-lilor, ci pur și simplu unor texte: texte scrise într-adevăr pe foi, căci unele dintre ele au fost mâncate de șoareci, împiedicând astfel ca istoria să fie povestită în totalitatea ei. [...] Opera lui Cervantes este figura primă a ceea ce putem numi discursul modern al ficțiunii. În secolul al XVI-lea încă, discursul fictiv se raporta la personajele sale, la aventurile lor, la episoadele istoriei, pe scurt: la „conținutul” său ca la un dat care i-ar fi fost exterior. În acest sens, el era profund anonim, recitativ și repetitiv. Avea ca funcție să spună, să repete după atâția alții ceea ce se petrecuse într-un timp deopotrivă apropiat și îndepărtat, familiar (pentru că poate fi spus în întregime) și inaccesibil (pentru că nu avem nici un reper comun cu el); se dădea pe sine însuși ca act pur și simplu de recitare. Subiectul vorbitor, timpul și locul povestirii înseși nu erau definite decât printr-o voce care rămâne în spatele a ceea ce enunța, astfel încât această voce albă, al cărei subiect, al cărei prezent, al cărei aici nu erau niciodată în povestea însăși; rămânea, în raport cu el o realitate deopotrivă fără nume și transparentă, dar ireductibil exterioră²⁸.

Lectura ne permite o mai lesnicioasă așezare în timp a faptelor derulate de un roman; însă regula succesiunii *mai întâi X, ulterior Y* nu ne îndeamnă să confundăm distribuirea progresivă a semnificărilor motivate temporal cu o simplă aranjare a celor povestite într-o ordine strict cronologică. Am avansat ideea *literaturii ca istorie* tocmai pentru a susține că ficțiunea romanescă nu subminează neapărat adevărul epistemic. Dimpotrivă, îl pune în discuție, îi găsește

²⁸ Idem, *Discursul filosofic*, p. 56-58, 101-103.

mereu noi valențe, îi dă mai multă greutate mnemonică: astfel, trecuturi de obicei volatile prin entropia lor sunt mai puternic ancorate în imaginația cititorului, mai temeinic stabilizate în memoria lui²⁹.

Înainte de a convoca alte voci agreate momentan, nu am vrea să-l ignorăm pe unul dintre „refuzații” zilelor noastre. Cu toate că Theodor W. Adorno le pare unora indigest ca exprimare, iar altora nefrecventabil ca ideologie, o parte din observațiile sale ne pot fi încă utile. Mai ales că nu obosim să criticăm omul, neabținându-ne să-i parafrăzăm ideile:

Conținutul de adevăr al operelor de artă, de care depinde în cele din urmă calitatea lor, este fundamental istoric. Raportul său cu istoria nu este atât de relativ, încât el însuși și calitatea operelor de artă să varieze pur și simplu în funcție de timp. Desigur, o astfel de variație are loc, iar operele de calitate pot deveni, de exemplu, caduce în cursul istoriei. Totuși, conținutul de adevăr și calitatea nu eșuează în fața istorismului. Istoria este imanentă în operele de artă și nu un destin exterior lor, o estimatie fluctuantă. Conținutul de adevăr devine istoric prin faptul că, în operă, se obiectivează conștiința veridică. [...] Limbajul este inamicul particularului și, totuși, este orientat spre salvarea acestuia. [...] Arta trebuie să aducă în limbaj conținutul său social latent: să se adâncească în sine pentru a se depăși. [...] Dar ce ar fi arta ca istoriografie, dacă s-ar debarasa de memoria suferinței acumulate? [s.n., A.M.]³⁰.

Adorno avea o predilecție pentru corelarea unor aspecte contradictorii ale esteticii, căci le împăca pe calea dialecticii marxiste. Trecând anii și matricile doctrinare schimbându-se, ceea ce în opera lui părea prea direct determinat social devenea indirect influențat în manieră culturală. Îl includem pe Adorno în investigația noastră pentru a avertiza că simpla înlocuire a factorului *social* condiționar economic cu un factor *cultural* autonom din cale afară nu ne scutește de recăderi în încăpătorealele buzunare ale materialismului istoric. Ne rămân, totuși, frazele redată mai sus, fie ca mirări fecunde, fie ca ipoteze de lucru.

²⁹ *Literatura ca istorie* îndeplinește un rol important în stabilizarea reprezentărilor noastre despre trecut. Ea se implică în modul cum alegem și perpetuăm imagini despre acea istorie prin care ne explicăm existența. Este ceea ce deducem și din reflecțiile de ordin estetic rămase de la Walter Benjamin: „Oare plăcerea cu care privim imagini nu se hrănește, în genere, dintr-o obidă sumbră contra cunoașterii? Privesc un peisaj: marea se întinde lină, ca o oglindă, în golful său; pădurile urcă, precum o masă nemișcată și mută, spre vârful muntelui; *sus se găsesc ruinele deteriorate ale unui castel, întocmai așa cum erau ele și în urmă cu nenumărate secole*; cerul lucește, fără nici un nor, într-un albastru veșnic. E idealul oricărui visător. [...] Orice zbor al unei păsări care îl traversează, orice pală de vânt care îl înfioară, orice apropiere care îl atinge îi dezmint iluzia. În schimb, orice depărtare îi reface numaidecât visul, orice zid de nori îi dă și lui sprijin, și orice geam aprins îl face din nou să mocnească. *Iar cel mai desăvârșit i se pare când izbutește să dezarmeze mișcarea însăși, transformând vântul într-o simplă rumoare sau fâlfăitul păsărilor în impresia statică a unui cârd. Bucuria visătorului e să oprească astfel natura sub chipul unor palide imagini, iar darul poetului e tocmai s-o înghețe* – apelându-o cu un nume nou – sub farmecele sale [s.n., A.M.]” (Walter Benjamin, *Stradă cu sens unic*, traducere de Christian Ferencz-Flatz, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014, p. 137).

³⁰ Theodor W. Adorno, *Teoria estetică*, traducere de Andrei Corbea, Gabriel H. Decuble & Cornelia Eșianu, Pitești, Editura Paralela 45, 2005, p. 272, 291, 369, 370.

History as Literature: Ivo Andrić – a Perspective (II)
(Abstract)

Keywords: historical novel, literary fiction, cultural memory, Balkans, symbolic geographies.

This paper approaches Ivo Andrić's work from an ordinary reader's perspective, rather than from that of a literary critic. Thus, the Yugoslav novelist's writings are interrogated through other fiction authors. By using the strategy of delimitation, one can better place Andrić in the proper context, highlighting what he is *not* rather than what he *was*. In his research, the author is guided by three types of perspectives on history, displayed in its narrative construction: a) *reiteration*, i.e., the faithful multiplication of perceptions through which we show our loyalty to model-histories, which become canonised and exemplary; b) the *re-actualisation* and 'updating' of the past, the incessant adjustment to a perpetually changing context; c) the *reinvention* of an era, i.e., the creation of a period purportedly cut off from all links with an original or subsequent past; hence, the substitution of traditional representations by recently invented ones, while mimicking – again at an image-related level – that this juxtaposition did not take place; reinvention thus becomes – when it is exaggerated – an avatar of oblivion. Caught between these regimes of historicity, what does fiction have to offer? Does it strive to imitate and look like reality, or does it end up constructing another reality, depending on the criteria by which we validate the current truth or, perhaps, an ideal truth? I will not elucidate these dilemmas but only mitigate them by placing my research within a comprehensive framework (i.e., the fictionalisation regimes in cultural history) and a narrow one (relating to the contortions of those histories destined to become literature). Caught between these 'crossfires', Ivo Andrić's work acquires new dimensions, escaping the semantic constraints imposed either by oblivion or by political correctness. By penetrating our representations of what was, his literature influences the perception of what will be, thus having an impact on the connection and communication between past and present; it is just one of the possible ways for fiction to create reality.

Contexte și personaje

Ctitorii negustorești din Țara Românească și destinul lor.

I. Schitul Roata

Gheorghe LAZĂR*

Într-un studiu publicat cu aproape două decenii în urmă – în care încercam să surprindem diversele forme de manifestare a *mecenatului* în mediul negustoresc din Țara Românească a secolului al XVIII-lea – constatam că numeroși reprezentanți, aparținând acestei categorii socio-profesionale, s-au implicat cu deosebire în actul de ctitorire a unor așezăminte religioase, alături de sprijinul financiar oferit pentru tipărirea de cărți sau „întemeierea” unor așezăminte școlare¹. Această constatare nu este surprinzătoare, căci, în fapt, toți acești negustori nu făceau decât să urmeze într-un mod sau altul – fără a minimaliza în vreun fel trăirile și valorile religioase specifice vremii – un comportament deja „validat” de-a lungul timpului de domnii ajunși în scaunul muntean și de marea boierime a țării. Fenomenul – de altfel atestat și în alte zone ale Europei, având în vedere bineînțeles decalajele cronologice – a fost analizat în literatura de specialitate, considerându-se că asemenea „investiții” cu o puternică dimensiune simbolică oferă indicii prețioase nu numai în ceea ce privește dorința unor indivizi de a-și etala un statut de prosperitate materială și de afirmare în plan social², ci și atașamentul față de valorile tradiției și ale credinței creștine³.

* Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Academia Română, București; georgelaz2001@yahoo.fr.

¹ *Negustori mecena în Țara Românească (secolul al XVIII-lea)*, în SMIM, XXIII, 2005, p. 159-168.

² Norbert Elias, *La société de cour*, Paris, Flammarion, 1985, p. 32: „une marque de la richesse, mais une marque du rang”.

³ Daniel Barbu, *Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea*, București, Editura Antet, 1996, p. 104: „singurul mod legitim, din perspectiva tradiției, de a-și cheltui averea”. În același sens, a percepției asupra actului ctitoricesc în perioada secolelor XVII-XVIII în țările române, edificatoare este gramata patriarhului Iacov al Constantinopolului, emisă în anul 1681 în favoarea mănăstirii Cotroceni, din cuprinsul căreia aflăm că „e recunoscut și netăgăduit că la mai mare slavă a mării Lui, mai presus de altele, se osebește a înălța dumnezeiești biserici și sfinte lăcașuri” (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV/2, ed. N. Iorga, București, 1917, p. 224). Un secol mai târziu, la 14 iulie 1793, în același sens se pronunța și Constantin Moruzi, care reconfirma mănăstirii Banu din Buzău privilegiul de a fi scutită de plata dărilor către vistierie, întrucât sfintele mănăstiri „sunt cea mai de cinste parte a politiei și semnul cel prea arătat a pravoslaviei” (V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, VI, București, 1893, p. 202).

Astfel, procedând în amintitul studiu la o evaluare cantitativă a ctitoriilor religioase documentate în perioada 1600-1750 și având drept criteriu de analiză zona de extracție socială a comandatarilor, concluzionăm că, din perspectiva actului ctitoricesc, *negustorimea* înregistra „o creștere înceată, dar sigură de-a lungul perioadei amintite”. Această tendință era vizibilă și în cazul altor două categorii sociale, aceea a *slujitorilor* Bisericii și ai *puterii centrale*, în timp ce domnia și marea boierime, deși își mențineau statutul de întâietate în ceea ce privește „vocația întemeietoare”, înregistrau un declin constant din această perspectivă, anticipând viitoarele schimbări din societatea munteană începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea⁴.

Având în vedere considerațiile de mai sus, ne-am propus să inițiem o serie de micro-monografii în care să prezentăm evoluția peste veacuri a câtorva asemenea „zidiri negustorești”, demers prin intermediul căruia dorim totodată să oferim informații referitoare și la activitatea comercială a comandatarilor lor, la originea și la familiile acestora, precum și asupra eventualelor motivații care le-ar fi putut determina gestul ctitoricesc, în măsura în care bineînțeles documentele ajunse până la noi sunt în măsură să ne ofere asemenea detalii.

Primul asemenea așezământ a cărui evoluție vom încerca să o schițăm în rândurile ce urmează este acela al *schitului Roata-Cătunu* (localitate aflată cândva în fostul județ Vlașca, astăzi în jud. Giurgiu), ai cărui ctitori au fost, potrivit pisaniei în limba greacă ce poartă data *iulie 1668*, „moșul” Serafim și negustorul „de bun neam” Iane Popa (Papa, Pepano), originar, ca mulți confrăți de ai săi atestați de-a lungul secolelor în Țara Românească, din Pogoniana Epirului⁵. Dacă, din perspectivă artistică, arhitecturală și iconografică, a perpetuarii elementelor de factură bizantină, dar și a celor de dată mai recentă, locul așezământului de la Roata în evoluția artei din Țara Românească a acelei epoci a fost pe deplin analizat și fixat printr-un studiu de referință datorat regretatei Cornelia Pillat⁶, nu același lucru se poate spune în ceea ce privește evoluția lui și a ctitorilor săi de-a lungul timpului, chiar dacă studii în acest sens nu lipsesc cu desăvârșire⁷.

⁴ Gheorghe Lazăr, *op. cit.*, p. 160-161.

⁵ A se vedea în acest sens, cu titlu orientativ, Ariadna Camariano-Cioran, *L'Épire et les pays roumains, Jannina, Éditions de l'Association d'Études Épirotes*, 1984; Gheorghe Lazăr, *Les marchands en Valachie, XVIIe-XVIIIe siècles*, avec une préface de Șerban Papacostea, București, Institutul Cultural Român, 2006, p. 105-116; idem, *Danii românești pentru mănăstirile din Epir: noi documente*, în Petronel Zahariuc (editor), *Relațiile românilor cu Muntele Athos și cu alte Locuri Sfinte (secolele XIV-XX). În onoare Florin Marinescu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, p. 515-553; Lidia Cotovanu, *Émigrer en terre valaque. Estimation quantitative et qualitative d'une mobilité géographique de longue durée (seconde moitié du XIVe – début du XVIIIe siècle)*, Braïla, Editura Istros, 2022.

⁶ Cornelia Pillat, *Locul bisericii din Roata-Cătunu în istoria artei Țării Românești*, în SCIA, seria Artă Plastică, t. 15, 1968, nr. 2, p. 197-212.

⁷ A se vedea, în acest sens, Constantin Stănescu, Gheorghe Marinică, *Bisericele din comuna Roata de Jos, Ploiești*, Editura Printeuro, 2003; Constantin Stănescu, Marin Stănescu, Ion Stănescu, Gheorghe Marinică (coordonator), *Roata, străveche așezare din Țara Vlahilor*, ed. a III-a, Ploiești, Editura Printeuro, 2007.

Revenind la ctitorii așezământului, în ceea ce-l privește pe *Serafim călugărul* – al cărui nume de mirean nu-l cunoaștem – din nefericire se poate spune că informațiile nu sunt foarte generoase; din documentele vremii aflăm că era „pământean, de acolo de la Roata”⁸, fiind primul nastavnic al mănăstirii⁹, pe care a înzestrat-o cu părți de moșie¹⁰ și, totodată, a obținut pentru ea primele acte domnești de milostenie. Este de presupus că el s-a ocupat de administrarea așezământului până în jurul anului 1685, când în fruntea acestuia este atestat un alt egumen, Partenie¹¹, fără a putea spune dacă între cei doi a existat sau nu vreo legătură de rudenie; în schimb, din documente reiese că Partenie a păstorit destinele așezământului doar pentru o scurtă perioadă de timp, cel mai probabil până la sfârșitul celui de-al nouălea deceniu al secolului al XVII-lea, când s-a întocmit un catastif cu întreaga avere a așezământului¹².

Ulterior acestui moment, la o dată greu de stabilit în absența unor informații sigure – în orice caz, *ante 1700* –, egumen al mănăstirii Roata este atestat un nepot al lui Serafim ctitorul, cum aflăm dintr-o carte de judecată a marilor boieri, în urma disputei pe care acesta a avut-o cu un anume Dumitrașco comis¹³. Acest nepot purta același nume ca al ctitorului, fiind amintit într-o carte domnească din anul 1709 ca *Serafim călugărul Purcel*¹⁴, fără a putea spune dacă *Purcel* este o simplă poreclă sau un eventual patronimic; cum este singura mențiune documentară de acest fel depistată de noi până acum, rămâne ca cercetări viitoare să aducă mai multă lumină asupra acestui detaliu „onomastic”, care nu este lipsit de importanță în încercarea de identificare a neamului unuia dintre cei doi ctitori ai așezământului.

Situația nu este cu mult diferită nici în ceea ce-l privește pe cel de-al doilea ctitor al schitului, *Iane Popa* (Papa), despre care știm cu certitudine că era originar din Pogoniana – detaliu precizat de altfel în pisania așezământului¹⁵ – și că a fost implicat în activități comerciale în Țara Românească, cel mai probabil în perioada cuprinsă între mijlocul și sfârșitul secolului al XVII-lea. Se impune să precizăm de la început faptul că el trebuie deosebit de un confrate de al său, *Iorga Popa* (Papa), amintit la rândul lui în documentele celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea¹⁶, fără a exclude însă posibilitatea existenței și a unei

⁸ ANIC, M-rea Stavropoleos, XXIV/7 (1743 iunie 12; vezi *anexa XI*); menț. și facs. în Protos. Iustin Marchiș, Constantin Bălan, Dan Mohanu, Gheorghe Mănușu-Adameșteanu, *Stavropoleos. Ctitorie, oameni, fapte*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 27, 41.

⁹ ANIC, M-rea Stavropoleos, X/15 (1668 februarie 3; vezi *anexa D*).

¹⁰ *Ibidem*, X/34 (1700 februarie 25; vezi *anexa VIII*).

¹¹ *Ibidem*, X/24-26.

¹² *Ibidem*, V/26 (1689 aprilie 26; vezi *anexa VI*).

¹³ ANIC, Ep. Argeș, LI/18 (1700 ianuarie 22; vezi *anexa VII*) și M-rea Stavropoleos, X/34 (vezi *anexa VIII*).

¹⁴ SJAN Prahova, Documente, LI/17 (1709 iulie 6; vezi *anexa X*).

¹⁵ Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 197 (text grecesc, nota 1); foto la p. 200; Constantin Stănescu *et al.*, *Roata*, p. 212.

¹⁶ P. V. Năsturel, *Biserica Stavropoleos din București după documente din Arhivele Statului cu planuri și vederi tipografice*, București, 1906, p. 25-26, 28; Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe*

legături de rudenie între cei doi; dovada că într-adevăr este vorba de două persoane diferite și că nu ne aflăm în fața unei posibile confuzii/erori grafice ne este oferită de un document din 17 decembrie 1666. Mai exact, la această dată, Radu Leon poruncește la șase boieri „socotitori și judecători”, printre care îl regăsim și pe Iane Popa, „să ia sama” neînțelegerilor iscate între Vâlcul logofăt și Panait vameșul, motivul disputei constituindu-l „niște bani” pe care primul îi oferise celui din urmă pentru a face negoț („de au neguțătorit cu dinșii”). Cu aceeași ocazie, domnul poruncește mai sus-amintiților boieri să ia „sama” și socotelilor pe care Vâlcu logofăt, împreună cu frații lui le aveau cu Iorga Popa și binecunoscutul Pană Mavranghel/Mavranghelos¹⁷, aceștia doi din urmă fiind, de altfel, și înrudiți¹⁸.

Grigore Cantacuzino, București, 1919, p. 224, nr. 706; Corneliu Tamaș, Ion Soare, Carmen Andreescu (editori), *Tezaur medieval vâlcean. Catalogul documentelor de la Arhivele Statului din Râmnicu Vâlcea. 1388-1715*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1983, p. 250-251, nr. 775; Gheorghe Lazăr, *Documente privitoare la negustorii din Țara Românească* (în continuare: *Documente negustori*), vol. I, 1656-1688, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 71-72, nr. 65.

¹⁷ Gheorghe Lazăr, *Documente negustori*, I, p. 91, nr. 89.

¹⁸ Despre **Iorga Popa**, amintit în documentele din ultimul sfert al secolului al XVII-lea și cu dregătoria de *vameș* (Corneliu Tamaș et al., *Tezaur medieval vâlcean*, p. 250-251, nr. 775; Gheorghe Lazăr, *Documente negustori*, I, p. 120-122, nr. 120), menționăm că a avut o fiică, **Bica**, căsătorită cu un alt negustor, **Manta Damaschino**, prezent la rândul lui în documentele celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea (DRH, B. Țara Românească, vol. XLI (1656), întocmit de Ț. Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr (coordonatori), Oana Rizescu, Elena Bedreag, Ovidiu-Victor Olar, București, Editura Academiei Române, 2021, p. 453-454, nr. 401; Gheorghe Lazăr, *Documente negustori*, I, p. 29-30, nr. 14, p. 46, nr. 35, p. 71-72, nr. 65, p. 95, nr. 95, p. 120-122, nr. 120, p. 124, nr. 122, p. 231, nr. 241; vol. II, 1689-1714, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 163-164, nr. 153, p. 166-167, nr. 155). Precizăm că Manta Damaschino era deja mort în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, iar din căsătoria cu Bica, care i-a supraviețuit, a rezultat un fiu, *Gheorghe*, care a fost nevoit să înstrăineze o parte din averea părintească (George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București, 1594-1821*, București, Editura Academiei RPR, 1961, p. 217-218, nr. 128; Gheorghe Lazăr, *Documente negustori*, II, p. 180-181, nr. 170, p. 193-194, nr. 183, p. 202-203, nr. 193, p. 282-283, nr. 278, p. 291-292, nr. 288, p. 309-310, nr. 309).

În ceea ce-l privește pe negustorul **Pană Mavranghel/Mavranghelos**, amintit și el în documente cu titlul de *logofăt*, știm că era originar din Dipalița și că era membru al comunității grecești din Veneția. A fost trimis de Matei Basarab, în 1642, împreună cu negustorul Isar Ghiorma, să ofere amintitei comunități grecești un ajutor de 700 oacă de ceară (Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 8-9, 167-169; Violeta Barbu, *Les solidarités religieuses dans les pays roumains au XVIIe siècle: les confréries*, în RRH, XLVII, 2008, nr. 1-2, p. 50; Lidia Cotovanu, *Le diocèse de Dryinoupolis et ses bienfaiteurs de Valachie et de Moldavie. Solidarités de famille et traits identitaires multiples (XVIe-XVIIe siècles)*, în Petronel Zahariuc (editor), *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre țările române și Bisericele Răsăritene în secolele XIV-XIX*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 231). Era înrudit de aproape cu Iorga Popa – probabil cei doi erau cumnați –, căci, după cum aflăm dintr-un document din februarie 1676, jupâneasa Maria a banului Mareș Băjescu vindea mitropolitului Varlaam părțile de moșie din Greci și Slătioara, pentru suma de 133 de taleri și 66 de bani; din zăpisi reiese că jupâneasa Maria cumpărase amintitele părți de moșie de la Iorga Popa *vameșul* și *nepoatele* acestuia, fetele lui Pană Mavranghel (Gr. Urișescu, *Schitul Trivalea din Pitești*, în „Mitropolia Olteniei”, XVII, 1965,

Din informațiile pe care le deținem până în prezent, deși nu lipsesc anumite incertitudini, se poate presupune că prima mențiune documentară a lui Iane Popa datează din luna octombrie a anului 1661, când numele său figurează ca martor într-un zapis prin care negustorul Pană Geaim ajungea la o înțelegere cu fiica și ginerele său în legătură cu zestrea făgăduită cu ocazia logodnei celor doi¹⁹. Fără îndoială, prezența lui Iane Popa la nord de Dunăre trebuie plasată cu ceva timp înaintea acestui moment cronologic, fie și numai dacă avem în vedere faptul că asemenea gesturi ctitoricești erau puse în practică de cele mai multe ori în ultima perioadă a vieții comanditarilor, deși situații contrare nu lipsesc. În prima parte a anului următor (10 mai 1662), Preda paharnic, fiul lui Barbu stolnic Brădescu, împreună cu jupâneasa lui, Anca, dădeau „jupânului Iane neguțătorul” un zapis, prin care îi vindeau acestuia mai multe părți de moșie în Mârșa și Roata, cu vad de moară²⁰, aflate în vecinătatea altor moșii ale amintitului negustor.

Toate aceste achiziții constituie un indiciu prețios, care ne determină să considerăm că debutul lucrărilor lăcașului de la Roata trebuie plasat în primii ani ai acestui deceniu. În orice caz, atât cât documentele lasă să se înțeleagă, se poate afirma că, în linii mari, lăcașul era finalizat în prima parte a anului 1668 și nu mai târziu²¹, dacă avem în vedere atât data consemnată în pisania acestuia redactată în limba greacă (iulie 1668)²², cât și aceea a actului de milostenie acordat de Radu Leon (începutul lunii februarie a aceluiași an), prin care așezământul era iertat de „toate dăjtile și mâncăturile câte vor fi preste an în țara domn<i>i mēle [...], pentru că easte o mănăstire săracă și neîntemeiată și fără de niciun venit de nicăieri”²³.

nr. 3-4, p. 230, nr. 5). Totodată, Pană Mavranghel era văr și cu logofătul Pană din Runcu, căruia nu apucase înainte de moarte să-i achite o datorie; în aceste condiții, la 28 decembrie 1665, Radu Leon întărea logofătului Pană dreptul de stăpânire asupra unui loc de casă din București al vărului său, întrucât acesta din urmă îi era „datoriu cu scrisoarea lui la catastih, la mâna lui vărul său, lui Pană logofăt, mulți bani” (P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 25-26; Pavel Mircea Florea, *Documente bucureștene*, în Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, Grina-Mihaela Rafailă, Anca Beatrice Todoreanu (editori), *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureștilor. Omagiu profesorului Panait Ion Panait la 80 de ani*, vol. I, București, Muzeul Municipiului București, 2011, p. 262, nr. 6).

¹⁹ Gheorghe Lazăr, *Documente negustori*, I, p. 51, nr. 43; în ceea ce privește incertitudinile, ele au în vedere atât faptul că în respectivul document Iane Popa este amintit cu rangul de *postelnic* – singura mențiune de acest fel identificată până la acest moment –, dar și acela că semnează cu litere chirilice, este drept, într-o manieră destul de ezitantă; cercetări viitoare vor clarifica cu siguranță această problemă.

²⁰ *Documente privitoare la Crețești și Brădești*, comunicate de George D. Florescu și Marcel Romanescu, în „Arhivele Olteniei”, XXII, 1943, nr. 125-130, p. 103-105, nr. 5.

²¹ O altă opinie, potrivit căreia mănăstirea Roata a fost zidită „în jurul anului 1672”, la Lidia Cotovanu, *Lumea lui Ioanichie de Stavropol, între Pogoniani și București: evlavie, afaceri și patriotism local*, în pr. Iustin Marchiș, stavrofora Mihaela Luchian, monahia Atanasia Văetiș (editori), *Stavropoleos 300. București, Balcani, Europa*, București, Editura Cuvântul Vieții, 2024, p. 136.

²² Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 197.

²³ ANIC, M-reia Stavropoleos, X/15 (vezi anexa I).

Doi ani mai târziu, mai exact la 28 februarie 1670, numele lui Iane Popa îl regăsim amintit într-un act emis de cancelaria lui Antonie vodă din Popești, prin care domnul îi întărea lui Matei postelnic, fiul slugerului Pătru Ciorogârleanu²⁴, dreptul de stăpânire asupra unui loc de case și cu pivniță de piatră în București. Potrivit celor consemnate în actul domnesc, bunurile menționate aparținuseră lui Isar Ghiorma „neguțătorul cel bătrân”²⁵ – înrudit probabil cu frații negustori Pepano²⁶ –, însă ele erau întărite în favoarea lui Matei postelnic, întrucât amintitul negustor nu reușise să achite „până au fost Pătru slugeariul [tatăl beneficiarului – n.n.] viu”, o mai veche datorie în valoare de 761 ughi și jumătate. Totodată, invocând și „dreapta slujbă” de care Matei postelnic dăduse dovadă, domnul îi mai întărea acestuia și dreptul de stăpânire asupra caselor pe care „Iane grecul Popa” le ridicase pe amintitul loc. De această dată, și lucrul ne interesează în mod special din perspectiva analizei noastre, domnul își motiva decizia de confiscare a amintitelor case prin faptul că „Iane grecul le-au pierdut după al lui vicleșugul grecescu, ce s-au aflat voitori de rău acestui pământ al țării”²⁷.

Din păcate, nu dispunem de informații nici în ce a constat „vicleșugul grecescu” imputat negustorului Iane Popa și nici pagubele aduse țării prin comportamentul său, însă o posibilă implicare a acestuia în evenimentele politice ce au dus într-un final la îndepărtarea de pe tronul țării a lui Radu Leon, acuzat că i-a „îndestulat” pe grecii de la care împrumutase sume mari de bani²⁸, și preluarea acestuia de către Antonie vodă nu trebuie exclusă, luând în calcul și posibilele lui conexiuni cu puternica comunitate greacă de la Constantinopol. Respectiva „sentință” domnească²⁹, destul de aspră și categorică, este cu atât mai greu de explicat, în condițiile în care, cu opt luni mai înainte (iulie 1669), același Antonie

²⁴ Pentru familia Ciorogârleanu, a se vedea studiul nostru *Familiei de boieri munteni cu origine negustorească*: I, *Familia Ciorogârleanu*, în „Revista de Istorie Socială”, XIII-XV, 2008-2010, p. 257-293.

²⁵ Acest *Isar Ghiorma/Isar al lui Ghiorma*, atestat documentar în perioada domniei lui Matei Basarab, dacă nu cumva chiar și mai devreme, trebuie însă deosebit de *Isar Dona cămărașul*, cumnatul fraților Pepano (Gheorghe Lazăr, *Pepano: o familie de negustori greci în Țara Românească. Considerații istorice și genealogice*, în Violeta Barbu (editor), *In honorem Paul Cernovodeanu*, București, Editura Kriterion, p. 432). Potrivit recentelor cercetări ale Lidiei Cotovanu, *Isar cămărașul/Isar Dona* a fost căsătorit cu Evgheni, o soră a fraților Pepano, a cărei existență nu este atestată în documentele din Țara Românească. Vezi *Clients grecs de la Zecca vénitienne décédés sans testament. Le cas des marchands épirotes Pepanos de Valachie (XVIIe siècle)*, în Gheorghe Lazăr (ed.), *Arrangements before the „Great Passage”. Testamentary Practices and their Implications (Western Europe and the Romanian Lands, 16th-19th Centuries)*, Konstanz, Hartung-Gorre Publishers, 2023, p. 293-294, 345-346.

²⁶ Lidia Cotovanu, *Clients grecs*, p. 296.

²⁷ Dumitru Z. Furnică, *Industria și dezvoltarea ei în țările românești*, București, 1926, p. 104-405; George Potra, *op. cit.*, p. 147-148, nr. 66.

²⁸ *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, Editura Academiei RPR, 1960, p. 156.

²⁹ Despre o altă asemenea „sentință” domnească, ce are în vedere tot o familie cu origini sud-dunărene, a se vedea Ștefan Andreescu, *O sentință politică a lui Matei Basarab*, în *idem, Perspective medievale*, București, Editura Nemira, 2002, p. 156-171.

vodă reconfirmase, prin hrisovul acordat, mai vechile privilegii ale „dumnezeieștii mănăstiri de la Roată”, act din care aflăm, spre deosebire de cele consemnate în actul de milostenie al predecesorului său în scaun, că Iane Popa „ajutase” doar la „zugrăveala” așezământului³⁰.

Această „diminuare” a rolului jucat de Iane Popa în actul de ctitorire a lăcașului de la Roata, el fiind menționat doar pe o „poziție secundă” prin raportare la „contribuția” celui alt ctitor, călugărul Serafim – o „ierarhie” pe care o regăsim și în actul lui Grigore Ghica voievod din aprilie 1672³¹ –, să constituie oare un indiciu al procesului de deteriorare a relațiilor lui Iane Popa cu puterea centrală³²? O asemenea ipoteză, care ar fi în măsură totodată să ne ofere o mai bună înțelegere a mai sus-amintitei decizii domnești de confiscare, nu trebuie nicidecum înlăturată, ci, din contră, ea ar trebui aprofundată, exprimându-ne speranța că cercetări viitoare vor fi în măsură să aducă un plus de clarificări în acest sens!

Numele lui Iane Popa îl mai găsim consemnat și în documente ulterioare, este drept tot mai rar. Un asemenea exemplu ne este oferit de un zăpis din 5 august 1675, în care el figurează ca martor, act prin care jupâneasa Sofica, împreună cu fiica ei, Maria, vindeau dichiului Chirilă de la mănăstirea Mihai Vodă un loc pe care îl aveau în București, pentru suma de 42 de taleri³³. O altă mențiune documentară a lui Iane Popa datează de la sfârșitul anului 1680, când Șerban Cantacuzino emitea un hrisov în legătură cu disputa pe care acesta o avea cu un alt negustor, Panait Primichieru³⁴ – care era ginerele Asprei, la rândul ei fiica negustorului Isar Ghiorma –, privind dreptul de stăpânire asupra unui loc de casă, aflat în fața bisericii Grecilor din București.

Mai exact, invocând o datorie mai veche pe care o avea de recuperat de la negustorul Panait Mecula Glâmbocearu³⁵ – al cărui zăpis de împrumut ar fi fost

³⁰ ANIC, M-reia Stavropoleos, X/16 (1669 iulie 15; vezi și anexa II).

³¹ *Ibidem*, X/18 (1672 aprilie 14; vezi anexa III).

³² Despre legăturile anumitor negustori din Țara Românească cu puterea centrală, a se vedea Gheorghe Lazăr, *Les marchands en Valachie*, p. 235-254; idem, *În umbra puterii. „Negustori prieteni ai domniei” și destinul lor (Țara Românească, secolul al XVII-lea)*, în Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr (coord.), *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, Brăila, Editura Istros, 2008, p. 605-634.

³³ Documentul, fără semnăturile grecești, a fost publicat de George Potra, *op. cit.*, p. 169-170, nr. 88; prezența lui Iane Popa ca martor în acest document a fost semnalată de Lidia Cotovanu, *Lumea lui Ioanichie*, p. 135, nota 75.

³⁴ Numele lui îl regăsim menționat, în calitate de martor, în mai multe zăpise din ultimii ani ai secolului al XVII-lea (vezi Gheorghe Lazăr, *Documente negustori*, I, p. 231, nr. 241; II, p. 180-181, nr. 170 și p. 193-194, nr. 183).

³⁵ Uneori, în documente, acesta semnează și ca *Panaiot Mihali*: DRH, B, vol. XXXIV (1649), întocmit de Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr și Oana Rizescu, București, Editura Academiei Române, 2002, p. 234, nr. 262; în cuprinsul documentului este amintit ca „Panaet, zet lu star Esar cupet”; *ibidem*, vol. XL (1655), întocmit de Oana Rizescu, Florina-Manuela Constantin și Andreea-Roxana Iancu, București, Editura Academiei Române, 2013, p. 235-236, nr. 243. Dincolo de posibile confuzii inevitabile, datorate omonimiei și informațiilor adeseori lacunare, se poate spune că prezența lui Panait Glâmbocearu este atestată documentar în Țara Românească începând cu

garantat și de soacra sa, Zamfira, soția deja amintitului negustor Isar Ghiorma –, Iane Popa stăpânea încă din zilele lui Radu Leon un loc de casă în București și cu o pivniță, pe care datornicul le primise ca zestre de la părinții soției sale. Deși obținuse cărți domnești asupra aceluși loc, atât din partea lui Radu Leon, cât și a lui Duca voievod, dreptul de stăpânire a lui Iane Popa a fost la acel moment contestat de Panait Primichieru, care a adresat în acest sens o jalbă domnului Șerban Cantacuzino. În sprijinul demersului său, Panait Primichieru invoca faptul că „dintre dânșii nerămâind feciori ca să stăpânească ce ar hi ale lor”, el fiind (prin soția lui) singurul îndreptățit – având în vedere legătura de rudenie cu Panait Glâmbocearu, căruia îi era nepot dinspre soția acestuia³⁶ – să intre în posesia respectivelor bunuri.

Într-o primă fază, Iane Popa nu a putut prezenta domnului zapisul de datorie al lui Panait Glâmbocearu, invocând faptul că „nu easte zapisul aici, ci easte la Rumele, la casa lui”, iar mai apoi, în fața patriarhului Dositheu al Ierusalimului, el nu a putut dovedi prin jurământ și cu martori că semnătura Zamferei era autentică și nici că zapisul prezentat era adevărat. Într-un final, având în vedere și alte „nepotriviri” descoperite în timpul judecății – referitoare la înlocuirea numelui Cheraței cu cel al Asprei în diata lui Isar Ghiorma, faptul că Panait Glâmbocearu a făcut „înșelătorie” în tinerețe etc. –, înaltul ierarh concluziona că zapisul prezentat de Iane Popa, și în temeiul căruia stăpânise până atunci amintitul loc de casă, era făcut „cu meșteșuguri”. Concluzia judecății patriarhale a fost asumată și confirmată fără nicio rețineră și de către Șerban

anul 1649 (*ibidem*, vol. XXXIV, p. 26-27, nr. 30) până spre sfârșitul secolului XVII (vezi anexa VI, unde semnează ca martor).

³⁶ Din actul patriarhal de judecată, aflăm că Panait Glâmbocearu a fost căsătorit cu Cherața, cea de-a doua fiică a lui Isar Ghiorma, cu care însă nu a avut urmași; în act se mai precizează, de asemenea, că, după moartea Cheraței, Panait Glâmbocearu s-a recăsătorit, fără a ne dezvălui cu cine anume (Violeta Barbu, *La conscience et la loi. Notes concernant la compétence juridique du patriarche de Jérusalem dans les pays roumains*, în RRH, XLIV, 2005, nr. 1-4, p. 33). Pentru reconstituirea legăturilor de rudenie ale lui Panait Glâmbocearu, important este și actul din 23 aprilie 1686, prin care vindea domnului Șerban Cantacuzino, în schimbul sumei de 70 de taleri, un loc de prăvălie în București, „împotriva bisericii Grecilor”; dincolo de aceste detalii de natură financiară, din document mai aflăm că el era „nepotul jupânului Donii Pepano” și că respectivul loc fusese „mai denainte vrême al lui Mazarache, unchiu-mieu” (Gheorghe Lazăr, *Documente privitoare la negustorii Pepano și la ctitoria lor de la Codreni „pe Mostiște”* (II), în SMIM, XIX, 2001, p. 266-267, nr. 10). Dacă în ceea ce privește calitatea lui Panait Glâmbocearu de nepot al lui Dona Pepano, ea s-ar explica printr-o a doua căsătorie a Evgheniei, sora fraților Pepano, cu Mecula Glâmbocearu (ipoteza avansată recent de Lidia Cotovanu, *Clients grecs*, p. 291, 294 și 302, nota 78), rămâne ca cercetări viitoare să stabilească pe ce cale acesta era înrudit și cu amintitul Mazarache. Referitor la acesta din urmă, cu siguranță la rândul lui implicat în activități comerciale, amintim actul din 6 martie 1657, prin care Constantin Șerban întărea lui Costea cojocar dreptul de stăpânire asupra mai multor prăvălii și locuri de prăvălii; printre aceste bunuri imobiliare se regăsea și un loc de prăvălie, cu curte, aflat în București, „în târgul de sus, între Fota și Mazarache” (Florian Georgescu, Paul Cernovodeanu, Ioana Cristache Panait (editori), *Documente privind istoria orașului București*, București, [1960], nr. 4, p. 30-33; DRH, B, vol. LII (1657), întocmit de Gheorghe Lazăr (coord.), Oana Rizescu, Elena Bedreag, Florina-Manuela Constantin, București, Editura Academiei Române, 2024, p. 90-93, nr. 62).

Cantacuzino, care i-a întărit lui Panait Primichieriul dreptul de stăpânire asupra acestui loc³⁷.

Ultima mențiune documentară directă a lui Iane Popa – aceasta în cazul în care nu suntem în fața unei omonimii – datează din luna ianuarie a anului 1685, când îl regăsim printre negustorii însărcinați să prețuiască lucrurile rămase în urma dispariției unui confrate de-al lor, negustorul Statie, și care urmau să-i revină lui Duca negustor, în contul unei datorii bănești pe care acesta din urmă o avea de recuperat de la fostul său partener de afaceri³⁸. După această dată, numele lui nu mai este amintit direct în documente, iar faptul că în luna aprilie a anului 1689 egumenul Parthenie întocmea un catastif cu averea mănăstirii de la Roata, pe care-l prezenta „naintea dumnealui jupânul Costandin, feciorul jupânului Iane Popa”³⁹, în opinia noastră constituie un indiciu că moartea acestuia survenise înaintea respectivului moment.

Referitor la familia lui Iane Popa, mai putem adăuga și faptul că în afara lui *Constantin*, deja amintit, știm cu certitudine că el a mai avut cel puțin încă un fiu, *Panait/Panaiot*⁴⁰, rod al unei căsătorii despre care momentan nu putem oferi prea multe detalii⁴¹. Cei doi, Constantin și Panait, sunt amintiți în calitate de martori într-un zapis din 15 martie 1694, prin care Mecula, nepotul lui Dona Pepano, împreună cu mama lui, Despa, îi vindeau lui Iane Cazacopol casele „cu pîmniță de piatră și cu locul curții și al grădinii”, pe care le aveau în București, în mahalaua Grecilor. Din document reiese că respectiva înstrăinare se făcea cu acceptul lui Cârstea Popescu fost mare vistier, rudă apropiată a vânzătorilor, fiind determinată de faptul că cei doi aveau de achitat anumite „datorii... în Țara

³⁷ George Potra, *op. cit.*, p. 183-185, nr. 99. Această înrudire este amintită și într-un document din februarie 1777, în care – dincolo de anumite inadvertențe de natură cronologică, explicabile într-o anumită măsură, dacă luăm în calcul vechimea tranzacției invocate – se consemnează că respectivul loc a fost vândut mai apoi de Panait Primichieriu, ginerele Asprei, în favoarea mănăstirii de la Codreni, ctitoria lui Dona Pepano, pentru suma de 145 de taleri (ANIC, Ep. Buzău, LXXXV/48).

³⁸ I. Ionașcu, *Documente bucureștene privitoare la proprietățile mănăstirii Colțea*, București, 1941, p. 58-59, nr. 29.

³⁹ ANIC, M-rea Stavropoleos, V/26 (vezi anexa VI).

⁴⁰ Notăm faptul că în ms. rom. 5389 de la BAR (o versiune în rezumat a bine-cunoscutului *Anatefter*), la rubrica „suma liudelor de toate steagurile de slujitori [...]”, așa cum erau ele consemnate la începutul lui septembrie 1739, este amintit – fiind singura mențiune de acest fel identificată până la acest moment al cercetării – și un „Ștefan, fiul lui Iane Popa” (Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu*, în SMIM, V, 1962, p. 479); rămâne ca cercetări viitoare să clarifice și această problemă.

⁴¹ Deși în studiul nostru referitor la familia Pepano am susținut că Iane Popa (Pepanos) a fost ginerele lui Isar Ghiorma și al Zamfirei (*Pepano: o familie de negustori*, p. 433, nota 16; filiație acceptată și de Lidia Cotovanu, *Clients grec*, p. 296 și arborele genealogic de la p. 354), în lumina unei relecturi mult mai atente a documentului domnesc din decembrie 1680, care a stat la baza acestei confuzii (George Potra, *op. cit.*, p. 183-185, nr. 99), dar și a informațiilor oferite de actul patriarhal de judecată din noiembrie 1680 (Violeta Barbu, *La conscience et la loi*), despre a cărui existență nu aveam cunoștință la momentul redactării amintitului studiu al nostru, considerăm că posibilitatea unei asemenea legături de rudenie nu se mai poate susține. Și în acest caz, cercetări viitoare vor fi în măsură să ofere o rezolvare și respectivei „necunoscute”.

Grecească”, motiv pentru care Despa, fiica lui Dona Pepano, fusese „pusă la opreală, la turci, pentru datorie”⁴².

Din puținele date de care dispunem, se poate concluziona că situația economică a familiei lui Iane Popa, atât în ultimii ani de viață ai acestuia, cât și după dispariția lui, a fost una destul de modestă. O primă dovadă în acest sens ne este oferită de un document târziu, mai exact din 1741, prin care postelnicul Iordache Văcărescu vindea unui anume Gheorghe bărbierul, pentru suma de 25 de taleri, un loc de casă în București, aflat în mahalaua *Dintr-o zi*, cu precizarea vânzătorului că respectivul loc fusese cumpărat de socrul său, Șerban Grozea, de la Iane Popa⁴³. De asemenea, la 1 februarie 1697, fiul său Constantin zălogea unui anume Mihail, pentru suma de 170 de taleri, două locuri, angajându-se că va restitui banii într-o perioadă de două luni; în caz contrar, creditorul avea libertatea să vândă respectivele bunuri pentru recuperarea banilor⁴⁴. Cel mai probabil banii împrumutați nu au putut fi restituiți, căci, la 16 ianuarie 1701, Mihai cupeț, împreună cu un anume Ion vindeau marelui vistier Șerban Greceanu, pentru suma de 130 de taleri, o jumătate din locul pe care și ei îl aveau „de la Costandin Popa și de la frate-său, Panaiote, precum le scrie și zapisele lor”; cealaltă jumătate de loc, potrivit celor consemnate în document, fusese achiziționată de egumenul mănăstirii Codreni, popa Dionisie, „căci că [...] au fost ei mai volnici să-l ia, fiind vecini”⁴⁵.

Referitor la familia lui Iane Popa, mai amintim, de asemenea, și faptul că documentele atestă existența și a unui nepot din partea fiului său Constantin – care va purta numele bunicului, *Iane* –, pe care în actul de închinare a schitului Roata ca metoh în favoarea mănăstirii Stavropoleos, document asupra căruia vom reveni, îl întâlnim cu dregătoria de *pitar*⁴⁶. La 1746, acest Iane era deja mort, căci Anuța, „ce a fost soție răposatului Ianache Popa polcovnic”, împreună cu fiul *Ioniță* vindeau tot unui membru al familiei Văcărescu, Radu, un loc de casă în București, aflat în mahalaua „bisericii Enii”, pe care îl aveau de cumpărătură de la mănăstirea Glavaciog, pentru suma de 80 de taleri⁴⁷.

În fine, pentru a rămâne în același registru al discuției, amintim că Iane Popa a avut și un frate, *Manta*, a cărui existență este menționată în actele de

⁴² ANIC, Ep. Buzău, LXXXV/9. Despre situația acestor urmași ai lui Dona Pepano, vom reveni cât de curând cu un studiu special.

⁴³ George Potra, *op. cit.*, p. 362, nr. 269; despre familia lui Șerban Grozea, a se vedea și studiul nostru, *Un negustor muntean și „cronica” sa de familie (1702-1736)*, în Dumitru Teicu, Ionel Căndea (coord.), *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Brăila, Editura Istros, 2008, p. 857-872.

⁴⁴ ANIC, Ep. Buzău, LXXXV/11 (traducerea documentului o datorăm Lidiei Cotovanu, căreia îi mulțumesc și cu această ocazie).

⁴⁵ Gheorghe Lazăr, *Documente negustori*, II, p. 208-209, nr. 200.

⁴⁶ ANIC, M-rea Stavropoleos, X/41; actul a fost publicat de Constantin Stănescu *et al.*, *Roata de Jos*, p. 220-221; o ediție recentă a documentului, în Lidia Cotovanu, *Lumea lui Ioanichie*, p. 166-167, nr. 4.

⁴⁷ N. Iorga, *Documente privitoare la București*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, XI, 1932, p. 35-36, nr. 9.

milostenie oferite așezământului de la Roata de domnii Gheorghe Duca⁴⁸, Șerban Cantacuzino⁴⁹ și Mihai Racovița⁵⁰. Deși din amintitele acte reiese că acest frate al lui Iane Popa era la rândul lui implicat în negoț, pentru moment nu ne hazardăm să avansăm o posibilă identificare a acestuia, având în vedere prezența mai multor negustori omonimi în documentele vremii⁵¹.

*

Revenind la schitul de la Roata, trebuie spus că și acesta, ca multe alte asemenea așezăminte, a obținut din partea domniei scutiri de dări sau confirmări ale dreptului de stăpânire asupra unor bunuri, fie achiziționate, fie închinat de-a lungul timpului. Astfel, după cum am amintit deja, primul asemenea act domnesc datează din luna februarie a anului 1668, deci cu câteva luni mai înainte de data consemnată în pisania mănăstirii, „care easte făcută din temeliia ei de boiariul domni<i>i mele Iane Popa cupeț și părintelui Sărafim”; invocând starea de precaritate materială în care se găsea la acel moment mănăstirea („săracă și neîntemeiată și fără de nici un venit de nicăieri”), Radu Leon îi acorda o scutire „de toate dăjdile și mâncăturile câte vor fi preste an în țara domniei mele”⁵². Același motiv îl regăsim invocat și în actele emise de cancelaria domnească în timpul domniilor lui Antonie vodă din Popești (15 iulie 1669)⁵³ și Grigore Ghica (14 aprilie 1672)⁵⁴, cu mențiunea că, în aceste ultime două documente – după cum am subliniat deja –, ordinea implicării celor doi ctitori este diferită de cea consemnată în actul de danie al lui Radu Leon.

Prezența în scaunul muntean a lui Gheorghe Duca – despre ale cărui origini epirote și preocupări negustorești nu credem că mai este cazul să insistăm⁵⁵ – va fi una de bun augur pentru schitul de la Roata, căci la 15 mai 1677

⁴⁸ ANIC, M-rea Stavropoleos, XXIV/1 (1677 mai 15; vezi anexa IV).

⁴⁹ *Ibidem*, XXIV/2 (1679 mai 1; vezi anexa V); facs. în Protos Iustin Marchiș *et al.*, *Stavropoleos*, p. 39.

⁵⁰ *Ibidem*, XXIV/7 (1743 iunie 12; vezi anexa XI).

⁵¹ Cu titlul de exemplu, amintim pe Manta „din Câmpina”, începătorul neamului de boieri Câmpineanu, sau pe Manta din Purani, despre care știm cu certitudine că avea ca frați pe negustorii Nica și Pană/Para (Gheorghe Lazăr, *Documente negustori*, I-II, s.v. Manta). Și, pentru că adeseori lucrurile sunt mai complicate decât par la prima vedere și că genul acesta de identificări nu sunt scutite de posibile confuzii, amintim și un act domnesc din 1686, prin care Șerban Cantacuzino îi întărea lui Panait Mecula Glâmbocearu dreptul de stăpânire asupra unor părți de moșie în Cătunu (Roata); potrivit celor consemnate în act, respectivele moșii fuseseră cumpărate de Panait de la Manta din Purani „fratele Iorgăi neguțătorul ot Roata” și de la „Iorga, nepotul Mantei de la Purani” (*ibidem*, I, p. 300-301, nr. 316). A se vedea și doc. din 5 noiembrie 1688 prin care respectivele părți de moșie ajungeau într-un final în posesia lui Cârstea Popescu mare vistier, înrudit cu familia Pepano (*ibidem*, p. 307-308, nr. 323).

⁵² ANIC, M-rea Stavropoleos, X/15 (1668 februarie 3; vezi anexa I).

⁵³ *Ibidem*, X/16 (vezi anexa II).

⁵⁴ *Ibidem*, X/18 (vezi anexa III).

⁵⁵ A se vedea, în acest sens, Marius Chelcu, *Gheorghe Duca: un negustor pe tronul Moldovei*, în Viorel M. Butnaru (editor), *Moldova și economia de schimb europeană. Secolele XIV-XVIII*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, Editura Panfilius, 2002, p. 119-138; Lidia Cotovanu, *Autour des attaches épirotes du futur prince de Moldavie Constantin Duca (XVIIe siècle)*, în Cristian Luca et Ionel Căndea (ediderunt), *Studia varia in honorem Professoris Ștefan Ștefănescu octogenarii*, București/Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros, 2009, p. 465-488.

este emis un nou act de milostenie, prin care amintitului lăcaș îi era reconfirmat nu numai vechiul privilegiu referitor la scutirea de plata tuturor dărilor și a „mâncăturilor de peste an”, dar totodată îi erau acordate și alte beneficii de natură economică. Astfel, mai întâi așezământul primea dreptul de a ridica în fiecare an, de la ocna Telega, 100 de bolovani de sare „fără vamă și fără de ghiumruc și de alte cheltuieli ce are sarea”, cantitate pe care trimișii mănăstirii urmau să o încarce „cu carele lor de la gura ocnei” și să o vândă unde le-ar fi fost voia „sau să facă ce vor vrea, fără de nicio bântuială de vamă”. Totodată, mai obținea din partea domniei și dreptul de a avea șase „oameni poslușnici striini, fără de bir și fără de gâlceavă”, scutiți la rândul lor „de toate câte sânt preste an în țara domni<i>i mele”⁵⁶.

Doi ani mai târziu, Șerban Cantacuzino avea să-i reînnoiască toate aceste milostenii domnești⁵⁷, cu mențiunea că acest act încheie seria privilegiilor fiscale domnești de care a beneficiat așezământul de la Roata de-a lungul secolului al XVII-lea, situație ce își poate găsi o posibilă explicație în dispariția lui Iane Popa, probabil mult mai bine „conectat” la rețelele de putere existente în jurul domniei. Astfel, după acest moment va trebui să treacă mai mult de o jumătate de secol până când așezământul de la Roata va beneficia de un nou privilegiu domnesc, pe când în scaunul țării se afla pentru a doua oară Mihai Racoviță. De această dată, rememorând principalele momente din existența schitului – efortul ctitoricesc al lui Iane Popa și al lui „Serafim monahul pământean”, privilegiile obținute de la înaintașii săi în scaunul țării, mai puțin cel al lui Radu Leon, închinarea „cu toate moșăile” în favoarea răposatului „părintele vlădica Stavropoleos, chir Ioanichie ctitorul și nastavnicul aceștii sfinte mănăstiri a Sfinților Arhangheli” –, printr-un hrisov emis la 12 iunie 1743, domnul îi reconfirma vechiul privilegiu de a lua 100 de bolovani de sare de la ocna Telega, „la vrème cându iau și alte sfinte mănăstiri”, scutind însă „bucatele sfântului schit” doar de la plata vinări-ciului și a dijmăritului⁵⁸.

Toate aceste privilegii de ordin fiscal, chiar dacă nu foarte numeroase și consistente, au contribuit fără îndoială la ameliorarea situației materiale a așezământului, oferindu-i totodată posibilitatea de a obține resursele necesare extinderii domeniului său funciar; în acest sens, avem în vedere achizițiile de moșii sau părți de moșii în hotarele satelor Cartojani⁵⁹, Crevedia⁶⁰ și Cătun⁶¹, pe care egumenul Parthenie, dovedindu-se a fi un bun gospodar, a reușit să le facă în scurtă perioadă în care s-a aflat în fruntea acestuia⁶². Menționăm aici și faptul că până

⁵⁶ ANIC, M-rea Stavropoleos, XXIV/1 (vezi anexa IV).

⁵⁷ *Ibidem*, XXIV/2 (vezi anexa V).

⁵⁸ *Ibidem* (1743 iunie 12; vezi anexa XI).

⁵⁹ *Ibidem*, X/24 (1685 aprilie 1, partea de moșie a lui Vâlsan, pentru 4 lei și o costandă); X/25 (1685 aprilie 1, partea de moșie a lui Lepădat, pentru 7 lei și jumătate); X/26 (1685 aprilie 27, partea de moșie a lui Roman, pentru 7 lei și jumătate).

⁶⁰ *Ibidem*, V/6 (1686 mai 20, partea de moșie a lui Ștefan aprodul, fratele lui Mihalcea logofăt, pentru 43 ughi și 44 bani).

⁶¹ *Ibidem*, X/28 (1686 aprilie 22, partea de moșie a lui Hamza, pentru 12 taleri).

⁶² Vezi *supra*.

la noi au ajuns și două zapise privind achiziția de același egumen Parthenie și a unor părți de moșie în Gratia, care însă s-au dovedit că sunt „fără nici un temei”, după cum reiese din însemnările de pe verso-ul acestora⁶³, deși în catastiful întocmit câțiva ani mai târziu, în care era înregistrată averea schitului, printre moșiile cumpărate de „moșul Partenie” figurau și acestea; bineînțeles, posibilitatea ca această ultimă însemnare să facă referire la o altă achiziție în hotarele moșiei satului respectiv nu poate fi exclusă în totalitate.

O imagine de ansamblu a averii mobile și imobile a așezământului ne este oferită de catastiful întocmit la 26 aprilie 1689, deja invocat, în care au fost consemnate „cele ce se află lângă mănăstire [...] ce au dat sama părintele Partenie egumenul”, și prezentat „nainte dumnului jupânului Costandin, feciorul jupânului Iane Popa, care au fost titor”. Dincolo de inventarul propriu-zis – în al cărui cuprins au fost înregistrate cu minuțiozitate odăjdiiile, cărțile, vitele, moșiile și celelalte „dichise” specifice oricărei gospodării (securi, bardă, tigăi, pirostriei, fiare de plug, vâtrai, teslă, sapă, coasă) etc. –, mult mai importantă este motivația care a determinat elaborarea acestuia (de către un anume Bratul portar), detaliu menționat chiar în finalul actului: „și au lăsat moșul Partenie cu voia lui să găsească jupânul Costanden titorul să fie ispravneac, să puie un călugăr egumen, să fie om bun”⁶⁴.

Pentru moment nu ne hazardăm a avansa o explicație referitoare la motivele care au contribuit la această schimbare și la întocmirea catastifului de către fostul egumen al schitului; în schimb, din documente reiese că, după acest moment, administrarea așezământului a fost încredințată unui nepot al celui de-al doilea ctitor, călugărul Serafim, amintit la un moment dat, după cum am menționat și mai sus, și cu patronimicul/porecla *Purcel*. Întâmplător sau nu, egumenia acestui Serafim a coincis cu o perioadă în care schitul Roata s-a confruntat cu anumite probleme, care i-au influențat în sens negativ evoluția.

Întâia asemenea „provocare” a fost înregistrată documentar în primele luni ale anului 1700, când un anume Dumitrașco comis a revendicat o parte din moșia schitului de la Roata; detalii despre acest demers ne sunt oferite de cartea ispravnicilor orașului București, prin care Serafim călugărul „den Roata” și alți cetași ai lui erau înștiințați, la 22 ianuarie 1700, că trebuie „să vă rădicați cu cărțile și d<i>résele ce veți avea, să veniți aicea, să stați de față, ca să vă luom seama”⁶⁵. În susținerea demersului său, respectivul comis invoca pretinse drepturi de stăpânire ce i se cuveneau „despre jupâneasa lui, Stoică... de la stremoșii ei”, prezentând în acest sens boierilor însărcinați de domn cu judecarea cauzei „niște cărți vechi de 200 de ani trecuți”. După cercetarea dovezilor prezentate de fiecare dintre părți și ascultarea mărturiei oamenilor bătrâni „împrejureni de acolo”, comisia de judecată, ce avea în fruntea ei pe marele ban Cornea Brăiloiu, concluziona că revendicările lui Dumitrașco erau neîntemeiate, în condițiile în

⁶³ *Ibidem*, X/27 și X/29.

⁶⁴ *Ibidem*, V/26 (1689 aprilie 26).

⁶⁵ ANIC, Ep. Argeș, LI/18 (vezi anexa VII).

care Serafim egumenul prezentase o carte mai nouă de cumpărătură, încă din vremea lui Gavrilă voievod, reconfirmând astfel mănăstirii dreptul de stăpânire asupra amintitei părți de moșie⁶⁶.

Numele egumenului Serafim, însoțit de această dată și de cel al fiului său, diaconul Badiul, îl regăsim de asemenea menționat într-un zapis ce datează din jurul anilor 1707-1708, prin care cei doi vindeau pitarului Matei Cărpenișanu, pentru suma de 15 taleri, 100 de stânjeni din moșia ce o stăpâneau la Cartojani⁶⁷. Deși în cuprinsul actului se preciza că respectiva vânzare s-a făcut cu știrea „tutorora rudelor mele și a părtașilor miei”, se pare că în realitate situația a fost cu totul alta, căci în luna iulie a anului 1709, urmare a plângerilor mai multor „părtași” ai vânzătorilor din satele Cartojani și Stănțești, printre care Hiera mazilul, Tănase fustașul, domnul Constantin Brâncoveanu emitea un act referitor la demersul acestora. Astfel, din actul domnesc aflăm că amintita înstrăinare s-a făcut „fără de știrea moșnenilor” care, aflând de existența respectivei tranzacții, au dorit să restituie banii cumpărătorului, lucru cu care acesta din urmă însă nu a fost de acord. Totodată, jeluitorii îi mai reproșau pitarului Matei Cărpenișanu atât faptul că nu se limita a stăpâni doar partea de moșie pe care o cumpăraseră, ci că „s-au tinsu de le stăpânește moșiia lor priste tot stânjani 400”, cosindu-le totodată, „în silă”, toate livezile și siliștile, iar pe ei „nu i-au lăsat să să hrănească și să-și cosească pre moșiia lor”. După cercetarea plângerii, constatând că cele reclamate se confirmau – „adevărându cum le împresoară Matei pitar moșiia preste tot și le face nedreptate” –, domnul decidea ca moșnenii să aibă dreptul de a-i „lepăda” acestuia banii cu care achiziționase acei 100 de stânjeni; cât privește fânul cosit în mod abuziv, de asemenea domnul hotăra ca acesta să se împartă între moșneni, care urmau să primească șase părți, în timp ce pitarului Matei urma să-i revină doar o parte⁶⁸.

După acest episod, pentru o perioadă de aproape două decenii informațiile noastre despre egumenul Serafim, cât și despre așezământul în fruntea căruia fusese numit, lipsesc cu desăvârșire. În orice caz, se poate presupune că în toată această perioadă situația schitului s-a degradat, ceea ce ar explica decizia urmașilor celor doi ctitori: Iane pitar – fiul lui Costandin Popa și nepotul lui Iane Popa –, Oancea diaconul, fratele său, popa Cârștian, și Tudor – urmașii lui Serafim călugărul – de a închina amintitul lăcaș ca metoh în favoarea mănăstirii Stavropoleos. În actul de închinare, datat 5 martie 1729, inițiatorii acestei afierosiri invocau, în primul rând, starea de sărăcie și lipsă în care se afla schitul – „au rămas acestu sfântu lăcaș pustiiu și fără nicio chiverniseală” –, urmare a faptului că moșiile acestuia au fost împresurate „dă unii, dă alții și neavându stăpân ca să le caote și să le dăscopere”. Cât privește așezământul ales să poarte

⁶⁶ ANIC, M-reia Stavropoleos, X/34 (vezi anexa VIII); cât privește actele din vremea lui Gavrilă voievod, invocate de Serafim egumenul, a se vedea *Documente privind istoria României*, B. Țara Românească, XVII/3, București, Editura Academiei RPR, 1951, p. 173-174, nr. 176, p. 303, nr. 272.

⁶⁷ ANIC, M-reia Stavropoleos, X bis/9 (vezi anexa IX).

⁶⁸ SJAN Prahova, Documente, LI/17 (1709 iulie 6; vezi anexa X).

grija „schitulețului” de la Roata, se poate spune că, și în acest caz, alegerea nu a fost una întâmplătoare, căci pe lângă renumele de care se bucura în epocă vlădica de la Stavropoleos, un rol decisiv l-a jucat și solidaritatea etnică și geografică, care nu se atenuase odată cu trecerea timpului, dacă avem în vedere că urmașii ctitorilor invocau faptul că „părintele Stavropoleos <era> dâן patrie noastră”⁶⁹ (adică originar din Ostanița, Pogoniana).

Nu știm în ce măsură această afierosire a contribuit sau nu la ameliorarea situației materiale a schitului de la Roata. Atât cât putem deduce din actul de milostenie emis în timpul domniei lui Mihai Racoviță, în care se amintește că „dentru a lui osteneală au dires și au înnoit multe ale schitului, cât au fost cu viață”, se poate concluziona că „părintele Stavropoleos”, cel puțin într-o primă fază, a depus eforturi pentru redresarea din punct de vedere spiritual și material a așezământului ce-i fusese încredințat spre a-i purta de grijă. Această preocupare pentru îmbunătățirea situației schitului de la Roata a fost continuată și de cel desemnat de vlădica Ioanichie să poarte grija ctitoriei sale din București, și implicit a metoacelor ce-i fuseseră închinete, nimeni altul decât nepotul său Partenie⁷⁰, căci demersurilor acestuia i se datorează – aspect, de altfel, consemnat în cuprinsul hrisovului – obținerea din partea lui Mihai Racoviță a invocatului act de milostenie⁷¹.

Din datele de care dispunem până acum reiese că acesta este ultimul asemenea act domnesc în favoarea schitului de la Roata, ceea ce înseamnă nu numai că „pravoslavnicii oblăduitori” ce i-au urmat în scaun lui Mihai Racoviță nu au dat curs rugămintilor și îndemnurilor sale, dar și că cei desemnați să poarte grija lăcașului au renunțat (sau nu au reușit!), din motive numai de ei cunoscute, să facă demersuri pentru a obține din partea domnilor țării dacă nu noi milostenii, măcar o reconfirmare a celor mai vechi. După această dată, informațiile referitoare la soarta schitului de la Roata lipsesc cu desăvârșire, căci singurele asemenea detalii, puține la număr, sunt consemnate doar în documente referitoare la așezământul de la Stavropoleos.

În orice caz, la începutul secolului al XIX-lea, schitul se afla într-o stare avansată de degradare, cum se poate constata dintr-o scrisoare adresată egumenului de la Stavropoleos, la 5 noiembrie 1807, de Iorga meșterul, Ion pârcălabul și popa Nicolae „duhovnic ot schitul Roata”. Astfel, după ce îl înștiințau de starea deplorabilă în care așezământul se afla – „foarte slabă sfânta biserică și dăzvelită” –, dar și de faptul că „aducându-să meșteru, vrem să ne apucăm de lucru, să lucrăm”, semnatarii scrisorii îi cereau egumenului să le trimită mai multe materiale necesare remedierii situației existente, printre care 4.000 de cuie pentru șindrilă, 200 de piroane mai mari pentru căpriori, 4 burghie pentru găurit șindrila etc.⁷².

⁶⁹ Vezi *supra* nota 46.

⁷⁰ Vezi Lidia Cotovanu, *Lumea lui Ioanichie*, p. 140-141.

⁷¹ ANIC, M-rea Stavropoleos, XXIV/7 (vezi anexa XI).

⁷² *Ibidem*, X/87 (vezi anexa XII).

În anul 1861, biserica schitului a suferit o serie de reparații, fiind totodată repictată și „înfrumusețată” cu o tindă; în 1936, sub coordonarea Comisiunii Monumentelor Istorice, biserica a intrat într-un amplu proces de consolidare, ocazie cu care a fost îndepărtat și stratul de pictură de la mijlocul secolului al XIX-lea; tot atunci, deasupra pronaosului s-a ridicat o turlă cu bază pătrată, în locul celei căzute în urma cutremurului din 1802⁷³. Astăzi, modesta ctitorie a lui Iane Popa și a moșului Serafim, ridicată „pentru sfânta și sufleteasca mântuire a lor”, în ciuda vitregiilor vremilor, dar și a răutăților semenilor noștri, continuă să-și ducă existența într-o margine de sat, stingheră și singuratică, înconjurată de un modest cimitir, unde probabil de-a lungul timpurilor, în așteptarea Judecății de Apoi, au fost astrucate și trupurile unora dintre cei amintiți în această scurtă prezentare a noastră.

ANEXE

I.

1668 (7176) februarie 3

† Милостію Божією, Їв Радѣл Левин воеводѣ, господарѣ Земле Влахійскоѣ. Дават господство ми сію повѣленія господства ми sfintei și dumnezeieștii mănăstiri de la Roată, ot sudstvo Vlașca, unde easte hramul Uspeniiia Bogorodițe, carea easte făcută den temelii ei de boiarinul domni<i>i mele Iane Popa cupeț și părintelui Sărafim, nastavnicul¹ sfintei mănăstiri, și altor călugărași, câți vor fi lăcuitori într-acestu sfântu lăcaș, ca să fie sfânta mănăstire în pace dă dijmă de stupi, de rămători și de vinărici și de oierit și de cai de olac, de podvoade, de mertice, de conace și de toate dăjdile și mâncăturile câte vor fi preste an în țara domni<i>i méle, dă nimic val sau² bânțuială să n-aibă. Pentru că m-am milostivit domnia mea de o am iertat pre această sfântă mănăstire de toate de acéstea câte scriu mai sus, pentru căci că easte o mănăstire săracă și neîntemeiată și fără de nici un venit de nicăiri, ca să fie sfintei mănăstiri de întărire și călugărașilor de hrană, iar domni<i>i méle și răposaților părinților domni<i>i méle în véci pomană³.

Derept acii și voi toate slugile domni<i>i méle, vericarii cu ce slujbă veți umbla într-acea parte de [loc, s]⁴ă căutați deaca veți vedea ceastă carte a domni<i>i méle, iar voi foarte să vă feriți de toate bucatele sfintei mănăstiri și de călugărașii carii vor fi lăcuitori într-însa, nimeni dă nimic să nu învâluiască, că cine să va ispiți a face vreun val veri de ce, acela om bine să știe că mare certare și scârbă va petréce de cătră domnia mea. Инако да нѣст. И исправник, сам рече господства ми.

Пис февруаріе Г дѣни, лѣт 7305 <1668>.

† Їв Радѣл ввевѣда, милостію Божію господинѣ.

Їв Радѣл воевода <m.p.>

Изъ, Радѣл вел лѣтѣ Крещлескѣл <m.p.>

⁷³ Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 199.

ANIC, M-rea Stavropoleos, X/15.

Orig. rom., hârtie (23 × 34,5 cm), sigiliu octogonal în chinovar, ce are în câmp vulturul cruciat; legenda ilizibilă.

¹ Corectat.

² сѣд.

³ помѣанъ.

⁴ Loc rupt în orig.

II.

1669 (7177) iulie 15

† Милостію Божію, Їѡ АНТОНІЕ воеводѣ и господарѣ Земле Влахійское. Дават господство ми сѣю повелѣніе господства ми sfintii si dumnezeieștii mănăstiri de la Roată, ot sudstvo Vlașca, unde easte hramul Uspeniia Bogorodițe, carea easte făcută den temelіia ei de părintele Sărafim călugărul până în săvârșitul ei și au ajutat și Іане Popa cupeț la zugrăveala mănăstirii pentru pomeana, și altor călugărași, câți vor fi lăcuitori într-această sfântă mănăstire, ca să fie sfânta mănăstire în pace¹ дă dijma de stupi, de rămători, de oierit, de vinăricи și de cai de olac, de podvoadе, de mertice, de conace și de toate дăjdиле și мѣнцатуриле câte vor fi preste an în țара domni<i>i мѣле, de nimic val sau бѣнтуіалѣ să n-aibă. Pentru că m-am milostivit domnia mea de am iertat această sfântă mănăstire de toate de acеștea câte scriu mai sus, pentru căci că easte o mănăstire săracă și neîntemeiată și fără дă nici un venit de nicăiereа. Și precum o au iertat și Radul vodă Leon ca să fie sfintii mănăstiri de întărire și călugăрашilor de hrană, iar domni<i>i мѣле și răпосаților părinților domni<i>i мѣле în véci pomană².

Dirept acеѣа și voi toate slugile domni<i>i мѣле, vericarii cu ce slujbă veți umbla într-aceа parte de loc, să căутаți de³ care-ți veți vedea această carte a domni<i>i мѣле, iar voi foarte să vă feriți de toate bucatele sfintii mănăstiri și de călugăрашii carii vor fi lăcuitori într-інса, nimenіlea de nimica să nu-i бѣнтуіасѣа, că cine să va испити a le face vreun val veri de ce, acela om bine să știe că mare certare și scărbă va petrece⁴ de căтрă dumnia mea. Инако да нѣст.

И исправник, сам рече господства ми.

Пис юліе єї дѣни, лѣт 7177 <1669>.

† Їѡ АНТОНІЕ воевода, милостію Божію господинѣ.

Їѡ АНТОНІЕ воевода <m.p.>

ANIC, M-rea Stavropoleos, X/16.

Orig. rom., hârtie (21,5 × 30,5 cm), sigiliu octogonal în chinovar, ce are în câmp vulturul cruciat, cu legenda: † Їѡ АНТОНІЕ воеводѣ, господинѣ.

¹ пѣаче.

² помѣанъ.

³ дѣеа.

⁴ петрѣаче.

III.

1672 – 7180 aprilie 14

† Милостію Божію, Їw Глигоріе Гика воеводъ и господаръ Земле Блахѣнское. Дават господство ми сїи повеленїи господства ми sfintei si dumnezeїstii mănăstiri de la Roata, ot sudstvo Vlașca, unde easte hramul Uspenїia Bogorodițe, carea easte făcută den temelїia ei de părintele Sărafim călugărul până în sfârșatul ei și au ajutat și Iani Popa cupeț la zugrăveala mănăstirii, pentru pomeana și altor călugărași, câți vor fi lăcuitori într-acei sfânt lăcaș, ca să fie sfânta mănăstire în pace dă dijmă de stupi, de rămători, de oierit, de vinărici și de cai de olac, de podvoade, de mertice, de conace și de toate dăjdile și mâncăturile câte vor fi preste an în țara domni<i>i méle, de nimic val sau bântuială să n-aibă. Pentru că m-am milostivit domniia mea de am iertat această mănăstire de toate de acéstea câte scriu mai sus, pentru că easte o mănăstire săracă și neîntemeiată și fără de nici un venit de nicăieri, ca să fie sfintei mănăstiri de întărire și călugărașilor de hrană, iar domni<i>i méle în veac pomeană, precum o au fost iertat și alți domnii mai nainte vréme, cum am văzut domniia mea cartea Radului vodă Leon și cartea lu Antonie vodă de milă și de iertăciune.

Dereptu acéea și voi toate slugile domni<i>i méle, vericarii cu ce slujbă veți umbla într-acea parte de loc, să căutați deaca veți vedea această carte a domni<i>i méle, iar voi foarte să vă feriți de toate bucatele mănăstirii și de călugărași, de nimic să nu o bântuiți, că cine să va ispită a le face vreun val veri de ce, acela om bine să știe că mare scârbă va petrece de cătră domniia mea. Инако да нѣст. И исправник, сам рече господства ми.

Пис априліе Дї дъни, wt Рождоухво ахов и wt Адама лѣт 73рп.

† Їw Глигоріе Гика ввеввда, милостію Божію господинъ.

Їw Грегоріе Гика воевода <m.p.>

ANIC, M-rea Stavropoleos, X/18.

Orig. rom., hârtie (21 × 29,5 cm), sigiliu inelar în chinovar, ce are în câmp vulturul cruciat.

IV.

1677 (7185) mai 15, București

† Милостією Божією, Їw Дъка воеводъ и господаръ въсое Земле Оуггровлахїе. Дават господство ми сїю повеленїе господства ми sfintii și dumnezeїstii mănăstiri de la Roata, den județul Vlășcei, unde easte hramul Uspenie Bogorodiță, care easte făcută den temelie de Iane Popa neguțătorul, fratele Mantei neguțătorul, și părintelui Sărafim, ispravnicul sfintii mănăstiri, și altor călugărași, câți să vor afla acolo, ca să fie sfintii mănăstiri milă de la domnia mea sare bolovani o sută¹ de la ocnă, de la Telega¹, să aibă a luarea această sare pre an în toți anii, la zi când iau și alte mănăstiri, însă fără de vamă și fără de ghimuruc și de alte cheltuiiale ce are sarea. Și să o încarce cu carăle lor de la

gura ocnei i să o ducă să o vînză sau să facă ce vor vrea, fără de nicio bîntuială de vamă².

Așijderea, să fie aceștii sfînte mănăstiri și șase¹ oameni poslușnici striini, fără de bir și fără de gâlceavă³, în pace⁴ și iertați de către domnie mea de bir, de talere, de miiare cu ceară⁵, de găleata cu fân, de seamă, de cai de olac, de podvoadе, de mertice, de conace și de alte dăjdi<i>, de toate câte sânt preste an în țara domniii mele, de nimic val sau bîntuială să n-aibă. Așijderea, să fie în pace⁴ și sfînta mănăstire de dijma de stupi, de gorștina de râmători, de oierit, de vinărici, de cai de olac, de podvoadе, de mertice, de conace și de alte rînduiale ce easte pre la alte mănăstiri, de cătră niminea nimic val sau bîntuială să n-aibă.

Pentru că, înțelegând domnia⁶ mea de această sfîntă mănăstire, cum easte o mănăstire săracă și neîntemeiată și fără de nici un venit, domnia⁶ mea m-am milostivit de o am miluit cu acești bolovani de sare ce scriu mai sus și cu acești oameni, ca să fie de treaba și de poslușaniia sfintii mănăstiri și de-ntărire și de ajutor, iar domniii mele vécinică pomenire, precum am văzut domnia⁷ mea și cartea răposatului Radului Leon voievod de milă.

Drept aceea, domnia⁷ mea încă am întărit și am miluit sfînta mănăstire precum scrie mai sus și am întărit domnia⁶ mea și cu blestem: pre carele va alége Domnul Dumnezeu în urma domniii noastre a fi domnu și biruitoru Țărâi Rumânești, încă-l rog cu numele lui Dumnezeu ce easte în Troiță slăvit să aibă a cinsti și a înnoi și a întări această carte a domniii mele de milă, pre tocmeala cum scrie mai sus. Iar care nu va cinsti, nici va înnoi, nici va întări această milă a domniii mele, ci o va călca și o va sparge, pre acela Domnul Dumnezeu să nu-l cinstească, nici să-l păzească întru domnia lui, ci să fie afurisit și anathima de 318 sfinți părinți iji sut vă Nichiia și parte să aibă cu Iuda și cu Ariia la un loc în véci, amin. И не вът когождо непоколѣвимъ, поризмъ господства ми.

Геже оубо свѣдѣтеліе поставѣмъ господство ми: Радѣл Нѣстѣрел вел бан и Вѣлкѣл вел ворник и Шѣрбан Катакозино вел логофет и Хризѣ вел вистиар и Лацкаракех Рѣсет вел спѣтар, Ивашко вел ключер, Ъврдакѣ Рѣсет вел постелник и Стаико вел пѣхарник и Костандин Катакозино вел столник и Владѣл Кокорѣскѣл вел комис и Васелаке вел слѣжер, Миѣан Дросѣл вел сердарю и Дѣмитрашко вел питар. И исправник, Костандин втори логофѣт Брѣнковѣнѣл.

И писахъ азѣ, Станчию логофѣт оу Бѣкѣреци. Пис мѣсеца маи ѣї дѣни, въ лѣтѣ 7398⁸.

† Іу Дѣка вшеврѣда, милостію Божією господарѣ.

Іу Дѣка воивода <m.p.>

Ізѣ Шѣрбан Катакозино вел логофѣт прочитомъ <m.p.>

Костандин Брѣнковѣнѣл втори логофѣт прочитомъ <m.p.>

ANIC, M-rea Stavropoleos, XXIV/1.

Orig. rom., perg. (36 × 45,5 cm), sigiliu mijlociu timbrat, cusut cu fir de mătase.

¹ Adăugat ulterior.

² вѣамъ.

³ ГЪЛЧААВЪ.

⁴ ПААЧЕ.

⁵ ЧААРЪ.

⁶ ДОМНИИ.

⁷ ДОМНИИ.

⁸ „Iată dar <și> martori am pus domnia mea: Radul Năsturel mare ban și Vâlcul mare vornic și Șarban Catacozino mare logofăt și Hrizea vel vistier și Lațcarache Ruset mare spătar, Ivașco mare clucer, Iordache Ruset mare postelnic și Staico mare paharnic și Costandin Catacozino mare stolnic și Vladul Cocorâșcul mare comis și Vasilache mare sluger, Mihai Drosul mare serdar și Dumitrașco mare pitar. Și ispravnic, Costandin al doilea logofăt Brâncoveanul.

Și am scris eu, Stanciul logofăt în București. Scris în luna mai 15 zile, în anul 7185” <1677>.

V.

1679 (7187) mai 1, București

† Милостією Божією, Їѡ Шърбан воевода и господаръ въсое Земле Ѣггровлахіиское, видк великаго и прѣдобраго, покойнаго Їѡ Шърбан Басараба воевода. Дават господство ми сію повелѣніе господства ми sfintei și dumnezeieștii mănăstiri de la Roată, den județul Vlășcii, unde easte hramul Uszenie Bogorodiță, care easte făcută den temeliia ei de Iane Popa neguțătorul, fratele Mantii neguțătorul, și părintelui Serafim, ispravnecul sfintii mănăstiri, și altor călugărași, câți să vor afla acolo, ca să fie sfintii mănăstiri milă de la domnia mea sare bolovani o sută de la Ocnă de la Telega. Să aibă a o luarea această sare pre an în toți anii la zi când iau și alte mănăstiri, însă fără de vamă și fără de ghimuruc și de alte cheltuiiale ce are sarea. Și să o încarce cu carăle lor de la gura ocni, să o ducă să o vânză sau să facă ce vor vrea, fără nicio bânțuială de vamă¹.

Așijdirea, să fie aceștii sfinte mănăstiri și șase oameni poslușnici striini, fără de bir și fără de gălceavă, în pace² și iertați de cătră domnia mea de bir, de taler, de miiare cu ceară, de găleată cu fân, de seamă, de cai de olac, de podvoade, de mertice, de conace și de alte dăjdi<i>, de toate câte ar fi preste an în țara domni<i> mele, de nimic val sau bânțuială să n-aibă. Așijderea, să fie în pace² și sfânta mănăstire de dijma de stupi, de gorștina de rămători, de oierit, de vinărici, de cai de olac, de podvoade, de mertice, de conace și de alte rânduiale ce ies pre la alte mănăstiri, de cătră nimenilea nimic val sau bânțuială să n-aibă.

Pentru că, înțelegând domnia mea de această sfântă mănăstire, cum easte o mănăstire săracă și neîntemeiată și fără de nici un venit, domnia mea m-am m<i>l<o>stivit de o am miluit cu acești bolovani de sare ce scriu mai sus și cu acești oameni, ca să fie de treaba și de poslușaniia sfintii mănăstiri și de întărire și de ajutoriu, iar domni<i> mele vecinică pomenire, precum am văzut domnia mea și cartea răposatului Radului Leon voievod și a Ducăi vodă de milă. Direptu acéea, domnia mea încă am întărit și am miluit sfânta mănăstire, precum scrie mai sus. Așijderea, poruncescu domnia mea și voao deregătorilor și tuturor slugilor domni<i> mele, vericarii cu ce slujbe veți umbla într-această parte de loc, toți să vă feriți și în bună pace² să lăsați bucatele sfintii mănăstiri și poslușnicii mănăstirii de toate cum easte mai sus-zis.

Și am întărit domnia mea și cu blestem: pre carele va alége Domnul Dumnezeu în urma domni<i>i noastre a fi domnu și biruitoriu Țărâi Rumânești, încă-l rog cu numele lui Dumnezeu ce easte în Troiță slăvitu să aibă a cinsti și a înnoi și a întări această carte a domni<i>i méle de milă, pre tocmeală cum scrie mai sus, ca și Domnul Dumnezeu să-l cinstească și să-l miluiască întru domnia lui și în cela veac ce va să fie să-i fie sufletul la răpaos cu direpții. Iar carile nu va cinsti, nici va înnoi, nici va întări această milă a domni<i>i méle, ce o va călca și o va sparge, pre acela Domnul Dumnezeu să nu-l cinstească, nici să-l păzească întru domniia lui, ci să fie afurisit și anatema de 318 sfinți părinți ije sut vă Nicheia și parte să aibă cu Iuda și cu Ariia la un loc în veac, amin. И не вът кождо непоколѣвимо, поризмѣ господства ми.

Сеже оубо сведителіе поставлѣим господство ми: пан Нѣгое Съкѣиандѣ вел бан и пан Бадѣ Бѣлъчанѣ вел дворник и пан Радѣл Крещѣлескѣ вел лѣгѣфет и Хриза вел вистар и Винтилѣ Корѣеанѣ вел спѣтар и Кѣрдѣа вел ключер и Стоѣа вел постелник и Барѣдѣ Милескѣ вел пѣхарник и Алѣхандрѣ вел столник и Дѣмитрашко Корѣѣнѣ вел комис и Ника вел слѣжер и Барѣдѣ Филишанѣ вел сѣрдар и Дѣикѣ вел питар. И исправник, Шѣрбан втори логофѣт.

И написах азъ, Миѣан логофѣт, оу Бѣкѣреци. Пис мѣсеца май ѣ дѣни, въ лѣтъ 7393³.

Іѣу Шѣрбан вѣвѣвѣда, милостію Божіею господарѣ.

Іѣу Шѣрбан воивѣда <m.p.>

Азъ, Радѣл вел лѣгѣфѣт <m.p.>

ANIC, M-rea Stavropoleos, XXIV/2.

Orig. rom., hârtie (48 × 34 cm), sigiliul mijlociu timbrat.

EDIȚII: Facs., *Stavropoleos. Ctitorie, oameni, fapte*, p. 39.

¹ БААМѣ.

² ПААЧЕ.

³ „Iată dar <și> martori am pus domnia mea: pan Neagoe Săcuianul mare ban și pan Badea Bălăceanul mare vornic și pan Radul Crețulescul mare logofăt și Hrizea mare vistier și Vintilă Corbeanul mare spătar și Curuia mare clucer și Stoia mare postelnic și Barbul Milescul mare paharnic și Alexandru mare stolnic și Dumitrașco Corbeanul mare comis și Nica mare sluger și Barbul Filișanul mare serdar și Diicul mare pitar. Și ispravnic, Șerban al doilea logofăt.

Și am scris eu, Mihai logofăt, în București. Scris în luna mai 1 zile, în anul 7187” <1679>.

VI.

1689 (7197) aprilie 26

Să să știe catastiful al mănăstirii ot Roată den ce să află lângă mănăstire: vite, cai, boi, vaci, oi, grâu, mei, dichise, ce au dat sama părintele Partenie egumenul nainte dumnului jupânul Costandin, feciorul jupânul<ui> Iane Popa, care au fost titor, precum arată în jos anume și odăjdiile bisericii¹.

Aprilie 26 dni, leat 7197 <1689>.

- † 1 sfită de atlas gealaia galbenă;
- † 1 stihar de gealaia galbenă;
- † 1 stihar de muscal verde;
- † 1 patrafir de lastră;
- † 1 patrafir de fringhie;
- † 1 patrafir de atlas verde;
- † 2 patrafere vechi;
- † 4 poale de icoană;
- † 3 poale de icoană, lungi;
- † 1² poală de icoană de atlas roșie;
- † 4 poale de icoană vechi;
- † 1 pocrovie;
- † 1 cruce de argintu;
- † 2² părechie de rucavițe;
- † 1 potir cu discos;
- † 2 tipsii mici de <a>naforă;
- † 1 potir de aramă;
- † 1² cădelnițe;
- † 4 candelde de ciooae;
- † 1 <E>vanghelie rumânească;
- † 1 <E>vanghelie sârbească;
- † 1 *Leturghie*;
- † 1 *Molitvelnic*³;
- † 1 *Psaltire*;
- † 1 *Octoi*<h>;
- † 1 *Sanacsaru*;
- † 1 *Triod*;
- † 8 tipsie de aramă;
- † 1 sahan;
- † 1 cazan mare;
- † 1 căldare mare;
- † 1 căldare mai mare, alta mai mică;
- † 1 tigaie;
- † 2 cantare;
- † fear de moară cu câte trebuiescu;
- † 2 heară de plug lungi;
- † 1 her de plug lat;
- † 1 părechie de perostrei;
- † 2 săcuri;
- † 1 barde;
- † 1 teslă;
- † 1 sapă;
- † 1 vătrai;

† 1 coasă;
 † 4 boi mari;
 † 1 juncu;
 † 2 vaci cu lapte;
 † 3 cai mari;
 † 3 iape cu 3 mânji;
 † 43 de măci de stupi;
 † [...]⁴ oi cu noateni, însă oi 300 cu noatini, cu capre cu tot;
 † meu gropi 2 și un ambariu vechiu, iar mei;
 † grâu ambar plin 1;
 † 1 moșie a moșului Sarafem o au dat la mănăstire, însă moșie de la Roata,
 cum scrie zăpisiul Roții, dreptu ughi 100;

Să știe ște moșiele care le-au cumpărat moșul Partenie cât au fost el egumen și cu zile:

† la Crividiia moșie, precum scrie zăpisiul, drept lei 63;
 † la Balta Rece moșie, precum scrie zăpisiile, dreptu lei 60;
 † la Cârtojani moșie, cum scrie zăpisele, drept lei 60, bani 100;
 † la Gratiia moșie, cum scrie zăpisiul, dreptu lei 60;
 † la Cătun moșie, cum scrie zăpisiul, drept lei 12;
 † este la Roata o moară ște jumătate a mănăstirii, iar o jumătate de moară [...]⁵;
 † este și hrisoave domnești milă să ia sare bolovani 100 pre an.

Și am scrie eu, Bratul portar⁶, acest catastif cu voia moșului Partenie și a
 <tu>turor călugărilor. Și au lăsat moșul Partenie cu voia lui să găsească jupânul
 Costanden titorul să fie ispravnic, să puie⁷ un călugăru egumen, să fie om bun.

Și s-au pus și mărturii, care vor iscăli mai jos.

Eu, monah Partenie, care am fost egumen. † Monah Sarafim. † Monah
 Selevestru. † Monah Spiridon. † Monah Sava.

† Tudor logofăt mărturie

† Παναγιώτης γλομποτζαρη μαρτιρας⁸

† Σταθης Οικονόμου μαρτηρας⁹

Az, Bratul vtori portar, martor¹⁰.

ANIC, M-rea Stavropoleos, V/26.

Orig. rom., hârtie (10,5 × 32,5 cm).

¹ și odăjdiile bisericii, adăugat ulterior.

² Corectat.

³ МОЛЕТЪВЕНК.

⁴ Cuvânt/slovo-cifra barat în orig.

⁵ Loc șters în orig.

⁶ Adăugat interliniar.

⁷ пѣла.

⁸ „Panaioti Globoceru martor”.

⁹ „State Iconomu martor”.

¹⁰ Semnături autografe.

VII.

1700 (7208) ianuarie 22

† Stroe vel vornic, Șarban vel vistiiar, Radul vel stolnic, ispravnicii scaunului Bucureștilor, scriem cartea noastră ție, Serafime călugăre den Roată, și ție, popo Balo ot tam¹, și ție Stane, snă Anghel ot tam¹, și altor săténi de aci² și ție, Echime călugăre den Tămășăști, cu vāru-tāu, Bārsan, și altor săténi de acoloa, ot sud Vlașca, cătră aceasta vā facem în știre că la purcesu mării sale lui vodă, jeluit-au Dumitrașco comis cu un răvaș. Și răspunsul au ieșit de la măriiia <sa> vodă ca să-i luom seama³ dempreună cu părintele vlădica pentru niște moșii ce are împreună cu voi și de altele ce ar avea.

De care lucru, în vrême ce veți vedea cartea noastră iar voi să căutați să vă rădicați cu cărțile și d<i>résele ce veți avea, să veniți aicea să stați de față, ca să vă luom seama³, că neviindu să știți că vom trimite om domnescu dă vă vor aduce aici fără de voia voastră.

Aceasta scriem.

Ghenarie 22 dni, leat 7208 <1700>.

Stroe vel vornic

Șerban vel vistier

Radul vel stolnic⁴.

ANIC, Ep. Argeș, LI/18.

Orig. rom., hârtie (21,5 × 31,5 cm).

¹ ТААМ.

² АЧІИИ.

³ СѢАМА.

⁴ Semnături autografe.

VIII.

1700 (7208) februarie 25

† Cornea Brăiloiu vel ban i Stroe Leurdeanu vel vornic i Șerban vel vistier i Radul Izvoranu vel stolnic [dat]¹-am cartea noastră de judecată sfintii mănăstiri de la Roată, unde easte hramul Uspeniiia Bogorodiță, care mănăstire easte fă[cută]¹ de un Serafim călugărul, unchiul lui Serafim egumenul, dentru a sa osteneală ca <să> fie sfintii mănăstiri moșie acolo la satul Roata, [ot sudstvo]¹ Vlașca, toată partea lui Serafin călugărul, ctitorul sfintii mănăstiri, care i-au fostu și lui de cumpărătoare mai d[enain]¹te vrême de la Paraschiva logofăt. Și Paraschivei logofăt încă i-au fostu de cumpărătoare de la Barbul și de la Brătéi și de la Ber[cea]¹ de [a]¹colo den Roată, încă den zilele lui Gavrilă vodă, snă Simionu vodă, leat 7126. Și de atunce încoace totu au ținutu [sfânta]¹ mănăstire această moșie cât au fostu moșul Bercii, precum au datu Serafim călugărul și precum scrie și cartea lui [Gavrilă]¹ vodă, până acum în zilele prealuminatului nostru domnu, Io Costandin Băsărab voievod.

Deci, cându au fost acum, iar [Dumi]¹trașco comis, el s-au sculat cu pâra pentru această moșie de la Roată și au venitu de s-au întrebatu de față², [înai]¹ntea mări<i>i sale cu Serafim egumenul de la mănăstirea de la Roată. Și așa pâraia Dumitrașco comis [cum aceas]¹tă moșie easte a lui despre jupâneasa lui, Stoică, fata lui Țigan, nepoata lui Toader, de la strămoșii ei, Duma și [...] ¹ i Voica și au scos și niște cărți vechi de 200 de ani³ trecuți. Iar Serafim egumenul, el au scos o car[te a lui Ga]¹vrilă vodă mai noao de cumpărătoarea aceștii moșii a sfintii mănăstiri. Deci, măriia sa den divan i-au dat [pre seama]¹ noastră ca să le facem adeverință dreaptă și să le cetim cărțile și scrisorile ce vor avea și să-i judecăm precum [se va a]¹fla cu dreptul.

De care și noi, după porunca mări<i>i sale, ne-am adunatu la un loc și au venit și ei de față înaintea⁴ n[oast]¹ră și au scos Dumitrașco comis acele cărți vechi de demultu, iar Serafim egumenul el au scos cartea lui Gavrilă vodă [mai n]¹oao, scriind cum că această moșie easte a mănăstirii de cumpărătoare, cum și mai sus s-au zis. Și am adevăratu și de [la oa]¹meni bătrâni de sute de ani³, împrejurări de acolo, care au venitu de au mărturisitu înaintea⁴ noastră [cum]¹ că ei n-au pomenitu, nici au auzitu, cum să fie ținutu strămoșii jupânésii Stoicăi a lui Dumitrașco comis mo[șie a]¹colo la Roată, fără decât știu că această moșie, moșul Bercii, easte moșie dreaptă a sfintii mănăstiri, iar D[umi]¹trașco comis, nici jupâneasa lui, n-are nicio treabă⁵.

Drept acéea și noi, văzând că n-are Dumitrașco alte cărți [m]¹ai noao decât cartea lui Gavrilă vodă și dovedindu-se cu dreptate cum că n-au stăpânit moșii jupânésii Stoică mo[șie]¹ acolo la Roată niciodată, noi încă am judecat și am dat cartea noastră sfintii mănăstiri și [i părin]¹telui Serafim egumenul ca să aibă a ținea și a stăpâni această moșie de la Roată, toată partea lui Seraf[im călu]¹găru, ctitorul sfintii mănăstiri, ce au avut de cumpărătoare de la Barbul și de la Bărbăteiu și de la Bercea cu bună pace dă cătră Dumitrașco comis și de cătră jupâneasa lui, Stoică. Pentru că au rămas Dumitrașco comis de judecată den naintea noastră, iar de-ar mai scoate Dumitrașco comis acele cărți vechi l[a vr]¹eo judecată să nu să ție în seamă⁶, pentru că noi așa am aflat dreptatea. Aceasta scriem.

Februarie 25 dni, leat 7208 <1700>.

Cornea vel ban

Stroe Leurdeanu vel vornic

[Șer]¹ban vel vistiari

Radul Izvoranu vel stolnic⁷.

ANIC, M-rea Stavropoleos, X/34.

Orig. rom., hârtie (30,5 × 45,5 cm), rupt.

¹ Loc rupt în orig.

² флацъ.

³ ани.

⁴ ѿнаинтъ.

⁵ трѣбъ.

⁶ сѣамъ.

⁷ Semnături autografe.

IX. <1707 septembrie 1 – 1708 august 31> 7216, Blăjești

† Adecă eu, monah Serafim, dempreună cu fie-meu, diiaconul Badiul, scris-am acest al meu zapis ca să fie de bună credință la mâna dumnealui Mateiu vtori pitar Cărpenișanul, [cum]¹ să știi că am mersu la dumnealui de a mea bunăvoie de m-am tocm[it]¹ cu dumnealui de i-am vândut partea mea de moșie care me-au fost [și mie]¹ de cumpărătoare. Care și eu o am cumpărat și de la Gavrilă Cor[...i s]¹nă ego, Radul, însă stâneni 100. Și easte și lungul moși<i>i den [...]¹ până în Valea Căineștii, din apă, din uscat, din pădure [și din]¹ șezutul satului, care moșie să cheamă² Cârtojanii i Stânceștii, despre hotarul Călăreștilor, până <in> hotarul Bercenilor, însă latul [...al]¹ătura cu moșia dumnealui de la Călărești. Și m-am tocm[it cu dum]¹nealui stânjânul câte bani 20, care fac taleri 15 și me-au dat dumnealui toți banii gata în mâna mea.

Și cându am dat dumnealui această moșie au fost cu știrea tuturor rudelor mele și a părtașilor mei [de]¹ moșie și i-am dat dumnealui și zapisele celea vechi ale mele de cumpărătoare.

Drept acéea, i-am dat dumnealui [acest al meu]¹ zapis ca să fie dumnealui moșie stătătoare și o[habnică]¹ în veci, dumnealui și coconilor dumnealui, câți Dumnezeu [îi va dăru]¹. Și eu pentru bună și adevărată credință me-am pus [mai jos]¹ degetul și numele, ca să să crează.

Și am s[cris eu....]¹ cu zisa lor ot Blăjești [...leat]¹ 7216.

Eu, Serafim călugăr, vânzător. Eu, diiaconul [Badiul]¹, vânzător. Eu, popa Barbul, ot Blăjești. Eu [...]¹. Eu [...]¹. Eu, Stănâslav Fă[...]¹, dă Cârto[jani]¹.

ANIC, M-rea Stavropoleos, X bis/9.

Orig. rom., hârtie (22 × 30 cm), rupt, șters, pătat și ros de carii; restaurat.

¹ Loc rupt și șters în orig.

² кѣмъ.

X. 1709 (7217) iulie 6

† Милостією Божією, Їѡ Костандин воеводѣ и господинѣ. Дават господство ми сіе пввеленіе господства ми Hierăi mazilul den Cârtojani i Tânasie fuștașul ot tam i brat ego, Stănislav, ca să fie volnici cu această carte a domni<i>i mele de să aibă a-și ținerea toată moșia lor den Cârtojani și den Stâncești, stâneni 700, den câmpu, den pădure, din apă și den siliștea satului, cu tot venitul, de preste tot cât se va alége, cu bună pace de către Matei pitar Cărpenișanul și de către feciorii lui. Pentru că easte a lor bătrână și direaptă moșie de moștenire de la moșii și părinții lor și tot o a ținut cu bună pace. Iar cându a fostu acum la leat 7217, iar Matei pitar, el au fostu cumpărat moșie acolo în Cârtojani, stâneni 100, de la Serafim călugărul Purcel, fără de știrea moșnénilor ce scriu mai sus. Deci, ei, înțelegându cum că ai întrat Matei pitar de

au cumpărat moșie în hotarul lor, această moșie stânjăni ce scriu mai sus, nu l-au îngăduit, ci au mersu de i-au întorsu banii și n-au vrut să-i ia. Ci au venit cu toții de s-au întrebat de față înaintea domni<i>i mele în divan. Și așa pâraia Matei pitar cum cându au cumpărat această moșie, stânjăni o sută în Cârtojani, au fostu cu știrea și cu voia moșnénilor, iar acum nu-l îngăduiescu. Iar Fiera mazilul și Tanasie fuștașul cu ceata lor, ei așa s-au jăluit înaintea domni<i>i mele cum că Matei pitar nu stăpânește numai ce a cumpărat, ci s-au tinsu de le stăpânește moșiia lor priste tot stânjăni 700 [din]¹ Cârtojani și din Stăncești și le-au cosit toate livezile și siliștile, din hotar până în hotar, în silă și pre ei nu i-au lăsat să să hrănească și să-și cosească pre moșiia lor.

Într-acéea, domnia mea adevărându cum că le împresoară Matei pitar moșiia preste tot și le face nediriptate, domnia mea am judecat de vréme ce au cumpărat Matei pitar fără de știrea moșnénilor să-i lepéde banii pre acei stânjăni 100 înapoi. Iar Fiera și Tanasie, după judecata domni<i>i mele, au scos banii în divan de i-au dat în mâna lui Matei pitar denaintea domni<i>i mele și au rămas moșiia pre seama² moșnénilor, iar Matei pitar să n-aibă nicio treabă în hotarul Cârtojanilor și al Stănceștilor.

Iar pentru rândul fânului ce au cosit Matei pitar priste toată moșiia Cârtojanilor și a Stănceștilor, fără de voia moșnénilor, așa am judecat domnia mea cum să ia moșnéni ce scriu mai sus dintr-acel fân părți 6 și lui Matei pitar să-i dea o parte, mai mult nu, pentru că au rămas Matei pitar de judecată din divan dinaintea domni<i>i mele. Инако да нѣст. И исправник, сам рече господства ми.

Юлиѣ 5 дни, въ лѣтѣ 7331 <1709>.

† Іѡ Костандин воеводѣ, милостією Божією господинѣ.

Прочит вел лѡгѡфет.

SJAN Prahova, Documente, LI/17.

Orig. rom., hârtie (21 × 30,2 cm), sigiliu inelar în chinovar.

¹ Loc rupt în orig.

² сѣама.

XI.

1743 (7251) iunie 12, București

† Милостію Божію, Іѡ Миѡан Раковицѣ воеводѣ и господарѣ въсое Земле Влаѡіскіа. Dat-am domniia mea această poruncă a domni<i>i mele sfintei și dumnezeiescului schit de la Roată, ot sudstvo Vlașca, unde să cinstéște și să prăznuiăște hramul Adormirii Preasfintei de Dumnezeu Născătoare și pururea Fecioară Mariia, carele schit din temeliia lui easte zidit și înălțat¹ de un neguțătoriu, anume Iane Popa, fratele Mantei neguțătoriu, fiindu ispravnic la zidirea și înfrumusețarea schitului un Serafim monahul, pământean de acolo den Roată, înălțându-să din temeliia lui acest schit pă vréme cându era curgerea anilor [...]². Deci, nefiind schitul acesta cu supunere la nici o mănăstire din céle

mai mari, ca să-i aibă de grijă și pentru chiverniseala schitului și pentru pomenirea ctitorilor, decii după vrémi stăpânitorii ce au fost la schit, au fost rămas schitul la pustiire și la mare lipsă și stricăciune, încât nici de céle trebuincioase pentru slujba sfintei bisérici nu era pe ajunsu.

Dar, aflându-să aici în țară dān neamul acelui neguțătoriu, a lui Iane Popa ctitorul, un nepot al lui, anume Iane pitar Popa, și auzindu și văzând stricăciunea și pustiirea schitului și cum că să stinge pomenirea neamului său, cugetat-au din râvnă dumnezeiască și au dat și au închinat schitul acesta, cu toate moșăile ce să va fi aflat la sfânta mănăstire a Sfinților Arhangheli de aici din orașul domni<i>i méle, den București, încă fiind cu viață pe acea vréme fericitul răposatul părintele vlădica Stavropoleos, chir Ioanichie, ctitorul și nastavnecul aceștii sfinte mănăstiri a Sfinților Arhangheli. După cum am văzut domniia mea și cartea de închinăciune a schitului de la leat 7237, întru care carte era iscălit și Iane pitar Popa, ctitorul, și alalți nepoți și neamu a lui Serafim monah, întărită fiindu cartea de închinăciune și cu multe mărturii, boiari mari și obraze de cinste. Și după afieroseala aceasta, acel răposat părintele Stavropoleos, cu ce i-au fost puțința dentru al lui osteneală au dires și au înnoit multe ale schitului cât au fost cu viață.

Dar, fiind foarte învechite toate și neajunsu dā nicio parte cu milă domnescă și fiind avut mai înainte vréme oareșce ajutoriu și de la domnie, cându au fost acum cugetat-au la domniia mea cu multă rugăciune părintele Parthenie ieromonahu și nastavnecul mănăstirii Sfinților Arhangheli, arătându domni<i>i méle și hrisoavele răposaiilor domni de mila și ajutoriu schitului ce au avut, însă hrisovul răposatului Antonie vodă de la leat 7187 și al răposatului Ducăi vodă de la leat 7185 și al răposatului Șarban vodă Cantacuzino de la leat 7187, întru care hrisoave avea întărită milă domnească pe an sare bolovani o sută i dā dijmărit i dā vinărici să fie în pace și iertată. Drept acéea și domniia mea n-am lăsat pomenirea răposaiilor domni întru uitare, ci m-am milostivit și domniia mea și am adaos această milă ca să aibă a lua în toți anii³ de la Ocna Telega sare bolovani o sută, la vréme cându iau și alte sfinte mănăstiri. Așăj-derea, să fie în pace și dā vinărici și dā dijmărit bucatele sfântului schit, ca cu această milă și ajutoriu ce le-am făcut domniia mea, să fie părinților călugări de hrană și de îmbrăcăminte, iar răposaiilor domni și domni<i>i méle vécinică pomenire.

Pentru acéea rugăm și cei ce dintru orânduială dumnezeiască vor veni în urma noastră la stăpânirea acestui scaun al țărâi aceștii, au din neamul domni<i>i méle, au din alți streini, să aibă a înnoi și a întări mila aceasta, după cum și noi am urmat celor vechi stăpânitori, dā nu le-am lăsat facerile lor dā bine întru nebăgare dā seamă, ci l-am înnoit și le-am cinstit, după cum să cade celor pravoslavnici oblăduitori, așa și cei ce după trecerea noastră vor fi stăpânitori, îi rugăm să arate mila aceasta asupra acestui schit și Domnul Dumnezeu cel mult milostiv îi va adaoge anii vieții și stăpânirea domni<i>i méle întru îndelungare de ani.

Si am întărit domnia mea hrisovul acesta cu tot sfatul cinstiților și credincioși veliții boiari a divanului domni<i>i méle: pan Iordache Crețulescul vel vornic, pan Grigorie Greceanul vel logofăt, pan Antonache Caliarhu vel ban, pan Ianache Vlasto vel spătar, pan Fiera Brézoianul vel vistier, pan Andronache Palada vel clucér, pan [...]² vel postelnic pan Mihai Bărbătescul vel paharnic, pan Costandin Obedeianul vel stolnic, pan Iordache vel comis, pan Alixandri vel sârdar i pan Drăghici Greceanul vel pitar. Și ispravnic, pan Grigorie Greceanul vel logofăt.

Și s-au scris hrisovul acesta în anul al doilea din a doao domnie a domni<i>i méle, aici în orașul scaunului domni<i>i méle, în București, de Costandin logofețelul, feciorul Savei vornicul, la anii de la Zidirea Lumii 7251 <1743>, iunie 12 zile.

Іѡ Мѣхѣи Раковицѣ вѣсѣвѣдѣ, Божію милостію господарѣ.

Іѡ Мѣхѣи Раковицѣ вѣсѣвѣдѣ <m.p.>

Григоріе Гречѣнѣл вел логофѣт прочитетеном <m.p.>

ANIC, M-reia Stavropoleos, XXIV/7.

Orig. rom., hârtie (30,5 × 44,5 cm), sigiliu mijlociu cu timbru dantelat; semnătura autografa a domnului în cartuș; în frontispiciu stemele unite ale Moldovei (capul de bour) și Țării Românești (vulturul cruciat), fiecare într-un scut oval, surmontate de o coroană închisă și încadrate, stânga-dreapta, de inițialele: Іѡ/М/Р/ВД.

EDIȚII: Facs., *Stavropoleos. Ctitorie, oameni, fapte*, p. 41.

¹ ІННѢЦАТ.

² Loc gol în orig.

³ АННИИ.

XII.

1807 noiembrie 5

Cu plecăciune ne închinăm sfinți<i>i tale.

Cinstite părinte egumene al sfintei mănăstiri Stavropoleos cu sănătate ne închinăm sfinți<i>i și iată că te înștiințăm ca pe un stăpân bun al sfintei mănăstiri și al nostru pentru schitul Roata. După cum știi sfinția ta că să află foarte slabă sfânta biserică și dăzvelită și acum cu ajutorul lui Dumnezeu, aducându-să meșteru, vrem să ne apucăm de lucru să lucrăm. Ci sfinția ta ca un stăpân și ostenitoru să ne trimiți vreo patru mie de cuie de șindrilă și șindrilă de stăjar, iar nu de bradu, și vreo doao sute de piroane mai mari pentru căpriori și patru burgoe să găurim la șindrilă și burgoele ni să va socoti la simbrie.

Și ar fi venit moștenii cu patru cinci cară de lemne de foc, dar de frica muscalilor pergită.

Noiemvrie 5 dni, 1807.

† Eu, Iorga meșterul. † Ion pârcălabul. † Popa Nicolae duhovnic ot schitul Roata.

<verso, adăugat ulterior>: Și eu Ion, sin Oani Izbășăscul, te înștiințezu pă sfînția ta pentru moară că eramu să dau treizeci de lei, iar eu am datu patruzeci la omeni ca să lucreze la biserică. Și mă rog cinstite părinte să mă mai adăști de ceialalți bani și ori voi aduce aicea, o<ri> îi voi da aicea la lucru bisericii.

ANIC, M-rea Stavropoleos, X/87.

Orig. rom., hârtie (12 × 30 cm).

Merchant foundations in Wallachia and their destiny.

I. The „Roata” Skete

(Abstract)

Keywords: Wallachia, seventeenth century, merchants, foundation, Roata Skete.

Merchant's involvement in religious foundations – a phenomenon to be found throughout medieval and early modern Europe – is also documented for Wallachia. Following on the footsteps of the rulers and of the great boyars, merchants imitated the practices of patronage, and at the same time, of piety. Such pious acts are able to provide an insight into this professional group and into its social values, such as the merchants' attachment to the Christian faith, their desire to assert themselves socially and their self-fashioning strategies. Taking into account these initial considerations, the present study focuses on a case study, based on a corpus of unpublished or little-known documents. The case study of such a “merchant foundation” is that of the Roata skete, built in the last decades of the seventeenth century by the merchant Iane Popa (Papa, Pepano), an Epirote, together with an “old man” named Seraphim, most likely a local. Some of the documents are edited in extenso, for the first time, in the appendix of this article. On this documentary basis, a new light is shed on the trading activity carried out in Wallachia by the merchant Iane Popa, but also on the origins and families of the two patrons, as well as on the possible motives for their religious foundation.

Dimitrie Cantemir și cursul istoriei

Andrei EȘANU*
Valentina EȘANU**

Istoria este știința care studiază experiența trecutului, adică drumul parcurs de umanitate, de o țară, de un popor pentru a înțelege mai bine prezentul și de a găsi o cale mai dreaptă, mai înțeleaptă sau cele mai bune soluții pentru acțiunile de viitor. Istoricul ca om de știință nu numai că încearcă să arate cum s-au derulat evenimentele, procesele istorice în înlănțuirea lor firească, dar și tinde să le înțeleagă, să le explice, punând laolaltă întregul spectru de izvoare pe care le are la dispoziție. De aici, orice rezolvare a unei probleme de istorie poate servi sau deveni o lecție pentru specialiștii de astăzi sau pentru cei din viitor.

Dacă așezăm laolaltă întreaga creație cărturărească a lui Dimitrie Cantemir, observăm cu ușurință că istoria ca domeniu de cunoaștere și cercetare ocupă un loc de frunte în preocupările sale științifice. Dimitrie Cantemir, după ani de acumulări și cercetări, a încercat să înțeleagă și el trecutul și încotro se îndreaptă istoria, fie în plan universal și regional, fie în plan național românesc, subliniind în mai multe lucrări și în mai multe rânduri că „sufletul odihnă nu poate afla până nu găsește adevărul, carile îl cearcă oricât de cu trudă i-ar fi a-l nimeri”.

Până astăzi istoricii, și nu numai ei, discută în contradictoriu, propun rezolvări în privința scurtei de tot domnii a lui Dimitrie Cantemir (decembrie 1710 – început de iulie 1711) și mai ales a acțiunii pe care a întreprins-o în scurtă vreme după urcarea lui în scaun. Bineînțeles, este vorba de încheierea la Luțk, la 2/13 aprilie 1711¹, a așa-numitei alianțe cu Petru I, țarul Rusiei, înțelegere care, în viziunea principelui ar fi putut ca, printr-o acțiune comună a celor două armate, să elibereze Moldova de îndelungata stăpânire otomană de

* Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova și Academia de Științe a Moldovei (Chișinău); acad_andrei_esanu@yahoo.com.

** Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova (Chișinău); valentinaesanu60@gmail.com.

¹ *Relațiile istorice dintre popoarele URSS și România în veacurile XV – începutul celui de-al XVIII-lea / Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в., III (1673-1711)*, Moscova, Editura Știința, 1970, doc. 113, p. 323-331. Vezi și Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Tratatul de alianță cu Rusia (Luțk, aprilie 1711)*, în *Dinastia Cantemireștilor (sec. XVII-XVIII)*, coord. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, Editura Știința, 2008, p. 203-207.

pe urma căreia țara ajunsese la mare sărăcie și stare jalnică, aprecieri care îi aparțin chiar lui Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*.

Fig. 1. Dimitrie Cantemir.

Sursa: S. V. Fomin, *Кантемиры в изобразительных материалах*, Chișinău, 1988, p. 14.

De mai multă vreme, problema încheierii alianței cu rușii, în urma căreia Petru I cu armata sa au intrat în Țara Moldovei, este apreciată în mod diferit. Dacă unii istorici văd în Diploma de la Luțk un model de act diplomatic de înaltă ținută, alții o consideră o hotărâre nehibzuită luată în pripă. Or, nu trecuse decât câteva luni de la înscăunarea lui Dimitrie Cantemir și o asemenea acțiune necesita timp mai îndelungat de analiză și pregătire, cu atât mai mult că însuși principele încă nu reușise să-și consolideze tronul. Deosebit de acut se discută această problemă în mediile intelectuale și politice din stânga Prutului, medii în care se afirmă, nu rareori, cu toată convingerea că anume de la acest pas nereușit sau prost gândit de Dimitrie Cantemir, de intrare în alianță cu Rusia în 1711, ni se trag toate relele, căci de atunci s-a deschis calea rușilor spre dezmembrarea ulterioară a Țării Moldovei și ocuparea îndelungată a Basarabiei, atât de țarism, cât și de autoritățile neo-imperiale sovietice cu toate consecințele lor negative.

Cu atât mai mult, chiar pe acele timpuri de mari tensiuni între Rusia și Imperiul Otoman, în Sfatul domnesc și în rândurile boierimii moldave un grup de boieri îl îndemna pe proaspătul principe să mai aștepte până când se vor limpezi lucrurile, „pân să vor bate turcii cu moscalii și care parte a birui cu aceea să ție”² și abia după aceea să ia decizia finală. Aceste frământări din anturajul domnesc a lui Dimitrie Cantemir sunt descrise cu lux de amănunte de martorul ocular al evenimentelor, cronicarul Ion Neculce³.

Pe lângă sfaturile boierilor, Dimitrie Cantemir a profitat și de experiența de domnie a tatălui său Constantin Cantemir (1685-1693) și felul cum acesta s-a descurcat în probleme de relații externe deosebit de complicate, fiind sub supravegherea Curții Otomane; totodată, era asaltat mereu, prin incursiuni și demersuri, de regele Poloniei, Jan Sobieski, importantă putere creștină, care își oferea serviciile pentru eliberarea Moldovei de sub stăpânirea păgână. Principele învățat înțelegea, ba chiar a încuviințat comportamentul și deciziile luate de tatăl său în timpul celor două campanii ale lui Jan Sobieski în Moldova, din 1686 și, respectiv, 1691. Experiența este descrisă cu destule amănunte în lucrarea *Viața lui Constantin Cantemir*⁴, în care autorul arată că bătrânul său părinte, om cu bogată experiență militară și de viață, înzestrat cu un bun simț al realităților politice de atunci, deși înțelegea că ar fi mai bine să-și elibereze țara de sub stăpânirea otomană cu ajutorul creștinilor, în cazul dat, al regelui Poloniei Jan Sobieski, totuși, de fiecare dată, rămânea în tabăra turcilor și a tătarilor, căci, considera el, polonezii nu-i vor putea înfrânge pe aceștia și, cu atât mai mult, să-i apere pe moldoveni de incursiunile și jafurile tătarilor și turcilor. Mai înțelegea Constantin vodă că îi are ostatici la Constantinopol pe fiul său, împreună cu alți fii de boieri⁵, și îi va pune în pericol, dacă se va ridica împotriva puterii sultanului. În același timp, trimitea scrisori regelui în care explica situația, și îl sfătuia pe rege să nu vină cu oaste în Moldova, căci, dacă vor obține unele succese în războiul cu păgânii, ei se vor retrage pe timp de iarnă în Polonia, pe când moldovenii vor rămâne de unii singuri în fața dușmanului, cu riscul unor urmări deosebit de grele (pustiirea și bejenirea țării)⁶. Același Constantin vodă Cantemir, precum arată fiul său în *Istoria Imperiului Otoman*, fiind în tabăra turco-tătară, în contextul frecventelor ciocniri între leși și otomani, sugera soluții favorabile mai degrabă polonilor, decât turcilor; mai mult, în unele acțiuni de pe câmpul de luptă, același domn căuta să-i sfătuiască

² Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959, p. 211.

³ *Ibidem*, p. 205-266.

⁴ Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, VI, tomul I, *Vita Constantini Cantemyrii, cognomento senis, Moldoviae Principis*, cuvânt înainte de acad. Virgil Cândea, studiu introductiv de Andrei Pippidi, ediție critică, traducere și anexe de Dan Slușanschi și Ilieș Câmpeanu, note și comentarii de Andrei Pippidi, indici de Ilieș Câmpeanu, București, Editura Academiei Române, 1996, p. 69-219.

⁵ *Ibidem*, p. 123-124.

⁶ *Ibidem*, p. 121-122.

pe poloni, fie să-i lovească mai izbutit pe otomani, fie să se retragă cu pierderi minimale când era cazul⁷. Adică, chiar și pe câmpul de bătaie, Constantin vodă era prin acțiunile lui de partea creștinilor, deși nu putea să facă aceasta vădit. Dimitrie Cantemir, descriind asemenea evenimente, considera că tatăl său a procedat judicios în situațiile de atunci, chiar dacă rămânea de fiecare dată în tabăra otomană. Când a ajuns și el domn al Țării Moldovei în 1710 și apărut o altă ocazie de eliberare a țării, de astă dată cu ajutorul altei puteri creștine, fiind vorba de Rusia lui Petru I, nu a mai urmat exemplul tatălui său, ci a ales o rezolvare complet diferită celei pe care o împărtășea Constantin vodă, de astă dată rupând total relațiile cu sultanul și trecând de partea țarului. De ce Dimitrie Cantemir a procedat astfel?

Maniera în care descria toate acestea principele învățat arată cu prisosință că el îndreptătea acțiunile tatălui său, ceea ce-i putea servi ca exemplu de urmat, în primăvara anului 1711. Nu cunoaștem dacă Dimitrie Cantemir era informat despre faptul că tatăl său, în 1690, încheiase un tratat cu Habsburgii, în care erau stipulate condițiile intrării în alianță cu aceștia împotriva turcilor, dar cunoștea toate strălucitele biruințe ale austrieilor în luptele cu otomanii, prin care realizaseră importante câștiguri teritoriale. Cu toate acestea, de ce Dimitrie Cantemir nici de această dată nu a urmat exemplul tatălui său, ci a dat prioritate încheierii unei alianțe cu un alt monarh creștin, care până atunci avusese rezultate destul de modeste în rivalitățile cu Poarta Otomană? Poate tânărul principe știa de înțelegerile tatălui său ca domn al Moldovei cu Habsburgii, căci în Diploma de la Luțk preia unele puncte din tratatul din 1690, dar nu a găsit de cuviință să revină și să le continue din simplul motiv că nu se înscriau în noua viziune a lui Dimitrie Cantemir asupra acelor schimbări importante în cursul istoriei, schimbări care se derulau sub ochii săi.

Revenind la sfatul pe care l-a avut Dimitrie Cantemir cu boierii săi, pe când moscalii urmau să intre în Țara Moldovei, este cunoscut faptul că principele a rămas neclintit în hotărârea sa de a rupe relațiile cu Poarta Otomană și de a trece deschis de partea monarhului rus, care pornea în primăvara anului 1711 într-o campanie militară de anvergură spre Dunăre, cu scopul inițial de a lichida tabăra lui Carol al XII-lea de la Varnița. Cât de calculată a fost decizia luată de Cantemir pe atunci, acest lucru s-a văzut ulterior.

În fine, chiar atât de pripit și nechibzuit a fost D. Cantemir când a încheiat această alianță cu Petru cel Mare, prin care a deschis calea armatei rusești pe pământul Țării Moldovei? Pe de altă parte, precum era și firesc, dar și cum s-a dovedit mai târziu, Dimitrie Cantemir nu cunoștea întru totul intențiile țarului. În primul rând, principele nostru nu era informat că, deși rușii repurtaseră o victorie convingătoare asupra suedezilor la Poltava în 1709, Războiul Nordic se împotmolise și, de aceea, Petru I a găsit de cuviință că pentru a mișca lucrurile

⁷ Dimitrie Cantemir, *Opere. Istoria creșterilor și a descreșterilor Curții Othmanice sau Aliothmanice*, studiu introductiv de Virgil Cândea, traducere de Dan Slușanschi, Chișinău, Editura Știința, 2019, p. 335.

trebuie să fie distrus Carol al XII-lea, precum și tabăra sa la Varnița, unde acesta se stabilise cu doi ani înainte după înfrângerea usturătoare menționată mai sus, acțiune care urma să ducă la finalizarea cu succes a războiului cu suedezi la Marea Baltică. Și abia în al doilea rând, Petru I considera că după zdrobirea regelui suedez în condiții mai favorabile ar putea să-și continue ofensiva cu ajutorul popoarelor creștine ortodoxe nord și sud-dunărene, inclusiv al românilor, popoare cărora prin manifestele sale le promitea eliberarea de sub stăpânirea otomană, pentru ca în cele din urmă să ajungă la Constantinopol.

Pentru a încerca să pătrundem în mecanismul luării deciziilor lui Dimitrie Cantemir în primăvara anului 1711, ar trebui să facem o analiză a devenirii lui prin instruire și acumulări de informații, atât în Moldova, cât și la Constantinopol mai ales, dar și prin relațiile sale cu unii ambasadori străini din capitala otomană. Deși părea că de mai mulți ani s-a lăsat în voia muzelor, ne dăm seama, din scrierile sale istorice ulterioare, că era un fin observator a tot ce se întâmpla sub aspect politic și militar în capitala otomană și în plan european în general. Aceasta a dus la formarea sa nu doar ca intelectual rafinat, dar și ca om politic în spiritul vremii. De exemplu, el era informat despre războaiele austro-turcești, de la căderea asediului Vienei până la pacea de la Karlowitz din 1699 și ce a urmat după aceasta și negocierile pe care le-a descris în detaliu, nu rareori cu amuzament în *Istoria Imperiului Otoman*⁸. De altfel, mai ales aceste evenimente, pierderile teritoriale deosebit de însemnate pe care le suferise Poarta, dar și ascensiunea Rusiei ca mare putere europeană prin biruințele la țărmul baltic și Poltava l-au determinat pe Cantemir să considere că, în sfârșit, se deschid perspective largi pentru afirmarea unei monarhii nordice și că aceasta cu siguranță va fi Rusia lui Petru I, putere creștină-ortodoxă care era în plină afirmare pe fundalul „descreșterii” evidente a Imperiului Otoman.

Așadar, în acele împrejurări, Dimitrie Cantemir a chibzuit mult și a găsit de cuviință că se confirmă vechiul „concept de sinteză asupra istoriei universale [care își avea începuturile în profețiile lui Daniel din Vechiul Testament – n.ns.]”⁹, plasând întreaga desfășurare a istoriei omenești în cadrul unor cicluri istorico-geografice”. În conformitate cu aceste reprezentări cu privire la evoluția istorică, principele învățat, conform analizei efectuate de Vasile Harea în studiul său *Ideea ciclurilor istorico-geografice la Dimitrie și la Antioh Cantemir* consacrat acestei probleme, „construiește o concepție a ciclurilor istorice prin care trec de-a

⁸ Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterilor și a descreșterilor Curții Othmannice sau Aliothmannice de la primul început al neamului, adusă până în vremurile noastre, în trei cărți*, ediție de Dan Slușanschi, București, Editura Paideia, 2012, p. 450-453.

⁹ *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, capitolul 11. Profețiile lui Daniel au fost interpretate în Antichitate și în plin Ev Mediu, încât în diferite etape istorice marii cărturari considerau că în succesiunea împărățiilor în plan universal cea de-a patra și ultima împărăție, după Bizanț, Imperiul Otoman și cel Habsburgic, ar fi Rusia (Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, Editura Academiei Române, 1983; Andrei Prohin, *Viziunile profetice bizantine în textele narative din Țările Române (sec. XV-XVI)*, autoreferatul tezei de doctor în istorie, Chișinău, 2015, p. 17-18).

lungul secolelor statele, fiecare izolat și toate la un loc”, „urmărindu-le totodată și deplasarea geografică”. Or, încă din Antichitate de la părintele istoriei Herodot, marii istorici și gânditori au văzut desfășurarea istoriei în strânsă legătură cu mediul geografic și cel climatic. De aici, istoria universală se reduce, conform lui Dimitrie Cantemir, la câteva cicluri, care, alături de succesiunea în timp, aceeași istorie a umanității „se mișcă într-un anumit sens geografic”, se deplasează dintr-un anumit areal geografic în altul, de la răsărit spre miazăzi, iar de la miazăzi spre apus, ca să culmineze cu manifestarea plenară a Acvilonului (vântului arctic), adică a monarhiei nordice¹⁰. În formarea acestui concept istoric, Dimitrie Cantemir s-a sprijinit pe ideile filosofilor antici, conform cărora istoria statelor cunoaște aceleași etape ale apariției, dezvoltării (înfloririi) și decăderii și chiar dispariției, la fel ca și la un individ: nașterea, creșterea, maturitatea, slăbirea, îmbătrânirea și moartea.

În linii mari, această concepție a fost formulată de principe în lucrarea *Monarchiarum physica examinatio / O cercetare naturală a monarhiilor*¹¹. Deși Vasile Harea a analizat această concepție a lui Dimitrie Cantemir în studiul la care ne-am referit mai sus, el nu a întrevăzut importanța acestuia în luarea deciziei principelui nostru de a intra în alianță cu Petru I, care, de fapt, întruchipa monarhia nordică, monarhie care venea să îplinească ciclul celor patru monarhii universale, pe care Cantemir l-a îmbogățit și l-a concretizat în mai multe privințe, în conformitate cu realitățile evenimentelor de atunci și idealul său de a-și vedea patria eliberată de sub jugul otoman. Se știe că lucrarea *Monarchiarum physica examinatio* a fost așternută pe hârtie mai târziu, dar se vede că D. Cantemir o formulase și o luase drept bază teoretică a acțiunilor sale politice în scurta sa domnie. Drept urmare, principele nostru nu a ținut cont de experiența tatălui său, considerând că după cele două campanii ale lui Jan Sobieski în Moldova trecuse 20-25 ani, timp în care situația în plan european și regional se schimbase radical.

Conform teoriei sale, la orizonturile politice ale Europei de atunci se întrezărea apropierea grăbită a monarhiei nordice, a cărei venire, după Cantemir, întârzia pentru mult timp. Și această întârziere avea loc din cauza unei anomalii istorice, care împiedica cursul firesc, natural după Cantemir, al istoriei. Această anomalie, precum o vedea principele, era chiar Imperiul Otoman, pe care îl definește, în aceeași lucrare *Monarchiarum physica examinatio*, drept „un avorton”¹² în cursul firesc al istoriei, în conformitate cu legea naturii, adică în

¹⁰ Vasile Harea, *Dimitrie Cantemir și fiul sau Antioh. Studii*, ediție îngrijită și note de Sorina Bălănescu, cuvânt înainte de Mihail Harea, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1999, p. 99-110.

¹¹ Dimitrie Cantemir, *Icoana de nezugrăvit a științei preasfinte. Pasaje neclare în Catehism. O cercetare naturală a monarhiilor. Elogiu pentru autor. Mic compendiu de logică*, editarea textului latinesc, aparat critic și indici de Florentina Nicolae, traducere din limba latină de Ioana Costa, studiu introductiv de Ștefan Afloroaei, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2017, p. 811-835.

¹² *Ibidem*, p. 815.

conformitate cu voința divinității. Pieirea Imperiul Otoman, pe care o aștepta Cantemir atât de mult, se apropia, dar ea urma să fie grăbită prin acțiunile hotărâtoare ale monarhiei nordice.

Prin urmare, principele Dimitrie Cantemir ca om politic, dar și om de știință, care a încercat să sintetizeze legițile istoriei universale, nu a ținut cont de experiența din trecut, de sfatul unor boieri, deoarece, pe lângă evenimentele politice care se desfășurau pe atunci cu repeziciune în defavoarea Imperiului Otoman, întrevedea continuitatea și afirmarea plenară a conceptului cu privire la cele patru monarhii și că „sălbatica monarhie a othmanilor... ca un avorton și făt din afara legii naturii, a întârziat puțin mersul înainte și cuvenita creștere naturală a fiului și succesorului adevărat, natural și legitim – adică a monarhiei de miază-noapte”, pentru ca să ajungă în cele din urmă „în stăpânirea monarhică”¹³ a Rusiei. Întruchiparea acestui deziderat urma să se realizeze prin acțiunile decisive ale țarului Petru I al Rusiei, care avea să aplice lovituri zdrobitoare Imperiului Otoman și, în felul acesta, să izbăvească Țara Moldovei de stăpânirea multiseclară străină.

Fig. 2. Dimitrie Cantemir călcând firmanul turcesc.

Sursa: S. V. Fomin, *Кантемиры в изобразительных материалах*, Chișinău, 1988, p. 10-11.

¹³ *Ibidem*, p. 827.

Mai rămâne încă un aspect, care necesită explicații suplimentare: este vorba despre semnificația Diplomei de la Luțk, document pe care de altfel l-a întocmit chiar Dimitrie Cantemir, iar Petru I doar l-a sancționat; actul conține un preambul și semnătura personală a țarului. S-a afirmat, pe bună dreptate, că, prin Diploma de la Luțk, Dimitrie Cantemir urmărea a scutura stăpânirea otomană cu ajutorul monarhiei nordice, a recăpăta teritoriile pierdute din vechea provincie românească a Basarabiei, a instaura monarhia ereditară ș.a. În schimb, se pare că nimeni nu a întrevăzut în acțiunile principelui o încercare temerară de a reaseza Țara Moldovei ca stat independent în noul sistem al monarhiei nordice, care urma să se instaureze și să domine, înscriind Patria sa în noua configurație de relații internaționale europene după dispariția Imperiului Otoman.

Din cele expuse mai sus, se observă că Dimitrie Cantemir, în calitate de domn al Moldovei, analizând situația internațională și raportul de forțe pe arena politică europeană, a considerat că s-a schimbat radical cursul istoriei și că, în urma acestor transformări, Imperiul Otoman în curând va dispărea sub loviturile împăraților creștini de la Viena și Petersburg. Principele învățat vedea în Imperiul Otoman o anomalie a curgerii firești a istoriei, adică a legii naturii, și considera că, în curând, ștăfeta în ciclul perindării monarhiilor pe arena istorică va fi preluată de o mare putere creștină ortodoxă – Rusia. Așadar, în scurta sa domnie, Dimitrie Cantemir, prin acțiunile sale, a încercat să schimbe cursul istoriei Țării Moldovei. Învățatul principe a așezat la temelia acestui ideal marile transformări prin care trecea Europa la hotarul secolelor XVII-XVIII, perioadă caracterizată prin ascensiunea celor două monarhii creștine (Imperiul Habsburgic și cel Țarist), însoțită de „descreșterea” continuă a Imperiului Otoman și schimbările radicale în raportul de forțe din Sud-Estul Europei. Aceste reprezentări au fost formulate de Cantemir în celebra sa lucrare *Istoria Imperiului Otoman*. Faptul că, în timpul refugiului său în Rusia, el a formulat și a dezvoltat vechiul concept biblic în lucrarea *Monarchiarum physica examinatio / O cercetare naturală a monarhiilor*, arată că, și după eșecul campaniei de la Prut, acesta rămânea convins că viziunile sale politice și idealul său de a-și vedea țara eliberată de sub stăpânirea otomană și de a o înscrie în noul sistem de relații internaționale sub tutela și protecția monarhiei Nordului, mai devreme sau mai târziu, se vor realiza.

Fiul său, Antioh Cantemir, chiar dacă împărtășea părerea cu privire la evoluția ciclică a istoriei universale, apreciind evenimentele și procesele derulate în lume în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, considera că ciclicitatea nu poate avea un final, cum crezuse tatăl său, ci se repetă prin succesiunea de noi monarhii. Antioh vorbea, mai degrabă, de „echilibrul politic european”, care se confirma prin forța crescândă a statelor europene occidentale. De aceea, nici nu putea împărtăși concepția tatălui său cu privire la supremația Rusiei (ca cea de a patra și ultima monarhie universală), în lume și nici măcar în Europa¹⁴, teze deosebit de actuale și astăzi.

¹⁴ Vasile Harea, *op. cit.*, p. 107-110.

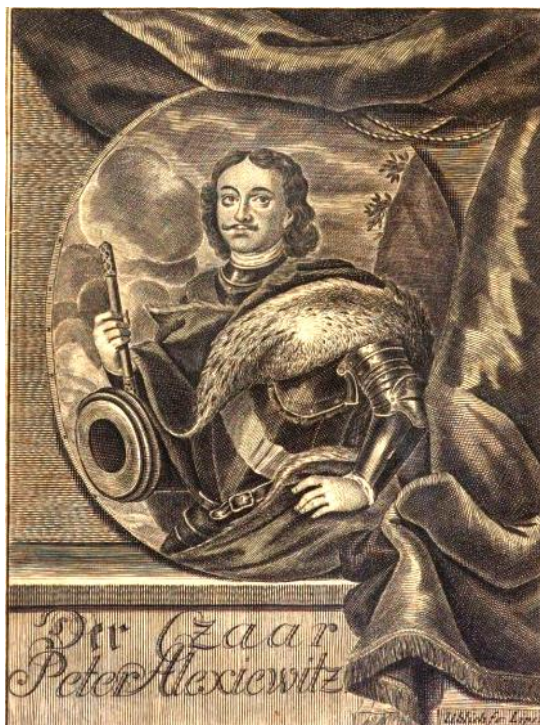

Fig. 3. Petru I al Rusiei.

Sursa: Friedrich Christian Weber,
Das veränderte Russland, I, Frankfurt, 1721, anexa.

Dimitrie Cantemir and the Flow of History (Abstract)

Keywords: Dimitrie Cantemir, Peter the Great, flow of history, philosophy of history, Ottoman Empire, Russian Empire.

This paper shows that history, as a field of knowledge and research, had a prominent place in Dimitrie Cantemir's scholarly concerns. He saw the trajectory of history as a succession of ancient eastern empires, which were replaced by the Roman Empire. In a series of works analyzing the situation prevailing in the early 18th century, Dimitrie Cantemir emphasized that the course of history has radically changed. He claimed that, succumbing to the blows of the European Christian emperors, the Ottoman Empire would soon fall. As a result, history's trajectory will be rearranged after the fall of the old empires. The world historical role of leader will be taken over by a rising Orthodox Christian power – Russia. He thus argued for a definitive break with the Ottoman sultan and for an alliance with Peter I. This alliance aimed to achieve the ultimate goal of overthrowing the heavy-handed Ottoman rule.

**Considerații privind elita politică românească
din Bucovina habsburgică.
Structură socială și participare politică
(sfârșitul secolului XVIII – începutul secolului XX)**

Mihai-Ștefan CEAUȘU*

În momentul anexării părții de nord-vest a Moldovei, cu numele de Bucovina, de Imperiul Habsburgic, la începutul ultimului sfert de veac XVIII, autoritățile imperiale constatau că în noua provincie exista o stare nobiliară, boierimea, destul de numeroasă, care număra în jur de 346 de familii, reprezentând aproximativ 2,04% din cele 17.047 de familii ce constituiau ansamblul populației noii provincii imperiale¹. Aceasta deținea un important rol economico-social și politic, în calitate de mari proprietari funciari, într-o zonă cu o economie preponderent agrară, cum era noua achiziție teritorială habsburgică.

Până în momentul instituirii stăpânirii habsburgice, boierimea alcătuisese elita politică moldovenească tradițională, din rândurile ei recrutându-se cei care alcătuiau aparatul politico-administrativ și juridic al statului Moldova. Această pătură socială era divizată, în linii mari, într-o boierime mare, despre care putem spune că, în viziunea teoriei lui Pareto, alcătua „elita guvernamentală”, fiind un factor decizional important în opera de guvernare a statului, și o boierime mică, ce alcătua „elita nonguvernamentală” și care îndeplinea doar ocazionale roluri de execuție.

La scurt timp după ocupare, reprezentanții clasei nobiliare din Bucovina, pornind de la poziția lor economică și de la situația anterioară, din timpul statului Moldova, când deținuseră toate pârghiile puterii locale, și-au exprimat opțiunea de a participa la actul politic de conducere, în cadrul Consiliului mixt, militarocivil, preconizat a se înființa în noua provincie, la sfârșitul anului 1774². Însă

* Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; msceau@yahoo.com.

¹ Gabriel von Splény, *Beschreibung der Bukowina*, în *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă, îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, *Prefață* de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 263.

² În acest sens, vezi propunerile făcute Consiliului Aulic de Război din Viena de primul administrator militar al Bucovinei, generalul baron von Splény, cf. Mihai-Ștefan Ceașu, *Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1998, p. 64-65.

încercarea elitei politice românești de a se implica la nivel decizional provincial, ca factor de putere, a fost sortită eșecului. Autoritățile centrale din Viena, luând în considerare o serie de factori, au respins propunerile făcute de generalul Gabriel von Splény, primul guvernator militar al Bucovinei. Între acești factori se detașează politica iosefinistă promovată de Curtea din Viena, în frunte cu coregentul Iosif al II-lea. În general, iosefinismul urmărea restrângerea prerogativelor nobilimii, la scara întregului imperiu, în folosul interesului general al statului³. La aceasta se adăuga neîncrederea în loialitatea elitei tradiționale românești, teama că aceasta, mânată de interese proprii, de grup, ar fi putut împiedica aplicarea în Bucovina a unor viitoare reforme structurale, precum și nivelul scăzut al cunoștințelor dobândite prin educație ale acesteia.

Pentru a păstra totuși o legătură deschisă cu elita nobiliară românească, Viena a numit un reprezentant din rândurile sale, respectiv pe boierul Vasile Balș, în administrația provincială. Astfel, acesta a devenit primul reprezentant al elitei românești care ajungea în structurile puterii locale, iar mai apoi, în cele din vârful puterii din Monarhia de Habsburg, fiind numit, mai întâi, concegist în cadrul Consiliului Aulic de Război din Viena, iar apoi, după introducerea în 1787 a Administrației civile în Bucovina, la Cancelaria Unită Boemiano-Austriacă. Câțiva ani mai târziu, în 1791, Balș, înaintat la rangul de baron al statelor austriece, a fost numit în cea mai înaltă funcție politico-administrativă din Bucovina aceluși timp, anume aceea de căpitan districtual, pe care o va păstra până la pensionarea sa, în anul 1805⁴. Prin punerea în retragere a baronului Balș, elita românească a pierdut cel mai important post din structura instituțională a provinciei, ce va fi ocupat mult timp de oameni politici proveniți din vestul monarhiei.

Pierderea autonomiei provinciale și înglobarea din punct de vedere politico-administrativ a Bucovinei în provincia Galizia, dominată etnic de polonezi și ucraineni, iar confesional de catolicism, au reprezentat un permanent prilej de nemulțumire pentru elita românească bucovineană, care va simți tot mai mult nevoia de a-și afirma identitatea națională în raport cu noua stăpânire habsburgică instaurată⁵.

Spre jumătatea secolului al XIX-lea, elita românească, recrutată mai ales din rândul moșierilor de origine nobilă și a clerului ortodox, având un nivel ridicat de cultură și educație, desăvârșit în multe cazuri la Universitatea din Viena sau la alte universități din monarhie, dorea să joace un rol mult mai

³ Horst Glassl, *Das Österreichische Einrichtungswerk im Galizien*, Wiesbaden, 1975, p. 92 și urm.; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 229 și urm.

⁴ Despre personalitatea lui Vasile Balș, vezi Mihai-Ștefan Ceașu, *Vasile Balș, un iosefinist bucovinean*, în David Prodan, *Puterea modelului*, vol. coordonat de Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduțiu și Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1995, p. 132 și urm.; idem, *Noi informații genealogice privitoare la șambelanul Vasile Balș și familia sa*, în AG, II (VII), nr. 1-2, 1995, p. 47 și urm.

⁵ Idem, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș (1756-1832)*, Iași, Editura Junimea, 2007, p. 204 și urm.

important în structurile puterii politice din provincie, decât cel pe care l-a avut până atunci. Se considera că acest lucru s-ar fi putut realiza, mai lesne, în condițiile dobândirii pentru Bucovina a statutului de provincie autonomă în cadrul Monarhiei de Habsburg.

Pentru înfăptuirea programului autonomist s-a realizat un consens ideologic uniform, în sensul că elitele nu au dat expresie publică niciunui dezacord politic profund, ci, din contra, și-au conformat declarațiile cu un ideal național unic și explicit, stabilit „oficial” de cei aflați în fruntea mișcării, precum Eudoxiu cavaler de Hurmuzaki, frații săi Alexandru și Gheorghe sau baronul Iordache Vasilco ș.a. De aceea, dobândirea autonomiei provinciale a devenit, în opinia elitei politice a românilor bucovineni, principala cerință a programului național în anii 1848-1849, până la obținerea acesteia prin Constituția din 4 martie 1849, care declara Bucovina provincie de coroană a Imperiului Austriei, cu titlul de ducat⁶.

Aceeași dovadă a unificării consensuale a elitei românești, ce va atrage de partea sa și celelalte naționalități din provincie, sub stindardul redobândirii autonomiei provinciale, va fi făcută în anii 1860-1861, când pentru scurtă vreme autonomia Bucovinei a fost desființată, odată cu reincluderea sa în Galiția⁷. Solicitățile repetate ale bucovinenilor, în frunte cu Eudoxiu Hurmuzaki, vor găsi în cele din urmă audiența necesară la Viena. Ca urmare, noua Constituție a Monarhiei de Habsburg, din 26 februarie 1861, reiterea punctele privitoare la despărțirea Bucovinei de Galiția, la constituirea unei provincii autonome, cu reprezentanți aleși, prin vot censitar, în Dieta provincială și în Parlamentul central din Viena. Dieta sau Camera legislativă provincială, declarată drept cel mai înalt organ al puterii în reprezentarea și administrarea intereselor provinciei, era compusă din 30 de membri aleși pentru șase ani consecutivi. Mandatele erau împărțite între episcopul ortodox al Bucovinei, care era numit în adunare în virtutea funcției sale, și 29 de deputați aleși, pe baze censitare, de ansamblul populației cu drept de vot din provincie, în cadrul a trei mari circumscripții electorale, respectiv a marii proprietăți funciare, a orașelor și a comunelor rurale⁸.

Începând cu anul 1861, elita românească va avea un rol important în viața publică provincială, exercitând uneori chiar un fel de hegemonie politică în Dieta provincială, cel mai înalt for al guvernării autonome. Ca urmare, în funcția de președinte al Camerei legislative provinciale a fost numit aproape mereu un român. Preponderența economiei agrare în această provincie⁹, la începutul deceniului șapte, dar și în cele următoare ale secolului XIX, a făcut ca, sub raport social, moșierimea de origine nobilă, ca mare proprietară funciară, să dețină

⁶ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. De la administrația militară la autonomia provincială (1774-1862)*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 375.

⁷ Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, vol. III, Czernowitz, 1898, p. 28 și urm.

⁸ Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1848-1918)*, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 85 și urm.

⁹ În anul 1861, dintr-o populație totală de 456.920 de suflete, 87.554 de locuitori, capi de familie, aveau ocupații agricole și numai 14.984, ocupații de tip burghez (ANIC, fond Guvernământul Bucovinei, mapa 2, nr. 7/1861, fol. 72).

timp de câteva decenii poziția de lider în cadrul elitei politice românești. Unele familii de moșieri, precum Hurmuzaki, Vasilco, Flondor, Stârcea ș.a., au întemeiat chiar adevărate „dinastii” politice, care au dominat timp îndelungat viața politică provincială. Alături de moșierime, clerul ortodox, în special cel de rang înalt, a constituit un rezervor de unde s-au recrutat, din a doua jumătate a secolului XIX, reprezentanți de marcă ai elitei politice bucovinene, precum mitropolitul Silvestru Morariu-Andrieuici¹⁰.

Această situație se va schimba pe măsură ce ritmul alert de dezvoltare în sens burghez a societății din Bucovina, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a produs importante transformări în domeniul economic, social și cultural, întărind mereu burghezia provincială. În această perioadă, societatea bucovineană, ca și elita românească, a fost profund influențată de eforturile făcute pe linia ridicării gradului de cultură a locuitorilor provinciei, prin creșterea gradului lor de instrucție și educație, înregistrându-se o creștere spectaculoasă atât a numărului școlilor de diferite grade, cât, mai ales, al celor ce le urmau. Astfel, dacă la scurt timp după redobândirea autonomiei provinciale, în anul școlar 1864-1865, în Bucovina aveam consemnată existența a 156 de școli primare, cu 107 învățători, care erau urmate doar de 8.170 de elevi, dintr-un total de 45.054 de copii de vârstă școlară¹¹, aproximativ o jumătate de secol mai târziu, în anul 1907, datele statistice consemnează faptul că numărul școlilor primare publice a crescut la 476, cel al personalului didactic la peste 1.800 de persoane, iar al celor ce frecventau școala la 92.668 de elevi, dintr-un total de 119.611 copii obligați a urma învățământul primar obligatoriu¹². În aceeași perioadă a crescut și numărul gimnaziilor existente în provincie, ajungând ca în preajma izbucnirii Primului Război Mondial, în anul școlar 1913-1914, la nivelul provinciei să fie consemnată existența a 13 unități de învățământ de nivel secundar, în care studiau peste 6.100 de elevi¹³. În urma insistențelor deputatului român Constantin Tomașciuc și ale Dietei Bucovinei, în cele din urmă, în anul 1875, s-a înființat Universitatea din Cernăuți¹⁴. Noua instituție de învățământ superior, deși adesea acuzată în istoriografia română pentru caracterul ei germanizator¹⁵, a devenit un pol de atracție culturală pentru românii din Bucovina și din afara ei, cu un rol benefic pentru aceștia, la fel ca și pentru celelalte naționalități, contribuind la creșterea gradului lor de cultură și civilizație¹⁶.

¹⁰ Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism, partide și elită politică...*, p. 418-419.

¹¹ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 143.

¹² *Mitteilungen des Statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina*, XIV, Czernowitz, 1910, p. 30 și urm.

¹³ Constantin Ungureanu, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2015, p. 248-250.

¹⁴ Rudolf Wagner (ed.), *Alma Mater Francisco Josephina. Die Deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875*, München, 1975, p. 21 și urm.

¹⁵ Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775-1918*, Cernăuți, 1926, p. 148-149; Ion Nistor, *op. cit.*, p. 216-218.

¹⁶ George Bostan, *Der Beitrag der Universität Czernowitz zur Entwicklung der rumänischen Kultur und der ukrainisch-rumänischen Beziehungen*, în Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (Hg.),

Pe măsura dezvoltării rețelei școlare provinciale și a celei universitare, spre finele secolului XIX se produce o creștere a numărului celor care făceau parte din așa-numita „intelighenție”, prin sporirea numărului funcționarilor, a cadrelor didactice de diferite grade, a celor ce au îmbrățișat profesii liberale. Atracția spre forme superioare de instrucție a fost valabilă atât pentru români, cât și pentru celelalte naționalități din provincie.

Începând cu ultimul deceniu al secolului XIX, intelectualitatea provenită din rândul moșierimii, din lumea urbană și tot mai mult din lumea rurală tindea să ocupe poziții mai importante, atât în cadrul elitei politice românești, cât și la vârful puterii politice provinciale¹⁷. În această perioadă, pe fundalul unei dezvoltări economice, sociale și culturale accentuate, în Bucovina se produce o schimbare de generație la nivelul elitei politice românești, moșierimea fiind nevoită să renunțe la monopolul politic exercitat până atunci și să împartă cu „intelighenția” rolul de lider. Totodată, tendința expresă a intelectualității, de afirmare în viața publică, a dus la o spargere a tiparelor vechiului sistem politico-parlamentar provincial, oarecum bipolar, și trecerea spre un pluripartitism accentuat.

Presiunea schimbărilor survenite în societatea românească, creșterea conștiinței naționale și difuzarea naționalismului, tendința spre democratizarea vieții politice, prin extinderea treptată a dreptului de vot asupra unor categorii sociale mai largi, mai vizibilă la nivelul provincial, au fost tot atâtea elemente ce au forțat „partidele” românești să-și schimbe vechea înfățișare. La rândul său, discursul politic devine mai acuzator și mai violent, dobândind accente demagogice, pe fundalul ascuțirii concurenței pentru atragerea unor pături sociale cât mai cuprinzătoare din rândul electoratului. Tema națională devine preferata discursului politic.

Rolul de lider, ocupat până atunci de aristocrația funciară de esență nobiliară, așa-numiții „bătrâni”, devine tot mai contestat de valul „tinerilor”, proveniți mai ales din rândul „intelighenției”, care urmăreau o transferare treptată a monopolului puterii dinspre moșierime în favoarea sa¹⁸. În aceste condiții, partidul notabilităților de ieri, redus la un grup destul de restrâns de moșieri conservatori, va fi nevoit de împrejurări să se deschidă pentru „tineri” și să tindă spre o cuprindere socială cât mai extinsă.

Ca atare, la înființarea în 1892 a Partidului Național Român, adunarea de constituire a desemnat pentru conducerea partidului un comitet, format din reprezentanți ai „bătrânilor”, cât și ai „tinerilor” politicieni români, ce îl avea în frunte pe marele proprietar funciar conservator, baronul Alexandru von Vasilco¹⁹. În

Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Czernowitz, Bern/Berlin/Frankfurt a.M./New York/Paris/Wien, 1998, p. 123 și urm.

¹⁷ Mihai-Ștefan Ceașu, *Note asupra elitei politice românești în Bucovina Habsburgică*, în „Xenopoliana”, Iași, IV/1-4, 1996, p. 95.

¹⁸ *Ibidem*, p. 100.

¹⁹ Allgemeines VerwaltungsArchiv, Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 31, Bukowina, Kar. 940, Prot. 1069/1892.

scurtă vreme însă, tendințele divergente existente în interiorul partidului, între cele două facțiuni, generate de radicalismul „tinerilor”, dar și de opoziția constantă a „conservatorilor” asupra unor probleme ideologice și de politică concretă, vor pune în pericol unitatea partidului²⁰.

Tensiunile din rândul elitei politice au făcut ca, în primăvara anului 1900, Partidul Național Român să își înceteze temporar existența, odată cu părăsirea rândurilor sale de către bătrânii conservatori, care încheie un pact politic cu președintele țării, pentru a pune capăt opoziției sale la adresa românilor, pact ce a fost dezavuat de „partida tinerilor”. Din această sciziune a luat ființă, în vara anului 1900, Partidul Conservator Român, numit și „Pactist”, sub președinția medicului dr. Ioan cavaler de Volcinski, a cărui bază socială era alcătuită din moșieri și membri ai clerului ortodox²¹. La rândul său, gruparea „tinerilor” radicali români a înființat Partidul Popular (Poporal) Național Român, după modelul partidelor populare ce ființau deja de mai multă vreme în provinciile din vestul monarhiei²². Pentru scurtă vreme, președinte al Partidului Poporal Național, alcătuit în special din intelectuali (învățători, juriști, funcționari), a fost ales juristul George Popovici, iar apoi, după plecarea acestuia în România, Iancu Flondor²³. Noul partid își propunea să militeze pentru înfăptuirea unor deziiderate în domeniul bisericesc, școlar și economic, socotite a fi de importanță națională, dar și pentru adoptarea votului universal și înfăptuirea unei reforme electorale la nivel provincial²⁴.

Câțiva ani mai târziu, nemulțumirile generate de preponderența în plan politic a moșierimii conservatoare, precum și frământările din sânul elitei politice românești vor duce în cele din urmă la apariția, în anul 1903, a unui nou partid politic românesc, Partidul Democrat. Această nouă direcție politică se înscrie în cadrul ideologic al doctrinei reformei sociale, ce se adresa mai ales păturii mici burgheze și care, la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor, a dat naștere unor mișcări reformatoare în Austria, ce militau nu numai pentru o politică socială, școlară sau economică în favoarea păturilor de jos ale populației, ci și pentru obținerea de drepturi politice pentru acestea, prin instituirea dreptului de vot universal²⁵. Conducătorul noului partid românesc, avocatul dr. Aurel cavaler de Onciul, pune accent pe social și economic în activitatea

²⁰ *Ibidem*, Kar. 941, 942, Prot. 2955/1893.

²¹ „Timpul”, Cernăuți, nr. 1 din 1 iulie 1900; nr. 2 din 4 iulie 1900.

²² Klaus Berchtold, *Die politischen Parteien und ihre parlamentarischen Klubs bis 1918*, în Herbert Schambeck (ed.), *Österreichs Parlamentarismus*, Berlin, 1986. p. 163-164; Margareta Mommsen-Reidl, *Österreich*, în Frank Wende (ed.), *Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa*, Stuttgart, Kröner Verlag, 1981, p. 450.

²³ Ioan Scurtu, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, *Enciclopedia de istorie a României*, București, Editura Meronia, 2001, p. 208.

²⁴ Ioan Cocuz, *Partidele politice românești din Bucovina 1862-1914*, Suceava, Editura „Cuvântul Nostru”, 2003, p. 600-601.

²⁵ Albert Fuchs, *Geistige Strömungen in Österreich. 1867-1918*, Mit einem Essay von Friedrich Heer, Wien, Löcker Verlag, 1996, p. 133 și urm.

partidului, ca unul ce se voia a fi reprezentantul intereselor țărănimii, intelectualității rurale și păturii mijlocii din societatea românească, sub lozinca democrației și a liberalismului, principii care vor fi prinse uneori într-o manieră populistă în programul electoral al partidului²⁶.

Divergențele ideologice și de politică concretă existente în sânul elitei politice românești, precum și orgoliile personale vor face ca toate încercările ulterioare de recompunere a Partidului Național Român să aibă rezultate doar de scurtă durată. Practic, disputele dintre cele trei partide românești, cu prilejul alegerilor pentru Dieta Bucovinei și pentru Parlamentul din Viena, vor domina viața publică provincială până la sfârșitul Monarhiei.

În concluzie, putem aprecia că, până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, elita politică românească din Bucovina habsburgică a avut un rol politic minor la nivelul puterii decizionale provinciale, ocupând în cadrul aparatului birocratic al administrației locale funcții executive, de nivel secundar, și doar sporadic rangul de conducător. Din a doua jumătate a secolului XIX, elita românească, recrutată mai ales din rândul moșierimii, va ajunge la vârful puterii politice provinciale. Dezvoltarea cantitativă și calitativă a intelectualității românești, în a doua jumătate a secolului XIX și începutul celui următor, precum și pătrunderea sa tot mai vizibilă în cadrul lumii politice, acuzele la adresa vechii elite și refuzul recunoașterii reprezentativității sale au produs numeroase dezbinări, convulsii și contestări la nivelul elitei politice românești din Bucovina.

**The Romanian Political Elite in Habsburg Bukovina.
Social Structure and Political Participation
(Late 18th Century – Early 20th Century)
(Abstract)**

Keywords: Bukovina, political elite, social structure, Habsburg Empire, Diet of Bukovina, Chamber of Deputies, Imperial Council in Vienna.

In this study I aim to discuss the economic and social structure of the Romanian elite in Bukovina, starting from the annexation of the province by the Habsburg Empire in 1775 until the first decades of the twentieth century. I emphasize the changes that have occurred in its profile during its historical development. At the same time, I examined how the local political elite participated in significant historical events, such as the 1848 Revolution, as well as in the province's political life. This paper focuses on the participation of the local elite in the functioning of the province's parliamentary bodies: the Diet of Bukovina and the Chamber of Deputies of the Imperial Council in Vienna.

²⁶ Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism, partide și elită politică...*, p. 347-348.

Un „caracter nedefinit” într-o societate în schimbare: hatmanul Constantin Paladi-Bogdan († 1831)

Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI*

Spre sfârșitul deceniului al patrulea din secolul al XIX-lea, Constantin Paladi-Bogdan a fost, potrivit mărturiilor vremii, unul dintre candidații favoriți la tronul Moldovei. Pentru deslușirea chipului prin care un personaj cu o biografie scurtă și „agitată”, aproape ignorat în literatura de specialitate¹, a ajuns în această postură, consider utilă o schiță monografică a hatmanului, urmând, pe cât posibil, o analiză pe două planuri.

În primul rând, voi expune elementele esențiale ale „tabloului de familie” în care se plasează hatmanul Paladi², precum și etapele ascensiunii sale politice. Cercetarea *familiei/familiilor*³, precum și a *clanului*⁴ care acționează în interesul unui membru lămurește modul în care se proiectează interesele de grup în planul politicii de stat prin intermediul unui reprezentant, cel mai bine plasat la un

* Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; mihai.amariutei@gmail.com.

¹ Cunoscut doar două lucrări dedicate hatmanului Paladi: Zamfira Pungă, *Contribuții la biografia hatmanului Constantin Bogdan Palade*, în „Buletinul Muzeului Militar Național”, serie nouă, nr. 1/2003, partea a II-a, p. 322-327 (valorificare de etapă a unui capitol din cercetarea doctorală încheiată cu teza *Familia Palade în istoria modernă a românilor*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2006); Aurica Ichim, *Din corespondența hatmanului Costandinică Palade. Scrisori despre casă*, în „Monumentul”, IX, 2007, p. 209-215.

² Segment al logicii cercetării istorice validat de sugestii venite și din alte domenii de cunoaștere, precum cercetarea psihanalitică: „Noi, clinicienii, am descoperit în anii din urmă că nu putem desprinde istoricul unui caz din contextul istoric general, după cum, simetric, este de presupus că, atunci când istoricii încearcă să separe logica evenimentului istoric de biografiile individuale cu care acesta se intersectează, unele probleme istorice de importanță vitală rămân necercetate” (Erik H. Erikson, *Psihanaliză și istorie. Tânărul Luther*, traducere din limba engleză de Dara Maria Străinu, verificarea traducerii: Dragan Stoianovici, București, Editura Trei, 2001, p. 13-14).

³ „Descendenții în linie masculină ai unui personaj, purtători ai aceluiași patronim sau ai unor patronime diferite în ramuri diferite”; vezi Ștefan S. Gorovei, *Clanuri, familii, autorități, puteri (Moldova, secolele XV-XVII)*, în AG, I (VI), 1994, nr. 1-2, p. 89.

⁴ „O colectivitate mai largă, formată din acești descendenți în linie masculină, din urmașii prin femei ai aceluiași personaj, din membrii unor familii înrudite prin cumnăție sau alte descendențe comune; toți aceștia acționează solidar, indiferent de pătura căreia îi aparțin în cadrul boierimii” (*ibidem*).

moment dat, pe baza puterii economice și a calităților personale ale acestuia (așadar, în virtutea *puterii* și *autorității*⁵ dobândite/gestionate de familie/clan).

În al doilea rând, valorificarea unor surse documentare inedite evidențiază integrarea familiei Paladi într-o rețea de conexiuni întinsă de la Constantinopol la Sankt Petersburg, formată în cadrul contextului regional în permanentă schimbare. Imperiul Otoman cunoaște o recalibrare a relației centru – periferie (cu marje noi de mișcare pentru personaje, instituții și relațiile dintre acestea⁶), iar Rusia profită de noua conjunctură pentru impunerea intereselor proprii. Astfel, alături de potențialitățile planului „intern”, rețelele de influență introduc în ecuațiile politice elemente noi, de natură să schimbe percepții și traiectorii.

Două vechi familii boierești: Bogdan și Paladi

Prin părinții săi, Constantin Paladi cobora din două familii importante ale Moldovei⁷. Pe linie paternă, hatmanul era „născut Bogdan”⁸, așadar dintr-o „veche familie boierească”, ridicată la dregătorii din răzeșimea vrânceană în ultimul pătrar al secolului al XVI-lea, iar „de atunci până acu au fost tot mari”⁹. Străbunicul, Ioan Bogdan mare logofăt, a fost unul dintre boierii de frunte ai secolului al XVIII-lea, slujind în cancelaria țării sub domni din familiile Mavrocordat, Ghica, Racoviță și Callimachi. Prin căsătoria cu Bălașa, fiica lui Dumitrașcu Racoviță (fratele lui Mihai vodă Racoviță) și a Ilincăi, fiica marelui spătar Mihai Cantacuzino din Țara Românească, logofătul Bogdan a asigurat urmașilor conexiunile necesare accederii acestora la marile dregătorii ale țării, dar și baza materială care să le susțină poziția¹⁰. Bunicul, Manolache mare vornic,

⁵ „Prin *putere*, voi înțelege capacitatea de a dirija sau influența mersul treburilor publice datorită deținerii unor pârghii în aparatul de stat. Iar prin *autoritate* voi înțelege aceeași capacitate de a dirija sau influența treburile publice, dar întemeiată pe alte criterii: puterea economică pe care o dădea stăpânirea pământului, valoarea morală ori de altă natură a unui personaj, înrudirile și acțiunea unitară, solidară a clanului” (*ibidem*, p. 90).

⁶ În această perioadă, „the Ottoman polity experienced a turn from a vertical empire, in which the imperial elite sustained claims to power through a hierarchical system, to a horizontal and participatory empire, in which central and provincial actors combined to rule the empire together” (Ali Yaycioglu, *Partners of the Empire. The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolution*, Stanford, Stanford University Press, 2016, p. 2).

⁷ Gheorghe Ghibănescu, *Acte genealogice cu privire la familiile Paladi și Bogdan: o spiță și o pisanie*, în AG, anul II, octombrie-decembrie 1913, p. 245-252.

⁸ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, III, ediție îngrijită de Victor Leahu, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 119.

⁹ Paharnicul Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefață de Mircea Angheliescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, București, Editura Minerva, 1973, p. 21-22 și n. 10.

¹⁰ Mihai-Bogdan Atanasiu, *Din lumea cronicarului Ion Neculce. Studiu prosopografic*, cuvânt înainte de Ștefan S. Gorovei, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 158-163. Testamentul său din 16 iulie 1762 lasă descendenților, ca o datorie de urmat, respectarea tradiției (păzirea dogmelor „Bisăricăi Răsăritului. Nicicum să nu lunecați la filosofie lumei aceștie”) și a valorilor de familie: „pe toți cei mai bătrâni ai neamului vostru să-i cinstiți, atât cât la toate cele ce ar fi de folosul și cinstea voastră să-i și ascultați” (I. Tanoviceanu, *Viața și diiata marelui logofăt Ioan Bogdan*, în „Noua Revistă Română”, I, 1900, nr. 3, p. 133).

a fost decapitat în 1778, din porunca domnului Constantin Moruzi, bănuît fiind că a căutat să obțină domnia pentru sine¹¹, întâmplare rămasă în memoria descendenților¹². Căsătoria cu Maria, fiica lui Ilie Costache și a Aniței Sturza, a adăugat la înrudirile familiei legături noi și statornice. Tatăl hatmanului Paladi a fost Gheorghe Bogdan, fiul vornicului Manolache, care prin căsătoria cu Anastasia, fiica marelui logofăt Constantin Paladi și a Ilenei (Ilinca) Costache¹³, a intrat în una din familiile ce-și dezvoltase, vreme de un veac, rădăcini adânci și puternice în pământul Moldovei¹⁴.

Prin această însoțire, Bogdăneștii își uneau patrimoniul și influența cu cele ale Pălădeștilor, construite temeinic de cei din urmă de pe la mijlocul secolului al XVII-lea¹⁵. Vistiernicul Paladi, „om de casă” al lui Vasile Lupu, se căsătorise în Moldova, la fel precum vor face copiii săi, în mediul elitei politice¹⁶, acceptând și folosindu-se de sistemul distribuirii dregătoriilor, cu respectarea ierarhiei și a rețelelor de solidarități cunoscute și acceptate de clasa conducătoare¹⁷. În acest chip, familia Paladi a exercitat „un cvasimonopol asupra dregătoriei de mare vistiernic vreme de aproape un secol”: Toader Paladi, fiul vistiernicului

¹¹ *Famiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, I, coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, București, Editura Simetria, 2004, p. 582, 586.

¹² „Și așa s-au săvârșitu / Bogdanu cel învățatu și multu vestitu” (*Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII-XVIII)*), studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, Editura Academiei RSR, 1967, p. 197-220).

¹³ Zamfira Pungă, *Considerații pe marginea originii și evoluției familiei boierilor Palade până în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Europa XXI”, XI-XII, 2002-2003, p. 84-86.

¹⁴ *Famiile boierești din Moldova și Țara Românească*, I, p. 585.

¹⁵ „Vechimea familiei de 180 ani”, după cum se făcea socoteala în *vidomostia* din anul 1829 (Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Vidomostie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829 (II)*, în AG, I (VI), 1994, nr. 3-4, p. 290). Dimitrie Cantemir include pe „Paladiеști, greci”, între familiile de vază ale Moldovei (*Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, Editura Academiei RSR, 1973, p. 283). Pe la începutul secolului al XIX-lea, tradiția familiei se raportează la o moșie „Palati”, aproape de râul Vardar (Iancu M. Codrescu, *Notiția genealogică despre familia Pălădeștilor*, în „Buciumul român”, III, 1881, p. 535).

¹⁶ „Cette exogamie «ethnique» correspond à une homogamie d'ordre socio-politique. Les alliés autochtones choisis par les allogènes appartiennent très souvent à des familles hautement placées, ce qui devait correspondre au statut récemment obtenu par les Levantins sous la protection de leurs patrons” (Radu G. Păun, *Stratégies de famille, stratégies de pouvoir: les Gréco-Levantins en Moldavie au XVIIe siècle*, în *Social Behaviour and Family Strategies in the Balkans (16th-20th Centuries)/Comportements sociaux et stratégies familiales dans les Balkans (XVIe-XXe siècles). Actes du colloque international 9-10, juin 2006, New Europe College Bucarest*, volume coordonné par Ionela Băluță, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Mihai-Răzvan Ungureanu, București, New Europe College, 2008, p. 23, 30).

¹⁷ „Parfois, leurs compétences et leur fidélité furent appréciées et mises en valeur par les princes, d'autres fois ces liens de service furent renforcés par des relations de parenté et d'alliance. Dans tous les cas, ils contribuèrent d'une manière sensible à construire et à faciliter une carrière” (idem, *Les grands officiers d'origine gréco-levantine en Moldavie au XVIIe siècle. Offices, carrières et stratégies de pouvoir*, în RESEE, XLV, 2007, nr. 1-4, p. 175).

Ion Paladi și al Nastasiei (sora lui Mihai vodă Racoviță), era legat prin diverse forme de înrudire cu majoritatea marilor familii boierești¹⁸.

Începând cu ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, Pălădeștii își extind relațiile în Rusia imperială. La 4 decembrie 1774, Piotr Rumianțev dă o scrisoare de recomandare către autoritățile otomane și rusești ca, în baza tratatului de pace, să înlesnească marelui paharnic Constantin Paladi călătoria ce va face, cu tot avutul său, în Rusia; adaugă un certificat pentru slujbele acestuia ca fost ispravnic de ținutul Bacău și apoi membru al Divanului, cerând pentru el recompensă imperială¹⁹ (mărturiile colaborării cu administrația militară rusă din vremea războiului ruso-otoman fiind adunate și păstrate cu grijă de familie). Maria Paladi, fiica vistiernicului Toader, a fost căsătorită cu Arghir Bostangioglu²⁰, implicat în treburile țării, mai întâi la Constantinopol, apoi în Moldova, încă de sub domnia Callimachi²¹; în vremea administrației militare ruse din anii 1768-1774 este mare postelnic, obținând de la Rumianțev recomandări ce-i sunt de folos în călătoria îndelungată pe care o face în Rusia, la Kiev, Moscova și Petersburg, împreună cu sora sa, Sofia, și tot avutul lor. Bogata corespondență, în limba greacă, din anii 1775-1778, cu soția (rămasă în țară) și cumnatul Constantin Paladi, dezvăluie poziția importantă pe care o are în preajma curții țarinei (la un moment dat, avea temeuri să creadă că va fi numit consul general la Iași) și legăturile stabilite cu mediul politic și de afaceri de acolo²². În ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea, Pălădeștii poartă corespondență cu mari

¹⁸ „Prin soția sa, Anița, era înrudit cu familia domnească a Cantemireștilor, iar prin căsătoriile copiilor săi și-a creat o întinsă rețea de înrudiri în Moldova sau chiar dincolo de hotarele ei, la Constantinopol și în Muntenia” (Mihai Mîrza, *Revolta boierilor moldoveni din vara anului 1750: reconstituire factologică, ipoteze, semnificații*, în Cristian Ploscaru, Mihai-Bogdan Atanasiu (ed.), *Elitele puterii – puterea elitelor în spațiul românesc (secolele XV-XX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 267-268, 275). Copiii săi (Maria, Smaranda, Ileana, Catrina, Zoița și Constantin) s-au căsătorit în familii precum Bostanoglu, Cantacuzino, Sturza, Razu, Ruset, Catargiu, Costache (Zamfira Pungă, *Familia Palade în istoria modernă a românilor*, p. 51-53).

¹⁹ AN-Iași, Documente, 436/59 și 60.

²⁰ În unele documente ale vremii este pomenită ca „postelniceasa Maria Pălădoia Arghiroaia” (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socer, 1904, p. 46, 49; XVI, București, 1909, p. 216-217, nr. 104).

²¹ Idem, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, Institutul de Arte Grafice și Editura „Minerva”, 1902, p. CV, CXLVIII, 457, nr. 99; II, București, 1903, p. 187, nr. 75; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VII, Iași, Tipografia „Dacia”, 1912, p. XXVIII, XXXI; Paul Păltănea, *Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir (III)*, în AII, XXVIII, 1991, p. 385-387; Zamfira Pungă, *Considerații pe marginea originii și evoluției familiei boierilor Palade*, p. 89.

²² AN-Iași, Documente, 436/67-107. Pe lângă chestiunile mărunte, de familie, scrisorile trimise în țară de fostul postelnic vorbesc în detaliu despre afaceri cu blănuri și cercul său de cunoștințe (apar des menționați Mihail Cantacuzino, Grigori Potemkin și Piotr Rumianțev, cu care ia masa). A fost primit de țarină, care îi dăruiește 800 de robi. Nu se mai poate întoarce în Moldova (turcii știu că este rus și acum nu poate să treacă la turci), astfel că, la 10 mai 1775, îi scrie soției la Iași pentru a o convinge să vină alături de el (Măriuța să lichideze averea din Moldova: „Se știe că fără parale nu poți merge nici în Rai!”): „[...] încercăm viața în Rusia un an-doi și dacă nu ne convine plecăm unde dorim. Eu am ajuns acum boier rus din supus turc și nu pot să mă fac din nou postelnic sau căminar [...]. A fi boier în Rusia înseamnă să nu te temi decât de Dumnezeu și de împărăteasă”. Speră, totuși, să obțină de la Constantinopol hațișerif ca să-și păstreze satele din Moldova.

negustori, patriarhul de la Ierusalim și călugării athoniți de la mănăstirile Vatoped și Ivir, oglindă a întinselor relații construite în timp.

Primele dregătorii: „boierii și epistasi potrivite”

În acest mediu s-a născut, pe la 1792, Constantin, care primește la botez numele bunicului matern, naș fiindu-i Grigoraș logofăt la Mitropolie. Orfan de mamă la doar doi ani și jumătate, este înfiat de bunicii Pălădești. Testamentul vornicului Constantin Paladi, din 16 aprilie 1794, stipulează: „Îndatoresc pe numitul nepot ca, în viața lui cât și a clironomilor săi, parte bărbătească să numească cu numele niamului meu, adică cu porecla Palade”²³. Și nepotul Constantin a purtat toată viața numele Paladi, cu care s-a semnat, românește (fig. 1) și grecește (fig. 2), „adaosul” de Bogdan (înainte sau după Paladi) fiind însă folosit, uneori, de contemporani²⁴.

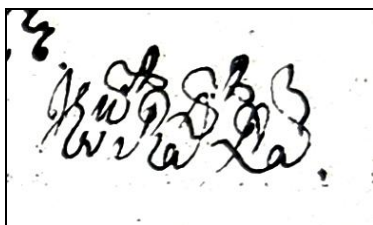

Fig. 1. Semnătura românească a hatmanului Constantin Paladi (scrisoare din 1819).

Sursa: AN-Iași, Documente, 413/109.

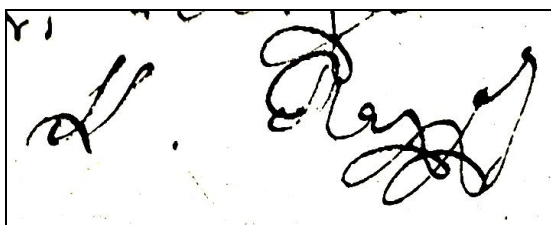

Fig. 2. Semnătura grecească a hatmanului Constantin Paladi (scrisoare din 1824).

Sursa: AN-Iași, Documente, 436/247.

Pe lângă nume, Constantin Paladi primește și întreaga avere, deloc puțină, a testatorului (moșii, cârciumă și dughene, o casă în Iași, ce nu era încă gata în momentul redactării testamentului), administrată de bunica Ilinca, epitropi fiind mitropolitul, amândoi episcopii țării și egumenul mănăstirii Slatina²⁵.

²³ Gh. Ghibănescu, *Testamentul vornicului Constantin Paladi și al soției sale Ilinca Costachi*, în „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare”, XXVI, 1915, nr. 9-10, p. 246.

²⁴ Între prenumerații unor tipărituri grecești din Iași regăsim pe hatmanul Paladi: Nikephoros Theotokis, *Chiriadromion*, II, Iași, 1816, p. 438 (nenumerotată) – „Arhon hatmanos kirios Constantinos Paladis Bogdanos”; Dimitrios Govdelas, *Elemente de aritmetică*, Iași, 1818 (p. 360, nenumerotată) – „Arhon hatmanos kirios Constantinos Palladis”. *Chiriadromion*-ul lui Theotokis, carte devenită foarte populară în epocă, „conținea același îndemn la cultură, criticând cu asprime pe părinții care nu se îngrijesc de educația copiilor” (Ștefan Lemny, *Societate și istorie. Locul istoriei în spiritualitatea veacului XVIII românesc*, în AIIAI, XXIV/2, 1987, p. 317).

²⁵ Dar „când ori tatăl său să va sili a-l lua din mâna noastră, sau el crescând cu blagoslovenia lui Dumnezeu de se va îndărăpnici și va vre să să deosebească de noi amândoi, atunce ponturile câte sunt spre folosul lui să nu să ție nici într-o socoteală, neavând cât de puțină tărie, socotind ca cum nici ar fi scrisă” (Gh. Ghibănescu, *Testamentul vornicului Constantin Paladi*, p. 247-248). Sămânța neînțelegerilor cu ginerele Pălădeștilor se deslușește din slovele unei prevederi testamentare: „Măcar că ginerele Gheorghe Bogdan caminar poate să socotească că i s-au făcut

După moartea soției, marele căminar Gheorghe Bogdan a plecat în străinătate, de unde nu s-a mai întors în țară până la moartea sa, întâmplată la Roma (probabil la 10 iunie 1827²⁶). În toată această perioadă, relația dintre tată și fiu s-a menținut încordată, pricina fiind averea familiei. Gheorghe Bogdan a trecut mai întâi prin Paris²⁷, apoi prin Viena (unde se afla în 1817), Florența și Roma. În toată această vreme, s-a interesat de creșterea și educația fiului său²⁸ și, în egală măsură, de gestionarea moșiilor sale din țară, de care se ocupa serdarul Iordache Oprișan²⁹, întrucât nu avea încredere în capacitățile administrative ale „țarigrădeanului” Constantinică³⁰,

strâmbătate, dar niciuna dintre moșiile arătate mai sus nu li să cuprindă venitul cu venitul moșiei Valea Sacă ce i-am dat-o zestre, fiind moșie bună și de frunte” (*ibidem*, p. 249). În august 1810, Ilinca Paladi își scria, la rândul ei, diata, ambele acte fiind păstrate de nepot: „Aceste 2 testamente sunt cuprinse într-un caet șnuruit cu ceară roșie și cu pecetea hat. Constantin Paladi” (*ibidem*, p. 253). Pentru Ilinca Paladi și testamentul ei, vezi Elena Bedreag, *Testamente din Moldova veacului al XVIII-lea: autoritatea și vulnerabilitatea femeii*, în SMIM, XL, 2022, p. 290-292, 299-303 și anexa 4).

²⁶ Nicolae Iorga, *Vicisitudinile celui dintâiu student moldovean la Paris: Gh. Bogdan*, în AARMSI, seria III, tomul XIV, 1933, p. 395; Nicolae Docan, „Cubăia” – soția lui Constantin vodă Cantemir, în AIIX, XXVIII, 1991, p. 355.

²⁷ Dacă în ianuarie 1802 mai era încă în Moldova (Nicolae Iorga, *Vicisitudinile celui dintâiu student moldovean*, p. 368), la 12 martie 1803, un anume A. Rally, într-o scrisoare către Talleyrand, arată că „M. George Bogdan, noble Moldave, venu à Paris par raison de santé et pour y étudier la jurisprudence, se plaint d’un vol assez considérable qu’on lui a fait à l’Hôtel d’Irlande” (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor* [în continuare: Hurmuzaki, *Documente*], supliment I, vol. II (1781-1814), documente culese din Archivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu, București, Stabilimentul Grafic Socec & Teclu, 1885, p. 255, nr. CCCLI).

²⁸ Într-o scrisoare din 10 octombrie 1807, căminarul scrie (grecește) soacrei sale în chestiunea educației fiului: precepte igienice și sfaturi să învețe franceza, germana, latina (AN-Iași, Documente, 436/50).

²⁹ La 31 mai 1817, scrie serdarului să preia de la Constantinică „ocârmuirea” treburilor sale din Moldova, „așa precum el li-au priimit din mâna frăține-mieu”, fără a ține cont de unele „ponturi” făcute de viitorul hatman în unele afaceri („Mă supărasem puținel că te înșală Constantinică”). Pentru unele din aceste încurcate litigii iscate de fiul său, Gheorghe Bogdan scrie „consulului ghenărariului rusăsc”, iar de va fi nevoit, va scrie „și împăratului rusăsc însuși [...]. Eu nu știam că consulii străini în țara aceea pot face ci li place”, remarcă care nu poate fi considerată decât un element retoric, nicidecum o naivitate atât de accentuată. Continuă părintele: „De a fi vreun vicleșug or vreo greșeală și smintială a copilului, [...] plătiască-i Constandinică din punga lui, iar nu să-ș acopere greșala cu numili și punga mē (afar-acee încă am și scris bădița să-i fii epitropu, că neghiobu acela poati face o mulțime de bicsnicii, dacă nu l-oi strângi la vreme)”. Cum fiul este cu totul dedicat intereselor sale personale și ale domniei, stârnește vituperările părintelui („[...] și la el o început a să îndăsa obraznicul, dar lasă-l, că de nu l-oi tămădui eu, să nu fii Gheorghii Bogdan pe lume asta!”), pornit cu totul împotriva grecilor, după cum se vede în scrisoarea din 25 ianuarie 1819 către fratele Dimitrie mare vornic: „Eu, bădiță, în țările acele nu mai vin, cu toate că eu n-oi înceta de a ruga pe Dumnezeu a purure pentru sănătatea și fericirea a tuturor adevăraților moldoveni [...], nevoind a mai avē tot pricini, atât cu Costandinică, cât și cu blăstămății de greci” (*ibidem*, p. 373).

³⁰ În scrisori adresate fratelui Dimitrie în anul 1819, Gheorghe Bogdan se referă la fiul său: „[...] neștiind eu, tot am scris la Constantinică, măcar că țarigrădianul niciun răspunsu nu mi-au făcut”; „[...] cât pentru dânsul, de vreme că au hotărât să moară țarigrădian, poate să să ducă și la Bagdad, dar avere sa negreșat că nu va merge” (*ibidem*, p. 375).

pe când se afla în slujba lui Scarlat vodă Callimachi, sau mai târziu, când acesta revenise în țară sub Ioan Sandu Sturza³¹.

Aflat sub tutela bunicilor materni, Constantin Paladi a fost îndrumat să intre în dregătorii și în rosturile mai adânci ale vieții alături și prin grecii ponegriți de tatăl său. S-a căsătorit cu Ralu Callimachi (1814)³², fiica lui Scarlat vodă, de la care Ilinca Paladi obținea promisiunea că nepotul va fi răsplătit cu „boierii și epistasis potrivite”. Avere avea destulă³³, iar domnița mai adăuga zestrea ei. Nunta princiară i-a deschis larg calea slujbelor țării, urcând cu rapiditate pe scara dregătoriilor. Până la îmbrăcarea caftanului de hatman, Constantin Paladi fusese comis (ianuarie 1814) și mare agă (în aprilie³⁴) – la 3 septembrie, aga Paladi solicită domniei alegerea hotarelor și „stălpirea” vetrei Târgului Frumos, care prin hrisovul din 23 iunie fusese dăruită domniței Ralu³⁵ (așadar, nunta princiară a avut

³¹ La 18 august 1823, Ioan vodă Sturza scrie căminarului Gheorghe, „acel ci să află înstreinat la Roma”, în calitate de epitrop al averii acestuia, „ca unii aproape rude, văr primari”. Doi ani mai târziu, „înstrăinatul” căminar este în conflict declarat cu toată lumea, inclusiv cu domnul țării: „Măria sa vodă cu greșală ia titlul de părinti obștesc a Moldovvei. Întâi că nu-i domnu din clironomii, și apoi au uitat că Poarta îi poroncești să să po(a)rti bini cu boerii pământeni, iar nu să-i dezbraci”, așa cum vrea să facă cu el; mai mult, „faci mai multu măria sa, că au făcut obraznic și nesupus și pe copilul meu. Așa faci un părinte? Așa au făcut el cu copilul meu când l-au scos din robii” (*ibidem*, p. 379-380).

³² Domnul l-a făcut „hatman la acea căsătorie, al cărora pomeniri s-au ținut multă vreme ca niște rarități din acel timp, pentru că lucsul ce s-au văzut atunci și cheltuielile făcute de acele casă mari, numai la nunta visternicului Roznovanu cununat de senatorul Milașevici au urmat în țară” (Postelnic Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ediție, introducere și note de Andrei Pippidi, București, Editura Academiei Române, 2017, p. 203-204). La 3 martie 1815, Constantin Paladi îi scrie starețului mănăstirii Neamț să se roage pentru sănătatea lui și a domniței, „mai vartos aflându-să măria sa domnița îngreunată și apropiată acum și de facire” (AN-Iași, Documente, 258/48; Zamfira Pungă, *Familia Palade în istoria modernă a românilor*, p. 69).

³³ Pe lângă ceea ce a moștenit, Paladi adaugă propriile cumpărături, precum cele din 1815, în Românești (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XIII, Huși, Tipografia „Lețcaș” George Jorica, 1923, p. 63-64, nr. 71, 72, 74; p. 70-72, nr. 82, 83 ș.a.). Se mai adăugau și veniturile obținute din valorificarea concedării de „mile” domnești, precum cea de sare (Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1987, p. 43).

³⁴ Zamfira Pungă, *Familia Palade în istoria modernă a românilor*, p. 230.

³⁵ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 588-589, nr. 41 și nr. 43; p. 592, nr. 45; Marius Chelcu, *De la prima atestare documentară până în secolul al XIX-lea*, în *Monografia orașului Târgu Frumos*, autori: Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Marius Chelcu, Ionuț Minea, colaboratori: Ion Alexa-Angheluș, Dan Fripis, Manuel Stănescu, prefață de Victor Spinei, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 252-254. Pe lângă Ștefănești (moștenire) și Târgu Frumos, Paladi primește învoire domnească, la 15 mai 1818, pentru întemeierea târgușorului Podu Iloaiei, cu zile de iarmaroace (*Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri, 1776-1861*, Moldova, Seria A, II, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului din RPR, 1960, p. 160-161, nr. 105; *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III/2, cuvânt înainte de Nicolae Cajal, coordonarea volumului, studiu introductiv, selectarea documentelor, ediție critică, indici de Ladislau Gyémánt, Lya Benjamin, București, Editura Hasefer, 1999, p. 15, nr. 163; *Evreii din România în texte istoriografice. Antologie*, introducere, selectarea textelor, note și comentarii, traduceri din limbile maghiară, germană și franceză, bibliografie și indici de Lya Benjamin, București, Editura Hasefer, 2004, p. 177-178, 199).

loc în toamna aceluia an). În calitate de hatman „halea” (al doilea)³⁶, își îndeplinește atribuțiile funcției, neuitând de administrarea și înmulțirea averii, a sa și a părintelui său³⁷, de la care primește împuternicire în acest sens (și căruia îi trimite banii proveniți din veniturile moșiilor părintești, la Viena, alături de vești despre familie și domnul țării). Creditează negustori, face donații bănești la Sfântul Mormânt, cumpără cu sume mari (valoare, ambalaj și transport) cărți nemțești (Friedrich Schiller, August von Kotzebue), mărturie a gusturilor sale literare³⁸. Grija pentru patrimoniul material îl îndeamnă pe hatmanul Paladi să solicite informații, în 1819, despre existența în Transilvania a unei lăzi pline „cu ispisoaci scrisă cu slovi di aur și peceti și iscălituri domnești pe hârtii pergamment”, privitoare la „târguri, orașii țării și alte moșii”, printre care Ștefănești (unde hatmanul stăpânea moșia târgului, dăruită de Ioan Mavrocordat, la 20 mai 1745, vistiernicului Toader Paladi, străbunicul său)³⁹ și Târgu Frumos. Serdarul Ștefan Stârcea, vechilul lui Paladi pentru treburile Ștefăneștilor, îi arăta hatmanului că între aceste vechi hârtii ar putea fi și unele privitoare la „privileghiuri de a țării, care sânt trebuitoare acum în vreme aceasta”; stăpân al moșiilor a trei târguri, Paladi era interesat de recuperarea unor documente vechi ce i-ar fi susținut dreptul de proprietate în cazul unor litigii, dar nu avem știre dacă actele din lada ardeleană au ajuns cumva la el⁴⁰, probabil că nu, având în vedere că în 1819 și-a însoțit socrul mazilit la Constantinopol.

³⁶ La 3 februarie 1817, Constantin Paladi este reconfirmat în dregătoria de hatman al 2-lea (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tomul X, partea B, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1902, p. 488; Constantin V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni. I. Portarul de Suceava. II. Hatmanul și părcălabul de Suceava*, cu o prefață de Constantin C. Giurescu, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1935, p. 111-112; *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, editate de Ioan Caproșu, III (1805-1826), Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2011, p. 313).

³⁷ Condica Vistieriei din 1816 arată deja un hatman Paladi înstărit, cu moșii, părți de moșii și scutelnici (slugi fără bir) ce-i asigurau un venit consistent, după cum se vede și din catastifele catagrafiei fiscale din 1820 (Corneliu Istrati, *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1816*, Iași, Editura Academiei RSR, 1979, p. 24, 28, 58-60, 92, 99, 100, 104, 106, 108, 113, 116, 119; *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1820*, editor Corneliu Istrati, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 146, 150, 159, 160, 292, 319, 341, 394, 412, 413, 422, 425, 438, 452, 474, 526). Ține cu strictețe evidența veniturilor, în care notează încasările și cheltuielile (AN-Iași, Documente, 589/101).

³⁸ AN-Iași, Documente, 436/167, 169, 170, 173, 176, 178, 180, 183-187.

³⁹ Gh. Pungă, *Noi contribuții privind istoria târgului Ștefănești (sec. XVIII – mijlocul sec. XIX)*, în AIIAI, XVIII, 1980, p. 322-344.

⁴⁰ Corneliu Istrati, *Știri despre documente moldovenești în Transilvania la 1819*, în „Revista arhivelor”, anul X, 1967, nr. 2, p. 181-186; Ștefan Lemny, *Societate și istorie*, p. 330 („Interesul său nu avea, desigur, o motivație sentimentală, ca pasiunea pentru trecut, ci una practică: speranța de a aduna noi dovezi în sprijinul stăpânirii sale”); idem, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, Editura Meridiane, 1990, p. 178. În locuințele dregătorilor Moldovei se păstra arhiva „instituției” pe care o diriguia fiecare dintre ei. La 19 iunie 1833, arhivistul statului Gheorghe Asachi solicita Sfatului Administrativ să ia măsuri pentru a ridica o ladă de documente din casa hatmanului Paladi, din care cele publice să fie date în păstrarea Arhivei Statului: „[...] o adunare de asemenea acturi de la casa logofătului Paladi trecând la clironomul său răposatul hatman Constantin Paladi, au încăput în mâinile dumisale Vasiliei Stârce, fostul logofăt de casa răposatului

Rolul important pe care hatmanul Paladi îl deține în anturajul lui Scarlat Callimachi este observat de călătorii străini în trecere prin Iași anilor 1817-1818, care sunt prezentați la Curte de către ginerele domnesc („comandantul șef, căci acesta era titlul său pompos”)⁴¹. Alegerile hatmanului în ceea ce privea integrarea sa în structurile de putere ale vremii păreau a fi fost cele potrivite. Intrase, prin căsătorie și prin relațiile mai vechi ale familiei Paladi, în cercurile Fanarului, precum și în cele mai largi, regionale, întinse de la Petersburg la Locurile Sfinte ale Orientului⁴². Viitorul său părea a sta sub cele mai bune auspicii, cu atât mai mult cu cât casa Callimachi era una dintre cele patru alese de către Poartă, în ianuarie 1819, pentru „monopolul” tronului Principatelor (alături de familia lui Dimitrie Moruzi, negociatorul păcii de la București, a lui Alexandru Suțu și Mihail Suțu)⁴³, chestiune care era adusă la cunoștința hatmanului, în detaliu, de sursele sale constantinopolitane, arătându-se și motivele înlăturării „localnicilor”⁴⁴.

În anul 1819, pe lângă inițiative precum înființarea a trei noi căpităanii de margine, la hotarul cu Bucovina austriacă⁴⁵, hatmanul este pomenit în sursele istorice privitoare la episodul revoltei populației ieșene împotriva grecilor (luna iunie). Măsurile impuse de autorități în legătură cu epidemia de ciumă din acel

hatman, și să află astăzi închise în o ladă la dumnealui banul Mihalachi Negre, ce este epitrop numitului Stârce, carele are încă și foae sau opisul acelor acturi” (Gheorghe Ungureanu, *Figuri de arhiviști români. Gheorghe Asachi, 1788-1869*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului din RSR, 1969, p. 110, nr. 53).

⁴¹ Barthelemy Bacheville, ajuns în Iași la 22 iunie 1817, cu speranța (neîmplinită) de a intra în slujba domnului Scarlat Callimachi, subliniază în relatarea călătoriei sale că hatmanul Paladi „l-a rugat să primească o locuință în palatul său, l-a prezentat la Curte” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, I (1801-1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, redactor-responsabil Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 726). La rândul său, William Mac Michael, în trecere prin capitala Moldovei între decembrie 1817 și ianuarie 1818, în contextul decesului unei fiice a lui Constantin Paladi și a domniței Ralu, participă, în chiar seara înmormântării, la revista gărzii hatmanului, în curtea caselor acestuia, căruia i se adresează cu apelativul „Excelență” (*ibidem*, p. 733).

⁴² În această perioadă, liderii ortodocși din Balcani s-au îndreptat spre patronajul rusesc, legând expansiunea Rusiei cu interesele unui Orient ortodox văzut ca întreg, fără însă a renunța total, în mod aparent paradoxal, la identificările regionale sau „naționale” (vezi St. K. Batalden, *Metropolitan Gavriil (Banulesko-Bodoni) and Greek-Russian Conflict over Dedicated Monastic Estates, 1787-1812*, în „Church History”, Vol. 52, No. 4, December 1983, p. 468-478). În anii 1817-1819, ajutoare bănești se îndreaptă din Moldova spre școli din lumea greacă, precum cea din Chios; printre binefăcători, hatmanul Paladi apare cu o mare sumă de bani în lista publicată de revista „Ερμής ó Λόγιος”, ce se tipărea la Viena, în 1819 (Ariadna Camariano-Cioran, *Aides pécuniaires fournies par les pays roumains aux écoles grecques (II)*, în RESEE, XVIII, 1980, nr. 1, p. 68).

⁴³ „Regulamentul privind eligibilitatea la Principatele Moldovei și Țării Românești și la posturile de dragoman al Porții și al Amiralității” (5/14 ianuarie 1819) a fost gândit ca urmare a intrigilor și „uneltirilor contrare voinței guvernului otoman” pentru ocuparea domniilor în Principate (Theodor Codrescu, *Uricarul*, I, ediția a II-a, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1871, p. 126-131; Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, București, Imprimeria Statului, 1896, p. 545-549; Andrei Oțetea, *Un cartel fanariot pentru exploatarea Țărilor Române*, în SRdI, anul XII, 1959, nr. 3, p. 112-121).

⁴⁴ AN-Iași, Documente, 436/203.

⁴⁵ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tomul X, partea B, p. 322-323.

început de vară ieșeană⁴⁶ au declanșat o „zurba”⁴⁷, în care Paladi (în acel an, hatman și pârcălab al Sucevei⁴⁸) a apărat Curtea domnească de furia târgoveților⁴⁹.

Urmându-și socrul la Constantinopol după mazilirea acestuia⁵⁰, hatmanul Paladi scrie de pe malul Bosforului (Curu-Ceșme), în 1820, celor de acasă în legătură cu polițe și doctorii⁵¹. Scarlat Callimachi primise, după plecarea de pe tronul Moldovei, un firman de apreciere a meritelor în slujba Porții și un caftan prețios la sosirea în capitala sultanilor, poziția sa „în cadrul aristocrației fanariote” devenind „extrem de însemnată”. Mai mult, în contextul evenimentelor începutului de an 1821 (declanșarea mișcării Eteriei), Callimachi este numit domn al ambelor

⁴⁶ Pentru acest episod și context, vezi Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 206-208; Theodor Codrescu, *op. cit.*, VII, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1886, p. 78; Hurmuzaki, *Documente*, X (1763-1844), adunate, adnotate și publicate de Neculai Iorga, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socac, 1897, p. 52-54, nr. LVII, LVIII; D. Constantinescu, *Însemnări despre răscoala tătarășenilor din 1819*, în CI, XVIII, 1943, 373-379; Gh. Duzinchevici, *Date noi asupra răscoalei tătarășenilor din Iași și asupra sfârșitului domniei lui Scarlat Callimachi (1819)*, în SRdI, tomul 21, 1968, nr. 1, p. 63-81; Al. Zub, *Cu privire la unele frământări din Moldova în anul 1819. Un episod din viața Mitropolitului Veniamin Costachi*, în MMS, vol. XLV, 1969, nr. 3-4, p. 1915-216; Natalia Trandafirescu, *1819. Revolta populară din Moldova. Detalii inedite*, în „Revista arhivelor”, anul LXVII, vol. LII, 1990, nr. 2, p. 152-167; Sorin Grigoruță, *Epidemiile de ciumă în Moldova la începutul secolului al XIX-lea. Studiu și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, p. 25-27, 84-88, 128-135.

⁴⁷ În legătură cu această chestiune, despre care află din gazetele europene, Gheorghe Bogdan scria fratelui său în luna august a celui an: „Bădiță, aud că s-au făcut zurbă în țara aceea. Gazeturile însuși facu pomenire și dumilevoastre nu-mi scriți mii nimic. Fi-va vitezător moldoveni precum văd în gazeturi? Or să gonească pi ticăloșai de greci din Moldova? Alt chip nu rămâne ca să fii fericită țara noastră” (Nicolae Iorga, *Vicisitudinile celui dintâiu student moldovean*, p. 375).

⁴⁸ Gh. Ghibănescu, *Iașii în 1820 (după catagrafia lui Mihail Gr. Suțu vodă)*, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal din Iași, fasc. 3, 1923, p. 15.

⁴⁹ Theodor Codrescu, *op. cit.*, VII, p. 73-86; N. A. Ursu, *Relatarea protopopului Lazăr Asachi despre răscoala de la Iași din anul 1819. O interesantă pagină din istoria reportajului românesc*, în AIIX, XXXIX-XL, 2002-2003, p. 654-655, 665-666; în relatarea unui martor ocular la evenimente: „Deodată am văzut pi zid doi boieri, carele unul, după cum am auzit, era ginerile Înălțimii Sale lui vodă, dumnealui hatmanul Costandin Bogdan Palade: pre acesta dar l-am auzit strigând: «Părinte protopope Lazare, sârguiește a depărta gloata de aicea!» [...] La mitropolie călătorul vede pe mitropolit, pe aga și pe hatman îndemnând mulțimea să se întoarcă la casele lor”.

⁵⁰ Hurmuzaki, *Documente*, p. 63, nr. LXXVII.

⁵¹ AN-Iași, *Documente*, 436/218; Sorin Iftimi, *Doamna Smaragda Mavroyeni, soția lui Scarlat Callimachi vodă (c. 1773-1837)*, în *Interferențe româno-elene (secolele XV-XX)*, volum editat de Leonidas Rados, cu o prefață de Alexandru Zub, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2003, p. 90, n. 13. În timpul sejurului său oriental, trecând prin Constantinopol în 1821, Marie Louis de Marcellus descrie o ceremonie din reședința familiei Callimachi, un botez fastuos (și nu o nuntă): „Je ne puis détacher ma pensée de ce festin fatal auquel j’assistai chez le prince Callimaki, ancien Hospodar de Moldavie. [...] On célébrait les noces de la jolie princesse Ralou Callimaki avec un hetman Moldave. Nous étions soixante conviés autour d’une table opulente. Les archevêques de Césarée et d’Éphèse, les princes et princesses Morusi, Soutzo, la nombreuse famille des Callimaki, les Spathars, les Postelnicks, enfin, le patriarche Grégoire qui venait de terminer la cérémonie du mariage. [...] Les princes agitent leurs verres pour boire à la santé de l’auguste enfant; la jeune épouse sourit au doux augure de la naissance d’un fils annoncée pendant le repas du jour de ses noces” (*Souvenirs de l’Orient*, II, Paris, Debécourt, Libraire-Éditeur, 1839, p. 519-521).

Principate (25 aprilie), situația de la nordul Dunării permițând însă numai trimiteră de caimacami la Iași (Ștefan Vogoridi) și București (Costache Negri)⁵².

Exilul (1821-1825)

Evoluția ulterioară a evenimentelor a reprezentat pentru Constantin Paladi o cezură brutală în biografia sa. Mișcarea inițiată și condusă de Alexandru Ipsilanti a produs reacția imediată a Porții, concretizată, printre altele, prin îndepărtarea „infidelilor greci”⁵³ din centrul puterii otomane, executarea multora și exilarea celor mai norocoși. Pe malul Bosforului, spaima cuprinsese vechile familii ale Fanarului, căci mânia sultanului lovea în foștii și actualii dregători ai Porții, dovediți sau numai bănuți de legături ascunse cu eteriștii lui Ipsilanti⁵⁴. Deși Scarlat Callimachi a încercat să-și salveze familia și apropiatii, semnând, alături de ierarhii Patriarhiei ecumenice și notabilitățile constantinopolitane, excomunicările rebelilor⁵⁵, este exilat în Asia Mică (la Bolu/Boli)⁵⁶, unde moare

⁵² Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a Catedralei mitropolitane din Iași*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1888, p. 377-379, nr. CDXIX; A. D. Xenopol, *Istoria și genealogia casei Callimachi*, București, Tipografia Curții Regale, F. Göbl și Fii, 1897, p. 132-133; Mihai Țipău, *Domnii fanarioți în Țările Române, 1711-1821. Mică enciclopedie*, ediția a 2-a revăzută și adăugită, cuvânt înainte de Pashalis M. Kitromilides, București, Editura Omonia, 2008, p. 59.

⁵³ Documentele otomane din acele luni abundă în referințe de acest tip: „Although it has been established that the Greek infidels, without cause, have united, lowborn and highborn alike, in order to engage in treason and abominable deeds against the Sublime State of Islam and against anyone who calls himself a Muslim, God will soon destroy those infidels and bestow victory on the nation of Muhammad” („*Those Infidel Greeks*”). *The Greek War of Independence through Ottoman Archival Documents*, I, edited by H. Şükrü Ilıcak, Leiden – Boston, Brill, 2021, p. 34-35, nr. 573/8).

⁵⁴ „Approximately fifty people from the Mavroyianni, Kallimaki, Hançerli, Negri, and Mavrokordato families, who were not clearly associated with the uprising, were nevertheless exiled to various cities in Anatolia. Along with the Fanariots, their whole retinues were exiled, even the agents of the boyars in Istanbul and the boyars themselves. The properties of all those who were involved in the revolution were confiscated; and this was achieved on a massive scale. The Ottoman archives preserve registers listing thousands of individuals and their confiscated properties, some of which were returned back to their owners after the revolutionary years” (H. Şükrü Ilıcak, *The Revolt of Alexandros Ipsilantis and the Fate of the Fanariots in Ottoman Documents*, în *The Greek Revolution of 1821: A European Event*, edited by Petros Pizani, Istanbul, The Isis Press, 2011, p. 235).

⁵⁵ Emmanouil G. Chalkiadakis, *Reconsidering the Past: Ecumenical Patriarch Gregory V and the Greek Revolution of 1821*, în „Synthesis”, Vol. 6, 2017, No 1, p. 183-184.

⁵⁶ „An imperial order has been issued commanding Iskerlet [Skarlatos Kallimaki], Voivode of Wallachia, who is currently in the capital, to reside in Bolu with his family and dependents until law and order are reestablished. He and his retinue have been sent to that town together with an assigned guardian. [...] Although we have ordered Iskerlet to reside in Bolu, it is necessary that he is also kept in custody during his residence there. When the voivode, his family, and his retinue arrive in Bolu, you shall place him in a secure mansion in the Muslim district of the town. You shall not let anyone visit him, nor allow him to mingle with anyone, particularly with the *reaya*. He will be exchanging letters through you, and he himself, his retinue, and family shall be kept in custody, so that they cannot have contact or exchange letters with anyone in anyway” („*Those Infidel Greeks*”). *The Greek War of Independence*, p. 118, nr. 573/262).

în condiții neclare (octombrie 1821)⁵⁷, după ce fratele său, marele dragoman Ioan, fusese surghiunit, apoi decapitat, iar tatăl Alexandru, întemnițat⁵⁸.

Constantin Paladi și-a însoțit familia în exilul anatolian, mai întâi la Bolu, unde a rămas câțiva ani. Corespondența⁵⁹ purtată în această perioadă (1823-1825) cu persoane din țară⁶⁰ și din Constantinopol surprinde, cu note dramatice pe alocuri, traiul greu, suportat cu dificultate de hatmanul rămas singur (domnița Ralu murise, după o boală grea), și încercările susținute pentru a obține iertarea sultanului și revenirea în Moldova, cu ajutorul persoanelor influente⁶¹. Neglijat de rude, părăsit de prieteni și compatrioți⁶², scrie unui prieten că au scăpat toți, afară de el, anunță că și-a pierdut nădejdea că va mai „vedea lumina soarelui”, așa cum s-au învrednicit alții, solicită bani pentru a depăși situația grea, insistă însă pentru păstrarea discreției asupra eforturilor întreprinse pentru eliberarea sa, mai ales față de compatrioții ingrati⁶³.

În vara anului 1824, în contextul pregătirii evacuării Principatelor de către trupele sultanului și a negocierilor ruso-otomane în această chestiune, circulă unele vești despre eliberarea hatmanului Paladi, care se dovedesc însă neadevărate, deși în spatele lor stau ecouri ale intervențiilor întreprinse pe diverse căi

⁵⁷ *Ibidem*, p. 242, nr. 574/339, și n. 2.

⁵⁸ Sorin Iftimi, *op. cit.* p. 89; Mihai Țipău, *op. cit.*, p. 59; H. Şükrü Ilıcak, *op. cit.*, p. 237-238. Nicolae Suțu, nepot de soră al lui Scarlat Callimachi, rememorează masacrele din 1821: „Furia turcilor nu cunoștea margini; vă amintiți torturile îngrozitoare cărora clerul le-a căzut victimă în masă, masacrele care au exterminat familii întregi din Fanar și au făcut-o multă vreme pe mama să deplângă pierderea crudă a fraților și a tatălui ei, bătrân orb de aproape o sută de ani, închis și silit să-și cerșească pâinea de toate zilele” (*Memoriile Principelui Nicolae Suțu mare logofăt al Moldovei, 1798-1871*, traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 71).

⁵⁹ În cea mai mare parte, scrisorile trimise și primite de Constantin Paladi în acești ani sunt redactate în limba greacă; traducerea epistolelor selectate pentru acest studiu a fost făcută de Lidia Cotovanu, căreia îi mulțumesc cu această ocazie.

⁶⁰ Administrarea averii hatmanului a rămas în grija lui Ștefan Roset fost mare vornic, „epitropul purtător de grijă al averilor hatmanului Costandin Palade ce le are în pământul acesta” (*Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri*, p. 96, nr. 60; hrisov domnesc din 25 iulie 1823).

⁶¹ Spre deosebire de „indecenții” săi compatrioți („În ce privește cele ce-mi scrieți aici despre patrie, văd că trebuie să-mi caut altă patrie, și să-mi fac alți prieteni”), care în lipsa hatmanului doresc să-l înșele („să aveți în vedere ce fel de oameni sunt, întrucât din cauza lor mă chinui de atâta timp în jugul prizonieratului, dorind să mă și lase gol”), Paladi contează în special pe ajutorul unui anume Manase: „Nu mă îndoiesc că vă deranjez și vă împovărez, dar la cine altcineva să recurg dacă nu la cinstita dumneavoastră persoană, pe care o am aproape ca pe un tată și o iubesc ca pe un frate. [...] Căci voi doi sunteți exemplul de cinste și de curaj, și oameni foarte rari în acest veac amăgitor și corupt” (AN-Iași, Documente, 436/247; scrisoare din 16 septembrie 1824).

⁶² Din pricina „compatrioților noștri ridicoli și inumani” („cunosc vicii și neomenia alor mei”), situația sa este disperată: „Nu vrea [Dumnezeu?] să scap, dar poate că voi fi înmormântat aproape de preaiubita mea soție. Lacrimile mă îneacă și nu mai țin pasul cu această chestiune foarte neplăcută. Acum trebuie singur să car apă din heleșteu pentru a mă spăla și mânânc brânză și pâine, căci nu pot să gătesc. Iată pe scurt halul în care sunt și nenorocirea mea” (*ibidem*, 436/254; scrisoare din 10 august 1824).

⁶³ *Ibidem*, 436/228, 248, 255, 258, 262, 269, 270.

în acest sens⁶⁴. Două scrisori ale hatmanului Paladi, din octombrie 1824, nu par a anunța apropierea momentului atât de așteptat. Un prieten este rugat să plătească 500 de piaștri la biserica Sf. Nicolae din Prinkipo (Büyükağa), insulă din Marea Marmara, pentru sufletul soției sale⁶⁵, în vreme ce, în altă misivă, își deplânge soarta ingrată, fără nicio nădejde a eliberării⁶⁶. Solicită, în continuare, să fie ajutat sau măcar mutat într-o localitate cu biserică creștină⁶⁷, iar un Alexandru căminar, trimițându-i hatmanului socoteli de la Iași și o procură pentru Drăghici, aduce în discuție pe beizadeaua Nicolae, fiul domnului Ioan Sandu Sturza și reprezentantul acestuia la Poartă, care a primit o sumă de bani în chestiunea hatmanului⁶⁸.

Evenimentul mult așteptat se produce în 1825, după un prim pas făcut spre sfârșitul anului precedent⁶⁹. La 1 decembrie 1824, un anume Hriste Ioniță scria deja, din Constantinopol, lui Constantin Paladi, felicitându-l pentru mutarea la Brusa și speranța că în curând va fi eliberat și va pleca în patrie⁷⁰, mișcare confirmată și de alte misive (în februarie 1825, un Moruzi scrie hatmanului felicitându-l pentru ieșirea din exil, cu speranța că acesta, odată întors acasă, va stărui pentru aranjarea unor interese ale sale⁷¹). Vestea despre eliberarea lui Paladi,

⁶⁴ Consulul rus la Iași, Andrei Pisani, scrie din Chișinău în 14 iulie 1824: „On annonce aussi que le boïard moldave hetman Constantin Palladi, gendre du feu prince Charles Callimachi, a été ramené de l'exil, où il était en Asie, à Constantinople. Mais on exige également de lui une rançon de 100.000 piastres... Le prince a même reçu des ordres pour donner aux intendants de ce boïard toute l'assistance nécessaire, afin qu'ils puissent se procurer promptement cette somme”; la 26 iulie, însă, Alexander von Miltitz, reprezentantul Prusiei la Poartă, scrie curții sale că Pisani minte în ceea ce-l privește pe boierul Paladi (N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 700).

⁶⁵ AN-Iași, Documente, 436/298.

⁶⁶ *Ibidem*, 436/246.

⁶⁷ *Ibidem*, 436/249.

⁶⁸ *Ibidem*, 436/278. La 25 mai 1825, chehaia marelui vizir îi confirmă lui Constantin Paladi primirea depeșei sale de sosire în Moldova și a frumoaselor daruri (12 perechi de blănuri de samur rusești); scrisoarea era adresată către „excelența sa, respectatul, înaltul meu prieten apropiat, boierul Constantin Paladi, boier vestit în Moldova” (*Catalogul documentelor turcești*, II (1455-1829), întocmit de Mihail Guboglu, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului din RSR, 1965, p. 524, nr. 1865). În 1837, fostul domn arată într-o notă către Secretariatul de Stat al Moldovei: „[...] la 1822 în vreme când eu am primit domnia, aflându-să la Bolu răposatul hatman Constantin Paladi ginere M.S., cu rogăminte și cu lacrimile mele am câștigat milostivire monarhului și s-au dat iertare, carele ajutorat fiind prin fiul meu beizade Necolachi și înadins capichehaia ci am avut lasat spre aducere aminte strălucitului Reiz Efendi de atunci, cu a me cheltuială au venit aici și după cerere sa i-am dat moșiile calimahești” (Alex. Băleanu, *Acte privitoare la domnia lui Ioan Sandu Sturza voevod*, în „Revista arhivelor”, vol. III/2, nr. 8, 1939, p. 212-213, nr. IV).

⁶⁹ Într-o poruncă sultană la către guvernatorul Silistrei, din 4 februarie 1825, se arată că Paladi a fost transferat la Brusa, dar, în urma cererilor formulate din partea Moldovei pentru acordarea unei grațieri lui „Kostaki” și celor trei copii ai săi, astfel încât acesta să se poată întoarce în țară, „permisiunea de eliberare a fost acordată cu milă”. O copie a documentului este trimisă lui Nicolae Sturza, atrăgându-se atenția acestuia că aserțiunile sale privind eventualele plăți făcute unor dregători otomani pentru eliberarea hatmanului Paladi nu sunt adevărate („*Those Infidel Greeks*”. *The Greek War of Independence*, p. 781, nr. 580/8).

⁷⁰ AN-Iași, Documente, 436/243.

⁷¹ *Ibidem*, 436/309. La 7 septembrie 1827, din Constantinopol, Smaranda Moruzi scrie hatmanului Paladi, asigurându-l de prietenia ei sinceră: „Să trăiți și să aveți sănătate, căci toate

„tânăr și bogat boier moldovean”, cu implicarea domnului Moldovei⁷², ajunge în gazetele apusene spre mijlocul lunii martie⁷³ (chipul în care este redactată știrea pare a indica o sursă bine informată, probabil o persoană din cadrul consulatelor din Iași). Eliberarea din exil a hatmanului Paladi, văzută ca un gest de bunăvoință a Porții la solicitările repetate ale domnilor Principatelor, în contextul restabilirii relațiilor diplomatice cu Rusia (rămâne un fapt interesant că doar numele tânărului boier moldovean apare menționat în relatările contemporanilor), este un element care apare în diverse lucrări tipărite în acei ani⁷⁴. Sosirea lui Paladi la Iași este, iarăși, un eveniment reflectat de câteva gazete europene la începutul lunii iunie a anului 1825, care subliniază „suferințele” hatmanului îndurate în lungul său exil⁷⁵.

Din analiza informațiilor referitoare la anii de surghiun ai hatmanului Paladi, se poate constata existența unei rețele de oameni fideli personajului nostru, care,

celelalte se îndreaptă. De asemenea, măria ta, care meritați toată stima și fercirea, să știți că acest noroc este nespus și merge la cei care îl merită, iar atunci când dispare, oricând rămâne virtutea și până la urmă nu rămâne nerăsplătită de către Dumnezeu cel înalt. Omul desăvârșit și bun și nobil găsește mulțumire în sufletul său. Ce să facem, aga meu, într-o lume ce e pe dos? Mă închin cocoanei Săftița, îi sărut dulce mâinile dragi. Rog pe măria ta să mă țină minte și să-mi aibă în vedere prietenia sinceră de-a lungul vieții” (*ibidem*, 436/344).

⁷² Un firman din 19-28 ianuarie 1827 arată că Paladi a fost eliberat la „cererea actualului domn Ioan Sandu Sturza și a boierilor moldoveni”, după ce hatmanul, prin moartea soției, „a considerat că nu mai este rudă cu neamul grecesc, ceea ce l-a determinat să-și ceară eliberarea și întoarcerea în Moldova împreună cu cei trei copii ai săi” (*Catalogul documentelor turcești*, II, p. 549, nr. 1960).

⁷³ „De Jassy, le 20 février. Le rétablissement des relations diplomatiques entre la cour impériale de Russie et la Porte ottomane, commence à produire dans notre pays des effets salutaires, et on nous fait espérer le prochain retour du consul russe. Les boyards qui avaient été détenus dans des forteresses, ont été élargis depuis longtemps. Plusieurs familles grecques du Phanar, qui depuis le commencement de la révolution, languissaient en exil en Asie, ont eu la permission de retourner dans leurs foyers. De ce nombre est le jeune et riche boyard moldave M. Constantin Palladi-Bogdan, gendre du feu prince Charles Callimachi, et qui, après avoir éprouvé toutes les vicissitudes de cette malheureuse famille et avoir perdu son épouse dans l'exil, vient aussi de recouvrer sa liberté. Il la doit aux instances particulières de S.A.S. notre hôte bien aimé” („Journal de Bruxelles”, N° 75, Mercredi, 16 Mars 1825, p. 1). Știrea era publicată, o zi mai devreme (datele, în stil nou), în „Baireuther Zeitung”, Nro. 52, Dienstag, 15 Marz 1825, p. 338, apoi de „Antwerpsche Gazette”, N° 33, Jeudi 17 Mars 1825, p. 2 (în aceste două gazete apare, în plus, știrea căsătoriei, la Constantinopol, a prințului Nicolae Sturza cu Maria Ghica, la care participase mama mirelui).

⁷⁴ Fedor Iwanitschew, *Geschichte des russisch-türkischen krieges*, II, Ilmenau, 1829, p. 61.

⁷⁵ „L'hetman Constantin Pallady-Bogdan est aussi de retour à Jassy de son exil en Asie, où il a languì pendant plusieurs années, par suite des désastres de la famille du prince Gallimachi, dont il était le gendre. Le récit de ses souffrances et de celles de ses compagnons d'infortune, offrent beaucoup de détails intéressants” („Journal de Paris et des départemens”, le 2 Juillet 1825, p. 4); în același grupaj de știri ieșene este relatată întoarcerea, în aceeași vreme, de la Constantinopol, a doamnei lui Ioan Sandu Sturza, care participase la nunta fiului ei, Nicolae, așa încât este posibil ca în suita care revenea la Iași să se fi aflat și hatmanul Paladi. Știrea este reluată în „Gazzetta di Milano”, N° 192, Lunedì 11 Luglio 1825, p. 55; „Diario di Roma”, Num. 55, Mercoledì 13 Luglio, p. 16; „Giornale del Regno delle Due Sicilie”, N° 164, Sabato 16 Luglio 1825, p. 655; „Gazzetta di Firenze”, N° 85, Sabato 16 Luglio 1825, p. 3 (toate datele apariției gazetelor sunt pe stil nou).

în momente-cheie ale parcursului său biografic, i-au stat aproape, ajutându-l să depășească greutățile depărtării de țară. Unele dintre acestea nu pot fi identificate: vechilul Manase, un doctor Leondrini/Lontrini (care avea, se pare, ceva influență în mediile puterii otomane, îndeajuns să promită hatmanului intervenții pentru eliberarea sa), un anume Hriste Ioniță.

În schimb, i-au rămas alături câțiva slujitori loiali, puțini, unul dintre ei fiind Iordache Capșa, grec de neam, care l-a însoțit pe Paladi la Țarigrad, apoi în surghiun la Bolu, revenind alături de hatman în Moldova pentru a-și construi propriul drum în slujbele țării⁷⁶. Un altul este Gheorghe Opreșan, apropiat familiei⁷⁷, care s-a îngrijit de moșiile lui Paladi în anii exilului și ulterior, până la moartea acestuia⁷⁸.

Iordache Drăghici, tatăl „cronicarului întârziat” Manolachi, a fost un alt personaj care l-a sprijinit pe hatmanul Paladi în acei ani. La 23 octombrie 1824, Drăghici îi scrie exilatului Paladi că acceptă să-i administreze averea⁷⁹ și că a vorbit cu domnul țării și cu alte persoane influente să-l readucă în patrie⁸⁰.

⁷⁶ La întoarcerea în Moldova, Capșa „au slujit, după venirea rușilor de la 1828, scriitor în Divanul împlinitor. Iar după înființarea Reglementului s-au rânduit la carantina Galațului, unde l-au boierit ban” (Paharnicul Costandin Sion, *op. cit.*, p. 137). Din „foaia de calitate” întocmită în 1834, aflăm că Iordache Capșa se născuse (în 1799) și învățase la Iași, vorbea greaca, franceza, turca și rusa, fiind funcționar pe lângă Divanul împlinitor, având atestate în acest sens de la autoritățile militare ruse, precum și „mulțămire monarhicească” pentru „slujbile ce au săvârșit în vremea armiei rosienesti” (*Funcționarii din Principatul Moldovei în epoca Regulamentului Organic (1832-1858). Documente, I, Registrele generale ale Ministerului de Interne și Comitetului Sănătății (1834)*, editori Mihai-Cristian Amărieș și Simion-Alexandru Gavriș, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, p. 183).

⁷⁷ În *vidomostia* boierilor Moldovei întocmită în 1830, tabelele ținutului Tutova sunt scrise de paharnicul Gheorghe Opreșan, sameș în ținut, care însemnează la unul dintre Pălădeștii recenzați că „vechimea familiei este de 180 ani” (Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *op. cit.*, p. 290).

⁷⁸ „Ajuns la avere și tinzând la ranguri cât mai înalte, activul și socotit Gheorghe Opreșan [...] a luptat „pentru cea ridicare în cinuri care, pe vremea Regulamentului organic, era consacrarea”. Constantin Paladi păstrează legăturile cu Opreșan, ispravnic de Tutova pe la 1829, căruia îi arendează moșiile rămase de la tatăl său, și căruia îi scrie, la 4 februarie 1830: „[...] dar ci să fac în vremi când eu acum, însărcinat fiind și cu slujba hătmăniei, însuși de ali meli trebuinți casnici nu pociu să-mi caut” (Nicolae Iorga, *Wilhelm de Kotzebue și momentul de prefacere modernă a societății moldovenești*, în AARMSI, seria III, tomul XV, 1934, p. 220, 252). Îngrijind de averea Bogdăneștilor (Gheorghe Bogdan, tatăl, și polcovnicul Lascăr Bogdan, vărul hatmanului Paladi) din ținutul Tutova, prin aceștia fiind cunoscut domnului Ioan Sandu Sturza, paharnicul Opreșan a strâns o mică avere. Un Ioniță Opreșan, pe care nu-l pot plasa într-o legătură genealogică cu paharnicul Gheorghe (poate, fiu al acestuia), face „carieră” în ținutul Tutova, fiind sameș (AN-Iași, Vistieria Moldovei, dosar 159/1843, f. 109 v.-110 r.), semn al importanței legăturilor cu boierimea locală pentru accederea în dregătorii mai mari sau mai mici.

⁷⁹ În 1819, Iordache Drăghici supraveghează construcția casei din Iași a hatmanului Paladi (Aurica Ichim, *op. cit.*, p. 210).

⁸⁰ „La sosirea mea, după cum spuneam, la Înălțimea Sa, a avut loc o discuție pe larg despre eliberarea domniei sale. [...] Acum că s-a făcut și celălalt *magzar* din partea întregului aparat boieresc de aici, când va ajunge rapid la beizadea în Țarigrad, să nu piardă timpul și să-i scrie căminarului (?) Alexi să vorbească cu Prealuminăția sa și despre celălalt capitol și sperăm din partea nemăsuratei milostiviri a Împăratului rapida eliberare a domniei sale și plăcerea de a reveni

Influența sa la curtea lui Sturza se datorează viziunii sale „liberale”, plăcută primului domn pământean al veacului al XIX-lea, astfel explicându-se cariera sa rapidă⁸¹. Spre deosebire de Ionică Tăutu, cu care era înrudit în spirit și viziune, „Iordachi Drăghici, înalt dregător, cultiva prietenii politice cu rușii și turcii deopotrivă”. Luptând cu „avida oligarhie” a marii boierimi a țării, vremelnice biruitoare în 1827, care rămăsese „îndărătnic dușmănoasă «parvenitului» care avea încrederea domnului pământean”, „Iordachi Drăghici și odraslele sale – de fapt, un clan întărit de numeroase legături de rudenie sau clientelă – fac experiența dizgrației”⁸². Prietenia cu Iordache Drăghici și folosirea conexiunilor⁸³ acestuia (în mediul politic și financiar⁸⁴, deopotrivă) în contextul anilor '20 au

aici în patrie. Cinstitul obraz al domniei sale să judece lucrurile cu înțelepciune, căci mult a trecut, puțin a rămas, să prindă curaj în inimă și să înceteze să fie melancolic, [...] pentru că preabunul Dumnezeu le așează pe toate, precum zice David: «în chinuri te chinuiești, dar morții nu te lasă». Cât despre interesele de aici ale domniei sale, să nu aibă îndoiele de faptul că vreau ca robul domniei sale, după cum spun mai sus, să fie cercetat după putință” (AN-Iași, Documente, 436/276).

⁸¹ „Fiind deștept și cu bune talente” (Paharnicul Costandin Sion, *op. cit.*, p. 11), Iordache Drăghici a slujit la Curtea domnească de la Iași sub ambele „regimuri” politice de la începutul secolului al XIX-lea. A fost ban al lui Scarlat Callimachi, a participat, în aprilie 1821, „la diverse conciliabule” ale boierilor din carantina de la Sculeni, a întreținut relații cu mari boieri, precum Alecu Callimachi, Iordache Ghica și viitorul domn, Ioan Sturza, în guvernarea căruia intră în „rândurile protipendadei” (mare vornic al obștiei din 1824), a avut relații bune cu administrația rusă a Moldovei până la moartea sa, în 1831, de holeră (Andrei Pippidi, *Introducere* la Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 11-16).

⁸² Andrei Pippidi, *Un cronicar întârziat: Manolachi Drăghici*, în SRdI, tomul 20, 1967, nr. 1, p. 104-105: „Mi-am luat libertatea de a-l socoti pe acest *carbonaro* cu giubea și ișlic exemplar pentru acea aripă a luminismului din ce în ce mai contrară ideii de revoluție”.

⁸³ În 1826, Iordache Drăghici a fost însoțitorul oficial al plenipotențiarilor otomani în trecere prin Iași („mehmendari a slăviților murahazi ce au intrat în Iași la iunie 1826”), fiind răsplătit cu „îmbrăcare cu blăni” și alte onoruri: „[...] și pe dumnealui vornicul Drăghici l-au dus pe armasariu gospod cu cihodariu acasă” (AN-Iași, Documente, 48/2, f. 11 v.). Solii sultanului au fost găzduiți în casa sa din capitala Moldovei, unde, doi ani mai târziu, a stat intendentul general al armatei ruse, care va mijloci decorarea marelui vornic Drăghici cu ordinul Sf. Vladimir, clasa a IV-a (Andrei Pippidi, *Introducere*, p. 15).

⁸⁴ Întors în țară, hatmanul Paladi a încercat recuperarea unor datorii mai vechi, invocând în jalbele către domnie situația sa financiară dificilă („Crediți în cuget că sint supus în grē datorie și tras de creditorii mei ci am în Țarigrad și aice și crediți că sint foarte strămtorit și cu neputință a mai pute iconomisi dacă nu voi lua dreptul meu”). Într-o asemenea reclamație, înaintată în luna martie 1827, sunt pomenite numele vornicului Iordache Drăghici și al logofătului Vasile Roset (socrul lui Paladi), într-o încurcată pricină legată de împrumutarea unei sume mari de bani de către fosta sa soție, domnița Ralu Callimachi (AN-Iași, Documente, 413/142). Vornicul Drăghici este bănuit de mijlocirea către domnul Ioan Sandu Sturza pentru obținerea de pitace pentru ranguri boierești, pe care apoi le vindea în Moldova și Basarabia. Printr-un raport din 31 decembrie 1833, guvernatorul Basarabiei arată că președintele Divanurilor Principatelor i-a trimis o copie de pe un act secret, în care se spune că locuitori din Moldova și Basarabia cumpără pitace pentru ranguri, cu iscălitura fostului domn, pentru a fi trecuți în rândurile nobilimii ruse; se subliniază că Sturza avea deplină cunoștință despre acest „trafic” de atestate, semnate în schimbul banilor, mijlocitori fiind un vornic Drăghici sau hatmanul Teodor Balș (Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, I, București, Fundația „Regele Carol I”, 1940, p. 19-20). „Afacerea” începuse cu ceva vreme mai înainte. Nicolae Vârgolici scrie lui Iordache Drăghici, la 28 martie 1828, în privința celor 250 de galbeni pe care i-a dat pentru cinul său de ban, vornicul bănuind că

reprezentat pentru hatmanul Paladi oportunități de reintrare în circuitul puterii de la Iași.

La Constantinopol, un grup de sprijinitori ai hatmanului Paladi s-a constituit în jurul lui Nicolae Sturza, fiul domnului de la Iași, capuchehaie până în 1827 (când a fost înlocuit cu fratele său, Iorgu)⁸⁵. Implicarea beizadelei (care se afla într-o situație financiară delicată pe malul Bosforului⁸⁶) în mutarea hatmanului Paladi la Brusa, iar în 1825 la ieșirea acestuia din exil, a implicat sume mari de bani, evidențiate în registrele Vistieriei de la Iași⁸⁷. Alături de Nicolae Sturza a stat Ionică Tăutu, începând cu anul 1824, care în vremea slujbei sale în țară gestionase o serie de documente ale Bogdăneștilor și Pălădeștilor⁸⁸.

Lor li s-au adăugat alți prieteni mai vechi, precum Jean-Charles de Besse (Janos Karoly)⁸⁹, aventurier maghiar, călător prin partea aceasta a lumii, declarat amic al hatmanului Paladi, pentru care ar fi jertfit o parte din avere (și-a ipotecat

se plătit o sumă mai mare, diferența fiind însoțită de mediatorul implicat în această tranzacție (BAR, Documente istorice, CXXXI/160).

⁸⁵ Aurel H. Golimas, *Despre capuchehăile Moldovei și poruncile Porții către Moldova până la 1829*, Iași, Tipografia „Ligii Culturale”, 1943, p. 45.

⁸⁶ La 9 februarie 1827, acesta îi scria tatălui său la Iași: „Fără nicio para de cheltuială mă aflu, ba încă și îndatorit, precum să arată prin sama triimasă” (BAR, Documente istorice, CXXXIII/112).

⁸⁷ Sub data de 29 mai 1825 este însemnată o sumă de 6.926 de lei „la dumnealui Toma Buiuc pentru alți atâția ce au luat în Țarigrad luminatul beizade Nicolache de la dumnealui hatman Costandin Palade după polița supt no. 37 din 8 februarie”. O altă sumă (peste 6.000 de lei) este folosită de domnie pentru acoperirea necesităților bugetare ale țării: „[...] ce-au avut a lua hatmanul Costandin Paladi spre istovire socotelii ce s-au căutat de gospodin pentru banii ce s-au luat din veniturile dumisale până la întoarcere dumisale în patrie” (*Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, III, p. 517, 520). De altminteri, pe toată durata exilului, hatmanul Paladi beneficiază de facilitățile fiscale ale celor 80 de scutelnici (*Boierii Moldovei în izvoade de scutelnici, 1821-1827*, volum editat de Marius Adumitroaei și Mircea Ciubotaru, introducere de Mircea Ciubotaru, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2014, p. 3, 21, 50, 72, 95, 118, 156, 180, 204, 232).

⁸⁸ „Partida dumisale caminar Gheorghie Bogdan și dumisale hatman Costandin Palade: 1 contract a lui Vasile Misir arman, din 1824, martie 21, pentru moșiia Spinoasa a dumisale hatman Costandin Palade; [...]; 2 scrisori din parte mării sale către dumnealui caminar Gheorghie Bogdan; 1 carte din parte dumisale visternic Roznovanu către mărie sa, aparându-să de epitropiia casăi dumilsale boerilor mai sus înșămnați Bogdan și Palade” (Ionică Tăutul, *Scrieri social-politice*, cuvânt înainte, studiu introductiv, note de Emil Vîrtosu, București, Editura Științifică, 1974, p. 329-330). Pentru familia Tăutu și înrudirile dintre Pălădești și Tăutulești, vezi Ioan Murariu, *Un vechi arbore genealogic al familiei Tăutu*, în AG, I (VI), 1994, nr. 1-2, pl. I și pl. II (între p. 162 și 163); Ștefan S. Gorovei, *Contribuții la genealogia familiilor Tăutu și Callimachi*, în „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), Istorie, LIX, 2013, p. 99-109; idem, *Mărturii genealogice pentru istoria familiei Tăutu (I)*, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei, serie nouă, XXIV, 2018, p. 27-54.

⁸⁹ Membru al nobilimii mijlocii maghiare, a intrat în serviciul Franței, iar după Restaurare a funcționat ca interpret în diplomatie. A călătorit de mai multe ori în Moldova, între 1817 și 1821, în entourageul lui Scarlat Callimachi, unde l-a cunoscut pe Constantin Paladi. Pentru detalii, vezi Ferenc Tóth, *Entre science et littérature: un philologue hongrois au service de la France au début du XIXe siècle*, în Stanisław Fiszer, Antoine Nivière (eds.), *Science et littérature. Inspirations réciproques, Europe centrale et orientale (XIXe-XXIe siècles)*, Paris, Éditions Le Manuscrit, 2020, p. 41-62.

proprietățile) cu scopul de a grăbi eliberarea acestuia din exil („[...] il est fait mention plus ample des rapports qui avaient existé entre moi et le hetman, ainsi que des démarches périlleuses que j'avais faites à Constantinople pour sa délivrance; ce qui peut être attesté par M. de Minciacci, alors chargé d'affaires de la Russie en l'absence de l'ambassadeur”), și care și-a dovedit ulterior ingratitudea⁹⁰.

Dar personajul central în rețeaua constantinopolitană pare a fi Ștefan Vogoridi, fost dregător al Moldovei în vremea lui Scarlat Callimachi și caimacam în 1821-1822. Într-o scrisoare către Constantin Paladi, din 15 februarie 1825, care dezvăluie o legătură veche și trainică⁹¹, Vogoridi îl felicită pe acesta după revenirea din exil, exprimând, într-o altă misivă din toamna aceluiași an, sentimentele sale de admirație pentru hatman. Îl roagă să-i fie mijlocitor pe lângă domn, pentru unele interese ale sale, de asemenea să aibă grijă de buna administrare a moșiilor sale ce are la Bilăești și Bărgăoani, cumpărate prin mezat⁹².

Ștefan Vogoridi⁹³ putea sluji de model pentru hatmanul nostru în ceea ce privește viitorul său politic. Fostul caimacam cunoscuse, la rândul său, dizgrația sultanului și exilul, dar recăstigase influența pe lângă sultan și poziția în aparatul de stat otoman. Dacă guvernarea otomană de la începutul secolului al XIX-lea se baza (și) pe relații familiale și de mecenat pentru a crea proiecte între instituțiile otomane și comunitățile creștine din imperiu, evoluțiile ulterioare, până spre anii '30 ai veacului, au condus la o nouă viziune asupra guvernării. Om

⁹⁰ „Un ami que j'aimais comme moi-même, époux de la princesse Ralou, en 1818 avait fait tous ses efforts pour me fixer auprès de lui. Nous nous aimions plus que deux frères ne s'aiment; on nous appelait les inséparables. Dans son exil et durant ses malheurs, je donnai des preuves non équivoques de mon amitié, puisque, pour le sauver, j'accourus, en 1825, de cinq cents lieues et sacrifiai une partie de ma petite fortune pour travailler à le délivrer de sa captivité. Eh bien! cet homme, rendu bientôt après à la liberté et à son pays, et rentré dans la jouissance de ses vastes domaines, finit par me payer de la plus noire ingratitude” (Jean-Charles de Besse, *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie-Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830*, Paris, Delaunay, 1838, p. 428-431).

⁹¹ „Legătura dintre nobilul său obraz și mine, care ține de multă vreme și a fost în multe feluri încercată, nu mai suferă din cauza lipsei și a îndepărtării geografice. Prin urmare, să mă solicite oricând și oriunde și să nu lipsesc niciodată de la îndatoririle ce mi le aduc dragostea și prietenia mea față de acesta. Fii sănătos, frate, fii dărz, să ai noroc în cele ce te așteaptă și nu uita de prietenii lăsați în urmă atunci când te așezi la masa mare cu prietenii compatrioți” (AN-Iași, Documente, 436/308).

⁹² *Ibidem*, 436/302, 324 (scrisoare din 22 iunie 1826, redactată la persoana a treia: „[...] am fost nevoit să mă adresez nobilului dumisale obraz și să-l rog să-mi facă un bine; întâi: să depună cu siguranță în mâinile omului meu Petrachi scrisoarea mea închisă către acesta, al doilea: să accepte și această povară a mea să devină îngrijitor și mumbașir peste capul aceluia, ca să aducă la îndeplinire grabnic cele ce-i scriu referitor la rezolvarea socotelilor mele, supraveghindu-l în taină [...] pentru binele meu, al fratelui și sclavului dumisale”).

⁹³ Pentru biografia și cariera politică a lui Ștefan Vogoridi, vezi Ioan C. Filitti, *Notice sur les Vogoridi*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen”, IV, 1927, nr. 10-12, p. 314-320 (reluat în idem, *Contribuții la istoria diplomatică a României în secolul al XIX-lea*, București, 1935, p. 12-17); Mihail-Dimitrie Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, 2e édition revue et augmentée, Paris, 1999, p. 448, 465-467.

de casă al Fanarului înainte de 1821, Vogoridi devine indispensabil sultanilor Mahmud II (1808-1839) și Abdul-Medjid I (1839-1861), parte a unei generații emergente de oameni de stat („neofanarioți”) și diplomați ai vremii, participă la reconstruirea rețelelor de patronaj, în conexiune cu puterea centrală otomană, Ministerul de Externe de la Istanbul (regândit pe baze moderne), Biserica Ortodoxă, administrațiile Principatelor sau puterile europene prin reprezentanții diplomați ai acestora la Poartă (precum Stratford Canning, ambasadorul britanic la Istanbul)⁹⁴.

Ștefan Vogoridi s-a căsătorit în Fanar cu Ralu, fiica lui Iacov Skilitzi și a Eufrosinei Scanavi, consolidându-și prin această alianță matrimonială calitatea de membru al elitei fanariote. A intrat, de pe această poziție, sub patronajul lui Scarlat Callimachi, în domnia căruia a fost agă (1813) și postelnic (1814), apoi hatman sub Mihail Suțu (1820)⁹⁵. A participat la elaborarea Codului Callimachi (promulgat în 1817), apoi, în calitate de membru al „casei” patronului său, a semnat („Hatman Istefanaki Vogori”) Regulamentul (*Kanun*) din 1819 care limita accesul la dregătoriile rezervate creștinilor din imperiu doar la patru familii (Hanedan-ı Erba'a sau „Dinastia celor Patru”)⁹⁶.

Adversar al grecilor „naționaliști” din Eterie⁹⁷, a rămas devotat politicii sultanului în anii 1821-1822 (fiind caimacam al Moldovei), când rețeaua fanariotă în care se integrase a fost eliminată din structura guvernării otomane (dragomanatul imperial și al flotei, domniile Principatelor), afectând grav și „corpul diplomatic” otoman. A intuit însă că evoluțiile în plan politic îi pot oferi noi oportunități de „supraviețuire” (pe baza experienței diplomatice: negociere, traducere, interpretare, schimb de informații), astfel încât, după aproximativ un an de exil în Anatolia, a revenit în 1823 la Constantinopol în anturajul sultanului Mahmud II, pe care l-a sfătuit să recunoască independența Greciei⁹⁸. Din această postură a fost în măsură să intervină în sprijinul vechiului său prieten Constantin Paladi, pe care l-a ajutat să obțină clemența sultanului și eliberarea din exil.

„Un vrednic patriot” (1825-1831)

Întors în țară la începutul verii anului 1825, Constantin Paladi a avut de rezolvat, înainte de toate, problemele legate de administrarea afacerilor de familie,

⁹⁴ Christine M. Philliou, *Biography of an Empire. Governing Ottomans in an Age of Revolution*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 2011, *passim*.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 67-68, 87-89.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 83-84.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 89-90.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 106-107. Pentru o sinteză a evoluțiilor din regiune care au dus la recunoașterea independenței Greciei, vezi Meral Bayrak, *The Attitude of the European States During the Greek (Rum) Revolt*, în Kemal Çiçek (ed.), *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, I, *Politics*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000, p. 451-453; Alexander Bitis, *The Russian Army and the Eastern Question, 1821-34*, Ph. D. Thesis, The London School of Economics and Political Science, 2000, p. 120-138.

despre care solicită lămuriri paharnicului Opișan, la 28 septembrie⁹⁹. O primă „luptă” o duce cu fosta sa soacră, Smaragda Callimachi, care încă din aprilie 1826 îi scria lui Ioan Sandu Sturza în legătură cu moșiile sale din Moldova¹⁰⁰. Fosta doamnă a țării, încă în exil la Brusa¹⁰¹, dar sperând la iertarea sultanului¹⁰², riposta astfel la jalba lui Paladi, care solicita autorităților recuperarea unei datorii pentru care el era garant. Într-un memoriu adresat Divanului Moldovei, la 7 mai 1828, Smaragda Callimachi își expunea argumentele cu trimitere la pravile, subliniind apăsător că protesta astfel „în numele preaputernicului împărat Nicolai” al Rusiei¹⁰³, elemente în măsură să dea greutate demersului său¹⁰⁴.

Lucrurile nu erau lămurite pe deplin nici în privința relației hatmanului Paladi cu tatăl său, căminarul Gheorghe Bogdan, tulburată de pretențiile acestuia pentru proprietățile pe care le obținuse prin zestrea soției. Căminarul reclamă, în anii 1828 și 1829, interesele potrivnice ale fiului său și ale epitropilor averii

⁹⁹ Nicolae Iorga, *Wilhelm de Kotzebue*, p. 330. În această privință, Paladi avea suportul deplin al Porții; printr-o scrisoare vizirală din septembrie 1825, Ioan Sandu Sturza este „îndemnat” să-l sprijine pe hatman în privința încasării de către acesta a unor datorii mai vechi (*Catalogul documentelor turcești*, II, p. 528, nr. 1882).

¹⁰⁰ AN-Iași, Documente, 436/328. La 25 septembrie 1827, un anume Stavrachi Capanoglu îi scrie lui Constantin Paladi, din Constantinopol, sfătuindu-l să apeleze la demnitarii otomani pentru rezolvarea litigiului: „În ce privește problema pe care o are cu soacra sa, să nu spere niciun ajutor nici de la domnitor, nici de la fiul său, ci să facă jalbă, una către bei efendi și alta către reiz efendi și să mi le trimită și eu voi cerceta problema lui ca pe a mea proprie”; pentru asta, ar fi bine să trimită 12 blănuri de samur „ca să dau acolo unde trebuie” (*ibidem*, 436/346). În anii 1826-1827, hatmanul îi scrie soacrei sale în dese rânduri că are mari datorii la diverse persoane, în special către Mihalache Sturza vornic și Constantin Pașcanu vistiernic, acesta din urmă insistând să i se plătească toți banii în galbeni, deoarece valoarea acestora este în creștere, în timp ce a moșiilor scade; în Moldova și Europa se resimte lipsa banilor în numerar (Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu, Corneliu Cărmădaru, *Colecția de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424-1848)*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului din RSR, 1976, p. 165, nr. 798; p. 169-170, nr. 822 ș.a.).

¹⁰¹ Théodore Blancard, *Les Mavroyéni, histoire d'Orient (de 1700 à nos jours)*, I, Paris, Éditeur Ernest Leroux, 1909, p. 579-580.

¹⁰² În aprilie 1828, frații prințului Alexandru Ipsilanti primeau acceptul țarului de a se întoarce în Rusia, alături de familia lor (G. L. Arș, *On the Life in Russia of the Greek Patriotic Family of Ypsilanti*, în „Balkan Studies”, Vol. 26, 1985, No 1, p. 89). Exilul familiilor fanariote este anulat de firmanul sultanului din anul 1829 (Théodore Blancard, *op. cit.*, p. 592, 596).

¹⁰³ Smaragda Callimachi întreținea, de altfel, în acea vreme, o corespondență cu generalul-maior F. I. Mirkovici, vicepreședintele Divanului din Iași, pentru diverse chestiuni de familie (Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 626, nr. LXV).

¹⁰⁴ Pentru amănuntele acestei pricini, vezi Sorin Ifțimi, *Doamna Smaragda Mavroyeni*, p. 90-95. Chestiunea stârnisese interesul fostului domn Mihail Suțu, care îi scria fiului său Nicolae, la Constantinopol, cu sfatul de a-l informa și pe patriarhul ecumenic (AN-Iași, 436/353). Ioan Sandu Sturza solicitase, de asemenea, patriarhului să intervină în aplanarea conflictului cu toată autoritatea sa duhovnicească: „[...] să examineze și să judece [...] și să dea o sentință mai ușoară în favoarea ginerelui nevinovat, care și-a asumat să-și ajute soacra punându-și moșiile zălog și riscând să-și lase copiii în nenorocire și disperare. [...] Doamna să fie îndemnată să se comporte ca o mamă iubitoare și să-și achite datoria cu dobânzile consemnate în cele două zapise de datorie date ginerelui Paladi, ca acesta să poată să-și răscumpere moșiile scoase la mezat” (*ibidem*, 436/418; scrisoare din 20 aprilie 1828).

Pălădești, contestând chiar adopția lui Constantin de către bunicul matern („nefiind nicicacum dovadă că eu l-aș fi dat în adopțiune, adică fiu de suflet socrului meu, precum toată Moldova o știi și, orișicând lucrul ar fi așa, sângură putere părințască să dă, iar nu pricinile interesurilor”). Numai moartea căminarului va pune capăt neînțelegerilor cu fiul său¹⁰⁵.

În acești ani, Paladi a păstrat legătura cu Ștefan Vogoridi¹⁰⁶, care era în măsură să sprijine revenirea hatmanului în viața politică a țării din postura sa de consilier al sultanului¹⁰⁷, fostul caimacam fiind interesat, la rândul-i, de păstrarea legăturilor personale cu Moldova, folosind toate mijloacele în acest sens, inclusiv tactica alianțelor matrimoniale. Modul în care Ștefan Vogoridi a reușit să revină în prim-planul politicii otomane după exil, prin abilități și conexiuni personale, a putut constitui un model de urmat pentru Constantin Paladi în carieră, un principiu esențial fiind loialitatea¹⁰⁸ față de șeful statului (sultan, respectiv domnul Moldovei). De asemenea, unele afinități „ideologice” între Vogoridi și Paladi pot reprezenta un element al grilei de analiză a modului în care a acționat Paladi din momentul revenirii în țară¹⁰⁹.

Constantin Paladi a fost văzut de contemporani ca parte a grupului de boieri „cu trecut cărvunar” (folosit de Ioan Sandu Sturza împotriva marii boierimi), cu structură eterogenă, activ între 1822 și 1824, deci în anii în care

¹⁰⁵ În alte scrisori, căminarul Bogdan acuză interesul pentru averea în litigiu a domnului Sturza și a mitropolitului țării: „Sturza dispre altă parte acum zăci că au cheltuit cu copilul cât era în robii, și consulului rusăscu au zăs că mi-i datoriu dumnealui cu ce plăți: scrisoare consulului o am aice. Dumnealui să-i dè pisti nas și să-i vândă moșăile ca să plătiască; ari poruncă înpăratească ca să mi să facă dreptati. Îi trimet scrisoare. Sturza cu minciuni numă pi minciuni o puni; răspunsu mi l-au făcut. L-au însurat ca să-i dè pi nepoată-sa înpreună cu mitropolitul la căștigu făcut” (Nicolae Iorga, *Vicisitudinile celui dintâiu student moldovean*, p. 386-387, 389, 395).

¹⁰⁶ Constantin Paladi se îngrijește de veniturile moșiilor lui Vogoridi din Moldova și-i trimite la Constantinopol sumele încasate (AN-Iași, Documente, 436/177, 241).

¹⁰⁷ Vogoridi a participat la tratativele pentru încheierea Tratatului de la Akkerman (1826), a păcii de la Adrianopole (1828) și ale Tratatului de la Edirne (1829), a negociat în numele Porții tratate comerciale cu marile puteri, l-a consiliat pe marele vizir Reșid pașa în redactarea legilor reformatoare. În acest fel, pe baza reputației sale în mediul oamenilor de stat otomani, francezi și britanici, a reușit să-și refacă „puterea fanariotă” de dinainte de 1821, adaptată noului context politic din anii '20 ai secolului al XIX-lea (Christine M. Philliou, *op. cit.*, p. 151). Marea sa grijă a fost permanenta preocupare pentru „explicarea” poziției sale, de creștin otoman loial sultanului și propriei sale credințe creștine ortodoxe (*ibidem*, p. 170-171).

¹⁰⁸ Un alt personaj al acelor decenii care și-a legat destinul de „patronii” săi a fost Dumitrache Merișescu, care „își începe cariera sub aripa protectoare a patronului său: fanariotul Ioan Hagi-Moscu. Când patronul dispare, Dumitrache încearcă să se prindă într-o altă rețea clientelară și să intre sub patronajul unei alte familii importante și influente: Sturza. Întreaga lui carieră în administrația Moldovei se leagă de evoluția în timp a patronilor aleși, promovând sau sărăcind alături de aceștia” (Constanța Vintilă, *Introducere la Tinerețile unui ciocoiș. Viața lui Dimitrie Foti Merișescu de la Colentina scrisă de el însuși la 1817*, București, Editura Humanitas, 2019, p. 58-60).

¹⁰⁹ În necrologul publicat de presa otomană la moartea lui Ștefan Vogoridi se sublinia faptul că în anii petrecuți în Moldova „il se fait distinguer par ses travaux opiniâtres contre le système vicieux de l'aristocratie du boyarisme” („Journal de Constantinople”, 14me Année, N° 1042, Mercredi 7 Septembre 1859, p. 3-4).

hatmanul a lipsit din țară, fără a păstra solidarități politice (decât de la distanță, așadar cu eficiență redusă). Cu toate acestea, după revenirea în Moldova, chipul în care și-a îndeplinit obligațiile funcției de hatman și reputația câștigată în acest răstimp au fost factori decisivi care l-au impus pe „lista scurtă” a candidaților la domnie¹¹⁰.

Informațiile despre activitatea lui Constantin Paladi în primii ani ce au urmat întoarcerii în Moldova sunt destul de puține¹¹¹. Se regăsește printre semnatarii hrisovului domnesc pentru pronomiile Moldovei, sancționat de Ioan Sandu Sturza la 10 aprilie 1827¹¹², văzut ca un moment de impunere a punctului de vedere al mării boierimi. A fost un an dificil pentru hatman, incendiul devastator din august¹¹³ afectând și casa sa din Iași („casele lui, vechi așezări Pălădești, trebuie să fi fost foarte mari și cu vaste curți”¹¹⁴), de care se îngrijise în anii din urmă¹¹⁵ și

¹¹⁰ Cristian Ploscaru, *Originile „partidei naționale” din Principatele Române*, I, Sub semnul „politicii boierești” (1774-1828), cuvânt înainte de Mihai Cojocariu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 685, 701; idem, *Politică, reformă și interogații identitare în Moldova, 1822-1832*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, p. 158-159, 244, n. 32.

¹¹¹ În 26 februarie (stil nou) 1826, „fut un bal magnifique dans la maison du Grand Camarasch, mais aux dépens de M. le hethman Constantin Palladi Bogda” (Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 343, nr. CCCCVII). La 30 ianuarie 1826, hatmanul Paladi îi împrumută lui Constantin Catargiu, pe termen scurt, o sumă mare de bani (Simion-Alexandru Gavriș, *Din istoria familiei Catargiu: marele vornic Ștefan (1777-1842)*, în AIIX, LII, 2015, Supliment, p. 100).

¹¹² Theodor Codrescu, *op. cit.*, II, ed. a II-a, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1889, p. 199-215. *Anafora pronomiilor Moldovei* este „unul dintre cele mai cuprinzătoare și limpezi texte boierești de dinainte de Regulamentul Organic, sintetizând câteva dintre ideile mării boierimi moldovene în privința relațiilor dintre puterea politică («ocârmuire») și societate” (Cristian Ploscaru, „Magnați”, „cărunari”, „parveniți”: rețele sociale și acțiuni politice în Moldova (1822-1829), în „Studii și materiale de istorie modernă”, XXII, 2009, p. 91-96).

¹¹³ Pentru incendiul din 1827 și consecințele sale pentru capitala Moldovei, vezi D. Găzdaru, *O relație italiană despre focul din Iași de la 1827*, în „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare”, XLI, 1934, nr. 3-4, p. 118-121; Marian Juncanariu, *Marele incendiu din 1827 și consecințele pe care le-a avut asupra orașului Iași*, în „Historia Urbana”, XXVI, 2018, p. 47-65; Mihai-Cristian Amărieuței, *Despre „Comitetul întru toată îngrijirea orașului și punerea la cale a siguranței obștii” numit în urma incendiului din Iași din 1817*, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal „Regina Maria” Iași, seria a III-a, II, 2020, p. 109-122.

¹¹⁴ „Aceste locuințe n-au mai fost refăcute, iar în locul lor găsim astăzi niște magazine fără etaj, care pornesc în direcția Mitropoliei și altele mai mărișoare, unde se aflau bancherii, întinzându-se până la gradul Mitropoliei” (Vasile Panopol, *Două scrisori necunoscute ale spătarului Iordache Bușănescu*, în „Arhiva Românească”, X, 1945-1946, p. 351).

¹¹⁵ În toamna anului 1819, aflat la Constantinopol alături de socrul său Scarlat Callimachi, Paladi se interesează la meșteri țarigrădeni cum este mai potrivit să-și acopere casa din Iași, aflată în reconstrucție: „Pentru acoperământ, înțelegând cele cuprinsă, am cercetat de calile împărătești și de alții și m-au încredințat că cu fier albu nu este lucru sănătos fiind suptiri tenechelile, că numai la lucru mic să întrebuițază, unde poate fugi ploaia cu răpegiune. Iar la așa bina mare cu atâta lățime, oprindu-să ploaia, de soare să corodesc tenechelile. Dar pentru ca să fii vecinică, am găsit cu cale să acopere casă cu plumb și m-au îndemnat mulți”. Casa era cu adevărat mare, așa cum se poate afla din scrisoarea trimisă la Iași la începutul anului 1820, în care arată că a văzut la Țarigrad niște uși foarte potrivite pentru „ușile de la sală și de la musafir odae cu cabinetul ei și de la etac cu cabinet de alături” (Aurica Ichim, *Din corespondența hatmanului Costandinică Palade*, p. 209-215).

din care nu a mai rămas nimic¹¹⁶. În foarte scurtă vreme (23 decembrie 1827), Paladi cumpără o altă casă, cea a logofătului Costache Catargiu¹¹⁷, pe care a prefăcut-o după gustul său¹¹⁸, vândută de epitropia moștenitorilor hatmanului, în 1832, spătarului Mihalache Cantacuzino-Pașcanu.

Probabil în același an, 1827, s-a recăsătorit cu Elisabeta (Safta, Eliza)¹¹⁹, un „personaj luminos” al epocii¹²⁰, fiica vornicului Vasile Roset și a Smarandei Dimache – nu de multă vreme despărțită de primul ei soț, Mihail Sturza –, cu care a avut o căsnicie fericită, în orice caz, liniștită, în puținii ani ce le-a fost dat să petreacă alături¹²¹. Liniștit și din partea căsătoriei, hatmanul Paladi s-a străduit să-și îndeplinească atribuțiile dregătoriei¹²², cu mai mult sau mai puțin

¹¹⁶ „Din casa hatmanului Constantinică Paladi, care atunci și-o mobilase din nou, cu mobile aduse din străinătate, după cea din urmă modă, s-a putut scapa numai un scăuiș (tabouret)” (Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 426, nr. DXIII; Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, prefată de Neagu Djuvara, București, Editura Humanitas, 2013, p. 121).

¹¹⁷ Dan Berindei, „Palatul Cuza” din Iași și proprietarii săi din secolul XIX, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, anul XL, 1971, nr. 1, p. 49-51.

¹¹⁸ În 1828, sunt cumpărate uși noi („a rândului de sus la douăzeci odăi, cu privazuri cu tot și privazurile la douăzeci uși a rândului de gios”), pentru ca în primăvara anului 1830 să facă noi modificări, schimbând și lărgind cele două balcoane (unul „la fața uliții, la sală”, celălalt „la scara unde trag trăsurile”); Aurica Ichim, *Din corespondența hatmanului Costandinică Palade*, p. 213-215; idem, *Informații mai puțin cunoscute despre localul Muzeului Unirii din Iași*, în „Monumentul”, VI, 2004, p. 141-145. Soția sa încheie contracte în 1830 pentru mobilarea casei: două „garderopuri” din tei cu „lustru bun negru”, 24 de scaune, 6 jilțuri, două canapele „drepte” și altele (Gh. Ghibănescu, *Varia*, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași, fasc. 7, 1928, p. 208, nr. CXXIV și CXXV).

¹¹⁹ R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, *Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1938, p. 111-112; Zamfira Pungă, *Familia Palade în istoria modernă a românilor*, p. 70-71.

¹²⁰ „Săftița Pallady era de o inteligență scilpitoare, de o bunătate rară, impunătoare și miloasă în același timp. Era foarte cultă. În tinerețea ei, a călătorit în întreaga Europă, în tovărășia surorii sale Eufrosina Rosetti. În Italia a stat mai multă vreme, cu care ocazie s-a coborât în Vezuviu. [...] Și de aceea la moartea Săftiței Pallady, convoiul funebru a fost condus până la moșia Cilibiu de toată lumea ieșană, care a regretat într-însa pe una din podoabele societății ieșene. Multă vreme după moartea ei, s-a vorbit de calitățile sufletești ale acestei femei și de casa ei atât de primitoare” (Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, II, Iași, Viața Românească, 1928, p. 37-38).

¹²¹ Rămas văduv „cu o fetiță în cărcă, mica Luțică”, „află deodată că soția cea cuminte a vornicului Mihai Sturza se despărțea de bărbatul ei. Îndată după divorț îi ceru mâna, făcând astfel din fosta Elisabeta Rosetti și fosta Eliza Sturza, o nouă Safta Palladi, pe care a cunoscut-o toată Moldova de ieri, până după Unire, după Independență și mai târziu. Au dus amândoi împreună câțiva ani de prea fericită viață – iarna la Iași, vara pe la moșii, la Valea Seacă și Grozești Bacăului, la Ciorăști Tutovei, sau la Cilibiu, unde-și avea coana Săftica așezarea de zestre din partea Rosetteștilor” (C. Gane, *op. cit.*, III, p. 120).

¹²² Potrivit rangului, Constantin Paladi a participat, între anii 1829 și 1831, la ședințele Adunării Obștești și ale Adunării Obștești Extraordinare pentru revizuirea Regulamentului Organic („Albina românească”, III, nr. 11, 10 mai 1831, p. 43; nr. 12, 14 mai 1831, p. 45; *Analele parlamentare ale României*, tomul I, partea a II-a, București, Imprimeria Statului, 1893, p. 3, 9, 244, 245). În organizarea serbărilor din Iași, în diverse împrejurări (celebrarea zilelor de naștere ale țarului și membrilor familiei imperiale, spre exemplu), rolul hatmanului Paladi era dintre cele mai importante. La 25 iunie 1830, după popasul în capitala Moldovei, Pavel Kiselev a plecat spre București,

succes¹²³, după mijloacele pe care le-a avut la dispoziție. Nu a scăpat prilejul de a se înscrie printre prenumerații „Albinei românești”, la apariția gazetei¹²⁴. În primăvara anului 1830, în urma epidemiei de ciumă, s-a ocupat personal, de la Galați, de așezarea unei „linii de carantină” pe malul stâng al Dunării, din gura Prutului până în marginea Țării Românești¹²⁵.

Dar momentul său de glorie a fost Miliția Națională (Straja pământească), înființată în același an 1830 și pusă sub comanda hatmanului Paladi, care s-a implicat total în organizare și înzestrare (uniforme, cai și toate celelalte trebuincioase)¹²⁶. Numit „general inspector șef al tuturor oștilor Moldovei”, avea în subordine, printre alții, pe aga-colonel Teodor Balș (șef al statului major), pe aga-colonel Iordache Costache Lătescu (comandant al divizionului de cavalerie, ulterior de pedestrimă), pe sublocotenentii Neculai Mavrocordat și Todiraș Paladi, vărul său de gradul al III-lea (aghiotanți ai hatmanului)¹²⁷, toți fiind rude mai apropiate sau mai îndepărtate ale hatmanului¹²⁸. Apariția pe străzile Iașului a primelor uniforme și a „steagului național” produce un entuziasm general. La 14 septembrie 1830, hatmanul Paladi, „răzând barba și dezbrăcând costumul asiatic s-au îmbrăcat în uniformă militărească națională, ca și toți ofițerii i săldații de supt căpitenica sa comandă, ci poartă cocarda și steagul național di coloric albastru și roșu închis”¹²⁹. Astfel reorganizată, structura armatei naționale se regăsește în „Regulamentul pentru Miliția Națională a Moldovei”, prezentat Adunării în primăvara anului 1831 de hatmanul Paladi, integrat apoi în Regulamentul Organic¹³⁰.

„pre carele petrecându-l toată adunarea până la cvarțiră, de aice însoțit de dumnealui postelnicul Iorgu Ghica, eforul Casei postelor, și de dumnealui hatmanul Costandin Paladi, ci mergea înaintea sa cu toată garda Hătmăniei, au plecat excelența sa în călătoria către București” („Albina românească”, II, nr. 49, 29 iunie 1830, p. 207).

¹²³ După incendiul din 1827, Hătmănia nu a reușit să se pregătească mai bine pentru asemenea întâmplări: când, în 1830, mănăstirea Socola a fost cuprinsă de flăcări, cei 77 de slujitori și hatmanul Paladi însuși nu au putut interveni eficace, în lipsă de apă și, mai ales, de utilajul necesar (Gh. Ungureanu, *Contribuție la istoria pompierilor. Înființarea și organizarea lor în Moldova*, în „Revista arhivelor”, seria nouă, I, 1958, nr. 2, p. 59; Marian Juncanariu, *op. cit.*, p. 61).

¹²⁴ „Albina românească”, I, nr. 1, 1 iunie 1829, p. 3.

¹²⁵ „Dumnealui Costantin Pălade mare hatman al Moldovei însărcinat cu așăzarea și privigherea carantinei țerei, venind de la Iași au petrecut aice câteva zile spre regularea acestui interes însămnat, orânduind toate după un regulament dat de către înaltul guvern”. Vezi „Albina românească”, II, nr. 29, 20 aprilie 1830, p. 121; Hurmuzaki, *Documente*, XXI, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare austriace (1828-1836)*, publicate de Ion. I. Nistor, București, Editura Cartea Românească, 1942, p. 260, nr. CCV.

¹²⁶ „Albina românească”, II, nr. 32, 1 mai 1830, p. 153; nr. 60, 7 august 1830, p. 257-258, și Supliment, p. 259-260; nr. 62, 14 august 1830, Supliment, p. 269-270.

¹²⁷ „Albina românească”, II, nr. 70, 11 septembrie 1830, p. 299-300.

¹²⁸ Spre exemplu, soacra lui Teodor Balș, Smaranda Bogdan, născută Rosetti, era mătușa paternă a lui Constantin Paladi (*Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, I, p. 584), o femeie cu legături prețioase în mediul rusesc.

¹²⁹ „Albina românească”, II, nr. 72, 18 septembrie 1830, p. 307.

¹³⁰ Pentru detalii privitoare la înființarea Miliției Naționale, vezi *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, I, București, Tipografia Carol Göbl, 1888, p. 327, nr. 63 (Act separat de la Adrianopole

Șeful Miliției este iubit de oamenii săi („părintele nostru este hatmanul Constantinică Palade”), cărora le ia apărarea în toate împrejurările și care nu se arată deranjați că acest om blând este în stare să-l bată pe un căpitan de tulumbagii ce nu-i respectase un ordin („înșfacă de păr pe căpitanul de tulumbagii, îl trânteste jos și începe a-l călca cu picioarele și a-l bate”) ¹³¹. De altminteri, zelul cu care hatmanul Paladi își îndeplinea misiunea în slujba țării este remarcată și de alți martori ai vremii, precum Teodor Vârnav („din copilărie fricos”) care, în trecere prin Iași spre București, cunoaște o mare spaimă când însuși hatmanul conduce un control al pașapoartelor, în căutarea autorilor pamfletelor „ocărătoare asupra ocârmuitorilor boieri a Moldaviei și a însuși mitropolitului Veniamin”, căci „în acea vreme cea mai mare parte a norodului și o seamă din boierii cei din starea al doilea și al treilea se aflau nemulțămiiți cu alcătuirea reglamenteului (așăzământului) ce se făcea din nou în Moldavia și avea oareșcare plecare a rădica bunt în însuși orașul stoliții” ¹³².

În contextul politic al acelor ani, calitățile hatmanului Paladi și aprecierile favorabile ale contemporanilor, din țară și dintre reprezentanții administrației militare ruse deopotrivă, l-au indicat ca pe unul dintre cei mai potriviți candidați pentru a ocupa tronul Moldovei ¹³³.

relativ la Principatele Moldovei și Valahiei, 14 septembrie 1829); George Ioan Lahovari, *Hârții vechi. Genesa oștirii românești (1830)*, București, Editura Librăriei Sococ & Comp., 1893; Anghel Popa, *Regulamentul Organic și organizarea armatei pământene în Moldova*, în „Revista de istorie”, tomul 32, 1979, nr. 10, p. 1882; Nichita Adăniloae, *Dezvoltarea și modernizarea armatei în anii formării statului național român*, în „Revista de istorie”, tomul 34, 1981, nr. 10, p. 1841-1842; Dumitru Vitcu, Pavel D. Kiselev în Principatele Române (1829-1834): virtuțile și frustrările unui ocupant atipic, în AIIX, XLII, 2005, p. 119-120; Tatiana Onilov, *Generalul Pavel Kiselef, Principatele Române și Regulamentele Organice (1829-1834)*, prefață de Dumitru Suciu, Cluj-Napoca – Gatineau, Canada, Editura Argonaut – Symphologic Publishing, 2020, p. 172-201.

¹³¹ A. D. Xenopol, *Din amintirile unui boier moldovean din jumătatea întâi a veacului XIX. Dimitrie Ghițescu, 1814-1889*, în AARMSI, seria II, tomul XXXII, 1909-1910, p. 1007.

¹³² Teodor Vârnav, *Istoria vieții mele (autobiografie din 1845)*, prefață de Artur Gorovei, postfață de Laurențiu Faifer, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 101-104. Pentru protestele micii boierimi și pamfletele risipite prin Iași în 22 și 23 ianuarie 1831, anchetate de o comisie specială din care făcea parte și hatmanul Paladi, vezi Ion I. Nistor, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor*, în AARMSI, seria III, tomul XXVI, 1943-1944, p. 528-529.

¹³³ Octav-George Lecca știe că tradiția familiei Bogdan susține descendența sa din domnul Ștefan cel Mare prin fiii săi, „pentru care se adoptase chiar în armele Bogdanilor acelea ale Moldovei, adică un cap de bour și coroana princiară. Nimic dovedit însă în această privință” (*Familii boierești române. Istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, cu adnotări, completări și desene de Mateiu Caragiale, ediție de Alexandru Condeescu, București, Fundația Culturală Libra, Editura Muzeul Literaturii Române, f.a., p. 133; *Familii boierești din Moldova și Țara Românească*, I, p. 597: stema familiei Bogdan din secolul al XIX-lea). În sigiliul heraldic al hatmanului Paladi din 1819 este figurată o mantie în jurul scutului, după modelul stemelor domnești din Moldova (Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 414-415, planșa CIV, fig. 1; Sorin Ifțimi, *Observații privitoare la ctitorii mănăstirii Sfântul Sava din Iași*, în *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și Bisericele Răsăritene în secolele XIV-XIX*, editor Petronel Zahariuc, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 115, 120, fig. 9; Tudor-Radu Tiron, Mihai-Bogdan Atanasie, *The noble heraldry of the pre-modern Moldavia*, în „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), Istorie, LXV, 2019, p. 329, fig. 42).

Contextul e cunoscut, „căutările” pentru cea mai bună alegere au fost marcate de „profilul” grupului de interese care căuta o soluție conformă obiectivelor sale. După ce candidatura beizadelei Nicolae Sturza (sprijinit de Ionică Tăutu, cu scopul împiedicării revenirii în centrul puterii a mării boierimi refugiate) a căzut, odată cu începerea războiului și surghiunirea tatălui său în 1828, în rândul boierilor ostili Rusiei a apărut, mai întâi, ideea sprijinirii lui Ionică Tăutu¹³⁴. Boala „cărvunarului” (tuberculoză), acutizată în 1828, când obținea permisiunea autorităților otomane pentru a pleca la băile de la Brusa, și faptul că nu se mai putea întoarce în Moldova după începerea războiului¹³⁵ au fost elemente care au condus la conturarea „soluției” Paladi¹³⁶.

Deși era văzut ca un adversar al politicii rusești în Principate (precum fostul domn Ioan Sandu Sturza, căruia i-a fost loial până la plecarea acestuia de pe tron), Constantin Paladi a fost apreciat de Pavel Kiselev¹³⁷, preocupat de consolidarea regimului regulamentar (opera sa), care și-a îndreptat atenția spre potențiali candidați care au contribuit la aplicarea reformelor înainte de alegerile pentru primele Adunări Obștești Obișnuite: Constantin Paladi în Moldova și Alexandru Dimitrie Ghica în Valahia. Generalul Mirkovici îl descria ca „cel mai bine intenționat om de aici, străin de toate intrigile; bunăvoința cu care execută dispozițiile, loialitatea și caracterul său îl recomandă să fie preferat celorlalți”. Ivan Petrovici Liprandi îl privea pe hatman în aceeași lumină favorabilă, ca om „cinstit”, cu „oarecare viziune”, „un mod de gândire bine fundamentat”¹³⁸. Într-o

¹³⁴ Cristian Ploscaru, *Politică, reformă și interogații identitare*, p. 200-201 (și n. 120), 207, n. 154.

¹³⁵ Emil Vîrtosu, *Introducere la Ionică Tăutul, Scrieri social-politice*, p. 17-18.

¹³⁶ „Felul acesta blând pe care-l avea Palladi de a se purta cu oamenii, fără strășnicie militară și fără fumuri de boierie, îl făcu atât de iubit și de popular, încât, fiind și foarte bogat, începu, îndată după mazilirea lui Ioan Sandu Sturza, să se gândească – de ce nu? – că ar putea candida la domnie. Pe lista competitorilor de după 1828 figura, printre mulți, și numele lui Constantinică Palladi. Dar din acei mulți, cu încetul, nu mai rămăseseră la catastif, decât numai doi boieri, despre care se spunea cu siguranță că sau unul sau altul va fi, după plecarea lui Kiselev, domnul Moldovei. Aceștia erau Mihai Grigore Sturza și Constantin Palladi. Închipuie-și oricine starea de suflet a coanei Săfticăi. Dacă izbutește Mihai, rămâne ea o boieroaică care ar fi putut fi doamnă și care nu va fi – dar și dacă învinge Constantinică al ei, ce mulțumire pentru ea, ce răzbunare împotriva celui care credea că «totul trebuie să i se încovoie». Pe măsură ce treceau anii, 1828, 29, 30, popularitatea lui Palladi creștea și la fel și sorții lui de izbândă. La începutul anului 1831, în iarnă și în primăvară, nimeni nu se mai îndoaia că viitorul domn va fi el, hatmanul Constantinică” (C. Gane, *op. cit.*, III, p. 119).

¹³⁷ În *Schițe din viața și familia Logofătului Conachi*, pagini cu care deschidea ediția din 1887 a poeziilor tatălui său, [Emilian] Vogoride-Conachi arată că hatmanul Paladi era susținut la domnie de Kiselev personal, alegerea ulterioară a lui Mihail Sturdza datorându-se sprijinului la Poartă de care acesta, prin legăturile de căsătorie, beneficia din partea prințului „Ștefan Vogoride, care „se bucura pe atunci de toată încrederea marelui sultan Mahmud, cu o trecere lângă sultan și o putere la Poartă, cum n-a avut-o niciodată alt creștin în Țarigrad” (Logofătul Costachi Conachi, *Poesii. Alcătuiuri și tălmăciri*, ediția a doua, Iași, Editura Librăriei „Frații Șaraga”, 1887, p. 65-66).

¹³⁸ Cristian Ploscaru, *Politică, reformă și interogații identitare*, p. 243 (și n. 31), 244, n. 32. Decidenții politicii ruse în Moldova au trecut cu vederea „amănuntul” că, la intrarea trupelor imperiale în țară, domnul Sturza era sfătuit să ridice țara la arme în frunte cu tinerii hatmani Constantin Paladi și Grigore Ghica, după cum notează Ioniță, fiul lui Antohi Sion, care mai

listă a boierilor întocmită în ianuarie 1830, ca urmare a necesității cunoașterii „calităților” lor și a sentimentelor elitei locale față de Rusia, hatmanul Paladi este caracterizat în câteva cuvinte: „Un om bine intenționat și foarte sânguinos, dar fără mari capacități”¹³⁹. De remarcat faptul că, în toate aceste caracterizări, elementele-cheie sunt „loialitatea” și „bunăvoința de a executa ordinele” puterii, ceea ce poate explica nuanțele politicii ruse în privința hatmanului. Ca urmare a meritelor sale, hatmanul Paladi este decorat de Pavel Kiselev, în aprilie 1831, cu ordinul Sf. Ana, clasa a II-a, cu coroană imperială la gât¹⁴⁰.

În cele din urmă, eventuala accedere la tronul Moldovei nu s-a împlinit, iar pentru un asemenea deznodământ a hotărât epidemia de holeră din prima parte a anului 1831¹⁴¹. Hatmanul a murit în tabăra de la Holboca, în 29 mai

remarcă că, în noaptea de 14 spre 15 septembrie 1830, „rușii cu generalul Muhanov în frunte având cu ei și pe hatmanul C. Paladi, deși cam comprometat și fără voia lui, au calcat casa lui Antohi Sion”, pe care „l-au dus la arest la hatmanul Paladi (casă acum a familiei Ghica, unde au șezut Cuza vodă în Iași” (Theodor Codrescu, *op. cit.*, XXIV, Iași, Tipografia „Buciumului Român”, 1895, p. 199-202; Gh. Duzinchevici, *Răscoalele din Moldova în anul 1831 împotriva Regulamentului Organic*, în „Revista arhivelor”, V, 1943, nr. 2, p. 352-353).

¹³⁹ Arhiva Istorică de Stat a Rusiei, Moscova, fond 438, dosar 79, f. 5 r. (document semnalat și tradus de Mihai Anatolii Ciobanu, căruia îi mulțumesc și cu această ocazie). Pentru acest fond arhivistic, vezi Mihai Anatolii Ciobanu, *Stagiu de documentare științifică la Moscova (I)*, în RI, serie nouă, tomul XXIX, 2018, nr. 3-4, p. 377-381. O altă caracterizare din epocă („în protocolul aflat în arhiva agenției din Iași”) este oarecum pe aceeași linie: „Constantin Palladi, Hetman, brave homme, mais superficiel, vain et sans capacité” (Iancu M. Codrescu, *Biblio-hronologie română*, în „Buciumul român”, I, 1875, p. 570, n. 1).

¹⁴⁰ Hurmuzaki, *Documente*, p. 355, nr. CCLXXIV. La 15/27 aprilie 1831, prin ordin de zi al lui Pavel Kiselev, se mulțumește celor implicați pentru progresele în funcționarea Miliției Naționale: „Convaincu que ce résultat doit être attribué à l’activité, au zèle et aux soins assidus des chefs chargés de l’organisation de la milice, je leur en témoigne mes sincères remerciements, et en particulier à M. le Colonel Makaroff, qui achèvera sans doute un ouvrage aussi heureusement commencé; à M. le Hetman C. Pallady Commandant la Garde indigène [...]” („Albina românească”, III, nr. 5, 16 aprilie 1831, Supliment). Pentru ordinul Sf. Ana, vezi Floricel Marinescu, Maria Radovici, *Personalități din Țara Românească și Moldova distinse cu decorații străine în primele șase decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 14-15, 1981-1982, p. 114-115.

¹⁴¹ Epidemia de holeră a debutat în Rusia în vara anului 1829 (la Orenburg) și s-a răspândit apoi spre vest, în Basarabia și Polonia, alertând autoritățile Principatelor, care la începutul lunii decembrie 1831 au instituit un cordon de carantină pe Prut, în vreme ce presa vremii („Albina românească” și „Curierul românesc”) publica sfaturi pentru combaterea bolii. Cu toate aceste măsuri, primele cazuri de infectare au fost semnalate în Moldova la începutul lui aprilie 1831, iar în lunile următoare epidemia s-a propagat cu virulență pe tot cuprinsul Principatului, Iașii suferind cu precădere: „Mureau oamenii ca muștile și nu erau destui ciocli pentru a-i îngropa; serviciul medical era neputincios și cu desăvârșire neîndestulător. «Cine avea zile trăia, cine nu avea murea». Ieșul era pustiu, rămăsese numai sărăcimea, toți cei care dispuneau de mijloace fugise [...]. Părinți părăseau copii zăcând de molimă, copiii lăsau pe părinți să moară fără de ajutor, frate pe frate nu primea, ci îi vorbea din depărtare” (Radu Rosetti, *Amintiri*, p. 91-92). Pentru epidemia de holeră din Moldova, care a durat din primăvara până în toamna anului 1831, vezi Gheorghe Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc. O calamitate a vremurilor moderne*, București, Editura Academiei Române, 2002, p. 18-47; Sorin Grigoruță, *Iașii în vremea holerei (1831)*, în „Historia Urbana”, XXVI, 2018, p. 113-132.

1831¹⁴², fiind înmormântat, cu paradă militară, la biserica Sf. Sava din Iași. „Vrednicul patriot” a lăsat în urmă un elogios necrolog în „Albina românească”¹⁴³, o văduvă care nu a reușit, în două rânduri, să ajungă doamnă a Moldovei¹⁴⁴, copii din prima căsătorie care au risipit averea adunată de tatăl lor¹⁴⁵, amintiri

¹⁴² Viceconsulul francez din Iași, Charles Lagau, a părăsit capitala Moldovei în 30 mai, în ajun anunțându-se moartea hatmanului Paladi și a altor patru mari boieri ai țării (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846)*, publicate de Nerva Hodoș, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1913, p. 250, nr. CCCXCIII; *ibidem*, XXI, 1942, p. 376, nr. CCXCII).

¹⁴³ Redăm integral anunțul publicat după moartea sa, o „cronică”, într-o pagină de gazetă, a unei vieți întregi: „Necrolog. Noaptea la 1 iunie au răposat în Eși hatmanul Moldovei, comandant Miliției Naționale, d. Costantin Paladi-Bogdan, în vârstă de 40 ani. Născut din caminariul Bogdan și Anastasia Paladi, din fragile tinerețe au primit o educație aleasă, pre lângă care sentimentele sale îl făcu întru adevăr vrednic de a sa învechită și strălucită familie. În cursul îndelungatei depărtări a părintelui seu, carele la 1827 au răposat la Roma, creșterea tânărului au luat-o buna sa, logofeteasa Elenna Paladi, de la care au moștenit cu însămnate averi și numele Paladi, ce au adaos cătră acel al părintelui seu. La 1815 s-au însoțit în întâia cununie cu domnița Ralo, fiica d. Scarlat Calimah vvd, cu carele, după acestuia mazilie, au și mers la Costandinopole, minit fiind a împărtași cu acesta soartea ce nefericită. Căci isbucnind tulburările Greciei anului 1821, răposatul, aproape fiind a însoți pe socrul seu la București, unde era rânduit domn, deodată s-au văzut cu acesta și toată a sa familie manat la orașul Brusa din Asia în amară sclăvie, undi au petrecut pân-la 1826; acolo, între multe pătămiri, au perdut și pe socrul și pe soția sa de la care n-au rămas fii și fiice. Prin mijlocirea curților streine s-au învoit hatmanului Paladi înturnare în patrie, undi întru a doua cununie s-au însoțit cu d. Elisaveta, fiica vorn. Vasile Roset. Vara la 1829, guvernul i-au încredințat hătmănia țerei, însărcinându-l și cu organizația Miliției Naționale, spre a căria sporiu n-au lipsit a disvăli o statornică priință, pentru care au avut mângăere a fi în public lăudat de ecs. sa d. prezidentul prin al seu ord-de-jur din 15 aprilie și mulțămît cu ordinul Sf. Annei clas al doile ce i-au hărăzit M. Sa împăratul, avgustul nostru protector. Mădulare fiind al Opșteștei Ecstraordinare Adunări, răposatul au arătat purure o vie părtinire pentru toate reformele îmbunătățitoare a patriei, a căroa roduri n-au putut gusta, răpit fiind de o crudă moarte și timpurie, ce au împlântat pe a sa familie și pe toți patrioții în adâncă întristare. La 1 iunie sara s-au făcut pomboasa îngropare cu toată țarimonia bisericească și paradă militară. Ecs. sale gheneralii, d. pl.-prezident, d. viți-prezident, Bighidov [Begnidov] și Minceaki, înalta ofițerime a Rosiei și a Moldovei, boerii și cu numeros popor au dat acea de pe urmă cinste unui vrednic patriot. Măritoarele sale rămășițe s-au îngropat la biserica Sf. Savva, undi sf. sa părintele Sofronie, învătăatul nostru ierochirics, au rostit un pătrunzitoriu și frumos cuvânt plin de adivărate învătăături și zугrăvele a vieței răposatului, asupra căruia ușoară să-i fie țărâna” („Albina românească”, III, nr. 18, 4 iunie 1831, p. 71).

¹⁴⁴ Safta Paladi a cheltuit o sumă mare (11.862 de lei) pentru ceremonia de înmormântare (Silviu Văcaru, Pr. Andrei Carcea, *Un monument redescoperit. Biserica din satul Cilibiu*, Iași, Editura StudIS, 2023, p. 42, n. 104). După aproape un sfert de veac, văduva hatmanului simte nevoia să precizeze, într-o notă publicată în presă, că nu beneficiază de „pensie de stat”, deși „ca văduva hatmanului Constantin Paladi mi s-ar cuveni pensie potrivit cu rangul meu, însă, având a mea proprie avere, până amu nici prin gând nu mi-au trecut a face vreo asemenea cerere, căci, știind a mă mărgini în cheltuele, averea mea părintască îmi e de agiuns pentru întâmpinarea trebuințelor fără a alerga la agiutorul stăpânirei” („Gazeta de Moldavia”, anul XXVII, no. 41, joi 26 mai 1855, p. 159).

¹⁴⁵ Pentru averea sa imobiliară, vezi Zamfira Pungă, *Familia Palade în istoria modernă a românilor*, p. 147-202. Hatmanul a avut trei copii: Scarlat (mort în 1838), Alexandru (care susține un examen public de limba germană la Institutul de educație de la Miroslava („Albina românească”,

frumoase în memoria contemporanilor și a urmașilor¹⁴⁶, două portrete¹⁴⁷ (fig. 3, 4) și prezențe fugare în poemul *Călătoria dumnealui hatmanului Costandin Paladi la*

IV, nr. 62, 7 august 1832, p. 1), mort în 1842, și Lucia (căsătorită cu Nicolae Cantacuzino Pașcanu și apoi cu marchizul spaniol de Betmar), risipitoare de avere părintească, pe care condeii paharnicului Sion nu a iertat-o: „Că de la hatmanul Constantinică rămând numai o fată Luțica, și foarte ră de muscă fiind, n-au găsit în toată Moldova, din toți feciorii de boieri, unul să o poată sătura” (Paharnicul Costandin Sion, *op. cit.*, p. 197). Administrarea averii hatmanului Paladi a fost încredințată unei epitropii, la inițiativa lui Kiselev: „L'intérêt paternel que vous avez pris pour les orphelins du hatman Palladi, mort en 1831”, după cum arată Costachi Conachi într-o scrisoare către acesta (Al. Teodorescu, *Scrisori inedite ale lui C. Conachi către P. D. Kiselev*, în „Revista arhivelor”, VI, 1963, nr. 2, p. 255). Pentru problemele întâmpinate de epitropia care a administrat averea casei hatmanului Paladi, vezi *Analele parlamentare ale României*, tomul III, partea a II-a, București, Imprimeria Statului, 1893, p. 48, 53, 54, 365-367; Paul Păltănea, *Neamul logofătului Costache Conachi*, București, Editura Albatros, 2001, p. 161: Costache Conachi, membru al epitropiei, era reclamat domniei, la 28 noiembrie 1838, că lucrează „împotriva pravililor și a poroncilor Înălțimii Voastre”, ținând toată averea „clironomilor”; din această cauză, cei pe care îi aveau în grijă sunt „lipsiți de trebuincioasa cheltuială”. Epitropia casei răposatului hatman a avut mai multe procese, unul fiind cu fostul domn Ioan Sandu Sturza pentru datoria de bani a acestuia către clironomi, în care a intervenit consulatul Rusiei, în septembrie 1837 (Hurmuzaki, *Documente*, Supplement I, vol. IV (1802-1849), documente adunate, coordonate și publicate de D. A. Sturdza, D. C. Sturdza și Octavian Lugoșianu, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socec, 1891, p. 124-125, nr. XCII, p. 127, nr. XCVI, p. 130, nr. CI). Conachi este dezamăgit de atitudinea „colegilor” de epitropie, care l-au reclamat: „Nemulțămirea și necunoștința este ce mai veninoasă mușcătură, nu a șarpelui, ce a omului, mai ales când să face asupra unui nevinovat” (AN-Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 150/1832-1840, f. 13 r.). Averea lăsată urmașilor era impresionantă, mai ales în ceea ce privește moșiile: Căbujii (ținutul Suceava), Valea Sacă, Fundul, Hârja și Grozăștii (ținutul Bacău), Ciorăștii, Priponestii și Ghidigenii (ținutul Tutova), Bivolul lui Palade (ținutul Dorohoi), Totoiești, Ierghiceni și Odaia Schinoasa (ținutul Hârlău), Gura Sârcăi, Popeștii, Mădărjicul și Holmul (ținutul Cărligătura), Bădeuții, Stânca și Lețcanii Vechi (ținutul Iași); vezi *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, editată de Corneliu Istrati, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 79, 102-104, 135, 136, 159, 171, 177, 178, 182, 186.

¹⁴⁶ Nu se poate pune la îndoială sinceritatea vorbelor lui Dimitrie Ghițescu, tânăr înrolat la 17 ani în Miliție, după moartea hatmanului său: „Întorcându-ne armata la lagăr la Hulboca, eram cu toții triști și mârniți. Unii din noi plângeam pe drum pentru că pierdusem un adevărat părinte ce era iubit și stimat cu cel mai mare respect de toți: boierime, negustori și pot zice mai din toate treptele populației ieșene, cum îl tânguia și-l plângea, fiind unul dintre boierii cei mai buni și milostivi, om pe care țara a pierdut printr-insul mult; căci de trăia, nu mai era Mihalache Sturza domn, ci desigur Constantinică Pălăduță, ca cel ce era iubit și stimat până și de străini. Dar din nefericire prin moartea sa toate s-au stins, căci de venia el domn n-ar fi trecut peste țară atâta nenorocire, ca în vremea domniei lui Sturza vodă” (A. D. Xenopol, *Din amintirile unui boier moldovean*, p. 1007). Cucoanele Iașilor aveau, se pare, o mare admirație pentru hatman: „Pe timpul său, Constantinică Paladi, de un fizic plăcut, era considerat lionul Iașului; sumețit în avere, sumețit în marele nume de familie, devenisă de o întrepideță rară în toate acțiunile sale private, încât mai nu erau zebrele la ferești și încuritori la uși carele să nu se sferme când el se prezenta undeva. Cuconițele de orice color social, îl numeau cu epitetul de *înger terestru*”, ieșind și un cântecel despre toate acestea: „Ghinariu Pălăduță / De când s-o ghinărărit, / Multe fete-o-nbătrânit / Și neveste-o-nvăduvit” (Iancu M. Codrescu, *Bibliohronologie română*, p. 570).

¹⁴⁷ Pictorul Constantin Lecca, cumnatul lui Iordache Drăghici (*Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, VI, Dabija – Exarhu,

feredeile Borsăcului, de Daniil Scavinschi¹⁴⁸, sau în romanul târziu al lui Victor Eftimiu, *Pe urmele zimbrului*¹⁴⁹.

coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, București, Editura Corint Books, 2017, p. 205), în călătoria sa prin Valahia și Moldova din anii 1830-1831, a realizat câteva portrete ale notabilităților moldave, printre care și al „generalului” Costandinică Paladi. Vezi Adrian-Silvan Ionescu, *Stiluri în podoaba capilară din România modernă, 1790-1920*, în „Muzeul Național”, XVIII, 2006, fig. 34 (în grupajul de planșe dintre p. 74 și 75); Sorin Iftimi, *Portretul principelui Sârb Miloș Obrenovič, de Josef August Schœefft (1835)*, în CI, serie nouă, XXX-XXXI, 2011-2012, p. 127, 148, fig. 8; Adrian-Silvan Ionescu, *Un caiet de schițe cu portrete militare de Constantin Lecca*, în SCIA, Artă plastică, serie nouă, tomul 5 (49), 2015, p. 125-126, n. 24, 131, 134, 135 – fig. 18-19; Sorin Iftimi, *Portrete de șevalet ale familiei Catargiu din Moldova secolului XIX (I)*, în CI, serie nouă, XXXV, 2016, p. 219.

¹⁴⁸ „Marele hatman Costantin Bogdan Palade / Porni cu câțiva tovarăși ca mai vesel să se scalde. / Toți acestui drum tovarăși: lângă cocoana Săftița / Fu aga Gheorghii Costachi cu cocoana Frăsinița, / Zmaranda Balș, doctorul Carl și cu Mîlu Vasălică” (Aron Pumnul, *Lepturariu rumânesc*, III, Viena, 1862, p. 397-402 (fragment, cu titlul *Călătoria la Borsec*); Costache Negruzzi, *Daniil Scavinschi*, în „Curier de ambe sexe”, periodul II (*De la 1838 până la 1840*), a doua ediție, București, Tipografia Heliade și Asociația, 1862, p. 43-50 (fragmente comentate); Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești, B.A.R., 1-1600*, I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 107, nr. 423 (*Călătoria dumnealui hatmanului Costandin Paladi la feredeile Borsăcului. 1828, august 30*, într-un miscelaneu din secolul al XIX-lea). Poemul este o „descriere cu pretenții de glumă”, versuri „de ridiculă prosă” (N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, I, București, Institutul de Arte Grafice „Minerva”, 1907, p. 49), un „poem construit, după modelul poeziei neoclasice, din lungi descripții cu reminiscențe livrești, mitologice, din pasaje de idilă bucolică gesseneriană și litografie pastorală și din relatarea prozaică, amănunțită, a tuturor întâmplărilor” (*Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei RSR, 1979, p. 770), sau „o replică burlescă [...] la un canon ajuns să se autoparodieze în amurgul baroc al secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea” (Mircea Anghelescu, *Lâna de aur. Călătorii și călătoriile în literatura română*, București, Editura Cartea Românească, 2015, p. 31).

¹⁴⁹ „Roman de aventuri mixat cu unul amoros, cu o atmosferă și un ritm ce dau lecturi farmec și cursivitate” (Mihai Ignat, *O istorie antropomimică a romanului românesc*, II (1946-2000), Brașov, Editura Universității Transilvania, 2019, p. 39), *Pe urmele zimbrului* a apărut în trei ediții: ediția-foileton a revistei „Știință și tehnică”, 1957, nr. 37-42; Editura Tineretului, 1964; *Opere*, XVI, București, Editura Minerva, 1987. Personajul hatmanului Paladi este „construit” din referințele celorlalte personaje: „Prin același informator, care vorbea mai mult prin insinuări decât prin afirmări, Gaston află că boierul moldovean propus în 1824 la domnie nu fusese actualul gospodar, ci hatmanul Constantin Paladi, care a murit de-o moarte suspectă, în ajunul alegerii”; „Dar am fost înlăturat prin candidatura hatmanului Paladi. Hatmanul Paladi a murit de-o moarte ciudată, în preajma alegerii de domnitor, și, deodată, în lupta dintre Rosettești și Paladi, s-a ivit și Mihail Sturdza. Cel de Sus m-a ferit de soarta bietului hatman. Aș fi fost otrăvit eu, în locul lui”; „Mihalache Sturdza, care vâna domnia, își părăsi nevasta ca să se însoare cu Smaranda, fata lui Vogoride. Acesta avea mare trecere la Stambul și putea să-l ajute pe ambițiosul tânăr să se facă господар. Ambicioasă și ea, Elisafeta se mărită cu hatmanul Costandinică Paladi, un alt candidat la scaunul Moldovei. Precum știm, hatmanul era cât p-aci s-ajungă domn dacă, înainte de alegere, n-ar fi murit de-o moarte grabnică, ciudată. Gurile rele spun că... Dar cine stă s-asculte gurile rele?”; „Ce-și închipuia dumneaei, Elisafeta, sora lui Arkip, că dacă s-a măritat cu doi candidați la domnie, cu Mihalache Sturdza și apoi cu Costandinică Paladi, a și fost doamnă de două ori?” (citate din ediția 1987, p. 69, 124, 162, 204).

Fig. 3. Hatmanul Constantin Paladi-Bogdan (crochiu al pictorului Constantin Lecca, 1830-1831).

Sursa: BAR, AD I 13/13;
schită într-un caiet de desen, 23 × 17,3 cm.

Fig. 4. Hatmanul Constantin Paladi-Bogdan (litografie a pictorului Constantin Lecca, 1831).

Sursa: Adrian-Silvan Ionescu, *Stiluri în podoaba capilară din România modernă, 1790-1920*, în „Muzeul Național”, XVIII, 2006, fig. 34 (în grupajul de planșe dintre p. 74 și 75).

Poate că nicio altă caracterizare nu surprinde mai bine caracterul hatmanului Constantin Paladi decât cea a lui Anghel Valli (Ange Bally)¹⁵⁰, oferită „ca informație guvernului rusesc”¹⁵¹:

¹⁵⁰ Sunt puține date certe despre Anghel Valli. După cum știa Gh. Bezviconi, „poate el este consilierul titular Anghel Valli, judecător la Hotin la 1837-1840, identic cu căminarul Anghel Valli, posesorul moșiei Blăgești din ținutul Bacău, acel agent diplomatic despre care scrie și prințul N. Suto, prezentându-l ca pe o fire destul de fină, ca să sesizeze unele trăsături și caracterul boierilor contemporani ai Moldovei, pe care îi vizita”. La rândul său, Alexandru Hâjdău (1811-1898) notează: „Bally Anghel, moșier, doctor în jurisprudență și cavaler; a învățat în Italia și în Franța, cunoaște greaca veche și elina, latina, germana, franceza, italiana și moldoveneasca” (Maria Danilov, *O istorie a Basarabiei de Ange Bally. Inventarierea surselor (primele trei decenii ale sec. XIX)*, în *Studii de arhondologie și genealogie*, I, coordonator Sergiu Bacalov, Chișinău, Tipografia „Bons Offices”, 2013, p. 100-102; idem, *Manuscrisul basarabean al lui Ange Bally în contextul unei epoci de cenzură (secolul al XIX-lea)*, în *Istorie și cultură. În onoare academician Andrei Eșanu*, coordonatori Gheorghe Cojocaru, Igor Cereteu, Chișinău, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2018, p. 497-499). Paharnicul Costandin Sion îl știe ca un „pripășit” în Moldova în vremea domnului Mihail Sturdza și apropiat de Nicolae Sutu (*op. cit.*, p. 51), iar C. Gane nu are încredere în „judecata” lui Valli despre hatmanul Paladi: „Constantin hatmanul era un om foarte deosebit și mai ales foarte popular. Toată lumea îl cunoștea și toată lumea îl iubea. Anghel Valli e singurul om care-l vorbește de rău, dar el l-a cunoscut pe Palladi în tinerețe și judecata lui nu corespunde cu a nici unui alt om care, mai pe larg sau în treacăt, a vorbit în amintiri sau aiurea de popularul mare hatman Constantinică” (C. Gane, *op. cit.*, III, p. 120).

¹⁵¹ *Memoriile Principelui Nicolae Sutu*, p. 138.

Marele hatman Constantin Paladi: copleșit de excese de fericire și de nefericire și de trecerea prea bruscă de la o stare la alta; una l-a marcat de acea suficiență, de acea ușurătate pe care o dobândești huzurind în bogăție, în măreție, în putere; cealaltă i-a dat timiditatea, nesiguranța, păreri schimbătoare și senzația că se află adesea în nenorocire. Din aceste pricini *e unul din acele caractere nedefinite* [s.n., M.-C.A.], ce aproape nu pot fi judecate, incapabil să facă bine sau rău, în care simplitatea, bunătatea moldovenească vin în contrast cu puțină grosolanie vicleană, cu maliția grecilor ganarioți, pe care totuși nu-i trece prin minte s-o folosească. Cu purtări blânde și defel înclinat spre rău, neavând altă știință decât pe cea a micilor bârfeli, trâncăneli și anecdote ale zilei și despre ceea ce gândește sau plănuiește unul sau altul¹⁵².

În cele din urmă, se poate spune că împlinirea carierei sale a stat sub semnul lui „ar fi fost”, al unui condițional neîmplinit¹⁵³.

Concluzii

Biografia lui Constantin Paladi se poate împărți în trei perioade, în fiecare dintre acestea hatmanul acționând pentru accederea într-o poziție în elita politică la care îi dădea dreptul moștenirea materială și simbolică, de statut social, a familiilor Bogdan și Paladi. Intrat prin căsătorie în „casa” Callimachi, tânărul Paladi s-a integrat competiției interne pentru putere în cadrul mai larg al specificului guvernării otomane la începutul secolului al XIX-lea, în care „actorul” politic individual își baza strategia personală pe relațiile de familie și de „clan”, integrate rețelelor constituite în spațiul sud-est european și legăturilor cu mediul politic otoman și/sau rusesc. În perioada exilului anatolian, preocupările sale s-au axat pe intervențiile pentru întoarcerea în țară, administrarea de la distanță a averii, dar mai ales cultivarea noilor cercuri de putere de la Poartă, unde politica imperială se așeza pe alte principii de guvernare. Exilul a reprezentat, așadar, o cezură a carierei, dar și prilejul pentru oportunități politice bazate pe integrarea în noile rețele „neofanariote”. Lipsa hatmanului Paladi din Moldova, în anii când lupta politică internă a condus la delimitarea clară a taberelor, a fost un factor care i-a îngreunat revenirea în prim-planul jocului pentru putere. Cu toate acestea, scurta sa activitate în aparatul de stat și poziționarea în raport cu factorii de putere l-au impus contemporanilor ca o soluție pentru domnia Moldovei, neîmplinită din pricina morții în anul 1831. „Povestea” hatmanului Constantin Paladi-Bogdan, aflat între două familii, două lumi, două epoci, este una despre vechi familii boierești, rețele de putere, „accidente” biografice care schimbă accente, modifică traiectorii politice și oferă noi oportunități.

¹⁵² *Ibidem*, p. 141.

¹⁵³ „Hatmanul Constantinică Paladi se bucura de simpatia obștească, căci era de caracter deschis, de fire bărbătească și pe atât de neinteresat și de generos, pe cât Mihai Sturdza era zgârcit și lacom. [...] Era departe de a poseda cultura și însușirile de ocârmuitor și de barbat de stat cu totul excepționale ale rivalului său, cu bună samă însă că domnia lui *ar fi fost* mult mai puțin coruptă și demoralizatoare decât cea a lui Sturdza, cel puțin exemplul venalității nu *ar fi venit* de sus” [s.n., M.-C.A.] (Radu Rosetti, *Amintiri*, p. 112).

**An “Undefined Character” in a Changing Society:
The Hetman Constantin Paladi-Bogdan († 1831)**

(Abstract)

Keywords: Constantin Paladi-Bogdan; Moldavia; early 19th century; political career; patronage networks.

Contemporaries evaluated the personal qualities of the hetman Constantin Paladi-Bogdan nearly unanimously. Paladi's depictions in the reports of the representatives of Imperial Russia, towards the end of the 1820^s, reveal a character who was looked upon favorably by the imperial court in the context of the political strategies and combinations imagined for Moldavia. The more nuanced opinions of his compatriots allow the hetman to be labeled as an “undefined character”. This study aims to analyze how the biographical background and the course of events shaped the personality of Constantin Paladi-Bogdan, a prominent member of Moldavia's elite. I also discuss how certain favorable circumstances propelled him to the position of a possible option for the throne of Moldavia. On the one hand, the archival documents allow for a diachronic analysis of how the Paladi family built over time its connections with some political and financial circles in Constantinople and St. Petersburg. On the other hand, looking at Constantin Paladi's correspondence provides relevant insights into how the hetman adapts and comes to terms with this period in between the “old Phanar” and the world of the “neophanariots”. My paper also aims to reconstruct the local and regional patronage networks in a changing institutional landscape.

Revoltele catolicilor din Moldova împotriva autorităților comuniste locale (1948-1949): studiu de caz asupra județelor Roman și Bacău¹

Andrei PUIU*

Catolicii din Moldova în perspectiva autorităților comuniste

Un raport emis în anul 1948 către Secția Administrativ-Politică din cadrul Comitetului Central al PMR² – purtător al indicativului „Strict secret” – trăgea un semnal de alarmă în legătură cu manifestările locuitorilor catolici din Moldova în raport cu măsurile impuse de noul regim comunist. Responsabilii politici descriau comunitățile romano-catolice de la est de Carpați drept „un focar de agitație continuă” împotriva ordinii politice recent instaurate³. Printre cauzele

* Doctor în istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; puiuandrei99@yahoo.com.

¹ După cum afirmă Dragoș Dragoman, încă din 1923: „Constituția României Mari impunea județul drept cea mai mare unitate administrativ-teritorială, făcând uitate fostele provincii constitutive, consacra sistemul centralist al administrației și legitima funcționarea unui stat centralizat drept garant al propășirii națiunii române în granițe politice comune”. Vezi Dragoș Dragoman, *Regionalizarea în România. Obstacole, provocări, oportunități*, în Alexandru L. Cohal, Dorin Dobrințu, George Țurcănașu (coord.), *Regionalizarea: către un model de bună guvernare a României*, Iași, Editura Polirom, 2023, p. 74. Regimul comunist instaurat în România în anul 1948 a păstrat vremelnice forma administrativ-teritorială a județelor până la 8 septembrie 1950, când au fost introduse regiunile. Ulterior, în anul 1952, au fost stabilite 18 regiuni teritorial-administrative: Arad, Bacău, Baia Mare, Bârlad, București, Cluj, Constanța, Craiova, Galați, Hunedoara, Iași, Oradea, Pitești, Ploiești, Stalin, Suceava, Târgu-Mureș, Timișoara. În sfârșit, în luna februarie 1968, liderii comuniști au hotărât să revină la modelul administrativ tradițional al județului; pas văzut și ca o manifestare a distanțării față de Moscova. Vezi Luminița Banu, Florian Banu, *Metamorfozele Securității: 40 de ani de existență, 10 reorganizări majore*, în Florian Banu, Liviu Țăranu (coord.), *Securitatea (1948-1989): monografie*, vol. I, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2016, p. 77, 82, 140.

² Secțiile Comitetului Central ale partidului-stat aveau gestionarea diferitelor domenii de activitate în baza unui plan de lucru aprobat în prealabil de structura Secretariatului Comitetului Central al PMR. Prin urmare, Secția Administrativ-Politică avea trasate următoarele sarcini: selecționarea și repartizarea cadrelor, precum și supravegherea punerii în practică a deciziilor luate de partidul-stat în sfera de activitate a Ministerului Justiției, Procuraturii, Comisiei Controlului de Stat, Ministerului Sănătății, Ministerului Cultelor, Arbitrajului de Stat și al Crucii Roșii. Vezi Nicoleta Ionescu-Gură, *Studiu introductiv*, în Florica Dobre (coord.), *Membrii C.C. al P.C.R.: 1945-1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 27-28.

³ ACNSAS, fond Penal, dosar 0051291, vol. 3, f. 61; ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 2.

evoluțiilor avute în vedere, activiștii locali ai partidului-stat indicau rolul central al tradiției și instituțiilor catolice din acest spațiu. De asemenea, era luat în calcul și contextul demografic al acestei populații. În pofida faptului că numărul comunelor majoritar catolice era relativ redus, dinamica din interiorul lor a atras atenția autorităților comuniste centrale.

Autorii raportului au recurs la realizarea unei „hărți” ce cuprindea comunele cu majoritate catolică, considerate puncte nevralgice din perspectiva autorităților locale. Era vorba despre: comuna Prăjești din județul Bacău, ce cuprindea circa 2.800 de credincioși catolici dintr-un total de 3.050 de locuitori; comuna Gheorghe Doja, unde se aflau 1.875 de catolici din totalul de 2.300 de locuitori; comuna Cleja din același județ, în care locuitorii catolicii se aflau în majoritate covârșitoare: 2.650 din totalul de 2.800 de locuitori; comuna Fărăoani, ce conținea un număr total de 5.120 de locuitori, din care aproximativ 5.050 erau de religie catolică. Urma apoi parohia franciscană de la Luizi Călugăra, în care se evidențiau cei 4.500 de catolici din totalul de 5.000 de locuitori; comuna Nicolae Bălcescu, unde locuiau 2.330 de catolici din 2.400 de locuitori; respectiv, comuna Valea Seacă, spațiu în care raportul înclina, de asemenea, în favoarea catolicilor – 2.050 de catolici din 2.500 de locuitori.

La nord de județul Bacău, în zona Romanului⁴, comunitățile catolice din satele și comunele aflate în vecinătatea orașului înregistrau majorități similare⁵. Astfel, în comuna Buruienesti, aflată în preajma râului Siret, existau 2.650 de catolici din totalul de 2.800 de locuitori. Comuna Butea, în schimb, era aproape integral locuită de credincioși romano-catolici: 2.560 din 2.600 de localnici. Un raport asemănător exista și în comuna Tămășeni⁶: din 2.100 de locuitori, 2.050 erau catolici conform datelor reunite de autorități. Potrivit acelorași surse, în comuna Oțeleni se aflau 3.500 de catolici din 3.700 de locuitori. Pe valea râului Moldova, în satul Pildești, existau 2.000 de catolici din 2.100 de locuitori. În comuna vecină, la Săbăoani, se regăseau 5.920 de catolici din totalul de 6.460 de locuitori⁷. În sfârșit,

⁴ Serviciul de Siguranță Roman raportase către București încă din luna decembrie 1947: „În regiunea Romanului, acest cult [romano-catolic] prezintă o problemă importantă pe raza județului, întrucât un important procent din majoritatea populației din județ sunt [sic!] de religie romano-catolică”. Comisarul Sărăcuțu avertiza totodată că: „Populația catolică din județ este sub controlul și stăpânirea conducătorilor spirituali ai acestui cult, aceștia [sic!] ajungând până acolo încât să-i divinizeze și să creadă orbește în dispozițiunile și orientarea din toate punctele de vedere date de către acești spirituali”. Descrierea continua: „Nu sunt deloc sociabili față de celelalte culte, creind [sic!] tabere de sectarism și izolându-se întotdeauna în special de populația creștin-ortodoxă” (ACNSAS, fond Penal, dosar 0051291, vol. 3, f. 58).

⁵ Locotenentul Aramă din Roman transmitea către Regionala de Securitate Iași că teritoriul județului pe care îl avea în responsabilitate era locuit în proporție de circa 40% de populația de religie romano-catolică (idem, fond Documentar, dosar 000038, f. 127).

⁶ Catolicii din Tămășeni au fost menționați în mai toate relatările călătorilor străini începând cu anul 1641, apoi continuând cu anii 1643, 1646, 1650, 1659, 1671, 1682, 1691, 1696, 1743, 1762, 1776 (Ionuț Atudorei, *Comunitățile catolice ale Moldovei: studiu de geografie istorică*, Iași, Editura „Presa Bună”, 2015, p. 129).

⁷ Localitatea Săbăoani se numără printre cele mai vechi așezări catolice din Moldova, atestată documentar la 16 septembrie 1408 (*ibidem*, p. 116).

în comuna Răchiteni se înregistrau 2.160 de catolici din 2.340 de locuitori⁸, în vreme ce la Mircești erau 1.990 de locuitori de religie catolică din totalul de 2.500 de rezidenți⁹.

Datele sistematizate de autorități circumscriau zona cea mai compactă a credincioșilor catolici din întreaga suprafață a Diecezei de Iași: Bacău – Roman¹⁰. Din perspectiva pastorației clericale, spațiul în cauză era dominat de franciscani¹¹, ale căror parohii prospere se distingeau vizibil față de cele administrate de preoții diecezan. Inclusiv activiștii de partid remarcău faptul că majoritatea romano-catolicilor erau „chiaburi”, cărora li se alăturau fără rezerve restul „oamenilor săraci fanatizați”. În viziunea funcționarilor puterii politice, localnicii fără situație materială se dedaseră la comportamentul ostil împotriva noilor autorități în condițiile existenței unui raport de dependență față de „chiaburi”: întrucât „depin[deau] economicește de aceștia”¹². Pe scurt, autoritățile semnalau mai curând o atitudine „de bloc” a catolicilor din aceste localități împotriva măsurilor implementate de organismele locale de partid¹³. Perceperea acestei comunități de către funcționarii politici pornea de la sesizarea faptului că în regiunea Moldovei se întâlnea „o legătură mult mai strânsă între populație și cler ca în altă parte”¹⁴.

⁸ Existența catolicilor din Răchiteni a fost atestată înainte de pătrunderea husitismului în Moldova (1420), în urma căreia cinci sate catolice din jurul Romanului au adoptat ideile propagate de teologul ceh Jan Hus (*ibidem*, p. 108).

⁹ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 2.

¹⁰ Catolicii din zona de nord a Moldovei prezintă o predominanță poloneză, la care se adaugă influența colonizării austriece din zona de sud a Bucovinei habsburgice. Catolicii din centrul Moldovei, denumiți de unele surse drept „ceangăi”, sunt prezenți de-a lungul văii Siretului, în jurul orașelor Roman (grupul nordic) și Bacău (grupul sudic). Grupurile de catolici din centrul Moldovei sunt cele mai timpurii, atestate documentar de pe vremea veacului al XV-lea, beneficiind de o continuitate cvasi-neîntreruptă pe vechile vetre. În final, catolicii din sudul Moldovei sunt concentrați în zona confluentei râului Trotuș cu râul Siret. Aceste comunități au produs unele extensii dinspre axa Siretului atât spre est: județele Vaslui și Iași; cât și spre vest: județul Vrancea (Ionuț Atudorei, *op. cit.*, p. 9, 143).

¹¹ Având o contribuție emblematică în ceea ce privește evoluția seculară a catolicilor de la răsărit de Carpați, Frații Minori Conventuali din Moldova au fost reuniți în Provincia „Sfântul Iosif – Soțul Preasfintei Fecioare Maria” abia la 2 iulie 1895, în timpul episcopatului lui Dominic Jaquet. Cel dintâi ministru provincial a fost misionarul franciscan conventual Daniel Pietrobono. În gestiunea exclusivă a instituției monahale au fost cedate de către episcopul de Iași următoarele parohii: Adjudeeni, Bacău, Fărăoani, Galați, Hălăuțești, Huși, Luizi-Călugăra, Prăjești, Săbăoani și Trotuș (Jean Nouzille, *Catolicii din Moldova. Istoria unei minorități confesionale din România*, traducere din limba franceză de Anton Despinescu și Petru Ciobanu, Iași, Editura Sapientia, 2011, p. 220). De asemenea, Daniel Pietrobono a fondat, în vara anului 1897, seminarul franciscan de la Hălăuțești. Vezi Alois Moraru, *Seminariile catolice din Moldova*, în Ovidiu Bozgan (coord.), *Biserică, putere, societate. Studii și documente*, București, Editura Universității din București, 2001, p. 36.

¹² ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 2.

¹³ Direcția Regională de Securitate Iași își exprima, în cadrul unei „Sinteze”, îngrijorarea în legătură cu catolicii aflați sub jurisdicția Episcopiei de Iași. Lucrătorii instituției represive apreciau că aceștia se aflau sub autoritatea clericilor (ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 223).

¹⁴ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 3; ACNSAS, fond Penal, dosar 0051291, vol. 3, f. 214.

Situația se explica prin viața religioasă foarte activă, manifestată prin asistențe numeroase la slujbe și participare la pelerinaje. Mulțimile adunate la astfel de celebrări numărau de la 12.000 de persoane (comuna Traian), până la 15.000 (satul Adjudeni), sau chiar 20.000 (sărbătorirea hramului comunei Săbăoani din data de 29 septembrie, 1948). În plus, viața religioasă a diecezei a fost impulsionată substanțial începând cu aprilie 1948, moment în care catolicilor din Moldova le-a fost desemnat un nou episcop diecezan. Astfel, autoritățile comuniste îi atribuiau ierarhului Anton Durcovici¹⁵ rolul principal în stimularea „mobilizării” credincioșilor catolici de la est de Carpați împotriva noului regim politic¹⁶. Alături de noul episcop era indicat și ministrul provincial al Fraților Minori Conventuali din Moldova, Anton Bișoc¹⁷. Cel din urmă cleric se afla la rândul său sub urmărirea organelor represive¹⁸. Cu toate acestea, se insista asupra episcopului Anton Durcovici. Potrivit autorităților locale, prelatul manifestase încă de la primirea în posesie canonică a Episcopiei de Iași un „temperament de

¹⁵ În preajma evenimentului beatificării lui Anton Durcovici de către Biserica Catolică (2014), o largă serie de biografii dedicate fostului episcop de Iași au fost redactate sub egida diverselor instituții diecezane în scopul popularizării personalității sale. Dintre acestea amintim biografia „oficială”: Ștefan Lupu (coord.), *Episcopul Anton Durcovici. De la leagăn până la mormânt*, Iași, Editura Sapientia, 2014; idem (coord.), *În umbra crucii. Articole și studii despre viața și activitatea episcopului Anton Durcovici*, Iași, Editura Sapientia, 2013; Fabian Doboș, *Viața episcopului Anton Durcovici, martir al Bisericii Catolice din România*, Iași, Editura Sapientia, 2010; în special volumul semnat de Cornel Cadar, *Anton Durcovici: arestarea, ancheta, închisoarea, moartea, înmormântarea*, Iași, Editura „Presa Bună”, 2014; Dănuț Doboș, Anton Despinescu, *Episcopul Anton Durcovici. O viață închinată lui Dumnezeu și Bisericii*, Iași, Editura Sapientia, 2002; Florian Müller, *Vescovo e martire in Romania*, traducere în limba italiană de Maximilian Pal, Iași, Editura Sapientia, 2011 ș.a. De asemenea, numărul pe anul 2014 al revistei „Buletin istoric”, editată de Dieceza de Iași, este dedicat integral vieții lui Anton Durcovici. Publicațiilor scrise li se adaugă o serie de materiale documentare filmate: „Un episcop martir – Anton Durcovici”, partea I, episod din serialul documentar „Memorialul durerii”, accesibil la <https://www.youtube.com/watch?v=s30-JOVVe6A>; respectiv „Anton Durcovici – episcopul martir”, alt episod din același serial documentar, accesibil la <https://www.youtube.com/watch?v=maPkzmNiHk8>, ș.a.

¹⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 4.

¹⁷ Personaj de prim rang al comunității clericale romano-catolice din Moldova, Anton Bișoc (OFMConv) s-a născut la Hălăucești, la 15 august 1888. A îmbrățișat vocația monahală franciscană în localitatea natală. S-a specializat apoi la Roma în domenii precum studiul Bibliei și teologia morală. La finalul studiilor universitare a fost hirotonit preot (1911). După o perioadă petrecută în țară, clericul a fost rechemat la Roma pentru a preda teologia morală în cadrul instituției de învățământ universitar a Ordinului Franciscan (1938-1940). Ulterior și-a reluat rolul de ministru provincial al Fraților Minori Conventuali din Moldova; <https://ercis.ro/dieceza/preoti/-raposati.asp?id=281> (consultat la 29.07.2024).

¹⁸ Ministrul provincial: „a exercitat și exercită influența [sic!] sa religioasă, nu numai asupra preoților catolici, ci asupra întregii [sic!] populații catolice din regiune [Roman] pe care o conduce și comandă după vederile sale”. Securiștii româșcani îl catalogau pe Bișoc drept un: „dușman conștient al regimului, dar fiind un element foarte inteligent și diplomat, știe să iese [sic!] din încurcături, mascând în omul religios și care nu se abate de la conduită obiectivă a spiritualului” (ACNSAS, fond Penal, dosar 0051291, vol. 3, f. 58). Drept consecință, acțiunile de „strictă supraveghere a preotului Anton Bișoc cât și a celorlalți preoți romano-catolici continuă [...]” (idem, fond Informativ, dosar 0133583, f. 9; *ibidem*, dosar 0001675, f. 2).

luptător”¹⁹. De asemenea, lucrătorii Securității apreciau că prelatul de origine austriacă era:

[...] foarte abil, dar prin discursurile pe care le ține la diferite biserici din regiunea moldovei [sic!] lasă să se înțeleagă că nu este în asentimentul guvernului democrat, căutând prin intermediul credinței să sustragă populația de la diferite îndeletniciri zilnice [...]²⁰.

Primele apariții în calitate de episcop încredințase responsabilități politice că eparhia catolică din Moldova era „cea mai activă episcopie după cea a lui Marton Aron”²¹.

În cursul anului 1948 și mai ales în prima jumătate a anului 1949, episcopul catolic latin Márton Áron, liderul Diecezei de Alba-Iulia, împreună cu omologul său de la Iași, Anton Durcovici, s-au preocupat de obținerea aprobării statutului legal de funcționare a cultului romano-catolic din partea Ministerului Cultelor. Pe plan local însă, ierarhul catolic de Iași, îngrijorat probabil de evoluțiile interne defavorabile, cât și de cele pe care le traversau bisericile catolice din statele Europei Central-Răsăritene, a inițiat parcurgerea unui program de vizite pastorale în cuprinsul eparhiei sale. Acest tip de itinerariu era oricum obligatoriu din perspectiva dreptului canonic²². Cu prilejul vizitelor canonice, episcopul Durcovici avea să interzică efectiv raporturile dintre credincioșii aflați sub jurisdicția sa și puterea politică comunistă²³.

„Prestațiile” lui Anton Durcovici de la amvon au fost urmărite cu atenție de autorități. Încă din luna ianuarie a anului 1948, Inspectoratul de Siguranță Iași transmisese către structura județeană a instituției din Huși un ordin care preciza clar necesitatea de: „A lua măsuri să se supravegheze îndeaproape atitudinea față de actualul regim și față de noua formă de stat (Republica Populară Română) a tuturor cultelor și sectelor religioase”. Era subliniată documentarea „acțiunilor propagandistice instigatoare și agitatoare ale tuturor conducătorilor [de culte]”, precizând faptul că erau vizați „mitropoliți, episcopi, protopopi, călugări, predicatori etc.”²⁴. Pentru a eficientiza procedura, era necesar

¹⁹ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 1.

²⁰ ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 1 bis, 86.

²¹ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 1.

²² Conform prevederilor Codului de Drept Canonic aflat în vigoare în perioada episcopatului lui Anton Durcovici, vizitele episcopului în cuprinsul diecezei sale serveau la „asigurarea păstrării unei învățături sănătoase și ortodoxe, pentru a apăra bunele moravuri și pentru a le corija pe cele rele, pentru a promova în popor și cler pacea, nevinovăția, pietatea și disciplina, pentru a asigura în general binele religiei, ținând cont de circumstanțe, episcopii sunt obligați să viziteze în fiecare an dieceza lor, în parte sau în întregime, astfel ca, în decurs de cinci ani sau mai mult, să fie parcursă întreaga dieceză, fie de episcop însuși, fie, dacă acesta este împiedicat legitim, de un vicar general sau de un alt cleric” (vezi Petru Ciobanu, *Vizitele pastorale ale episcopului Anton Durcovici*, în „Buletin istoric”, nr. 15, 2014, p. 91).

²³ ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 223; idem, fond Penal, dosar 0014541, f. 9.

²⁴ Dorin Dobrințu, *Studiu introductiv*, în idem (ed.), *Proba infernului. Personalul de cult în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1959-1962*, București, Editura Scriptorium, 2004, p. VIII-IX.

[...] „să se recruteze din afara poliției elemente de toată încrederea și bine pregătite intelectualmente, care să fie capabile să urmărească, să pătrundă și să raporteze sub formă de declarații scrise adevăratul sens al predicilor, conferințelor etc. rostite de conducătorii diferitelor culte și secții [sic!] religioase”²⁵.

În consecință, adunările, procesiunile, pelerinajele, cât și celelalte manifestări organizate de cultele religioase aveau să fie „infestate” de informatori²⁶.

Vizitele pastorale ale episcopului Anton Durcovici în județele Roman și Bacău

Mai întâi, ierarhul Durcovici a traversat dieceza pentru a vizita parohia franciscană din Galați, unde sosise la 6 iunie 1948²⁷. Motivul formal: obligația episcopului diezean de a administra sacramentul Sfântului Mir. Potrivit unei declarații date mai târziu, la 26 aprilie 1950, pe când se afla deja în arestul Securității din București, Anton Durcovici ținuse după slujbă un discurs strict legat de problemele de credință, fără a atinge sfera politică:

[...] am vorbit despre taina Sfintei Euharistii și am îndemnat la prețuirea și frecventarea liturghiei și împărtășaniei, iar pe copii îndeosebi i-am îndemnat să se roage cu evlavie și statornicie, ca astfel să păstreze darurile Duhului Sfânt²⁸.

Stabilirea orașului de pe Dunăre ca primă destinație a programului de vizite pastorale a fost motivată probabil și de parohul din acel oraș, preotul franciscan Ioan Duma. Profitând de ocazie, se poate bănuși că cei doi clerici și-au armonizat poziția comună de rezistență în raport cu prezumtivele atacuri din partea puterii politice – din moment ce episcopul poposisese în orașul dunărean și pe parcursul zilelor de 7 și 8 iunie (1948).

Episcopul de Iași a făcut apoi cale întoarsă, prin deplasarea la parohia din Butea, județul Roman (11 iunie)²⁹. Aici activa în calitate de paroh clericul Gheorghe Petz. Preot notabil, cu educație parcursă la Roma, Petz avea să devină unul din pilonii de încredere ai episcopului. Este de presupus că discuțiile cu parohul de Butea au avut în centrul preocupărilor problema atitudinii preoților din dieceză în raport cu noile realități politice, dat fiind că parohul deținea în același timp și funcția de decan (protopop) de Siret. Delegația episcopală s-a deplasat apoi în localitățile Fărcășeni și Șcheia din același județ³⁰. Următoarea oprire din itinerariu a fost comuna Oțeleni (13-16 iunie), unde paroh era preotul

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 8.

²⁷ Idem, fond Penal, dosar 0014541, f. 33.

²⁸ Anton Durcovici, „Nu sunt de acord”. *Declarații din arestul Securității București (1950)*, ediție îngrijită și prefăcută de pr. dr. Wilhelm Dancă, Iași, Editura Sapientia, 2011, p. 69.

²⁹ Petru Ciobanu, *op. cit.*, p. 95; ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 33.

³⁰ ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 33.

Carol Söhn³¹. Episcopul de Iași a ținut aici o predică ce a stârnit suspiciunea crescândă a autorităților. Cuvântarea a atins subiectul educației copiilor, domeniu devenit foarte sensibil în contextul noului regim politic comunist. Ierarhul a reamintit preoților de „obligăția [...] de a da copiilor o educație creștinească prin pilde și învățăături”³². „Turneul” episcopal a „bifat” apoi parohia Buruienești. Cu prilejul predicii, prelatul a recurs la o alegorie ingenioasă, inspirată de figura patronului spiritual al acelei comunități, sfântul Iosif „Muncitorul”. Acesta a fost catalogat de episcop drept „model al muncitorului creștin, harnic și conștiințios”; care combina însă „munca fără preget laolaltă cu rugăciunea”. Durcovici îndemnase pe credincioșii din Buruienești să urmeze „pilda sfântului lor protector ceresc”³³. În sfârșit, anturajul eparhial a mai vizitat parohiile din Rotunda, Răchiteni, Tămășeni³⁴ și Roman. Cea din urmă oprire marcase sfârșitul primei etape a itinerariului pastoral.

Întâlnirile cu credincioșii diecezei s-au reluat în luna septembrie 1948, cu o primă descindere la Gherăiești, lângă orașul Roman³⁵. Făcând din nou apel la registrul alegoric, episcopul de Iași își structurase predica în jurul temei „Inimei Mântuitorului”. Astfel, „inima” lui Iisus era opusă „dușmanilor ei de tot felul, farisei, împărați romani, eretici, necredincioși și creștini nevrednici de acest nume”³⁶. După popasurile de rigoare la Botești³⁷ și Barticești³⁸, anturajul episcopal sosise în mijlocul numeroasei comunități catolice din Săbăoani. Aici se afla centrul de putere al franciscanilor din Moldova, în frunte cu superiorul provincial Anton Bișoc³⁹. În cursul predicii, episcopul diecezan încerca să eviden-

³¹ *Ibidem*. Carol Söhn s-a născut la 27 mai 1908, la Crasna, în Basarabia. A frecventat seminarul din Iași între anii 1922 și 1927. Ulterior, a urmat cursurile seminarului din București (1927-1930). S-a specializat în teologie la Universitatea din Strasbourg, obținând diploma în 1934. Hirotonirea sa la preoție avusese loc cu un an mai devreme. Întors după studii în dieceza de Iași, Söhn a activat ca paroh la Oțeleni (1935-1959) și Gherăiești (1959-1968). A decedat în 1987 la Bacău. Vezi <http://www.ercis.ro/dieceza/preoti/raposati.asp?id=263> (consultat la 29.07. 2018).

³² ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 33.

³³ Anton Durcovici, *op. cit.*, p. 71; ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 34.

³⁴ Episcopul Durcovici vorbise la Tămășeni despre „demnitatea preoției catolice, precum și despre chemările la preoție și viață călugărească, îndemnând pe credinși [sic!] să se roage pentru acestea conform cu porunca domnului [sic!]” (ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 34).

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Anton Durcovici, *op. cit.*, p. 72.

³⁷ ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 13.

³⁸ Vizita pastorală de la Barticești a fost marcată și de prezența vicarului general al lui Durcovici, episcopul titular Marcu Glaser (idem, fond Documentar, dosar 000038, f. 90, 125).

³⁹ Episcopul Durcovici a explicat în timpul interogatoriilor desfășurate în arestul Securității din București (1950) că Anton Bișoc, în calitatea sa de superior provincial al Fraților Minori Conventuali din Moldova, „primea din partea mea aceleași directive care erau date și celorlalți membri ai clerului parohial; în calitate de provincial, conform prescripțiilor dreptului canonic, el avea însemnări proprii cu privire la membrii și instituțiile ordinului său, ca de exemplu numirea lor în diferite funcțiuni la seminar și mănăstire, precum și plasarea lor la aceste mănăstiri”. Episcopul diecezan de Iași reamintea că „în Moldova Franciscanii Conventuali au încredințat lor un număr de parohii, înce [sic!] privește numirea și schimbările în personalul acestor parohii, provincialul și episcopul diecezan sunt datori să procedeze de comun acord, provincialul trebuind să înainteze

țieze faptul că instituția preotului și cea a bisericii nu erau nicidecum un dar gratuit pentru oameni. Credincioșii erau datori cu valorizarea lor. În caz contrar, avertiza Durcovici, „Dumnezeu spre pedeapsă le poate lua ca unor nemulțumiți darul preotului și al bisericii, cum s-a mai întâmplat din vremurile vechi în istoria bisericii”⁴⁰. Finalmente, după întâlnirea cu credincioșii din satul vecin Pildești⁴¹, delegația, în frunte episcopul, s-a îndreptat spre cealaltă zonă importantă din eparhie, anume județul Bacău.

Parohia franciscană din Luizi Călugăra îl primise pe episcopul diecezan la 14 septembrie 1948⁴². După ceremonia administrării sacramentului Sfântului Mir, episcopul a petrecut încă o zi în localitate. Itinerariul pastoral din cuprinsul județului a inclus opriri și alocuțiuni rostite de Durcovici la parohia Pustiana⁴³, parohia din Lespezi (Gârleni)⁴⁴, cea din Valea Seacă⁴⁵,

episcopului la timp schimbările pe care voește [sic!] să le facă, ca ele să fie aprobate de episcop”. Durcovici mai adăugase că, pentru preîntâmpinarea unei crize în pastorație provocată de posibilele arestări de preoți, i-a semnalat provincialului Bișoc, care avea „în ordinul său preoți disponibili, să rezerve pe unii dintre aceștia, pentruca [sic!] ei, atunci când alții vor fi arestați, să facă și în haine civile asistența religioasă a credincioșilor catolici: această propunere el [Anton Bișoc] nu a primit-o negăsind-o conformă cu regula ordinului său” (idem, fond Penal, dosar 0014541, f. 85). Tot în fața organelor Securității, Bișoc afirmase, în 1949, că raporturile sale cu „preoții [franciscani] din Moldova sunt de ordin intim în raport cu Ordinul, în ceea ce [sic!] privește pastorația depind și ei și eu de Episcopul Durcovici Anton” (*ibidem*, dosar 0051291, vol. 3, f. 80).

⁴⁰ Anton Durcovici, *op. cit.*, p. 70; Raportul Regionalei de Securitate Iași cu privire la slujba oficiată de episcop la Săbăoani în luna septembrie 1948 aprecia că mesajul prediciei a fost interpretat de credincioși ca „o precizare a poziției anti-comuniste și anti-guvernamentale a bisericii catolice, arma folosită fiind exaltarea sentimentului și a bigotismului religios [sic!] până la jertfa supremă” (ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 103; fond Penal, dosar 0014541, f. 34).

⁴¹ Lucrătorii Securității din Roman observau și la Pildești o situație dificilă, „caracterizată printr-o atitudine față de ostilă a întregii populații de confesiune catolică din această comună față de orice acțiune fie [sic!] din partea organelor politice sau administrative” (idem, fond Penal, dosar 0051291, vol. 3, f. 181; fond Documentar, dosar 000038, f. 102).

⁴² Episcopul Durcovici sosise de sărbătoarea „Sfintei Cruci” în localitatea Luizi Călugăra în mijlocul a 2.000 de oameni. Cu acest prilej, informatorii prezenți la eveniment au apreciat că în „substraturile predicii ținute de Episcopul Durcovici, reese [sic!] în mod clar, adâncirea sentimentului religios, până la fanatism a credincioșilor catolici [...]” (idem, fond Documentar, dosar 000038, f. 94; idem, fond Penal, dosar 0014541, f. 13, 35).

⁴³ Episcopul a luat cunoștință de solicitarea credincioșilor din Pustiana cu privire la introducerea liturghiei în limba maghiară. Propunerea a fost primită defavorabil de către ierarh (idem, fond Documentar, dosar 000038, f. 96-97).

⁴⁴ Potrivit informatorilor plasați de Securitate la slujba oficiată la Lespezi, prelatul Durcovici „a spus că biserica catolică trece astăzi prin timpuri grele, iar credincioșii au datoria să se ocupe mai intens de biserică, căci nu va trece mult timp și biserica va fi la înălțime” (*ibidem*, f. 8). Organele represive au remarcat totodată rolul nefast jucat de preotul Ion Gherghina, care „se face vinovat de faptul că a dus instigații în masă, contra Securității Poporului” (vezi *ibidem*, f. 11; idem, fond Penal, dosar 0014541, f. 35, 186).

⁴⁵ La ordinul căpitanului de Securitate Paul Zelțer, șeful Serviciului Județean de Securitate Bacău, cadre ale celei din urmă instituții s-au deplasat la Valea Seacă. Ulterior, au raportat că episcopul de Iași „a dus o activitate de instigație în masă contra ordinii și Securității Poporului, prin aceea că a îndemnat cetățenii să nu ia parte la viața politică actuală, că cei fără credință vor avea de suferit, respectiv actualii oameni politici cu posturi de conducere în Republica Populară Română” (idem, fond Documentar, dosar 000038, f. 13; idem, fond Penal, dosar 0014541, f. 35).

Nicolae Bălcescu⁴⁶, Gioseni⁴⁷ și Văleni. Potrivit informațiilor culese de autorități, în timpul vizitei realizate la 16 septembrie (1948) în comuna Grigoreni, lângă Pustiana, ierarhul romano-catolic atacase „deschis politica religioasă a Guvernului[,] a interzis credincioșilor să participe la manifestările politice, democratice, și a dat dispozițiuni ca nimeni să nu asculte de «ordinele celor fără Dumnezeu»”⁴⁸. Mai mult, la Lespezi (Gârleni), Durcovici ar fi „strigat” cu emfază la finalul serviciului religios: „[...] jos cu cei ce luptă împotriva bisericii catolice”⁴⁹. Informatorul prezent relatase că mulțimea adunată la slujbă ar fi reluat cu entuziasm „lozinca” lansată de episcop. La 22 septembrie, în timp ce oficia slujba la Valea Seacă⁵⁰, Anton Durcovici avertizase enoriașii din comună că era „necesar ca cei ce vin în sate pentru a răspândi broșuri necredincioase să fie alungați”⁵¹. În fine, la 27 septembrie, episcopul sosise la Cleja⁵² pentru a comemora stingerea din viață a predecesorului său, episcopul Mihai Robu⁵³. În cursul prediciei, Durcovici întărise principiul autonomiei sferei ecleziastice: „credinciosul catolic poate arăta liber dorința sa episcopului, însă hotărârea și răspunderea dispozițiilor de luat în ale bisericii sunt de competența episcopului”⁵⁴. Delegația eparhială a vizitat ulterior localitățile Sascut, Fundu Răcăciuni, Fărăoani, Valea Mare, Prăjești, Poiana, municipiul Bacău, Mărgineni, Izvoarele, Grozești⁵⁵, Valea Seacă, Satu Nou, Târgu Ocna, Tuta, Slănic, Târgu Trotuș, Dărmănești, Onești, Palanca, Vizantea, Focșani și Ploscuțeni⁵⁶.

⁴⁶ Sublocotenentul de Securitate Marcel Grindberg, prezent la Nicolae Bălcescu, a raportat că episcopul romano-catolic de Iași „a dus o vie activitate contra Securității Poporului, în complicitate cu preotul Gherguță [Gherguț] Andrei, dascălul Lorentz Ioan și locuitorul Pătrașcu Petre, se fac vinovați de instigație dusă în rândurile credincioșilor catolici, contra Securității Poporului” (idem, fond Documentar, dosar 000038, f. 16).

⁴⁷ Sublocotenentul de Securitate Iorgu Volcescu, de această dată, avea să transmită căpitanului Zelțer despre aceeași „activitate de instigare” săvârșită de ierarhul Durcovici împreună cu parohul din Gioseni, preotul Constantin Hausner (*ibidem*, f. 17). Cel din urmă cleric, potrivit fișei personale întocmite de Securitate, „a organizat primirea Episcopului Durcovici Anton cu cântece din care se desprinde că acesta este trimisul Vaticanului pentru a ameliora durerile credincioșilor catolici în ce privește ruperea legăturilor cu Vaticanul” (idem, fond Penal, dosar 0014541, f. 188).

⁴⁸ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 3; ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 14, 181.

⁴⁹ ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 14, 181.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 3.

⁵² ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 15, 182.

⁵³ *Ibidem*, f. 35.

⁵⁴ Anton Durcovici, *op. cit.*, p. 73-74. Același sublocotenent Iorgu Volcescu a comunicat superiorilor că ierarhul romano-catolic a făcut din nou „instigații” printre locuitorii comunei Cleja, „îndemnându-i să nu dea ascultare învățăturii democratice de care este călăuzită Republica Populară Română” (ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 19, 98). Impresii similare au fost exprimate de lucrătorii Securității în urma vizitelor pastorale întreprinse de episcopul de Iași în localitățile băcăuane Târgu Trotuș, Slănic, Dărmănești și Onești (*ibidem*, f. 23-25).

⁵⁵ La parohia din Grozești (Oituz), județul Bacău, Anton Durcovici îi îndemnase pe credincioși „să cinstească demnitatea preotului și să-l ajute cu rugăciunile lor, ca să-și poată împlini mereu cu folos misiunea sa sublimă” (idem, fond Penal, dosar 0014541, f. 38).

⁵⁶ *Ibidem*, f. 36-39, 169.

În planul administrativ al diecezei, episcopul de Iași a dispus preoților din subordine o serie de „facultăți extraordinare” menite să confere mai multă „flexibilitate” clericilor în desfășurarea activității lor. În primul rând, directivele episcopale vizau acordarea de dispense matrimoniale. În al doilea rând, preoții catolici moldoveni erau investiți cu puterea de a dezlega păcate sau „cenzuri rezervate cum sunt excomunicarea, suspendarea și interdictul [...]”⁵⁷. Cea din urmă „facultate extraordinară” oferea preoților un cadru canonic mai „relaxat” cu privire la oficierea liturghiilor. Instrucțiunile parveniseră episcopului dinspre Vatican. Papa Pius al XII-lea își pregătea fără îndoială „turma” în perspectiva unui atac coordonat din partea guvernului comunist de la București⁵⁸.

Revoltele catolicilor din județele Roman și Bacău

Vizitele episcopului aveau să conducă la producerea unor incidente între localnici și autoritățile civile. Primul caz s-a înregistrat în comuna Oțeleni, din județul Roman, unde evenimentele petrecute l-au avut ca protagonist pe parohul Carol Söhn. Preotul nu și-a dat consimțământul în privința cedării unei camere din casa parohială unde rezida, pentru a fi transformată în dispensar medical⁵⁹. În plus, Söhn a chemat sătenii să-l susțină în decizia sa. Ceea ce a urmat se încadrează sub semnul violenței, întrucât „populația a linșat și brutalizat infermiera trimeasă în comună pentru amenajarea dispensarului”⁶⁰. Pe lângă acest incident, parohul a fost în centrul unui alt episod consumat între localnici și autorități. Potrivit versiunii autorităților locale, la 16 septembrie 1948, clericul ar fi încercat deliberat să devieze atenția unor săteni de la desfășurarea unui „meeting” organizat de notabilitățile din comună prin „sunarea clopotelor”. În acest mod, preotul reușise „să spargă adunarea”⁶¹. Organele de Securitate din Roman s-au deplasat a doua zi la Oțeleni pentru „a-l interoga” pe Carol Söhn. Alarmată peste măsură de această descindere, populația și-a concentrat eforturile spre protejarea parohului. Prin urmare, „câteva zeci de cetățeni [...] au înconjurat pe preot”, împiedicând cu succes arestarea plănuită de lucrătorii Securității⁶².

⁵⁷ *Ibidem*, f. 60, 136-137.

⁵⁸ Episcopul diecezan explicase, ulterior, Securității din capitală că „facultățile extraordinare” se refereau, în fapt, la „orice eventualitate care ar fi împiedicat funcționarea normală a preotului într-un loc oarecare, cum putea să fie lipsa de legătură cu episcopii sau cu decanul său, nerecunoașterea preotului pentru o anumită biserică sau parohie, precum și declararea cultului catolic drept ilegal, încredințarea bisericilor și a locuințelor parohiale, în acest din urmă caz preotul putea locui în casele credincioșilor pentru a le sta la dispoziție în nevoile lor religioase” (*ibidem*, f. 61).

⁵⁹ Idem, fond Documentar, dosar 000038, f. 118, 128.

⁶⁰ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 3; ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 119.

⁶¹ La 23 august 1948, a avut loc un eveniment similar. Sărbătorirea zilei se petrecuse în curtea bisericii, conform indicațiilor organizației de bază a PMR Oțeleni. În timpul discuțiilor despre „însemnătatea zilei”, parohul Carol Söhn a cerut „sunarea” clopotelor pentru rugăciune. Astfel, „toată lumea, ca prin farmec, a părăsit adunarea, rămânând numai primarul comunei, notarul, casierul comunal, agentul fiscal și șeful de post” (*ibidem*, f. 129).

⁶² ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 3.

Pe parcursul următoarelor două zile, sătenii s-au ocupat de paza preotului prin monitorizarea casei parohiale. Acțiunile lor nu erau nicidecum haotice sau bazate doar pe un impuls de moment. Drept dovadă, autoritățile se arătau surprinse neplăcut de eficiența mobilizării cetățenilor din Oțeleni, grupați în așa-numitele „gărzi de apărare”.

Grupurile în cauză erau formate din locuitorii de prestigiu ai comunității, cu statutul de „feciori de biserică”⁶³. Aceștia compuneau o „divizie” laică dedicată slujirii bisericii. Coordonarea lor intra în sarcina preotului paroh. Din punct de vedere operațional, rolurile erau clar distribuite. Conform analizei Securității, „gărzile” erau compuse dintr-un „pândar” situat în clopotnița bisericii. Misiunea acestuia viza supravegherea atentă a împrejurimilor și semnalarea intrării în sat a persoanelor străine – dar mai ales a automobilelor necunoscute. Notificarea populației în caz de „invazie” se făcea cu ajutorul clopotarului⁶⁴. Securiștii erau conștienți de faptul că localnicii, „sub un pretext sau altul”, se aflau permanent în „tinda, casa și chiar camera preotului”⁶⁵, pentru a zădărnici planurile organelor represive.

Numărul total al membrilor unei „gărzi” era variabil. În timpul unei „alarme” de pildă, protecția preotului era asigurată de un grup de până la 30 de oameni, „înarmați cu ciomege și eventual cu furci”, care se putea ridica uneori și până la 50⁶⁶. În același timp, femeile și copiii aveau atribuții precise în caz de altercații cu forțele de ordine: „îngreunarea muncii eventuale a organelor de Securitate și a Jandarmeriei” prin „escortarea preotului, atunci când acesta este chemat la postul de jandarmi sau Primărie etc.”. Ofițerii superiori din cadrul Securității au recomandat ca arestările de preoți romano-catolici să fie executate „fără alai”, cu evitarea ciocnirilor. Cu toate acestea, în condițiile în care mobilizarea sătenilor din „gărzile de apărare” era cvasipermanentă, securiștii recunoșteau că „ridicările de preoți pot fi amânate la infinit sau chiar evitate cu totul”⁶⁷. Situația de ansamblu se complica prin constatarea prezenței în cadrul grupurilor de rezistență create de localnici a unor „elemente PMR, Fr. Plugarilor [...] nepregătite, care au contribuit la menținerea și chiar uneori întărirea forțelor catolice deschis ostile democrației în mediul administrativ de Stat și politic comunal”⁶⁸. Finalmente, preoții erau considerați principalii responsabili în ceea ce privea întreținerea manifestărilor violente contra autorităților locale⁶⁹. Mai mult, erau învinuiți de practicarea de intimidări „prin blesteme și amenințări spirituale” la adresa copiilor și tinerilor ca urmare a intrării acestora în structurile de masă specifice

⁶³ ACNSAS, fond Informativ, dosar 0001675, f. 3.

⁶⁴ Idem, fond Documentar, dosar 000038, f. 227.

⁶⁵ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 10.

⁶⁶ *Ibidem*. În plus, autoritățile din Roman semnalau că: „Feciorii de biserică sunt așa fel pregătiți, încât orice li s-ar întâmpla, nu-l divulgă pe preot și la nevoie își iau asupra lor orice răspundere” (ACNSAS, fond Informativ, dosar 0001675, f. 3).

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Idem, fond Documentar, dosar 000038, f. 228.

partidului-stat; de împiedicare a acțiunilor organizației de masă a Uniunii Populare Maghiare; de „afurisirea în biserică a cei ce îndrăznesc să afirme că sunt democrați și ateï”; de instigări „indirecte la nesupunere civilă”⁷⁰.

În cele din urmă, autoritățile au reușit să pună în practică arestarea parohului Carol Söhn, în noaptea dintre 19 spre 20 septembrie (1948). Tenacitatea „gărzii” locale a fost depășită prin mobilizarea unei forțe impresionante. O unitate de jandarmi fusese chemată pentru a înconjura parohia. „Pândarii” și clopotarul sfârșiseră „imobilizați prin surpriză”, în timp ce „călăreții ce trebuiau să alarmeze satele vecine [fuseseră] interceptați”⁷¹. Drept consecință, trupele de jandarmi au executat arestarea și l-au transportat pe paroh la Iași. Sătenii din Oțeleni nu au acceptat ușor situația. Vasile Bucătaru, secretarul PMR din comună, a fost somat de localnici să susțină la Tribunalul Militar Iași, unde era chemat în calitate de martor, eliberarea imediată a preotului Söhn. În pofida recomandării ferme a Direcției Regionale de Securitate Iași cu privire la condamnarea parohului din Oțeleni, autoritățile judiciare hotărâseră punerea în libertate a clericului⁷². Conform scenariului prevăzut de Securitate, parohul a fost primit „triumfător”⁷³. Spre defavoarea autorităților, fenomenul „gărzilor de apărare” se răspândise masiv în majoritatea comunelor și satelor catolice din Moldova. Acțiunile lor erau susținute uneori și de locuitorii satelor ortodoxe învecinate.

Fenomenul protecției preotului de către enoriași s-a petrecut și la Răchiteni, parohie condusă de preotul Anton Petz. Autoritățile i-au solicitat clericului să elibereze două camere din casa parohială, pentru a fi date în folosința școlii din comună. Situația a fost adusă la cunoștința comunității cu prilejul predicii susținute la liturghia din 21 noiembrie (1948)⁷⁴. În aceeași zi, un grup de 70 de femei conduse de mama primarului a recurs la dezinstalarea băncilor școlare din cele două spații locative. Parohul Anton Petz s-a prezentat ulterior la postul de jandarmi pentru discuții. În drum spre sediul postului, Petz era protejat de „un grup agitat de cetățeni”. Cei din urmă nu s-au lăsat înduplecați și nu au părăsit curtea postului „până când preotul nu a fost lăsat să plece”⁷⁵. Spiritele s-au încins în urma descinderii unui camion „suspect” la primăria din comună. Un alt grup de femei, convins că era vorba de o operațiune a trupelor de Securitate, a recurs la răsturnarea efectivă a camionului – care, în final, se dovedise că transporta varză⁷⁶.

Autoritățile nu ascundeau eficiența demonstrată de grupurile „feciorilor de biserică”, văzute ca „o curea de transmisie a impulsurilor antidemocratice dela

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 4.

⁷² ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 224.

⁷³ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 4.

⁷⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 119, 137.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 120.

⁷⁶ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 5; ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 113.

parohie în massă”⁷⁷. Nu este de mirare că forțele de ordine au luat în vizor persoanele cu acel statut. Județul Roman, de pildă, era dominat de parohiile franciscane aflate sub autoritatea provincialului – și, totodată, parohului de Săbăoani – Anton Bișoc. Pe valea Siretului, la Adjundeni, parohia era deservită de preoții franciscani Anton Tălmăcel și Francisc Simon. Clericii se puteau baza pe „6 feciori de biserică”. Activiștii locali de partid semnalau că jumătate dintre ei erau „chiaburi”. Cei trei figurau „ostentativ neîncadrați în organizațiile politice legale”⁷⁸. Mai mult, informațiile reunite de autorități arătau că primarul în funcție, Adam Cernica, membru PMR, făcea parte din comitetul bisericesc. Edilul stârnea îngrijorări serioase, din moment ce „ascultă în toate de preot”. Un alt oficial, Ferentz Benchia, președintele organizației Frontului Plugarilor din Adjundeni, intrase sub atenția autorităților din aceleași motive. Ultimul oficial de partid al satului, Joja Bălțeanu, transmitea, de asemenea, semnale contradictorii, din moment ce declarase „în plină ședință [că], orice am face, nu trebuie să ne pierdem credința catolică”⁷⁹. Pe celălalt mal al Siretului, la Buruienești, în fruntea parohiei se afla clericul Mihai Demeter. Din cei patru feciori de biserică depistați în localitate, doar unul era etichetat drept „chiabur”. Însuși parohul Demeter era considerat „mai liniștit” de către autorități. Persistau totuși motive de îngrijorare din cauza lui Gheorghe Blaj, secretarul organizației de bază a PMR din sat. Acesta era „sub influența preotului”⁸⁰.

O situație de-a dreptul critică era întâlnită în comuna Butea. După cum am amintit, parohul Gheorghe Petz, fratele mai mare al preotului din Răchiteni, Anton Petz, ocupa și funcția de decan de Siret. La Butea existau nu mai puțin de 12 feciori de biserică. Opt dintre ei erau trecuți la categoria „chiaburi”. Oficialii politici se arătau nemulțumiți inclusiv de situația eșalonului local de partid. Gheorghe Nazarie, secretarul organizației PMR, se afla, la rândul său, sub „influența preotului”. În mod similar era văzut și primarul Joja Catea, care întreținea „consfătuiri zilnice cu preotul Petz, fără sfatul căruia nu întreprinde nimic”⁸¹. Situația se agravase și din pricina unor studenți teologi, învinuiți de cultivarea „focarelor de agitație”⁸².

⁷⁷ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 5.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 7.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² În august 1949, confruntarea dintre autorități și localnicii din Butea a atins un vârf al violențelor. Trupele de Securitate au deschis focul, iar doi „catolici răzvrățiți” au fost răniți. Sătenii au recurs la spargerea cauciucurilor de la automobilele folosite de Securitate. Ulterior, a sosit un corp de soldați în ajutorul securiștilor și milițienilor deja prezenți, care au înconjurat satul. De asemenea, locuitori din mai multe sate ortodoxe din vecinătate – Hândrești, Miclăușeni, Brătulești – s-au alăturat acțiunilor sătenilor din Butea. Se pare că în acest timp parohul Gheorghe Petz era ascuns în beciul unui sătean. La finalul încleștărilor, autoritățile judiciare au trimis cinci familii din Butea în Dobrogea. De asemenea, mai mulți localnici au fost arestați: Veronica Balint („declanșatoarea” răscoalei), Petru Cotnăreanu, Dumitru Blaj, Iosif Gal, Mihai Albert, Petru Șoican, Ioja Balint (vezi Dănuț Doboș, Silviu Văcaru, Anton Coșa, Daniela Butnaru, Petru Blaj, Cornel Cadar,

La Barticești, parohie condusă de preotul Martin Pârțac, se numărau doar cinci „feciori de biserică”. Cu toate acestea, trei dintre ei erau „chiaburi”, în vreme ce „al 4-lea Gheorghe Aniței este președintele Fr. Plugarilor și al 5-lea Anton Barticel, secretarul de bază al organizației PMR”⁸³. Un număr mai mic al „feciorilor de biserică” era și la Fărcășeni, unde preot era Iohan Tujan. Din cei patru „feciori”, trei erau catalogați drept „chiaburi”. De asemenea, secretarul organizației de partid din localitate nu se ridica la nivelul așteptărilor ideologice. Mihai Pan[ț]iru, ocupantul funcției, declarase cu franchețe că „el ține la regimul de astăzi până în momentul când acesta se atinge de religie”⁸⁴. Afirmații provocatoare au fost asumate și de Vasile Herciu, delegatul PMR din satul Iugani. Responsabilul politic declarase fără complexe că „păgânii nu vor face cu ei ceea ce au făcut cu greco catolicii în Ardeal”. La Hălăușești, localitate unde funcționa seminarul „mic” pentru adolescenții care doreau să urmeze vocația monahală franciscană, se remarcă un grup de „agitatori” condus de preoții Alois Herciu⁸⁵ și Iosif Brudaru. Parohia mai adăpostea un număr de seminariști de rit bizantin refugiați din Ardeal. În privința celor cinci „feciori de biserică” descoperiți, autoritățile stabiliseră că patru dintre ei dețineau dubla „calitate” de „chiaburi”, respectiv de „membri Fr. Plugarilor”. Edilul Gheorghe Bacalu și învățătorul Aurel Cobzaru făceau, la rândul lor, parte atât din comitetul bisericesc, cât și din Partidul Muncitoresc Român. Incompatibilități ideologice se regăseau și în cazul președintelui Sindicatului Agricol Comunal. Cu toate că beneficia de calitatea de membru PMR, acesta sprijinea „toate inițiativele nesănătoase ale preoților”⁸⁶.

Aprehensiuni dintre cele mai serioase pentru autorități erau provocate de situația din comuna Săbăoani. Potrivit datelor reunite, parohia franciscană beneficia de concursul a „12 feciori de biserică”. Activitatea lor era dirijată de provincialul Anton Bișoc, sprijinit de preoții franciscani Iosif Duman, Petru Albert și Petru Brudaru⁸⁷. Scrutarea „situației sociale” scotea în evidență prezența a opt „feciori de biserică” încadrați în categoria nefastă a „chiaburilor”. Niciunul nu făcea parte din „organizațiile politice legale”. Vasile Perju, învățătorul din comună, era descris ca „un bun prieten” al clericilor din parohie, cu toate că era membru PMR. În plus, nivelul său ideologic era trădat de convingerea potrivit căreia

Butea: monografie, Iași, Editura Presa Buna, 2013, p. 300-325). O relatare memorialistică demnă de interes asupra evenimentelor petrecute la Butea în august 1949 a fost semnată de Ioan Zăpodeanu, *Pasărea cu gheare roșii. File din istoria satului Butea, județul Iași*, Iași, Editura Sapientia, 2009.

⁸³ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 7.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Preotul franciscan Alois Herciu s-a născut în 1907, la Corhana, comuna Dulcești, în apropierea orașului Roman. Pregătirea sa clericală s-a desfășurat în cadrul instituțiilor conduse de franciscanii conventuali de la Roma. Tot acolo a fost sfințit preot la 15 martie 1930. După întoarcerea în România, Herciu a activat ca paroh la Târgu Trotuș, Săbăoani și Hălăușești. Vezi <http://www.ercis.ro/dieceza/preoti/raposati.asp?id=460> (consultat la 29.08.2018).

⁸⁶ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 8.

⁸⁷ ACNSAS, fond Penal, dosar 0051291, vol. 3, f. 52.

regimul din RPR avea să se schimbe curând⁸⁸. Autoritățile întâmpinau condiții dificile și în comuna Tămășeni. Pe lângă cei trei „feciori de biserică”, elementul cel mai periculos indicat de oficialii puterii era persoana dascălului din sat – catalogat drept „un fanatic religios”. Susținut de „gărzile de apărare” din Tămășeni, dascălul fusese arhitectul principal al zădărnirii arestării fiului său, preotul Vasile Gabor⁸⁹. Implicațiile circumstanțelor din Tămășeni se întindeau până la parohia romano-catolică din orașul Roman. Astfel, dascălul voluntar de la parohia orașului activa în calitate de sublocotenent în cadrul Cercului Teritorial Roman. Pe numele său Anton Mateiaș⁹⁰, dascălul romășcan era ginerele dascălului din Tămășeni. Prin urmare, era urmărit cu atenție, dată fiind calitatea de „cumnat [al] preotului fugar Gabor Vasile”⁹¹.

Pentru a intimida comunitățile romano-catolice din Moldova⁹², s-a impus luarea unor măsuri de forță împotriva clericilor și a „feciorilor de biserică”. În spațiul județului Roman, prima poziție pe agenda autorităților era ocupată de arestarea liderului „provinciei franciscane”, provincialul Anton Bișoc. Clericul era văzut ca un personaj-cheie, care coordona „acțiunile de rezistență ale tuturor preoților franciscani romano și greco-catolici (sic!) din toată țara”⁹³. Era cunoscut totodată faptul că Bișoc beneficia de ajutorul necondiționat al confratelui Alois Herciu de la Hălăucești. Parohia franciscană de la Adjudeni stârnea, de asemenea, multiple îngrijorări. Cu ajutorul clericului Francisc Simon, parohul Anton Tălmăcel instituisese în comunitatea sa o practică inacceptabilă pentru autoritățile politice comuniste: solicitarea de jurăminte credincioșilor din localitate cu privire la „neparticiparea la viața politică”. În același timp, clericii franciscani din Adjudeni atrăgeau atenția asupra lor prin găzduirea preotului greco-catolic Iosif Iacob⁹⁴.

Incomod pentru autorități se dovedise și preotul diecezan Ioan Jicmon de la Gherăiești. Parohul se făcea vinovat de aceeași practică a solicitării de jurăminte

⁸⁸ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 8.

⁸⁹ *Ibidem*. După opinia securiștilor de la Iași, ocolirea cu succes a autorităților de către clericul Vasile Gabor a creat „un precedent, dând curaj atât clericilor, cât și populației catolice” (ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 223).

⁹⁰ În documentele create de Securitatea din orașul Roman, sublocotenentul Anton Mateiaș era apreciat drept „un credincios exagerat, spovedindu-se și împărtășindu-se lunar” (idem, fond Penal, dosar 0051291, vol. 3, f. 84).

⁹¹ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 8.

⁹² Fără a atinge nivelul de violență al confruntărilor din județele Roman și Bacău, autoritățile comuniste locale din Iași deplâneau, la rândul lor, atitudinea cetățenilor din satele cu locuitori de religie romano-catolică (Cotnari, Războieni, Horlești, Focuri, Bucium sau Miroslava). În „planul de muncă” pe anul 1949, „județeană de partid” ieșeană avea ca priorități adoptarea următoarelor măsuri: „Vom întări lupta împotriva dușmanului de clasă, pentru a preveni și descoperi orice sabotaj în fabrici sau la sate, combaterea svonurilor și a campaniei susținută împotriva sectelor religioase, reacțiunii catolice, mobilizând pentru aceasta echipe bune de agitatori, echipe culturale, conferințe pentru combaterea misticismului și obscurantismului” (AN-Iași, fond Comitetul Județean Iași al PMR, dosar 3/1949, f. 74, 84, 110, 126).

⁹³ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 14.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 15.

credincioșilor săi cu privire la evitarea totală a activităților de tip politic⁹⁵. Pe malul Siretului, la Tămășeni, organele de forță aveau ca obiectiv arestarea clericului Mihai Chelaru – dar mai ales a dascălului Mihai Gabor și a fiului său, preotul Vasile Gabor. Cel din urmă era considerat „liderul” revoltelor derulate în lunile septembrie și octombrie 1948. Oficialii locali erau convinși că preotul se ascundea în sat, având susținerea tuturor locuitorilor⁹⁶. Printre deținătorii „calității” de „organizator de gărzi” se număra și preotul Anton Petz din Răchiteni. La Butea în schimb, unde activa fratele său mai mare, autoritățile indicau pe: dascălul Mihai Lucaci, „ginere de moșier”; „feciorul de biserică” Petru Doboș, „chiabur”; respectiv clopotarul Luca Dumitru Matasel – „fără partid, agitator, chiabur”⁹⁷. În finalul „listei”, parohul franciscan Iosif Chelaru de la Bălușești fusese descris drept „preot agitator”, în vreme ce la Răducăneni se remarcă activitatea clericului franciscan Nicolae Ivanciuc⁹⁸. Locotenentul de Securitate Aramă din Roman propunea ca măsură esențială: „Izolarea clerului catolic, izolarea elementelor principale din comitetul de biserică, precum și izolarea feciorilor de biserică”⁹⁹.

În noaptea dintre 25-26 octombrie 1948 izbucnise o manifestare violentă a „feciorilor de biserică” contra organelor represive în comuna băcăuană Prăjești. După declanșarea unei „alarme”, aproximativ „150 de țărani au rămas toată noaptea în tindă”¹⁰⁰ casei parohiale¹⁰¹. O parte dintre oamenii adunați au rămas pe loc și a doua zi. „Agitați în umbră de feciorii de biserică”, locuitorii din Prăjești solicitaseră autorităților locale să „reintroducă icoanele și rugăciunea în școli și să scadă cota de cereale ce urmează să fie predată”¹⁰². Tensiuni similare s-au înregistrat și la Fărăoani¹⁰³. În cursul nopții dintre 31 octombrie – 1 noiembrie (1948), „gărzile” semnalaseră pătrunderea trupelor de Securitate în localitate. În jur de 40 de oameni înarmați cu furci și topoare s-au stabilit la casa parohială pentru a proteja persoana parohului¹⁰⁴. Și de această dată încercarea de arestare s-a soldat cu eșec¹⁰⁵.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 128.

⁹⁷ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 15.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 16.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ Autorii documentului s-au referit, cel mai probabil, la curtea casei parohiale.

¹⁰¹ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 4; ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 154.

¹⁰² ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 4-5.

¹⁰³ Localitatea Fărăoani, actualmente comună în județul Bacău, este una dintre cele mai timpurii așezări cu populație de religie romano-catolică din regiunea Moldovei. Denumită în trecut „Forrofalva”, a fost atinsă de erezia husită în anul 1420 (Ionuț Atudorei, *op. cit.*, p. 58-60).

¹⁰⁴ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 5; ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 154.

¹⁰⁵ Serviciul Județean de Securitate Bacău consemnase faptul că preotul Anton Dămoc „se manifestă ostil regimului democrat, astfel că, dela începutul lunii Maiu 1948, a solicitat credincioșilor catolici ca, în fiecare zi după masă la orele 17, să meargă la biserică, pentru a participa la

Funcționarii politici interpretau deriva violentă a catolicilor din Moldova drept o consecință directă a manierei de conducere practică de episcopul diecezan Anton Durcovici. Se cunoștea faptul că, în luna noiembrie 1948, ierarhul diseminase o circulară către preoții din dieceză, prin care anunța o persecuție iminentă împotriva Bisericii Catolice locale. Textul documentului eparhial stipula totodată că „toți cei care vor lua parte la vreo consfătuire sau adunare în care se uneltește lepădarea de Biserica Catolică sunt excomunicați”¹⁰⁶. Episcopul diecezan de Iași era privit de către regimul de la București ca un executant al „dispozițiilor primite prin Nunțiatură dela cercurile imperialiste din Apus [...]”; în acest mod, prelatul întreținea o „campanie continuă de agitare a acestei populații în număr de peste 100.000 de suflete”¹⁰⁷.

În condițiile numărului mai ridicat al credincioșilor catolici din spațiul județului Bacău, „feciorii” activi erau proporțional mai numeroși. La Fărăoani, de exemplu, acționau 11 „feciori de biserică”. Mai puțin de jumătate dintre ei erau considerați „chiaburi”. Însă personajul de interes la acel moment era „președintele PNT” din localitate, Anton Bolog. Acesta era indicat drept principal organizator al „desordinil[or] din noaptea de 31 octombrie spre 1 Noemvrie 1948”¹⁰⁸. La Prăjești în schimb au fost depistați nouă „feciori de biserică”. Mai mult de jumătate erau „chiaburi”.

Potrivit analizei autorităților, centrul de rezistență din județul Bacău se afla în localitatea Valea Seacă. Parohia era condusă de Andrei Gherguț¹⁰⁹, „preot agitator”¹¹⁰. Parohul beneficia de ajutorul a zece „feciori de biserică”, dintre care opt figurau în categoria „chiaburilor”. Autoritățile țineau sub observație și comportamentul dascălului Iosif Cancel, „fost membru PNT Maniu”. Cancel conducea efectiv „gărzile de apărare” din localitate. La Valea Seacă aveau să se înregistreze cele mai numeroase și mai intense ciocniri cu forțele de ordine ale regimului¹¹¹. Punctul culminant a fost atins la 3 noiembrie 1948. „Gărzile de

vecernii, sustrăgându-i dela munca câmpului, și astfel sabotând campania agricolă” (idem, fond Documentar, dosar 000038, f. 157; fond Penal, dosar 0014541, f. 190).

¹⁰⁶ Anton Durcovici, *op. cit.*, p. 48; ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 9.

¹⁰⁷ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 12.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 9.

¹⁰⁹ Preotul Andrei Gherguț s-a născut la 17 octombrie 1916, la Cleja, județul Bacău. A studiat la Seminarul romano-catolic din Iași, apoi la Colegiul „De Propaganda Fide” din Roma. La 3 iunie 1939 a fost hirotonit preot. Gherguț a funcționat în calitate de vicar parohial la Pustiana, Valea Seacă și Văleni. În anul 1942 a fost avansat în funcția de paroh la Valea Seacă. Vezi <http://itrc.ro/pr-andrei-ghergut/> (consultat la 30.07.2018).

¹¹⁰ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 9. Lucrătorii Securității din Bacău avertizau autoritățile centrale că preotul Gherguț comunicase credincioșilor: „[...] adevărata credință este credința condusă de Papa dela Roma, că poporul să nu solicite introducerea limbii [sic!] maghiare în biserică, fiindcă această limbă este spurcată” (ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 155; idem, fond Penal, dosar 0014541, f. 187).

¹¹¹ Localitatea Valea Seacă conține una dintre cele mai vechi comunități catolice din regiunea Moldovei. Odată cu anul 1420, în spațiul localității s-au stabilit husiții (Ionuț Atudorei, *op. cit.*, p. 139-140).

apărare” i-au forțat atunci pe membrii organizației Uniunii Populare Maghiare să plece din comună¹¹². Oficialii guvernamentali se arătau preocupați și de evoluțiile din „marea comună Luizi Călugăra”. În serviciul parohiei franciscane de lângă municipiul Bacău erau activi nu mai puțin de „14 feciori de biserică”. Informațiile despre aceștia precizau că „10 sunt chiaburi, 8 foști [membri] PNL Brătianu, 2 foști PNȚ Maniu, unul fost cuzist și în prezent 2 sunt încadrați în Fr. Plugarilor”. Alte confruntări derulate între localnici și forțele de ordine s-au înregistrat la Cleja. Spiritul de împotrivire a fost cultivat de „agitatorul Francisc Hoidin [Hojden]”¹¹³. Preotul paroh jucase un rol major în desfășurarea ciocnirilor petrecute între 27 și 31 octombrie 1948, prin coordonarea „gărzilor de apărare” formate din „9 feciori de biserică”.

Într-un gest de autocritică, autoritățile comuniste centrale au pus întâmplările din comunele și satele cu majoritate catolică din Moldova pe seama relației deficitare asumate de partidul-stat în raporturile cu membrii de la nivel teritorial. Ignoranța cadrelor de la nivel local s-a evidențiat îndeosebi în cazul „feciori[lor] de biserică din comunele Oituz, Tg. Trotuș, Comănești, Palanca și Onești din jud. Bacău, Hălău (sic!) din jud. Fălciu”. Oficialii politici constatau că din componența acelor grupuri „fac parte unii membri PMR cari în toată activitatea lor practică se dirijează după indicațiile preoților [...] și nu după directivele politice democratice”¹¹⁴. Așadar, pe lângă influența episcopului Durcovi, atitudinea de rezistență a catolicilor moldoveni era imputată și liderilor comuniști locali, insuficient pregătiți pentru misiunea acordată. Securitatea municipiului Bacău întârea ideea că, atât timp cât „în regiunile catolice vor exista preoți catolici [sic!], aceștia vor menține trează ideea mistic-religioasă și odată cu aceasta și propagarea urei [sic!] contra regimului actual”¹¹⁵.

Confruntările violente au recidivat în primele luni ale anului 1949. Pe data de 7 martie s-a consemnat un nou nivel al tulburărilor. Exasperați de posibilitatea arestării preotului de către trupele de Securitate, sătenii au recurs la unele măsuri ce au provocat stupefacția liderilor politici din capitală. La Fundu Răcăciuni, de pildă, locuitorii au pus în practică un fel de „epurare” a satului ce viza acele persoane înscrise în Partidul Muncitoresc Român. Drept urmare, activiștii locali optaseră să fugă din sat „din cauza amenințărilor cu moartea”¹¹⁶. La 10 martie 1949, au descins în localitate prefectul județului Bacău, directorul regional al Securității Iași, N. V. Pandelea, precum și șeful Serviciului Județean de Securitate Bacău, căpitanul Paul Zelțner¹¹⁷. Oficialii erau însoțiți de un Batalion al

¹¹² ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 9.

¹¹³ În „Fișa personală” a parohului Francisc Hojden întocmită de Securitate se preciza: „Prin atitudinea sa se manifestă ostil regimului democrat, iar în predicile sale sfătuiește credincioși[i] satului să nu ia parte la actuala viață politică” (ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 189).

¹¹⁴ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 9.

¹¹⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 114.

¹¹⁶ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 12; ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 231.

¹¹⁷ *Ibidem*.

Securității din Iași, considerat potrivit pentru misiunea de a reține „persoanele instigatoare”. Aflată pe drumul dintre comuna Răcăciuni și satul Fundu Răcăciuni, delegația a întâlnit alți doi activiști locali de partid – „cu capetele sparte și plini de sânge” – ce tocmai fugiseră din sat ca urmare a atacurilor violente ale sătenilor¹¹⁸. Ca de obicei, la originea declanșării ostilităților era plasat „preotul agitator” Carol Susan. Clericul ar fi instigat populația și „gărzile de apărare” împotriva forțelor de ordine atât în luna septembrie 1948, cât și în luna martie 1949. Alături de paroh erau vizați „feciorii de biserică” Gheorghe Ciuri și Iacob Ioja, „chiaburi”, foști membri ai Partidului Național Țărănesc¹¹⁹.

Detașamentul de intervenție de la Iași, „complectat cu un ploton [sic!] de armament greu”, s-a deplasat la data de 13 martie 1949 la Fărăoani. Sistemul de alarmare pus la punct de localnici a notificat populația. La scurt timp, „mase compacte de cetățeni înarmați cu furci, ciomege, topoare” s-au îndreptat spre casa parohială pentru a proteja preotul¹²⁰. Totodată, spre Fărăoani se îndreptau circa 400 de persoane din localitatea învecinată Valea Seacă, în semn de solidaritate și ajutor¹²¹. Puse sub presiune, trupele autorităților, „după repetate somațiuni”, fac uz de armă, trăgând în picioarele celor care îi atacau, „acțiunea soldându-se astfel cu doi răniți ușor”¹²². Autoritățile îl aveau în cercetare și pe parohul catolic din comuna Onești. În mod identic cu parohul Susan, confratele Gheorghe Cocionga era apreciat drept lider al revoltei petrecute în comuna băcăuană în decembrie 1948. Erau urmăriți și „feciorii de biserică” Gheorghe Casapu și Mihai Chiușcheu. Tot în ultima lună a anului 1948, s-au înregistrat tulburări în comuna alăturată, Târgu Trotuș¹²³. Responsabilitatea principală era pusă pe seama acțiunilor preotului Mihai Ghiuzan.

Liderii politici indicau, în spațiul județului Bacău, localitățile Cleja și Valea Seacă drept centre ale „revoltelor catolice” împotriva autorităților de stat. Confruntările de acolo s-au desfășurat într-un ritm accelerat în septembrie, octombrie și noiembrie 1948. La Cleja¹²⁴, o atenție specială din partea oficialilor

¹¹⁸ Determinarea localnicilor catolici s-a reflectat și în relatarea ulterioară a structurilor de forță. Cele din urmă au recurs la o „acțiune de învăluire a satului prin două părți, această operațiune nu reușește în întregime, întrucât ostașii, care aveau misiunea să parcurgă cu mașina în goană satul și să înceapă încercuirea prin partea opusă spre a face joncțiunea cu acei care opreau dela punctul de intrare în sat, sunt nevoiți a sări în ajutorul tovarășului prefect și [al] celorlalți sosiți cu câteva minute înainte, întrucât fuseseră deja atacați de mulțimea strânsă în spațiul dintre biserică și casa parohială” (*ibidem*).

¹¹⁹ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 13.

¹²⁰ Preotul Anton Dămoc fusese reținut însă de autorități în zorii zilei de 13 martie 1949, moment în care se executase „o perfectă învăluire a satului prin două plotoane [sic!] [...]” (ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 232).

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ Localitatea Târgu Trotuș face parte din grupul acelor așezări din Moldova cu una dintre cele mai timpurii comunități catolice. Târgu Trotuș este menționat în aproape toate documentele ce se referă la comunitățile catolice de la est de lanțul Carpaților (Ionuț Atudorei, *op. cit.*, p. 132).

¹²⁴ Serviciul Județean de Securitate Bacău reitera faptul că Francisc Hojden, parohul din Cleja, „prin atitudinea sa se manifestă ostil regimului democrat iar cu ocazia predicilor sale sfătuiește [sic!] credincioșii catolici să nu ia parte la viața politică” (ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 156).

guvernamentali se îndrepta către „feciorii de biserică” Mihai Sabău Ulisca, M[i]hai Jiga și Petre Ambăruș. Raportul autorităților nu uita să remarce că doi dintre ei fuseseră membri ai „PNȚ Maniu”, în timp ce al treilea activase în rândurile Partidului Național Liberal. „Agitatorul principal” din rândul laicilor însă era Grigore Benchia, care făcuse, de asemenea, parte din partidul liberalilor. Acestora li se alătura clopotarul Mihai Pojan. Din punctul de vedere al averii deținute, toți cei menționați erau „chiaburi”. La nord de Cleja, în Valea Seacă, autoritățile identificau „centru[l] de organizare a rezistenței violente sub forma «gărzilor de apărare» și a patrulelor «de ordine»”¹²⁵. În consecință, se propuneau măsuri de forță împotriva parohului Andrei Gherguț și a dascălului Iosif Cancel. Se pare că dascălul din Valea Seacă dispunea de o autoritate mai largită, dată fiind calitatea sa de „ofițer de rond al «gărzilor» din județ”.

În anul 1949, profitând de o relativă diminuare a tulburărilor, structurile represive și-au concentrat eforturile în direcția reținerii actorilor principali implicați în confruntări. La Prăjești, de pildă, alt „centru de agitație”, se recomandau măsuri de urgență împotriva parohului Ioan Minuț, responsabil de ciocnirile izbucnite la sfârșitul anului 1948¹²⁶. În municipiul Bacău, de interes pentru autorități era preotul Mihai Francisc Dămoc¹²⁷. Parohul îndeplinea totodată și funcția de curier al diecezei. În final, la Luizi Călugăra era vizat preotul franciscan Dumitru Lucaci, cleric notabil, considerat periculos datorită conexiunilor sale directe „cu Nunciatura (sic!) și cercurile italienești”¹²⁸. Funcționarii politici explicau, în parte, eficiența manifestărilor violente ale populației catolice din acest spațiu și prin prisma situației materiale a locuitorilor, „grupați într-un număr limitat de comune chiaburești foarte bogate”. Cu toate acestea, autoritățile nu ascundeau că nu implementaseră măsuri structurale cu privire la facilitarea alinierii cetățenilor de religie catolică de la est de Carpați la noul regim politic comunist. Practic, „până în prezent [1949] nu s-au luat măsuri în această regiune”¹²⁹. În aceste circumstanțe, „unele «gărzi de apărare» au dus la suspendarea momentană a urmăririi [sic!] unor preoți”. Apariția noilor responsabili politici locali nu știrbise nimic din autoritatea tradițională a clericilor asupra populației din zonă. Se iviseră astfel situații jenante în care „activitatea autorităților comunale să nu se facă decât cu aprobarea și sub controlul preoților”. Raportul de influență, ce înclina cvasitotal în favoarea „preotului din sat”, a determinat, în final, ca „activitatea organizațiilor democratice să se ducă numai superficial și sub controlul efectiv al clerului”¹³⁰. Pe acest fundal, vizitele canonice săvârșite de episcopul Durcovici în parohiile Diecezei de Iași au avut

¹²⁵ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 13.

¹²⁶ *Ibidem*, f. 14.

¹²⁷ Preotul Mihai Francisc Dămoc (OFMConv), născut la 25 martie 1903 la Săbăoani, era la acel moment decanul de Bacău al Diecezei de Iași și, totodată, fratele mai mare al parohului de Fărăoani, Anton Dămoc.

¹²⁸ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 14.

¹²⁹ *Ibidem*, f. 12.

¹³⁰ *Ibidem*; ACNSAS, fond Documentar, dosar 000038, f. 224.

darul de a motiva puternic populația. Luând în calcul și structurile mentale prezente în spațiul discutat, decizia sătenilor de a recurge la violență a fost de neevitat.

Drept urmare, autoritățile își propuneau să se concentreze mai întâi asupra situației „politice” din centrul Moldovei. În al doilea rând, se prevedea „luarea de măsuri” împotriva episcopului de Iași Anton Durcovici, „care duce o campanie continuă de agitare a acestei populații”¹³¹. În același timp erau vizați clericii situați în anturajul imediat al episcopului. Este cazul vicarului parohiei de Iași, preotul Dumitru Matei¹³². Vicarul parohiei ieșene era catalogat drept „agitator antidemocratic”. Miza arestării lui Matei rezida și în calitatea preotului de „curier clandestin cu episcopul [greco-catolic] Ion Suciu”¹³³. Preotul Ioan Mărtinaș Gabor, canonic al episcopiei – membru al Consiliului episcopal și responsabil pe un anumit tip de activitate diecezană –, se afla de asemenea sub cea mai atentă urmărire. În mod deschis, „predicile sale îndeamnă la rezistență”. În plus, Gabor întreținea „puternice legături cu jud. Bacău”. Toate acestea îi completau statutul de „element periculos”¹³⁴. Un alt cleric ieșean ce împărtășea situația celor prezentați mai sus era Iacob Ferent. Dubla sa calitate de secretar personal și curier al episcopului Durcovici îl „recomandau” deplin pe Ferent în fața autorităților comuniste. Din rândurile personalului clerical al parohiei romano-catolice ieșene mai era vizat și preotul Dumitru Hergehelegiu. Clericul suscitase atenția Securității prin prestațiile de la amvon¹³⁵. Structurile de forță ale partidului-stat trăgeau semnale de alarmă și în privința clericilor franciscani, catalogați drept „preoții cei mai fanatici și rebeli din Moldova”¹³⁶. Liderul Fraților Minori Conventuali, provincialul Anton Bișoc, alături de omologul său din fruntea provinciei franciscane din Transilvania, Simon Benedec Fidel, constituiau o provocare majoră pentru autorități: „continuân [sic!] și în prezent nestânjenit să-și ducă propaganda antidemocratică”¹³⁷.

¹³¹ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 12. N. V. Pandlea, directorul Regionalei de Securitate Iași, susținea încă de la sfârșitul anului 1948: „[...] arestarea susnumitului Episcop, a cărui prezență în mijlocul maselor populare prezintă o piedică în drumul spre socialism” (ACNSAS, fond Penal, dosar 00014541, f. 179).

¹³² Potrivit episcopului de Iași, clericul Dumitru Matei funcționa drept „preot mirean al diecezei romano-catolice de Iași și la venirea mea în eparhie ocupa postul de vicar parohial la parohia catolică din orașul Iași, post în care l-am lăsat să funcționeze. Ca vicar el avea însărcinările inerente vicarului de parohie, anume să țină diferite slujbe în biserică, pentru predici și catehizări, să meargă la bolnavi, la înmormântări și îndeosebi să facă o dată pe lună sfânta alujbă [sic!] la Vaslui, unde nu era preot” (*ibidem*, f. 71, 139-140). Preotul Dumitru Matei a fost singurul cleric din Dieceza de Iași care, după arestarea sa din 18 mai 1950, a fost executat la Penitenciarul Jilava la 21 februarie 1951. În prezent, organismele diecezane relevante, în frunte cu părintele postulator Isidor Iacovici, depun eforturi în vederea realizării beatificării clericului Dumitru Matei de către Suveranul Pontif. La data de 22 noiembrie 2023, demersul a trecut la un nou nivel: faza romană. Vezi <https://ercis.ro/actualitate/viata202311.asp?id=202311076> (consultat la 28.07.2024).

¹³³ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 39/1949, f. 12.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Ibidem*; ACNSAS, fond Penal, dosar 0014541, f. 17.

¹³⁶ ANIC, fond CC al PCR. Secția Administrativ-Politică, dosar 33/1949, f. 3.

¹³⁷ *Ibidem*. Locotenentul de Securitate Aramă mărturisea superiorilor săi că nu putea să remită declarații și probe din partea sătenilor împotriva preoților din parohiile unde erau arondați,

La începutul anilor 1950, atât Securitatea, cât și Ministerul Cultelor inițiaseră procesul de îmbunătățire a modului de lucru în domeniul sferei confesionale. Ministerul Cultelor, spre exemplu, a consolidat la nivel teritorial rolul împuternicitului de culte – „rotița” birocratică care asigura legătura instituțională cu centrul politic și administrativ. Practica sovietică a dictat apoi comuniștilor români să recurgă la divizarea clerului catolic latin prin crearea așa-zisei „Biserici Romano-Catolice Naționale”. În timpul implementării acestor măsuri însă, autoritățile au declanșat în paralel primul val al represiunii împotriva personalului de cult romano-catolic din Moldova. Au fost arestați liderii comunității, Anton Durcovici (1949) și Anton Bișoc (1949), cât și numeroși clerici obișnuiți, diecezeni și franciscani deopotrivă: Anton Trifaș, Iosif Petrișor, Petru Martinescu, Anton Dămoc, Petru Dâncă, Gheorghe Pătrașcu¹³⁸, Carol Susan¹³⁹, Andrei Gherguț, Petru Bogleș. Un bilanț mai largit al clericilor încardinați în Dieceza de Iași care au trecut prin sistemul carceral al Republicii Populare Române include pe: Martin M. Mihoc, Mihai Rotaru, Ștefan Tătaru, Gheorghe Dumitraș, Dumitru Pascal, Petru Albert, Mihai Francisc Dămoc, Mihai Ghiuzan, Iosif Duman, Ștefan Apostol, Andrei Asaftei, Iosif Celante, Iosif Chelaru, Ioan Gherghina, Petru Mârț, Ioan Mărtinaș, Ioan Pârțac, Anton Demeter, Gheorghe Vameșiu, Eugen Blăjuț, Iosif Budău, Dumitru Matei, Dumitru Lucaci, Francisc Cojocea, Iosif Gabor, Ioan Simion, Eugen Ghiuzan, Leopold Nestmann, Alexandru Ghiuzan, Iosif Iacob, Alois Donea, Johann Proschinger, Iosif Sabău, Rafael Friedrich, Dumitru Romila, Eugen Baltheizer și Carol Söhn. De asemenea, printre laicii catolici arestați se numără Petru Ciubotaru, Petru Bacoșcă, Mihai Demetercă, Gheorghe Lucaci, Gheorghe Bacoșcă, Martin Calabaș, Petru Iștoc, Ioan Berzunțanu, Leon Budău, Frentz Bejan, Dumitru Petrina, Giurgi Husariu, Herman Kart, Iosif Beda, Ianoș Petrina ș.a.¹⁴⁰

Dieceza de Iași a răspuns provocării „Bisericii Romano-Catolice Naționale” prin instituirea la conducerea episcopiei – conform directivelor pontificale – a ordinarilor substituți, clerici investiți cu aproape toate prerogativele unui episcop diecezan. Măsura viza păstrarea legitimității jurisdicției canonice, intens urmărită de către unii clerici ce își oferiseră serviciile puterii politice. Această situație instituțională s-a menținut până la finalul regimului comunist din România.

întrucât „populația catolică este fanatică, preoții fiind pentru ei oameni sfinți, pentru care sunt în stare să se jertfească, deci orice încercare de a culege declarații contra preoților dela început este sortită a da greș” (ACNSAS, fond Penal, dosar 0051291, vol. 3, f. 47-48).

¹³⁸ Clericii menționați au fost mai întâi încarcerați la penitenciarul din Bacău (ACNSAS, fond Penal, dosar 0051929, vol. 2, f. 34).

¹³⁹ *Ibidem*, vol. 1, f. 17, 18. Condamnat la 11 ani de închisoare pentru uneltire contra regimului comunist de către Tribunalul Militar Galați, în 1950, în fapt pentru ciocnirile de la Fundu Răcăciuni și Fărăoani din 1949, preotul Carol Susan a fost eliberat în cele din urmă în 1956 (*ibidem*, vol. 2, f. 3).

¹⁴⁰ Comisia Națională de Studiere a Istoriei Bisericii Catolice din România, *Biserica Romano-Catolică din România în timpul prigoanei comuniste (1948-1989)*, editori Dănuț Doboș, József Marton, József Fodor, Iași, Editura Sapientia, 2008, p. 58.

Concluzii

Procesul inițiat de regimul comunist cu privire la alinierea comunităților romano-catolice din regiunea Moldovei a întâmpinat dificultăți majore. În primul rând, exigențele ideologice ale noului regim politic intrau în coliziune cu cea mai importantă dintre valorile acestei populații, anume religia. În al doilea rând, partidul-stat și-a făcut simțită prezența în regiune într-o manieră cu totul ștearsă. În cursul anului 1948, de pildă, oficialii PMR din comunele și satele catolice din județele Roman și Bacău acționau sub autoritatea totală a clericilor. În replică, regimul a ales să forțeze procesul de aliniere prin măsura de arestare a preoților. Abordarea radicală a autorităților comuniste s-a materializat într-un moment în care catolicii din Moldova primiseră un nou episcop, Anton Durcovici. Încă din primele luni, credincioșii au descoperit că liderul lor nu era o identitate abstractă sau o figură cu relief exclusiv protocolar, stabilit permanent în orașul Iași. Dimpotrivă, între cea de-a doua jumătate a anului 1948 și iunie 1949, catolicii de la est de Carpați au avut parte de un episcop implicat, atent la viața comunității. În același timp, Anton Durcovici a difuzat un mesaj ce interzicea enoriașilor săi să se implice în activitățile de tip politic. Măsura regimului de a trimite structurile de forță în satele catolice din Moldova pentru a reține clericii s-a lovit de o nebanuită tenacitate demonstrată de localnici, hotărâți să-și apere parohii cu orice preț. S-au înregistrat în aceste condiții confruntări majore între catolici și autoritățile de forță, mai ales în localități precum Butea, Oțeleni sau Tămășeni din județul Roman, respectiv Valea Seacă, Fărăoani, Cleja sau Fundu Răcăciuni din județul Bacău.

Evenimentele relatate constituie un prim element important din ceea ce se poate cataloga drept rezistența catolicilor din Moldova împotriva regimului comunist. Al doilea element major al acestei atitudini s-a manifestat prin reacția preoților Diecezei de Iași față de planurile regimului de a înființa „Biserica Romano-Catolică Națională”, camuflată sub sloganul propagandistic al „Luptei pentru Pace”. Ordinarii substituiți Gheorghe Petz și Wilhelm Clofanda au respins cu succes inițiativa pe parcursul anului 1950. Ulterior, dată fiind și schimbarea de strategie asupra catolicilor operată de autorități, Dieceza de Iași a intrat incontestabil în procesul de acomodare cu cerințele politicului, gestionat de ordinarul substituit Petru Pleșca.

**The Confrontations between the Catholics in Moldavia
and the Local Communist Authorities (1948-1949):
A Case Study of the Roman and Bacău Counties**
(Abstract)

Keywords: Revolt, Catholics, Securitate, Franciscans, clashes, resistance, priesthood.

During 1948, the communist regime in Bucharest established a superficial presence in the catholic villages located in the center of Moldavia. Leaving aside any structural approach, the party-state decided to eliminate the obstacles to its hegemony through force, by arresting the priests of these communities, in order to consolidate its authority. These measures of the local authorities encountered two major instances of resistance. First, the resistance was encouraged by the impact of the new bishop Anton Durcovici within the community. Second, the authorities were confronted with the courage and tenacity demonstrated by the Catholics in facing the brutality – and amateurism – of the Securitate troops. Using a micro-historical approach, I discuss the course of these confrontations in the counties of Roman and Bacău.

**Educația publică
în România modernă:
actori, mecanisme, instituții**

Gheorghe Săulescu, inspector general al școlilor din Moldova (1849-1851)

Maria RADOS*

În prima jumătate a veacului XIX, evoluția instrucției publice din Moldova a fost posibilă și prin implicarea directă și neobosită a personajelor care s-au aflat în fruntea inspecției școlare. Îi amintim pe Gheorghe Asachi, Gheorghe Săulescu, Iosif Patriciu, August Treboniu Laurian, Simion Bărnuțiu, Teodor Veisa, care au înțeles să își dedice energia și abilitățile progresului învățământului public. Dincolo de vizitarea școlilor și observarea activității dascălilor, referendarul și inspectorii care i-au urmat lui Gheorghe Asachi s-au implicat în ridicarea școlilor, redactarea proiectelor de reformă, a regulamentelor și instrucțiilor scolastice, au căutat mijloacele potrivite de a forma dascăli și s-au străduit să încurajeze tinerii să urmeze „cursul învățăturilor”.

Selectați mai ales după notorietatea de care se bucurau în epocă, și mai puțin după anumite criterii clare și transparente, specifice unui corp profesional modern, inspectorii generali și locțiitorii acestora au încercat să se ridice la înălțimea așteptărilor exprimate în epocă de autoritățile centrale (Domnie, Epitropia Învățăturilor Publice/Departamentul Cultului și al Instrucției Publice, Adunarea Obștească), de reprezentanți ai Marilor Puteri și de societate (elite politice și intelectuale, părinți, presă etc.). Însă contextul politic tensionat, determinat de conflictele militare ruso-turce și schimbările produse la nivelul administrației, precum și ritmul lent al dezvoltării economice au îngreunat considerabil misiunea asumată de aceștia.

Rolul lui Gheorghe Săulescu în crearea fundamentelor, în așezarea domeniului învățăturilor moldave nu a făcut obiectul unei cercetări aprofundate. Cu excepția lui N. C. Enescu, care, apropiindu-se de unele surse inedite și editate ale veacului XIX¹, a surprins, acum jumătate de veac, viața și opera lui Gheorghe

* Doctor în istorie, Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș; radosm74@yahoo.com.

¹ Alături de generoasele file de arhivă și periodicele consultate (mai ales „Albina românească”), Enescu a avut drept repere opul de căpătâi al lui V. A. Urechia, *Istoria Școalelor* și volumul VII din *Uricariul* lui Th. Codrescu. Trebuie să menționăm, însă, că la Urechia găsim informații relevante mai ales pentru perioada în care Săulescu era membru al Comitetului Academic și inspector al școlilor începătoare, nu și pentru vremea în care s-a aflat în fruntea

Săulescu, literatura de specialitate rămâne săracă. Întâlnim, cel mai adesea, trimiteri lapidare privind îndeosebi preocupările sale literare, istorice sau publicistice, contribuția la redactarea cărților școlare, teoriile pedagogice sau polemicile purtate cu gruparea din jurul lui C. Negruzzi și Ion Heliade-Rădulescu, referitor la gramatica românească și latinizarea limbii române². Exegeții care au cercetat istoria învățământului românesc nu au stăruit îndeajuns asupra rolului jucat de Gheorghe Săulescu în organizarea și supravegherea învățăturilor, în calitate de membru al Comitetului Academic, de inspector al Școlii Normale de la Trei Ierarhi, respectiv al Institutului Vasilian, dar mai ales ca inspector general al școlilor din Moldova (1849-1851). Mai mult, explorarea acestor dimensiuni este adesea contaminată cu informații eronate, preluate fără analiza critică a sursei³.

Interesul nostru mai larg privind inspecția școlară din Moldova primei jumătăți a veacului XIX ne îndeamnă a insista mai cu seamă asupra activității lui Săulescu în calitate de „inspector al școalelor primare și secundare”. Postul a fost ocupat în septembrie 1849 prin ofisul cu nr. 2557, emis de către Departamentul Cultului și al Instrucției Publice⁴. Nu putem trece însă cu vederea contextul și evenimentele care au contribuit la formarea sa până la numirea în această funcție. Cu atât mai mult interesează perioada în care a deținut și calitatea de inspector al Școlii Normale, despre care nu avem niciun fel de informații în literatura de specialitate.

Gheorghe Săulescu și-a început cariera de dascăl în anul 1826, când figura în postul de învățător la școala începătoare de la Trei Ierarhi, ajutându-l totodată pe mitropolitul Veniamin Costachi⁵ la organizarea Seminarului de la Socola.

școlilor din Moldova. O sursă valoroasă pentru recuperarea activității lui Săulescu, mai ales prin manuscrisele inedite cercetate, o reprezintă și studiul lui Constantin I. Andreescu, *Istoricul Liceului Național din Iași (1835-1935)*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național, 100 de ani, 1835-1935*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Brawo”, 1943, p. 3-266.

² Vezi Dim. R. Rosetti, *Dicționarul contemporanilor. Secolul al XIX-a*, ediția I-a, București, Editura Lito-Tipografie „Populară”, 1897, p. 169; Ilie Popescu Teiușan, *Pedagogi și oameni de școală din România. Mic dicționar*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 145; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei RSR, 1979, p. 766-767; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1986, p. 264-265.

³ Din nefericire, preluând o informație neverificată de la N. A. Bogdan, care, la rândul său, nu oferă nicio dovadă în privința surselor sale, N. C. Enescu susținea că, în anul 1855, Gheorghe Săulescu l-ar fi însoțit pe Costache Negri la Viena, cu ocazia conferinței diplomatice derulată pe fondul războiului ruso-turc. Eroarea este perpetuată și în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*. Săulescu este confundat cu A. T. Laurian, inspectorul general al școlilor la vremea respectivă (N. C. Enescu, *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 20; N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, Iași, Editura Junimea, 2008, p. 476, și *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 766).

⁴ AN-Iași, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Moldova, 1804-1862 [în continuare, MCIP Moldova], dosar 15/1848, „Corespondența cu inspectorul școalelor în felurite pricini”, f. 19.

⁵ Săulescu era din același sat, Roșiești, ținutul Fălciului, ca și mitropolitul Veniamin. De altfel, a fost sprijinit de acesta pentru a-și desăvârși studiile la Chios (1819-1821), după absolvirea gimnaziului la Academia Domnească de la Iași (N. C. Enescu, *op. cit.*, p. 13-14; Constantin

După revenirea lui Gheorghe Asachi de la Viena și numirea sa în funcția de referendar al învățăturilor publice, Săulescu s-a numărat printre cei patru profesori publici instalați de Epitropie la Gimnazia Vasiliană, ce avea să funcționeze în casele mănăstirii Trei Ierarhi. Potrivit mărturisirii sale, la 23 ianuarie 1828 deschidea „un clas elementar după metoda lui Lancaster”, iar din 23 martie devenea profesor de filosofie la „întâiul clas al normei”⁶. În contractul redactat la instalarea sa (1 mai 1828), pe lângă leaful de 3.000 de lei pe an⁷, locuință în școală, lemne și lumânări, urma să fie recompensat separat pentru alcătuirea unei gramatici în limba română și a cărților necesare pentru „paradosirea” disciplinelor⁸.

În același timp, începe a exersa tehnica jurnalistică odată cu apariția la Iași a „Albinei românești” (iunie 1829), fiind membru activ în redacția acestui periodic, pe care a și condus-o, de altfel, atunci când Asachi se afla în deplasare la București și Petersburg⁹.

Alături de ceilalți profesori publici din Gimnazia Vasiliană, în anul 1832, Săulescu a răspuns pozitiv la inițiativa referendarului, care dorea să organizeze un curs de pedagogie pentru formarea viitorilor profesori din școlile ținutale. S-a implicat cu multă seriozitate, inițiindu-i pe candidații la „profesură” în predarea disciplinelor pe care el le stăpânea¹⁰. Și tot pentru a veni în ajutorul profesorilor de la aceste școli, a publicat primul abecedar, care a văzut lumina tiparului la tipografia Albinei¹¹. Experiența dobândită în acest timp, contribuția adusă la organizarea învățăturilor publice, precum și bunele rezultate obținute de școlarii săi la examene, i-au adus și prima recompensă: la 23 decembrie 1832, era desemnat

Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași. Urmată de o serie de documente, de facsimile și de portrete privitoare la istoria națională și bisericească a românilor*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888, p. LXVI).

⁶ Anunțul numirii lui Săulescu ca profesor la Gimnazia Vasiliană s-a produs încă de pe 5 ianuarie 1828, când Epitropia înștiința părinții că, în 23 ianuarie, se va deschide clasa elementară a profesorului Gheorghe Săulescu. Informația apare pe primele pagini din *Gramatica* publicată de Săulescu. Vezi Gheorghe Săulescu, *Gramatică românească seau observații gramaticești asupra limbei românești pentru scoalele normale și gimnaziale*, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1833, p. (*)-3.

⁷ Ulterior, leaful lui Săulescu va crește. Potrivit *Samei școlilor*, de la 1 ianuarie 1832 la 1 iulie 1833, Gh. Săulescu și V. Fabian au primit 1.800 de lei pe trei luni (triminie), în timp ce referendarul Asachi primea doar 1.500 de lei (*Analele parlamentare ale României*, tomul IV, partea a II-a, București, Imprimeria Statului, 1892, p. 395).

⁸ *Relație istorică asupra școalelor naționale în Moldova de la a lor restatornicire, 1828-1838 și Expoziția stărei învățăturilor publice de la a lor restatornicire până la anul 1843 și un proiect pentru a lor reformă*, publicate în Gheorghe Asachi, *Opere*, II, ediție critică și prefată de N. A. Ursu, București, Editura Minerva, 1981, p. 472 și 486; Th. Codrescu, *Uricariul*, volumul VII, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1886, p. 171-173.

⁹ V. A. Urechia, *Istoria Școalelor de la 1860-1864 cu o scurtă introducere cuprinzând note din istoria culturii naționale anterioare secolului al XIX-lea și cu numeroase facsimile de documente, semnaturi, autografe etc.*, volumul I, București, Imprimeria Statului, 1892, p. 128.

¹⁰ *Ibidem*, p. 200; AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 17/1832, f. 13.

¹¹ Informația apare în *Statistica învățăturilor publice în Moldova*, publicată de referendarul Asachi. Rubrica *Eșii*, în „Albina românească”, nr. 14, din 18 februarie 1832. Prețul unui exemplar era de 5 lei. Vezi și *Înștiințare literară*, în „Albina românească”, nr. 60, 31 iulie 1832, p. 240.

membru al Comitetului Academic, o poziție prestigioasă la vremea aceea¹². Alături de referendarul Gh. Asachi, de profesorii Christian Flechtenmacher, Vasile Fabian și iconomul Ion Constantin¹³, a lucrat la revizuirea regulamentului școlastic¹⁴, susținând constant cauza învățăturilor în „limba națională”¹⁵.

În timpul acesta, a definitivat și *Gramatică românească seau observații gramaticești asupra limbei românești pentru scoalele normale și gimnaziale*, apărută în 1833, la Tipografia Mitropoliei, asupra căreia a revenit cu o variantă prescurtată (1834)¹⁶, după dezbaterile contradictorii purtate cu Asachi în ședințele Comitetului Academic¹⁷.

Potrivit noii curricule stabilite prin regulamentul școlastic din 1835, în condițiile în care Gimnazia Vasiliană a trecut la Academie, paharnicul Săulescu¹⁸ urma să predea filosofie la clasa I de umanioare (de la gimnaziu)¹⁹. Schimbările petrecute în organizarea școlilor publice i-au adus și numirea ca inspector al școlilor începătoare²⁰. Pentru a preîntâmpina unele neînțelegeri, facem precizarea că în sistemul școlar din Moldova, ca și în acela din Țara Românească, nu exista rigoare în privința denumirilor ce vizează instituții sau funcții²¹. Nici cazul lui Săulescu nu face excepție. În afară de titulatura prevăzută de regulament, și anume de *inspector al școalelor începătoare*²², în corespondența instituțională le vom întâlni și pe cele de *inspector al școalelor normale*²³, ori de *inspector al*

¹² Din înștiințarea publicată de Epitropie la 23 septembrie 1837, reiese că Săulescu a îndeplinit, la un moment dat, și calitatea de secretar al Comitetului Academic. Vezi „Albina românească”, nr. 75, 23 septembrie 1837, *Suplement*, p. 315; AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 19/1837, „Chemările (convocările) personalului atârănător de Epitropia Școalelor”, f. 1.

¹³ Își păstrează această calitate și în anii următori (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 17/1832, f. 24, 45, și dosar 15/1833, „Abonamentele la gazetele moldovenești”, f. 1).

¹⁴ *Ibidem*, dosar 17/1832, f. 23.

¹⁵ Este binecunoscut conflictul deschis al lui Săulescu cu călugării greci de la Trei Ierarhi, care nu acceptau ca liturghia să fie ținută în limba română. A fost nevoie de intervenția lui Asachi și a mitropolitului Veniamin pentru ca, în final, Kisseleff să dea câștig de cauză epitropilor școlii naționale. Conflictul a reizbucnit în anul 1842, când Gheorghe Săulescu, pe atunci inspector al Institutului Vasilian, înștiința Epitropia (raportul cu nr. 15/15 noiembrie 1842) de redeschiderea conflictului după numirea noului egumen (V. A. Urechia, *op. cit.*, volumul I, p. 216; AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 16/1836, „Cele privitoare la Institutul Vasilian”, f. 58).

¹⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, volumul I, p. 273.

¹⁷ Opinia lui Asachi despre gramatica lui Săulescu o întâlnim în raportul înaintat Epitropiei la 15 mai 1833 (*ibidem*, volumul I, p. 251).

¹⁸ În 8 noiembrie 1835 fusese ridicat la rangul de paharnic (N. C. Enescu, *op. cit.*, p. 17).

¹⁹ În anul școlar 1837-1838, conform programei publicate de Epitropie, era încadrat ca profesor de filologie și istorie (V. A. Urechia, *op. cit.*, volumul IV, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 416; „Albina românească”, nr. 75, 23 septembrie 1837, *Suplement*, p. 315).

²⁰ Primele documente semnate de Gheorghe Săulescu în calitate de inspector al școlilor normale datează din perioada examenului public de iarnă (anul școlar 1835-1836), când transmitea Epitropiei catalogul școlarilor ce învățau la clasele lancastrice și normale, din mănăstirea Trei Ierarhi (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 16/1836, f. 65).

²¹ Bunăoară, Comitetul Academic mai este denumit Sfatul Academic, iar Sfatul Școlar, înființat în 1851, figurează și cu numele de Consiliul Școlar.

²² AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 16/1836, f. 42.

²³ *Ibidem*, f. 1-13.

*Institutului Vasilian*²⁴, ultima folosită mai ales din toamna anului 1842, dar care înseamnă în esență același lucru.

Inspectorul Săulescu a trebuit să facă față numeroaselor provocări birocratice, pe lângă pregătirea zilnică a cursurilor. Corespondența întreținută cu autoritățile școlare (rectorul Academiei, referendarul Gheorghe Asachi, Epitropia Învățăturilor Publice și Comitetul Academic), dar și cu subordonații lui, creionează dimensiunile multiplelor responsabilități pe care le avea, dar și calitățile care îl îndreptățeau să dețină această funcție²⁵. În pofida agendei încărcate, Săulescu și-a găsit timp pentru a se implica în dezbaterile intense ale momentului, referitoare la chestiunile lingvistice, subiect de care era pasionat. Este de notorietate polemica acută purtată cu Costache Negruzzi și Ion Heliade Rădulescu (redactorul „Curierului românesc”) după ce publicase, în vara anului 1839, articolul *Observații gramaticești asupra limbei românești*²⁶. În spatele pseudonimului (S***), Săulescu reproșase literaților munteni („filologii Țerei Românești mișcați de pradelectia provincialismului lor”) faptul că au încurajat apariția unor „secte literare” cu imaginații exaltate, ca urmare a disputelor cu frații ardeleni. Urmările acestei dezbinări, opina Săulescu, îi afectase și pe junii moldoveni, deși multă vreme oameni de litere din Moldova se menținuseră la distanță de acest război al limbilor²⁷. La scurt timp de la apariția articolului, o primă replică a venit tocmai din partea altui moldovean, Costache Negruzzi. Acesta dezaproba faptul că Gheorghe Săulescu se erijase în „campionul moldovenilor”, fără să îi fi cerut cineva acest lucru, și găsea inacceptabil atacul împotriva lumii literare, care lovea chiar și în compatrioții săi. Negruzzi mergea chiar mai departe, recunoscând că preferă să scrie după regulile gramaticale muntenesti, care i se păreau „mai potrivite pentru timpul limbei, mai românești”²⁸. Dar firea temperată a lui Săulescu l-a determinat să facă un pas înapoi din acest schimb de replici, preferând să trimită un punct de vedere moderat către redacția periodicului ardelean „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, în care își justifică gestul prin dorința de a păstra unitatea „culturii naționale”²⁹.

După acest scurt episod³⁰, Gheorghe Săulescu a ales să își canalizeze atenția spre îndatoririle sale instituționale. Seriozitatea și atitudinea echilibrată i-au fost

²⁴ *Ibidem*, f. 43, 57-58.

²⁵ Sarcina lui Săulescu nu era deloc ușoară nici sub aspect birocratic, ținând cont de faptul că, pentru fiecare instituție cu care colabora, ținea câte un registru separat de intrări-ieșiri ale actelor școlare.

²⁶ S***, *Observații gramaticești asupra limbei românești*, în „Albina românească”, anul X, nr. 51, 29 iunie 1839, p. 209-212 și nr. 55, 13 iulie 1839, p. 229-230.

²⁷ „Albina românească”, anul X, nr. 51, 29 iunie 1839, p. 209.

²⁸ C. Negruzzi, *Disertație critică*, în „Albina românească”, anul X, nr. 59, 27 iulie 1839, p. 243-245.

²⁹ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 42, 22 octombrie 1839, p. 337-340.

³⁰ Aceasta nu înseamnă că Gheorghe Săulescu și-a abandonat crezul. În anul 1844, propunea introducerea alfabetului latin, idee respinsă de Sfatul Academic în ședința din 10 iulie. Vezi N. Grigoraș, *Introducerea alfabetului latin în școlile din Moldova. Discuțiile din Consiliul Școlar, 1856-1860*, în „Revista Arhivelor”, anul III, nr. 1, 1960, p. 126-133, aici p. 127.

apreciate de Epitropie, care îl delega să o reprezinte, în calitate de revizor, la școala armeană, înființată la Iași prin hrisov domnesc pe 8 noiembrie 1841³¹. Rolul său era de a face vizite regulate, pentru a inspecta starea „fizică și morală” a școlii și de a evalua pregătirea școlărilor la examenele semestrului de iarnă și de vară³². Problemele de sănătate de care suferea l-au obligat însă, în primăvara anului 1842, să renunțe la cele mai multe dintre responsabilități. Conformându-se indicațiilor doctorului, la 4 mai 1842, el solicita un concediu de trei luni, asigurând Epitropia că terminase de parcurs întreaga materie și că cel care urma să îi țină locul (profesorul Câmpeanu) nu avea altceva de făcut decât să repete conținuturile pentru examen³³. Dar recuperarea lui Săulescu a durat mai mult decât anticipase, motiv pentru care a și renunțat la funcția de inspector al Institutului Vasilian. Nu am întâlnit originalul demisiei sale, dar, analizând cererea adresată Epitropiei, precum și *Samele școlilor publice*, apreciem că acest lucru s-a petrecut în prima parte a anului școlar 1843-1844³⁴.

Interesant este că, deși se pensionase, Gheorghe Săulescu nu s-a putut desprinde de viața școlii. În primăvara anului 1845 era nevoit să revină în activitate, desemnat membru al Sfatului Academic, în ciuda faptului că nu ocupa oficial un post de profesor³⁵. Își relua până și îndatoririle de revizor al școlii armene din Iași, la care se adăugau și responsabilitățile inspectării școlilor din capitală și participării ca delegat la examenele școlilor ținutale³⁶.

³¹ Prevederea apăsă inițial în hrisovul domnesc și era statuată prin *Instrucțiunile* special redactate de Epitropie pentru școala armeană din Iași (articolele 10-11), la 2 iunie 1842 (*Manualul administrativ al Principatului Moldovei cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în parte de la anul 1832 la 1855, înorânduile de o comisie din înaltul ordin al Înălț. Sale Principelui Domnitoriu al Moldovei Grigore A. Ghica* VV, tomul II, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1856, p. 382-385).

³² Săulescu s-a pregătit temeinic pentru primul examen la școala armeană, din 16 august 1842. Relatările din presă vorbesc, între altele, despre faptul că școlarii au răspuns întrebărilor sale într-un mod ce stârnise admirația auditoriului (rubrica *Iașii*, în „Albina românească”, anul XIII, nr. 66, 20 august 1842, p. 261-262; vezi și *ibidem*, nr. 62, 8 august 1842, p. 245).

³³ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1835, f. 91.

³⁴ La 24 decembrie 1843, Săulescu cerea Epitropiei calcularea pensiei și remunerația de profesor pentru lunile octombrie-decembrie 1843. Rezoluția Epitropiei stabilea ca pensia anuală să fie de 4.000 de lei. În bugetul *Casei școlilor*, Teodor Stamati figura, la 1 octombrie 1843, ca inspector, plătit cu 3.000 lei (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 9/1843, „Cu dovezile și actele justificative ale Casei Școalelor pe anul 1843”, f. 467, și dosar 31/1844, „Personalul și lefile Epitropiei Școalelor”, f. 12; *Analele parlamentare ale României*, tomul XIII, partea a II-a, București, 1903, p. 170 și tomul XIV, partea a II-a, București, 1907, p. 288).

³⁵ Este vorba de adresa Epitropiei către Sfatul Academic, din 6 martie 1845 (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 38/1844, „Lucrările Sfatului Academic”, f. 70).

³⁶ N. C. Enescu afirmă că, în mai 1845, Săulescu fusese „numit inspector al pensioanelor din Iași”, citându-l eronat pe V. A. Urechia. În realitate, la o lectură mai atentă a celor scrise de Urechia, coroborată cu legislația scolastică a vremii (care nu prevedea existența acestei funcții!), vedem că informația furnizată făcea, de fapt, trimitere la calitatea de delegat la examenele publice de vară, pe care Săulescu o îndeplinea ca membru al Sfatului Academic. Și pentru că, în mediul scolastic, existau vii dezbateri legate de anarhia din pensioane, Epitropia a decis la acel moment să organizeze trei comisii care să asiste la examenele susținute de elevii acestor școli. Într-una dintre comisii îl descoperim și pe Gheorghe Săulescu, împreună cu profesorul Loisel și revizorul Rozali (rubrica *Iașii*, în „Albina românească”, anul XVII, nr. 28, 8 aprilie 1845, p. 109; N. C. Enescu, *op. cit.*,

Transformările petrecute în viața politică a Moldovei după instalarea noului domn, Grigore Alexandru Ghica, precum și pregătirea unei progresiste legiuri scolastice³⁷, au bulversat, cum era de așteptat, instrucția publică. Desființarea Epitropiei și demisia referendarului Gheorghe Asachi, cu puțin timp înainte de deschiderea anului școlar 1849-1850, reprezintă primele urmări ale noii realități politice din Principat. În aceste condiții, autoritățile școlare centrale s-au văzut nevoite să apeleze din nou la serviciile lui Gheorghe Săulescu, pentru a gestiona situația, cu provocări noi sau mai vechi. La 19 septembrie 1849, cărturarul accepta numirea provizorie ca „inspector al școalelor primare și secundare”, însă doar până la identificarea unei persoane capabile să exercite această funcție³⁸. În primul an, el a lucrat îndeaproape cu șeful Departamentului Cultului și al Instrucției Publice, Petrache Cazimir, renumit pentru determinarea sa și pentru atitudinea intransigentă în chestiuni ce țineau îndeosebi de disciplina școlară. Din acest motiv, colaborarea dintre cei doi a fost una eficientă, atât sub aspectul celerității deciziilor, cât și a viziunii generale asupra măsurilor adoptate.

Din ipostaza de inspector al școlilor, Săulescu a avut de gestionat probleme financiare (de exemplu, verificarea solicitărilor directorilor în privința resurselor materiale necesare școlilor, neplata salariilor profesorilor etc.), administrative (degradarea avansată a spațiilor școlare, lipsa resurselor didactice), dar și situații care priveau direct activitatea școlară³⁹. Acoperirea posturilor cu profesori care să îndeplinească calitățile cerute de regulamentul școlastic, absenteismul, indisciplina elevilor (dar și a profesorilor!) sau anarhia din școlile particulare sunt câteva exemple⁴⁰ de provocări cărora trebuia să le facă față, în condițiile în care starea sănătății rămânea una precară.

Cu toate acestea, Săulescu nu a abandonat. Experiența din trecut i-a folosit în gestionarea eficientă a volumului mare de documente școlare (rapoarte, reclamații, adrese, solicitări, cataloage etc.), care intrau zilnic în atenția instituției inspecției. Bunăoară, la începutul anului școlar 1848-1849, a propus introducerea unei condici matricole pentru înscrierea școlarilor, păstrată fie la sediul inspecției școlilor (pentru școlile din capitală), fie la profesori (pentru școlile ținutale). Stabilea, în acest sens, rubricile necesare colectării informațiilor cu privire la fiecare elev în parte (vezi tabelul 1).

p. 19; V. A. Urechia, *op. cit.*, volumul II, București, Imprimeria Statului, 1892, p. 292; *Analele parlamentare ale României*, tomul XIV, partea a II-a, p. 289).

³⁷ *Așezământ pentru reorganizarea învățăturilor publice în Principatul Moldovei lucratu în anul 1850 de Comisia anume rânduită de prea Înălțatul Domn Grigorie Alexandru Ghica în anul I-iu al Domniei Măriei Sale*, Iași, Tipografia francezo-română, 1851 [în continuare, *Așezământ*].

³⁸ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 15/1848, f. 19.

³⁹ AN-Iași, fond Comitetul Central de Inspecțiune Școlară [în continuare, CCIȘ], dosar 3/1849-1850, f. 8; idem, MCIP Moldova, dosar 15/1845, f. 22, 26-27, 47 și 59.

⁴⁰ Starea sănătății lui Săulescu nu era tocmai bună, lucru pe care îl amintea chiar el la momentul numirii în funcție: „[...] deși puterile mele debilate se opun dorinței de care am fost însuflețit în decursul a 22 ani de la începutul intrării mele în funcția școalelor naționale” (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 15/1848, f. 19; Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, August Treboniu Laurian. *Viața și activitatea sa*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 148-149).

Tabelul 1. Rubrici ale condicii matricole⁴¹

1. Numele și prenumele	2. Vârsta	3. Numele și prenumele părinților	4. Religia	5. Locuința	6. Data de intrare în școală	7. Data finalizării studiilor

Pe de altă parte, atitudinea sa echilibrată și dialogul permanent cu dascălii l-au ajutat să găsească soluții adecvate pentru multe din problemele întâmpinate. Întâlnirile colegiale convocate în cancelaria inspecției reprezentau un bun prilej de a dezbate alături de profesori chestiuni de interes, dar și de a împărtăși cu celeritate noutățile din lumea scolastică⁴². Grijă pentru păstrarea unei strânse legături cu corpul profesoral se observă și din faptul că redacta personal majoritatea circularelor pe care le transmitea în teritoriu⁴³. O atenție aparte a acordat și organizării examenelor, pornind de la planificare, organizare, până la transmiterea informațiilor în teritoriu și centralizarea rezultatelor⁴⁴.

Îmbunătățirea stării precare a așezămintelor scolastice din capitală, deseori semnalată prin rapoartele inspectorilor de la Academie și școlile începătoare, a fost un deziderat urmărit de Gheorghe Săulescu pe toată perioada mandatului. Deși, potrivit *Așezământului*, gestionarea aspectelor financiare nu intra în atribuțiile inspectorului general, calitatea de membru în Comisia economică a școlilor (cea care superviza devizele de cheltuieli) impunea o colaborare strânsă cu arhitectul școlilor, alături de care a supravegheat adesea lucrările destinate așezămintelor scolastice (ridicarea de noi clădiri, reparații etc.)⁴⁵. Anii petrecuți în funcția de inspector al Institutului Vasilian i-au fost de ajutor și când s-a pus problema amânării deschiderii cursurilor din cauza nefinalizării reparațiilor la școlile din capitală. Abordarea sugerată atunci de el, și anume repararea treptată a școlilor, deși se îndepărta de practica predecesorului său (referendarul Asachi), a permis ca anul școlar să se deschidă conform calendarului⁴⁶.

⁴¹ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 15/1845, f. 59.

⁴² Săulescu se îngrijise ca profesorii să aibă știință de schimbările preconizate prin *Așezământul* din 1851, cerând Departamentului să îi dea manuscrisul original pentru a-l colaționa (AN-Iași, CCIȘ, dosar 10/1851-1852, „Acta ȋrcularelor inspecției pe anul 1850 și 1851”, f. 8, 19, 30 și 32; dosar 4/1850-1851, „Adresele Departamentului Bisericesc către Comitetul Scolastic”, f. 19; vezi și AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, „Introducerea Sfatului Școlar”, f. 28-29).

⁴³ Remarcând că, adeseori, dascălii uitau să semneze că au primit circularile, Săulescu a găsit o soluție eficientă. La finalul textului transmis prin circulară a trecut denumirea școlilor, adăugând precizarea „și spre știință vor binevoi a subscrie”. În felul acesta, putea să identifice mult mai ușor profesorii care îi ignorau mesajele (AN-Iași, CCIȘ, dosar 10/1851-1852, f. 7 și 20).

⁴⁴ *Ibidem*, f. 3 și 7.

⁴⁵ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 15/1845, f. 5, dosar 16/1836, f. 36; AN-Iași, CCIȘ, dosar 9/1851, „Acta lucrărilor comisiei economice, 1851-1852”, f. 1-6; vezi și *Așezământ*, p. 36.

⁴⁶ Arhitectul școlilor din capitală, M. Hartel, sugerase că, pentru finalizarea reparațiilor începute în vara anului 1849, ar fi fost mai bine ca vacanța să se prelungească cu încă trei luni. Din rezoluția cu nr. 1951 dată pe raportul din 16 septembrie 1849 al lui Săulescu, aflăm că cel din urmă și-a impus punctul de vedere, motiv pentru care anul școlar începea la timp, pe 19 septembrie 1849. În felul acesta, reparațiile la Școala Centrală și la cele din suburbii au început mai târziu, în vara anului 1850 (AN-Iași, CCIȘ, dosar 3/1849-1850, f. 14 și 16-17, dosar 10/1851-1852, f. 1; idem, MCIP Moldova, dosar 15/1845, f. 22).

O chestiune complicată prin implicațiile sale financiare s-a dovedit a fi și cea de la școala armeană. Școala acumulasе numeroase datorii la creditori pe fondul unor deficiențe administrative. Comisia de cercetare, numită pentru a elucida acest caz, a fost alcătuită din fostul referendar Gheorghe Asachi (delegat din partea Departamentului din Lăuntru), inspectorul general Săulescu (ca reprezentat al Departamentului Cultului și al Instrucțiunii Publice), alături de alți trei membri, aleși din comunitate. Sarcina desemnării celor din urmă i-a revenit inspectorului general, de vreme ce, în trecut, ajunsese să cunoască bine comunitatea armeană. Identificarea și atragerea unor resurse financiare puse la dispoziție de persoane particulare, pentru achitarea creditorilor școlii, nu a fost o misiune ușoară pentru inspectorul general. Și totuși, în iulie 1850, grație eforturilor depuse, a reușit să-i convingă pe unii dintre membrii comunității armenе să contribuie la acoperirea parțială a datoriilor școlii⁴⁷. Șeful Departamentului, Petrache Cazimir, a considerat că Gheorghe Săulescu nu a controlat bine afacerea, motiv pentru care, o lună mai târziu, îi cerea să „pună odată capăt” acestei chestiuni⁴⁸. Și succesorul lui Cazimir, Grigore Cuza, constata, în toamna anului 1850, cu dezamăgire, că situația nu fusese gestionată adecvat, motiv pentru care îi cerea inspectorului general să treacă la alegerea unei noi Eforii⁴⁹.

Și nu era singura nemulțumire manifestată de ministrul Cuza cu privire la activitatea lui Gheorghe Săulescu. Amânarea luării unor măsuri în cazul școlii armenе, nerespectarea termenelor în transmiterea rapoartelor, nerezolvarea unor sarcini trasate cu mult timp înainte – sunt doar câteva din reproșurile pe care i le aducea⁵⁰. Tensiunea acumulată și incompatibilitățile personale l-au determinat pe Gheorghe Săulescu să-și dea demisia la 15 septembrie 1850. Era însă rugat să mai rămână o vreme, până la aflarea unei persoane potrivite funcției⁵¹. Cu toate acestea, Cuza nu și-a schimbat atitudinea față de inspectorul general, după cum reiese din tonul apăsător, adeseori tăios, pe care îl folosea în corespondența instituțională. O dovadă vizibilă a colaborării defectuoase dintre cei doi a fost suplimentarea obligațiilor puse pe umerii lui Gheorghe Săulescu⁵². Ministrul

⁴⁷ AN-Iași, CCIȘ, dosar 3/1849-1850, f. 19.

⁴⁸ Adresele Departamentului către Săulescu, nr. 3912/14 decembrie 1849, nr. 400/30 ianuarie 1850 și nr. 3390/24 august 1850 (*ibidem*, f. 4-5 și 19).

⁴⁹ *Ibidem*, f. 25. Spătarul Grigore Cuza a fost numit șeful Departamentului în septembrie 1850, prin ofisul domnesc cu nr. 57. Petrache Cazimir a murit în 19 septembrie 1850, la vârsta de 28 ani (*Novitale din năuntru*, în „Gazeta de Moldavia”, anul XXII, nr. 69 și 75, 14 septembrie 1850, respectiv 5 octombrie 1850).

⁵⁰ În 14 decembrie 1849, Departamentul îi ceruse lui Săulescu să facă un inventar la cabinetul de fizică, împreună cu profesorii Scarlat Fivegher și Teodor Stamati (acesta din urmă deținea și lista cu efectele cabinetului), urmând a raporta ulterior rezultatele. În octombrie 1850, Grigore Cuza îi atrăgea atenția că nici până la acel moment nu trimisese raportul despre starea cabinetului de fizică (AN-Iași, CCIȘ, dosar 3/1849-1850, f. 3 și 23-25).

⁵¹ Răspunsul cu nr. 3865, din 21 septembrie 1850 (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1836, „Demisiile profesorilor și pedagogilor”, f. 180-181).

⁵² Spre exemplu, în condițiile în care inventarul la cabinetul de fizică nu era finalizat, în 4 octombrie 1850, ministrul i-a cerut să extindă inventarul la toate obiectele din Școala Centrală. La scurt timp, în 27 octombrie, îl însărcina să facă inventar și la Institutul de fete, după numirea noului

părea să ignore faptul că în sarcina inspectorului general și a Sfatului Școlar intrau organizarea examenelor publice, concursurile pentru profesori, verificarea și avizarea listelor cu elevi stipendiști, eliberarea recomandărilor și atestatelor, selectarea și aprobarea manualelor școlare, precum și analiza abaterilor grave ale elevilor și profesorilor. Așadar, nu surprinde faptul că unele chestiuni au fost gestionate cu întârziere, dacă nu chiar defectuos, nemulțumindu-l și mai tare pe ministrul Cuza, care a devenit chiar suspicios în legătură cu oportunitatea și legalitatea deciziilor luate de Săulescu și de Sfatul Școlar⁵³.

Au fost însă și situații în care Săulescu s-a aflat în consonanță cu Grigore Cuza. Intransigența față de profesorii care nu își îndeplineau îndatoririle, sau care absentau în mod repetat, este un asemenea exemplu. Într-o oarecare măsură, putem vorbi de unitate de vederi și în chestiunea școlilor particulare, carerecurgeau la racolarea tinerilor școlari, spre disperarea profesorilor publici. În plus, aceste școli se ghidau după propria curriculumă, în ciuda prevederilor regulamentelor scolastice. Ezitarea autorităților în acest caz a luat sfârșit la 14 noiembrie 1850, după ce profesorul școlii din Tătărași trimisese un raport la Departament, prin care atrăgea atenția asupra numărului tot mai scăzut de elevi care frecventau școala publică. Vinovate de această nefericită situație, spunea profesorul, erau pensioanele particulare, dintre care multe funcționau fără autorizație⁵⁴. Grigore Cuza a reacționat imediat, trimițându-l pe Gheorghe Săulescu să cerceteze școlile private din suburbie și să le închidă pe cele care funcționau ilegal, cu ajutorul comisarului de cvartal⁵⁵.

Dar Săulescu a mers chiar mai departe, având susținerea Sfatului Școlar. El propunea ca directorii pensionatelor să fie obligați a raporta Departamentului cursurile predate în școlile lor și să urmeze aceleași programe ca școlile publice. A sugerat, totodată, ca limba română să devină singura limbă de studiu, inclusiv în școlile private. Argumentul său, nevoia de a asigura o învățătură unitară pentru toți tinerii țării, urma modelul întâlnit în statele occidentale. Se aștepta la un refuz din partea directorilor institutelor private, așa că Săulescu a propus ca autorizarea să fie condiționată de predarea gramaticii, geografiei, istoriei și religiei în limba română⁵⁶. Însă implicațiile sociale și chiar politice ale unei asemenea decizii au determinat Departamentul să evite a da curs propunerilor⁵⁷.

director, Dimitrie Lăzărescu. În aceeași lună, îl trimitea la Școala de măiestrie pentru a clarifica, „prin cercetare și confruntare”, statutul juridic al caselor școlii, incidentele reclamate de către profesori, numărul de cadre didactice și elevi (AN-Iași, CCIȘ, dosar 3/1849-1850, f. 24, 27-29 și 32-34).

⁵³ Războiul corespondenței dintre Departament și Sfatul Școlar devine vizibil mai ales în primăvara anului 1851, cu prilejul discuțiilor referitoare la recomandările date profesorilor la examinarea și premierea elevilor (*ibidem*, dosar 4/1850-1851, „Adresele Departamentului Bisericesc către Comitetul scolastic”, f. 18, 20 și 22).

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 3/1849-1850, f. 37.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 36.

⁵⁶ Raportul lui Gh. Săulescu către Departament, cu nr. 53, din 21 aprilie 1851 (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 26).

⁵⁷ Adresa Departamentului către inspectorul general, cu nr. 1783, din 30 aprilie 1851 (*ibidem*, f. 27).

Gheorghe Săulescu nu s-a arătat descurajat de lipsa de fermitate, nici de spiritul de compromis ale superiorului ierarhic în problema școlilor private. La scurt timp, venea cu noi propuneri care urmăreau să combată problema absenteismului elevilor din școlile Principatului. Evenimentele revoluționare din 1848-1849 generaseră haos și dezordine în viața școlastică a Moldovei, perturbând grav situația școlară. Elevii absentau în număr mare și refuzau să frecventeze unele discipline; drept consecință, notele obținute la examene erau foarte slabe. Petrache Cazimir a considerat, la momentul respectiv, că soluția stătea în supravegherea atentă a frecvenței tinerilor și înăsprirea măsurilor împotriva celor care lipseau exagerat și nejustificat de la ore. Drept urmare, hotăra ca cei care nu frecventau cursurile ordinare să fie îndepărtați din școală, cu interdicția de a urma cursurile extraordinare. Consecvent acestei idei, s-a arătat lipsit de înțelegere față de elevii de la școala publică din Bârlad, care, potrivit raportului redactat de comitetul de inspecție în martie 1851, au refuzat să mai intre la orele de latină. Deși părinții elevilor insistaseră ca disciplina să fie scoasă din curriculum, motivând că fiii lor nu visau să devină medici sau farmaciști, Departamentul a rămas neclintit. A decis ca Sfatul Școlar să elaboreze o programă cu durata de doi ani, în care limba latină să se regăsească alături de disciplinele importante, chiar și în școlile reale⁵⁸.

Inspectorul Gheorghe Săulescu, deși adept al măsurilor ferme când venea vorba de disciplină, a sesizat, cu tactul pedagogic care îl caracteriza, că erau necesare și alte măsuri care să susțină progresul școlar. Astfel, la 10 mai 1851, a semnalat Departamentului că Sfatul Școlar dorea să discute prevederile referitoare la „disciplina școlastică”, deoarece, notează el, „s-a văzut că măsurile prescrise nu sunt de agiuns”. A propus chiar completarea regulamentului cu măsuri inspirate de „Institute Europiene”, dând de exemplu „casa de corecție” în care un „magistru corector (*maître d'arêt*)” ar fi fost de ajutor elevilor rămași în urmă, supraveghindu-i și ajutându-i să recupereze materia. Ideea a fost apreciată atunci la Departament, motiv pentru care, prin circulara cu nr. 95, din 5 iunie 1851, s-a comunicat profesorilor că urma să fie desemnat un magistru corector „carele dimineața de la 11 oare și până la 12½ și după masă, de la 4 până la 5 sau 6, să corepeteze școlerii ce nu vor fi învățat lecțiile zilei”⁵⁹.

În ceea ce privește colaborarea inspectorului general Săulescu cu Sfatul Școlar, lucrurile au stat adeseori sub semnul tensiunii și al disputelor. După votarea *Așezământului* de către Divan (15 iunie 1850), în așteptarea promulgării sale de către domnitor și a organizării de noi alegeri⁶⁰, Sfatul Școlar îmbrăcase o

⁵⁸ Adresa Departamentului către Sfatul Școlar, cu nr. 1372, din 26 martie 1851. Neadaptarea curriculei la realitățile specifice comunităților din ținuturi n-a făcut altceva decât să crească numărul de absențe ale elevilor școlii din Bârlad, după cum o demonstrează raportul Sfatului Școlar din 19 martie 1852, care solicita Departamentului să ia măsuri urgente în această privință (AN-Iași, CCIȘ, dosar 4/1850-1851, f. 10-11; idem, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 107 și 124).

⁵⁹ AN-Iași, MCIP Moldova 18/1850, f. 30-31, respectiv CCIȘ, dosar 10/1851-1852, f. 2.

⁶⁰ Conform articolului 106 din *Așezământ*, Sfatul Școlar era compus din inspectorul general, directorul Internatului, trei profesori aleși de către profesorii școlilor secundare și din profesorii facultăților (*Așezământ*, p. 38).

formă provizorie. Astfel, în 2 noiembrie 1850, Departamentul Învățăturilor Publice îi desemna, alături de Gheorghe Săulescu, pe profesorii Dimitrie Gusti, Dimitrie Stoica, Ludovic Jordan și Scarlat Fivegher⁶¹. George Sion, delegat din partea Departamentului, avea calitatea de președinte⁶². În această formulă, prima ședință a avut loc într-o sâmbătă, la 4 noiembrie 1850, „la șase oare de sară”, în cancelaria inspecției⁶³. Imediat după finalizarea regulamentului de funcționare a Sfatului Școlar (*Statutele Sfatului Școlar*)⁶⁴, Săulescu a ridicat anumite obiecții, sugerând modificarea unor articole (II, XI și XII), care priveau convocarea, organizarea, conducerea lucrărilor Sfatului, dar și traseul corespondenței. Rațiunile invocate de el trimiteau la natura practică a funcționării acestui organism care își desfășura activitatea în cancelaria inspecției. Deși schimbările propuse așezau direcția Sfatului sub controlul inspectorului general, au fost încuviințate de Grigore Cuza, care dispunea anexarea modificărilor la manuscrisul original⁶⁵.

Însă starea de provizorat a împiedicat buna desfășurare a Sfatului chiar de la bun început. Unii membri, precum Scarlat Fivegher, Dimitrie Gusti și George Sion, acuzau că ședințele aveau loc cu încălcarea *Statutelor* și chiar a *Așezământului*. În opinia lor, principalul vinovat de nerespectarea procedurilor privind convocarea membrilor Sfatului Școlar era chiar inspectorul general. În plus, atrăgeau atenția că deciziile luate fără întrunirea condițiilor legale trebuiau anulate⁶⁶. Pentru a pune capăt acestor dispute, la 17 martie 1851, Săulescu a solicitat Departamentului să decidă organizarea de noi alegeri, astfel încât Sfatul Școlar să se constituie conform prevederilor *Așezământului*. Tot el a propus ca, în lipsa reprezentanților facultăților (acestea nu fuseseră încă înființate), locurile să fie suplinite de profesorii secundari⁶⁷. Dar chiar și numărul dascălilor din învățământul secundar era incomplet, deoarece Școala de agronomie de trei ani, precum și școlile reale din Iași, Botoșani și Galați nu fuseseră încă înființate, din lipsa fondurilor. O soluție identificată de inspectorul general era aceea de a permite profesorilor din clasele primare să voteze, întrucât mulți dintre ei predau și la clasele gimnaziale⁶⁸.

⁶¹ La 2 noiembrie 1850, Departamentul trimitea adrese (nr. 4714-4718) profesorilor Săulescu, Fivegher, Jordan, Stoica și Gusti, prin care îi anunța că fac parte din Sfatul Școlar provizoriu, până la completarea claselor gimnaziale și a facultăților. În 7 noiembrie 1850, cei cinci membri proaspăt desemnați confirmau primirea ofisului Departamentului (adresa nr. 102) și îl asigurau de participarea regulată la ședințe (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 2-4).

⁶² Adresa cu nr. 4734, din 4 noiembrie 1850, către Sfatul Școlar, și adresa cu nr. 4735, din aceeași zi, către George Sion (*ibidem*, f. 3).

⁶³ Jurnalul nr. 1, din 4 noiembrie 1850 (AN-Iași, fond CCIȘ, dosar 4/1850-1851, f. 8).

⁶⁴ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 5; idem, CCIȘ, dosar 4/1850, f. 9.

⁶⁵ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 58.

⁶⁶ Scarlat Fivegher și Dimitrie Gusti au reproșat convocarea arbitrară a unor membri la ședința din 3 ianuarie 1851, de la care ei lipsiseră (adresa din 9 ianuarie 1851). Și George Sion, care îndeplinea funcția de președinte al Sfatului, semnalase același lucru în referatul din 5 ianuarie 1851 (*ibidem*, f. 11 și 13).

⁶⁷ Raportul inspectorului general către Departament, cu nr. 41, din 17 martie 1851 (*ibidem*, f. 14).

⁶⁸ Referatul inspectorului general către Departament, cu nr. 43, din 19 martie 1851 (*ibidem*, f. 18).

Propunerea lui Săulescu a avut câștig de cauză, așa că în 21 martie 1851 s-au organizat alegeri pentru completarea Sfatului Școlar, fiind aleși, cu majoritate de voturi, profesorii Gheorghe Vasiliu (matematică, 12 voturi), Dimitrie Stoica (latină, 14 voturi) și Dimitrie Pop (limba franceză, 11 voturi). Un singur membru mai lipsea, potrivit *Așezământului*, și anume directorul „Institutului internilor” (al Internatului Academiei), care nu fusese încă reînființat, fiind înlocuit temporar de către directorul Institutului de fete, profesorul Lăzărescu⁶⁹.

Ca membru al Sfatului Școlar, lui Săulescu i-au revenit numeroase îndatoriri suprapuse atribuțiilor de inspector general: proiectarea programelor școlare pentru învățătura primară și secundară, organizarea examenelor publice și a concursurilor pentru profesori, verificarea și avizarea listelor cu elevi stipendiști, eliberarea recomandărilor și atestatelor, selectarea și aprobarea manualelor școlare, precum și analizarea abaterilor grave ale elevilor și profesorilor. Cea mai presantă dintre acestea a fost „compunerea și prelucrarea cărților școlare” (art. 112), dar și a resurselor auxiliare⁷⁰. Pentru inspectorul Săulescu și pentru ceilalți membri ai Sfatului, activitatea implica o procedură cronofagă și, totodată, complicată: comunicarea permanentă cu profesorii și comitetele de inspecție ținută, identificarea școlilor care se confruntau cu lipsuri, centralizarea cărților școlare potrivite cu noua programă, încurajarea profesorilor de a participa la elaborarea manualelor, desemnarea comisiilor pentru verificarea manuscriselor și, în final, contractarea tipografiilor și monitorizarea publicării cărților⁷¹.

Așezământul prevedea ca școlarii să studieze după cărți aduse din Prusia și prelucrate în țară (art. 10). În acest context, un fost membru al Sfatului Școlar, profesorul de limba germană Scarlat Fivegher, anunța că pune la dispoziția Sfatului Școlar un număr de cărți, pe care pretindea că le-a adus de la Berlin, la cererea Departamentului. El susținea că plecarea în Prusia avusese drept scop cercetarea amănunțită a sistemului de învățături prusac, care se dorea a fi aplicat și în Moldova. Odată cu această informare, Fivegher solicita să i se restituie și contravaloarea cărților achiziționate. În aceste condiții, la 16 octombrie 1850, inspectorul general Săulescu ruga Departamentul să ceară profesorului prezen-

⁶⁹ La 19 martie 1851, profesorii școlilor din Iași erau convocați de către inspectorul general să se prezinte în cancelaria inspecției pentru a semna lista de alegători (circulara nr. 42). Din cei 23 de profesori trecuți în listă, au lipsit doar Metaxa, Stoica și Pelteni. Lista candidaților a numărat 11 persoane. În urma alegerilor se încheiau două jurnale, unul în care cei prezenți confirmau organizarea alegerilor, și celălalt prin care se recunoștea rezultatul final. Departamentul a confirmat numirea celor trei profesori, transmitându-le invitația de a se alătura Sfatului Școlar (adresele cu nr. 1283-1286, din 24 martie 1851; *ibidem*, f. 12, 15-16 și 19-25).

⁷⁰ AN-Iași, CCIȘ, dosar 4/1850-1851, f. 3, 6, 15 și 18; vezi și *Așezământ*, p. 39.

⁷¹ Bunăoară, în toamna lui 1849, Săulescu a fost însărcinat de către Departament cu distribuirea celor 150 de exemplare din abecedarul latin scris de profesorul Câmpeanu, donate chiar de autor. Și realizarea celor șase hărți (Planiglobul, Europa, Asia, Africa, America, Oceania), cu ajutorul litografiilor Parteni și Miler, a presupus stabilirea de către Sfatul Școlar a modelelor potrivite pentru utilizarea lor la clasă (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 15/1845, f. 20; *idem*, CCIȘ, dosar 4/1850-1851, f. 1-2 și 7; *idem*, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 10; *idem*, CCIȘ, dosar 8/1851, f. 2-4, 7 și 11).

tarea catalogului cu prețurile, dar și cărțile cumpărate, pentru ca acestea să fie cercetate („să se aleagă cele potrivite cu trebuința scolelor”) de o comisie a Sfatului Școlar. Urmând rezoluția Departamentului, în 20 octombrie 1850, profesorul Fivegher anunța că au sosit cărțile și alături totodată estimarea cheltuielilor (226,22 lei), care însumau contravaloarea cărților și indemnizația corespunzătoare deplasării făcute la Berlin. Apreciind că suma era mult prea mare, Sfatul Școlar a cerut profesorului să îi pună la dispoziție documentul care atesta că ar fi fost însărcinat de către Departament să cumpere acele cărți. Fivegher nu a putut face dovada acestei „misiuni”, pe motiv că documentul s-ar fi aflat la Departament, dar nici nu a putut prezenta factura. Situația părea anevoioasă, dacă nu chiar fără ieșire, așa că a fost nevoie de intervenția Departamentului, care a cerut pe un ton imperativ profesorului să pună la dispoziția comisiei documentele necesare⁷². Cu toate acestea, abia în 8 iunie 1851 comisia a reușit să își finalizeze raportul. Concluziile documentului erau categorice: cărțile scolastice aduse de Fivegher nu corespundeau programei școlilor din Moldova, iar așa-zisele statute ale școlilor, aduse de profesorul de limba germană, erau, de fapt, programe semestriale pentru examene. În plus, traducerea din limba germană a respectivelor cărți ar fi fost „o mare pedecă”, întrucât era greu de surprins spiritul în care erau redactate, pe lângă conținuturile științifice și metodice necunoscute profesorilor moldoveni. Cei doi membri ai comisiei (D. Pop și D. Stoica) sugerau că ar fi fost mai bine dacă s-ar achiziționa cărți în limba franceză, întrucât era cunoscută de mai mulți profesori moldoveni⁷³. Întrucât agenda Sfatului Școlar a fost abătută de o nouă dispută, iscată imediat după investirea lui Iosif Patriciu în calitate de director al Internatului Academiei, rezolvarea acestui caz a fost amânată. Abia după numirea provizorie a lui Patriciu în funcția de locotenent de inspector general, cazul a fost redeschis⁷⁴.

Renunțarea lui Gheorghe Săulescu la funcția de inspector general al școlilor s-a petrecut într-un context tensionat, cu o puternică încălcare emoțională

⁷² Adresele Departamentului către Fivegher erau trimise în 24 mai 1851 (nr. 2283) și 28 mai 1853 (nr. 2336). Vezi AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 33 și 38.

⁷³ Raportul prezentat Sfatului Școlar de către profesorii Stoica și Pop a fost adus la cunoștința Departamentului, împreună cu lista cărților aduse de la Berlin (AN-Iași, CCIȘ, dosar 4/1850-1851, f. 30-31 și 33-34).

⁷⁴ Scarlat Fivegher a fost convocat în câteva rânduri la discuții pe acest subiect de către Iosif Patriciu. Prima convocare a fost stabilită în 3 decembrie 1851. Dar întâlnirea a tot fost amânată, pe motiv că era necesară prezența membrilor Sfatului Școlar și a referendarului Asachi. În final, profesorul Scarlat Fivegher a preferat să își dea demisia. La 6 octombrie 1852, adresa o cerere către Departament prin care reitiera rugămintea de a i se elibera un act care să ateste durata și tipul serviciilor aduse Academiei din Iași. Totodată, dona Bibliotecii Academiei cele 465 de cărți ale sale, cerând în schimb ca numele său să însoțească secțiunea la care ar fi fost depozitate exemplarele respective. Și Gheorghe Săulescu a fost convocat pentru a clarifica chestiunea banilor încasați pentru cărțile respective (AN-Iași, CCIȘ, dosar 15/1852, „Acta lucrărilor Inspecției școalelor pe 1852”, f. 1; idem, MCIP Moldova, dosar 14/1836, „Demisiile profesorilor și pedagogilor”, f. 258-259; idem, CCIȘ, dosar 6/1851, „Raporturile inspecției generale 1851”, f. 8, 10 și 19).

pentru cel care, vreme de câteva decenii, dedicase școlii timpul și energia sa. Numirea ardeleanului Iosif Patriciu în calitate de director al Internatului Academiei (reînființat în toamna anului 1851) a impus, conform regulamentului școlastic, completarea componenței Sfatului Școlar⁷⁵. La scurt timp după împlinirea acestei formalități, la 10 octombrie 1851, doi dintre membrii Sfatului, profesorii Pop și Lazarini, solicitau ca inspectorului general să i se retragă funcția de secretar al Sfatului, care, în opinia lor, fusese deținută abuziv de acesta, cu urmări din cele mai grave pentru activitatea instituției. Alegerea noului membru s-a făcut în baza art. 116 din *Așezământ*, potrivit căruia calitatea de secretar trebuia deținută de unul dintre membri. Iosif Patriciu a întrunit majoritatea voturilor, fiind desemnat secretar. Deși absentase de la ședința în care avusese loc alegerea, câteva zile mai târziu, și directorul Institutului de fete, profesorul Lăzărescu, transmitea că dă votul său tot lui Patriciu⁷⁶.

Gheorghe Săulescu a fost neplăcut surprins și profund afectat de cele întâmplate. Considera că i se face o nedreptate, așa că a decis să își susțină punctul de vedere în fața Departamentului. În raportul trimis la 11 octombrie 1851 nu și-a putut ascunde dezamăgirea și supărarea pe care le resimțea. În primul rând, nu își explica ce anume îi determinase pe cei doi profesori să se coalezeze împotriva sa („din ce motiv nu știu au pretins a se lua această funcție de la mine și a se da directorului de Internat”). În al doilea rând, considera că și el avea dreptul de a deține această calitate, de vreme ce era membru al Sfatului Școlar. Cu profundă amărăciune constata că, deși avea cea mai mare vechime dintre toți („nu vreau a enumera anii serviciilor mele și a-i pune în comparație”), nimeni nu apreciasse acest lucru. În plus, invoca un așa zis document prin care Departamentul îl „onorase” cu funcția de secretar, atrăgând, în același timp, atenția asupra ilegalității comise de membrii Sfatului Școlar, care au pus Departamentul în fața faptului împlinit⁷⁷.

Situația era una fără precedent. Considerând că Sfatul Școlar își depășise competențele, Grigore Cuza a anulat temporar rezultatul alegerilor din 10 octombrie 1851, hotărând ca Gheorghe Săulescu să păstreze funcția de secretar până la clarificarea situației. Între timp, cerea Sfatului Școlar lămurire asupra modului în care funcționase până atunci. Și Secția I a fost solicitată să cerceteze arhiva, pentru a scoate la lumină documentele invocate de inspectorul general⁷⁸. În timp

⁷⁵ Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 135.

⁷⁶ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 42 și 45-46. În jurnalul din 13 octombrie 1851, profesorul Lăzărescu declara că, deși nu participase la alegerea secretarului, dorea să declare că dă votul său lui Iosif Patriciu, pentru ca Departamentul să înțeleagă că exista o voință majoritară în Sfatul Școlar pe acest subiect (*ibidem*, dosar 21/1851, „Acta jurnalelor Sfatului Școlar pe anul 1851-1852”, f. 33-34).

⁷⁷ Raportul inspectorului general Săulescu către Departament, cu nr. 203, din 11 octombrie 1851. Tot la 11 octombrie 1851, Departamentul era anunțat de Sfatul Școlar că procedase la alegerea unui nou secretar, prin referatul cu nr. 1, care nu era semnat și de Gheorghe Săulescu (*ibidem*, dosar 18/1850, f. 46; idem, CCIȘ, dosar 8/1851, f. 1).

⁷⁸ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 46-47.

ce membrii Sfatului Școlar se agătau de prevederile art. 116 din *Așezământ*, potrivit căruia secretarul trebuia ales și nu desemnat, lucru care nu se aplicase în cazul inspectorului general, angajații Secției I ajungeau la concluzia că Departamentul nu eliberase, de fapt, niciun ofis prin care Săulescu să fi fost numit în calitate de secretar⁷⁹. În aceste condiții, inspectorului general i s-a cerut să prezinte dovezile prin care ceruse anularea alegerilor secretarului Sfatului Școlar⁸⁰, lucru pe care Săulescu îl împlinea la 16 octombrie 1851, atunci când alătura în copie *Statutele Sfatului Școlar*, emise în 28 decembrie 1850, împreună cu modificările încuviințate chiar de către Departament. Tot acum atrăgea atenția asupra faptului că votul lui Lăzărescu era anulat *de facto* din două motive pe care le considerăm valide: nu fusese dat în cadrul ședinței și, în plus, directorul Institutului de fete nu mai deținea calitatea de membru al Sfatului după numirea directorului Internatului⁸¹.

Animozitatea stârnită între inspectorul general al școlilor și Sfatul Școlar a erodat rapid orice formă de comunicare și colaborare, situându-i pe poziții antagonice în chestiunile ce priveau instrucțiunea publică⁸². Spre dezamăgirea lui Săulescu, rezoluția Departamentului (18 octombrie 1851) tranșa problema în favoarea Sfatului Școlar. Directorul Internatului putea deține calitatea de secretar atâta vreme cât alegerea se făcuse cu respectarea art. 116 din *Așezământ* și cu majoritatea alegătorilor competenți⁸³. Chiar dacă se eliminase votul dat de Lăzărescu (acesta fiind obligat să părăsească Sfatul Școlar), rezultatul era mai mult decât evident, chiar și pentru Săulescu, de vreme ce Pop, Lazarini și Stoica se exprimaseră clar împotriva sa.

Cu sănătatea șubrezită, sătul de polemici și conflicte, Gheorghe Săulescu a preferat să își dea formal demisia din postul de inspector general al școlilor din

⁷⁹ Jurnalul 23 al Sfatului Școlar, din 15 octombrie 1851, și raportul Sfatului către Departament, nr. 23, din 16 octombrie 1851, semnat de Patriciu, Pop, Stoica, Lazarini și Lăzărescu. La punctul 2 al raportului se menționa că Săulescu îndeplinise „arbitrar” această îndatorire, încălcând art. 116 din *Așezământ*. Precizăm că articolul invocat suna în felul următor: „În canțileria scoalelor, Sfatul va avea deosebit registru și arhivă sa. În timpul seanelor sale el va avea secretariu ales din sinul său, și scriitoriu de la Departament” (AN-Iași, CCIȘ, dosar 8/1851, f. 9; idem, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 54; vezi și *Așezământul*, p. 40).

⁸⁰ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 18/1850, f. 47-48.

⁸¹ Raportul inspectorului general Săulescu către Departament, nr. 208, din 16 octombrie 1851 (*ibidem*, f. 56-58).

⁸² În referatul către Departament, cu nr. 205, din 15 octombrie 1851, Gheorghe Săulescu adusese la cunoștința Departamentului că nu împărtășea opinia celorlalți membri ai Sfatului, care doreau reducerea învățământului primar. Își susținea punctul de vedere apelând la prevederile regulamentului școlastic (*Așezământul* prevedea ca învățătura primară să se întindă pe patru ani), la modelul oferit de alte state europene, precum Germania („în toate staturile bine organizate s-a dat o dezvoltare mai mare”), și la experiența anilor anteriori, când se demonstrase că doar trei ani de școală primară nu erau suficienți pentru tinerii care ar fi îmbrățișat profesii importante în comerț, industrie, economie și administrație. Argumentele sale au fost în măsură a convinge Departamentul să ceară Sfatului Școlar să renunțe la această inițiativă (*ibidem*, f. 51-53).

⁸³ Rezoluțiile comunicate lui Săulescu (nr. 5028) și Sfatului Școlar (5022), din 18 octombrie 1851 (*ibidem*, f. 55 și 57).

Moldova, la 14 noiembrie 1851. În realitate, încetase a mai semna rapoartele Inspecției școlilor încă din 22 octombrie 1851⁸⁴. De această dată, Grigore Cuza nu a încercat să-l mai convingă să renunțe la demisie. Dimpotrivă, în rezoluția pusă pe document preciza că „se găsește silit a primi demisia”, mulțumindu-i deopotrivă pentru cei 26 de ani puși în slujba școlilor naționale⁸⁵. Interesant este că Departamentul nu s-a grăbit să numească pe altcineva în locul său, preferând să mențină o stare de provizorat până la sosirea lui August Treboniu Laurian, timp în care Iosif Patriciu a fost însărcinat să preia îndatoririle postului de locotenent de inspector general⁸⁶.

Gheorghe Săulescu a revenit ocazional în viața școlastică a Moldovei. În ianuarie 1854, noul director al Departamentului, Nicolae Istrati, îi solicita ajutorul, chemându-l să facă parte, alături de Gheorghe Asachi și Vladimir Suhopan, din comisia înființată pentru cercetarea stării Seminarului. Nu a rezistat prea mult în această misiune din cauza tensiunilor escaladate între Suhopan și Scriban, motiv pentru care prefera să se retragă în aceeași lună⁸⁷. Printre ultimele sale apariții publice se numără participarea la examenele publice de vară la școala din Huși (1856), însărcinare pe care a primit-o de la Gheorghe Asachi, după ce acesta preluase conducerea Departamentului⁸⁸. După acest moment, s-a retras definitiv pe proprietățile familiei din ținutul Fălciului, acolo unde avea să-și găsească peste puțin timp și locul de veci⁸⁹.

La 6 septembrie 1864 s-a stins din viață Gheorghe Săulescu, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Gheorghe Asachi, alături de care construisese, aproape din nimic, învățământul public din Moldova. Cuvintele scrise în onoarea profesorului Gheorghe Săulescu de către fostul referendar trădau prețuirea pe care o purtase aceluia care își pusese întreaga viață în slujba școlii: „Deși clopotele Iașilor n-au sunat și stindardurile n-au fluturat pe Academie, Săulescu nu poate fi uitat”⁹⁰.

⁸⁴ Raportul cu nr. 210, din 22 octombrie 1850, trimis de Inspecția școlilor către Departament, în chestiunea lipsurilor cu care se confruntau elevii la ora profesorului de elină, Metaxa, era semnat de Patriciu. La 29 octombrie 1851, tot el semna raportul Inspecției școlilor cu nr. 211 (*ibidem*, f. 59 și 67).

⁸⁵ Cererea de demisie a lui Săulescu era înregistrată la Departament cu nr. 5190, în aceeași zi (*ibidem*, dosar 14/1836, f. 216).

⁸⁶ *Ibidem*, dosar 15/1845.

⁸⁷ V. A. Urechia, *op. cit.*, volumul III, București, Imprimeria Statului, 1894, p. 108.

⁸⁸ „Gazeta de Moldavia”, anul XXVII, nr. 48, 18 iunie 1856, p. 189.

⁸⁹ N. C. Enescu, *op. cit.*, p. 22.

⁹⁰ Cuvintele lui Asachi erau publicate în *Calendarul pentru români și almanahul de învățătură și petrecere* din 1865 (*ibidem*).

Gheorghe Săulescu as General Inspector of Schools in Moldavia (1849-1851)
(Abstract)

Keywords: Gheorghe Săulescu, Moldavia, Iași, inspection of schools, education.

This article discusses the contribution of Gheorghe Săulescu to the organization and supervision of education in Moldavia in his position as general inspector of schools during 1849-1851. The transformed political life of Moldavia after the accession of Grigore Alexandru Ghica, the abolition of the Supervisory Board (*Epitropie*) and the resignation of Gheorghe Asachi led to the appointment of Gheorghe Săulescu as inspector of schools on September 19, 1849. His vast teaching experience, balanced approach, and constant communication with the teachers helped him manage the schools successfully. Some of the challenges he faced during his mandate included: the renovation of schools, the organisation of public exams, the allocation of teaching resources, absenteeism and the misbehaviour of students, the anarchy within private schools, the handling of school records and the effective communication with the schools, both in the capital and in the county. However, his fragile health, the lack of support by the Department of Culture and Public Instruction, and his disagreements with the members in the School Council made Gheorghe Săulescu resign from his position on November 14, 1851. The position was temporarily filled by Iosif Patriciu, until the arrival in Iași of the new general inspector of schools, August Treboniu Laurian.

Procesul doctorului Carol Davila la Universitatea din Iași (1871-1872)

Renata-Gabriela APETROAIE*

Introducere

Personalitate complexă a medicinei militare și a vieții sociale, doctorul român de origine franceză Carol Davila¹ a rămas în mentalul colectiv drept ctitorul sistemului sanitar modern din spațiul românesc, întemeietorul învățământului medical din Principatele Române și fondatorul azilului de orfane „Elena Doamna” de la Cotroceni. Eforturile sale, inclusiv financiare, pentru a forma un personal medical specializat, demonstrează abnegația cu care cunoscutul medic s-a pus în slujba țării sale de adopție. Totodată, diplomația, menținerea unei relații cordiale și de strânsă colaborare cu domnitorii Barbu Știrbei, Alexandru Ioan Cuza, iar mai apoi cu principele Carol I, au constituit calități esențiale în atingerea obiectivelor propuse.

Născut la Parma², în nordul Italiei, la 8 aprilie 1828³, Carlos Antonio Francisco Davila și-a petrecut copilăria și primii ani de școlarizare în mediul

* Doctorandă, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; renata_gabriela89@yahoo.com.

¹ *Raportul asupra proiectului de lege privind naturalizarea – încetățenirea – excepțională a domnului doctor Carol Davila*, din 4 iunie 1864, aprobat și promulgat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, constituie primul pas care s-a făcut pentru acordarea cetățeniei române medicului Carol Davila (I. Weinberg, *Dr. Carol Davila*, București, Editura Tineretului, 1961, p. 64, 67). Naturalizarea a fost obținută în 1866, cu unanimitatea voturilor Parlamentului (G. Z. Petrescu, *Viața și opera lui Carol Davila 1828-1884 (cu ocazia centenarului nașterii sale)*, București, Cultura Națională, 1929, p. 20). Potrivit altor surse, Davila a primit cetățenia statului român în 1868 (G. Barbu, *Viața și opera doctorului Carol Davila*, București, Societatea pentru răspândirea științei și culturii, 1957, p. 39).

² Pe diplomele de studii existau unele neconcordanțe privind locul nașterii lui Carol Davila: diploma de bacalaureat în Litere (1847), eliberată la Angers, nu consemna cu precizie localitatea natală a viitorului general (*lângă Parma*), însă diploma de bacalaureat în Științe fizice (1850), obținută la Rennes, atesta orașul Parma ca cel în care s-a născut renumitul medic (Gh. Brătescu, *Tinerețea lui Carol Davila*, București, Editura Albatros, 1979, p. 9).

³ De-a lungul timpului s-au perpetuat informații contradictorii și cu privire la anul nașterii ilustrului doctor; 8 aprilie 1828 reprezintă data trecută în diplomele de bacalaureat amintite anterior și în matricolele Facultății de Medicină din Paris. Anul 1826 figurează în registrul matricol al armatei române, în timp ce anul 1832 apare pe fotocopiiile diplomelor de bacalaureat,

german⁴. Studiile secundare le-a făcut la Limoges, ca mai apoi, între 1843 și 1845, să urmeze un stagiul într-o farmacie din Nantes, sub îndrumarea profesorului dr. Ange Guépin⁵. La Angers a studiat la Școala de Medicină și Farmacie, „începând prin a fi elev la farmacie, apoi student la medicină”⁶. Prin concurs a fost numit *intern* al Spitalului Hôtel Dieu din Angers, apoi preparator de chimie, prosector⁷ de anatomie, șef de clinică chirurgicală⁸ și, în final, *laureat* al Școlii de Medicină și al Administrației Spitalelor din Angers⁹. *Primăvara popoarelor* l-a găsit tot în Franța, unde, ca medic auxiliar, s-a implicat activ în combaterea epidemiei de holeră și în tratarea bolnavilor, reușind să pregătească, cu multă perspicacitate și ca urmare a pasiunii sale pentru chimie, un remediu numit „Picăturile lui Davila”¹⁰. Rețeta de tinctură de opiu a fost lansată și pe piața farmaceutică românească, devenind foarte populară în rândul românilor¹¹. La sfârșitul anului 1852, tânărul și-a susținut teza de doctorat la Facultatea de Medicină din capitala Iluminismului, cu o lucrare ce aborda combaterea sifilisului (*De la prophylaxie de la syphilis*), larg răspândit la acea vreme¹². Tema

depuse la Biblioteca Academiei Române de Elena Perticari Davila, fiica lui Carol Davila (*ibidem*, p. 9-10).

⁴ Potrivit chimistului Constantin I. Istrati, „după o ședere de șase ani la Parma, unde se născuse la 1828, el [Davila] fu dus la Hamburg, unde șezu până aproape la zece ani, în care timp copilul învătă în mod perfect limba germană” (C. I. Istrati, *Davila: Conferința făcută la 11 noiembrie 1885*, București, Tipo-litografia Dor. P. Cucu, 1885, p. 10). Medicul și botanistul Dimitrie Grecescu plasa însă copilăria lui Davila la Frankfurt: „[...] fu încă de copil instalat în Germania, la Francfortul-de-la-Mein, unde și-a făcut învățătura și prima educație a copilăriei” (D. Grecescu, *Schițare din viața și activitatea generalului doctor Carol Davila*, București, Tipografia „Clemența”, 1903, p. 5). Aceeași versiune întâlnim și la doctorul G. Z. Petrescu: „[...] a fost trimis de mamă-sa la rude ale ei din Francfort pe Main, cari au avut însărcinarea de a-l crește, mai mult în taină, până la vârsta adolescenței”. Se încerca astfel susținerea ipotezei potrivit căreia Carol Davila ar fi fost fiul contesei d’Agoult și al pianistului Franz Liszt, având în vedere că rudele materne, la care se face referire, erau membrii familiei de bancheri Bethmann din Frankfurt (G. Z. Petrescu, *op. cit.*, p. 3). O variantă de compromis au propus medicul general de divizie dr. M. Șt. Butoianu și medicul colonel dr. I. Bălănescu: „Se știe precis că prima copilărie și-a petrecut-o parte în Francfort pe Main și parte la Hamburg, unde a învățat la perfecție limba germană, având de îndrumător pe marele scriitor Moritz Hermann” (M. Șt. Butoianu, I. Bălănescu, *Carol Davila (1828-1884). Viața și faptele sale*, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1930, p. 9).

⁵ M. Șt. Butoianu, I. Bălănescu, *op. cit.*, p. 9.

⁶ D. Grecescu, *op. cit.*, p. 5; Gh. Brătescu susținea că „la 1 noiembrie 1847 François-Charles-Antoine Davila se înscrie la Școala de medicină din Angers. [...] Încă înainte de 1 noiembrie 1847, Davila frecventase în această școală, ca farmacist practicant, unele cursuri destinate atât mediciniștilor, cât și elevilor farmaciști. [...] În toamna aceluiași an, Carol Davila a optat definitiv pentru studiile medicale” (Gh. Brătescu, *op. cit.*, p. 53).

⁷ Persoană specializată în efectuarea disecțiilor și a autopsiilor.

⁸ M. Șt. Butoianu, I. Bălănescu, *op. cit.*, p. 9.

⁹ D. Grecescu, *op. cit.*, p. 6; G. Z. Petrescu, *op. cit.*, p. 3.

¹⁰ M. Șt. Butoianu, I. Bălănescu, *op. cit.*, p. 10.

¹¹ Andrei Oișteanu, *Narcotice în cultura română. Istorie, religie și literatură*, ediția a IV-a, revăzută, adăugită și ilustrată, Iași, Editura Polirom, 2019, p. 186.

¹² M. Șt. Butoianu, I. Bălănescu, *op. cit.*, p. 10.

tezei de doctorat a stârnit controverse având în vedere că profilaxia bolilor venerice era percepută ca o acțiune imorală, „întrucât părea menită să confere securitate celor care se dedau *desfrâului*”¹³.

În 1853, tânărul doctor a renunțat la planurile sale de a rămâne în Franța. La solicitarea prințului Barbu Știrbei, guvernul francez l-a recomandat pe Carol Davila să administreze serviciul medical militar din Țara Românească, propunerea fiind acceptată de acesta¹⁴. Astfel, medicul de origine franceză a ajuns la București unde, încă de la început, inițiativele și eforturile sale au contribuit în mod esențial la întemeierea învățământului medical din Principatele Române, la formarea unui personal specializat și la crearea unui sistem sanitar modern. Pentru realizările din domeniul în care a activat, societatea l-a perceput ca un om, am putea spune, providențial.

Davila a preluat conducerea Spitalului militar de la Mănăstirea Mihai Vodă în aprilie 1853, însă obiectivele sale se prefigurau mult mai ambițioase. La sfârșitul anului 1854 își manifesta intenția de a pune bazele unui muzeu de anatomie și chirurgie, din venituri proprii, exponatele necesare comandându-se din străinătate¹⁵. Pasul următor a fost contopirea celor două *școli de mică chirurgie* (1855) care funcționau la acea vreme în capitală, cea de la Mihai Vodă cu cea de la Spitalul Filantropia, cu scopul creării unui așezământ „care să asigure pregătirea nu numai a felcerilor și a subchirurgilor, dar a unor cadre medicale capabile să acționeze independent atât în cadrul serviciului sanitar militar, cât și al administrației sanitare civile”¹⁶. În 1856, Davila a obținut, prin decret domnesc, înființarea primei *Școli de chirurgie*¹⁷, specializată în formarea medicilor militari români, existând „trebuința [...] de a se forma un personal medical, cu totul din români, mai înaintat în știință, care să poată îndeplini nevoile armatei și ale spitalelor din țeară prin crearea de chirurghi de spitale”¹⁸. Introducerea în programa noii instituții de învățământ medical a cursului teoretic de medicină veterinară i-a revenit tot lui Davila, însă abia în 1862 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a hotărât fondarea școlii veterinare¹⁹. În august 1857, *Școala de chirurgie* a fost reorganizată, devenind *Școala Națională de Medicină și Farmacie*²⁰, cu

¹³ Gh. Brătescu, *op. cit.*, p. 115.

¹⁴ D. Grecescu, *op. cit.*, p. 8.

¹⁵ Gh. Brătescu, *op. cit.*, p. 183.

¹⁶ *Ibidem*, p. 199.

¹⁷ *Ibidem*, p. 35-36. Prin decretul domnesc cu nr. 453 din 6 martie 1856, pe de o parte, se desființa școala de felceri civili (școala de mică chirurgie), iar pe de altă parte, se aproba organizarea *Școlii de chirurgie* de la Mihai Vodă (*Școala lui Davila*). Vezi V. Gomoiu, *Din istoria medicinei și a învățământului medical în România (înainte de 1870)*, București, Tipografia „Cultura”, 1923, p. 775.

¹⁸ D. Grecescu, *op. cit.*, p. 12.

¹⁹ M. St. Butoianu, I. Bălănescu, *op. cit.*, p. 16.

²⁰ *Ibidem*, p. 37-42; V. Gomoiu, *op. cit.*, p. 811, 817. În toamna anului 1857, datorită stăruințelor lui Carol Davila, printr-un decret imperial emis de împăratul Napoleon al III-lea, Școala Națională de Medicină și Farmacie din București a fost asimilată școlilor secundare de medicină și farmacie din Franța (C. I. Istrati, *op. cit.*, p. 35-36). În baza acestei dispoziții, elevii

misiunea de a pregăti „ofițeri de sănătate și farmacie pentru serviciul armatei, al spitalelor și al districtelor, precum și veterinari”²¹.

Interesul pentru dezvoltarea învățământului medical s-a manifestat și în capitala Moldovei, Mihail Kogălniceanu realizând demersurile necesare, atât în 1860, cât și în 1864²², pentru ca Iașul să aibă o facultate de medicină²³. Totodată, *statutele* Universității prevedeau la articolul II organizarea primei instituții de învățământ superior din țară, formată din patru facultăți, printre care și cea Medicală, fondată abia în 1879. Unele surse au semnalat implicarea negativă a doctorului Davila, din motive, fără îndoială, plauzibile²⁴. În ședința Senatului din 1 februarie 1877, Mihail Kogălniceanu afirma că, la 26 octombrie 1860, în ziua deschiderii Universității, doctorul Davila „alergase la Iași spre a stăruia către domnul Cuza să nu subscrie actul de fundațiune”²⁵, considerând că o asemenea

români puteau continua cursurile și susține doctoratul în facultățile cu profil medical din Hexagon (V. Gomoiu, *op. cit.*, p. 818). Un an mai târziu, pe data de 15 august 1858, decretul emis din Torino de regele Sardiniei, Victor Emanuel, „deschise asemenea, elevilor Scoalei de Medicină din București, ușile facultăților ale aceluia regat și mai târziu ale celor din toată Italia”, în vederea continuării studiilor și trecerii doctoratului (D. Grecescu, *op. cit.*, p. 15).

²¹ V. L. Bologa, *Istoria medicinei românești*, București, Editura Medicală, 1972, p. 185.

²² Preluând informațiile doctorului George Bogdan (*Istoricul Facultății de Medicină din Iași*, în *Anuarul general al Universității din Iași*, tipărit cu prilejul jubileului de 50 de ani, Iași, Tipografia Națională, 1911, p. CLXXXVIII), Victor Gomoiu afirma că: „Prin aceeași lege a instrucțiunii [din 1864], Kogălniceanu încearcă din nou înființarea facultății de medicină din Iași, spunând la Cap. IX, art. 249, că «se va forma prin reformarea și complectarea gradată a catedrelor școalelor naționale de medicină»” (V. Gomoiu, *op. cit.*, p. 1072). Informația menționată anterior conține o eroare. În realitate este vorba de articolul 253 din Legea Instrucțiunii Publice (C. Lascăr, I. Bibiri, *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decisiuni și dispozițiuni generale ale Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor de la 1864-1901*, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 22). Conform autorului amintit anterior, „toate acestea s-au făcut de către Kogălniceanu, contra voinței lui Davila” (V. Gomoiu, *op. cit.*, p. 1072).

²³ În ședința Camerei Deputaților, din 14 februarie 1867, Mihail Kogălniceanu insistă din nou asupra necesității fondării la Iași a unei școli superioare de medicină, similară celei din capitală: „[...] conform acelei legi [a instrucțiunii din 1864] [...] eu vă rog să dați un vot afirmativ pentru școala de medicină din Iași și iată pentru ce: [...] Avem trebuință de medici pentru sate și aceasta chiar în interesul financelor noastre, pentru cari ne arătăm cu toții cu atâta îngrijire, căci toți știm că vindecarea populațiunii prin sate este lăsată numai providinței divine, că populațiunile noastre rurale n-au medici și că mai ales o mortalitate grozavă între copii face că populațiunea noastră crește, pe lângă a altor țări, în proporțiuni așa de puțin însemnătoare. Domnilor, a pretinde ca tinerii care se destina pentru medicină să vie la București este cu neputință, fiindcă traiul este scump, și acela care ar putea să vie la București va prefera mai bine să meargă la Viena sau la Lemberg, unde comunicațiile sunt mai lesnicioase și viața mai ieftină. Vă rog, dară, dați acea școală de medicină pe care o cere legea” (Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. IV, *Oratorie II, 1864-1878*, partea I, 1864-1868, text stabilit, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea, București, Editura Academiei RSR, 1977, p. 249).

²⁴ Leonidas Rados, *Studentii Universității (1860-1914)*, în Gheorghe Iacob, Alexandru-Florin Platon (coord.), *Istoria Universității din Iași*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 181.

²⁵ Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, partea a IV-a, 1874-1878, text stabilit, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea, București, Editura Academiei RSR, 1978, p. 273.

măsură periclitata existența școlii fondate la București, cu multă osteneală, din nimic.

După eșecul din toamna anului 1860, de înființare a Facultății de Medicină la Iași, Davila a intervenit pe lângă Ministerul de Război. Propunea ca școala sa de medicină să rămână singura pentru ambele Principate, luându-și angajamentul de transformare a clasei superioare de farmacie în școală și de înființare a unei școli veterinare²⁶. Tot din inițiativa directorului Davila, în anul școlar 1861-1862, elevi din toate județele Moldovei au intrat la Școala Națională de Medicină din București²⁷. Vreme de 10 ani, până în 1872, la această instituție de învățământ medical, transformată între timp în facultate (1869), au studiat 95 de tineri, cei mai mulți din districtele Iași (12), Tecuci (11), Putna (10) și Bacău (10)²⁸.

Procesul doctorului Davila – argument

Succesul de care s-au bucurat acțiunile sale și intransigența cu care trata unele probleme, bunăoară ocuparea posturilor de la Facultatea de Medicină din București²⁹ (1869), pe bază de concurs, i-au atras, cum era firesc, și ostilitatea colegilor³⁰. Scandalul din toamna anului 1871, generat de procesul intentat medicului Carol Davila de către doctorul Gheorghe Polizu (1819-1886) nu este cu totul necunoscut. Controversatul episod, soluționat în capitala Moldovei la începutul anului 1872, se regăsește evocat succint, amintit în treacăt sau omis în biografiile generalului Davila.

Documentele inedite privind procesul fondatorului învățământului medical din România nu au făcut obiectul unui studiu până în prezent, deși existența lor a fost amintită în treacăt de unii autori. De asemenea, litigiul a constituit un eveniment semnificativ și complex în epocă prin prisma germenilor conflictului, a acuzațiilor lansate și a notorietății protagoniștilor implicați. Nu în ultimul rând, centrul de greutate al conflictului mutându-se la Iași, președintele comisiei de judecată, conform legislației școlare, a fost desemnat rectorul Universității ieșene, profesorul Ștefan Micle. Controversatul proces, prin ecourile avute în societatea ieșeană, reflectă, în ultimă instanță, un episod din activitatea administrativă a acestei personalități discrete a mediului școlastic moldav.

Având în vedere cele amintite, am considerat oportun ca, prin demersul de față, să reiau un subiect lapidar investigat, cu scopul identificării disfuncționalităților Școlii Naționale de Medicină și Farmacie care, pe fondul unor animozități

²⁶ V. Gomoiu, *op. cit.*, p. 902; M. St. Butoianu, I. Bălănescu, *op. cit.*, p. 19.

²⁷ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Rectorat (în continuare, Rectorat), dosar nr. 164/1871, f. 110.

²⁸ *Ibidem*, f. 100 v.

²⁹ Discuțiile contradictorii privind numirea profesorilor Facultății de Medicină din București, cu accente personale, constituie germenii animozităților dintre cadrele didactice în etate și Carol Davila, care au culminat în toamna anului 1871 cu scandalul procesului de la Iași.

³⁰ G. Barbu, *op. cit.*, p. 41; Marin Manu Bădescu, *Călătoriile lui Carol Davila*, București, Editura Sport-Turism, 1985, p. 73.

personale, s-au transformat într-un instrument de discreditare publică și de subminare a prestigiului medicului Carol Davila. Se impune, de asemenea, și clarificarea poziției pe care distinsul doctor a avut-o privind transformarea intempestivă a școlii sale cu profil medical în facultate, având în vedere că unii autori au afirmat, fără temei documentar, opoziția doctorului în această chestiune. Nu în ultimul rând, studiul își propune valorificarea documentelor inedite din dosarul nr. 164/1871³¹, păstrat în fondul *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Rectorat*, de la Arhivele Naționale Iași, deoarece materialul arhivistic, redat în secțiunea *Anexe*, reflectă momentele-cheie ale evenimentului, de la debutul său și până la soluționarea cazului.

Dosarul amintit conține un număr de 175 de file, respectiv acte oficiale emise de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (condus de generalul Christian Tell³²), de Universitatea din Iași (aflată sub rectoratul profesorului Ștefan Micle³³), telegrame (cea mai importantă îi aparține rectorului Universității din Torino, Timermans), procesul-verbal de constituire a comisiei de judecată, circulare privind convocarea acesteia, adrese, rapoarte, note, în original sau copie, declarații depuse în favoarea profesorului Carol Davila, protestul față de acuzațiile calomnioase lansate la adresa sa, statistica elevilor moldoveni înscriși la Școala de Medicină din București între 1861/1862 și 1872, statistica medicilor militari aflați în străinătate pentru finalizarea studiilor³⁴, contestarea argumentată a celor 10 puncte de acuzare, decizia finală a comisiei de judecată.

Plecând de la caracterul inedit al documentelor menționate, unele având semnătura olografă a doctorului Davila, am optat pentru publicarea unui număr de 12 acte oficiale (procese-verbale, adrese, note, declarații, în original sau copie). Selecția lor s-a făcut în funcție de valoarea istorică și relevanța pe care o au în deslușirea complexității intrigilor țesute în jurul fostului director al Școlii Naționale de Medicină și Farmacie din București. Materialul arhivistic selectat reflectă, pe de o parte, buna cunoaștere a legislației de către Carol Davila în construirea riguroasă a propriei apărări și, pe de altă parte, imparțialitatea și dreapta judecată a comisiei în pronunțarea verdictului.

Chiar dacă, în general, sursele arhivistice prezintă un nivel sporit de obiectivitate, fără a deține totuși adevărul absolut, cele privind procesul de la Iași denotă un anumit grad de subiectivitate, dacă ne raportăm la documentele care

³¹ „Dosarul relativ la judecarea D^{lui} Dr Davila de către comisiunea aleasă dintre profesorii acestei Universități”.

³² Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice din martie 1871 până în ianuarie 1874, în guvernul conservator condus de Lascăr Catargiu (martie 1871 – martie 1876).

³³ Profesor de fizică și chimie, rector al Universității din Iași între 1867 și 1875 (a avut două mandate consecutive: 1867-1871 și 1871-1875). Vezi *Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895-1896*, Iași, Tipografia Națională, 1896, p. 15, 51.

³⁴ Din cei 46 de medici militari români, aflați în străinătate pe o perioadă de doi sau trei ani, majoritatea studiau la Paris (22) și Montpellier (16), cinci la Torino și câte unul la Strasbourg, Berlin și în Belgia, ceea ce sugerează strânsele legături ale doctorului Carol Davila cu statele vest-europene, în domeniul său de activitate (AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 107 v.).

exprimă perspectiva celui inculpat. Înainte de parcurgerea actelor din dosar, s-a impus și consultarea surselor secundare, pentru a vedea modul în care procesul generalului de origine franceză a fost perceput și redat de biografii săi. Accentul s-a pus, în primul rând, pe cauzele conflictului, desfășurarea lui fiind modest sau deloc prezentată.

Un prim omagiu adus memoriei remarcabilului general Davila i-a aparținut chimistului Constantin I. Istrati. Numit profesor de chimie medicală la Facultatea de Medicină din București, în 1885, acesta a preferat să-și inaugureze cursul consacrand prima prelegere fostului titular al catedrei, trecut în eternitate cu doar un an în urmă. Din evocarea medicului Istrati a lipsit episodul procesului de la Iași, conferința fiind focalizată pe profilul moral, realizările în domeniul medical și activitatea didactică a protagonistului prezentului studiu.

În lucrarea *Schițare din viața și activitatea generalului doctor Carol Davila*, publicată în contextul inaugurării statuii lui Carol Davila de la Facultatea de Medicină din București (1903), doctorul D. Grecescu susținea că opiniile divergente privind transformarea Școlii Naționale de Medicină și Farmacie în facultate (noiembrie 1869) și numirea profesorilor au divizat personalul medical din capitală în două tabere:

De o parte era Davila, aproape singur, ajutat de câțiva puțini doctori din foștii săi elevi ce sosiseră din străinătate; de cealaltă parte era Doctorul Polizu cu numeroși profesori ai Scoalei de medicină, bătrânii, cum li se zicea, în unire cu câțiva din tinerii doctori ce nu erau din elevii scoalei lui Davila³⁵.

Rigurosul director și fondator al Școlii Naționale de Medicină ar fi pierdut în fața medicului Polizu, „care se bucura de multă trecere pe lângă oare-care miniștri”, reușind înființarea facultății și numirea profesorilor conform dezi-deratelor dictate de apropiatii săi³⁶.

În perioada interbelică, centenarul nașterii renumitului medic a făcut posibilă tipărirea a două volume dedicate profesorului Carol Davila: *Viața și opera lui Carol Davila 1828-1884 (cu ocazia centenarului nașterii sale)*, semnat de doctorul G. Z. Petrescu (1929), și *Carol Davila (1828-1884). Viața și faptele sale*, autori fiind medicii M. Șt. Butoianu și I. Bălănescu (1930). Din prima publicație aflăm că:

Lupta în care, de o parte, era el [doctorul Davila] cu puțini elevi de ai săi ieșiți doctori, de alta un grup de profesori vechi, unit cu tineri ieșiți din școli străine, era aceea dintre drept și intrigă. Culmea și sfârșitul ei fu scandaloasa dare în judecată

³⁵ D. Grecescu, *op. cit.*, p. 24.

³⁶ *Ibidem*, p. 25. Profesorii Facultății de Medicină urmau a fi numiți dintre cadrele didactice ale Școlii Naționale de Medicină. Semne de întrebare au ridicat însă numirea doctorului Șt. Capșa, profesor de obstetrică, la catedra de Istorie naturală, și numirea doctorului M. Obedenaru, care nu predase la Școala de Medicină, ca titular la Clinica bolilor de copii, disciplină prevăzută, în mod curios, la ambii ani de studiu ai Facultății.

a „Doctorului DAVILA, Directorul Școlii Naționale de Medicină” ca falsificator de acte publice și trimiterea sa în fața Consiliului universitar din Iași³⁷.

Tratatele de istoria medicinei românești, precum cel publicat de medicul Victor Gomoiu în 1923, prin specificul lor, nu consemnează procesul de la Iași, însă s-au dovedit utile în demersul de față pentru a înțelege resorturile conflictului, pornind de la acțiunile întreprinse cu tact la începutul carierei și soldate cu rezultate remarcabile, care, fără îndoială, i-au atras lui Carol Davila ostilitatea colegilor de breaslă.

Volumul de corespondență, publicat în 1945, de Elena Peticari Davila, fiica generalului Davila, cuprinde o secțiune cu titlul „Procesul de la Iași și alte scrisori din acel an”. Deși am identificat unele lacune, precum absența datării unor epistole și identificarea greșită a raportorului comisiei de judecată (autoarea îl confundă pe juristul G. A. Urechia cu unchiul său, V. A. Urechia³⁸, eroare perpetuată și în alte lucrări dedicate lui Davila), totuși corespondența celui învinuit reflectă starea lui de spirit și informații noi, complementare surselor arhivistice, privind timpul petrecut în capitala Moldovei pe parcursul procesului.

Originile conflictului soluționat la Iași au fost concentrate de G. Barbu, autorul lucrării *Viața și opera doctorului Carol Davila* (1957), tot în jurul dezacordului privind transformarea Școlii Naționale de Medicină în facultate:

[...] guvernul luase hotărârea ca viitoarea facultate să ia ființă prin transformarea Școlii naționale de medicină. Davila s-a opus acestei transformări, arătând ministerului că vechii profesori ai școlii de medicină n-ar corespunde profesional pentru viitoarele catedre universitare. El voia ca după 1870 cadrele didactice să treacă un soi de examen în fața profesorilor de la universitățile străine³⁹.

Din păcate, autorul nu își păstrează echidistanța, catalogând greșită opoziția lui Davila în această chestiune. Notele de subiectivitate denotă capcana în care mulți cad, alterând astfel demersurile asumate. Se impune, prin urmare, detașarea de părțile implicate în vederea redării adevărului istoric privind un eveniment complex și incomplet investigat. În plus, poziția lui Carol Davila trebuie privită nuanțat. În 1864, el accepta ca regulamentul instituției pe care o conducea să fie modificat, cu scopul admiterii elevilor civili stipendiști, alături de cei militari⁴⁰. Tot în 1864, proiectul de transformare a școlii de medicină în facultate a fost votat de membrii Consiliului General de Instrucțiune Publică, din inițiativa

³⁷ G. Z. Petrescu, *op. cit.*, p. 23.

³⁸ Deși a fost profesor al Universității din Iași, încă din noiembrie 1864 V. A. Urechia a fost numit, prin transfer, profesor la Facultatea de Litere de la Universitatea din București. Vezi V. A. Urechia, *Din tainele vieții. Amintiri contemporane (1840-1882)*, ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic, note și glosar de Leonidas Rados, Iași, Editura Polirom, 2014, p. LXII.

³⁹ G. Barbu, *op. cit.*, p. 40.

⁴⁰ AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 110.

lui Davila⁴¹. Divergențele de opinie au apărut în momentul organizării instituției de învățământ medical superior, doctorul militând pentru numirea profesorilor definitiv prin concurs.

Posibila aplicare a propunerii exprimate l-a transformat pe Carol Davila în ținta unor atacuri din partea profesorilor în vârstă ai Școlii Naționale de Medicină, nemulțumiți că experiența lor era pusă la îndoială: „Aceștia vedeau în el pe adversarul cel mai de temut pentru crearea viitoarei Facultăți de medicină”⁴². Autoritățile au recurs la o soluție de compromis care, potrivit lui G. Barbu, a nemulțumit ambele tabere implicate.

Prin decretul nr. 1715, din 26 noiembrie 1869, s-au înființat primii doi ani ai Facultății de Medicină prin suprimarea claselor a II-a și a III-a ale școlii întemeiate de Carol Davila⁴³, cadrele didactice fiind numite din corpul profesoral al instituției de învățământ amintite⁴⁴. În anul imediat următor, potrivit raportului înaintat de ministrul secretar de stat ad-interim la Departamentul Instrucțiunii Publice și Cultelor, P. P. Carp, condițiile întemeierii depline a primei instituții de învățământ superior medical din România erau îndeplinite. Astfel, conform decretului domnesc din 3 octombrie 1870, Carol I a dispus înființarea a cinci ani de studiu la Facultatea de Medicină și, în mod firesc, încetarea funcționării Școlii de Medicină⁴⁵.

Numirea cadrelor didactice s-a făcut, potrivit lui G. Barbu, pe o perioadă limitată, la finalul căreia trebuiau să participe la concursul de definitivare la catedră: „După trecerea celor trei ani, când pericolul concursului începuse să devină din nou amenințător, criza izbucni cu toată violența. Aceasta culmină prin înscenarea unui proces lui Davila”⁴⁶.

Cursul evenimentelor

1) Tensiuni premergătoare procesului

În toamna anului 1871, decanul Facultății de Medicină din București, doctorul Gheorghe Polizu, lansa la adresa colegului său, medicul Carol Davila, o serie de acuzații privind inexactități comise în certificatele de studiu eliberate unor elevi ai fostei Școli Naționale de Medicină și Farmacie și pentru abateri de la Regulamentul instituției amintite⁴⁷. Pe baza erorilor semnalate consiliului profesoral al Facultății de Medicină, dar în lipsa profesorului de chimie, decanul

⁴¹ *Ibidem*, f. 111.

⁴² G. Barbu, *op. cit.*, p. 40.

⁴³ AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 19.

⁴⁴ D. Grecescu, *op. cit.*, p. 25. Disciplinele și titularii provizorii erau: Fizica și Chimia – dr. Davila, Istoria naturală – dr. Șt. Capșa, Anatomia și Fiziologia – dr. G. Polizu, Clinica chirurgicală – dr. N. Turnescu, Clinica medicală – dr. Al. Marcovici, Patologia medicală și Anatomia patologică – dr. G. Alexianu, Clinica bolilor de copii – dr. M. Obedenaru.

⁴⁵ AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 19.

⁴⁶ G. Barbu, *op. cit.*, p. 41.

⁴⁷ AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 162.

a solicitat ministrului Instrucțiunii suspendarea profesorului Davila și trimiterea lui în judecată⁴⁸.

Invitat la ședința din 13 noiembrie 1871, pentru a clarifica greșelile din actele oficiale, renumitul medic a contestat competența consiliului profesoral, prezidat de acuzatorul său, pe motiv că judecarea conducerii fostei Școli de Medicină revenea ministerului de resort și Consiliului Permanent al Instrucțiunii Publice⁴⁹. Atitudinea lui Davila, percepută ca sfidătoare, l-a nemulțumit în mod evident pe Gheorghe Polizu, determinat să adopte, în perioada imediat următoare, câteva măsuri împotriva principalului său adversar.

În primul rând, Carol Davila s-a văzut suplini în mod ilegal de doctorul Adolf Trausch, *înaintea* deplasării sale la Iași⁵⁰. Dispoziția dată de decanul Facultății de Medicină contravenea ordinului emis de ministrul Christian Tell, în 4 decembrie 1871, care prevedea înlocuirea titularului catedrei de chimie doar în timpul absenței acestuia din capitală⁵¹.

O altă măsură arbitrară a constat în ștergerea directorului Școlii Naționale de Medicină din statul de plată pe luna decembrie. Totuși, Davila și-a ținut prelegerile la facultate până la data de 22 decembrie inclusiv⁵². De asemenea, în corespondența cu Ministerul Instrucțiunii, semnată de D. Ghidionescu, Gheorghe Polizu nu îi recunoștea colegului său titlul de profesor, folosindu-l doar pe cel de doctor.

Presiuni s-au făcut și pentru plecarea lui Carol Davila la Iași, înainte de a avea copiile actelor de acuzare și fără consultarea dosarelor pentru pregătirea apărării⁵³. Profesorul de chimie a aflat învinuirile lansate la adresa sa abia la 18 decembrie. În contextul sărbătorilor de iarnă și al absenței decanului Polizu din București, doctorul Davila s-a văzut în imposibilitatea parcurgerii materialului documentar de care avea nevoie, aflat în cancelaria Universității din capitală⁵⁴. Pentru evitarea întârzierilor rezultate din cercetarea dosarelor, din extragerea și copierea actelor de apărare, doctorul a solicitat Ministerului trimiterea acestora, în original, Universității din Iași, acolo unde Davila a reușit, în final, să le consulte⁵⁵.

Putem astfel constata că inculpatul a fost victima unor adversități personale, raportându-ne la încercările de înlăturare din Facultate, la presiunea exercitată asupra sa pentru o plecare imediată la Iași și la impedimentele întâmpinate în pregătirea apărării.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 80.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 83.

⁵¹ *Ibidem*, f. 88.

⁵² *Ibidem*, f. 85.

⁵³ *Ibidem*, f. 82-84.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 84.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 84-85.

2) Desfășurarea procesului la Iași

Acuzațiile aduse doctorului Davila urmau a fi examinate, potrivit art. 398 din Legea Instrucțiunii Publice, de o comisie alcătuită din cinci membri, aleși prin tragere la sorți, din cadrul corpului universitar ieșean⁵⁶. Astfel, cadrele didactice de la Universitatea din Iași, însărcinate cu judecarea doctorului Davila, au fost: Iacob Negruzzi (înlocuit cu profesorul Alexandru Gheorghiu), Ștefan Emilian, Ștefan Micle, G. A. Urechia și Ștefan C. Șendrea⁵⁷.

După convocări repetate⁵⁸ din partea rectorului Ștefan Micle, cauzate de absența profesorului Ștefan C. Șendrea⁵⁹, la ședința din 23 decembrie 1871, juristul G. A. Urechia a fost numit raportor al comisiei de judecată⁶⁰. Analiza capetelor de acuzare s-a amânat, însă, până la începutul anului 1872. Activitatea celor cinci universitari a stagnat și din cauza sosirii anevoioase și incomplete⁶¹ a dosarelor și condicilor solicitate de Carol Davila înaintea plecării din București⁶². Timp de câteva zile, conținutul acestora s-a pus la dispoziția inculpatului, pentru realizarea pledoariei de apărare⁶³. Deși a avut propuneri de reprezentare în proces, venite din partea unor avocați de calibru (precum Gheorghe Mârzescu) sau de nume cu rezonanță din Universitatea ieșeană (profesorul de drept roman Petru Suciuc și Grigore Cobălcescu, de la Facultatea de Științe⁶⁴), doctorul Davila a preferat să se apere singur la Iași pentru că angajarea unui avocat risca să provoace „vâlvă, publicitate, ceea ce ar prejudicia independența judecătorilor, care s-ar teme de o presiune de sus”⁶⁵. Totodată, medicul s-a bucurat și de o anumită solidaritate în mediul universitar din capitala Moldovei, deoarece, inițial, a existat o tendință generală a profesorilor de a se declara lipsiți de expertiză în această chestiune⁶⁶.

La 30 decembrie 1871, membrii comisiei s-au reunit în cancelaria Universității, unde G. A. Urechia a dat lectură raportului întocmit în urma analizei preliminare a dosarelor primite din capitală și a acuzațiilor formulate la adresa profesorului de chimie de la Facultatea de Medicină din București⁶⁷. După cum rezultă din corespondența lui Davila cu soția sa, documentul întocmit obiectiv și

⁵⁶ C. Lascăr, I. Bibiri, *op. cit.*, p. 30.

⁵⁷ AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 5.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 6, 9, 13, 22.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 7, 8, 11, 12.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 15.

⁶¹ *Ibidem*, f. 32-33, 37, 49. Dosarele de acuzare au fost expediate fără știrea doctorului Davila, cele de apărare fiind trimise mai târziu sau reținute în capitală (*ibidem*, f. 159-160).

⁶² „Azi dimineață [4/16 ianuarie 1872 – n.n.] nicio depeșă, nici vești, ci constatarea unei noi mișelii, aceea de a nu se fi expediat dosarele” (Elena Perticari Davila, *Din viața și corespondența lui Carol Davila*, București, Fundația „Regele Mihai I”, 1945, p. 308).

⁶³ AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 34.

⁶⁴ Elena Perticari Davila, *op. cit.*, p. 313.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 306.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 305.

⁶⁷ AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 41-47.

imparțial cuprindea opt capete de acuzare⁶⁸, împărțite în două categorii: prima viza acuzațiile de fals în certificatele fostei Școli Naționale de Medicină și Farmacie și cea de-a doua categorie grupa învinuirile referitoare la încălcările Regulamentului unității școlare amintite⁶⁹. Acestora li s-a adăugat o altă acuzație, omisă inițial de G. A. Urechia: contestarea, de către decanul Polizu, a validității diplomelor de licențiat în medicină și a celor de bacalaureat, aparținând tinerilor care au urmat studiile medicale la școala fondată de Carol Davila⁷⁰.

Comisia s-a reunit pe data de 4 ianuarie 1872. S-a constatat lipsa unor documente cerute de la Minister, trei dintre ele, prezentate comisiei în copie, fiind considerate esențiale de Davila pentru contestarea principalului punct de acuzare (suprimarea evaluărilor de la sfârșitul anilor IV și V de studiu medical). În consecință, s-a solicitat Ministerului Instrucțiunii Publice actele respective în original⁷¹.

Începerea procesului, organizat în mod public, a fost programată pentru data de 6 ianuarie 1872⁷². Ședința a ținut patru ore, timp în care s-a dat citire documentelor oficiale (adresa ministerială prin care Rectoratul Universității din Iași era invitat să aleagă membrii comisiei de judecată; actele de acuzare emise de către Decanul Facultății de Medicină și trimise Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice), notelor privind diferite dosare, după care s-a ridicat problema recunoașterii competenței comisiei de judecată de către inculpat⁷³. În cadrul primei întrevederi cu membrii comisiei, Carol Davila a remarcat simpatia de care se bucura din partea publicului, după cum rezultă dintr-o scrisoare adresată soției sale:

[...] ceea ce m-a mirat e că cei mai mulți m-au înconjurat ca pe o cunoștință veche, câțiva mi-au vorbit chiar de cursurile mele de la București. În general, sincer, fățiș, simpatiile erau pentru mine. Se critică răutatea acuzației și am primit mai multe cuvinte de îmbărbătare⁷⁴.

Din cauza orelor înaintate, dezbaterile au continuat trei zile mai târziu, în data de 9 ianuarie⁷⁵.

Sarcina asumată de ctitorul învățământului medical românesc, de a se reprezenta singur, nu a fost deloc ușoară („Am lucrat fără odihnă toată noaptea pentru a transforma apărarea mea potrivit celor 8 puncte de acuzare”⁷⁶; „Munca mea rămâne destul de mare, dar sper că voi fi la înălțime!”⁷⁷), însă modul în care

⁶⁸ Elena Perticari Davila, *op. cit.*, p. 312.

⁶⁹ AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 45 v.-46.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 165.

⁷¹ *Ibidem*, f. 54.

⁷² *Ibidem*, f. 54 v., 58.

⁷³ *Ibidem*, f. 66.

⁷⁴ Elena Perticari Davila, *op. cit.*, p. 311.

⁷⁵ AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 67.

⁷⁶ Elena Perticari Davila, *op. cit.*, p. 312.

⁷⁷ *Ibidem*.

și-a construit apărarea, cu argumente susținute de temei legal, demonstrează încrederea avută în dreapta judecată a membrilor comisiei ieșene.

Telegrama trimisă prompt, prin telegraf, de rectorul Universității din Torino, Timermans, privind dreptul tinerilor români de exercitare a medicinei în Italia, îl absolvea pe Davila de un cap al acuzării⁷⁸. În plus, elevii ajunși să studieze în străinătate susțineau examene de admitere pentru validarea studiilor din București. Ulterior, la fel ca studenții italieni, erau examinați în mod riguros, atât public, cât și privat.

Declarațiile doctorului Vasile Manfi, subdirector al Școlii de Medicină, și ale medicului de batalion, Strehăianu, atașat la instituția de învățământ amintită pentru a ajuta serviciul de cancelarie, au clarificat greșelile strecurate în actele de studiu, semnate de Carol Davila și emise de școala fondată de acesta. Inexactitățile cauzate de volumul mare de lucru îi aparțineau doctorului Strehăianu, potrivit propriei mărturisiri. Rapiditatea executării sarcinii primite era impusă de plecarea directorului Davila ca voluntar la războiul franco-prusac, dar nu înainte de semnarea actelor de studiu pentru absolvenții unității școlare pe care o conducea⁷⁹.

Acuzația vizând erorile cuprinse în tabelul de elevi ai fostei Școli Naționale de Medicină, fundamental pentru admiterea în treapta superioară de studiu, nu avea niciun temei. Semnalarea inadvertențelor revenea conducerii Facultății de Medicină, în momentul primirii documentului, nu după susținerea examenului de admitere la facultate de tinerii „daviliști”⁸⁰.

În privința identificării studiului farmaceutic cu cel medical, Davila a respins învinuirea prin argumente precum evaluarea riguroasă a fiecărui elev pentru obținerea diplomei. Totodată, afirma el, Școala de Medicină funcționa în același local cu Școala de Farmacie, școlarii urmau studiile împreună, asistau la mai multe cursuri medicale, susținute chiar de aceeași profesori și, nu în ultimul rând, în majoritatea facultăților europene cunoștințele farmaceutice erau recunoscute după doi ani de studii medicale⁸¹.

Suprimarea evaluărilor de la sfârșitul anilor III, IV și V a fost contestată prin invocarea concursurilor speciale de medic de batalion prin care toți elevii treceau, mult mai complexe decât examenele anuale. Acestea implicau probe scrise, practice la patul bolnavilor și redactarea a zece observații clinice asupra diferitelor boli. În plus, prin lipsa lor de inițiativă, de a semna o presupusă încălcare a Regulamentului, profesorii de la Școala de Medicină se făceau la fel de vinovați, devenind practic complici ai direcțiunii⁸².

De asemenea, doctorul Davila nu putea fi responsabil pentru faptul că unii evaluatori, participanți la examene, nu dețineau titlul de profesori titulari și

⁷⁸ AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 53; Elena Perticari Davila, *op. cit.*, p. 312.

⁷⁹ AN-Iași, Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 59.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 166.

⁸¹ *Ibidem*, f. 167.

⁸² *Ibidem*.

definitivi. Cadrele didactice (inclusiv doctorul Gheorghe Polizu) au avut posibilitatea contestării suplinitorilor, lucru care nu s-a întâmplat. În plus, toți examinatorii, indiferent de statutul deținut, erau numiți prin decrete⁸³.

Finalmente, contestarea diplomelor de licențiat și de bacalaureat echivala cu anularea valorii acestora, reprezentând un atac la adresa directorului fostei Școli Naționale de Medicină și Farmacie și al întregului corp profesoral, responsabil pentru evaluarea tinerilor distinși cu actele respective⁸⁴.

Este limpede că autoritatea doctorului Carol Davila, generată de funcțiile deținute la acel moment, îi incomoda pe adversarii săi. În raportul rechizitoriu înaintat ministrului Instrucțiunii Publice, Gheorghe Polizu nu a șovăit să inducă ideea că medicul de origine franceză s-a dovedit nedemn de încrederea cu care autoritățile statului l-au investit:

DI Polizu nu să mulțumește numai în acuzațiunile Dsale și zice încă în raportul său acusatoriu cu N 627 din 1871 că „Domnul Anton Carol Davila n-a corespuns încrederii cu care Guvernul l-a onorat îmbrăcându-l cu posturi, ca șef, de diferite servicii”⁸⁵.

La 9 ianuarie 1872, examinând acuzațiile și pledoaria doctorului Carol Davila, comisia de judecată a decis achitarea fondatorului Școlii Naționale de Medicină și Farmacie⁸⁶. Redactarea deciziei *in extenso* a fost stabilită pentru 12 ianuarie 1872⁸⁷, dar s-a amânat în repetate rânduri (pentru zilele de 23, 25 și 26 ianuarie) din cauza absenței profesorului Ștefan C. Șendrea⁸⁸.

Întârzierea a stârnit, probabil, suspiciuni în capitală, deoarece D. Ghidionescu, director în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (având acest rol semna documentele oficiale în locul ministrului Christian Tell: „P. Ministru Ghidionescu”), a solicitat numaidecât sentința scrisă în proces și toate dosarele reprezentând obiectul cercetărilor⁸⁹. Din cauza sistemului telegrafic specific epocii, caracterizat printr-o comunicare deseori disonantă, în lipsa unui răspuns, D. Ghidionescu a expediat la Iași o altă telegramă (sosită la 28 ianuarie 1872). De această dată i se cereau rectorului Micle explicații privind temporizarea trimiterii deciziei finale⁹⁰. Două zile mai târziu, la 30 ianuarie 1872, ministrul Christian Tell îl întreba pe profesorul de fizică din fruntea Universității ieșene „cât timp trebuie comisiunei să redacteze sentința în chestiunea D^{lui} Davila și când se poate trimite”⁹¹. În ziua imediat următoare, Ștefan Micle anunța Ministerul Instrucțiunii privind transcri-

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 157.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 158.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 173.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 65.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 70, 73.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 72.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 75.

⁹¹ *Ibidem*, f. 78.

erea deciziei în trei exemplare și expedierea sa imediată⁹². Documentul oficial, îndelung așteptat la București, a fost legalizat și trimis la 3 februarie 1872⁹³, punând capăt astfel controversatului proces.

Concluzii

Fără îndoială, scandalul care l-a avut în centrul atenției pe Carol Davila i-a adus acestuia un prejudiciu de imagine. Discreditat public și având de suportat, cum el însuși afirma, aprecieri calomnioase ca „falsificator” și „plagiator”, răspândite de unele persoane care ocupau chiar funcții înalte în guvern, doctorul a stăruit în a-și susține singur nevinovăția în fața unei comisii de judecată aleasă din rândul profesorilor universitari de la Iași.

Școala Națională de Medicină și Farmacie a avut unele disfuncționalități vizând în special serviciul de cancelarie. Deficitul de personal a determinat comiterea erorilor în actele de studiu ale absolvenților, breșa aceasta fiind folosită de adversarii directorului Davila împotriva sa. Pretinsele încălcări de regulament al instituției de învățământ medical reprezentau, de fapt, rezultatele aplicării modificărilor aduse aceluia document, consfințite de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice.

Deși s-a împotrivit înființării unei facultăți de medicină în capitala Moldovei, ieșenii nu i-au purtat resentimente doctorului Davila. Dimpotrivă, opinia publică i-a fost favorabilă, iar presa locală a urmărit cu interes modul în care a luat sfârșit acest episod⁹⁴.

Discreditarea publică a eroului acestui studiu s-a făcut de adversarii din domeniul în care activa, dar nici funcționarii din Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice nu au dovedit empatie față de situația delicată a directorului fostei Școli Naționale de Medicină. Unele proteste înaintate de Carol Davila înaltei autorități din capitală au rămas fără răspuns, dosare sau documente originale, solicitate de inculpat, nu au ajuns la Iași până la data începerii procesului. De asemenea, în adresele transmise de Minister și semnate de D. Ghidionescu, Davila a fost privat de titlul de profesor, recunoscându-i-se doar cel de doctor.

Litigiul soluționat la Iași denota eficiența unei legislații școlare adoptată cu doar câțiva ani în urmă, la 5 decembrie 1864. Articolul 398 din Legea Instrucțiunii Publice s-a dovedit salutar în cazul doctorului Davila întrucât, în lipsa unei judecăți asigurată de profesori neutri, decizia finală cu certitudine ar fi fost în defavoarea lui.

Departa de posibile presiuni din capitală, unde s-a născut, de fapt, acest „caz”, universitarii ieșeni au putut analiza nepărtinitor capetele de acuzare,

⁹² *Ibidem*, f. 79.

⁹³ *Ibidem*, f. 173.

⁹⁴ Știri locale (*Davila achitat*), în „Curierul de Iassi”, anul V, nr. 3, miercuri 12 ianuarie 1872, p. 3; „Uniunea liberală”, anul I, nr. 61-62, duminică, 9 ianuarie 1872, p. 2 și nr. 64, duminică, 16 ianuarie 1872, p. 2.

actele apărării și pledoaria fostului director al Școlii Naționale de Medicină și Farmacie. În plus, din comisia de judecată au făcut parte și profesori ai Facultății de Drept, în măsură a judeca astfel de cazuri, precum G. A. Urechia, titularul catedrei de drept administrativ și constituțional, și Ștefan C. Șendrea, profesorul de drept penal și filosofia dreptului.

Finalmente, putem afirma că tendințele de compromitere l-au determinat pe Carol Davila să-și apere onoarea cu orice preț, în ciuda obstacolelor întâmpinate. Încrederea în dreapta judecată a comisiei de la Iași l-a determinat să creadă că restabilirea nevinovăției va fi un act de sancțiune morală a calomniatorilor săi, după cum el însuși îi scria soției sale: „Voi ieși mai mare, mai respectat, mai onorat din această persecuție mișelească. Rușinea va fi pentru persecutori, cinstea pentru mine”⁹⁵.

*

* *

Norme de editare a documentelor

Cele 12 documente publicate în secțiunea *Anexe* au fost extrase din dosarul care face obiectul studiului de față, aparținând fondului Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Rectorat (dosar nr. 164/1871), de la Arhivele Naționale Iași. Actele oficiale prezintă o stare de conservare foarte bună, sunt redactate pe hârtie albă, textele fiind relativ ample.

Acolo unde era posibil, am corectat tacit ortografia pentru o lectură mai facilă, încercând, totodată, să nu modernizez limbajul specific acelei epoci:

- am renunțat la „u” final, la dublarea consoanelor „ss” (Iassi, dossare), „ll” (Davilla, „illegal”);
- am redat „s” prin „x” („expune” în loc de „espune”, „extrage” în loc de „estrage”, „exact” în loc de „esact”);
- am înlocuit „é” prin „ea” („seara” în loc de „séa”); „ó” prin „oa” („cataloage” în loc de „catalóge”), „đ” prin „z” („ziua” în loc de „điua”);
- am respectat forma veche a unor substantive comune sau verbe din textul original („acusațiune”, „comisiune”, „a compulsa” [a cerceta, a analiza acte, documente], „a redige” [a redacta]);
- am păstrat forma veche a unor prepoziții și conjuncții „pre”, „dară”, „ear”;
- am dat forma completă a unor substantive proprii și comune prescurtate („Instrucțiune” în loc de „Instrucți.”, „Noemvrie” în loc de „Noem”);
- am păstrat sublinierile din textul original.

Actele sunt publicate în ordine cronologică, fiecare document fiind precedat de un rezumat. La final am indicat proveniența documentelor și forma arhivistică a acestora, original sau copie.

⁹⁵ Elena Perticari Davila, *op. cit.*, p. 313.

ANEXE

1. Adresă trimisă rectorului Ștefan Micle de către ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice prin care solicită instituirea unei comisii competente să judece acuzațiile aduse profesorului Carol Davila.

București, 4 Decembre 1871

Ministeriul Cultelor
și al Instrucțiunii Publice
Divisiunea Scoalelor
Nº 11429

Domnule Rector,

Având în vedere raportul No 686 al Decanului Facultății de Medicină din București și prescripțiile verbale, anexate la dânsul, ale consiliului profesoral al acelei facultăți, însărcinat prin ordinul No 10486, de a cerceta veracitatea acuzațiilor aduse de către dnul Decan al zisei Facultăți de Medicină, prin raportul No 627 din 30 Octobree trecut, în contră dlui Dr. Davila ca director al desființatei Scoale de Medicină;

Având în vedere concludsiunile consiliului profesoral esprese prin prescripțiile verbale, alăturarea G și H la raportul No 686 citat mai sus, ca dnul Dr. Davila a comis inexactități în certificatele de studiu, eliberate dlui Piteșteanu, după cum recunoaște însuși dnul Davila; și ca dnul Dr. Davila în calitatea sa de director al Scoalei de Medicină a calcat regulamentul acelei scoale în mai multe puncte;

Subsemnatul, auzind pre Consiliul permanent al Instrucțiunii și luând în considerațiune aceste acuzațiuni, aduse în contră dlui Dr. Davila, actualmente profesor la Facultatea de Medicină, are onoare a vă invita, Domnule Rector, să binevoiți a institui o comisiune dintre profesorii consiliului universitar de acolo, care să judece inculpările ce se aduc dlui Dr. Davila și să se pronunțe asupra lor, înaintând decisiunea Ministerului.

Totodată am onoare a vă trimite, pre lângă acesta, următoarele acte în original:

1) Reportul dlui Decan al Facultății de Medicină sub No 686 cu anexele sale constituind un dosar de 22 file scrise și nescrise, sigilat și cordalat, însoțit și de Regulamentul Scoalei de Medicină și Farmacie, alăturarea K la citatul report;

2) Reportul numitului Decan No 627 cu anexele enumerate pre marginea sa și constituind un dosar de 14 file scrise și nescrise, cordalat și sigilat;

3) Dosarul No 2 coprinzutor de file 1-247;

4) " Nº 3 " " " 1-168;

5) " Nº 4 " " " 1-34;

6) " Nº 5 " " " 1-14;

7) " Nº 6 " " " 1-183;

8) " Nº 7 " " " 1-30;

9) " Nº 8 " " " 1-228;

10) " Nº 9 " " " 1-174;

11) " Nº 10 " " " 20-47;

toate acestea cordalate și sigilate, pre lângă cari se alătura și un itinerar prin dosare, primit în anexa la reportul No 732 al dlui Decan.

Aceste acte veți binevoi a le pune la dispozițiunea comisiunii spre a le ave în vedere la lucrarea ce vor face și pre urma le veți înapoia Ministerului.

Vi se mai comunică spre a Dvoastre sciința și regulă, ca dnul Dr. Davila s-a invitat deja formal ca luând la sine toate actele de apărare, să plece imediat la Iași, spre a se presinta înaintea comisiunii de care se vorbește mai sus.

Primiți, Domnule Rector, asigurarea pre distinsei mele considerațiuni.

Ministru Chr. Tell
Cap[ul] divis[iunii] Dr. N. Nitzulescu

Domnului Rector al Universității din Iași

14/12/1871. Se va convoca consiliu Universității conform legei instrucțiunei, primului alineat, la art. 398 pentru a se alege prin sorți cinci membri în comisiunea cerută pentru a judeca pe d. Dr. Davila, supus judecății prin această adresă, pe data de 15 a lunei curente orele 12.

Micle

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 2-3, original.

2. Nota adresată ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, de către locotenentul Strehăianu, și înregistrată la 17 decembrie 1871, privind motivația erorilor comise în certificatele de studiu eliberate studentului Piteșteanu.

Copia după nota No 13 registrată la No 19798 din 17 Decembre 1871 primită din partea dlui Lt Strehaien

Domnule Ministru!

Aflând că dl Inspector General al Serviciului Sanitar al armatei și ex directorale Scoalei de Medicină este supus judecății din cauza certificatelor generale de studiu eliberate dlui Piteșteanu, am onoare a vă face cunoscut istoricul acestor certificate în modul următor:

Dle Ministru, cu câțva timp înaintea transformării Scoalei de Medicină în facultate, am fost însărcinat din partea dlui ex director ca să scriu certificatele generale de studiu ale elevilor, ce veneau în foarte mare număr ca să și le ia.

Unul din numărul acestor studenți a fost și dl Piteșteanu, căruia i-am lucrat eu certificatele generale de studiu, în urma unei rezoluțiuni pusa de dl director pe petițiunea dlui Piteșteanu, care petițiune mi se da de către Șeful Biuroului acelei Scoale.

Certificatele fiecărui student le extrăgeam din 10-15 dosare ale scoalei și pe cari dosare mi le da Șefu biuroului, înapoindu-le iarăși împreună cu certificatele studentului.

Urmează să cunoașteți, dle Ministru, că subsemnatul a fost autorizat din partea dlui ex director a trece notele de Licențiate în dreptul notelor examenelor anuale, pe care studentul nu le depusese, însă n-am fost autorizat nici a le adaoga, nici a le scade.

Dacă acum se va fi întâmplat ca una sau două note să fie ori mai mari, ori mai mici, declar, Domnule Ministru, că *am făcut-o* din eroare și nicidecum cu vreo intențiune, a ceea ce se poate constata din celealte două certificate eliberate aceluiași student, adică din acela pentru terminarea studiilor și cel cu No inscripțiunilor, care sunt foarte exacte și o asemenea eroare se poate ușor strecura din cauza grămădirii elevilor asupra-mi, ca să le termin mai repede certificatele, din cauza dificultății a extrage aceste note de la diferite examene și din diferite dosare, puindu-le în termen mediu, din repeziciune etc. etc.

Aceasta, Dle Ministru, am crezut necesar să o supun cunoștinței Dv, spre a ne lămuri mai bine în această chestie.

Binevoiți a primi etc.

/ Semnat/ Medic de Batalion Cl. II
Lt Strehaian
Pentru conformitate
[ilizibil]

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 17, copie.

3. Adresă înaintată de profesorul Carol Davila rectorului Universității din Iași, Ștefan Micle, prin care solicita spre consultare dosarele de acuzare trimise din București, pentru pregătirea apărării în procesul intentat de decanul Facultății de Medicină, doctorul Gheorghe Polizu. Documentul era însoțit de protestul medicului Davila privind modul arbitrar în care fusese suspendat din funcție.

Bucuresci 1871 Decembrie

Cancelaria Universității Iași

No 107

871 Decem 30

No 27

Dlui Rector al Universității din Iași

Domnule Rector

Sosind în orașul Iași, am onoare a vă ruga să binevoiți a pune în dispozițiunea mea toate dosarele de acușațiune care vi s-au trimis din Bucuresci, căci ele n-au fost comunicate subscrisului.

Asemene vă rog să binevoiți a pune în dispozițiunea mea și a fostului șef de biuro, medic Manfî, spre a putea pregăti actele de apărare [pe] care am cerut de la Minister spre a le trimite în original acestei Universități.

Cred asemene de datoria mea, Dle Rector, să protestez în contra a toată procedura care s-a urmat până în ziua de astăzi contra mea, din partea dlui Decan al Facultății de Medicină din București și am onoare a vă alătura în copie protestul [pe] care am dat dlui Rector al Universității din București, prin care se dovedesce că subscrisul este deja cu nedrept și într-un mod cu totul arbitrar suspendat din funcțiune și șters din statul de prezență din partea dlui Decan Dr. Polizu.

Binevoiți a primi înaltei mele considerațiuni.

Profesor de Chimie
a Facultății de Medicină din București
Davila

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 21, original.

4. Protestul medicului Carol Davila anexat la adresa cu nr. 27, înaintată rectorului Universității din Iași. Semnalează caracterul secret al ședinței consiliului profesoral de la Facultatea de Medicină, în care s-au constatat erorile din certificatele de studiu ale elevului Pitișteanu. Sunt evidențiate presiunile exercitate asupra fostului director al Școlii Naționale de Medicină de a grăbi plecarea la Iași, procedura ilegală de a-l înlocui la catedra de chimie, obstacolele întâmpinate în consultarea actelor de apărare, păstrate în cancelaria Universității din București.

Copie după adresa No 26, adresată dlui rector al Universității din București și anexată la adresa No 27 către dl Rector al Universității din Iași.

Domnule Rector!

Ați avut ocazia să constatați și altădată că d. Decan provizor al Facultății de Medicină a împins în contra subscrisului de spiritul de șicană care permite a presupune că are în contra mea ură personală.

Este constatat și cunoscut că ședința consiliului profesoral, prin care s-au cercetat certificatele dlui Piteșteanu, a fost cu totul secretă pentru mine, fiindcă d. Decan provizoriu a omis de a mă invita spre a nu putea da deslușirile necesare în privința aceasta.

În lipsa mea, consiliul profesoral a fost indus în eroare și a subsemnat un proces verbal în necunoștință de cauză și necunoscând în majoritate scopurile d. Decan.

În urma acestui proces-verbal care constata inexactitățile acestui certificat, d. Decan provizoriu a făcut dlui Ministru un raport requisitor, în care face o serie

de acușățiuni nedemne în contra subscrisului și conchide cerând suspendarea mea din funcțiune și punerea în judecată.

Toate acestea subscrisul nu le-a aflat decât prin svon, prin epitetele injurioase și calumniatoare de falsificator și plastograf cari s-au aruncat și răspândit în public de unele persoane cari ocupă chiar funcțiunile înalte în guvern.

Consiliul permanent a înapoiat dlui Decan actele de acușățiuni cerând ca să fiu chemat în prezența consiliului profesoral spre a da deslușirile cuvenite.

Ședința profesorală de la 13 Noembre a fost provocată prin această rezoluție a consiliului permanent. M-am prezentat la chemarea ce s-a facut, am dat câteva deslușiri în privința certificatului inexact al dlui Piteșteanu, constatând însă că consiliul profesoral e președat de d. Decan provisoriu care pre lângă rolul de președinte joca și rolul de procuror și de acuzator, am protestat în contra competenței consiliului profesoral al Facultății de Medicină care nu poate să fie chemat a judeca actele direcțiunei Scoalei de Medicină, căci această direcțiune nu depinde decât de Minister și de consiliul permanent al Instrucțiunei Publice.

Prin adresa No 11431 de la 4 Decembre d. Ministru mi-a făcut cunoscut că:

Comițând inexactități în certificatele de studiu eliberate dlui Piteșteanu și că în calitate de fost director al Scoalei de Medicină aș fi calcat regulamentul acelei scoale în mai multe puncte, mă trâmite, conform articolului 398, din legea instrucțiunei, înaintea comisiunei consiliului profesoral din Iași, care să judece inculparile ce mi se aduce și să se pronunțe asupra lor.

Tot prin această adresă d. Ministru îmi zice ca să iau toate actele de apărare și să grăbesc a pleca imediat la Iași cunoscând totodată că pre timpul absenței mele de la postul de profesor de la Facultatea de Medicină, s-a regulat ca să fiu suplinut de unul din profesorii acestei facultăți.

Subscrisul chiar în ziua primirei adresei am delegat pre fostul șef de biurou al scoalei, d. Manfi, spre a lua copiile de diferite acte în astă cestiune.

D. Manfi mi-a raportat că cerând de la Minister mai multe zile de rând copia după actele de acușățiuni făcute de d. Decan, d. Nițulescu, capul serviciului divisiei scoalelor, a zis în sfârșit că toate actele de acușățiuni s-au trâmisi Universității din Iași.

În intervalul acestor cercetări, d. Trausch, profesor la Scoala de Farmacie, s-a prezentat subscrisului în ziua de 10 Decembre cu un ordin al d. Decan provisoriu al facultății prin care invita pre d. Trausch a mă înlocui la prelecțiunile mele de Chimie chiar dacă mă voi afla în capitală.

Am protestat contra acestia d. Ministru al Instrucțiunei Publice prin adresa No 21 de la 11 Decembre, arătând măsura ilegală a dlui Decan provisor care e o adevărată suspendare de funcțiune pronunțată în contra legii numai de dlui și în contradicțiune flagrantă dispozițiunei luată de d. Ministru, prin care-mi zice că sunt suplinut numai în timpul absenței mele, când d. Decan ordona dlui Trausch ca să mă înlocuiască la curs chiar dacă mă voi afla în capitală.

Tot prin aceeași adresă am comunicat dlui Ministru imposibilitatea în care se afla d. Manfi de a copia la Minister actele de acușățiuni, cari erau deja expediate dlui Rector din Iași.

Prin adresa No 11666 cu data de 14 Decembre, primită la 15 Decembre, d. Ministru îmi face cunoscut ca să-mi pot pregăti actele de apărare a invitat pre d. Decan al Facultății de Medicină a-mi da copia după actele cerute prin adresa subscrisului No 21, înregistrată la No 19334.

La 16 Decembre am primit adresa cu No 758, a dlui Decan provisor al Facultății de Medicină, și la 18 Decembre adresa ministerială cu No 11827, prin care-mi comuneca copierea actelor de acusațiune.

După cetirea acestor acte de acusațiune a trebuit să-mi iau note cuvenite spre a începe a extrage din diferitele dosare actele de apărare în contra celor zise de d. Decan și dezvoltate în raportul dsale de acusațiune către Minister.

Mare fu mirarea mea când trâmîțând la Facultatea de Medicină, în ziua de 18 Decembre, s-au găsit ușile închise și în loc de d. Decan provisor Polizu, un aviz al dsale cu data de 17 Decembre în care declara că dlui nu se va mai afla în cancelaria Facultății decât după decurgerea vacanțiunei Nascerei [Domnului] și un altul în care zicea că cursul de Anatomia nu va reîncepe decât după decurgerea vacanțiunei Nascerei.

Îndată prin adresa No 22 am arătat dlui Ministru că, d. Decan lipsind din capitală, n-am putut să-mi iau actele de apărare din dosarele ce se află în cancelaria Universității și spre a evita întârzierile cari ar resulta neapărat din cercetările dosarelor și copierea actelor respective, am rugat pre d. Ministru să benevoască a trâmite diferitele dosare și acte, în original, la d. Rector al Universității din Iași.

Protestând și prin astă adresă în contra tuturor celor mai sus arătate și în contra presiunii care mi se face de-a pleca imediat, înainte chiar de a avea actele de acusațiune copiate și fără să pot studia dosarele respective, declarând că voi pleca la Iași la 26 ale lunii curente, când sper că dosarele sus menționate vor fi sosit la rectoratul Universității din Iași.

Toate urmările ilegale sus menționate ale dlui Decan provisor Polizu nu s-au mărginit până acolo, ci prin raportul No 752 a denunțat pre subscrisul dlui Ministru al Instrucțiunei Publice că în calitate de membru al Eforiei Spitalelor aș fi împedecat pre d. Trausch, farmacist al acestei Eforii a face cursul în locul subscrisului.

Ministerul s-a grăbit a comunica și Eforiei această denunciațiune cu adresa No 11830 din 17 Decembre, iscălită „pentru Ministru” de d. director Ghidionescu.

Ceea ce e mai extraordinar în această adresă e că d. Ghidionescu, transmițând acusațiunile dlui Decan provisor Polizu, prevestesce Eforia Spitalelor că subscrisul e suspendat provisor din funcțiunea de profesor al Facultății de Medicină și invitat a merge imediat la Iași etc.:

D. Ghidionescu iscălind adresa No 11830 pentru Ministru e în contradicțiune flagrantă ordinului ministerial No 11431 din 4 Decembre, care e iscălit însuși de d. Ministru Christache Tell și care departe de-a pomeni o penalitate ilegală de suspendare provisorie de funcțiune, care nu poate să fie pronunțată decât de Consiliul Permanent al Instrucțiunei Publice, zice numai ca să fiu suplinit în timpul absenței mele.

Constat dară că d. Ghidionescu e în flagrantă contradicțiune cu chiar d. Ministru Christache Tell în adresele sus citate.

Eforia Spitalelor, care mi-a comunicat copia actelor respective, a răspuns dlui Ministru, după ce a luat cunoștințe de ordinul ministerial No 11431 că „d. Davila fiind încă în Bucuresci nu vede în ce consistă infracțiunea dacă a continuat cursul său”.

Iară [pe] de altă parte, subscrisul am protestat dlui Ministru prin raportul No 24 de la 22 Decembre în contra acușățiunei neadevărată, cuprinsă în raportul dlui Decan provisoriu No 752 probând acesta dlui Ministru prin declarațiune înscrisă dlui profesor Trausch, pre care o alătur în copia și prin care d. Trausch declară lămurit că n-a fost influințat în nimic prin poziția mea de Efor și că i-am arătat adresa ministerială de la 4 Decembre în basa căreia, nefiind suplinat decât în timpul absenței mele, am usat de dreptul meu de profesor urmând cursul de Chimia.

Sunt dator asemenea, d. Rector, să constat că în toată corespondența cu Ministeru, iscălită de d. Ghidionescu, nu mai mi se dă titlul de Profesor, care mi se cuvine conform legii, ci numai acel de Doctor.

Se înțelege de sine și d. Rector că în tot timpul acestei corespundențe, basat pre dreptul meu de profesor, am urmat cursul regulat la Facultatea de Medicină până la 22 Decembre inclusiv. Și care a fost surpriza mea când am fost informat că d. Decan provisor al Facultății de Medicină, abusând de pozițiunea oficială, m-a și șters cu totul din statul lefelor pre luna Decembre.

Îndată cu adresa No 23 de la 21 Decembre am protestat dlui Ministru în chipul următor:

Domnule Ministru!

Am fost informat astăzi, 20 Decembre, că d. Decan înaintea plecării dsale a elaborat statele de lefile Facultății de Medicină pre luna Decembre și că a trecut pre Dr. Trausch în locul subscrisului pre întreaga lună Decembre, de vreme că d. Trausch nu a făcut nici o lecție la Facultatea de Medicină și nici nu era în drept a face, căci în adresa Dv cu No 11431 îmi ziceți că numai în timpul absenței mele s-a regulat a fi suplinat de un alt profesor.

D. Trausch a comunicat subscrisului adresa Decanului la 11 Decembre și chiar în acea zi am protestat la Dv prin adresa No..., la care protest nu mi-ați făcut nici un răspuns deși ați ordonat ca să mi se comunice actele de acușățiune pre cari nu le promisem încă și cari nu mi-au fost comunicate decât la 17 Decembre.

Orice om care nu e orbit de ura personală trebuie să înțeleagă că, neavând cunoștințe de actele de acușățiune, n-am putut să iau, nici să-mi pregătesc actele de apărare din dosarele respective.

Prin urmare n-am putut să plec la Iași și suplinirea mea la cathedra de Chimia în timpul prezenței mele în capitală este un act arbitrar din partea d. Decan Polizu. Iară trecerea dlui Trausch în statu [de plată] pre întreaga lună Decembre este un act ilegal din toate puncturile de privire, căci chiar dacă aș fi

fost suspendat în urma unei deliberațiuni a consiliului permanent de Instrucțiune Publică, conform legii și aprobată de Dv, chiar atunci n-ar fi putut să mă scază din stat, decât în ziua încetării cursului.

Protestez dară d. Ministru în contra acestei măsuri a dlui Decan și vă rog a face ce veți găsi de cuviință.

Neprimind nici un răspuns de la d. Ministru la toate protestarele ce am făcut, am crezut de datoria mea să supun toate aceste fapte la cunoștința Dv ca să benevoiți a lua cunoștințe și să apreciați cu înaltul spirit de dreptate cari vă caracteriz[e]a[ză], parțialitatea cu care s-a făcut atât instrucțiunea acusațiunei, cât și ilegalitățile cari s-au comis în contra mea până în ziua de astăzi din partea d. Decan provisor al Facultății de Medicină.

Primiți d. Rector asigurarea înaltei considerații și respect ce vă pastrez.

Profesor de Chimia Davila

Acestă copie [ilizibil] conformă cu originalul se legalizează

ex șeful de biurou

V. Manfi

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 22-27, copie.

5. Raportul lui G. A. Urechia, din 30 decembrie 1871, după analiza preliminară a dosarelor de acuzare, în cazul doctorului Carol Davila. S-a prezentat succint contextul în care au fost depistate erorile atribuite acestuia și conținutul raportului înaintat de decanul Polizu, Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, de suspendare a profesorului de chimie și trimitere în judecată. S-au menționat explicațiile oferite de vinovat în apărarea sa, constatările consiliului profesoral de la Facultatea de Medicină. Opoziția a trei dintre profesori nu a fost suficientă pentru a-l determina pe decanul Polizu să renunțe la acuzații. Comisia de judecată de la Iași a împărțit învinuirile în două categorii, iar, în final, s-au enumerat dosarele și documentele trimise din capitală.

Raport

Subscrisul profesore, fiind numit de dvoastră, prin procesul verbal din seara de 23 a corenteii, raportore în cauza judecării acusațiunilor aduse dlui Dr. Davila de către dl Decan al Facultății de Medicină din Bucuresci, m-am silit a compulsa¹ în acest scurt temp dosariile în cauză și a vă expune în scurt și cât mai exact punctele de acusațiune, fără nici o apreciațiune din partea subscrisului, reser-vându-mi dreptul de a opina mai în urmă discuțiunilor și desbaterilor dintre noi,

¹ A cerceta acte, documente.

precum și de a vă da toate lămuririle de care veți avea nevoie oralmente și la timp, din cauza mulțimei dosarelor și brevității² timpului care nu-mi permise de a le redige³ în scris.

DI Ministru de Culte și Instrucțiune Publică, prin ordinul cu No 9630, tramete Facultății de Medicină din Bucuresci certificatele de studiu la Scoala de Medicină, ale dlui Ioan Piteșteanu, cu întrebare de sunt acestea în regulă și de pot fi legalisate de Ministeriu.

Consiliul de facultate în ședința de la 23 octomvrie 1871, în vederea desacordului ce găsește între certificatele și între cataloagele originali aflatore în dosarele respective, apoi între științele propuse în școală cu acele trecute în certificate, în lipsă de registre de inscripțiuni și de alte acte justificative, opinează că acele certificate nu sunt în regulă.

DI Decan al Facultății de Medicină prin raportul său cu No 627 din 30 octobree declara dlui Ministru că nu mai poate avea încredere în persoana dlui Dr. Anton Carol Davila, profesore provisoriu de chimie la acea facultate și cere suspendarea și trameterea sa în judecată dinaintea Tribunalului competent pentru inexactitățile ce i se atribuesc în serviciul de Directore la fosta Scoala de Medicină din Bucuresci, și anume:

A) Pentru certificatele dlui Ioan Piteșteanu care nu a urmat decât doi ani și 8 luni de studiu medical pentru obținerea diplomei de Licențiat, iară nu cinci ani, după cum prescrie regulamentul, și care n-a depus examenele de finele cător cinci ani, obținând și notele respective la comisiunile competente după cum urmează din arătările mai multor profesori titulari ai Scoalei de Medicină, că n-au examinat niciodată de fine de an, nici n-au dat notele arătate.

B) Asemenea certificate inexacte s-au liberat de direcțiunea Scoalei de Medicină mai multor elevi pentru admiterea lor în facultățile de Bucuresci și din străinătate.

C) Tabelul de elevii aflați în Scoala de Medicină la Noemvrie 1869, după care s-au făcut operațiunile de admitere la cursurile facultății, nu corespunde în mare parte cu dosarele ace[le]i școli.

D) Dosarele de examenele de finele anilor ultimi scolastici III, IV și V, precum și registrul de inscripțiuni, nu se găsesc în arhiva facultății, astfel că nu se pot controla notele, inscripțiunile date elevilor.

Elevii din școală, dispărând din țiară, reapar peste un an, [ilizibil], cu diplome de doctorat în medicină din Italia. Acolo, fiindu-le recunoscute examenele trecute în țiară, după certificatele liberate de Scoala de Medicină din Bucuresci, se înscriu în anul al V-lea, unde se propun cursuri complementarie în limba italiană pre care mai nici unul nu o cunoasce. Și după examenele de finele acestui an li se liberesă o diplomă, care cuprinde studiile făcute, enumerând și științele ascultate în școala din Bucuresci, cu notele obținute, pre când cu acea diplomă nu au dreptul de liberă practică.

² Din fr. *brévité*; însușirea de a fi scurt, concis.

³ A redacta.

La 5 Noemvrie 1871 dl Ministru, după avisul conform al consiliului permanent de Instrucțiune Publică, decide a se constata urgent de consiliul profesoral al Facultății de Medicină, [de] facia cu dl Davila, aceste inexactități.

În ședințele de la 9, 13 și 14 Noemvrie s-a constatat parte din aceste inexactități în prezența dlui Davila și parte în absența sa, care n-a voit a recunoaște competența consiliului de facultate de a cerceta actele fostului Directore al Scoalei de Medicină, mai ales sub președinția dlui Decan, acuatorul său, dând consiliului explicațiunile următoare:

a) Că dsa recunoaște inexactitățile cuprense în certificatul dlui Piteșteanu, calificându-le de erori comise în contra voinței sale.

b) Că dsa a contat studiul farmaceutic al dlui Piteșteanu ca echivalent cu studiul medical.

c) Că notele trecute în certificat ca note de examen de fine de an, și ca date de profesorii cari n-au dat note de examen de fine de an, sunt note date la diferitele examene de Licenția, adaogând că examenile de finele anilor IV și V nu s-au făcut niciodată.

Iară consiliul de facultate, în majoritate de nouă profesori, cercetând actele în chestiune, constată următoarele puncte:

1) Că dl I. Piteșteanu a obținut diploma de Licenția în medicină după un studiu medical de doi ani.

2) Că dl Davila, în calitate de Directore al Scoalei de Medicină a liberat și alte asemenea certificate cu inexactități, analoge ca cele aflate în certificatele dlui Piteșteanu, în care certificate figurează ca examinatori și persoane cari nu erau investite cu titlul de profesori.

3) Că la unii studenți, Zisu Achile, Slatarofu George, Vasilescu Petrea, Vasilescu Nicolae, Iliescu Polihronie, s-au liberat certificate prin care se atestă că ei au dat examene de fine de an pentru cinci ani (Slatarofu pentru patru), în care certificate figurează și numele profesorilor cari au dat note, pre când profesorii spun că niciodată n-au examinat asupra materiilor menționate în certificate la finele anului. Se adaugă că pentru acești studenți nu se poate zăce că notele s-au liberat după rezultatul examenilor de Licenția, fiindcă acești studenți n-au trecut toate examenile de Licenția. Studentul Zisu mai este trecut în certificat în anul 1867-68, anul al V-lea de studiu, pre când din dosarie se constată că același studente era în anul al IV-lea de medicină în anul 1869-70.

4) Că tabelul de studenți ai fostei Scoale de Medicină, trames la facultate cu ordinul dlui Ministru de Instrucțiune Publică, din Noemvrie 1869, cu No 14372 și care a servit de basă pentru admiterea studenților în facultate, presintă oarecare erori.

Minoritatea însă, compusă din 3 profesori, desbătând numai asupra acușățiunilor constatate de majoritate, [de] facia cu dl Davila și asupra căroră dl Davila dădu explicațiuni orale și scrise, conchide că nu ar fi nidrept de a arunca bănueli asupra bunei credințe și onorabilității dlui Davila, pentru erorile constatate în certificatele dlui Piteșteanu.

1) Pentru că erorile de cifre la note, din certificatele dlui Piteșteanu, nu poate fi responsabile dl Davila fiind făcute în contra voinței sale și fără nici o participațiune, iară notele trecute la materiile din anii IV și V sunt acele ale examenilor de Licenția, ce se constată din dosarie că le-a trecut dl Piteșteanu.

2) Că anii de studiu ai dlui Piteșteanu sunt în perioada de la 1865 și până la 1870, și anume doi de studiu farmaceutic, admis ca echivalent cu cel medical, atât în favoarea aplicațiunii acestui elev, care s-a destinat întotdeauna la studiu, cât și pentru că cuprend, acești ani, mai aceleși studii. Astfel că acest elev a putut să se prezente și să treacă cu bun succes examenele de Licenția.

3) Unii din profesori cari se văd trecuți ca examinatori, nefiind titulari, au examinat în calitatea lor de profesori suplinitori, recunoscuți de Ministeriu.

Dl Decan prin raportul cu No 686, din 18 Noemvrie 1871, către dl Ministru, declarând că menține conclusiunile din raportul său anterior cu No 627, referesa aceste constatări, resumându-le în modul următor:

1) Dl Davila a identificat studiul farmaceutic cu cel medical.

2) A suprimat examenile de finele anilor III, IV și V.

3) A suplinit notele respective acestor examine cu notele de la examenul de Licenția.

4) Examenele de finele anilor III, IV și V trebuiau să anticipeze pre cele de Licenția, pre când aceste nu numai că le-au anticipat pre cele de fine de an, ba chiar s-au duplicat, figurând aceleași note pentru ambele categorii de examine. Precum se constată din certificatele liberate pentru străinătate și pentru admitere în facultatea din București.

5) Dacă n-au autorizat, au tolerat cu nepăsare de a se face examenile de Licenția înaintea termenului fixat de regulament.

6) În certificatele liberate a notat nume de profesorii ce ar fi examinat, precum și de punere de examine de fine de an, cu notele respective, care examine nu numai că n-au fost depuse, dară nici nu se pot suplini prin examine de Licenția.

Resumând acuma acușațiunile aduse dlui Dr. Davila, după actele consiliului Facultății de Medicină și a dlui Decan respectiv, mi se pare că avem a ne pronunția asupra acestor puncte, ce se pot împărți în două categorii:

A) În privinția certificatelor direcțiunei foastei Scoale de Medicină:

1) Pentru inexactitățile cuprinse în certificatele liberate dlui Ioan Piteșteanu.

2) Pentru inexactitățile cuprinse în certificatele dlor Zisu Achile, Slatarof George, Vasilescu Petrea, Vasilescu Nicolae și Iliescu Polihronie.

3) Pentru inexactitățile cuprinse în certificatele liberate pentru străinătate și specialmente pentru Italia, de unde se întorceau foștii elevi doctori în medicină, fără dreptul de practică liberă în Italia.

4) Pentru erorile cuprinse în tabelul de studenți ai fostei Scoale de Medicină, trimes la facultate cu ordinul dlui Ministru de Instrucțiune Publică, din Noemvrie 1869, și care a servit la basă pentru admiterea studenților în Facultatea de Medicină.

B) În privința abaterilor de la Regulamentul Scoalei de Medicină:

5) A autorizat sau cel puțin a tolerat a se face examenile de Licența, înaintea termenului fixat de regulament.

6) A identificat studiul farmaceutic cu cel medical.

7) A suprimat examenile de finele anilor III, IV și V, suplinind notele respective cu acele de la examenul de Licența și ultimii ani.

8) A permis a participa la examine persoane cari nu erau investite cu titlul de profesori.

Pentru susținerea și probarea punctelor de acusațiune, dl Ministru ne-a trames:

A) Actele consiliului de facultate în cestiune, în care se găsesc:

a) Declarațiunile dlor Doctori Turnescu, Felix, Marcovici, Capșia, Obedenariu.

b) Explicațiunile scrise ale Doctorului Davila, confutate⁴ de Decan.

B) Regulamentul Scoalei de Medicină și Farmacie.

c) Un itinerariu pentru dosariile cu No 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 și 10.

D) Dosarul No 4 în care se cuprende certificatele dlor Piteșteanu, Zisu, Slatarofu, Petru Vasilescu, Nicolae Vasilescu și Iliescu Polihronie.

E) Dosarul No 5 în care se cuprend refutațiunile⁵ dlui Decan al Facultății de Medicină.

a) În contra declarării că dosariile de examenile anuali III, IV și V sunt furate, b) Asupra liberării diplomelor de Licența în medicină, c) Asupra liberării diplomelor de Bacalaureat în științele fizice și naturale.

F) Dosarul No 10, în care se cuprende tabelul elevilor aflați în Scoala de Medicină în Noemvrie 1869.

G) Șiese registre de examenile anuali și semestriali de la anul 1862-63 și până la anul 1868-69.

H) O notă a dlui Strehaianu, medic de batalion, care a servit în cancelaria foastei Scoale de Medicină.

Toate aceste acte le recomand de asemenea observațiunei și atențiunei dvoastre.

Iași, 30 Decemvrie 1871

Raportore
G. A. Urechia

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 41-47, original.

⁴ Combătute, respinse.

⁵ Combaterile.

6. Telegrama trimisă de rectorul Timermans privind dreptul studenților români în exercitarea medicinei pe baza diplomelor obținute la Universitatea din Torino.

Torino 7849
Nr. present 970 Cl.
cuv 17 Gr T
Data 16 187
ore m 15 timp
Nr. sosirei
Data 16 187
ore m timp

Iassy Romaine
Davila

Diplome donne effectivent
droit exercer medicine
Italie recteur Universite

Timermans

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 53, original.

7. Proces-verbal încheiat în cadrul primei ședințe a comisiei de judecată, din 4 ianuarie 1872. S-a decis solicitarea către Minister a actelor cerute de doctorul Davila, dar care nu i-au fost trimise la Iași, precum și a unor documente, în original, elocvente pentru clarificarea principalei acuzații. Membrii comisiei s-au pus de acord privind modul de desfășurare a procesului. Ziua începerii procesului a fost programată pentru data de 6 ianuarie 1872.

Proces-verbal

Anul 1872 luna Ianuarie în 4 zile

Subsemnații, membrii comisiei pentru judecarea acuzațiilor aduse dlui Dr. și profesore A. Davila de către Decanul Facultății de Medicină din București, conform procesului verbal încheiat în ședința din 30 Decembrie 1871 și convocării Rectoratului, făcută prin circulara No 194, ne-am întrunit astăzi în cancelaria Universității și, constituiți fiind în comisiune, am discutat și decis următoarele:

S-a dat lectură petițiunei dlui Davila din 2 Ianuarius sub No 4, înregistrată la No 117, prin care dsa arată că unile din actele cerute de la onorabilul Ministeriu nu sunt primite, dar cu toate aceste dsa și în lipsa acelor acte, declară că este destul de pregătit pentru apărare.

S-a dat lectura a trei acte în copii particulare, prezentate de d. Davila cu petițiunea de mai sus, pe basa căror dsa susține cum că acușațiunea principală, adecă: „*netrecerea examenului de finitul anului IV și V*” s-ar nimici cu totul, iar acele acte în copii particulare sunt:

- a) Adresa scoalei No 1771 din 25 Iuniu, dosarul No 4, fila 4958.
- b) Procesul Verbal al consiliului permanent din 2 august 1868, fila 1383.
- c) Responsul Ministeriului No 8715 din 10/22 august 1868, fila 4958.

În urma acestora, discutând și considerând că aceste acte prezentate de dl Davila în copii particulare urmează a se avea în vedere de către subscrișii, în originale, apoi în unanimitate de voturi, am decis:

1) Să se ceară de urgenția, prin telegraf, de la onorabilul Ministeriu și actele ce dl Davila arată că Ministeriul nu le-a trames.

2) Să se întrebe pre onorabilul Ministeriu, atât prin telegraf, cât și prin adresă, dacă copiile vorbite mai sus și prezentate de dl Davila există în dosarele onorabilului Ministeriu, în care cas să le trămită comisiunei spre a le avea în vedere, în originale, la cercetarea procesului.

S-a ridicat incidentul: dacă cercetarea procesului urmează să fie public sau particular și discutând s-a admis în unanimitate publicitatea.

Discutându-se asupra mijloacelor de publicațiune, s-au emis două opinii:

1) Opiniunea dlui A. Gheorghiu a fost ca să se facă cunoscut cercetarea procesului prin jurnale și, după o discuțiune, punându-se la vot această opiniune, s-a respins în majoritate de patru voturi.

2) Opiniunea dlui Al. G. Urechia a fost: ca publicațiunea să se facă după modul usitat în afacerile universitare, adecă să se anonseze aceasta numai în aula Universității; această opiniune punându-se la vot, s-a admis cu majoritate de trei voturi contra două.

Discutându-se asupra zilei începerii procesului, am decis a ne întruni joi, în 6 ale curentei, la orele 1 post. merid. pe când se va cita pre dl Davila și se va face cunoscut ziua începerii debaterilor și onorabilului Ministeriu al Instrucțiunii Publice și Cultelor.

Drept care s-a încheiat acest proces verbal.

Micle

G. A. Urechia

Ștef. Emilian

Al. Gheorghiu

Șt. C. Șendrea

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 54-55, original.

8. Declarația medicului Vasile Manfi privind contextul în care s-au comis erorile în certificatele eliberate elevilor fostei Școli de Medicină și Farmacie din București, înainte de transformarea acesteia în facultate și de plecarea doctorului Carol Davila ca voluntar în războiul franco-prusac.

Declarație

Subscrisul, pe lângă cele declarate în raportul ce s-a citit în ședința din 6 Ianuarie anul corect, le *susține cu tărie în consecință* și la neîncredere chiar prin *jurământ* sau *forum judicar*. Id est quod scripsi, scriptum est.

Adică că s-au pierdut unele din dosarele examenelor și mai cu deosebire unele din ale anului III; și am rămas în calitate de șef de birou fără de servitori, leafă și scriitori, despre care împrejurare am raportat în mai multe rânduri pentru asemenea neorânduială.

Aceasta o poate afirma și dl *Dr. Theodori* care ținea locul de Director, până la 29 Noiembrie 1871, timpul *dimisionării* sale și care astăzi se află *profesor la Facultatea de Medicină* din București;

Însă cred de a mea datorie de a zice că acelea certificate, ce se zice de dl *Decan* că s-au lucrat în *cabinet*, în secret, *nu este așa*, căci în cabinet nu era altceva decât unele persoane cari lucrau în liniște, din dosarele ce se întindeu pe mesele cele lungi, din cari extrageau cele necesarii la formarea *certificatelor de inscripțiuni* și acesta din *lipsa de personal*, fiindcă în cancelarie se lucrau alte lucruri foarte multe, atât de studiu, cât și de administrație;

Și dacă unele din acestea certificate, *cu sau fără iscălitură și pecete*, s-au liberat, este de însemnat că s-a putut face oarecare greșeli: *parte ca luate*, parte ca *prădate*, fără de vreo băgare de seamă, provenită din aglomerația mai multor școlari cari voiau de a-și regula poziția lor în facultate, în timpul când dl Dr. Davila, Directorul școlii, era de-a pleca în străinătate;

Și acesta aflându-o elevi, că dl Director are să plece în războiul franco-german, și văzând că școala, cu începere luni octombrie se închide, au cerut neîncetat inscripțiunile spre a se putea regula în facultate cu ocazia transformării definitive a Școlii de Medicină în facultate, al anului școlar 1869/70.

Dat în Iași
1872 Ianuarie 9

Medic V. Manfi
ex Șeful de Birou
la fosta Școală de Medicină
și Farmacie din București

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 57, original.

9. *Declarația studentului de medicină, din anul al IV-lea, medicul de batalion Strehăianu, prin care își asuma vina privind erorile comise în certificatele de absolvire, invocând o serie de motive în apărarea sa: volumul mare de lucru realizat într-un timp foarte scurt; întocmirea anevoioasă a actelor oficiale, extragerea datelor necesare făcându-se dintr-un număr impresionant de dosare; presiunea exercitată de plecarea doctorului Davila la războiul franco-prusac, întrucât trebuia să semneze, în calitate sa de director al Școlii Naționale de Medicină, certificatele absolvenților; presiunea exercitată de acești tineri din dorința de a intra cât mai repede în posesia documentelor cuvenite.*

Declarațiune

Lângă cele declarate de mine dlui Ministru de Culte și Instrucțiune Publică, în raportul cu No 13 din 1871, că certificatele sunt lucrate de mine și că dacă s-a întâmplat să se greșească, acesta s-a făcut fără intențiune, însă pentru anii al IV-lea și al V-lea am fost autorizat a trece notele de Licențiate de la materiile respective în dreptul notelor de examene anuale, care nu se mai depuneau în acești din urmă ani, însă nici a le adăoga, nici a le scădea. Permiteți a vă nara chestia acestor certificate mai detaliată.

La anul 1871 eram însărcinat cu scrierea certificatelor și inscripțiunilor de studiu ale elevilor în acest an, îndată după izbucnirea resbelului franco-german, în luna lui Iuliu. D. profesor Dr. Davila a anunțat plecarea dsele ca să ia parte în acest resbel și se grăbia foarte mult astfel că în 4 sau 5 zile de la anunțare a și plecat.

Elevii scoalei aflând despre aceasta năvăliră cu toți să își ia certificatele căci ziceau ei: „De unde știm dacă se mai întoarce sau nu? Cel puțin să ne luăm certificatele”; afară de acestea, era și timpul de a trece toți elevi scoalei din clasele superioare ale scoalei în facultate, conform decretului dlui Carp. D. profesor Dr. Davila mi-a ordonat ca să le lucrez cât se poate de repede astfel că la plecare-i să fie toate gata pentru a le subscrie.

Ordinul într-adevăr s-a executat, însă trebuie să cunoașteți, dlilor profesori, că un certificat al elevilor să extrage din toate aceste dosare și condici, lucrare destul de dificilă pentru mine care nu eram însărcinat numai cu aceste lucrări și lucrarea care a-și fi lucrat în 2 sau 3 luni de zile, am fost silit a o lucra în 5 zile, lipsindu-mi și chiar timpul de a le mai observa în detalii din cauza grămădirii elevilor asupra-mi, încât unii ajungeau a reclama de câte 2 ori pentru mine zicând că certificatele lor nici nu le-am început încă.

După 5 zile am prezentat aceste certificate și le-am scris, pe care le-am dat dlui șef de biuro (Manfi) și nu m-am mai interesat de dânsle, căci sus numitul, ca și mine, era însărcinat a le controla, a le sigila, a le subscrie (dacă erau exacte), a le înregistra etc., etc.

Acum auzind că d. profesor Dr. Davila este dat în judecată din cauza unor erori comise în certificatele dlilor Piteșteanu, Zisu Achil, Iliescu Polihronie, Vasilescu

Petre și Vasilescu Nicolae și aducându-mi aminte că sunt dintre numărul acelora de care [ilizibil], nu am întârziat a-i face cunoscut printr-un raport formal pe care dlui l-a pus la dosar din cauza că chestia nu era atât de importantă și zicând că erorile comise nu sunt făcute cu rea intențiune.

Cu toate acestea, chestia agravându-se de d. Decan provizor Dr. Polizu, pe care a și înaintat-o Ministeriului de Culte și Instrucțiune Publice; subsemnatul atunci am raportat Ministeriului cu raportul No 13, a cărui copie o posedam în mână.

Lângă acestea trebuie să declar dlor profesori că cabinetul dlui Inspector nu este o cameră secretă, unde d. Decan zice în actele de acuzațiune că aceste certificate și inscripțiuni sunt fabricate de mine, ci este un loc pot zice ca și public, căci acolo se află în tot momentu 3-4 doctori, medici, farmaciști sau veterinari, deosebit de medici, veterinari și farmaciști care erau detașați cu lucrările în acest cabinet, din cauză că acolo erau mese mari pe care se întindeau toate dosarele și condicile din care se extrăgeau aceste certificate.

Acum, dlor profesori, viu respectos și vă declar și Dv că aceste certificate eu le-am lucrat și eu le-am greșit, fără nici o intențiune rea, aceea ce se poate constata din cele 2 certificate eliberate aceluiasi elev, adică foaia de inscripțiuni și certificatul de terminarea studiilor, care sunt foarte exacte și dacă era cu intențiune trebuia să fie și acelea greșite.

Această eroare se poate lesne strecura la extragerea notelor care este foarte dificilă. Din cauza dificultăților de extragere, din cauza grămădiri studenților asupra-mi, din cauza grăbiri ce aveam, căci Directorele pleca și urma a fi terminate, din cauza altor lucrări cu care eram însărcinat și care asemenea trebuia să fie terminate etc., se poate lesne strecura erori puind și [ilizibil] notele unui licențiat la altul care nu era licențiat, dintre mulțimea certificatelor și vice versa.

Aceea ce am zis dlor profesori este adevăr și o pot declara în conștiință, căci repet că este o greșeală fără rea intențiune și dacă Dv credeți necesar, sunt gata a depune chiar jurământ,

Medic de Bat[alion]:
Student în anul al IV-lea de Facultate
Lt Strehăian

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 59-60, original.

10. Proces-verbal încheiat de comisia de judecată în data de 6 ianuarie 1872. În cadrul întrevederii s-au lecturat documentele cazului și s-a recunoscut competența comisiei de către doctorul Carol Davila. Dezbaterile purtate de cei cinci universitari ieșeni au vizat statutul Școlii Naționale de Medicină și Farmacie, natura învinuirilor, compromițătoare pentru demnitatea celui inculpat, prevederile legislației școlare din 1864 privind judecarea și sancționarea unui astfel de caz etc. Complexitatea situației și

orele înaintate au determinat comisia să amâne discuțiile pentru data de 9 ianuarie 1872.

Proces Verbal

Anul 1872 luna Ianuarie în 6 zile

Subsemnații membrii comisiunei, constituită conform art. 398, din legea Instrucțiunii Publice, pentru a judeca acușățiunile aduse asupra dlui Dr. și profesore Carol A. Davila, de către Decanul Facultății de Medicină din Bucuresci, ne-am întrunit astăzi în cancelaria Universității și am proces la examinarea casului în modul următor, fația fiind și d. Davila.

S-a dat lectură următoarelor acte:

1) Adresa Ministerială No 11429 din 4 Decembre 1871, prin care se invita Rectoratul Universității Iași de a alege prin sorți membrii acestei comisiuni.

2) Raportul Decanului Facultății de Medicină din Bucuresci, adresat onorabilului Ministeriu al Instrucțiunii Publice, la 30 octomvrie 1871, sub No 627, precum și anexelor vorbite prin acel raport, care aceste toate se află în dosarul primit de la onorabilul Ministeriu, compus din 15 file.

3) Raportul Decanului Facultății de Medicină din Bucuresci, adresat onorabilului Ministeriu [al] Instrucțiunii Publice, la 18 Noemvrie 1871, sub No 686, precum și anexelor vorbite prin el și prevăzute în dosarul primit de la Ministeriu, compus din 24 file.

4) Actelor prevăzute în dosarul No 5, compus din 14 file, în care s-a văzut copia de pe raportul dlui Manfi către Inspectorul General al Serviciului Sanitar și refutațiunea Decanului, privitoare la furarea dosarelor de examine de finea anilor III, IV și V din ultimii ani scolastici.

5) Raportul dlui membru Al. G. Urechia, numit raportore în cauza prin procesul verbal încheet de subscrișii în ședinția de la 23 Decembre 1871.

După lectura actelor sus numite, s-a pus întrebare dlui Dr. Davila dacă dsa insistă în excepțiunea de incompetinția, redicată înaintea corpului profesoral din Bucuresci, și dacă recunoște competenția acestei comisiuni de a judeca acușățiunile ce i se aduc de către Decanul Facultății de Medicină din Bucuresci, la care dl Davila a respons între altele că recunoște competenția comisiunei.

După aceste completul comisiunei, retrăgându-se în camera de consult, deliberând și:

Considerând că Scoala Națională de Medicină și Farmacie a fost un curs de învățământ secundar;

Considerând că Directorele acelei scoli, deși este persoană funcționaria administrativă, cu toate aceste ea, după regulamentul ace[le]i scoli, este pusă sub jurisdicțiunea Ministeriului Instrucțiunii Publice și Cultelor.

Considerând că legea din 5 Decembre 1864 pentru Instrucțiune Publică, fiind posterioară, modifică în privinția aceasta regulamentul ace[le]i scoli.

Considerând că această lege, după ce a determinat care sunt îndatoririle la care e supus un profesoare, a regulat totodată și pedepsele la care poate fi supus, cum și jurisdicțiunea care va trebui să judece și să infligă acele pedepse.

Considerând că după art. 396 al acestei legi un profesoare se consideră ca culpabile, nu numai când nu-și îndeplinesce îndatoririle sale profesionale, ce chiar și atunci când *în orice mod își compromite* demnitatea caracterului său, ca prin urmare aplicațiunea unei pedepse poate să aibă loc și pentru fapte străine calității sale de profesoare.

Considerând că dl Davila în timpul când a ocupat postul de Director al Scoalei de Medicină și în care calitate este acusat, era totodată și profesoare al ace[le]i scoli, încât se poate nasce întrebarea dacă prin faptul care i se impută, nu și-a compromis demnitatea sa profesorală?

Considerând că după art. 398 când profesorul inculpat aparține la învățământul secundar, comisiunea care are să-l judece trebuie să fie compusă din profesori de învățământ superior, adică din profesori de universitate.

Că după alin. II al aceluiași art., când profesorul inculpat este în același timp și profesor de Universitate, membrii cari vor compune comisiunea de judecată trebuie să fie trași la sorți dintre profesorii Universității la care nu aparține el și în specie a Universității de Iași, dl Davila fiind actualmente profesoare la Facultatea de Medicină din București.

Considerând că prin acest art. legiuitorul a voit ca justiția profesorală să nu poate în nici un cas fi vămuțată, că a fost mișcată în deciziunea sa de vreun sentiment de parțialitate pentru un coleg sau de persecuțiune, când între aceiași colegi ar exista cerți și divisiuni, ca în cazul de față, și textul și spiritul legii impun comisiunei competența de a judeca cazul dlui profesoare Davila.

Pentru aceste considerente:

Comisiunea văzând și cererea dlui Davila de a fi judecat de ea, cum și adresa Ministeriului, care trimite cazul în judecata ei, se declară competente și decide a continua desbaterile, care din cauza orelor înaintate astăzi, se amână pentru 9 ale curente, la una oră după amiaza, făcându-se aceasta cunoscut dlui Davila spre a fi față.

Drept care s-a încheet acest proces verbal.

Micle

Ștefan C. Șendre

Al. Gheorghiu

G. A. Urechia

Ștef. Emilian

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 66-67, original.

11. Protestul trimis de medicul Davila rectorului Ștefan Micle. Sunt consemnate: caracterul secret al ședinței în care s-au identificat erorile atribuite lui Carol Davila, suspendarea ilegală a acestuia de la Facultate, denunțul înaintat de D. Ghidionescu, director în cadrul Ministerului Cultelor și

Instrucțiunii Publice, către Eforia Spitalelor, vizându-l pe Davila, privarea celui inculpat de titlul de profesor în corespondența purtată cu Ministerul Instrucțiunii Publice și semnată de D. Ghidionescu.

Protest de Procedură Ilegală

Domnule Rector

Ați avut ocazie a constata și altădată că dl Decan provisoriu al Facultății de Medicină împins în contra subscrisului de spiritul de șicană, care permite a presupune că are în contra mea ură personală.

Este constatat și cunoașteți că ședința consiliului profesoral prin care se [ilizibil] certificatele d. Piteșteanu a fost cu totul secretă pentru mine, fiindcă dl Decan provisoriu a omis de a mă invita spre a-mi putea da deslușirile necesarii în privința aceasta;

În lipsa mea, consiliul profesoral a fost indus în eroare și-a semnat un proces verbal în necunoscință de cauză și necunoscând în majoritate scopurile dlui Decan;

În urma acestui proces verbal, care constată inexactități în certificat, dl Decan provisoriu a făcut dlui Ministru un raport *requisitoriu*, în care face o serie de acușări nedemne în contra subscrisului, și conchide cerând suspendarea mea din funcțiune și punere în judecată.

Toate acestea subscrisul nu le-a aflat decât prin *svon*, prin epitetele injurioase și calomnietoare de *falsificator* și *plastograf*, care s-au aruncat și răspândit în public de unele persone care ocupă chiar funcțiuni înalte în Guvern;

Consiliul permanent a înapoiat dlui Decan actele de acușări, cerând ca să fiu chemat în prezența consiliului profesoral spre a da deslușirile cuvenite.

Ședința profesorală de la 13 Noembrie a fost provocată prin această rezoluție a consiliului permanent. M-am prezentat la chemare ce mi s-a făcut, am dat câteva deslușiri în privința certificatului inexact al dlui Piteșteanu, constatând însă că consiliul profesoral e presidat de dl Decan provisoriu care, pe lângă rolul său de *președinte*, juca rolul de *procuror* și de acusator, am protestat în contra competenței consiliului profesoral al Facultății de Medicină, care nu poate să fie chemat a judeca actele direcțiunii Scoalei de Medicină, căci acea direcțiune nu depindea decât de Minister și de Consiliul Permanent al Instrucțiunii Publice.

Prin adresa cu No 11431, de la 4 Decembrie, dl Ministru mi-a făcut cunoscut că „*comițând inexactități în certificatele de studiu eliberate dlui Piteșteanu*” și că *în calitate de fost Director al Scoalei de Medicină aș fi calcat regulamentul acelei scoli în mai multe puncte*;

Mă trimite, conform art. 398 din legea Instrucțiunii, înaintea comisiunii consiliului profesoral din Iași, care să judece inculpările ce mi se aduc și să se pronunțe asupra lor;

Tot prin această adresă dl Ministru îmi zice că să iau toate actele de apărare și să grăbesc a pleca imediat la Iași cunoscând totodată că pe timpul

absenței mele la postul de profesor, de la Facultatea de Medicină, s-a regulat ca să fiu suplinat de unul din profesorii acestei facultăți;

Subsemnatul și chiar în ziua primirii adresei, am delegat pe fostul șef de birou al scoalei, d. Manfi spre a lua copiile de diferite acte în această chestiune.

Dl Manfi mi-a raportat că, cerând de la Minister mai multe zile de rând copie după actele de acușățiune făcute de dl Decan, dl Nitzulescu, Capul Serviciului Divisiei scoalelor, a zis în sfârșit că toate actele de acușățiune s-au trimis Universității din Iași;

În timpul acestor cercetări dl Trausch, profesore la Scoala de Farmacie, s-a prezentat subscrisului în ziua de 10 Decembrie, cu un ordin al dlui Decan provisoriu al facultății prin care invita pe dl Trausch a mă înlocui la prelecțiunile mele de Chimie, chiar dacă mă voi afla în capitală;

Am protestat contra acestea dlui Ministru al Instrucțiunei Publice, cu No 21, din 11 Decembrie, arătând măsura ilegală a dlui Decan provisoriu, care e o adeverată suspendare de funcțiune, pronunțată contra legii numai de dl Decan provisoriu al facultății și în contradicțiune *flagrantă* dispozițiunei luată de dl Ministru, prin care îmi zice că sunt suplinat numai pe timpul absenței mele, când dl Decan ordonă dlui Trausch ca să mă înlocuescă la cursuri chiar dacă mă voi afla în capitală.

Tot prin aceeași adresă am comunicat dlui Ministru imposibilitatea în care se află dl Manfi de a copia la Minister actele de acușățiune, care erau deja expediate dlui Rector din Iași;

Prin adresa No 11666, cu data de 14 Decembrie, primită la 15 Decembrie 1871, dl Ministru îmi face cunoscut, ca să-mi pot pregăti actele de apărare, a invitat și pe dl Decan al Facultății de Medicină a-mi da copie după actele de acușățiune cerute prin adresa subscrisului No 21, înregistrată la No 19334.

La 16 Decembri am primit adresa cu No 758 a dlui Decan provisoriu al Facultății de Medicină și la 18 Decembrie, adresa Ministerială No 11827 prin care îmi comunică copierea actelor de acușățiune.

După citire acestor acte de acușățiune am trebuit să-mi iau note cuvenite spre a începe a extrage din diferitele dosare actele de apărare în contra celor zise de dl Decan și dezvoltate în raportul dsale de acușățiune către Minister;

Mare-mi fu mirare când trimițând la Facultatea de Medicină, în ziua de 18 Decembrie, a găsit ușile închise și, în loc de dl Decan provisoriu Polizu, un avis cu data de 17 Decembrie, în care declară că dlui nu se va mai afla în cancelaria facultății decât după decurgerea vacanțiunei Nascerei [Domnului] și un altul care zicea: „Cursul de anatomie nu va reîncepe decât după decurgere vacanțiunei Nascerei”.

Îndată prin adresa No 29 am arătat dlui Ministru că, dl Decan lipsind din capitală, nu am putut să-mi ieu actele de apărare din dosarele ce se află în cancelaria Universității și, spre a evita întârzierile care ar resulta neapărat din cercetările dosarelor și copierea actelor respective, am rugat pe dl Ministru să binevoiască a trimite diferitele acte și dosare în original la dl Rector al Universității din Iași, protestând și prin această adresă în contra tuturor celor mai

sus arătate și în contra presiuni care mi se face, de a pleca imediat, înainte chiar de a avea actele de acusațiune copiate și fără să pot studia dosarele respective, declarând că voi pleca la Iași la 26 ale lunii curente, când sper ca dosarele sus menționate vor fi sosite Rectoratului Universității din Iași;

Se înțelege de sine, dle Rector, că în tot timpul acestei corespondențe, basate pe drepturile mele de profesor, am urmat cursul regulat la Facultatea de Medicină până la 22 Decembrie inclusiv.

Și mare a fost surprinderea mea când am fost informat că dl Decan al Facultății de Medicină mă șterge din stat; abuzând de poziția sa oficială m-a și șters cu totul din statul lefilor pe luna Decembrie;

Îndată cu adresa No 23 de la 21 Decembrie am protestat dlui Ministru în chipul următoriu:

Domnule Ministru

Am fost informat astăzi, 20 Decembrie, că dl Decan, înaintea plecării dsale, a elaborat statele de lefile Facultății de Medicină pe luna Decembrie și că a trecut pe dl Trausch în locul subscrisului pe întreaga lună Decembrie de vreme că dl Trausch nu a făcut nici o lecție la Facultatea de Medicină și nici nu era în drept a face, căci în adresa dvoastră No 11431 îmi ziceți că numai în timpul absenței mele s-a regulat a fi suplini de un alt profesor;

Dl Trausch a comunicat subscrisului adresa Decanului la 11 Decembrie și chiar în acea zi am protestat la dvoastră prin adresa No 21, la care protest nu mi-ați făcut nici un răspuns, deși ați ordonat ca să mi se comunice actele de acusațiune pe care nu le promisem încă și care nu mi-au fost comunicate decât la 17 Decembrie;

Orice om care nu este orbit de ură personală trebuie să înțeleagă că neavând nici cunoștințe de actele de acusațiune, nu am putut să-mi ieu, nici să-mi pregătesc actele de apărare din dosarele respective;

Prin urmare nu am putut să plec la Iași și suplinirea mea la catedra de Chimie, în timpul prezenței mele în capitală, este un act arbitrar din partea dlui Decan Polizu; iară trecerea dlui Trausch în statu pe întreaga luna Decembrie este un alt act ilegal din toate puncturile de vedere, căci chiar dacă aș fi fost suspendat, în urma unei deliberațiuni a Consiliului Permanent de Instrucțiune Publică, conform legii și aprobată de dvoastră, chiar atunci nu ar fi putut să mă scază din stat, decât în ziua încetării cursului;

Protestând dară, dle Ministru, în contră acestei măsuri a dlui Decan, credeți și vă rog să faceți cele de cuviință.

Primiți, vă rog, dle Ministru încredințare deosebitei mele considerațiuni

Profesor de Chimie
(semnat) Davila

Toate urmările ilegale, sus menționate, ale dlui Decan provisoriu Polizu, nu s-au mărginit până acolo, căci prin raportul No 752, a denunțat pe subscrisul dlui Ministru al Instrucțiunei Publice că, în calitate de membru al Eforiei

spitalelor, ar fi impeditat pe dl Trausch, farmacist al acestei Eforii, a face cursul în locul subsemnatului în laboratorul de Chimie, fondat prin inițiativa mea;

Ministerul s-a grăbit a comunica Eforii această denunțare cu adresa No 11830 din 17 Decembrie, iscălită pentru Ministru de dl *Director Ghidionescu*.

Ceea ce este mai extraordinar în aceasta adresă e că dl Ghidionescu, transmițând acușările dlui Decan provisoriu Polizu, prevestește Eforia spitalelor că subscrisul e suspendat provisoriu din funcțiunea de profesor al Facultății de Medicină și invitat a merge imediat la Iași etc.

Dl Ghidionescu, iscăind adresa No 11870 pentru Ministru, e în contradicțiune flagrantă cu ordinul Ministeriului No 11431 din 4 Decembrie, care e iscălit însuși de dl Ministru Christian Tell și care, departe de a pomeni o penalitate ilegală de suspendare provisorie din funcțiune, care nu poate să fie pronunțată decât de Consiliu Permanent de Instrucțiune Publică, zice numai ca să fiu suplinat în timpul absenței mele;

Constat dar că dl Ghidionescu e în flagrantă contradicție cu dl Ministru Christian Tell în adresele sus citate;

Eforia spitalelor care mi-a comunicat copia actelor respective a răspuns dlui Ministru, după ce a luat cunoștințe de ordinul Ministerial No 11431, că: dl Davila fiind încă în București nu vede în ce consistă infracțiunea de a fi continuat cursul său;

Iară de altă parte, subscrisul am protestat dlui Ministru prin raportul cu No 24, la 22 Decembrie, în contra *aserțiunii neadevărate* cuprinse în raportul dlui Decan provisoriu No 752, probând acesta dlui Ministru prin declarația înscrisă a dlui profesor Trausch, pe care am alăturat în copie și prin care dl Trausch declară lămurit că nu a fost influențat în nimic prin poziția mea de Efor și că am arătat adresa Ministerială de la 4 Decembrie, în baza căreia nefiind suplinat, decât în timpul absenței mele, am usat de dreptul meu de profesor urmând cursul de Chimie;

Sunt dator asemenea, dle Rector, să constat că în toată corespondența cu Ministerul, iscălită de dl Ghidionescu, nu mai mi se dă decât titlul de Doctor în loc de cel de profesor ce mi se cuvine conform legii;

Neprimind nici un răspuns de la dl Ministru, la toate protestările mele, am crezut de datoria mea să supun toate acestea fapte la cunoștința dvoastră, ca să binevoiți a lua în cunoștință și să apreciați, cu înaltul spirit de dreptate cu care vă caracterizați, parțialitatea cu care s-a făcut, atât instrucțiunea acușării, cât și ilegalitățile care s-au comis în contra mea până în ziua de astăzi, din partea dlui Decan provisoriu al Facultății de Medicină;

Primiți, vă rog, dle Rectore încredințare distinsei mele considerațiuni.

Profesor de Chimie
(semnat) Davila

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 80-90, copie.

12. Decizia comisiei însărcinată cu judecarea profesorului de chimie, doctorul Carol Davila. S-au evocat pe scurt evenimentele premergătoare zilei de 9 ianuarie, cea a pronunțării sentinței. S-au enunțat cele opt capete de acuzare. S-a semnalat faptul că, înaintea susținerii propriei nevinovății, renumitul medic a menționat alte două învinuiri care i se aduceau de către doctorul Gheorghe Polizu. S-au prezentat principalele argumente invocate de inculpat în apărarea sa. Comisia și-a motivat decizia finală printr-o argumentare solidă a fiecărei acuzații.

România
Universitatea din Iași

Decisiunea
comisiunii de profesori instituită conform legii
pentru judecarea dlui profesore A. C. Davila, compusă dintre Dnii

Ștefan Micle	}	Președinte
Ștefan Emilian		
Alexandrescu G. Urechia		
Alexandru Gheorghiu		
Ștefan C. Șiendrea		Membri

În urma adresei Ministeriului Instrucțiunii Publice și Cultelor din 4 Decembrie 1871 sub No 11429, prin care Rectoratul Universității de Iași a fost invitat a alege prin sorți o comisiune compusă din cinci profesori, conform art. 398 din legea Instrucțiunii Publice, care să judece acușățiunile aduse contra dlui Dr. și profesore A.C. Davila, de către Decanul Facultății de Medicină din București, prin raportul său contra onorabilului Ministeriu, din 30 octombrie 1871 sub No 627, pentru inexactități în certificatele de studiu eliberate unor elevi ai foastei Scoale de Medicină și Farmacie și pentru mai multe abateri de la Regulamentul aceleli școli.

În ziua de 15 Decembrie 1871 consiliul profesoral al acestei Universități, după convocarea cu No 124, întrunindu-se în cancelaria Universității, a proces la alegerea juriului, al cărei rezultat este că subscrișii [au] fost aleși de soartă a participa în această comisiune (procesul verbal din dosarul lit. A, pagina 2).

În ziua de 23 Decembrie 1871, subscrișii au fost convocați de dl Rectore prin circulara No 143, pentru a ne întruni și constitui în comisiune; în urma cărei convocări întrunindu-ne în acea zi și constituindu-ne în comisiune, am luat cunoștință de adresa Ministerială No 11429, prin care se arată că dl Davila este pus în acușățiune și trimis înaintea noastră pentru a fi judecat. Asemenea am luat cunoștință și de depeșia dlui profesore Davila, înregistrată la No 91 și am convenit în acea ședință, mai întâi a numi de raportore în chestiune pre dl profesore Alexandrescu G. Urechia, care a binevoit a primi asemenea sarcină (proces verbal din dosarul lit. A, pagina 5).

În ziua de 30 Decembrie 1871, convocați din nou, ne-am întrunit în cancelaria Universității și, luând cunoștința de raportul dlui raportore Urechia, precum și de petițiunile dlui profesore Davila, înregistrate la No 107 și 108, prin care cere a i se pune la dispozițiune toate actele de acuzare, spre a le studia și a-și prepara apărarea sa; apoi pe considerentele prevăzute în procesul verbal încheet în acea zi (procesul verb. din dosar A, pag. 6), am decis ca înainte de a lua vreo decisiune, să se pune la dispozițiune dlui Davila toate actele primite de la Ministeriu pentru studierea lor, care avea a se face în cancelaria Universității, fața cu secretarul ei, acordându-se pentru aceasta un timp de 5 zile.

La 4 Ianuar 1872, convocați din nou în comisiune, prin circulara dlui președinte al comisiunei No 194, ne-am întrunit în cancelaria Universității și având în vedere petițiunea dlui Davila din 2 Ianuar 1872, înregistrată la No 117, prin care arăta că unile acte cerute de la onorabilul Ministeriu, nu sunt trimise; având în vedere copiile particulare prezentate de dl Davila cu petițiunea de mai sus, în virtutea căora dsa susține cum că acusațiunea principală, adică: „*Netrecerea examenului de finitul anilor 4 și 5*”, s-ar nimici cu totul; apoi pe considerentele prevăzute prin procesul verbal încheet cu această ocaziune, (dosarul lit. A, pag. 7), am decis:

1) Să se ceară de urgență prin telegraf, de la onorabilul Ministeriu, actele ce dl Davila arată că nu sunt primite;

2) Să se întrebe pe onorabilul Ministeriu, atât prin telegraf, cât și prin adresă, dacă copiile particulare vorbite mai sus, și prezentate de dl Davila, există în dosarele onorabilului Ministeriu, și în asemenea cas, dacă acele copii sunt conforme cu originalele, iar copiele sunt:

a) Adresa scoalei No 1771 din 25 Iunie, dosarul No 4, fila 4958.

b) Procesul verbal al consiliului permanent din 2 august 1868, fila 1383.

c) Responsul onorabilului Ministeriu No 8715 din 10/22 august 1868, fila 4958.

Tot în ședința de la 4 Ianuar 1872 s-a redicat incidentul, dacă cercetarea procesului urmează a se trata public sau particular, și după o discuțiune prelungită, pe considerentele prevăzute prin procesul verbal încheet în acea zi, s-a admis ca tratarea acestui proces să fie public. După discuțiunea și admiterea celor de mai sus, orele fiind înaintate, am decis a ne întruni din nou în ziua de 6 Ianuar 1872 pentru a se începe tratarea procesului, fața cu dl profesore Davila, care era a se chema formal (procesul verbal [din] dosar A, pag. 7).

În ziua de 6 Ianuar, întruniți și constituiți în comisiune, am proces la examinarea procesului fața cu dl profesore Davila, dându-se mai întâi lectură următoarelor acte:

1) Adresei Ministeriului Instrucțiunii Publice și Cultelor No 11429, din 4 Decembrie 1871, prin care se invită Rectoratul Universității Iași, de a alege prin sorți, conform art. 398 din legea Instrucțiunii Publice, membrii acestei comisiuni;

2) Raportul dlui Decan al Facultății de Medicină din Bucuresci, adresat onorabilului Ministeriu al Instrucțiunii Publice și Cultelor, la 30 octombrie 1871,

sub No 627, precum și anexelor vorbite în acel raport, care toate aceste se află în dosarul primit de la Ministeriu și compus din 15 file;

3) Raportul dlui Decan al Facultății de Medicină din București, adresat Ministeriului Instrucțiunii Publice și Cultelor, la 18 Noembrie 1871, sub No 686, precum și anexelor vorbite în el și prevăzute aceste toate în dosarul primit de la onorabilul Ministeriu, compus din 24 file;

4) S-a dat lectură actelor prevăzute în dosarul No 5, compus din 14 file, în care s-a văziut copie de pe raportul dlui V. Manfi către Inspectorul General al Serviciului Sanitar, refutațiunea dlui Decan Polizu, privitoare la furarea dosarelor de examinare de finea anilor III, IV și V din ultimii ani școlari, precum și refutațiunea dlui Polizu relativă la liberarea diplomelor de Bacalaureat și de Licență;

5) S-a cetit raportul dlui membru Alexandrescu G. Urechia, numit raportore în cauză de subscrișii prin procesul verbal din 23 Decembrie 1871 (dosarul lit. A, filele 11, 12, 13 și 14).

După citirea acestor acte, s-a pus întrebare dlui profesore Davila, dacă dsa insistă în excepțiunea de incompetență, suleată⁶ dinaintea corpului profesoral din București, și dacă recunoaște competența acestei comisiuni, de a judeca acușățiunile ce se aduc de către dl Decan al Facultății de Medicină din București; și dl Davila a respons că recunoaște competența acestei comisiuni și că se va supune la decisiunea ei, deși nu credea că pentru actele Inspectorului General al Serviciului Sanitar, care între alte atribuțiuni era însărcinat și cu direcțiunea Scoalei de Medicină și Farmacie, ar putea fi responsabile în calitate de profesore.

În urma acestora, comisiunea în camera de desbateri, retrăgându-se și delibărând asupra competenței, pe considerentele prevăzute prin procesul verbal încheet la 6 Ianuar 1872 (dosarul lit. A, fila 15 și 16), ne-am declarat competenți de a judeca cazul și am decis a continua desbaterile, care din cauza orelor înaintate, s-a amenat pentru ziua de 9 Ianuar 1872.

Astăzi, 9 Ianuar 1872, întruniți în cancelaria Universității și constituiți în comisiune, am proces la tratarea procesului, față cu dl profesore Davila.

Dl președinte al comisiunii, a arătat dlui Davila că în față acușățiunilor prevăzute în actele cetite în ședința de la 6 Ianuar, dl Davila este trămis de către onorabilul Ministeriu al Instrucțiunii Publice și Cultelor, înaintea subscrișilor, aleși conform legii, pentru a se judeca acușățiunile aduse contra dsale de către Decanul Facultății de Medicină din București, constatatoare în următoarele puncte:

I) Pentru inexactitățile cuprinse în certificatele dlui Ioan Piteșteanu.

II) Pentru inexactitățile cuprinse în certificatele dlilor Zisu Achile, Slatarov George, Vasilescu Petrea, Vasilescu Nicolae și Iliescu Polihronie.

III) Pentru inexactitățile cuprinse în certificatele liberate pentru străinătate, și specialminte pentru Italia, de unde se întorceau foștii elevi, doctori în medicină fără dreptul de liberă practică.

⁶ Ridicăta.

IV) Pentru erorile cuprinse în tabelul de studenți ai foastei Scoale de Medicină, trimis la facultate cu ordinul dlui Ministru [al] Instrucțiunei Publice, din Noemvrie 1869, și care a servit de basă pentru admiterea studenților în facultate.

V) A autorizat sau cel puțin a tolerat a se face examene de Licenția înaintea termenului fixat de regulament.

VI) A identificat studiul farmaceutic cu cel medical.

VII) A suprimat examenile de finea anilor III, IV și V, suplinind notele respective cu acele de la examenul de Licenția în ultimii ani.

VIII) A permis a participa la examene persoane cari nu erau investite cu titlu de profesori titulari și definitiv; și dar asupra acestor puncte de acuzare s-a dat cuventul pentru apărare dlui profesore Davila.

Dl profesore Davila înainte de a intra în apărarea fondului a protestat contra procedurii ilegale urmată în contra-i la Bucuresci de către comisiunea profesorală de la Facultatea de Medicină din Bucuresci, că „ședinția consiliului profesoral în care s-au cercetat certificatele dlui I. Piteșteanu a fost secretă fiindcă dl Decan a omis de a-l invita spre a-și putea da deslușirile necesarii și că astfel consiliul a fost indus în eroare și a semnat un proces verbal în necunoștința de cauză etc. (Resumantul de conclusiuni anexat la dosarul lit. A, paginile 22-30)”.

Apoi a arătat comisiunei că dl raportore „a omis câteva puncte de acușățiune susținute de către dl Decan Polizu, și anume: 9) Constestațiunea diplomelor de Bacalaureat în științele fisico-naturale și 10) Contestațiunea diplomelor de Licențiat în medicină”.

După care apoi comisiunea, încredințându-se din refutațiunea dlui Decan Polizu că și aceste puncte sunt contestate, a decis a se da cuvântul de apărare dlui Davila și asupra acelor puncte, pronunțându-se comisiunea în urmă asupra gravitației lor.

Începându-și dl Davila apărarea sa, a făcut istoricul Scoalei de Medicină și Farmacie, după cum se prevede în resumatul de conclusiuni anexat la dosarul lit. A, pag. 35-67.

Intrând apoi în apărare asupra punctelor de acușățiune, relativ la punctul I a susținut oral și în scris următoarele: a propus comisiunei a se asculta pre dnii V. Manfi și Strehăianu în declarațiunile lor, ca unii ce erau împiegați cancelariei foastei Scoale de Medicină;

Comisiunea deliberând asupra acestei cereri a dlui Davila, a admis ca dnii Strehăianu și Manfi să fie interogați, considerându-se depunerile lor ca simple informațiuni.

Chemându-se pre dl Strehăianu și prezentându-se, a susținut înaintea comisiunei cele prevăzute prin nota sa No 13, din 17 Decemvrie 1871, adresată onorabilului Ministeriu al Instrucțiunei Publice și Cultelor unde s-a înregistrat sub No 19798, care apoi s-a trimis în copie comisiunei pre lângă adresa Ministeriului No 12005, din 22 Decemvrie 1871, apoi pre lângă acele a mai adaos,

atât oral cât și în scris, declarațiunea anexată la dosarul lit. A, pag. 17 și 18, prin care arăta că: „certIFICATELE în cestiune sunt lucrate de dsa, și că dacă s-a întemplat să greșiască, aceasta a provenit fără rea intențiune, din cauza îngrămădirei elevilor pentru a-și lua certificatele, pe când Scoala de Medicină era să se transforme în facultate” etc.

S-a chemat pre dl Manfî, care și dsa a susținut oral și în scris declarațiunea anexată la dosarul A pag. 19 adecă: „susține raportul său către Inspectorul General al Serviciului Sanitar, prevăzuit în dosarul No 5, compus din 14 file și primit de la Ministeriu, relativ la pierderea unora din dosarele examenilor și mai cu deosebire unile din ale anului al III-lea etc.”

Apoi dl Davila a mai adaos⁷ că: „Dl Marcovici declară că deși nu a dat notă pentru examenul anual, a făcut parte din juriu pentru al V-lea examen de Licenția și că dl Piteșteanu a fost un elev distins în serviciu și a dobândit nota prea bine și se dovedește din toate condicele în care se constată că examenile s-au făcut în cea mai bună regulă și că notele respective corespund întocmai cu notele de la examenile de Licențiat, afară de Clinica Infanțilă și Clinica Medicală, care sunt cursuri facultative, afară din program” etc. (Resumatul la concludiuni din dosarul lit. A, pag. 67, 68, 69).

În privința punctului II de acușațiune, a susținut că din declarațiunile dlor Manfî și Strehaianu se constată că dnii Slatarovu și Vasilescu Petrea au: cel dintâi patru examene de Licenția și cel de-al II-lea trei, și amândoi posed diploma de Bacalaureat. Prin urmare, după aceste documente originale, iar nu după extragerea greșită a certificatelor, urma de a fi de sineși în drept a intra în anul al IV-lea de facultate” etc. Iar dnii Iliescu Polihronie, Vasilescu Nicolae și Zisu Achile, cari nu posed Bacalaureat, nu puteau să fie admiși decât în anul III de facultate, conform art. 4 din regulamentul elaborat de consiliul general pentru admiterea studenților în facultate; asemenea se constată că aceste certificate, care nu sunt altceva decât un extras de notele tuturor anilor scolari, nu au putut să serve[ască] niciodată pentru obținerea unui grad, cari gradele nu se dau și nici nu s-au dat decât prin concurs etc. (Resumatul de concludiuni anexate la dosarul lit. A, pag. 70-83).

În privința punctului al III-lea, a susținut:

„Că dl Polizu în acest punct de acușațiune se face acuzator și Facultății de Medicină din Turin și nu consideră decretul regesc din 1868 august 15, în virtutea căruia nu este posibilitate nici probabilă ca acel decret ar proibi dreptul de exercițiu medicinei în Italia”, asemenea a mai susținut:

„Că elevii români trec examenile speciale de admitere spre a valida studiile din București și pe urmă trec examenile private și riguroase publice împreună cu susținerea tezei întocmai ca studenții naționali italieni”. Totodată a mai prezentat comisiunei o telegramă din Turin, prin care se arată că diplomele de doctori, dobândite acolo, conferă dreptul de liberă practică (Resumatul de concludiuni anexat la dosarul lit. A, pag. 84-88).

⁷ Adăugat.

În privința punctului IV, a susținut:

„Că în acel tablou de studenți se constată buna-credința a direcțiunei și nu este nimic greșit.”

„Ministeriul a cerut scoalei în cel mai scurt timp tabloul tuturor elevilor Scoalei de Medicină, pe care direcțiunea a și executat asemenea ordin, neascunzând nemica, ba din contra, a arătat chiar studiile preliminariei ale acelor elevi cu mai multe observațiuni”;

„Că elevii înainte de a fi admiși în facultate, au trecut un examen special înaintea unui juriu compus din trei profesori ai facultății”.

„Că profesorii examinatori, cari aveau în mână acel tablou, puteau să ia în considerațiune studiile făcute anterior de acei elevi și notate de direcțiune”.

„Că direcțiunea a fost autorizată a primi elevi cu II clase gimnasiale, conform procesului verbal al consiliului superioare de Instrucțiune din 16 Iuliu 1864”.

„Că Facultatea de Medicină ar fi trebuit să critice acel tablou în luna Noemvrie 1869, când s-a trimis de direcțiune prin onorabilul Ministeriu, iar nu după ce au supus pre toți acei elevi examenului de admitere în facultate etc.” (Resumatul de conclusiuni anexat la dosarul lit. A, pag. 88, 89 și 90).

În privința punctului V, a susținut:

„Că consiliul permanent a dispensat elevii de examenile de fine de an, scolarii au trecut examenile de Licența și au dobândit notele trecute în certificatele lor de studiu”.

„Că aceasta acușiune se nimicesce prin art. 6 din procesul verbal de la 16 Iuliu 1864, care reduce în realitate studiile medicale la 4 ani; asemenea acest principiu s-a adoptat prin procesul verbal de la 2 august 1868 al consiliului permanent de Instrucțiune, care a adoptat considerentele direcțiunei din raportul No 1771 și astfel au suprimat examenile de finele anilor IV și V” etc. (Resumatul de conclusiuni din dosarul lit. A, pag. 94).

În privința punctului VI, a susținut:

„Că nu s-a identificat studiul, examenile au fost deosebite ca și programele, s-au admis numai inscripțiile ca timp de studii; că elevii nu au fost scutiți de nici un examen riguros pentru obținerea diplomei, care e proba de capacitate pentru fiecare materie în parte; că Scoala de Medicină era în același local cu Scoala de Farmacie; că scolarii urmau studiile împreună, și cei de la farmacie asistau la mai multe cursuri medicale fiind chiar aceiași profesori; că studiile farmaceutice sunt primite cu unu și doi ani de studii medicale, mai în toate facultățile Europei etc.” (Resumatul de conclusiuni dosarul A, pagina 95 și 96).

În privința punctului VII, a susținut:

„Că examenul anului III s-a făcut totdeauna și că numai în timpul taberei de la Turceni a fost amenat printr-o decisiune ministerială specială, făcută după raportul direcțiunei scoalei din 1868, din cauză că elevii erau în tabără”. Că cursurile s-au urmat cu cea mai mare regularitate după cum dovedesc condicele de prezența dlor profesori și a elevilor auditori;

Că în acest an toți elevii treceau concursuri speciale de Medic de Batalion a căror programe aprobate de Ministeriu sunt identice cu programele cursurilor anului al III-lea de medicină; că aceste concursuri au și compoziție în scris asupra aceleiași materii, proba practică la patul bolnavilor și radactarea de 10 observațiuni clinice asupra diferitelor boale; că aceste concursuri sunt cu mult mai grele decât examenile anuale; că de ce profesorii nu au reclamat ca să facă examine anului IV și V, de ce nu a luat inițiativa conform regulamentului și dar dacă direcția este greșită, cel puțin și dnii profesori s-au abătut de la datoria lor și că dlor trebuie să fie considerați ca complici direcțiunei.

A prezentat comisiunei apoi copiile prevăzute pre lângă resumatul de conclusiuni relativ la acest punct, anexat la dosarul lit. A, pagin. 98-107, care controlându-se cu originalele aflate în dosarele de corespondența ale onorabilului Ministeriu, s-au găsit a fi conforme.

În privința punctului VIII, a susținut:

„Că dacă profesorii nu aveau dreptul a fi examinatori, pentru ce toți profesorii fără excepție, chiar și dl Polizu, a primit a fi președinte juriului examinator cu acești profesori supleanți, ale căror note după 6 și 8 ani se contestează; că nu există nici un profesore trecut în certificatele elevilor să nu fi fost numit, iar ca profesor titular sau ca profesore supleant sau ca șef de lucrări anatomice și prosectori, cari toți aceștia au fost numiți prin decrete, unii au fost numiți profesori onorifici, autorisați a face cursuri suplimentare gratuite pentru care au și adrese de mulțumire etc.” (Resumatul de conclusiuni dosarul A, pag. 107).

În privința punctului IX și X, a susținut:

„Că diplomele de Licențiat nu s-au liberat decât după trecerea 1-5 examine riguroase, fiecare examen fiind compus de trei profesori speciali, după cum atestă condicele originale;

Că diplomele de Bacalaureat au fost totdeauna presedate de un delegat al Ministeriului Instrucțiunei Publice etc.” (Resumatul de conclusiuni anexat la dosarul A, pag. 110 și 111).

Dl Davila, terminând apărarea în privința tuturor punctelor de acușațiune, se tănguesce și cere de la comisiune: „ca să constate că rău și ilegal dsa a fost suspendat din funcțiunea sa de profesore, numai în virtutea unei decisiuni ministeriale”.

Comisiunea retrăgându-se în camera de consiliu și discutând asupra tuturor punctelor de acușațiune, și-a basat decisiunea sa pe următoarele considerente:

1) *În privința punctului I de aculare, relativ la inexactitățile cuprinse în certificatele dlui I. Piteșteanu.*

Considerând că aceste inexactități sunt cuprinse în certificatul de note cu No 824 și în acel de inscripțiuni cu No 825.

În cât privesce certificatul de note cu No 824.

Considerând că aceste inexactități consistă în schimbarea unor note precum D. E. la clinica medicală, clinica chirurgicală, igienă și medicina legală, unde trebuia puse notele 8, 8, 6, 7, în loc de 10, 9, 8, 9, cum și în

punerea de note la materii la care nu fusese examinat, precum boalele lehuselor, boalele copiilor și boalele mentale;

Considerând cum că extragerea notelor de prin diferitele cataloage și trecerea lor în certificatele de studiu intră în atribuțiunile de cancelarie ale scoalei și nu poate fi îndatorire personală a dlui director;

Considerând, prin urmare, că această operațiune de resortul unor altor persoane, atrage responsabilitatea lor, când se probează că au comis faptul cu intențiune sau cu neglijență;

Considerând că dl Davila însărcinat în funcțiunea sa de Directore, cu lucrări de diferite naturi, de multe ori împovorătoare, era în imposibilitate de a constata prin sine însuși, controlând cataloagele pentru fiecare certificat exactitatea notelor conținute în el, că astfel prin forța lucrurilor și prin divisiunea însărcinării, era ținut de a crede că lucrările acestor funcționari erau regulate, că prin urmare nu se poate susține că există în cazul de față în sarcina dlui Davila intențiune culpabile.

Considerând că dl Strehaianu, fostu șef de Biuro la Scoala de Medicină, însărcinat cu extragerea notele de prin cataloage, a declarat înaintea comisiei că acele inexactități sunt comise de dsa, fără știrea și permisiunea dlui Davila, provenite numai din îmbulzeala ce ar fi existat pe acel temp în lucrările cancelariei.

Considerând că, conform art. 27 din Regulamentul foastei Scoale de Medicină, notele se fixau prin puncte de la 0 la 10, astfel că nota media, cu care era cineva promovat la aceste examene era 6;

Considerând, prin urmare, că aceste erori neconstituind nici un avantaj material, nu se poate considera ca făcute cu intențiune culpabile, ci numai ca o eroare de cancelarie, fără de nici o consecință.

În cât privește certificatul de inscripțiuni cu No 825.

Considerând că inexactitățile comise în acest certificat consistă în arătarea numărului de inscripțiuni, suficient pentru trecerea Licenței în medicină, pe când elevul Piteșteanu nu luase mai mult de 9 inscripțiuni la Scoala de Medicină și 8 la cea de Farmacie;

Considerând că acest elev, care după ce luase 9 inscripțiuni la Scoala de Medicină, a cerut de a i se ține în seamă la studiul medical și inscripțiunile luate la Scoala de Farmacie în curs de doi ani, mai ales că în tot acest temp a făcut și servicii practice în spitale;

Considerând că dl Davila, încuviințind această cerere, i-a acordat dispensa pentru 8 inscripțiuni la Scoala de Medicină, echivalente cu acele 8 inscripțiuni luate la Scoala de Farmacie, în puterea studiilor anterioare, făcute cu succes la amândouă aceste scoli, și a practicei de prin spitale;

Considerând că această dispensă a fost după aceea recunoscută și admisă și de ceilalți profesori ai Scoalei de Medicină, care au participat în comisiunile examinatoare de Licență;

Considerând că prin regulamentul fostei Scoale de Medicină nu era prohibit asemenea dispensă, cel mai vertos art. 272 din legea Instrucțiunii Publice o

recunoaște în principiu, fără ca prin acesta să se considere că s-ar face vreo scadere instrucțiunii;

Considerând că această procedare este admisă și în facultățile străine și în specie în Facultatea de Medicină din Franța (Code médicale par Amédée Amette, Paris [ilizibil]);

Considerând că elevul Piteșteanu, care avea Bacalaureatul în științele fizico-naturale, în urma acestei dispensă, întrunea numărul de înscripțiuni cerute de regulamentele scoalei, pentru a se prezenta la examenile de Licență pe care le-a trecut cu succes;

Considerând că într-adevăr se probează din cataloagele și registrele fostei Scoale de Medicină că dl Piteșteanu a trecut toate examenile arătate în certificatul cu No 824, afară de acele de boalele lehuselor, boalele copiilor și boalele mentale, arătate mai sus;

Considerând că astfel fiind lucrurile, chiar de am admite o neglijență din partea dlui Davila, nu există însă intențiunea culpabilă care dă actului o gravitate suficientă pentru a atrage o pedeapsă școlară din acele prevăzute în art. 398.

II) *„În privința punctului 2 de acuzare, relativ la inexactitățile cuprinse în certificatele dlor Zisu Achile, Slatarovu George, Vasilescu Petrea, Vasilescu Nicolae și Iliescu Polihronie”:*

Considerând certificatele dlor Slatarov George ce are numai patru examene riguroase de Licență, Vasilescu Petrea și Iliescu Polihronie ce au numai trei examene riguroase de Licență, Zisu Achile ce are numai 2 examene riguroase și Vasilescu Nicolae ce nu are nici un examen de Licență, care, prin urmare, nu trebuie să arate note de examenile anuale decât numai pentru cei trei ani dintâi cel mult;

Considerând că în certificatele dlor Zisu Achile, Slatarovu George și Vasilescu Nicolae, nu se găsește subscrierea subdirectorelui însărcinat cu cancelaria, ba încă din certificatul acestui din urmă lipsește chiar și sigiliul scoalei;

Comisiunea constată o neglijență din partea dlui director care nu a controlat mai bine pre subalternii săi și a scris chiar și mai înainte lor unele certificate; dar fiindcă împrejurările sub imperiul cărora s-a liberat aceste certificate, redică orice caracter dolos⁸ în această neglijență;

Considerând declarațiunile scrise și orale ale dlor Manfi și Strehaianu, alăturate la dosari;

Considerând că pentru asemenea neglijență, în controlarea subalternilor săi, și pentru erorile cuprinse în aceste certificate, nu se poate zice că dl Davila ar fi compromis demnitatea sa de profesoare.

III) *În privința punctului 3 de acuzare relativ la:*

„Inexactitățile cuprinse în certificatele liberate pentru străinătate și specialmente pentru Italia, de unde se întorceau foștii elevi, doctori în medicină, fără dreptul de practică liberă”.

⁸ Fraudulos.

Considerând că nu se poate prezenta nici un certificat inexact cu care să se fi făcut de cineva us în străinătate pentru obținerea diplomei de doctorat și nici nu se articulează vreun exemplu măcar de asemenea natură, ce numai se presupune în genere existența unor asemenea certificate inexacte;

Având în vedere reglementele instrucțiunii din Franția;

Având în vedere raportul direcțiunii Scoalei Naționale către Ministeriul Cultelor din 18 octombrie 1869, cu No 3237, pre lângă care alăturăază copie de pe responsul decanului Facultății de Medicină din Franția;

Considerând că diplomele de doctor în Italia se liberează numai în urma unui examen general scris și altul oral, asupra tuturor materiilor de studii, osebit de examenile anuale sau de fine de an;

Considerând că nu este exact că aceste diplome nu ar conferi dreptul de liberă practică în Italia;

Considerând depeșia dlui Dr. Timmermans, Rectorele Universității din Turin, din 16 stil nou, sub No 7829, către dl Davila, care este în cuprinderea următoare:

„Diplôme donne effectivement droit exerser Medicine Italie” (dosarul lit. A, pag. 10).

Considerând că legea Instrucțiunii Publice din Italia, din 31 Iuliu 1862, art. 4, și regulamentul general pentru universitățile italiene, din 14 Septemvrie 1864, art. 60-74, și specialmente regulamentele facultăților de medicină italiene, art. 12, după care chiar se cer trei probe sau examine generale pentru diploma de doctorat în medicină.

Comisiunea nu găsește de fondată această acusațiune.

IV) În privința punctului 4 de aculare, relativ la:

„Erurile cuprinse în tabelul de studenți ai foastei Scoale de Medicină, trimis la facultate, cu ordinul dlui Ministru [al] Instrucțiunii Publice și Cultelor, din Noemvrie 1869 și care a servit de basă pentru admiterea studenților în facultate”.

Considerând că aceste neregularități invocate de acusațiune, nu pot fi decât dăunătoare interesului învățământului scolar și injuste pentru elevii cari se supuseser la obligațiunile regulamentului, cum că au un caracter suficient de gravitate și ar pote atrage o pedeapsă asupra autorului intenționale ale acelu act;

Considerând însă că în acusațiunea redactată contra dlui Davila nu se vede casul anume când aceste neregularități s-au comis și nici elevii admiși fără drept, încât comisiunea nu are elemente de aprecierea acestei acusațiuni, căci nu se citează nici unul din elevii admiși. Astfel, așa încât nici poate să pronunția că în adevăr aceste neregularități au existat;

Având în considerațiune că după art. VII din condițiunile elaborate pentru transformarea Scoalei de Medicină în facultate și după art. 3 din regulamentul Facultății de Medicină însăși, elevii foastei Scoale de Medicină nu se poteau admite la cursurile facultăției, decât în urma unui examen prealabil și cu retrogradare de un an de zile;

Având în vedere ca asemenea erori au putut fi, totuși, și au trebuit să fie înlăturate prin aceste condițiuni de admisibilitate la cursurile facultății;

Comisiunea nu găsește nici această acuzațiune fondată.

V) *În privința punctului 5 de acuzațiune, și anume:*

„Că dl Davila a autorizat sau cel puțin a tolerat a se face examine de Licenția înaintea termenului fixat de Regulament”.

Având în vedere că regulamentul Scoalei de Medicină din 29 Iuliu 1857, prin art. 23, decide într-adevăr ca cursul studiilor în acea școală să fie de 5 ani;

Având în vedere însă procesul verbal al Consiliului Permanent de Instrucțiune, publicat și inserat în broșura regulamentelor școlii, trimis acestei comisiuni de Ministerul Instrucțiunii Publice, care prin art. 6 modifică regulamentul anterior în privința anilor de studiu, reducându-i de la 5 la 3 ½ pentru elevii cari ar fi absolvit cursurile gimnasiale sau vor fi având Bacalaureatul în științele fisico-naturale și cari ar fi luat 14 inscripțiuni la acea școală, dându-le dreptul de a trece examenile generale de Licenția în cinci serii în interval de câte o lună;

Având în vedere că asemenea dispensă de timp nu s-a acordat decât elevilor cari întruneau condițiunile prescrise prin acel proces verbal;

Având în vedere și art. 272 din legea Instrucțiunii Publice de la 5 Decembrie 1864, care recunoște în genere asemenea dispensă de inscripțiuni și de frecventare la cursuri;

Comisiunea declară și în această privință de neîntemeiată această acuzațiune.

VI) *În privința punctului 6 de acuzațiune, și anume:* „că dl Davila a identificat studiul farmaceutic cu cel medical”.

Având în considerațiune regulamentele și programele foastei școli din care se vede deosebirea între cursurile de medicină și de farmacie;

Având în vedere cataloagele și tablourile de elevi, din care se vede că în adevăr erau deosebiți elevii acestor două cursuri de studiu;

Având în vedere registrele de prezență profesorilor la cursuri, de unde iarăși urmează că se țineau prelegeri deosebite pentru aceste diverse cursuri;

Comisiunea nu găsește întemeiată nici această acuzațiune.

VII) *În privința punctului 7 de acuzațiune adică: că „dl Davila a suprimat examenile de finele anilor: III, IV și V, suplinind notele respective cu acele de la examenul de Licenția, în ultimii ani ai Școlii de Medicină și Farmacie”.*

În ce privește examenile de finele anilor IV și V.

Având în vedere procesul verbal al Consiliului Permanent de Instrucțiune Publică din 16 Iuliu 1864 prin care se dispensă indirectamente elevii acestor ani de examenile anuale, acordându-le dreptul de a începe examenile de Licenția îndată ce intră în semestrul II al anului al IV-lea, adică după 14 inscripțiuni;

Având în vedere procesul verbal al consiliului profesoral al școlii din 3 Ianuarie 1865, unde se otărește a nu se mai face examine speciali pentru anul V, înlocuindu-se cu examenile generali de Licenția, subscris de d-nii profesori: Davila, Polizu, Severinu, Fialla, Atanasovici, Esarcu, Turnescu, Marcovici, Felix, Protici și Alesianu;

Având în vedere adresa Ministeriului din 10 august 1868, prin care conform și cu părerea Consiliului Permanent de Instrucțiune Publică, adoptându-se propunerile direcțiunei foastei Scoale de Medicină, și pe considerentele că elevii din anii IV și V încep a trece cele cinci examene riguroase de Licenția, parte chiar sunt aproape de a le termina, se dispensează elevii acestor ani de examenile anuali respective;

Considerând astfel că deși după regulamentele scoalei trebuiau elevii să treacă examenile de finele anilor al IV-lea și al V-lea, totuși încă de la anul 1864 se vede introdus usul ca aceste examene să se considere ca trecute prin faptul trecerii examenilor de Licenția, us care tacitamente a fost consimțit și de Ministeriu, și de Consiliul Permanent, așa încât d. Davila s-a putut crede în fapt dispensat de a impune colegilor săi și elevilor datoria de a trece aceste examene.

În ce privește apoi examenul de finele anului al III-lea.

Considerând că nu se probează că elevii acestui an au fost vreodată dispensați de trecerea acestui examen;

Considerând perderea dosarielor acestui an din ultimii ani ai scoalei, când mai cu samă se zice că nu s-ar fi făcut examenile de finele anului III;

Considerând că această acuzare se razimă mai ales pe declarațiunile dlor profesori Turnescu, Felix, Marcovici, Capșia, Obedenariu, cum că nu au luat niciodată examenile anuali de la obiectele lor respective;

Considerând însă că examenile anuali pentru materiile propuse de acești profesori sunt de finele anilor IV și V, și nu de finele anului al III-lea, după cum se vede din procesul verbal al consiliului profesorilor din 3 Ianuarie 1865;

Având în privire că din dosare rezultă numai că dl Ioan Piteșteanu nu a trecut acest examen, conform regulamentului;

Comisiunea constată și în această privință o neregularitate, care nu se poate imputa numai directorului, ce și profesorilor cari au admis pre dl Piteșteanu la examenile de Licenția în contra dispozițiunei regulamentare.

VIII) *În privința punctului 8 de acuzățiune, și anume: că „dl Davila a permis a participa la examene și persoane cari nu erau investite cu caracterul de profesori titulari și definitivi”.*

Având în privire că acești profesori au fost numiți și recunoscuți de Ministeriu, precum se probează din dosarele fostei scoale;

Având în privire că acești profesori suplinitori au propus unile materii, la care de drept trebuia să ia parte în comisiunile examinatorie respective;

Având în considerațiune că comisiunile examinatorie nu s-au compus exclusiv numai din asemenea profesori, ce că în ele au luat parte și profesori titulari, precum se probează din procesele verbale de examene;

Comisiunea nu găsește nici o abatere de la regulamente în această privire.

IX) *„În privința punctului 9 de acuzățiune relativ la eliberarea diplomelor de Bacalaureat în științele fisico-naturale”.*

Având în considerațiune că elevii fostei Scoli de Medicină, după regulamentul din 16 august 1858, art. 18, trebuiau între alte condițiuni să fi absolvit 4 clase gimnasiale cel puțin;

Având în privire că dificultatea de a găsi asemenea elevi pentru Scoala de Medicină a putut provoca o abatere de la această dispozițiune a regulamentului, împrejurare ce se adnota în cataloagele și tabelurile acele[le]i scoli, și că prin urmare se ratifică tacitamente de corpul profesoral și de Ministeriu, mai ales prin instituirea de cursuri publice și de catedre de învățământ secundar în acea școală;

Având însă în vedere că diplomele de Bacalaureat se acordau numai în urma proceselor verbale de facerea examenilor prescrise de regulamente, dinaintea unor comisiuni competente, asistate și de un delegat al Ministeriului;

Având în vedere regularitatea cu care se ținea registrul cu [ilizibil] și cu care se acorda aceste diplome;

Comisiunea respinge această acuzațiune.

X) „În privința punctului 10 de acuzațiune relativ la liberarea diplomelor de Licență”.

1) Având în vedere că deși lipsesc registrele de trecerea examenului de finitul anului al III-lea pentru ultimii ani ai Scolei de Medicină;

2) Având în vedere chiar împregiurarea ca de la un timp încoace [ilizibil] elevii ce au obținut diploma aceasta, nu au mai trecut examenile de finele anilor al IV-lea și V-lea;

3) Având în vedere că deși unii elevi au fost smulși de la cursuri și trimiși prin provincii în interesele serviciului public;

4) Având în vedere totuși că elevii Scoalei de Medicină și Farmacie au obținut diploma de Licențiați în medicină numai în urma celor V examene riguroase prescrise de regulamente, ce au trecut cu succes, după cum probează cataloagele și registrele școlii;

5) Având în vedere că înseși intervalele de câte trei luni de zile între cele cinci examene, invocate de dl Polizu ca rațiune pentru contestarea diplomelor de licență, au fost reduse la o lună prin decisiunea Consiliului Permanent din 16 Iunie 1864, publicată în broșura reglementelor școlii și prezentată comisiunii de dl Davila;

Comisiunea nu găsește întemeiată deloc această acuzațiune.

În puterea tuturor acestor considerente arătate la punctele de mai sus,

Comisiunea juriului de profesori, în unanimitate de voturi:

Achită pre dl doctor și profesore Anton Carol Davila de acuzațiunile cuprense la punctele 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9 și 10 și-l absolvă pentru neregularitățile cuprense la punctele 2 și 7 de pedepsele prescrise la art. 398 din legea Instrucțiunii Publice din 5 Decembrie 1864.

Încât privește plângerea dlui profesore Davila, „că ar fi fost suspendat din funcțiunea sa de profesore numai în virtutea unei decisiuni ministeriale”:

Având în vedere că suspensiunea fiind o pedeapsă prevăzută în art. 398 din legea Instrucțiunii Publice, nu poate să fie impusă unui profesore decât în virtutea unei decisiuni a comisiunii profesore de judecată;

Considerând că deși prin faptul suspendării s-au impietat asupra atribuțiilor acestei comisiuni, singura competență de a condamna la o pedeapsă de această natură;

Considerând însă că comisiunea fiind instituită, nu pentru a judeca plângerea dlui Davila, ci acușățiunile aduse contra d-sale, nu se poate ocupa de această împrejurare fără de a trece peste marginile mandatului său, de aceea nici poate lua în considerațiune și nici se poată pronunța asupra acestui punct.

Data și pronunțată în Palatul Universității Iași, astăzi în 10 Ianuariu 1872.

Președinte,
Ștefan Micle

Membrii:

Al. Gheorghiu, G. A. Urechia, Șt. C. Șendrea, Ștef. Emilian

Secretarul Univ. Iași
Șumulean

No 266 s-a legalizat o copie și s-a înaintat Ministeriului cu No 269, din 3 fev. 1872.

No 267 s-a legalizat copia de pe aceasta și s-a trimis d. Davila cu adresa No 268, din 4 februar 1872.

AN-Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, dosar nr. 164/1871, f. 162-173, original.

The Case of Doctor Carol Davila at the University of Iași (1871-1872)

(Abstract)

Keywords: Carol Davila, Faculty of Medicine, Gheorghe Polizu, ethical transgressions, Iași University, Ștefan Micle.

The present study aims to recuperate a prominent personality in the fields of military medicine and social life during the second half of the 19th century: Doctor Carol Davila (1828-1884). Despite his controversial background, he became one of the most important medical reformers in Wallachia. His efforts were essential for the creation of the modern sanitary system, and for the organisation of the Romanian medical education. The success of his initiatives, as well as his intransigence in administrative matters provoked the hostility of some of his colleagues. In late 1871 and early 1872, Carol Davila, at the time a Professor of the University of Bucharest, was subject to an ethical enquiry initiated by Gheorghe Polizu, the first Dean of the Medical Faculty. According to the contemporary legislation, the case of Doctor Davila, a close advisor of the rulers Barbu Știrbei, Alexandru Ioan Cuza and Prince Carol I, was examined by a commission including several professors of the University of Iași, chaired by the Rector, Ștefan Micle. The commission ultimately acquitted Davila.

V. A. Urechia, student la Paris (1855-1857)

Leonidas RADOS*

Argument

Dintre numeroasele caracterizări sintetice care i s-ar putea face lui Vasile Alexandrescu Urechia, în funcție de un domeniu sau altul în care el s-a manifestat, mai importantă este aceea de „om al școlii”. Într-adevăr, cărturarul s-a identificat cu liniile mari ale învățământului și, în general, ale culturii românești începând cu anii '50 ai veacului al XIX-lea. Cu greu putem afla în această perioadă un intelectual mai bine conectat la registrul „învățăturilor”, mai activ, mai energic, mai voluntar decât acest „il bel vecchio”, cum îl numise, odinioară, un gazetar italian¹.

Alături de alți congeneri, Urechia a pus umărul, printr-o implicare impresionantă, la construcția României moderne și a vieții academice de aici. Cu toate acestea, nu a reușit să capteze interesul istoricilor vieții intelectuale românești, cel puțin nu pe măsura rolului jucat în epocă de acest fascinant personaj. Explicația cea mai la îndemână este că, după dispariție, Urechia a avut mai curând parte de acuzatori, decât de apărători în spațiul public. În felul acesta, a ajuns să fie împins într-o zonă cu totul marginală, devenind un personaj aproape nefrecventabil, a cărui operă nu poate oferi mai nimic util generațiilor de după. În fond, chiar în timpul vieții, Urechia a fost ironizat peste măsură, adăugându-i-se nu de puține ori tușa ridicolului. Nu există în istoria literaturii și a științei românești de secol XIX un caracter mai persiflat, de nimeni nu s-a râs cu atâta poftă, nimeni altul nu a inspirat zeflemele și pamflete mai multe și mai virulente, deși viața academică românească cunoștea și atunci trăsături precum vanitatea sau caraghiosul. Pentru cititorul de astăzi este impresionant faptul că, în majoritatea cazurilor, Urechia a primit critica (dacă nu și zeflemeaua) cu seninătatea, fie și aparentă, a celui care poartă pe umeri responsabilitatea unei misiuni „naționale”, închipuită sau nu.

* Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; leorados@yahoo.com.

¹ V. A. Urechia, *Legende române. Viața în trecut. Reminiscențe*, ediția a III-a, București, Editura Librăriei Socec, 1896, p. 394.

Și, totuși, care ar fi cauzele ironiilor, ale spiritelor în diferitele lor forme, căroro le-a căzut victimă V. A. Urechia? Ce anume a generat puhoiul de atacuri pe care le-a atras, parcă magnetizat, eroul acestor rânduri, fără a mă referi aici la loviturile cu adevărat teribile ale vieții, de care a avut parte cu asupra de măsură? Nu este vorba doar de căutarea, ridicolă fără doar și poate, dar nu singulară, a unui nume rezonant care să îi împodobească semnătura (se știe, la un moment dat, el „află” că s-ar trage din familia cronicarului moldav Grigore Ureche, adăugând în consecință la numele de Vasile Alexandrescu și pe acela de Urechia). La acest păcat „genealogic” se adăuga stilul lexical împopoțonat atât în vorbire, cât și în scris, gestică afectată, prețiozitatea și festivismul, dorința de a ieși mereu, dar mereu, în frunte, chiar și atunci când logica bunului simț (academic) ar fi trebuit să-l facă mai reținut.

Urechia este însă departe de a fi un închipuit, un ridicol fără limite, fără logică și fără rațiune, cum a fost prezentat de contemporanii care aveau o istorie comună, chiar dacă ei se numeau Bogdan Petriceicu Hasdeu (dar care „și-a revenit” după dispariția lui Urechia, așternând pe hârtie, la Academie, rânduri emoționante despre amicul și, totodată, inamicul său), Titu Maiorescu, Nicolae Iorga ș.a., sau de criticii de mai târziu. Posteritatea nu a fost defel blândă cu V. A. Urechia, numele său atrăgând, chiar și după moarte, tragicul și absurdul deopotrivă. Bunăoară, potrivit informațiilor oficiale, el odihnește somnul de veci în două cimitire: Eternitatea de la Iași, respectiv Belu de la București. Nu este, chiar dacă așa pare, o sinistă glumă postumă pusă la cale de generațiile secolului XX, un complot al defăimătorilor cărturarului. La mijloc se află doar superficialitatea (dacă nu chiar incompetența) specialiștilor în monumente publice, care l-au confundat pe V. A. Urechia² cu nepotul său, Gheorghe Ureche, ambii decedați în același an, 1901, o teribilă coincidență, e drept. Cel din urmă, cunoscut jurist ieșean, a urmat studii de drept la Torino, unde a fost trimis tocmai de influentul său unchi la 1860, ajungând apoi profesor la Universitatea din Iași și chiar decan al Facultății de Drept³. Mormântul cu pricina se află poziționat în imediata proximitate a capelei cimitirului, dovadă a importanței personajului în epocă, dar piatra tombală este deteriorată, inscripția citindu-se anevoios. Pentru a risipi umbra îndoielilor, menționez că trupul lui V. A. Urechia se află înhumat la cimitirul Belu din București.

V. A. Urechia s-a aflat mereu în centrul proiectelor naționale care apăreau într-o succesiune tot mai rapidă dincolo de jumătatea veacului al XIX-lea.

² Vezi *Lista monumentelor istorice din județul Iași*, la adresa https://djcm.monumenteiasi.ro/pagina.php?v=monumente_lista_2004 (consultată ultima dată la 21.08.2024). Mențiunea referitoare la mormântul cu pricina se regăsește la nr. curent 1623, codul IS-IV-m-B-04352.

³ Asupra personajului, vezi Leonidas Rados, *Bursieri români la Universitatea din Torino în anii 1860. Aproximare neolatină sau oportunitate academică?*, în *Migrații, politici de stat și identități culturale în spațiul românesc și european* (coordonator Victor Spinei), vol. I, *Ipostaze istorice ale mișcărilor de populație și modele identitare etnolingvistice actuale*, editori Flavius Solomon, Alexandru-Laurențiu Cohal și Leonidas Rados, București, Editura Academiei Române, 2019, p. 211-240.

Totodată, a fost un pionier în domeniul culturii, oferind cu asiduitate publicului rezultatele strădaniilor sale variate (poezie, proză, critică literară, teatru, arheologie, etnografie și, nu în ultimul rând, istorie). Mai relevant, atât pentru personaj, cât și pentru epocă, pare faptul că toată această activitate culturală, pe cât de efervescentă, pe atât de voluntară, era pusă într-o paradigmă care viza evoluția civilizației românești și, în ultimă instanță, ceea ce contemporanii numeau atât de clar și precis „propășirea patriei”.

Scrierile literare de care s-a apucat în adolescență, colaborând în presa ieșeană, poartă un parfum aparte și trădează un talent fin, o minte pătrunzătoare și bine ordonată. E drept că în cazul memoriilor sale, scrise în ultima parte a vieții, calitățile acestea slujesc rafinării propriiei imagini. Iată o nouă dovadă a vanității de care a suferit mai mult decât alții și care i-a adus atâtea neazuri! Pe de altă parte, ca istoric, dincolo de acea *Istoria românilor* în 14 volume (București, 1891-1901), de fapt o ediție de documente dezvoltate, cu bune și rele, despre care s-a vorbit mai degrabă critic și asupra căreia nu insistăm aici, îi datorăm mai ales masiva *Istoria școalelor de la 1800-1864* (București, 1892-1901). Lucrarea consistentă, cu cele patru tomuri ale sale, are meritul fundamental de a recupera o serie de surse indispensabile cercetărilor de istoria educației românești. Bunăoară, la informațiile dintre coperti a recurs abundant chiar Nicolae Iorga, cel mai distructiv critic al autorului, mai cu seamă în pregătirea *Istoriei învățământului românesc* (București, Editura Casei Școalelor, 1928), citându-l (doar) pe alocuri.

Voluntarismul dublat de un spirit constructiv l-a adus pe Urechia în proximitatea unor personaje istorice de primă mărime, precum domnitorii Grigore Alexandru Ghica, Alexandru Ioan Cuza și regele Carol I, diverși reprezentanți ai scenei politice și ecleziastice, membri ai elitei intelectuale (Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, Gheorghe Asachi, Melchisedec Ștefănescu, frații Scriban, Radu Rosetti, D. A. Sturdza, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Titu Maiorescu ș.a.) sau academici din „statele înaintate” ale Europei de la acea vreme⁴. Amintesc și faptul că a văzut marile momente ale istoriei românilor desfășurându-se sub ochii săi: Revoluția de la 1848, urcarea pe tronul Moldovei a domnitorului luminat Grigore Alexandru Ghica, luptele pentru Unire, schimbarea accelerată a statului și, pe alocuri, chiar a societății, prin reformele structurale concepute de Mihail Kogălniceanu și Alexandru Ioan Cuza, aducerea lui Carol de Hohenzollern, obținerea Independenței și proclamarea Regatului.

⁴ În vremea sa, V. A. Urechia a fost personajul public cu cea mai bună imagine în lumea neolatină, construind, cu asiduitate și alegeri inspirate, conexiuni variate. În primul rând, cu influenți intelectuali francezi, dar și cu diverși confrăți din Italia și, nu în ultimul rând, Spania. După ce, la 1882, Societatea Etnografică de la Paris a instituit premiul internațional „V. A. Urechia” la propunerea amicului Auguste Lesonéf, guvernul francez i-a conferit ordinul „Legiunea de Onoare” (BAR, Arhiva V. A. Urechia, IX Acte 166), iar Societatea Literară Provensală i-a acordat titlul de *Soci dou Felibrige* (Biblioteca Națională a României, Colecții speciale, fondul Saint Georges, donația dr. V. A. Ureche, PLXIV, f. 12). Precizez faptul că savantul a purtat o neobosită corespondență cu numeroase personalități europene, susținând, în diverse paliere discursive, cauza română.

V. A. Urechia s-a implicat nu doar în viața școlii ori a instituțiilor culturale, ci și în politică, activând ca deputat sau senator alături de fruntașii liberali. Dar pozițiile la care a ținut cel mai mult au fost aceea de director, apoi de ministru interimar și chiar titular la Ministerul Instrucțiunii Publice și a Cultelor (1881-1882), funcții de mare însemnătate în epocă, mai ales că acestea confereau autoritate formală asupra intelectualității, pătură care modela, în definitiv, conștiința contemporanilor, care putea construi sau dărâma efigii.

Departat de a fi genial, V. A. Urechia rămâne un intelectual important, așa spune esențial pentru vremea sa, cu reale calități și bune instincte, un profesor de „învățătură înalte” și un îndrumător cu multă disponibilitate al tinerelor generații. De asemenea, instituții fundamentale ale modernității noastre precum Universitatea, Academia Română, Ateneul, Liga Culturală, să le amintesc doar pe acestea, îi datorează în parte înființarea și funcționarea lor.

Tocmai ținând cont de realitatea poziționării sale în epicentrul vieții academice a celei de-a doua jumătăți de secol XIX, constituie o problemă în sine absența unor studii dedicate educației formale de care a avut parte V. A. Urechia în tinerețe. Paradoxul, dacă îl putem numi așa, se întâlnește, altminteri, la majoritatea personalităților vieții noastre academice, văduvite de cercetări consistente asupra etapei formării lor intelectuale, lucru la care m-am referit cu alte ocazii. Studiul de față intenționează să completeze locurile goale, să interpreteze sub o nouă perspectivă cele cunoscute și acceptate până acum, dar și să rectifice scăpările sau erorile de interpretare ale literaturii de specialitate.

Și pentru că „licențiatul” V. A. Urechia (grad academic asumat de tânăr odată cu revenirea acasă, la 1858, încheind astfel etapa formării pariziene) a fost ținta ironiilor contemporanilor începând cu tema studiilor universitare și a gradului de licențiat în litere, am dedicat acestei probleme un atelier de cercetare, continuând din punctul în care lăsasem chestiunea la 2014 (ediția memoriilor⁵). În acest ultim deceniu, esențial a fost accesul la documentele de arhivă păstrate la Iași și la Paris, precum și la presa de la mijlocul secolului XIX, de unde am extras informații utile. Scrutată din nou, literatura de specialitate, oricum sărăcăcioasă sub acest aspect, nu a produs, nici acum, surprize relevante.

Subliniez că această anchetă istoriografică are în vedere, cu precumpănire, acele elemente care definesc performanța academică a tânărului român în Orașul Lumină, examenele și titlurile obținute. Drept urmare, am lăsat în plan secund celelalte aspecte ale vieții de student, chiar dacă acestea din urmă pot da mai multă culoare unei încercări de recuperare.

Elev la Academia Mihăileană și profesor de pension

Născut în 1834 la Piatra Neamț, ca fiu al clucerului Alexandru Popovici și al Eufrosinei, Vasile și-a început învățăturile în limba franceză, nu în română,

⁵ V. A. Urechia, *Din tainele vieții. Amintiri contemporane*, ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic, note și glosar de Leonidas Rados, Iași, Editura Polirom, 2014.

dar nici în limba greacă precum frații săi mai mari. Primele lecții le-a luat de la Dimitrie Xenopol, pe atunci aflat în Piatra Neamț. Apoi a fost înscris de mama sa în pensionul elvețianului Ballif, la moșia de la Oșlobeni, unde a rămas trei ani, învățând bine limba franceză, lucru care-i va folosi mult în viață. Trimis apoi la Iași, însoțit de învățătorul Costache Nanu, studiază o vreme cu acesta, pentru a se vedea admis, ca intern (în Internat), la Academia Mihăileană, după ce directorul i-a schimbat numele din Popovici în Alexandrescu. Aici i-a avut „conșcolari”, cum notează el însuși în memorii, pe unii juni care, ca și el, aveau să studieze în străinătate și să ajungă celebri, precum Nicolae Culianu, viitorul rector, vreme de aproape două decenii, al Universității din Iași, Gheorghe Mârzescu, Alexandru Peiu, Gheorghe Apostoleanu ș.a. Carte a învățat, printre alții, de la Ioan Albineț, Dimitrie Stoica, părintele catihet Ion Ionescu, Dimitrie Lăzărescu și Ion Stavrat, personaje remarcabile ale învățământului ieșean, de care își aducea aminte cu evidentă plăcere⁶. Nu a putut uita nici examenele solemne de la Academie „înainte de 1848”, mai ales că la un asemenea prilej, ne povestește chiar Urechia, domnitorul Mihail Sturdza, mulțumit de prestația sa, „nu mai așteptă ziua premiilor și îmi puse în mână un ceasornic de argint”⁷, dovadă că junele se afla printre cei mai silitori școlari⁸. Fără a insista, adaug faptul că s-a păstrat și o condică a bibliotecii personale a junelui Vasile Alexandrescu, conținând 79 de titluri (beletristică, istorie, religie, mitologie ș.a.), care ne oferă bune indicii asupra lecturilor acestuia⁹.

Cum Academia Mihăileană a încetat să mai existe între 1848 și 1851, fiind o vreme înlocuită cu școala condusă de Malgouverne, junele a reluat învățătura în clasele superioare abia după ce a petrecut câțiva ani ca mărunț funcționar al statului. Pentru carte ajunsese în audiență la vodă, introdus de Mihail Kogălniceanu: „[...] ți-am adus un jeluitor, pasere rară. Nu cere slujbă, ci școală unde să învețe”¹⁰. Se cuvine notat faptul că la redeschiderea Academiei și a Internatului, în 1851, Vasile Alexandrescu a reușit să capete și o slujbă de pedagog care i-a permis o oarecare independență financiară, dar l-a și băgat în necazuri. Intrase în conflict cu directorul Iosif Patriciu, profesorul venit de peste munți, care l-a și demis în cele din urmă. Ce se întâmplase, de fapt?

Iritat de faptul că ardeleanul, un adept al curentului latinizant, îi returna rapoartele cerând ca acestea să fie scrise „în românește”¹¹, adică în manieră

⁶ *Ibidem*, p. 18-20.

⁷ *Ibidem*, p. 21.

⁸ Arhivele nu păstrează această informație, așa că se recomandă a fi luată cu rezerva firească. Cu privire la examenele de vară (mai importante decât cele de iarnă) și la ceremonia împărțirii premiilor pe anul 1845, când credem că ar fi putut avea loc întâmplarea povestită de Urechia, vezi AN-Iași, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice Moldova (mai jos: MCIP Moldova), dosar 26/1845, „Examenale sfârșitului de an 1845”, f. 55 și 127. De asemenea, pentru anul 1847 se pot consulta dosarele 15 și 16/1847, „Examenale anuale publice”, *passim*.

⁹ Anișoara Popa, V. A. Urechia, *istoric*, vol. I, Galați, Editura Fundației Academice Danubius, 2001, p. 22.

¹⁰ V. A. Urechia, *Din tainele vieții*, p. 32.

¹¹ *Ibidem*, p. 34.

etimologizantă, care le părea moldovenilor artificială și fandosită la vremea aceea, tânărul pedagog/elev s-a plâns, la 7 iulie 1852, Departamentului Cultului și Învățăturilor Publice, acuzând modul discreționar de conducere și abuzurile lui Patriciu îndreptate împotriva sa și a celorlalți profesori¹². La rândul său, directorul pune în discuție comportamentul necuviincios al suplicantului Vasile Alexandrescu, pe care îl descria drept „un tânăr plin de aroganțe și abătut de la împlinirea datoriilor ce-l privesc”¹³. Directorul a reușit îndepărtarea junelui din funcția de pedagog, însă doar pentru a fi, peste scurtă vreme, el însuși demis de Departament – ironia sorții – pe motiv că „nu răspundea la demnitatea de director”¹⁴.

Se vede că pierderea slujbei de pedagog l-a afectat serios pe junele studios care, atent la imaginea sa, avea încă de pe atunci o bună doză de vanitate dublată de un profund patriotism local, care și-a avut rolul său în această dramoletă. Ambiționându-se să nu-i rămână dator lui Iosif Patriciu, tânărul a trimis la gazetă un pamflet savuros (*Un vis*), pe gustul publicul ieșean cultivat, în care îi ridiculiza pe adepții curentului latinist și limba nefirească promovată *ex cathedra* de aceștia¹⁵.

La acea vreme era deja un autor publicat, cu o bună prezență în periodicele ieșene. *Mozaicului literar* și *Grindei de aur* (1851) li s-au adăugat alte lucrări, adunate în 1854 într-un mic volum de 112 pagini¹⁶. Persoană publică, într-un fel, tânărul a ajuns să predea, în așteptarea unui destin mai bun, la pensiunile de fete din capitala moldavă, unde și-a descoperit, o declară el însuși peste ani, și pasiunea pentru sexul frumos care l-a însoțit până la senectute și pentru care a și fost ironizat îndeajuns în epocă.

„Visul cel mai scump și dulce”: studiile în străinătate

Dar Vasile Alexandrescu dorea mai mult de la viață. Visul său era să învețe în străinătate, la una dintre marile școli europene, de unde să revină cu instrumentele necesare unei cariere de succes și cu perspectiva intrării în rândul elitelor. Și visul nu era doar al său, firește, ci al tuturor tinerilor „cu aplecare la învățătură”, conștienți că pot reuși doar prin forța propriei inteligențe și a unei instrucții temeinice în Europa.

În amintiri, Urechia trasează o legătură cauzală între dorința-i fierbinte de a studia în străinătate și flăcările amorului. *A ajunge, a deveni*, așa cum îi dictase stăpâna inimii sale („domnișoara R.R.”), se putea realiza într-un singur

¹² AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 15/1848, f. 317-318 și 320. Vezi și Maria Rados, *Inspekția școlară în Moldova la începuturile învățământului public: genealogie instituțională, practici, protagoniști*, teză de doctorat la Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade”, 2023, p. 282.

¹³ AN-Iași, Comitetul Central de Inspekțiune Școlară, dosar 13/1852, f. 38 și 83.

¹⁴ Maria Rados, *op. cit.*, p. 283.

¹⁵ Nu insist aici asupra acestor amănunte; dezvolt subiectul într-un studiu aflat în lucru și dedicat curentului etimologizant și exceselor latiniste din Moldova mijlocului de secol XIX.

¹⁶ B-le Alissandresco, *Mozaicu de novelle, cugetări, piesse și poesii*, Iassy, Buciumul român, 1854.

mod pentru tânărul lipsit de avere și de un nume rezonant: prin terminarea „cursului învățăturilor” și obținerea unei diplome academice (neapărat în străinătate), care să-l propulseze în elita socială și să-i deschidă orizonturi altminteri închise celor ca el. Răvașul acelei tinere de 16 ani, nepoata unui influent episcop, conținând cuvintele cu încărcătură simbolică „lucrează, ajunge, te aștept”, a avut, desigur, rolul de a-l mobiliza pe primăvăratecul profesor de pension, de a-i întări acestuia determinarea de a studia în Franța, „visul cel mai scump și dulce”, cum afirma memorialistul altundeva. Nu putem ști cât din relatarea lui Urechia este adevărată și cât putem pune pe seama talentului său scriitoricesc. Cu certitudine, cum am semnalat mai sus, plecarea la studii în străinătate (și, mai ales, la Paris) era un subiect extrem de actual în discuțiile junimii studioase de la Academie, dar și de la diversele pensioane private.

Se știe că statul moldovean pune la dispoziția junilor harnici la învățătură și „cu purtări alese” un mic număr de burse, care varia în funcție de disponibilitățile financiare de moment, dar și de influența părinților. În epocă exista precedentul fiilor lui Costache Negruzzi (Iacob și Leon), cu o foarte bună situație materială, care au adăstat la studii în Europa pe spesele statului moldovean mai bine de un deceniu. La finalul acestei lungi perioade, doar Iacob Negruzzi s-a întors cu un titlu academic (doctor în drept); fratele său, Leon, după ce a oscilat între studii de medicină, de drept și de filosofie la Berlin și Viena, a revenit acasă fără diplomă universitară.

Cu certitudine, V. A. Urechia a încercat obținerea unui asemenea stipendiu guvernamental, mai ales că se număra printre elevii merituoși, fără a reuși, însă. E drept, arhivele nu păstrează o solicitare formală (cel puțin eu nu am văzut-o), dar, pe de altă parte, nu toate aceste mărturii au supraviețuit până astăzi. În general, cu unele variațiuni de la an la an, în fondurile arhivistice găsim *cu deosebire* cererile aprobate, care intrau altminteri, din rațiuni administrativ-contabile, în dosarele junilor finanțați de stat să studieze la universități sau școli din străinătate.

Dacă eroul acestor pagini a eșuat, alții au fost mai norocoși. În toamna lui 1855, anul în care V. A. Urechia a luat calea Franței, se aprobaseră chiar mai multe stipendii decât de obicei. Bunăoară, Gheorghe Mârzescu, Nicolae Culianu și Grigore Melidon erau trimiși de guvern la Universitatea din Paris¹⁷, în vreme ce Alexandru Peiu¹⁸ și Costache Vasiliu¹⁹ părăseau Iașul cu aceeași destinație, dar pentru a studia științele militare. De asemenea, alți trei juni (Nicolae Afenduli, Teodor Stamati²⁰ și Nicolae Dunca) s-au îndreptat spre spațiul de cultură germană,

¹⁷ AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 12/1855, „Subvenția ce se dă tinerilor Mârzescu și Melidon și Culiano trimiși la studii în Universitatea din Paris”, *passim*.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 4/1855, „Subvenția acordată tânărului A. Peiu pentru a merge la Paris să studieze arta militară 1855-1858”, *passim*.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 49/1855, „Subvenția dată tânărului Vasiliu ce studiază arta militară la Paris”, *passim*.

²⁰ *Ibidem*, dosar 15/1855, „Subvenția dată tinerilor Stamati, Afenduli și Dunca, trimiși la învățătură în școalele militare și civile din Viena”, f. 46.

la Viena²¹. Dintre aceștia opt, mai cunoscuți cititorilor sunt primii doi, deveniți, la întoarcerea acasă, profesori ai Universității din Iași. Oricum, nu pot exclude posibilitatea ca tocmai trimiterea ultimilor trei tineri la Viena „în conta casei școalelor”, ei beneficiind – o arată documentele – de intervenții și propteli înalte, să fi zădărnicit șansele de succes ale viitorului cărturar²². La fel de bine, nici relația lui tensionată cu intelectualii „etimologiști” nu a fost în măsură a-i oferi auspicii mai bune, câtă vreme inspectorul general al școalelor era nimeni altul decât ardeleanul August Treboniu Laurian, vârful de lance al curentului latinist din Moldova.

Și totuși, Urechia a avut șansa lui, care a apărut aproape de nicăieri, o fericită coincidență pe care i-a hărăzit-o destinul. În ianuarie 1855, era secretar de redacție al reapărutei (după o suspendare de doi ani) gazete „Zimbrul” din Iași, scoasă de Alexandru Fotino, Teodor Codrescu și Dimitrie Gusti. În nota primului număr se preciza că „toate scrisorile și împărtășirile atingătoare de redacție se vor adresa la secretariul ei D. B. Alesandresco în cantora jurnalului din ulița Baston, unde este și tipografia *Buciumului român*”²³. Așadar, dacă luăm în considerare și orele predate la pensioane, al nostru Basile Alexandresco avea asigurată subzistența și își făcuse chiar intrarea în mediul cultivat al capitalei.

Între timp, la întâlnirile ocazionale ale câtorva intelectuali ieșeni, apăruse o idee înaintată pentru condițiile de atunci: înființarea unei asociații „moralo-științifice” menită a acorda burse tinerilor fără posibilități materiale, dar care, înzestrați cu hărnicie și inteligență, intenționau să-și continue studiile în străinătate, pentru a fi, la întoarcere, utili patriei lor. Aceste discuții s-au derulat în 1854, iar în anul următor, în urma parcurgerii unui complex traseu birocratic, a fost înființată *Societatea pentru încurajarea tinerilor la învățătură*²⁴. Inițiativa i-a aparținut cunoscutului medic Anastasie Fătu, care beneficiase în tinerețe de sprijinul autorităților moldave pentru a urma studii de drept la Viena și de medicină la Paris. Lui i s-au alăturat mai mulți entuziaști, printre care Scarlat Vârnăv, Dimitrie Ralet, Teodor Codrescu, Zaharia Columb și mulți alții.

Pentru a marca momentul înființării, sala mare a Academiei Mihăilene din Iași a găzduit, la 3 iulie 1855, o ceremonie solemnă, discursul inaugural fiind

²¹ *Ibidem, passim*.

²² Tratatamentul special de care au beneficiat cei trei juri „de familie” se vede și în faptul că li se eliberau periodic subvențiile (la trei sau la șase luni) cu „încuviințare”, deși nu trimiseseră Departamentului Cultului și Învățăturilor Publice necesarele atestate care să probeze progresul studiilor nici la un an și jumătate de la instalarea lor (*ibidem*, f. 43, nota Departamentului din 9 martie 1857). Absența adevărurilor, deși menționată în documentul la care ne referim, este totuși infirmată de prezența în dosar a trei certificate emise în toamna anului 1856 de autoritățile școlare vieneze (*ibidem*, f. 49, 50, 53). Se prea poate ca acestea să fi fost trimise cu întârziere.

²³ „Zimbrul”, anul III, nr. 1 din 16 ianuarie 1855, p. 2.

²⁴ La Conferința Anuală a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, ediția a V-a (Iași, 29 mai – 1 iunie 2024), am prezentat începuturile și activitatea acestei asociații filantropice și patriotice care a avut un rol important în susținerea educației și, în definitiv, a progresului Moldovei acelei vremi: *Filantropi și studioși în Moldova mijlocului de secol XIX: înființarea și activitatea „Societății pentru încurajarea tinerilor la învățătură”*. Un studiu pe această temă se află în lucru și va fi publicat curând.

rostit de Anastasie Fătu²⁵. Mai precizez faptul că, potrivit actelor asociației, stipendiile aveau să fie plătite din cotizațiile membrilor și depunerile altor binefăcători, căci fenomenul filantropismului se afla în plină expansiune, cu bune exemple de imitat în realitățile din Grecia, dar și din Europa.

Primul stipendist al societății a fost tocmai V. A. Urechia, un fost elev și pacient al medicului Anastasie Fătu, apropiat de gruparea literară care îi reunea pe Vasile Alecsandri, Teodor Codrescu, Costache Negruzzi și Mihail Kogălniceanu. Vorbind despre primele sale publicații literare, *Coliba Măriucăi* și *Vornicul Baptiste Veleli*, apărute de asemenea în „Zimbrul”, Urechia își aducea aminte că „aceste lucrări de debut, de acum 50 de ani, m-au recomandat atențiunii lui Anastasie Fătu, înființatorul *Societății pentru încurajarea tinerilor la învățătură*”²⁶. Având sprijinul colegilor săi de la gazetă, Dimitrie Gusti și Teodor Codrescu, mădulare ale societății, Urechia a fost examinat „destul de binevoitor”, cum notează chiar el, de Anastasie Fătu²⁷. Așa a obținut bursa de 80 de galbeni anual (cifra îi aparține), pentru a studia doi ani literatura la Paris și pentru a reveni cu o licență, un grad academic onorabil, care să-i modeleze destinul și să-l propulseze spre vârful ierarhiei sociale, acolo unde se afla deja juna de care se îndrăgostise.

Colecțiile Bibliotecii Academiei Române păstrează două documente inedite care, adăugate epistolelor de la Paris ale lui V. A. Urechia către Gheorghe Sion²⁸, întregesc tabloul desenat de fostul student. În primul rând, un act emis la Iași în 31 iulie 1855, prin care profesorii Gh. Platon și Gh. Giușcă, în calitate de asesori ai Societății amintite mai sus, recomandau ca tinerilor Vasile Alexandrescu (și nu Vasile Alexandru, cum indică fișa bibliotecii²⁹) și Alexandru Peiu să li se acorde „și din partea societății” câte o jumătate de bursă pentru a se perfecționa „în vreo specialitate de științe la vreuna din universitățile străine”³⁰. Pasajul trebuie interpretat în sensul că tinerii ceruseră deja autorităților scolastice finanțarea studiilor în străinătate, cu mari șanse de reușită, iar din partea Societății aveau să primească acest ajutor, independent de subvenția guvernului³¹.

În al doilea rând, o adresă din 4 septembrie 1855 a secretarului Teodor Codrescu către casierul Societății, Dimitrie Meleghe, prin care spătarul era rugat să slobozească tânărului Vasile Alexandrescu, pregătit să plece la Paris „spre a studia literatura și cursul filosofiei”, suma de 30 de galbeni, reprezentând contravaloarea

²⁵ „Zimbrul”, nr. 137 din 5 iulie 1855.

²⁶ V. A. Urechia, *Din tainele vieții*, p. 52.

²⁷ *Ibidem*, p. 53.

²⁸ Ștefan Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, Tipografia Pallas, 1939, p. 269-294.

²⁹ Fișa induce în eroare cititorii, căci, dincolo de confuzia de nume (care se repetă și la alte cote), anticipează și anunță Parisul drept destinație de studii a celor doi juni, identificare ce nu apare în cuprinsul acestui document.

³⁰ Alexandru Peiu a obținut un stipendiu de la guvern, cum am arătat mai sus, așa că se impunea o corecție în dreptul bursei junelui Alexandrescu.

³¹ Surprinzător este faptul că arhivele păstrează cererea adresată Societății de Alexandru Peiu, la 24 august 1855 (BAR, Arhiva Anastasie Fătu, III b, MCLIX/157), dar nu și pe aceea a lui Urechia, în condițiile în care doar cel din urmă a primit subvenția.

bursei pe primul semestru, plus alți 20 pentru cheltuielile drumului spre capitala Franței. Aflăm de aici, textual, că „agiutorul bănesc” aprobat tânărului urma să se ridice la suma de 60 de galbeni pe an³². Fără îndoială, la acea dată încă se spera ca junele să beneficieze și de sprijinul guvernului, lucru care nu s-a concretizat, de unde și ulterioara creștere a cuantumului bursei oferite de Societate.

Așadar, adăugând acestor sume propriile sale economii și puținul pe care i-l lăsase părintele său prin testament, tânărul de 21 de ani și jumătate a luat calea Franței, decis să reușească în viață. A plecat în prima parte a lunii septembrie 1855, așa că în octombrie trebuie să fi ajuns la destinație; în noiembrie trimitea deja „Zimbrului” corespondențele sale din Paris³³. Drumul spre capitala franceză este admirabil prezentat de protagonist în lucrarea lui autobiografică³⁴, iar aceste povești așternute cu har pe hârtie fac deja deliciul cititorilor. De aceea, amintesc aici doar traseul urmat de învățăcel. Două erau, la vremea aceea, rutele principale din Iași către Paris: una – cu diligența spre Galați, de unde călătorul se îmbarca pe una dintre navele fluviale spre Viena, continuând mai departe spre destinație cu trenul; alta – cu diligența („cu harabagiul jidan”, cum scrie memorialistul) de la Iași la Cernăuți (prin Botoșani), Lemberg, Cracovia, Viena, și mai departe cu trenul. Urechia a ales a doua variantă, ceva mai economică, deoarece finanțatorii nu fuseseră tocmai darnici cu el. Drept dovadă, bursierilor din casa școalelor li se acordau sume considerabil mai mari pentru transport, guvernul fiind generos comparativ cu Societatea înființată de Anastasie Fătu, alimentată din fonduri private. Lui Alexandru Peiu, trimis la Paris la finalul anului 1855 pentru studii militare, guvernul îi aprobase, pe lângă bursa de 180 de galbeni pe an, alți 33 de galbeni pentru „cheltuiala drumului”³⁵.

După sosirea la destinație, tânărul s-a instalat pe rue Neuve de l'Université, în hotelul lui Pére Lorient, unde locuiseră înainte Vasile Alecsandri și Mihail Kogălniceanu. S-a mutat apoi pe rue la Harpe, binecunoscuta stradă din Cartierul Latin, dar a trebuit să-și caute alt adăpost în primăvara anului 1856, probabil în contextul lucrărilor pentru amenajarea Bulevardului Saint-Michel căci, notează el într-o scrisoare către poetul Gheorghe Sion, „ulița [...] s-a dat mai toată jos”. Așa că s-a mutat pe rue Racine no 2, Hôtel des étrangers³⁶.

La nici un an după sosirea la Paris, tânărul Vasile Alexandrescu s-a decis să se prezinte la examenul de bacalaureat, chiar dacă o convenție bilaterală recunoștea cursul secundar absolvit în țară și dădea dreptul junilor români să se înscrie la Universitate fără a mai trece prin chinurile unui foarte dificil examen. Bacalaureatul rămânea însă obligatoriu pentru francezii care doreau să urmeze studii superioare³⁷.

³² *Ibidem*, MCLIX/158.

³³ Vezi rubrica *Correspondența particulară a Zimbrului*, „Zimbrul”, anul III, nr. 253 din 28 noiembrie 1855, p. 1009-1010, și nr. 256 din 1 decembrie 1855, p. 1022-1023. Semnează Vasile Alesandrescu.

³⁴ V. A. Urechia, *Din tainele vieții*, p. 53-58.

³⁵ AN-Iași, fond MCIP Moldova, dosar 4/1855, f. 7 și 13.

³⁶ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 286-288 (scrisoarea din 6 mai 1856, Paris).

³⁷ S-a scris mult, uneori prea general, alteori repetitiv sau contradictoriu, despre bacalaureatul francez din secolul XIX. Câteva date esențiale vezi la Philippe Marchand, *Un chantier à*

În memoriile sale, Urechia afirmă că, atunci când ajunsese la Paris, perioada înmatriculărilor se încheiase, așa că nu putea decât să aștepte toamna anului 1856 pentru a deveni student „ordinar”, cu drepturi și cu obligații formale. Nu este exclus să fi ajuns la vreme, dar să fi ezitat, simțindu-se încă nepregătit pentru acel mediu academic riguros și foarte competitiv. Bunăoară, în prima scrisoare pe care i-o adresa lui Gheorghe Sion după instalarea la Paris, tânărul vorbea despre „ocupațiunile” și „anevoiențele” pe care trebuie să le depășească pentru „a urma cu succes cursurile de litere de la Sorbona”. Și tot acolo se referă la intenția de a trece, până în luna aprilie (1856), bacalaureatul în litere, considerând că pregătirea acestui examen îi va acoperi „multele lacune” pe care le acumulase acasă „din cauza neregulei Academiei noastre” și îi va ușura, în fapt, viața de student³⁸.

În mod cert, bursa i s-a mărit treptat, prima oară poate chiar ca rezultat al reușitei la bacalaureat. La 20 august 1856, Teodor Codrescu, colegul de ziaristică de la Iași și membru al Societății, adevărea faptul că ridicase de la casierie suma de 50 de galbeni pentru a-i trimite tânărului Alexandrescu la Paris „pensia pe semestrul I al anului al doilea”³⁹. Așadar, cuantumul ar fi fost de 100 de galbeni pe an, tot insuficient față de nevoile reale. Fără a preciza sursa informației sale, Vistian Goia nota că Urechia beneficia de o „destul de mică” bursă de 120 de galbeni pe lună⁴⁰. O cifră nicidecum mică, ci exagerată, aici strecurându-se, nebăgată de seamă, o eroare a exegetului, care va fi voit să scrie 120 de galbeni pe an. Să adaug faptul că niciodată bursierii români din secolul XIX nu se arătau mulțumiți de valoarea stipendiului primit; mai mult chiar, în corespondența cu autoritățile române se plângeau mereu că banii din țară ajung cu mare întârziere, că abia trăiesc de la o lună la alta, că acumulează datorii pentru care riscă detenția etc. Chiar eroul acestor rânduri îl rugase pe Gheorghe Sion în primăvara lui 1856, cu o disperare parte adevărată, parte simulată, să-l convingă pe Teodor Codrescu „a-mi trimite paralele căci mi-am pus ornicul amanet de mănânc și n-am cu ce plăti esamenenele”⁴¹. Se referea, firește, la bursa oferită de *Societatea pentru încurajarea tinerilor la învățătură* și la taxele pentru examenul de bacalaureat. Peste câteva luni, cocoșat de „greutățile traiului și de spesele studiilor literare”,

ouvrir: *l'histoire du baccalauréat, 1808-1940*, în *L'examen. Évaluer, sélectionner, certifier, XVIe-XXe siècles*, sous la direction de Bruno Belhoste, număr tematic din „Histoire de l'éducation”, nr. 94, mai 2002, p. 201-208 (<https://journals.openedition.org/histoire-education/819>, accesat la 20.09.2024). Iar pentru valențele examenului ca instituție socială (tipologie, probe, verdict), vezi în cuprinsul aceluiași număr tematic studiul lui Bruno Belhoste, *L'Examen. Une institution sociale*, p. 5-15 (<https://journals.openedition.org/histoire-education/813>, accesat la 20.09.2024). De asemenea, vezi Henri Berguin, *Le Baccalauréat*, în „Revue de Deux Mondes”, iulie 1965, p. 3-24 (<https://www.revuedesdeuxmondes.fr/article-revue/la-reforme-du-baccalauréat-2/>, accesat la 15.09.2024). În schimb, cititorul câștigă numai vorbe parcurgând studiul semnat de Samira Elatia, *The Baccalauréat Exam in France: History, Merit, and Passing*, în „Contemporary French Civilization”, Liverpool University Press, 2004, vol. 28, nr. 1, p. 111-120.

³⁸ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 270 (scrisoarea din 22 ianuarie 1856).

³⁹ BAR, Arhiva Anastasie Fătu, I Acte 190.

⁴⁰ Vistian Goia, V. A. Urechia, București, Editura Minerva, 1979, p. 23.

⁴¹ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 277 (scrisoarea din 22 martie 1856).

se declara „mângâiat” doar de faptul că bursierii trimiși de guvern se găsesc la fel de strămtorați ca el și „mă ajung pe toată ziua”. Măcar își recunoștea păcatul de a găsi confort în necazul celorlalți: „ce vreți, așa e natura, biata noastră natură”⁴².

Cum o dovedesc piesele epistolare, V. A. Urechia primea sume mici sau modice de bani și de la amicii săi sau de la alți filantropi, inclusiv pentru rolul jucat în cadrul comitetului de propagandă român, unde îndeplinea funcția de secretar, alături de C. A. Rosetti și de Alexandru Romalo. De la Gheorghe Sion căpătase în două-trei rânduri câțiva galbeni, apoi chiar o „anuală și generoasă ajutorință de 20 #”⁴³, ceea ce trebuie să fi însemnat foarte mult pentru junele risipit între studii, nevoile traiului zilnic și eforturile depuse cu asupra de măsură pentru cauza unionistă. Mai mult chiar, depășind toate așteptările studiosului față de care nu avea nicio datorie, Sion îi mijlocise suportul financiar al unei „dame”, ceea ce l-a făcut pe beneficiar să se declare reconciliat cu „secsul” feminin, pe care-l bănuise anterior de lipsa patriotismului⁴⁴.

Până la 14 iulie 1857, *Societatea pentru încurajarea tinerilor la învățătură* cheltuisese cu studiile lui Vasile Alexandrescu suma de 9.250 de lei (250 de galbeni, potrivit cursului de 37 de lei pentru un galben)⁴⁵, lucru care arată că, într-adevăr, subvenția acestuia nu rămăsese la nivelul de 60 de galbeni, cât i se aprobaseră inițial, ci se dublase aproape între timp.

Cum se va vedea mai jos, Urechia are propria variantă despre etapa studiilor la Paris și mai cu seamă despre reușitele sale academice. În memorii, apelează la tot soiul de subterfugii și exprimări evazive, pentru a nu oferi cititorilor informații precise, verificabile. Mai mult, își conturează o imagine de studios eminent, care ar fi reputat un succes deosebit la bacalaureat, construcție în dezacord cu documentele păstrate în arhive. Pentru o lectură mai facilă și o înțelegere adecvată a argumentației, am aranjat informațiile și analizele pe două paliere distincte: varianta memorialistică, susținută de eroul acestor rânduri, și varianta probată de documentele pe care le-am adunat de-a lungul ultimului deceniu.

Narativul Urechia: „în aplauzele întregului auditor”

Fostul student la Paris ne spune că, după o pregătire de câteva luni cu profesorul de jurisprudență Émile Acollass⁴⁶, reușea să treacă la 18 august 1856 bacalaureatul în litere, cu un rezultat excelent și câștigând o faimă nemaivăzută

⁴² *Ibidem*, p. 292 (scrisoarea din 9 noiembrie 1856, Paris). Într-adevăr, într-o adresă din 5 iunie 1856 către Departament, bursierii moldoveni Culianu, Mărzescu, Peiu, Melidon și Vasiliu se plâneau că „mijloacele” nu le ajung nici măcar pentru traiul de bază, că stipendiștii din Țara Românească au parte de burse mai mari (deși sunt pe „aceleași bănci” și „câtre tot același scop țintesc”), așa că solicitau creșterea burselor (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 5/1850, f. 108).

⁴³ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 292.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 286 (scrisoarea din 10 aprilie 1856, Paris).

⁴⁵ BAR, Arhiva Anastasie Fătu, III B, MCLIX 161 (*Relație de starea societății de încurajare a tinerimei române la învățătură, 14 iulie 1857*, Iași, Tipografia Buciumului român, p. 14).

⁴⁶ Destinul a făcut ca Acollass să devină o constantă în viața lui Urechia, așa cum povestește memorialistul în paginile sale (V. A. Urechia, *Din tainele vieții*, vezi *Studiu introductiv*, p. VIII, nota 2).

printre studenți⁴⁷. Apoi s-a înscris cu acte în regulă (ca student înmatriculat) la Facultatea de Litere, ale cărei cursuri începuse a le audia încă de la sosirea sa⁴⁸.

Bursa oferită de *Societatea pentru încurajarea tinerilor români la învățătură*, chiar adăugată propriilor resurse și micilor sume primite de la amici, nu putea susține cheltuielile considerabile ale șederii unui student în Orașul Lumină. Tânărul a cârpit, așa cum a putut, găurile pungii: i-a mentorat pe fiii unui anume Sturdza (nu știm care) aflați la studii în liceul Louis le Grand, a cules o carte a lui Dimitrie Ralet, a publicat articole unioniste în presa pariziană, a dat lecții de limbă română principelui Napoleon, propus de unele cercuri, ne spune memorialistul, pentru a deveni „regele” Principatelor⁴⁹.

Iată un pasaj elocvent pentru versiunea prezentată cititorilor de V. A. Urechia, cu privire la examenul de bacalaureat la care se înscrisese, notează el, mai mult pentru a-și verifica bruma de cunoștințe obținute în țară, căci, odată plătită taxa, s-ar fi putut înscrie la cursurile pentru licență și fără a trece prin focurile complicatelor probe:

Pe lângă ocupațiunile mele de jurnalist și de agent politic a lui C. A. Rosetti, nu neglijam studiile. Urmam în același timp cursurile literare de la Sorbona și pregăteam examenul de bacalaureat cu amicul meu Acollass.

La 18 august 1856 mă prezintai la acel examen.

În aceeași serie cu mine se afla un singur român, d-l Cœur Aslan. Ca profesor veghetor la proba în scris, avurăm pe junele, pe atunci profesor de filosofie, d. Charles Lévêque. Examinați riguros de avem sau nu cărți sau manuscripte cu noi, furăm introduși și așezați la distanță unul de altul în amfiteatru. Aveam de făcut două lucrări în scris. O versiune de vreo sută de versuri latine și o compozițiune filozofică. La aceasta din urmă ni se dete de subiect: *contrastele*. Două din trei părți din candidați își luară dicționarele și ieșiră, după ce unii moțăiră zadarnic condeiul între buze. Eu citisem cu câteva zile mai înainte, împreună cu Acollass, tratatul lui Aulo-Gelu, în care tocmai mă izbise frumoasele sale teorii asupra contrastelor. Atât îmi plăcuse lucrarea latină, că știam pe din afară pasajii din ea.

Grație acestei împrejurări și a posesiunii, destul de bună, a limbei franceze, compozițiunea mea fu găsită de juriu cea mai bună din toate. Versurile care începeau cu: „Est dea majestas quae mundum regit” încă ieși din cele mai bune, cu toate că astăzi un tânăr coleg universitar găsește că nu știu latinește, tocmai pentru că el n-a făcut probele mele în această limbă.

Din cauza excelentelor mele lucrări, din întreaga serie de 25 de candidați nu furăm admiși la oral decât 7, între care nu și dragul meu compatriot.

Studenții francezi cari aflaseră că eu eram de vină că mulți căzuseră, comparându-li-se lucrările cu ale mele, mă înjurau prin toate colțurile, pe când compatrioții mei Mărzescu, Peiu, Dabija, frații Fălcoieni și frații Petrești etc. mă felicitau, se declarau gata să asiste la proba orală.

⁴⁷ Proba scrisă s-a păstrat și poate fi consultată. BAR, Arhiva V. A. Urechia, IX bis Acte 169 (1841-1900), f. 7-9.

⁴⁸ Se păstrează trei inscripțiuni de la Facultatea de Litere, eliberate la 12 noiembrie 1856, 14 ianuarie și 9 aprilie 1857 (*ibidem*, f. 6 v.).

⁴⁹ V. A. Urechia, *Din tainele vieții*, vezi *Studiu introductiv*, p. IX.

În fine, urma proba orală, unde a avut și o discuție mai aprinsă cu unul dintre examinatori.

Dezaprobat, prin șoaptă la ureche de colegii săi, excentricul profesor mă examinează asupra domniei lui Ludovic al XIV-lea un timp încincit de ce-i da drept legea. Noroc că posedam bine materia, așa că silit fu să-mi dea bilă albă, la aplauzele întregului auditor.

Celelalte materii le trecui de asemenea cu succes. La limba latină am recitat din memorie aproape jumătate din cântul al IV-lea din *Eneida*. La limba elenă m-a ajutat mult pronunția grecească, care începea a fi la modă, în opozițiune cu cea erasmică. Numai la matematică emoțiunea mi-a fost mai mare, căci, din cauza schimbărilor de program la liceu, nu prea eram tare în geometrie. Totuși, când profesorul văzu notele excelente de la materiile literare, nu-mi refuză o notă mai superioară decât cea de trecere.

Proclamat *admis*, tinerimea franceză m-a luat la ieșire din emiciclu pe sus în triumf, pentru că o răzbunaser de cârcotașul profesor, și m-am dus însoțit de români într-o gargotă din vecinătate, unde toți îmi oferiră un pahar cu vin (căci bere nu beam, cum continuu de a nu bea). Până în seară se delungi petrecerea mai mult cu apă rece.

Din acea zi, eram un student cunoscut în cartierul latin.

Din descrierea realizată în pasajul de mai sus, dar și în alte surse epistolare, pare că principala activitate a lui Urechia la Paris a fost cea politică/națională (obținerea sprijinului francez pentru cauza românilor) și abia apoi a acordat timp și atenție învățăturii. Oricum, i-a avut drept profesori pe „admirabili” Henry Patin, Saint-Marc Girardin, Émile Egger, Charles Lévêque, Charles Benoît Hase, de la care a învățat filosofie, gramatică comparată, limbă latină, istorie bizantină, practica discursului, tehnici de cercetare a vechilor cronici și documentelor de arhivă etc.⁵⁰

După reușita la bacalaureat și-ar fi continuat studiile, finalizate printr-o licență. Despre cel din urmă grad academic Urechia vorbește puțin, ba chiar evită cu mare grijă folosirea termenului licență/licențiat, preferând alții, cvasi-generalii. Se și căsătorise la Paris – un caz rarisim printre studenții români –, în vara anului 1857, cu Francisca (alintată Pachita) del Plano, fiica unui reputat medic al Curții Regale spaniole, mergând apoi la Madrid să-și cunoască socrii. Lucrurile se aranjaseră în direcția dorită, considera el peste ani, notând: „Eram deplin fericit. Plecam din Paris cu oarecare succese școlare, eram însurat cu o madrilenă în vază, aveam să văd Spania”⁵¹.

Prin familia soției a intrat în contact cu elita intelectuală a capitalei spaniole, stabilind relații care i-au folosit mult peste ani. El se referă și la unele

⁵⁰ Nu insist aici asupra cursurilor urmate de istoricul literat, nici asupra personajelor care l-au format intelectual în Orașul Lumină. Cum am precizat, aceste amănunte le oferă chiar cel în cauză, cu destulă larghețe, în autobiografia care a reprezentat, altminteri, sursa documentară aproape exclusivă a paginilor dedicate de Anișoara Popa etapei studiilor pariziene (Anișoara Popa, *op. cit.*, p. 24-30).

⁵¹ V. A. Urechia, *Din tainele vieții*, p. 91.

cursuri audiate la Universitatea din Madrid, care i-ar fi îmbogățit orizonturile dincolo de cunoașterea sistematică de care a avut parte la Paris:

Faptul că am mers și pe la Universitatea din Madrid nu poate fi luat în seamă, deoarece nu m-am dus decât în mod sporadic și nici n-am fost înscris printre studenții ei. Ce fericit și mândru aș fi totuși, dacă împrejurările neducându-mă la Sorbona m-ar fi făcut discipolul unei universități ca cea din Madrid⁵².

De asemenea, descriind întoarcerea de la Madrid la Iași, la cumpăna anilor 1857-1858, strecura informația că a oprit scurtă vreme la Paris pentru a-și prelua documentele școlare: „De la Bayona plecarăm a doua zi spre Paris, unde aveam să mă opresc puține zile ca să-mi iau actele de studii”⁵³.

Așadar, etapa instrucției se încheiase cu „oarecare succese școlare”, iar documentele care dovedeau reușita au fost ridicate într-un scurt popas la Paris, pe drumul de întoarcere. Care erau aceste documente, nu știu cu certitudine. Teoretic, puteau fi, în această ordine: cele două lucrări scrise la examenul de bacalaureat, diploma de bacalaureat, inscripțiunile primite de la Sorbona care atestau frecventarea cursurilor și, în final, problematica diplomă de licență în litere. Voi reveni ceva mai jos asupra acestor acte școlare.

Cititorii sunt lăsați să înțeleagă ceea ce doresc din frazele meșteșugite, alese cu grijă, ale memorialistului. Textul este conceput a spune povestea studiilor cu destule amănunte pentru a părea credibilă, dar, în același timp, spre a putea fi interpretată în fel și chip, fără ca autorul să poată fi acuzat de intenții mistificatoare. Evident, lipsa de precizie în comunicarea acestor episoade nu este deloc întâmplătoare, și are legătură cu fantomaticul grad de licențiat în litere pe care Urechia a pretins – și autoritățile române l-au recunoscut ca atare – că l-a obținut în timpul șederii sale la Paris. Întors la Iași în primele săptămâni ale anului 1858 împreună cu Pachita, el începe să fie numit de autorități în actele publice „licențiatul Basile Alexandresco”. Din acel moment, titlul de licențiat în litere la Paris, care i-a deschis larg porțile carierei academice și politice, l-a însoțit până la finalul vieții.

Ce spun documentele

Fără îndoială, detaliile studenției la Paris, așternute pe hârtie de însuși Urechia, se constituie într-o sursă importantă pentru clarificările ce trebuie aduse etapei educației celebrului cărturar. La fel de evident este faptul că orice demers autobiografic trebuie întâmpinat cu prudența necesară, din motive unanim cunoscute. Cu atât mai mult, în cazul acesta, circumspecția și spiritul critic nu pot fi opționale, ci devin obligatorii, și încă într-o tonalitate înaltă, deoarece chestiunea finalității studiilor lui Urechia a reprezentat un subiect de cancan (academic și nu numai) în epocă. Altminteri, atât înțepăturilor, cât și

⁵² *Ibidem*, p. 95.

⁵³ *Ibidem*, p. 101.

atacurilor pe această temă Urechia abia le-a răspuns, iar atunci când a făcut-o (fără a reuși să convingă pe cineva) a lăsat senzația de nesiguranță, aproximare studiată și voită imprecizie.

Să revenim însă la examenul de bacalaureat susținut de tânărul român în fața comisiei în august 1856, care l-ar fi propulsat pe Urechia în elita studențească a Cartierului Latin, cum ne transmite el. Mai mult, unii dintre candidații la acest onorabil titlu i-ar fi purtat sâmbetele din pricina „excelentelor mele lucrări”, cum avea să scrie peste ani. Ar fi ridicat ștacheta prea sus prin compozițiile sale, așa că doar o treime din seria sa ar fi fost admiși la oral, ba unii chiar părăsiseră deja competiția nemulțumiți de subiectele primite spre tratare.

Bacalaureatul era o inovație franceză și consta la jumătatea secolului XIX în două tipuri de probe: scris și oral. Din fericire, lucrările scrise ale lui Urechia, purtând data de 18 august 1856 (probele orale au avut loc în ziua următoare, când s-a dat și rezultatul), se mai păstrează încă în fondul de arhivă/manuscrise al Bibliotecii Academiei Române din București și permit formularea câtorva observații. E un caz fericit, mai ales că unul dintre cercetătorii care s-au ocupat îndeaproape de tema compoziției franceze în sistemul educativ al Hexagonului deplângea absența acestor probe materiale: „Pour les baccalauréats, par exemple, aucune copie de composition française n'a été retrouvée sur les deux or trois cent mille qui ont été rédigée avant 1901”⁵⁴.

Mă întorc la piesele Bibliotecii Academiei Române, unde se află proba la limba latină (fig. 1) și o parte din compoziția franceză (fig. 2). Cea din urmă nu are elemente de identificare precum cea dintâi, dar analiza conținutului demonstrează, fără pic de îndoială, că este proba de compoziție de la examenul de bacalaureat, și nu simple foi din vremea studiilor pariziene. Pe cât de ordonată este versiunea din limba latină, pe atât de neîngrijită, cu multiple ștersături și corecturi este compoziția franceză. Așa că nu putem exclude posibilitatea ca ceea ce s-a salvat să fie doar ciorna, cu foi de dimensiuni mai mari decât în cazul primei lucrări. Dacă, totuși, avem de-a face cu lucrarea propriu-zisă care a ajuns pe masa profesorilor examinatori, atunci aceasta nu poate fi catalogată ca „excelentă” decât în imaginația autorului. E drept, există o anume coerență în expunerea ideilor, iar candidatul român face o bună figură jonglând cu diverse concepte și trimițând la autori precum Aulus Gellius, Cicero, Francesco Petrarca, abatele Fénelon. Ba chiar aduce în discuție și direcția literară a revistei „Albina” de la Iași. Dar, deopotrivă atunci și acum, lucrarea lasă impresia de încercare acceptabilă, un amestec în care pasajele mediocre conviețuiesc alături de altele mai bune.

Notarea se făcea cu bile: albe (excellent), apoi roșii și negre. Mai întâi se notau cele două lucrări la proba scrisă. Candidatul care primea bilă neagră era eliminat, fără posibilitatea de a intra la oral și trebuia să încerce din nou, la următoarele sesiuni. La fel, aceia care intrau la oral, dar aveau două bile negre din cele cinci primite, erau refuzați.

⁵⁴ André Chervel, *Les sujets de composition latine du baccalauréat ès lettres (1853-1880)*, Paris, Librairie Voibert/Institut national de recherche pédagogique, 1999, p. 17.

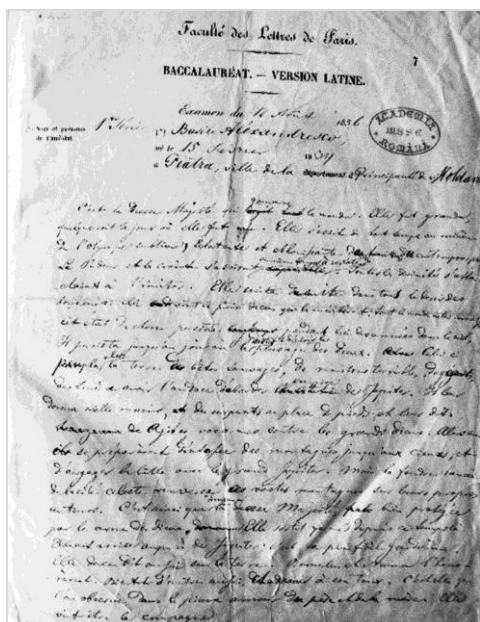

Fig. 1. Fragment din prima probă scrisă la bacalaureat: versiunea latină.

Sursa: BAR, Arhiva V. A. Urechia, IX bis Acte 169 (1841-1900), f. 7.

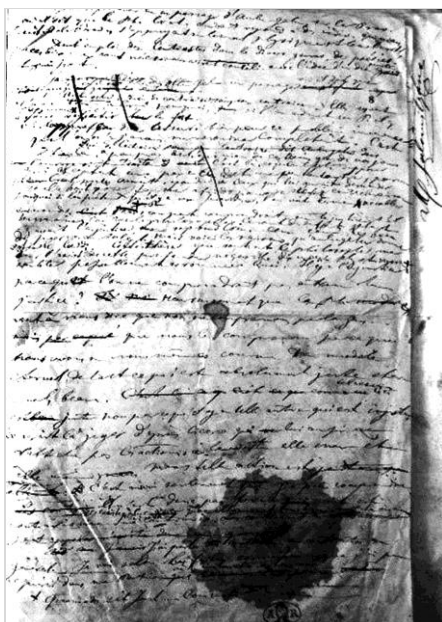

Fig. 2. Fragment din a doua probă scrisă la bacalaureat: compozițiunea franceză.

Sursa: BAR, Arhiva V. A. Urechia, IX bis Acte 169 (1841-1900), f. 8.

Păstrată tot la Biblioteca Academiei Române din București, diploma care îi conferea lui Basile Alexandresco gradul de „Bachelier ès Lettres”, emisă „au nome de l’emperor” la 6 februarie 1857, nu conține, evident, calificatele obținute de candidat⁵⁵. Rezultatele sunt însă consemnate în Certificatul de Aptitudini emis pe numele său și inclus într-un volum al registrelor de procese-verbale aflat la Arhivele Naționale ale Franței (fig. 3). De acolo aflăm că la proba compoziției scrise în limba franceză a primit bilă rouge și, la fel, la alte două probe: Interpretări de autori clasici și Istorie și geografie. O bilă rouge-noire primise la Logică, iar la ultima probă, Științe, unde românii se găseau de regulă mai prost pregătiți, primise bilă noire⁵⁶. Foarte departe de bilele albe pe care le invocase chiar el pentru a-și cosmetiza isprăvile școlare de la Paris. Mai mult, din aceeași sursă franceză aflăm și calificativul obținut: *assez bien* („aproape bine” sau „destul de bine”). Erau utilizate calificate precum *éliminé*, *refusé*, *assez bien*, *bien* și *très bien*. În dreptul celor care nu treceau de proba scrisă apărea mențiunea *éliminé*, iar a celor care nu reușeau la examen (proba scrisă și oral), *refusé*. Candidații care treceau bacalaureatul primeau, așadar, unul dintre celelalte trei calificate.

⁵⁵ BAR, Documente istorice, CCCIX/18.

⁵⁶ Archives Nationale de France, Pierrefitte-sur-Seine, Paris (mai jos: ANF), AJ/16/3130 Baccalauréat (registres des procès-verbaux), 1855-1856, f. 144.

144

ACADEMIE
DE PARIS.

ENSEIGNEMENT SUPERIEUR.

FACULTE DES LETTRES DE PARIS.

SESSION DE MOIS
d'août 1856

CERTIFICAT D'APTITUDE
Au grade de Bachelier ès Lettres.

Nous, Professeurs de la Faculté des lettres de Paris, assistés d'un Professeur de la Faculté des sciences de Paris.

En exécution du décret impérial du 17 mars 1808, de la loi du 15 mars 1850, du décret impérial du 22 août 1854, et conformément au règlement du 5 septembre 1852:

Vu les notes obtenues par M. *Alexandresco*
no 3 *Basile* département
d'*Helvétie* le 17 *juin* 1856 candidat au Baccalauréat
ès lettres, à la suite de ses compositions écrites et de ses réponses aux questions portées au programme sous les numéros ci-après:

		COEFFICIENT DES NOTES
Compositions écrites	N° 1	R
Explication des auteurs	grecs N° 1	R
	latins N° 5	
	français N° 4	
Logique	N° 3	R
Histoire et Géographie	N° 58	R
Sciences (arithmétique, géométrie et physique élémentaire)	N° 27	R

Après avoir constaté le résultat des épreuves subies par le candidat, l'avons déclaré digne du grade de Bachelier ès lettres avec la mention *assez bien*.

Fait à Paris, le 19 août 1856

Les membres du Jury,

Ve:
Lz Dogen,

Le Secrétaire,
B. Alexandresco

Fig. 3. Certificatul de aptitudini în care sunt consemnate calificativul (*assez bien*) și bilele primite de Basile Alexandresco la examenul de bacalaureat în litere, Paris, 19 august 1856.

Sursa: Archives Nationale de France, Pierrefitte-sur-Seine, Paris, AJ/16/3130 Baccalauréat (registres des procès-verbaux), 1855-1856, f. 144.

La V. A. Urechia (Basile Alexandresco) apărea mențiunea *assez bien*, așa cum am arătat deja, ceea ce înseamnă că nu a lăsat, nici pe departe, acea impresie

extraordinară despre care face vorbire în autobiografie. Sursele arhivistice franceze ne permit și alte constatări analitice, în special asupra contextului în care Urechia a obținut rezultatul cu care s-a fâlit toată viața, și care pot nuanța lucrurile în ambele direcții. Seria 21 din data de 19 august 1856 începea cu însuși Basile Alexandresco și număra 24 de candidați. Dintre aceștia au fost eliminați 17, aproape de cifra de două treimi pe care o amintește memorialistul. Iar dintre cei șapte care au intrat la oral, unul singur a fost „refuzat”, ceilalți reușind la examen cu același calificativ, *assez bien*, rata de succes fiind de 25%.

Comparând certificatele de aptitudini emise pe numele celor șase tineri, constatăm că viitorul istoric nu s-a distins pentru merite în interiorul micului grup care răzbiise sorții. Dimpotrivă, lucrurile au stat exact pe dos. Geffriad Jean Baptiste a picat la oral, primind la final trei bile roșii și două negre⁵⁷, iar Urechia câpătase, cum am văzut, două bile roșii, o bilă neagră și una roșie-neagră, puțin lipsind să rateze bacalaureatul. Între cei șase norocoși, s-a situat la coada clasamentului, căci toți cei cinci colegi de caznă academică fuseseră notați mai bine decât „premiantul” nostru: Benvist Henri Alphonse (patru bile roșii, una roșie-neagră), Sachau Auguste Antoine (două bile roșii, una albă, una roșie-albă), Lescuyer Auguste (două bile roșii, una neagră, două roșii-albe), Lassine Pierre Albert (patru bile roșii, una albă), Altairuc Jean Marc (trei bile roșii, două albe)⁵⁸.

Firește, hazardul și-a avut rolul său. Lucrurile ar fi putut sta diferit, în bine sau rău, dacă Urechia ar fi nimerit în seria următoare (22), care a trecut prin fața examinerilor tot în zilele de 18 și 19 august, și din care a făcut parte, alături de alți 24 de tineri, George Aslan, conaționalul amintit de Urechia. Nu mai puțin de 13 candidați au fost eliminați la proba scrisă (printre care și junele Aslan), restul fiind declarați reușiți (10 cu *assez bien*, unul cu *bien* și unul cu *très bien*), rezultând o rată de succes aproape dublă față de seria precedentă (48%).

Avem, pe de o parte, amintirile lui V. A. Urechia, care descriu o mare victorie scolastică, sărbătorită de întreg Cartierul Latin. Pentru a evita ca publicul cititor să interpreteze succesul său ca fiind salutat doar de români, lucru care ar fi diluat considerabil meritele protagonistului și, în final, impactul istorisirii, memorialistul întărește faptul că a fost purtat „în triumf” de „studentimea franceză”. Pe de altă parte, avem natura frustă a documentelor, care arată că tânărul român a luat bacalaureatul, e drept, dar nu cu onoruri, ci la limită, cu cea mai joasă evaluare posibilă pentru trecere, rămânând, în fapt, ultimul clasat dintre fericiți.

Între cele două extreme există însă un ocean de nuanțe, care îl salvează oarecum pe memorialist din ridicolul situației în care singur s-a așezat, împoțonând realitatea cu remarcabilul său talent scriitoricesc. Bacalaureatul era, la jumătatea secolului XIX francez, un examen extrem de serios, în care candidatul trebuia să dovedească o bună cunoaștere în mai multe materii ale ciclului secundar, inclusiv din cele „științifice”. Evident, o foarte bună posesie a limbii

⁵⁷ *Ibidem*, f. 155.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 149, 160, 161, 163, 165.

franceze era obligatorie. Urechia sosise la Paris în octombrie 1855, așadar avusese doar câteva luni pentru a se pregăti cu juristul Émile Aollas și pentru a-și perfecționa limba, lucru care aruncă o altă lumină asupra întregii istorii, ridicându-l puțin pe povestitor din zodia caraghiosului. E drept, episodul ar trebui îmbrăcat într-o haină ceva mai ponosită decât a lăsat mărturie autorul, dar nu-i putem refuza tânărului educat la Iași unele merite școlare, mai ales că a rămas, totuși, singurul străin admis în acele zile (seriile 21 și 22).

Se observă, din această confruntare a creației literare cu documentul de arhivă, că vanitosul V. A. Urechia dezvoltase o plăcere aproape patologică în aducerea din condei a adevărului, dacă nu chiar a minți abrupt și fără opreliște, când considera oportun⁵⁹. Cu atât mai mult atunci când putea coborî un plus de lumină favorabilă asupra imaginii sale de campion (naționalist) al spațiului academic, pe care a dorit nespus să o lase tinerelor generații.

Doar că imaginea însăși, în acest mariaj complicat dintre autentic și plăsmuit, a fost la un pas să facă implozie la doar câțiva ani de la moartea celui în cauză, prin anchetele întreprinse de chiar unul dintre profesorii Facultății de Litere a Universității din București. Și el fost student la Paris, Pompiliu Eliade a avut curiozitatea (și răbdarea!) de a cerceta arhivele Sorbonei și de a aduna „câteva acte necunoscute”, cum notează⁶⁰, extrăgând, cu (doar) câteva lămuriri trebuincioase, numele românilor care au obținut acolo grade academice. Avusese de mai multă vreme această intenție, dar refuzurile inițiale ale autorităților universitare, Eliade și-a amânat investigația până când, în fine, „D. Antoine, secretarul Facultății de Litere de la Paris, ne-a încuviințat să ne coborâm în pimnițele Sorbonei”⁶¹.

Scormonind registrele Facultății de Litere, reputatului filolog a arătat în premieră care au fost calificativul și bilele primite de V. A. Urechia la examenul de bacalaureat⁶², dar, în acest caz, nu au existat consecințe pentru cel „deconspirat”. Pe de o parte, Urechia fusese repede dat uitării după trecerea la cele sfinte, iar amintirile sale văzuseră lumina tiparului doar într-un foileton de presă, și ele uitare deja. Pe de altă parte, contribuția lui Pompiliu Eliade a apărut în „Vieța Nouă”, revista lui Ovid Densusianu (și el fost student la Paris), publicație parțial izolată în lumea culturală românească⁶³. Nu mă voi referi aici la disputa

⁵⁹ E locul să operez anumite corecții legate de propriile afirmații de acum un deceniu, când notam (bazat fiind pe o serie de verificări punctuale), referindu-mă la raportul dintre ficțiune și adevăr în lucrarea autobiografică: „Urechia este sincer, nu inventează fapte în *Memoriile* sale, cel mult poate să nu prezinte întreg tabloul” (V. A. Urechia, *Din tainele vieții*, vezi *Studiu introductiv*, nota 139). În lumina noilor surse descoperite între timp, trebuie să admit că, într-adevăr, în ceea ce privește studiile sale și chiar propria imagine, Urechia răstălmăcește adevărul, prezentându-ne o cu totul altă realitate. În rest însă, chiar dacă înfloreste tapițeria poveștii sale în multe momente, cadrul ei general rămâne mai apropiat de realitate decât de ficțiune.

⁶⁰ Pompiliu Eliade, *Din arhivele Sorbonei*, în „Vieța Nouă”, anul I, 1905, nr. 10, p. 223.

⁶¹ *Ibidem*, p. 225.

⁶² *Ibidem*, p. 230.

⁶³ Eugeniu Speranția, *Însemnări despre revista „Vieța Nouă”. Mărturiile unui colaborator*, în „Anuar de lingvistică și teorie literară”, tomul XVIII, 1967, p. 105-110 (aici, p. 105).

Eliade – Iorga și la aversiunea istoricului față de Pompiliu Eliade, de notorietate, care ar fi putut influența, într-un fel sau altul, receptarea acestui text în funcție de poziționarea cititorului, dar trebuie să atrag atenția asupra manierei, defel inspirate, în care autorul (Pompiliu Eliade) și-a pus în valoare munca de recuperare documentară, înghesuind în câteva pagini, cu parcimonie, un noian de litere și cifre anevoie de parcurs, îngropând, în fapt, rezultatele unui travaliu complicat.

Fig. 4. Diploma de bacalaureat în litere,
pe numele lui Basile Alexandresco, Paris, 6 februarie 1857.
Sursa: BAR, Documente istorice, CCCIX/18.

„Licențiatul” Vasile Alexandrescu

Dacă asupra bacalaureatului trecut de V. A. Urechia la Sorbona nu au existat controverse în spațiul public al celei de-a doua jumătăți de secol XIX, chestiunea presupusei sale licențe în litere a intrat într-o cu totul altă logică, pe fondul implicării istoricului și literatului în disputele vremii.

Primul care l-a înghiontit pe tema studiilor (licenței) sale a fost Bogdan Petriceicu Hasdeu, într-un context destul de bine cunoscut în literatura de specialitate, acela al „procesului de imoralitate” care-i fusese deschis lui Hasdeu în urma publicării nuvelei *Duduca Mamuca*, în paginile revistei „Din Moldova”

(titlu schimbat în „Lumina” odată cu numărul 10), foaie îngrijită și finanțată de el însuși, gest temerar într-o urbe buimacă și depresivă, care părea să-și fi pierdut voința și direcția – o spune chiar Hasdeu în apărarea sa publică – după renunțarea la statutul de capitală (1862). Dacă procesul reprezentase o aiureală fără sens și nedreaptă, rezultat al unei inflamări prea joase pentru înălțimea numelor implicate (Titu Maiorescu fiind unul dintre acestea), lovitura adresată de Hasdeu „licențiatului Vasile Alessandrescu” ar fi putut să-l doboare pe receptor, dacă ar fi luat forma unui discurs încheiat, cu numele în clar al împricinatului. Fabricând însă un personaj de roman, e drept, ridicol până la cer, Hasdeu abia dacă l-a zgâlțâit un pic pe fostul student de la Paris, prea bine conectat în sistemul de educație și în viața politică a acelor ani.

Adevărul este că Urechia, președintele Comitetului de Inspecțiune de la Iași, poziție extrem de influentă la nord de Milcov în epoca unificării administrative, nu semnase adresa care îl încredința pe Hasdeu și înfiera „pornografiile” din *Duduca Mamuca*. Dar eruditul basarabean considera că Urechia fusese la originea mașinațiunii⁶⁴, așa că a decis ca în continuarea narațiunii (*Duduca* apărea în revistă în foileton, curgând și după apariția cazului) să-l introducă în scenă pe „licențiat”, sub masca caraghiosului personaj Vladimir Aleșchin-Uho. Selectez pasajul cel mai folositor demonstrației de față:

Intrând în salon, văzui numai tot mese de joc. Ștosul, pichetul, faraonul, wistul, preferansul domneau despoticește în această societate, împăcându-se și urmând unul după altul, ca boierii adunării obștești. Căutând un locușor mai retras, zării într-un colț al odăii pe celebrul *licențiat în litere de la Universitatea de Marocco*, profesorul de literatură la Facultatea Filosofică; o personalitate a cărui singură vedere, ba chiar numele avea privilegiul de a face să rădă până și studentul cel mai posomorât din oricare facultate. Vladimir Aleșchin-Uho, așa se numea individul, se-ntorsese atunci de curând din străinătate, unde a fost trimis să studieze literele spre a se urca pe vreuna din cele multe catedre vacante. După o călătorie de doi ani, el reveni plin de... știință? Ba de colb! Universitatea în care ar fi studiat și gradul lui academic erau pentru toți o cestie tot atât de obscură, ca și patria și epoca lui Omer. Se știe numai că-n acea misterioasă universitate, licențiații în litere sunt scutiți de a ști grecește și latinește, de unde studenții au dedus, cum că ea nu se află în Europa, ci doar undeva în Africa, bunăoară la Marocco. Se știe, zice un burș-calamburist, că la Marocco oamenii se îngrijesc mai mult de picioare, decât de capete: de aceea ni vin de acolo marochinuri bune și licențiați nici de o treabă. La discursul de deschidere toți ascultătorii au adormit. La a doua lecție erau presinți numai patru auzitori. Studenții mei știu mai multe decât mine, a gândit Vladimir în gândul său; dar ce-mi pasă! Nu vie măcar niciunul: salariul merge înainte! Totuși, licențiatul nostru avea ambiția de a se face cunoscut lumii cu orice

⁶⁴ În cursurile sale, însă, Urechia atacase foaia lui Hasdeu și ceea ce el numea „noua direcție” a literaturii, lucru cunoscut de basarabean. Mai mult, Urechia însuși și-a spus punctul de vedere, foarte critic, într-o broșurică apărută în același an (V. Alexandrescu, *O vorbă despre literatura desfrânată ce se încearcă a se introduce în societatea română*, Iassy, Tipografia Bermann-Pileski, 1863).

preț. După mai multe răzgândiri el a găsit o cale sigură pentru a ajunge la nemurire, și ca licențiat, și ca patriot. Într-o foaie periodică a început a apărea un șir de foiletoane și de scrisori, în care Vladimir vorbea despre tot ce știe: adică, vorbea despre nemica. [...] În fine, el a cutezat chiar a deschide un jurnal literar, în care traducea, ca scrieri originale, articolele *Enciclopediei Moderne* sau ceva asemenea, presărând ici-colo câte un cuvânt propriu. În așa chip, toți acei ce știau și mai puțin decât Vladimir, îl slăveau ca pe un spirit superior. [...] Prin foiletoanele sale și prin cursurile sale, nu în universitate, ci în ulițe și-n casele oamenilor, el răspândea toate minciunile câte i se spuneau din dreapta și din stânga, îmbrobodindu-le în pompoasele haine de liberalism, generozitate, abnegație, punct de onoare etc.⁶⁵.

Identificarea lui Vladimir Aleșchin-Uho cu Vasile Alexandrescu-Urechia nu mai constituie de mult un subiect supus dezbaterii, lucrul fiind demonstrat de aproape un secol de Liviu Marian și acceptat în mediul savant⁶⁶, chiar dacă ignoranța sau opțiunile discutabile își croiesc drum, parcă pe urmele lui Aleșchin-Uho, și în cele mai „academice” publicații de la noi. Ediția *Operele* lui Hasdeu supravegheată de academicianul Eugen Simion nu cuprinde defel varianta primară a *Duducăi Mamuca*, mai suculentă, preferând publicarea, fără necesarele explicații, a versiunii schimbate și republicate de autor, cu excluderea unor pasaje „erotice”. Aici nu mai apare personajul caricatural Vladimir Aleșchin-Uho, ci un anume jurnalist „Wahlstimme” (creionat pe scurt și cu mai multă reținere), o decizie prin care, cred eu, se pierde ceva, dar nu se câștigă nimic⁶⁷. Iar ediția nuvelei din 1973, chiar dacă ne oferă ambele variante ale lucrării lui Hasdeu (*Duduca Mamuca* și *Micuța*), trădează destul de strident faptul că Ion Șeuleanu, îngrijitorul publicației, pare să nu fi avut habar de răfuiala autorului

⁶⁵ Bogdan Petriceicu Hadeu, *Duduca Mamuca*, în „Lumina”, tomul III, nr. 13-14, 1863, p. 45-46.

⁶⁶ Liviu Marian, *Micuța lui Hasdeu*, în „Junimea literară”, anul 19, 1930, nr. 9-12, p. 437-443. La p. 442, el demonstrează elocvent identitatea, pornind de la comparația numelui personajului Vladimir Aleșchin-Uho cu acela al lui Urechia (Aleșchin fiind genitivul diminutivului lui Alexei, iar Uho însemnând „ureche” în limba rusă). Opinia sa a fost apoi preluată de alți exegeți. Vezi, mai ales, Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, ediție critică cu note și variante de Mircea Eliade, tomul II, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1937, p. 322. De asemenea, Constantin C. Angelescu, *Procesul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu pentru nuvela „Duduca Mamuca” (1863)*, în „Studii și Cercetări Științifice. Filologie”, anul VIII, 1957, fasc. 2, p. 265-292, cu mențiunea că, deși discută caracterizarea făcută lui V. A. Urechia/Vladimir Aleșchin-Uho și constată că defectele îi aparțin, cu adevărat, lui Urechia, Angelescu – el însuși fost student la Paris, unde a urmat Dreptul – nu a observat săgețile lui Hasdeu în direcția studiilor urmate de Urechia și a gradului academic cu care s-a întors acasă. Nici măcar nu era atât de greu de aflat identitatea „savantului”, căci însuși Urechia notează în autobiografie că Hasdeu s-a răzbunat „mai mult cu spirit decât cu dreptate” și l-a personalizat „în Duduca Mamuca și în nu știu ce nuvele” (V. A. Urechia, *Din tainele vieții*, p. 364).

⁶⁷ B. P. Hasdeu, *Opere*, vol. I, *Poezii*, ediție îngrijită de Stancu Ilin și I. Opreșan, introducere de Eugen Simion, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă și Editura Univers Enciclopedic, 2006, p. 769-828. Interesant este că ediția anterioară, semnată de cei doi cercetători, cuprinde nuvela în prima ei formă, în care apare desenat, în deplinătatea umbrelor sale, personajul Vladimir (B. P. Hasdeu, *Opere*, vol. III, București, Editura Minerva, 1998, p. 7-57).

cu V. A. Urechia; într-o fidelă perspectivă comunistă, îl considera pe Aleșchin-Uho un simplu personaj care concentra metehnele „societății și vieții culturale românești din vremea aceea”⁶⁸.

Citatul de mai sus aduce în atenție, dincolo de trăsăturile care i-au fost atribuite lui Urechia de-a lungul vremii în egală măsură de amici și de inamici (falsitate, atracția spre fast și hărmălaie, ignoranță, vanitate, avariție, impostură didactică ș.a.), alte elemente care privesc în mod nemijlocit tema studiilor în străinătate. În primul rând, lipsuri majore în educația clasică a lui Urechia, necunoașterea limbilor latină și greacă (de care va mai fi acuzat), lucru care nu ar fi fost posibil în cazul studiilor temeinice, fără arderea etapelor, la universitățile europene. Apoi, lipsa de informații concrete cu privire la *alma mater* a acestuia, Sorbona, sau, în ultimă instanță, Universitatea din Madrid, acolo unde călătorise Urechia în 1857-1858, apoi în 1862, subvenționat de stat, pentru cercetări în arhive? În fine, marea problemă rămâne titlul academic obținut de Urechia (*alias* Aleșchin-Uho), chestiune „obscură”, cum scrie Hasdeu, societății ieșene.

Unele din temele enunțate în premieră de Hasdeu au fost reluate de-a lungul timpului. Bunăoară, la 14 ani de la intrarea în scenă a lui Vladimir Aleșchin-Uho apărea pamfletul anonim *Domnul Kanitferstan*, în care lui Urechia, fecund plagiator din literatura universală „căruia nu-i aparține nimic”, îi erau inventariate numele pe care le-a purtat în diverse stadii ale vieții și carierei. La poziția a IV-a citim „Alessandrescu, licențiat (fără un petec de diplomă în buzunar) din cauză licențioasă”⁶⁹.

Alte împunsături, de data aceasta cu autor asumat și parcă mai zdrobitoare, au venit, tot atunci, din partea lui Mihai Eminescu. Articolul de presă publicat în „*Timpul*” din 17 decembrie 1878 pleca de la știrea însărcinării lui V. A. Urechia cu organizarea sistemului de instrucțiune publică din Dobrogea, pentru a se transforma într-o nouă descriere caricaturală. „Sfeterisirea” numelui unui boier moldovean și „sfeterisirea” ideilor și lucrărilor altora din care cel sfichiuit și-ar fi alcătuit propria operă, „platitudinile” și „nonsensul” care îi caracterizează scrierea, „grozava goliciune a capului și a inimei” sunt doar câteva dintre acuzații. Mai grave sunt cele referitoare la studiile urmate și, în contrastantă legătură, la influența pe care un savant închipuit reușește să o păstreze în societate:

Neputând dovedi că-n viață-i ar fi urmat vreun studiu serios, a pretins într-un rând că și-ar fi pierdut diploma de doctor în litere în Dunăre, deși n-a avut-o niciodată. Iar unui asemenea om i se conferă catedre la Universitate, scaune la Academie, ba i se încredințează încă și creșterea copiilor [...] ⁷⁰.

⁶⁸ B. P. Hasdeu, *Duduca Mamuca. Din memoriile unui student*, ediție îngrijită, prefată, note și glosar de Ion Șeuleanu, Cluj, Editura Dacia, 1973 (*Prefată*, p. 22).

⁶⁹ *Domnul Kanitferstan. Estras din jurnalul unui trăndav, editat de un amic*, București, Tipografia Theodor Michalescu, 1877, p. 16.

⁷⁰ M. Eminescu, *Pseudo-Urechia*, în idem, *Articole și traduceri*, vol. I, ediție critică de Aurelia Rusu, *Introducere* de Aurel Martin, București, Editura Minerva, 1974, p. 122-123.

Dincolo de reproșurile pe care i le putea aduce fostul colaborator Ronetti Roman (prezumptivul autor al *Domnului Kanitferstan*) sau de situarea intelectualilor în tabere politice adverse, pamfletul amintit, la fel ca și fandarea polemistă a lui Eminescu demonstrează că, departe de a se fi stins, chestiunea gradului academic pe care îl obținuse Urechia în străinătate a rămas pentru contemporani la fel de actuală – și la fel de nelămurită – ca la început. Cu atât mai mult cu cât fostul student la Paris își fixase adânc rădăcinile în structurile de putere, atât în politică (Partidul Liberal, în Parlament), cât și în sistemul de instrucție (Universitate, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, Academia Română etc.), și părea, pe zi ce trece, tot mai influent, mai bine conectat în rețelele de autoritate, nu doar în țară, ci și în străinătate.

Și, cum societatea românească a vremii a cunoscut valuri tot mai numeroase și consistente de tineri merituoși care reveneau de la studii cu titlul de licențiat sau chiar de doctor, cărora trebuia să le găsească poziții onorabile, cu atât mai îndreptățite erau întrebările curioșilor în privința studiilor urmate de Urechia și, mai cu seamă, a finalității instrucției sale.

Aceste nedumeriri au fost întâmpinate de Urechia așa cum a știut mai bine, lăsând în mod chibzuit să planeze incertitudinea asupra gradului său academic și a universității unde l-ar fi primit. În definitiv, semnele de întrebare erau mai bune, oricum am lua-o, decât descoperirea adevărului, care s-ar fi dovedit catastrofală pentru „licențiat”, cu tot sprijinul de care se bucura din partea unor personaje celebre din viața politică și culturală românească: junele plecat la Paris cu agoniseala proprie și cu bursa oferită de *Societatea pentru încurajarea tinerilor la învățătură* s-a întors acasă, în mod precipitat, după căsătoria cu Pachita, fără diploma invocată.

Să admitem că, dacă „petecul de diplomă” s-ar fi aflat, într-adevăr, în buzunarul său, V. A. Urechia l-ar fi expus public, cu fast și zgomot, cu invitații, discursuri și presă, cum îi plăcea, organizând un veritabil spectacol din care să renască, imaculat, în spațiul public⁷¹. Nu a făcut-o, și aceasta nu pentru că diploma fusese pierdută în Dunăre, cum îl înțepa Eminescu; evident, ar fi fost ușor să capete o adeverință de la autoritățile din Franța, mai ales că a întreținut de-a lungul carierei sale relații excelente cu mediul academic de acolo. Nu a făcut-o pur și simplu pentru că V. A. Urechia, eroul acestor rânduri, nu a obținut niciodată gradul de licențiat în litere al Sorbonei.

Plecase din Iași la vârsta de 21 de ani pentru a se întoarce titrat și pentru a deveni *om mare*, spre a câștiga mâna „nepoatei de episcop” de care se îndrăgostise. Dotat cu certe calități intelectuale și cu o hărnicie pe care trebuie să le admitem, la Paris a ajuns să facă mai degrabă politică, susținând, cum a știut

⁷¹ Nicolae Iorga, care i-a dedicat nenumărate pagini acide, îl descria la 1899 ca pe un personaj festiv, „un amator de spectacole, de steaguri, de muzici, de lampioane, de hărmălaie”; parcă s-ar fi descris pe sine însuși, cel de peste ani, când devenise deja un „mandarin al științei”, cum era numit de foștii discipoli reușiți în Școala Nouă (N. Iorga, *Opinii sincere și pernicioase ale unui rău patriot*, traducere, introducere și note de Andrei Pippidi, București, Editura Humanitas, 2008, p. 36).

mai bine (în presă, în discuții private, în adunări și în diverse audiențe), „cauza românilor” în acea perioadă determinantă pentru destinele comunității. După trecerea bacalaureatului, și aceasta pe muchie de cuțit, în vara anului 1856, a avut prea puțină dispoziție și vreme pentru studiu temeinic.

Oricum, cele trei inscripțiuni care atestau prezența la cursuri și pe care tânărul român reușise să le obțină de la Facultatea de Litere (și care se găsesc astăzi la Biblioteca Academiei Române din București) se dovedeau insuficiente pentru a fi admis drept candidat la examenul de licență. Ultima inscripțiune, a treia, era eliberată la 9 aprilie 1857⁷². Între timp, printre episoadele de implicare politică și audierea lecțiilor, o cunoscuse la Paris pe viitoarea sa soție, Francisca de Plano, care era, dacă nu atrăgătoare, măcar dintr-o familie madrilenă înstărită și foarte influentă. O partidă pe care Vasile Alexandrescu, atât de dornic să urce pe scara socială, nu o putea pierde. Probabil că și-a sacrificat învățătura, în ultimă instanță, acestei modalități de a deveni, neașteptată și mai facilă. Căsătoria s-a oficiat la 13 august 1857, în toamnă cuplul plecând deja spre Madrid, pentru a se reuni, cum aminteam ceva mai sus, cu familia Franciscăi.

În lunile dinainte, pe când mariajul încă nu era, cel mai probabil, în discuție, Urechia i s-a adresat lui Anastasie Fătu, cel care, prin poziția sa în *Societatea pentru sprijinirea tinerilor la învățătură*, i-a oferit bursa, mică e drept, pentru studii în litere la Paris. Această pagină de corespondență se găsește tot la Biblioteca Academiei Române din București, dar, din nefericire, lipsește prima parte (a rămas o singură filă față-verso). Tânărul îi cerea protectorului său să mijlocească o prelungire a stipendiului cu unul-doi ani, pentru a avea șansa obținerii nu doar a licenței, ci și a doctoratului în litere la Sorbona, lucru ce ar fi constituit o mare reușită și, totodată, o premieră în mediul intelectual românesc⁷³.

Consider că la data redactării acestei misive (probabil în aprilie 1857), Urechia era convins de faptul că șansele sale de a trece licența, în cele șase luni cât s-ar mai fi bucurat de finanțarea Societății, deveniseră minuscule. Degeaba nota, încercând să pară sigur pe sine, stăpân al propriului destin: „[...] să spunem că în șase luni sunt licențiat, sânguința și energia mea vor ajuta întru a-mi veni la acest scop”⁷⁴. Progresul învățăturilor, lăsat oarecum la voia destinului, nu îl îndreptățea să spere în intimitatea gândurilor și a judecăților sale, că ursita i-ar putea zămbi. Tocmai de aceea a și ticluit scrisoarea, cerând o prelungire de șase luni – un an, care să îi procure timpul necesar. Dar nu pentru doctorat, acesta era doar un clenci, un artificiu retoric pentru a face solicitarea mai atrăgătoare și a capta interesul destinatarului. De fapt, dorea un răgaz pentru trecerea licenței.

Într-un limbaj pe alocuri bombastic (stil care-l va însoți până la moarte, se știe), dar rațional și inteligibil, ba chiar studiat, Urechia încerca să arate cât de câștigată ar fi Societatea în imaginea sa publică, dacă primul ei bursier s-ar întoarce acasă cu titlul de doctor în litere:

⁷² BAR, Arhiva V. A. Urechia, IX bis Acte 169 (1841-1900), f. 6 v.

⁷³ BAR, Arhiva Anastasie Fătu, I Acte 198.

⁷⁴ *Ibidem*.

Pentru ca ea să nu-și piardă ostenele, trebuie ca cea întâi încercare a sa să fie cât mai brillantă, cea mai vie mărturie că nu e pe o cale rea. Aceasta nu va fi decât în raport cu știința, pozițiunea și servițiile la care voi putea fi apt în țeară. Îmi trebuie pentru aceasta să fiu doctor în litere, nu numai licențiat, îmi trebuie încă doi ani, încă 1½ ani, încă unul măcar... Sub orice regim de guvern și cu constituțiunea ce vom căpăta din colaborarea Franței, asemenea titluri au avantaje necalculabile, care sunt de folos și țarei, și individului ce le posedă⁷⁵.

Așadar, tânărul studios se arăta pe deplin conștient de avantajele posedării unei diplome universitare, al unui grad academic, într-o societate care, spera, va fi una meritocratică. Cerând, la finalul corespondenței, opinia și sfaturile doctorului Fătu, Urechia dovedea o bună cunoaștere a firii omenești; în modul acesta destul de străveziu, îl implica activ și afectiv pe fostul său profesor și medic curant în rezolvarea chestiunii. Altminteri, nu degeaba semna în josul foi: „Al Dv. recunoscător vechi elev”. Cursul literelor nu îl terminase, dar avea deja școala vieții.

Nu putem ști ce anume i-a răspuns acela care a fost inițiatorul și sufletul *Societății pentru sprijinirea tinerilor la învățătură*, nici dacă Urechia a formulat o adresă oficială în care să solicite prelungirea stipendiului, așa cum îl informase pe Fătu că dorește a face. Celebrul medic ieșean va fi avut discuții cu ceilalți membri, dar rezultatele au înșelat așteptările; asociația însăși era, de fapt, interesată să prezinte cât mai grabnic publicului și contributorilor la micul ei buget „profitul” pe care l-a adus comunității investiția în acest prim bursier.

Deși a lăsat mereu să se înțeleagă, ba chiar a și pretins public acest lucru, V. A. Urechia nu a dobândit, așa cum am precizat deja, gradul de licențiat în litere la Paris. Arhivele Sorbonei nu-l menționează pe Basile Alexandresco, originar din Moldova, candidat la examenul de licență. Cu atât mai mult, nu s-a eliberat o diplomă de licență pe numele său. Despre doctorat nu are rost să vorbim în acest context, pentru că nici măcar cel în cauză nu a susținut vreodată că ar poseda gradul de doctor, chiar dacă visa la el.

Dar, nu cumva i se cerea prea mult unui tânăr școlit la noi, fie și aflat în posesia unor reale calități intelectuale, precum Urechia? Chiar dacă nu ar fi avut îndeletniciri lucrative sau preocupări precum propaganda sau amorul, tot i-ar fi fost aproape imposibil să reușească la examenul de licență. Adunând informații despre încercările studenților francezi de a obține licența în litere, am constatat că termenul de doi ani fixat de finanțatorii săi era cu totul nerealist. Trecerea, abia pasabilă, a bacalaureatului fusese floare la ureche. Adevărata concurență intervenea la licență și la doctorat. Între reușita la bacalaureat și susținerea examenului de licență treceau, de obicei, cel puțin doi, dacă nu chiar trei ani. Iar constatarea este valabilă în dreptul studenților din Hexagon; cum vorbim despre o facultate de Litere, unde posesiunea limbii franceze (dar și a celor clasice!), exprimarea curată și stilul îngrijit făceau diferența, străinii aveau nevoie de pregătire mai îndelungată.

⁷⁵ *Ibidem*.

Dintr-o sumară statistică alcătuită pe baza registrelor sorboneze, toți candidații francezi la licență, care și-au luat bacalaureatul cu mai puțin de doi ani înainte, au eșuat la licență. Am documentat un singur caz, din cele câteva zeci, de candidat care a reușit la licență la doar un an după trecerea bacalaureatului, și altele trei, de candidați care au luat licența la doi ani de la bacalaureat. Exclud cu totul posibilitatea ca un june moldav să fi putut egala această performanță, mai ales că știm, din surse contemporane, cât de dificilă era această trecere pentru francezi și străini, deopotrivă.

Iată cum își proiecta propria experiență la licență, în 1860, așadar la doar doi ani de la revenirea de la Paris a lui Basile Alexandresco, Titu Maiorescu, mai întâi „fratele”, apoi dușmanul său cel mai periculos:

La acest examen de licență voi fi mai întâi închis timp de 6 ore și va trebui să scriu în proză latină clasică despre un subiect dat; aici voi reuși. A doua zi mă ferecă iarăși pentru 6 ore, și de data asta trebuie să tratez o temă estetică în limba franceză. Pentru a deprinde stilul filozofic voi traduce acum în vacanță, împreună cu Clărchen, propria mea carte în franceză; și astfel acea compunere scrisă, deși grea, va ieși strălucit. În ziua a treia trebuie să fac versuri latinești. Sper să mi se dea pentru asta o temă războinică pentru că versurile mele vor ieși în orice caz sub orice critică. În fine, trebuie să traduc o pagină în grecește; aici am bune șanse să cad la examen dacă în cele câteva luni nu-mi umplu iarăși capul cu tot ceea ce am uitat din gramatica greacă. La urmă vine examenul oral. Și astfel pot exclama încrezător: șa ira!⁷⁶

Maiorescu reprezintă însă un caz special, maniera sa de învățare diferind, dacă dăm crezare propriilor sale vorbe, de a colegilor români. De aceea speranța, pe care o destăinuia cumnatului său, de a trece în șase luni licența în litere⁷⁷ – chiar în condițiile gradului de dificultate care îi descuraja pe cei mai mulți studioși – pare, oarecum, realistă.

Într-adevăr, comparativ cu bacalaureatul, licența se situa, ca grad de dificultate, considerabil mai sus. Altminteri, cifrele care rezultă din prelucrarea datelor culese din Arhivele Naționale Franceze sunt cât se poate de relevante. Am luat în considerare doar anul 1857, singurul în care ar fi fost posibilă prezentarea lui Urechia la menționatul examen. În acel an, 642 de candidați au reușit să obțină titluri academice (de bacalaureat, de licențiat sau de doctor în litere) la Sorbona. Dintre acești posesori de diplomă, imensa majoritate o reprezintă bacalaureații: 608 (adică 94,70% din total). Ce diferență enormă între aceștia și cei 24 de candidați care au obținut licența (3,73%), plus ceilalți 10 care au devenit doctori în litere (1,55%)⁷⁸!

⁷⁶ Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. III (18 iulie 1860 – 10 iulie 1862), ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1980, p. 13-14 (scrisoarea către Wilhelm Kremnitz, cumnatul său, din Paris, 22 iulie 1860).

⁷⁷ Iată o stranie coincidență: și V. A. Urechia îi comunicase la 1857 lui Fătu că în șase luni va fi licențiat.

⁷⁸ ANF, AJ 16 4892, „Faculté des Lettres de Paris, 1857, Registre des diplomes”, *passim*.

Facultatea de Litere avea patru sesiuni pentru trecerea acestor examene, în directă corespondență cu trimestrele administrative. În trimestrul al III-lea, examenele s-au derulat de la 15 iulie până la sfârșitul lunii august. Aceasta este perioada în care, ipotetic, Urechia s-ar fi putut prezenta la licență, dacă ar fi avut și inscripțiunile trebuincioase (i se eliberaseră doar trei). Nu a făcut-o însă și, pe cale de consecință, nici nu figurează, cum deja am notat, între cei nouă candidați declarați licențiați în litere (toți nativi francezi). În fine, corespunzător ultimului trimestru al anului 1857, examenul s-a ținut în lunile noiembrie-decembrie, dar nici atunci nu îl întâlnim printre cei șapte (de data aceasta) fericiți pe „licențiatul” nostru. Nu mai trebuie să insist, el se afla deja la acea vreme în capitala Spaniei, împreună cu proaspăta soție, unde a și audiat câteva cursuri la Universidad Complutense de Madrid și unde și-a construit o rețea de cunoștințe de a căror susținere avea să se bucure, peste un deceniu, și protejatul său, Andrei Vizanti⁷⁹.

Întoarcerea acasă. Echivalarea studiilor și avântul carierei

Revenit la Iași alături de soție, cândva în iarna anului 1857-1858, V. A. Urechia a trebuit să dea un raport asociației care i-a finanțat studiile. Ce va fi spus Anastasie Fătu, cel căruia îi datora calitatea sa de prim bursier al *Societății pentru sprijinirea tinerilor la învățătură*? Ce vor fi spus celelalte mădulare ale acelui grup filantrop? Cum le-a prezentat situația studiilor și eșecul, în definitiv, de a obține un grad academic superior, cauza înaltă pentru care fusese trimis la Paris, căci singur titlul de bacalaureat în litere la Sorbona, deși mai bun decât nimic, nu deschidea porțile elitei unde dorea să acceadă? Deocamdată, sursele păstrează tăcerea, aruncând doar câteva firmituri, precum acel raport al comitetului Societății către domnitor din 15 decembrie 1859, unde era amintit fostul stipendist Vasile Alexandrescu (în acel moment, director în Minister) care „a săvârșit un curs de filosofie la Paris”⁸⁰. Dar „săvârșirea” aceasta putea însemna orice, bunăoară că cel în cauză obținuse un grad academic (licențiat sau doctor), urmând traseul firesc, sau că etapa studiilor s-a terminat deja pentru el, spre deosebire de ceilalți bursieri ai societății, aflați încă la învățătură (Gh. Drăghici și Al. Călinescu).

Cert este că Urechia a început să-și caute o slujbă potrivită pentru un tânăr *bonjurist* cu studii la o universitate de elită, recunoscută în lumea întreagă. Dar neavând o meserie lucrativă, tot ceea ce putea spera era o poziție fie și acceptabil remunerată în sistemul public, de unde să urce pe viitor. Și a avut noroc cu duimul, în lumea mică a Iașului de la jumătatea secolului XIX. Teodor Veisa,

⁷⁹ Leonidas Rados, *Forging the Modern Romanian Intellectual Elite: Andrei Vizanti as a Student in Iași and Madrid*, în Andrei Cușco, Flavius Solomon, Konrad Clewing (eds.), *Migration and Population Politics during War(time) and Peace(time) Central and Eastern Europe from the Dawn of Modernity to the Twentieth Century*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, p. 109-146.

⁸⁰ AN-Iași, fond MCIP Moldova, dosar 59/1855, f. 32; vezi și *Societatea de învățătura tinerilor*, în „Tribuna română”, anul I, nr. 54 din 31 decembrie 1859.

pe care îl știa bine de când era băietan la Academia Mihăileană și alături de care luptase (sau măcar se inflamase) la Paris pentru cauza românilor, întors înaintea sa la Iași cu o licență în drept, renunțase la poziția de judecător la Tribunalul din Iași în favoarea funcției de inspector general al școalelor, mai prestigioasă și influentă. Astfel că vechea funcție a lui Veisa a fost oferită noului june cu carte.

Urechia însuși se referă la această oportunitate, venită la pachet cu o nouă ofertă, încă mai bună:

În aceeași zi în care primii decretul de judecător, primii și o adresă de la înalta comisiune școlară, compusă din dr. Apostoleanu, Bărnăuțiu, P. Suciu, Zaharia Columb și vechiul meu profesor, Gh. Ionescu Economu.

Adresa cu No. 4, din 16 februarie 1858, mă invita ca a doua zi seara să mă prezint în cancelaria comisiunii înalte dimpreună cu diplomele prevăzute de paragraful 143 din așezământul școlar.

M-am supus invitațiunii și trei zile după aceea mi-a și venit decret de la caimacumul Vogoridi, de profesor, de literatura română și latină în clasele liceale și la Facultatea de Filosofie⁸¹.

Iată-l pe Urechia, din nou evaziv, alegând imprecizia în locul vorbelor clare și transferând cititorilor înțelegerea întregii chestiuni. Care erau aceste diplome stipulate în paragraful 143? Și ce acte a prezentat membrilor „înaltei comisiuni școlare”⁸², cum ne transmite, afectat, memorialistul?

Paragraful 143 al *Așezământului* de la 1851 prevedea, în dreptul profesorilor care predau la clasele superioare, obligația de a poseda „diplomele doveditoare că au deplină știință de obiectele ce au a profesa”, dar lăsa la latitudinea Consiliului Școlar și al Departamentului Cultului și Instrucțiunii Publice echivalarea, după cercetarea „cu cea mai mare luare aminte și nepărtinire”⁸³. Așadar, Urechia a trecut prin verificarea unui Consiliu al cărui membri – în general foștii săi profesori de la Academia Mihăileană – i-au echivalat „atestaturile” (adică diploma de bacalaureat obținută la Sorbona și cele câteva inscripțiuni de la Facultatea de Litere), cu gradul de licențiat. Mecanismele acestei alchimii rămân, deocamdată, neclare, iar cel în cauză a avut tot interesul să sporească, nicidecum să risipească negura. Să admitem posibilitatea inducerii în eroare a „comisiunii înalte” de către viitorul profesor, care putea clama trecerea examenului de licență și explica lesne faptul că sarcina soției l-a obligat să revină în țară fără a mai aștepta eliberarea diplomei. În fond, în epocă era cunoscută întârzierea cu care autoritățile academice din Paris, urmând o procedură greoaie, eliberau actele de studii.

⁸¹ V. A. Urechia, *Din tainele vieții*, p. 102.

⁸² Era vorba, de fapt, despre Consiliul Școlar ales democratic după tulburările scolastice de la cumpăna anilor 1857-1858.

⁸³ *Așezământ pentru reorganizarea învățăturilor publice în Principatul Moldovei lucrat în anul 1850 de Comisia anume rânduită de prea Înălțatul Domn Grigorie Alexandru Ghica în anul I-ii al Domniei Măriei Sale*, Iași, Tipografia francezo-română, 1851, p. 48.

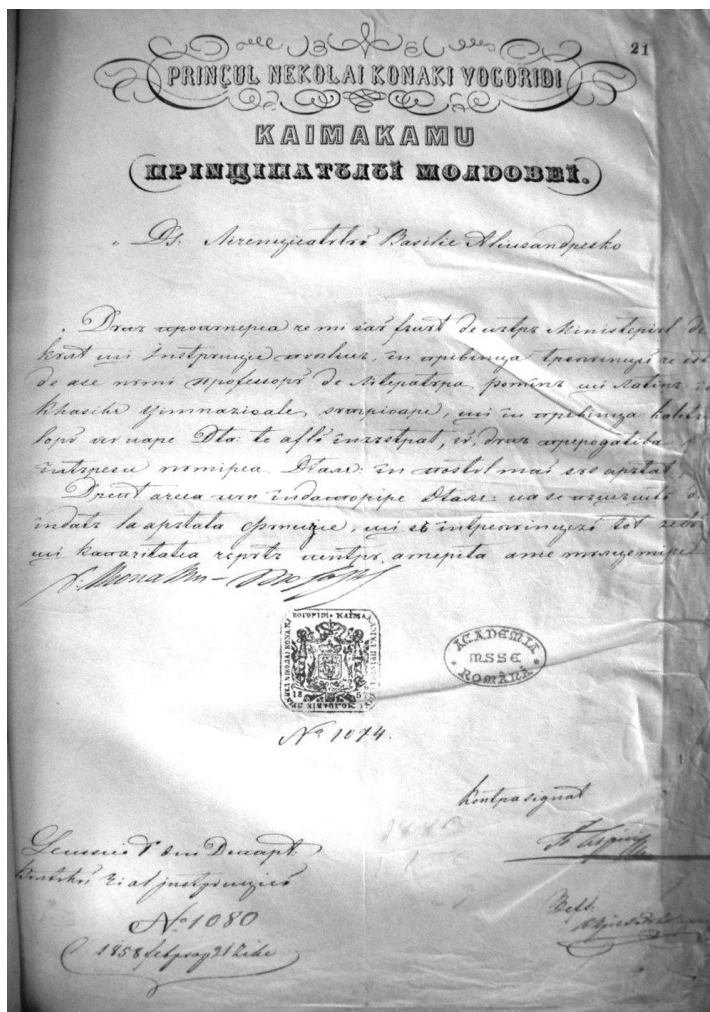

Fig. 5. Numirea „licențiatului” Basile Alexandrescu
în funcția de profesor de literatură română și latină la clasele superioare,
Iași, 21 februarie 1858.
Sursa: BAR, Arhiva V. A. Urechia, IX bis acte 169 (1841-1900), f. 21.

În urma echivalării, la 21 februarie 1858, caimacamul Vogoride se adresa oficial „licențiatului Vasile Alexandrescu”, propunându-i un post de profesor la Academia Mihăileană. Avea în vedere, pe de o parte, „trebuința unui profesor de literatură română și latină la clasele gimnaziale superioare” (ale Academiei Mihăilene) și, pe altă parte, „calitățile cu care dumneata te afli înzestrat”⁸⁴. Cât de mândru trebuie să fi fost vanitosul tânăr care se vedea invitat de însuși

⁸⁴ BAR, Arhiva V. A. Urechia, IX bis Acte 169 (1841-1900), f. 20.

șeful statului, convins de „calitețurile” fostului student sorbonard, să ocupe o catedră la cea mai înaltă școală a Iașului și a Moldovei! Din acel moment, V. A. Urechia nu s-a mai despărțit de titlul de licențiat, care l-a întovărășit peste tot: în presă (la Iași, la București, dar și peste munți), la Universitate, Academia Română și Minister, în variate comisii, în viața politică, în adunările publice, până și la parastasul soției sale Francisca, pierdută la scurtă vreme după instalarea la Iași și nașterea fiului Tancred.

Stranie stăruința fostului student de la Paris de a se făli public cu un titlu pe care, de fapt, nu-l obținuse la universitate, ci îi fusese dăruit prin bunăvoința Consiliului Școlar de la Iași. E drept, mai ales spre finalul vieții, când calitățile adunate în număr mare zornăiau suficient (profesor universitar, director în Minister, deputat, senator, academician, președinte a numeroase societăți), apelul la licență nu mai avea mare sens. Și, cum între timp gradul în sine nu mai aducea nimic extraordinar, posesorul nu îl mai amintește cu fiecare ocazie ca în trecut; în plus, ironiile, pamfletele și acuzațiile, când deschise, când sugerate, cu privire la studiile sale au avut, să admitem, rolul lor. Dar Urechia nu a renunțat abrupt și total la gradul de licențiat, căci aceasta ar fi echivalat în ochii publicului cunoscător cu recunoașterea imposturii, ceva ce membrul fondator al atâtor societăți adânc implicate în viața culturală a românilor nu putea accepta, fără a pierde stelele cardinale care îl defineau: imaginea și poziția sa în societate.

Câteva considerații finale

Editând acum un deceniu memoriile lui V. A. Urechia, am realizat că anumite aspecte care nu puteau fi lămurite într-o introducere, fie și ceva mai generoasă, necesită cercetări suplimentare, bunăoară perioada studiilor de la Paris și gradele academice pe care le obținuse acolo. Altminteri, literatura de specialitate consemnase, mult prea discret însă, anumite semne de întrebare în legătură cu diploma de licență în litere. Dar exegeții au trecut prea repede, aproape jenați, peste chestiune, de parcă aflarea răspunsului corect nu ar constitui o miză istoriografică pentru istoria intelectualității, a educației sau a spațiului academic, ci doar o inutilă risipire a resurselor. Alteori, licența nu a meritat nici măcar un rând în paginile dedicate studiilor pariziene ale lui Urechia⁸⁵. Ca și cum nu ar fi vorba despre un actor de primă mărime a scenei culturale din a doua jumătate a secolului XIX, profesor universitar, academician, ministru al Instrucțiunii și unul dintre cei mai competenți factori de decizie în sistemul educației publice, sau măcar un personaj care avea proprietatea domeniului. Ca și cum existența – sau nu! – a unei diplome care să ateste, potrivit legilor universitare, competențele și nivelul de cunoștințe teoretice în domeniul literelor al unuia dintre acei puțini însărcinați să creeze cunoaștere superioară și să o transfere mai departe studenților, ba să le și elibereze acestora certificatele necesare, nu ar schimba nimic. Dimpotrivă, consider că investigarea acestei chestiuni poate

⁸⁵ Anișoara Popa, *op. cit.*, p. 24-30.

aduce clarificări importante, în măsură a umple din golurile care rezistă încă în biografia savantului. În plus, și aici cred că este adevărata miză, introduce câteva nuanțe în problematica recrutării personalului academic al celor două universități moderne românești de la vremea aceea (Iași și București).

În 1855, Vasile Alexandrescu a reușit să-și vadă cu ochii visul de a studia la Paris. Obținuse un modest stipendiu din partea *Societății pentru încurajarea tinerilor la învățătură*, abia înființată la Iași în jurul medicului și filantropului Anastasie Fătu, pentru a urma filosofia și literele. Adăugând mici fonduri din alte surse (uneori e vorba de câțiva galbeni), și-a dus existența, vreme de doi ani, împărțit între școală și politică, dar gustând, pe apucate, și din plăcerile vieții de student la Sorbona.

Facultatea de Litere din Paris era la vremea aceea o instituție emblematică a învățământului superior, a activității intelectuale și, în general, a mediului academic european. Este unanim acceptat că Sorbona, prin promovarea gândirii critice și a cercetării în domeniul științelor umaniste, a jucat în secolul XIX un rol fundamental în conturarea culturii și educației franceze (și în bună măsură europene). Perioada în care V. A. Urechia și-a consumat studiile pariziene a fost marcată de transformări sociale, politice și culturale profunde, care și-au adus la rândul lor contribuția în procesul formării intelectuale a celui care s-a situat în avangarda mișcării intelectuale din România celei de-a doua jumătăți a secolului XIX.

Corespondența sa cu cei din țară nu s-a păstrat, în general, sau nu este accesibilă, așa încât pare greu de reconstituit acest registru. Au ajuns însă până la noi câteva piese epistolare către poetul Gheorghe Sion, salvate odată cu publicarea lor de către Ștefan Meteș. Urechia îi trimitea acestuia scrisori când cu poșta, trecând, așadar, prin cenzură, când apelând la „contrabandă”, profitând de întoarcerea acasă a vreunei cunoștințe, informându-l pe Sion cu privire la mersul propagandei unioniste și a Congresului de pace de la Paris, ba trimițându-i chiar și unele jurnale franceze care conțineau articole cu privire la Principate. Interesant este că, deși prețuia mult prietenia lui Sion, personaj care îl sprijinise în debutul său literar și de care depindea financiar, într-o oarecare măsură, mai tânărul V. A. Urechia insista să-i schimbe opinia în legătură cu problema prințului străin, demonstrându-i de ce ar fi fost o opțiune mai potrivită decât a „domnului indigen”, susținută de Sion și de grupul ardelenilor de la Iași, printre alții⁸⁶. Lucrul nu dovedește altceva decât că studiosul se angrenase în cel mai intim mod posibil în tensiunea politică a momentului, punând mai presus de succesul propriilor studii cauza unionistă în care credea.

S-a întors familist de la Paris, e drept, dar Urechia nu a avut același succes în amor ca Iacob Negruzzi, întovărășit – cum o recunoaște degajat chiar el din urmă – o bună bucată de vreme cu sifilisul și blenoragia la Berlin⁸⁷, nu a consumat atât de mult timp în afaceri intime cu dame de companie, cu

⁸⁶ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 277-286 (scrisorile din 2 și 10 aprilie 1856, Paris).

⁸⁷ Iacob Negruzzi, *Jurnal*, Iași, Editura Muzeelor Literare, 2014.

servitoare, cu fete de familie bună, în iubiri aprinse repede și stinse dintr-odată. E drept, nici punga nu-i permitea. Dacă lucrurile ar fi stat altfel, ne-ar fi povestit nouă, cititorilor, despre cuceririle sale galante. Împrejurările ni-l arată mai degrabă preocupat în cel mai înalt grad de afacerile politice, de pregătirea și desfășurarea Congresului de Pace de la Paris, conștient fiind, alături de ceilalți compatrioți aflați la studii la Paris, că acele luni hotărăsc destinul Principatelor. În paralel, s-a dedicat învățăturii și, de ce nu, și-a petrecut după regulile locului viața de student în cel mai cosmopolit centru academic al lumii, mergând la spectacole de teatru și muzică, vizitând saloanele, frecventând cafenelele, punând la cale farse celor mai creduli, făcând plimbări în natură, bucurându-se de jocurile de societate, toate în compania altor studenți români.

Chiar dacă era, în teorie, scutit de probele bacalaureatului, junele român se hotărâse repede, cel târziu în ianuarie 1856, când îl și informa pe Sion de intenția sa, să se prezinte la acest dificil examen la care francezii, ce să mai vorbim de străini, cădeau pe capete. A reușit să ia bacalaureatul în litere (și nu în filosofie, cum se afirmă într-una din cercetările „de formă”), preparat fiind de repetitorul Émile Acollas, dar nu în aprilie cum sperase și cum îi destăinuise lui Sion, ci la 19 august 1856. Desigur, performanța rămâne departe de povestea așternută în autobiografie, unde invocase purtarea sa „pe sus în triumf” de către studențime. A reușit, o spun documentele, dar pe muchie de cuțit, ca ultimul clasat dintre cei declarați bacalaureați. Și totuși, cum era singurul străin care trecuse examenul în seriile acelor zile de august și pentru care se pregătise doar puțin peste jumătate de an, efortul său merită recunoscut atunci și acum.

Spre deosebire de bacalaureat, chestiunea licenței în litere s-a dovedit, în multe privințe, o himeră. Toate indiciile documentare, dar și logica bunului simț infirmă posibilitatea ca junele să fi putut obține licența în litere, la Sorbona sau în altă parte. Altminteri, el însuși i se destăinuia lui Gheorghe Sion, la începutul anului 1856, că vrea să treacă „măcar licența” în cei doi ani finanțați de Societate, dar „timpul e de tot scurt” iar „greutatea mare cât nu vă puteți închipui”⁸⁸. Avea însă speranță că o va scoate la capăt, ba chiar lui Anastasie Fătu avea să-i declare, în primăvara anului următor, că în șase luni va fi, cu siguranță, licențiat. Poate că întâlnirea și apoi căsătoria cu Pachita, amica surorii lui, a fost acel element care l-a deviat de la încercările sale școlare.

Întors la Iași fără diploma de licență, dar la braț cu o soție spaniolă de familie bună, Urechia s-a înfățișat în fața Consiliului Școlar pentru cercetarea actelor de studii, organism care i-a recunoscut gradul de licențiat în litere. Mai departe, „licențiatul” Vasile Alexandrescu a fost numit imediat profesor la liceu (fosta Academie Mihăileană) și așa a început povestea unei diplome universitare „pierdute în Dunăre”, un element central al înțepăturilor, criticilor și pamfletelor de care a avut parte în viață, poate ca nimeni altul înaintea sa.

La interpelarea din Senatul României în chestiunea Universității din Iași, Mihail Kogălniceanu (cofondator al instituției), l-a atacat repetat pe Nicolae

⁸⁸ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 270 (scrisoarea din 22 ianuarie 1856, Paris).

Ionescu, cunoscut profesor al universității ieșene (dar fără operă și aproape fără activitate didactică, căci preferase avantajele vieții politice). Una dintre înțepături privea modul „contrariu statutelor acestei universități” în care Ionescu fusese recrutat la catedră, cu dispensarea de obligația posedării unui titlu academic pe motiv că era un „vechi profesor în învățământul superior”⁸⁹. Plecând de la constatarea lui Kogălniceanu, ar trebui să-l adăugăm pe apropiatul său colaborator, V. A. Urechia, la dreapta lui Nicolae Ionescu. Amândurora le-au lipsit titlurile academice superioare, ceea ce nu i-a împiedicat să ocupe poziții importante în Universitate, în Academia Română sau în guvern.

Chiar dacă lămurește chestiunea principală, a gradului academic obținut de V. A. Urechia la Sorbona, studiul de față lasă fără răspuns alte întrebări, precum acelea care privesc resorturile care au determinat Consiliul Școlar să echivaleze diploma de bacalaureat în litere – primită, e drept, nu de aiurea, ci de la onoranta Sorbonă – și cele trei inscripțiuni, cu licența în litere. A fost vorba despre inducerea în eroare de către cel în cauză a „comisiunii înalte”, sau a beneficiat de sprijinul și complicitatea membrilor Consiliului, alcătuit, cum s-a văzut, din foști profesori sau colegi ai lui V. A. Urechia. Cel puțin deocamdată, arhivele, ca să nu mai vorbim de alte surse complementare, rămân tăcute în această privință. De asemenea, în orizont argumentativ și axiologic s-ar putea prelungi discuția asupra comportamentului academic moral, amoral sau imoral al eroului acestor rânduri. În definitiv, un organism abilitat din țară, abia menționat mai sus, i-a analizat actele de studii și le-a echivalat – cum, necum – cu licența în litere. În ce măsură, așadar, îl putem considera pe V. A. Urechia un adevărat impostor academic în acea epocă a începuturilor universitare, și așa plină de acuzații de plagiat (de care el oricum n-a scăpat) și impostură?

**V. A. Urechia, a Romanian Student in Paris
(1855-1857)
(Abstract)**

Keywords: nineteenth century, university education, baccalaureate exam, Sorbonne, academic imposture.

Few academic personalities of the 19th century inspired, to the same extent, admiration for their actions, but also harsh criticism, often laced with a consistent portion of mockery. V. A. Urechia (1834-1901) perfectly embodied this ambivalence during his life and career. However, after his demise, the following generations were left with the one-sided image of a ridiculous and superficial character, who was duly condemned, according to his deeds and bad decisions, by scholars like B. P. Hasdeu, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu or Nicolae Iorga. A well-educated scholar and a competent administrator of the educational milieu, he advanced to the positions of university professor (in

⁸⁹ Mihail Kogălniceanu, *Cestiunea Universității de Iași înaintea Senatului. Cuvinte rostite în ședințele de 1, 2 și 4 februarie 1877*, București, Imprimeria Statului, 1877, p. 6.

Iași and Bucharest) and director in the Ministry of Public Instruction. He even briefly served as a government minister (1881-1882). V. A. Urechia pursued a rich and hectic public activity, compared to most of his contemporaries. He directly participated in the founding of several fundamental Romanian cultural institutions and projects, such as the University, the Romanian Academy, the Athenaeum, the Cultural League, etc.

My paper does not necessarily intend to restore the interpretive balance. Rather, it deals with the delicate issue of Urechia's education in Paris. He was accused of academic imposture and of claiming to hold degrees he did not truly earn from the Sorbonne, such as the bachelor's degree in Letters ("licence ès lettres"). As a result of my work in the French National Archives, which followed previous research in the Romanian archives, I provide the necessary clarifications in this matter. Hopefully, I also provide a contribution to solving the "Homeric issue" of Urechia's biography.

Răsfoind o condică de inspecții școlare*

Cătălina MIHALACHE**

Forme și formalități

Prin bunăvoința unui fost coleg de facultate, am ajuns în posesia unui registru de inspecții școlare, din prima jumătate a secolului trecut. Mai precis, a unei fotocopii. Cât despre original, este sigur faptul că nu a fost preluat de Arhivele Naționale Iași; este greu de spus dacă și unde se mai află, la peste un deceniu distanță de la momentul „întâlnirii”.

Atunci când mi-a pus la dispoziție acest document, binevoitorul coleg preda la o școală din comuna Movileni (județul Iași), ce include satul Potângenii, de unde provine registrul de inspecții. Proaspătul absolvent de istorie din 1996 a rămas în acest post nespectaculos, unde s-a și titularizat, deși locuia în Iași (la aproximativ 30 km). În câțiva ani, a devenit chiar director la Școala gimnazială din satul Larga Jijiei (aparținând aceleiași comune). Precizările sunt importante, deoarece schițează o secvență din viața pe care o vom regăsi chiar în paginile documentelor, confirmând un parcurs profesional tipic pentru dascălii școlilor de țară, care aleg să rămână în același post, decenii în șir¹.

Registrul în sine are, în primul rând, meritul de a ne reaminti că există documente semnificative, în afara celor aflate în custodia Arhivelor Naționale, iar ele au fost (și încă sunt!) de o amploare nebănuită. Nu mai pomenim de cele distruse ori pierdute cumva în vârtejul timpului, deși ar merita, căci nu orice sfârșit a fost inevitabil. O mică notiță din acest registru menționează că a fost dus și adus cu grijă înapoi din refugiu, în anul 1944, când linia frontului a trecut prin sat, devastând localitatea.

Nefiind inventariată în sistemul arhivistic național, condica nu are numerotarea conformă standardului, dar filele sale au primit de la început numere imprimare prin ștampilare, prevăzute pentru fiecare nou formular de proces-verbal;

* Forma inițială a textului a apărut sub titlul *Romanul unei școli de țară: Potângenii*, în „Revista Arhivelor”, anul XCVI (2019), 1-2, p. 122-165.

** Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; catalinamihalache@yahoo.com.

¹ Este, însă, și o excepție în această evoluție, căci profesorul și-a construit în timp un parcurs politic la dimensiune națională, complet imprevizibil la începutul carierei sale didactice.

numerele sunt cuprinse între 1 și 105. Un proces-verbal de inspecție standardizat are alocate patru pagini tipărite cu rubrici speciale, dispuse *recto/verso*. Nu am văzut niciodată originalul, dar răsfoind copia, putem deduce că multe pagini necompletate (mai ales cele goale, aflate în poziția *verso*) au fost omise la fotocopiere. Cu titlu de exemplu, întâlnim totuși câteva pagini necompletate, dar copiate, anulate sau nu formal. Inexplicabil, lipsesc filele de procese-verbale numerotate de la 30 până la 34. Această sincopă este demarcată prin procesele-verbale de inspecție din 28 mai 1920, respectiv 30 ianuarie 1922. În afara cifrelor imprimate pe foaie nu există o altă formă de numerotare distinctă a documentelor, astfel încât nu putem ști dacă lipsesc efectiv câteva dintre procesele-verbale inițiale sau doar au fost desprinse niște file goale din cuprinsul condicii.

În general, procesele-verbale de inspecție școlară aveau un ritm de redactare destul de stabil, ceea ce însemna una sau două vizite de control pe an. Dar, în acest registru găsim destule situații cu mai multe documente înregistrate în același an: 3, în 1901; 5, în 1915; 5, în 1922; 4, în 1924; 5, în 1925; 5, în 1929; 3, în 1937; 3, în 1941; 5, în 1942; 5, în 1945; 3, în 1946; 3, în 1949.

Câteva intervale de cezură atrag atenția², trimițând tacit la convulsii grave ale istoriei naționale: 14 mai 1916 – 26 ianuarie 1918 (ceea ce corespunde, în linii mari, implicării României în Primul Război Mondial); 28 mai 1920 – 30 ianuarie 1922 (posibil din pricina crizei economice și politice postbelice, dacă nu este vorba despre unele mize locale); 26 martie 1931 – 27 ianuarie 1934 (perioadă ce poate fi asociată marii crize economice interbelice și restrângerilor bugetare aferente); 12 decembrie 1939 – 16 ianuarie 1941 (ani marcați de începutul celui de-Al Doilea Război Mondial, de pierderi teritoriale, de cutremure catastrofale, de exilarea regelui Carol al II-lea și instalarea regimului Ion Antonescu împreună cu legionarii, apoi de alungarea acestora din urmă); 13 septembrie 1943 – 20 aprilie 1945 (apropierea și instalarea frontului în Moldova, ocupația militară sovietică, începutul ascensiunii comuniștilor la putere, evacuarea administrației).

Ultimele două intervale de pauză mai cuprinzătoare între două procese-verbale ar putea indica și o reasezare a periodicității de inspecție. Găsim astfel intervale mai mari între două controale, după cum se vede urmărind cadența lor: între 17 decembrie 1951 și 5 mai 1953, respectiv 17 noiembrie 1954 și 6 aprilie 1956; nu sunt ușor de descifrat. În afara unei bănuite acutizări a „luptei de clasă” impuse de regimul comunist și de o reducere a corpului de inspectori școlari, pot fi și explicații ținând de factorii locali, mai greu de reconstituit.

În formatul său original, registrul era autentificat printr-o bandă orizontală imprimată în marginea de sus a filelor, unde putem citi autoritatea emitentă – Controlul Învățământului Primar –, dar inscripționarea devine tot mai greu lizibilă, pe măsură ce derulăm filele de registru, iar după nr. 36, dispăre din paginile copiate. Pentru supra-autentificare, în colțul stânga jos al fiecărei pagini

² Exceptăm intervalele 1905-1907 și 1910-1912, care ar putea fi văzute ca fiind situații la limita „normalității”, căci vizitele anuale la anumite școli se puteau decala fără prea multe explicații.

noi de proces-verbal era specificat: „Imprimeria Statului”. Registrul propune pentru fiecare proces-verbal patru pagini secționate precis în cinci capitole de investigație și o încheiere-standard de localizare și de autentificare a inspecției. Ideea unor rubrici prescrise de autorități³ era mai veche și urmărea să obțină cu certitudine anumite tipuri de informații din teren, așa cum nu se întâmpla în mod regulat.

Instrucțiunile pentru inspecitori reluau periodic cerințele emise de administrația școlară, dar răspunsurile erau în continuare inegale și nu neapărat precise. Din acest motiv s-a ajuns la astfel de rubrici supra-detaliate, după cum găsim în această condică.

Un proces-verbal era împărțit în cinci secțiuni. Prima dintre ele, *Starea materială și de igienă*, solicita detalii despre clădirea ce adăpostea școala, despre mobilier, despre curățenie și despre modul de aerisire, despre cum se ține apa de băut pentru elevi, despre suprafața sălii de clasă raportată la numărul școlărilor, despre situația combustibilului. Dar erau incluse și chestionări legate de școlari, începând cu distribuția copiilor pe clase, de la a I-a la a VI-a; se punea întrebarea „dacă elevii fac exerciții corporale și cântări?” și, în general, „ce înfățișare de sănătate prezintă?”⁴.

A doua secțiune era intitulată *Cancelaria școlii* și cuprindea situația documentelor școlare: condica de prezență a învățătorilor, matricola elevilor, condica de atestate de studiu; tot aici se cereau informații despre arhiva școlii, dar și despre „zestrea didactică”.

Partea a III-a cuprindea, efectiv, miezul inspecției școlare, sub titlul *Învățământul*⁵. Pentru a nu mai fi eludate aspectele semnificative ale investigației, s-a cerut explicit, într-o *Nota Bene*, ce trebuie să aibă în vedere un inspector:

³ Găsim o primă formulare de acest gen, cel puțin pentru un „cap” de proces-verbal, în *Regulamentul pentru Serviciul de Inspecție al școalelor*, publicat în MOF, nr. 31 din 13 iulie 1885. Vezi *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decisiuni și dispozițiuni generale ale acestui departament, de la 1864-1901, adunate și publicate sub îngrijirea dlor C. Lascăr și I. Bibiri*, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 413. Nu erau prescrise și rubricile de completat ale inspecției propriu-zise, doar datele de identificare: ziua, locația (sat, comună, plasă, județ), tipul de școală, numele și calitatea celui care efectuează inspecția, numele învățătorilor prezenți. Pare o exigență chiar minimă, ceea ce sugerează că inspectorii erau destul de neglijenți cu acest aspect. Art. 29 al Regulamentului menționa că fiecare școală primară trebuie să aibă un registru „parafat și sigilat de ministrul de Instrucțiune publică și culte”. Fiecare foaie era împărțită în trei coloane, dintre care a treia trebuia luată cu sine de revizor (fiind detașabilă); dar tocmai partea destinată consemnării rezultatelor inspecției era albă, lăsând inspectorului completa libertate de exprimare (*ibidem*, p. 412).

⁴ „Igienismul” școlar era în plină ofensivă la sfârșit de secol XIX și la începutul celui următor. Un text relevant pentru această campanie este cel semnat de dr. I. Felix, *Igiena școlară. Istoria ei, starea ei actuală*, Partea a III-a, *Igiena școlară (1832-1905)*, extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Științifice”, seria a II-a, tomul XXV, partea a III, *Igiena școlară*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903. Pentru analiza mai detaliată a fenomenului, vezi Constantin Bărbulescu, Alin Ciupală (eds.), *Medicine, Hygiene and Society from the Eighteenth to the Twentieth Centuries*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011.

⁵ În copie, este rubrica cea mai ștearsă din laterala paginii respective, fiind greu de reconstituit, probabil din cauza dimensiunii originalului, care depășea clar formatul standard (pentru noi) A3.

Se va înscrie clasa sau clasele inspectate, institutorii sau învățătorii lor; se va observa: disciplina și atențiunea, metodel, gradul dezvoltării mintale al copiilor [sic!], temeinicia cunoștințelor, lucrările scriptice, textul de pregătire al lecțiilor, înaintarea studiilor față cu cerințele programei.

Aceasta era partea de investigație care se va dezvolta progresiv în detrimentul sau chiar până la omisiunea totală a celorlalte aspecte.

Foarte semnificativ pentru epoca în care a fost elaborat chestionarul, secțiunea a IV-a era special dedicată *Lucrului manual*. Erau chiar anii în care lucrul manual (cu varianta „lucrului de mână”⁶ pentru fete) se reglementa tot mai serios ca obiect școlar⁷, devenind obligatoriu în școlile primare. Se cereau detalieri despre „starea atelierului, uneltele, materiile prime, îndemânarea școlarilor”; nu și despre îndrumătorii copiilor dar, de obicei, exact aici se oprea însemnarea. Chestiunea atelierului era din start mai curând o sugestie de viitor, de vreme ce multe școli abia aveau una sau două săli de clasă, cât de cât amenajate.

Ultima secțiune, intitulată *Diverse*, avea și ea cerințe precise: „Școala sau învățătorul primesc vre-o publicație periodică școlară și care anume?; Ce lucrări noi didactice s-au mai citit?; Autoritatea județeană sau comunală dă concursul legal?”. Dacă despre autorități se mai pomenea câte ceva și, de obicei, pe un ton concesiv, în ceea ce privește orizontul de lecturi al învățătorilor, rubrica rămânea, de regulă, goală (iar uneori apărea și un NU sau NIMIC hotărât în dreptul respectivelor întrebări).

Prima mențiune pozitivă în această rubrică slab frecventată apare târziu, când „ajutoarea de învățătoare” Paraschiva Teodorescu, „numită cu titlu provizoriu” încă din 1901 – și singura care predă atunci în școală – a declarat că citise *Cursul de pedagogie* al lui I. Găvănescu (proces-verbal din 30 octombrie 1908, f. 14 v.). Tot ea citea, doi ani mai târziu, Revista „Asociației Învățătorilor [și Învățătoarelor din România]”⁸ (proces-verbal din 18 ianuarie 1910, f. 18 v.).

⁶ „Lucrul de mână” are o poveste mult mai veche decât lucrul manual pentru băieți, fiind practic nelipsit din școlile pentru fete; îl găsim în programa școlilor primare de stat încă de la 1864. Noutatea anilor 1880-1890 consta în accentul pus pe „cusăturile naționale”. Mai multe despre subiect vezi în Cătălina Mihalache, *Școala și artizanatul. Interpretări culte ale artei populare*, Cluj-Napoca, Limes, 2008, p. 25-39.

⁷ Programa de școală primară din 1893 a cuprins pentru prima oară și lucrul manual ca materie obligatorie; vezi *Colecțiunea legilor, regulamentelor...*, p. 1073. De fapt, nu a existat de la început o programă anume pentru practicarea lucrului manual, tocmai pentru a se lăsa fiecărui învățător posibilitatea de adaptare la condițiile locale. Sugestiile erau minimale: „împletituri, cartonaje și lucrări ușoare de tâmplărie”. Teoretic, învățătorul ar fi trebuit să își alcătuiască o programă proprie, pe care să o supună apoi spre aprobare inspectorului, dar practic revizorii doar luau act de cele petrecute, dând sau nu unele sfaturi și făcând, cel mult, câteva precizări sau aprecieri relative la munca dascălului cu elevii săi. Vom vedea însă că la examenul de absolvire a clasei a V-a se cereau și lucrări efectuate de copii. Cea mai interesantă notație de acest gen a fost aceea din procesul-verbal de inspecție datat 30 martie 1922, încheiat cu „vii mulțumiri” aduse învățătorului M. Hulubei pentru întreaga sa activitate; cu acest prilej a fost remarcat elevul „Mititelu Const. din clasa a V-a”, pentru calitatea împletiturilor din paie.

⁸ Care apărea din 1900, la Buzău.

Timp de peste un deceniu nu mai găsim alte mențiuni. Între timp, ea a devenit învățătoare cu titlu „definitiv”.

Apoi aflăm că învățătorul M. Hulubei citea revista „Lamura”⁹, menționată mai întâi în procesul-verbal din 18 noiembrie 1924, apoi în cel din ianuarie 1925, când se adăuga și „Revista învățământului”, alături de „ultimele noutăți pedagogice ale dlor [I.] Nisipeanu și Gh. Antonescu”. Lăudabilul cititor nominalizat aici, care dobândise între timp titlul de învățător „definitiv”, fiind și director al școlii, a fost în mod clar foarte apreciat de revizorul școlar de clasa a II-a (subrevizor) Spiridon Râpă.

Prin contrast, putem aprecia că același revizor a fost foarte sever cu ocupanta postului al doilea din școală, domnișoara Elena Vrânceanu, suplinitoare care preda aici, din 1923. Subrevizorul a insistat să îi demonstreze incapacitatea profesională până când a fost înlăturată din post – situație destul de rar întâlnită și unica înregistrată în această condică. Cel puțin așa deducem din faptul că un proxim proces-verbal a înregistrat-o drept succesoare a respectivei domnișoare pe doamna Emilia Hulubei¹⁰, foarte probabil soția învățătorului M. Hulubei, lăudată pentru rezultatele obținute de elevii săi. Documentul respectiv nu mai conținea să evidențieze meritele directorului învățător, la toate capitolele posibile: învățătura copiilor, buna gospodărire a școlii, cursuri pentru adulți, curs cu elevi de clasa a V-a (ceea ce foarte rar a fost consemnat), predarea lucrului manual (la băieți), foarte bune relații cu sătenii și autoritățile. Apogeul acestui exercițiu encomiastic a fost sublinierea faptului că

[...] învățătorul [Hulubei], în dragostea ce are pentru misiunea sa, citește revista *Lamura*, *Ideia*¹¹ etc.; de asemenea constată că citește ultimele noutăți pedagogice: *Școala educativă* de [N.] Moisescu¹², *Probleme de logică* de [I.] Petrovici, *Pedagogia utilitaristă* de H. Spencer, *Pedagogia morală* a lui Kant¹³, *Pestalozzi și Educația poporului*¹⁴, *Educația cetățenească* de Kerchen, Steiner¹⁵ și *Evoluția sistemelor de morală* de Gr. Tăușan (f. 52).

⁹ Înfiiințată în 1919, cu profil dascălesc, avându-l ca director pe Al. Vlahuță.

¹⁰ Deși, în certificatul de căsătorie, din 1921, ea apare ca fiind de profesiune „agricultoare” (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale ale personalului didactic de la școlile din regiunea Iași*, vol. I, A–H, dosar H/339, f. 11).

¹¹ Foarte probabil, se referea la revista „Ideea europeană”.

¹² N. Moisescu, *Școala educativă*, București, Imprimeria Cooperației Române, 1920.

¹³ La acea dată, Const. V. Buțureanu tradusese din franceză o lucrare intitulată *Tratat de pedagogie* (1912), de Immanuel Kant, cu note lămuritoare din alte lucrări ale filosofului. În 1924, s-au tradus, într-o ediție îngrijită de A. A. Luca, fragmente din *Critica rațiunii practice*, sub titlul *Religia în limitele rațiunii pure* (1793); într-o anexă, era cuprins un fragment cu titlul *Știință și morală*; vezi <https://mirceadiaconu.wordpress.com/2016/04/11/tabelul-cronologic-complet-al-traducerilor-in-limba-romana/> (accesat la 15 martie 2022). Trimiterea confuză a revizorului pare să se refere, totuși, la tratatul de pedagogie.

¹⁴ În această notație, revizorul pare că nu se referă la o lucrare originală a pedagogului elvețian Johann Heinrich Pestalozzi, ci la lucrarea lui George G. Antonescu, *Pestalozzi și educația poporului*, București, Tipografia Jokey-Club, 1919.

¹⁵ Georg Michael Kerschensteiner – pedagog german, care a dezvoltat educația vocațională în Germania, cunoscut mai ales din anii 1890, când a devenit directorul școlilor publice din München. Lucrarea citată apăruse în original în 1901 (*Die staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend*).

Practic, se poate spune că revizorul a pus în seama învățătorului cam tot ce știa el în materie de lecturi pedagogice recomandate sau la modă, iar ca să împace și rubricația și intenția encomiastică, le-a declarat pe toate „noutăți”.

În noiembrie același an, în locul dnei Emilia Hulubei apărea însă dra Elena Bărlădeanu, suplinitoare, iar din anul următor, 1927, domnul Hulubei dispare complet din această locație. Îl putem găsi funcționând la școala de aplicație a Școlii Normale din Iași, iar după un scurt interludiu sătesc (la Rediul lui Tătar, în 1929), a rămas definitiv ca învățător (și chiar director) la o școală primară din oraș. Cariera începută cu succes la Potângenii a fost confirmată în Iași¹⁶.

Pentru următoarele trei decenii vom găsi aici, în schimb, familia de învățători Corduneanu (Cordoneanu). În 1928, inspectorul încă mai nota câteva titluri de periodice lecturate la școală¹⁷, dar noii învățători se vor remarca prin alte înfăptuiri, nu prin „lecturi pedagogice la zi”.

Revenind la formularul de proces-verbal tipărit, ajungem la încheierea-standard a documentului, care mai rezerva o rubrică pentru *Observații generale*, cerând apoi identificarea și localizarea evenimentului (inspecției): „Școala... no..., inspectat azi..., luna..., anul 189..., ora..., comuna..., cătunul..., județul..., plasa... Revizor...”¹⁸. Era și un loc special destinat pentru *Sigiliul Școlii*, dar aceasta constituie o poveste aparte.

Încă din 1901 se atrăgea atenția învățătorilor să ceară de la comună un sigiliu pentru școală, dar abia peste șapte ani vedem o astfel de autentificare

¹⁶ Mihai Hulubei se născuse în 1898, în satul Românești al comunei Movileni, din județul Iași. În 1919 obținea diploma de capacitate ca învățător, cu media 9,10 (a fost al doilea clasat din cei 84 de absolvenți ai Școlii Normale). În 1921 s-a căsătorit, iar în anii următori (cât a funcționat la Potângenii) a avut doi copii. Înainte de a preda aici, fusese pentru câteva luni suplinitor la școala din satul Mălăiești, în 1919 (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. I, A-H, dosar H/339, f. 7 r.-v., 8, 12). În 1922 a fost decorat cu ordinul „Coroana României”, în grad de cavaler (*ibidem*, f. 39). Tot în perioada când a lucrat la școala din Potângenii, a primit o diplomă din partea Prefecturii județului Iași, „pentru că s-a distins în predarea lucrului manual” (*ibidem*, f. 44), și a fost decorat cu „Răsplata muncii pentru învățământ clasa a III-a” (*ibidem*, f. 38). La *Expoziția generală a școalelor primare și a grădiniilor de copii din Municipiul și județul Iași*, din iunie 1934, a primit o *Diplomă de onoare cl. a III-a*, „pentru cartonaj, modelaj, țesături de hârtie și obiecte din lemn” (*ibidem*, f. 45). S-a distins și în alte domenii, primind, în 1936, „insigna Pregătire Premilitară cl. II-a” (*ibidem*, f. 42). În ianuarie 1938 a fost delegat „inspector școlar primar cu controlul în învățământ”, pentru municipiul și județul Iași, dar în luna următoare a demisionat (*ibidem*, f. 35, 36). A participat la război, fiind remarcat de superiorii săi. Un rezumat elogios al întregii sale activități a fost consemnat în procesul-verbal de inspecție specială în vederea acordării gradului superior și a gradației de merit, din 6 martie 1946 (*ibidem*, f. 20-21). Găsim aici o scurtă definire a gloriei locale pe care o întrupează acest învățător exemplar: „[...] cine din Iașul nostru nu cunoaște și nu a apreciat cu elogii activitatea didactică a dlui Hulubei?” (*ibidem*, f. 20). Decesul său prea timpuriu, în 1947, a întrerupt șirul realizărilor personale, dar acest eveniment nefericit a dus la întocmirea unui riguros și consistent „dosar de pensiune” pentru urmașii săi, care ne ajută să reconstituim cu destulă fidelitate evoluția sa profesională.

¹⁷ Titlurile erau numeroase: „Lamura”, „Revista Generală a Învățământului”, „Vremea școlii”, dar „și altele” (*ibidem*, proces-verbal din 6 iunie 1928, f. 55 v.).

¹⁸ Era un registru deja vechi. La AN-Iași am identificat, de exemplu, un registru imprimat cu anul „190...”; vezi fondul Inspectoratului Regional Școlar Iași, dosar 438, care constă într-un registru de inspecții al școlii din cătunul Goruni (Goroni), comuna Tomești, județul Iași.

imprimată (pentru procesul-verbal din 30 octombrie 1908). De formă ovală, urma sigiliului avea următoarea inscripție: SCOALA RURALĂ MIXTĂ DIN SAT POTÂNGENI, COM. MOVILENI PL[ASA] COPOU, JUD. JASSI, ROMANIA. A fost folosit și ulterior, dar nu constant; ultima oară îl găsim imprimat pe documentul datat 28 mai 1920, apoi niciun alt proces-verbal nu a mai fost ștampilat astfel.

Cazul sigiliului este exemplar pentru a ilustra ritmul realizării achizițiilor școlare, care s-a menținut neperturbat, indiferent de mărimea investiției sau de necesitatea presantă invocată de solicitanți. Garduri, uluci (burlane), bănci, reparații la pereți sau la acoperiș, curățarea grădinii, reparația ușilor sau completarea geamurilor, aducerea unui dulap, a meselor, a băncilor sau a scaunelor, a lemnului de construcție – toate se trăgăneau cu lunile și cu anii sau, până la urmă, erau complet ignorate. Au fost cazuri când învățătorii au plătit din salariul lor costurile de curățenie și reparație, ca să nu li se mai reproșeze starea proastă a școlii¹⁹, sau au luat inițiative de-a dreptul îndrăznețe pentru finanțarea reconstrucției unei clădiri distruse²⁰.

Curând, solicitările formularului tipărit au devenit în bună parte desuete. Cel mai rapid s-au perimat întrebările care de la început pot părea cumva nefirești cititorului din zilele noastre, despre starea apei de băut sau aerisirea claselor, ori întrebarea dacă elevii fac „exerciții corporale și cântări”. În contextul deja amintit, al igienismului în ascensiune și al rolului tot mai important al gimnasticii școlare²¹, astfel de întrebări erau în acord cu discursul pedagogic de la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor.

¹⁹ Este ceea ce a făcut Aglaia Corduneanu după ce i s-a reproșat că nu are grijă de școală. Învățătoarea era depășită de situație: preluase răspunderea întregii școli de la soțul său, concentrat de mai multe luni, având și trei copii de crescut, dintre care doi mici, de 2 și 4 ani. Tonul amenințător al revizorului, care constata o delăsare îngrijorătoare a școlii – „recomand dnei Directoare a fi preocupată mai mult de interesele școlii decât de cele personale” (procesul-verbal din 10 iunie 1942, f. 78 v.) – a determinat-o pe învățătoare să cheltuiască 5.000 de lei din salariul său pentru reparații și curățenie, de vreme ce suma de 1.000 lei alocată de către Comitetul școlar al comunei era insuficientă (procesul-verbal din 13 august 1942, f. 79).

²⁰ Găsind școala complet distrusă de război – așa cum, de altfel, era întregul sat – directorul Constantin Corduneanu a organizat un comitet de reconstrucție, care a luat în arendă de la Regiunea Agricolă Iași o suprafață de 197 de hectare de stuf, pentru a fi exploatată în folosul școlii (satul Potângeni se învecinează cu Delta Moldovei, o amplă suprafață de apă, mlaștini, stufăriș, păpuriș etc., alimentată de râurile Jijia și Miletin). Vânzând mii de „maldăre de stuf”, comitetul adunase deja „frumoasa sumă de 592.000 lei” (procesul-verbal din 5 decembrie 1945, f. 85). Dar acest început promițător nu a avut urmări consistente. Abia peste șapte ani, cu fonduri de la autoritățile de stat, se va încheia construcția unei modeste clădiri noi.

²¹ Legea învățământului din 1864 prevedea și secvențe de exerciții fizice pentru elevi. Prevederea era de obicei neglijată, din lipsa competenței, a materialelor didactice sau, pur și simplu, din lipsa valorizării acestui aspect al vieții școlare. Activitatea stăruitoare a cunoscutului profesor ardelean George Moceanu (1831-1908) a înviorat deopotrivă orele de educație fizică, dar și învățarea dansurilor populare de către elevii din Regat. El a publicat o lucrare teoretică (1869), iar în 1879, gimnastica a fost introdusă ca obiect școlar obligatoriu. În 1880, dr. C. I. Istrati a publicat *Considerații asupra importanței și necesității gimnasticii din punct de vedere igienic și social*, consolidând o viziune deja coerentă. Acest curent de opinie ilustra și dorința educării viitorilor ostași ai țării, pentru care se vor impune și exerciții premilitare, ba chiar o organizație

Legat de starea „apei de băut”, relatările expuse pe parcursul a câtorva procese-verbale ne ajută să aflăm, până la urmă, la ce se refereau autoritățile; apa necesară elevilor nu ar fi trebuit să se păstreze într-un vas ca oricare altul, ci într-unul acoperit și înzestrat cu robinet. În 1903, revizorul solicita învățătoarei de atunci „să ceară de urgență, de la primărie”, un astfel de obiect (proces-verbal din 21 martie 1903, f. 8). În 1910 era amintit un vas acoperit, dar situația pare că nu a durat și abia peste alți ani s-a consemnat existența unui „vas de lemn acoperit și cu robinet” (proces-verbal din 4 martie 1915, f. 22). Nu insistăm asupra eficienței sanitare a acestui dispozitiv – care este foarte redusă, din punctul nostru de vedere, însă era un progres față de situația anterioară –, dar subliniem, din nou, lentoarea gesturilor necesare pentru înzestrarea școlii și nevoia intervențiilor personale, insistente, poate chiar stânenitoare, fără de care autoritățile nu își îndeplineau obligațiile. Este ceea ce caracterizează, în primul rând, istoria școlii noastre.

Pentru a încheia plasarea documentului analizat în parametrii geografico-temporali de bază, revenim asupra faptului că „emitentul” condicii era școala primară mixtă din Potângenii, sat aparținând comunei Movileni²², județul Iași. La început de secol a existat și importanta precizare: „plasa Copou-Turia”. Plasele, ca subdiviziuni administrative ale județelor, nu au avut o componentă fixă. Dacă ar fi să urmărim istoria lor recentă, de la 1892, când s-a publicat legea de organizare administrativă²³, până în 1950, când s-au suprimat definitiv aceste subdiviziuni ale județelor, am găsi o evoluție sinuoasă a regroupării comunelor sub o denumire sau alta. Astfel, la câteva inspecții distanță de prima mențiune găsim specificată plasa Coarnele-Caprii (după numele altei comune din apropiere), apoi plasa Movileni, iar mai târziu plasa Bahlui²⁴. După care, o astfel de notație este pur și simplu omisă, iar inspectorii fac alte referiri, cerând să le

special dedicată acestui aspect, „Micii Dorobanți”, din 1905 (vezi Silviu Hariton, *Childhood in Romanian Context: Les Petits Dorobants*, în „Historical Yearbook” vol. VI, 2009, p. 57-76). Ecoul Războiului de Independență din 1877-1878 era direct perceptibil în astfel de inițiative.

²² Este vorba despre comuna Movileni, aflată la aproximativ 30 km de orașul Iași, spre interiorul (nord-vestul) județului cu același nume. Fiind aproape de comuna Șipote, care a fost reședința plășii Turia în cea mai mare parte a secolului XX, a rămas cumva firesc în legătură cu acest centru. Satul Potângenii beneficia și de o legătură feroviară, având o haltă pe traseul regional Iași – Dorohoi. Poate că tocmai acest amănunt explică faptul că școala a fost vizitată, de obicei, măcar anual. În rest, drumul principal care traversează satul este cel care leagă comunele Movileni și Gropnița (alt reper important al zonei) de Iași (DJn 282), recent modernizat.

²³ Este vorba despre *Legea pentru organizarea autorităților administrativ exterioare, dependente de Ministerul de Interne și fixarea circumscripțiilor administrative*, nr. 3319/1892, care împărțea teritoriul țării în județe, plase și comune. Plășile au avut o formă proprie de conducere administrativă, preturile. Fondul preturii plășii Copou, de exemplu, de la AN-Iași, acoperă anii 1906-1952.

²⁴ Plasa Bahlui (după numele râului care traversează o parte a județului și orașul Iași) sau Bahlui-Cărligătura sau doar Cărligătura chiar au existat, la fel și plasa Turia, dar Movileni și Coarnele-Căprii (Caprei) au fost doar comune. Apelarea lor poate fi o simplă contaminare cu reperele locale mai proeminente, ceea ce arată tendințele de raportare a micilor slujbași ai statului, cum ar fi subrevizorii (numiți, într-o vreme, revizori școlari de clasa a II-a), față de centrele de putere sau prestigiu din teritoriu.

fie trimise copii după procesul-verbal la sediul de circumscripție școlară din: Românești (un sat de lângă Prut, aproape de județul Botoșani), din Podu Iloaiei (orășel aflat la aprox. 25 km de Iași) sau din Spinoasa-Erbiceni (ultima denumire referindu-se la o comună apropiată de Podu Iloaiei, cu haltă de tren). Atunci când nu se specifică sediul Inspectoratului școlar județean sau regional Iași, găsim alte destinații pentru copiile transcrise de pe respectivele procese-verbale: școlile la care activau (sub)revizorii din satele Forăști, Fântânele-Vechi, Hărpășești, Sârca sau chiar adresele personale din Iași: str. Ion Creangă nr. 3 sau nr. 47, str. Trei Ierarhi nr. 12, str. General Eremia Grigorescu nr. 33, str. Banu nr. 4, str. Petru Rareș nr. 23, str. Teodor Speranția nr. 11, str. Fulger nr. 2, str. Greceanu nr. 5.

După cum se vede, situarea în spațiu a emitenților proceselor-verbale este și nu este clar delimitată, dar ne oferă destule repere ca să înțelegem universul în care activau și la care se raportau deopotrivă dascălii și inspectorii lor. Nu există o relație centru – periferie, ci o constelație de nuclee semnificative, atât colectiv, cât și personal, iar marele Oraș (în acest caz, Iașul) este practic o altă lume, paralelă vieții din satele, comunele sau micile orășele care se susțineau reciproc prin simpla reiterare a unei vecinătăți geografice accesibile. Orașul nu era doar sau neapărat îndepărtat, era o altă realitate.

În ceea ce privește dimensiunea temporală acoperită de întregul registru, prima inspecție consemnată a fost datată „21 februarie 1900, orele 2-4 [p.m.]”, iar ultima – „12 aprilie 1958”. Cele două date nu surprind nici începutul, nici sfârșitul acestei școli, dar traversează suficiente etape istorice relevante.

Ca imprimat oficial, condica are însă propriul său reper cronologic. În josul ultimei pagini (dintre cele patru, câte cuprinde un formular standard), găsim o formulă tipizată de datare, care include anul „189...”²⁵. Deci, condica este un produs tipic al ultimului deceniu din secolul XIX, fiind o piesă concludentă pentru acel *Belle Époque* al școlii românești, marcat de activitatea lui Spiru Haret²⁶. El a insistat în mod special pe eficientizarea și expansiunea inspecțiilor școlare, fără de care reformele sale nu ar fi avut un impact de durată.

Deși registrul era imprimat în rubrici strict delimitate, majoritatea inspectorilor nu au fost dispuși să se conformeze structurii de analiză propusă. La un moment dat, notația ignoră complet – nu doar parțial, ca în primele cazuri –

²⁵ De la prima consemnare, această notație a trebuit corectată, căci era anul 1900. Pe măsura trecerii anilor, a devenit tot mai evident faptul că scopul principal al celor care au folosit condica era să nu irosească un imprimat deja achiziționat, aflat la dispoziția școlii. Paginile goale sunt tot mai rare, procesele-verbale se îngrămădesc în spațiul disponibil, chiar și câte două pe pagină. Așa ajungem până în anii 1950, când ultimele file sunt judicios acoperite, cu pagini „îndesate” irespirabil peste liniatura existentă.

²⁶ Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice între anii 1897-1899, 1901-1904, 1907-1910, dar foarte influent, de fapt, timp de peste trei decenii. Cât despre posteritatea sa, putem spune că a fost poate chiar mai radiantă decât activitatea din timpul vieții. Dar este posibil ca formularul respectiv să nu intre strict în decupajul cronologic al ministeriatelor lui Haret, ci să se plaseze, mai curând, în proximitatea legii pentru organizarea administrației centrale a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice (prima de acest gen), din 31 august 1892, promovată de Take Ionescu.

rubricile propuse. Procesul-verbal cu numărul 23 (datat doar 14 aprilie; prin deducție, se poate completa și anul, 1915) debutează furtunos cu o compoziție proprie a inspectorului, așezată oblic pe foaie, peste rubricile tipărite; următoarea este așezată la fel, continuând și pe verso, cu o narațiune încă mai extinsă. Astfel de redactări s-au mai reluat, dar cea mai frecventă formă de ignorare a cerințelor a fost suprascrierea ordonată, orizontală, de obicei amplă, peste cele tipărite. Practic, din aprilie 1915, registrul devine un simplu suport de hârtie, pe care se aștern expunerile inspectorilor – care uneori mai subliniază cuvintele-cheie ale investigației, alteori nu –, indiferente la rubricile respective și poate chiar dornice să le acopere, căci nu mai cadrau cu interesele semnatarilor. Pentru câteva dintre vizite, inspectorii mai completează doar ultima rubrică fixă – care fusese cândva singura – pentru identificarea datei, a locului și a persoanelor direct implicate. Apoi, și aceasta este ignorată, făcându-se trimiteri de identificare minimale, incomplete și, cel mai adesea, indescifrabile. La un moment dat, un inspector chiar cere înlocuirea registrului²⁷ – era cumva firesc, în plină afirmare a vieții „democrat-populare”, care voia să se desprindă de amintirea vechiului regim –, dar cerința i-a fost ignorată și condica a fost completată până la ultimul rând al ultimei pagini.

Ca extindere, procesele-verbale nestructurate conform rubricilor impuse variază de la câteva rânduri incomplete²⁸, la aproximativ patru pagini. Naratiunile largi aveau o motivație aparte: o inspecție specială de promovare a învățătorului sau, dimpotrivă, nevoia de a demonstra multiple și grave deficiențe ale celor vizati.

Cea mai neașteptată notație din registru este recuperarea unui proces-verbal, transcris la revenirea învățătorilor din refugiu. Ambii soți au înscris propriile observații, după semnătura pusă în numele subinspectorului Gh. Popescu: „Originalul prezentului proces-verbal este la dosarul cu acte al școlii pe anul 1944-[19]45. Transcrierea s-a făcut întocmai după original. Director Const. Corduneanu”; „Registrul prezent a fost păstrat de subsemnata de la 25 martie 1944 până la maiu 1945, când m-am reîntors în localitate. Înv. Aglaia Corduneanu”²⁹. Această informare laconică se referă la refugiul din timpul luptelor care s-au dat în zonă, pe frontul din Moldova; satul a fost distrus, după cum aflăm din procesele-verbale ulterioare, care dau suficiente detalii.

După 1950, procesele-verbale devin compoziții ample, structurate în funcție de obiectivele inspecției, de secțiunile tematice, de sarcinile încredințate învățătorilor. Observațiile autorilor intră în detalii incredibile, insistând asupra modului în care elevii scriau literele, a tipului de caiet necesar pentru caligrafie,

²⁷ „Tov. Director va procura și o nouă condică de inspecție, unde va fi transcris și acest proces-verbal”, se nota la 17 noiembrie 1954 (f. 99).

²⁸ Cel mai succint pare o simplă telegramă: „4/IV.950. Vizitat școala și lucrările noi la construcție. Șeful Secției Învățământ, [semnătură indescrifabilă]” (f. 93). În total, sunt 104 procese-verbale.

²⁹ Vezi procesul-verbal din 20 aprilie 1945, f. 82 v.

a nevoii de împărțire a tablei în două pentru rezolvarea problemelor de matematică, a constatării necunoașterii unor detalii din geografia țării ș.a. Dar realitățile radiografiate nu erau în mod necesar foarte diferite de cele din trecut, ci doar mai strict supravegheate (eventual și redenumite sau doar reasezate declarativ sub alte finalități retorice). Toate activitățile³⁰ trebuiau planificate, înregistrate, raportate, vizate etc.

Hârta înghițea tot mai mult viața pe care ar fi trebuit să o redea post-rității. Peste toate, nevoia cultivării unui criticism exagerat – în acord cu ideologia vremii – a dus la supradimensionarea constantă a proceselor-verbale, de o manieră necunoscută înainte de anii 1940.

Povești de șantier

Conform legii învățământului din 1864, orice comună rurală trebuia să aibă o școală cu un învățător (art. 66)³¹. *Legea asupra învățământului primar și normal-primar* din 1896 a extins această obligație la orice cătun (sat), dar varianta sa din 1900 a impus unele amendamente, mai realiste: „în orice cătun, unde se află mai mult de 40 de copii de vârstă școlară, se va înființa o școală” (art. 20)³². În cazul în care într-un sat erau mai puțin de 40 de copii de școală, ei puteau veni la școala satului din apropiere. Dacă ei se aflau la o distanță de peste 3 km de cea mai apropiată școală, le era alocat un învățător-ajutor (adică având un salariu redus, dar și o calificare inferioară)³³ ori, pentru câteva zile pe săptămână, era trimis să predea un învățător titular din comuna respectivă, pentru un anume spor de salarizare (de 20 de lei). O altă variantă era ca un învățător titular să predea pe rând, câteva luni pe an, în mai multe școli de cătun³⁴. Toate aceste precauții ne arată cât de greu era, în fapt, să se asigure un dascăl copiilor de săteni și asta dacă se luau în considerare doar datele demografice și distanțele dintre localități (corelate cu drumurile precare), fără să mai pomenim de alte aspecte (neatractivitatea posturilor, calificarea deficitară a multor învățători, lipsa clădirilor școlare etc.).

Deci, prima condiție pentru numirea unui învățător ținea de buna înregistrare a copiilor apti și de o frecvență școlară aproape regulată. Reamintim că părinții, tutorii sau patronii („stăpânii”) copiilor care nu îi trimiteau la școală erau supuși amenzilor, fapt care s-a prevăzut încă de la prima lege a învățământului,

³⁰ Și sub-activitățile, am putea spune. La un moment dat, un inspector recomanda: „[...] fiecare învățător va avea un caiet special pentru evidența greșelilor făcute de elevi în timpul dictărilor” (proces-verbal din 17 noiembrie 1954, f. 99). Pe lângă o astfel de minuțiozitate, faptul că se cerea și o condică specială pentru înregistrarea ședințelor consiliului pedagogic (format din trei persoane!) pare aproape rezonabilă (*ibidem*).

³¹ Vezi *Antologia legilor învățământului din România*, București, Institutul de Științe ale Educației, 2004, p. 28.

³² *Ibidem*, p. 64.

³³ Salariul era de 40, nu de 60 de lei – cât avea un suplinitor – sau de 90 lei – cât avea un învățător obișnuit.

³⁴ *Ibidem*, p. 115.

cea din 1864. La rândul lor, învățătorii care nu se asigurau de o bună frecvență a copiilor erau în pericol de desființare a postului propriu³⁵. Frecvența școlară a rămas un subiect de bază al inspecțiilor școlare, până la mijlocul secolului XX, când, cel puțin scriptic, a fost atins obiectivul dorit, al prezenței de 100% a elevilor înscriși³⁶.

Dar nu frecvența elevilor era prima grijă a controlului școlar propus în această condică, ci existența unei clădiri/încăperi adecvate pentru învățătura elevilor³⁷. Aceasta era în răspunderea autorităților comunale, ca și mobilierul sau combustibilul necesar; în subsidiar, asigurarea unei locuințe pentru învățător era tot problema comunei.

³⁵ În 1919, la o inspecție au fost găsiți prezenți 24 de copii din cei 81 înscriși. Învățătoarea a fost serios mustrată și i s-a cerut „să aplice obligativitatea tuturor părinților nemobilizați”, după ce le va explica, din nou, foloasele școlii (proces-verbal din 14 martie 1919, f. 28). Peste câțiva ani, inspectorul regional Dimitrie Sachelarescu amenința direct învățătorii: dacă nu va crește frecvența (doar 67 din cei 92 de copii înscriși veneau la școală), se va reduce postul al II-lea (proces-verbal din 6 martie 1924, f. 42). Amenințarea a avut efect. În cursul aceleiași luni, frecvența a crescut de la 67 la 80 de copii (proces-verbal din 25 martie 1924, f. 43). Se pare că cea mai mare rată de înscriere a copiilor la școală din acești ani a fost în 1937, când s-au înregistrat 138, dintre care frecventau 126. Imediat după izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, frecvența a scăzut la aproximativ 50-60%. Refacerea demografică a fost modestă, iar din anii 1950 a intervenit și migrația copiilor în alte localități (probabil la oraș). Copiii erau sfătuiți (insistent) să continue studiile în clasele V-VII, dar școala din Potângenii nu avea decât patru clase (vezi procesul-verbal din 5 mai 1953, f. 96).

³⁶ Pentru atingerea acestui deziderat s-a făcut tot posibilul... scriptic. Găsim, astfel, cazul unui copil ce nu se putea deplasa, „având un picior anchilozat”. Se menționa că este „școlarizat la domiciliu”, dar inspectorul a dispus ca „pentru anul viitor tov. Director [îl] va scoate din rândul înscrișilor [la școală] pe acest elev, deoarece nu poate frecventa cursurile, din cauza defecțiunii fizice amintite” (proces-verbal din 17 noiembrie 1954, f. 98). Astfel dispărea ultimul inconvenient al unei raportări perfecte. Ulterior, s-a semnalat și un alt caz: „[...] eleva Căpățână Paraschiva din cl. [a] III-a este neșcolarizată, fiind cel mai mare copil la [o] mamă văduvă cu 5 copii mici, pe care [ea, fetița] îi îngrijește” (proces-verbal din 3 mai 1957, f. 103 v.). Situația familiei nu era ameliorabilă, indiferent de discursul populist al regimului comunist. Soluția era aceeași ca în orice alt caz critic: muncă în plus și supra-responsabilizarea învățătorului. Fără să mai aștepte indicațiile inspectorilor, învățătoarea clasei respective, „tov. Dârvaru Ana, îi predă din când în când [fetei] lecții la domiciliu” (*ibidem*). Era, poate, o școlarizare fictivă, dar și o formă de susținere morală pentru familia și copilul respectiv. Inspectorul a dispus ca fetița să fie examinată „în toamnă”, deci se dorea totuși ca ea să absolve cumva școala primară. Oricum, zilnic lipseau de la școală câțiva elevi, „reținuți de părinți pentru treburi gospodărești” (*ibidem*) și această realitate era de neocolit.

³⁷ Chiar în textul primei legi a învățământului, din 1864, școlarizarea depindea, în esență, de existența unui spațiu special dedicat învățării (nu neapărat a unui învățător calificat). Teoretic, asigurarea lui se afla în grija autorităților locale (și, subadiacent, a sătenilor) dar, în realitate, prin mecanismul de salarizare a învățătorilor, la care se adăuga presiunea directă a superiorilor ierarhici, răspunderea de a găsi și amenaja un astfel de spațiu, de preferat, chiar de a-l edifica, ajungea la învățător. „S-a plecat de la o concepție foarte curioasă: se cerea învățătorului, în primul rând, să-și facă școala [...]. Aceasta vine cam totuna cu pretenția de a i se cere unui președinte de tribunal să-și facă tribunalul, unui comandant de regiment să-și ridice cazarmă și unui mecanic să-și facă o mașină”, după cum observa un dascăl la începutul perioadei interbelice (Ioan D. Isac, *Din zilele unui învățător de la țară. Memorial din Primul Război Mondial. Intervenții parlamentare. Publicistică*, București, Editura Eminescu, 1986, p. 7-8).

Totuși, majoritatea școlilor din țară nu au avut o clădire proprie, până spre sfârșitul secolului al XIX-lea sau începutul celui următor. Din nou trebuie să invocăm numele lui Spiru Haret, care a întreținut o adevărată campanie de construcție, prin organisme special instituite (Casa Școlilor), finanțare directă sau prin creditare, planuri-standard de construcție și printr-o presiune constantă asupra autorităților locale. Dr. Constantin Angelescu (ministru al Instrucțiunii Publice între 1918-1919, 1922-1928, 1933-1937) a continuat cu mult zel efortul de edificare, astfel încât a și fost poreclit (puțin ironic) „ministrul-cărămidă”³⁸.

Registrul debutează cu o imagine emblematică a epocii: școala se afla într-un „local impropriu”, însă în sat nu se găsea altul mai bun³⁹. Pentru lămuriri, putem citi în continuare: „localul este neîncăpător, neluminos, cu un cubaj [de aer] insuficient față de populația școlii”, astfel încât „autoritatea comunală este invitată de a găsi un loc mai spațios și mai igienic”⁴⁰. Bineînțeles că acest lucru nu s-a întâmplat. Obosiți să reia o descriere sumbră, deși localul închiriat mai varia, inspectorii trimit la relectura proceselor-verbale anterioare; nr. 10 trimite la nr. 8, nr. 15 la nr. 14⁴¹.

După zece ani, găsim precizarea: „local închiriat, absolut impropriu sub toate raporturile. În prezent se clădește un local propriu care va fi terminat în vara viitoare”⁴² (proces-verbal din 18 ianuarie 1910, f. 17). Următorul document, din 30 septembrie același an, puncta, în sfârșit, că este vorba despre un local propriu, dar în realitate construcția nu era încheiată. Probabil comuna nu a mai vrut să plătească chirie și astfel lecțiile s-au mutat în clădirea nouă. Era construită din cărămidă, cu o singură sală de clasă și cu locuință pentru învățător (director), făcută după planul-tip furnizat de Casa Școalelor. Mulți ani vor continua observațiile legate de nefinisarea acesteia, mai ales datorită lipsei burlanelor de scurgere, din care cauză apa se infiltra în pereți (proces-verbal din 4 martie 1915, f. 22 v.). Foarte rar s-a considerat că localul școlii este în bună stare (în 1922, de pildă), de obicei fiind necesare reparații, văruiți, completări de geamuri etc.

Într-un timp destul de scurt, clădirea respectivă s-a dovedit insuficientă. Nu doar din cauza creșterii numărului de elevi, ci și din alte rațiuni. Pentru stabilizarea celui de-al doilea post și, eventual, pentru crearea unui al treilea post de

³⁸ Pentru o analiză sistematică a fenomenului, vezi Ramona Caramela, *Clădiri școlare din România, 1864-1914. Politică de construire și model spațial*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2020.

³⁹ Vezi procesul-verbal din 21 februarie 1900, f. 1.

⁴⁰ Vezi procesul-verbal din 28 mai 1901, f. 4. Este imaginea standard a clădirilor în care funcționau, de atâtea vreme, școlile: „insalubre, șubrede, cu toalete infecte și murdare, cu mobilier încropit la nimereală, clădirile improprie au făcut la sfârșitul secolului al XIX-lea obiectul unei critici severe din partea corpului didactic, medicilor, revizorilor școlari și incidental din partea societății” (Ramona Caramela, *op. cit.*, p. 41).

⁴¹ Vezi f. 10 și 15. La început de registru, numerotarea proceselor-verbale chiar coincidea cu cea imprimată inițial, apoi nu s-a mai făcut niciun fel de referință numerică.

⁴² Vezi procesul-verbal din 18 ianuarie 1910, f. 17.

învățător la școală, era nevoie de cel puțin o sală în plus⁴³. Iar directorul avea nevoie să se prezinte cu realizări proprii în ochii sătenilor, ca și ai superiorilor. S-a ajuns la un nou șantier, pentru o clădire cu două săli de clasă și o cancelarie, dar făcută din lemn și lut. În ianuarie 1925, revizorul nota că „a început fasonarea lemnurilor pentru ridicare noii construcții școlare, de care dl Director se ocupă îndeaproape” (f. 46). Grija învățătorului-director M. Hulubei a fost constant subliniată de revizorul Spiridon Râpă, mereu favorabil acestui dascăl; șantierul de construcție era un argument decisiv în pledoaria pentru calitățile de bun gospodar ale directorului. Revizorul a marcat și momentul în care pereții au fost lipiți (cu lut) prima oară, tot datorită „interesului” dlui Hulubei (f. 50). Dar, în 1926, orele se făceau tot în localul cel vechi, căci cel nou nu era terminat (f. 53).

Schimbarea de director, în 1927, a coincis cu evaluarea amănunțită a situației celor două clădiri școlare, din care putem vedea că ambele aveau nevoie de reparații sau completări serioase, iar cea mai nouă tot nu era practicabilă. Nici în 1929 respectiva clădire nu era „terminată complet” (f. 59) și, din cele două săli de clasă, doar una era folosită. Abia în 1936 găsim o notație optimistă: „[...] noul local, construcție [di]n lut, se găsește în bune condițiuni” (f. 67), dar în paralel cel vechi se degrada. În anul următor, cu prilejul inspecției speciale pentru înscrierea la gradul I a învățătorului Constantin Corduneanu, găsim cea mai optimistă – dar nu și detaliată – apreciere: „[...] localul școlii [este] în cele mai bune condițiuni igienice. O curățenie exemplară domnește peste tot locul”⁴⁴. În 1939, situația era stabilă, cele două clădiri având nevoie doar de obișnuitele reparații anuale (f. 73).

Când totul părea în regulă, a venit războiul. La începutul anilor 1940, faptul că învățătorul-director C. Corduneanu a fost concentrat un timp îndelungat deja periclitase îngrijirea gospodăriei școlare, care nu se reducea la cele două clădiri, fiind vorba și de alte anexe: magazia pentru lemne, în primul rând, dar și grădina, curte, fântână etc. Faptul că, în 1944, frontul a staționat în sat aproape șase luni a dus la distrugerea completă a „localului propriu” al școlii (f. 82 v.).

A început o nouă epopee. La sfârșitul anului 1945, proaspăt revenit de pe front, învățătorul Constantin Corduneanu începe să strângă fonduri și materiale pentru construcția unei alte clădiri școlare. Această inițiativă a contat la buna apreciere a

⁴³ Deși la școală erau alocate încă din 1920 două posturi, pentru câțiva ani a predat doar învățătorul Hulubei, care ținea ore cu toate clasele, „din lipsă de local” (proces-verbal din 30 ianuarie 1922, f. 35); inspectorul P. Eugen Stoica îi cerea tot învățătorului să caute fonduri pentru amenajarea unei a doua săli de clasă (proces-verbal din 27 octombrie 1922, f. 37). Din numele ocupanților celui de-al doilea post vom vedea ce mize i s-au atribuit. Primul ocupant, înregistrat în 1923, este Ilie Râpă, foarte probabil rudă cu revizorul școlar Spiridon Râpă, cel care se va strădui să o înlăture pe succesoarea lui, Elena Vrânceanu. Ilie Râpă va deține, din 1926, funcția de învățător titular în satul Bosia, com. Ungheni, jud. Iași (pentru un timp a fost în jud. Bălți); vezi AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. II, I–Z, dosar R/220, f. 2. Tot acolo apare ca învățătoare, din 1929, Maria (Marioara) Rață, care va deveni curând soția sa (*ibidem*, dosar R/170). Familia Ilie și Maria Râpă s-a stabilit la această școală, unde a funcționat până în anii 1940.

⁴⁴ Vezi procesul-verbal din 26 mai 1937, f. 70 v.

întregii lui activității, cadrând cu cererea sa pentru obținerea gradăției de merit și a „gradului superior”, pentru care a avut o inspecție specială în 26 iunie 1946⁴⁵.

Construcția era o necesitate presantă, căci în sat nu se găseau locuințe de închiriat⁴⁶, iar învățătorii își periclitau salariul, dacă nu își puteau desfășura orele de școală. Cursurile s-au amânat ori s-au redus în acei ani nu doar din cauza lipsei de local, ci și a epidemiei de tifos, a lipsei de combustibil sau a mijloacelor de transport pentru lemnele alocate. De la găzduirea elevilor într-o cameră din locuința învățătorilor sau ore ținute afară, s-a ajuns la vizite făcute la domiciliul elevilor, „pentru a le face exerciții de citire și a le da teme de scris”⁴⁷. Apoi s-a revenit la camere închiriate, ca la începutul secolului; era o singură sală de clasă (în 1947-1948), apoi au fost două (1949). Indiferent de condiții, trebuiau să fie „ornate” în spiritul epocii⁴⁸.

În 1950, șantierul noii construcții era activ. În anul următor se nota cu mândrie că „localul cel nou, tip M[inisterul] Î[nvățământului] P[ublic]”, avea „două săli de clasă și o cancelarie” (f. 93). Dar tot nu era complet finisat⁴⁹. La următoarea vizită (din 5 mai 1953), s-a precizat că localul a fost construit „din fondul centralizat”, omițându-se inițiativa fostului director Constantin Corduneanu sau contribuția Prefecturii Iași, înregistrată în 1946. În același an, toamna târziu, inspectorul a resimțit din plin un deficit rar pomenit în documente: „[...] din lipsa celui de-al doilea rând de geamuri, în sălile de clasă e frig și se simte curentul”⁵⁰. O modernizare neașteptată a școlii a constat în faptul că „s-a construit asfalt” în curte; sau cel puțin așa se preconiza⁵¹.

⁴⁵ În cele două pagini de elogii, era inclus și faptul că el „muncește zi de zi în opera de refacere și reconstrucție întrucât [satul] este complet distrus de război” (f. 87).

⁴⁶ Descrierea satului calamitat a fost reluată pe tonuri tot mai tragice: „[...] satul întreg a fost distrus și numai câteva case au rămas neatinse, în care s-au îngrămădit câte două-trei familii, așa că este foarte greu să se găsească o casă în sat, unde să se țină cursurile” (procesul-verbal din 5 decembrie 1945, f. 85).

⁴⁷ Conform procesului-verbal din 8 martie 1947 (f. 88). Au fost cele mai dramatice momente consemnate în acest document. Nu întâmplător, inspectorul marca și faptul că a împărțit în sat ajutoare de la Crucea Roșie; cu mult curaj pentru acele vremuri tulburi, nota clar că era vorba despre „Crucea Roșie a Statelor Unite”.

⁴⁸ La singura inspecție consemnată pentru 1948, se recomanda „completarea ornării clasei și realizarea colțului Arlus [sic!]”, în condițiile în care tot nu exista mobilier și niciun fel de material didactic. Pentru inspector nu era nicio problemă că tocmai audiase copii cântând cântece de Crăciun – în plin regim autoritar antireligios –, dar cerea „începerea școlii de carte [sic!]”, adică a cursurilor de alfabetizare. Tonul era încă ponderat, chiar binevoitor, departe de excesele propagandistice și critice din anii următori (vezi proces-verbal din 15 decembrie 1948, f. 89 v. și 90). Următoarea inspecție cerea mai mult: „ornarea colțurilor din clasă ca ARLUS, RPR, colțul copilului etc.”, pe când materialul didactic consta în doar „3 hărți, făcute [de învățător] cu copiii” (vezi procesul-verbal din 19 februarie 1949, f. 90 v. și 91).

⁴⁹ În 1957, inspectorul Pavel Lazariuc nota: „[...] localul de școală construit în anul 1952 [sic!] din fond centralizat nu este terminat nici până astăzi [...], grădina școlii este neîmprejmuită”; directorul este sfătuit să ceară fonduri de la Sfatul Popular (proces-verbal din 3 mai 1957, f. 104).

⁵⁰ Vezi procesul-verbal din 20 noiembrie 1953, f. 96 v.

⁵¹ „Asfaltul școalei nu e terminat însă materialele sunt pregătite și tov. Director va începe construirea asfaltului” (procesul-verbal din 5 mai 1953, f. 95).

Surpriza este că această clădire încă subzistă; ea a fost extinsă la cel puțin patru săli cu holurile necesare, dar construite după aceeași tehnică veche, a plafoanelor din rogojini tencuite cu lut și a pereților „lipiți” tot cu lut, după cum se vede în zonele deteriorate. A rămas corpul principal de clădire al școlii primare din Potângenii de Jos, din cauza degradării avansate, două săli de clasă au fost recent scoase din uz.

Un alt subiect, inexistent în procesele-verbale de inspecție, a ieșit în sfârșit la iveală. „Toaletele” școlii au făcut obiectul unui denunț destul de mediatizat în anii trecuți, când s-a descoperit că la școala ce se prăbușea pe elevi Inspectoratul Școlar Județean alocase, de mai mulți ani, o sumă incredibilă, pentru construirea unei moderne băi supra-dimensionate. În 2014, un cotidian regional înregistra această declarație a profesorului Mihai Burdea:

Cu banii aceia puteau să renoveze școala, să facă două săli de clasă și să compartimenteze un spațiu dintr-o sală [una din cele dezafectate – n.r.] pentru câteva cabine de toaletă, fosa fiind deja făcută. Practic, ce au făcut ei acolo a fost să îngroape niște bani⁵².

Subiectul construcțiilor sau al lipsei lor a mai fost reluat pasager în anii următori, de obicei în preajma redeschiderii școlilor, pentru a se evidenția lipsa de interes a edililor locali. Astfel încât, în 2021, se preda iar, ca pe vremuri, cu câte două clase de elevi lucrând simultan într-o singură sală, într-o clădire improprie⁵³.

De ce niciun proces-verbal din condica la care ne referim nu a pomenit vreodată subiectul toaletelor? Era, totodată, banal (pentru oamenii „obișnuiți”, indiferent dacă trăiau în sate sau în orașe), dar și stânjenitor (pentru cei „educați”).

Dintre toate amenajările și construcțiile anexe, cel mai des amintită a fost grădina școlii; apoi s-a menționat – tot mai rar – doar curtea, pe care gospodarii locului tot nu reușeau să o împrejmuiască. Grădina – care, la un moment dat a fost dublată și de un teren pentru experiențe agricole, de 5 hectare, dar aflat la o distanță mai mare de școală – nu a fost o realitate constantă, depinzând în fiecare an de implicarea directă a învățătorilor. Soarta grădinii s-a legat direct de cariera învățătorilor; cei care aveau o stabilitate mai mare în post și care doreau să promoveze i-au acordat o atenție specială.

⁵² Vezi <https://www.ziarulevenimentul.ro/stiri/moldova/toalete-de-lux-in-scoli-darapanate--148738.html> (accesat la 15.04.2022). Sumele vehiculate nu coincid. Într-o înregistrare din 2021, primarul comunei Movileni de la acel moment menționa că s-au cheltuit aproximativ 30.000 de euro, în cadrul unui proiect care demarase în 2009. Totuși, suma nu a fost suficientă pentru finalizarea construcției și, prin stoparea finanțării, edificiul (care trebuia să fie o prelungire a corpului școlar respectiv, în continuare grav deteriorat) a rămas neîncheiat și a început, la rândul său, să se degradeze, inclusiv prin furtul materialelor de construcție de către localnici (vezi videoclipul publicat pe <https://www.facebook.com/FilipHavarneanuUSR/videos/448775583100334>, accesat la 15.04.2022).

⁵³ Cel puțin așa se vede în filmarea amintită, datată 21 septembrie 2021 și postată pe contul de Facebook al deputatului Filip Hăvârneanu; din înregistrare nu lipsesc controale și partizanele politice aferente.

Poate cea mai surprinzătoare notație legată de grădina școlii se datorează „învățătorului agricol ambulant Grig. Șt. Crețu”, care a dialogat cu domnișoara Paraschiva Pomârleanu⁵⁴, suplinitoarea aflată în funcție. Ea tocmai amenajase grădina școlii împreună cu elevii, plantând „legume, verdețuri, castraveți și harbuji (lubenițe)”. Dăscălița își luase munca în serios, căci vizitatorul nota: „[...] tot trei învățătoare îi revine meritul c-a stăruit pentru înprejmuirea acestei grădini”. Dialogul a fost fructuos: „[...] în urma convorbirii despre culturile rentabile și plantele cu substanțe mai nutritive, venind vorba asupra fasolei japoneze (*Soia hispida*), dra a exprimat dorința de-a vedea și chiar de-a încerca cultivarea ei”⁵⁵. Așa încât învățătorul i-a oferit boabe „din aceste fasole, pentru câteva cuiburi”. La rândul său, obținuse respectivele semințe ca donație din partea Societății Studențești „Zorile”, din Iași (căreia i s-a mulțumit respectuos pentru ajutor).

Nu știm ce s-a ales de exotica experiență a domnișoarei Paraschiva. Este adevărat că următoarele inspecții au fost în extrasezon agricol, dar proxima notație relativă la acest subiect, din 1910, menționează că „școala n-are pământ” și că „grădina școlară va fi pentru anul viitor”⁵⁶. Probabil că soia nu a fost o prioritate.

Mai găsim o notație din 1920, despre faptul că „grădina școlară e lucrată cu cele necesare gospodăriei” (f. 34 v.). Nu este de mirare, căci în anii Primului Război Mondial a existat o adevărată campanie pentru amenajarea grădinilor de zarzavaturi⁵⁷, mai ales cele școlare, ca o soluție pentru lipsurile alimentare și inflația galopantă. Peste alți ani, a venit rândul învățătorului Mihai Hulubei să se preocupe serios de grădina școlii, care, de obicei, era „arată încă din toamnă”, iar copacii erau „curățați de omizi”⁵⁸.

Dar amenajarea pe termen lung a grădinii s-a datorat familiei Corduneanu. În 1928, proaspătul director Constantin Corduneanu a plantat zeci de copaci, duzi și alți „pomii roditori”, aceștia din urmă „procurați pe cheltuială proprie”⁵⁹. Era o îmbunătățire la ceea ce arăta deja bine: „[...] grădina școlii este arată, având [...] multe straturi, cari se lucrează cu elevii școlii”⁶⁰. Cu prilejul inspecției speciale pentru înscrierea la gradul al II-lea a soției sale, învățătoarea Aglaia Corduneanu, s-a înregistrat o situație ideală: „[...] în grădina școlii, elevii au lucrat straturi de

⁵⁴ Din 1905 o vom regăsi în procesele-verbale ca fiind doamna învățătoare Paraschiva Teodorescu, probabil în urma căsătoriei.

⁵⁵ Vezi procesul-verbal din 19 mai 1903, f. 9 v.

⁵⁶ Vezi procesul-verbal din 30 septembrie 1910, f. 18 v.

⁵⁷ Nu intrăm în detalii aici, am atins acest subiect în alt studiu; vezi Cătălina Mihalache, *Școala românească: confruntări, mize, supraviețuiri (1916-1918)*, în Cătălina Mihalache, Nicoleta Roman (ed.), *Copilării trecute prin război. Povești de viață, politici sociale și reprezentări culturale în România anilor 1913-1923*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, p. 278.

⁵⁸ Vezi procesul-verbal din 25 martie 1924, f. 43 v.

⁵⁹ Cu prilejul „Sărbătorii pomilor”, recent inventată de autoritățile vremii, „a plantat 50 de duzi, în grădina școlii, intenționând ca pe viitor să crească viermi de mătase” (proces-verbal din 6 iunie 1928, f. 55 v.). În acel viitor consemnat în procesele-verbale nu se mai pomenește nimic despre viermii de mătase. Duzi încă mai existau în 1943, dar mai puțin de jumătate din numărul inițial.

⁶⁰ *Ibidem*.

zarzavat, au sădit pomi și flori, îngrijind[u-le] sub directa supraveghere a d-nei învățătoare”⁶¹. Oricum, s-a plantat o adevărată livadă, căci era mai ușor de întreținut. Escaladarea războiului a dus la o vizibilă neglijare a grădinii încă din 1942⁶², cu o scurtă revenire în anul următor⁶³, dar luptele din 1944 au distrus-o complet. Ca de obicei, lipseau fonduri pentru împrejmuirea terenului; cât despre cultivarea pământului, încă nici nu se putea vorbi⁶⁴. În ultimul proces-verbal din condică s-a notat că grădina școlii tot nu are gard, iar sătenii o folosesc pentru „pășunatul vitelor”⁶⁵.

Un subiect mult mai arzător pentru școală a fost, întotdeauna, „mobilierul” său. Aproape niciodată nu a fost complet, modern sau măcar suficient (ceea ce se poate spune și despre materialul didactic, de cele mai multe ori inexistent⁶⁶). La un moment dat, lipsa băncilor – oricât de primitive – a devenit un motiv pentru limitarea școlarizării: „[...] față de cuprinsul mobilierului, mai mulți școlari nu pot fi obligați să vie la școală”⁶⁷; în acel moment erau înscriși 90 de copii, dar frecventau doar 61. În primăvară, un revizor notase: „[...] am găsit un număr de 7 elevi care nu au loc în bănci și sunt nevoiți să stea în picioare”⁶⁸. Nici măcar scaunele pentru învățători nu erau suficiente, iar lipsa unui dulap pentru depozitarea arhivei școlare părea de nerezolvat.

Personajele

Numeric, cei mai mulți dintre cei amintiți în procesele-verbale au fost copiii. Pentru inspectori, ei asta au și rămas: doar numere. După cum am văzut deja,

⁶¹ Vezi procesul-verbal din 11 mai 1936, f. 68.

⁶² Un inspector școlar nota: „[...] grădina școlară nici nu există, întrucât aceea care este are pomi, este livadă, iar o parte este plantată cu salcâmi” (proces-verbal din 13 august 1942, f. 79).

⁶³ A fost ultimul an în care se mai consemna elogiativ această realizare a învățătorilor din Potângenii: „[...] grădina școlară [este] în suprafață [de] 4.200 m², din care o parte este acoperită de o frumoasă livadă, între care se numără 21 bucăți duzi, bine dezvoltati”. Dar deja terenul nu mai era lucrat, directorul fiind concentrat, iar soția lui care predă la toate clasele din școală, fiind și suferindă, nu s-a mai putut ocupa de această muncă (proces-verbal din 13 septembrie 1943, f. 82).

⁶⁴ În 1945, un inspector nota: „[...] lotul școlii, în suprafață de 5 ha, pentru anul agricol 1944-1945, n-a fost arat, deoarece în lungul și latul lui sunt mari adăposturi și tranșee. Pentru anul agricol 1945-1946, se va lua [sic!] măsuri prin Comitetul școlar, ca toate adăposturile să fie astupate” (proces-verbal din 27 iunie 1945, f. 84). Dar situația nu s-a reglementat în ritmul cerut; următoarea însemnare este: „[...] lotul școlii nu este însămantat, fiind degradat de săpături din timpul războiului” (proces-verbal din 26 iunie 1946, f. 86).

⁶⁵ Proces-verbal din 12 aprilie 1958, f. 105.

⁶⁶ Notațiile din diferiți ani sunt repetitiv pesimiste; ba materialul didactic este complet inexistent, ba sunt doar câteva „tablouri istorice”, ba lipsesc complet hărțile, ba nu sunt decât 2-3 hărți și acelea făcute de învățători cu copii ș.a.m.d. Totuși, în buna tradiție a minciunii ideologice, un inspector din anii 1950 recomanda ca predarea să se facă folosind „un material didactic cât mai bogat și mai variat” (proces-verbal din 6 aprilie 1956, f. 101).

⁶⁷ Vezi procesul-verbal din octombrie 1922, f. 37.

⁶⁸ Vezi procesul-verbal din 30 martie 1922, f. 36. Paradoxal, lipsa băncilor putea face ca frecvența școlară să apară foarte bine în calculele oficiale, căci veniseră mai mulți copii decât puteau fi primiți!

doar un elev a fost nominalizat (pentru frumoasele sale împletituri de paie); mult mai târziu, o elevă a fost, la rândul său, numită, pentru că era excepția ce perturba statisticile de frecvență școlară.

Despre existența servitorului școlii (obligatorie), știm încă de la primele documente, dar niciodată nu aflăm cine era. Spre sfârșitul registrului, când se discută problema organizării unei grădinițe, se amintește despre necesitatea servirii ei de către „o femeie de serviciu, bucătăreasă etc.”. Toți aceștia nu sunt nici măcar numere, doar precizarea unor tipuri de servicii⁶⁹.

Părinții elevilor apar doar ca personaj colectiv, dator să furnizeze copiiii necesari școlii sau alte prestații conforme cu scenariile autorităților: să participe la ședințele cercului cultural, la serbări, la (re)construcția școlii sau a celor necesare ei, la adunările pentru constituirea comitetului școlar. Cel mai adesea li se cerea să se lase „lămurii” în diferite privințe, cum ar fi școlarizarea sau „transformarea socialistă a agriculturii”⁷⁰. Accidental, mai găsim câte un nume, dintre cei care au fost de folos școlii, de exemplu „locuitorul Gheorghe Moșulică”, în a cărui casă copiiii au făcut lecții între 1 și 25 martie 1945⁷¹.

Spre deosebire de tonul dominant al discursului școlar din acei ani, care învinovăța părinții pentru netrimiterrea copiilor la școală, în acest registru culpabilizarea cea mai frecventă pentru deficitul de elevi se atribuie (diplomatic) percepătorilor, care nu încasau amenziile școlare corespunzătoare. Dar nici ei nu erau prezentați ca fiind singurii vinovați, inspectorii enumerând, credibil, alte cauze: epidemiile, frigul, muncile agricole, lipsa combustibilului sau a sălilor de clasă, a băncilor.

La polul opus, personajele mai proeminente cuprinse în aceste pagini au fost cele care efectuau inspecțiile și le consemnau în scris. Numele și funcția lor erau garanția de autenticitate a unui demers oficial și confereau întreaga forță probatorie a documentelor respective. Cu toate acestea, numele inspectorilor nu sunt întotdeauna clar consemnate, nu apar decât ocazional în cuprinsul narațiunii și multe dintre semnăturile care încheie procesele-verbale nu sunt lizibile.

Majoritatea erau funcționari inferiori ai aparatului de control școlar: subrevizori, revizori de clasa a II-a, inspectori școlari de circumscripție – subdiviziune a inspectoratelor județene – sau unele personaje ocazionale: medici regionali, amintitul învățător agricol ambulant, „revizorul școlar pentru lucru manual și propagandă culturală”⁷², inspectorul pentru învățământ religios (un preot), „inspectorul școlar agricol”.

⁶⁹ Și exprimarea stângace a inspectorului întărește această impresie: „[...] pentru mai buna funcționare a grădiniței, conducerea G[ospodăriei] A[gricole] C[ollective] Potângenii cu care am luat legătura promise aprovizionarea cu alimente, femeie de serviciu, bucătăreasă etc., pentru a fi transformată în grădiniță sezonieră” (proces-verbal din 3 mai 1957, f. 104 v.).

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Vezi procesul-verbal din 20 aprilie 1945, f. 82 v.

⁷² Așa se intitulează Adrian Șiler, care a consemnat participarea sa la un cerc cultural ținut în școala de la Potângenii. Procesul-verbal semnat de el surprinde momente rare din istoria satului și școlii: „[...] după serbarea pregătită de învățătorii școlii Potângenii a urmat filmarea cinemato-

Revizorii sau inspectorii județeni ori cei regionali (mai târziu, raionali) veneau rar, fiind, de obicei, însoțiți și de subalternii din teritoriu. Titlaturile notate nu erau neapărat cele în vigoare – se oscilează între subrevizor, revizor de clasa a II-a și subinspector, de exemplu – dar sunt ilustrative pentru pretențiile/aspirațiile vremii și ale oamenilor; așa găsim, de pildă, un „inspector metodist cultural raional” – este cel care încheie, apoteotic, condica. Desemnarea „delegat ministerial” apare doar în cazuri speciale, de organizare a unor examene școlare, dar este folosită cumva emfatic, desemnând o sarcină suplimentară onorantă, cei numiți în această postură fiind, de fapt, doar obișnuiții subrevizori din zonă.

Între numele descifrabile de inspector, nu am găsit decât o prezență feminină: Sidonia Călugăreanu, semnând un singur proces-verbal, în 1957. În rest, dintr-un total de aproximativ 30 de semnături distincte, am putut identifica mai puțin de jumătate dintre ele, dar toate erau nume de bărbați. Aceștia sunt: revizorul G. Mustăță (semnatarul primelor documente, din anii 1900-1902), revizorul D. Sachelarescu (1903-1904, 1907; în 1915 inspector școlar, iar în 1924 „inspector școlar al regiunii a XIII, Iași”), revizorul P. Eugen Stoica⁷³ (1920, 1922), subrevizorul Spiridon Râpă (1922-1926), M. Dimitriu („subrevizor școlar al circumscripției a III-a”, a județului Iași; 1927-1928), „inspector școlar T. V. Ungureanu” (1929), subrevizorul școlar C. Manoliu (1929), „inspectorul șef al învățământului primar – Directoratul Iași”, N. Bălănescu (1931), subinspectorul școlar Șt. Condurachi (1934-1935, 1937), „subinspectorul școlar de control”⁷⁴ Gh. Popescu (1941-1945), „inspector școlar la raionul Vlădeni” Titu Gorozeanu (1956), inspectoarea Sidonia Călugăreanu și inspectorul metodist Pavel Lazariuc (1958).

Adunând la cei neidentificați nominal persoanele aflate în misiuni pasagere – inclusiv cei doi medici – ajungem la aproximativ 40 de persoane care au inspectat școala între anii 1901 și 1958; câțiva au fost deosebit de insistenți, având un cuvânt important de spus în soarta instituției și a învățătorilor. Ne referim mai ales la subrevizorii Spiridon Râpă și Gh. Popescu.

Spiridon Râpă, născut în comuna Bârlești a județului Iași (aproape de Erbiceni și destul de aproape de comuna Românești), absolvise școala primară urbană „Carol I” din Iași în 1900 și apoi Școala Normală „Vasile Lupu”, în

grafică [sic!]: «Omul preistoric», «Lucrările elefanților» și «O piață în Siberia la -40°». Sala a fost arhiplină, sătenii și soțiile cu copiii rămânând foarte mulțumiți de cele văzute” (proces-verbal din 21 mai 1929, f. 57 r.-v.). Foarte probabil, chiar el adusese minunatele filme în sat și proiectonistul necesar. Niciun alt document nu mai pomeneste despre alte spectacole de acest gen.

⁷³ Era un personaj influent al Iașului, aflat în funcție de la începutul secolului, cu un rol important în anii 1916-1918, când s-a remarcat printr-o muncă susținută în folosul efortului de război. Iată o semnalare din presa vremii: „[...] toate d-nele și d-rele învățătoare și institute, precum și învățătorii și institutorii refugiați în Iași din alte părți ale țării, conform dispozițiilor Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, sunt invitați să se prezinte imediat [în fața] d-lui revizor școlar P. Eug. Stoica, pentru a le da serviciu la spitale”; vezi „Mișcarea” (Iași), anul VIII, nr. 267, de vineri 25 noiembrie 1916, p. 1.

⁷⁴ Formula „de control” face referire la acel inspector județean care avea în atribuție mai ales supravegherea aspectelor didactice din școlile alocate și mai puțin a celor administrative.

1906. În același an s-a căsătorit⁷⁵. După efectuarea serviciului militar, a început cariera didactică, în 1908. La Românești a fost numit învățător în 1918, dar din 1928 apare ca învățător definitiv la Podu Iloaiei. Încă din 1921 a fost numit subrevizor, funcție pe care a ocupat-o cu întreruperi în anii următori. A fost decorat cu „Răsplata muncii pentru învățământ, cl. a II-a (1926)”, după ce anterior primise „Coroana României” în grad de cavaler (1922), respectiv în grad de ofițer (1923). A fost, în mod cert, un personaj cunoscut în epocă, merituos, dar nu lipsit de inamiciții⁷⁶.

După cum am văzut, un învățător temporar al școlii, din 1923, se numea tot Râpă (Ilie), dar în registru o găsim și pe soția subrevizorului, „dna Maria Spir.[idon] Râpă”, învățătoare în postul al II-lea al școlii din Românești, condusă de soțul său⁷⁷. Acesta a găsit prilejul să își evidențieze consoarta pentru frumoasele probe de lucru manual aduse de cele două fete prezente la examenul de absolvire a clasei a V-a, din 1922: „costume naționale lucrate cu flori, motive românești precum și alte desene”. A ținut să sublinieze că învățătoarea lucrase „în mod benevol” (deci neretribuit) cu elevele școlii⁷⁸. Era delegatul ministerial care gira examenul de absolvire al elevilor din cinci școli, reuniți la Potângenii. Vom mai întâlni o dată acest nume de familie, în cel mai tragic moment din viața școlii, când directorul C. Corduneanu era pe front, iar soția sa Aglaia plecase din localitate. În lipsa lor, director girant al școlii a fost învățătorul suplinitor Toma Râpă, „student la teologie”⁷⁹, foarte probabil un fiu al subinspectorului Spiridon Râpă (născut în 1922)⁸⁰.

Subrevizorii erau, deci, învățători practicanți. Fiind cel mai prestigios titlu la care putea aspira un învățător de țară, însemna încununarea unei cariere de succes⁸¹.

⁷⁵ A avut o familie numeroasă. În statul personal datat 25 martie 1932, sunt numiți nouă copii, dintre care patru decedați la vârste foarte mici. Cei mari, Gheorghe (n. 1907) și Aspazia (n. 1910), aveau aceeași profesie – învățători – și erau deja căsătoriți la acea dată (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. II, I–Z, dosar R/283, f. 1).

⁷⁶ În dosarul său personal este înregistrat un „avertisment confidențial în urma raportului pătimaș a dlui fost revizor școlar C. Rolea, că localul e rău întreținut”. Probabil în urma acestui raport, a fost înlocuit (temporar) din postul de director școlar, în martie 1939 (*ibidem*, f. 2 v.).

⁷⁷ În inventarul statelor personale ale Inspectoratului Școlar Iași nu am identificat-o pe soția lui Spiridon Râpă. Am găsit date despre Maria Ilie Râpă (deci soția lui Ilie Râpă, după uzajul numirilor de atunci), dar din aceeași familie extinsă făcea parte o altă învățătoare numită Maria, soția învățătorului Constantin Gh. Râpă. Un proces-verbal de inspecție din 21 ianuarie 1929 înregistra, la școala primară mixtă de tip urban din târgul Podu Iloaiei, faptul că trei din cele patru posturi erau ocupate de persoane cu același nume de familie: directorul Spiridon Râpă, învățătorul Const. Râpă și soția acestuia din urmă, Maria C. Râpă (*ibidem*, dosar R/396, f. 4). Ultimii doi vor lucra aici tot până în anii 1940.

⁷⁸ Vezi procesul-verbal din 11 și 12 iunie 1922, f. 39.

⁷⁹ Vezi procesul-verbal din 20 aprilie 1945, f. 82 v. Colega sa, învățătoarea suplinitoare Maria Grigoriu, a fost numită în cel de-al doilea post, abia de la 1 martie 1945.

⁸⁰ Vezi AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. II, I–Z, dosar R/283, f. 1.

⁸¹ Un caz ieșit din comun al ascensiunii profesionale a fost cel al învățătorului Mihai Hulubei, care a ajuns institutor (deci învățător la oraș, unde erau alte cerințe pentru parcurgerea

Găsim în această situație doi titulari deosebit de activi și de respectați de la școala din Potângenii. Venerabilul învățător D. Ionășescu era și subrevizor la 1913, când a fost delegat al Ministerului în comisia de examinare a elevilor de clasa a V-a din cinci școli reunite. Atât în 1913, cât și la zece ani distanță, îl găsim cu titlul de diriginte al școlii din satul Larga (Jijiei), comuna Movileni. În 1929, fiind președintele cercului cultural care s-a reunit la Potângenii⁸², a primit omagiul sătenilor care îi purtau un deosebit respect – „ca unul ce a servit 50 de ani în învățământ”. Vrednicul său succesor, directorul din acel moment, i-a adus mulțumiri în numele „sătenilor din Potângenii, cari în mare parte fiind oameni bătrâni, au urmat la școala de sub conducerea d[omniei]sale”⁸³. Din biografia lui Ionășescu putem deduce și vechimea școlii locale, care data de cel puțin o jumătate de veac, atunci când s-a petrecut pomenitul eveniment.

Cel de-al doilea subrevizor din Potângenii⁸⁴, învățătorul Constantin Corduneanu, este un personaj central al documentelor reunite în această condică. Pentru prima oară îl întâlnim în calitate de învățător suplinitor, dar „cu diplomă”, funcționând la școala din satul și comuna Movileni, în 1923, cu prilejul acelui examen de absolvire a clasei a V-a⁸⁵. La acea dată, deși Movileni era centrul comunei, avea doar o școală cu un singur post. În 1927, îl găsim în postul I și cu funcția de director la școala din Potângenii, în timp ce soția sa ocupa cel de-al doilea post al școlii. Avea deja titlul de învățător definitiv. Toate procesele-verbale de inspecție ce au urmat au avut numai cuvinte de laudă pentru vrednicul director, care și-a extins continuu activitatea în folosul școlii și al comunității⁸⁶, fără îndoială și al

școlii primare), ulterior chiar și director de școală. Dar era o școală de cartier, deci un fel de prelungire a traseului său rural anterior. Niciunul dintre învățătorii sau chiar inspectorii rurali amintiți în această condică nu pare să fi fost animat de dorința absolvirii unei facultăți și a trecerii de la statutul de învățător la cel de profesor, diferențele de educație, studii, statut, dar și de salarizare fiind foarte mari. Această dorință a apărut târziu, după ce, în anii 1950, noul regim a improvizat profesori necalificați din învățătorii ajunși să predea în clasele V-VII ale așa-numitului ciclu II al școlii elementare (în anul 1956 se decreta trecerea de la școala obligatorie de patru ani, la cea de șapte ani).

⁸² Faptul că i s-a acordat această funcție arată că se bucura de un prestigiu incontestabil în regiune, deși fusese doar învățător „înaintat pe loc” (f. 20 v.), deci probabil fără studii de specialitate (școală normală). Era, se pare, decanul de vârstă al dascălilor din această parte a județului.

⁸³ Proces-verbal din 21 mai 1929, f. 57.

⁸⁴ Această funcție a fost menționată doar în amplul proces-verbal al inspecției speciale pentru acordarea gradului superior și a gradăției de merit, din 26 iunie 1946: „[...] ca subinspector școlar, a depus toate stăruințele pentru progresul învățământului, dând sfaturi colegilor și servind el însuși de exemplu în orice ocazie” (f. 87). În dosarul său personal nu apare o astfel de mențiune, dar majoritatea dosarelor sunt, din varii motive, incomplete.

⁸⁵ Din dosarul personal reiese că era născut în 1901, în comuna Movileni. Absolvise Școala Normală „Vasile Lupu” din Iași în 1920 (cu media 7,60), iar între anii 1920 și 1922 fusese învățător suplinitor la școala din Movileni. În 1923 a avut un stagiu și la școala din satul Mălăești, comuna Gropnița. Apoi a continuat la Movileni, până în 1927, când a ajuns la Potângenii (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. I, lit. A–H, dosar C/1636, f. 1 și dosar C/230, f. 1).

⁸⁶ Cu excepția unui succint și misterios document datat 3 septembrie 1942, în care un inspector școlar de circumscripție, cu semnătură indescifrabilă, anunța că s-a ocupat de o anchetă

său, de vreme ce în 1931 a avut inspecția specială pentru gradul II, în 1937 cea pentru gradul I, iar în 1946 (după cum am văzut deja), pe aceea pentru gradația de merit și gradul superior. Apogeul carierei sale de intervenție extrașcolară se situează, fără îndoială, în preajma obținerii gradului I. Nu a fost singurul aspect interesant al istoriei sale personale; în activitatea lui școlară, el s-a înconjurat de mai mulți membri ai familiei.

Practic, aceasta era, de fapt, una dintre cele mai sigure căi de asigurare a prosperității în cariera didactică: intrarea într-o comunitate mai bogată și mai binevoitoare, construirea unei plase de siguranță socială ample (prin înrudiri directe sau nu numai), evitarea inamicităților și a presiunii ierarhice coercitive, construirea unei imagini publice impresionante (după criteriile locului, firește)⁸⁷.

Soția lui a avut, mulți ani, statutul de învățătoare provizorie, dar de la 1 ianuarie 1931 primea, în sfârșit, titlul de „învățător definitiv”⁸⁸. În 1936, Aglaia Corduneanu avea o inspecție specială pentru înscrierea la (examenul pentru) gradul II, dar în documentele din 1937 sau de mai târziu nu s-a confirmat noul său grad. Din noiembrie 1939 se afla în concediu medical (probabil, de maternitate), fiind suplinită de dra Maria Florov⁸⁹. În 1941, dna Corduneanu era din nou la școală, dar noutatea consta în faptul că apăruse și al treilea post („de utilizare”), ocupat de învățătorul Gh. Corduneanu, detașat provizoriu din postul său de titular la școala primară din comuna Go(i)ești⁹⁰; dar a fost și el concentrat, de la 1 decembrie 1940⁹¹. La sfârșitul anului, erau din nou doar două posturi,

ordonată în scris de superiorul său, inspectorul școlar regional. Ancheta era cauzată de „acuzațiunile de proastă administrație școlară” aduse de către prefectul județului, directorului Constantin Corduneanu. Raportul rezultă în urma anchetei trebuia redactat și prezentat separat. Așadar, nu a fost cuprins în registrul la care ne referim. Se pare că ancheta nu s-a soldat cu nicio urmărire punitivă (cel puțin nu una consemnată), de vreme ce la inspecția pentru gradul superior s-a notat că nu suferise pedepse în anii de când avea gradul I.

⁸⁷ Sunt observații care se confirmă lecturând scrierile autobiografice ale dascălilor, dar și analize ale vieții de învățător din alte părți, cum ar fi Franța rurală de la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor (Jacques Ozouf, Mona Ozouf, *La République des instituteurs*, Paris, Galimard, Le Seuil, 1992, capitolul *Nous entrerons dans la carrière*, p. 103-129).

⁸⁸ Conform procesului-verbal din 11 mai 1936, f. 68.

⁸⁹ Conform procesului-verbal din 12 decembrie 1939, f. 74. Foarte probabil, concediul era legat de nașterea mezinului. Din dosarul personal al tatălui aflăm că familia avea trei băieți: Constantin (născut în 1928), Mihai (născut în 1937) și Paul (născut în 1939). În 1947, Constantin era elev de liceu (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. I, A–H, dosar C/1636, f. 1).

⁹⁰ Învățătorul Gh. N. Corduneanu (născut în 1913, în comuna Movileni, județul Iași), foarte probabil fratele lui Constantin, absolvise Școala Normală din Iași în 1934 și lucra în învățământ din 1937. După scurte episoade în alte localități, s-a fixat pentru o perioadă îndelungată la Goești (com. Lungani), unde era și director de școală (*ibidem*, dosar C/1093, f. 12 r.-v. și 13 v.). Aici a cunoscut-o și pe viitoarea sa soție, Domnica Nica, educatoare, transferată în 1940 din județul Trei Scaune (*ibidem*, dosar C/1076, f. 1, 25, dosar C/1345, f. 1). Cei doi s-au căsătorit în 1942 și, astfel, s-a mai format o familie de învățători, care a lucrat în aceeași școală în anii 1940. Interesant este că și ea apare ca fiind transferată la școala din Potângenii, în 1946 (*ibidem*, f. 1 v.), deși nu o găsim în filele condicii de inspecție la care ne referim.

⁹¹ Conform procesului-verbal din 16 ianuarie 1941, f. 75.

cu vechii titulari, soții Corduneanu. În 1943, lotul arabil al școlii fusese luat în arendă de un alt Corduneanu (N.), indisponibil în timpul unei inspecții din august, respectivul „fiind plecat din localitate”⁹².

În 1948, îl întâlnim în școală pe Mihai Corduneanu⁹³, învățător provizoriu. În anul următor erau iar trei posturi la școală, toate ocupate de familia Corduneanu (directorul, Constantin, soția sa și Mihai care era, foarte probabil, fratele său). În 1951, director la „școala elementară cu trei posturi din satul Potângeni” nu mai era Constantin, ci Mihai Corduneanu, învățător titular. Constantin nu mai era deloc în școală, doar soția sa a rămas și a predat în continuare. Al treilea post a fost ocupat de „tov. Stoica Ruxandra”, figură pasageră.

Dar directoratul familiei Corduneanu s-a încheiat, până la urmă. În 1953, noul conducător al școlii era „tov. C. Luchian”, iar al treilea post era ocupat de „tov. Sârbu Teodor”. Acesta din urmă nu s-a fixat aici, căci în anul următor o găsim în locul lui pe „tov. Dârvaru Ana”, care va completa echipa didactică pe termen lung, asumându-și tot mai multe activități și funcții paralele (directoare de cămin cultural, instructoare de pionieri, coordonatoare de echipe artistice etc.).

Este interesant de remarcat că Aglaia Corduneanu nu a avut cariera impresionantă a soțului său. Deși a predat peste trei decenii, nu a avut decât titlul de învățătoare definitivă⁹⁴, iar în anii 1940-1950 procesele-verbale de inspecție au notat inegal prestația sa. Pe când soțul său era concentrat, în august 1942, a fost serios apostrofată că nu se ocupă corespunzător de școală. Reabilitarea a fost rapidă (în septembrie același an), datorită binevoitorului subrevizor, Gh. Popescu. Dar, după instalarea directorului Luchian, evaluările au început să lase tot mai des loc pentru critici; erau la modă, dar o vizau prea frecvent. La o inspecție, din 1953, era acuzată că nu și-a făcut planificarea pentru „pătrarul al IV-lea”, dar observația era atenuată de înregistrarea faptului că își făcea zilnic schițele de lecții⁹⁵. Verificarea elevilor săi fusese satisfăcătoare, inspectorul cerând doar mai multă stăruință pe viitor. În anul următor, un alt inspector nota că nu se făceau planuri de lecții pentru clasele a II-a și a III-a, la care predă ea; cunoștințele evaluate erau mulțumitoare dar, în opinia inspectorului, elevii de clasa a III-a „au o slabă orientare politică [sic!]”⁹⁶.

⁹² El plantase 3 hectare de ovăz și 2 hectare de porumb, dar inspectorul nu a reușit să afle condițiile de arendare (proces-verbal din 13 septembrie 1943, f. 82).

⁹³ Mihai N. Corduneanu, născut în 1920, în comuna Movileni, județul Iași, absolvise Școala Normală în 1942, s-a căsătorit în 1944 și a fost numit în învățământ, cu titlu provizoriu, în 1945 (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. I, A–H, dosar C/1032, f. 11 r.-v.).

⁹⁴ Conform informațiilor din dosarul său personal, s-a aflat „în serviciu din 1921” și abia din 1931 a deținut titlul de învățătoare definitivă (*ibidem*, dosar C/543, f. 5). Alte mențiuni notează însă că între anii 1920 și 1926 a fost învățătoare suplinitoare la școlile din satele Cogeasca Veche și Glăvăneștii-Noi (*ibidem*, dosar C/1731, f. 5). Informațiile despre ea sunt foarte sumare (s-au păstrat în fișele individuale pentru calcularea salariului). Este interesant însă că în arhive există un dosar comun – „Corduneanu Constantin și Aglaia, învățători” (dosar C/1731) – și că informațiile despre cei doi soți sunt amestecate într-altul, intitulat doar „Corduneanu Constantin” (dosar C/543).

⁹⁵ Vezi procesul-verbal din 5 mai 1953, f. 95.

⁹⁶ Vezi procesul-verbal din 17 noiembrie 1954, f. 98 v.

Obiecțiile au ajuns la detalii fine de metodă și practici de lucru în clasă, descrise pe larg într-un amplu proces-verbal din 1956; găsim aici inclusiv sfatul de a fi obișnuiți elevii cu folosirea sugativei, iar inspectorul Titu Grozeanu a reușit să observe cum școlarii nu scriau, ci desenau, de fapt, „literă cu literă de [pe] tablă” și asta era o „tendință ce trebuia combătută”⁹⁷ în viitor.

Următoarea înregistrare, din partea inspectoarei Sidonia Călugăreanu, era mai amabilă, în acord cu tonul temperat al întregii sale relatări, dar ultimul inspector care apare în condică, Pavel Lazariuc, face un adevărat rechizitoriu venerabilei învățătoare. Concluzia sa era că lipsurile se datorează faptului că ea „nu studiază metodică și nici nu participă la ședințele cercului pedagogic”⁹⁸. De altfel, ținuse doar „o singură conferință” didactică pe anul școlar în curs⁹⁹. La ultima vizită înregistrată în condică, tovarășa Aglaia Corduneanu a fost absentă de la școală. Inspecția se desfășurase în timpul vacanței școlare de primăvară, elevii nu erau prezenți, astfel încât inspectorul nu a mai avut prilejul să o evalueze¹⁰⁰.

Odată cu *saga* familiei Corduneanu, am trecut practic în revistă istoria școlii de-a lungul a peste trei decenii. Dar înaintea lor au fost și alți învățători. În acte apar mai multe nume, dar, dintre toți, doar unii au reușit să se stabilizeze pe termen lung. L-am menționat deja pe Mihai Hulubei, dar, înaintea lui, primul personaj care s-a remarcat a fost învățătoarea Paraschiva Pomârleanu (căsătorită Teodorescu) despre care inspectorul D. Sachelarescu nota, în 1915, că este „de 14 ani în învățământ și de 14 ani la această școală”¹⁰¹.

În primăvara anului 1916, ea nu mai era la post, fiind înlocuită de suplintoarea Smaranda Nicolau, pe care o regăsim aici și în 1918. În primăvara următoare, la școală preda o învățătoare Smaranda M...[?] venită prin detașare de la școala din Trifești-Hermeziu, unde ocupase postul al II-lea; nu putem ști dacă a fost vorba despre una și aceeași persoană. În 1920 îl găsim ca suplinitor pe învățătorul I. Cogălniceanu pentru postul I, iar pe învățătoarea Maria Vlahuță, ca suplinitoare pentru cel de-al doilea post. În 1922 era doar învățătorul Mihai Hulubei¹⁰² (din dosarul său personal reiese că a fost numit aici în septembrie 1921), care va rămâne în post, singur sau cu unele colege, până la instalarea familiei Corduneanu. Vedem, astfel, că perioadele de instabilitate a cadrelor

⁹⁷ Conform procesului-verbal din 6 aprilie 1956, f. 100.

⁹⁸ Proces-verbal din 3 mai 1957, f. 103 v.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 104 v.

¹⁰⁰ Lipsise și ocupanta celui de-al patrulea post din școală, Aurelia Balan, învățătoarea de la clasa I-a. Erau însă prezenți, deși era vacanță, directorul Luchian, Ana Dârvaru și educatoarea Maria Ungureanu. Inspecția s-a concentrat, în final, asupra acesteia din urmă și a grădiniței încă neorganizată satisfăcător.

¹⁰¹ Proces-verbal din 14 aprilie 1915, f. 23. Înaintea sa, fuseseră suplinitori domnișoara Maria Petrovici (în 1900), apoi G. Teodor (în 1901).

¹⁰² Din dosarul său personal reiese că a funcționat aici de la 1 martie 1921, până la 1 septembrie 1926 (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. I, A–H, dosar H/339, f. 7 v., 8). În această perioadă s-au născut și cei doi băieți ai săi, Constantin (1924) și Mihai (1926).

didactice au fost, de fapt, scurte, în istoria școlii; în doi-trei ani, se ajungea la un învățător cu voință și motivație suficient de puternice pentru a rămâne în sat.

Dorința de stabilitate a învățătorilor se vede cel mai clar în dispunerea, pe cât posibil, în aceeași școală, a soților. Cazul familiei Corduneanu nu este o excepție, ci confirmă un curent general. Am observat că și Mihai Hulubei a reușit să își aducă soția la aceeași școală, în 1926. Dar peste tot în jur era un obicei încetățenit. La 1942, un inspector făcuse un turneu de supra-control la mai multe școli din zonă, constatând următoarele: în comuna Gropnița, într-o școală cu trei posturi, predau soții Ștefan și Maria Ciolan; în satul Forăști, din aceeași comună, predau soții Natalia și Ștefan Anania; în satul Mălăiești, predau soții Maria și Dumitru Dascălu. La școala din Potângenii lucreau binecunoscuții soți Corduneanu¹⁰³. Practic, la fiecare dintre școlile vizitate lucra câte o pereche de învățători.

Din informațiile deja invocate, reamintim și existența altor familii de învățători: Ilie și Maria Râpă în satul Bosia (com. Ungheni), Const. și Maria Râpă în Podu Iloaiei, Gh. și Domnica Corduneanu la Goești (com. Lungani). Celor căsătorii le putem adăuga fiii sau frații identificați, ceea ce conturează un tablou complex al legăturilor de familie și al tendinței de ocupare, pe cât posibil, a posturilor din zonele de origine, unde se aflau în preajma rudelor și puteau beneficia de un sprijin suplimentar (relațional și material).

Dar cum se putea construi un bun traseu profesional și, eventual, o carieră satisfăcătoare în domeniu? Procesele-verbale ne arată cele mai utilizate rețete de succes, care aduceau beneficii deopotrivă școlii, sătenilor, învățătorilor și familiilor lor. Totul începea cu localul școlii și cu o bună frecvență a elevilor, așa cum o sugerează chiar formularul de inspecție. În afara acestor aspecte, la fiecare inspecție și la examene elevii trebuiau să își probeze cunoștințele în fața examinerilor, dovedind concret efortul depus sau nu de învățători pentru progresul lor școlar; dar – pe lângă faptul că și evaluatorii puteau fi subiectivi – învățătura dovedită de elevi nu era de ajuns pentru promovarea dascălilor.

Activitățile extrașcolare erau cel mai eficient instrument de afirmare a unui învățător¹⁰⁴, începând cu lucrul manual (sau „de mână”). Cu acesta începuse învățătura Paraschiva Teodorescu și tot așa s-a evidențiat Mihai Hulubei, care a fost și premiat, după cum am văzut. Apoi grădina școlară putea aduce, la rândul său, aprecieri utile dascălilor. Lecturile personale nu impresionau atât de mult.

¹⁰³ Proces-verbal din 13 august 1942, f. 78 v.

¹⁰⁴ Am putea plasa această observație în contextul extinderii ethosului haretist, căci, în anii 1870-1880, simpla funcționare a unei școli era deja un merit pentru învățătorul respectiv, căruia nu i se cerea decât să ducă regulat copiii la biserică și să dovedească direct, sătenilor sau inspectorilor, că micuții știu să scrie, să citească, să facă ceva calcule. La sfârșit de secol XIX și în cel următor, se așteaptă, se cer și – după instalarea regimurilor autoritare – chiar se impun tot mai multe activități extrașcolare, care, după 1947-1948, vor deveni și tot mai politizate. Această aglomerație de activități a fost adesea reclamată, dar era și o pârgie pentru mai buna integrare a învățătorilor în viața comunității, ceea ce le aducea sprijinul direct al sătenilor în orice demers școlar – sau pentru aprecierea lor de către superiori.

Dar o bibliotecă organizată pentru elevi și familiile lor era mult mai bine văzută. Hulubei inițiasse și o casă de economii pentru elevi, dar C. Corduneanu l-a surclasat, organizând cooperativă, muzeu școlar, cor bisericesc, cerc cultural, șezători, comitet școlar, bancă populară. Practic, în preajma celui de-Al Doilea Război Mondial, era cea mai influentă persoană din sat. Și după război s-a adaptat din mers conjuncturii politice și a înfruntat curajos lipsurile dramatice, în acord cu noul discurs „democrat”, ceea ce a și permis ultima sa promovare. Situația s-a schimbat vizibil abia după 1950, iar în anii următori vedem cum se acumulează datele noului tip de abordare a carierei școlare. Activitățile extrașcolare cerute sunt altele – inițiativele personale nici nu își mai au locul – iar extinderea militantisului propagandistic depășește tot ce s-a practicat anterior.

Imaginea dascălului exemplar, în viziunea noului regim, este mai greu de creionat, pentru că exercițiul critic al inspecțiilor maculează orice apreciere. De pildă, directorul Luchian este și lăudat, și blamat în varii situații. La fel, învățătoarea Ana Dârvaru adună de la început mai multe critici pentru insuficiențele cunoștințe ale elevilor săi, este acuzată că nu își pregătește suficient lecțiile și că nu lucrează mai eficient în clasă¹⁰⁵, dar treptat se evidențiază pentru toate celelalte „sarcini” bine îndeplinite la căminul cultural, în organizația de pionieri. Practic, avea mai multe funcții și servicii, care îi ocupau cam tot timpul; poate că a existat o constrângere în acest sens, poate că erau și avantaje, dar ele nu reies din aceste documente.

În ciuda cantității mari de date înregistrate în această condică școlară, multe informații lipsesc, iar tabloul epocii rămâne dezechilibrat: repetitiv sau clișeizat în mare parte, aluziv în alte direcții, difuz sau complet opac pentru diferite alte interogații și, în ansamblu, vulnerabil în fața unei posterități tot mai îndepărtate de epoca respectivă, expusă unor abordări livrești și unor constructe istoriografice (încă) simplificatoare.

Departe de lume

Condica proceselor-verbale de la școala satului Potângenii pare scrisă cumva dintr-o margine aproape ștearsă a ceea ce se știe despre „marea” noastră istorie națională. Aici evenimentele istorice au dus, în principal, la tăceri prelungite între două inspecții; așa au trecut războaiele, schimbările de regi sau de regimuri politice, armatele care au fost în trecere sau care au rămas, lipsurile pătrunzătoare ce au dus la crize sau revolte. Dintre toate, au ajuns în paginile condicii doar câteva semnale modeste, aduse și ele doar până la limita inteligibilului local față de istoria națională.

¹⁰⁵ În apărarea sa, învățătoarea recunoștea că „lipsește prea mult de la orele de clasă, fiind chemată mereu de Raionul UTM” (proces-verbal din 30 ianuarie 1957, f. 102 v.). Recomandarea inspectoarei – dificil de aplicat, dar elocventă pentru a ilustra competiția internă și necoordonarea efectivă pe teren a diferitelor autorități impuse de regimul comunist – era „să nu mai lipsească de la orele de clasă fără aprobarea prealabilă a Secției de Învățământ [a Sfatului Popular]” (*ibidem*, f. 103).

De exemplu, din șirul dramatic al celor petrecute de la începutul secolului al XX-lea – rășcoala din 1907, războaiele balcanice și cel mondial, pierderi și câștiguri teritoriale, schimbări de regi –, doar pomenirea morții bunului rege Ferdinand, recomandată ca moment aparte în festivitățile deschiderii anului școlar 1927, a rămas într-un proces-verbal¹⁰⁶.

Cu alt prilej, o zi de inspecție, din 19 ianuarie 1939, s-a întâmplat să fie joi și așa „s-a executat programul străjeresc”, pe care soții Corduneanu l-au prezentat complet și cu entuziasm; mai mult, după-amiază, și-au pus la dispoziție propriul aparat de radio, pentru audiția colectivă a emisiunilor „Ora străjerilor”, „Ora copiilor”, „Ora sătenilor”¹⁰⁷. Aflăm, astfel, câte ceva din ceea ce „a dat culoare” vieții școlare în timpul regelui Carol al II-lea.

Despre intrarea României în cel de-Al Doilea Război Mondial, putem afla citind în procesele-verbale despre „Colțul Eroilor” pe care trebuiau să îl aranjeze elevii în clasă, despre centrele premilitare, despre munca de război sau despre ordinul de a se construi adăposturi pentru elevi, informații presărate în toate procesele-verbale din anii 1941-1943. Despre ocupația militară sovietică nu se spune nimic, aflăm doar că ceea ce a fost cândva un „sacrificiu sfânt” – adică intrarea în război, în 1941 – devenise, între timp, un război nefast; sau deducem evoluția generală din faptul că trebuia amenajat un „Colț ARLUS”¹⁰⁸. Nici alungarea regelui Mihai, nici instaurarea Republicii Populare Române nu au fost consemnate clar dar, după cum am văzut deja, din 1949 a mai apărut un „colț” educativ și ornamental, cel dedicat Republicii Populare Române.

Vocabularul inspectorilor s-a îmbibat masiv de propaganda comunistă – dar nu imediat după 23 august 1944, așa cum am putea crede, ci după anii 1948-1949 –, iar cerințele impuse învățătorilor și sătenilor erau tot mai clar subordonate agendei politice de moment (alfabetizare, susținerea Frontului Democrat Popular în alegeri, campaniile agricole și de colectivizare agricolă etc.). Nu erau doar presante, ci și nefiresc de ample, ajungând chiar până la copii, căci și ei erau evaluați dacă au sau nu o „pregătire politică” adecvată.

În școala din sat, evenimentele naționale sau internaționale erau surclasate de cele locale: examenele de absolvire, ședințele de cerc cultural, vizitele inspectorilor, epidemiile sau iernile foarte grele, serbările și festivitățile organizate de învățători, inaugurarea noilor clădiri și anexe școlare ș.a. În marginea „lumii mari”, era o altă lume, indiferentă altora, adunată în sine și sărăcăcioasă, dar bine încheagată în rosturile sale. Învățătorii care au subzistat și au prosperat ani și decenii în șir aici au înțeles cum funcționa. Cheia care putea deschide această lume spre necunosători era perceperea delicatului echilibru între obiceiurile

¹⁰⁶ „[...] în prima zi [de școală], în fața autorităților comunale și a părinților copiilor se va face amintirea mărețelor fapte a[le] gloriosului nostru fost rege Ferdinand I”, recomanda subvizorul de circumscripție școlară M. Dimitriu (proces-verbal din 22 octombrie 1927, f. 54 v.).

¹⁰⁷ Vezi procesul-verbal din 19 ianuarie 1939, f. 73.

¹⁰⁸ Este vorba despre Asociația Română pentru strângerea legăturilor cu Uniunea Sovietică, înființată la sfârșitul anului 1944, dar în plină expansiune la finele anilor 1940. Era un simbol al „prieteniei” României cu Uniunea Sovietică, ce trebuia difuzat obligatoriu prin intermediul școlilor.

demult statornicite și noutățile care băteau mereu în poarta școlii. De fapt, exercitarea meseriei dascălului sătesc a fost bazată pe știința sa de a media un schimb între păstrarea celor știute și acceptarea unor noi cerințe. Chiar în sala de clasă, acest joc nesfârșit ieșea la iveală de fiecare dată când inspectorii discutau metodele de predare, reluând sfaturi de bune practici, dezavuând ceea ce se considera perimat și ineficient, aducând mereu obiecții.

Meșteșugul de bază al elevilor a rămas același, definit prin binecunoscute îndemânări: cititul, scrisul, calculele matematice, învățarea informațiilor de orice fel (din religie, istorie, geografie, științe naturale) sau practicarea dexterităților (desen, cântări, exerciții fizice, îndemânări artisanale). Deși elevii, învățătorii și inspectorii se schimbau, cerințele de bază nu deviau aproape deloc de la corpul principal al învățării. Doar mijloacele, procedeele și unele conținuturi propuse parcurgeau variații, trecând, de pildă, de la tăblițele de scris, la caietele special liniate pentru caligrafie, cu sugativa aferentă, de la „Iubește pe Dumnezeu” la „Întâlnire cu Stalin” sau de la repetarea lecțiilor, în cor, împreună cu învățătorii, spre temele date pentru acasă, ca mod de fixare a celor învățate.

Ceea ce s-a schimbat destul de vizibil, de-a lungul jumătății de veac pe care am urmărit-o în paginile registrului la care ne referim, sunt dimensiunile cantitative. În ciuda unor stagnări conjuncturale, pe termen lung au crescut numărul de elevi, numărul de învățători, numărul de săli de clase, numărul de ani școlari parcurși de elevi¹⁰⁹, chiar și vârsta celor angajați în studii, de vreme ce campania de alfabetizare ajungea foarte insistent și la adulți. Se pare că numărul inspectorilor nu a păstrat un ritm de creștere similar – ba chiar s-a redus, după 1948 –, ceea ce sugerează o altă raportare a autorităților școlare față de propriii subordonați, prin supra-încărcarea cu sarcini de control a directorilor de școală sau prin redistribuirea supravegherii și altor personaje (activiști, reprezentanți ai autorităților locale). În plus, pare că accentul se mută dinspre interacțiunea directă, personală, a inspectorilor cu cei inspectați, spre augmentarea autoînregistrării scrise a tuturor activităților prestate de cadrele didactice.

Dar nu întotdeauna cantitatea a putut modifica raporturile între diferiți participanți la viața școlii. Datorită numărului mic de elevi alocați unui anume an de studiu, s-a păstrat, de exemplu, obiceiul predării simultane la mai multe clase de către același învățător. Chiar și în zilele noastre s-a revenit – din motive

¹⁰⁹ Dacă, la început, elevii abia frecventau clasele a I-a și a II-a, nivelul s-a ridicat spre a III-a și a IV-a. Era oricum un decalaj continuu față de prevederile legale, care cereau mai mult. Clasa a V-a a fost un eveniment târziu și care nu a durat (condica înregistrează doar două examene de absolvire la acest nivel), iar extinderea spre clasele a VI-a și a VII-a (alocate școlii postprimare) a existat strict în anii inspecțiilor speciale pentru gradele didactice superioare. Șocul celui de-Al Doilea Război Mondial a fost atât de mare, încât în primii ani, când s-au mai ținut totuși ore, copiii erau împărțiți doar în primele două clase. Stabilizarea a însemnat fixarea școlii cu limita la clasa a IV-a, dar având extensia cursurilor de alfabetizare și apoi a grădiniței. Practic, atragerea și menținerea copiilor la grădiniță – care încă nu era complet organizată nici în forma sezonieră – au devenit noile obiective ale inspectorilor școlari, așa cum apare în ultimul proces-verbal din condică, cel din 1958.

pecuniare – la această soluție, acum desconsiderată pedagogic, dar care a fost timp de peste o sută de ani singura practicabilă în școlile satești.

Tăcuta și îndepărtata viață a școlii din satul Potângenii, așa cum s-a „prins” în filele registrului de inspecții, are desigur și alte sugestii reflexive pentru cei interesați, altele decât le-am enumerat până aici. Putem urmări, de pildă, cum evoluează lecțiile de citire, metoda de învățare a calculelor, relația cu autoritățile administrative, discursul moralizator școlar, tipul de rechizite sau de materiale didactice folosite (inclusiv manualele școlare), limbajul apreciativ sau punitiv al inspectorilor și altele. Dar niciun text nu poate spune totul, la fel de clar pentru toți, despre alt text, astfel încât rămâne mereu loc pentru alte lecturi.

Leafing through a Registry of School Inspections

(Abstract)

Keywords: school history, teaching career, rural society, modernization, local history, communist discourse.

The paper relies on an inspection school registry in a village in Iași county (Potângenii). The document, which illustrates a continuity of more than a half of century, is not included in the fonds of the National Archives. Although the printed form of the inspection reports from the late 19th century had standard headings, the inspectors often ignored and overwrote them, or noted their observations beyond the formal headings. These initiatives only rarely affected the usual patterns, confirming that both the teachers and the rural society were part of a conformist milieu. Although obscure, this world was inhabited by both prominent and marginal characters, and had extremely strong connections with the rural communities (but not with the cities). It witnessed personal dramas or overwhelming historical events, e.g. the two World Wars. Against this background, as far as the available information allowed me, I was able to reconstruct life trajectories of teachers, their careers, relationships, upper social mobility, ways of managing resources, and so on. It is surprising that the “story” of the Potângenii school continues, featuring disputes over the use of public money, personal intrigues etc. One can recognize here the main patterns of the world that the old inspections registry revealed to us.

Restructurări, teorii, controverse

Organizarea Vistieriei Moldovei în epoca Regulamentului Organic (1832-1858)

Simion-Alexandru GAVRIȘ*

Istoria Vistieriei Moldovei în perioada de referință este destul de puțin cunoscută. Izvoarele legislative conțin, astfel, date destul de sumare și adesea derutante. Așa cum s-a întâmplat în cazul altor instituții (de pildă, al Departamentului Trebilor din Lăuntru), structura Vistieriei stabilită prin Regulamentul Organic a fost modificată la scurt timp după adoptarea lui, însă autoritățile au omis să includă revizuirile operate în ediția legiurii din 1835. Editorii *Manualului administrativ al Prințipatului Moldovei*, publicat în anii 1855-1856, nu au luat, la rândul lor, în seamă niciuna dintre modificările apărute în organizarea departamentului financiar începând din anul 1832 și până la publicarea colecției. *Analele parlamentare ale României* nu sunt, nici ele, de prea mult folos, pentru că în dezbaterile Obicinuitei Obștești Adunări sau ale Divanului Ad-hoc, reproduse aici, nu apar referiri la amintitele modificări.

Cel mai important act cunoscut privind reorganizarea Vistieriei Moldovei la începutul perioadei regulamentare a fost publicat în anexele unui studiu al lui Sever Zotta din 1941, intitulat *Din trecutul Arhivei Statului a Moldovei. Spicuiuri din dosarele cancelariei*, apărut în „Arhiva românească”¹. Este vorba despre un document din 1836, în care este schițată structura câtorva instituții moldovenești din acel moment, printre care și Vistieria. Contribuția lui Zotta a rămas, totuși, puțin folosită, în primul rând din pricina lipsei unor preocupări sistematice legate de subiect. Chiar și vastul studiu intitulat *Organizarea financiară a Moldovei de la 1832 la 1849*, publicat acum mai bine de 50 de ani de Nicolae Corivan în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”², conține doar o scurtă secțiune dedicată Vistieriei³, fundamentată exclusiv pe textul Regulamentului Organic moldovean și pe *Analele parlamentare*. Autorul fie nu a cunoscut studiul prede-

* Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; alexandrugavris1@yahoo.fr.

¹ Sever Zotta, *Din trecutul Arhivei Statului a Moldovei. Spicuiuri din dosarele cancelariei*, în „Arhiva Românească”, VI, 1941, p. 213-262 (anexa VIII, p. 245-246 pentru prezenta trimitere).

² N. Corivan, *Organizarea financiară a Moldovei de la 1832 la 1849*, în AIIAI, III, 1966, p. 137-188.

³ *Ibidem*, p. 142-145.

cesorului său, fie a evitat să îl citeze dintr-o precauție de înțeles în contextul politic de atunci.

Documentul publicat de Sever Zotta rezolvă, oricum, doar în mică parte problema care face obiectul articolului de față. Textul nu dezvăluie, desigur, nimic despre schimbările apărute în structura administrației centrale a finanțelor moldovenești după momentul elaborării sale. El nu oferă indicii nici în privința reformelor ulterioare datei intrării în vigoare a Regulamentului Organic al Moldovei (1 ianuarie 1832), dar care nu mai erau de actualitate în anul 1836. Nu în ultimul rând, arhivele ieșene păstrează documente dedicate în mod special organizării departamentului financiar, care completează semnificativ actul din 1836. Toate aceste considerații justifică, am socotit, o cercetare aparte.

Nu există date prea consistente privind organizarea Vistieriei Moldovei înaintea Regulamentului Organic. Se știe că instituția era condusă de marele vistiernic, iar în cadrul ei mai slujeau al doilea și al treilea vistiernic, logofătul de vistierie, sameșul (casierul) Vistieriei, diecii și vătavul⁴. Într-un document ceva mai târziu, din 12 mai 1832, se afirmă că în Vistieria Moldovei existase, „în vremea domnilor”, o „deosăbită masă” pentru problema scutelnicilor, precum și un funcționar care se ocupa de categoriile fiscale speciale ale mazililor, ruptașilor și „privileghieților”⁵. Pe lângă Vistierie, mai existau și alte instituții cu caracter financiar: câmara domnească, însărcinată cu administrarea veniturilor personale ale domnului⁶, sau casa răsurilor, care se ocupa cu plata lefurilor slujbașilor statului⁷.

Începerea ocupației militare rusești din 1828 a însemnat debutul măsurilor de reorganizare instituțională a Principatelor – administrația financiară nefăcând, bineînțeles, excepție. Conform documentului din 12 mai 1832, menționat deja mai sus, casa răsurilor a fost transformată, în 1828, într-un birou din cadrul Vistieriei⁸ (Regulamentul Organic având, ulterior, să o desființeze complet). Printr-un așezământ din 17 mai 1829, guvernul central al Moldovei (Divanul Împlinitor) a fost reorganizat în trei secții („odelenii”), dintre care cea dintâi era Vistieria. Actul enumeră și o parte dintre atribuțiile instituției, care îndeplinea rolul de casierie a principatului („cele ce se ating de datoriile sameșului sau caznaceiu a cneziei”), se ocupa de plata lefurilor funcționarilor, „pricinile breslașilor acei ce sânt în slujba boerilor”, problemele mazililor și ruptașilor (atât ale celor „ce slujesc pe la isprăvnicii”, cât și ale ruptașilor „streini ce plătesc dădii la Vistierie”), administrarea ocnelor, evidența birnicilor, încasarea taxelor („împlinirea a tot felul de bir și havalele”), angajarea și eliberarea din posturi a „cinovnicilor”⁹.

⁴ Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu (coord.), *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, București, 1988 (în continuare: *Instituții feudale*), p. 503; BAR, Documente Istorice, CXXXIII/179, f. 1 v. (document cuprinzând lefurile plătite în ianuarie 1827, comunicat de Mihai-Cristian Amărieș).

⁵ AN-Iași, fond Vistieria Moldovei, dosar 602/1832, f. 10 v.

⁶ *Instituții feudale*, p. 82.

⁷ *Ibidem*, p. 77.

⁸ AN-Iași, fond Vistieria Moldovei, dosar 602/1832, f. 10 v.

⁹ *Analele parlamentare ale României*, tomul I, partea II, *Obșteasca Extraordinară Adunare de revizuirea Reglementului Organic al Moldaviei*, 1831, București, 1893, p. 224-225.

Regulamentul Organic al Moldovei a adus schimbări radicale în funcționarea Vistieriei. Pentru a-i înțelege structura și atribuțiile, este necesară, am socotit, o scurtă prezentare a sistemului fiscal moldovenesc. Deși mult simplificat față de perioada anterioară, prin eliminarea multitudinii de impozite plătite de populație și a anumitor categorii exceptate de la plata dărilor, precum scutelnicii, breslașii sau slugile¹⁰, el menținea o serie de diferențieri, privilegii și scutiri. Lucrătorii de pământ (cea mai mare parte a populației Moldovei) datorau către stat plata birului sau capitației, percepută prin sistemul cislei – repartitia sumei totale plătite de fiecare sat ori mahala între locuitorii respectivei așezări, în funcție de avere¹¹. Pentru categoriile fiscale nestatornicite: robii statului și așa-numiții căpătăieri – argați care își schimbau adesea domiciliul, nefiind înregistrați ca birnici în nicio localitate anume – capitația era percepută în maniere adaptate situației lor¹². Mazilii (urmașii unor familii boierești)¹³, ruptașii și rupele Vistieriei plăteau o dare personală, numită patentă, bucurându-se, în același timp, de alte privilegii (putând, de pildă, să fie primiți în anumite „slujbe” militare sau civile ori să ia parte la alegerea deputaților Extraordinarei Obștești Adunări)¹⁴. Tot patentă se numea impozitul datorat de negustori și meseriași – motiv pentru care ei sunt adesea întâlniți, în documente, sub denumirea de „patentari”; el era diferențiat în funcție de natura și proporțiile afacerilor pe care le derulau. Negustorii erau, astfel, împărțiți în trei „trepte”: cei care făceau comerț atât cu ridicata, cât și cu amănuntul, „în țară și afară din țară”, plăteau 240 de lei pe an; cei care practicau aceleași tipuri de negoț, dar numai în Moldova, plăteau 120 de lei; cei care făceau comerț „cu amărunta” doar pe teritoriul țării plăteau 60 de lei. Meșteșugarii erau, și ei, de trei categorii: cei care dețineau „fabrice mari” plăteau 120 de lei pe an; proprietarii de „fabrice mici” plăteau câte 80 de lei, iar proprietarii de simple „dugheni” – 50 de lei pe an¹⁵. Evreii „orândari” (care luau în arendă cârciumi și prăvălii de la proprietarii moșiiilor) aveau de achitat o dare specifică, purtând, și ea, denumirea de patentă¹⁶. Pentru restul evreilor exista o altă taxă, a cărei percepere era dată în arendă unor particulari¹⁷. O categorie specială de contribuabili era cea a bejenarilor hrisovoliți – coloniști stabiliți în cuprinsul unor moșii, la cererea proprietarilor. Ei erau scutiți de orice taxă pe vreme de șase luni, plătind, apoi, doar jumătate

¹⁰ *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădăraș, cu sprijinul lui Cornelii Istrati, Iași, Editura Junimea, 2004 (în continuare: *Regulamentul Organic al Moldovei*), p. 181-183 (361-363 pentru ediția din 1835).

¹¹ N. Corivan, *op. cit.*, p. 156-165.

¹² *Ibidem*, p. 165-168 și 170-174.

¹³ *Instituții feudale*, p. 285.

¹⁴ N. Corivan, *op. cit.*, p. 168-170.

¹⁵ *Ibidem*, p. 176-182; *Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 247-248 (457-459 pentru ediția din 1835).

¹⁶ N. Corivan, *op. cit.*, p. 185. Despre evreii „orândari”, vezi și Cornelii Istrati, *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 29.

¹⁷ N. Corivan, *op. cit.*, p. 182-185.

din valoarea birului¹⁸. Supușii străini aveau, și ei, un regim aparte, datorând aceleași impozite ca înaintea adoptării Regulamentului Organic: fumul (impozit pe imobile precum case, dughene, cârciumi, pivnițe) și așa-numitele rusumaturi (diverse taxe pe prăvălii, vii, porci, vite, stupi etc.)¹⁹.

Boierii, clerul, așa-numiții „privileghieți” (deținători de ranguri mărunte) și membrii „corposului academic” (profesorii) erau scutiți de bir²⁰. De același privilegiu se mai bucurau slujbașii volnici – săteni pe care fiecare stăpân de moșie avea dreptul de a-i angaja „în folosul a pământesteii sale gospodării”²¹. Mai existau și alte categorii neplătitoare de bir, mai puțin importante și numeroase, care vor fi amintite pe parcursul prezentării structurii Vistieriei²².

Prin capitolul IV, articolele 142-143 din Regulamentul Organic al Moldovei, intrat în vigoare la 1 ianuarie 1832, Vistieria a fost transformată într-un veritabil „Departament al finanțelor”. Marele vistiernic sau „ministrul de finanțe” devenea, odată cu desființarea casei răsurilor și a cămării domnești, singurul diriguitor al veniturilor și cheltuielilor principatului. El avea să se ocupe, de asemenea, cu „sporirea negoțului” și administrarea poștelor moldovenești, acestea rămânând, în principiu, din acel moment, singurele sale categorii de atribuții.

Vistieria Moldovei era împărțită în trei secții. Cea dintâi se ocupa de corespondența cu ispravnicii, sameșii (casierii) ținuturilor și „toți dregătorii ramului finanțelor”. Îndatoririle sale principale, nementionate în capitolul Regulamentului Organic privitor la Vistierie, dar amintite în alte documente²³, au fost, totuși, cele de sămeșie (casierie).

Secția a doua era însărcinată cu ținerea contabilității, în maniera stabilită prin capitolul din Regulament dedicat finanțelor²⁴. Inițial, ea a avut în grijă, din câte se înțelege din documente inedite ceva mai târzii, și probleme trecute, ulterior, asupra unor birouri separate din cadrul administrației financiare centrale. La 1/13 iunie 1832, marele vistiernic porunea, astfel, secției a doua să îi transfere serdarului Grigore Drăghici, șeful mesei (biroului) patentarilor, de curând înființată, toate actele referitoare la negustorii și meșterii patentari, calfele și supușii străini²⁵.

¹⁸ *Ibidem*, p. 167-168.

¹⁹ Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1985, p. 43-48.

²⁰ *Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 249-250 (461-462 pentru ediția din 1835).

²¹ *Ibidem*, p. 181-182 (363-364 pentru ediția din 1835). Vezi și Corneliu Istrati, *op. cit.*, p. 32.

²² Cu privire la organizarea fiscală a Moldovei în perioada regulamentară, vezi și Th. C. Aslan, *Finanțele României de la Regulamentul Organic până astăzi, 1831-1905*, București, 1905, p. 12-19, 23-28; Ioan C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, [1934], p. 145-157.

²³ Textul Regulamentului Organic nu o numește astfel și nici nu îi enumeră în mod explicit atribuțiile specifice de casierie. Denumirea și specificul său reies însă clar din alte documente de epocă (de pildă, din actul de la 12 mai 1832, citat mai sus, unde se vorbește despre „secsia întâi sau sămeșia vistieriei”).

²⁴ Mai exact, secția a șasea din capitolul III, referitoare la contabilitate (*Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 196-198).

²⁵ AN-Iași, fond Vistieria Moldovei, dosar 333/1832, f. 13.

În aceeași zi, ministrul porunca aceleiași secții să îi predea comisului Costache Pantaziolu, șeful mesei slujbașilor volnici, și ea nou-înființată, documentele privind menționata categorie fiscală²⁶.

Secția a treia culegea informații privind importurile și exporturile principatului, pe baza cărora avea să alcătuiască bilanțuri comerciale – „pentru activul și pasivul (lucrătoriu și pătimitoriu) negoțului Prințipatului, cu arătarea mărfurilor a cărora vânzare cu rădicata sau cu mărunta aduc mai mult folos sau vătămare”. Tot ea urma să se ocupe de reorganizarea vămilor, „așezându-le pe marginile țării, unde și dreptul vămuirii să va lua” și numind în cancelariile lor funcționari cunosători ai prețurilor diferitelor mărfuri, pentru ca taxele vamale să poată fi percepute în mod corect. De asemenea, secția trebuia să adune semestrial date privind prețurile produselor locale și ale celor de import. În sfârșit, ministrul de Finanțe avea (se înțelege, conform sugestiilor secției a treia)²⁷ să propună măsuri de „îmbunătățire” și întreținere a portului Galați, precum și alte mijloace de dezvoltare a comerțului, „făcând cunoscute producturile pământești carile mai bine s-ar vinde pin țări streine”²⁸.

În ceea ce privește structura personalului Vistieriei, ea a fost schițată într-o secțiune separată a Regulamentului Organic, cuprinzând statul lefurilor funcționarilor moldoveni. Pe lângă ministrul de Finanțe (cu o leafă de 2.000 de lei pe lună), figurau aici sameșul (cu o leafă de 1.000 de lei) și alți doi șefi de secție (cu câte 500 de lei fiecare), un ajutor de sameș (cu 250 de lei), 12 copiști, dintre care doi urmau să se ocupe de registratură (cu câte 200 de lei pe lună), și un arhivar (cu 400 de lei)²⁹. Conform legii din 10/22 martie 1835, privitoare la acordarea rangurilor boierești în funcție de slujbele deținute de aspiranți în administrație ori justiție, ministrul de Finanțe avea dreptul la rangul de mare vornic, vistiernic sau postelnic, sameșul Vistieriei putea deveni agă, vornic de aprozi sau spătar, șefii de secție – serdari, stolnici, sau medelniceri, arhivarul – clucer, sluger sau pitar, registratorii – jitniceri, șătrari sau vtori logofeți, iar copiștii – treti vistiernici, treti postelnici sau vtori spătari³⁰. Prevederile legii nu au fost, desigur, respectate mereu cu strictețe, funcționarii primind, uneori, ranguri superioare celor la care ar fi putut avea, în principiu, acces.

²⁶ *Ibidem*, f. 18.

²⁷ În Regulamentul Organic al Valahiei, al cărui capitol privitor la Vistierie este foarte asemănător celui moldovean, se precizează că secția a treia urma „să gătească izvoade asupra măsurilor ce trebuie să se ia pentru îmbunătățirea porturilor Dunării [...]”. Vezi Paul Negulescu, George Alexianu (editori), *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, vol. I, București, 1944, p. 72.

²⁸ *Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 256. Cu excepția unor mici diferențe de redactare, articolele privitoare la organizarea Vistieriei au rămas identice în ediția Regulamentului Organic din 1835 (*ibidem*, p. 467-468).

²⁹ *Ibidem*, p. 208. Pentru lista (identică) din ediția de la 1835, vezi *ibidem*, p. 400.

³⁰ *Analele parlamentare ale României*, tomul V, partea a II-a, Obicinuita Obștească Adunare a Moldaviei, legislatura I, sesiunea III, 1834-1835, București, 1895, p. 624-632 (624-630 pentru proiectul de lege, 631 pentru amendamentele adoptate de Obicinuita Obștească Adunare).

Vistieria angaja, de asemenea, mai mulți revizori. Dintr-o foaie de calitate alcătuită de controlul statului în anul 1835, se deduce că ei existau încă de la punerea în aplicare a Regulamentului Organic (1 ianuarie 1832)³¹, fără a apărea, totuși, decât mai târziu în statele de plată ale instituției³².

La nivel districtual, cel mai important demnitar cu atribuții financiare era sameșul sau casierul, numit de domn dintre doi candidați propuși de sfatul administrativ³³, pentru care Regulamentul Organic prevedea o leață de 300 de lei³⁴. El controla, împreună cu ispravnicul, cislele (repartizările birului) alcătuite trimestrial, centraliza banii încasați de la contribuabilii ținutului, verifica dacă sumele primite erau conforme cu cisle și elibera adeverințe de primire „cu arătarea anume a sumei și ce anume monedă”³⁵. În timp, sameșii au primit și alte atribuții, de natură atât financiară, cât și administrativă. Prin instrucțiunile către ispravnici din 22 ianuarie/3 februarie 1832 s-a stabilit, astfel, ca actele „lucrate și slobozite” de cancelariile isprăvnicilor să fie „protocolite” (probabil înregistrate) de către sameși³⁶. Printr-o circulară din 7/19 august 1836, Vistieria a poruncit ca, în lipsa ispravnicilor, îndatoririle lor financiare să fie îndeplinite exclusiv de casieri („oricând s-ar întâmpla a lipsi ispravnicul de la taht să nu să lasă pe altul cineva vechil și îndeplinitoriu îndatoririlor sale la ceea ce atinge de trebile finansului, fără numai pe sameșul isprăv(ni)ci(ei)”)³⁷. Mai mult, după cum reiese din alte documente, sameșii îndeplineau, uneori, provizoriu, în asemenea situații, totalitatea atribuțiilor ispravnicilor, indiferent de natura lor³⁸. În septembrie 1841, cârmuirea Moldovei a hotărât ca sameșii să fie însărcinați cu eliberarea patentelor pentru fiili de mazili și ruptași³⁹. Conform legii din 10/22 martie 1835, casierii

³¹ AN-Iași, fond Controlul statului, dosar 10/1835, f. 11 v.

³² Cel dintâi stat de plată în care i-am găsit menționați nu este datat, dar, prin analiza listei sameșilor (care conține și datele numirii lor în post) și coroborarea ei cu un alt stat de plată, alcătuit ulterior, se poate deduce că el a fost întocmit în vara lui 1834, după data de 3/15 iulie (când este menționată ultima „rânduire” a unui casier) și înainte de 16/28 august 1834 (când Gheorghe Hartulari, care apare în listă ca sameș de Suceava, a fost înlocuit prin Ioan Hasnăș). AN-Iași, fond Vistieria Moldovei, dosar 602/1832, f. 60 r., 90 r.

³³ *Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 331 (559 pentru ediția din 1835); N. Corivan, *op. cit.*, p. 143.

³⁴ *Ibidem*, p. 208-209 (400-401 pentru ediția din 1835).

³⁵ Vezi instrucțiunile către isprăvnicii, publicate la 2/14 iulie 1853, în *Manualul administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855* (în continuare: *Manualul administrativ*), vol. II, Iași, 1856, p. 647-648; vezi și N. Corivan, *op. cit.*, p. 144.

³⁶ *Manualul administrativ*, vol. II, p. 623.

³⁷ AN-Iași, fond Vistieria Moldovei, dosar 259/1836, f. 1.

³⁸ Vezi raportul ispravnicului de Dorohoi către Vistierie, din data de 11/23 august 1836 (*ibidem*, f. 7), sau raportul sameșului de Fălciu, adresat aceleiași instituții, din 12/24 august 1836 (*ibidem*, f. 25). Mai multe asemenea situații am întâlnit studiind perioada în care Lascăr Catargiu a ocupat postul de ispravnic al ținutului Neamț (1850-1851/1852). Vezi, de exemplu, AN-Iași, fond Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45798, f. 69, 77, 81, 107, 119, 134, 171 etc.

³⁹ *Manualul administrativ*, vol. II, p. 11.

ținuturilor puteau primi rangurile de cluceri, slugeri sau pitari⁴⁰. La fel ca înainte de adoptarea Regulamentului Organic⁴¹, ei erau susținuți, în momentul angajării, de chezași care dădeau în păstrarea Vistieriei, ca garanție pentru corectitudinea lor, o sumă de bani⁴².

Deși dependenți, în principiu, de Ministerul de Interne, ispravnicii și unii funcționari administrativi aflați în subordinea lor aveau, și ei, atribuții financiare și economice. Printr-o circulară din 10/22 ianuarie 1832 se stabilea, astfel, că administratorii ținuturilor aveau să raporteze Vistieriei în problemele ținând de încasarea birului, poște, vămi, ocne, taxa de export pentru vite, chestiuni legate de comerț, de „rânduiala” mazililor, a ruptașilor, a ruptelor Vistieriei, a negustorilor, meșteșugarilor și slujitorilor de la isprăvnicii și, în general, „în toate cele ce privesc la folosul haznelii”⁴³. O altă circulară, emisă în 1835, preciza că ispravnicii erau subordonați Vistieriei în ceea ce privea colectarea birului „și [...] conținerea abuzurilor întru aceasta”, protejarea comerțului și „paza dispozițiilor pentru controbande”, strângerea de informații despre situația comerțului și a meșteșugurilor și „desființarea” cauzelor „amortărei lor”⁴⁴. În cadrul isprăvniciilor funcționa, de asemenea, o masă financiară⁴⁵. Șeful ei îndeplinea, uneori, după cum se afirmă în diverse foi de calitate, atribuțiile sameșului în situațiile în care el lipsea de la post⁴⁶.

Dacă, în ceea ce privea ținuturile, administrația financiară schițată prin Regulament a rămas, cel puțin în linii mari, neschimbată până în 1858, prevederile legiurii organice referitoare la structura Vistieriei și personalul acesteia nu au rezistat contactului cu realitățile moldovenești. Încă de la data intrării în vigoare a Regulamentului Organic (1 ianuarie 1832), Vistieria avea o organizare sensibil diferită față de cea stabilită prin lege. Dintr-un document intitulat *Alcătuire ștatului Departamentului Finansului de la 1 ghen(a)r(ie) 1832* rezultă că ea avea încă două secții, a patra și a cincea. Înființarea lor – probabil cu titlu provizoriu – făcuse necesară angajarea mai multor funcționari decât era prevăzut prin Regulament. Măsura avusese drept consecință mai multe reduceri de salarii; chiar și așa, actul în discuție constata un deficit de 414 lei, care urma să fie acoperit din leafa ministrului⁴⁷. Aceeași situație a fost constatată și prin statul de

⁴⁰ *Analele parlamentare ale României*, tomul V, partea a II-a, p. 627.

⁴¹ Lucian-Valeriu Lefter, *Dregătorii ținuturilor Moldovei. Condica din anii 1827-1831*, în RI, tomul XVIII, nr. 1-2/2007, p. 109-120.

⁴² AN-Iași, fond Vistieria Moldovei, dosar 602/1832, f. 60 r., 90 r.; dosar 185/1858, f. 13 r.

⁴³ *Manualul administrativ*, vol. II, p. 615-616; N. Corivan, *op. cit.*, p. 149.

⁴⁴ *Manualul administrativ*, vol. II, p. 629; Adrian Macovei, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 și 1862* (III), în AIIAI, XXI, 1984, p. 103-216 (204 pentru prezenta trimitere).

⁴⁵ Pe care am găsit-o menționată începând din 1839, în documente ale pârclăbiei de Galați și ale isprăvnicii de Fălciu. Vezi AN-Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 402, f. 264-265; Silviu Văcaru, *Informații referitoare la slujbașii din ținutul Fălciu în epoca post-regulamentară*, în „Pruțul”, serie nouă, anul VIII (XVII), nr. 1 (61)/2018, p. 141-155.

⁴⁶ AN-Iași, fond Vistieria Moldovei, dosar 159/1843, f. 51 v.-52 r., 65 v.-66 r., 97 v.-98 r., 111 v.-112 r.; dosar 211/1851, f. 58 v.-59 r., 64 v.-65 r.

⁴⁷ *Ibidem*, dosar 602/1832, f. 1 r.-v.

lefurii al Vistieriei redactat două luni mai târziu, la 1/13 martie 1832⁴⁸. Atribuțiile celor două secții noi nu erau precizate; este probabil ca secția a patra să fi avut în grijă problemele preluate, mai târziu, de masa plății lefurilor, iar cea de-a cincea – pe cele atribuite mesei mazilo-ruptașilor. Ipoteza se bazează pe faptul că doi dintre cei trei angajați ai secției a patra și, respectiv, toți funcționarii secției a cincea s-au regăsit, de la 1 iunie 1832, în cadrul celor două noi birouri ale Vistieriei⁴⁹.

Nici această formulă nu s-a dovedit, totuși, se pare, destul de eficientă. În consecință, la 12/24 mai 1832, în urma referatelor ministrului de Finanțe și sameșului Vistieriei, sfatul administrativ de la Iași a alcătuit un raport către președintele Divanurilor Moldovei și Valahiei, generalul-conte Kiselev, prin care a cerut „a să mai alcătui pe lângă secșia întâiu și a douoa încă cinci mesă cu un secretar și doi scriitori la fiiștecare masă”, precum și noi angajări în cadrul serviciului controlului statului. Reforma era socotită „de neaparată trebuință”, având în vedere numărul prea mic de angajați ai Vistieriei, dar și responsabilitățile sale numeroase și complexe. „Fără acești măsuri sfatul încredințază pe exel(ența) voastră că o asămine gingașă povoară nu să poate rădica precum să cuvine, și că el nici poate lua asupra-ș(i) prevăzutele smintele din pricina unor asămine neîndepliniri”, avertizau miniștrii moldoveni. În plus, unele dintre noile birouri și-ar fi avut originile în instituții și subdiviziuni ale Vistieriei care funcționaseră recent în principat (casa răsurilor, biroul pentru problemele scutelnicilor și funcționarul care se ocupa de mazilo-ruptași, ultimii doi amintiți în paragraful privind organizarea Vistieriei înainte de 1828). Noii secretari (sau șefi de masă) urmau să primească lefuri de câte 500 de lei pe lună, iar copiiștii – de câte 200 de lei⁵⁰.

La 30 mai/11 iunie, membrii guvernului au primit răspunsul lui Kiselev. Recunoscând „înpovorarea lucrărilor departament(ului) finansului, și luând în privire chipul cu care acest departament s-au organizat în Valahia”, generalul le aproba solicitarea, stabilind însă ca șefii birourilor înființate acum să primească doar câte 400 de lei pe lună (în loc de 500, cât solicitaseră miniștrii moldoveni). Pentru anul în curs, lefurile noilor funcționari urmau să fie acoperite din excedentele fondului de salarii („din necomplectul lefii cinovnicilor”). Pe viitor, situația avea să fie reglementată printr-un proiect de lege special, prezentat Adunării Obștești⁵¹ – deziderat care nu a ajuns niciodată să fie pus în practică.

Structura Vistieriei, aprobată în mai 1832, poate fi reconstituită din statul de plată al instituției, alcătuit cu prilejul acestei restructurări. Cele cinci noi subdiviziuni erau: masa pensiilor, „masa plății lefil(or) și madiioa convenției” (numită în unele documente și „masa rânduirii sameșilor”, ori masa „predmeturilor” sau a „pricinilor” extraordinare), masa slujbașilor volnici (toate trei alăturate

⁴⁸ *Ibidem*, f. 7 r.-v.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 1 r.-v., 7 r.-v., 24 r.-v.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 10 r.-11 r.

⁵¹ *Ibidem*, f. 19 r.-v.

sămeșiei), „masa privilegheților, mazilo-ruptașii, ruptile vistieriei și tagma bisăricească” (numită, în alte surse, „masa treptelor”) și masa negustorilor, meșterilor patentari și supușilor străini (subordonate secției a II-a)⁵². Începând din februarie 1833, statul Vistieriei a fost completat cu un director, pentru care a fost stabilită o leață de 1.000 de lei pe lună⁵³.

Atribuțiile detaliate ale celor mai multe dintre secțiile și mesele Ministerului de Finanțe se găsesc în trei documente ceva mai târzii: excepție face doar masa slujbașilor volnici, care a avut o existență efemeră, fiind deja desființată în momentul redactării lor. Primul act, păstrat în dosarul 602/1832 din fondul Vistieria Moldovei al arhivelor ieșene, are data de 8 iulie 1834⁵⁴. Cel de-al doilea, foarte asemănător și păstrat în același dosar, nu este datat; el a fost alcătuit, din câte se înțelege prin corelarea cu alte surse, pe la începutul domniei lui Mihail Sturdza, între 6 noiembrie 1834 și 31 octombrie 1835⁵⁵. Cel de-al treilea este deja menționatul act din 1836, publicat de Sever Zotta.

Secția întâi, numită în toate cele trei documente sămeșia Vistieriei, avea ca atribuții încasarea banilor proveniți din impozite și din veniturile statului concesionate unor particulari, precum și eliberarea fondurilor necesare pentru cele mai multe dintre cheltuielile publice; alcătuirea registrelor de intrare și ieșire; stabilirea cursului monedelor; administrarea fondurilor necesare miliției pământești, corpului de slujitori funcționând pe lângă diverse instituții, dar și pentru diverse lucrări publice („feluri de meremeturi”); corespondența cu autoritățile rusești pentru probleme financiare rămase nerezolvate din timpul ocupației („cu ocârmuirea roșănească pentru pricina atingătoare de bani, pe vreme trecută”).

Secția a doua, numită în documentul publicat de Sever Zotta și „ecstracție”, avea printre îndatoririle sale reglementarea perceperii impozitelor de la plătitorii de bir din sate și orașe, precum și de la alte categorii fiscale: căpătăierii, bejenarii hrivolniți, evreii „orândari” și robii statului. Tot secția a doua ținea evidența mai multor categorii scutite de bir: militarii și familiile lor⁵⁶, dascălii bisericilor, vătafii de moșie, slujitorii, nevolnicii, vădulele. În sfârșit, ea se ocupa de chestiuni precum: corespondența privitoare la cei care cereau recunoașterea calității de „neamuri” (urmași ai unor familii boierești mai însemnate, scutiți de obligații fiscale), „statisticile târgurilor” și corespondența privitoare la

⁵² Alcătuirea statului canceleriei vistieriei de la 1 iun(i)e 1832, cu <spo>rirea a cinci mesă, după pred(lojenia) d. viț(e)-prezident supt no. 2550, în *ibidem*, f. 24 r.-25 r.

⁵³ *Analele parlamentare ale României*, tomul III, partea a II-a, Obicinuia Obștească Adunare a Moldaviei, legislatura I, sesiunea I, 1832-1833, București, 1893, anexa no. 83, p. 345-349; *Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 469-471.

⁵⁴ AN-Iași, fond Vistieria Moldovei, dosar 602/1832, f. 54 r.-57 r.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 87 r.-88 r. Documentul nu poate fi anterior datei de 6 noiembrie 1834, pentru că atunci a fost numit la conducerea arhivei Vistieriei Iordache Cheșcu, menționat în cuprinsul său ca ocupând respectivul post (*ibidem*, f. 78). El nu poate fi nici mai recent de 31 octombrie 1835, deoarece comisul Grigore Gane și serdarul Vasile Drăghici, cel dintâi șef al secției a doua iar cel de-al doilea șef al mesei plății lefurilor, în momentul alcătuirii sale, și-au părăsit amintitele însărcinări la acea dată (*ibidem*, f. 107).

⁵⁶ Corneliu Istrati, *op. cit.*, p. 31-32.

„arnăuții” care luptaseră în războiul din 1828-1829 (și care se bucurau, probabil, în consecință, de anumite avantaje de ordin fiscal).

Secția a treia era responsabilă de arendarea ocnelor, vămilelor, poștelor, a anumitor drepturi de export și a bălții Brateșului, precum și de corespondența cu respectivii concesionari. Tot ea alcătuia bilanțul comercial, se ocupa de iarmaroace și de chestiuni mai mărunte, precum combaterea contrabandei cu rachiu sau eliberarea cailor de poștă.

Masa pensiilor gestiona atât indemnizațiile slujbașilor statului retrași din activitate, cât și despăgubirile primite de cei care se bucuraseră, înaintea Regulamentului Organic, de dreptul la scutelnici. Același birou consemna noile ranguri boierești acordate de domn, în condica păstrată în acest scop în Vistierie.

Masa plății lefurilor avea în grijă instalarea în posturi a sameșilor (casierilor) din ținuturi „și alti locuri unde sânt bani de a Vistieriei” și corespondența cu respectivii funcționari, achitarea salariilor slujbașilor departamentului de finanțe, „cercetarea comorilor”, precum și „feluri de întâmplătoare pricini ecstraordinare, precum cercetări după jalobilele unora și altora”. Cele două documente din 1834 mai enumerau printre îndatoririle sale diverse cheltuieli și corespondență legate de prezența în țară a armatelor străine. Denumirea sub care această subdiviziune a Vistieriei apare în unele documente – „masa convenției” – se referă, de altfel, în primii ei ani de existență, la obligațiile privitoare la aplicarea unei convenții prin care erau reglementate aprovizionarea și încartiruirea soldaților ruși, precum și executarea de transporturi și diverse lucrări în beneficiul armatei de ocupație⁵⁷. Conform actului din 8 iulie 1834, tot în seama mesei plății lefurilor a rămas lichidarea conturilor desființatei case a răsurilor.

Responsabilitățile mesei *patentărilor* erau alcătuirea și verificarea listelor negustorilor și meșterilor patentari, ale calfelor lor și ale supușilor străini, purtarea corespondenței necesare pentru „rânduirea” starostilor breslelor (inclusiv a marelui staroste din Iași) și lucrările privitoare la taxa evreilor.

Masa mazilo-ruptașilor alcătuia și verifica listele mazililor, ruptașilor și ruptelor Vistieriei. Conform celor două documente din 1834-1835, ea purta corespondența referitoare la „candidații ce să hirotonisăsc preoți și deiaconi” și la „privileghieți”, întocmea listele acestora din urmă și se ocupa de problemele legate de slujbașii volnici. Actul din 1836 stabilea că ea avea să poarte răspunderea tuturor „clasurilor nesupusă dărilor”. În ceea ce privește rangurile boierești la care șefii noilor birouri erau îndreptățiți, legea din 10/22 martie 1835 a stabilit că ei puteau deveni cluceri, slugeri sau pitari⁵⁸.

Organizarea Vistieriei stabilită la începutul perioadei regulamentare a rămas în vigoare până la sfârșitul domniei lui Mihail Sturdza sau începutul domniei succe-

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 259/1834, *passim*; dosar 328/1835, *passim*; dosar 380/1835, *passim*; dosar 340/1836, *passim*. Convenția era, probabil, asemănătoare celei care a funcționat în cazul principatului Valahiei, de care s-a ocupat Bogdan Mateescu, în articolul *Politica aparențelor, discursul prieteniei. Elaborarea convențiilor de aprovizionare a armatei ruse. Țara Românească, 1831-1832*, publicat în „Studii și Materiale de Istorie Modernă”, vol. XXXVI, 2023, p. 93-32.

⁵⁸ *Analele parlamentare ale României*, tomul V, partea a II-a, p. 626.

sorului său, Grigore Alexandru Ghica. Conform statului de plată din 28 septembrie 1845, departamentul financiar avea încă structura descrisă în rândurile precedente⁵⁹. La 4 septembrie 1849, mai existau doar trei dintre mesele adăugate în 1832: masa pensiilor, cea a plății lefurilor („masa ecstraordinar(ă)”) și cea a treptelor. În schimb, Vistieria avea acum patru secții, în loc de trei: sămeșia, secția I, secția a II-a și secția a III-a⁶⁰. După cum rezultă din registrele de intrare și ieșire, noul compartiment din cadrul Vistieriei – secția I – a fost înființat prin schimbarea statutului mesei patentarilor, „promovată” de la rangul de simplu birou la acela de secție. Conform acelorași registre, se pare că ea se ocupa, în plus față de „predecesoarea” ei, de problema evreilor arendași, care se numărase, până atunci, printre atribuțiile secției a II-a⁶¹. Având în vedere că fosta masă a patentarilor avea în seamă și lucrările privitoare la taxa plătită de ceilalți evrei din principat, rezultă că reglementarea tuturor îndatoririlor fiscale ale „nației evreiești” a fost centralizată, de acum, în aceeași secție. Stabilirea datei exacte la care a avut loc modificarea este, din păcate, imposibilă: nu am identificat, pentru perioada în discuție, state de plată sau documente de altă natură pe baza cărora ea să poată fi dedusă.

O nouă schimbare în structura Ministerului de Finanțe s-a produs la 15/27 iulie 1852, când masa plății lefurilor a fost desființată⁶². Nu am întâlnit în documente vreo justificare a deciziei autorităților: cel mai probabil, ea a fost motivată de dorința de a face economii. Ipoteza mea se bazează pe faptul că ea nu a fost, pentru moment, înlocuită de nicio altă masă ori secție, atribuțiile sale fiind împărțite, din câte am putut înțelege din surse, între alte compartimente ale Vistieriei. Abia la începutul lui martie 1858, masa pensiilor, transformată acum într-o nouă secție, a IV-a, a departamentului de finanțe, a preluat o mare parte dintre îndatoririle fostei mese a plății lefurilor. Ea a fost, astfel, însărcinată cu plata salariilor funcționarilor Vistieriei și „rânduirea” în posturi a angajaților ei, lucrările privitoare la încasarea și păstrarea cheazășilor date pentru sameșii ținuturilor, precum și lucrările extraordinare⁶³.

O altă schimbare importantă în structura Vistieriei Moldovei a apărut odată cu aplicarea legii din ianuarie 1856, privitoare la instituirea taxei de timbru „pentru toate înscrisurile ce fețile particulare ar voi a fi supuse puterei legilor”. „Administrația și contabilăoa” noii taxe erau încredințate unui birou înființat în secția I, în cadrul căruia aveau să lucreze un șef și doi copişti. „Administrația ateliului timbrului” (numită, uneori, „ateliul timbrului” sau „direcția timbrului”) urma să se ocupe de „manipulația tehnică”. Statul său de plată cuprindea, pe lângă director, un secretar, un controlor, un copist (ajutor al controlorului, conform

⁵⁹ AN-Iași, fond Controlul statului, dosar 32/1846, f. 73 r.-v.

⁶⁰ Idem, fond Vistieria Moldovei, dosar 161/1848, f. 99 r.-100 r.

⁶¹ *Ibidem*, dosar 371/1853; dosar 379/1853; dosar 381/1853; dosar 382/1853.

⁶² Idem, fond Vistieria Moldovei, inv. 2568 (fond returnat de la București), dosar 31/1852, f. 9 v.

⁶³ *Ibidem*, dosar 185/1858, f. 13 r.

unora dintre statele de plată ale Vistieriei) și mai mulți „uvrieri”: un șef de atelier, un paznic de magazie, doi manipulatori de hârtie, doi săpători și patru tipografi. Directorul timbrului avea o leafă de 1.800 de lei pe lună, controlorul – 600 de lei, secretarul – 500 de lei, iar copistul – 150 de lei⁶⁴.

Organizarea departamentului financiar al Moldovei în perioada de referință este importantă sub cel puțin două aspecte: procedural și instituțional. Reașezările succesive din cadrul Vistieriei s-au îndepărtat, astfel, progresiv, de prevederile Regulamentului Organic, prin înființarea de noi birouri, apoi a două noi secții, și prin modificările inevitabile întreprinse în schema de personal a instituției. Schimbările nu s-au realizat, totuși, prin modificarea Regulamentului; unele dintre ele nu au făcut nici măcar obiectul unor proiecte de legi speciale, așa cum preconizase generalul Pavel Kiselev, fiind realizate pe cale strict administrativă. Procedul este una dintre mărturiile armonizării dificile dintre Regulamentul Organic și realitatea moldovenească din epocă, precum și ale raportării mai degrabă lejere a autorităților din principat la textul legiurii. Greu de aplicat, cu atât mai mult cu cât aveau, uneori, pretenția de a reglementa probleme de amănunt, fără a lua, pare-se, în considerare cu suficientă atenție situația „de pe teren”, prevederile sale au avut nevoie de modificări rapide. Ele au fost realizate fără a se mai cere votul Obicinuitei Obștești Adunări, pentru a nu mai vorbi despre greoaia procedură de modificare a Regulamentului Organic. Reforma din 1832 a primit acoperire legală printr-un paragraf inclus în ediția din 1835 a Regulamentului:

Toate acele dizvălitore măsuri sau schimbări care ar fi urmat în vreme ochiupăției acestui prințat de către oștile împărăției Rosiei vor avea putere de pravilă și să vor cunoaște ca parte din însuși trupul Reglementului⁶⁵.

În ceea ce privește însă schimbările mai târzii apărute în structura departamentului, doar cele din 1856 au fost introduse printr-un text de lege.

Din punct de vedere practic, cele dintâi reorganizări ale Vistieriei de la Iași, din prima parte a anului 1832, au urmărit adaptarea structurii sale la complexitatea sistemului financiar al Moldovei. Reformele din următoarele decenii au avut motivații diverse: reflectarea importanței căpătate de anumite probleme (cum erau cele ținând de competența mesei patentarilor, devenită secția I); facilitarea unor categorii de lucrări (ca, de exemplu, cele privitoare la evrei, trecute în competența aceleiași secții I); modificarea structurii Ministerului în funcție de schimbările apărute în sistemul fiscal (înființarea direcției timbrului).

Organizarea Vistieriei Moldovei s-a aflat, așadar, în anii 1832-1858, sub influența condiționărilor administrative și, foarte probabil, financiare, depășite

⁶⁴ Adaos nr. 2 și 3 la „Buletin, foaia publicațiilor oficiale”, 4, 12/24 ianuarie 1856, p. 3-5. Vezi și statele de plată ale departamentului financiar, la AN-Iași, fond Vistieria Moldovei (inv. 2568), dosar 128/1857, f. 4 r., 8 v., 14 r., 18 v.; fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 2169, f. 76 r.

⁶⁵ *Regulamentul Organic al Moldovei*, p. 568.

prin succesive reajustări. Cele mai neînsemnate dificultăți par să fi fost cele de natură politică: guvernul principatului s-a dovedit pragmatic, puțin dispus să ia în considerare subtilități legale sau să supună dezbaterii o chestiune pe care o considera de competența sa exclusivă. În ce măsură demersurile sale au făcut administrația financiară mai eficientă este, desigur, o problemă care depășește limitele articolului de față, putând face obiectul unui studiu amplu, ori chiar al unui volum aparte.

**The Structure of the Moldavian Ministry of Finance
during the Organic Statute Regime (1832-1858)**
(Abstract)

Keywords: Ministry of Finance, Moldavia, the Organic Statute, reform, fiscal system.

According to the Organic Statute of Moldavia (that entered into force on January 1, 1832), the Ministry of Finance in the Principality was reorganized, being divided into three sections, with clearly defined competencies. However, the new structure did not endure: in May 1832, five new bureaus were added to the three sections. They were responsible for: the management of the pensions; salary payments; issues relating to the merchants and craftsmen; special fiscal categories (*mazilo-ruptași*); servants exempt from the poll-tax (*slujbașii volnici*). Before August 19 1858, when the Paris Convention replaced the Organic Statute, other changes appeared in the structure of the Ministry of Finance: the abolition of the bureau responsible for the servants exempt from the poll-tax; the establishment of a new section; the abolition of the salary payments bureau (1852); the establishment of new subdivisions, responsible for the stamp duty management; the conversion of the pension bureau into a new section (1858). The restructuring of the Moldavian Ministry of Finance shows the flexibility of the local authorities in interpreting the Organic Statute. Moreover, it reveals the efforts of the Moldavian bureaucracy to adjust to a changing reality.

Realități statistice contraintuitive. Avansul industrial al Moldovei față de Muntenia în epoca Unirii (1859-1862)

Mihai CHIPER*

Marota economiștilor și istoricilor este că viața economică din România s-a dezvoltat puternic „după crearea condițiilor favorabile facilitate de Unirea de la 1859”¹. O aserțiune pe cât de generalizatoare, pe atât de modelată de ideologie. Potrivit acestei concepții, Unirea a fost un cuplaj între două forțe motrice – Moldova și Muntenia –, din care a rezultat un organism economic modern și mai performant, de la vistieria căruia dividendele s-au împărțit proporțional între cetățenii noului stat. Dimpotrivă, statisticile, atâtea câte s-au realizat, surprind trenduri contrare între evoluțiile regiunilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea². Efectele Unirii nu au fost „glorioase” sau cel puțin nu în același grad, ritm ori intensitate, unii parametri regionali înregistrând chiar evoluții negative. Modelul idealist de a descrie efectele economice imediate și de lungă durată, uneori pentru a justifica motivațiile Unirii, minimizează, în mod nepermis, deriva economică a Moldovei, regiune ce, începând cu 1859, se înscria într-un ciclu de decalaje întinse pe decenii, în relație cu care s-a construit, în termenii *esențialismului și determinismului cultural*, un discurs despre inapetența pentru modernizare și retardul civilizațional în raport cu Muntenia. Acest aspect este cu atât mai important să fie dezbătut cu cât o perspectivă prezen-teistă ar miza, cu ochii închiși, pe realitatea unui avans economic net preexistent Unirii, pe care Muntenia l-ar fi avut față de Moldova și pe care l-ar fi menținut sau mărit ulterior³. La conturarea acestei percepții contribuie lucrările

* Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; mihaichiper75@yahoo.com.

¹ V. Axenciuc, *Formarea sistemului industrial modern în România. Etapa 1859-1914. Demarajul industrializării*, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 36.

² Vezi aspectele sesizate în Mihai Chiper, *Ultima verigă a centralizării: Legea desființării accizelor și a înființării Fondului comunal (1903)*, în AIIX, tomul LX, 2023, p. 323-350.

³ În acest caz, vorbim de un efect cultural al *orientalismului* în geopolitica internă a statului român. Modelul la îndemână este cel italian, în care, după Unificare, apare problema *mezzogiorno*, a Sudului înapoiat și problematic în raport cu Nordul bogat și progresist. Silvana Patriarca sugerează că, după 1861, statisticile oficiale au încurajat și legitimat un mod comparativist și opo-

de economie sau de istorie a economiei care păstrează o mare doză de incertitudine în ceea ce privește starea industriei Principatelor Moldovei și Țării Românești în epoca Unirii⁴.

La startul dezvoltării economice a Principatelor Unite s-au aliniat două state cu profiluri economice cvasi-agricole, cu societăți rurale covârșitoare și tradiții culturale asemănătoare. „Țările surori” – după sintagma patrioților epocii – aveau însă și evidente particularități, dinamici interne specifice, menționate în comparațiile inerente dintre munteni și moldoveni. Principatele de la 1859 erau în dimensiunea lor economică rezultante ale perioadei regulamentare, în care Moldova cunoscuse o dinamică financiară superioară Munteniei. Economistul Th. Aslan ne pune la dispoziție o analiză relevantă a creșterii financiare, din care reiese că bugetul Moldovei cunoscuse o expansiune de 206%, în perioada 1831-1858, în timp ce al Munteniei se mărise doar cu 75%. Socotind că cele două bugete ar fi constituit unul comun, precum în viitorul stat, ponderea Moldovei ar fi crescut în intervalul menționat de la 29% la 42%, la o populație care nu trecea de 38% din totalul național⁵. Aceste date, acompaniate de altele – rata de urbanizare în Moldova mai mare cu 64%⁶, investiții în infrastructură

zițional de a concepe relațiile dintre Nordul și Sudul italian. În reprezentările culturale, Sudului i-au fost „alocate” stereotipurile înăpoyerii, sărăciei, decadenței, în termenii esențialismului, potrivit unei mentalități distincte. Vezi Silvana Patriarca, *How many Italies? Representing the South in Official Statistics*, în Jane Schneider (ed.), *Italy's „Souther Question”. Orientalism in One Country*, London & New York, Routledge, 2020, p. 77-98; idem, *Numbers and Nationhood. Writing Statistics in nineteenth-century Italy*, Cambridge University Press, 1996.

⁴ Leonid Boicu, *Industria în Moldova între anii 1848 și 1864*, în V. Popovici, C. C. Anghelescu, L. Boicu, N. Corivan, E. Negruți-Munteanu, C. Turcu, *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, București, Editura Academiei RPR, 1963, p. 169-276; Gh. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei RSR, 1970; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, Editura Academiei RSR, 1979, p. 125-127; N. I. Paianu, *Industria mare 1866-1906*, București, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Baer, 1906; Ștefan Popescu, *Localizarea industriilor în România (studiu de geografie economică)*, în „Convorbiri literare”, XXXIX, 1905, nr. 6, p. 531-562; nr. 9-10, p. 928-948; nr. 11-12, p. 1081-1095; L. Boicu, *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, anul XI, fasc. 1, 1960, p. 127-138; idem, *Știri noi despre industria de postav din Moldova la jumătatea veacului al XIX-lea*, în „Studii”, XIII, 1960, nr. 2 (aprilie-iunie), p. 207-219; Leonida Colescu, *Progresele economice ale României îndeplinite sub domnia M.S. Regelui Carol I, 1866-1906. Tablouri figurative și notițe explicative*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1907.

⁵ Date calculate după Th. C. Aslan, *Finanțele României de la Regulamentul Organic până astăzi 1831-1905*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1905, p. 69-71.

⁶ Deși statisticile supraevaluează structura urbană, în mod egal pentru Moldova și Muntenia, densitatea populației în Moldova era 38 locuitori/kmp, în Muntenia de doar 26 locuitori/kmp. Socotind localitățile urbane (orașe, târguri), pe criteriul folosit în epocă + 500 de locuitori, Moldova avea 342.969 de locuitori și o rată a urbanizării de 23%, în timp ce Muntenia avea doar 336.616 locuitori urbani (din 2.400.921), ceea ce însemna doar 14%. Date calculate după *Din lucrările statistice a Moldovei. Capitul II. Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, Tipografia lui Adolf Berman, 1862; pentru populația orașelor, vezi p. 108-115, 125, 170. Rata urbanizării în Moldova se înscrisese pe o dinamică accelerată încă din secolul al XVII-lea, de la 3,3% la 5,8%, depășind Muntenia, care a crescut doar de la 5% la 5,7%, pe criteriul de urbanitate + 2.000 de locuitori. Vezi Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom, 2010, tabelul I.3., p. 59.

vizibile⁷, dar și o situație socială mai gravă a țăranimii moldovene⁸ ori o rețea de învățământ rural incomparabil mai redusă⁹ – au construit un profil economico-social specific pe care îl putem măcar parțial reconstitui statistic.

Interesul studiului de față vizează nivelul de dezvoltare la care se aflau Principatele Unite în anii Unirii așa cum a fost reflectat în statistici. G. Zane, într-una din monografiile de referință ale problemei, aprecia că, în ansamblu, „nivelul de dezvoltare industrială a Moldovei nu este mult deosebit de acel al Țării Românești. Rămânerea înapoi a Moldovei, din punct de vedere industrial, survine în epoca de după Unire”¹⁰. De unde și inevitabila întrebare: care a fost, de fapt, nivelul celor două principate în epoca Unirii? Oricât am căutat un răspuns în istoriografie, se pare că a fost ocolit sau ascuns cu grijă. Statistica „națională”, într-o epocă în care integrarea economică a principatelor era doar un deziderat, a generat o tradiție istoriografică neclară și relativizantă, din care lipsește tocmai fotografia startului la care se aliniau țările „surori”, viitoarele regiuni ale statului român. Prin urmare, pentru o obține o imagine comparativă, în cele ce urmează avansează o analiză pe criterii regionale a unui parametru asupra căruia au fost strânse date sistematice în epocă – situația industrială reflectată în „Anale statistice”, 1863, tabelele de la paginile 94-137. Ancheta menționată, rezultat al raporturilor și administrației timpului, în urma insistenței personale a lui D. P. Marțian, directorul Oficiului Statistic al Principatelor Unite înființat în 1862, utilizează criteriul național de organizare a datelor. Propun, așadar, o defalcare a datelor pe regiuni pentru a reliefa realitățile industriale existente în cele două principate. Precizez că această statistică este doar o fotografie de moment, fără

⁷ În anii Unirii, densitatea și lungimea drumurilor din Moldova erau net superioare celor din Muntenia. Comisia interimară internațională, înființată după Tratatul de pace de la Paris pentru studierea stării Principatelor Române, considera Moldova mult mai înaintată în 1858: pe când Țara Românească avea aproximativ 250 km de șosea construită, principatului de la nord de Milcov îi reveneau mai bine de 600 km. Vezi o prezentare amplă la Leonid Boicu, *Transporturile în Moldova între 1848 și 1864*, în V. Popovici, C. C. Angheliescu, L. Boicu, N. Corivan, E. Negruți-Munteanu, C. Turcu, *op. cit.*, p. 439-440. Vezi și V. Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări istorico-statistice 1859-1947*, vol. 1, *Industria*, tabelul 318, p. 345, din care rezultă că, în 1860, România avea aproximativ 775 km drumuri naționale.

⁸ Moldova (13 județe, fără sudul Basarabiei) avea înaintea reformelor agrare din 1864 doar 6.506 țărani frunțași (gospodari cu patru boi), 9% din totalul țării, de opt ori mai puțin decât Muntenia (53.455) – 74,4% și mai puțin decât cele cinci județe ale Olteniei (11.951) – 16,6% din total. În schimb, cei mai mulți pălmași (57.853) – 43,13%, oameni fără nicio avere, se aflau în Moldova, față de Muntenia (45.817) – 34,15% și Oltenia (30.461) – 22,7%. Date calculate după: C. Jormescu, I. Popa Burcă, *Harta agronomică a României*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1907, p. 38; G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1907, tabelul 77, p. 133.

⁹ În 1859 numărul de școli (68), de învățători (68) și de elevi (1.884) din satele din Moldova însemna doar 3% din totalul național în mediul rural – unul dintre cele mai grave deficite de capital uman și de blocaj al mobilității sociale, cu un impact generațional profund. Era o diferență enormă față de Muntenia, unde funcționau în comunele rurale 2.186 de școli și 63.962 de elevi. Cifre calculate după „Anale statistice”, 1863, p. 14.

¹⁰ Gh. Zane, *op. cit.*, p. 163.

a sugera un trend, nefiind urmată de o altă statistică pe aceeași temă decât peste 40 de ani¹¹.

În statistica din anul 1863, care a implicat declararea benevolă a unităților economice, a valorii producției și a numărului angajaților, trebuie luat în calcul obligatoriu un factor, *gradul de conformitate al populației*, pe care îl putem estima cu un nivel scăzut de aproximație¹². Recensămintele și anchetele din perioada 1859-1862 se bazează pe declarații voluntare, incluzând un aspect de ascundere a dimensiunii economice reale. Din cercetările desfășurate, apreciez că populația Moldovei avea, prin tradiție administrativă, tendințe de conformism și de organizare mai ridicate, în timp ce populația județelor din sud dovedea o reticență crescută în relația cu autoritățile, manifestând grade de evazionism mai extinse. Această tradiție se observă în domeniul accizelor comunale (taxe pe consum) colectate în Moldova, care au rămas întotdeauna mult mai ridicate comparativ cu Muntenia, dar mai ales față de Oltenia, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, până la înființarea Fondului comunal (1903)¹³.

Prezentul demers îl apreciez ca important din mai multe considerente ce trebuie rediscutate în istoriografie: 1) în primul rând, rezultatul statisticii de față poate fi consemnat drept *stadiul inițial*, reperul de la care pot fi urmărite și analizate evoluțiile distincte și decalajele economice regionale într-un stat ultracentralizat; 2) pentru a caracteriza specificul regional al consumului (preferinței de bunuri) în epocă¹⁴; 3) pentru a determina rolul statului în construcția decalajelor regionale prin politica de investiții ori de a discuta impactul liberalismului economic, pieței libere, capitalismului în apariția lor; 4) pentru a urmări construcția stereotipurilor regionale legate de atributele modernității și ale dezvoltării, mai exact negarea unui tip de *historical agency* moldovenesc și punerea la îndoială a capacității de leadership¹⁵; 5) pentru a amenda istoria prezenteistă, care, în spiritul *esențialismului*, tinde să colonizeze trecutul cu stereotipurile prezentului și promovează percepția unei Moldove *ab initio* inferioare, subdezvoltate dintot-

¹¹ *Ancheta industrială din 1901-1902*, vol. I, *Industria mare*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1904.

¹² Vezi și aspectele semnalate de G. Zane, *op. cit.*, p. 50. Dacă până la 1859 datele Vistieriei se referă numai la meseriașii patentari, la 1859-1862 datele cuprind atât meseriașii impuși, cât și pe cei scutiți, dar și pe cei care aveau meseria ca profesiune unică alături de cei care o exercitau ca ocupație auxiliară.

¹³ Mihai Chiper, *op. cit.*, p. 323-350.

¹⁴ Deși i se atribuie statutul de „economie națională”, de fapt, ca formă de economie agricolă, ea rămâne puternic cantonată în obișnuințele anterioare, tributare unor mentalități și culturi de consum regionale. De aici și întrebarea dacă preferința pentru un anumit tip de consum, practici ori îndeletniciri a constituit un suport favorabil pentru atragerea unor investiții și implicit pentru o dezvoltare mai rapidă în etapa mașinistă a industrializării.

¹⁵ Includ aici și strategia retorică de *debasement* – formă de reducere sau negare a calităților celui alt, specifică *orientalismului*, folosită de unii politicieni munteni. Vezi David Spurr, *The Rhetoric of Empire. Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration*, Durham & London, Duke University Press, 1993, p. 4.

deauna în comparație cu o Muntenie progresistă, dinamică, superioară economic și social.

La începutul deceniului șase din secolul al XIX-lea, în etapa premașinistă a economiei, conceptul de *industrie* includea întreaga producție de bunuri și de manufacturi, inclusiv în regim casnic. Industria casnică, alături de meseriile rurale și urbane, asigura consumul produselor prelucrate în economia sătească și acoperea o mare parte a nevoilor de bunuri prelucrate – țesături, împletituri, olărie, rotărie, dogărie, tâmplărie, fierărie, cojocărie etc. Un al doilea nivel îl reprezentau meșteșugurile – forme specializate, autonomizate, parțial desprinse de agricultură, realizate fie prin tehnici manuale, fie prin tehnologii tradiționale, de care erau responsabili un contingent de angajați ce trăiau din asta¹⁶. Un al treilea nivel, mai specializat, marchează cuprinderea în sistemul industrial a unor categorii de întreprinderi, distincte de meșteșuguri și meserii, care aveau ca scop producția de mărfuri și dispuneau de clădiri separate, unelte sau mașini¹⁷. În etapa premașinistă, pentru încadrarea în rândul stabilimentelor industriale nici măcar nu era nevoie de utilizarea forței aburului ca mijloc de acționare mecanică a utilajelor (statistica menționa 171 de unități în Muntenia, fiind eronat incluse și 109 poverne care utilizau aburul pentru distilare; în realitate, utilizarea aburului pentru acționare mecanică era de redus la 33 de mori și alte 11 fabrici asimilabile industriei mici producătoare de mărfuri)¹⁸.

Primul pas pe care economiștii l-au făcut în scopul evaluării potențialului de producție, a structurii pe ramuri, a gradelor de calificare și a valorii producției a fost determinarea numărului de meseriași. Astfel, economistul Victor Axenciuc a propus reconstituirea numărului de meseriași, corelând trei surse: statistica meseriașilor din Muntenia (1859-1862)¹⁹, datele despre meseriași din Moldova (1859-1860) ale recensământului din 1859²⁰ și statistica stabilimentelor industriale finalizată în anii 1862-1863²¹. Deși recensămintele din Moldova și Muntenia s-au realizat concomitent, au existat diferențe și incompatibilități atât între formulare, cât și între metode, ceea ce a produs dificultăți de analiză. Recensământului din Moldova i s-a imputat o lucrare statistică neconformă, în comparație cu metodologia impusă în Muntenia de D. P. Marțian, însă datele rămân în cea mai mare parte valide și au fost utilizate în cercetările economice de specialitate. În vederea sincronizării datelor, economiștii au utilizat aproximări statistice bazate pe formule menite să acopere golurile și metodologia. De pildă, în Moldova tabelele înregistrează distribuirea teritorială pe județe și localități în

¹⁶ V. Axenciuc, *Formarea sistemului industrial modern în România*, p. 100-101.

¹⁷ *Ibidem*, p. 110.

¹⁸ Idem, *Evoluția economică a României...*, p. 13.

¹⁹ „Anale statistice”, 1863, p. 36-67.

²⁰ *Din lucrările statistice a Moldovei. Capitul II*, p. 124 (Tabel D, Estract general de populațiunea țării).

²¹ Vezi demonstrația în V. Axenciuc, *Formarea sistemului industrial modern în România*, p. 102-108.

funcție de meșteri, calfe și ucenici, dar nu precizează structura pe profesii a meseriilor, obținându-se o cifră globală care a împiedicat compararea exactă cu rezultatele obținute pe ramuri de activitate din Muntenia, unde cel din urmă aspect era menționat²².

Astfel, D. P. Marțian a publicat datele referitoare la populația Munteniei în funcție de ocupație, din care rezulta un număr de 36.310 meseriași încadrați în trei categorii (meșteri, calfe, ucenici), totalizate pe fiecare județ pe comune rurale, pe comune urbane ori pe criteriul celor care practică a doua/a treia meserie (vezi tabelul 1)²³.

Tabelul 1. Muntenia²⁴

Muntenia	Meșteri	Calfe	Ucenici	Servitori	Total
Meșteșugari urbani	15.852	7.009	5.185	2.510	30.556
Meșteșugari rurali	7.323	539	402	432	8.696
Total	23.175	7.548	5.587	2.942	39.252
					36.310 (fără servitori)

În comparație, statistica din Moldova la capitolul „populație” preciza un număr de 30.343 de meseriași, fără profesii, fără medii de proveniență (urban/rural) și fără categorii de bază (meșteri, calfe, ucenici, servitori)²⁵. Însă, ulterior, la capitolul „populația după profesii” (p. 141) erau menționați 39.112 meseriași, 12.607 comercianți, 11.637 de calfe, ceea ce a confuzionat economiștii până în prezent: unii au apreciat meseriașii capi de familie, alții au considerat și calfele²⁶. Ca situația numărului meseriașilor din Moldova și Muntenia să fie și mai confuză, I. Petrescu, succesorul lui D. P. Marțian la conducerea statisticii, în 1866²⁷ introducea alte date strânse în intervalul 1859-1860, valabile pentru întreaga țară: 59.869 de capi de familie meseriași; 31.417 comercianți și 23.193 de calfe, fără numărul de ucenici²⁸.

Provocarea principală rămâne, așadar, compatibilizarea informațiilor din Moldova și Muntenia, astfel încât corelarea datelor din arhive și reconstituirile statistice să înregistreze cât mai puține erori. V. Axenciuc avansează o asemenea proiecție statistică și calculează următoarele date pentru Moldova: o cifră totală de 39.112 capi de familie, în care a inclus pe lângă meseriașii „pământeni”, menționați de sursă, și 8.800 de meseriași „supuși străini”, indicați separat în

²² *Ibidem*, p. 102.

²³ *Ibidem*, p. 103; „Anale statistice”, 1863, p. 36-67.

²⁴ „Anale statistice”, 1863, p. 36-67.

²⁵ *Din lucrările statistice a Moldovei. Capitol II*, p. 124.

²⁶ V. Axenciuc, *Formarea sistemului industrial modern în România...*, p. 104.

²⁷ „Anale statistice”, 1866, p. 42.

²⁸ V. Axenciuc, *Formarea sistemului industrial modern în România...*, p. 104.

recensământ. Apoi adaugă 10.486 de calfe și 9.974 de ucenici – cifre deduse „prin interpolare cu proporția ucenicilor din Muntenia” (deci o aproximare statistică prin raportare la situația munteană)²⁹. Tot după proporțiile datelor de aici s-au împărțit meșteșugarii din Moldova pe mediul urban și rural (vezi tabelul 2).

Tabelul 2. Moldova

Moldova	Meșteri	Calfe	Ucenici	Total
Meșteșugari urbani	26.753	9.357	9.026	45.136
Meșteșugari rurali	12.359	1.129	948	14.436
Total	39.112	10.486	9.974	59.572

Observăm că, din 39.112 meșteri, 30.343 sunt capi de familie „pământeni”, iar cifra de 10.486 se referă la calfele de meșteșugari, la care nu au fost adăugați 1.151 de calfe de comercianți³⁰. Nu s-au putut face estimări asupra numărului de servitori care reprezentau ajutoare în ateliere.

În următoarea etapă a calculului mai intervine o variabilă: 15.369 de meseriași încadrați în stabilimente industriale (vezi tabelul 3), cifră pe care D. P. Marțian o obține la nivel național pornind inițial de la datele recensământului din 1859, care a fost completată de informațiile cuprinse în formulare speciale de fabricanți și industriași³¹. Recensământul propriu-zis al stabilimentelor industriale s-a realizat în perioada 1862-1863, după contopirea Direcțiilor de Statistică din Moldova și Muntenia (1 august 1862) în Oficiul Statistic al României. Cu acel prilej, printr-o corespondență detaliată cu prefecturile județelor, au fost reverificate și, ulterior, înregistrate datele despre stabilimente industriale culese sumar încă de la recensământul din 1859-1860. Așadar, statistica stabilimentelor industriale poate fi considerată mai curând o medie a unităților funcționale în perioada 1859-1862³². Culegerea dificilă a datelor – reticența întâmpinată din motive de experiență nefastă cu impozitarea agresivă a autorităților – oferă o imagine cu caracter relativ³³, care, așa cum am precizat mai sus, subestima fenomenul industrial în ansamblu, numărul lucrătorilor, dar mai ales valoarea producției³⁴. În plus, nu au existat criterii precise de încadrare a „unității” industriale, prin care s-a înțeles orice unitate mai dezvoltată (atelier, manufacturi, unele industrii mecanizate, mori mai ales).

²⁹ Idem, *Produsul intern al României: 1862-2000. Serii statistice seculare și argumente metodologice*, vol. II, București, Editura Economică, 2012, p. 313.

³⁰ Idem, *Formarea sistemului industrial modern în România*, p. 105-106.

³¹ *Ibidem*, p. 106.

³² Idem, *Evoluția economică a României*, p. 16.

³³ Istoriografia a convenit că datele privitoare la stabilimentele industriale și cele din recensământ sunt subevaluate. L. Boicu, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864*, se referă la cazuri numeroase de meșteșuguri, manufacturi și unități industriale înregistrate în arhivele orașului Iași care nu au fost cuprinse în statistica stabilimentelor industriale.

³⁴ V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, p. 83.

În urma calculelor, extrăgând informații din toate tabelele, pe ramuri și județe, unități pe tipuri de producție, V. Axenciuc obține 4.791 de patroni de ateliere și 10.578 de calfe ca personal meșteșugăresc al stabilimentelor industriale³⁵. Prin urmare, în funcție de repartizarea teritorială propusă de V. Axenciuc, fără a lua în considerare stabilimentele industriale, în 1862 existau cu 64% mai mulți meșteșugari în Moldova față de Muntenia³⁶. Raportat la populație, punctajul era și mai covârșitor în favoarea Moldovei (1.462.927 de locuitori) – 1 meșteșugar la 24,55 locuitori, față de 1 meșteșugar la 66,12 locuitori în Muntenia (2.400.921 de locuitori), așadar un raport de 2,69 în favoarea Moldovei.

Tabelul 3. România

Numărul meseriașilor	Meșteri/ patroni	Calfe	Ucenici	Total
Muntenia	23.175	7.548	5.587	36.310
Moldova	39.112	10.486	9.974	59.572
De la „stabilimente industriale” (1862)	4.791	10.578	–	15.369
Total România	67.078	28.612	15.561	111.251

În acest punct al demonstrației, aspectul neclar îl reprezintă numărul meseriașilor stabilimentelor industriale amplasate în zona Moldovei, respectiv a Munteniei. Urmărind să obținem un răspuns, în analiza ce urmează vom observa că, de fapt, în cadrul stabilimentelor industriale figurează un număr aproape dublu de meseriași (28.269) față de estimarea propusă de V. Axenciuc, ceea ce ridică întrebarea: în ce măsură statistica generală a meseriașilor era suprapusă cu statistica meseriașilor stabilimentelor industriale? Axenciuc nu menționează asemenea suprapuneri, prin urmare este destul de probabil să fi alocat o parte a meseriașilor stabilimentelor industriale numărului total de meseriași.

Ajungem astfel la necesitatea unei analize mai amănunțite a recensământului stabilimentelor industriale, în prezentarea cărora (număr, categorii, criterii de omologare) există trei variante. Prima, cea din „Anale statistice” (1863), indică detaliat situația pe categorii, fiind singura care păstrează repartizarea teritorială exactă, pe județe, a unităților de producție. Aceasta este sursa primară de la care se poate reconstrui statistica industrială regională. A doua variantă sintetică a apărut în *Ancheta industrială din 1901-1902*³⁷: „Stabilimente industriale existente în România către anul 1863. După Analele statistice publicate de D. Marțianu”.

³⁵ Idem, *Produsul intern al României: 1862-2000*, p. 314.

³⁶ Idem, *Formarea sistemului industrial modern în România...*, p. 106.

³⁷ *Ancheta industrială din 1901-1902*, p. XLVI- XLVII.

Varianta reia, într-o formă simplificată, tabelul „Recapitulația stabilimentelor industriale” (p. 136-137) din „Anale statistice” (1863) și face conversia valorilor în lei noi. Prin urmare, în loc de valoarea industrială a producției de 243.748.848 de lei, apare cifra de 90.277.351 de lei noi (raport 2,7). *Ancheta industrială* nu intervine asupra datelor și nu aduce rectificări/recalculări. A treia variantă de interpretare aparține lui V. Axenciuc, o formă sintetică a tabelului „Recapitulația stabilimentelor industriale” din „Anale statistice” (1863), care preia valorile în lei noi introduse de *Ancheta industrială* din 1901-1902. Suplimentar, Axenciuc remodelează *Categoriile industriale*, adăugând unele noi, desprinse din tabelul 20³⁸ – „Fabrici de oțet, de gips, de pălării, de trăistării și funerii, sticlării, de scrobeală, praf de pușcă și prelucrarea metalelor (întreprinderile statului, fabricile de turnat clopote și șantierele navale)”.

Varianta pe care o propun organizează informațiile după modelul „Categoriilor industriale” sintetizat de V. Axenciuc, dar repartizarea datelor din „Anale statistice” (1863) se va realiza din punct de vedere regional. În cele ce urmează, prezint statistica pe ramuri de activitate (industria alimentară; materiale de construcții; textile și împletituri; ceramică și sticlă; tăbăcărie; hârtie și arte grafice; chimică; prelucrarea metalelor; stabilimente de stat) pentru a totaliza distribuirea regională între Moldova și Muntenia a unităților industriale, a numărului de meșteșugari și a valorii mărfurilor produse.

Precizez că între datele existente în „Anale statistice” (1863), preluate în istoriografie, și cele de față se observă mici diferențe de calcul după introducerea și reorganizarea datelor, rezultate care nu influențează proporțiile. Astfel, la nivel național, a rezultat un număr de 12.853 de stabilimente industriale, față de 12.867 consemnate în „Anale statistice” (-0,1%); numărul lucrătorilor implicați rezultat a fost de 28.269, față de 28.352 în „Anale statistice” (-0,3%), în timp ce valoarea declarată a produselor în lei a fost de 244.025.788 față de 243.748.848 în „Anale statistice” (+0,1%)³⁹. Datele avansate în studiul de față pot fi verificate prin extragerea și rearanjarea cifrelor în tabele Excel. Rezultă tabelul 4.

După aranjarea în tabele a indicilor stabilimentelor industriale pe criteriul regional, ajungem la următoarele concluzii (vezi tabelul 5):

a) Numărul mediu de angajați pe unitate industrială recenzată era cu 13,3% mai mare în Moldova (2,37) față de Muntenia (2,09).

b) Valoarea producției anuale declarate pe unitate industrială recenzată era aproape dublă în Moldova (cu 85,1% mai mare) – 26.434,08 lei, față de 14.278,09 lei în Muntenia.

c) Valoarea producției anuale declarate pe lucrător era cu 63,4% mai mare în Moldova: 11.154,43 lei față de 6.826,1 lei în Muntenia.

³⁸ Vezi „Anale statistice”, 1863, tabelul „Diferite fabrici și manufacturi”, p. 132-134.

³⁹ Vezi tabelul *Recapitulația stabilimentelor industriale*, în „Anale statistice”, 1863, p. 136-137.

Tabelul 4

Categoria de industrie	Muntenia	valoarea productiei	% ¹	lucrători	% ¹	Moldova	valoarea productiei	% ¹	lucrători	% ¹	România	valoarea productiei	lucrători
Alimentară	unități					unități					unități		
Mori	3.083	65.732.837	45,53	4179	45,57	3.688	86.700.115	54,47	4.991	54,43	6.771	152.432.952	9.170
Cășării, brânzării	190	1.055.097	86,36	1027	87,78	30	299.152	13,64	143	12,22	220	1.354.249	1.170
Brutării	244	13.897.560	64,55	1283	72,94	134	9.488.840	35,45	476	27,06	378	23.886.400	1.759
Covrigării	139	1.069.399	65,57	423	71,57	73	910.431	34,43	168	28,43	212	1.979.830	591
„Fabrici” de paste făinoase	3	139.900	75,00	17	89,47	1	18.550	25,00	2	10,53	4	158.450	19
„Fabrici” de otet și ron	2	66.200	66,67	6	66,67	1	45.000	33,33	3	33,33	3	111.200	9
Poverne	1.570	8.332.049	93,06	2927	51,86	117	16.158.046	6,94	2.717	48,14	1.687	24.490.095	5.644
Fabrici de bere	30	41.67	41,67	141	45,19	42	1.035.237	58,33	171	54,81	72	2.158.567	312
Zaharale	64	82,05	4.229.970	1133	62,80	14	3.337.320	17,95	671	37,20	78	7.567.290	1.804
Bragărierii	78	78,00	464.594	285	88,51	22	49.025	22,00	37	11,49	100	513.619	322
Total regional	5.403	56,72	96.110.936	11421	54,91	4.122	118.041.716	43,28	9.379	45,09	9.525	214.152.652	20.800
Procentaj regional ²	68,61		85,48	69,34		82,80	89,70		79,50		74,11	87,76	73,58
Materiale construite	unități	valoarea productiei	%¹	lucrători	%¹	unități	valoarea productiei	%¹	lucrători	%¹	unități	valoarea productiei	lucrători
Fierăstraie	386	63,49	608.793	402	45,42	222	1.689.702	36,51	483	54,58	608	2.298.495	885
Vărații	450	97,19	164.168	544	89,47	13	213.634	2,81	64	10,53	463	377.802	608
Carămidarii	139	61,50	574.520	1.299	75,70	87	1.113.556	38,50	417	24,30	226	1.688.076	1.716
Pietrării	13	56,52	68.940	116	56,04	10	113.925	43,48	91	43,96	23	182.865	207
„Fabrici de gips”	1	100,00	6.000	3	100,00	0	0	0,00	0	0,00	1	6.000	3
Total regional	989	74,87	1.422.421	2.364	69,14	332	3.130.817	25,13	1.055	30,86	1.321	4.553.238	3.419
Procentaj regional	12,56		1,27	14,35		6,67	2,38		8,94		10,28	1,87	12,09
Textile și împletituri	unități	valoarea productiei	%¹	lucrători	%¹	unități	valoarea productiei	%¹	lucrători	%¹	unități	valoarea productiei	lucrători
Fabrici de postav	3	75,00	146.600	143	54,37	1	1.200.000	25,00	120	45,63	4	1.346.600	263
„Fabrici de pături”	1	8,33	3.200	1	2,04	11	106.460	91,67	48	97,96	12	109.660	49
Trăisării și lănerii	22	95,65	30.819	37	92,50	1	4.35	4,00	3	7,50	23	34.819	40
Pive, dărsie	277	66,43	1.365.721	345	71,73	140	943.208	33,57	136	28,27	417	2.308.929	481
Rogojinării	438	100,00	79.129	308	100,00		0,00	0,00	0,00	0,00	438	79.129	308
Total regional	741	82,89	1.625.469	834	73,09	153	2.253.668	17,11	307	26,91	894	3.879.137	1.141
Procentaj regional	9,41		1,45	5,06		3,07	1,71		2,60		6,96	1,59	4,04

¹ Procentajul din totalul industriei naționale pe categorii.² Procentaj regional – % din totalul industriei pe regiune.

	Muntenia				Moldova				România			
Ceramică și sticlă	unități	%	valoarea producției	%	lucrători	%	valoarea producției	%	lucrători	%	valoarea producției	lucrători
Olarii	462	74,28	204.067	53,04	581	70,00	180.691	46,96	249	30,00	384.758	830
Sticlări și portelanuri	2	50,00	61.890	45,44	8	17,78	74.300	54,56	37	82,22	136.190	45
Total regional	464	74,12	265.957	51,05	589	67,31	254.991	48,95	286	32,69	520.948	875
Procentaj regional	5,89		0,24		3,58		0,19		2,42		0,21	3,1
Tabăcărie	139	62,33	1.571.685	63,04	303	58,05	921.501	36,96	219	41,95	2.493.186	522
Procentaj regional	1,77		1,40		1,84		0,70		1,86		1,02	1,85
Hârtie și arte grafice	unități	%	valoarea producției	%	lucrători	%	valoarea producției	%	lucrători	%	valoarea producției	lucrători
Hârtie	0	0	0	0	0							
Tipografi și litografii	20	74,07	628.130	73,32	120				43	26,38	856.730	163
Total regional	20	71,43	628.130	72,56	120	28,57	237.500	27,44	57	32,20	865.630	177
Procentaj regional	0,25		0,56		0,73		0,18		0,48		0,35	0,63
Chimică	unități	%	valoarea producției	%	lucrători	%	valoarea producției	%	lucrători	%	valoarea producției	lucrători
Lumânări și săpunări	72	50,70	4.349.123	57,09	247	59,09	3.268.687	42,91	171	40,91	7.617.810	418
„Fabrici de scrobelă”	3	42,86	14.232	52,36	18	69,23	12.950	47,64	8	30,77	27.182	26
„Fabrici” de praf de pușcă	0	0,00	0	0,00	0	0,00			8	100,00	46.800	8
„Fabrici” de gaz și ulei	23	39,66	1.582.760	75,75	129	60,28	506.793	24,25	85	39,72	2.089.553	214
„Fabrici” de ceară	5	100,00	149.200	100,00	14	100,00	0	0,00	0	0,00	149.200	14
Fabrici de stearină	1	50,00	1.600.000	36,87	33	24,44	2.740.000	63,13	102	75,56	4.340.000	135
Total regional	104	48,37	7.695.315	53,92	441	54,11	6.575.230	46,08	374	45,89	14.270.545	815
Procentaj regional	1,32		6,84		2,68		5,00		3,17		5,85	2,88

Prelucrarea metalelor	Muntenia						Moldova			România		
	unități	% ¹	valoarea producției	% ¹	lucrători	% ¹	unități	% ¹	valoarea producției	% ¹	lucrători	valoarea producției
Întreprinderile statului	1	50	24.000	63,06	35	43,75	1	50	14.062	36,94	45	38.062
„Fabrici de turnat clopote”	1	100	7.000	100	2	100					1	7.000
Sănătiere navale	1	100	1.260.000	100	67	100						
Total regional	3	75	1.291.000	98,92	104	69,8	1	25	14.062	1,08	45	1.305.062
Procentaj regional	0,0381		1,148168923		0,63137		0,02		0,01068631		0,3814529	0,53
Diverse												
	unități	% ¹	valoarea producției	% ¹	lucrători	% ¹	unități	% ¹	valoarea producției	% ¹	lucrători	valoarea producției
Lulele							1	100	800	100	1	800
Hârtie figuri							2	100	14.750	100	4	14.750
Fabrici spălat lână							1	100	133.852	100	70	133.852
Total regional							4	100	149.402	100	75	149.402
Procentaj regional	0%		0%		0%		0,08		0,114		0,636	0,06
Stabilimente de stat												
	unități	% ¹	valoarea producției	% ¹	lucrători	% ¹	unități	% ¹	valoarea producției	% ¹	lucrători	valoarea producției
Capsulăria oastei	1	100	100	100	20	100						
Topitoria	1	100	10.000	100	8	100						
Protichia	1	100	250.000	100	30	100						
Lemnăria	1	100	15.000	100	30	100						
Fierăria	1	100	210.000	100	25	100						
Armureria	1	100	5.000	100	20	100						
Fabrica de praf	1	100	250.000	100	30	100						
Împimeria oastei	1	100	120.000	100	30	100						
Litografia	1	100	19.900	100	5	100						
Împimeria Statului	1	100	940.488	100	98	100						
Frângheria	1	100	8.600	100	100	100						
Păzăria	1	50		0			1	50	10.000	100	0	
Total	12	92,31	1.828.988	99,46	296	100	1	50	10.000	100	33,78	
Procentaj regional	0,15		1,63		1,8		0,02		0,01		0	0,75
	unități	% ¹	valoarea producției	% ¹	lucrători	% ¹	unități	% ¹	valoarea producției	% ¹	lucrători	valoarea producției
Total	7875	61,27	112.439.901	46,08	16.472	58,27	4.978	38,73	131.588.887	53,92	11.797	244.028.788

Tabelul 5

Criterii de comparație	Muntenia	Moldova
a) Numărul mediu de angajați pe unitate industrială recenzată	2,09	2,37 (+13,3%)
b) Producția anuală declarată pe unitate industrială recenzată	14.278,09 lei	26.434,08 lei (+85,1%)
c) Valoarea producției anuale declarate pe lucrător	6.826,1 lei	11.154,43 lei (+63,4%)

În ceea ce privește raportarea la totalul populației, avem concluziile din tabelul 6.

Tabelul 6

Criterii de comparație	Muntenia	Moldova
a) Numărul angajaților din industrie raportat la totalul populației. 1 angajat industrie la 145,76 persoane.	145,76	124,01 (+17,5%)
b) Valoarea producției din industrie raportată la totalul populație (lei/locuitor).	46,83	89,95 (+92%)
c) Numărul unităților industriale raportate la totalul populației. 1 unitate industrie la 304,88 persoane.	304,88	293,88 (+4%)

Între ramurile industriale întâlnite în Moldova și Muntenia se remarcă deseori diferențe importante, care susțin ideea unui specific economic regional. Ponderea domeniilor de activitate în cadrul industriilor regionale nu este asemănătoare, ceea ce atestă structuri economice și obiceiuri de consum diferite. În cele ce urmează, detaliez diferențele, indicând de unde provenea plusvaloarea specifică fiecărei regiuni.

Industria alimentară

În regiunea Moldovei, ponderea industriei alimentare era mai importantă, cuprinzând 82,8% din totalul unităților industriale (mori, brânzării, covrigării, fabrici de paste făinoase, poverne, fabrici de bere, zalhanale, bragagerii) față de Muntenia, unde ponderea era de numai 68,6%; de asemenea, industria alimentară în Moldova cuprindea 89,7% din totalul valorii producției industriale declarate, față de 85,4% în Muntenia, 79,5% din totalul forței de muncă angajate, față de 69,3% în Muntenia. Domeniul morăritului, cea mai importantă componentă a industriei alimentare, se situa în Moldova net peste cel al Munteniei, însumând 54,5% din unitățile la nivel național, 56,8% din producție și 54% din totalul forței de muncă naționale angajate. La acest capitol, Moldova excela numeric, în

special la morile de vânt foarte răspândite în cele trei județe din sudul Basarabiei (Bolgrad, Cahul, Ismail), în care se aflau 43% din totalul stabilimentelor din regiune, dar cu o valoare modestă a mărfurilor (10%). Valoarea cea mai mare a mărfurilor prelucrate aparținea județului Covurlui (47.735.917 lei), 55% din totalul valorii producției Moldovei, și era mult superioară celei prelucrate în județele muntene. Județul Ilfov, de pildă, cel mai dezvoltat în morărit din sud, prelucra puțin peste jumătate (26.306.176 lei) din cantitatea produsă în județul Covurlui.

Tabelul 7

MUNTENIA						
Categoria de industrie	Unități	Național %	Valoarea producției/lei	Național %	Lucrători	Național %
Alimentară						
Mori	3.083	45,53	65.732.837	43,12	4.179	45,57
Cășării, brânzării	190	86,36	1.055.097	77,91	1.027	87,78
Brutării	244	64,55	13.897.560	59,43	1.283	72,94
Zalhanale	64	82,05	4.229.970	55,90	1.133	62,80
Procentaj regional (%)	68,61		85,48		69,34	
MOLDOVA						
Categoria de industrie	Unități	Național %	Valoarea producției/lei	Național%	Lucrători	Național %
Alimentară						
Mori	3.688	54,47	86.700.115	56,88	4.991	54,43
Cășării, brânzării	30	13,64	299.152	22,09	143	12,22
Brutării	134	35,45	9.488.840	40,57	476	27,06
Zalhanale	14	17,95	3.337.320	44,10	671	37,20
Procentaj regional	82,80		89,70		79,50	

Pe de altă parte, dacă Moldova excela în industria morăritului, în cel al brutăriilor consumul se plia pe proporția populației, valoarea producției distribuindu-se în raport cu aceasta: 59,4% în Muntenia, 40,6% în Moldova.

La fel de elocvent era domeniul fabricării alcoolului (poverne și velnițe) (vezi tabelul 4), în care, deși Moldova avea raportat un număr redus de stabilimente (doar 7% din totalul de 1.687), valoarea producției era majoritară – 65% din totalul național, la un număr de lucrători egal cu al Munteniei. Raportat la proporția populației (38%), producția de bere din Moldova era, de asemenea, mai crescută (48%).

În același timp, în industria alimentară a laptelui și brânzeturilor, Muntenia era mult mai avansată ca Moldova, însumând 86,36% din unitățile de producție, 77,91% din valoarea producției și 87,77% din lucrători. Zălhanalele erau mai numeroase în Muntenia (82%), dar în ceea ce privește valoarea animalelor sacrificate, nivelurile se apropiau foarte mult între cele două regiuni (55,9%).

Industria materialelor de construcții

În regiunea Munteniei, ponderea unităților materialelor de construcții în cadrul industriei regionale (fierăstraie, vărării, cărămidării, pietrării, fabrici de gips) era 12,5%, față de 6,6% în Moldova; la fel și a numărului de angajați – 14,3% din totalul regiunii Muntenia, față de Moldova, unde erau concentrați doar 8,9% din totalul angajaților regiunii. Dar valoarea declarată în Muntenia era de numai 1,2% din totalul producției regiunii, față de 2,38% în Moldova, ceea ce însemna o productivitate dublă pentru ultima regiune. Un exemplu elocvent ar fi prelucrarea cherestelei, în care Moldova, prin județele Neamț și Suceava, reușea să contrabalanseze județul Muscel din sud. Deși dispunea de 63% din fierăstraie și 45,4% din numărul lucrătorilor, Muntenia realiza doar 26,5% din valoarea națională a producției, restul revenindu-i Moldovei. Aproape identică era situația vărării, unde se observă un număr de 450 de unități în Muntenia și doar 13 în Moldova, dar valoarea producției unui singur stabiliment din județul Neamț (177.000 lei) o întrecea pe a tuturor din sud (164.168 lei).

Raportată la populație, valoarea înregistrată a producției materialelor de construcții – cărămidării și pietrării – era, de asemenea, mai ridicată în Moldova (vezi tabelul 8).

Tabelul 8

	Cărămidării/ unități	Producție/ val. lei	Nr. lucrători	Pietrării/ unități	Producție/ val. lei	Nr. lucrători
Muntenia % național	61,50	34,03	75,70	56,52	37,70	56,04
Moldova % național	38,50	65,97	24,30	43,48	62,30	43,96

Industria textilelor și a împletiturilor

În Muntenia, în această îndeletnicire erau implicate 9,4% din totalul unităților de producție, dar cu o valoare de numai 1,4% din totalul producției industriale regionale, ceea ce indica o productivitate foarte slabă. Explicația constă în detaliul că numărul unităților, de 741, era puternic gonflat de cele 437 de rogojinării din județul Prahova, ateliere în care, de regulă, figura câte un angajat, de unde și totalul de 5% din numărul angajaților în industrie din Muntenia. În Moldova, deși industria textilă cuprindea doar 3% din numărul total de unități regionale și 2,6% din angajați, valoarea producției era de 1,7% din totalul regional.

În regiune se remarcău fabrica de postav de la Târgu Neamț, cu 120 de angajați și 89% din valoarea producției naționale, precum și atelierele de pălării care cuprindeau 97% din valoarea producției la nivel național. Pe de altă parte, în Muntenia era zdrobitoare ponderea „trăistărilor și funeriilor” (95% unități, 88,5% din valoare și 92,5% din angajații la nivel național). Pivele și dârstele erau relativ proporțional răspândite cu mărimea populației în cele două regiuni: Muntenia – 66%, Moldova – 33%.

De asemenea, tăbăcăriile erau un domeniu în care Moldova și Muntenia se aflau pe picior de egalitate, raportat la proporția populației (vezi tabelul 9).

Tabelul 9

	Tăbăcării	Producție/val. lei	Nr. lucrători
Muntenia – % național	62,33	63,04	58,05
Moldova – % național	37,67	36,96	41,95

Industria ceramicii și a sticlăriei

Olăriile, sticlăriile și porțelanurile aveau o pondere aproape dublă în industria regională din Muntenia – 5,8% față de Moldova – 3,2%; la fel și în ceea ce privește numărul de angajați, 3,5% față de 2,4%. În Muntenia erau concentrate 74,2% din numărul olăriilor naționale (622) și 70% din cel al lucrătorilor, dar valoarea de piață declarată a produselor la nivel național era aproape egală (53% în Muntenia, 47% în Moldova).

Industria chimică

Industria chimică (lumânării și săpunării, fabrici de „scrobeală”, de praf de pușcă, gaz și ulei, ceară, stearină) era echilibrată teritorial proporțional cu populația (vezi tabelul 10).

Tabelul 10

	Lumânării/săpunării	Producție/ val. lei	Nr. lucrători
Muntenia	72	4.349.123	247
% național	50,70	57,09	59,09
Moldova	70	3.268.687	171
% național	49,30	42,91	40,91

Deși erau mai numeroase în Moldova, fabricile de gaz/ulei din Muntenia aveau o producție de o valoare net superioară (tabelul 11).

Tabelul 11

	Unități fabr. gaz/ulei	Producție/ val. lei	Nr. lucrători
Muntenia – % național	39,66	75,75	60,28
Moldova – % național	60,34	24,25	39,72

Stabilimentele de stat (capsulăria oastei, topitoria, pirotehnica, fierăria, armureria, fabrica de praf de pușcă, imprimeria oastei, litografia, imprimeria statului, frângheria) erau toate concentrate în Muntenia, unde aveau o valoare de 1,63% din valoarea producției industriale regionale, dar ponderea lor în valoarea națională era redusă – 0,75%. Prin urmare, nu putem spune că acest domeniu ar fi putut, în perioada 1859-1862, să influențeze balanța nord-sud, însă dezvoltarea statului, a structurilor birocratice și administrative, precum și creșterea nevoilor armatei, angrenată într-o expansiune accelerată în deceniile următoare, au avantajat economia Munteniei, unde erau amplasate aceste stabilimente.

De asemenea, am mai putea reține că tipografiile erau puține, concentrate în orașe, în special în cele muntene (vezi tabelul 12).

Tabelul 12

	Tipografii	Producție/val. lei	Nr. lucrători
Muntenia	20	628.130	120
% național	74,07	73,32	73,62
Moldova	7	228.600	43
% național	25,93	26,68	26,38

Concluzii

Defalcarea informațiilor despre așa-numitele stabilimente industriale pe regiuni duce la o concluzie care amendează perspectiva despre o Moldovă inferioară, în comparație cu o Muntenie mai avansată economic în anii Unirii. Ancheta unităților industriale, precum și statistica distinctă a meșteșugarilor indică proporții superioare ale valorii producției și productivității în Moldova, zdrobitoare în ceea ce privește personalul implicat în activități industriale atât în număr absolut, cât și raportat la populație (până la 2,69 mai mari decât în Muntenia). Avansul Moldovei nu era generalizat în toate ramurile industriale, dar reiese că se situa semnificativ în față în domeniul-cheie al industriei alimentare (în special morărit), sectorul economiei care reprezenta $\frac{3}{4}$ din totalul industriei Principatelor, în timp ce Muntenia excela în prelucrarea produselor lactate. În domeniul celorlalte ramuri industriale cu ponderi importante – materiale de construcții, industria textilelor, ceramică și sticlărie, industrie chimică –, Moldova reușea să aibă de

asemenea o producție/productivitate, în general, mai ridicată decât ceea ce se raporta în județele muntenesti. Punctual, Muntenia era mult mai bine plasată în cazul fabricilor de gaz și a stabilimentelor aflate în proprietatea statului.

În ansamblu, datele statistice organizate regional schimbă paradigma în care s-a discutat în perioada modernă despre situația economică inițială a Principatelor. Istoriografia are suficiente argumente statistice încât să valideze existența unui raport industrial/meșteșugăresc favorabil Moldovei în anii Unirii. Prin urmare, devine cu atât mai interesantă o cercetare asupra cauzelor care au determinat apariția unui „punct de rupere” sau existența unei „structuri de departajare” în ritmul de dezvoltare a celor două regiuni după Unire, în urma cărora Moldova s-a desincronizat economic față de Muntenia.

Counterintuitive Statistical Realities. Moldavia's Industrial Advancement Compared to Wallachia during the Union Period (1859-1862)

(Abstract)

Keywords: industry, statistics, regional perspective, Moldavia, Wallachia, the Union of the Principalities.

Historiography displays a great deal of uncertainty regarding the industrial development of the Principalities of Moldavia and Wallachia during the union period. This study analyzes, from a regional perspective, the industrial development as reflected in statistics, contradicting the narrative, framed in terms of essentialism and cultural determinism, about Moldavia's underdevelopment in comparison to Wallachia. The survey of industrial units from 1859-1862, as well as the separate statistics on craftsmen, indicate higher figures of production and productivity in Moldavia. Moldavia's lead was overwhelming in terms of personnel involved in industrial activities, both in absolute numbers and relative to the population (up to 2.69 times higher than in Wallachia). Moldavia's advancement was not uniform across all industrial branches, but Moldavia was significantly ahead in the key sector of the food industry (especially milling), which represented 75% of the total industrial output in both Principalities, while Wallachia excelled in dairy processing. In the other major industrial sectors – construction, textiles, ceramics and glassmaking, as well as the chemical industry – Moldavia also achieved a higher production rate and productivity compared to Wallachian counties. Overall, the regionally based statistical data confirmed the existence of a favorable industrial/craftsmanship ratio for Moldavia during this period.

**Problema evreiască din România veacului al XIX-lea
în concepția politică a lui Mihail Kogălniceanu.
Căi și mijloace de soluționare***

Dumitru VITCU**

La mai bine de două veacuri de la nașterea sa, răstimp în care societatea românească a cunoscut, deopotrivă, binefacerile, dar și grozăviile lumii moderne, efigia marelui istoric și om politic Mihail Kogălniceanu, „începătorul culturii românești clasice”¹ – în fericita expresie a lui Nicolae Iorga –, se înfățișează mereu strălucitoare, prin dubla-i raportare, la contemporaneitatea și posteritatea sa. Reluând și întărind ideea, savantul observa aforistic că „noutatea oamenilor mari nu se mântuie niciodată: ceilalți sunt un pahar, ei, un izvor”². Și chiar dacă între „Mihail al luminii” și „Mihail al săbiei”, cum au fost definite cele două ipostaze predilecte de abordare a personalității sale, din partea exegeților, posteritatea l-a preferat multă vreme pe cel din urmă, poate și datorită persistenței unora dintre problemele social-politice cu care fusese confruntat Kogălniceanu, cert este că unul nu poate fi înțeles fără de celălalt; eminentul tribun și om politic, parlamentar sau diplomat, a fost în același timp istoricul, cărturarul, editorul, omul de spirit, sociologul sau economistul, semnificând cealaltă fațetă a reformatorului. Între idei și faptă rămâne relația dialectică intuită și exprimată atât de plastic de Kogălniceanu încă din vremea Adunărilor ad-hoc, relație ce conferă oricărui demers asupra personalității sale o dublă justificare: una motivată de necesitatea cunoașterii epocii în toată complexitatea, cauzația și determinările ei, cealaltă, din nevoia de a-i cunoaște protagoniștii. Laolaltă, acestea nu pot decât să situeze în centrul atenției pe acela care a pus bazele statului român modern, pe acel „mare senior al trecutului”, care „primește și elaborează

* Prezentul studiu reproduce textul revizuit, adnotat și actualizat al autorului, publicat, sub titlul *Emanciparea evreilor români în gândirea și practica politică kogălniceniană*, în revista „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae” (SAHIR), II, 1997, p. 125-151.

** Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; dvitcu@yahoo.com.

¹ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. II, ediție de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 49-50.

² Idem, *Gânduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul*, București, Editura Institutului Grafic Minerva, 1905, p. 193.

problemele gândirii continentului din vremea lui pentru a le pune de acord cu interesele naționale”³.

Doar aparent subsidiară, în contextul strădaniilor majore vizând construcția național-statală și modernizarea societății românești, problematica alogenilor în ansamblu și, îndeosebi, *chestiunea evreiască* – înglobând, diferențiat sau alternativ, dimensiunile ei socială, economică și politică – i-au reținut nu o dată atenția și i-au motivat de tot atâtea ori acțiunea celui care afirma cu toată convingerea, încă din 1844, că „principiul fraternității tuturor oamenilor, cunoscut astăzi în teorie, se va pune și în practică” și că „Moldova va fi un pământ de slobozenie, pe care picior de rob nu va călca”⁴. Ca român și ca „fiu al veacului”, ca unul ce salutase cu entuziasm emanciparea robilor statului și ai mănăstirilor în 1844, urmată la 11 ani de eliminarea totală a acelei „pete negre în ordinul nostru social”, Kogălniceanu a perceput și abordat și chestiunea evreiască în strictă concordanță cu imperativul integrării în principiile guvernante ale lumii moderne. Căci, după cum însuși avea să gloseze prin 1855,

[...] o nație ce, în aspirațiile sale pentru libertate, procedează prin a da însăși ea libertatea celor lipsiți de aceasta, în secolul al XIX-lea, nu are a se mai teme de valurile restrîștei; civilizația lumii o ocrotește sub puternicele sale aripi⁵.

Pentru prima oară și-a formulat și susținut punctul de vedere în problema evreiască – atât cât era dimensionată aceasta la mijlocul secolului al XIX-lea, când nu se metamorfozase încă în chestiune politică cu reverberații internaționale – în cuprinsul binecunoscutului program pașoptist, *Dorințele partidei naționale în Moldova*, considerat cu deplin temei cea mai semnificativă, mai reprezentativă, operă pentru cunoașterea concepției filozofice și social-politice a lui Kogălniceanu în perioada sa de ascensiune⁶, veritabil catehism al noului regim. După ce postulase, în cadrul unui paragraf special al broșurii, libertatea tuturor cultelor, motivând că „religiile prigonite în alte țări au găsit pururea un azil sigur în Moldova”, gânditorul și militantul politic Kogălniceanu înscrisa în același document programatic pașoptist „emancipația graduală a israeliților moldoveni”. Numărul mare al evreilor (dintre care cei mai mulți imigranți) în Moldova, asociat stării de ignoranță maladivă răspândită în rândurile sărăcimii din târguri și orașe, se constituia – în opinia sa – în argumente și îndemn pentru autoritățile centrale ca, „prin măsuri umane și progresive, să se opereze cât mai în grabă fuzia israeliților și prefacerea lor într-o stare de cetățeni folositori statului”⁷.

³ Octavian Goga, *Mihail Kogălniceanu precursor al unirei neamului*, în *Mihail Kogălniceanu. Ciclu de conferințe ținute la Radio București în februarie 1935*, București, Fundațiunea Culturală Mihail Kogălniceanu, 1936, p. 37.

⁴ „Propășirea”, Iași, anul I, 1844, nr. 5, p. 2.

⁵ „Steaua Dunării”, Iași, anul I, 1855, nr. 26, p. 102-103.

⁶ Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, volum alcătuit de Dan Berindei, Leonid Boicu, Nicolae Ciachir, Matei Ionescu, Dan Simonescu, București, Editura Politică, 1967, p. 21.

⁷ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 1982, p. 657.

Spre deosebire de mulți dintre compatrioții aflați de aceeași parte a baricadei cu el în vremea revoluției, Kogălniceanu a rămas consecvent cu sine însuși și în preconizata manieră de soluționare a chestiunii israelite, chiar dacă fuziunea sau integrarea etnicilor evrei în societatea românească avea să se dovedească un proces extrem de anevoios și, în tot cazul, selectiv. De altfel, ultimului exeget al său nu i-a scăpat din vedere faptul rarism că M. Kogălniceanu a fost „unul dintre puținii oameni politici care au urmărit cu stăruință, pe parcursul unei jumătăți de secol, realizarea unui program gândit în linii mari încă din primii ani după întoarcerea sa de la studii”⁸.

Programul elaborat de Kogălniceanu la Cernăuți, în 1848, cu inerentele retușuri dictate de împrejurări, avea să devină îndreptar ideologic pentru generația sa; prin obiectivele cuprinse, nota N. Iorga, „nu numai că revoluționarii moldoveni își exprimau dorințele într-o formă sistematică și desăvârșită, dar se dădea un program întreg pentru prefacerea în sens modern a țărilor noastre”⁹. Faptul e dovedit și (mai ales) de celebra retrospectivă autobiografică din aprilie 1891, semnificând ultima-i apariție publică prilejuită de jubileul unui sfert de veac al Academiei și dezvăluind deplina concordanță între momentele glorioase ale vieții militantului și evenimentele cardinale din istoria statului român modern.

Îndepărtându-se pentru scurtă vreme, după revoluție, de preocupările emnamente politice, spre a exersa, parcă, unele îndeletniciri complementare reformatului (director de departament, titularul primului minister al Lucrărilor Publice în Moldova, arendaș, vechil sau industriaș)¹⁰, Kogălniceanu s-a implicat și în soluționarea unei probleme de ordin administrativ a comunității evreiești locale. În calitatea-i de director de Departament (transformat ulterior în Minister), semna, împreună cu aga Gheorghe Căliman, un *Proiect de instrucții pentru Eforia Comunității evreiești din capitală*, pe care îl puneau la dispoziția guvernului, ca act normativ de reglementare a raporturilor inter-instituționale. Noua eforie urma a fi organizată ca structură administrativă de-sine-stătătoare, subordonată numitului departament, prin mijlocirea Sfatului municipal al capitalei¹¹. Este vădită, și în această ipostază, preocuparea lui de a „disciplina”, pe de o parte, raporturile inter-ministeriale, insuficient sau imprecis reglementate până atunci și, pe de altă parte, relațiile autorităților locale cu minoritatea etnică evreiască, din perspectiva doritei integrări a acesteia în societatea românească a vremii.

Va reveni peste numai câțiva ani în prim-planul acțiunilor circumscrise făuririi statului național, impunându-se prin energie, pricepere, spirit de inițiativă și înțelepciune politică, liderul necontestat al unioniștilor și – potrivit

⁸ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu – istoric*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 690-691.

⁹ N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic și românul*, București, Editura Fundațiunei I. V. Socec, f.a., p. 85.

¹⁰ Pentru detalii, a se vedea studiul nostru *Bicentenar Mihail Kogălniceanu. Adnotări și rectificări biografice*, în AIIX, tomul LIII, 2016, p. 141-161.

¹¹ Idem, *Secvențe documentare din viața socială a comunității evreiești ieșene (1850-1859)*, în SAHIR, XIII, 2016, p. 99-122.

expresiei lui Ion Ionescu de la Brad – *factotumul* Adunării ad-hoc de la Iași¹². Din mulțimea discursurilor și a intervențiilor la tribuna Adunării moldovene (84 la număr), pe tema râvnitei reorganizări a societății românești în acord cu spiritul dominant al veacului, nu puteau lipsi obiectivele majore înscrise în mai vechile *Dorințe*, actualizate doar și explicitate și pentru uz extern, detaliate unde era cazul și, finalmente, sintetizate în cunoscutul program unionist prezentat și acceptat de reprezentanța țării în ziua de 7 octombrie 1857. Iar din complexitatea și varietatea problematicii organizării interne, cea care-i motivase reacția epistolară, întrucâtva moralizatoare, în fața reproșului primit de la amicul său muntean Dimitrie Brătianu¹³, nu putea lipsi chestiunea emancipării politice a tuturor locuitorilor țării, emancipare pusă în acord direct cu alte postulate pașoptiste, precum egalitatea înaintea legilor și libertatea cultelor.

Construcția națională, atribut al lumii moderne, o vedea și înțelegea realizabilă în spațiul românesc nu la adăpostul „patriotismului de clopotniță”, sau al „ideilor strâmte”, care îngreădeau dobândirea și exercitarea drepturilor cetățenești unor categorii (grupuri) etnice sau confesionale, ci asigurarea voitei armonii între locuitorii țării pe temeiul deplinei libertăți și egalități fără discriminare.

Numai prin dreptate – declara răspicat Kogălniceanu de la tribuna Adunării moldovene, la 12 noiembrie 1857 – putem avea liniște în țară și numai prin legămintele iubirii între sine putem uni toate puterile nației noastre, putem avea o frumoasă, o adevărată patrie, *țara românească* [...]. Pentru mine, fiecare fiu al țării, fiecare pământean este român. Nu mă îngrijesc nicidecum cum și în ce fel el se închină lui Dumnezeu [...]. Cred că, curând, va sosi timpul când religia în România nu va mai fi un titlu de excluzie pentru nici un cetățean; va sosi timpul când toți vor fi români în iubita Românie¹⁴.

Dacă etnia și credința nu trebuiau, în concepția sa, să îngreueze ori să zăgăzuiească calea de acces spre cetățenia română și, de aici, spre exercitarea drepturilor politice, în schimb, tendințele autonomiste ale unor grupuri (exemplificând prin pretinsa „nație armeană”, ori prin statutul de supuși străini al altora, evreii în primul rând) erau incompatibile – în aceeași opinie – cu acceptarea naturalizării sau împământenirii:

[...] și pentru unii și pentru alții, eu nu am drepturi politice. Și unora și altora, eu le zic: dacă sunteți nație armeană, n-aveți nimic de-a face cu drepturile nației române! Voi, care ați desperat de viitorul țării noastre, voi, care în timpuri nenorocite n-ați luat parte la durerile noastre, ci v-ați tras sub steaguri străine, voi pentru mine nu puteți fi pământeni.

¹² Victor Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica. 1846-1874*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1943, p. 160.

¹³ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, București, Imprimeriile Independența, 1934, p. 214-217.

¹⁴ M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, ediție de Vladimir Diculescu, București, Editura Științifică, 1959, p. 30 și urm.

Pentru toți ceilalți însă, Kogălniceanu își îndemna compatrioții „a vedea în toți pământenii pe frații noștri”, reamintindu-le că, „spre a fi demni de libertate, trebuie mai întâi să o respectăm în alții”¹⁵.

În privința supușilor străini, unioniștii moldoveni, între ei și Kogălniceanu, constituind încă din februarie 1857, la Iași, „Comitetul electoral al Unirii”, vor stăruia de acum încolo pe ideea integrării lor juridice în societatea românească, prin înlocuirea unui statut considerat incompatibil cu obiectivul major al construcției naționale și prin subordonarea lor la „legile pământului”¹⁶. Inclusă apoi la loc de frunte în cadrul „chestiunilor generale” luate în dezbaterile Adunării ad-hoc de la Iași, supunerea străinilor „petrecători în Principate, la jurisdicția țării, fără intervenția consulatelor” a beneficiat de votul unanim al deputaților, exprimat în ședința a 16-a a Adunării din 6 noiembrie același an¹⁷, fapt ce sugerează nu doar convergența opțiunilor în plan național, ci mai ales o stare de spirit.

Dezbateri aprinse și nu mai puțin de cinci amendamente, care, în final, au condus la respingerea sa de către aceeași Adunare, au fost prilejuite, în schimb, de proiectul de încheiere propus de Kogălniceanu la punctul al nouălea al „chestiunilor generale”, consacrat drepturilor politice pentru „pământenii de orice religie creștină”, proiect ce voia să impună încă din faza preliminară a construcției naționale următoarele două principii:

- a) toți pământenii de religie creștină se vor bucura de toate drepturile politice, întocmai ca și toți pământenii de religie ortodoxă; b) împământeniții de orice religie creștină nu vor putea dobândi drituri politice, întrucât ei nu vor fi primit marea naturalizație votată de Adunarea legislativă¹⁸.

Între contraargumentele formulate în sprijinul reportării chestiunii unei viitoare Adunări legislative, reținem pe cele invocate de Gr. Costachi, și anume că „elementul religios Adunarea l-a socotit ca un element politic al unității naționale”, că „negoțul, meseriile și artele libere se exercitează pe la târguri, într-o proporție precumpănitoare, de eterodocși”, că, în apropiată perspectivă, Principatele aveau nevoie de „concursul brațelor, capitalurilor și al luminilor străine”, sau că, în sfârșit, „căsătoriile mixte, care ar fi singurul mijloc al legământului familiilor de deosebite culturi și, prin urmare, al elementelor eterogene ale nației române, nu sunt, după pilda și altor state ortodoxe, învoite în Principaturi”, acest ultim aspect fiind considerat de competența exclusivă a Bisericii¹⁹.

Desigur, este greu de admis că lui Kogălniceanu i-ar fi scăpat asemenea detalii, când, de la tribuna aceleiași Adunări, invocase că „numai atunci o țară

¹⁵ *Ibidem*. Vezi și M. Kogălniceanu, *Texte social-politice...*, p. 207-209.

¹⁶ Dimitrie A. Sturdza, *Însemnătatea Divanurilor ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, București, 1912, p. 152, 178, 184, 361.

¹⁷ *Ibidem*, p. 374. Pentru detalii teoretice, a se vedea excelentul studiu semnat de istoricul și dascălul ieșean acad. Gheorghe Platon, *Pentru o metodologie a analizei „problemei evreiești” în secolul al XIX-lea*, în SAHIR, II, 1997, p. 28-47.

¹⁸ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 382-383.

¹⁹ *Ibidem*, p. 384.

este fericită când ea este dreaptă pentru toți fiii săi”, care, „uniți prin aceleași îndatoriri și aceleași drepturi, nu pot fi și nu pot purta decât numele de român”. Opțiunea sa se întemeia pe convingerea că „apărarea naționalității, sau poziția Principatelor, țară eminent creștină, nu reclamă o excepție provizorie de la acest princip [al libertății cultelor – n.ns.], precum este cazul pentru necreștini”. Numai că, în acele împrejurări, formula avansată de el în privința drepturilor politice pentru „pământenii de orice religie creștină” a fost respinsă, în fapt, prin reportarea ei viitoarei Adunări legislative²⁰.

După înfăptuirea Unirii Principatelor, Kogălniceanu a continuat să militeze – cu sporul de autoritate și de eficiență, totodată, conferite de demnitățile politice și administrative succesive pe care le-a ocupat (ministru de Interne, interimar al Cultelor și al Instrucțiunii Publice, membru al Comisiei centrale de la Focșani, șef de cabinet, membru în Consiliul superior al Instrucțiunii Publice și, mai ales, prim sfetnic al domnitorului Cuza în elaborarea și promovarea programului politic al noului organism statal) – pentru emanciparea evreilor, văzând în *școală* și *armată* două instituții capabile să înlesnească integrarea lor în societatea românească în conformitate cu rigorile impuse de obiectivele construcției naționale, iar în conducătorii lor spirituali și în elementele elitiste, pârgii însemnate pentru promovarea spiritului de înțelegere, de devansare a tradiționalismului și de racordare comportamentală și mentală a comunităților evreiești la progresul civilizației realizat la scară continentală.

În calitate de membru al Comisiei Centrale de la Focșani, Kogălniceanu a depus, la 31 iulie 1859, câteva amendamente la proiectul de Constituție elaborat de comitetul special abilitat pentru acel obiectiv, reclamând includerea unui articol expres, care să îngăduie adoptarea în imediată perspectivă a mai multor legi organice; între acestea, figura și „legea pentru oprirea năvălirii jidovilor străini și graduala emancipare a celor pămâneni”²¹. Comisia și-a însușit, în ședința din 2 octombrie același an, punctele de vedere exprimate de Kogălniceanu, iar proiectul de Constituție a înscris, grație intervenției sale, statutul de „pămâneni” al evreilor băștinași și principiul emancipării lor politice graduale. Ulterior, în calitate de prim-ministru al guvernului Moldovei, avea să revină cu aceeași chestiune la Comisia centrală, cerându-i – potrivit procesului-verbal al acesteia, din 16 ianuarie 1861 – să elaboreze un proiect de lege pentru emanciparea graduală a israeliților și pentru stăvilirea pătrunderii în țară a celor străini, proiect cu alcătuirea căruia urma a se ocupa un comitet special al forului legislativ de la Focșani. Cunoscută fiind menirea acestuia din urmă, elaborarea legilor de interes comun ambelor Principate, se înțelege că proiectul vizat de Kogălniceanu și urmărit apoi a fi elaborat de comisie nu se limita doar la statutul evreilor din Moldova.

Prin două circulare succesive, din aprilie 1859 și, respectiv, mai 1860, emise în numele cabinetului și al ministerului pe care îl conducea, Kogălniceanu a

²⁰ *Ibidem*, p. 385.

²¹ Comitetul Central al Uniunii Evreilor pămâneni (în continuare, CCUEp), *Cuza Vodă și Mihail Kogălniceanu în chestia evreiască*, București, 1912, p. 10.

solicitat rabinilor din Moldova să folosească întreaga lor autoritate morală și capacitate de influență în rândul comunităților din țară pentru a-și convinge credincioșii să renunțe la portul tradițional de sorginte poloneză, considerat nu doar demodat și straniu, ci o adevărată „stavilă stârpirii antipatiilor și prejudecăților naționale”, expunându-i „glumelor și chiar brutalităților gloatelor”²². El avea în vedere, probabil, și excesele generate de interpretarea greșită a recomandărilor cuprinse în prima circulară, în virtutea cărora mai multor evrei li se tăiaseră, pe stradă, caftanul, barba și perciunii rituali, fapte ce au determinat autoritățile să instituie o pedeapsă de 25 lovituri de bici pentru orice soldat care ar mai fi comis asemenea acte²³.

În numele toleranței religioase și al ospitalității tradiționale românești, ca și pe temeiul „nobilei și civilizatoarei impulsii purcese din sânul mării Adunări a țării din 1857, care a înscris în nemuritoru-i program, mai înainte de toate, libertatea religioasă și libertatea civilă pentru toți acei ce locuiesc pe pământul României”, ministrul de Interne cerea etnicilor evrei să înceteze, comportamental, a mai fi străini printre români:

[...] veniți în ajutorul guvernului; fiți credincioși religiei strămoșilor voștri; departe de noi ideea de a ne atinge cât de puțin de libertatea conștiinței. Dar în cele civile, părăsiți tot ce vă poate deosebi de ceilalți locuitori ai țării, tot ce poate pune pe poporul nostru în dreptate de a vă privi și de a vă califica de străini.

Iar căile integrării, pentru Kogălniceanu și nu numai pentru el, înțelese de altfel de fruntașii evreimii, se arătau lesnicioase:

[...] școalele noastre vă sunt deschise; trimiteți-vă copiii pe băncile lor. Armata noastră are trebuință de a spori în număr; tinerii voștri să intre în șirurile ei. Nimic mai mult nu poate face a cădea prejudețele, nu poate contribui a naște și a consolida înfrățirea între fiii voștri și ai noștri decât școala și armia! Camaraderia întemeiată pe băncile celei dintâi și în șirurile celei din urmă este durabilă cât și viața.

Revenea însă asupra portului celor mai mulți dintre evreii moldoveni, care îi puneau „în stare displăcută chiar privirii ochilor”, conservându-le ori chiar accentuându-le izolarea socială și-i îndemna pe tineri, îndeosebi, să renunțe la „costumul ridicol” și să adopte portul european, admis de toate clasele unei societăți civilizate:

Noi nu putem a mai tolera înlăuntrul orașelor noastre – încheia, pe un ton preventiv, Kogălniceanu – ca o clasă numeroasă a populației lor, prin costumul ei

²² „Tribuna română”, anul II, nr. 91, 15 mai 1860, p. 3; vezi și Ecaterina Negruți, *Din istoria evreilor din Moldova în secolul al XIX-lea. Schimbarea portului iudeo-polon*, în „Europa XXI”, III, 1994, p. 116-117.

²³ Dr. E. Schwarzfeld, *Cronica israelită în România*, în „Anuar pentru israeliți”, X (1887-1888), p. 123-124; Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere, la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996, p. 156, n. 3.

straniu și excepțional [în sens restrictiv – n.ns.], să jignească susceptibilitățile celorlalte clase, să reprezinte un element izolat și nătâng prințipului de fuzie, să întrețină o animozitate deplorabilă și chiar prin conflicte tânguibile, dar care, prin ispită, se dovedesc că se pot întâmpla să compromită însăși ordinea publică²⁴.

De gradul de receptivitate a etnicilor evrei la cuprinsul acelei circulare – care urma a fi citită de către rabini trei săptămâni succesive, în toate sinagogile din Moldova – era condiționată și sollicitudinea autorităților în direcția ameliorării stării morale și materiale a israeliților.

Preluând, din mai 1860 (până în octombrie același an), și interimatul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de la arhimandritul Melchisedec Ștefănescu, demisionat, Kogălniceanu a reacționat pozitiv, dar și critic totodată, față de proiectul ce i s-a prezentat de către Epitropia comunității evreiești din Iași în privința organizării școlilor publice israelite în capitală. Din capul locului, el a respins cererea evreilor de a li se accepta ca, în școlile lor, limba de predare să fie cea germană, pretenție considerată ca potrivnică art. 97 din așezământul școlar în vigoare²⁵. Principal, repeta ceea ce declarase și altă dată:

[...] nu poate decât aplauda și a ține seama de toate propunerile ce i s-ar face, ținătoare la grabnica rădicare și îmbunătățire morală a numeroșilor locuitori de religie israelită din România și, mai cu samă, la înzestrarea lor cu mai multă iubire și devotament pentru patria lor adoptivă.

Orice pas în acea direcție trebuia făcut însă „sub scutul statornic și puternic al legii”, Kogălniceanu admitând posibilitatea operării unor modificări ale regulamentului școlar în vigoare, dar care erau de competența forului legislativ și solicitând Comitetului Israelit de inspecție un proiect de programă școlară, de „împărțire a materiilor primare pe an și ore, ținute acestea în limba română, cu modificările necesitate [...], prin introducerea limbii ebraice și a învățaturii religiunii lui Moise”. În privința încadrării cadrelor didactice, Comitetul Israelit de inspecție putea recomanda candidații preferați, dar nu se putea substitui Consiliului Școlar, singurul abilitat cu examinarea și numirea lor în posturi, în conformitate cu legea școlară. Iar pentru costurile reclamate de întreținerea școlilor evreiești, ministrul ad-interim cerea aceluiași comitet să întocmească un proiect de buget ce urma a fi anexat celui general al școlilor din Principat, împărțându-i destinul.

Observațiile și recomandările formulate ofereau comunității religioase israelite

[...] toată latitudinea de a face bine, de a răspândi lumină în tineretul ei, de a-i predica dogmele religiunii sale, la care guvernul nu înțelege a-i pune cea mai mică împotrivire și de a ridica chiar condițiunea morală și intelectuală a Rabinatului.

²⁴ „Tribuna română”, anul II, nr. 91, 15 mai 1860; Ecaterina Negruți, *op. cit.*, p. 117.

²⁵ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1864*, vol. III, București, Imprimeria Statului, 1894, p. 234.

Ministrul și reformatorul accentua, totodată, în numele voitei integrări, dar și al programului său politic enunțat în lapidara-i formulă „dezvoltarea și întărirea naționalității române”²⁶, necesitatea ca

[...] tineretul de religiune israelită trebuie de a fi crescut în vedere de a face parte din națiunea română și, prin urmare, trebuie ca și învățământul său să fie românesc. Aceasta este regula de urmare ce trebuie să insuflă pe comunitate [...], aceasta este o cale de la care guvernul nu poate învoi ca să se abată cineva.

În încheiere, Kogălniceanu, încrezător în capacitatea de înțelegere și de bună colaborare a fruntașilor obștei evreiești în procesul construcției național-statale românești, mărturisea că se va simți fericit atunci când va fi „pus în poziție de a inaugura, în persoană și cu o zi mai înainte, deschiderea școalelor israelite din Iași”²⁷.

De altfel, prima dintre cele trei școli de băieți, proiectată a se înființa în trei zone diferite ale orașului, a și fost inaugurată – potrivit corespondentului ieșean al ziarului „Allgemeine Zeitung des Judenthums” – în august același an, sub direcția onorifică a dr. Landersberg și în prezența prim-ministrului, ovaționat de sutele de persoane prezente la ceremonia din mahalaua Târgu Cucului²⁸. Un număr aproximativ egal de copii, estimat la 400-500, în mare parte săraci sau orfani, scutiți de taxe, erau înscriși la a doua școală primară evreiască, situată în Strada Mare²⁹. Ulterior, evreilor li s-a și încuviințat dreptul de a avea și propriile școli confesionale, în virtutea principiului toleranței religioase proclamat de Convenția de la Paris³⁰. Pe un plan complementar, Kogălniceanu intervenea la domnitor, în cuprinsul unui raport din 19 iunie 1860, motivând necesitatea abolirii unei dispoziții mai vechi, prin care se interzicea evreilor de a fi farmaciști. Intervenția sa era menită să arate evreilor că „țara nu impune numai datorii, ci oferă și drepturi”³¹. Nu știm în ce măsură proiectul s-a și materializat, dar se știe că domnitorul Cuza i-a mulțumit telegrafic sfetnicului său pentru asistența acordată până atunci în chestiunea evreiască, precum și pentru cuvintele de încurajare ce au însoțit-o³².

La 25 iunie același an, „Monitorul Oficial al Moldovei” publica, chiar pe prima pagină, două scrisori ce nuanțau în egală măsură poziția consecventă a lui

²⁶ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, București, Editura Enciclopedică Română & Editura Militară, 1971, p. XLVIII.

²⁷ „Monitorul Oficial al Moldovei”, II, nr. 189, 1860, p. 2.

²⁸ „În fine, după ani de îndelungată luptă cu ortodocșii, d. M. Kogălniceanu, actualul ministru al Instrucțiunii Publice, a putut izbuti, grație energiei sale, de a determina comunitatea israelită de aici să înființeze o școală primară; și ieri (28 iulie, stil vechi) a avut loc deschiderea acelei școli, spre bucuria tuturor celor bine intenționați” – scria corespondentul ieșean al ziarului citat (*apud* CCUEp, *op. cit.*, p. 44).

²⁹ *Ibidem*, p. 45-46.

³⁰ „Monitorul Oficial al Moldovei”, III, 22 noiembrie 1861.

³¹ Al. Zub, *op. cit.*, p. 265.

³² *Ibidem*.

Kogălniceanu în chestiunea integrării evreilor în societatea românească. Prima, semnată de ministrul de Interne și datată 9 iunie, era adresată omologului său de la Justiție, Damaschin Bojinca, exprimând dorința punerii în acord a celor două autorități, administrativă și judiciară, în privința eficientizării măsurilor inițiate de guvern pe linia integrării. După ce-și informa colegul de cabinet asupra reacției diferențiate a evreilor la măsura schimbării portului lor tradițional și introducerii celui „european”, pe de o parte, a tinerilor, care au întâmpinat-o „cu bucurie” și, pe de alta, a bătrânilor, în majoritate supuși străini, care, „din spirit de fanatism și ignoranță” încercau a se opune, „zicând, în rătăcirea lor, că deîndată ce israeliții și-ar lepăda portul lor excepțional [polonez – n.ns.] și-ar pierde și religia”, Kogălniceanu își manifesta hotărârea de a persevera în aceeași direcție, invocând reușitele în materie, din Anglia, Franța, Germania și chiar din România de peste Milcov. În consecință, scria el,

[...] hotărât de a merge înainte, am dat ordine tuturor instanțelor atârinate de Ministeriul meu, ca, în viitor, să nu primească în cancelariile lor indivizi ce s-ar înfățișa în haine polono-jidovești, făcându-se o singură excepție în favoarea bătrânilor peste 50 de ani.

Conștient că o asemenea măsură încă nu putea fi introdusă și în tribunale, unde „împlicinații trebuie să fie îndrituiți de a se înfățișa în orice haine ar fi îmbrăcați”, sugera ministrului Justiției să introducă obligativitatea și pentru evrei de a se prezenta în instanță cu capetele descoperite. Totodată, măsura adoptată de autoritățile administrative în privința interdicției portului polonez în cancelarii considera că putea fi extinsă și de autoritățile judiciare la Curtea de Confirmație, „în zilele de mezaturi, când speculatorii și telalii jidovi au făcut din acest tribunal o adevărată bursă de comerț”³³. Firește, măsurile inițiate de ministrul de Interne rămăneau, pentru resortul judiciar, simple sugestii asupra cărora colegul de cabinet era invitat să mediteze și, eventual, să le și însușească.

Cea de-a doua scrisoare aparținea junimii israelite din Iași, având ca destinatar pe același ministru de Interne și ca obiect, comentariul circularei transmise de Kogălniceanu rabinilor cultului mozaic³⁴. Convinși de necesitatea și oportunitatea măsurilor inițiate în direcția construcției naționale românești, pe temeiul Convenției de la Paris, măsuri generatoare de drepturi extinse „la toți acei ce locuiesc pământul românesc [...], întinzând fraților lor români o mână loială spre a se contopi și a nu avea decât aceleași speranțe și aceleași aspirațiuni”, reprezentanții tinerimii evreiești ieșene apreciau drept „o sacră datorie a veni respectuos de a vă exprima adâncă noastră recunoștință” pentru ultimele inițiative ministeriale vizând integrarea, exemplificând cu schimbarea portului. Chiar dacă efortul lor – vădind superioara înțelegere a schimbării de mentalitate – era parțial minat de „uneltirile pregiudețătoare absurde” sau de „ignoranța disprețuibilă” a unora dintre coreligionari, ei declarau răspicat că

³³ „Monitorul Oficial al Moldovei”, II, 25 iunie 1860.

³⁴ *Ibidem*.

[...] vom persista pe calea propășirii, măguliți de dulcea speranță că mâna ce ne-ați întins-o cu atâta generozitate va înlătura orice piedică ce s-ar împotrivi la dezvoltarea intelectuală a unei numeroase porțiuni din poporul român și va face a răzbate în ea lumina, în toată strălucirea ei.

Schimbarea portului, în viziunea lor, elimina vrajba și stimula necesara apropiere între oamenii despărțiți prin credințe: „[...] prin aceasta ați înlăturat toate antipatiile, ați întemeiat și înfrățirea, și creștinul, ca și israelitul, își vor întinde o mână loială ca fii ai aceleiași patrii și frați ai aceleiași mume comună”. Iar în final, ministrul era îndemnat a persevera pe calea binefăcătoare a reformelor inițiate, asigurat fiind că, „mai curând sau mai târziu, toți coreligionarii noștri vor înscrie în caractere neșterse, în inimile lor, gratitudinea și recunoștința lor”³⁵.

Neîndoielnic, dincolo de tonul voit măgulitor – la adresa ministrului – imprimat scrisorii, important ni se pare faptul că documentul relevă îndeajuns metamorfoza stării de spirit în sânul comunităților evreiești din Moldova, circulara ministerială îndreptându-l pe Carol Iancu să afirme că „a contribuit într-o mare măsură la slăbirea rezistenței *hasidimilor* și o însemnată parte a tineretului a trecut de atunci la îmbrăcăminte modernă”³⁶. Portul polonez a și dispărut în deceniul următor din peisajul obișnuit până atunci al orașelor și târgurilor moldovenești, conservat fiind doar pe alocuri de o minoritate infimă de evrei ortodocși. În afara ținutei vestimentare și a școlii (ca forme de accelerare și de instituționalizare a integrării) spre care și-a îndreptat atenția Kogălniceanu în tripla-i ipostază de șef al guvernului, ministru de Interne și interimar la Culte, armata, precum am menționat deja, constituia încă o pârghe de omogenizare națională, recomandată insistent tinerilor ieșeni în circulara sa din 1 decembrie 1860:

[...] și voi tinerilor de origine israelită, lăsați prejudețele și fricile părinților voștri. Cum v-am mai spus altă dată, v-o zic și acum: pe băncile școlilor noastre, în șirurile armatei noastre, stă viitorul vostru. Intrați dar în oaste; camaraderia ce sub steag veți contracta cu românii creștini va fi chipul cel mai nimerit ca să ștergeți antipatiile ce însuflă coreligionarii voștri.

Iar în finalul apelului său adăuga: „[...] cu greu patria ar putea refuza numele și drepturile de români acelor care își vor jertfi anii și sângele în slujba României”³⁷.

Nu întâmplător, el se adresa tineretului evreu, convins fiind – prin analogie cu experiența de viață a propriei generații – că acesta era mult mai receptiv (o și dovedise) la noile comandamente politico-naționale românești și mai interesat în cultivarea și promovarea normalității de coabitare, sustrasă canoanelor sau prejudecăților, ca o condiție a râvnitei emancipări.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 156-157.

³⁷ CCUEp, *op. cit.*, p. 24.

După demisia sa și a cabinetului condus de el, la 16 ianuarie 1861, ca urmare a campaniei de presă, a acuzelor și a atacurilor venite din partea opoziției conservatoare, care vizau, în esență, sensul democratic, profund novator al actelor și reformelor preconizate ori înfăptuite până atunci, Kogălniceanu nu s-a îndepărtat de tumultuoasa viață politică și de problematica complexă a acesteia, chiar dacă multiple proiecte istoriografice, culturale sau gospodărești păreau a-l ispiți cu precumpănire³⁸. A revenit în forță în prim-planul vieții politice românești, după înfăptuirea unității administrative a Principatelor, fiind chemat de către Cuza să formeze guvernul comun, la 11 octombrie 1863, guvern care va dura până la 26 ianuarie 1865 și care va marca cea mai fecundă și mai semnificativă etapă a programului de reformare, în sens modern, a societății românești.

Noile împrejurări se anunțau propice înscrierii pe agenda de lucru și a abordării chestiunii evreiești de către cabinetul Kogălniceanu, cu atât mai mult cu cât domnitorul însuși avea să-și reafirme foarte curând disponibilitatea pentru soluționarea graduală a acesteia³⁹. Cu suficientă motivație, vigilantul observator și apărător al drepturilor evreilor în Principatele Unite, consulul britanic la București, John Green, raporta ministrului său de Externe, lordul John Russell, spre sfârșitul anului 1863: „[...] există aici deplină toleranță religioasă; numeroșii evrei nu sunt supuși persecuțiilor. Presa este practic liberă. Oamenii dorm cu ușile deschise”⁴⁰. Numai că libertatea presei, de care vorbea diplomatul englez, a făcut posibilă și apariția sau afirmarea unor excese naționaliste, îndeosebi în coloanele gazetelor „Viitorul” și „Constituționalul”.

Față de articolul subscris de A. D. Holban în jurnalul „Constituționalul”, nr. 9 din 3/15 ianuarie 1864, M. Kogălniceanu, în dubla-i calitate de prim-ministru și ministru de Interne, a reacționat prompt:

[...] considerând că, prin acest articol, autorul se încearcă a aduce defăimare religiunii israeliților și a întârta pasiunile în contra unei clase a populațiunii; considerând că Măria Sa, Domnul stăpânitor, prin discursul pronunțat cu ocazia deschiderii Corpurilor Legiuitoare, la 6 decembrie trecut, promite graduala emancipare a românilor de orice rit; considerând că nimănui nu-i este învoit a lovi în această mare dreptate cerută de dreptatea și luminile secolului; pentru aceste considerente și pe temeiul art. 12, al(ineatul) 6, din citata înaltă ordonanță, se dă jurnalului „Constituționalul” întâiul avertisment în persoana d-lui Ion Pală, redactorul său responsabil⁴¹.

Două luni mai târziu, Camera Deputaților avea să ia în dezbatere și apoi să voteze *legea comunală*, lege a cărei formă finală, croită după model francez,

³⁸ Al. Zub, *op. cit.*, p. XLIX-LI.

³⁹ Joseph Berkovitz, *La question des Israélites en Roumanie. Étude de son histoire et des divers problèmes de droit qu'elle soulève*, Paris, Jouve et Cie, 1923, p. 279.

⁴⁰ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale*, traducere de Alice Bădescu, București, 1944, p. 436; Lloyd P. Gartner, *Roumania, America and World Jewry: Consul Peixotto in Bucharest, 1870-1876*, în „American Jewish Historical Quarterly”, LVIII, nr. 1, September 1968, p. 30.

⁴¹ CCUEp, *op. cit.*, p. 25.

exprima cu suficientă claritate punctul de vedere al lui Kogălniceanu și al cabinetului său în chestiunea evreiască. Lipsit de prejudecăți confesionale, el afirma în cadrul unei intervenții la dezbaterile proiectului, în ziua de 5 martie 1864: „[...] dacă se înțelege că oricine este român trebuie să fie creștin, apoi israeliții născuți aici eu îi consider ca români, deși nu sunt creștini”⁴². În aceeași zi, el răspundea unei intervenții, pe aceeași temă, a lui Vasile Boerescu, punctând principiile ce-i călăuziseră și pe austrieci în abordarea diferențiată a statutului evreilor, în Bucovina și în Galiția: dacă pe cei dintâi, autoritățile imperiale îi considera cetățeni, înzestrați cu drepturi civile, cei din Galiția erau „lăsați în starea lor de degradare”, cu excepția celor înrolați în armată și care dobândiseră gradul de ofițer; „Așa am făcut și noi aici – declara Kogălniceanu – și, în ziua de 24 ianuarie, am dat epoletele la doi israeliți care și-au făcut datoria și s-au purtat bine”. De asemenea, potrivit proiectului apărât de ministru, accederea la drepturile cetățenești era asigurată evreilor „care vor urma cursul la vreo școală și se vor lumina”, ca și aceora „care își vor întrebuița capitalul nu în dobânzi, nu în camătă, ci într-o industrie, onorabilă și folositoare”⁴³.

Buna intenție a guvernului său o repeta și în ziua imediat următoare, 6 martie 1864, când, după intervenția lui Lascăr Catargi, Kogălniceanu încerca să deslușească, într-un spectru politic mai larg, „dorința ce ne insuflă pe toți de a vedea ziua fericită pentru România, unde fiecare din fiii ei să aibă aceleași drepturi și deosebirea de religie să nu se recunoască decât în templu”⁴⁴. Apreciind intervenția, favorabilă evreilor, a deputatului G. Costaforu și disociindu-se de punctul de vedere exprimat de Al. Văsescu, președintele Consiliului supradimensional, în opinia noastră, semnificația chestiunii evreiești (cel puțin pentru moment), când afirma că „nu există nici o chestiune mai mare pentru Moldova” decât aceasta, motiv pentru care conjura Adunarea să asigure drepturi și pentru evrei: „lăsați însă pentru aceia care le cer, care voiesc să fie *israeliți români*, iar nu pentru aceia care nu voiesc nimic alt decât să facă bani în țară”. Cu precizarea că cel puțin alte două chestiuni, electorală și agrară, depășeau atunci în însemnătate și implicații pe cea evreiască, Kogălniceanu, cunoscând altminteri cel mai bine ordinea priorităților, confirmată de practica politică, ultima dintre acestea l-a preocupat efectiv și sincer pe „arhitectul” României moderne.

Ca și altă dată însă, el invoca selecția pe temeiul meritelor personale și rolul ei stimulat în procesul gradual al emancipării. Categoriile vizate erau: ofițerii, știutorii de carte (absolvenții cursurilor gimnaziale), întreprinzătorii industriali și comerciali și, desigur, specialiștii:

Eu sunt cu totul pentru emanciparea evreilor – declara el – dar această emancipare presupune drepturi și drepturile cer îndatoriri. Vie această populațiune, pe care dorim s-o facem română, vie în starea în care a fost populațiunea israelită când s-a

⁴² *Ibidem*, p. 26.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 27.

emancipat în Franța, de Napoleon cel Mare; vie cum a fost populațiunea israelită în Germania și atunci, cu toată bucuria, să le dăm drepturi municipale și politice; prin artă, prin muncă, prin știință, facă-se demni de îngrijirea noastră și atunci li se vor deschide porțile cele mari ale națiunii române⁴⁵.

Parțial justificată și numai din perspectivă românească, invocarea precedentelor francez, ori german, în materie de emancipare politică a evreilor neglija – cu, sau fără, bună știință – cel puțin trei elemente de contrast, ce îngreuiau voita asociere, și anume: a) procentajul incomparabil mai mare al etnicilor evrei în societatea românească a vremii (5-6% față de sub 1% în țările occidentale); b) rolul lor economic mult sporit (până la covârșitor, în unele domenii) în societatea românească; și c) o mai lesnicioasă integrare a evreilor în societățile occidentale, față de cea românească, favorizată de ascendentul și capacitatea de iradiere sporită ale culturilor franceză, germană sau engleză, asupra celei iudaice⁴⁶.

Trimiterea sau simpla aluzie la precedentul occidental în materie, coroborată cu adoptarea modelului legislativ francez au convins însă atunci Camera Deputaților, dominată de elementele conservatoare, să voteze, la 9 martie, *legea comunală*. Prin art. 26 al acelei legi, era consfințit și evreilor accesul la „mica împământenire”, adică dreptul participării la alegerile locale pentru toți acei israeliți care vor fi făcut proba sentimentelor și moravurilor lor românești, atestate prin îndeplinirea uneia dintre următoarele condiții: vor fi slujit în armata română, dobândind gradul de ofițer; vor fi dobândit o diplomă de colegiu sau universitară, în țară ori în străinătate, recunoscută de autoritățile românești; vor fi înființat o întreprindere (fabrică sau manufactură) cu cel puțin 50 de lucrători. Aparent, condițiile impuse nu erau inaccesibile populației evreiești, semnificând un pas înainte față de prevederile restrictive ale Regulamentului Organic⁴⁷, dar nici la îndemâna celor mai mulți, rămași indiferenți la facilitățile create.

Ilustrând înțelegerea mai realistă a fenomenului integrator de către fruntașii evreimii pământene, statutul Societății israelite „Cultura” din Iași, aprobat de guvernul Kogălniceanu în aprilie 1864, își propunea, între altele, „să stăruie în propagarea românismului între evreii din Moldova” și să sprijine „cu toată energia” patria, pentru a cărei armată deschidea o listă de subscripție⁴⁸. La 23 iunie același an, Uniunea Israelită din Iași proclama pe prim-ministru ca membru de onoare al ei, „în semn de respect și recunoștință pentru spiritul său de filantropie și umanitate [...] care suflă peste fericita noastră Românie”⁴⁹.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 28-29.

⁴⁶ James Parkes, *The Emergence of the Jewish Problem (1878-1939)*, Oxford University Press, 1946, p. 97; vezi și Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americane timpurii*, în SAHIR, I, 1996, p. 174-175.

⁴⁷ Dumitru Vitcu, *Evreii din Moldova sub regimul juridic al Regulamentului Organic, în Evreii în societatea românească modernă. Repere juridice, demografice, economice, sociale, politice și culturale*, Iași, Editura Tehnopress, 2020, p. 15-36.

⁴⁸ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 184.

⁴⁹ CCUEp, *op. cit.*, p. 36.

Câteva luni mai apoi, semnatarii reînnoiau asigurările coreligionarilor lor de „atașament către națiunea română” și de devotament către guvern, pentru intenția acestuia, exprimată la 26 septembrie, de a îngădui și evreilor dreptul de a lua în arendă moșii sau terenuri agricole⁵⁰. Dar, sporul de atenție manifestat, cel puțin de elementele elitiste ale comunităților evreiești, în direcția propriei emancipări politice, sesizabil îndeosebi după lovitura de stat din 2 mai 1864 și după adoptarea, prin plebiscit, a *Statutului* și a noii *legi electorale*, a generat, proporțional, și reacția elementelor naționaliste românești⁵¹, reacție care a afectat, fără îndoială, disponibilitatea și consecvența în materie a autorităților politico-administrative. Așa se și explică, pe de o parte, numirea lui Adolf Buchner în funcția de inspector financiar și, pe de alta, exceptarea evreilor de la decretul-legi din august 1864, prin care se acorda străinilor dreptul de a cumpăra proprietăți sau bunuri rurale în România⁵². Restricția impusă a provocat reacția promptă și intervenția, prin canale diplomatice, a Alianței Israelite Universale, determinându-l pe agentul român la Constantinopol, Costache Negri, să-i comunice lui Cuza că legea făcuse acolo o impresie defavorabilă, iar pe secretarul agenției, N. Bordeanu, să-i declare aceluiași destinatar că „a exclude pe evrei înseamnă să avem împotriva noastră finanța europeană”⁵³.

Receptiv la consiliile primite în materie de politică externă, îndeosebi de la C. Negri și de la frații Vasile și Iancu Alecsandri, iar în domeniul politicii interne, de la întâiul lui sfetnic, M. Kogălniceanu, domnitorul Cuza și-a consacrat disponibilitatea soluționării graduale a chestiunii evreiești odată cu elaborarea, la 4/16 decembrie 1864, a *Codului civil*. Alcătuit, în primul rând, pe temeiul *codului francez napoleonian*, dar utilizând elemente ale *codului civil italian* și inserții ale vechiului drept românesc, Codul civil, intrat în vigoare abia după un an, prevedea, între altele, și modalitățile acordării progresive de drepturi politice evreilor.

Două erau – potrivit art. 16 al legiurii – condițiile esențiale impuse pentru dobândirea naturalizării și, implicit, pentru accesul la mult râvnitele acum drepturi: solicitantul trebuia să fi locuit în țară în ultimii 10 ani și, respectiv, să fi renunțat la orice fel de protecție străină⁵⁴. Incluse de către comentatorii politici străini în categoria „măsurilor progresiste” ale domniei lui Cuza, adoptate în spiritul programului pașoptist⁵⁵, noile reglementări în domeniul drepturilor

⁵⁰ *Ibidem*, p. 37.

⁵¹ Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americane timpurii*, p. 208, nota 30.

⁵² *Ibidem*, p. 171.

⁵³ Lloyd A. Cohen, *The Jewish Question during the period of the Romanian National Renaissance and the Unification of the two Principalities of Moldavia and Walachia*, în vol. *Romania between East and West*, edited by Stephen Fisher-Galatzi, Radu R. Florescu, George R. Ursul, Boulder, New York, Columbia University Press, 1982, p. 209.

⁵⁴ „Monitorul Oficial al Principatelor Unite Române”, București, 4/16 decembrie 1864, p. 1287.

⁵⁵ Lloyd A. Cohen, *op. cit.*, p. 210.

civile au provocat puternice manifestații de bucurie și recunoștință din partea comunităților evreiești din diferite zone ale țării, îndreptându-l pe Ernest Dréolle să afirme, în coloanele ziarului parizian „La Patrie”, că actele legislative adoptate în urma loviturii de stat făceau din România „o oază de democrație și de libertate [...] în mijlocul deșerturilor ruse și austriace”⁵⁶.

Telegrame de mulțumire, de laudă și sprijin i-au fost adresate atunci domnitorului și, implicit, prim-ministrului său și încă sfetnic apropiat, M. Kogălniceanu, de către reprezentanții evreilor din Galați, Focșani, Tecuci, Bacău, Piatra, Bârlad, Roman, București, Vaslui, Botoșani ș.a. De pildă, președintele Comitetului Uniunii Israelite din Iași transmitea la București, în 13/25 decembrie 1864, printre altele:

Cu strigăte de bucurie, cu respect și nemărginit devotament, comunitatea evreilor din Iași vine să așeze la picioarele Înălțimii Voastre profundul omagiu pentru ceea ce guvernul a făcut spre a grăbi emanciparea evreilor în România⁵⁷.

Numai că, în răstimpul foarte scurt de la intrarea în vigoare a Codului civil și până la detronarea domnitorului Unirii, cererile ori încercările de accedare – pe temeiul noilor norme legislative – la cetățenia română n-au fost pe măsura entuziasmului inițial exprimat de potențialii beneficiari și am arătat, altundeva, de ce⁵⁸.

Între timp, și prim-ministrul M. Kogălniceanu, intrat – prin concursul nemijlocit al camarilei – în dizgrația domnitorului, și-a prezentat demisia cabinetului său la începutul anului 1865, mulțumit de ceea ce realizase până atunci și conștient mai ales de noile cerințe pentru societatea românească: „Mintea se rătăcește – afirma el cu autoritate – uitându-se la toate aceste trebuințe ce țara are încă, spre a se pune la nivelul staturilor civilizate”⁵⁹. Iar între acele trebuințe, chestiunea evreiască, instituționalizată și implicit internaționalizată, după intrarea în vigoare a Constituției din 1866, avea să încarce agenda de lucru a guvernelor, a factorilor și oamenilor politici, în ritm și cu intensitate variabile, vreme de aproximativ o jumătate de secol.

După „vacanța” politică ce i-au impus-o adversarii regimului de la 2 mai 1864, „februariștii”, în prelungirea acelei ce însuși a preferat-o, prin demisia din ianuarie 1865, Kogălniceanu a revenit în vâltoarea vieții publice românești, mai întâi ca parlamentar și apoi ca ministru de Interne în cabinetul prezidat de Dim. Ghica, între 16 noiembrie 1868 și 24 ianuarie 1870. Apreciat ca „sufletul guvernului” și inițiatorul multor măsuri de moralizare a administrației și de democratizare a societății românești, asociate efortului politic de a-și constitui un partid de centru, liberal-moderat⁶⁰, noul ministru de Interne nu și-a abandonat

⁵⁶ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Editura Științifică, 1966, p. 312-313.

⁵⁷ *Apud* Lloyd Cohen, *op. cit.*, p. 211.

⁵⁸ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 172.

⁵⁹ Al. Zub, *op. cit.*, p. LV.

⁶⁰ Pentru detalii, vezi V. Russu și D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica – M. Kogălniceanu (1868-1870)*, în AIIAI, tomul VII, 1970, p. 139-171 și tomul VIII,

în esență nici programul politic, nici conduita morală anterioare, care-l propulsaseră în poziția de lider al generației sale. Este drept că nu puțini dintre foștii camarazi de idei din vremea revoluției pașoptiste și a Adunărilor ad-hoc (V. Alecsandri, C. Negri, I. C. Brătianu, C. A. Rosetti ș.a.) alunecaseră între timp, dintr-un motiv sau altul, de natură economică sau politică, îndeosebi, pe poziții xenofobe, fapt care, generalizat, l-a determinat pe Carol Iancu să afirme că Unirea Principatelor și crearea statului național român modern „a transformat naționalismul pașoptiștilor în forță conservatoare”, opusă comparativ „naționalismului revoluționar occidental”⁶¹.

Aprecierea viza explicit și conduita politică a lui M. Kogălniceanu, ale cărui ordonanțe sau note circulare din cursul anului 1869, transmise prefecturilor – întărind și aplicând măsurile legislative anterioare inițiate de liberalii radicali, ori de „fracționiști” moldoveni, împotriva străinilor și a vagabonzilor⁶² –, par să confirme, și în cazul său, asemenea metamorfoză. Într-un singur an, își motiva concluzia reputatul analist, ministrul de Interne

[...] a trimis opt circulare, care au avut rezultatele scontate; evreii fură expulzați, maltratați, jefuiți. Numai în ținuturile Roman, Vaslui, Tutova și Covurlui numărul expulzaților s-a ridicat la peste 1.200 de bărbați, femei și copii⁶³.

De altfel, printr-o declarație oficială, răspunzând unei interpelări venită din partea radicalilor, „omul de la 2 mai” elimina, în aparență, orice echivoc:

După tot ce a spus Brătianu despre aceasta, sunt convins că, în calitate de ministru de Interne, am făcut, în chestiunea evreiască, mult mai mult decât dânsul și decât oricare dintre voi: da, domnilor, am poruncit tot ceea ce un ministru putea porunci, am curățit satele de evrei prin toate mijloacele⁶⁴.

Desigur, prin raportare doar la cuprinsul, adesea segmentat, al declarațiilor conjuncturale impuse sub influența ori presiunea conjugată a agitațiilor politice interne și externe, sau prin generalizarea statutului restrictiv impus după 1867 străinilor din comunele rurale asupra tuturor etnicilor evrei, concluzia nici n-ar putea fi alta. Judecate însă, acele declarații, într-un context mai larg și luând în calcul și motivațiile sau reacțiile politice circumscrise legii împotriva străinilor, fără a reduce ansamblul chestiunii evreiești la doar unul dintre aspectele sale (e drept, poate că și cel mai dramatic al momentului), câteva observații se impun.

1971, p. 61-98; D. Vitcu, *Date noi referitoare la activitatea politică a lui Mihail Kogălniceanu (1869)*, în AIIAI, tomul XVII, 1980, p. 615-622.

⁶¹ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 147.

⁶² Pentru nuanțări și detalii, vezi Dumitru Vitcu, *Din istoria „chestiunii evreiești” în România. Circularele ministrului de Interne M. Kogălniceanu (1869)*, în vol. *Confluente identitare și realități demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX*, coord. Cătălin Turliuc și Dumitru Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 2010, p. 131-159.

⁶³ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 147.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 106.

Încă din primăvara anului 1867, guvernul prezidat de „omul de paie” (în viziunea lui Ion Bălăceanu)⁶⁵, C. A. Kretzulescu, dar avându-l pe I. C. Brătianu la Interne, își asuma răspunderea aplicării legii privind statutul străinilor în comunele rurale, prin care s-a urmărit expulzarea din sate a tuturor „vagabonzilor”, adică a indivizilor stabiliți fără forme legale, care nu dispuneau de acte, domiciliu și ocupație doveditoare. Acestora le erau interzise atât arendarea de imobile, hanuri, cârciumi, poverni, mori etc., cât și șederea în sate. Legea a fost urmată la scurtă vreme de o alta, pentru reînființarea birourilor de pașapoarte, menită să pună capăt afluxului – tot mai îngrijorător pentru autorități – de imigranți ilegali. Majoritatea covârșitoare a acestora o formau evreii săraci, proveniți din părțile Galiției și Podoliei, risipiți îndeobște prin satele și cătunele Moldovei, unde se îndeletniceau, cu rare excepții, cu activități speculative⁶⁶.

Peste numai un an, sub guvernul condus de radicalul Ștefan Golescu, un grup de deputați aparținând Frațiunii libere și independente de la Iași a depus încă un proiect de lege, și mai restrictiv, împotriva evreilor⁶⁷, care proiect – deși combătut de însuși I. C. Brătianu, dar coroborat cu „reglementarea” dreptului de exercitare a comerțului cu băuturi alcoolice – a generat noi abuzuri administrative și noi agitații în interior, cu largi reverberații externe. Personalități de prim rang ale vieții publice și politice internaționale, sensibilizate de reprezentanții Alianței Israelite Universale, au inițiat și izbutit să activeze atunci atitudini oficiale externe în sprijinul evreilor din România, să realizeze – în opinia lui L. P. Gartner – „un concert al evreimii europene”, sau „cea mai neașteptată și mai spectaculoasă presiune diplomatică împotriva României”⁶⁸.

În astfel de împrejurări, Kogălniceanu, ca ministru de Interne, în primul rând, dar și ca apărător constant și fervent al intereselor naționale românești, a urmărit sau a dispus aplicarea și respectarea legislației în vigoare, ca o condiție esențială a desăvârșirii programului reformativ început în anii domniei lui Al. I. Cuza. N-a fost și nici nu a devenit pe parcurs adversar al emancipării evreilor și al integrării lor în societatea românească; dimpotrivă, și-a afirmat nu o dată disponibilitatea – chiar și în cuprinsul incriminatei circulare din 15 ianuarie 1869 – de

[...] a stăruî pe lângă Camere pentru o întindere de drepturi în favoarea evreilor luminați și îndeosebi a acelor care, prin nașterea lor, prin serviciul lor în armata română, prin studiile lor în școalele noastre, vor dobândi dreptul de a fi numărați între fiii țării⁶⁹.

⁶⁵ Apud Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, București, Editura Silex, 1994, p. 18.

⁶⁶ James Parkes, *op. cit.*, p. 190.

⁶⁷ Proiectul de lege pentru „regularizarea situației evreilor în România” este reprodus și comentat de Carol Iancu, în *op. cit.*, p. 98-103.

⁶⁸ Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 54.

⁶⁹ Ion M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României, vechi și noi, câte s-au promulgat până la finele anului 1870*, București, 1873, p. 810.

Este drept, procentajul acestora, raportat la întreg, era încă foarte redus, dar calea era deschisă. Ceea ce-i provoca îngrijorarea, mărturisită iarăși repetat în textul circularilor ministeriale din anul 1869, era „trista experiență dovedită că, în particular, evreii galițieni și podoleni sunt un flagel pentru sătenii români”, mai ales în Moldova, zonă în care parazitismul social, specula, afacerile oneroase, proliferarea alcoolismului ș.a. le datorau un coeficient sporit – după opinia sa, împărtășită și de alții⁷⁰ – comparativ cu situația din celelalte zone ale țării.

Așadar, prin *plagă* sau *flagel* pentru sate erau identificate, de către Kogălniceanu, nu comunitățile evreiești în totalitatea lor, cum se lasă a înțelege, uneori, spre confirmarea schimbării de conduită politică a foștilor pașoptiști, ci doar segmentul nominalizat, supus rigorilor legii, nu în chip exclusivist, ci laolaltă cu toți acei „oameni fără căpătâi, de orice naționalitate, întrucât ei nu s-ar socoti folositori celorlalți locuitori”⁷¹. Dispozițiile ministrului de Interne admiteau, totuși, o excepție la termenul expulzării, fixat pentru ziua de 23 aprilie, și anume pentru acei străini aflați sub incidența unor contracte legalizate în derulare, cazuri în care legea urma a fi aplicată la expirarea contractelor.

În cuprinsul unei noi circulare, pe aceeași temă, Kogălniceanu se arăta preocupat de situația acelor „străini” sau „vagabonzi” expulzați, fără a le preciza etnia, pe care statele megieșe, de unde emigraseră împričinații, refuzau a-i reprimi. Pentru toți aceia, el se gândise la soluția colonizării unor zone roditoare, dar nepopulate, prin „înființarea de colonii agricole la gurile Dunării și pe țărmurile Mării Negre”⁷². Această modalitate de terapie socială, de integrare în societatea românească a celor fără de țară „prin munca moralizatoare a pământului”, Kogălniceanu o comunica prefectilor din județele de sud ale Moldovei, cu precizarea că era vorba doar de „o socotință individuală a mea; spre a deveni o realitate, ea are trebuință de a fi cunoscută și discutată de opiniunea publică, va trebui, în fine, a fi comunicată guvernului și, apoi, adoptată de Camerele legiuitoare”.

Pentru fundamentarea proiectului, el cerea destinatarilor a se deplasa personal pe acele domenii ale statului susceptibile a primi, fiecare, cel puțin câte 500 de indivizi și care trebuiau să îndeplinească următoarele condiții: „să fie bine situate în privința igienică, să fie înzestrate cu apă și să aibă, pe cât se poate, în apropiere, materiale pentru clădirea locuințelor”⁷³. Dar, timpul foarte scurt avut la dispoziție până la demisia sa din guvern, în ianuarie 1870, nu i-a îngăduit a-și materializa intenția. În plus, ministrul de Interne, îndeosebi, dar și cabinetul din care făcea parte, a fost supus, din a doua jumătate a anului 1869, odată cu intensificarea expulzărilor străinilor din sate, unei duble presiuni politice: una venită din exterior, dinspre puterile garante, care condamnau acele acte guvernamentale, criticile angajând și reprezentanți ai finanțelor europene, deci și cu

⁷⁰ Bunăoară, vezi Ernest Desjardins, *Les Juifs de la Moldavie*, Paris, 1867.

⁷¹ Ion M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 811.

⁷² *Ibidem*, p. 812.

⁷³ *Ibidem*.

repercusiuni economice pentru statul român⁷⁴, și alta, din interior, de pe băncile Parlamentului, unde guvernul era acuzat de excesivă moderație în chestiunea evreiască⁷⁵.

Sugestivă, pentru primul caz, este nota diplomatică transmisă, la 15 iunie 1869, de către marchizul de Lavalette, ministrul de Externe al Franței, omologului său român, prin mijlocirea consulului general francez la București, Mellinet. Actul diplomatic era rezultatul plângerilor repetate ale evreilor români către Alianța Israelită și al intervenției acesteia pe lângă autoritățile politice franceze, manieră respinsă din start de Kogălniceanu, care, vizat direct, aprecia „cu toată franchețea”, în răspunsul său, dat prin mijlocirea colegului de la Externe, că aceasta „nu era calea cea mai nimerită pentru ca israeliții din România să-și atragă simpatiile națiunii”⁷⁶. Pe temeiul autonomiei „seculare” a Principatelor române, garantată de puterile europene și consfințită prin *Convenția* de la Paris (1858), prin *Statutul dezvoltător* al acesteia (1864) și prin *Constituție* (1866), ministrul român – exprimând statornica-i deferență pentru Franța, dar și insuficienta informare a reprezentanților ei în chestiunea evreiască din România – sublinia, ca un fapt general, că „toleranța religioasă este o virtute străveche pe țărmurile Dunării de Jos”, manifestată deopotrivă „atât în palatul bogatului, cât și în bordeiul săracului”. Mult diferențiată comparativ cu situația existentă anterior în Occident, unde intoleranța și prigoana religioasă, exemplificate, fuseseră la modă, aici chestiunea evreiască era lipsită de acel atribut fundamental, dobândind în schimb altele două: era „o chestiune națională și totodată una economică”.

Dacă în Apus, spunea el, evreii rămași se integraseră deplin în societățile în care trăiau, devenind francezi, englezi, italieni, germani, în România, ei nu reprezentau doar o comunitate religioasă deosebită, ci „o naționalitate, străină de români prin origine, prin limbă, prin port, prin moravuri și chiar prin sentimente”, sporind numeric mereu prin imigrările din Galiția și Podolia și reclamând drepturi egale cu bășinașii, „înainte de a fi devenit în fapt români”⁷⁷. Cauza neintegrării era pusă pe seama lipsei de inițiativă, a prejudecăților și a ignoranței „marei majorități a israeliților”, identificate și detestate de înșiși „cei mai luminați dintre ei”, pentru atragerea cărora Kogălniceanu își revendica, la rândul-i, partea de contribuție, chiar cu riscul „compromiterii mele în fața compatrioților”.

Dezvoltând, apoi, rațiunile economice care au generat și impus interdicția statornicirii evreilor la sate, ministrul de Interne invoca întreaga legislație românească în materie, de la *Regulamentul Organic* până la zi și sugera simpla analogie cu „măsurile excepționale” adoptate de Napoleon I, în interesul francezilor, împotriva evreilor din Alsacia și Lorena, convins fiind că „românii n-au

⁷⁴ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 106.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 107-108.

⁷⁶ *Note de M. le Ministre de l'Intérieur de Roumanie, adressée à son collègue, M. le Ministre des Affaires Etrangères, en réponse à la Note du 15 Juin de M. l'Agent et consul général de France à Bucharest*, reprodușă în *Correspondence respecting the Condition and Treatment of the Jews in Servia and Roumania, 1867-1876*, London, Harrison & Sons, 1877, p. 160 și urm.

⁷⁷ Ion M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 813.

pretențiunea de a fi civilizați, în 1869, mai mult decât erau francezii în 1806-1812”⁷⁸. Cu de la sine putere, îngăduise exceptarea temporară de la măsura expulzării a unor categorii de meșteșugari evrei din sate (mecanici, dulgheri, zidari, croitori etc.), dar – continua el –

[...] a merge mai departe în contra legilor pozitive și în contra interesului națiunii mele ar fi să lipsesc înseși datoriile mele de ministru român și [...] să ignor vocea unei națiuni ce se simte amenințată în naționalitatea sa și în interesele sale economice⁷⁹.

Conștient însă că starea de lucruri existentă nu putea fi perpetuată, dar că adversitățile interne, în privința voitei de el soluționări a chestiunii evreiești, erau încă mari (verificate personal cu prilejul intervenției sale în Cameră, în ședința din 22 mai 1869), și că „complicațiile diplomatice” provocate României prin reclamațiile din țară nu puteau sluji pozitiv cauzei, Kogălniceanu se pronunța hotărât, în finalul răspunsului său, pentru eforturi energice și continue în direcția „luminării și îmbunătățirii acestei clase numeroase a populației noastre”, îndemnându-i și pe evrei să urmeze exemplul coreligionarilor lor din Occident, în direcția integrării lor sociale, naționale și morale în spațiul în care viețuiau⁸⁰.

Paradoxal, dar ministrul de Interne, ale cărui măsuri de expulzare a străinilor și „vagabonzilor” – identificați, aproape în exclusivitate, cu evreii, în 1869 – făcuseră multe valuri, atât în Europa⁸¹, cât și în America⁸², continua să fie suspectat sau chiar acuzat în Parlament, dar și în presă, de nepermisă moderație sau de idealism fără acoperire în problema evreiască.

Astfel, în timp ce președintele Alianței Israelite Universale, I. A. Crémieux, scria în ziarul „Le Temps” din ianuarie 1870 că, în România, ministrul de Interne adresase „o nouă circulară prefectilor pentru a porunci expulzarea tuturor evreilor din sate și acest ordin a fost executat cu rafinamentul barbariei, din păcate obișnuit la agenții acestui guvern”⁸³, la București, Cezar Bolliac declara în Cameră: „[...] în ultima vreme, s-a răspândit o idee greșită și îmi pare rău că ea și-a găsit ca interpret un om de stat atât de eminent ca domnul Kogălniceanu. S-a spus: trebuie civilizați evreii”⁸⁴.

Dincolo de diferența de opinie și de soluție ce despărțea, în acest caz, pe doi dintre foștii pașoptiști, Bolliac făcând din a sa „Trompetă a Carpaților” o tribună antievreiască notorie, este de reținut faptul că, în pofida măsurilor executorii, adoptate în numele și în spiritul legislației în vigoare, împotriva străinilor, Kogălniceanu – apărând naționalitatea română – nu s-a manifestat ca un

⁷⁸ *Ibidem*, p. 814.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 815.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 816.

⁸¹ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 105-109.

⁸² Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 176-177.

⁸³ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 107, n. 4.

⁸⁴ „Monitorul Oficial al României”, 20 decembrie 1870.

exclusivist și n-a încurajat abuzul, ci, dimpotrivă, a rămas un consecvent partizan al integrării evreilor în societatea românească pe căile nu o dată enunțate: școală, armată, activități productive. Nu-i va fi fost prea ușor de contracarat atitudinile sau reacțiile excesive, generate de același naționalism pentru afirmarea și consolidarea căruia însuși milita, câtă vreme argumentele celorlalți găseau suficiente acoperiri în viața publică și politică cotidiană.

Ascultându-l, bunăoară, pe Bogdan Petriceicu Hasdeu, xenofobia ar fi trebuit instituționalizată:

Străini în fruntea statului, străini în ministere, străini în Parlament, străini în magistratură, străini în cărciumi, străini în medicină, străini în finanțe, străini în comerț, străini în presă, străini în lucrări publice, străini în sus, străini în jos, românismul este în mișcare⁸⁵.

Or, Kogălniceanu – deși învinuit de autoritarism – și-a păstrat, ca ministru, conduita politică moderată, expunându-se firesc atacurilor încrucișate ale adversarilor și colaboratorilor săi. De altfel, sesizând că aceștia din urmă, colegii de cabinet, doreau „să conducă lucrurile prea conservatoarește”, a și demisionat din guvern, la 24 ianuarie 1870, intrând într-o nouă și mai îndelungată vacanță politică.

În împrejurările istorice, tulburi și pentru România, ale reizbucnirii crizei orientale, criză ce a grăbit căderea guvernului conservator condus de Lascăr Catargi, M. Kogălniceanu a fost iarăși solicitat pentru o funcție executivă, acceptând portofoliul Externelor – mai întâi, în efemerul cabinet condus de Manolache C. Epureanu, apoi în cel prezidat de Ion C. Brătianu – pe care l-a înlocuit cu ministeriatul Internelor, din iulie 1879, până în aprilie 1880. Aceasta este, de fapt, și ultima etapă din prodigioasa-i carieră politică – neîncheiată încă, pentru că vremelnicul ministru avea să mai activeze, ulterior, ca parlamentar sau diplomat – în care Kogălniceanu s-a pronunțat, fără echivoc, în chestiunea evreiască, relevându-i dimensiunea, complexitatea și implicațiile, în condițiile revitalizării presiunilor externe asupra României în preajma, în timpul și imediat după Congresul de pace de la Berlin.

Prefătată și stimulată printr-o laborioasă activitate misionară, desfășurată la adăpostul unei funcții diplomatice, apărarea drepturilor evreilor din România de către consulul american la București, Benjamin F. Peixotto⁸⁶, a pregătit, în fapt, terenul pentru puterile occidentale de a căuta să impună, la sfârșitul războiului, chestiunea emancipării israeliților printre clauzele păcii⁸⁷. Zădărnice inițial din pricina eșuării Conferinței diplomatice de la Constantinopol, din decembrie 1876,

⁸⁵ Eugen Weber, *The European Right. A Historical Profile*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 1965, p. 505.

⁸⁶ Pentru detalii, vezi Dumitru Vitcu, „Momentul” Peixotto în evoluția raporturilor româno-americane (1870-1876), în AIIAI, tomul XXIII/1, 1986, p. 735 și urm.

⁸⁷ Simon Wolf and Max Kohler, *Jewish Disabilities in the Balkan States*, New York, 1916, p. 24.

acțiunile Alianței și ale cercurilor *lobbiste* evreiești au fost reluate cu forțe sporite odată cu profilarea noului conclav diplomatic de la Berlin. Bancherul și consilierul personal al lui Bismarck, baronul Bleichröder, scria, la 23 mai 1878, Comitetului Central al Alianței, că sosise momentul a fi demarate pregătirile pentru Congres, iar președintelui Crémieux, că „România va fi silită, în propriu-i interes, să admită emanciparea evreilor, care, de altfel, va fi cu siguranță propusă de către Congres”⁸⁸.

Intuind dificultățile politice și complicațiile diplomatice pentru România, generate de chestiunea evreiască, atât de mediatizată de comitetele Alianței din marile capitale ale Europei, Kogălniceanu – ca ministru de Externe, convins că aceasta era și trebuia să rămână o problemă de politică internă românească – a căutat să liniștească spiritele, atât în exterior, cât și în interior. Cu prilejul vizitei efectuate la Viena, în iulie 1877, spre a lua pulsul relațiilor austro-ruse (parafate prin înțelegerea de la Reichstadt), el îi asigurase pe reprezentanții Alianței Israelite locale de toată solitudinea sa în privința emancipării coreligionarilor lor din România⁸⁹, iar prin mijlocirea ziarului „Românul”, atrăgea atenția potențialilor beneficiari că ar comite o gravă eroare dând curs îndemnurilor exterioare de a-și prezenta revendicările, prin cereri și memorii adresate direct Congresului.

Dar nici asigurările și nici avertismentele sale n-au avut efectul scontat pentru că, se știe, în fiecare dintre statele participante la Congresul de la Berlin (și nu numai), „reprezentanții comunităților evreiești au formulat petiții și au cerut autorităților guvernamentale să intervină în sprijinul evreilor din Serbia și, mai ales, din România”⁹⁰. Datorită în mare măsură a presiunii concertate, exercitată de organizațiile și personalitățile evreiești, asupra cabinetelor politice și a reprezentanților diplomați ai acestora la Congres⁹¹, Tratatul de la Berlin a condiționat – prin articolele 43 și 44 – recunoașterea independenței României de asigurarea deplinei egalități politice și civile pentru toți evreii născuți în acea țară. Dezamăgirea provocată autorităților românești, pe de o parte, de statutul rezervat celor doi reprezentanți ai lor la Berlin, M. Kogălniceanu și I. C. Brătianu, și, pe de alta, de hotărârile finale ale forumului diplomatic, cuprinse în articolele menționate și în următorul (art. 45), nu-l va fi ocolit, desigur, nici pe ministrul de Externe în exercițiu, a cărui primă reacție în chestiunea evreiască, fără să semnifice o reconsiderare a convingerilor anterioare, trebuie raportată și judecată prin prisma noilor împrejurări: „Oricum, greșiți grav – declara Kogălniceanu unei delegații a evreilor bucureșteni primită în audiență după Congres – dacă credeți că intervenția străină ne poate obliga pe noi să vă oferim drepturi egale. Suntem independenți și stăpâni în propria noastră casă”⁹².

⁸⁸ Carol Iancu, *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878-1880)*, Montpellier, Université „Paul Valéry”, 1987, p. 238.

⁸⁹ Idem, *Evreii din România (1866-1919)*..., p. 174-175.

⁹⁰ Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 110-111.

⁹¹ James Parkes, *op. cit.*, p. 100; Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919)*..., p. 178-180.

⁹² N. M. Gelber, *The Intervention of German Jews at the Berlin Congress, 1878*, vol. V, Hague, Leo Baeck Institute Year Book, 1960, p. 243.

Demnitatea națională românească sau neatârarea, impusă cu sacrificii pe câmpul de luptă, dar știrbită, prin jocul intereselor puterilor europene, în culisele diplomatice, găsea acum, după credința multora, printre factorii perturbatori, și chestiunea evreiască, pentru a cărei soluționare trebuia modificat articolul 7 din Constituție. Încât, până la convocarea sesiunii extraordinare a Corpurilor legiuitoare, în septembrie 1878, spre a nu mai vorbi de desfășurarea ei și, mai ales, de lucrările Camerelor de revizuire, deschise în mai 1879, dezbaterile și agitațiile politice, pe alocuri convulsive, angajând deopotrivă factorii puterii, ca și ai opoziției, n-au încetat a privi problema emancipării evreilor în România ca intruziune a străinătății în treburile interne ale țării, contrară „intereselor noastre cele mai vitale”. Așa va fi gândit și Kogălniceanu sau, cel puțin, cabinetul din care făcea parte, de vreme ce semnalele primite din exterior îndemneau autoritățile românești la un spor de flexibilitate în percepția și reflectarea clauzelor impuse prin Tratatul de la Berlin. Refuzul tacit al Franței de a oferi României „sprijinul moral” (prin numirea unui ambasador la București) solicitat de ministrul de Externe, prin scrisoarea din 2 septembrie 1878 adresată omologului său francez⁹³, a fost urmat, la scurt interval, de avertismentul transmis acasă de agentul diplomatic român la Berlin, Alexandru Vârnăv-Liteanu:

Socotesc de datoria mea să vă spun că șovăielile, amânările, nu ne vor folosi. Neținând seama de marele principiu al egalității drepturilor, prelungind această excepție a legilor noastre, vom pierde orice considerație în Europa⁹⁴.

Exaltarea circumstanțială a sentimentului național și creșterea proporțională a ostilității, nu atât față de evrei, cât mai ales față de amestecul străinilor, stimulat de ei, vădite deopotrivă în presa epocii, n-au modificat însă, în chip esențial, convingerile politice, anterior exprimate, în legătură cu maniera de soluționare a problemei. Poate că cel mai sugestiv exemplu, în acest sens, îl oferă Vasile Alecsandri, care, opunându-se modificării Constituției, în 1879, declara franc:

Eu însumi, care am reputația de xenofob, mă simt cu toate acestea destul de civilizat pentru ca să găsesc că trebuie să facem evreilor o condiție mai corectă în țara noastră. Dar când, cum și în condiții? Nu sub presiunea directă a art. 44, nu sub presiunea indirectă a Alianței Israelite, ci din liberul nostru arbitru de stat independent și recunoscut independent, fără condițiuni⁹⁵.

Desigur, presiunea externă, neagreată de niciun om politic român în acele împrejurări, cu atât mai puțin putea fi acceptată de Kogălniceanu, în calitatea-i oficială de ministru, fără ca opinia sa în chestiunea evreiască să se modifice. Și pentru el protejarea și consolidarea naționalității române – insistent și vehement invocată atunci de adversarii emancipării israeliților, atât în cursul dezbaterilor

⁹³ *** *Documente oficiale din corespondența diplomatică de la 2/14 septembrie 1878 până la 17/29 iulie 1880* (Cartea verde română), București, 1880, p. 11-12.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Moțiunea nerevizioniștilor în chestia israelită*, București, 1879, p. 171.

din Camerele de revizuire, cât mai ales în presă, spre capacitatea opiniei publice – rămânea un obiectiv major, la îndeplinirea căruia se angajase cu câteva decenii în urmă. Dar acest obiectiv nu era nicidecum izolat și nici incompatibil cu năzuința minoritarilor etnici, ci integrat programului general de organizare a societății românești pe temelii moderne, program ale cărui coordonate esențiale fuseseră trasate la 1848 și urmate cu prea puține și ne semnificative abateri în jumătatea de veac ulterioară.

Dacă altor foști pașoptiști li s-ar putea reproșa, odată cu scurgerea timpului, îndepărtarea parțială sau totală de la vechiul crez politic, ambiguitatea, inconsecvența sau adversitatea în problematica circumscrisă emancipării politice și civile a evreilor, lui Kogălniceanu niciunul din „păcatele” enunțate nu i se potrivește. Nici chiar mult comentatele și contestatele ordonanțe de expulzare a străinilor, semnate de el ca ministru de Interne, din anii 1869 și, apoi, din 1879 (mai puțin, desigur, abuzurile sau excesele de zel ale autorităților locale în aplicarea acelor ordonanțe), nu pot oferi argumente temeinice, ci doar speculative, celor înclinați a-i „descoperi” nestatornicia opiniilor sau cameleonismul politic.

Explicând rațiunea ultimelor măsuri legislative, pe care el trebuia să le aplice ca ministru de Interne, și răspunzând, în felul acesta, nenumăratelor proteste venite din exterior, din partea Alianței, împotriva efectelor acelor legi incriminate, el reproșa, la rândul-i, insuficiența sau distorsionarea voită a informațiilor și comentariilor, partizanatul lor excesiv și, în ultimă instanță, chiar deserviciile provocate procesului de integrare a evreilor în societatea românească de „niște oameni [ai Alianței – n.ns.], pentru care patria însemnează religia”⁹⁶. O undă de regret, ce-i trăda dezamăgirea ori neputința de a fi mai convingător, se desprindea din acel reproș, rostit cu fermitate, dar lipsit de obișnuitele violențe de limbaj ce însoțeau adeseori, în unele gazete ale epocii, comentariile pe aceeași temă.

Este, de aceea, surprinzătoare și, în tot cazul, nepotrivită sau arbitrară asocierea făcută între numele lui Kogălniceanu și ziarul „România liberă”, pretins organ de presă al ministrului de Interne, în contextul intensificării atacurilor de presă împotriva evreilor, concomitent cu desfășurarea dezbaterilor în Camerele de revizuire a Constituției. Luând poziție împotriva presiunilor externe, conjugate, la adresa României și invocând interesele naționale, ziarul alunecase pe poziții net exclusiviste, afirmând, în numărul său din 30 mai/11 iunie 1879, că „evreii sunt o sabie cu vârful în coastele României și cu mânerul în mâinile Alianței Israelite”, iar din octombrie același an, găzduind în coloanele sale statutele Ligii antisemite din Germania, laolaltă cu reproduceri de texte de aceeași factură din presa germană⁹⁷.

Firește, cu un astfel de „organ de presă”, i-ar fi fost greu, dacă nu imposibil, ministrului de Interne să asigure necesara credibilitate – nu doar în exterior, ci chiar și în țară – motivației și informațiilor aferente privind aplicarea legislației

⁹⁶ „Românul”, 4 august 1879, p. 724.

⁹⁷ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 197-199.

în vigoare, din care segmentul consacrat „străinilor” avea un impact social mult mai larg decât cel îndeobște invocat de păgubiți.

Că existau bănuieli, ori simple speculații, pe marginea apropierei de crez politic, între ministrul de Interne și respectiva gazetă este indubitabil; Kogălniceanu însuși le-a reperat, respingându-le categoric, în cuprinsul unei scrisori adresată redactorului-șef, D. Aug. Laurian, și destinată a fi veritabilă declarație de delimitare. Scrisoarea, a cărei copie facsimilată a fost reprodusă postum într-o broșură de mai mică circulație⁹⁸, poate sluji în egală măsură – prin mărturisirile emitentului – drept concluzie studiului de față, cunoscut fiind faptul că ea semnifică și ultima luare de atitudine, explicită, în chestiunea evreiască, a lui Kogălniceanu, în ipostaza „calului de dârlog” în guvernul condus de I. C. Brătianu.

Retragerea sa definitivă din funcțiile ministeriale, în primăvara anului 1880, conjugată cu slăbirea concomitentă a presiunilor externe asupra României, ilustrată prin recunoașterea independenței sale, după revizuirea Constituției, justifică lipsa altor intervenții ulterioare din parte-i pe aceeași temă. Textul scrisorii, reprodus anterior cu mici erori de grafie, dar colaționat acum după facsimilul din anexă, este următorul:

Domnule Redactor,

Cu toate denegările dvs. france și leale, ce nu o dată ați făcut, sunt încă persoane care cred, sau se fac a crede, că „România liberă” ar fi organul meu, reprezentantul ideilor mele politice și sociale și, mai cu deosebire, al părerilor mele în acea chestiune israelită! Sunt luni de când nu am avut onoarea de a ne vedea. Sunt încă și mai multe luni de când n-am avut, împreună, cea mai mică conversațiune, convorbire politică, de când n-am schimbat un singur cuvânt în privința chestiunii arzătoare a zilei.

De atunci, din ce în ce mai mult, părerile noastre asupra soluționării acestei chestiuni s-au depărtat unele de altele și astăzi diferăm cu desăvârșire asupra modului de aplicare a art. 44 din Tratatul de la Berlin! Ideile mele în privința soluționii chestiunii israelite le am formate încă de la 1848, ba, pot zice, de la 1838, când încă eram pe băncile Universității din Berlin. O singură dată în viața mea politică, de 40 de ani, nu le-am schimbat. Tot trecutul meu, dar, dovedește că modul de vedere al „României libere”, în privința dezlegării chestiunii Israelite, diferă cu totul de ideile și opiniunile mele și aceasta este cea mai bună dovadă că „România liberă” nu este și nu poate fi organul meu. Sunt încredințat că dvs. veți întări afirmația mea. Așadar, rog a da ospitalitate.

Chiar dacă nu e datată, scrisoarea definește, deopotrivă, un moment istoric precis determinat și, mai ales, un caracter: momentul este cel al dezbatelor publice aprinse din a doua parte a anului 1879, focalizate pe punerea în acord a Constituției României (art. 7) cu art. 44 al Tratatului de la Berlin, când Kogălniceanu a deținut, pentru ultima oară în îndelungata-i carieră politică, un portofoliu ministerial; iar caracterul definit întărește aserțiunea formulată de

⁹⁸ CCUEp, *op. cit.*, p. 40 și Anexa.

succesorul acestuia în Academia Română, că „marele orator și încă și mai marele om de stat [...] a fost una din acele naturi alese, ce cu greu încap câte două alătura în un veac”. Înzestrat, în aceeași viziune, cu „talentul minunat de a se coborî cu ușurință, din sfera cugetării, către lumea realității, precum și de a închea în idei bogata varietate a faptelor”⁹⁹, Kogălniceanu a rămas consecvent cu sine însuși în afirmarea și respectarea principiilor fundamentale de modernizare a societății românești în a doua jumătate a veacului trecut, principii înscrise, într-o formă sau alta, în programul revoluției de la 1848.

Componentă individualizată a aceluia program, „emanciparea graduală a israeliților” – integrată procesului general de emancipare socială, politică și națională declanșat, ulterior, în întreg spațiul românesc – a aflat, în Kogălniceanu, nu doar pe teoreticianul dispus a oferi soluții gravelor chestiuni la ordinea zilei, ci și pe omul de acțiune, factorul executiv, confruntat adeseori cu dificultățile generate de diferențele de percepție ale acelorași chestiuni, între el și adversarii săi politici, pe de o parte, între el și potențialii beneficiari ai emancipării, pe de altă parte, în împrejurări externe prea adesea neprielnice. Celor înclinați a-l judeca altcumva, piesa epistolară reprodușă mai sus le poate oferi, singură, un bun îndreptar.

**The Jewish Question in Nineteenth-Century Romania
in Mihail Kogălniceanu's Political Vision:
Envisaged Ways and Means of Its Solution
(Abstract)**

Keywords: Mihail Kogălniceanu, the Jewish Question, the Union of the Principalities, the Romanian nation-state, foreigners (*alogeni*).

While being constantly active, for over half a century, in the process of nation-building, M. Kogălniceanu was also concerned with the issue of the so-called foreigners (*alogeni*) present in Romanian society, especially with the ‘Jewish Question’. This issue was rather complex, featuring demographic, economic, social and political dimensions. Declaring, as early as 1844, that Moldavia will be “a land of freedom” for all its residents, regardless of their ethnicity and religious beliefs, he first expressed his vision on the ‘Jewish Question’ in the well-known political program *Dorințele Partidei Naționale în Moldova* (drafted in Cernăuți, in August 1848). Faced with the large number of Jewish immigrants to Moldavia, who came from the Romanov and Habsburg Empires, he recommended to the political authorities to integrate the Jews into Romanian society as quickly as possible, by applying humane and progressive measures, and to transform them into citizens useful to the state. As a high-ranking official in the central public administration, under Grigore Al. Ghica’s regime, Kogălniceanu was directly involved

⁹⁹ A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu: discurs de recepție la Academia Română*, București, 1895, p. 31.

in solving certain specific issues concerning the Jewish community in Moldavia's capital. Thus, he elaborated the legal provisions regarding the community's relations with the local administration.

Later, in the period preceding the Union of the Principalities, when he was concerned with the complex issue of the internal organization of the future Romanian nation-state, Kogălniceanu firmly advocated – within the ad-hoc Assembly in Iasi – the legal emancipation of all the country's inhabitants, their full equality before the law, and the freedom of religious beliefs and confessions. As a politician with considerable decision-making power (as minister, prime minister, or foreign minister), but also as the main adviser of Prince Alexandru Ioan Cuza, he consistently defended the principles of liberalism he professed since his youth. He had the same perspective on the 'Jewish Question', which he naturally connected with the imperatives of nation-building and with the principles of the internal organization of the young modern Romanian state. From this point of view, having a thorough knowledge of the economic, social, political, and moral situation of Romanian society, Kogălniceanu believed that, during the process of their gradual integration, the Jews should comply with several conditions. He asserted that they should abandon the status of foreign subjects and give up the external diplomatic interventions on their behalf, abide by the laws of the country, give up the traditional Jewish-Polish attire and way of life, educate their children in Romanian public schools, in the Romanian language (while also keeping their own confessional schools) and submit to the mandatory military service. Kogălniceanu was one of the few 19th-century politicians who displayed a remarkable consistency in his opinions and actions, including with respect to the 'Jewish Question'.

Opțiune civică, intenționalitate politică și retorică aplicată. Opera politică și juridică a lui Mariu Theodorian Carada

Dinu BALAN*

Mariu Theodorian Carada (1868-1949) a fost o personalitate aparte în lumea politică și intelectuală românească. A desfășurat o activitate amplă în diverse domenii de activitate, de la politică la apostolat religios, publicistică și creație intelectuală. S-a făcut remarcat ca scriitor, istoric, expert în drept ecleziastic, bucurându-se de notorietate și de prestigiu în epocă. A fost un autor prodigios, care a elaborat zeci de cărți, broșuri și articole, variate ca tematică, concepție și stil. Dacă, în timpul vieții, lucrările sale s-au bucurat de atenție și apreciere, în postumitate au fost trecute cu vederea. Fac excepție însemnările sale memorialistice (*Efimeridele*), remarcabile din punct de vedere documentar, care sunt uneori citate. Despre celelalte articole și cărți ale sale nu s-a mai vorbit aproape deloc, poate și pentru că este o operă scrisă într-un registru minor. O altă explicație a acestei tăceri o constituie cenzura comunistă, care și-a întins plasa, ca în atâtea alte cazuri, asupra unei personalități legată inextricabil de vechile partide „burgheze”. Nepot al lui Eugeniu Carada, membru sau numai simpatizant, pe rând, al liberalilor, conservatorilor, averescanilor ori naționaliștilor lui Goga, Theodorian Carada ilustra în cel mai înalt grad trăsăturile unei lumi detestate de regimul „democrației populare” instaurat în România după Al Doilea Război Mondial. Fără îndoială, moartea l-a scutit de alte câteva neplăceri.

Avocat de mare succes în epocă, M. Theodorian Carada nu a fost doar un practician înzestrat, ci și un specialist în domeniul dreptului, autor al mai multor lucrări cu caracter juridic. Diversitatea scrierilor sale de acest fel, majoritatea de dimensiuni reduse, apărute în reviste sau volume ori publicate în broșură, stau mărturie a interesului său viu pentru sfera dreptului, a solidelor sale cunoștințe, a sagacității sale, a formației enciclopedice, a ușurinței cu care se mișca în diverse ramuri juridice, de la dreptul constituțional la cel canonic ori la acela civil. Pe de altă parte, specializarea sa profesională și susținerea unor conferințe, publicarea de articole, broșuri sau cărți cu caracter juridic abia maschează promo-

* Facultatea de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava; dinub@atlas.usv.ro.

varea unor puncte de vedere proprii cu privire la probleme politice și confesionale. Relația dintre operă și biografie este esențială.

Interesat de dreptul constituțional și administrativ, a urmărit cu pasiune dezbaterile din domeniul legislativ, criticând, propunând soluții, sugerând alternative, toate acestea reflectând opțiunile proprii. Articolele și broșurile sale relevă un cunoscător fin al realităților politice, economice și sociale ale vremii, un profesionist și un cetățean activ și un spirit polemic indefectabil. Este opera sa cu caracter politic consistentă, valoroasă, de interes sau este, dimpotrivă, circumstanțială, determinată de aspecte conjuncturale, rezultatul unor umori de moment, lipsită de relief și de substanță?

Sub sintagma destul de convenabilă semnalată în titlu, am ales să vorbim despre lucrări foarte diverse ca structură, întindere, conținut ideatic sau stil. Ne vom referi la scrieri esențialmente juridice sau politice, dar și la unele mult mai greu de încadrat într-o categorie sau alta. Este vorba de lucrări compozite, în care cele două dimensiuni se întrepătrund inextricabil. Alte texte, asimilabile din punct de vedere formal unor contribuții din domeniul dreptului, servesc, în realitate, pentru promovarea unor obiective politice și pentru vehicularea ideilor autorului cu privire la anumite probleme de interes public. Avem în vedere, în primul rând, articolele care se referă la modificarea Constituției și reformarea instituțională, operă asumată de liberali după marea răscoală țărănească din 1907 și venirea la conducerea partidului a lui Ion I. C. Brătianu. În aceeași categorie se plasează unele contribuții ale autorului referitoare la situația și statutul confesiunilor în perioada interbelică, în condițiile discuțiilor legate de adoptarea legii cultelor. Deși formal există o abordare juridică, în fond aceasta constituie un paravan pentru o pledoarie *pro domo*. Theodorian Carada și-a creat reputația unui cunoscător al dreptului bisericesc, ceea ce-i conferea autoritate deontică, de care se putea prevala în scrierile lui. Una dintre cele mai apreciate lucrări ale sale a fost editarea și adnotarea dreptului canonic oriental¹. În felul acesta, a îndrăznit să critice stările de lucruri din interiorul Bisericii Ortodoxe, observând că erau neglijate canoanele și invocând legile bisericești. Încercând să dea impresia unui intelectual onest și a unui cetățean preocupat de problemele majore ale țării, a disimulat interese confesionale sau personale specifice. Argumentele juridice servesc unor scopuri care intersectează sfera problemelor bisericești și confesionale. Relația dintre operă și biografie este esențială. Cum relevă și titlul acestui studiu, opera sa juridică și politică rezumă, într-o manieră exemplară, vocația intelectuală, pledoaria civică și intenționalitatea politică a autorului ei.

Făcând aceste observații, trebuie să precizăm imediat că ne ferim să-l suspectăm pe laicul greco-catolic de impostură ori de ipocrizie. În fond, subiectivitatea omului diminuează pretențiile de obiectivitate ale autorului. Nu trebuie crezut că toate lucrările lui Theodorian Carada sunt tendențioase. Subiectivitatea

¹ Vezi Mariu Theodorian, *Dreptul canonic oriental*, 3 vol., București, Editura Voința Națională, 1905-1907.

analizelor sale nu poate fi negată. Dar el a fost și un jurist serios, un om cu o moralitate ireproșabilă și însetat de adevăr, iar intervențiile sale pe teme politice se folosesc de argumente istorice sau juridice. Pe de altă parte, nu poate fi eludat faptul că multe au un caracter conjunctural, fiind rezultatul unor umori de moment. Nu sunt însă total lipsite de relief și de substanță, de vreme ce se sprijină pe amintita argumentație².

În focul polemicilor, a putut să fie foarte părtinitor, dar nu un mincinos ori un impostor. În „relectura” operei sale, trebuie ținut cont de toate aceste elemente. Cu atât mai mult e necesar să fim atenți la aceste aspecte în lucrările cu caracter juridic. Se impune, totuși, o observație. Nu putem risca să-i citim opera fără a-i cunoaște biografia politică. Crescut în cultul valorilor liberale, avea să părăsească partidul Brătienilor pentru a trece în tabăra conservatoare, poate și din cauza deziluziilor personale. Devenit un ideolog *sui-generis* al conservatorismului progresist din jurul lui Alexandru Marghiloman, a rămas fidel acestui crez doar până la moartea „lordului valah” și disoluția grupării conservator-progresiste. De aici, va trece în partidul lui Alexandru Averescu, va încerca, fără succes, să revină în matca liberală, pentru a bascula apoi spre opinii politice apropiate de curentele de dreapta, fără a se și angaja politic în partidele extremiste. „Traseismul” său politic l-a determinat să caute argumente pentru a-și justifica opțiunile. Fără îndoială, cea mai interesantă teză este aceea a asemănărilor de fond dintre liberalismul și conservatorismul românesc, ambele având aceeași rădăcină în gândirea și acțiunea „partidei naționale” din prima jumătate a secolului al XIX-lea³.

Scrierile sale politice reflectă și alte caracteristici: preocuparea pentru marile probleme care frământau societatea vremii; intoleranța față de opiniile diferite, trădând o lipsă de flexibilitate; tendința de a folosi sofisme în seriile sale argumentative; oralitatea unor fragmente, care se poate deduce din alcătuirea textului sub forma unui discurs (de altfel, unele dintre materialele publicate s-au bazat pe textul unor conferințe) ș.a. Succesiunea rapidă a ideilor, folosirea unor argumente juridice și istorice, incisivitatea tonului din textele scrise de Theodorian Carada îi arată spiritul combativ și intenția polemică. Aceste trăsături s-au accentuat sub presiunea nevoii de a-și justifica parcursul existențial și trecerile de la un partid la altul, dar și pentru a răspunde diverselor acuzații lansate împotriva-i de adversari.

Prima contribuție din seria lucrărilor cu caracter politic și/sau juridic datează din 1896. Este un text de mici dimensiuni, intitulat *O judecată scandaloasă*, care relevă generozitatea unui spirit tânăr, intransigent, tulburat de călcarea în

² Opțiunea noastră pentru structurarea operei lui Theodorian Carada pleacă de la mica lucrare cu caracter bibliografic a lui M. Adamescu, *Bibliografia tuturor scrierilor domnului Mariu Theodorian-Carada*, București, Editura „Poporul”, 1923. Nu am acceptat însă întotdeauna încadrarea propusă de autor.

³ M. Theodorian Carada, *Efimeridele. Însemnări & Amintiri*, vol. I, București, Tipografia „Capitalei”, 1930, p. 5 și urm. (Introducere).

picioare a principiilor morale și a normelor juridice⁴. Nu este decât un preambul al preocupărilor sale în acest registru, căci aveau să urmeze contribuții de mai mare interes, atât pentru contemporani, cât și pentru posteritate. Semnalăm o broșură publicată în 1910, în care aprecia că liberalii se îndepărtaseră, după 1908, de idealurile înaintașilor, adevăratul liberalism fiind promovat de Carp și „amicii” săi politici⁵, dar și contribuțiile substanțiale produse de Theodorian Carada în contextul dezbaterilor generate de lansarea *Manifestului-program al Partidului Național-Liberal din ianuarie 1911*, referitoare la reformele de amploare din societatea românească și la modificarea Constituției⁶, demne de reținut atât pentru valoarea intrinsecă, cât și pentru calitățile de polemist ale autorului.

Textul său din 1911, intitulat *Revizuirea Constituției*⁷, se încadrează perfect acestui tipar. Broșura era scrisă mai degrabă pentru a releva pozițiile politico-ideologice ale autorului referitoare la chestiunea agrară și la cea electorală, într-un moment în care liberalii lansaseră programul lor reformator. Pe un ton vehement, Theodorian Carada respingea argumentele adeptilor transformărilor de substanță, situându-se pe o linie antireformistă, care avea să-l apropie de Partidul Conservator. Avertiza asupra pericolelor sociale pe care modificarea Constituției le-ar fi presupus și se pronunța, ca un veritabil junimist, pentru moderație, prudență și ordine. Autorul admitea folosul unei revizuii a legii fundamentale, dar nu în sensul preconizat de liberali, ci prin menținerea „ideilor de ordine, de libertate și de conservare socială”⁸. Opusculul era cunoscut și de regele Carol I, care, firește, agreea argumentele autorului⁹.

Doi ani mai târziu, încerca să schițeze un amplu plan de reforme, în cheie conservatoare, pentru a afla remedii la succesiunea de „crize financiare, economice, agrare, politice și bisericești”, care, în viziunea autorului, constituiau simptomul „unei boale grave a organismului nostru social”¹⁰. Pentru aceasta, aborda succesiv problemele cu caracter fiscal și financiar, „chestia țărănească”, situația bunurilor de mână moartă, aptă, în opinia sa, să creeze rezerve importante care să poată fi apoi distribuite sătenilor, implicațiile reformei electorale,

⁴ Mariu Theodorian, *O judecată scandalosă*, București, 1896.

⁵ Idem, *Alegerile generale și vechii liberali*, București, Noua Tipografie Profesională Dimitrie C. Ionescu, 1910, mai ales p. 16-19.

⁶ Damian Hurezeanu, Gheorghe Sbârnă, *Partide și curente politice în România 1821-1918. Programe și orientări doctrinare. 150 de surse originale*, București, Editura Eficient, 2000, p. 179-183.

⁷ Mariu Theodorian Carada, *Revizuirea Constituției*, București, Noua Tipografie Profesională Dimitrie C. Ionescu, 1911.

⁸ *Ibidem*, p. 22-23 și *passim*. Vezi și recenzie la T. U. [T. Păunescu-Ulmu], *Mariu Theodorian Carada. „Revizuirea Constituției”, București, 1911*, în „Convorbiri literare”, anul XLVI, nr. 1, ianuarie 1912, p. 92.

⁹ Raymund Netzhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, vol. I, ediție realizată de Nikolaus Netzhammer în colaborare cu Krista Zach, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 309 (însemnare din 26 martie 1911).

¹⁰ M. Theodorian Carada, *Vremuri critice. Reforme ce se impun*, București, Tipografia Profesională Dimitrie C. Ionescu, 1913, p. 3.

situația administrației, a învățământului, politica externă a țării și limitele corpului diplomatic, percepția monarhiei, „chestia oveiască” și „criza morală”, oferind soluții sau paliative – asupra cărora nu avem spațiu să stăruim aici – în toate aceste sectoare.

După Primul Război Mondial nu a mai acordat aceeași importanță analizării unor chestiuni politice aflate la ordinea zilei. Învățămintele trase în ultimii ani, când avusese de înfruntat adversitatea multora în legătură cu opțiunile sale politice și religioase, au fost însoțite de o stare de oboseală și resemnare. Probabil că a resimțit inutilitatea unor demersuri de felul acesta, în noua conjunctură politică din România Mare, în care seria reformelor se efectuase într-un ritm și cu o profunzime de negândit în anii antebelici. Câteva excepții pot fi, totuși, semnalate. Într-o broșură din 1923, *Culte și noua Constituție*¹¹, care relua, de fapt, o serie de articole publicate în ziarul catolic „Albina”, pe care îl conducea, își expunea ideile privind felul în care ar fi trebuit concepută legislația referitoare la cultele religioase, având la bază principiul libertății religioase și întâietatea acordată confesiunilor ortodoxă și greco-catolică.

Noua lege fundamentală a României, din martie 1923, garanta libertatea de conștiință și libertatea de cult (art. 22). Același articol stipula următoarele:

Biserica creștină ortodoxă și cea greco-catolică sunt biserici românești. Biserica ortodoxă română fiind religia mării majorități a românilor este biserică dominantă în statul român, iar cea greco-catolică are întâietatea față de celelalte culte¹².

Pentru Theodorian Carada, prevederile din legea fundamentală nu erau îndeajuns de satisfăcătoare. Exprima opinia că stipulațiile referitoare la problematica religioasă erau insuficient de clare și ofereau prea puține garanții confesiunilor. Era interesat, firește, îndeosebi de starea greco-catolicilor: „Aș fi dorit, scria el în *Efimeride*, [ca] cel puțin regimul cultelor să fie bine și inteligent stabilit prin Constituție”¹³. Decepția sa avea să persiste și în anii următori, pentru că noua lege în domeniu, din 1928, nu oferea, în viziunea sa, cadrul legal pentru dezvoltarea corespunzătoare a confesiunilor neortodoxe. Se considera el însuși responsabil pentru starea de lucruri existentă și își exprima regretul că nu reușise în demersul de mobilizare a celor care aveau atribuții, astfel încât să rezulte un regim al cultelor corespunzător¹⁴.

Evident, o mare parte din obligații aparțineau sferei politice, profund dereglată, în opinia sa, după război și care trebuia reasezată pe baze solide (credință, tradiție, primenirea clasei politice, respect pentru autoritate și pentru lege, educație etc.). Pentru redresarea situației credea că știe „cum putem

¹¹ Idem, *Culte și noua Constituție*, București, Tipografia „Poporul”, 1923.

¹² Pentru legislația bisericească și punerea ei de acord cu textul constituțional, vezi Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001, p. 257-263.

¹³ M. Theodorian Carada, *Efimeridele. Însemnări & Amintiri 1908-1928*, Săbăoani, Tipografia „Serafica”, 1937, p. 121.

¹⁴ *Ibidem*, p. 122.

normaliza viața politică” și aducea la cunoștința publicului soluțiile considerate esențiale pentru ieșirea din spirala crizelor de tot felul¹⁵.

Din cele de mai sus, se poate deduce că textele sale politice sunt adaptate circumstanțelor, au o dimensiune polemică și sunt rezultatul unor reacții la cald. Ambiguitatea lor se proiectează și asupra cititorului sau interpretului, care se află în dificultatea de a le decoda, înțelege sau încadra corect.

Pe lângă lucrările cu caracter politic, Theodorian Carada a semnat și câteva contribuții de natură juridică sau mixtă, politico-juridică. Deși mai puține, ele constituie încercări foarte interesante. Mai mult, dovedind o bună pregătire, expune argumentele într-o formă clară și logică. În 1890, la finalizarea studiilor universitare, îi ieșea de sub tipar teza de licență¹⁶. Era o broșură de 46 de pagini, în format octavo mare. Ea dezvăluia potențialul proaspătului jurist și ilustra una dintre competențele sale, aceea de bun cunoscător al dreptului civil. Deși scria, în *Efimeride*, că fusese pasionat, în facultate, de studiul dreptului constituțional, internațional, administrativ și canonic, se interesase, cu bune rezultate, și de dreptul civil, pe care, menționa el cu modestie, „l-am învățat destul de bine”¹⁷. Lucrarea relevă preocuparea, încă din această fază a formării sale, pentru implicațiile canonice ale unor probleme de drept. În același timp, perspectiva juridică este dublată de o viziune morală asupra căsătoriei și a efectelor divorțului.

Un scurt text cu caracter juridic îi apărea, în 1911, în revista de specialitate „Dreptul”, fiind tipărit apoi un extras sub formă de broșură¹⁸. În prima parte a articolului, juristul proceda la o evaluare, din perspectivă istorică, a legii cu privire la înmormântări, datând din vremea lui Cuza (martie 1864), care reglementa situația juridică a cimitirelor. Trecând la analiza pe fond a problemei, deduce caracterul laic al spațiilor respective, de vreme ce cultele, afectate de legea secularizării averilor mănăstirești, din decembrie 1863, nu aveau posibilitatea de a înființa cimitire confesionale. Rămăseseră doar câteva astfel de locuri pe lângă mănăstiri, cele întemeiate de unele comunități religioase străine și cele create de epitropiile romano-catolice în diferite sate din Moldova. Spațiile respective intrau de acum înainte în administrarea comunelor urbane și rurale. Releva apoi o serie de probleme practice, presupuse de înmormântarea celor având altă religie în locurile de îngropăciune confesionale. În final, susținea că greco-catolicii, având același rit ca ortodocșii, puteau fi înmormântați în cimitirele ortodoxe, fără ingerința clerului Bisericii majoritare¹⁹.

O altă broșură se referea la caracterul juridic al arhiepiscopiei catolice de București²⁰. Era apreciată chiar de monseniorul Raymund Netzhammer, fiind

¹⁵ Idem, *Cum putem normaliza viața politică*, București, 1924.

¹⁶ Mariu Theodorian, *Divorțul*, București, Tipografia Voința Națională, 1890.

¹⁷ M. Theodorian Carada, *Efimeridele...*, vol. I, p. 95.

¹⁸ Idem, *Situația juridică a cimitirelor*, în „Dreptul”, anul XI, nr. 29, 21 aprilie 1911, p. 225-227. Extrasul, având opt pagini, a apărut în același an la Tipografia Profesională din București.

¹⁹ *Ibidem*, *passim*.

²⁰ Idem, *Caracterul juridic al Arhiepiscopiei catolice din București*, București, Tipografia Profesională, 1916. Înainte de a apărea în broșură, lucrarea a fost publicată în „Revista Catolică”, anul V, 1916, nr. 1, p. 17-42.

considerată o „lucrare foarte importantă pentru noi [catolicii – n.ns., D.B.]”²¹. Argumentele istorice și juridice în favoarea asimilării arhiepiscopiei catolice ca persoană juridică erau invocate de înaltul ierarh în diferendul cu autoritățile române privind sechestrarea școlilor catolice după intrarea țării noastre în Primul Război Mondial²². Se referea la aceeași contribuție și într-o scrisoare către ministrul de Externe al Austro-Ungariei, contele Ottokar von Czernin, din 27 ianuarie 1918, în care solicita ajutorul monarhiei dualiste pentru întărirea poziției Bisericii Catolice în teritoriile ocupate de Puterile Centrale²³.

Lucrările cu caracter juridic și politic ale lui Theodorian Carada alcătuiesc un mănunchi de texte care îl reprezintă pe autorul lor într-o manieră decisivă. Deși sunt doar o fațetă a operei sale, ele exprimă fondul gândirii autorului lor. Jurist de formație, constituționalist și expert în drept canonic, autorul a fost preocupat profund de viața politică, atât prin prisma angajamentului propriu, cât și a obișnuințelor familiale. De aceea, percepem în seria de lucrări la care ne-am referit aici un complement al activității politice pe care a desfășurat-o și un corolar al concepțiilor pe care le-a asumat. Amplă, diversă, complexă, opera subscrisă de M. Theodorian Carada reprezintă un capitol esențial în activitatea desfășurată de el vreme de câteva decenii. Lectura acesteia scoate la iveală un om cultivat, inteligent, preocupat de un spectru larg de probleme. Deși compusă dintr-o puzderie de texte de diferite dimensiuni, risipită în publicații diverse sau adunată în volume, inegală ca valoare, această operă polifonică contribuie, în mod decisiv, la cunoașterea gândirii sale și evidențiază resorturile implicării în dezbaterile intelectuale, religioase sau politice ale epocii în care i-a fost dat să trăiască.

**Civic Choice, Political Intentionality,
and Applied Rhetoric.**

The Political and Legal Work of Mariu Theodorian Carada

(Abstract)

Keywords: M. Theodorian Carada, author, political works, legal works, political activity.

Grandson of the politician and economist Eugeniu Carada, Mariu Theodorian Carada (1868-1949) was a lawyer, writer, historian and expert in ecclesiastical law. He was a prodigious author, with a comprehensive intellectual profile. Throughout his lifetime he wrote dozens of books, booklets and articles on various topics. The texts produced by Theodorian Carada are scattered in various publications or thematic volumes.

²¹ Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 614 (însemnare din 18 martie 1916).

²² *Ibidem*, p. 651 (însemnare din 29 septembrie 1916).

²³ *Ibidem*, vol. II, *Completări*, doc. nr. 10, p. 1493-1500 (Arhiepiscopul Raymund Netzhammer către ministrul de Externe al Austro-Ungariei, contele Ottokar Czernin, București, 27 ianuarie 1918); pentru trimiterea de aici, vezi p. 1494.

His work is an interesting source of ideas, concepts and value judgments, but also of common places, clichés and stereotypes regarding some aspects of political, social, church or intellectual life in modern Romania. This complex work contributes decisively to the understanding of his thoughts and activity. In this paper, I will refer to the author's legal or political writings, but also to some publications that are much more difficult to fit into one particular category. In these works, legal and political dimensions are closely intertwined. Other texts, formally covering the field of law, actually serve the purpose of promoting political objectives and of disseminating the author's ideas regarding certain issues of public interest.

Considerații privind utilizarea teoriei capitalului social în studiul relațiilor internaționale

Marin GHERMAN*

Introducere

Una dintre principalele teorii sociologice și politologice de la sfârșitul secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea, care și-a propus să ofere o explicație interdisciplinară comprehensivă a legăturilor specifice între succesul/insuccesul reformelor politice, dezvoltarea economică, tradițiile istorice și valorile sociale, a fost cea a capitalului social. Devenind un important instrument de cercetare a calității legăturilor sociale, a încrederii, a rețelelor de interacțiune între indivizi și grupuri, a normelor și valorilor din interiorul unei societăți, teoria capitalului social s-a dezvoltat în momentul prăbușirii Uniunii Sovietice, încheierii Războiului Rece și lansării unor reforme social-politice și economice în fostele state socialiste. Atenția cercetătorilor era concentrată în acea perioadă pe evoluțiile micro și macrosociale, fiind ignorat contextul geopolitic.

Unul dintre fondatorii școlii teoretice a capitalului social, sociologul francez Pierre Bourdieu, scria că fiecare societate dispune de un set de resurse reale sau potențiale, care sunt legate de participarea la o rețea instituționalizată a „relațiilor de cunoaștere și identificare”¹. Aceste resurse reprezintă capitalul social al unei societăți, care diferă de capitalul economic, de cel uman sau cel simbolic. Pentru Bourdieu conta foarte mult apartenența individului la un anumit grup, reputația și prestigiul oferit de calitatea legăturilor sociale (academice, politice, culturale, sportive etc.). Sociologul a cercetat capitalul social prin prisma tradițiilor și normelor sociale, în care rolul individului era considerat mai important decât cel al grupurilor.

Teoria capitalului social a devenit un important instrument de analiză a reformelor politice datorită politologului american Robert Putnam, profesor la Universitatea Harvard. Acesta a arătat, pe baza exemplului Italiei și al SUA, că reformele regionale, eficiența deciziilor politice și succesul modernizării institu-

* Facultatea de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava și Institutul de Studii Politice și Capital Social din Cernăuți; marin.gherman@usm.ro.

¹ Pierre Bourdieu, *The Forms of Capital*, în *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Westport, Greenwood, 1986, p. 242.

ționale depind nu doar de legi și constituții, ci mai ales de capitalul social care se compune din norme de reciprocitate, încredere și rețele sociale. În cartea *Bowling Alone* [Bowling în singurătate]², Putnam analizează capitalul social cu ajutorul indicatorilor individuali, și anume intensitatea relațiilor dintre oameni, participarea la activitățile organizațiilor societății civile, participarea la vot, sentimentul siguranței sociale, încrederea în vecini și în instituții. Pentru Putnam, capitalul social este o premisă necesară pentru lansarea modernizării social-politice.

În lucrarea *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* [Crearea democrației. Tradiții civice în Italia modernă]³, politologul american a demonstrat pentru prima dată în științe social-politice modul în care capitalul social influențează succesul reformelor regionale. El a studiat procesul de descentralizare în Italia în perioada anilor 1978-1986, când guvernul de la Roma a decis să transfere împuternicirile financiare și administrative de la centru către provincii. Politologul a arătat că în nordul Italiei, unde există tradiții de construcție democratică și solidaritate, reforma a fost eficientă, iar în sud – cu o cultură politică pasivă, cu un trecut monarhic și o neîncredere generală în instituțiile politice – descentralizarea și alte reforme de modernizare politică au denaturat și mai mult structura economică. Nordul Italiei avea tradiții de autoguvernare din perioada republicilor din trecut, în timp ce sudul nu le avea.

Robert Putnam a arătat că în sudul Italiei reforma regională a devenit o adevărată „feudalizare”, deoarece instituțiile nu se bazează pe tradiții și norme sociale. Nordul prosper al țării a devenit și mai dezvoltat, iar sudul – mult mai sărac. Concluzia politologului american este următoarea: succesul instituțional al reformelor și al progresului economic depinde de capitalul social acumulat într-o anumită regiune. Acest nou tip de capital reprezintă o serie de norme, valori și încredere între oameni – un liant care unește societatea și formează acțiunea colectivă. Fără capital social, oamenii nu gândesc colectiv, iar acțiunea politică este fragmentară și dominată de interese private. Datorită lucrărilor lui Putnam, cercetătorii au început să fie mult mai atenți la importanța normelor sociale și a tradițiilor politice din diverse regiuni. O serie de clivaje politice din societățile occidentale nu mai erau analizate prin prisma funcționării instituțiilor sau accesului inegal al diverselor grupuri sociale la resurse, ci văzute deja ca o consecință a acțiunii factorilor istorici (de exemplu, influența imperiilor din trecut, tradițiile democratice, monarhice, autoritare din diverse regiuni etc.).

Robert Putnam, la fel ca un alt politolog american, Francis Fukuyama, analizează capitalul social prin prisma încrederii, considerând că există o ruptură mare între societățile estice și vestice. Fukuyama se întreabă dacă capitalismul epuizează tot mai mult capitalul social sau doar îl transformă⁴. El consideră că

² Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Touchstone Books by Simon & Schuster, 2001.

³ Idem, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1994.

⁴ Francis Fukuyama, *Marea ruptură: natura umană și refacerea ordinii sociale*, trad. de Liana V. Alecu, București, Editura Humanitas, 2011, p. 285.

forma socială a capitalului se compune din încredere, relații și norme, care fac posibile acțiunile colective în cadrul grupurilor sociale. Potrivit politologului, în ciuda riscurilor de erodare a capitalului social în urma acțiunii factorilor economici și politici care par a fi tot mai nefavorabili, acesta va lua în viitor forma unor rețele profesionale, bazate pe încredere și respect reciproc.

Abordările tradiționale ale capitalului social se bazează pe o analiză interdisciplinară a reformelor sau a transformărilor social-economice. O serie de eșecuri ale reformelor din trecut au fost explicate de teoreticienii capitalului social prin lipsa unui fundament de solidaritate care să consolideze instituțiile politice nou create. Succesele reformelor, dimpotrivă, erau explicate prin existența unor tradiții de solidaritate, care au consolidat și au sprijinit eforturile liderilor politici. În acest context, după încheierea Războiului Rece, în unele state din estul Europei se observa un nivel tradițional de neîncredere în autoritățile regionale/locale, iar succesul inițiativelor de reformă a depins foarte mult de rețelele, normele și valorile sociale. În ciuda transformărilor interne din cadrul diverselor societăți, de care a depins soarta unor state pe arena internațională (de exemplu, aderarea la UE și NATO), efectele geopolitice ale capitalului social sau cele de influențare a relațiilor internaționale nu au fost niciodată analizate. Ne întrebăm în acest studiu dacă teoria capitalului social poate fi utilizată în studiul relațiilor internaționale, în special pentru a explica evoluțiile diplomatice, presiunile exercitate de către societăți asupra decidenților politici și/sau existența unor valori și relații de reciprocitate de tip transnațional.

În căutarea unui nou cadru conceptual

În 2006, politologul american Francis Fukuyama susținea, în timpul unei prelegeri la Kiev, că în toate țările postcomuniste există o problemă specială legată de capitalul social și de încredere, cauzată de „moștenirea ideologică”. „Marxism-leninismul a fost un sistem politic adaptat în mod deliberat pentru a eroda capitalul social”, consideră Fukuyama⁵. De fapt, statul a întrerupt legăturile existente care țineau împreună sindicatele, întreprinderile, bisericile și diverse organizații private, înlocuind aceste legături orizontale foarte importante dintre oamenii obișnuiți cu cele verticale – între cetățeni și partid. De aici a apărut neîncrederea între vecini, dar și neîncrederea între țările vecine! A apărut ca efect colateral dezorientarea socială internă, dar și dezorientarea generalizată în planul politicii externe, care este vizibilă și în momentul de față într-o serie de țări est-europene.

Pentru a analiza metodele de erodare a capitalului social în perioada comunistă, ne putem aminti de propaganda sovietică, care glorifica modelul unui pionier cu numele de Pavlik Morozov, care și-a denunțat tatăl, un primar

⁵ *Shcho take sotsialnyi kapital? Kyivska leksiia Frensis Fukuiamy* [Ce este capitalul social? Conferință la Kiev susținută de Francis Fukuyama], în „Deny”, 17 octombrie 2006, nr. 177, p. 3.

sovietic, la miliție. Autoritățile bănuiau că tatăl lui Pavlik Morozov se ocupa de falsificarea documentelor pentru a ajuta dușmanii statului sovietic. Mitul era folosit de propaganda URSS destinată tinerilor pentru a sublinia că ei sunt responsabili, în primul rând, în fața statului și apoi a părinților⁶. Uniunea Sovietică ca imperiu comunist educa o loialitate totală față de puterea de stat, în detrimentul calității legăturilor sociale. Relațiile politice verticale (stat – cetățean) înlocuiau treptat relațiile sociale orizontale, care reprezintă nucleul capitalului social. Ideologia comunistă a reușit să distrugă total sau parțial rădăcinile societății civile în statele Europei Centrale și de Est prin epuizarea instituțională a legăturilor sociale orizontale, care stau la baza capitalului social, a încrederii, solidarității, respectului și acțiunii colective. Din această perspectivă, transformările postcomuniste din Europa de Est după prăbușirea comunismului pot fi văzute cu ajutorul teoriei capitalului social ca o restabilire treptată a legăturilor sociale și istorice distruse pe parcursul mai multor decenii de regimurile autoritare.

Pe de altă parte, în contextul reformelor realizate în estul Europei și apropierii instituționale a unor state de Occident, majoritatea teoriilor integrării europene nu au putut oferi o explicație normativă a procesului de extindere a UE în 2004 și 2007. Eșecul teoretic normativ de la începutul acestui secol a generat necesitatea lansării unei noi abordări privind integrarea europeană, fiind vorba despre o viziune bazată pe teoria valorilor și a aspectelor informale ale europenizării. Frank Schimmelfennig este de părere că noi membri ai UE, la începutul secolului al XXI-lea, au devenit acele state din Europa Centrală și de Est care împărtășeau valorile europene, iar aceste norme, după cum am menționat mai sus, erau de mai mulți ani în atenția teoriei capitalului social⁷. Altfel spus, teoria care explica o serie de transformări politice și sociale interne, la nivel micro și macro, a început să fie văzută ca un nou instrument de evaluare a succesului reformelor instituționale. Din senin, capitalul social a devenit un criteriu informal al integrării europene sau cel puțin al europenizării. O interconectare conceptuală între studiile europene și teoriile capitalului social este, așadar, evidentă.

În acest context, apariția în 2005 a rezultatelor cercetării speciale „Eurobarometru”, dedicat capitalului social la nivel european, a demonstrat că acest concept este un criteriu informal al analizei dezvoltării democrației în statele membre ale UE, dar și în cele care candidează la aderare. Potrivit studiului, în statele postcomuniste încrederea generalizată era mai mică decât în statele din Europa de Vest. În 2004, aproximativ trei din patru cetățeni intervievați în Ungaria, Grecia și Portugalia au declarat că nu sunt membri ai vreunui ONG. Proporția persoanelor care nu au vreo legătură cu o organizație nonprofit prin calitatea de

⁶ Catriona Kelly, *Comrade Pavlik: the rise and fall of a Soviet boy hero*, Granta, 2007, p. 45.

⁷ Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier (eds.), *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ithaca, Cornell University Press, 2005.

membru era de 81%, respectiv 82% în România și Bulgaria⁸, cele două țări candidate la aderare în 2004. Nivelul de încredere și cel de implicare civică erau modeste și în cazul Sloveniei, dar și al altor state postcomuniste care erau deja membre ale UE. Potrivit „Eurobarometrului”, în statele Europei de Est nivelul de încredere instituțională în UE era ridicat, iar în guvernele naționale – foarte mic. Instituțiile politice naționale erau văzute, acum două decenii, cu o mare neîncredere. În același timp, încrederea depersonificată în UE ca instituție politică era mare sau medie.

Din această perspectivă, teoria capitalului social poate să formeze împreună cu constructivismul social, teoria europenizării și altele un sistem metodologic sinergic de cercetare a valorilor europene, îndeosebi în acele state care își propun să devină membre ale UE⁹. Potrivit altor studii speciale „Eurobarometru”, în statele Europei Centrale și de Est, începând cu 2014, a crescut nivelul de neîncredere în vecini, însă nivelul de încredere instituțională în UE era foarte înalt. Statele continuau să se privească reciproc cu o oarecare neîncredere. În contextul războiului din Ucraina, această situație este folosită de propaganda rusă, care încearcă să conserve resentimentele istorice ale grupurilor sociale în baza clivajelor caracteristice fiecărei societăți¹⁰.

Din păcate, studiul „Eurobarometru” din februarie 2020¹¹ consacrat societății civile din UE arată că s-a păstrat o anumită distanță între fostele state comuniste și celelalte state membre în privința participării cetățenilor la acțiunile organizațiilor nonguvernamentale. În unele privințe, indicii capitalului social în câteva state postcomuniste, precum Bulgaria sau Ungaria, s-au înrăutățit de la aderare, în ciuda unor mari așteptări de sorginte instituțională.

O scurtă analiză a transformărilor sociale interne la capitolul valorilor sociale, a normelor și orientărilor politice ne descoperă o altă perspectivă a teoriei capitalului social – cea a criteriului informal de aderare, dar și de criteriu de progres democratic. Capitalul social poate fi folosit mult mai mult în diverse studii comparative. Descriind exhaustiv succesele sau eșecurile unor politici la nivel local/regional/național, teoria capitalului social explică și anumite aspecte ale relațiilor internaționale prin extinderea potențialului său analitic. Totuși, aplicarea directă a teoriei capitalului social în analiza relațiilor internaționale necesită o serie de eforturi suplimentare de cercetare, îndeosebi cu ajutorul unor metode cantitative.

⁸ European Data, *Special Eurobarometer 223: Social Capital*, https://data.europa.eu/data/datasets/s443_62_2_ebs223?locale=en.

⁹ Marin Gherman, *Considerații privind utilizarea teoriilor capitalului social în cadrul studiilor europene*, în „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași. Științe politice”, 2013, nr. 8, p. 58.

¹⁰ Idem, *Narațiuni ale dezinformării și fake news utilizate de Rusia până la invadarea Ucrainei*, în „Polis” (Revistă de științe politice), Iași, serie nouă, vol. X, nr. 2 (36), martie-mai 2022, p. 105.

¹¹ *Civic Engagement. Flash Eurobarometer. A Public Opinion Monitoring Study*, https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2020/civic_engagement/-report/en-report.pdf.

Capitalul social în statele Parteneriatului Estic

Modelul analitic al teoriei capitalului social pare a fi actual pentru unele state ale Parteneriatului Estic, precum Ucraina (văzută ca un stat dominat de clivajul est-vest), statele din Caucaz (analizate prin prisma clivajului tradiționalism-modernism) sau Republica Moldova (cu diferențe regionale nord-centru-sud).

Potrivit Barometrului Opiniei Publice din Republica Moldova (anul 2022)¹², 19% dintre cetățeni au o încredere foarte mare în primărie, iar 36,6% o încredere limitată. Încrederea în Guvern (20,3% – încredere foarte mare, 7,7% – încredere limitată) și Parlament (18,3% încredere foarte mare, 6% – încredere limitată) este destul de mică. Biserica și primăriile sunt lideri tradiționali la capitoul încrederii în Republica Moldova, însă percepția politică a instituției primăriei sau a Guvernului este una personalizată, fiind exemplificată prin încredere în primar sau premier ca persoană. În același timp, întrebați în care politician au încredere, 40% dintre moldoveni au declarat că în niciunul. Spațiul politic este văzut de cetățenii moldoveni ca un domeniu în care diverși lideri politici cooperează sau luptă între ei, fără să existe o încredere stabilă în continuitatea instituțională. Este una dintre vulnerabilitățile tipice pentru statele democratice ale Parteneriatului Estic.

În Georgia, un sondaj din noiembrie 2022 arată că 59% dintre respondenți au încredere în instituțiile locale, în timp ce nivelul neîncrederii este de 38%¹³. Nivelul de încredere a georgienilor în administrația locală, după o serie de reforme realizate în trecut, este mult mai mare decât acela al încrederii în autoritățile centrale. Majoritatea georgienilor susțin că pentru ei valoarea europeană de bază este libertatea.

În Ucraina, nivelul de încredere în consiliile locale în anul 2022 era de 58,2%. Potrivit unui studiu realizat de Centrul Razumkov de la Kiev¹⁴, este mai mare încrederea cetățenilor în primar ca persoană, decât în primărie ca instituție. Oamenii își leagă anumite speranțe de eficiența primarului ca manager, fără să aibă prea mare încredere în primărie ca instituție. Personalizarea acestei percepții sociale este o tradiție postsocialistă, fiind într-o oarecare măsură o barieră în calea consolidării instituționale a democrației locale în Ucraina.

În cele trei state asociate cu UE, nivelul de încredere în instituțiile administrației locale este identic, coexistând cu un nivel foarte mare de nemulțumire față de activitatea guvernului. Merită menționat faptul că 65,8%¹⁵ dintre ucraineni

¹² *Barometrul opiniei publice, 2022*, <https://ipp.md/wp-content/uploads/2022/12/Prezentarea-rezultatelor-BOP-2022.pdf>.

¹³ *The Patriarch, the ruling party and the opposition are the leaders of ratings in Georgia*, <https://jam-news.net/the-patriarch-the-ruling-party-and-the-opposition-are-the-leaders-of-ratings-in-georgia>.

¹⁴ Centrul Razumkov, *Politychni pidsumky 2022 roku: otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini ta dii vlady, dovira do sotsialnykh instytutiv (hruden 2022r.)*, <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/politychni-pidsumky-2022-roku-otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-gruden-2022r>.

¹⁵ *Ibidem*.

declară că nu au încredere în partide politice, fiind instituția cu cea mai slabă caracteristică a capitalului social. Pe de altă parte, recrutarea membrilor în consiliile locale în orașele mari, potrivit legii, are loc în baza alegerilor la care participă doar partidele politice. Analiza capitalului social scoate la suprafață o serie de carențe ale sistemului politic ucrainean, arătându-ne direcția viitoarelor reforme. Nu putem construi o instituție democratică durabilă doar în jurul partidelor politice în care cetățenii au cea mai mare neîncredere. Pentru comparație, 92,5% dintre ucrainenii declară că au încredere în armată, iar 85,5% în organizațiile de voluntari.

Vom analiza în continuare relațiile internaționale și politica externă a statelor Parteneriatului estic prin prisma teoriei capitalului social, folosind datele sondajelor realizate în cele trei state. Potrivit unui sondaj din 2022, 89% dintre georgieni consideră Rusia un pericol extern, fiind urmată de Turcia (11%) și SUA (6%). Partenerii și prietenii Georgiei, potrivit respondenților, sunt: UE (51%), SUA (47%), Ucraina (24%) și Turcia (16%)¹⁶.

Potrivit unui sondaj din 2022, Rusia este inamicul Ucrainei (98%), ca și Belarus (84%), în timp ce Polonia, Marea Britanie, Lituania, SUA, România și Republica Moldova¹⁷ sunt prietenii poporului ucrainean, în care se poate avea încredere. Doar 1% dintre ucrainenii consideră România inamicul statului lor. Statele față de care nu sunt înregistrate atitudini negative în Ucraina sunt Polonia și Lituania.

Potrivit unui sondaj din ianuarie 2023, Rusia este considerată o amenințare la adresa securității naționale a Republicii Moldova în cazul a 42,3% dintre respondenți, și nu este considerată de 47,7%¹⁸. Respondenții moldoveni consideră că „Maia Sandu ar trebui să meargă în Rusia pentru a negocia prețurile la gaz” (67,2%), în același timp doar 14,2% au declarat că, în opinia lor, Republica Moldova ar trebui să accepte să susțină Rusia în războiul cu Ucraina în schimbul gazului mai ieftin. Dezorientarea societății moldovenești în planul politicii externe în contextul războiului din Ucraina este ilustrată de nivelul încrederii în diverse personalități politice internaționale. Potrivit studiului citat, Vladimir Putin se bucură de cea mai mare încredere a cetățenilor moldoveni (19,8%), urmat de Aleksandr Lukașenko (19,1%), Volodimir Zelenski (18%) și Klaus Iohannis (10%)¹⁹.

Analiza relațiilor internaționale și a direcțiilor de politică externă prin prisma așteptărilor și valorilor sociale nu pare, totuși, un obiectiv ușor de atins. Dacă în cazul reformei locale, capitalul social pare a fi un criteriu important

¹⁶ Zhiteli Gruzii nazvali glavnyh druzej, partnerov i vragov – opros IRI, <https://www.newsgeorgia.ge/zhiteli-gruzii-nazvali-glavnyh-druzej-partnerov-i-vragov-opros-iri/>.

¹⁷ Sociologiya: 89% gromadyan – proti pidpisannya peremiry z RF bez vivedennya ii vijsk z Ukrayni, „Novynarnia”, <https://novynarnia.com/2022/03/20/sociologiya-89-gromadyan-proty-pidpysannya-peremiry-z-rf-bez-vyvedennya-yiyi-vijsk-z-ukrayiny>.

¹⁸ CBS-Research, *Sondaj socio-politic. Republica Moldova – ianuarie 2023*, <https://cdn.g4media.ro/wp-content/uploads/2023/02/DOC-20230203-WA0003.pdf>.

¹⁹ *Ibidem*.

pentru realizarea unor studii comparative (folosind cazul statelor Parteneriatului estic), extinderea ariei de analiză asupra politicii externe scoate la suprafață o serie de factori și variabile noi. În același timp, rămâne nerezolvată dilema clasică privind primordialitatea factorilor politici și sociali. De exemplu, în cazul Ucrainei, după invazia la scară largă a Rusiei, nivelul de ură față de statul rus a crescut foarte mult. Agresiunea armată a generat schimbări sociale profunde la nivelul capitalului social, Rusia devenind principalul inamic al ucrainenilor. Au existat însă și cazuri când capitalul social a generat schimbări în domeniul relațiilor internaționale (de exemplu, presiunea societății ucrainene asupra autorităților de la Kiev pentru semnarea Acordului de asociere cu UE în 2014). Așadar, capitalul social poate fi atât cauză, cât și consecință a evoluțiilor din cadrul relațiilor internaționale.

Concluzii

Nu poate fi ignorat potențialul analitic de extindere a abordărilor teoretice asupra relațiilor internaționale prin prisma încrederii în instituții/state sau a percepției sociale pe axa inamic/prieten. De asemenea, apropierea teoriei capitalului social față de conceptele privind integrarea europeană este mai mult decât vizibilă când vorbim de norme, valori și, mai ales, de suprapuneri identitare (regional, național, global). Viitorul acestor cercetări depinde de capacitatea de a integra interdisciplinar studiile la nivel micro cu cele la nivel național și internațional, procesele social-politice respective fiind foarte legate între ele, dar neavând o explicație teoretică structurată.

Teoria capitalului social poate fi utilizată în analiza nivelului de încredere între două sau mai multe state/societăți/organizații. De asemenea, pot fi studiate rețelele de interacțiune socială la frontiere, valorile și normele comune, dar și divergențele apărute în urma intersecțiilor dintre rețelele sociale locale și/sau transfrontaliere.

În același timp, capitalul social nu este doar o teorie, ci și un criteriu de studii comparative sau de evaluare a progresului democratic. Rămâne, deocamdată, nerezolvată dilema clasică privind primordialitatea factorilor politici și sociali. Ca în și cazul abordărilor tradiționale ale teoriei relațiilor internaționale, când unele curente de gândire politică consideră că instituțiile creează identități noi sau le consolidează pe cele vechi, în timp ce altele pun identitățile, valorile și normele sociale în centrul atenției, teoria capitalului social confruntându-se cu aceleași dileme. Cert este că o serie de studii cantitative au demonstrat, de-a lungul ultimelor trei decenii, importanța sincronizării eforturilor de construcție instituțională cu cea de mobilizare și consolidare a rețelelor, normelor, valorilor și tradițiilor sociale locale.

Normele și valorile sociale devin transfrontaliere și transnaționale ca urmare a proceselor de globalizare, iar rețelele tradiționale de interacțiune între oameni au din ce în ce mai puține caracteristici teritoriale. Din acest punct de vedere, relațiile sociale la nivel micro și macro pot fi comparate cu diverse

processe din cadrul relațiilor internaționale, văzute până acum prin prisma separării conceptuale a politicii interne și externe.

**Considerations Regarding the Use of Social Capital Theory
in the Study of International Relations**
(Abstract)

Keywords: social capital theory, international relations, reform, political modernization.

The theory of social capital has been used in the last decades in sociology, economics and political science, becoming an important tool for researching the quality of social ties, trust, social interaction networks, norms and values within a society. By describing the successes or failures of reforms at the local/regional/national level, social capital theory also explains certain aspects of international relations by expanding the field's analytical potential. Social norms and values become cross-border and transnational phenomena as a result of globalization processes, and traditional networks of interaction between people have less and less territorial characteristics. From this point of view, social relations at the micro and macro level can be compared to various processes within international relations, which were seen until now through the lens of the conceptual separation of domestic and foreign policy. In this context, social capital theory can be used in analyzing the level of trust between two or more states/societies/organizations. Social interaction networks operating at the level of borders, shared values and norms, but also divergences arising from intersections between local and/or cross-border social networks can be studied from multiples points of view.

România și Marile Puteri

„Cooperare” distructivă în condiții de război: implicarea misiunii militare britanice în sabotarea câmpurilor petrolifere românești (1916)

Claudiu-Lucian TOPOR*

De obicei, reflectând pe marginea desfășurării războaielor, istoricul se simte mai confortabil atunci când glorifică succesul, decât în situația când trebuie să explice eșecul. Cooperarea în timpul războaielor moderne strălucește, așadar, în funcție de deznodământ. Victoriile au puterea mereu să șteargă sincopele apărute de-a lungul războiului. Diminuează ecoul tensiunilor din trecut. La scurt timp după război, aliații învingători vor putea cu mândrie devoala povestiri despre eroism și vor evoca momentele de triumf. Destinul singur mai poate tulbura decorul acesta idilic al camaraderiei, dar numai dacă poate fi anticipat. Din păcate, niciodată nu poate fi cu precizie intuit. Nu știm la ce să ne așteptăm în desfășurarea războaielor. La fel cum se întâmplă prin trecerea timpului peste o viață de om, destinul războaielor rămâne imprevizibil. Rândurile următoare stau mărturie în validarea acestui vechi adevăr. Povestesc despre felul cum războiul modern așază în ipostaze stranie cooperarea militară a aliaților. Există împrejurări care rămân întotdeauna greu de înțeles, mai cu seamă dacă sunt văzute în afara logicii discursului învingătorilor. Să fi fost acesta și cazul sabotării câmpurilor petrolifere românești? Chiar fără accesul la contrafactual, nu putem evita conținutul unor raționamente paralele. Trebuiau distruse într-adevăr resursele vitale ale României, în condițiile unor cedări teritoriale deliberate în fața ocupantului străin? Pot fi civilii socotiți victime colaterale, plătind pentru eșecul unor bătălii care prefigurează un dezastru militar? Care ar trebui să fie limita toleranței pentru acceptarea rațiunilor logistice într-un război de coalitie de pe un front european? Și, mai cu seamă, cine răspunde pentru necesitatea absolută a sacrificiilor civile?

Auspiciile „cooperării” militare româno-britanice din toamna anului 1916 ar trebui să ne fie bine cunoscute în prezent. Avem la îndemână cercetări și studii relevante în context. Rezumând decorul în care s-au petrecut faptele, ne aflăm în mijlocul unui cataclism european. Direcția în care evoluase politica

* Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; claudiulucian@yahoo.com.

Bucureștiului întărise gradual nevoia de consolidare a întregului angrenaj militar. Pentru a-și pregăti solid intervenția militară, România avea nevoie de toate resursele ei naturale, dar, în același timp, și de aliați prezenți cu forțe însemnate în teatrul de război. Știm însă că ea s-a alăturat Antantei mai degrabă atentă la câștigurile politice (promisiunile teritoriale), decât la parametrii unei cooperări militare eficiente. La drept vorbind și luând act de evoluția războiului din Europa Orientală, aliații din Antantă nu-i puteau garanta României în 1916 ajutorul militar necesar pentru împlinirea dezideratelor ei naționale. Măsurile luate de aliați pentru sprijinirea ofensivei românești în Transilvania fuseseră stabilite de Marele Cartier General Francez, împreună cu decidenții ruși, fără ca Marele Stat Major al armatei britanice să fi putut interveni vizibil în adoptarea deciziilor. Dar, să nu-i încondeiem mereu pe alții! România a pierdut teren din cauza propriilor erori strategice și a incompetenței unor comandamente militare implicate în actul decizional. Desigur că a fost la mijloc și ajutorul subțiat din partea aliaților, dar să nu-l absolutizăm! Britanicii au fost onești de la început. Ei au fost printre primii aliați care au anticipat sincopel armatei române. Sir William Robert Robertson, mareșal în armata britanică și, din ianuarie 1915, șeful Statului Major al generalului John French, critica valoarea strategică neînsemnată a expediției de la Salonic, observând cum intervenția tardivă a României în război fusese posibilă doar prin ignorarea altor momente mai favorabile înfrângerii austrieilor. Luna iunie 1916 (momentul de vârf al ofensivei Brusilov), și nu luna august (când comandamentul german preluase deja controlul situației), ar fi reprezentat momentul de aur al intervenției. Indiferent însă cum interpretăm afirmațiile lui Robertson, acesta avea dreptate măcar într-o singură privință: decidenții militari ai Antantei n-au forțat România să intre în război, iar înfrângerile care au urmat trecerii Carpaților au arătat, într-adevăr, o pregătire strategică deficitară și erori de comandament¹.

Cum se știe, războaiele lumii moderne se câștigă și prin economisirea resurselor naturale. În anii Marelui Război, rezervele de petrol ale lumii se găseau însă răspândite pe aproape toate continentele și rămâneau inegal exploatate. Principalele regiuni petroliere, disputate în competiția globală, aparțineau Asiei (Mesopotamia, Persia, împrejurimile lacului Baical în Siberia, Japonia și Indiile engleze), Americii de Nord și Americii Latine (Statele Unite, Venezuela, Mexic, Columbia, Argentina și Peru) sau Africii (Egipt). În Europa, petrolul se rafina în Rusia, Polonia și România. La nivel global, cantitățile cele mai mari de petrol se extrăgeau din Statele Unite (60% din producția totală). României nu-i revenea decât un procent infim (4%), dar suficient pentru a sprijini industria de război a aliaților după 1914².

¹ Mareșalul Sir William Robert Robertson, *România și intrarea ei în război: un punct de vedere britanic*, în Dumitru Preda (ed.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii contemporane*, vol. I, 1914-1916, București, Editura Militară, 2020, p. 305-318.

² S. R. Formac, *Serviciile secrete în Primul Război Mondial*, București, Paul Editions, 2018 (tipărită după ediția din 1935), p. 81.

După o campanie militară dezastruoasă, care ținuse numai patru luni, România punea însă la dispoziția inamicului resursele ei vitale. Sarcina aliaților din Antantă devenise instantaneu ingrată. Ea se rezuma la implementarea defensivei pe frontul româno-rus și la restrângerea avantajelor obținute de germani de pe urma ocupării teritoriului românesc. Armatelor rusești le-a revenit misiunea de a încetini înaintarea inamicului și de a distruge poduri, gări, silozuri și mijloace de transport. Francezii au preluat, fără prea mult entuziasm, refacerea armatei române și instruirea ei în spatele frontului, iar britanicilor le-au mai rămas doar răspunderi impopulare de felul relocării unor dispozitive industriale în Moldova și a sabotării extracției petrolului românesc. Trupele britanice n-au participat la luptele cruciale de pe frontul românesc, dar a existat o misiune militară britanică, mai redusă numeric decât cea franceză, care a fost trimisă în România și a jucat un rol important chiar din primele luni ale războiului. La începutul beligeranței românești, misiunea aceasta a funcționat la București, dar odată cu ocuparea capitalei de către germani, ea a fost retrasă la Iași, unde a primit o clădire situată pe strada Carol nr. 15 (vizavi de Parcul Copou; era vorba de o casă care aparținuse lui Leonida Gatovski ce fusese rechiziționată de autorități). Șeful misiunii militare britanice devenea, cu începere din luna februarie 1915, colonelul Cristopher Birdwood Thompson. Acesta trecea drept un personaj cunoscut în mediile bucureștene, deoarece făcuse propagandă alăturării României la cauza puterilor Antantei în efortul de război. După refugiul misiunii la Iași, colonelul Thompson a primit grad de general și o nouă misiune în Palestina (la Ierusalim). S-ar fi despărțit cu lacrimi în ochi nu doar de fascinanta Românie (*Smarandaland*, cum o numește în volumul său de memorii) ci și de iubirea vieții lui, frumoasa prințesă Martha Bibescu, o figură feminină irezistibilă a epocii. După război, Thompson a publicat o carte de reflecții (*Old Europe's Suicide*) în care aborda la rândul-i tema responsabilității decizionale (căutând explicații în jurul cauzelor războiului și a prăbușirii hegemoniei europene la nivel global). A urcat chiar și mai sus, dar în cariera politică, nu în cea militară, devenind ministru în guvernul laburist, care în 1930 a încercat să unească provinciile Imperiului Britanic prin introducerea unor curse aeriene regulate. Din păcate, Thompson s-a prăbușit la prima lui călătorie cu avionul, survolând chiar teritoriul francez³.

Prezența lui Thompson în România a fost îndelung comentată prin relaționarea cu straniul episod al sabotării extracției petrolului. În noiembrie 1916, atașatul militar englez la București primea misiunea ingrată: distrugerea puțurilor cu petrol din România ocupată. Consemna chiar el în propriul jurnal:

E un ordin de calibru mare; după agricultură, producția de petrol este principala resursă a țării. În plus, majoritatea marilor companii funcționează cu capitaluri străine; Standard Oil Company of America are interese majore aici, ca și Royal

³ Sorin Iftimi, *Misiuni diplomatice în România 1916-1918/Diplomatic Missions in Romania/Missions diplomatiques en Roumanie*, trad. Mălina Andreea Vasiluța, Elena Farca, Alexandra Corina Brutaru, București, Editura Dark Publishing, 2018, p. 168.

Dutch, așa că trebuie ținut cont de guvernele neutre. Imense cantități de petrol brut sunt stocate în rezervoare – trebuie să le dăm foc; trebuie ca, în măsura posibilului, puțurile de petrol să nu mai poată fi folosite, iar rafinăriile distruse. Bineînțeles, va trebui să plătim despăgubiri ce se vor ridica la multe milioane. Sărmanul contribuabil britanic⁴!

Operațiunea de incendiere a carburanților a fost coordonată la nivel diplomatic de ministrul de la București al Marii Britanii, George Barclay, căruia i-a revenit un rol cheie în negocierile purtate cu guvernul român⁵. Colonelul Cristopher Thompson și adjunctul său, căpitanul Thomas Laycock, au asigurat numai desfășurarea logistică. În acest scop, amiralitatea britanică din Mediterana (cu sediul în insula Thassos) a trimis în România, încă din octombrie 1916, șase avioane cu echipamente militare necesare sabotajului și câțiva experți⁶. Printre aceștia se găsea și locotenent-colonelul John Norton-Griffiths, un inginer genist prezent și în domeniul construcțiilor feroviare. Fusesse membru al Parlamentului britanic în 1910, candidând din partea Partidului Conservator, și se remarcase în anii războiului prin câteva amenajări geniste originale, care au condus la distrugerea unor poziții întărite ale germanilor pe Frontul de Vest. La sfârșitul anului 1916, Norton-Griffiths ajungea, așadar, în România împreună cu o echipă de experți în operațiuni de sabotaj, având misiunea de a neutraliza câmpurile de petrol de pe Valea Prahovei și de a distruge depozitele de cereale din calea înaintării inamicului, astfel încât trupele străine să nu poată folosi hrana românilor pentru prelungirea războiului cu Antanta. Pe lângă asistența primită de la colegii britanici (căpitanul Thomas Samuel Masterson, locotenentul Philip Huntington Simpson, locotenentul John Thompson Hayward), locotenent-colonelul Griffiths a beneficiat și de colaborarea prințului Valentin George Bibescu (soțul fantomatic al celebrei de acum Martha Bibescu), precum și de implicarea fraților Chrissoveloni, a locotenenților români I. Tănăsescu (inginer în exploatare miniere) și A. Țânțăreanu (expert guvernamental). Planul de sabotare a zonei petrolifere avea în vedere distrugerea instalațiilor de exploatare și incendierea combustibilului din depozite. După discuții și tergiversări, guvernul lui Ion I. C. Brătianu a autorizat acțiunile de sabotaj, cu toate că cele mai multe din exploatare nu aparțineau societăților puterilor inamice. Este drept

⁴ Martha Bibescu, *Destinul lordului Thomson of Cardington urmat de Smaranda de generalul de brigadă lord Thomson of Cardington*, prefată de James Ramsay MacDonald, prim-ministru al Angliei, traducere de Vasile Zincenco, cuvânt înainte de Ion Bulei, București, Editura Compania, 2002, p. 165-166.

⁵ Ministrul plenipotențiar al Marii Britanii s-a adresat ministrului de Externe al României, cerându-i să admită distrugerea sondelor, rafinăriilor și a stocurilor de țiței, precizând din nou că guvernul britanic va achita despăgubirile. Presiuni s-au făcut și pe lângă Marele Cartier General al armatei Ruse (STAVKA). Aici, generalul Hanbury Williams a transmis, prin intermediul generalului român C. Coandă, cererea guvernului de la Londra de a distruge orice depozit de benzină sau păcură care ar fi putut ajunge în mâinile inamicului.

⁶ Sorin Aparaschivei, *Serviciul Britanic de Informații în România (1916-1950)*, București, Editura Militară, 2020, p. 36-37.

că guvernul român a respins, inițial, propunerea distrugerii silozurilor cu cereale din localitățile limitrofe frontului. Englezii și-au văzut însă liniștiți de treabă, beneficiind uneori și de concursul rușilor, foarte pricepuți, evident, la asemenea acțiuni. Unii (cazul inginerului Johl, decedat de meningită la numai 34 de ani) au lucrat cu sârg până când au auzit împușcăturile primelor patrulare germane⁷.

Norton-Griffiths a reușit să dinamiteze exploatările situate între Câmpina și Ploiești, admitând să fie inundate cu petrol și cantități uriașe de cereale găsite în depozitele din vecinătate. Acțiunea propriu-zisă conținea o doză semnificativă de hazard. Ea a fost reprodusă în tot felul de scrieri istorice și memorialistice. Detalii inedite găsim în sursele lui Dorin Stănescu, care a publicat în revista „Historia” un articol îndrăzneț⁸. Norton-Griffiths și-a împărțit echipa în două grupuri distincte: unul condus de el însuși, care s-ar fi ocupat de distrugerea rafinăriilor și a câmpurilor petrolifere, iar altul, condus de căpitanul J. Pitt, concentrat pe distrugerea depozitelor de cereale și a utilajelor care ar fi putut deservi intereselor germane. Pregătirea operațiunii a început prin săparea unor șanțuri necesare deversării rezervelor de petrol, prin demontarea instalațiilor petroliere și turnarea betonului în interiorul puțurilor. De asemenea, au fost găurite conductele care transportau petrolul, iar întreaga acțiune s-a petrecut nu numai într-o atmosferă de evidentă ostilitate a localnicilor, dar și cu instigarea unor filogermani având interese economice în zonă. Din altă scriere aflăm informații despre zelul cu care munceau Norton-Griffiths și subordonații lui⁹. Fără oprire, numai în Prahova, el a lucrat distrugând zi și noapte orice rezervor, orice depozit sau orice instalație care ar fi putut servi inamicului. Chiar dacă au fost încercări ale localnicilor de a opri distrugerea rafinăriilor, Griffiths i-a convins că acțiunea întreprinsă de el avea acordul guvernului român și că partea britanică își luase angajamentul că va plăti după război daunele.

Arhivele britanice oferă desigur spre studiere câteva documente valoroase care clarifică misiunea locotenentului Norton-Griffiths și urmările ei postbelice (activitatea comisiei mixte de investigații care a funcționat în România în scopul evaluării pagubelor suferite de diverși proprietari în 1916 și a stabilirii despăgubirilor ce trebuiau achitate de guvernul de la Londra). Norton-Griffiths a redactat două rapoarte trimise la War Office (directorului de la Military Intelligence) despre rezultatele activității lui în România. Un singur raport se referă însă la sabotarea exploatărilor (*Report on the Destruction of Romanian Oilfields*). Este datat 22 ianuarie 1917. Celălalt, din 27 ianuarie 1917, se referă la lichidarea stocurilor de grâne și a mașinărilor ce puteau fi utilizate de germani (*Report on the Destruction of Grain and Machinery in Romania*). Documentul despre

⁷ Corneliu Gancevici, *Jurnal de front. Din însemnările unui medic în Războiul de Întregire 1916-1918*, prefață de acad. Răzvan Theodorescu, ediție îngrijită de Alin Spănu, București, Meteor Press, 2022, p. 129.

⁸ Dorin Stănescu, *Colonelul Norton-Griffiths. Omul care a dat foc României în 1916*, în „Historia”, anul IX, nr. 20, aprilie 2020 (<https://historia.ro/sectiune/portret/colonelul-norton-griffiths-omul-care-a-dat-foc-570913.html>).

⁹ Lucian Vasile, *Ploieștii în Marele Război, 1916-1918*, București, Editura AEDU, 2017, p. 35.

câmpurile petrolifere se întinde pe 15 pagini și cuprinde o parte introductivă, care continuă cu descrierea succintă a desfășurării misiunii la fiecare dintre cele 15 exploatări (printre ele se menționează Târgoviște, Ploiești, Câmpina, Monteoru etc.) și este urmată de o expunere destul de onestă în chestiunea compensațiilor, însoțită de un val de elogi pentru colaboratorii (britanici, români și francezi) care s-au „distins” în acțiunea de distrugere. Referindu-se la câmpurile petrolifere, Griffiths consemna că ar fi vrut să verifice întâi stocurile de petrol de la rafinării și să inventarieze instalațiile ce urmau a fi distruse, însă, după ce a descoperit că existau peste 2.000 de puțuri răspândite pe o suprafață ce depășea 1.000 de kilometri pătrați, o asemenea misiune îi apărea imposibilă în timpul scurt pe care îl mai avea încă la dispoziție. Drept urmare, el a decis că nu poate să mai amâne îndeplinirea misiunii, astfel că imediat a procedat la distrugerea exploatărilor avute în vedere, fără să mai colecteze informații detaliate necesare mai târziu pentru stabilirea unei compensații.

În pofida eforturilor depuse, recunoaște Griffiths, documentele acestea nu s-au păstrat. De altfel, nici colegul său francez (locotenentul Maurice Phillipon) nu reușise mai mult. Pierduse, la rândul-i, toate dovezile. În ciuda tuturor omisiunilor, inginerul britanic nu dădea semne de îngrijorare. Consemna într-un alt raport că se vor găsi modalități de verificare a cererilor de compensație în viitor, deși admitea că în cazul companiilor străine existau dificultăți. Legile românești prevedeau – ce-i drept – că inventarele și jurnalele trebuiau autentificate (ștampilate) anual la tribunalul fiecărui județ, astfel încât caietele acestea puteau fi utilizate ca surse credibile. Norton-Griffiths a întâmpinat totuși în acțiunea lui și opoziția unei comisii guvernamentale convocată în pripă (constituită din delegați români și francezi), care obiecta deschis în fața distrugerii complete (stocuri și instalații laolaltă) a exploatărilor, sperând la o reocupare ulterioară a resurselor din câmpurile petrolifere temporar deținute de inamic. Opoziția comisiei n-a servit la nimic. Inginerul britanic a argumentat în termeni tehnici că nu puteau fi relocate toate utilajele și că inamicul ar fi fost capabil să le înlocuiască pe cele dislocate. Și tot Griffiths a explicat că, în situația retragerii din regiunea Văii Prahovei, germanii ar distruge oricum utilajele românești pentru că extracția petrolului avea o prea mare însemnătate militară ca să revină în mâinile aliaților. Cel ce i-a dat mână liberă cu adevărat lui Norton-Griffiths a fost generalul Dumitru Iliescu (șeful Statului Major al Armatei Române), care s-a pronunțat pentru distrugerea totală¹⁰.

Misiunea a fost îndeplinită cu succes. Regina Maria știa că Griffiths, un „englez încântător”, ajutase numai la distrugerea proviziilor de țiței și cereale. Liniștit și priceput, el apărea însă omul pe care îți place să te bizui, conducătorul înăscut, dispus să muncească și să-i pună și pe cei din jur la muncă. Acestea au fost impresiile reginei¹¹. Satisfăcută pe deplin de munca lui Griffiths, ea ar fi

¹⁰ The National Archives, London, POWE 33/2664. Report on the Destruction of Romanian Oilfields by Lieut.-Col. J. Norton-Griffiths, D.S.O., M.P., Jassy, 22nd January 1917, f. 26 și urm.

¹¹ Maria, Regina României. *Jurnal de război 1916-1917*, vol. I, traducere de Anca Bărbulescu, ediție îngrijită de Lucian Boia, București, Editura Humanitas, 2022, p. 297.

vrut să-i dea spre gestionare reorganizarea căilor ferate (Prezan le oferise direct), dar probabil că se temea de piedicile rușilor. Oferta îl atrăgea pe Griffiths însuși și pare-se că i-a rămas o vreme în atenție¹². La final, nu s-a concretizat nimic. Griffiths părăsea România la începutul lunii februarie 1917. Nu înainte însă ca regele Ferdinand să-i ofere și o decorație, sperând că poate se vor reîntâlni ulterior¹³.

Pagubele materiale produse de echipa lui Norton-Griffiths s-au dovedit consistente. Totalul distrugerilor a fost evaluat la 600.000.000 de lei aur, din care 200.000.000 reprezentau numai valoarea stocurilor de țiței și a produselor incendiate. Au fost astupate peste 1.500 de sonde, iar 1.000 de puțuri de mină au fost incendiate; rezervoare cu o capacitate de 150.000 de metri cubi au fost aruncate în aer. S-au distrus 26 de rafinării și o cantitate de 827.000 de tone de carburanți a fost incendiată. Numai Ploieștiul a plătit cu peste 600.000 de tone. Județele Prahova, Dâmbovița și Buzău au fost transformate într-o mare de flăcări și înecate în fum¹⁴. Spectacolul va fi fost unul sumbru: „Nero nu a fost nimic în comparație cu noi”¹⁵. Caracterizarea aceasta îi aparține prințului George Valentin Bibescu într-o scrisoare către soția sa (Martha Bibescu), care alesese să rămână în capitala ocupată de germani. Un angajat român al Societății Româno-Americane (Virgil Teremia) a lăsat și el unele însemnări despre „spectacolul” la care asistasă forțat de împrejurări. Omul văzuse oceanul de foc cuprinzând întreg districtul situat între Ploiești și Valea Călugărească. În fiecare clipă se făceau auzite exploziile. Fumul gros se înălța la sute de metri¹⁶.

Cu toate acestea, în ciuda elanului arătat de englezi, după numai șase luni de reparații, puțurile de petrol din România ocupată erau repuse în funcțiune și deveneau o resursă importantă pentru noile acțiuni ale armatei germane. Inamicul a reușit să salveze de la distrugerea totală chiar și instalațiile care ardeau când le-a descoperit, deși mai multe sonde au rămas pentru totdeauna înfundate și avariate. O privire comparativă asupra datelor statistice îngăduie unele reflecții pe marginea unui bilanț trist: la 1 iulie 1916, situația sondelor productive în principalele schele de exploatare era următoarea: Buștenari – 526; Câmpina – 126; Moreni – 107; Țintea – 42; Băicoi – 32; Filipeștii de Pădure – 3. În Prahova figurau în total 846 de sonde, în Dâmbovița – 23, iar în Buzău – 93. La sfârșitul războiului (noiembrie 1918), situația sondelor productive reparate de Administrația Militară Germană era următoarea: Buștenari – 194, Câmpina – 94; Moreni – 45, Țintea – 23, Băicoi – 29, Filipeștii de Pădure – 3. În România ocupată,

¹² *Ibidem*, p. 309.

¹³ *Ibidem*, p. 339.

¹⁴ Gheorghe Bîlgă, *Un important centru al petrolului românesc – Buștenari (1857-1948)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2022, p. 404.

¹⁵ George Paul Sandachi, Dan Hadârcă, *Prințul George Valentin Bibescu. Biografia unui călător*, București, Editura Vivaldi, 2005, p. 138-139.

¹⁶ Gheorghe Calcan, *La destruction de l'industrie pétrolière roumaine pendant la Première Guerre Mondiale*, în Alain Beltran (dir.), *Le pétrole et la guerre*, Bruxelles, Peter Lang, 2012, p. 21-36.

totalul sondelor repuse în producție a fost de 437. Practic 45% din sondele existente la începutul intrării României în război și-au reluat activitatea, iar producția a ajuns la 75% din extracția petrolului obținut în iulie 1916¹⁷.

Germanii s-au folosit propagandistic de acest imens succes. Mackensen consemna, la 4 aprilie 1917, în însemnările lui că mobilizarea resursei umane pentru reparațiile de pe Valea Prahovei a fost exemplară. El a vizitat exploatările din regiunea Câmpina. Distrugerile păreau acolo mai mici comparativ cu Buștenarii și Moreniul. Marea uzină electrică și rafinăria au intrat aproape imediat în stare de funcțiune. Germanii au lucrat și cu prizonieri de război, recrutați din rândurile celor care pe timp de pace își găsiseră o slujbă în industria extractivă. La Moreni, echipa lui Griffiths lăsa în urmă distrugerile cele mai mari. Mackensen reținea că totul fusese pustiit, chiar dacă exploatările vizate fuseseră înființate de societăți cu capital american, noul aliat al Antantei în ultimele luni ale războiului¹⁸. Emblematică propagandistic rămâne însă descrierea regiunii petrolifere Valea Prahovei și renașterea miraculoasă a exploatărilor chiar înaintea vizitei împăratului Wilhelm al II-lea. Propaganda germană s-a dezlănțuit în revista „Rumänien im Wort und Bild”, unde descoperim că rafinăriile de la Ploiești fuseseră cu totul de nerecunoscut la sfârșitul anului 1916. În zona exploatărilor prahovene nu rămăsese nicio sondă intactă. Utilajele fuseseră distruse, tancurile cu țitei incendiate. Era tot ce lăsau autoritățile române în urma lor. Prin contribuția germanilor, industria petrolieră românească și-a revenit apoi miraculos. Producția a fost reluată aproape integral. La Câmpina „răsăriseră”, printre altele, un complex de lazarete, departamente administrative, lagăre de prizonieri, cămine pentru soldați și instalații de despăduchere. Scrisa în revistă că pretutindeni răsuna „cântecul voios al muncii”. „Burghiul” vâjâia în adâncimi tumultuos, iar lingura șuiera iute ca săgeata în adâncul sondei, până când motorul o ridica în sus gâfâind, iar păcura cea groasă se vărsa picurând în conductă¹⁹. Desigur, intuim că, pe lângă propagandă, se strecurau și fragmente de adevăr. Comandamentul Câmpurilor Petrolifere Românești (KODÖL – Kommando der rumänischer Ölfelder)²⁰, beneficiind de

¹⁷ Gheorghe Bilgă, *op. cit.*, p. 405.

¹⁸ August von Mackensen, *Briefe und Aufzeichnungen des Generalfeldmarschalls aus Krieg und Frieden*, Leipzig, 1938, p. 329.

¹⁹ „Rumanien im Wort und Bild”, 1. Jahrgang, no. 19-20, Kaisernummer, Bukarest, 20. Oktober 1917, p. 21-25.

²⁰ Comandatura terenurilor petrolifere fusese instituită la 13 ianuarie 1917 și avea sediul la Câmpina. Printre atribuțiile ei, identificăm angajarea personalului tehnic necesar pentru societățile petroliere și achiziționarea motoarelor de exploatare necesare, înlăturarea obstacolelor din calea transportului produselor extrase sau găsite ca pradă de război. Activitatea KODÖL a început în ziua de 6 februarie 1917 prin înființarea a două servicii: serviciul tehnic și cel militar. Acesta din urmă asigura paza obiectivelor strategice și reglementa circulația persoanelor în zona petroliferă. Ordonanța nr. 138 din 19 mai 1917 stabilea introducerea de pașapoarte pentru persoanele cu vârsta trecută de 15 ani care circulau în zona respectivă. Excepție făceau numai supușii Puterilor Centrale și ai aliaților, precum și supușii țărilor neutre, care trebuiau să posede pașaportul țării respective vizat de comandamentul administrației militare al regiunii în care își aveau domiciliul.

munca prizonierilor, reușise să repună în funcțiune prima sondă de petrol chiar în februarie 1917. În primăvara aceluiași an, au fost redeschise rafinăriile „Steaua Română”, „Standard” și „Vega”²¹.

Societățile petroliere germane din România („Vega” și „Steaua Română”) au înființat o societate comună („Erdölbetriebsgemeinschaft), care a beneficiat de exclusivitate în exploatarea terenurilor din proprietatea statului, precum și de autorizația de a prelucra în rafinării proprii toată cantitatea de petrol brut furnizată de KODÖL. Prima sondă petrolieră dată în exploatare a fost sonda nr. 195, aparținând societății „Steaua Română”. Prelucrarea petrolului din stocuri s-a făcut la rafinăria „Standard”, rămasă și ea în bună stare de funcționare. Pentru transportul uleiurilor s-a înființat o secție specială numită „Zentralstelle für Ölleitungen” și s-a lucrat intens la construcția unei linii ferate înguste între Băicoi și Moreni. În septembrie 1917, germanii au început construcția unei conducte petroliere care lega Ploieștiul de Giurgiu-Ramadan, trecând prin București. S-a folosit materialul provenind de la vechea conductă Ploiești – Cernavodă, pe care aliații n-au reușit să o distrugă integral. Lucrarea s-a încheiat în luna aprilie 1918, iar conducta a fost pusă imediat în exploatare²². Mackensen avea dreptate în privința mobilizării resurselor umane. Ca să aibă șanse de reușită în refacerea exploatărilor petrolifere, germanii s-au folosit de toți oamenii disponibili. Ei au trimis în România pe directorii și specialiștii societăților germane. La 14 decembrie 1916, ajungea la Brașov secția de uleiuri minerale din cadrul Statului Major Economic (Wirtschaftsstab), având destinația Câmpina, unde urma a documenta situația de la fața locului și a redacta un plan de lucru care s-a concentrat, în final, pe următoarele puncte principale: invitarea imediată a personalului vechilor societăți germane de a examina cu atenție câmpurile petrolifere, punerea în exploatare a puțurilor nedistruse sau puțin avariate, pregătirea noilor prospecțiuni etc.²³.

Mai presus de toate însă, germanii s-au temut că puterile inamice le vor imputa lor distrugerile din zona petroliferă a României la finalul regimului de ocupație. Ca să prevină un asemenea deznodământ, l-au trimis la București pe fostul atașat comercial (Handelsattaché) al Legației de la București, cunoscut în mediile politice din România și înaintea stării de război; numele său, Georg Spies. La sfârșitul anului 1916, era numit comisar delegat pentru constatarea distrugerilor din industria petrolieră în România (Kommissar für die Feststellung

Ilie I. Georgianu, *România sub ocupațiune dușmană*, Fascicola II, *Exploatarea economică a țării. Organizarea și activitatea Statului Major Economic*, București, Tipografia „Cultura Neamului Românesc”, 1920, p. 117-118.

²¹ Dan-Simion Grecu, *Corespondența poștală a prizonierilor de război și a internaților civili 1914-1921*, vol. I, *România – Vechiul Regat, 1916-1918*, Deva, 2019, p. 194.

²² Ilie I. Georgianu, *op. cit.*, p. 116-123.

²³ Gr. Antipa, *L'occupation Ennemie de la Roumanie et ses conséquences économiques et sociales*, préface de James T. Shotwell, Publications de la Dotations Carnegie pour la paix internationale, Paris, Les Presses Universitaires de France, New Haven, Yale University Press, 1929, p. 126-127.

der Zerstörungen bei der Petroleumindustrie in Rumänien). Trebuia să adune dovezi despre distrugerile inițiate sub coordonarea britanicilor²⁴. Era omul potrivit, la locul potrivit. Spies provenea dintr-o familie de comercianți cu afaceri în Rusia și activase cu rezultate notabile în afacerile cu petrol. Cunoștea bine România. Era țara unde venise prima oară în anul 1904 și ocupase patru ani funcția de director general la rafinăria „Steaua Română”. Societatea a obținut atunci un profit maxim. Cererea de produse s-a dublat, iar câștigurile au urcat vertiginos. Dacă în perioada 1903-1904 se înregistrau comenzi din prelucrarea a aproximativ 185.000 de tone de petrol, la sfârșitul mandatului său (1908/1909) se obținea o creștere de până la 342.000 de tone²⁵. În același an (1904), Georg Spies publica la Berlin și o broșură interesantă despre impozitarea afacerilor cu petrol în Germania. După ce analizează capacitatea de producție, folosind date statistice de la mari producători mondiali, autorul atinge și chestiuni legate de potențialul României. Acesta rămânea la un nivel scăzut raportat la vânzarea petrolului pe marile piețe ale lumii. România oferea atunci numai 3% din producția regiunilor caucaziene. Existau însă și câteva avantaje pe care investițiile germane în viitor le puteau valorifica în cazul României. Spies le-a enumerat în paginile broșurii: extinderea considerabilă a zonelor de exploatare petroliferă; așezarea geografică a țării care facilita accesul la transportul maritim prin portul Constanța; calitatea superioară a petrolului românesc față de cel provenind din regiunea Mării Caspice. România lui Spies rămânea o variantă în miniatură a ceea ce promitea cândva economic să devină. Înainte să poată livra carburanți în cantități mari ca să atenueze efectele monopolului global ruso-american, exploatarea din România aveau nevoie de un deceniu de foraj viguros. Pentru a avea un „cuvânt de spus” în stabilirea prețurilor la nivel global, România trebuia să ajungă la un procent de cel puțin o treime din producția rusă existentă atunci, adică să extragă de 11 ori mai mult petrol decât reușea să exploateze în acei ani de dinaintea războiului²⁶.

Spies s-a bucurat de audiență bună la București. Frecvența cercuri înalte ale politicii românești. Cât timp fusese director la „Steaua Română”, influența lui a crescut foarte mult. Atât de mult, încât în perioada neutralității, pe când activa ca atașat comercial, a primit misiunea de a-l atrage pe Tache Ionescu în rândurile subțiate ale politicianilor germanofili²⁷. Se știe că Spies n-a reușit să-i

²⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), R 131033. Akten betreffend: das Generalgouvernement für Rumänien in Bukarest. Vom 20. November 1916 bis 1921. Notiz Ausw. Amt, Berlin, den 9. Januar 1917.

²⁵ Georg Spies, *Erinnerungen eines Ausland-Deutschen*, St. Petersburg, Olearius Verlag, 2002, p. 277-279.

²⁶ Idem, *Ein Beitrag zur Frage der Petroleum-Verzollung in Deutschland*, Puttkammer und Mühlbrecht, Berlin, 1904, p. 28-35.

²⁷ PAAA, C 2126. Abteilung A. Geheime Akten betreffend rumänische Staatsmänner. (vom Januar 1913 bis August 1916), Bd. 1. Rumänien, no. 11-Geheim/ANIC, fond Microfilme Germania (RFG), rola nr. 64, cadrele 304-313; PAAA (R 9780). Geheime Akten betreffend Rumänische Staatsmänner, vom Januar 1913 bis August 1916.

schimbe lui Tache traiectoria germanofobiei. Acesta l-a considerat unul dintre cei mai isteți oameni de afaceri străini, o minte luminoasă, un german cu profil internaționalizat. Ceea ce Tache se făcea că nu pricepe ținea de felul cum puteau să-i treacă prin minte unui om atât de instruit „inepțiile” privind superioritatea morală a Germaniei în războiul contra Aliatilor²⁸. Revenit la București, la solicitarea administrației militare, Georg Spies a preluat dosarul distrugerii instalațiilor petroliere românești. S-a documentat atent, a ținut prelegeri (*Die rumänische Petroleum-Industrie und ihre Bedeutung in der Weltwirtschaft: Zwei Vorträge gehalten in Bukarest am 9. Und 13. März 1917*) și a redactat un raport care s-a transformat într-o scriere propagandistică (*Die anglo-rumänische Zerstörung der rumänischen Erdölindustrie*, 1918), publicată fără menționarea lui ca autor. Misiunea lui Spies a urmărit investigarea distrugerilor suferite de societățile care nu se găseau în proprietate germană. Această muncă viza direct afacerile firmelor britanice, americane, românești, pe lângă activitatea societății olandeze Royal Dutch Ltd. Mai multe memorii întocmite de Spies în acea perioadă porneau de la premisa că petrolul românesc constituie cheia siguranței militare germane. Reține atenția un document de peste 100 de pagini, intitulat *Denkschrift über die Lösung der Petroleumfrage in Deutschland*, din care aflăm că firmele statelor inamice Germaniei ar fi trebuit desființate toate în teritoriul ocupat, așa cum ar fi procedat și inamicul într-un caz similar cu firmele germane. Ideea centrală apărea limpede: petrolul românesc trebuia să deservească numai piața din Germania și Austro-Ungaria. Statul controla mecanismul de producție și desfacerea carburanților fără implicarea firmelor private²⁹.

Planurile lui Spies, care însemnau de fapt naționalizarea sub control german a extracției petrolului românesc, întâmpinau opoziția investitorilor privați. Mai multe societăți petroliere și întreprinderi cu capital bancar din Germania imperială (Deutsche Bank, Diskonto Gesellschaft) au încercat în timpul ocupației militare să obțină drept de monopol pentru extracția și rafinarea țițeiului. Printre acestea se găsea și firma Deutsche Erdöl AG, o filială a lui Standard Oil în Germania. Printr-un acord semnat în 13 martie 1917 cu administrația militară din România, firmele private au reușit să-și impună punctul de vedere în disputa cu planul schițat de Spies. Vizibil iritat, el s-a adresat Comandamentului Suprem al Armatei Germane (Oberkommando des Heeres: OHL) și Marelui Cartier General de la Spa. A obținut o întrevedere la generalul Erich Ludendorff pe care a reușit să-l convingă, invocând principiile programului Hindenburg (resursele naturale trebuiau să rămână numai la dispoziția forțelor combatante), că trebuie să-i susțină viguros poziția în chestiunea petrolului românesc. Urmarea a fost că Militärverwaltung in Rumänien a emis o ordonanță ce prevedea că reglementările pentru extracția de petrol românesc se subordonau intereselor Reich-ului și erau ținute departe de orice revendicări venite din mediul privat. În mai 1917, Ludendorff a

²⁸ Tache Ionescu, *Amintiri. Discursuri pentru România Mare*, ediție de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Editura Fundației Pro, 2005, p. 129-138.

²⁹ Georg Spies, *Erinnerungen...*, p. 331.

comunicat oficial la Auswärtige Amt că susține punctul de vedere al lui Spies în reglementarea exploatarei petrolului românesc, așteptând o poziție limpede a ministerului în această chestiune. Georg Spies se temea însă că diverși susținători ai unor interese financiar-bancare private își găsiseră loc în departamentele economice ale ministerelor germane și acționau pentru a influența decizia ministerială³⁰. De aceea, Ludendorff a adnotat pe marginea memoriului: „[...] conform dorinței domnului redactor nu veți oferi vreo informație Ministerului de Război și nici unei alte secțiuni subordonate acestuia [...]”. Ținând seama de autoritatea de care se bucura Erich von Ludendorff în politica Germaniei, sprijinul pentru planul Spies în disputa cu interesele private constituia un avantaj colosal. Știm că atitudinea deschisă a lui Ludendorff s-ar fi putut datora și subterfugiilor din sfera relațiilor personale. Fiul lui Georg Spies (Robert C. Spies) fusese angajat (fiindcă avea cunoștințe temeinice de limbă rusă) la secțiunea de încifrări din cadrul OHL. Familiile se cunoșteau bine (Mathilde Spies, a doua soție a lui Georg Spies, apărea pe lista cunoștințelor lui Ludendorff) și este foarte probabil că se susțineau reciproc³¹.

Georg Spies a dezaprobat cuantumul cererilor de despăgubire (în opinia sa prea mari) pentru daunele suferite de instalațiile petroliere ale firmelor cu capital german („Steaua Română”) în România. I-a replicat cu hotărâre însă un anume Dr. Albrecht, funcționar german din secțiunea mineralieră a Comandamentului Economic al Administrației Militare. Acesta susținea că despăgubirea reflecta dimensiunea pagubelor suferite. Albrecht beneficia categoric și de sprijinul unei părți din OHL. Șeful de Stat Major (colonelul Hentsch) al armatelor de ocupație din România consemna iritat de situație:

Acuzațiile directorului general Spies sunt cu atât mai regretabile cu cât conform mandatului încredințat de către Auswärtige Amt lui nu-i poate fi acordat dreptul de a critica deciziile administrației militare și cu atât mai mult cu cât el nu dispune efectiv de documente necesare pentru o asemenea evaluare³².

Georg Spies s-a declarat total împotriva acordului privind petrolul (Erdölabbkommen) încheiat ca anexă la tratatul de pace din 7 mai 1918. Acesta prevedea că exploatarea câmpurilor petrolifere românești trebuie încredințată unei societăți intermediare al cărei acționariat provenea pe jumătate de la bănci. Georg Spies ar fi vrut ca societatea administrator să fie controlată numai de statul german în asociere cu Austro-Ungaria. Toate discuțiile s-au frânt însă odată cu deznodământul războiului. Înfrângerea finală a Germaniei a lăsat fără obiect conținutul polemicilor. Georg Spies și-a încheiat în 1919 colaborarea la Ministerul german de Externe, s-a reîntors în Germania și a înființat o societate proprie la Berlin (Georg Spies GmbH)³³.

³⁰ De exemplu, Dr. Herz, fostul lui coleg de la Europäischen Petroleum Union, activa atunci la Ministerul Afacerilor Interne.

³¹ Georg Spies, *Erinnerungen...*, p. 332-333.

³² *Ibidem*, p. 333.

³³ *Ibidem*, p. 334.

Epilog

După război, chestiunea petrolului revine brusc în atenția autorităților române. Afacerile se împleteau cu sfera politicii. Apăruseră broșuri care criticau deschis chestiunea concesiunilor străine. Una dintre ele i-a aparținut lui Tancred Constantinescu, fost ministru liberal al Industriei și Comerțului. El conchide că poporul român îi lipseau conducătorii demni de calitățile pe care le arătase în anii războiului: energie, îndurare, îndrăzneală. Calea economică trebuia să fie munca românească, iar capitalul românesc investit în bogățiile noastre³⁴. Consecințele războiului nu erau nici ele ușor de abordat. Cheia problemei rămăneau compensațiile vehiculate de britanici în momentul distrugerii exploatărilor din teritoriul ocupat. În 1922 a fost creată o comisie mixtă anglo-română care a evaluat pagubele produse de incendierea rafinăriilor. România urma să primească despăgubiri de 10 milioane de lire sterline pentru pagubele economice suferite, dar concomitent trebuia să și plătească suma de 40 de milioane de lire pentru livrările de armament din timpul războiului. Disputa cu firmele private s-a mutat curând în sălile de judecată. O mare parte din aceste procese s-a stins însă în jurul anului 1927. Marea Britanie n-a plătit vreo liră despăgubiri³⁵. S-au îngropat definitiv astfel urmările unei acțiuni militare controversate.

Misiunea lui Norton-Griffiths afectase puțin interesele economice germane în România. Trebuie văzută ca un eșec strategic sau o urgență militară augmentată de false justificări economice. Logistic vorbind, pierderea Constanței în octombrie 1916, cu deschiderea ei la Marea Neagră, putea fi o lovitură mai grea pentru Aliați. Stavka (Marele Cartier General al Armatei Imperiale Ruse) a ezitat inițial să dea curs acțiunii de distrugere a rezervelor de combustibil depozitate la Constanța, astfel încât germanii și aliații lor să nu ajungă în situația de a captura importante stocuri de produse petroliere. Greșelile trebuiau îndreptate de Flota Mării Negre. Acțiunea ei a fost întârziată însă de vremea rea, apoi îngreunată de indecizia șefului Brigăzii ruse de crucișătoare, contraamiralul K. A. Porembski, desemnat la conducerea primului raid³⁶.

Din memoriul Administrației Germane de Etapă în Dobrogea (intocmit la mijlocul lui aprilie 1917) rezultă că cele cinci depozite ridicate în împrejurimile orașului Constanța (inclusiv cel construit de însuși statul român în oraș) au ajuns în mâinile germanilor intacte, împreună cu valorosul conținut, constând în carburanți și uleiuri minerale³⁷. Redactat de Kurt Friedrich Wilhelm von Ungern (general german, șeful Administrației de Etapă în Dobrogea), memoriul conține date exagerate (chiar eronate), având în vedere că numai prima acțiune a flotei rusești nu lovise cu succes depozitele. La 1 noiembrie 1916, crucișătorul rusesc

³⁴ Tancred Constantinescu, *Petrolul*, București, Imprimeriile Independența, 1921, p. 18.

³⁵ Dorin Stănescu, *op. cit.*

³⁶ Denis Kozlov, *Flota rusă în campania românească, 1916-1917*, traducere de Petre Munteanu, București, Editura Mica Valahie, 2017, p. 70, 81-102.

³⁷ *Denkschrift der deutschen Etappen Verwaltung in der Dobrudscha. Abgeschlossen Mitte April 1917*, Constanța, 1917, p. 88-89.

Pamiat Merkuria (aflat în serviciul marinei ruse și, în 1941, sub numele de Komintern) s-a apropiat de portul Constanța, evitând barajul de mine, dar, la semnalarea prezenței unui submarin german în zonă, comandantul Porembski a ordonat retragerea³⁸. După trei zile, Pamiat s-a reîntors. Cu succes, de această dată. În mai puțin de jumătate de oră, a tras asupra rezervoarelor de petrol românesc 231 de proiectile de șase toli. Norul de fum se putea vedea de la 70 de mile distanță. Cu toate acestea, aprecierea impactului distrugerilor provocate de ruși nu s-a regăsit întru totul realist înscrisă în memoriul lui Ungern. Potrivit informațiilor germane, numai 15 din cele 37 de cisterne s-ar fi aprins, restul fiind salvate prin închiderea vanelor de umplere, lăsate deschise de administratorii români când s-au retras în grabă din calea inamicului. Feldmareșalul Mackensen l-a criticat însă personal pe viceamiralul W. Suchon, comandantul flotei germano-turce din Marea Neagră, pentru apărarea defectuoasă a Constanței. L-ar fi întrebat, via Berlin, unde se aflau submarinele germane atunci când crucișătorul rusesc a deschis focul asupra portului³⁹.

Dincolo de interpretarea oscilantă privind eficiența acestei cooperări „distructive” într-un episod izolat de război, persistă întrebarea dacă într-un conflict ca Marele Război se justifica utilizarea vechii tactici a pământului pârjolit, ținând seama de circuitul global al resurselor aflate la dispoziția societății industriale? Un posibil răspuns l-am găsit în cercetările lui David Hamlin. El consideră că intensificarea crizei alimentare din Germania, coroborată cu accentul strategic pus pe utilizarea submarinelor ca mijloc eficient de a câștiga războiul au creat contextul pentru planificarea timpurie a ocupației României. Această planificare confirmă ipoteza că extracția de materii prime avea să ocupe un loc central în exercițiul ocupației militare din România. După două zile de la declarația de război a României și la numai o zi de la instalarea celui de-al Treilea Comandament Suprem al Armatei Germane (OHL), alcătuit din tandemul Hindenburg – Ludendorff, fusese convocat la Berlin un Consiliu de Coroană. Subiectul discuției ar fi trebuit să fie criza declanșată de declarația de război și intervenția militară a României împotriva Austro-Ungariei. Dar schimbul de opinii privind stoparea ofensivei proaspătului inamic a generat o altă dezbatere asupra proiectării războiului submarin nelimitat. Eliminarea restricțiilor privind modul și locul în care submarinele germane puteau scufunda navele comerciale ale neutrilor era considerată de către unii decidenți germani ca fiind cel mai bun mijloc de a întoarce împotriva britanicilor același tip de blocadă economică pe care Royal Navy a impus-o Germaniei la începutul războiului. Având în vedere poziția insulară expusă a Marii Britanii, acțiunea aceasta se putea dovedi decisivă pentru câștigarea războiului. Unii factori politici germani au replicat la acest proiect, subliniind pericolul politic prin care un atac neprovocat asupra persoanelor

³⁸ Nicolae Koslinski, Raymond Stănescu, *Marina română în al doilea război mondial (1939-1945)*, vol. I, 1939-1942, București, Editura Făt-Frumos, 1996, p. 113-114.

³⁹ Denis Kozlov, *op. cit.*, p. 96-100.

civile și bunurilor de consum ale Aliatilor ar putea afecta șansele Germaniei în război. La final, marina germană a aprobat însă cu entuziasm ideea războiului submarin fără restricții, chiar dacă Bethmann Hollweg și Karl Helfferich s-au opus. Mai trebuie amintit că și noii comandanți ai armatei germane au ezitat la rândul lor. Ei au arătat că, deși armata germană aștepta mai mult sprijin de la marină, Germania ar fi trebuit să întârzie declanșarea războiului submarin nerestricționat până când situația din România urma să fie stabilizată. Așa cum menționează Ludendorff în memorii, submarinele, avioanele, camioanele sau mașinile depindeau de petrolul livrat germanilor până atunci din Galiția. Un război nerestricționat al submarinelor necesita procurarea de noi resurse de carburanți. De aceea, ocuparea militară a României reprezenta un prim pas crucial pentru regândirea strategiei militare germane⁴⁰. Există mult adevăr desigur în toate aceste analize istorice. Dar distrugerea, fie și preventivă, a stocurilor de petrol, împreună cu risipa cerealelor găsite în silozuri au lăsat în urmă oameni năpăstuiți din România ocupată. Unii mai bogați s-au văzut peste noapte cu averile distruse, dar alții, mai săraci, s-au trezit înfometați. Să nu ne închipuim totuși că oamenii aceștia înțelegeau prea multe lucruri din logistica și strategia războiului.

**‘Destructive’ Cooperation under Wartime Conditions:
The British Military Mission’s Involvement
in Sabotaging Romanian Oil Fields (1916)
(Abstract)**

Keywords: oilfields, World War I, destruction, military mission, Great Britain, Romania, cooperation.

Romania and Britain intensified their military cooperation during the Great War. This tendency was encouraged by the political climate in Europe (including the pro-Entente leanings of the politicians in Bucharest) and by the British ascendancy of Queen Marie. Although British troops did not take part in the fighting on the Romanian front, a British military mission, albeit smaller than the French one, was sent to Romania and played an important role starting from the early months of the war. At the beginning of Romania’s involvement in World War I, the mission operated in Bucharest. However, once the Germans occupied the capital, it was withdrawn to Iași, in northern Moldavia (a city that became a temporary war capital almost overnight). The mission was initially headed by Colonel Christopher Birdwood Thompson, who served as the British military attaché in Bucharest from 1915 onwards. The next mission chief was Colin Robert Ballard (a Brigadier General in the British Army), who was assisted by Captains William Walford and M. H. Donohoe. Another prominent member of the British mission was Sir John Norton-Griffiths (1871-1930), a lieutenant-colonel and engineer, who was involved

⁴⁰ David Hamlin, *Germany’s Empire in the East. Germans and Romania in an Era of Globalization and Total War*, Cambridge University Press, 2017, p. 179-190.

in important projects in Africa and South America, particularly in the field of railway construction. He was a member of the British Parliament from 1910 to 1924, representing the Conservative Party. He built numerous fortifications for the Western allies on the Western Front. In late 1916, he arrived in Romania with the mission of sabotaging the Prahova Valley oil fields and of interrupting grain supplies, so that the occupying German troops would not be able to use these resources for the ongoing battles. Despite his mission's initial success, after six months the oil wells were again operational. They became a very important resource for the future German military actions on the battlefields of World War I.

În slujba Puterilor Centrale. Ziarul „Seara” și neutralitatea României (1914-1916)

Mircea-Cristian GHENGHEA*

Acest text vine în continuarea unor cercetări de dată ceva mai recentă ale subsemnatului, derulate în orizontul unei teme de largă deschidere, dedicată rediscutării și reinterpretării, într-o manieră mai echilibrată și mai liniștită, a situației așa-zisei tabere germanofile de la noi din timpul Marelui Război. După cum am avut ocazia să menționez și altă dată, la popularizarea acestui termen de „germanofili” a contribuit, într-o oarecare măsură, în ultimii ani, și lucrarea foarte utilă a istoricului bucureștean Lucian Boia, intitulată chiar *Germanofilia*, care poate fi avută în vedere oricând ca punct de pornire în încercarea de reluare și de înțelegere corespunzătoare a atitudinilor celor care, din convingeri personale ori din alte motive, au preferat să susțină, în societatea românească, interesele Puterilor Centrale.

În cadrul acestor cercetări, segmentul care s-a profilat de la bun început drept cel mai dinamic și mai spectaculos, prin densitatea textelor și a argumentelor vehiculate, a fost cel al presei epocii, presă care s-a implicat, aproape în totalitatea sa, în conflictul propagandistic și de imagine care a precedat intrarea României în războiul mondial. Relativ puțin investigat și cunoscut până în urmă cu aproximativ două decenii, perimetrul presei favorabile Puterilor Centrale a început, treptat, să își releve cu mai mare acuitate liniile de forță și, totodată, personalitățile care s-au regăsit angajate în cadrul acestei lupte adesea inegale cu publicațiile de orientare și simpatii antantofile. Această activitate de „recuperare”, de firească reintegrare și valorificare, în circuitul istoriografic, a zeci de reviste și ziare, intrate, din varii motive, într-un con de umbră, se dovedește a fi și astăzi o reală necesitate, în condițiile în care, în destule lucrări de istorie a presei românești, lucrurile sunt tratate, în cel mai bun caz, într-o manieră expeditivă și, prea adesea, inexactă¹.

* Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; mcghenghea2010@yahoo.com.

¹ Un exemplu în această privință poate fi reprezentat de lucrarea lui Vasile Pasailă, *Presa în istoria modernă a românilor*, București, Editura Fundației PRO, 2004, p. 139, unde despre presa favorabilă Puterilor Centrale în timpul neutralității nu se menționează, practic, nimic, iar

Poate cel mai important dintre periodicele care pot fi nominalizate drept „germanofile” este cotidianul bucureștean „Seara”, apărut în anul 1910, sub oblăduirea lui Grigore Gheorghe Cantacuzino (zis Prințul sau „Prensul”², fiul lui Gheorghe Grigore Cantacuzino, zis Nababul), fost primar al capitalei (martie-decembrie 1913) și ministru al Industriei și Comerțului (1918)³. Cam tot atunci, după cum relatează Ion Rusu Abrudeanu, un contemporan al evenimentelor, același Grigore Gheorghe Cantacuzino a înființat, la București,

[...] institutul de editură *Minerva* pentru tipărirea de cărți didactice și de literatură, precum și pentru scoaterea unui ziar popular, intitulat tot *Minerva* – o inițiativă românească lăudabilă și care în primii ani ai existenței sale adusesse chiar servicii reale culturii românești, în afară de ziar, care, fiind confecționat fără pricepere și vlagă și având și o nuanță politică conservatoare cam antipatică, n-a avut nici un ecou în opinia publică⁴.

Cel mai important acționar al acestui stabiliment era Gheorghe Grigore Cantacuzino – Nababul, iar la moartea acestuia, toate acțiunile deținute au trecut în proprietatea fiului său, „Prensul”, „care devenea astfel stăpânul de fapt al institutului de editură, ca și al ziarului *Minerva*”⁵.

În primăvara anului 1913, Grigore Gheorghe Cantacuzino și-a vândut, în mod oficial, afacerea, astfel că în fruntea ziarului „Seara” a ajuns Alexandru Bogdan-Pitești, personaj știut inițial în cercurile protipendadei pentru vederile sale anarhiste pe filieră franceză, pentru clamarea insistență a devoțiunii către confesiunea romano-catolică, la care se convertise în timpul aflării sale la Geneva și,

despre situația presei din teritoriul ocupat se arată: „În același timp, în București, sub ocupație au apărut câteva ziare, în germană, română sau bilingv, cu colaborarea unor publiciști români germanofili, între care I. Slavici și C. Stere: «Lumina», «Gazeta Bucureștilor», «Seara», «Timpul», «Putna Zeitung», «Der Bund», prin care se făcea propagandă în favoarea Triplei Alianțe. Presa sub controlul ocupantului a fost lipsită de audiență, iar colaboratorii publicațiilor s-au ales cu oprobiul opiniei publice”.

² Ion Rusu Abrudeanu, *România și războiul mondial. Contribuțiuni la studiul istoriei războiului nostru*, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1921, p. 53.

³ Unii dintre contemporani i-au creionat un portret prea puțin măgulitor în contextul teribil al Primului Război Mondial – vezi, de exemplu, Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar 1917-1918. Cu acuarele și desene de Niculina Delavrancea-Dona*, București, Editura Humanitas, 2018, p. 244-245: „6 martie 1918, Iași, str. Toma Cozma 2. Azi s-a format guvernul Marghiloman, cu oameni integri, respectabili, considerabili, stimabili. Singura notă discordantă ar fi făcut-o Griguță Cantacuzino, zis «Prensul», vândut nemților, nu germanofil de convingeri; și-a vândut o scârbă de gazetă, *Minerva*, care-l costase maximum 80.000 lei, cu 3 milioane, și s-a și făcut germanofil!! Ar fi fost prea mare scârbă în opinia publică numirea lui ca ministru de Domenii, cum se zvonise. Azi toată lumea vorbea cu dezgust de această numire și noroc că *flair*-ul lui Marghiloman sau al regelui a eludat această ofensă nouă adusă neamului și țării”. Cu toate acestea, în urma unei remanieri guvernamentale din 4 iunie 1918, Grigore Gheorghe Cantacuzino a fost desemnat ca ministru al Industriei și Comerțului. Vezi Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică. 1866-1938*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 322.

⁴ Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 108.

⁵ *Ibidem*, p. 109.

mai ales, pentru reputația de escroc pe care și-o construise și o afișa cu o vădită plăcere⁶. Cantacuzino își păstra însă influența asupra treburilor ziarului, fapt semnalat și de către Ion Rusu Abrudeanu⁷.

Inițial, în perioada anterioară Marelui Război, publicația „Seara” devenise cunoscută și apreciată pentru angajarea sa amplă în planul vieții artistice și culturale a capitalei și a țării, inclusiv datorită închegării unei echipe redacționale experimentate și rutinate, dar și ca urmare a asigurării concursului unor intelectuali, publiciști și caricaturiști importanți ai perioadei, care aveau atât talent, cât și condei. De altfel, în lucrările de istorie a literaturii române, numele periodicului bucureștean este uneori asociat mișcării simboliste din România, promovând arta modernă. Ulterior, în perioada neutralității, au fost cooptați noi redactori și colaboratori, care, în mod evident, au intrat în serviciul cauzei pentru care milita ziarul. Astfel, printre componenții echipei redacționale și colaboratorii mai importanți ai periodicului bucureștean s-au numărat, în cei șase ani de existență: Tudor Arghezi, Dimitrie Karnabatt, Emil Isac, Zamfir Arbure, Domenico Caselli, Ion D. Filitti, Alexis Nour, Constantin Stere, Felix Aderca, Ilie Bărbulescu, Petre Locusteanu, Ion C. Bacalbașa, Matei Iancu, Nicolae Petrescu-Găină, Ion Vinea ș.a.

În ceea ce privește linia politică, „Seara” a susținut, în cadrul realităților conservatoare, gruparea lui Alexandru Marghiloman. Tocmai de aceea, oricât ar părea de ciudat, principalele bătălii ale ziarului „Seara” s-au purtat nu cu tradiționalii adversari politici, liberalii, ci cu o altă facțiune conservatoare, condusă de Take Ionescu, cel care fondase, în 1908, Partidul Conservator-Democrat. Cu atât mai mult s-au acutizat adversitățile dintre cele două grupări conservatoare cu cât, în perioada neutralității României, Take Ionescu, alături de alți lideri conservatori, precum Nicolae Filipescu, s-a manifestat ca partizan al intrării în război de partea Antantei. În ceea ce privește linia politică generală din Regatul României, mai ales din anul 1913, când conducerea ziarului era asigurată de tandemul Alexandru Bogdan-Pitești – Tudor Arghezi, redacția de la „Seara” și-a manifestat deschis simpatia față de evreii români, în evident contrast cu atitudinea și tonalitatea care dominau într-o anumită parte a presei noastre⁸. Totodată, a existat o toleranță și chiar o deschidere față de ideile socialiste și anarhiste, aici având un oarecare cuvânt de spus atât trecutul ca anarhist al lui Alexandru Bogdan-Pitești (expulzat din Franța, în 1894, din

⁶ Theodor Enescu, *Scrieri despre artă*, vol. II, *Artă și context cultural în România primelor trei decenii ale secolului XX*, ediție îngrijită de Ioana Vlasiu, București, Editura Meridiane, 2003, p. 33.

⁷ Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 109.

⁸ Au fost acceptate diverse texte trimise de scriitori evrei, au fost denunțate unele măsuri discriminatorii la adresa evreilor luate de autoritățile militare române. În „Seara”, a debutat, printre alții, scriitorul avangardist Jacques G. Costin (pe numele său real Jacob Goldschlager). Vezi Geo Șerban, *Un profil: Jacques Frondistul*, în „Observator cultural”, nr. 144 (50), 26 noiembrie 2002, articol accesibil și online la adresa <https://www.observatorcultural.ro/articol/un-profil-jacques-frondistul/> (accesat în iunie 2022).

acest motiv)⁹, cât și statutul aparte pe care acesta îl deținea în societatea vremii și atmosfera pe care o întreținea în cadrul pestrițului său cerc de relații și cunoștințe.

În planul general al realităților naționale românești, este important de precizat că, până în toamna anului 1914, „Seara” nu a făcut notă disonantă față de restul presei de la noi, prezentând dificultățile cu care se confruntau românii trăitori în monarhia dualistă și dezaproband intensificarea acțiunilor concertate de maghiarizare. În contextul disputei dintre noua generație a românilor transilvăneni, reprezentată, printre alții, de Octavian Goga, Ioan Lupaș, Ilarie Chendi, Octavian Tăslăuanu, Silviu Dragomir ș.a., și conducerea Partidului Național Român, tradusă inclusiv în teribila confruntare publicistică dintre ziarele „Tribuna” și „Românul” din Arad, și care amenința să scindeze mișcarea națională românească de dincolo de munți, cei din redacția cotidianului „Seara” au prezentat cu satisfacție reușita misiunii lui Constantin Stere, care, la începutul anului 1912, a dezamorsat conflictul politic și a contribuit la refacerea relațiilor dintre „tinerii oțeliți” și „bătrânii ramoliți”¹⁰. Ulterior, a continuat să înfățișeze publicului cititor situația dificilă din Transilvania, polemizând cu diverse personaje politice din Imperiul Austro-Ungar¹¹.

Atitudinea față de românii din Transilvania a cunoscut o evidentă nuanțare după adoptarea liniei germanofile, uneori intervenind accente polemice și de dojenire, mai mult sau mai puțin prietenească, a refugiaților de dincolo de munți, dar și din Bucovina, un bun exemplu în această privință fiind câteva din articolele profesorului universitar ieșean Ilie Bărbulescu¹², publicate în 1915 și 1916.

Aidoma întregii prese europene și, implicit, românești, „Seara” a înregistrat și a prezentat publicului cititor, în iunie 1914, șocul produs de asasinarea, la Sarajevo, a moștenitorului tronului Austro-Ungariei, arhiducele Franz Ferdinand. Într-un articol apărut înainte ca orientarea progermană să devină evidentă pentru toată lumea, redacția periodicului, care avea curând să se regăsească și cu acte doveditoare în slujba Puterilor Centrale, preciza, parcă profetic, într-un articol ce se constituia într-un adevărat îndemn la unitate națională și politică în acele momente tensionate:

⁹ Theodor Enescu, *op. cit.*, p. 32.

¹⁰ Mircea-Cristian Ghenghea, „*Mulți măgari avem noi în Ardeal*”... *Despre originile unui conflict politic românesc de la începutul veacului al XX-lea*, în „Ioan Neculce – Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei”, serie nouă, XXII, 2016, p. 11-18.

¹¹ A se vedea, de exemplu, o replică adresată prim-ministrului László Lukács, la sfârșitul anului 1912, ca urmare a disputei acestuia cu Partidul Național Român, replică semnalată și în presa românească din Ardeal: *Ziarul „Seara” din București*, în „Românul”, Arad, II, nr. 258, 23 noiembrie/6 decembrie 1912, p. 3.

¹² Ilie Bărbulescu, *O greșeală politică a României*, în „Seara”, anul VI, nr. 2049, 5 octombrie 1915, p. 1; idem, *Suprimarea ziarului „Românul” din Arad*, în „Seara”, anul VI, nr. 2222, 1 aprilie 1916, p. 1; idem, *Maghiarii, agitatorii noștri și interesele României*, în „Seara”, anul VI, nr. 2245, 28 aprilie 1916, p. 1; idem, *Împotriva agitațiilor antimaghiare*, în „Seara”, anul VI, nr. 2256, 9 mai 1916, p. 1.

Asasinarea arhiducelui moștenitor al Austro-Ungariei ne-a pus într-o situație foarte gravă.

Urmările acestui asasinat pot fi fatale monarhiei vecine, în orice caz trebuie să ne așteptăm la mari turburări în acel stat. Acele turburări sunt în strânsă legătură cu țara noastră, căci nu vom putea rămâne nepăsători la cele ce se vor petrece peste Carpați.

Lovitura ce s-a dat familiei de Habsburg poate grăbi descompunerea Austro-Ungariei.

[...] Se poate ca acesta să fie momentul dispariției celei de a doua Turcie a Europei.

Asemenea schimbări mari în situația externă ne vor impune să fim gata și noi să intervenim la timp cu toată energia necesară.

[...] Dacă în asemenea împrejurări vom avea nevoie de un guvern național, să fie îngenunchiate ambițiile personale și interesele de partid și la cârma țării să fie toți oamenii ei de valoare.

[...] Rebuturile politice nu-și mai pot găsi întrebuintarea în asemenea împrejurări excepțional de grave.

Cât timp țara va fi încă guvernată de liberali, șeful guvernului să conducă direct iar nu prin interpuși, acțiunea diplomatică a României.

[...] Șefii de partid și mai ales șeful guvernului să-și încordeze energiile mintale și să fie cu toții pregătiți ca evenimentele inevitabile să nu ne găsească nepregătiți și să nu treacă peste noi ca un foc mistuitor, ci să fie pentru noi lumina care să întrupeze idealul național al Românilor!¹³.

După izbucnirea războiului mondial, atât Tripla Înțelegere, cât și Tripla Alianță au trimis propagandiști și oameni de influență în România, încercând atragerea acesteia de o parte sau de alta și combaterea cât mai eficientă a taberei adverse. O imagine foarte plastică pentru acest aspect (din perspectivă antantistă) poate fi găsită la deja invocatul Rusu Abrudeanu:

La venirea haitelor și spionilor nemți și austriaci în țară după izbucnirea cataclismului european, aceștia s-au pus imediat pe studiul situației locale și al cântăririi forței de rezistență a diferitelor caractere din protipendadă – și repede și-au fixat un plan de atac definitiv¹⁴.

În acest context, Institutul Minerva a intrat în atenția propagandei germane, fiind discutată achiziția sa, precum și a ziarelor „Seara” și „Minerva”. Finalmente, tranzacția s-a produs, Grigore Gheorghe Cantacuzino consimțind să treacă de partea germanilor în schimbul unor consistente sume de bani. Respectiva achiziție a fost efectuată prin intermediul unei societăți comerciale nou înființate, numită „Tiparul”, în conducerea căreia se aflau Alexandru Bogdan-Pitești, Joseph Brociner, Ludwig Roselius și Joseph Henennvogel¹⁵. Situația devenise cunoscută destul de repede în cercurile bucureștene, iar suma care era vehiculată

¹³ A. L., *Situație foarte gravă. Asasinarea Moștenitorului Austro-Ungariei*, în „Seara”, anul IV, 17 iunie 1914, p. 1.

¹⁴ Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 109.

¹⁵ Alin Spănu, *Spioni, spioane și dandanale în România neutră (1914-1916)*, București, Editura Militară, 2016, p. 44. Vezi și Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 109-110.

se învârtea în jurul a 3.500.000 de lei¹⁶. Conform unor mărturii din epocă, eforturile agenților de influență ai Puterilor Centrale au făcut ca, la un moment dat, inclusiv datorită acțiunilor societății „Tiparul”, să fie controlate sau dirijate, în capitala României, prin diverse mijloace, nu mai puțin de 13 publicații periodice¹⁷. Chestiunea devenise de-a dreptul îngrijorătoare pentru factorii de decizie politică, precum și pentru adepții și simpatizanții Antantei, suscitând discuții până și în parlamentul țării. Astfel, la sfârșitul anului 1915, deputatul Barbu Ștefănescu-Delavrancea l-a interpellat pe prim-ministrul Ion I. C. Brătianu cu privire la situația presei românești; conform deputatului, corupția existentă ușura ademenirea și încadrarea în curentul favorabil Puterilor Centrale a diverși publiciști și a unor redacții de ziare¹⁸. În acest context, Delavrancea se referea în cuvinte dure la ziarul „Seara”, catalogat drept „rușinea presei”¹⁹ de la noi, precum și la directorul acestuia, care „e un ne-om [*sic* – n.n.] care se laudă cu cele 44 de arestări suferite în diverse țări, dintre care o bună parte sunt pentru excrocherii”²⁰. Ulterior, în 1916, aproape toate detaliile vastei operațiuni de corupere a presei românești, precum și a unor personalități politice din țara noastră au ajuns la cunoștința factorilor decidenți și a Direcției Poliției și Siguranței Generale în urma afacerii Günther²¹.

În opinia noastră, „Seara” a fost cel mai util și mai important instrument de propagandă și de promovare a intereselor Puterilor Centrale în presa românească de atunci, unele cercetări recente venind să confirme această aserțiune²².

¹⁶ Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 87; *Românii în „Marele Război”. Anul 1915. Documente, impresii, mărturii*, coordonator General-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu, București, Editura Militară, 2015, p. 178.

¹⁷ Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 116. Sunt enumerate aici următoarele titluri de periodice bucureștene: „Universul”, „Minerva”, „Seara”, „Ziua”, „Moldova”, „Lupta”, „Înainte”, „Steagul”, „La Politique”, „L’Eclair”, „Libertatea”, „Dreptatea”, „Bukarester Tageblatt”.

¹⁸ *Românii în „Marele Război”. Anul 1915. Documente, impresii, mărturii*, p. 176-180.

¹⁹ *Ibidem*, p. 178.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ A fost vorba de o operațiune organizată de serviciile românești de spionaj, care, în data de 16 august 1916, în contextul în care ambasadorul german Hilmar von dem Bussche se pregătea să părăsească România, au izbutit să sustragă din mașina acestuia o servietă în care se găseau mai multe documente secrete. Printre acestea era și o listă cu numele agenților secreți germani de la noi, ale unor persoane stipendiate de germani, precum și sumele care fuseseră cheltuite pentru acestea. Ulterior, în seiful lui Alfred Günther, fost director general, până în august 1916, al Societății petroliere „Steaua Română”, a fost descoperit, de către C. Osiceanu, numit administrator al societății după intrarea în război a României, un dosar conținând mai multe acte elocvente pentru activitățile derulate de propaganda și serviciile de spionaj germane, printre care și o listă cu peste 200 de nume ale unor persoane aflate pe statele de plată ale Puterilor Centrale (vestitul „dosar Günther”). Informațiile le completau și le confirmau pe cele obținute din documentele sustrate de la Hilmar von dem Bussche. Vezi Fănel Teodorașcu, *Un manifest gazetăresc – Calendarul nostru pe 1918*, în „Hiperboreea. Revistă de istorie”, București, vol. I, nr. 1, iunie 2014, p. 86; Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 465-508 (capitolul XIX al cărții, intitulat chiar *Dosarul Günther*).

²² Ne referim aici la opinia formulată de cercetătorul Victor Durnea într-o lucrare apărută în 2019, dedicată unuia dintre cei mai activi „scriitori” din paginile ziarului „Seara”, basarabeanul

În mod inevitabil, în argumentarea atitudinii progermane pe care o adoptase, redacția cotidianului bucureștean a promovat unele din tezele care circulau și la nivel european, prin intermediul cărora erau puse într-o antiteză împinsă la extrem cele două blocuri politico-militare, înfruntarea acestora fiind prezentată ca lupta dintre civilizație (Puterile Centrale) și barbarie (Tripla Înțelegeră)²³. Au fost, de asemenea, denunțate și blamate acțiunile de influențare și de corupere a presei și a opiniei publice din România și din statele neutre de către puterile Antantei²⁴. Pe lângă aceste aspecte, poate fi ușor recunoscut un puternic filon antirusesc, „Seara” înfierând și acuzând în mod repetat toate acele periodice, structuri și organizații care se pronunțau pentru intrarea României în acțiune de partea Antantei, implicit a Rusiei²⁵. S-a făcut apel la istorie și la memoria istorică, încercându-se răscolirea conștiințelor cititorilor, cărora li se aducea aminte de toate relele pricinuite românilor, în primul rând românilor moldoveni, de către ruși²⁶. Au fost evidențiate, cu orice ocazie, jafurile și nelegiuirile comise de trupele țariste, comportamentul brutal al acestora în Bucovina și suferințele îndurate de către românii bucovineni din cauza ocupației rusești²⁷, conașionalii noștri bucurându-se la revenirea trupelor austro-ungare²⁸. A fost subliniat pericolul mișcării panslaviste sprijinite și promovate de Rusia, care amenința existența întregii națiuni române²⁹. Nu în ultimul rând, s-a încercat permanent compromiterea, în ochii opiniei publice, a celor care militau deschis pentru atacarea Austro-Ungariei și eliberarea teritoriilor românești înglobate în această entitate statală, precum Nicolae Filipescu, Take Ionescu, N. Iorga, Constantin Mille, Barbu

Alexis Nour: „Pe toată durata neutralității României, «Seara» este periodicul germanofil, probabil, cu audiența cea mai mare. Ceea ce era o «realizare», el având concurenți deloc neglijabili: mai susmenționatul «Moldova», ziarul «Ziua», la care scria I. Slavici, revista «Cronica» și ziarul «Libertatea», scoase de T. Arghezi și Gala Galaction, apoi organele Partidului Conservator, precum «Steagul» (din Capitală), «Opinia» și «Iașul» (din Iași) etc.”. Vezi Alexis Nour, *Scrisori și amintiri din Basarabia*, volum îngrijit de Victor Durnea, București/Brăila, Editura Academiei Române, Muzeul Brăilei „Carol I” – Editura Istros, 2019, p. 19.

²³ Spre exemplu, Stroe Tăutu, *Civilizație și barbarie*, în „Seara”, anul IV, nr. 1725, 5 noiembrie 1914, p. 1.

²⁴ S. R., *Cum a cucerit Rusia opinia publică de la noi*, în „Seara”, anul IV, nr. 1712, 23 octombrie 1914, p. 1; D. Karnabatt, *Rusomanii*, în „Seara”, anul IV, nr. 1713, 24 octombrie 1914, p. 1; Ilie Bărbulescu, *Cvadrupla corupe cu milioane în Bulgaria*, în „Seara”, anul V, nr. 2076, 3 noiembrie 1915, p. 1.

²⁵ Ro., *Tiragiul „Adevărului”*, în „Seara”, anul IV, nr. 1734, 14 noiembrie 1914, p. 3; Spic, *„Adevărul” și Rusia – Eri și azi* –, în „Seara”, anul IV, nr. 1742, 22 noiembrie 1914, p. 1-2; nr. 1743, 23 noiembrie 1914, p. 1-2.

²⁶ D. Caselli a scris mai multe articole plasate sub genericul *Propaganda rusească în Țările Românești: Cei dintâi Domni români cari s-au făcut uneltele Rusiei*, în „Seara”, anul IV, nr. 1727, 7 noiembrie 1914, p. 1-2; *Origina protectoratului rusc*, în „Seara”, anul IV, nr. 1734, 14 noiembrie 1914, p. 1-2; *Planurile Ecaterinei a II-a*, în „Seara”, anul IV, nr. 1737, 17 noiembrie 1914, p. 1.

²⁷ *Atrocitățile Rușilor în Bucovina*, în „Seara”, anul VI, nr. 2293, 15 iunie 1916, p. 2.

²⁸ *Cum sunt tratați prizonierii în Rusia*, în „Seara”, anul VI, nr. 2112, 8 decembrie 1915.

²⁹ Ilie Bărbulescu, *Acțiunea panslavistă în politica Rusiei*, în „Seara”, anul VI, nr. 2216, 25 martie 1916, p. 1.

Ștefănescu-Delavrancea ș.a.³⁰, care nu de puține ori au fost și gratulați cu diverse apelative, precum, de exemplu, în cazul directorului ziarului „Adevărul”: „Mille Prostilă, Mille care nu știe ce este știuca, Mille Imbecilu”³¹ sau „genialul caraghios”³². Un apelativ generic, utilizat pentru a sugera inclusiv dependența adversarilor de fondurile furnizate de ruși a fost cel de „rublagiști”, „rublagii” sau „rublofilii”³³. Spre deosebire de aceștia, erau activ promovate și apreciate personalitățile care se pronunțau fie în favoarea neutralității, fie pentru intrarea în luptă alături de Puterile Centrale, precum Petre P. Carp, Dinu C. Arion, Alexandru Marghiloman etc.³⁴.

Inevitabil, cei de la „Seara” au abordat și problema teritoriilor românești aflate în entități statale străine. În mod firesc pentru opțiunea lor clar exprimată, au susținut sus și tare necesitatea eliberării Basarabiei subjugate de Imperiul Rus, arătând că elementul românesc al provinciei este aproape sugrumat din cauza muscalilor și riscă să piară cu desăvârșire. Chestiunea Basarabiei a fost tot mai des pusă pe tapet odată cu victoriile repurtate de germani și de austro-ungari în zona Galiției și în Bucovina³⁵, unul dintre colaboratorii ziarului concluzionând, la capătul unui articol în care, *nota bene*, preciza că noțiunea de *ideal național* se regăsește în trei cuvinte – *Dunărea, Nistru, Tisa*:

Cucerirea Basarabiei e posibilă în împrejurările de față. Prin ea nu numai tăiem pentru totdeauna drumul Rusiei la Constantinopol peste noi și peste Bulgaria, dar salvăm de la peirea imediată un întreg ținut românesc, jumătate din scumpa Moldova. Cucerirea Basarabiei se impune azi imperios politicei neamului pentru românismul integral³⁶.

Cel care s-a preocupat intens, în paginile ziarului „Seara”, de evoluția realităților din spațiul Imperiului Rus, de consecințele ce decurgeau din implicarea colosului de la răsărit în conflictul mondial și, inclusiv, de problema basarabeană, a fost Alexis Nour, despre care s-a arătat că

³⁰ Al. Dodan, „Frații de dincolo” și „frații de dincoace”, în „Seara”, anul IV, nr. 1732, 12 noiembrie 1914, p. 1; *Naționalism și Politicianism*, în „Seara”, anul IV, nr. 732, 12 noiembrie 1914, p. 1; I. B., *Comedia Politicianismului*, în „Seara”, anul IV, nr. 732, 12 noiembrie 1914, p. 1; I. Bradu, *Agitațiile D-lui N. Filipescu*, în „Seara”, anul IV, nr. 1733, 13 noiembrie 1914, p. 1; S. R., *Politicianism național. Triumviratul N. Filipescu – Take Ionescu – Emil Costinescu*, în „Seara”, anul IV, nr. 1733, 13 noiembrie 1914, p. 1; Un bun român, *Sinceritate? Nu! Interesare? Da!*, în „Seara”, anul IV, nr. 1733, 13 noiembrie 1914, p. 3; A. A. R., *Un nenorocit*, în „Seara”, anul IV, nr. 1758, 8 decembrie 1914, p. 1; etc.

³¹ I. Bradu, *Trinitatea idealului național: Mille, Fagure și Honigman*, în „Seara”, anul IV, nr. 1758, 8 decembrie 1914, p. 1.

³² A. A. R., *Genialul caraghios*, în „Seara”, anul V, nr. 1928, 5 iunie 1915, p. 1.

³³ I. Bradu, *Intrările în acțiune*, în „Seara”, anul V, nr. 1881, 19 aprilie 1915, p. 1; *O nouă tactică a rublofililor. Învârteala cu rusofilismul d-lui I. Brătianu*, în „Seara”, anul VI, nr. 2309, 1 iulie 1916.

³⁴ D. B., *Opiniile d-lui P. P. Carp*, în „Seara”, anul V, nr. 1906, 30 ianuarie 1915, p. 1.

³⁵ B. H., *În Basarabia*, în „Seara”, anul V, nr. 1927, 4 iunie 1915, p. 1; D. Karnabatt, *Basarabia va fi a noastră*, în „Seara”, anul V, nr. 1928, 5 iunie 1915, p. 1.

³⁶ Teodor Rășcanu, *Politica Neamului*, în „Seara”, anul V, nr. 2049, 5 octombrie 1915, p. 1.

[...] e de presupus că nu era simplu colaborator („extern”) ci redactor. Și își face meseria foarte bine. Întotdeauna își dezvoltă cu inteligență argumentele, extrase dintr-o cercetare foarte atentă a presei beligeranților, dar mai ales a celei rusești³⁷.

De precizat că Alexis Nour a publicat nu mai puțin de 115 articole în ziarul „Seara”, în perioada 27 ianuarie 1915 – 15 august 1916³⁸.

Articolele lui Nour se subsumau, în bună măsură, unei teme generale care a preocupat intens, în acea perioadă, întreaga elită politică și intelectualitatea românească – alegerea uneia din cele două tabere din conflict însemna, în ultimă instanță, exprimarea unui răspuns la o întrebare dureroasă: ce teritorii românești trebuiau eliberate? Idealul național, în forma sa cea mai generoasă, includea aproape întreg spațiul etnic și istoric românesc, având în vedere și Basarabia, dar conjunctura făcea imposibilă luarea în considerare a tuturor acestora. Argumentele partizanilor Puterilor Centrale și, implicit, ale celor de la „Seara”, porneau de la tratatul semnat în 1883 cu Austro-Ungaria și Germania, invocând imperativul respectării acestuia. Se adăugau necesitatea exprimării recunoștinței față de Germania, puterea care ne susținuse în diferite momente importante pentru modernizarea țării; convingerea în utilitatea existențială și în indestructibilitatea monarhiei dualiste, în cadrul căreia se găseau numeroși conaționali; credința în forța militară a Germaniei și în capacitatea ei de a rezista celor mai mari greutăți; și, nu în ultimul rând, precauția și teama față de Rusia, care a reprezentat, în opinia noastră, cel mai puternic liant al acestei tabere așa-zis germanofile³⁹.

Ultima zi de apariție a ziarului „Seara” a fost 15 august 1916. În perioada imediat următoare intrării în război a României, redacția a fost desființată, rămânând, practic, aidoma altor publicații care sprijineau Puterile Centrale, fără obiectul muncii. După instaurarea ocupației germane în București, la sfârșitul anului 1916, unii dintre foștii redactori și colaboratori, precum Alexis Nour, au izbutit să se refugieze în Moldova, dar alții au trecut la „Gazeta Bucureștilor”, publicație editată sub supravegherea ocupanților germani în fosta tipografie a „Adevărului”⁴⁰, printre cei mai cunoscuți fiind Dimitrie Karnabatt și Tudor Arghezi.

Așa cum bine se știe, neutralitatea României a provocat nu doar o divizare a clasei politice în funcție de opțiunile pentru una sau alta dintre taberele aflate în conflict, ci, în ansamblu, și a intelectualității noastre, fenomen care s-a manifestat

³⁷ Victor Durnea, *Studiu introductiv. „Un glas unic și nediscutabil al poporului român din Basarabia”*, în Alexis Nour, *op. cit.*, p. 19.

³⁸ O listă a acestora se regăsește în aceeași lucrare îngrijită de Victor Durnea, la p. 488-490.

³⁹ Ideea în sine a fost exprimată și de către Lucian Boia; a se vedea Lucian Boia, „*Germanofili*”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, ediția a IV-a, București, Editura Humanitas, 2017, p. 70: „Cei care au ajuns să fie numiți «germanofili» se împart între neutraliști, în genere mai curând favorabili Puterilor Centrale, dar în grade diferite, și partizanii unei acțiuni militare alături de acestea. Unii sunt germanofili cu adevărat, sau austrofili, dar cei mai mulți sunt adversari ai Rusiei, așadar mai mult «rusofobi» decât «germanofili»”.

⁴⁰ Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 130.

inclusiv prin destrămarea, uneori iremediabilă, a unor prietenii și asocieri, prin tensionarea până la saturație a spațiului public și a paginilor gazetelor cu discuții, argumente și contraargumente referitoare la ceea ce trebuiau sau nu să facă partidele, guvernul, oamenii politici ș.a.m.d. Evident, asemenea chestiuni nu au fost străine disputelor publicistice în care s-au găsit implicați, direct sau indirect, și cei de la ziarul „Seara” sau unii dintre colaboratorii lor. Astfel, după ieșirea sa din redacția cotidianului, la sfârșitul anului 1914, Tudor Arghezi, asociat cu Gala Galaction, a fondat revista „Cronica”, finanțată, după cum se arăta încă de atunci, de către germani. Odată cu fondurile a primit, însă, și misiunea de a contracara, în plan publicistic, revista „Facla”, diriguată de către N. D. Cocea și sprijinită cu fonduri franceze. Urmarea: a început una din cele mai triviale și mai abjecte certuri din presa de atunci; din dorința de a-l compromite în ochii opiniei publice, Arghezi a dezvăluit legăturile pederaste ale lui Cocea, fostul său prieten, care-l și lansase publicistic în 1910. Replica acestuia din urmă nu a întârziat să apară, menționând, printre altele, că o fotografie nud a lui Arghezi s-ar fi aflat pe biroul unui homosexual notoriu al societății bucureștene, anume Alexandru Bogdan-Pitești, directorul ziarului „Seara”. În plus, mama lui Arghezi era de origine maghiară și fusese o umilă bucătăreasă, chestiune care trebuia să constituie o bilă neagră în plus pentru aceeași opinie publică românească, oricum ostilă față de Budapesta și politica de maghiarizare promovată de acolo. Polemica dintre cei doi și, implicit, dintre cele două publicații, a continuat pe toate ramurile arborelui genealogic, practic nimeni și nimic nemaifiind menajat în cadrul acestui spectacol de cea mai tristă speță, care a căpătat foarte repede conotații eminamente personale. De altfel, Pamfil Șeicaru, în amintirile sale, a precizat, referindu-se la această confruntare dintre Arghezi și Cocea: „Controversa pentru care scoteau revistele: alături de Franța sau alături de Germania nu mai exista, paginile serveau la o simplă întrecere în zvârlirea căldărilor cu lături”⁴¹.

Nu dorim să încheiem textul nostru fără a menționa măcar câteva chestiuni despre Alexandru Bogdan-Pitești, directorul ziarului „Seara”. A fost una din figurile pitorești și nonconformiste ale societății românești de la începutul secolului al XX-lea⁴². Mult mai bine cunoscut de către criticii de artă, de esteti și de isto-

⁴¹ Pamfil Șeicaru, *Scrisori din exil*, vol. I, *Figuri din lumea literară*, ediție îngrijită și prefată de I. Opreașan, București, Editura Saeculum I.O., 2002, p. 209-210: „Polemica a coborât toate treptele trivialității, mamă, surori, nimeni și nimic nu a mai fost menajat; talentul nu mai servea pentru a da o cât de sumară ținută cuvintelor alese cât mai crude în brutală lor vulgaritate. O respingătoare bălăceală în haznalele intimității descoperite în plină zi, și fără să aibă, cel puțin, scuza – penibilă – a unor convingeri, care se înfruntau cu o neînduplecată ură; un simplu dialog de chivuțe pe un maidan. Acest spectacol a dăunat și lui Arghezi și lui Cocea. Controversa pentru care scoteau revistele: alături de Franța sau alături de Germania nu mai exista, paginile serveau la o simplă întrecere în zvârlirea căldărilor cu lături”.

⁴² O caracterizare suficient de elocventă, în opinia noastră, a acestui controversat personaj, precum și a universului pe care și-l construise se regăsește în lucrarea lui Paul Cernat, *Avangarda românească și complexul periferiei: primul val*, București, Editura Cartea Românească, 2007, p. 39-45, din care spicuim: „Animator cultural, estetic, critic de artă, organizator de expoziții și protector al artiștilor moderni, amfitrion, gazetar versatil și colecționar (cel mai important din

ricii literari, decât de istoricii de meserie, Bogdan-Pitești a fost poreclit, în epocă, Bogdan Ciupești, fiind considerat, de către destui trăitori de atunci, drept „cel mai mare escroc al României contemporane”⁴³. Era, de altfel, o imagine pe care chiar împricinatul o întreținea și o promova, uneori ostentativ, doar pentru a face impresie, în ideea ca persoana sa să se afle permanent în centrul atenției publice.

Despre acest foarte prozaic personaj există suficient de multe relatări și scrieri pentru a îi putea contura un portret istoric și moral corespunzător. Cunoscutul gazetar Pamfil Șeicaru, referindu-se la personalitatea lui Bogdan-Pitești, arăta: „Cinic, având voluptatea cinismului, complăcându-se în acțiuni și gesturi care sfidau, provocau indignarea bunului simț, Al. Bogdan-Pitești a cultivat toată viața celebritatea scandalului”⁴⁴. Sau, așa cum preciza marele critic de artă și colecționar român de origine armeană Krikor Zambaccian,

Alexandru Bogdan-Pitești era plămădit dintr-un aluat de contraste la care au contribuit în egală măsură geniul răului și al binelui.

Era în acest personaj un amestec de senior și plebeu, de creștin și păgân, de tiran și revoltat. Cinic și duios, generos pe de o parte, escroc pe de alta, Al. Bogdan-Pitești iubea libertatea în gradul în care ar fi putut abuza de ea. Și acest om, anarhic față de rânduicelile lumesti, nu recunoștea decât o singură ierarhie: talentul⁴⁵.

Omul politic și memorialistul I. G. Duca a reușit să sintetizeze, în mod cât se poate de plastic, în opinia noastră, liniile de forță specifice rolului și atitudinii lui Alexandru Bogdan-Pitești în calitatea acestuia de agent de influență cumpărat, cu bani grei, de către oamenii Puterilor Centrale:

Germanii aveau însă în acea perioadă grija și interesul să generalizeze cele câteva cazuri izolate, să le dea proporții exagerate, așa încât nouă ne parveneau la Iași zvonuri ce ne zdrobeau sufletele. În această atmosferă de decrepitudine morală și

istoria României, alături de Zambaccian și Kalinderu), B.-P. a jucat un rol-cheie în metabolizarea noutății artistice. [...] Cercul era de fapt o lume cvasiboemă, cvasiinterlopă, o societate pestriță și eteroclită de poeți, ziariști, pictori, sculptori, graficieni, caricaturiști (unii dintre ei – necunoscuți la acea dată), cărora li se adăuga un număr de escroci, bon-viveuri excentrici și prostituate. De o jenantă notorietate a rămas activitatea filogermană a mentorului din timpul Primului Război Mondial, care i-a atras și o condamnare la Văcărești. [...] O dominantă pare a fi atitudinea anti-oficială: ambiguă în privința războiului și ostilă față de «politicianismul plutocrat și corupt» al Partidului Liberal. Boemi antiburghezi, unii apropiați cercurilor conservatoare, alții – celor socialiste, nu puțini predispuși la compromisuri conjuncturale, independenți artistic, dar dependenți financiar, antidinastici și anticlericali, adepți ai neutralismului și pacifismului, critici la adresa politicii proantantiste a guvernului Brătianu, membrii cercului se vor regăsi, după 1918, pe alinamente ideologice diferite” (p. 39-40).

⁴³ Respectiva apreciere a fost formulată în lucrarea lui I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. II, *Războiul*, München, Jon Dumitru-Verlag, 1981, p. 153.

⁴⁴ Pamfil Șeicaru, *Istoria presei*, ediție îngrijită de George Stanca, Pitești, Editura Paralela 45, 2007, p. 258.

⁴⁵ Zambaccian, *Pagini despre artă*, culegere de texte și prefață de Marin Mihalache, București, Editura Meridiane, 1965, p. 284.

de scădere patriotică, ca o culme a ironiei, cel mai mare escroc al României contemporane, Bogdan Pitești, cunoscutul sibarit și amator de tablouri, pe care spiritul sarcastic al mulțimii anonime îl poreclise atât de bine Bogdan Ciupești, răzbuna și salva în forma cea mai lapidară onoarea națională.

Se știe că în timpul neutralității acest straniu personagiu încasase de la Germani sume considerabile pentru a determina, prin presă, în opinia noastră publică, un curent favorabil Puterilor Centrale. Bineînțeles, Bogdan Pitești încasase banii și nu făcuse în schimb nimic, sau mai nimic. De altminteri, să fi vrut și, cu reputația bine stabilită pe care o avea, nu ar fi putut face ceea ce în inexplicabila lor naivitate Germanii cereau și așteptau de la el. În orice caz, cu puțin înainte de intrarea noastră în război, acoliții și spionii lui von dem Busche s-au desmeticit și și-au dat seama că au fost mistificați în modul cel mai îndrăzneț de un escroc în stil mare. Și furioși pe el că i-a escrocat, că s-au lăsat atât de lesne să fie înșelați, de cum au intrat în București una din primele lor griji a fost să se răzbune împotriva lui. Un ofițer de la comandatura germană, care știa românește, fiindcă locuise mai multă vreme la noi, a fost deci, pe dată, însărcinat să-l ridice pe Bogdan Pitești și să-l aresteze. Adus printre baionete în biroul ofițerului, acesta din urmă mai înainte de a-l trimite la închisoare pe cel ce își bătuse joc cu atâta cinism și aroganță de arginții poporului german, s-a crezut dator să îi repete pe un ton amenințător și răstit toate imputările pe care patria sa i le pune în cărcă.

În timp de o jumătate de oră Bogdan Pitești a ascultat imperturbabil groaznicul rechizitoriu al cărui leitmotiv era: „ești un escroc ordinar, ne-ai luat banii ca să ne faci serviciul cutare și nu ai făcut nimic, ai băgat banii în buzunarele D-tale, ți-ai cumpărat case și terenuri, te-ai îmbogățit cu nerușinare pe spinarea noastră. Ori, noi nu te-am cumpărat pentru aceasta, ci pentru a sluji interesele noastre”. În cele din urmă, Bogdan Pitești, solemn, s-a ridicat și, mângâindu-și liniștit barbișonul, a spus răspicat ofițerului uluit: „Da Domnule Ofițer, este adevărat, sunt un escroc, dar aș vrea să știu ce v-ați închipuit când ați întreprins acțiunea Dv. de corupție la noi? Ați crezut oare că veți putea cumpăra în România oameni cinstiți? V-ați înșelat amar, în această țară nu puteați cumpăra decât escroci, decât escroci ordinari ca mine”. Mărturisesc că sunt ispitit pentru această replică de o admirabilă și atavică demnitate națională, nu să iert, dar să uit toată turpitudinea vieții lui Bogdan Pitești. Oricum ar fi, în ce vremuri trăiam, un Sturdza trăda, un Carp, un Marghiloman pactiza cu inamicul, iar un Bogdan Pitești sintetiza mândria națională⁴⁶!

Ca o concluzie a celor prezentate în cadrul textului nostru, reiterăm ideea că „recuperarea” și valorificarea corespunzătoare a publicațiilor aflate în siajul Puterilor Centrale în perioada 1914-1916 pot contribui la mai buna înțelegere a contextului general al perioadei respective, a climatului tensionat specific societății românești, din perspectiva taberei „germanofile”, precum și a modalităților în care această presă cumpărată, la propriu, de către agenții de influență ai Puterilor Centrale, a știut să-și poarte bătăliile cu adversarii antantiști. În același timp, amplul efort de reinterpretare și de gestionare istoriografică trebuie să ajute la redimensionarea echilibrată a percepțiilor noastre asupra unor vremuri care, în destul de numeroase momente, au fost receptate doar prin intermediul

⁴⁶ I. G. Duca, *op. cit.*, p. 153-154.

anumitor perspective unidirecționale care au privilegiat viziunea învingătorilor. În ansamblul acestei întreprinderi de amploare, care vizează periodicele de orientare germanofilă, un rol aparte revine, în opinia noastră, ziarului „Seara”, precum și celor care s-au găsit în echipa sa redacțională.

**In the Service of the Central Powers.
The Newspaper “Seara” and Romania’s Neutrality (1914-1916)**
(Abstract)

Keywords: neutrality, Germanophile press, propaganda, “Seara”, Alexandru Bogdan-Pitești.

For the countries that initially declared themselves neutral, the first world conflagration began with a propaganda war, through which both the Entente and the Central Powers tried to gain new allies or to keep the old ones. Romania was no exception, as the results of both sides’ efforts were visible starting from the first months of the conflict. In this fierce propaganda battle, both parties invested considerable resources trying to seize control and demonise their opponents. Within the Romanian press, one of the periodicals that promoted the interests of the Central Powers for almost the entire period of neutrality was the newspaper “Seara”, published in Bucharest. It waged an unequal battle with the publications supporting the Entente. In this paper we provide an overview of this press campaign. We also discuss some of the individuals who were involved in the newspaper’s editorial staff.

Expulzări, spionaj și hărțuiri reciproce în relațiile româno-britanice din anii 1948-1950

Alexandru D. AIOANEI*

România a intrat în anul 1948 sub auspiciile unui nou regim politic, ale cărui coordonate de politică externă implicau o serie de schimbări radicale față de politica tradițională interbelică. Subordonarea totală față de Moscova a liderilor comuniști, care au răsturnat monarhia și au preluat puterea în 30 decembrie 1947, a oferit acesteia un instrument de control foarte eficient al relațiilor externe ale noii Republici Populare¹. Sentimentul de vulnerabilitate i-a împins pe conducătorii noului regim să se subordoneze Kremlinului, „singurul factor capabil să ofere regimului forța de a rezista pe plan intern și internațional”². Tratatul de prietenie, colaborare și asistență reciprocă semnat de Republica Populară Română și Uniunea Sovietică la 4 februarie 1948 a însemnat, în același timp, un mijloc de legitimare a noii forme de guvernământ de la București, precum și un mecanism de subordonare totală față de puterea hegemonică din Est³. Ministrul Statelor Unite la București spera că reprezentanții URSS-ului vor cere ceva mai multă prudență românilor în ceea ce privește comportamentul lor față de statele occidentale, însă comuniștii români au continuat să aibă o atitudine de hărțuire a diplomaților occidentali și de obstrucționare a activității acestora⁴. Legațiile Marii Britanii și Statelor Unite ale Americii au resimțit cel mai repede creșterea influenței sovietice în România⁵. Studiul de față încearcă să reconstituie atmosfera tensionată dintre Republica Populară Română și Marea Britanie la

* Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; aioaneial@gmail.com.

¹ Cezar Stanciu, *Devotați Kremlinului. Alinierea politicii externe românești la cea sovietică în anii '50*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2008, p. 73.

² *Ibidem*, p. 25.

³ Dinu Zamfirescu, *Semnificațiile semnării Tratatului româno-sovietic din 4 februarie 1948*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 3-4/2008, p. 90-91.

⁴ Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, București, Editura Vremea, p. 176-177.

⁵ Liviu Țîrău, *British Legation in Bucharest, 1948-1961*, în George Cipăianu, Virgiliu Țîrău, *Romanian and British Historians on the Contemporary History of Romania*, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 2000, p. 114.

începutul Războiului Rece, aducând în prim-plan modul cum s-a desfășurat acest conflict prin intermediul diplomaților și al misiunilor diplomatice.

La finalul războiului, Marea Britanie a avut de înfruntat o serie întreagă de provocări, atât în plan intern, cât și extern. Avea o economie distrusă și privea cum SUA și URSS îi subminau rolul de mare putere. Altfel spus, era în căutarea unui nou rol pe scena internațională. La rândul ei, România a intrat, după 1944, într-o serie de crize politice și socioeconomice care, în final, o vor așeza pe drumul comunizării. În perioada la care facem referire, cele două țări au devenit membre într-o serie de organizații situate pe poziții de adversitate ideologică. Marea Britanie a semnat Tratatul de la Bruxelles în 1948 și a devenit membră NATO în 1949, iar România a devenit membră a Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) în același an⁶.

Relațiile româno-britanice din perioada 1944-1948 au fost marcate de starea de război care a existat între cele două țări între 7 decembrie 1941 și 23 august 1944 și de încercările Marii Britanii de a recâștiga prezența economică pe care o avea în România înainte de război. După evenimentele din 23 august 1944, când România a încetat starea de război cu Puterile Aliate, contactele dintre cele două țări s-au derulat prin intermediul Comisiei Aliate de Control și al misiunilor politice și militare britanice de la București, care și-au început activitatea la finalul lunii septembrie 1944. Guvernul Petru Groza a fost recunoscut de Marea Britanie în februarie 1946, ca urmare a negocierilor din cadrul Conferinței Miniștrilor de Externe de la Moscova din decembrie 1945 și a asigurărilor oferite de București că vor fi garantate libertățile politice și că se vor organiza alegeri libere. În martie 1946, și-a început activitatea la Londra Misiunea politică a României, condusă de un diplomat de carieră, Richard Franasovici. În fapt, momentul a marcat reluarea activității Legației românești din Marea Britanie, dar care nu putea avea acest statut oficial decât după ratificarea Tratatului de Pace⁷. În România, Londra a acționat simultan pe mai multe paliere. Pe de o parte, a cedat inițiativa politică Moscovei, pe de altă parte a depus eforturi constante pentru apărarea intereselor economice⁸.

Intrarea în vigoare a Tratatului de Pace la 15 septembrie 1947, prin depunerea instrumentelor de ratificare la Moscova, era privită la Foreign Office ca un moment ce ar fi putut marca o îmbunătățire a relațiilor diplomatice dintre cele două țări. Primul lucru care impunea o clarificare era statutul reprezentanțelor diplomatice⁹. Dacă Marea Britanie a acționat mai repede, solicitând acreditarea fostului reprezentant politic, Adrian Holman, ca ministru pleni-

⁶ Marian-Alin Dudo, *The relations of the Romanian People's Republic with the United Kingdom (1948-1953)*, în „Valahian Journal of Historical Studies”, nr. 13/2010, p. 96.

⁷ Alexandru D. Aioanei, *Reluarea activității Legației României în Marea Britanie după Al Doilea Război Mondial*, în AIIX, t. LX, 2023, p. 296-300.

⁸ Idem, *România și Marea Britanie în primii ani postbelici. Începuturile unei relații sinuoase*, în Marius Chelcu, Dorin Dobrinu (ed.), *Frământările modernității. Discursuri, oameni, instituții*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, p. 450.

⁹ Cezar Stanciu, *op. cit.*, p. 199.

potențiar, în ceea ce privește România, situația misiunii diplomatice de la Londra a trecut printr-o perioadă de incertitudini la finalul anului 1947 și începutul anului 1948¹⁰.

La 12 aprilie 1948, într-o atmosferă rece, Mihai Macavei a prezentat regelui George al VI-lea scrisorile de acreditare ca ministru plenipotențiar al României în Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord. Din perspectivă instituțională, acest moment a însemnat normalizarea relațiilor diplomatice dintre România și Marea Britanie după Al Doilea Război Mondial¹¹. Însă, chiar în zilele în care Macavei și-a prezentat scrisorile de acreditare și și-a luat oficial postul în primire, mai mulți angajați ai companiilor britanice din București au părăsit România, ca urmare a hărțuirii la care au fost supuși de autorități. De altfel, odată cu ratificarea și intrarea în vigoare a Tratatului de Pace, guvernul român a adoptat o atitudine tot mai agresivă față de supușii britanici din România și mai ales față de membrii Legației Marii Britanii sau ai celorlalte instituții patronate de Londra, cum ar fi British Information Office.

La începutul anului 1948, guvernul britanic a fost nevoit să răspundă mai multor interpelări pe tema României venite din partea parlamentului britanic. În februarie, deputații Tufton Beamish și Savory au ridicat în Camera Comunelor problema procesului lui Iuliu Maniu, iar în martie, deputatul Thomas Reid a pus în discuție situația companiilor petroliere din RPR. Totuși, momentul care avea să schimbe semnificativ natura relațiilor româno-britanice a fost naționalizarea industriei¹².

De partea cealaltă, la începutul anului 1948, regimul de la București era interesat de modul în care presa din Londra prezenta noile realități politice din România, de primirea regelui Mihai în Marea Britanie, precum și de gradul de subordonare a guvernului condus de Clement Attlee față de politica intransigentă a Statelor Unite¹³. Diplomații români acreditați la Londra urmăreau cu atenție orice acțiune care ar fi putut afecta imaginea noului regim. La 10 februarie 1948, deputatul conservator Tufton Beamish a interpellat guvernul englez dacă este informat de situația militară din România, Ungaria și Bulgaria și dacă Anglia se folosește de instrumentele de control stipulate în Tratatul de Pace. „Ne-am pregătit prietenii noștri pentru a răspunde în Camera Comunelor la problemele ridicate”, a transmis în aceeași zi la București Barbu Zevedei¹⁴.

Primele semne ale unei atitudini ostile din partea României au venit atunci când autoritățile de la București au întârziat să aprobe vizele de intrare în țară pentru o serie de angajați ai Legației Marii Britanii de la București. În 16 februarie 1948 existau deja la Legația României din Londra nouă pașapoarte diplomatice

¹⁰ Alexandru D. Aioanei, *Reluarea activității Legației României în Marea Britanie...*, p. 308-310.

¹¹ *Ibidem*, p. 310.

¹² Cezar Stanciu, *op. cit.*, p. 205, 207, 209.

¹³ AMAE, fond Telegrama Londra, dosar ianuarie-februarie 1948, f. 16, 19, 39.

¹⁴ *Ibidem*, f. 75-76.

care așteptau viză. Românii nu agreau ideea ca birourile atașatilor militari britanici să aibă un număr mare de angajați și nici să se ofere un statut special curierilor diplomatici¹⁵. La rândul lor, românii se plâneau că britanicii întârziiau nejustificat de mult acordarea de vize personalului diplomatic. Ministerul român al Afacerilor Străine informa Legația britanică de la București, pe 11 martie 1948, că ceruse în 25 februarie viză de intrare pentru trei persoane detașate la Legația din Londra (Vera Simon, Paraschiva Rujan și Ion Stefanon) și că nu se primise încă un răspuns. Mai mult, românii susțineau că au aprobat mereu cu celeritate cererile similare ale britanicilor¹⁶.

În septembrie 1948, venise rândul britanicilor să protesteze în legătură cu întârzierile nejustificate în acordarea vizelor personalului Legației, fie el cu statut diplomatic sau nu. Trecuseră deja două luni, spuneau britanicii, de când au cerut viză de intrare, la Legația României din Washington, pentru H. S. Marchant (care urma să-l înlocuiască pe J. S. Bennett ca secretar I al Legației) fără să primească un răspuns. Britanicii mai prezentau și alte exemple în care, prin tergiversarea cererilor pentru vize, românii au împiedicat o angajată a Legației britanice să ajungă la înmormântarea tatălui ei, l-au făcut pe atașatul militar britanic de la Sofia să-și anuleze o călătorie programată în București, precum și multe alte situații care arătau, în ochii englezilor, o rea-voință evidentă din partea românilor. Britanicii susțineau că diplomații români acreditați la Londra au libertatea de a intra și de a ieși din Marea Britanie oricând doresc, folosind orice punct de trecere a frontierei, fără nicio restricție. Din acest motiv, se solicita și românilor să acorde același tratament, pe baza reciprocității¹⁷. De altfel, întârzierea acordării vizelor a fost un instrument de hărțuire foarte des folosit de autoritățile din România.

Deranjate de numărul mare de curieri diplomatici trimiși spre România, în 21 iunie 1948, autoritățile de la București au cerut Legației RPR să informeze Foreign Office că nu se mai admite decât un curier pe săptămână sau doi dacă transportă același lucru¹⁸. Autoritățile britanice au răspuns la 5 august că, în general, trimit câte un curier pe săptămână cu însoțitor. Limitarea numărului de curieri era o decizie care încălca principiul diplomatic al liberei comunicări în secret între Legație și Minister. Londra nu impunea altor state să-și limiteze numărul de curieri și nici nu era dispusă să accepte îngrădirea acestui drept și încălcarea principiului¹⁹.

În contextul naționalizării industriei din 11 iunie 1948, relațiile dintre cele două țări s-au răcit foarte mult. Când, la 1 septembrie, Mihai Macavei, însoțit de Egon Balas, a depus la Foreign Office un *aide-mémoire* despre problema curierilor, i s-a reproșat că RPR era singura țară care nu a plătit compensații pentru

¹⁵ *Ibidem*, f. 85-105.

¹⁶ AMAE, fond Anglia 1944-1970, dosar 103, f. 5.

¹⁷ *Ibidem*, f. 22.

¹⁸ AMAE, fond Telegrame Londra, dosar iunie-august 1948, f. 32.

¹⁹ *Ibidem*, f. 120.

naționalizări, motiv pentru care Anglia, SUA, Elveția și alte țări au luat măsuri pentru înghețarea conturilor românești. Celor doi diplomați români li s-a reproșat atitudinea ostilă a autorităților RPR, care, în opinia englezilor, nu lăsa loc de relații prietenești. De altfel, cele două părți nu mai participau la evenimentele oficiale organizate de reprezentanțele lor diplomatice²⁰. De exemplu, la recepția dedicată zilei de 23 august, românii au invitat 240 de persoane, dar au venit doar aproximativ 40%. Au invitat și 12 membri ai guvernului, dintre care patru au spus că vor veni, însă nu s-a întâmplat acest lucru. Pentru ministrul român la Londra, acest fapt arăta clar supărarea britanicilor în legătură cu naționalizările făcute fără plata unor compensații²¹.

Cele două țări nu doar că refuzau să participe la evenimentele organizate de misiunea diplomatică a celeilalte, dar s-au lansat într-un război propagandistic, dus pe toate fronturile. România era mult mai activă în planul propagandei de presă. De la începutul anului 1948, „Scânteia” publica periodic articole menite să arate că Marea Britanie a fost mereu un stat ostil Uniunii Sovietice. Articolele erau publicate în contextul congresului de unificare a PCR cu PSD și erau parte a războiului ideologic. Ziarele scriau despre faptul că Londra ar fi vrut să atace URSS-ul în 1940 prin Finlanda și Caucaz²². Alte materiale de presă făceau referire la înrăutățirea situației socioeconomice²³, la înăbușirea unor greve, fapt cu atât mai grav în ochii comuniștilor, cu cât era făcut de un guvern laburist²⁴.

După lovitura de stat din Cehoslovacia și moartea lui Jan Masaryk la 10 martie 1948, în presa din Marea Britanie s-a declanșat o adevărată ofensivă propagandistică antisovietică și anticomunistă²⁵. Pe 3 mai, Macavei a raportat la București că în ziarul „Observer” a fost publicat pe prima pagină un articol cu titlul: *Manevra sovietică de absorbire a României*, în care se preciza că România urma să devină a 17-a republică sovietică²⁶. Presa britanică se arăta foarte acidă cu liderii comuniști români. De exemplu, la mijlocul lunii octombrie 1948, în ziarul „Sunday Express” a fost publicată „o poezie injurioasă” la adresa Anei Pauker. Diplomații români au încercat să mobilizeze mai multe ziare de stânga pentru a da o replică²⁷. La finalul lunii noiembrie, Legația RPR din Marea Britanie a dat un comunicat prin care îi invita pe toți cetățenii de origine română să-și reglementeze situația juridică la oficiul diplomatic. La câteva zile, ziarul „People” publica declarația unui oficial din Foreign Office, care spunea că și Hitler procedase într-o manieră similară. Românii s-au arătat foarte ofensați și au depus un memoriu oficial. Li s-a răspuns, cu pasaje din „Scânteia”, că și ei

²⁰ *Ibidem*, dosar septembrie-decembrie 1948, f. 3.

²¹ AMAE, fond Anglia 1944-1970, dosar 103, f. 18.

²² „Scânteia”, anul XVII, nr. 1049, 19 februarie 1948, p. 6.

²³ „Scânteia”, anul XVII, nr. 1050, 20 februarie 1948, p. 1.

²⁴ „Scânteia”, anul XVII, nr. 1167, 12 iulie 1948, p. 6.

²⁵ AMAE, fond Telegrama Londra, dosar martie-mai 1948, f. 102-103.

²⁶ *Ibidem*, f. 138.

²⁷ *Ibidem*, dosar septembrie-decembrie 1948, f. 49.

au procedat la fel când au afirmat că în insulele malaeze coloniștii englezi aplicau metode naziste²⁸.

Lupta propagandistică a fost însoțită și de atitudini sfidătoare, mai ales din partea românilor, în fața unor cereri ce priveau funcționarea curentă a misiunilor diplomatice. La 18 iulie 1948, Adrian Holman informa Ministerul Afacerilor Străine de la București că guvernul britanic dorea să asigure diplomaților săi servicii medicale prin intermediul National Health Service. Însă, cum la momentul respectiv guvernul de la Londra nu avea la dispoziție medici pe care să-i trimită la București, Holman cerea să i se recomande câțiva doctori care să se ocupe de starea de sănătate a angajaților Legației. Medicii urmau să fie plătiți de guvernul britanic; cerințele impuse erau cunoașterea limbii franceze și cunoștințe solide de medicină. Deși britanicii au revenit cu această solicitare, autoritățile românești au ignorat pur și simplu cererea²⁹. În același timp, Legația britanică din București a fost informată că i-au fost rechiziționate garajele din str. Cihoșchi nr. 4. Ca urmare a acestei situații, mașinile diplomaților britanici urmau să fie parcate în aer liber și nu puteau beneficia de reparații profesionale. Beneficiarul rechiziționării a fost Ministerul Silviculturii, iar toate negocierile cu reprezentanții acestuia au eșuat. Legația a găsit un garaj pe care să-l folosească în zona Piața Romană și a comunicat autorităților românești speranța că acesta nu va mai fi supus rechiziționării³⁰.

Războiul expulzărilor

Între 27 octombrie și 2 noiembrie 1948, în România a avut loc procesul Mișcării Naționale de Rezistență. „Lotul Popp – Bujoiu”, așa cum a mai fost numit în presa epocii, cuprindea un număr de 12 inculpați (oameni de afaceri, politicieni și militari), acuzați și apoi condamnați pentru acțiuni de sabotaj, care ar fi împiedicat refacerea economică a țării și ar fi destabilizat regimul³¹. În plus, inculpații s-ar fi făcut vinovați și de acțiuni de spionaj în favoarea Marii Britanii și Statelor Unite ale Americii. În directă legătură cu aceste acuzații, la proces, au fost pomenite de mai multe ori numele a doi angajați de la Legația Marii Britanii: Charles Robinson, consilier de legăție I, și William Watson, atașat comercial³². Robinson a venit în România la începutul lunii septembrie 1946, în calitate de consilier comercial al reprezentantului politic al Marii Britanii

²⁸ *Ibidem*, f. 135.

²⁹ AMAE, fond Anglia Politic, Problema 216, dosar 62, f. 40, 43.

³⁰ AMAE, fond Anglia 1944-1970, dosar 103, f. 19.

³¹ Cei 12 erau Alexandru Popp, Ioan Bujoiu, George Manu, Max Auschnitt, Nicolae Mărgineanu, Dimitrie Gheorghiu, Alexandru Balș, Horia Măcellariu, Gheorghe Bontilă, Nicolae Petrașcu, Eugen Theodorescu și Nistor Chioreanu. Max Auschnitt a fost condamnat în lipsă. Vezi Silviu B. Moldovan, *Mihail Fărcășanu și Mișcarea Națională de Rezistență*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 3-4/2006, p. 55.

³² Mihaela Sitariu, *British-Romanian Relations during the Cold War*, teză de doctorat, Londra, Canada, The University of Western Ontario, 2013, p. 84-85.

în România³³. Nu se cunosc prea multe detalii despre implicarea celor doi. Se spune doar că au primit „informații militare, economice, politice și alte informații de spionaj” de la cei inculpați. Presa de partid de la București a scris despre legăturile de afaceri în Marea Britanie ale unor inculpați și despre activitățile de spionaj în favoarea serviciilor anglo-americane³⁴.

La 3 decembrie 1948, Ministerul Afacerilor Străine a trimis o notă Legației britanice în care comunica faptul că prezența celor doi diplomați pe teritoriul României era indezirabilă și cerea ca aceștia să fie chemați de la post cât mai curând. Legația britanică a răspuns în 14 decembrie că va subscrie cererii, potrivit practicii internaționale, însă respingea motivele invocate de România. O notă similară a fost trimisă de români și Legației Statelor Unite, cu referire la atașaii militari. Aceștia au fost retrași, dar SUA au anunțat că vor cere retragerea a doi consilieri de la Legația României din Washington. La Londra s-a decis că se impuneau măsuri de represalii, dar acțiunile au fost amânate până când Alexandru Evans va fi eliberat și va putea părăsi România³⁵.

Foreign Office era presat de ziarele britanice să spună ce măsuri va lua ca răspuns la deciziile românilor, dar mereu evita să comunice ceva concret. La 17 decembrie, Macavei a transmis la București faptul că a aflat, din surse jurnalistice, că englezii erau hotărâți să ceară, la rândul lor, expulzarea a doi diplomați români, însă decizia îi aparținea lui Ernst Bevin³⁶. Pe 1 ianuarie 1949, britanicii aveau deja pregătit textul notei de protest către Guvernul României, prin care se cerea retragerea a doi diplomați de la Londra, dar s-a decis în cadrul Foreign Office să se aștepte două săptămâni, în speranța că se va rezolva situația lui Evans și că acestuia i se va permite să părăsească România din motive medicale. Britanicii nu doreau să dea prea multă publicitate cazului și se hotărâseră ca, la momentul trimerii notei, să se ceară presei să nu acorde prea multă atenție acestei situații³⁷.

Problema expulzării diplomaților britanici a ajuns să fie dezbătută și în Parlamentul de la Londra, acolo unde s-au cerut acțiuni mai ferme din partea oficialilor Foreign Office. Cei din urmă se temeau că vor fi obligați să ia decizia expulzării a doi diplomați români înainte ca Evans să fie eliberat și să ajungă în Anglia. „Atât timp cât Evans era încă în România, intenția noastră de a expulza doi diplomați români nu poate fi făcută public”, spuneau aceștia. Exista, totuși, o speranță în rezolvarea acestui caz, după ce Legația Marii Britanii din București a comunicat Londrei, la 22 ianuarie, că Ministerul Afacerilor Străine român a transmis verbal că urma să se emită o viză de ieșire pe numele lui Evans și al fiicei sale³⁸.

³³ „Dreptatea”, anul XXI, nr. 173, 7 septembrie 1946, p. 3.

³⁴ „Lupta Moldovei”, anul IV, nr. 709, 30 octombrie 1948, p. 1.

³⁵ The National Archives London (TNAL), FO 371/78608, R 2213.

³⁶ AMAE, fond Telegramme Londra, dosar septembrie-decembrie 1948, f. 97.

³⁷ TNAL, FO 371/78608, R 136.

³⁸ *Ibidem*, R 825.

Orme Sargent (Permanent Under-Secretary în cadrul Foreign Office) era de părere că salvarea lui Evans era mai importantă decât orice satisfacție a represaliilor împotriva României și nu dorea să-și schimbe opinia din cauza exemplului SUA, care au expulzat doi diplomați români. La 25 ianuarie 1949, Charles Bateman (Assistant Under-Secretary în cadrul Foreign Office) l-a informat pe Sargent că Evans fusese eliberat pe cauțiune, dar nu i se permisesse să iasă din România până la pronunțarea apelului. Bateman a sugerat că era posibil să mai fie cazuri similare în viitor, și, pentru ca România să nu lege expulzarea diplomaților români de rezolvarea cazului Evans, cerea ca nota privind expulzarea să fie trimisă guvernului de la București după o săptămână³⁹.

Evans a fost arestat în trenul ce trebuia să-l ducă la Budapesta, la punctul de trecere a frontierei Curtici, în 8 iunie 1948. Acesta, în calitate de fost director al societății „Steaua Română”, era acuzat de o fraudă de aproximativ 15 milioane de lei. A urmat un proces care s-a întins pe parcursul a șase luni și care a devenit un motiv de dispută între România și Marea Britanie. Românii i-au refuzat inițial lui Evans dreptul la asistență consulară, au pus piedici în comunicarea dintre el și Legația Britanică și au încercat să folosească procesul ca un instrument de propagandă menit să justifice naționalizarea companiilor petroliere. Pe de altă parte, presa și politicienii din Marea Britanie s-au folosit de ocazie pentru a arăta ilegalitățile și abuzurile făcute de autoritățile românești în ceea ce privește drepturile omului. La 15 octombrie 1948, a fost condamnat la trei ani de închisoare. A fost eliberat pe cauțiune, Legația Britanică plătind 15 milioane de lei (26.690 de lire). Însă, deși i s-a permis să părăsească țara în decembrie, din cauza amânării până pe 26 ianuarie 1949 a pronunțării sentinței la recursul formulat de acuzare, a plecat din România în februarie 1949⁴⁰.

Pe 4 februarie 1949, a venit rândul celor de la Foreign Office să transmită părții române că prezența a doi membri ai Legației României la Londra nu mai era dorită, cei doi fiind Eugen Balas, secretar comercial I, și Jacob Măgura, secretar comercial II⁴¹. Această notă a fost înaintată oficial pe 7 februarie, când a fost publicată și în ziarul „Times”⁴². Macavei a comunicat a doua zi la București decizia britanicilor. Se arăta dispus să acționeze pe mai multe planuri pentru a încerca să schimbe această hotărâre, deși singur recunoștea că era aproape imposibil. Ministrul român dorea să înainteze proteste la Foreign Office, să mobilizeze câțiva deputați prieteni care să facă interpelări în Camera Comunelor și să publice articole în presă, dar relațiile lor se limitau la „Daily Workers”⁴³. Cel mai probabil avem de-a face și cu un exces de zel din partea diplomatului român.

A doua zi după primirea notei, Legația României la Londra a solicitat din partea Foreign Office mai multe informații despre această decizie. Răspunsul a

³⁹ *Ibidem*, R 1361.

⁴⁰ Marian Alin Dudoi, *Un proces politic în România. Cazul petrolistului Alexander W. Evans, 1948*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 3-4/2012, p. 48-51.

⁴¹ TNAL, FO 371/78608, R 1361.

⁴² *Ibidem*, R 825.

⁴³ AMAE, fond Telegrame Londra, dosar ianuarie-martie 1949, f. 64.

venit după o săptămână, la 16 februarie, și a fost foarte scurt. Oficialii londonezi au spus că nu au nimic de adăugat la solicitarea lor din 7 februarie⁴⁴. În 18 februarie, consilierul de legație George Macovescu s-a întâlnit cu Geoffrey Wallinger, șeful Southern Department din cadrul Foreign Office, și i-a transmis că cererea Londrei pune Legația României într-o situație dificilă pentru că era greu să se explice Bucureștiului decizia englezilor. Wallinger i-a spus că Londra nu vrea să facă un caz din retragerea celor doi diplomați români, așa cum a făcut România cu cei doi englezi, ale căror acuzații au fost foarte firave. Macovescu a cerut ca măcar Balas să poată rămâne pe post, dar Wallinger nu i-a dat nicio speranță în acest sens⁴⁵. Ministrul Macavei a raportat la București că oficialul britanic i-ar fi spus lui Macovescu faptul că Foreign Office nu avea nimic de reproșat celor doi oficiali români, dar comportamentul autorităților din RPR i-au făcut să ia această decizie⁴⁶.

La 22 februarie, ministrul român Mihai Macavei l-a întrebat pe Charles Bateman despre motivele expulzării celor doi români. Macavei reclama faptul că nota britanicilor a fost publicată în presă și apoi a ajuns la el. După ce i s-a amintit de cazul celor doi britanici expulzați din România, diplomatul român a spus că nu exista comparație între cele două situații și că a fost un proces care a arătat implicarea lor. Bateman a răspuns că procesul a fost o înscenare, fiind una dintre acțiunile menite să facă viața grea Legației britanice din România. Acesta a mai spus că vedea ca intolerabil comportamentul românilor și spera ca Balas și Măgura să părăsească Anglia cât mai repede⁴⁷.

Pe 28 februarie 1949, Macavei a avut o întrevedere cu Ernst Bevin, ministrul britanic de Externe, pentru a prezenta discuția dintre Balas și Măgura. Bevin i-a transmis că, în opinia lui, procesul din România nu a fost ceva serios și că mărturiile legate de implicarea celor doi diplomați britanici sunt neîntemeiate. Bevin a mai subliniat că deciziile românilor făceau parte dintr-o strategie mai amplă de a face viața grea diplomaților englezi de la București. Și britanicii ar fi putut înscena un proces care să-i implice pe diplomații români, dar nu au făcut acest lucru, a ținut să mai spună înaltul oficial⁴⁸. Macavei a transmis că nimic din comportamentul său sau al membrilor Legației nu ar fi impus asemenea măsuri. Reproșându-le britanicilor atitudinea neprietenoasă, Macavei a spus că cele două cazuri nu pot fi comparate; numele ofițerilor britanici au apărut într-un proces și în presa din București⁴⁹.

Partea română nu a acceptat ușor ideea expulzării celor doi diplomați. În 4 martie, a înaintat o notă către Foreign Office, în care descria decizia britanicilor de a-i expulza pe Măgura și Balas drept o măsură arbitrară, ca răspuns la

⁴⁴ TNAL, FO 371/78608, R 1499.

⁴⁵ *Ibidem*, R 2213.

⁴⁶ AMAE, fond Telegramme Londra, dosar ianuarie-martie 1949, f. 125.

⁴⁷ TNAL, FO 371/78608, R 2213.

⁴⁸ AMAE, fond Telegramme Londra, dosar ianuarie-martie 1949, f. 132.

⁴⁹ TNAL, FO 371/78608, R 2358.

cazul Robinson – Watson. Guvernul român sublinia că a avut motive întemeiate și documente care au ieșit la iveală în timpul procesului pentru a-i expulza pe cei doi britanici. Aceștia și-au folosit statutul diplomatic pentru a se amesteca în afacerile interne ale RPR. Deoarece guvernul britanic nu a motivat deloc cererea sa, „guvernul român protestează împotriva unei decizii nejustificate cu un puternic caracter de represalii”⁵⁰. În paralel, oficialii Foreign Office se gândeau că vor trebui să ofere unele explicații Parlamentului cu privire la expulzarea celor doi români, dat fiind că decizia a fost una politică, și nu una administrativă. Era dificil de recunoscut public că măsura a fost una de represalii. Românii au făcut publice notele britanicilor și s-au folosit de implicarea în proces a celor doi diplomați expulzați, motiv pentru care era necesară o informare către Camera Comunelor. Au fost creionate două variante de răspuns: una acuza guvernul român de acțiuni provocatoare, cea de-a doua afirma că secretarul de stat își asumă aceste decizii și nu are de dat explicații. În final, în Camera Comunelor a ajuns prima variantă⁵¹. Dennis Pritt, deputat socialist apropiat de lumea comunistă, a întrebat în Parlament de ce s-a luat această măsură din moment ce Londra îi acceptase pe cei doi ca trimiși ai României, cu statut diplomatic. Răspunsul din partea Foreign Office a fost că Marea Britanie se hotărâse să mențină această linie fermă și nu va ezita să ia măsuri similare în viitor⁵².

La 15 martie, Home Office a informat Foreign Office că Balas a fost declarat *persona non grata* pe 7 februarie, însă nu părăsise teritoriul Marii Britanii. Se propunea trimiterea unei noi note prin care să se comunice că acesta va trebui să plece în termen de o săptămână. Legația României a fost informată că acesta a fost șters de pe lista personalului diplomatic și că, dacă nu va pleca la data propusă, Londra își rezerva dreptul de a lua orice măsuri pentru a se asigura că acesta va părăsi țara. Măgura era deja plecat în 7 februarie și nu a mai revenit⁵³. Românii au răspuns la 21 martie 1949, spunând că au acționat mult mai corect în cazul expulzării celor doi diplomați englezi în decembrie. Românii au amintit din nou că ei au trimis Legației britanice nota privind expulzarea diplomaților englezi fără a o da la presă, apoi au precizat că vizele de ieșire pentru cei doi erau valabile o lună. În schimb, englezii au trimis nota din 7 februarie la presă prima dată, iar textul nu indica nicio limită de timp în care cei doi români trebuiau să părăsească teritoriul britanic⁵⁴.

În 5 aprilie 1949, Foreign Office a comunicat Legației României de la Londra că nota care cerea plecarea lui Watson și Robinson din România nu prevedea o limită de timp și că cei doi au plecat la nouă zile după primirea hotărârii. În ceea ce privește presa, Robinson și Watson au fost atacați în ziarele din România imediat după proces, într-o manieră pe care presa din Marea Britanie nu a

⁵⁰ *Ibidem*, R 2520; AMAE, fond Telegramme Londra, dosar ianuarie-martie 1949, f. 136.

⁵¹ TNAL, FO 371/78608, R 2733.

⁵² *Ibidem*, R 3009.

⁵³ *Ibidem*, R 3095.

⁵⁴ *Ibidem*, R 3180.

abordat-o în cazul lui Balas. Pentru a-și susține ideile, diplomații britanici au anexat și câteva extrase din presa din România⁵⁵. După două săptămâni, deputatul W. Smithers a înaintat o interpelare către Foreign Office cu privire la comportamentul autorităților din RPR față de Legația britanică. Răspunsul primit arată că problema era în studiu, însă nu se identificase o soluție⁵⁶.

Egon Balas s-a născut la Cluj în 1922, într-o familie de evrei. A aderat la mișcarea comunistă în 1939 și a acționat în ilegalitate în perioada războiului. După 1945 a fost integrat în aparatul de partid al PCR la Cluj de unde, în 1947, a fost adus la București în aparatul central, mai întâi la Secția Agrară a CC al PCR, apoi la Ministerul Afacerilor Străine, fiind vorbitor de engleză, germană și franceză. Avea doar 26 de ani când a fost numit secretar de Legație la Londra, într-o perioadă în care misiunea diplomatică a României din Marea Britanie a trecut prin puternice transformări. În memoriile sale, Egon Balas spune despre Mihail Macavei, ministrul României la Londra, că era generos, dar naiv, și că adevăratul conducător al misiunii era George Macovescu, fost ziarist⁵⁷.

Balas ne prezintă și câteva detalii despre cum funcționa Legația. Spune în memoriile sale că au ajuns la Londra pe 18 martie 1948. Reședința ministrului era în Belgrave Square, fiind destul de spațioasă; încăpeau acolo mai multe familii. De altfel, Macavei, Macovescu și el au locuit în clădirea respectivă, primii doi împreună cu familiile. Ion Murgu și Barbu Zevedei locuiau în oraș. Despre Murgu, Balas spune că era un pierde-vară, pe când Zevedei, cu formația sa de intelectual, avea altă statură, împărtășea idealurile comunismului, dar nu era total pe linia partidului. Faptul că a refuzat să se întoarcă în țară când i s-a cerut a fost echivalent cu salvarea propriei vieți, în opinia lui Balas. La început, tânărul diplomat a avut obligația să se informeze cu privire la viața politică, sindicate, lumea presei din Marea Britanie. Macovescu și Murgu au fost cei care l-au prezentat contactelor pe care le avea Legația. Printre cei care veneau des la evenimentele organizate de diplomații români se numărau parlamentarii de stânga Solley, Platts-Mills, Denis Pritt și Edgar Young⁵⁸.

Egon Balas se întorsese doar de câteva zile de la București, unde se căsătorise, în momentul în care a izbucnit scandalul expulzării reciproce de diplomați între România și Marea Britanie. La scurt timp a aflat că, împreună cu Ion Măgură, trebuie să părăsească teritoriul Marii Britanii, fiind declarate persoane *non grata*. Măsura îi viza pe cei doi nu pentru că ei ar fi creat probleme, ci pentru că aveau același rang diplomatic cu britanicii expulzați de București. Preocupat de economie, nu-i părea rău că părăsea Londra, pentru că își dorea să lucreze în țară la Comisia de Stat a Planificării⁵⁹.

⁵⁵ *Ibidem*, R 3899.

⁵⁶ AMAE, fond Anglia 1944-1970, dosar 103, f. 40.

⁵⁷ Egon Balas, *Voința de libertate. O călătorie primejdioasă prin fascism și comunism*, traducere din limba engleză de Stela Tinney, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001, p. 223-225.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 226-230.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 251-253.

Viața tot mai dificilă a diplomaților occidentali în spatele Cortinei de Fier

La 16 februarie 1949, Legația Marii Britanii din București a semnalat Ministerului Afacerilor Străine, printr-o notă verbală, un incident a cărui victimă a fost soția adjunctului atașatului militar. Două persoane, una îmbrăcată în civil și una în uniformă Miliției, s-au prezentat la casa maiorului Cleaver, solicitând prin fereastră soției acestuia să le dea drumul în casă pe ușa din spate. Cei doi au bătut în ușă cu putere, au făcut gălăgie și au cerut să-i vadă pe proprietari. I-au spus doamnei Cleaver că au venit să facă o inventariere a bibliotecii. Aceasta a protestat și a cerut ajutorul Legației. Ulterior, cei doi bărbați au vorbit atât cu Legația, cât și cu Ministerul de Interne, au interograt o servitoare, după care au plecat. Britanicii au protestat împotriva acestui gest de violare a unei case locuite de un diplomat⁶⁰.

Gesturile de hărțuire din partea românilor au continuat, probabil alimentate și de o anumită atitudine sfidătoare arătată de diplomații britanici. La 24 martie 1949, britanicii au reclamat că unul dintre secretarii Legației, J. O. Wright, a fost împiedicat, inițial, să se urce în avionul care trebuia să-l ducă la Sofia în 22 martie. Acestuia i s-a spus că actele nu sunt în regulă, i s-a cerut să coboare din avion și a fost foarte aproape să nu mai plece⁶¹.

Printr-o situație similară a trecut și secretarul R. A. King, căruia, la 22 aprilie 1949, i s-a reținut pașaportul pe Aeroportul Băneasa pe motiv că Ministerul de Interne nu fusese informat de plecarea acestuia. Documentul i-a fost restituit cu un minut înainte de plecarea avionului⁶². Românii au negat faptul că s-ar fi purtat lipsit de politețe cu J. O. Wright și au afirmat că acesta a ajuns la aeroport cu puțin timp înaintea plecării avionului, a refuzat să aștepte îndeplinirea formalităților de verificare a documentelor și s-a urcat în avion fără acte și fără bagaje. Acest lucru ar fi obligat autoritățile românești să insiste (britanicii susțineau că a fost brusc) ca el să coboare pentru finalizarea verificărilor⁶³.

Pentru un regim izolaționist și autarhic, așa cum era cel de la București, o miză importantă era să blocheze mișcarea liberă prin țară a diplomaților occidentali. Astfel, la 29 aprilie 1949, printr-o notă verbală, Ministerul Afacerilor Străine a comunicat Legației Marii Britanii de la București că unele zone din țară erau interzise pentru accesul diplomaților străini. Pe 30 aprilie, o altă notă informa Legația că urmau să fie închise consulatele britanice de la Cluj și Constanța. Măsurile au fost justificate în presă ca o acțiune de eliminare a agenților străini din RPR. Pe 5 mai 1949, Legația Britanică din București a trimis Ministerului Afacerilor Străine o notă prin care își exprima dezacordul față de restricțiile de circulație impuse diplomaților străini. Ministrul britanic a cerut să i se explice ce rațiuni au stat în spatele unei decizii greu de înțeles pe timp de pace

⁶⁰ AMAE, fond Anglia 1944-1970, dosar 103, f. 50.

⁶¹ *Ibidem*, f. 52.

⁶² *Ibidem*, f. 53.

⁶³ *Ibidem*, f. 56, 58.

și în condiții interne normale. În fond, impunerea zonelor cu restricții interzicea practic diplomaților ieșirea din București, cu excepția a patru stațiuni stabilite pentru petrecerea timpului liber. Britanicii doreau să știe dacă aceste restricții erau impuse doar personalului diplomatic ori tuturor angajaților misiunilor diplomatice sau chiar străinilor, în general. De asemenea, doreau să știe dacă existau excepții pentru situațiile în care diplomații erau obligați, prin natura sarcinilor de serviciu, să ajungă în zone interzise sau în porturi unde acostau vapoare britanice. Nu era clar nici dacă agenții consulari aveau permisiunea să circule liber în zonele lor de responsabilitate și dacă puteau veni la București să comunice cu Legația. Nu era specificat nici dacă zonele interzise puteau fi traversate cu mașina sau cu trenul în drum spre alte zone care nu erau interzise, care erau limitele de mișcare pentru diplomații aflați la Timiș (jud. Brașov), Predeal, Sinaia ori Eforie⁶⁴. Problema restricțiilor de circulație impuse diplomaților occidentali a revenit în aprilie 1950, când, urmare a unei interpelări din parlament, un subsecretar de la Foreign Office a afirmat că, în timp ce Bulgaria era o țară accesibilă diplomaților străini pe circa o treime din suprafață, România era interzisă aproape complet. Subiectul a fost preluat și de presă, care a scris că asemenea măsuri nu vor putea fi luate în Anglia⁶⁵.

În luna iulie a anului 1949, a izbucnit un nou scandal în care au fost implicați doi diplomați britanici în România. Roderick Francis Gibbert Sarell și Herbert Stanley Marchant au fost opriți de persoane înarmate în seara zilei de 25 iulie în apropiere de București și duși la audieri, nefiindu-le recunoscut statutul diplomatic. Ulterior, după ce responsabilul cu protocolul al Legației a venit la sediul Miliției și a confirmat identitatea celor doi, aceștia au fost eliberați. Autoritățile române au acuzat că cei doi erau implicați în acțiuni de contrabandă când au fost prinși. Legația Britanică a protestat împotriva atitudinii agresive și violente a românilor. Bucureștiul a replicat că cei doi și-au depășit atribuțiile și au fost implicați în activități ce contraveneau statutului diplomatic, motiv pentru care a cerut retragerea lor de la post în august⁶⁶. Sarell ocupa și poziția de însărcinat cu afaceri, din cauza lipsei ministrului Walter Roberts.

La 27 iulie, Macavei a raportat la București că ziarele „Daily Express”, „Daily Telegraph” și „Daily Worker” au publicat știri despre arestarea diplomaților britanici. Inițial, Foreign Office s-a abținut să vorbească despre incident. Pe 28 iulie a dat un comunicat în care a arătat pe scurt cele întâmplate, în care se afirma că șeful Protocolului din Ministerul Afacerilor Externe și șeful Siguranței au cerut iertare pentru incident și că Sarell a înaintat un protest împotriva acestui tratament violent și arbitrar⁶⁷. În nota oficială transmisă de Legația RPR către Foreign Office se preciza că cei doi diplomați au fost identificați după ce instituțiile de forță au arestat un grup de contrabandiști. Celelalte persoane au

⁶⁴ *Ibidem*, f. 41.

⁶⁵ AMAE, fond Telegrame Londra, dosar ianuarie-aprilie 1950, f. 107.

⁶⁶ Mihaela Sitariu, *op. cit.*, p. 93-94.

⁶⁷ AMAE, fond Telegrame Londra, dosar iulie-septembrie 1949, f. 20-22.

spus că urmau să ajungă la Viena cu ajutorul lui Sarell și că au depus la Legația britanică mai multe bunuri de valoare, precum bijuterii, tablouri și covoare⁶⁸. Acest fapt nu era într-un tot neadevărat.

În realitate, Sarell se făcea vinovat de altceva în ochii autorităților românești. Acesta ar fi încercat, în iulie 1949, să faciliteze fuga din țară, prin Iugoslavia, a unor colaboratori români ai British Information Office și ai Legației Britanice. Aceștia erau Constantin Mugur, șeful angajaților români de la British Library, Eleonora Bunea de la British Press Office, Annie Samuelli tot de la British Press Office, sora acesteia, Nora Samuelli, de la American Press Office, și Liviu Nasta, jurnalist român, corespondent la București al ziarului „New York Times”. Toți aceștia au fost arestați în aceeași seară de 25 iulie 1949. Acuzația principală era de a fi realizat activități de spionaj sub acoperirea instituțiilor culturale britanice⁶⁹. Arestarea acestora a pus sub semnul incertitudinii activitatea British Information Office din București, care avea un număr de 35 de angajați, în timp ce United States Information Service avea 27 de angajați⁷⁰.

La începutul lunii august, românii au cerut retragerea de la post a lui Sarell; acesta oricum urma să-și încheie activitatea la București⁷¹. Britanicii au respins acuzațiile și au afirmat că în mod sigur Miliția știa identitatea lui Sarell la momentul arestării⁷². Sarell și Marchant au părăsit România în noiembrie 1949. Cel dintâi a fost nevoit să aștepte o lună pentru inventarierea bunurilor sale. Cazul Sarell a avut parte de o publicitate puternică în Marea Britanie, ceea ce i-a făcut pe diplomații români de la Londra să transmită la București că se pregătea terenul pentru noi măsuri represive⁷³.

„... să fie trimiși în batalioane de muncă”

Anul 1950 a cunoscut o acutizare a tensiunilor dintre cele două țări, alimentate de agresivitatea arătată de autoritățile de la București față de diplomații britanici din România și față de angajații Legației Marii Britanii, fie ei englezi sau români. În ianuarie, guvernul RPR a cerut Statelor Unite să reducă personalul Legației de la București la 30 de persoane. Americanii au acceptat, dar, ulterior, românii au venit și au impus o limită de 10 angajați, cifră acceptată de Washington⁷⁴. Franța a primit, la rândul ei, o cerere similară, dar pe care a refuzat-o⁷⁵. Legația Marii Britanii nu a primit o solicitare expresă de reducere a personalului, al cărui număr oricum scăzuse constant de la 13 persoane în 1948

⁶⁸ *Ibidem*, f. 24-25.

⁶⁹ Sorin Aparaschivei, *Serviciul britanic de informații în România (1916-1950)*, București, Editura Militară, 2020, p. 312.

⁷⁰ Mihaela Sitariu, *op. cit.*, p. 94.

⁷¹ AMAE, fond Telegrame Londra, dosar iulie-septembrie 1949, f. 32-33.

⁷² *Ibidem*, f. 46.

⁷³ Mihaela Sitariu, *op. cit.*, p. 96.

⁷⁴ Paul Nistor, *op. cit.*, p. 203-204.

⁷⁵ TNAL, FO 371/88019, RR 1013/18.

la 10 în 1950⁷⁶. Diplomații britanici încercau să explice acest fapt prin legăturile economice existente între cele două țări și prin faptul că URSS dorea să mențină o cale deschisă pentru a achiziționa, prin intermediari, tehnologie din Marea Britanie⁷⁷.

Regimul de la București se arăta foarte suspicios față de tot ce era britanic sau în relație directă cu spațiul anglo-saxon. Marea Britanie avusese o puternică influență culturală și economică în perioada interbelică asupra unui număr mare de români. Toate acestea erau motive suficiente pentru ca liderii PMR să încerce să taie toate legăturile populației cu instituțiile care puteau reprezenta surse de informare dinspre Vest. După ce a pus mereu piedici funcționării centrelor culturale și bibliotecilor care activau pe lângă legațiile occidentale, la începutul lunii martie 1950, în cadrul unei Plenare a Comitetului Central al PMR, s-a decis închiderea acestora. Astfel, urmau să-și suspende activitatea British Information Office, American Information Office, institutele franceze din București, Iași, Cluj, Timișoara, Craiova și institutul și biblioteca italiene⁷⁸.

La 3 martie, Legația RPR din Londra era informată de către Minister că, pe 2 martie, Ministerul Afacerilor Externe a solicitat ministrului britanic să oprească activitatea Biroului de informații de pe lângă Legație. Decizia era „dictată de interese de stat”. Diplomaților români din Marea Britanie li s-a impus, în situația în care aveau să fie chemați la Foreign Office pe acest subiect, să nu facă nicio declarație, motivând că nu vor să comenteze deciziile guvernului RPR⁷⁹. Biroul funcționa în clădirea în care avea sediul Consulatul britanic, la o distanță de 1 km de Legație; avea o bibliotecă și o sală de lectură. Angajații nu aveau imunitate diplomatică⁸⁰. Aceste instituții erau luate în vizor din 1949, când autoritățile românești au primit un raport, potrivit căruia British Information Office distribuise informații, prin intermediul unei broșuri, despre cum putea fi receptat mai bine postul de radio BBC⁸¹.

A doua zi, Legația a fost informată că șeful bibliotecii de la British Information Office, Constantin Murgu, împreună cu soția, dispăruse cu o seară înainte. Aceștia nu aveau legătură cu Legația britanică⁸². Între timp începeau să sosească la Legație informații despre elevi sau studenți care dispăreau fără urmă după ce frecventaseră sălile de lectură ale British Information Office sau American Office ori au încercat să rezolve chestiuni birocratice la Consulatul britanic⁸³. Disparația lui Murgu a devenit subiect de discuție în Camera Comunelor, unde s-au cerut detalii despre acest caz de la Foreign Office. Răspunsul a fost că nu

⁷⁶ Liviu Țirău, *op. cit.*, p. 114-115.

⁷⁷ TNAL, FO 371/95338, RR 1051/1.

⁷⁸ Dennis Deletant, *Good wine needs a bush. The British Council and Romania, 1937 to 1990*, în idem, *In and out of focus. Romania and Britain, relations and perspectives from 1930 to the present*, București, Editura Cavallioti, 2005, p. 30, 33.

⁷⁹ AMAE, fond Telegramme Londra, dosar ianuarie-aprilie 1950, f. 68.

⁸⁰ TNAL, FO 371/88042, RR 1053/2.

⁸¹ Marian-Alin Dudoi, *The relations of the Romanian People's Republic...*, p. 98.

⁸² TNAL, FO 371/88028, R 1022/1.

⁸³ *Ibidem*, R 1022/2.

se știe ce s-a întâmplat; fiind cetățeni români, nu era posibilă înaintarea unor proteste oficiale⁸⁴.

Autoritățile românești au dispus forțe de ordine în jurul clădirii consulatului britanic și legitimau pe toți cei care ieșeau sau intrau. Acest lucru, împreună cu arestarea peste noapte a colaboratorilor, a întins nervii la maxim⁸⁵. Tot mai problematică era și situația angajaților români de la Consulatul și Legația britanică, despre care ministrul scria la Londra că, dacă vor fi concediați, în cel mai bun caz vor trăi ca proscriși tranzacționând cartelele de rație, în cel mai rău caz vor fi arestați. Situația era foarte complicată, mai ales că aceste persoane așteptau sprijin din partea diplomaților britanici pentru care lucraseră⁸⁶. Vizitarea bibliotecilor străine sau a centrelor de informare, precum și menținerea oricăror legături cu aceste instituții sau cu „legațiile imperialiste” erau capete de acuzare suficient de grave pentru a aduce celor învinuiți ani grei de muncă la Canalul Dunăre – Marea Neagră sau în alte lagăre și colonii de muncă⁸⁷.

Într-o notă internă a Foreign Office, se preciza că personalul Consulatului și Information Office era la limita nervilor; exista temerea că toți cei 15 angajați români ai Information Office ar putea fi dați dispăruți. Se propunea ca angajații să fie menținuți în funcție pentru a nu se transmite un semnal negativ în exterior și pentru a nu-i lăsa pradă pieței negre. Intenția era de a se încerca păstrarea unui număr cât mai mare dintre aceștia, pe o perioadă cât mai întinsă de timp. Ministrului britanic, Walter Roberts, i se cerea să facă demersuri pe lângă autoritățile românești în legătură cu bibliotecarul dispărut. La 8 martie, Foreign Office instruia Legația să mențină angajații români de la Information Office, dar să le găsească posturi pe alte secțiuni. Angajarea va fi doar pentru două luni, după care li se va reconsidera poziția; în realitate, era tot mai dificil pentru Legație să-i păstreze⁸⁸.

Oficialii britanici au luat în calcul acțiuni reciproce, prin care să blocheze activitățile culturale ale RPR în Marea Britanie. Însă, activitatea culturală a românilor se rezuma la publicarea broșurii „Romanian News” și susținerea unor conferințe publice la Societatea de prietenie anglo-română, condusă tot de Legație. Singurul lucru care se putea cere era oprirea distribuirii publicației. Însă, dacă românii refuzau sau găseau alte căi de distribuire, britanicii nu mai puteau interveni. O eventuală expulzare a consilierului de presă sau chiar a ministrului ar fi deschis un nou război al expulzărilor, fapt ce nu era foarte dorit. Englezii

⁸⁴ TNAL, FO 371/88043, RR 1054/1.

⁸⁵ TNAL, FO 371/88042, RR 1053/4.

⁸⁶ *Ibidem*, RR 1053/5.

⁸⁷ „Tov. Gheorghiu: [...] Tov. Ana să-i cheme și să ia măsura închiderii. Să se publice după aceea în presă și Ministerul de Interne să ia măsuri împotriva acelor care merg acolo să fie trimiși în batalioane de muncă. Așadar, să fie clar, trebuie luate măsuri de arestare împotriva tuturor care merg acolo” (Șerban Rădulescu-Zoner, *Procesul bibliotecilor, engleză și americană*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1949-1953: mecanismele terorii*, București, Fundația Academia Civică, 1999, p. 322-323.

⁸⁸ TNAL, FO 371/88042, RR 1053/5.

credeau că românii nu vor refuza să se supună, dar puteau să transfere publicarea buletinului unei organizații britanice, fapt care ar bloca orice acțiune a guvernului britanic. Era greu de explicat Parlamentului de la Londra de ce nu se putea închide un buletin care publica mereu informații ostile, în timp ce Information Office din București era închis⁸⁹.

Diplomații britanici de la București au făcut mai multe demersuri către Guvernul României cu privire la hărțuirea celor ce vizitau Consulatul, fără niciun rezultat. În 7 martie, ministrul Roberts scria la Londra că patrulă de polițiști în civil continuau să patruleze în jurul British Information Office și al Consulatului, în ciuda asigurărilor pe care le-a dat șeful Protocolului că îngrijorările erau datorate doar neînțelegerilor ministrului englez. Cetățenii englezi erau opriți, interogați, li se verificau hărțile, apoi erau lăsați să plece. Cetățenii români erau arestați și băgați în numeroasele mașini pregătite de poliția secretă. Diplomatul englez susținea că a aflat despre aceste lucruri de la unele persoane care veneau și întrebau la Legație ce s-a întâmplat cu soțul sau fratele venit să aducă o carte împrumutată și nu s-a mai întors acasă⁹⁰.

Legația britanică de la București a primit instrucțiuni să transmită părții române că se vor supune deciziei cu precizarea că Londra considera total nejustificată decizia de închidere a Information Office, a cărei activitate era în acord cu funcționarea uzuală a misiunilor diplomatice⁹¹. Pentru Foreign Office, acțiunile românilor erau similare cu cele organizate împotriva misiunilor diplomatice ale Marii Britanii din Budapesta și Sofia. La București, britanicii au fost mai vulnerabili din cauza afacerii Sarell. Angajații români care încă mai lucrau pentru Information Office erau practic ultima legătură a populației cu Legația, și subiecți pentru o suspiciune exagerată din partea autorităților⁹².

La 14 martie 1950, ministrul britanic la București a înaintat un memoriu ministrului Afacerilor Străine, în care respingea ideea că activitatea din cadrul British Information Office nu era în acord cu rigorile muncii diplomatice⁹³. Răspunsul părții române a venit după patru luni. Pe 9 iunie, Ministerul Afacerilor Străine de la București a înaintat o notă Legației britanice, în care se preciza că British Information Office acționa separat de Legație, organiza evenimente culturale și oferea legitimații unor elemente ostile. Information Office a servit ca acoperire pentru acțiuni ostile României. Procesele liderilor PNT, al lotului Popp – Bujoiu și al spionilor au arătat că Information Office nu a fost implicat în acțiuni diplomatice normale. Activitatea de presă a Legației RPR a fost mereu devotată „prieteniei și păcii între popoare”, iar activitatea celor două centre a fost total opusă⁹⁴.

⁸⁹ *Ibidem*, RR 1053/12.

⁹⁰ *Ibidem*, RR 1053/8.

⁹¹ *Ibidem*, RR 1053/2.

⁹² *Ibidem*, RR 1053/3.

⁹³ *Ibidem*, RR 1053/10.

⁹⁴ *Ibidem*, RR 1053/16.

În legătură directă cu închiderea birourilor de informare vestice, pe 25 aprilie 1950, a început procesul celor cinci români angajați ai British Information Office, acuzați de spionaj: Constantin Mugur, Annie Samuelli, Eleonora Bunea-Wied, Liviu Popescu-Nasta, Nora Samuelli. Agerpress, în buletinele sale, scria că acuzații

[...] își desfășurau activitatea de spionaj sub coordonarea angajaților legațiilor și sub acoperirea muncii de la Information Office. Vizitatorii erau recrutați și folosiți pentru acțiuni de înaltă trădare. Cei de încredere erau recrutați direct ca agenți, ceilalți erau exploatați în orb, fiind atrași în discuții pe diferite subiecte.

Mai mult, autoritățile românești îi acuzau și de trafic de valută, de arme și de bijuterii⁹⁵. În aceeași zi, diplomații britanici de la București scriau la Londra că procesul era parte din scenariul „Păine și circ” în onoarea zilei de 1 Mai. După nouă luni de tortură, se aștepta ca acuzații să declare ceea ce le cereau procurorii. Când au fost arestați, în iulie 1949, au fost acuzați de speculă pe piața neagră și încercarea trecerii ilegale a frontierei, ulterior s-au adăugat acuzațiile de spionaj și trădare. În opinia diplomaților britanici, procesul era un caz de *ex-postum facto* prin care să se justifice închiderea Information Office de la București. Blocarea oricăror comunicații dintre România și Vest părea să fie parte din contribuția României la pacea mondială⁹⁶. Aceste procese-spectacol erau folosite de România pentru a arăta că era un satelit credibil, pentru a justifica aplicarea unor noi măsuri represive și impunerea restricțiilor diplomaților străini⁹⁷.

Doi angajați ai Legației britanice au asistat la proces. Aceștia au raportat la Londra că acuzații nu aveau semne de tortură, dar erau obosiți, nervoși și slăbiți. Presa din RPR începuse condamnarea lor înainte de finalizarea procesului, prin articole mari de presă, care arătau acțiunile anti-regim. Britanicii nu excludeau posibilitatea organizării unor proteste ale muncitorilor care să ceară pedeapsa cu moartea. În România orice putea fi numit secret de stat, inclusiv activitățile diplomatice normale puteau fi categorisite drept acțiuni de spionaj. Totul era bine regizat, martorii veneau, vorbeau și plecau. Începeau să răspundă la întrebări înainte ca judecătorul să le termine de pronunțat. Multe informații și evenimente făceau referire la perioada în care România era condusă de Comisia Aliată de Control și nu avea voie să aibă secrete față de Aliați⁹⁸. Cei cinci au primit pedepse foarte grele, cuprinse între 15 ani de muncă grea și închisoare pe viață⁹⁹.

⁹⁵ „Proiecția de filme, expozițiile, concertele oferite de britanici, urmate de cocktail-uri erau folosite ca acțiuni de spionaj prin stabilirea de noi contacte și relații și colectarea de informații” (TNAL, FO 371/88030, RR 1024/1).

⁹⁶ *Ibidem*, RR 1014/2.

⁹⁷ *Ibidem*, RR 1024/4.

⁹⁸ *Ibidem*, R 1024/5, R 1024/7, R 1024/8.

⁹⁹ „Constantin Mugur, muncă grea pe viață; Annie Samuelli, 20 de ani de muncă grea; Nora Samuelli, 15 ani muncă grea; Liviu Nasta, 20 de ani muncă grea; Eleonora Bunea, 15 ani muncă grea” (*ibidem*, R 1024/18). Procesul de spionaj intentat celor cinci va fi abordat într-un studiu extins în viitor.

Toate acțiunile de hărțuire au afectat activitatea consulară a Marii Britanii la București. De exemplu, nu se puteau face plăți directe către românii față de care existau obligații. Prin transfer era imposibil să fie trimiși bani pentru că nu ar fi ajuns la persoanele vizate. Veteranii de război care au activat în Anglia și care doreau să-și vadă rudele nu puteau veni la Consulat pentru viză. O soluție de a pune presiune pe România, pentru respectarea unor reguli minime, era publicitatea în presă, însă existau îndoieli dacă BBC secția în limba română ar fi potrivită pentru astfel de acțiuni. Totuși, diplomații de la București considerau că o propagandă directă, care să ajungă la populația de rând, era o idee bună. Alte soluții nu existau. Atât timp cât angajații britanici ai Legației nu erau agresați în timpul desfășurării activității, nu existau motive pentru a protesta față de guvernul român¹⁰⁰.

Acțiunile agresive ale României și atmosfera tot mai tensionată i-au făcut pe diplomații britanici de la București să se gândească la posibilitatea ruperii relațiilor diplomatice și a retragerii Legației. În 15 martie 1950, secretarul Legației de la București a transmis la Londra că ei știau bine procedurile ce trebuiau urmate în cazul începerii ostilităților militare cu țara-gazdă, dar suspendarea relațiilor cu România părea că se va produce din alte motive. Prin urmare, solicitați instrucțiuni referitoare la ce vor trebui să facă dacă o să fie nevoiți să se retragă. A. Rumbler, de la Foreign Office, era de părere că, în cazul suspendării relațiilor cu state precum România, trebuiau să se aștepte ca țara-gazdă să ignore orice regulă care se aplica în astfel de situații. Nu se va putea ca cifrul ori arhiva secretă să fie lăsate la misiunea unei alte țări protectoare, pentru că nu exista siguranța că autoritățile nu vor invada acea misiune mai devreme sau mai târziu și nu vor pune mâna pe acestea. De asemenea, nici nu vor putea fi luate la plecare, deoarece nu aveau certitudinea că românii nu vor verifica bagajele la ieșirea din țară. Prin urmare, s-a transmis Legației Britanice de la București, în 25 aprilie, că procedura de urmat în cazul ruperii relațiilor diplomatice nu era diferită prea mult de situația în care acest lucru s-ar fi produs în caz de război. Legația trebuia să distrugă cifrul și alte materiale confidențiale și să transfere arhiva rămasă către o putere neutră protectoare. Trebuia adusă acasă o listă a materialelor distruse¹⁰¹.

Înainte de a primi instrucțiuni despre cum să procedeze în cazul încetării relațiilor diplomatice, Walter Roberts (ministrul britanic de la București) a trimis un raport către Londra în care analiza problema menținerii Legației. Se putea spune, cu o oarecare justificare în privința României, că prezența legațiilor vestice a devenit un anacronism, spunea acesta. Procesul lent de sovietizare a făcut ca România să fie aproape o provincie periferică a Imperiului Rus. Campaniile recente împotriva englezilor și americanilor în statele-satelit arătau că Moscova dorea să taie orice legătură a acestor „provincii de graniță” cu lumea occidentală. Românii, prin restricțiile și umilințele impuse, arătau că

¹⁰⁰ TNAL, FO 371/88042, RR 1053/16.

¹⁰¹ *Ibidem*, RR 1056/1.

intenționau să facă viața diplomaților intolerabilă. Prin refuzul de a oferi viză sperau că vor reduce numărul membrilor Legației. Prin măsuri brutale, încercau să blocheze orice apropiere dintre oameni și Legație. Trebuia evitat orice acces al diplomaților la informații despre dezvoltarea țării și orice contact cu mediul din afara capitalei. Diplomaților li se limitau acțiunile și erau numiți „fiare fasciste” în presă și propaganda de partid.

În aceste condiții ce poate realiza această misiune? Să fie un post de ascultare, de informare într-un teritoriu care din punct de vedere diplomatic este un *no man's land*, și de a oferi informații critice pentru BBC secția în limba română, care era principala fereastră de informații pentru România¹⁰².

Restricțiile privind deplasarea diplomaților în teritoriu făceau dificilă obținerea de informații. Pe lângă o serie de surse de încredere care nu se epuizaseră încă, sursa principală era presa, care putea fi citită la fel de ușor și la Londra. Ministrul britanic pleda pentru activitatea diplomatică în teren, acolo unde, în pofida unor incidente minore, exista șansa întâlnirii unor comuniști tineri ori a afla ceva despre viața dificilă din București a câtorva rezidenți britanici sau putea fi întâlnit un oficial comunist care să vorbească despre familia lui și despre istorie. Roberts spunea că Legația va continua să servească intereselor guvernului Majestății Sale, dar funcționarea misiunii diplomatice depindea de reducerea numărului până la un minimum dincolo de care era imposibil de lucrat. Numărul personalului diplomatic era deja redus cu 50%; o altă plecare făcea aproape imposibilă funcționarea Legației, iar românii ar fi putut să blocheze mai departe acordarea de vize pentru diplomații care trebuiau să sosească la post. Dacă românii vor organiza un proces de spionaj care să implice Legația, spunea Roberts, va fi o mare crimă. Totuși, nu existau, în opinia lui, indicii care să arate că România pregătea așa ceva, însă evenimentele ulterioare aveau să-l contrazică. Roberts a cerut ca Foreign Office să ia măsuri care să determine URSS să schimbe atitudinea față de legațiile vestice, nu doar într-o țară anume, ci peste tot în spatele Cortinei de Fier¹⁰³.

Concluzii

Intrarea în vigoare a Tratatului de Pace, în septembrie 1947, a fi trebuit să ducă la o normalizare a relațiilor diplomatice între statele care au fost adversari în cel de-Al Doilea Război Mondial, așa cum era cazul României și Marii Britanii. Londra a sperat ca, după 1945, să-și recapete pozițiile economice pe care le-a avut la gurile Dunării în perioada interbelică, iar Tratatul de Pace era privit ca un instrument care ar fi putut disciplina Guvernul Petru Groza, care și-a încălcat toate promisiunile făcute în februarie 1946. În schimb, românii, după septembrie

¹⁰² TNAL, FO 371/88045, RR 1056/2.

¹⁰³ *Ibidem*.

1947, imediat după depunerea instrumentelor de ratificare la Moscova, au deschis lungul șir al marilor procese politice. Ceea ce s-a sperat a fi o normalizare a două țări care aveau interese economice complementare s-a transformat într-o perioadă de tensiuni și hărțuiri reciproce, marcate de acuze de spionaj și expulzări de diplomați. România dorea să-și arate docilitatea față de URSS și a adoptat o atitudine foarte dură față de misiunile diplomatice ale statelor vestice, încercând să taie orice legătură a acestora cu populația locală. Măsurile arbitrare adoptate de guvernul RPR, precum restricțiile de deplasare, hărțuirile aproape constante, arestările erau menite să facă viața diplomaților britanici tot mai dificilă. Anii 1948-1950 au dus la o tensionare a relațiilor dintre cele două țări, încât diplomații britanici de la București au luat foarte în serios ideea de a închide oficiul diplomatic. Și după 1950 s-au mai înregistrat expulzări reciproce de diplomați și au existat momente tensionate, dar nu s-a mai pus niciodată problema suspendării activității Legației Marii Britanii din România.

**Expulsions, Espionage, and Mutual Harassment
in the Romanian-British Relations (1948-1950)**
(Abstract)

Keywords: Romanian People's Republic, Great Britain, Mihai Macavei, Walter Roberts, Ana Pauker.

Reestablishing diplomatic relations between previous adversaries after World War II was a complex process, especially when those countries gradually found themselves on opposing ideological fronts. Romania and the United Kingdom officially resumed diplomatic relations in the fall of 1947, when the Peace Treaty was enacted. However, this did not lead to a normalization of ties between the two states. On the contrary, the complicated international context, the intensification of conflicts between East and West, and the subordination of Romania's foreign policy to Soviet interests significantly impacted their diplomatic relations. Romania imposed travel restrictions on Western diplomats and demanded the closure of cultural offices and institutions affiliated with Western legations. It frequently displayed a defiant attitude towards diplomats and their families, organized trials involving British diplomats, and attempted to block any contact between the British Legation and the local population. In turn, the United Kingdom greatly reduced its diplomatic presence in Romania. The UK also responded with similar measures in cases of diplomats' expulsions and consistently sought to bring to the attention of the international community the human rights violations in the Romanian People's Republic (RPR). This research explores how the two states, situated in two different ideological blocs, interacted with each other at the beginning of the Cold War.

Dincolo de ideologie. Apropierea româno-americană prin schimburi culturale și științifice, în 1963

Paul NISTOR*

Relația dintre România comunistă și SUA, după cel de-Al Doilea Război Mondial, a fost una sinuoasă, care a cunoscut detalii și schimbări surprinzătoare, în funcție de etape și de reasezările politice din mediul internațional. Într-o primă fază, rivalitatea părea mai mare ca între sovietici și americani, iar hărțuierile reciproce escaladau repede, de la expulzări și compromiteri de diplomați la acuze făcute de la tribuna ONU¹. După moartea lui Stalin și instalarea unei antipatii recunoscute între Gheorghiu-Dej și Nikita Hrușciov, Bucureștiul a optat pentru o oarecare reconciliere cu americanii, detașare de sovietici și căutarea unui sprijin economic consistent în Vest.

Opțiunea pentru coexistență pașnică cu Occidentul, de fapt, era o strategie a întregului bloc estic și însemna continuarea competiției ideologice și încercarea unei colaborări economice și culturale, pentru detensionarea relațiilor între blocuri². Victoria democrațiilor în alegerile din 1960, prin John F. Kennedy, părea că va completa fericit intențiile est-europenilor. Democrații erau văzuți ca fiind mai puțin intransigenți decât republicanii și dispuși în a arăta Estului comunist un mai mare grad de respect³. Însăși ideea deschiderii unor conexiuni culturale Est-Vest a cunoscut nuanțări mari. Inițial, președintele Eisenhower a dorit mai multe legături individuale, de la om la om, cu artiști, specialiști și oameni de cultură care se puteau cunoaște și puteau relaționa, trecând peste politicile și viziunea dură a guvernelor. Treptat, însă, au fost luate în considerare condițiile politice și de securitate, și guvernele au fost cele care au negociat și implementat acordurile, urmărind și beneficii politice pentru statele pe care le reprezentau⁴.

* Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; paulnistor3@yahoo.com.

¹ Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, București, Editura Vremea, 2006, *passim*.

² Robert McMahon, *Cold War*, Oxford, Oxford University Press, 2003, p. 62.

³ Warren I. Cohen, *The New Cambridge History of American Foreign Relations*, vol. IV, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2013, p. 123.

⁴ Yale Richmond, *Cultural Exchange and the Cold War: Raising the Iron Curtain*, Philadelphia, Pennsylvania State University Press, 2003, p. 14.

Acordul financiar și aranjamentul cultural, ambele din 1960, au deschis calea normalizării relațiilor dintre România comunistă și Statele Unite ale Americii, două țări aparținând unor blocuri politice diferite, în timpul Războiului Rece⁵. Sperând mai mult în obținerea unor tehnologii occidentale și a unor relații economice privilegiate, românii au acceptat și relațiile culturale bilaterale, pentru care insistau americanii. Fără doar și poate, americanii aveau și ei interesele lor, în permeabilizarea Cortinei de Fier și în exportul de cultură occidentală⁶. În primă fază, acest tip de legături deschidea uși, construia punți, diminua suspiciunile reciproce și făcea ca cele două popoare să se cunoască mai bine. Colaborările culturale româno-americane au început timid, deși au vizat mai multe domenii de interes (știință, muzică, arte plastice, expoziții, radioteleviziune și cinematografie, schimburi de cărți și publicații, dezvoltarea relațiilor turistice și sportive). Aceasta era zona unde ambele părți aveau sentimentul că puteau abandona durtățile ideologice și precauțiile politice, în fața unui adversar tenace. Dincolo de ciocnirile pe mari teme: capitalism-comunism, colonialism-anticolonialism, pacifism-militarism, cultura le putea oferi tuturor posibilitatea de a arăta o față umană, chiar și în plin Război Rece. După aproape două decenii în care fiecare s-a străduit să-și scoată adversarul din sfera umanului și să-l arate lumii doar în șablonul bestialității, muzica, filmul, artele, cărțile au ajutat părțile să vadă omul, dincolo de politică și ideologie.

Planuri, proiecte și probleme în relațiile culturale româno-americane

În anul 1963 se lucra deja la un proiect de „schimburi culturale” româno-americane. El era structurat pe mai multe capitole, în care erau precizate și tipurile de activități ce urmau a fi îndeplinite. Principalele domenii erau: învățământ (schimburi de șase absolvenți și două-trei cadre didactice, pentru specializare; schimb de lectori de limba română și limba engleză, care urmau să predea la o universitate importantă)⁷, știință – tehnică – industrie (schimb de oameni de știință, membri ai unor academii științifice, schimb de specialiști și tehnicieni, pentru perioade de la 1 la 6 luni)⁸, arte interpretative și creație artistică (invitarea unor personalități culturale, formații artistice, artiști individuali, artiști aflați la studii)⁹, cinematografie (prezentări de filme, invitarea a trei personalități din cinematografia țării partenere)¹⁰, literatură și publicații (schimburi de cărți și reviste între marile biblioteci, vizite a câte doi scriitori de fiecare parte)¹¹, radio

⁵ Joseph Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane 1940-1990*, Iași, Institutul European, 2002, p. 202-203.

⁶ Bogdan Barbu, *Vin americanii! Prezența simbolică a Statelor Unite în România Războiului Rece: 1945-1971*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 223-224.

⁷ AMAE, fond SUA, problema 217/1963/SUA/B-R, *Vizitele în URSS ale membrilor Congresului SUA. Participarea RPR la unele expoziții. Emiterea unor timbre*, f. 10.

⁸ *Ibidem*, f. 11.

⁹ *Ibidem*, f. 12.

¹⁰ *Ibidem*, f. 13.

¹¹ *Ibidem*, f. 14.

și televiziune (schimb de programe muzicale, artistice, de știință și educație, dar și de filme documentare)¹², expoziții (o expoziție românească în SUA și una americană, itinerantă, în câteva orașe din RPR; expoziții de fotografii, schimburi de date despre târguri comerciale și expoziționale)¹³. De multe ori, după un capitol, se preciza că ideea fusese preluată din programul de schimburi din anul anterior, doar că se modifica în bine partea cantitativă a propunerii.

Stimulați de planurile-cadru care existau între RPR și SUA, responsabili culturali ai Legației românești de la Washington înaintau și ei către MAE „propriul” plan de muncă. Acesta conținea denumirea activității propuse, responsabilul, data limită și produsul final. La rubrica „Responsabili” apar câteva nume: Costache Zavu, Gheorghe Podea, V. Dorobanțu, N. Zamfirescu¹⁴. Sarcinile echipei culturale de la Legația RPR se deduc ușor din acțiunile propuse: 1) urmărirea vieții culturale a SUA, a relațiilor culturale ale SUA și relațiilor culturale între RPR și SUA; 2) urmărirea schimburilor și tendințelor în politica guvernului SUA, în promovarea relațiilor culturale internaționale; 3) publicarea lunară a buletinului cultural; 4) demersuri ale Departamentului de Stat în vederea includerii programelor de radio și televiziune, cu ocazia zilei de 23 august; 5) continuarea relațiilor cu Editura Twayne din New York, în vedere publicării unor cărți românești (*Bordeienii*, de Mihail Sadoveanu, și broșura „Nouvelles Roumanie”); 6) continuarea relațiilor cu alte edituri, în special cu Funk & Wagnalls; 7) relații cu impresari americani în vederea aducerii unor formații românești în SUA; 8) intensificarea eforturilor în vederea pătrunderii cu materiale la enciclopedii, almanahuri și ghiduri; 9) intensificarea muncii culturale în cadrul coloniei române din SUA (predarea unor cărți societăților românești, trimiterea de filme, sprijinirea cu materiale a ziarului „Românul American”); 10) trimiterea de materiale de popularizare a României, la cerere¹⁵.

Dar ministrul adjunct de Externe, Eduard Mezincescu, îi transmitea lui Nicolae Bucur – însărcinat cu afaceri ad-interim la Washington – că „planul de muncă întocmit de dumneavoastră are un caracter general. Ar fi fost necesar să ne expuneți în mod concret unele acțiuni asupra cărora oficiul urmează să-și concentreze toată atenția”¹⁶. Mezincescu preciza că reținea preocupările permanente ale legației în domeniile culturale, dar dorea ca trimișii României să se concentreze pe câteva activități clare: schimbul de delegați din domeniul industriei petroliere și energiei, schimb de expoziții (*Transportul în SUA, Arhitectura în România*), schimb de lectori de limba română și engleză, schimb de soliști și instrumentiști, congrese internaționale la care puteau participa oamenii de știință români, schimb de studenți pentru specializarea în SUA¹⁷.

¹² *Ibidem*, f. 15.

¹³ *Ibidem*, f. 16.

¹⁴ Idem, problema 217/1963/SUA, *Generale. Rapoarte cultură, note de audiență, note telefonice*, f. 7.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, f. 9.

¹⁷ *Ibidem*, f. 9-10.

În același timp, românii se interesau la sovietici, prin ambasada RPR de la Moscova, cum se derulau relațiile culturale între URSS și SUA. Krîlov, șeful Direcției SUA din Comitetul de Stat pentru Relații Culturale cu Străinătatea, din URSS, a recunoscut că în ultimii ani „schimburile culturale și științifice sovieto-americane au cunoscut unele creșteri însemnate”, dar relațiile economice erau la un nivel foarte scăzut și cele politice înghețaseră aproape într-o fază inițială. Mai mult, Congresul SUA, prin senatorul William Fulbright, se opunea contactelor crescute între membrii Congresului și cei ai Sovietului Suprem al URSS, pe motiv că „aleșii” sovietici nu aveau un caracter reprezentativ, așa cum ar fi trebuit să fie într-un stat democratic¹⁸. S-au putut face totuși o serie de întâlniri printr-un acord semnat de oficiali din Comitetul de Stat pentru Relații Culturale cu Străinătatea (S. Romanovski) și Departamentul de Stat al SUA (Charles Bohlen)¹⁹.

Evoluția relațiilor culturale și științifice dintre RPR și SUA o regăsim într-o serie de rapoarte care apar de-a lungul anului 1963 și care reflectă discuțiile dintre ministrul american la București, William Crawford (dar și alți diplomați americani), și autoritățile române. Sub titlul general „Problemele culturale între RPR și SUA”, erau trecute periodic în revistă modalitățile de implementare ale micilor proiecte din domeniu.

Astfel, la 13 mai 1963, Frank Siscoe, asistent al secretarului de stat adjunct pentru probleme europene, aflat în România, a insistat pentru un schimb de specialiști în domeniul petrolului²⁰. Peste câteva luni, la 3 octombrie, William Crawford declara, la dineul dat pentru delegația de petroliști americani, că era foarte mulțumit de rezultatele acestei vizite. Din acest motiv, el pregătea vizele pentru deplasarea unei delegații românești similare în SUA și, chiar mai mult, dorea schimburi de delegații și în domeniul chimiei. De asemenea, insista ca în fruntea echipei de petroliști români, care urma să viziteze SUA, să se afle chiar Mihai Florescu, ministrul Petrolului și Chimiei²¹.

În luna iunie, consilierul de legație, J. P. Shaw, dorea să ofere un cocktail pentru un grup de ziariști americani veniți în România, iar ministrul Crawford, un cocktail cu ocazia sosirii pianistului american Eugen List și a dirijorului Kurt Adler. În ambele cazuri, era solicitată, de la MAE, o listă de cetățeni români care lucrau în domenii apropiate și puteau fi interesați de legături profesionale cu americanii²².

În luna august era întocmit un raport de către Mircea Răceanu, care analiza pe scurt șapte probleme privind schimburile culturale româno-americane. Pe lângă delegația de petroliști, cele două state cădeau de acord și pentru schimbul

¹⁸ Idem, problema 217/1963/SUA/B-R, *Vizitele în URSS ale membrilor Congresului SUA. Participarea RPR la unele expoziții. Emiterea unor timbre*, f. 1.

¹⁹ *Ibidem*, f. 2.

²⁰ *Ibidem*, f. 21.

²¹ Idem, problema 217/1963/SUA, *Generale. Rapoarte cultură, note de audiență, note telefonice*, f. 21.

²² *Ibidem*, f. 3.

a câte patru studenți (inițial, partea română propusese șase studenți în cadrul aranjamentului de schimburi culturale). Apoi, era așteptat în România ca lector de limba engleză Thomas Perry, șeful catedrei de limbă engleză de la Colegiul Central Metodist din Fayette (Missouri), iar Universitatea din Chicago dorea să invite ca lector de limba română pe Avram Andrei sau Emanuel Vasiliu, pentru anul universitar 1963-1964²³.

În chestiunea venirii unor muzicieni americani în România, se pregăteau John Sebastian (muzicuță) și orchestra de muzică de cameră „Clarion”. De asemenea, propunerile românești erau următoarele: baritonul Nicolae Herlea, mezzosopranele Zenaida Pally și Elena Cernei, precum și violonistul Ion Voicu ori pianistul Valentin Gheorghiu²⁴. Nu în ultimul rând, s-a stabilit ca expoziția *Transportul în SUA* să fie deschisă trei săptămâni la București, în perioada septembrie-octombrie 1963 și timp de 10 zile la Brașov, în octombrie-noiembrie²⁵.

La 20 august, printr-o vizită a consilierului J. P. Shaw la Direcția IV Relații Culturale din MAE, au mai fost rezolvate câteva detalii legate de John Sebastian, lectorul Thomas Perry, expoziția americană de transporturi și studenții români care urmau să plece în SUA (Constantin Banu, Teofil Crăciun, Ovidiu Mârșu). Pe de altă parte, existau și nemulțumiri ale părții române, deoarece Nicolae Cristescu, de la Academia RPR, care trebuia să participe la o conferință internațională în SUA, și Constantin Diaconu, Sorin Dumitrescu și Liviu Constantinescu, care intenționau să ajungă la Conferința Internațională de Hidrologie de la San Francisco, nu primiseră vizele la timp. Consilierul Shaw a promis că va interveni prompt, la Departamentul de Stat, pentru a rezolva aceste probleme²⁶.

În octombrie, au fost stabilite datele pentru concerte și recitaluri: John Sebastian (9 octombrie – Ploiești, 15 octombrie Brașov, 17 octombrie Arad, 21 octombrie Oradea și 23 octombrie București) și orchestra „Clarion” (patru concerte, între 1 și 6 noiembrie). W. Bell, secretar I la Legația SUA, a cerut pentru John Sebastian și un concert la Televiziunea Română și câteva seminarii în fața studenților. De asemenea, W. Bell s-a arătat mulțumit de felul în care decurgea vizitarea expoziției americane *Transporturi* (7.000 de persoane în prima săptămână, inclusiv oficiali din conducerea Ministerului Transportului și Telecomunicațiilor)²⁷.

Și diplomații români din SUA își aveau responsabilitățile lor, pe linie culturală. Ministrul adjunct de Externe, Eduard Mezincescu, atenționa Legația RPR de la Washington: „Oficiul va trebui să țină legătura în permanență cu MAE și să trimită informații detaliate despre acțiunile cele mai importante, note

²³ Idem, problema 217/1963/SUA/B-R, *Vizitele în URSS ale membrilor Congresului SUA. Participarea RPR la unele expoziții. Emiterea unor timbre*, f. 21.

²⁴ *Ibidem*, f. 22-23.

²⁵ *Ibidem*, f. 23.

²⁶ Idem, problema 217/1963/SUA, *Generale. Rapoarte culturală, note de audiență, note telefonice*, f. 2-3.

²⁷ *Ibidem*, f. 12-13.

de convorbire, propuneri pentru noi acțiuni etc.”²⁸. Mai mult, chiar ministrul României la Washington, Petre Bălăceanu, sosit în țară la jumătatea anului 1963, urma să aibă o discuție cu specialiști din MAE, pentru rezolvarea chestiunilor culturale și științifice. În acest sens, directorul MAE, Vasile Pungan, trimitea o notă de serviciu către Direcția Relații Culturale: „în vederea efectuării acestei analize și a discuțiilor care vor avea loc cu tovarășul Petre Bălăceanu, vă rugăm să pregătiți problemele care considerați că necesită să fie analizate și discutate”²⁹.

Planuri organizatorice se făceau și la americani, deși la niveluri mult mai mari. La 9 mai 1963, Lucius D. Battle, asistent secretar de stat pentru Afaceri Educaționale și Culturale, anunța din partea Departamentului de Stat 15 activități culturale care puteau fi prezentate de americani în alte țări, în perioada 1963-1964. Planul era susținut de 13 structuri muzicale, un grup de dans și unul de marionete, care urmau să fie trimise în mai multe țări din Africa, Extremul Orient, Orientul Mijlociu, Asia de Sud, Europa de Vest și de Est, America Latină³⁰. Lucius Battle a solicitat comisiei de specialiști care întocmise programul „să se asigure că Statele Unite vor obține maxime beneficii din trimiterea în străinătate a unor artiști americani din domenii precum muzică, artă și dans”³¹.

Conform acestei scheme, în Europa de Vest erau trimise: o orchestră americană de muzică de cameră (American Chamber Orchestra – New York), dirijor Alfred Wollenstein, un cor al Universității North Texas din Denton și un cor de cameră de la University of Southern California (Los Angeles). În Europa de Est trebuia să ajungă o altă orchestră de muzică de cameră din New York – Clarion Concerts și Baird Marionettes din New York (grup condus de Bill și Cora Bird). Muzicienii Eugen List și Eugen Istomin se aflau deja în turneu în Europa de Est, la data conferinței de presă a lui Lucius Battle³².

Dar să vedem cum intenționau românii să organizeze diferite evenimente dedicate culturii americane și pe ce fel de principii se bazau atunci când luau decizii în această direcție.

La începutul anului 1963, Alexandru Buican, vicepreședinte al Institutului Român pentru Relații Culturale cu Străinătatea (IRRCS), îl anunța pe Pompiliu Macovei, ministru adjunct al Afacerilor Externe, de intenția instituției sale de a organiza „două seri culturale americane”. Prima dintre acestea urma să aibă loc la 10 iunie, la Casa Universitarilor din București³³. Programul era unul destul de variat și cuprindea recitări de poezii, interpretări muzicale, dar și discuții despre Statele Unite. Cam așa arătau propunerile din lista manifestărilor artistice pentru seara de 10 iunie 1963: 1) „Impresii din America” (Alexandra Sidorovici, Mihnea

²⁸ *Ibidem*, f. 10.

²⁹ *Ibidem*, f. 5.

³⁰ AMAE, fond SUA, problema 217/1963/SUA, *Schimburi artistice*, f. 9.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, f. 10.

³³ *Ibidem*, f. 2.

Gheorghiu sau Dina Cocea); 2) Edgar Allan Poe – „Corbul” (recita Septimiu Sever, artist emerit); 3) „Cântec popular” (interpreta Octav Enigărescu, artist emerit); 4) Robert Frost – „Adună pe nesăturate” (recita Mihaela Juvara); 5) Carl Sandbury – „Preludii pentru joaca vântului” (recita Gheorghe Ghițulescu); 6) „Lieduri” (Arta Florescu sau Marta Kessler cu Hilda Jerea la pian); 7) Edgar Allan Poe – „Clopotele” (recita Puiu Hulubei); 8) „Blues-uri ale negrilor din SUA” (cânta N. Rafael, artist emerit, cu Hilda Jerea la pian); 9) Robert Frost – „N-au decât s-o creadă” (recita Mihaela Juvara); 10) „Arie și duet din opera Porgy și Bess, de George Gershwin” (cânta Octav Enigărescu, Arta Florescu sau Marta Kessler, cu Hilda Jerea la pian); 11) Walt Whitman – „De vorbă cu mine” (recita Dumitru Furdui)³⁴.

Alexandru Buican propunea ca la această manifestare să fie invitați reprezentanți de la următoarele instituții: MAE, alte ministere, uniuni de creație, Legația SUA, precum și „oameni de cultură și artă și conducători ai organizațiilor de masă”³⁵.

Din păcate, gândirea celor de la MAE era rece și necruțătoare. Da, exista o anumită apropiere de SUA, dar aceasta trebuia să treacă prin filtrul beneficiilor românești. Ținând cont de o asemenea perspectivă, răspunsul ministrului adjunct de la MAE suna sec și punea capăt unei inițiative frumoase:

[...] având în vedere că nu avem posibilități de a organiza pe bază de reciprocitate acțiuni similare, prin intermediul unor instituții din SUA, MAE consideră că nu este oportun a se organiza cele două manifestări culturale propuse de dumneavoastră³⁶.

Colaborări româno-americane în teatru și muzică

În mai 1963, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă (CSCA) anunța Direcția Culturală din MAE că teatrul „Lucia Sturdza Bulandra” dorea să pună în scenă piesa *Pumnalul*, a dramaturgului american contemporan Clifford Odetts. Totuși, cei de la Comitet aveau o reținere, deoarece aflaseră cum, în 1962, Clifford Odetts își manifestase public dezacordul față de „atitudinea democratică a actorilor americani – grupul de la Hollywood”³⁷. MAE a întărit suspiciunile față de Odetts, considerând că acesta sprijinise măsurile luate de autoritățile americane împotriva „actorilor progresiști”, în perioada McCarthyismului.

În perioada de față, el nu se exprimă în mod direct contra noastră, însă, fiind un om lipsit de caracter, oportunist și carierist, fără principii politice, ar fi gata oricând să o facă, dacă aceasta i-ar aduce beneficii materiale sau i-ar asigura păstrarea poziției³⁸.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, f. 3.

³⁶ *Ibidem*, f. 4.

³⁷ *Ibidem*, f. 6.

³⁸ *Ibidem*, f. 8.

Recomandarea finală era împotriva prezentării piesei lui Odetts, pentru a se evita neplăceri ulterioare, atât din partea autorului, cât și din partea unei părți a presei. În schimb, MAE se angaja să consulte Legația RPR de la Washington, pentru a afla piese și dramaturgi mai potriviți, adaptați contextului cultural și politic din România³⁹.

Ministrul României la Washington, Petre Bălăceanu, s-a implicat activ în direcția deschiderii unor discuții cu oameni de teatru din SUA. Cel mai cunoscut era Paul Mann, care vizitase și România în 1962⁴⁰. Acesta a apreciat însă că toate piesele de teatru americane bune erau deja prezentate în RPR sau fuseseră selecționate pentru o analiză prealabilă. Singurele piese care mai puteau fi incluse în repertoriul teatrelor românești erau cele muzicale (de tip „West Side Story”), dar Mann nu era sigur că acestea erau potrivite pentru publicul român. Bălăceanu transmitea însă și o opinie optimistă a omului de teatru din SUA:

El a mai spus că autorii dramatici americani pregătesc acum câteva piese și crede că unele dintre acestea vor fi lucrări valoroase. În special sunt așteptate, ca lucrări bune, câteva piese scrise de Tennessee Williams și Arthur Miller⁴¹.

Paul Mann se angaja să ajute la selectarea unor piese americane, dar dorea o scrisoare de recomandare, din partea unor persoane reprezentative pentru teatrul românesc. Acolo trebuia să se spună că Mann cunoștea și gusturile publicului român și atitudinile acestuia față de piesele americane. Mann sugera ca scrisoarea să fie semnată de Liviu Ciulei, Sică Alexandrescu sau Mircea Avram sau chiar de toți trei, împreună. În plus, Mann propunea să prezinte piese românești unor teatre americane și chiar să joace personal în unele din ele⁴².

Să vedem însă un exemplu concret, referitor la modul în care evaluau românii produsele culturale americane. Astfel, la finalul anului 1962, Owen B. Lee, secretar la Legația SUA din București, oferea Direcției Relații Culturale din MAE piesa *Un tramvai numit dorință*, în vederea unei eventuale puneri în scenă. Piesa era recomandată Teatrului Național din Cluj și Owen B. Lee reamintea directorului adjunct Coriolan Gherman că fusese acolo în august 1962, împreună cu actorii Sherley McLane și Jack Lemon⁴³. MAE a trimis mai întâi piesa către CSCA, însoțită de opt fotografii, cu scene dintr-un montaj din SUA. La 13 aprilie 1963, MAE a fost însă anunțat de CSCA că piesa nu putea fi prezentată în România:

Aceasta, deoarece, în piesa menționată, nedreptățile sociale din lumea capitalistă sunt explicate prin trăsăturile negative ale diferiților indivizi, indiferent de apartenența

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 19.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, SUA C, *Piesa de teatru A Streetcar Named Desire*, f. 75-77.

lor de clasă, iar principalul mobil al acțiunii eroilor este determinat de instinctele lor animalice, de la cele mai primitive și până la cele mai rafinate⁴⁴.

De rezultatul negativ al evaluării a fost înștiințat și ministrul Petre Bălăceanu, la Washington. Până la urmă, indiferent de gradul de deschidere către Vest, decis de conducerea PCR, se pare că mai existau niște cerberi care păzeau puritatea ideologică a manifestărilor culturale din România și care aveau grijă ca publicul român să nu sufere contaminări „capitaliste”.

În iunie 1963, Rosamund Gilder, director al centrului SUA al Institutului Internațional de Teatru, a ținut o conferință la București despre teatrul american și a participat la o discuție cu oficiali români ai organizațiilor teatrale⁴⁵.

Lumea muzicii însă se pare că a fost cea preferată cu adevărat de români. Muzica nu implica ideologie și, în plus, se puteau folosi nume mari ale culturii americane pentru a mima dorința unei profunde colaborări culturale. Un turneu celebru a întreprins în România soprana Glorian Lind, de la Metropolitan Opera New York. Un prim set de apariții în opere din București și Cluj a avut loc între 25 decembrie 1962 și 3 ianuarie 1963. Soprana americană venea din Iugoslavia. În România a cântat în operele *Tosca* (București), *Trubadurul* (București) și *Madame Butterfly* (Cluj), plus un recital la Ateneul Român. La finalul turneului, atât Legația SUA din România, cât și OSTA (Oficiul pentru Spectacole și Turnee Artistice) au oferit mese și cocktailuri în onoarea sopranei, la care au fost invitați și muzicieni români (Tiberiu Brediceanu, Dagobert Bucholtz, Nicolae Herlea etc.)⁴⁶.

O mică dezamăgire pentru gazde a fost reprezentată de problemele medicale ale sopranei, care au împiedicat-o să facă multe vizite prin București și să întâlnească mai mulți reprezentanți ai vieții culturale românești. Fiind bolnavă de gripă și având afecțiuni ale gâtului, ea a fost tratată de medicul Teatrului de Operă din București, astfel încât a reușit să cânte în toate rolurile pe care le prevedea contractul⁴⁷.

Declarațiile Gloriei Lind au fost pe deplin mulțumitoare pentru regimul comunist din România. Soprana din SUA

[...] și-a exprimat cele mai bune impresii față de publicul nostru, față de nivelul instituțiilor noastre muzicale și față de atenția de care s-a bucurat în tot timpul sederii sale aici... A rămas foarte entuziasmată de cântăreții noștri de operă, alături de care a cântat și a afirmat că va propune, și crede că va reuși, invitarea la Opera din Chicago, poate chiar la Metropolitan, a unor cântăreți de talia lui Nicolae Herlea⁴⁸.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 80.

⁴⁵ *Report on Exchanges with the Soviet Union and Eastern Europe*, Department of State, No 21, July 1963, p. 50.

⁴⁶ AMAE, fond SUA, problema 217/1963/SUA, *Schimburi artistice*, SUA C3, *Turneul în RPR al cântăreței americane Gloria Lind*, f. 38-39.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 40-41.

Se pare că Gloria Lind chiar a stabilit o bună relație cu românii, deoarece a dorit să revină după turneele pe care le mai avea organizate în Ungaria și Polonia. Astfel, la 7-8 februarie 1963 o regăsim la Cluj, jucând în *Trubadurul* și *Madamme Butterfly* și, tot la Cluj, la Opera Maghiară, în *Tosca*. De data aceasta, ea a vizitat Muzeul de Artă al Clujului și noile cartiere. La fel, la București, a făcut cumpărături și a mers prin galeriile de artă și cartierele recent construite, cu care se mândrea regimul comunist. La 15 februarie, atașatul cultural american Owen B. Lee a oferit o masă în onoarea ei, la Legația SUA⁴⁹. Cumva, cu această ocazie, cei care serveau regimul comunist trebuiau să iasă bine, prin urmare, „cu această ocazie, s-a discutat despre condițiile optime de care se bucură artiștii noștri și de greutățile materiale ale artiștilor americani, care sunt la mâna proprietarilor particulari de teatru și opere din SUA”⁵⁰.

În februarie, soprana a apărut în mai multe spectacole, la București și la Timișoara. În ultima locație, conform ritualului comunist, care îmbina munca și cultura, ea a vizitat Fabrica de încălțăminte Guban. „Ca și cu ocazia turneului din ianuarie, artista și-a manifestat simpatia față de publicul, realizările și poporul nostru, declarând acestea și în interviurile pe care le-a acordat presei.”⁵¹

Cum de la bunăvoința artistei și până la exploatare politică mai era doar un pas, românii au decis să insiste pe lângă ea ca, odată întoarsă în America, să le facă și niște servicii de imagine. Astfel, centrala MAE cerea celor din Legația RPR de la Washington: „Întrucât ea a apreciat călduros viața artistică și publicul românesc, vă rugăm să țineți legătura cu ea, eventual poate aveți posibilitatea să o determinați să scrie despre cele văzute în RPR”⁵².

De cealaltă parte, artista româncă Zenaida Pally a mers în SUA în septembrie 1963, pentru o audiere la Metropolitan Opera, în New York, și, eventual, pentru a încheia un contract. Ea a fost sprijinită de dirijorul Kurt Adler, cel care a înlesnit audierea din 4 septembrie, cu persoane din conducerea Operei. Acea comisie, se pare, a dat un aviz favorabil, promițând că va discuta serios cu directorul Metropolitan Opera, plecat în Europa în acel moment. Legația RPR la Washington a mai aranjat o audiere la care au participat reprezentanți și impresari de la companiile Felix Gerstman și William Morris, ambele din New York. La reîntoarcerea în țară a Zenaidei Pally, OSTA urma să preia discuțiile cu cele două agenții și să fixeze unele detalii pentru eventuale turnee în SUA ale artistei românce⁵³. Totuși, mezzosoprana Operei Naționale din București, deși o vedetă în țară, se pare că nu a ajuns să cânte în Statele Unite. Dar, în aceeași toamnă, Zenaida Pally a avut un turneu în Uruguay, unde a deschis, cu *Carmen* (Bizet), stagiunea Teatrului de Operă din Montevideo⁵⁴. Peste un an însă, ziarele au

⁴⁹ *Ibidem*, f. 43.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, f. 41.

⁵³ *Ibidem*, SUA K, f. 12.

⁵⁴ „Agerpres Information Bulletin”, No 17, September 25th, 1963, p. 15.

vorbit despre succesul baritonului Nicolae Herlea la Metropolitan Opera, în rolurile marchizului De Posa (*Don Carlos* – Verdi) și Tonio (*Paiațe* – Leoncavallo)⁵⁵. Spectaculoase par, în contextul Războiului Rece, colaborările românilor cu mai mulți dirijori și oameni de muzică americani. Unii aveau rădăcini în Europa de Est și aceștia erau mult mai ușor de cointerestat în activitățile culturale comune. Dincolo de ușoare simpatii profesionale pe care ei încă le aveau față de lumea est-europeană, au fost totuși sprijiniți de diplomația SUA și folosiți pentru a crea punți între Est și Vest, la începuturile perioadei de deschideri culturale.

Astfel, în martie 1963, sosea în România dirijorul Nicolas Slonimsky. El fusese propus de Legația SUA, care suporta și cheltuielile vizitei, dar era acceptat și invitat oficial de Uniunea Compozitorilor din România⁵⁶. Slonimsky era compozitor, dirijor și muzicolog, redactor la revista „Ciclul internațional al muzicii și muzicienilor” și colaborator la alte reviste. Profilul lui părea foarte interesant, deși plecase din Rusia în 1917. Conform uzanțelor, i s-a întocmit un program de vizite care cuprindea: Institutul de Folclor, Conservatorul „Ciprian Porumbescu”, Școala de coregrafie, întrevederi cu reprezentanți din conducerea CSCA și ai Uniunii Compozitorilor⁵⁷.

Slonimsky a făcut tot ce era posibil pentru a mulțumi gazdele din România și pentru a câștiga simpatia oamenilor de muzică români, chiar și cu prețul unor exagerări. De asemenea, cadrele de partid și de securitate probabil au fost foarte mulțumite de comportamentul muzicologului american. Într-o prelegere,

[...] a reținut atenția aprecierea sa, conform căreia, în SUA, nu poate să apară în prezent o operă mare, întrucât, în afară de Metropolitan din New York și Opera din Boston, greu s-ar mai putea vorbi de operă în SUA, pe când în RPR – opere precum cele de la București, Cluj și Brașov sunt tot atâtea minunate posibilități de dezvoltare ale acestui gen muzical⁵⁸.

Și-a presărat conferința cu câteva cuvinte și expresii românești și a dat exemple pozitive din unii compozitori români:

[...] în câteva rânduri a făcut referiri la muzica românească, reieșind că este informat asupra acesteia. De exemplu, vorbind despre William Schuman, a spus că acesta a compus doar nouă simfonii, adică jumătate din numărul celor compuse de Dimitrie Cuclin⁵⁹.

Politrucii români au sesizat disponibilitatea afișată de Slonimsky și au apreciat că, date fiind contactele sale și responsabilitățile editoriale la unele

⁵⁵ *Agerpres. Documents, Articles and Information on Rumania*, No 22, December 20th, 1964, p. 15.

⁵⁶ AMAE, fond SUA, problema 217/1963/SUA, *Schimburii artistice*, SUA C1, Dirijorul american Nicolae Slonimski, f. 24.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 27.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 32.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 31.

reviste americane, se impunea păstrarea legăturilor cu acesta. Și neapărat să fie folosit la „introducerea unor materiale despre muzica românească în publicațiile de specialitate din SUA și pentru extinderea cercului de relații în mediul muzical american”⁶⁰.

O legătură de mare utilitate a fost realizată cu dirijorul Kurt Adler, de la Metropolitan Opera. Acesta provenea dintr-o familie de evrei din Cehia. Plecase în SUA, în 1938, și avusese o activitate profesională bine recunoscută în URSS, în anii '30. Își pierduse ambii părinți în 1942, în timpul ororilor săvârșite de naziști în Europa⁶¹. Adler dorea să întreprindă un turneu în Europa de Est în 1963 și contacta direct pe confrății muzicieni și pe unele instituții de muzică. La 30 martie 1963, OSTA primea o scrisoare de la Kurt Adler cu propunerea unor schimburi artistice prin MAE și Departamentul de Stat. Printre altele, Adler dorea să audieze și artiști lirici români, pe care apoi să îi recomande ca soliști la Metropolitan Opera. În acest fel, OSTA le-a propus, într-o primă fază, pe mezzosopranele Zenaïda Pally și Elena Cernei⁶².

Solicitându-se referințe despre Kurt Adler, centrala MAE a primit lămuriri de la Petre Bălăceanu, ministrul României la Washington. Acesta confirma că Adler era un dirijor valoros, „cu vederi bune, care nu s-a manifestat niciodată ca anticomunist” și care, anterior, colaborase foarte bine cu Bulgaria și cu artiștii bulgari⁶³.

Muzicianul din New York propunea să dirijeze în România câteva concerte de vară și să audieze câțiva soliști,

[...] cu speranța de a duce câțiva dintre ei la Metropolitan Opera, așa cum am făcut deja cu câțiva cântăreți bulgari și iugoslavi. Am luat cunoștință că există câteva mezzosoprane române care sunt cele mai bune Carmen din lume, astăzi, ceea ce sigur se va cere la Metropolitan⁶⁴.

El nu dorea neapărat să fie plătit în dolari, dar cerea un program sigur pentru Europa, așa cum transmitea și consilierul cultural al Legației SUA, Owen B. Lee⁶⁵.

Românii au acceptat propunerea și, la final de mai 1963, biletele de avion pentru Kurt Adler se găseau deja la Legația României din Londra⁶⁶. Adler era programat să dirijeze, în iunie, două concerte în Timișoara, precum și orchestra Operei Naționale din București, la spectacolul *Carmen*⁶⁷.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 32.

⁶¹ *Ibidem*, SUA C5, Kurt Adler, f. 66, 71.

⁶² *Ibidem*, f. 69.

⁶³ *Ibidem*, f. 66.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 71.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 73.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 74.

⁶⁷ *Report on Exchanges with the Soviet Union and Eastern Europe*, Department of State, No 21, July 1963, p. 50.

Dar românii nu acceptau chiar pe oricine în aceste colaborări culturale și se pare că, în general, vizau nume sonore, considerând că nu au mare lucru de câștigat din aducerea în România a personalităților mărunte. Este și cazul dirijorului Louis Lane, propus pentru un voiaj în RPR⁶⁸. În 1963, el dirija în zona de nord a SUA, Cleveland – Akron. La începutul anilor '60, era asociat cu Cleveland Orchestra și abia în anii '70 devenea prim-dirijor al Dallas Symphony Orchestra.

MAE a sondat disponibilitatea CSCA de a-i accepta sosirea în România, însă răspunsul directorului Florea Vasile nu a fost încurajator.

Vă comunicăm că vom fi de acord cu această acțiune doar în cazul în care se va realiza pe bază de reciprocitate: în schimbul primirii sale, să fie programat în SUA un dirijor sau un solist român. Aceasta deoarece, din materialul informativ trimis recent de dumneavoastră la OSTA, rezultă că Louis Lane este doar un dirijor în curs de formare, cu un repertoriu relativ redus, fiind puțin cunoscut chiar și în SUA⁶⁹.

Vasile Florea vedea un anume interes în aducerea lui Louis Lane, doar în condițiile în care românii puteau beneficia mult mai mult în acel schimb artistic, aprobat de cele două țări.

Ansamblurile de dansuri folclorice erau o veritabilă atracție în acele vremuri, atât în Est, cât și în Vest. În urma Acordului cultural Lacy – Zarubin (SUA – URSS), din 1958, ansamblul Moiseev a întreprins un turneu în mai multe orașe din SUA, fascinand publicul american. Pe ușa deschisă de sovietici a intrat și ansamblul „Rapsodia Română”, care la finalul anului 1962 a avut un turneu de succes în SUA, atingând orașele Seattle, Sacramento, Cleveland, New York, Washington etc. „The Seattle Times” a scris despre atmosfera extraordinară generată de dansatorii români. În condițiile în care locuitorii orașului mai văzuseră ansambluri, din diferite țări, ziarul a precizat totuși că românii i-au întrecut pe toți⁷⁰.

Început în Seattle și sfârșit pe Coasta de Est a SUA, turneul românilor a atins 45 de orașe, strângând 130.000 de oameni în public. La finalul reprezentației de la Carnegie Hall (New York), faimosul dirijor Leopold Stokowski a felicitat soliștii și dansatorii. Dintre cei care și-au adus contribuția la acest succes amintim pe: Angela Moldovan, Ion Lăceanu, Ionel Budișteanu, Damian Luca etc.⁷¹. La începutul anului 1963, Marcia Marks descria prestația de calitate a folcloriștilor români în revista new-yorkeză „Dance Magazin”⁷².

La finalul anului 1962, IRRCS a primit o scrisoare de la Duquesne University (Pittsburg). Walter W. Kolar, *managing director*, preciza că universitatea americană

⁶⁸ AMAE, fond SUA, problema 217/1963/SUA, *Schimburi artistice*, SUA C2, Dirijorul american Louis Lane, f. 33.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 35.

⁷⁰ „Agerpres Information Bulletin”, No. 23-24, December 25th, 1962, p. 18.

⁷¹ *Ibidem*, p. 22.

⁷² „Dance Magazin”, January 1963, p. 68.

dorea deschiderea unei colaborări reciproc avantajoase, interesându-se de tradițiile folclorice românești⁷³. Erau solicitate, din România, obiecte de artizanat pentru muzeul universității, cărți, muzică, costume populare, dar americanii intenționau să și trimită în RPR un specialist care să cerceteze cultura tradițională românească și să se familiarizeze cu studiile profesionale de folclor⁷⁴.

Duquesne University era interesantă deoarece avea și un ansamblu folcloric, înființat în 1937, specializat în muzică și dansuri balcanice. Cei care întrețineau activitatea acestui ansamblu proveneau în special din Iugoslavia, dar erau preocupați să prezinte și muzică, costume, dansuri din celelalte țări ale regiunii⁷⁵. Ministrul României la Washington, Petre Bălăceanu, sfătuia Bucureștiul să trimită obiectele potrivite, pentru a fi expuse la Pittsburg. MAE era de acord, aproba colaborarea cu universitatea, dar preciza că toate problemele legate de cererile ansamblului „Tamburitzans”, care activa privat și pe baze comerciale, trebuiau rezolvate pe cheltuiala americanilor⁷⁶.

La 1 februarie 1963, diplomații Costache Zavu și Gheorghe Podea au fost invitați la un spectacol al formației „Tamburitzans”. Acolo au văzut un corpus de muzică și dansuri din care jumătate erau iugoslave, iar cealaltă jumătate erau preluări din folclorul rus, slovac, bulgar și român⁷⁷. Cei 30 de membri ai ansamblului s-au ridicat la un nivel mulțumitor pentru diplomații români: „Se poate considera că interpretarea a fost, în general, bună, putând fi comparată cu spectacolele date în țară de o formație de amatori, bine pregătită”⁷⁸. „Tamburitzans” au interpretat melodiile românești *Măi ciobane*, *Ciocârlia* (la un nai primit în urmă cu 6 luni de la români) și dansul *Tăbăcăreasca*, dar aveau, în schimb, puține costume populare românești.

Directorul Kolar și-a reafirmat dorința de a întreține legături cu instituțiile culturale din RPR și de a continua să introducă în programul ansamblului elemente de folclor românesc. El și-a exprimat regretul că, aflându-se în turneu în Vestul SUA, nu a putut urmări spectacolul *Rapsodiei Române*⁷⁹.

Diplomații au insistat, către centrala MAE, că era util să fie păstrate relații amicale cu universitatea americană și cu acel ansamblu, care putea promova gratuit muzica și dansurile populare românești, doar cu puțin sprijin de la București.

Nu doar preocupările pentru folclor puteau facilita „exportul” de muzică și cultură română. Și alte forme de spectacole, tipic americane, puteau absorbi

⁷³ AMAE, fond SUA, problema 217/1963/SUA, *Schimburii artistice*, SUA C4, *Formația americană „Tamburitzans”*, f. 45.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 46.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 48.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 48-49.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 51.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 52.

cântece venite din Europa. Astfel, în SUA, existau formații artistice care prezentau spectacole de estradă televizate și care includeau în program melodii din muzica diferitelor națiuni. Formațiile Mitch Miller și Ed Sullivan aveau deja introduse unele cântece și dansuri românești. Alte formații, precum Perry Como, Lawrence Welk, erau și ele interesate⁸⁰. Ministrul Petre Bălăceanu a văzut această situație ca pe o oportunitate și solicita partituri din țară, „urmând ca noi să contactăm formațiile respective, pentru a le oferi, încercând să le sugerăm introducerea de melodii românești în programele lor”⁸¹. MAE aprecia drept utilă această direcție de promovare a culturii române și anunța Legația RPR de la Washington că, atunci când urmau să apară ediții de partituri noi de muzică ușoară sau populară, „vi le vom trimite cu toată urgența”⁸².

Planurile culturale care priveau schimburile de specialiști și artiști între România și SUA erau stabilite în anul precedent. Cea mai mare parte dintre ele se și realizau, deși mai existau cazuri când anumite vizite nu ajungeau să mai aibă loc. Astfel, pentru aprilie 1963 era convenită prezența unor lingviști români (Alexandru Graur, Alexandru Rosetti, Emanuel Valeriu) la Congresul IX de Lingvistică, de la Cambridge, Massachusetts, iar în iunie, o delegație de nouă arhitecți trebuia să viziteze mai multe orașe din SUA, sub organizarea The American Institute of Architects⁸³. În a doua parte a anului, a sosit în România o delegație de petroliști americani, condusă de Ira S. Cram, vicepreședinte al Continental Oil, și în SUA trebuia să plece o delegație românească similară, condusă de Ion Dumitru, ministru adjunct al Petrolului și Chimiei. Luna august era potrivită pentru organizarea unor importante întruniri științifice. Liviu Constantinescu, de la Academia Română, mergea la adunarea generală a Uniunii Internaționale de Geodezie și Geofizică (Berkeley, California) și Nicolae Cristescu, tot de la Academia Română, la al IV-lea Congres internațional de Arheologie, la Brown University (Rhode Island). Ilie Murgulescu, președintele Academiei, vizita Princeton University și University of Pennsylvania, în octombrie 1963, ajungând și la centenarul Academiei de Științe Americane, la Washington. Tot în octombrie, era programată prezența artiștilor români Ion Jalea, Eugen Popa și Mircea Popescu, de la Uniunea Artiștilor Plastici, la al IV-lea Congres al Asociației Internaționale a Artiștilor Plastici (New York). În decembrie, Emanoil Valeriu, de la Institutul de Lingvistică București, ținea o conferință la universitatea din Chicago⁸⁴.

În prima parte a anului 1963 a fost deschisă o corespondență între Virginia Inness-Brown, vicepreședinte al Societății teatrale și academice naționale americane (ANTA), și Alexandru Buican, vicepreședintele IRRCS. Virginia

⁸⁰ Idem, problema 217/1963/SUA/M, *Procurarea discului Enescu – Stela Roman*, f. 5.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, f. 6.

⁸³ *Report on Exchanges with the Soviet Union and Eastern Europe*, Department of State, No 21, July 1963, p. 33, 44.

⁸⁴ *Ibidem*, No 22, January 1964, p. 59-61.

Inness-Brown mulțumea pentru revista „Romania Today”, pe care o primea regulat, și pentru o serie de materiale privind teatrul din România, pe care le obținuse de la IRRCS. Ea dorea să folosească informațiile despre teatrul românesc într-o carte pe care intenționa să o scrie. În iunie, ea urma să vină în Europa, pentru a participa, la Varșovia, la Congresul Institutului Internațional de Teatru și își exprima dorința de a ajunge și în București. Tocmai de aceea, ea îi scria și ministrului adjunct al MAE, George Macovescu, și fiicei lui Gheorghiu-Dej (Lica Gheorghiu), pe care se pare că îi cunoștea din alte circumstanțe⁸⁵.

Legăția SUA din București informa MAE că Virginia Inness-Brown fusese numită consultant în problema schimburilor culturale, pe lângă asistentul secretarului de stat Lucius D. Battle. Din acest motiv, românii i-au făcut o primire fastuoasă, înlesnindu-i vizite în diferite instituții culturale (teatre, filarmonici, IRRCS, OSTA, facultăți de profil etc.)⁸⁶.

La MAE, a făcut sugestii pentru schimburi de specialiști în diferite domenii ca: profesori, rectori, coregrafi, producători de filme, scenografi, directori de muzee, bibliotecari etc. A pus problema drepturilor de autor și traducerii de cărți românești în SUA și invers. De asemenea, a arătat că ar putea înlesni organizarea la București a unei expoziții de artă plastică americană, care, după părerea ei, s-ar putea bucura de succes⁸⁷.

De asemenea, ea a mai promis că se va ocupa de publicarea unui număr special, dedicat teatrului românesc, al publicației „Chapter One”, editată de ANTA. Pentru aceasta, românii i-au pus la dispoziție sugestia unei machete de revistă dedicată teatrului românesc, 25 de articole de specialitate și 52 de fotografii⁸⁸.

Cea mai îndrăzneată propunere pe linia colaborării româno-americane a fost aceea care privea organizarea Festivalului „George Enescu” la New York. Inițial, românii se aflau în legătură cu câțiva impresari din SUA, încercând să găsească contracte onorabile pentru artiștii din RPR. În martie 1963, la OSTA a venit o scrisoare de la impresarul Alexander Parkson (Felix Gerstman Agency), un individ influent, care avea multe relații în Europa, care călătorea și la Moscova și care avea bune conexiuni cu românii⁸⁹. Inițial, el se gândea să convingă mai mulți artiști americani să vină la Festivalul „George Enescu” din București, apoi, într-o discuție cu Felix Gerstman, a apărut ideea „să organizăm o mare gală la sala Carnegie Hall din New York (sala de concerte a vârfurilor artistice din America)”⁹⁰. Impresarii din SUA ar fi dorit inițial ca la New York să vină

⁸⁵ AMAE, problema 217/1963/SUA, *Materiale oferite de IRRCS doamnei Virginia Inness-Brown*, f. 103.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 104.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 106.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 108.

⁸⁹ Idem, *Schimburi artistice, SUA C, Festivalul „George Enescu” la New York*, f. 82.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 84.

mai mulți instrumentiști români, poate și o orchestră și un dirijor. Ei realizau însă că aceasta presupunea un efort financiar consistent din partea statului român. Tocmai de aceea, au urcat propunerea la un alt nivel:

[...] cred că o asemenea acțiune, precum Festivalul „George Enescu” la New York, pregătită grandios, ar fi de importanță nu doar pentru artiștii români, ci și pentru dezvoltarea legăturilor culturale între America și România⁹¹.

În aprilie, OSTA înainta mai departe oferta americană, către MAE și CSCA și își formula propria poziție:

[...] având în vedere interesul nostru pentru popularizarea marelui muzician român George Enescu, considerăm că propunerea impresarului Parkson este interesantă, ea constituind, în același timp, și un prilej pentru afirmarea unor artiști români în SUA⁹².

De la CSCA, directorul Florea Vasile accepta organizarea festivalului la New York, în februarie-martie 1964, și deja avea în minte trimiterea baritonului Dan Iordăchescu, a unui cvartet de muzică de cameră și a altor artiști români⁹³.

Luat puțin prin surprindere, MAE cerea opinia Legației RPR de la Washington și, în iulie 1963, Nicolae Bucur, însărcinat cu afaceri la Washington, considera că un Festival „George Enescu” la New York „ar avea, desigur, rezultate bune pentru noi”. Varianta ideală, propusă de Bucur, implica aducerea în SUA a unei orchestre filarmonice din România și a unor soliști. O altă variantă, mai puțin costisitoare, ar fi fost deplasarea doar a unor soliști români, pentru recitaluri, și angajarea unei orchestre americane, plus prezentarea operei *Oedip* la Metropolitan Opera. Tot diplomatul român confirma că agenția lui Felix Gerstman „este destul de mare, este serioasă și se poate pune bază pe cele spuse de ea”⁹⁴.

Propunerea a mai fost discutată între Dumitru Popescu, vicepreședintele CSCA, ministrul adjunct de Externe Pompiliu Macovei și directorul CSCA Florea Vasile. În octombrie 1963 au fost aprobate fondurile pentru invitarea în România a lui Parkson și Gerstman, pentru a se discuta față în față condițiile și detaliile organizării festivalului la New York⁹⁵. Din păcate, aici se opresc documentele referitoare la acest subiect. Cum istoria nu a consemnat vreo ediție new-yorkeză a festivalului, deducem că lucrurile s-au blocat undeva, la nivel de negocieri sau de organizare. Oricum, anul 1963 a fost un an spectaculos în colaborări culturale româno-americane, cu activități, vizite și specializări care nici măcar nu puteau fi imaginate înainte de 1960.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*, f. 83.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 89.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 90-92.

Concluzii

Intenționând o apropiere de Statele Unite ale Americii, pentru a contrabalansa presiunea sovietică, România comunistă s-a arătat destul de deschisă la colaborările Est-Vest. Deși obiectivul principal al Bucureștiului era legat de îmbunătățirea comerțului cu Statele Unite și accesul la tehnologii industriale și agrare, românii au deschis și colaborări culturale, pentru care insistaseră mai mult americanii. Aranjamentul cultural din 1960 și planurile bianuale pentru 1961-1962 și 1963-1964 aprobau activități culturale comune, ofereau posibilitatea organizării de manifestări culturale în celălalt stat și impulsiau schimburi culturale care, deși cantitativ nu impresionau, au reprezentat un pas spectaculos înainte față de realitățile anilor '50. Românii și americanii au ajuns să conlucreze în domenii și subdomenii precum învățământ, expoziții, publicare de cărți, muzică, teatru, filme, sport, arte plastice etc.

Aceste relații nu puteau schimba peste noapte raporturile politice între cele două state, dar au condus treptat la o apropiere crescândă între MAE și Departamentul de Stat, între alte instituții de stat și private, între persoane și specialiști din România și SUA. Au permis câștigarea unei încrederi reciproce, înlăturarea parțială a suspiciunilor și manifestarea unei dorințe de extindere a colaborărilor. Evident, au persistat încă destul timp prejudecăți legate de confruntarea comunism – capitalism și unele inițiative au fost blocate, deoarece frica de inamic era încă destul de bine implantată în mentalitatea românului. Dar, an după an, românii și americanii s-au cunoscut mai profund și au reușit să vadă în ceilalți nu doar un *homo ideologicus*, încrâncenat în purtarea Războiului Rece, ci și dimensiuni umane reale, preocupări sincere pentru artă, pentru știință, satisfacții culturale și dorința de a trăi plăcerile simple și firești ale vieții.

Beyond Ideology: The Romanian-American Rapprochement through Cultural and Scientific Exchanges in 1963 (Abstract)

Keywords: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Kurt Adler, USA, Romania, cultural exchanges.

Towards the end of the Gheorghiu-Dej period, Romanian-American relations entered a phase of détente. The conclusion of a financial treaty and a cultural agreement in 1960 between the United States and communist Romania allowed for a decrease in political tensions and encouraged the development of particular economic and cultural collaborations. The two governments negotiated biennial plans for cultural and scientific “exchanges”, increasing their openness towards the former ideological rivals. These agreements allowed for organising artistic events and collaborations among scientists and economic specialists. The year 1963 marked the beginning of the second biennial cooperation plan between Romania and the United States. It also saw significant increases in various joint activities and related projects. Areas such as music, visual arts, theater, cinematography, education, agriculture, and the oil industry facilitated substantial contacts between the former adversaries, leading to political rapprochement. Gradually, Romanians and Americans discovered the human dimension, the artistic talent, or the high academic standards of those who, until recently, had been seen as irreconcilable enemies. This rapprochement towards the US in the last years of the Dej era would be inherited by Nicolae Ceaușescu and would contribute to Romania’s partial distancing from the Soviet bloc.

**Economie, propagandă,
diplomație**

Vizitele lui Albert Thomas în România și perspectiva reformelor sociale

Dan-Alexandru SĂVOAIA *

Născut la Champigny-sur-Marne în 1878, cu studii universitare la École Normale Supérieure, colaborator al lui Jean Jaures la reviste precum „L’Humanite”, „L’Information” și „Revue Socialiste”, el însuși fondator în 1905 al revistei „La revue syndicaliste”, redenumită mai târziu „L’information ouvriere et sociale”, Albert Thomas a activat în viața politică franceză în diferite ipostaze, de la primar la deputat, subsecretar de stat și ulterior ministru al Munițiilor atât în cabinetul lui Aristide Briand, cât și în cel condus de Alexandre Ribot, demonstrând înalte calități oratorice și diplomatice¹.

În cariera sa, Albert Thomas a fost exponentul unei noi generații de gândire socialistă, succedându-l pe Jean Jaures și remarcându-se mai mult ca un om de acțiune și mai puțin ca un teoretician². Îmbrățișând practica reformistă drept singura alternativă politică viabilă³, Thomas a văzut în Primul Război Mondial numeroase oportunități de a experimenta și încerca diferite abordări, căutând să aplice noi idei și metode în numeroase zone ale activităților economice și sociale. Astfel de întreprinderi pragmatice s-au dovedit decisive pentru aprofundarea și lărgirea perspectivelor reformiste de dinainte de război, mai ales în chestiuni precum gestionarea producției industriale și prevenirea grevelor. În toate acestea, Thomas a fost animat de devotamentul său față de *union sacrée*⁴, ajungând să cunoască și să interacționeze cu personaje influente din domeniul politic și economic, atât din Europa, cât și de peste ocean.

În viziunea sa, soluția pentru problemele economice pe timp de pace o constituia continuarea progreselor obținute în timpul conflagrației mondiale prin

* Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; alex.savoiaia@gmail.com.

¹ *Vizita d-lui Albert Thomas la București*, în „Universul”, 23 februarie 1930, p. 1.

² Adeline Blaszkiewicz-Maison, *Jean Jaurès et Albert Thomas: le Verbe et l’Action du socialisme?*, în „Cahiers Jaurès”, nr. 225, 3, 2017, p. 15-38.

³ Martin Fine, *Albert Thomas: A Reformer’s Vision of Modernization, 1914-32*, în „Journal of Contemporary History”, vol. 12, nr. 3, 1977, p. 545-564.

⁴ *Uniunea sacră* a reprezentat un armistițiu politic din timpul Primului Război Mondial, în cadrul căruia stânga franceză a acceptat să nu se opună politicilor guvernului și să nu declanșeze greve.

menținerea unității sociale și industriale în noul climat; noul său rol de director al Biroului Internațional al Muncii, organism consfințit de Conferința de pace de la Paris și transpus în practică în cadrul primei Conferințe Internaționale a Muncii de la Washington în 1919, s-a dovedit a fi potrivit căutărilor sale între idealuri și măsuri practice. Din această ipostază, Albert Thomas a fost determinat încă de la bun început să nu fie doar un simplu birocrat, ci a căutat să transforme noua organizație într-un veritabil „instrument de acțiune”, temele prioritare ale activității sale din anii '20 gravitând în jurul implementării zilei de lucru de opt ore la nivel internațional, al managementului științific al producției, concentrându-se deopotrivă pe efortul de promovare a practicilor reformiste prin susținerea înființării de diferite asociații naționale⁵, toate acestea datorate talentului său administrativ și zelului reformist.

De altfel, transpunerea în practică a principiilor tripartite, ratificarea convențiilor internaționale și implementarea lor legislativă la nivel național erau doar câteva dintre aspectele care au motivat implicarea sa activă în promovarea organizației și afirmarea ei ca un actor internațional în gândirea oamenilor politici ai vremii. Numeroasele sale vizite, dar și corespondența sa bogată se înscriu în cadrul unui amplu efort al diplomației sociale, ca extensie a diplomației deschise⁶, inspirată de principiile wilsoniene, pe care acesta a ajuns să o simbolizeze.

Notițele de călătorie ale lui Albert Thomas – mărturii ale unui univers de acțiune

Thomas și-a dedicat timp pentru a-și pune în scris opiniile, reflectând la cold asupra chestiunilor de interes, oferind astfel celor de mai târziu posibilitatea de a selecta, de a cântări și de a descifra semnificațiile acțiunilor sale. Înainte de a purcede pe calea explorării unor resurse arhivistice inedite, se cuvin câteva precizări: notițele sale de călătorie sunt păstrate în format olograf la Paris, la Arhivele Naționale Franceze, în fondul Albert Thomas 94 AP. Pe de altă parte, notițele întocmite în calitate de director al Biroului Internațional al Muncii (BIM) au stat la baza a ceea ce astăzi se păstrează în arhiva Organizației Internaționale a Muncii, în format dactilo, prelucrate în timpul activității sale, drept rapoarte ale misiunilor sale întreprinse în cele aproape 40 de țări pe care le-a vizitat.

Unul dintre cele mai cunoscute eforturi de valorificare editorială a notițelor sale de dinainte de perioada sa geneveză datează din anii '70 și vizează excursia întreprinsă de acesta în primăvara anului 1917 în Rusia, din postura de

⁵ În viziunea lui Albert Thomas, importanța unor filiale naționale ale Asociației Internaționale pentru Progres Social (1925), precum cea înființată în România în 1928, nu rezida în analiza problemelor majore ale zilei, ci mai degrabă în capacitatea de a favoriza atingerea unui consens privind temele ce necesitau a fi abordate.

⁶ Diplomația publică se distinge de diplomația tradițională prin faptul că include nu doar interacțiunea cu guvernele, ci mai ales cu personalități și organizații neguvernamentale (Mark Leonard, *Public diplomacy*, London, Foreign Policy Centre, 2002, p. 1).

ministru francez al Armamentului⁷. De un interes aparte pentru cititorul român sunt paginile dedicate celor câteva zile petrecute atunci la Iași, care, dincolo de observațiile privind atmosfera tensionată a perioadei, conțin caracterizări de substanță referitoare la Bucovina și regiunea Iașilor, mai ales comentarii față de preocupările liderilor politici locali cu privire la integritatea teritorială a României, dar și față de reformele așteptate (votul universal, împroprietărirea țăranilor), toate acestea reflectând nu doar popularitatea de care se bucura, cât mai degrabă responsabilitatea cântăririi declarațiilor ce puteau fi făcute de un reprezentant guvernamental al unuia dintre cei mai importanți aliați ai părții române în acea etapă dificilă a Primului Război Mondial⁸.

Revenind la postura sa de director al BIM, o parte a notițelor sale a fost valorificată încă din 1959, într-un efort editorial cu privire la vizitele sale în Asia din perioada 1928-1929, în care sunt surprinse impresiile și comentariile sale privind politicile și schimbările sociale, dar și relațiile internaționale pe direcția URSS, Manciuria și China, Japonia și chiar Indonezia⁹.

O conturare editorială a dimensiunii europene a călătoriilor întreprinse de Albert Thomas între 1919 și 1932 s-a realizat însă recent. Valorificarea sutelor de pagini păstrate astăzi la Geneva s-a făcut în contextul programului centenar al Organizației Internaționale a Muncii, într-un volum de 336 de pagini editat de Dorothea Hoehtker, istoric al organizației, și Sandrine Kott, profesor de istorie contemporană la Universitatea din Geneva, intitulat *A la rencontre de l'Europe au travail. Récits de voyages d'Albert Thomas (1920-1932)*, apărut la Publications de la Sorbonne, în anul 2015. În pofida efortului considerabil depus de echipa care a făcut posibilă lucrarea respectivă, ce surprinde în mod inspirat ipostaze europene diverse sub raportul acoperirii geografice, notițele cu privire la cele două vizite întreprinse de acesta în România nu au trecut de procesul riguros de selecție al editorilor amintitului volum, fapt motivat de rațiuni privind nevoia unei lucrări ușor de parcurs. Prin urmare, în demersul de față ne propunem să valorificăm din resursele fondului Cabinet Albert Thomas de la Arhivele Organizației Internaționale a Muncii de la Geneva în special două dintre acestea¹⁰, privind, în primul rând, vizita sa din noiembrie-decembrie 1924, iar în al doilea rând, pregătirea vizitei din februarie 1930, ambele având un caracter inedit.

Albert Thomas a condus noua Organizație Internațională a Muncii în primul deceniu turbulent al existenței sale, călătorind foarte mult și căutând să construiască legături puternice între Birou și statele membre, urmărind să sporească profilul

⁷ Ioannis Sinanoglou, *Journal de Russie d'Albert Thomas*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, vol. 14, nr. 1-2, 1973, p. 86-204.

⁸ *Ibidem*; în special p. 164-174, care acoperă excursia sa la Iași, via Cernăuți, din mai 1917.

⁹ Albert Thomas, *A la rencontre de l'Orient*, Geneve, Société Des Amis D'Albert Thomas, 1959.

¹⁰ Arhiva Organizației Internaționale a Muncii (în continuare, AILO), Cabinet Albert Thomas (în continuare, CAT), dosar CAT 1-24-2 „Voyages 1924 (Novembre-Décembre 1924). Balkans et Roumanie” și dosar CAT 1-30-1 „Voyages 1930 – Fev. Roumanie”.

organizației în întreaga lume. Deși a călătorit cel mai mult în Europa, a ajuns, de asemenea, în Asia, America Latină și America de Nord, dar și în Orientul Mijlociu. El a întreprins zeci de călătorii pentru a descoperi la fața locului universul relațiilor de muncă, pentru a se întâlni cu actorii sindicali, patronali și guvernamentali, cu scopul de a-i sprijini și influența direct pe cei aflați în poziția de a lua decizii.

Multe dintre întâlnirile sale cu liderii politici ai vremii s-au axat pe năzuința construirii unei Europe capabile să își depășească rivalitățile politice (atât cele dintre țări, dar și cele de ordin intern). Pentru Thomas, pacea nu era doar o chestiune diplomatică, pe fondul izbucnirii conflictelor sociale și a revoltelor de la sfârșitul Primului Război Mondial, el fiind convins că, pentru a crea o pace durabilă în Europa, viața politică, cea economică și cea socială trebuiau reconstruite cu scopul de a realiza dreptatea socială.

A ajuns, astfel, să își dezvolte o viziune a modului în care trebuia să arate politica socială europeană și a încercat implementarea acesteia¹¹. În pofida faptului că multe dintre eforturi au fost ignorate pe considerentul că statele naționale reprezentau nivelul la care erau implementate și studiate politicile sociale, emergența lor trebuie să fie studiată și înțeleasă dintr-o perspectivă internațională. Structura tripartită propusă de Conferința de pace de la Paris pleca de la premisa că angajații și angajatorii jucau un rol important ca parteneri într-o societate și ca participanți în dialogul social. Astfel, în pofida conflictelor de interese dintre cele două categorii, tripartismul era așteptat să se transforme într-un sistem instituțional, care să stabilizeze și să garanteze buna funcționare a structurilor democratice¹², iar standardele internaționale trebuiau să joace rolul unor garanții împotriva competiției neloiale cu costuri salariale injuste și condiții inferioare de muncă.

Thomas era ținut la curent cu ce se publica în diferite țări drept reacții față de activitatea Biroului sau față de deciziile propuse de Conferințele anuale, numeroase dosare din fondul dedicat cabinetului său conținând diferite cupaje de presă și traduceri ale acestora. Mai mult decât atât, el se arăta interesat să cunoască, în prealabil, informații despre cei cu care urma să se întâlnească, formulând diverse solicitări către membrii cabinetului său cu privire la biografiile oamenilor politici, la situația politică, cea economică și cea socială relevante pentru contextul vizitei, dar și față de ziarele care ajungeau să disemineze mesajele sale, dorind să știe mai multe despre conducerea lor, redacția, tendințele, tirajul și influența lor.

¹¹ Sandrine Kott, *Constructing a European Social Model: The Fight for Social Insurance in the Interwar Period*, în Jasmien Van Daele et al. (eds.), *ILO Histories: Essays on the International Labour Organization and Its Impact on the World During the Twentieth Century*, Bern, Peter Lang, 2010, p. 181.

¹² William R. Simpson, *The ILO and tripartism: some reflections*, în „Monthly Labor Review”, vol. 117, nr. 9, 1994, p. 41.

Albert Thomas și România

În spațiul public românesc de după Primul Război Mondial, Albert Thomas era un personaj cunoscut și apreciat pentru contribuția adusă, în 1917, la susținerea moralului trupelor, fiind invitat să prefățeze lucrări pe această temă¹³, bucurându-se ulterior inclusiv de traduceri ale propriilor lucrări în limba română¹⁴. În ceea ce privește receptarea mediului politic autohton de către acesta, încă de la vizita sa de la Iași din 1917, după cum consemna în notițele sale, regele Ferdinand i-a creat impresia unui om politic mai inteligent decât lăsa să se întrevadă la prima vedere, Thomas catalogându-l drept un personaj ce exprima viziuni democratice superioare miniștrilor săi¹⁵. Întâmplător sau nu, același rege Ferdinand, împreună cu regina Maria au fost primii suverani care au vizitat Biroul Internațional al Muncii la 9 mai 1924¹⁶, prilej cu care regele a reiterat atașamentul României față de organizarea internațională a muncii și față de obiectivele acțiunii Societății Națiunilor¹⁷.

Cu toate acestea însă, în pofida declarațiilor solemne, România nu a reușit să trimită niciun delegat la primul congres internațional de politică socială, convocat de Biroul Internațional al Muncii și prezidat de același Albert Thomas la început de octombrie 1924, în Republica Cehoslovacă, la Praga. Astfel, mediul intelectual și politic, care urma să primească vizita oaspetelui francez spre final de 1924, vedea într-un mod aparte și cu o cadență diferită procesul de înfăptuire a progresului social promovat de organizația de la Geneva. Conform documentelor de arhivă, directorul său era la curent cu perspectivele conturate în diferite publicații autohtone, precum articolul din „Plutus” din 7 ianuarie 1924¹⁸. Autorul acestuia, Ștefan Zeletin, se pronunța împotriva zilei de muncă de opt ore, și aprecia că în România acest principiu fusese introdus cu scopul de a oferi muncitorimii române aceleași condiții de muncă precum cele aplicabile în Occident, considerând însă că aderarea la convenția internațională din 1919¹⁹ nu corespundea nevoilor economiei naționale. În opinia sa, acest regim nu putea dura în România, în ciuda întăririi juridice căutată a i se acorda prin art. 406 al anteproiectului de Cod al muncii aflat în lucru la acel moment, dar rămas neadoptat în cele din urmă.

Zeletin a subliniat că era necesar să se țină cont mai ales de faptul că muncitorul român nu putea fi pus pe picior de egalitate cu muncitorii din alte

¹³ Vezi lucrarea lui Nicolae Petrescu-Comnen, *Însemnări despre războiul românesc (1916-1917)*, ediție bilingvă de Cristian-Dragoș Căldăraru, Galați, Editura Muzeului de Istorie Galați, 2018.

¹⁴ Albert Thomas, *Lecturi istorice. Icoane vii din istoria muncii*, traducere de I. Neagu-Negulescu, Ministerul Muncii, 1927.

¹⁵ Ioannis Sinanoglou, *op. cit.*, p. 169, 174.

¹⁶ AILO, CAT 5-63-2-2 „Relations et informations. Roumanie”, în special dosarele dedicate pregătirilor minuțioase ale vizitei cuplului regal român la Geneva.

¹⁷ Ștefan Meteș, *Regele Ferdinand al României*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1925, p. 129-135.

¹⁸ *Orele de muncă și producția*, în „Plutus”, 7 ianuarie 1924, p. 3.

¹⁹ Convenția de la Washington privind ziua de lucru de opt ore.

țări decât dacă munca sa reprezenta aceeași productivitate ca a unui muncitor occidental. În acest caz, i s-ar fi putut acorda ziua de lucru de opt ore, însă era bine cunoscut faptul că munca muncitorilor din țările tinere din punct de vedere industrial, așa cum era România, era mai puțin productivă din două mari motive. În primul rând, în viziunea sa, muncitorul nu avea aceleași abilități dobândite prin obiceiuri ereditare de muncă într-o fabrică, deprindere pe care trebuia să și-o însușească singur, în detrimentul producției. În al doilea rând, o țară cu o industrie incipientă se afla, din punctul de vedere al instrumentelor, în inferioritate față de altele. Zeletin conchidea că egalizarea timpului de muncă printr-un sistem uniform și impunerea sa în toate țările, fără a lua în considerare variațiile productivității muncii de la o țară la alta, reprezenta, de fapt, o condamnare la ruinare a burgheziei din țările neavansate, lucru care avea să fie urmat, fără întârziere, de cea a proletariatului. Prin urmare, sistemul internațional al zilei de muncă de opt ore i se părea contrar atât intereselor burgheziei, cât și ale muncitorilor din țările care se aflau la început de drum în direcția industrializării²⁰.

În acest context, prima vizită în România a lui Thomas în calitate de director al organizației de la Geneva a avut un triplu scop: cercetarea stadiului ratificărilor recomandărilor și convențiilor internaționale de muncă, studierea modului de organizare și funcționare a administrației publice sub raportul protecției muncii, dar și stabilirea de relații cu organizațiile profesionale muncitorești²¹. Toate acestea au fost întreprinse alături de șeful său de cabinet, încă de pe vremea ministeriatului său în Franța, Marius Viple, dar și alături de Arnold Stocker, un medic psihiatru născut la Iași și care obținuse în 1922, în cadrul unui concurs obləduit de sociologul Dimitrie Gusti, primul post ocupat de un funcționar român în această organizație. Deși acesta din urmă activa oficial în cadrul secțiunii de igienă industrială, s-a afirmat în anii '20 ca un personaj-cheie în crearea de legături cu mediul politic și profesional românesc, furnizându-i nu de puține ori rapoarte cu privire la situația politică din țară²².

Cei doi l-au însoțit pe tot parcursul itinerariului său în România, care, conform documentelor de arhivă²³, coroborate cu numeroase articole din presa vremii, era programat să se desfășoare pe o perioadă de șase zile, la sfârșit de noiembrie și început de decembrie 1924, urmând să continue, ulterior, în Bulgaria și apoi în Iugoslavia. Astfel, în dimineața zilei de miercuri, 26 noiembrie, la ora 6:22, trenul Simplon Orient Express nr. 12 ajungea la Turnu Severin, un vagon salon așteptând delegația la frontieră, primirea fiind asigurată de Marcel Romanescu, delegat al Ministerului Afacerilor Străine.

²⁰ *Ibidem*. Dezbaterile privind ziua de lucru de opt ore nu era întâmplătoare, întrucât în acel an urma să expire derogarea obținută de România în acest sens în 1919.

²¹ *Albert Thomas vorbește presei*, în „Argus”, 3 decembrie 1924, p. 5.

²² Un articol al subsemnatului privind biografia lui Arnold Stocker se află în curs de apariție în cadrul unui volum colectiv sub tiparul Editurii Palermo University Press, Italia.

²³ AILO, CAT 1-24-2-3 „Voyage en Roumanie”, *Programme de la visite de Monsieur Albert Thomas en Roumanie* (26 Novembre – 1er Decembre 1924).

Odată intrată în țară, delegația s-a deplasat spre București, unde ajunge în aceeași zi în jurul orei 15, fiind cazată la Athénée Palace. La scurt timp, în jurul orei 16, Albert Thomas a mers în vizită la Președinția Consiliului de Miniștri, la Ministerul Muncii și la Ministerul Afacerilor Străine, la ora 20:30 acesta participând la cina oferită de președintele Consiliului de Miniștri, Ion I. C. Brătianu, la Athénée Palace.

A doua zi, în 27 noiembrie, itinerariul său a vizat un dejun la Palatul Regal Cotroceni, urmând ca după o vizită la spitalul Polizu să se întâlnească la Camera de Comerț București cu numeroși industriași, meseriași, sindicalişti și specialiști din diverse ministere. Această oprire a reprezentat o ocazie de a lua cuvântul, discursul său fiind publicat de ziarul „Universul”, în care a ținut să sublinieze importanța politicilor economice constructive și a armoniei între toate clasele sociale producătoare. Față de acestea, autorul articolului a salutat rolul lui Thomas, ale cărui constatări, observații și sfaturi meritau interesul și aveau o deosebită importanță „înspre armonizarea intereselor tuturor păturilor sociale, înspre sporirea avuției publice și particulare”²⁴.

În dimineața zilei de vineri, 28 noiembrie, Albert Thomas a întreprins o vizită la Regia Monopolului Statului, unde, pe lângă manufactura de tutun Belvedere, a dorit să vadă și atelierele și locuințele lucrătorilor, câteva ore mai târziu fiind condus de ministrul Muncii, N. D. Chirculescu, și directorul Mihail Enescu la Casa Centrală a Asigurărilor Sociale. După un dejun organizat de președintele Consiliului de Miniștri, I. I. C. Brătianu, Thomas a fost primit cu simpatie de Mihail G. Orleanu, președintele Adunării Deputaților, la o recepție în biblioteca Parlamentului, iar spre seară, vizita sa la Institutul Social Român a oferit un nou prilej de a lua cuvântul, unde a ținut să prezinte rolul și activitatea întreprinsă de OIM, după un elogiu adus de către Dimitrie Gusti.

După cină, în jurul orei 23:30, a purces spre Câmpina, însoțit și de ministrul Chirculescu și de N. Budurescu, unde a ajuns în zorii zilei de sâmbătă, 29 noiembrie. Șederea sa în regiunea petroliferă Prahova, în special la Societatea „Steaua Română”, a reprezentat o ocazie de a vizita cantinele, atelierele, dar și căminul de ucenici. Mai mult decât atât, a putut afla în mod direct despre activitățile desfășurate de organisme sindicale locale, susținătoare ale ideilor promovate de Geneva și care doreau să se delimiteze de acțiunile revoluționare animate de Moscova²⁵.

Mai departe, deși în programul inițial avea programată și o oprire în regiunea minieră Valea Jiului, au apărut schimbări în itinerariul său, de altfel, în presa vremii strecurându-se inclusiv zvonuri conform cărora Thomas ar fi urmat să ajungă și la Iași, în tranzit spre Basarabia.

În realitate însă, acesta a mers la Cluj-Napoca, unde a ajuns în noaptea dinspre sâmbătă spre duminică, 30 noiembrie. După o recepție organizată la gară

²⁴ *Declarațiile d-lui Albert Thomas*, în „Universul”, 30 noiembrie 1924, p. 1.

²⁵ AILO, CAT-5-63-2-1 „Relations et informations. Roumanie”, memoriul sindicatelor din Câmpina din 29 noiembrie 1924.

de autoritățile locale, Thomas a participat la ora 13:00 la un banchet la hotelul „New York”, unde, alături de miniștrii Chirculescu și Lapedatu, a luat parte și Octavian Goga, în calitate de reprezentant al Societății Scriitorilor Români, dar și rectorul Universității, lista celor prezenți fiind completată de consulii Franței, Angliei, Cehoslovaciei, Austriei și Ungariei, alături de reprezentanții industriei, comerțului și ai muncitorimii. Și cu această ocazie, Albert Thomas a susținut o conferință despre organizația pe care o păstorea, alocuțiunea sa având loc în Aula Universității.

O oprire de interes aparte pentru Thomas a fost cea de la Uniunea sindicatelor. Aici a ținut să sublinieze că el reprezenta o organizație recunoscută, formată din „funcționari ai guvernelor, plătiți de guverne”, subliniind principiul legalist și reformist, susținând că, deși Biroul fusese creat la intervenția reprezentanților muncitorești, singurul cadru care putea asigura în mod durabil îmbunătățirea relațiilor de muncă îl reprezenta conferința internațională anuală, prin intermediul convențiilor și recomandărilor adoptate ca urmare a bunei conlucrări între patroni și lucrători. Deși i-au fost prezentate noi petiții, sesizări, dar și critici din partea sindicalistilor, inclusiv din partea liderului Ioan Flueraș, el afirma că nu putea interveni în chestiunile interne, întrucât acest gest ar fi dus la discreditarea acțiunilor organizației pe care o conducea²⁶.

Reîntors la București, în dimineața zilei de luni, 1 decembrie, Thomas a luat parte la prânzul organizat de Legația Franței, deplasându-se ulterior la Uniunea micilor industriasi, unde a fost primit de Al. Samoil, președintele uniunii, secondat de Jean Th. Florescu și Dimitrie R. Ioanițescu. După un popas la ora 18:00 la syndicatele din Str. Brezoianu 37, în cadrul căruia s-a întâlnit, printre alții, cu Ioan Mirescu și Constantin-Titel Petrescu, a luat parte la un ceai alături de chirurgul Thoma Ionescu, cu care se cunoștea încă din 1917, încheindu-și seara la un dîneu organizat de Ministerul de Externe.

Spre sfârșitul vizitei sale în țara noastră, Albert Thomas a primit la Athénée Palace pe reprezentanții presei străine și locale, prilej cu care și-a exprimat propriile aprecieri și observații. În ceea ce privește ratificarea de către România a convențiilor internaționale, constatările sale erau „foarte satisfăcătoare”, țara noastră ratificând 11 convenții, printre care se numărau cea privitoare la ziua de lucru de opt ore, cea legată de regimul de muncă al femeilor și copiilor, de excludere din industrie a copiilor sub 14 ani, dar și cele referitoare la munca maritimă. Printre cele care așteptau încă ratificarea se numărau cea referitoare la munca agricolă și cea privind întrebuințarea ceruzei.

Pentru a încuraja progrese locale în direcția chestiunilor privind reglementarea relațiilor de muncă în agricultura, Thomas aprecia că Biroul tindea către un sistem de protecție a muncii agricole, ținând cont de natura specială a acestui tip de muncă, nefiind vorba de introducerea unor norme general agreeate ca fiind inaplicabile (precum ziua de opt ore), sau de nesocotirea obiceiurilor, a condițiilor sociale și tehnice din viața agricolă a fiecărui stat, ci se avea în vedere

²⁶ D. Albert Thomas la Cluj, în „Universul”, 3 decembrie 1924, p. 2.

reglementarea aspectelor susceptibile unor aranjamente internaționale. În sfera muncii intelectuale, măsuri de protecție avute în vedere urmăreau adoptarea contractelor de muncă a ziariștilor sau repausul duminical în presă, reglementate distinct de munca industrială. A ținut totodată să sublinieze că rolul său și al biroului de administrație al OIM nu era de a controla aplicarea convențiilor, acest drept aparținând doar conferinței internaționale a muncii, conform prevederilor Tratatului de la Versailles²⁷.

Cât despre organizațiile de protecție a muncii, Thomas constata că ele funcționau în condiții mulțumitoare și că se aflau în plin proces de dezvoltare, girate mai ales de discuțiile din perioadă privind adoptarea unui cod al muncii. Conform acestuia, dacă în țările apusene organizațiile muncitorești dispuneau ele însele de un material documentar vast, în România situația era diferită. Ca și în alte contexte naționale, el sesiza însă certurile și divergențele dintre sindicatele afiliate Internaționalei de la Amsterdam și cele afiliate Profinternului, însă aprecia că organizația pe care o conducea nu se implica în astfel de dispute; și cu toate că Biroul era în mod constant atacat pe motiv că reprezenta o instituție capitalistă, căuta să servească cu obiectivitate inclusiv solicitările de informare formulate de sindicatele revoluționare²⁸.

Încercând să combată articolele tendențioase apărute în presa internațională la scurt timp de la vizita sa în România, răspunsurile oferite de Thomas, în februarie 1925, ziarului „Argus” reliefează rolul dificil pe care îl juca:

Călătoria mea în România a dat loc, știu bine, la numeroase comentarii și chiar la câteva polemici. Unii declară că am descris România ca o țară idilică, în care lumea muncitorească se bucură de toate libertățile posibile și de condiții de muncă din cele mai avantajoase. Și unii comuniști s-au folosit de aceste aserțiuni pentru a-mi adresa, din nou, un potop de injurii, declarând că banchetele și serbările m-au împiedecat să văd mizeria populară. Alții împrăstie zvonul că, din contra, m-am întors într-o dispoziție foarte critică și că s-ar fi ivit în sânul Consiliului de Administrație al Biroului Internațional al Muncii, în urma unui raport asupra călătoriei mele, o discuție aprinsă, în care România ar fi fost pusă într-o postură proastă²⁹.

Încercând să dezmință zvonurile cu privire la neînțelegerile pe care le-ar fi generat vizita sa în România, el continua:

[...] în postul în care mă aflu, în funcțiunea oficială pe care o ocup și cu toate rezervele pe care ea mi le impune, eu caut, în mod cinstit, să văd, să înțeleg, să pricep dificultățile și să ajut la rezolvarea lor. E ușor să declari, într-o formulă simplistă, că libertatea sindicală e complet respectată sau că ea e încălcată într-o țară. Studiile cărora ne dedăm la Biroul Internațional al Muncii arată că însăși definiția libertății sindicale nu e așa de comodă cum își închipuie unii. Sper că vom ajunge să definim bine în ce constă această libertate. Dar care e omul de

²⁷ *Albert Thomas vorbește presei*, în „Argus”, 3 decembrie 1924, p. 5.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Un interviu al d-lui Albert Thomas pentru Argus*, în „Argus”, 27 februarie 1925, p. 1.

bună credință care să nu recunoască dificultățile cu care lumea muncitorească și guvernele pot să aibă de luptat, mai ales în țările a căror unitate națională e recentă și a căror industrie e în plină cale de creațiune? Unde încetează libertatea sindicală și unde începe acțiunea politică ilegală și revoluționară³⁰?

Rămânând în cadrul unor formulări protocolare și diplomatice, dar nu lipsite de substanță, Thomas se arăta recunoscător față de primirea cordială organizată de guvernul român, dar și pentru interesul de a-i fi ascultate expunerile cu privire la valoarea și interesul principiilor înscrise în tratatul de pace și utilitatea celor prevăzute în Constituția organizației.

Dincolo de rândurile ziarelor, nota sa din 2 ianuarie 1925, adresată propriului cabinet, relevă unele aspecte pe care Thomas nu le putea formula public. Cele două pagini, însoțite de observația de a nu fi folosite fără indicația sa prealabilă, semnalau, printre altele:

Cu greu îmi este posibil să scriu un raport despre călătoria mea în Balcani, dar aș dori să consemnez, atât pentru mine, cât și pentru departamentele care ar putea găsi utile aceste note, un anumit număr de impresii sau informații pe care le-am cules.

Am avut mai multe conversații cu domnul [Gr.] Trancu-Iași, fostul ministru român al Muncii. Votul dumnealui privind sindicatele a fost mai liberal decât cel proiectat de actualul guvern.

Adevărul este că muncitorii, sindicaliștii și socialiștii români au o părere mult mai puțin pozitivă despre eforturile sale. Trancu-Iași a fost întâmpinat cu huiduieli și râsete când a venit la mitingul nostru de la București. Mai mult, trebuie remarcat faptul că tocmai legea³¹ sa pare să-i fi adus cele mai puternice critici.

[...] Am fost vizitat de socialiștii din București. Din delegație făceau parte [Ilie] Moscovici, [Iacob] Pistiner și [Ioan] Mirescu. Aceștia au fost foarte vehemenți împotriva regimului oligarhic la care, în opinia lor, este supusă România.

Nu există îndoială că au fost adoptate o serie de legi foarte avansate; nu există nici o îndoială că a fost adoptată Constituția pe hârtie. Sunt momente, se spune, când poți face orice, și tocmai acesta este unul dintre acele momente prin care trece România.

[...] În plus, a existat o divizare în cadrul mișcării sindicale. Pe lângă sindicatele socialiste, existau așa-numitele sindicate unitare, care includeau aproximativ 12.000 de persoane. Scindarea a fost decisă chiar de socialiști și nu de comuniști. Mai mult, [Johannes] Sassenbach se afla în România când s-a întâmplat.

Socialiștii au acuzat, de asemenea, guvernul că oferă facilități mișcării comuniste. În regiunile Galați și Câmpina, nu există stare de asediu și asistăm la acest spectacol: în timp ce la București starea de asediu împiedică până și întrunirile socialiste, în alte părți comuniștii își pot desfășura liber propaganda. Se pare că guvernul primește această propagandă fără prea multă antipatie. De fapt, ea este în detrimentul progresului organizației sindicale, de care, dacă e să-i credem pe

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Este vorba despre Legea reglementării conflictelor de muncă din 1920.

socialiști, guvernul se teme mai presus de orice. Această complicitate ar merge chiar atât de departe încât la Timișoara socialiștii nu au putut obține autorizația de a face subscripții pentru a ridica o Casă a Poporului, în timp ce comuniștii au primit și acceptat un imobil din partea administrației municipale.

Mi se mai spune că corespondența este controlată și că ziarele socialiste străine nu pot intra în țară; ar fi vorba de o supraveghere extraordinară în orice moment³².

După cum semnala și Thomas în nota sa, fiind vorba de subiecte aflate la intersecția atâtor năzuințe, problemele progresului social și a reformelor promovate de organizație au atras critici și către personajele locale asociate cu acest demers, cum a fost cazul lui Gr. Trancu-Iași. Astfel, într-un articol neasumat publicat pe prima pagină a ziarului „Universul” în aprilie 1927, ministrul Muncii era supus următoarelor invective:

[...] se crede obligat să introducă în proiectele sale de legi toate propunerile și dezideratele, formulate la Geneva, de către Biroul internațional al muncii. Aceste propuneri și deziderate sunt mai mult de ordin utopic; ele nu se potrivesc cu stările de lucruri din țara noastră și nici nu corespund intereselor noastre economice și sociale.

România trece prin faza delicată a refacerii. Industria noastră are nevoie de sprijinul statului, iar nu de o legislație quasi-revoluționară, menită să-i taie posibilitățile de dezvoltare. [...] hotărârile ce se votează de către conferințele internaționale, privitoare la reglementarea raporturilor între patroni și lucrători, sunt primejdioase pentru orice stat. Și cu toate acestea, în România, ele sunt introduse în proiecte de legi, deoarece ministrul muncii a ajuns o simplă agenție a Biroului Internațional de la Geneva³³!

Relația lui Thomas cu presa nu a fost întotdeauna una ușoară, deși era interesat să ofere interviuri ziariștilor străini și naționali în timpul vizitelor sale, acordând autografe și dedicații pentru cititorii ziarelor. În orice caz, conștientiza importanța unei cât mai bune acoperiri mediatice a eforturilor sale, acest lucru putând fi observat și în documentele de arhivă ale cabinetului său, care surprind pregătirea celei de-a doua sa vizite în România ca director al Biroului Internațional al Muncii, din februarie 1930.

În acest context, a dorit să știe dacă la București existau reprezentanți ai principalelor agenții de presă (Havas, Radio, Reuters, Stefani, Wolff), mizând pe o contactare a acestora. În plus, pe lângă biografiile miniștrilor și ai șefilor de partide, a dorit să cunoască în prealabil care erau principalele ziare românești, alături de orientarea și influența lor reală. Astfel, pe lista celor mai importante ziare din București figurau „Adevărul” și „Dimineața”, ce apar clasificate drept ziare independente, în timp ce „Dreptatea” și „La Nation Roumaine” erau

³² AILO, CAT 5-63-2-1 „Relations et informations. Roumanie”, *Notes de voyage en Roumanie*, 2 Janvier 1925.

³³ *Ministerul Muncii – o sucursală a Biroului Internațional de la Geneva*, în „Universul”, 5 aprilie 1927, p. 1.

catalogate drept organe oficiale ale guvernului. Pe de altă parte, „Viitorul” și „L’Independance roumaine” erau văzute ca fiind organe de presă ale Partidului Liberal, „Universul” era perceput ca un cotidian simpatizant al Partidului Liberal, în timp ce „Îndreptarea” apărea ca organ al Partidului Poporului, „Argus” figura drept jurnal economic, iar „Neamul românesc” era asociat Partidului Național (Iorga)³⁴.

Într-o notă internă trimisă corespondentului OIM în România, Gh. Vlădescu-Răcoasa³⁵, aflăm intențiile vizitei lui Thomas în țara noastră din februarie 1930, acesta dorind, așa cum obișnuia în toate călătoriile sale, să facă vizite oficiale în ziua sosirii și, dacă era posibil, să meargă în cursul dimineții la președintele Consiliului de Miniștri, la ministrul Afacerilor Externe, la cel al Muncii, dar și la alte ministere aflate în contact direct cu Biroul.

Spre deosebire de vizita din 1924 însă, cea din februarie 1930 a fost mult mai scurtă, de numai trei zile, Thomas nemaiputând călători în teritoriu, fiind nevoit să se limiteze la o călătorie de lucru. După cum avea să declare presei, dublul scop asumat de Thomas în cadrul vizitei sale era acela de a cerceta progresul opere Biroului în România și acela de a intensifica colaborarea dintre țara noastră și organismul de la Geneva³⁶. Astfel, în timpul șederii sale, Thomas dorea să aibă o întâlnire destul de lungă cu ministrul Muncii (lucru care s-a și întâmplat), asistat de funcționarii care se ocupau de relațiile cu Geneva, și să procedeze împreună cu acesta la o examinare de ansamblu a colaborării dintre România și Birou, urmărind în special, rând pe rând, stadiul fiecărei dintre convențiile în curs de ratificare sau neratificate încă, să identifice dificultățile ce îngreunau procesul de ratificare și, de asemenea, să identifice mijloacele care puteau permite grăbirea lucrărilor de ratificare.

Presa românească a arătat din nou un interes sporit față de vizita sa, inclusiv prin articole redactate în termeni elogioși, relatând pe larg aspecte ale șederii sale la București. Astfel, în dimineața zilei de 21 februarie, la 6:50, Thomas sosea în capitală cu trenul Orient Express, direct de la Geneva, alături de soția sa și de șeful de cabinet al Biroului, Marius Viple, împreună cu Gh. Vlădescu-Răcoasa, corespondentul BIM în România din 1929. Delegația a fost primită în gară de ministrul Muncii, Ion Răducanu, de către generalul Rudeanu, din partea Ministerului Armatei, de fostul ministru Gr. Trancu-Iași, alături de ministrul Franței la București, Gabriel Puaux, lista fiind completată de un grup de reprezentanți ai uniunii industriașilor și meseriașilor.

De această dată, după o primire la președintele Consiliului de Miniștri, Iuliu Maniu, a întreprins vizite protocolare la Ministerul de Externe, unde a fost

³⁴ AILO, CAT 5-63-2-4 „Roumanie. Notes de M. Stocker”, *Note pour M. Viple*, 23 Janvier 1924.

³⁵ Pentru câteva repere biografice privind activitatea lui Gh. Vlădescu-Răcoasa, a se vedea articolul subsemnatului: *From the Past of a „New” Diplomat: Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, Ambassador in Moscow (1948-1949)*, în Adrian Vițalaru, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu (editori), *Romanian Diplomatic Corps (1918-1947): Recruitments, Professional Ways, Intellectual Profiles*, Konstanz, Hartung-Gorre Verlag, 2020, p. 301-312.

³⁶ *Albert Thomas în capitală* în „Dimineața”, 23 februarie 1930.

primit de ministrul Gheorghe Mironescu, dar și la Ministerul Muncii, unde a fost întâmpinat de ministrul Ion Răducanu și de secretarul general N. R. Dumitrescu. A urmat apoi o audiență la înalta Regență, găsind răgazul de a vizita Legația Franceză și Biblioteca „Ion I. C. Brătianu”.

Față de vizita sa din 1924, cea din 1930 a constituit prilej pentru mai multe dezbateri și evenimente festive, care au atins teme cu importanță locală, națională, dar și internațională. Cercurile politice s-au mobilizat astfel încât Albert Thomas să asiste la inaugurarea dispensarului central al Casei Asigurărilor Sociale³⁷, caracterul festiv fiind girat și de preocuparea pentru marcarea unui deceniu de existență a Ministerului Muncii. Mai mult decât atât, prin alocuțiunea sa cu privire la cei zece ani de activitate ai BIM³⁸ susținută sâmbătă, 22 februarie 1930, la Fundația „Carol I”³⁹, a ajuns să inaugureze ciclul de conferințe publice organizate de secția de politică socială a Institutului Social Român, al cărui membru de onoare fusese proclamat cu un an înainte⁴⁰.

Un alt moment important l-a reprezentat evenimentul organizat sub auspiciile Asociației Române pentru Progres Social în Aula Academiei Comerciale din București, unul dintre vorbitorii de seamă fiind Mihail Manoilescu. Acesta a susținut conferința *Clasa patronală și politica socială*, ilustrând punctul de vedere al patronatului față de politica socială, constatând, cu această ocazie, existența unui sistem dezastruos în România în care patru milioane de bărbați și patru milioane de femei lucrau de dimineața până seara pentru a da o producție de abia trei miliarde de lei, punând acest lucru pe greșita repartitie de după război, lucru accentuat de tendința de naționalizare a capitalurilor, de birocrație dar și de sistemul fiscal viciat. În pofida tonului său critic, a ținut să își reitereze susținerea pentru necesitatea colaborării cu Biroul de la Geneva⁴¹. Drept răspuns, Albert Thomas a căutat să combată criticile aduse de Manoilescu zilei de lucru de opt ore ca fiind neîntemeiate, ținând să promoveze importanța sistemului de asigurări și a beneficiilor acestuia, conchizând cu un apel către toate forțele românești spre a ajuta la o colaborare cât mai fructuoasă⁴².

În interviurile acordate presei, reluând din raportul său anual susținut la conferința internațională⁴³, Thomas aprecia că România ratificase 12 din cele

³⁷ Inaugurarea dispensarului muncitoresc din strada general Lahovary, în „Adevărul”, 24 februarie 1930, p. 3.

³⁸ Textul conferinței sale a fost publicat ulterior, în Albert Thomas, *După zece ani, în Organizația Internațională a Muncii. Zece ani de activitate*, București, Editura Institutul Social Român, 1931, p. 19-30.

³⁹ Conferința d-lui Albert Thomas, în „Adevărul”, 25 februarie 1930, p. 3.

⁴⁰ AILO, CAT 5-63-1 „Correspondance. M. Gusti”, scrisoarea Institutului Social Român către Albert Thomas, 23 mai 1929.

⁴¹ Mihail Manoilescu, *La classe patronale et la politique sociale*, în Asociația Română pentru Progresul Social, *Un deceniu de politică socială românească*, [București], 1930, p. 85-101.

⁴² *Discours de M. Albert Thomas*, în *ibidem*, p. 103-113.

⁴³ Implementarea convențiilor și recomandărilor era verificată prin rapoartele anuale pe care statele membre trebuiau să le elaboreze în funcție de chestionarele Consiliului de Administrație, conferința anuală constituind un prilej prielnic pentru ca directorul organizației să prezinte un rezumat al acestor rapoarte (MOF, nr. 136, 1920, Partea XIII a Tratatului de Pace, p. 4797, art. 336).

27 de convenții votate la nivel internațional, lucru „destul de onorabil”, având în vedere că alte țări, cu industrii mult mai dezvoltate, ratificaseră cu mult mai puține. Tot în cadrul interviului, s-a arătat preocupat și de fenomene economice care priveau agricultura, acesta apreciind că, printr-un efort de metodă și organizație, prin introducerea creditului agricol și a cooperăției, România putea reuși să ocupe locul pe care îl merita în arena internațională⁴⁴.

Înainte de a-și continua periplul său către Bulgaria, cu opriri programate la Giurgiu și Rusciuk⁴⁵, Thomas nu a ratat ocazia de a participa la un eveniment organizat de sindicatele muncitorești din București, în cadrul căruia a fost marcată aniversarea a 10 ani de la înființarea BIM, ziarul „Dimineața” publicând o fotografie cu acesta între sindicaliștii români⁴⁶.

Raportul prezentat ulterior consiliului de administrație al Biroului, la 24 aprilie 1930, este ilustrativ pentru noul rol pe care era chemată să îl joace organizația pe care o conducea:

[...] Însă unul dintre lucrurile care ne-au frapat cel mai mult în timpul acestei călătorii a fost apelul constant făcut Organizației noastre de către guvernele din fiecare țară pentru ajutorul nostru, nu numai cu documentația noastră, care este distribuită și utilizată de toate serviciile naționale importante, ci și cu consultanța noastră tehnică. Este un rol deosebit de delicat pe care ni se cere să ni-l asumăm, dar care poate fi deosebit de util. În mai multe dintre țările pe care le-am vizitat, ni s-a cerut să oferim consultanță privind igiena industrială, cooperarea și, nu în ultimul rând, asigurările sociale⁴⁷.

Recunoașterea necesității transferurilor de cunoaștere era confirmată și de unele acțiuni ale părții române, Ion Răducanu anunțând instituirea unei comisii speciale în cadrul Ministerului Muncii ce avea să urmărească relațiile cu OIM. Formată din secretarul general al Ministerului, din reprezentanții Uniunii Cămelor de Comerț și Industrie, alături de directorul studiilor și statisticii muncii, dar și din câte un reprezentant UGIR și unul al CGM⁴⁸, aceasta prefigura cadrul necesar reprezentării și implicării principalilor actori în procesul de reformă socială și de edificare legislativă aferentă⁴⁹.

⁴⁴ *Albert Thomas în Capitală*, în „Dimineața”, 23 februarie 1930, p. 5.

⁴⁵ *Vizita d-lui Albert Thomas la Giurgiu și Rusciuk*, în „Universul”, 27 februarie 1930, p. 5.

⁴⁶ *Dejunul oferit de municipiu în onoarea d-lui Thomas*, în „Dimineața”, 25 februarie 1930, p. 3.

⁴⁷ AILO, CAT-1-30-1 „Voyage Balkans. 17 Février – 9 Mars 1930”, *Rapport supplémentaire du Directeur*, Genève, 12 avril 1930.

⁴⁸ *România și organizarea internațională a muncii*, în „Curentul”, 14 februarie 1930, p. 7.

⁴⁹ Unele aspecte referitoare la cooperarea dintre Biroul Internațional al Muncii și Ministerul Muncii privind reorganizarea sistemului de asigurări sociale din România au fost atinse parțial în lucrarea Véronique Plata-Stenger, *Social Reform, Modernization and Technical Diplomacy: The ILO Contribution to Development (1930-1946)*, De Gruyter, 2020, dar asupra cărora vom reveni într-un material de sine stătător.

Remarci de final

În cadrul vizitelor sale, Albert Thomas trecea cu mare ușurință de la o întâlnire cu un diplomat de rang înalt la o alta cu un profesor universitar, încheind cu o vizită într-un birou sindical. Nu îi era teamă să ia contact cu adversarii săi și nici să se expună riscurilor asociate acestor întâlniri, care puteau duce la instrumentalizări politice sau la neînțelegeri din cauza problemelor de limbă și de traducere. Atât în noiembrie-decembrie 1924, cât și în februarie 1930, prezențele sale au suscitât reacții și vii răspunsuri cu privire la dificultățile asociate procesului de edificare și consolidare a unor politici sociale într-o țară preponderent agrară, pusă în fața provocărilor modernizărilor economice și sociale. Acestea au reprezentat însă doar o parte din eforturile și structurile creionate în vederea transpunerii în practică a prevederilor părții a XIII-a a Tratatului de la Versailles, care urmărea instituirea unui mecanism capabil să elaboreze și să promoveze standarde internaționale de muncă⁵⁰.

În completarea notelor de călătorie și a rapoartelor sale, colecția de corespondență păstrată la Geneva, deși nu foarte bogată sub raport cantitativ, relevă însă schimbul activ de mesaje purtat de Thomas, până la moartea sa, în 1932, cu un număr semnificativ de personalități locale, de la prim-miniștri, la miniștri, universitari, industriași sau sindicaliști, cât și specialiști din ministere. Deși multe dintre acțiunile sale nu au avut finalitatea scontată, directorul BIM a reușit să traverseze granițe teritoriale, continente și oceane, dar mai ales granițe ideologice și practici politice, în timp ce semnificațiile acestora încă așteaptă a fi cântărite și descifrate în spațiul istoriografic autohton. Acest lucru se arată ca un demers firesc de îmbogățire a eforturilor deja manifestate în mediul occidental în ultimele decenii, printr-o abordare plasată dincolo de distorsiunile discursului istoric de dinainte de 1989 și de metamorfozele inerțiale care au urmat.

Albert Thomas' Visits to Romania and the Prospects of Social Reform

(Abstract)

Keywords: tripartism, social reform, labor relations, interwar period, public diplomacy.

This paper focuses on the debates that took place in the Romanian public sphere on the occasion of Albert Thomas visits to Romania. Thomas was a French socialist and a former member of the French Parliament. He was also director of the International Labor Office. Both in November-December 1924 and in February 1930, his visits sparked lively reactions. These debates concerned the difficulties relating with the process of building and consolidating labor relations in a predominantly agrarian country faced with the challenges of economic and social modernization. His journeys which he undertook

⁵⁰ Pentru mai multe detalii legate de OIM și principiul tripartismului, vezi Bernard Béguin, *ILO and the Tripartite System*, New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1959.

throughout Europe, allowed him to advocate the cause of social justice. This led to public disputes with politicians, trade unionists and employers' representatives.

The present paper is inspired by a volume published in 2015 by Dorothea Hoehtker, historian of the International Labor Organization, and Sandrine Kott, professor of contemporary history at the University of Geneva, which discussed a series of travel notes about the European space. Since this volume does not cover the Romanian case, I therefore seek to present some aspects of the ILO Director's visits to Romania in a diachronic manner. This study draws on the materials of the Cabinet Albert Thomas collection at the International Labor Organization Archives (Geneva), while also focusing on the reactions articulated by the local newspapers and publications of the time.

Aspecte din activitatea Comitetului Internațional pentru Difuzarea Artei și Literaturii prin Cinematograf de la Paris sub președinția Elenei Văcărescu (1930-1934)

Andreea Ioana URSULESCU*

Introducere

În prezentul studiu ne-am propus să analizăm câteva secvențe din activitatea Comitetului Internațional pentru Difuzarea Artei și Literaturii prin Cinematograf, un organism prea puțin cunoscut, fondat la Paris, în 1930, și prezidat până la declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial de către Elena Văcărescu, stabilită de mult timp în capitala Franței. Ne vom îndrepta atenția asupra momentului fondării și asupra primilor ani de activitate a unui comitet apărut „peste noapte” și din care făceau parte academicieni, ambasadori, oameni politici și mai puțin specialiști în domeniul cinematografiei. Un comitet cu tradiție¹, cârmuit de români și de francezi, care a luat naștere într-o perioadă de criză economică, dar care, totuși, și-a propus să ofere un premiu anual de 150.000 de franci celui mai bun scenariu care întruchipa menținerea păcii. Acest demers prezintă și rolul pe care l-au avut organizațiile neguvernamentale pe scena internațională interbelică. Vom încerca în paginile ce urmează să răspundem unor întrebări ce au survenit în momentul documentării noastre: a lucrat acest comitet în slujba Societății Națiunilor în mod oficial sau i-a servit interesele fără să-și asume răspunderea directă? Cine erau finanțatorii și care era miza acestui comitet, în special pentru românii afiliați? Cercetarea noastră se bazează pe documente din Arhiva Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Artă (UNESCO Archives), Arhiva Ligii Națiunilor (League of Nations Archives), Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, memorialistica epocii, presă și alte surse dedicate sau apropiate subiectului abordat.

* Doctorandă, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; ursulescuandreeaioana@yahoo.com.

¹ Marco Scotini, *Carlo Ludovico Ragghianti and the cinematic of vision*, Milano, Charta, 2000, p. 176. Odată cu declanșarea războiului, comitetul și-a încetat activitatea, dar și-a reluat lucrările la finalul acestuia, fiind perceput, în mod eronat, ca un nou organism al UNESCO.

Elena Văcărescu și primii pași către scena internațională

Elena Văcărescu a fost un personaj feminin extrem de controversat în istoria românească, care stârnește interesul și astăzi. Fiica diplomatului Ioan Văcărescu² și a Eufrosinei Fălcoianu, a fost o urmașă a mării familii Văcărescu și este recunoscută mai curând pentru relația pe care a avut-o cu Ferdinand, la acea vreme prinț moștenitor, decât pentru implicarea sa în diplomația românească. Născută la București în 1864, Elena sau Elencuța Văcărescu³ a avut o singură soră, Zoe, căsătorită cu Mihai Caribol⁴. Despre studiile urmate nu se cunosc încă prea multe informații, se pare că ar fi fost școlită o bună parte din timp acasă, fie de guvernante, fie de profesori aduși din capitală la Văcărești⁵.

Din 1888 până în 1891 a trecut sub „tutela” reginei Elisabeta a României și i-a devenit domnișoară de onoare până la momentul rupturii provocate de relația inacceptabilă pe care a avut-o cu prințul Ferdinand⁶. Finalul „dramei de la Veneția”, după cum îi spunea Duiliu Zamfirescu⁷, a adus cu sine o perioadă extrem de zbuciumată atât pentru membrii casei regale, cât și pentru familia Văcărescu, care nu mai era la fel de bine privită în cercurile românești⁸. În acest context, din 1891, Elena Văcărescu a luat calea exilului și s-a stabilit la Paris⁹.

În anii următori, fosta domnișoară de onoare s-a îndreptat către a doua sa dragoste: literatura. Dar și pe acest palier a fost aspru criticată, poezia ei fiind considerată mai degrabă „mediocră”¹⁰, iar premiul primit în 1888 din partea Academiei franceze pentru volumul de versuri *Les Chantes d'aurore*¹¹ i-ar fi

² Ioan Văcărescu (1839-1914) a fost pentru scurt timp ministru plenipotențiar la Belgrad, Bruxelles și Roma, fiind îndepărtat din mediul diplomatic după „idila” din 1891 pe care a avut-o fiica sa cu prințul moștenitor Ferdinand. Vezi Adrian-Bogdan Ceobanu, *Diplomați în Vechiul Regat: familie, carieră și viață socială în timpul lui Carol I (1878-1914)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 273.

³ Ion Stăvăruș, *Elena Văcărescu*, București, Editura Univers, 1974, p. 21.

⁴ Simona Lahovary, *Pagini de jurnal*, vol. II, 1931-1936, traducere din limba franceză, prefată și note de Georgeta Filitti, București, Editura Corint, 2022, p. 41.

⁵ Ion Stăvăruș, *op. cit.*, p. 24.

⁶ Gabriel Badea Păun, *Carmen Sylva. Uimitoarea Regină a României, 1843-1916*, traducere din franceză de Irina-Margareta Nistor, București, Editura Humanitas, 2003, p. 169-177.

⁷ Duiliu Zamfirescu, *Drama de la Veneția*, în „România literară”, anul I, nr. 1-12, octombrie-noiembrie 1968, p. 16.

⁸ Adrian-Bogdan Ceobanu, *op. cit.*, p. 175-176.

⁹ Maria, Regina României, *Jurnal de război: 1916-1917* (precedat de însemnări din 1910-1916), vol. I, traducere din engleză de Anca Bărbulescu, ediție îngrijită și prefată de Lucian Boia, București, Editura Humanitas, 2014, p. 52. Cu toate că Elena Văcărescu era văzută ca rivala reginei Maria, cea din urmă o amintește în scrierile sale ca fiind o femeie „isteată și agreabilă”, dar subliniind că frumusețea nu era cel mai mare atu al ei: „Vă veți imagina, fără îndoială, o femeie frumoasă, agilă ca un șarpe și atrăgătoare – dar nici vorbă de așa ceva; era grasă, urâtă, fața îi era roșie și unsuroasă, iar pielea – acoperită peste tot cu pete”.

¹⁰ C. D. Zeletin, *Principesa Elena Bibescu: marea pianistă*, București, Editura Vitruviu, 2008, p. 500.

¹¹ George Lețu, *Doamnele diplomației românești: Elena Văcărescu (1864-1937)*, în „Revista de istorie și teorie literară”, anul VI, nr. 1-4, 2012, p. 214.

fost înmănat doar din complezență pentru că o acompania pe regina Elisabeta. Premiul trebuie văzut ca o încurajare și mai puțin ca pe o apreciere a unui geniu poetic¹². Elena Văcărescu, un personaj abil și inteligent, a profitat de statutul de victimă a regelui Carol de după despărțirea de prinț și a reușit să se infiltreze în cercurile literare și politice franceze. O regăsim în anii războiului tot la Paris, dar de această dată în anturajul lui Aristide Briand sau a lui Édouard Herriot, mobilizată de elita de la București în servirea intereselor românești în Franța. După război și mai ales după Unirea de la 1918, guvernul de la București își căuta adepți în sprijinul politicii românești, iar Franța era un actor internațional important, iar Elena Văcărescu un personaj-cheie. A reușit în perioada cât a stat la Paris să se perinde prin cercuri influente și să cunoască oameni importanți din viața publică franceză: literați, academicieni, jurnaliști etc. Acesta a fost momentul în care Elena Văcărescu le-a fost de mare ajutor liderilor români¹³. Posesoare a unui salon în capitala Franței, și nu era puțin lucru, a devenit un pion important pentru statul român, iar Alexandru Vaida Voievod ne-a lăsat în memoriile sale o mărturie ilustrativă a poetei franțuzite:

La D-șoara Elena Văcărescu făcusem o vizită împreună cu Lencica. Din când în când participam și eu la săptămânalul ei „five o'clock tea”. Cercul ei de prieteni era internațional, în frunte cu personalitățile politicii, culturii și artei franceze. Pe lângă înalta cultură, ea dispunea de mare talent retoric, superior poate și celui al Doamnelor Alexandrina Cantacuzino (Didina) și Pop (Craiova). Conferințele D-șoarei Văcărescu erau perle. Mai distinsă propagandistă, desigur, nu ar fi putut găsi România. Se zvonea că Brătianu o ajutase – cam pe subțire – la îndeplinirea rolului ei reprezentativ. Despre Titulescu, ulterior, știu că a fost de larghețea lui obișnuință și față de dânsa [...] ¹⁴.

Totuși, poate, cea mai înfloritoare perioadă pentru Văcărescu a fost după sfârșitul războiului și Conferința Păcii. Odată cu venirea lui Take Ionescu la Ministerul de Externe a fost numită la Liga Națiunilor în postul de secretară a delegației României¹⁵, iar din acel moment, indiferent de miniștrii ce au urmat în funcție, fie că ne gândim la Ion Gheorghe Duca, Ion Mitileneu, Nicolae Titulescu sau Constantin Argetoianu, a manifestat întotdeauna o deschidere către colaborare și amiciție. Evident, toate acestea aveau și un interes personal, mai exact, unul financiar, și chiar Argetoianu semnală:

[...] îi făcusem într-adevăr, în 1928, la trecerea mea prin Ministerul de Externe o „leafă fixă” de 10.000 de franci, și dădusem ceva și nepoatei sale Alexandrina Fălcoianu (zisă Fleșcoianca), ca să nu moară de foame. Titulescu îi refuzase înaintea mea un „fix”, și o ținuse cu bucăți ¹⁶.

¹² C. D. Zeletin, *op. cit.*, p. 500.

¹³ George Oprescu, *Amintiri, evocări*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 177.

¹⁴ Alexandru Vaida Voievod, *Memorii*, vol. II, prefată, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 56.

¹⁵ AMAE, Problema 77/Dosare personale, 36, „Elena Văcărescu”, f. 1.

¹⁶ Constantin Argetoianu, *Memorii*, vol. X, partea a VIII-a (1932-1934), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1997, p. 71.

Statutul de reprezentant al României la Liga Națiunilor a fost cel mai lung capitol din activitatea Elenei Văcărescu, unul ce s-a întins pe aproape două decenii, părăsind instituția odată cu declanșarea noii conflagrații mondiale. Cât privește prima decadă interbelică, o putem considera chiar apogeul activității sale la Geneva, pentru că funcția de secretară a fost una efemeră și a avansat, încă din 1922, în cadrul unor noi organisme de cooperare intelectuală: Comisia Internațională de Cooperare Intelectuală (CICI) și Institutul Internațional de Cooperare Intelectuală (IICI), care mai târziu avea să devină UNESCO; primul, cu sediul la Geneva, avea un rol consultativ, al doilea, cu sediul la Paris, având un rol executiv. Aceste sisteme ale cooperării intelectuale au un istoric mai puțin cunoscut, și ar merita să le fie dedicate câteva studii de caz pentru că au fost mecanisme relevante în ceea ce privește principiile Societății Națiunilor (pacea și securitatea colectivă), chestiunile culturale (schimburi universitare, biblioteci și bibliografii internaționale), sprijinul intelectualilor etc. Cert este faptul că Elena Văcărescu a îmbrățișat și a sprijinit cauza acestor instituții încă de la momentul fondării¹⁷, chiar dacă erau subiecte care, inițial, nu stârneau interesul la Liga Națiunilor¹⁸.

Dinamică din fire, ca delegat al României la Societatea Națiunilor, Elena Văcărescu și-a dat silința să răspundă cât mai bine ordinelor venite din capitală. Dacă era membru supleant și nu era nevoită să intervină, ajuta la traducerea discursurilor colegilor săi¹⁹, iar dacă era titular insista foarte mult la perfecționarea discursului²⁰. A avut unele intervenții destul de reușite, apreciate de auditoriul de la Geneva, chiar dacă uneori se mai amuza pe seama aspectului fizic, având tot felul de gesticulări și grimase²¹, dar și unele mai puțin reușite. Sextil Pușcariu, coleg al delegatei, relatează după momentul unei adunări pe tema cooperării intelectuale (împrumuturi culturale) din septembrie 1925: „[...] din partea României a vorbit Văcăreasca. Mai bine vorbeam eu, căci frazele declamatorice pe care le-a debitat nu prea au avut efect”²². Totuși, astfel de momente nu i-au putut umbri statutul de voce a intelectualității feminine²³.

Pe lângă activitățile în spiritul cooperării intelectuale, merită a fi consemnate și preocupările de ordin social ale delegatei României: promovarea drepturilor femeilor, protecția copiilor, traficul de opium și de persoane. În același timp, a fost un partener devotat al Legației române din Paris, mai ales după numirea la post a lui Constantin Diamandi. Foarte prezentă în propaganda românească din

¹⁷ AMAE, fond Convenții/U1, vol. II, „Comisia internațională de Cooperație Intelectuală. Uniunea asociațiilor internaționale din Bruxelles: crearea universității internaționale la Bruxelles. Organizarea muncii intelectuale”, telegrama 10612, 27 februarie 1923, Ion Gh. Duca către președintele Academiei Române, Vasile Pârvan, nepăgănat.

¹⁸ Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, Editura Minerva, p. 581.

¹⁹ Gabriel Vasiliu, *Sextil Pușcariu: diplomat*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2013, p. 59.

²⁰ George Oprescu, *op. cit.*, p. 180.

²¹ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 714.

²² *Ibidem*, p. 730.

²³ Constantin Kirițescu, *O viață, o lume, o epocă*, București, Editura Sport-Turism, 1979, p. 251.

străinătate, Elena Văcărescu a fost răsplătită, în 1926, cu un post de consilier special în cadrul Legației²⁴. La toate acestea, se adaugă interesul pentru arte și litere manifestat prin fondarea și conducerea unui Comitet Internațional pentru Difuzarea Artelor și Literelor prin Cinematograf (CIDALC) începând cu anul 1930, la Paris.

Un proiect ambițios – Comitetul Internațional pentru Difuzarea Artelor și Literelor prin Cinematograf

La începutul celui de-al doilea deceniu interbelic, lua naștere în capitala Franței un comitet cu totul nou, din inițiativă românească, care și-a propus ca, „sub auspiciile Ligii Națiunilor”, să promoveze arta și literatura prin intermediul cinematografiei²⁵. Fondat și întreținut de Nicolae Pillat și Elena Văcărescu²⁶, acest nou organism a făcut o mare vâlvă în lumea franceză, asumându-și premiера cu 150.000 de franci a celui mai bun scenariu de film care avea în prim-plan „înțelegerea și apropierea popoarelor în sprijinul Ligii Națiunilor”²⁷. Deși își asumase să sprijine interesul forumului genevez, în mod oficial, comitetul nu depindea de Societatea Națiunilor, care avea deja un Institut Internațional de Cinematografie Educațională (IICE), cu sediul la Roma²⁸. Afilierea cu Geneva i-a oferit mult mai multă credibilitate în momentul în care și-a căutat adepții și, mai cu seamă, finanțatorii. Valabil și pentru alegerea președintelui, Elena Văcărescu avea deja un nume în Franța, iar popularitatea și funcțiile pe care le deținea, în special cea de reprezentant la Liga Națiunilor, au făcut-o să fie potrivită pentru un prezident.

Începutul a fost promițător, conducerea avea un program destul de clar de urmat, doar că anii crizei economice nu i-au permis să-l materializeze în totalitate, și putem bănuî că, în ciuda acestui fapt, dorința de a pune pe picioare comitetul a fost alimentată și de momentul numirii lui Nicolae Titulescu în fruntea Adunării Generale a Ligii Națiunilor. Bun prieten al Elenei Văcărescu, a sfătuit-o să ceară ajutorul Secretariatului General al Ligii Națiunilor, pentru o posibilă colaborare cu IICE²⁹. Doar că răspunsul nu a fost cel așteptat și putem deduce acest lucru din corespondența lui George Oprescu, secretarul Comisiei Internaționale de Cooperare Intelectuală, cu Luciano de Feo, directorul IICE.

²⁴ AMAE, fond Problema 77/Dosare personale, 36, „Elena Văcărescu”, f. 20.

²⁵ AMAE, fond Paris (1858-1944), vol. 99, „Activitatea Elenei Văcărescu la CIDALC”, nepaginat.

²⁶ CIDALC-ul – o inițiativă românească, în „România literară”, anul IV, nr. 24, 1971, p. 30.

²⁷ League of Nations Archives, Educational Cinematography – Correspondence with „International Committee for Artistic and Literary Dissemination by the Cinematograph”, R2214/5B/20364/733, „Status du Prix CIDALC, 1930”, nepaginat.

²⁸ Idem, International Institute of Educational Cinematography – Inauguration November 4 1928 – Various correspondence, R2202/5B/7381/439, Scrisoarea lui Alfred Rocco către George Oprescu, 10 octombrie 1928, nepaginat.

²⁹ Idem, Educational Cinematography..., Scrisoarea lui Jean-Daniel de Montenach către Nicolae Titulescu, 20 septembrie 1930, nepaginat.

Cel din urmă i-a cerut informații lui Oprescu cu privire la comitetul instituit la Paris, iar recomandarea a fost să nu-i acorde prea multă importanță, pentru că nu-l vedea a fi un organism de viitor, mai ales din pricina faptului că majoritatea membrilor proveneau din mediul diplomatic, fiind persoane extrem de ocupate³⁰. Din păcate pentru inițiativa delegatei României, recomandarea făcută de Oprescu directorului de Feo a fost luată în considerare, cu mențiunea că ar putea analiza în viitor preocupările acestuia³¹. Cu toate că Elena Văcărescu a încercat să atragă în anturajul său personaje din rândurile Ligii Națiunilor, rezultatul a fost unul negativ și neașteptat, motivul invocat fiind acordul pe care trebuia să-l ofere Secretariatul General, iar acesta nu le-ar fi permis membrilor săi să adere la un comitet venit din exterior a cărui activitate nu o cunoștea³².

Răspunsul negativ venit de la Geneva nu a împiedicat îndeplinirea planului, ci reorientarea către alte surse de sprijin. Era vorba de găsirea unor persoane dispuse să susțină financiar lucrările comitetului. Acela a fost momentul în care au fost luate în considerare relațiile pe care le avea Elena Văcărescu în lumea franceză. Dintr-un raport al secretariatului general al CIDALC aflăm primul nume al unui donator, inginer, rus de origine, dar cu naționalitate franceză, Albert Kohan³³. Un al doilea nume care ne-a atras atenția a fost Louis Louis-Dreyfus, unul dintre cei mai renumiți comercianți de grâne din perioada interbelică³⁴. Consul onorific al României, Louis-Dreyfus a fost un apropiat al Elenei Văcărescu și o asista în activitățile sale³⁵. Conducerea comitetului a întreținut o corespondență semnificativă cu Dreyfus și l-a atras ca membru al organizației, unde, pentru o perioadă de timp, a cotizat cu sume importante de bani³⁶. Pe lângă cei deja amintiți, comitetul avea în componența sa personalități din lumea politică și diplomatică a vremii: Gheorghe Gh. Mironescu, Nicolae Titulescu, Constantin Diamandi, Édouard Herriot, Louis Barthou, Paul Valéry, Louis Lumière, Kaarel Robert Pusta etc.³⁷. Prezența lui Mironescu în comitet, ministru de Externe la acea vreme, ne duce cu gândul la faptul că inițiativa Elenei Văcărescu a fost bine primită în România și n-am putea exclude un sprijin financiar, având în vedere disponibilitatea sa față de autoritățile de la București.

³⁰ *Ibidem*, Scrisoarea lui George Oprescu către Luciano de Feo, 17 mai 1930, nepaginat.

³¹ *Ibidem*, Scrisoarea lui Luciano de Feo către George Oprescu, 28 iunie 1930, nepaginat.

³² *Ibidem*, Scrisoarea lui George Oprescu către Elena Văcărescu, 28 iulie 1930, nepaginat.

³³ *Ibidem*, „Rapport du Secrétaire Général CIDALC”, nepaginat.

³⁴ <http://www.fundinguniverse.com/company-histories/groupe-louis-dreyfus-s-a-history/>, accesat la 7 august 2024.

³⁵ Elinor Danusia Popescu, *Consulats et consuls honoraires de Roumanie dans les grandes puissances ouest-européennes entre les deux guerres mondiales*, teză de doctorat, Universitatea „Valahia” din Târgoviște, 2018, p. 190-191.

³⁶ AMAE, fond Paris (1858-1944), vol. 99, Scrisorile lui Nicolae Pillat și ale Elenei Văcărescu către Louis Louis-Dreyfus între 1930 și 1933, nepaginate.

³⁷ League of Nations Archives, Educational Cinematography – Correspondence with the International Committee for Artistic and Literary Broadcast through the Cinematograph, Paris, R4018/5B/18116/2745, *Membres du CIDALC*, nepaginat.

Încă de la început, miza era de a oferi un premiu CIDALC – Prix CIDALC³⁸ – pentru a răsplăti și a încuraja creațiile intelectuale și, mai ales, pe creatorii acestora. Operele trebuiau să ia forma unui scenariu, care, odată ce ar fi luat premiul, s-ar fi transformat într-un material cinematografic. Scenariile trebuiau scrise sau traduse în limba franceză și trimise către un juriu național, iar mai apoi, către unul internațional. Chestiunea juriilor naționale a fost mai complicată la început, deoarece, fiind un comitet nou, trebuia să-și găsească pretendenții, să fie atent la propagandă și să obțină sprijinul guvernelor țărilor membre. În cazul României, juriul era format chiar din secretarul CIDALC, Nicolae Pillat, avocatul Adolf Rottman și Leon Cotnăreanu, consul al României la Paris³⁹.

După analiza scenariilor la nivel național, acestea ajungeau în fața juriului internațional. Cel mai bun scenariu era premiat cu suma de 150.000 de franci, dar dacă existau și altele care atrăgeau atenția juriului, erau puși deoparte alți 25.000 de franci în scopul premierii acestora. Putem spune că era vorba de un clasament, locul I beneficia de premiul cel mare, iar locurile II și III erau premiate cu sume mai mici. Singura condiție a comitetului față de câștigător era să permită crearea unui film sub patronajul său. Odată primită permisiunea, CIDALC își asuma, în decursul a cinci ani, realizarea filmului și difuzarea sa în mai multe țări⁴⁰. Mai mult, se promitea ca prima transmisiune să aibă loc în fața membrilor Societății Națiunilor, la Geneva.

Toate aceste informații promovate prin intermediul presei au avut un impact semnificativ în rândul intelectualilor și au fost trimise zeci de scenarii la sediul din Paris. Problema care a survenit imediat după fondare a fost neînțelegerea modului în care funcționa comitetul. Mulți dintre cei care doreau să-și trimită scenariile și urmăreau presa franceză pentru a se informa în legătură cu subiectul au înțeles că noul comitet ținea de Liga Națiunilor, și, astfel, o corespondență semnificativă adresată comitetului din Paris ajungea la Geneva, la Secretariatul General. Elena Văcărescu, muștrată pentru această neînțelegere, a motivat că ea nu

³⁸ UNESCO Archives, Comité international pour la diffusion artistique et littéraire par le cinématographe (CIDALC), FR PUNES AG 01-IIICI-CFCE-B-A-10, „Le Comité international”, extras din „Le Courrier Cinématographique”, 23 august 1930, nepaginat.

³⁹ Ion I. Cantacuzino, *Întâlniri cu cinematograful: amintiri*, ediție îngrijită și postfață de B. T. Ripeanu, București, Editura Alo, 1997, p. 33-34. Membrii nu erau aleși la întâmplare, persoanele cu potențial financiar aveau întâietate, iar cazul lui Leon Cotnăreanu este unul foarte interesant și mai puțin cunoscut. A fost căsătorit cu Yvonne Coty, fosta soție a unui notoriu parfumiер francez, François Coty. La momentul partajului, Coty trebuia să-i plătească fostei soții suma de 450 de milioane de franci și, pentru că i-a fost cerută plata imediată, i-a oferit în schimb ziarul „Figaro”, a cărui proprietar deveniseră cu puțin timp în urmă. Dornic de faimă, dar privit rău în societate, s-a aliat cu Elena Văcărescu, iar aceasta l-a atras în anturajul ei, punând ziarul în slujba sa. Un fel de „locul potrivit, momentul potrivit”. Și, astfel, s-a dovedit că Leon Cotnăreanu era un pretendent bun pentru alegerea sa în cadrul juriului românesc. Vezi Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice, 2 februarie 1935 – 31 decembrie 1936*, vol. I, ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1998, p. 56-57.

⁴⁰ League of Nations Archives, Educational Cinematography..., „Status du Prix CIDALC”, 1930, nepaginat.

a insinuat niciodată că organismul pe care-l prezida ținea de organizația de la Geneva, ci, mai degrabă, lucra în „spiritul Ligii Națiunilor”⁴¹. Ar fi greu de crezut că a fost o eroare neintenționată, mai ales dacă ne gândim la dorința și insistențele președintei de a avea Liga ca reprezentant oficial.

Conducerea comitetului și-a asumat să ofere premiul în decembrie 1930. Un juriu internațional format din 33 de delegați⁴² ai statelor membre în acel moment (miniștri, consuli și ambasadori) s-a reunit la 8 decembrie și a desemnat un Comitet de Lectură, care trebuia să analizeze în după-amiaza aceleiași zile scenariile trimise pentru concurs. Rezultatele urmau să fie comunicate în ziua următoare, cu ocazia unei întruniri plenare a juriului. Decizia a fost una nesatisfăcătoare pentru concurenți, întrucât premiul a fost anulat pentru luna mai, anul următor⁴³. Motivul nu a fost detaliat în procesul-verbal redactat de Secretariatul general al CIDALC, dar presa vremii a consemnat că juriul nu a avut timp să analizeze toate scenariile primite, iar, pe lângă aceasta, un număr semnificativ de state nu a oferit un răspuns cu privire la o posibilă participare, drept urmare s-a decis ca decernarea premiului să aibă loc în anul următor⁴⁴. Cum era de așteptat, au apărut și voci care au criticat gestul juriului și decizia de a forma un comitet ai cărui membri provin din mediul diplomatic și niciun reprezentant din lumea cinematografeiei. De asemenea, a fost pusă la îndoială veridicitatea și țelurile comitetului, făcându-se aluzie la un club de miniștri, nicidecum la o organizație care să glorifice creațiile intelectualilor⁴⁵. Rezultatul a fost perceput ca fiind unul dezastruos, iar acuzațiile s-au îndreptat către juriu, etichetat ca fiind incompetent și neglijent. Amânarea de șase luni a fost contestată și considerată ilegală mai ales din cauza motivului invocat, că nu s-a găsit un scenariu cinematografic care să merite marele premiu, ceea ce a fost de-a dreptul jignitor, mai ales că au fost depuse circa 200 de scenarii, după cum scriau unele surse. Verva din jurul comitetului și rezultatul activității sale au fost antagonice și s-au cerut explicații: pe ce bază au fost aleși membrii juriului, ce condiții trebuia să îndeplinească un scenariu ca să fie premiat și ce se întâmpla cu cele care au fost deja depuse și dacă rămâneau valabile pentru sesiunea din mai 1931⁴⁶. Inițiativa a fost felicitată și bine primită, doar că rezultatele au înșelat așteptările și acest fapt provoca pierderea capitalului de imagine chiar de la momentul debutului.

⁴¹ Idem, *Educational Cinematography – Correspondence with the International Committee for Artistic and Literary Broadcast through the Cinematograph*, Paris, R4018/5B/18116/2745, Scrisoarea lui John Raymond Cummings către Jean-Daniel de Montenach, 28 iunie 1935, nepaginat.

⁴² UNESCO Archives, Comité international pour la..., *Les travaux du Jury International CIDALC*, articol extras din presa franceză, 20 decembrie 1930, nepaginat.

⁴³ *Ibidem*, proces-verbal al ședințelor ținute de Juriul Internațional al CIDALC din 8 și 9 decembrie 1930, nepaginat.

⁴⁴ *Ibidem*, *Le Prix de la CIDALC*, extras din „Ciné-journal”, 19 decembrie, 1930, nepaginat.

⁴⁵ *Ibidem*, paragraf extras din „Ciné-France Revue”, noiembrie 1930, nepaginat.

⁴⁶ Jean Vitiano, *J'accuse de Jury du CIDALC*, în „Ciné-Phono Magazine. Revue internationale du Film et du Disque”, nr. 8, decembrie-ianuarie 1930, p. 29.

În calitate de președinte al comitetului, Elena Văcărescu a fost nevoită să dea un răspuns public cu privire la amânarea concursului și oferirea marelui premiu de 150.000 de franci. Într-un comunicat de presă, delegata, o propagandistă veritabilă, a adresat mulțumiri tuturor celor care au crezut în idealul comitetului pe care-l conducea și a motivat amânarea premiului pentru că scenariile primite nu au convins juriul că ar merita premiul, drept urmare s-a votat o amânare pentru decernarea acestuia⁴⁷. De altfel, au întâmpinat și multiple probleme organizatorice, juriul internațional a fost creat cu întârziere, la fel și juriile naționale care au avut nevoie de luni bune pentru a se mobiliza și a analiza scenariile trimise la Paris pentru verdictul final⁴⁸.

Luna mai nu a adus cele mai bune vești, ci o nouă amânare pentru decembrie 1931. Povestea a fost asemănătoare cu cea din anul anterior, un juriu întrunit la Paris, de această dată alcătuit din 36 de delegați, condus de Kaarel Robert Pusta, fost ministru de Externe al Estoniei, a decis amânarea termenului pentru acordarea premiului, pentru că, și de această dată, niciun scenariu trimis către CIDALC nu era considerat suficient de bun încât să primească marele premiu. Membrii juriului au transmis că nu căutau un scenariu care să atingă perfecțiunea, dar trebuia, măcar, să se apropie de aceasta⁴⁹.

În primii doi ani de „activitate”, comitetul nu a reușit să ofere niciun premiu, abia în ianuarie 1932 a fost ales primul câștigător, francezul Eugène-Louis Blanchet, pentru scenariul *La Haine qui meurt*. Juriul a fost alcătuit din reprezentanții a 32 de națiuni și condus, și de această dată, de ministrul Estoniei, Pusta. Finanțatorul premiului a fost Albert Kohan⁵⁰ și era expus în presă ca fiind a doua cea mai importantă recompensă internațională după premiul Nobel⁵¹. O afirmație destul de „pretențioasă”, din perspectiva noastră, dar nu putem spune că era un premiu de neglijat, mai ales că i se promitea câștigătorului materializarea scenariului într-un film sub egida CIDALC. Votat în unanimitate, scenariul lui Blanchet urma să fie repartizat către casele de producție cinematografice din Berlin⁵². Odată ce filmul era realizat, comitetul își îndeplinea misiunea, doar că autorul nu mai era sprijinit financiar până la rezultatul final. Într-adevăr, CIDALC își asuma realizarea acestuia sub patronajul său, însă, creatorul scenariului avea la dispoziție doar cei 150.000 pentru a-și vedea filmul realizat. Țelurile comitetului erau laudabile, dar banii insuficienți. Materializarea scenariului

⁴⁷ UNESCO Archives, Comité international pour la..., Communiqué à la Presse. Les travaux du Jury International CIDALC, 1930, nepaginat.

⁴⁸ *Autor du Prix CIDALC*, în „La Cinématographie française: revue hebdomadaire”, 13 decembrie 1930, p. 20.

⁴⁹ Jean-Pierre Liausu, *Au Comité pour la diffusion artistique et littéraire par le cinéma*, în „Ciné-Comoedia”, 28 mai 1931, p. 8.

⁵⁰ *M. Eugène-Louis Blanchet reçoit les 150.000 francs du Prix CIDALC*, în „Ciné-Comoedia”, 28 ianuarie 1932, p. 6.

⁵¹ Adolf Rottmann, *Premiu de 150.000 de franci acordat d-lui Eugène-Louis Blanchet*, în „Universul”, vineri, 15 februarie 1932, p. 3.

⁵² *Hollywood-Reportaj*, în „Cinema”, anul IX, nr. 206, 1 aprilie 1932, p. 28.

necesita o investiție mult mai mare pentru a putea vedea rezultate, iar CIDALC s-a dezis de acest lucru și, evident, filmul nu s-a putut realiza.

Dacă în 1932 un francez a câștigat marele premiu, în 1933 a fost înmănat unui desenator român pe nume I. Don pentru scenariul *Les Pèlerins de l'Art*⁵³. Recompensa pentru anul 1933 a scăzut considerabil, marele premiu fiind înlocuit cu suma de 50.000 de franci. Pe 16 ianuarie, la Secretariatul comitetului din Paris s-a stabilit, de această dată fără să mai reprezinte o noutate, că niciun scenariu nu se plia pe cerințele sale, dar s-a decis acordarea, în schimbul celor 50.000 de franci, a unui „premiu de încurajare”, în valoare de 10.000 de franci scenariului deja amintit⁵⁴.

Era evident că, prin intermediul sumelor respective, scenariile nu puteau aspira la casele de producție. Dorința comitetului de a promova pacea prin cinematograf, mai exact de a face propagandă prin intermediul filmelor, era o metodă productivă și sigură, dar impedimentul era lipsa fondurilor. Având în vedere modul deficitar în care funcționa comitetul, s-a luat decizia de a convoca Adunarea Generală pentru a stabili un nou statut al *Prix de CIDALC*. Era necesară o regândire a premiului pentru că, în patru ani de activitate, organismul condus de Elena Văcărescu a reușit să ofere doar două premii din patru. Cu toate că au analizat un număr însemnat de scenarii, juriul nu le-a considerat potrivite pentru atribuirea premiului. Nu putem spune că CIDALC și-a îndeplinit misiunea odată cu cele două recompense, pentru că la momentul fondării a promis că va sprijini realizarea unui film pe baza scenariului câștigător și că prima difuzare va fi la Geneva. Nimic din cele notate nu au fost realizate, iar comitetul a pus-o fie pe seama crizei economice, fie pe dezinteresul venit din partea caselor de producție cinematografică sau chiar a autorilor, fără să-și asume o parte din vină⁵⁵. Era evident că toate amânările au adus suspiciuni și neîncredere, mai ales după ce în 1932 și 1933 a fost acordat premiul, iar în 1934 a fost anulat din nou pentru anul următor⁵⁶. În contextul Adunării Generale, din rațiuni financiare, s-a stabilit renunțarea la premiul în bani și înlocuirea acestuia cu o medalie de aur: *LA MEDAILLE D'OR du CIDALC*. Doar că, de această dată, erau luate în calcul și filmele deja realizate, nu doar scenariile. Noile modificări ne-au lăsat impresia unui nou capitol în activitatea comitetului, unde, lucrurile păreau mult mai clare. Spre exemplu, juriul internațional trebuia să fie format din 10 membri, să se prezinte cu trei zile înainte de acordarea premiului pentru a avea timp să analizeze toate scenariile și filmele (nu într-o singură zi, cum a fost cazul în anii

⁵³ *Le Prix CIDALC 1933 revient à la Roumanie*, în „La Cinématographie française: revue hebdomadaire”, anul XV, nr. 744, 4 februarie 1933, p. 23.

⁵⁴ *O manifestație internațională. Un premiu de 50.000 de franci*, în „Universul”, 20 februarie 1933, p. 2.

⁵⁵ AMAE, fond Paris (1858-1944), vol. 99, „Exposé. Status du concours du Prix CIDALC”, nepaginat.

⁵⁶ UNESCO Archives, Comité international pour la..., „Le Prix 1934 de la CIDALC n'ayant pu être décerné est reporté à 1935”, extras din „Ciné-Journal”, 10 februarie 1935, nepaginat.

anteriori), ținneau cont de un cvorum, dar, poate, cea mai importantă modificare a fost renunțarea la ideea de a realiza un film pe baza scenariului câștigător⁵⁷.

Concluzii

Odată cu Adunarea Generală din 26 aprilie 1934 s-a încheiat o etapă din istoria Comitetului Internațional pentru Difuzarea Artei și Literaturii prin Cinematograf fondat de Nicolae Pillat și Elena Văcărescu, și condus de cea din urmă. A fost un moment de înțelegere și regândire a modului în care și-au desfășurat activitatea în cei patru ani de la fondare. O inițiativă românească cu răsunet internațional, care nu a pornit la drum cu „dreptul”, care s-a confruntat cu dificultăți financiare, dar care a tins să-și continue activitatea. Elena Văcărescu, o femeie înzestrată cu abilități de propagandistă, a fost, poate, cea mai bună alegere pentru a conduce un comitet nou care și-a propus să promoveze pacea prin intermediul cinematografului. Lipsa unui patronaj oficial din partea Societății Națiunilor a afectat startul organismului și a fost nevoie de o reconfigurare către guvernele țărilor membre, organizații și firme private. Comitetul și-a asumat chestiuni care, într-o perioadă de criză, erau destul de greu de îndeplinit: un premiu în bani și realizarea unui film de pe urma scenariului câștigător, care urma să fie difuzat la Geneva. Componenta comitetului a fost, de asemenea, una problematică, pentru că miniștrii sau ambasadorii nu erau chiar cei mai potriviți pentru analizarea scenariilor de film, cu toate că înțelegem intenția președintei de a forma un grup din persoane cu renume. Consecințele erau inevitabile, dar, totuși, în patru ani de activitate au reușit să ofere două premii în valoare de 150.000 de franci, fără ca scenariile să se materializeze în filme. Ideea de a face propagandă prin intermediul cinematografului era o modalitate care garanta succesul asupra publicului, iar CIDALC avea nevoie de bani pentru a-și vedea scenariile premiate sub forma unor filme.

În ciuda tuturor impedimentelor, activitatea comitetului nu s-a încheiat în 1934, ci a continuat până la declanșarea războiului. CIDALC și-a propus să renunțe la premiul în bani și să acorde în continuare un „premiu moral”, cu medalii de aur și cupe pentru cele mai bune filme franceze și străine. Pe lângă aceasta, și-a asumat lansarea unui buletin, intitulat „Continents”, aflat astăzi la Bibliothèque nationale de France (BnF), ba chiar și-a extins activitatea, luând contact cu personalități precum Charlie Chaplin, Walt Disney, Louis Lumière sau Akira Kurosawa.

⁵⁷ AMAE, fond Paris (1858-1944), vol. 99, „Exposé. Status du concours du Prix CIDALC”, nepaginat.

Aspects of the Activity of the Paris International Committee for the Diffusion of Art and Literature through Cinema Chaired by Elena Văcărescu (1930-1934)
(Abstract)

Keywords: League of Nations, movie script, international jury, CIDALC Award.

The study aims to analyze some aspects relating to the founding and the first years of activity of the International Committee for the Diffusion of Arts and Literature through Cinema (CIDALC). Founded in Paris in 1930 by Elena Văcărescu and Nicolae Pillat, CIDALC became an established organization. It was disbanded at the outbreak of the Second World War and re-founded at the end of the war. The aim of the committee was to promote peace through art and literature. However, the obstacles it faced, starting with the Great Depression, prevented it from reaching its full potential. It unsuccessfully sought the support of the League of Nations and operated, to some extent, on its own. In this paper I focused on the awards offered by the committee during its first four years of activity and on the role played by the Non-Governmental Organizations (NGOs) in the interwar context.

Din istoria relațiilor româno-slovace. Negocierile pentru Acordul economic din 1942

Radu Florian BRUJA *

Introducere

Economia României în anii celui de-Al Doilea Război Mondial a fost studiată parțial, în anchete disparate, pe teme mai degrabă legate de relațiile cu Germania. Lipsește în continuare un studiu amplu, care să cerceteze unitar situația de ansamblu a realităților economice în vreme de război. În ceea ce privește raporturile economice și schimburile comerciale cu ceilalți parteneri ai Pactului Tripartit pentru anii 1940-1944, cercetările sunt și mai puține. Între aliații de conjunctură, pe care România i-a avut în cadrul Axei, Slovacia rămâne aproape o necunoscută. Dar, ca stat desprins din fosta Cehoslovacie și moștenitor al unei părți a industriei fostei federații¹, Slovacia a reprezentat un partener important, mai ales datorită capacităților industriale legate de fabricile de armament. Legăturile economice s-au stabilit încă din 1939, înainte de declanșarea războiului, și țineau de vechile contracte cu firmele Škoda și Zbrojovka din Cehoslovacia, dar care aveau filiale pe teritoriul slovac.

Relațiile economice româno-slovace s-au dezvoltat în urma Acordului comercial din decembrie 1939. Acordul avea în vedere, în principal, schimburile comerciale pe relația petrol *versus* armament. Celelalte mărfuri erau privite ca secundare. Convenția s-a dovedit a fi destul de limitată, neputând acoperi întreaga gamă de schimburi comerciale dintre România și Slovacia. Nu trebuie uitat că relațiile comerciale dintre cele două țări au fost influențate de Germania. Slovacia, un satelit al Reich-ului, cu o independență limitată de un Tratat de protecție din martie 1939, nu putea să își dezvolte un comerț exterior fără să țină cont de interesele Berlinului. La rândul ei, România a avut de făcut față unor

* Facultatea de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava; radub@atlas.usv.ro.

¹ A doua Republică Cehoslovacă era o federație proclamată în noiembrie 1938, ca efect al Arbitrajului de la München, după ce Slovacia și Rutenia Carpatică și-au putut proclama autonomia. Vezi Valerián Bistrický, *Slovakia from the Munich Conference to the declaration of independence*, în *Slovakia in History*, edited by Mikulaš Teich, Dušan Kováč and Martin D. Brown, Cambridge University Press, 2011 p. 160.

acorduri comerciale cu Germania² (martie 1939 și mai 1940), care o obliga să țină cont de aceleași interese germane. Economiiile României și Slovaciei resimțeau puternic presiunea germană. Reich-ul ar fi dorit ca România și Slovacia să își îndrepte întregul efort economic spre Germania, în care primatul să îl aibă necesitățile războiului. Ambele țări erau obligate să livreze Germaniei întregul excedent de mărfuri, ceea ce împieta relațiile economice cu alte state.

În convențiile comerciale cu Germania, România a prevăzut și vechile contracte cu firmele cehoslovace. Reich-ul se obliga să livreze armament de la acestea, devenite parte a concernului Reichswerke Hermann Göring, dar nu s-a dovedit capabilă să o facă la cotele solicitate de partea română. Cehia fusese transformată într-un Protectorat, care nu avea independență economică. Multe din comenzile de mărfuri industriale și armament au fost preluate de fabricile din Slovacia. Această realitate dădea naștere unui comerț trilateral, în care firmele Škoda și Zbrojovka din Protectorat, dominate de trusturile germane, mediau relațiile comerciale directe dintre fabricile din Slovacia și cumpărătorul român. Cum aceste firme fabricau armament, Germania era deosebit de atentă, pentru a nu înzestra prea mult armata română. Pe parcursul anilor 1940-1941, România și Slovacia au căutat să își lărgască schimburile comerciale, dar relațiile economice româno-slovace au rămas dependente de Reich. Acesta a impus o serie de limite în schimburile directe dintre București și Bratislava. Până la stabilirea unei monede naționale în Slovacia, a fost nevoie de franci elvețieni. Apoi, s-a stabilit ca, pentru simplificarea schimburilor, să se folosească devalize libere, garantate de aurul celor două Bănci naționale. Dar pentru aceasta era nevoie de o rezervă importantă de aur. Or, tocmai economiștii germani argumentau că aurul era necesar pentru a cumpăra diverse materii prime din țările neutre și că nu ar avea nicio întrebuintare în beciurile Băncii Naționale a României. Atașatul militar la Berlin, Ion Gheorghe, aprecia că „Germania își bătea joc de bazele ruginite pe care era construit sistemul nostru financiar cu acoperire în aur; o asemenea teorie economică, spunea ea, este putredă și în afara realității”³. El considera că Germania nu trata țările aliate ca pe adevărați parteneri în problemele economice, dorind să își subordoneze complet economiile acestora. Economiștii germani interziceau României să vândă bunuri în alte țări în schimbul devalizelor, în vreme ce germanii foloseau aceste devalize în relațiile cu țările neutre. Ei justificau doar prin faptul că mărfurile cumpărate din aceste țări ajutau la efortul militar comun. Dar specialiștii Băncii Naționale a României înțelegeau că Germania ar putea pierde războiul și rezervele de aur și devalize ar

² Tratatul de Protecție dintre Germania și Slovacia a fost semnat la 23 martie 1939, în aceeași zi în care, la București, s-a semnat acordul economic româno-german cunoscut sub numele de Acordul Wohlthat – Bujoiu. Martin Victor Răzvan, *Tratatul economic româno-german din 23 martie 1939*, în Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu și Horia Dumitrescu (coord.), *România și Al Doilea Război Mondial*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010, p. 41-42.

³ Generalul Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareșalul Antonescu (Calea României spre Statul satelit)*, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1996, p. 219.

ajuta România în viitor⁴. De aici au rezultat o serie de deficiențe care au îngreunat relațiile economice ale României cu alte state, printre care și Slovacia.

Germania a urmărit două obiective economice majore. Unul avea în vedere, pe termen scurt, exploatarea resurselor aliaților și statelor mai mici dependente de Berlin. Cel de-al doilea era de durată și urmărea crearea unei noi ordini economice dominate de Germania. România și Slovacia se regăseau în interiorul acestei mari zone de dominație. Dar documentele germane dovedesc că acest Grosswirtschaftsraum nu reprezenta obiectivul final al politicii externe a Reich-ului⁵. Țelul urmărit, impunerea unei noi ordini mondiale, depindea de Grosswirtschaftsraum. Cum România și Slovacia erau parte a acestui obiectiv, au fost nevoite să-și ajusteze politicile economice în funcție de cerințele Germaniei. Cele două țări aveau nevoie de piețele lor ca alternativă pentru a-și menține o brumă de independență economică și o valoare a monedei naționale care să le susțină economiile. După înfrângerea din fața Moscovei în iarna 1941-1942, Hitler și-a schimbat prioritățile, accentuând exploatarea resurselor micilor săi aliați. Astfel, Grosswirtschaftsraumul a devenit un sistem de legături economice între Reich și sateliții săi. România și Slovacia erau dependente de importurile din Reich, iar concernurile germane controlau industriile din cele două țări, ca și resursele lor minerale. Mai mult, prin acordurile de *clearing* semnate cu băncile comerciale germane, România și Slovacia erau nu numai dependente de Berlin, dar aveau dificultăți în a-și stabili raporturi comerciale directe. Controlul economic al Germaniei era considerabil, astfel încât relațiile dintre ele trebuiau mediate cu cercurile politice și economice din Germania⁶. Cercetarea noastră, bazată pe surse arhivistice inedite, are în vedere relațiile economice româno-slovace în anii 1940-1941, neajunsurile acestora, dar și modul în care au fost reglementate prin Convenția comercială din aprilie 1942.

Preliminarii

Cu toate acestea, raporturile comerciale și legăturile economice dintre România și Slovacia s-au diversificat pe parcursul anilor 1939-1941. În 1940, România se număra printre primii parteneri economici ai Slovaciei (după Reich, Protectorat, Italia și Ungaria)⁷; 4,4% din mărfurile exportate de Slovacia mergeau

⁴ *Ibidem*, p. 264.

⁵ Eugen Preda, *Miza petrolului în vâltoarea războiului*, București, Editura Militară, 1983, p. 26.

⁶ Larry L. Watts, *Aliați incompatibili. România, Finlanda, Ungaria și al Treilea Reich*, București, Editura RAO, 2012, p. 231-233.

⁷ Locul al cincilea poate fi avut în vedere dacă luăm în calcul că Protectoratul era o regiune administrativă autonomă. Datorită situației sale speciale în cadrul imperiului dominat de germani și a relațiilor sale cu cealaltă parte a fostei federații cehoslovace, putem considera că România se plasa pe poziția a cincea. Cercetătoarea Jana Bauerová susține că România se afla pe locul patru, Protectoratul și Reich-ul fiind tratate ca unul și același partener. Vezi Jana Bauerová, *Slovensko a Rumunsko v rokoch 1939-1944* [Slovacia și România în anii 1939-1944], Filozofická Fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave, 2014, p. 132.

în România și 3,8% din cele importate veneau de acolo. În noiembrie 1940, Slovacia aveau un pasiv de 186 de milioane de coroane față de Reich, dar față de Italia, de exemplu, avea un activ de 70 de milioane. România, alături de Ungaria, Iugoslavia și Bulgaria, se încadra la activul Slovaciei cu 71,5 milioane⁸. Un an mai târziu, România depășise Ungaria, deși cifrele nu se modificaseră substanțial. Ponderea mărfurilor exportate de slovaci în România era 3,6%, iar a importurilor de 9,4%. Astfel, bilanțul comercial cu România devenise nefavorabil Slovaciei⁹. Dezvoltarea relațiilor economice româno-slovace devenise o necesitate, dar acestea continuau să fie împiedicate de către Reich. În martie 1941, mareșalul Göring a avertizat România că Germania nu era dispusă să lase exporturile de petrol românesc să fie negociate cu partenerii mai mici din Axă. El a cerut cu acest prilej ca Reich-ul să fie consultat în privința exporturilor românești, atât în țările Axei, cât și în țările neutre¹⁰. Problema s-a acutizat după declanșarea campaniei militare împotriva URSS¹¹. Au apărut întârzieri în livrările de armament de la fabricile din Slovacia, respectiv la livrările de petrol românesc. Însărcinatul de afaceri român de la Bratislava, Constantin Narti, anunța Ministerul de Externe că Slovacia nu mai acorda autorizații de export pentru armament până ce nu își va recupera sumele datorate de partea română prin export de produse petroliere. La finalul anului 1941, se adunase o creanță nelichidată de 33 de milioane de coroane¹². Aceste dificultăți se datorau, în principal, comerțului trilateral intermediat de firmele germane din Protectorat și fluctuațiilor prețurilor la petrol și armament. Pe de o parte, slovaci doreau să exporte în România armament doar în schimbul petrolului. Pe de alta, românii erau constrânși de germani să livreze doar cantități mici de produse petroliere micului satelit slovac.

În primăvara anului 1941, relațiile româno-slovace s-au aflat într-un moment de cotitură. Dacă misiunea diplomatică a lui Lahovary, care s-a încheiat în martie, a reprezentat o ultimă etapă a tatonărilor dintre București și Bratislava, numirea lui Gh. Elefterescu trebuia să dinamizeze raporturile bilaterale. Ion Antonescu, stăpân pe situația de la București după îndepărtarea legionarilor, își pregătea ofensiva diplomatică pentru refacerea frontierelor României Mari. În strategia sa, Slovacia devenea o piesă tot mai interesantă în *puzzle*-ul antimaghiar. Noul diplomat român acreditat la Bratislava a fost primit în cei mai cordiali termeni, dar declarațiile de prietenie nu au fost urmate de pași efectivi pentru strângerea raporturilor bilaterale. Apropierea politico-diplomatică din 1940-1941 și participarea comună la războiul împotriva URSS au constrâns

⁸ Peter Mičko, *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938-1945* [Politica economică a statului slovac. Capitoale de istorie economică în anii 1938-1945], Krakov, 2010, p. 135.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Eugen Preda, *op. cit.*, p. 72.

¹¹ Peter Mičko, *Foreign Trade Relations of the Slovak Republic (1939-1945) with the Countries of South-Eastern Europe*, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, vol. XXII, no. 1/2016, p. 103.

¹² ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acorduri și Plăți, dosar 51/1941, f. 159.

mediile economice din cele două țări să renegocieze o convenție economică mai largă, care să le permită să susțină efortul de război. În afara petrolului pentru armament, lista cu mărfuri de schimb a crescut. În acest sens, atașatul comercial al României a fost mandatat să țină legătura cu mediile economice slovace. Constantin Narti a vizitat, la începutul lunii mai 1941, câteva fabrici din Slovacia pentru a vedea care erau posibilitățile de export ale acestora. Slovacia și-au manifestat din nou nemulțumirea față de prețurile mari ale produselor agricole românești, care le făceau necompetitive pe piața lor în fața celor mai ieftine, provenite din Bulgaria sau Ungaria¹³. Problema a fost comunicată la București, dar soluția a întârziat. În vara anului 1941, în Slovacia s-a resimțit o acută criză a cerealelor. În lunile de primăvară, Slovacia s-a confruntat cu mari inundații, care au afectat majoritatea terenurilor agricole¹⁴. Anul agricol se anunța a fi dificil, fapt ce a dus la creșterea interesului autorităților slovace pentru cerealele și produsele agricole românești. Cercurile economice slovace au făcut apel la Constantin Narti să ceară la București să le fie trimise 2.000 de vagoane de porumb din producția anului curent. Această cantitate era prevăzută în Acordul economic bilateral din 1939, dar era livrată cu întârziere din cauza problemelor de transport. În contextul economic agravat de inundații, slovacia s-au arătat dispuși să livreze României produsele industriale solicitate, crescând cantitățile la produsele agricole pe care voiau să le importe. De asemenea, doreau să negocieze un nou acord economic pentru anii 1942-1943, care să dea posibilitatea largirii relațiilor comerciale¹⁵.

Odată cu începerea războiului împotriva Uniunii Sovietice, în guvern s-a stabilit ca ministrul Agriculturii să verifice datele comerțului exterior cu Croația și Slovacia, pentru a vedea dacă poate să modifice cifrele exportului de cereale către aceste țări¹⁶. În iunie 1941, s-a discutat ca vechiul acord, din decembrie 1939, să fie unul de *clearing*, în lei. România dorea să importe fire de bumbac, in și cânepă, pânză și cauciuc, în schimbul benzinei și produselor petroliere¹⁷. Tot în luna iunie 1941, a sosit la București inginerul Ján Orszagh, consilier de Legație și șeful secției economice a Ministerului de Externe de la Bratislava. El a fost primit de reprezentanții Ministerului Economiei Naționale și de către Herman Klocko, de la Legația Slovaciei la București¹⁸. Deschiderea negocierilor a

¹³ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 262.

¹⁴ Regiunile din bazinul râului Morava au suferit din cauza inundațiilor catastrofale din martie 1941. Vezi František Cséfalvay, Ľubica Kázmerová, *Slovenská republika 1939-1945. Chronologia najdôležitejších udalostí* [Republica Slovacă 1939-1945. Cronologia celor mai importante evenimente], Bratislava, Historický ústav SAV, 2007, p. 61.

¹⁵ ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 51/1941, f. 28-29.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 35/1939, f. 128.

¹⁷ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 289.

¹⁸ ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa internă, dosar 601, f. 93. Ján Orszagh, fost consul al Cehoslovaciei la Sao Paolo, era considerat unul din cei mai reputați economiști slovaci, cu o bogată experiență în domeniul diplomației economice. Vezi Pavol Petruf, *Zahraničná politika Slovenskej republiky (1939-1945)* [Politica externă a Republicii Slovace], în

fost impusă de dificultățile care au apărut în relațiile comerciale, dar și de dorința ambelor părți de a diversifica mărfurile de import-export. România s-a arătat interesată să achiziționeze noi mărfuri din Slovacia. Între acestea, un interes a fost arătat față de parașute pentru armată. În Slovacia exista o singură fabrică unde se confecționau parașute, dar aceasta lucra cu materiale aduse din import, cum ar fi, de exemplu, bumbacul, care fusese importat din Uniunea Sovietică. Odată cu începerea ostilităților militare împotriva URSS, fabrica a fost nevoită să-și procure materia primă din altă parte. De aceea, comenzile care fuseseră făcute de România anterior au fost afectate¹⁹. Constantin Narti a primit un răspuns favorabil cererii României de a importa materiale pentru fabricarea parașutelor²⁰. Și alte întreprinderi slovace puteau deveni parteneri ai firmelor românești. Într-un raport din mai 1941, atașatul român de la Bratislava menționa că uzinele de la Podbrezová ar putea livra României tuburi de diferite dimensiuni, butoaie de fier, butoaie pentru benzină, butoaie din tablă zincată, roabe, ferestre sudate etc. Narti a negociat cu reprezentanții uzinelor și cerea firmelor interesate din România să precizeze cantitățile de produse de care aveau nevoie²¹. O altă întreprindere de care Narti s-a interesat, fabrica de la Prakovce, putea livra în România până la trei vagoane de oțel, în bare, în valoare de 300.000 de coroane și cuptoare de cca 500.000 de coroane. Întreprinderea, coordonată de societatea „Banske a hutne zavody” din Bratislava, fabrica sârmă, tablă galvanizată, împletituri de sârmă pentru construcția drumurilor și cuptoare de gătit cu cărbuni. Întreprinderile „Adolf Reiss a Synovia”, din Nové Mesto nad Váhom, exportau furci de fier, potcoave de fier și cuie în valoare totală de 928.000 de coroane, iar fabrica „Sandrik” din Dolné Hamry, care avea o secție și la București, livra bucătării portabile cu căldări de nichel și oțel, tacâmuri și veselă de peste 100 de milioane. O parte din produse erau exportate ca semifabricate și prelucrate la o fabrică din București²². Schimburile puteau fi facilitate de faptul că unele materii prime cu care lucrau fabricile slovace ar fi putut fi importate din România. În ceea ce privea rezervele de mangan, fier, magnetită sau antimoniu, producția metalurgică a fabricilor slovace depindea de importul minereurilor din țări precum România, Ungaria sau Iugoslavia²³.

Slovenská republika 1939-1945 v medzinárodných súvislostiach [Republica Slovacă 1939-1945 în context internațional], Bratislava, Edita Ivančková a kol., 2012, p. 18.

¹⁹ ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 35/1939, f. 141.

²⁰ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 304-305.

²¹ ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 35/1939, f. 121-124. Din 1941, șeful combinatului de la Podbrezová a devenit Wilhelm Voss, care a fost și director al filialei slovace pentru contractele Škoda și Zbrojovka, atât cu Protectoratul, cât și cu România. Vezi Peter Mičko, *Hospodárska politika Slovenského štátu...*, p. 88.

²² ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 35/1939, f. 118-119.

²³ Peter Mičko, *Vplyv nacistického Nemecka na Slovenské hospodárstvo v rokoch 1939-1945* [Influența Germaniei naziste asupra economiei slovace între anii 1939 și 1945], în *Slovenská Republika 1939-1945. Očami mladých Historikov* [Republica Slovacă 1939-1945. În viziunea tinerilor istorici], Banská Bystrica, IV, 2005, p. 56.

Mihai Antonescu a devenit, după declanșarea războiului împotriva Uniunii Sovietice, principalul susținător al strângerii relațiilor româno-slovace. La scurt timp după vizita delegației economice slovace, ministrul de Externe român l-a invitat pe ministrul plenipotențiar slovac acreditat la București, Ivan Milecz, într-o audiență, pe 9 iulie 1941. Discuția a pus bazele principale ale colaborării româno-slovace, fiind atinse problemele raporturilor diplomatice dintre cele două țări, propaganda comună prin presă, vizitele reciproce care urmau să fie pregătite, relațiile economice și îndepărtarea dificultăților care au fost înregistrate până acum, crearea unei societăți culturale care să pregătească un acord comun²⁴. Antonescu a făcut o aluzie cu acest prilej la Mica Antantă și a propus ca relațiile diplomatice dintre cele două țări să se dinamizeze în viitor. A doua zi, subsecretarul de stat de la Externe, Alexandru Cretzianu, i-a trimis ministrului român la Bratislava, Gheorghe Elefterescu, o telegramă prin care îl pune la curent cu detaliile întâlnirii dintre Mihai Antonescu și Ivan Milecz. Câteva zile mai târziu, a venit și răspunsul Bratislavei, care se arăta de acord cu „dynamizarea colaborării româno-slovace”. Cu acest prilej i s-a propus mareșalului Ion Antonescu să viziteze Slovacia. În răspunsul Bratislavei se întrevădea o ezitare, justificată de obiecțiile venite de la Berlin²⁵. La rândul său, Elefterescu l-a însărcinat pe Constantin Narti să studieze, împreună cu factorii de decizie ai economiei slovace, posibilitatea strângerii legăturilor comerciale bilaterale.

În august 1941, ministrul Economiei Naționale, Ion C. Marinescu, a fost mandatat de Mihai Antonescu să viziteze Bratislava, în vederea semnării unor eventuale acorduri economice. Decizia aparținea lui Ion Antonescu. Ministrul român s-a angajat să meargă, pentru o zi, la Bratislava și să discute cu guvernatorul Băncii Naționale Slovace și cu omologul său slovac, pe care dorea să îi invite în România²⁶. Constantin Narti a solicitat la București ca vizita să aibă loc cât mai curând și, totodată, să fie pregătit programul pe care delegația românească ar dori să îl aibă pentru a putea pregăti vizitele la principalele întreprinderi industriale slovace²⁷. În cadrul unei ședințe de Consiliu, ministrul de Externe, Mihai Antonescu, a vorbit de acțiuni comune practice, mai ales în domeniul economic, materializate prin organizarea unor conferințe și vizite la nivel înalt în aceste țări. Mihai Antonescu amintea că prețul grâului românesc era mai mare decât cel ce se găsea pe piața din Slovacia și le cerea generalului Sichitiu, ministrul Agriculturii, și lui Ion C. Marinescu, ministrul Economiei, să se ocupe direct de problema schimburilor cu Croația și Slovacia nu doar în sensul păstrării nivelului schimburilor comerciale, ci chiar în perspectiva creșterii

²⁴ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 15, f. 29-30.

²⁵ Petre Ot, *Relații militare româno-slovace. 1939-1944. Mihai Antonescu visează o altă Mică Antantă*, în „Magazin Istoric”, februarie 1997, p. 42; Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 95.

²⁶ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV (iulie-septembrie 1941), ediție de Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat, București, Arhivele Naționale ale României, 2000, p. 392.

²⁷ ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 35/1939, f. 308.

volumului acestora²⁸. Odată cu preconizata vizită a ministrului Marinescu în Slovacia, a fost propus un schimb de experiență între băncile naționale ale celor două țări, care să ajute la intensificarea relațiilor economice²⁹. Însă vizita ministrului român nu a mai avut loc, totul rămânând doar la un plan de intenții³⁰.

Problema a fost reluată în ședința din 23 septembrie 1941, când Mihai Antonescu i-a atras atenția lui Ion C. Marinescu că, sub raportul relațiilor economice, colaborarea cu Slovacia întâmpina dificultăți. Guvernul slovac a trimis o invitație oficială omologilor de la București pentru îmbunătățirea relațiilor dintre cele două țări pe mai multe planuri, dar nu a primit răspuns. Mai mult, Marinescu și secretarul său de stat pe probleme de aprovizionare, Dumitru N. Negel, nu au participat la Târgul de mostre de la Bratislava și nici măcar nu au dat răspuns la scrisoarea de invitație³¹. Antonescu îi solicita lui Marinescu ca în aceeași zi să remită la Bratislava o scrisoare de răspuns către premierul slovac, „care este un om plin de atenție pentru România și pentru guvernul român”. Apoi, ministrul român de Externe i-a cerut lui Ion C. Marinescu să trimită o scrisoare la Ministerul Economiei din Slovacia, în care să explice lipsa răspunsului și să solicite o nouă invitație pentru el, cu scopul de a vizita Bratislava în cursul lunii următoare. Cele două scrisori au fost semnate personal de Mihai Antonescu, care s-a arătat nemulțumit de atitudinea colegilor săi din guvern³².

Vizita lui Marinescu în Slovacia, din noiembrie 1941, a fost prima întâlnire oficială a unui ministru român în țara aliată. La invitația lui Gejza Medrický, omologul slovac din fruntea Ministerului Economiei, Marinescu a sosit la Bratislava, la 14 noiembrie. Medrický l-a așteptat în prezența oficialităților slovace și a reprezentanților Legației României acreditați la Bratislava. După primirea oficială, Marinescu a vizitat Ministerul Economiei și pe cel de Externe. Au urmat audiențe la premierul Vojtech Tuka și la președintele Jozef Tiso. Cu ocazia recepției de la palatul prezidențial, președintele Tiso l-a decorat pe Marinescu cu ordinul „Pribina”. A doua zi, Marinescu a făcut un tur al întreprinderilor din

²⁸ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, p. 163.

²⁹ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 449.

³⁰ *Ibidem*, f. 456.

³¹ La 31 august 1941, a fost deschis, la Universitatea din Bratislava, Târgul dunărean de mostre, la care au participat delegații economice și financiare din țările riverane marelui fluviu. În prezența Corpului Diplomatic acreditat la Bratislava, Joseph Goebbels, alături de ministrul slovac al Economiei, Medrický, și primarul orașului au deschis manifestările. Târgul s-a dorit a fi unul internațional la care să participe cât mai multe țări, chiar și neriverane, cum era cazul Elveției. Fiecare țară avea propriul stand unde își putea expune produsele. Pentru aceste pavilioane s-a investit peste 500.000 de coroane și se aștepta un aflus de peste 150.000 de vizitatori. Germania, Slovacia, Ungaria, Bulgaria și Elveția s-au întrecut în expunerea propriilor produse. Constantin V. Nartî a trimis în țară un raport asupra Târgului, în care a amintit că absența României a fost remarcată de gazde (ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 35/1939, f. 298-300).

³² *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștrii. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, p. 748.

capitala slovacă, urmat de o recepție la primarul Bratislavei, Bela Kováč, și una la Legație³³. În cadrul întâlnirii dintre Marinescu și Medrický s-au discutat o serie de probleme economice, între care un viitor acord comercial. România dorea să importe din Slovacia cabluri electrice, împletituri de metal și oțel și venea în întâmpinarea cererilor slovace, care doreau suplimentarea cotei de petrol și 2.000 de vagoane cu porumb³⁴. Presa a marcat evenimentul ca pe un moment important în strângerea legăturilor și a colaborării economice româno-slovace. Marinescu a acordat un interviu gazetei „Gardista”, în care vorbea de perspectivele economice slovace care erau ancorate într-o dublă realitate:

Prin faptul că alături de agricultura slovacă, care a putut să reziste și să se dezvolte foarte bine, cu toate greutățile pe care le-a întâmpinat, s-a dezvoltat și o industrie slovacă, se deschide pentru viața economică slovacă noi perspective și noi posibilități.

Vorbind despre schimburile comerciale dintre cele două țări, Marinescu a evidențiat că România poate exporta în Slovacia petrol, porumb pentru zootehnie și semințe oleaginoase pentru agricultură și că dorește să achiziționeze armament, produse siderurgice, electrice și bumbac. El încheia interviul declarând că Dunărea este un culoar care poate facilita creșterea schimburilor economice dintre cele două țări și poate lega estul de centrul continentului în folosul ambilor parteneri³⁵. Legația Slovacă din București a trimis către principalele ziare românești publicația slovacă „Știri economice” și a recomandat presei române să preia informații și să le publice pentru a populariza starea economiei slovace, în vederea lărgirii colaborării dintre cele două state în domeniul economic³⁶. Moise Baltă, atașatul de presă, aprecia că și ziarele slovace dădeau informații detaliate despre situația economiei românești. Din rapoartele sale se întrevea că, în principal, gazeta „Grenzbote”, care era oficialul germanilor din Slovacia, era cea mai interesată despre starea economiei românești³⁷. Presa slovacă a publicat și alte materiale pe tema vizitei de la care se spera că va aduce o strângere a relațiilor în multiple planuri³⁸, dar, în realitate, rezultatele acestei vizite au rămas modeste. Singura realizare concretă rămânea tot un plan de intenții în semnarea, pe viitor, a unui acord comercial bilateral.

Anul 1941 s-a încheiat fără a se agreea detaliile viitorului acord economic. La începutul anului 1942, s-a constatat o răcire a relațiilor româno-slovace. Declarațiile lui Mihai Antonescu de strângere a legăturilor dintre România, Croația și Slovacia au avut ecou la Budapesta. Ungurii se temeau că apropierea trilaterală ar putea duce la încercuirea țării lor de către cele trei țări și au amintit

³³ Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 42.

³⁴ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 569.

³⁵ *Ibidem*, f. 575-576.

³⁶ ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa internă, dosar 1216, f. 384.

³⁷ *Ibidem*, f. 389.

³⁸ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 11, f. 571.

de Mica Antantă dintre Cehoslovacia, Iugoslavia și România din anii interbelici. Cum cele trei țări pierduseră importante teritorii în favoarea Ungariei, Budapesta s-a temut de o eventuală încercuire. Diplomații maghiari s-au adresat Berlinului și Romei pentru a tempera cooperarea acestei „triplice”. Germania și Italia au făcut presiuni la Bratislava și Zagreb, preferând să menajeze Bucureștiul. Dar reacția slovacilor a fost percepută negativ la București. Atitudinea rezervată a lui Ivan Milecz, din martie 1942, când o misiune militară slovacă a vizitat România, a trezit nemulțumire la București. Răcirea s-a datorat și încercărilor Bratislavei de a stabili contacte cu Budapesta, în tentativa de a ameliora statutul minoritarilor slovaci din Ungaria³⁹. Negocierile economice pentru noua convenție au fost făcute în contextul răcirii relațiilor politico-diplomatice.

Negocierile și dificultățile lor

Factorii economici din cele două țări au înțeles că un nou acord era necesar și că problemele constatate anterior nu vor putea fi rezolvate în lipsa acestuia. În anii 1940-1941 au fost semnalate întârzieri la livrările de armament slovac către România și nemulțumiri din partea slovacilor față de livrările de petrol. Banca Națională a Slovaciei pretexta că aceste întârzieri proveneau din faptul că România nu a deblocat sumele datorate. Un total de 1.617.638 de mărci germane, care trebuiau achitate în lei, nu fusese transferat către uzinele Škoda și Zbrojovka. Altfel, uzinele Škoda nu intenționau să mai livreze armamentul contractat până când aceste sume nu erau plătite. Ele reprezentau restanțe ale vechilor comenzi, altele neputând fi acoperite de uzinele amintite. Așadar, nu era vorba de fabricile din Slovacia, ci și de cele din Protectorat, care nu puteau livra comenzile fără garanția că vor încasa sumele restante. Banca Națională a Slovaciei a atenționat BNR-ul de problema ivită și a atras atenția că situația trebuia rezolvată cât mai urgent⁴⁰. La începutul anului 1942, slovacii solicitau părții române ca suma de plată pentru armamentul fabricat în Slovacia de uzinele din Protectorat să reprezinte contravaloarea produselor petroliere. Aceasta includea o ușoară creștere a cotei de produse petroliere pentru Slovacia, deoarece cursul valutar se schimbaseră de la data comenzii⁴¹.

O creștere a cantităților de produse petroliere nu putea fi acordată, fără o negociere prealabilă la Berlin. Contextul nu era favorabil, deoarece germanii făcuseră presiuni la București și Bratislava. Atașatul comercial al României în Slovacia, care răspundea și de Protectorat, Constantin Narti, a făcut numeroase drumuri între Bratislava și Praga pentru a debloca vechile comenzi. Multe erau

³⁹ Detalii vezi în Radu Florian Bruja, *Diplomație în vreme de război. Apropierea trilaterală dintre România, Croația și Slovacia*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei”, XLIII, 2016, p. 123-136.

⁴⁰ ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acorduri și Plăți, dosar 51/1941, f. 187-190, 201.

⁴¹ *Ibidem*, f. 136-137.

cu termene scurte de livrare, dar BNR nu alimentase contul, unde se adunase suma scadentă de 1.617.638 de mărci germane, plătibile în lei. Firmele din Protectorat au refuzat să trimită comenzile la fabricile slovace până nu primeau restanțele⁴². La problema armamentului, s-au adăugat și inconvenientele datorate cursului valutar, constatate de diverse firme românești care aveau contracte în Slovacia. În februarie 1942, firma Ștefan Radu Nicolau, care se ocupa de comerțul cu bumbac, solicita să i se permită să plătească în coroane, și nu în franci elvețieni, cum fusese negociat anterior, deoarece paritatea leu – franc era în defavoare față de cea coroană – franc. El mai semnala că fabrica de textile „Rosenberg”, din Slovacia, livrase fire de bumbac doar de calitate superioară, deși contractul anterior nu specifica dacă întreaga cantitate trebuia să fie de calitate superioară. Cele două neajunsuri (calitatea mărții și diferența de paritate) au făcut ca, la 18 decembrie 1941, firma să acumuleze o datorie de 165.000 de coroane, pentru care livra porumb. Cantitatea de porumb care urma să fie livrată crescuse din cauza schimbului valutar. Pentru acest surplus nu avea autorizație de export⁴³.

În decembrie 1941, slovacii apreciau că românii acumulasera o datorie estimată la 33 de milioane de coroane, reprezentând contravaloarea armamentului fabricat în Slovacia⁴⁴. La această sumă, slovacii adăugaseră și diferența de curs între leu și coroană, care avantaja moneda slovacă. Livrările de petrol se făcuseră în devize, conform Acordului comercial din 1939. BNR nu a dat noi dispoziții de plată, iar rafinăriile românești nu puteau să livreze către Slovacia cantități mai mari fără acordul Berlinului. În consecință, Banca Națională a Slovaciei a blocat contul firmelor Škoda și Zbrojovka. Suma solicitată de slovaci nu era recunoscută nici de firmele-mamă din Protectorat, care doreau să încaseze înaintea slovacilor datoria românească. Acest impas nu putea fi depășit decât prin renegocierea acordului comercial din 1939.

În februarie 1942, slovacii au condiționat livrarea armamentului fabricilor Škoda și Zbrojovka către România de eliberarea permiselor de expediere pentru uleiuri minerale⁴⁵. Misiunea lui Narti a devenit esențială în deschiderea negocierilor. Cum exportul de produse petroliere din România către țările Axei era stabilit în acordurile cu Germania, slovacii aveau dificultăți în aprovizionarea cu carburanți. Slovacii se plâneau, totodată, că România oferise mai puțin petrol decât în toamna trecută și că exista pericolul ca rafinăriile din Slovacia să-și înceteze activitatea⁴⁶. Atașatul român a reușit să ajungă la un prim acord de principiu. Ambele părți erau de părere că pentru normalizarea situației era

⁴² *Ibidem*, f. 188-190.

⁴³ *Ibidem*, f. 191-192.

⁴⁴ La paritatea calculată de slovaci, suma reprezenta mai mult de 10% din totalul de 1.617.638 de mărci. Dar germanii se foloseau de o altă paritate decât cea calculată de Banca Națională Slovacă, ceea ce a generat diferența. Pentru cursul marcă – coroană slovacă, vezi Peter Mičko, *Hospodárska politika Slovenského štátu...*, p. 128.

⁴⁵ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 12, f. 61.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 136.

necesar un acord bilateral, prin care livrările și plățile să se facă direct, nu prin intermediul firmelor-mamă din Protectorat. Dar acest lucru trebuia negociat la Berlin. Reprezentantul Băncii Naționale Slovace, Ján Orszagh, ar fi dorit să plece în Germania, pentru a vedea acolo ce se poate livra, dar Elefterescu i-a cerut să aștepte un răspuns de la București⁴⁷. Răspunsul favorabil venit din România reprezenta semnalul pentru deschiderea discuțiilor.

Negocierile economice au început în martie 1942, când o delegație română s-a deplasat la Bratislava. Din delegație făceau parte profesorul Grigore Dimitrescu, Octav Constantinescu de la Ministerul de Finanțe, Platon Demetrescu de la Ministerul Înzeestrării, Gh. Ionescu de la Ministerul Economiei Naționale și Petre Porumbelu de la Banca Națională a României⁴⁸. Negocierile dintre delegațiile celor două țări au fost dificile. La 23 martie, slovacii făceau presiuni la București pentru a elibera permisele de export a materialului de război, condiționându-le de respectarea de către România a cotelor slovace în contravaloarea contractelor de armament. Slovacii doreau mai întâi rezolvarea tuturor problemelor din vechiul acord, deoarece existaseră întârzieri la furnizarea unor produse și, mai ales, a petrolului și armamentului. În prima săptămână s-a discutat numai de această problemă, slovacii nedorind să negocieze noul acord până nu vor fi fost lichidate toate chestiunile litigioase din trecut. De aceea, ei au refuzat să elibereze certificatele de export pentru armamentul produs în fabricile slovace. Cea mai delicată problemă a fost cea a cotei care trebuia plătită pentru armamentul produs de ei în fabricile aparținând concernelor Škoda și Zbrojovka. Această cotă nu fusese prevăzută în Acordul vechi, ci fusese stabilită la Berlin. De aceea, ei doreau ca mai întâi să se plătească diferența de 55 de milioane de coroane care le-a fi revenit (33 de milioane solicitate anterior ca datorie către Škoda, plus 22 de milioane pentru noua comandă făcută de statul român). Partea română a acceptat această sumă, dar ca un gest de bunăvoință, nu ca o obligație. Însă, s-a căzut de acord ca, pe viitor, să se specifice clar care era cota slovacă și să fie anunțată firma Škoda de aceasta. Partea română a acceptat doar 238.500.000 de lei (puțin sub 50 de milioane coroane slovace), sumă care fusese prevăzută în negocierile de la Berlin și care putea fi folosită de Slovacia pentru cumpărarea de mărfuri românești. S-a calculat, totodată, că livrările din Slovacia reprezentau 10% din totalul armamentului contractat de Ministerul Înzeestrării Armatei de la București. Pentru acestea, partea română propunea mărfuri la schimb. Slovacii voiau ca armamentul produs de ei să fie plătit în petrol și produse petroliere. Românii ar fi acceptat ca doar jumătate din sumă să fie plătită în petrol, cealaltă jumătate să fie achitată în produse alimentare. Slovacii au acceptat ca doar porumbul furajer să fie negociat în acordul pentru armament, restul să se facă prin alte schimburi⁴⁹.

⁴⁷ ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 17/1942, f. 9.

⁴⁸ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 12, f. 97.

⁴⁹ ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 17/1942, f. 9-13.

În urma analizării detaliilor contractelor firmelor Škoda și Zbrojovka, s-a ajuns la concluzia că, până la acea dată, firmele livraseră României armament în valoare de 94 de milioane de coroane slovace. Ei susțineau că partea română a recunoscut doar 78 de milioane de coroane, din care 50 de milioane prevăzute în acordul cu Germania pentru Protectorat, iar celelalte 28 de milioane, din valoarea contractelor în mărci germane, erau în curs de livrare. Diferența de 16 milioane se afla încă blocată la Ministerul de Finanțe din București și reprezenta datoria pentru armele fabricate de uzinele din Slovacia. După prima rundă de negocieri, partea slovacă a deblocat armamentul, iar românii s-au angajat să mărească cota produselor petroliere la contravaloarea celor 16 milioane de coroane, ceea ce constituia doar un avans⁵⁰. Pentru sumele echivalente materialului militar livrat, slovacii solicitau ca 75% să fie în petrol și 25% în devize libere. În acest timp, slovacii regretau că România a fost de acord să acorde doar 50% în petrol. La rândul lor, românii solicitau ca pentru celelalte sume restante să primească diverse mărfuri (fire de bumbac, cabluri electrice, zahăr, argint ș.a.) și se ofereau să livreze slovacilor petrol și mărfuri alimentare (porumb furajer, mazăre ș.a.). Slovacii au cerut un răgaz pentru a analiza oferta românească. Între timp, cele două părți au negociat și o creștere a valorii petrolului exportat la 60 de milioane de coroane⁵¹.

La fel de dificil a fost să se rezolve problemele privind cantitățile și prețurile. Delegația slovacă aducea în discuție cantitățile de produse. Partea română a avut în vedere stabilirea sumelor ce trebuiau să acopere mărfurile și nu cantitățile, pentru a evita o posibilă creștere a prețurilor sau o modificare a parității care să influențeze aceste cantități⁵². O serie de dificultăți au apărut în momentul în care a variat paritatea leu – coroană. În ianuarie 1942, oficialii români au descoperit că diferența dintre leul românesc și coroana slovacă crescuse în favoarea monedei naționale slovace. Astfel, decontarea unor mărfuri prin devize libere era mai costisitoare pentru România. Diferențele de curs arătau că 1 franc elvețian ajunsese în România la 10 coroane slovace, în vreme ce în Slovacia el era doar 6,70 coroane. De aici rezulta că slovacii plăteau cu 33% mai puțin decât românii pentru diverse mărfuri⁵³. Produsele petroliere și petrolul brut aveau prețuri diferite și românii urmăreau să stabilească suma care avea să revină plății armamentului. Erau două probleme în discuție. Unul dintre negociatori, Grigore Dimitrescu, nota că:

⁵⁰ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 12, f. 139; Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 142-143.

⁵¹ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 12, f. 132-133.

⁵² Slovacii semnalaseră că, în octombrie 1941, au contractat de la Creditul Minier, prin firma Omnipol, o cantitate de 2.000 t de produse petroliere, plătite în devize. Din acestea, 1.400 au fost livrate pe Dunăre, prin portul Giurgiu, iar 45 de vagoane au fost trimise la Curtici; 32 de vagoane au fost preluate de slovaci, dar 13 au fost blocate. Acest gest s-a datorat creșterii prețului, confirmat de Monopolul Petrolului, și a taxelor de transport. De aceea au blocat cele 13 vagoane (ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 17/1942, f. 1).

⁵³ *Ibidem*, dosar 35/1939, f. 39.

[...] prima, ca slovacii să ceară, pentru toate cele 94 de milioane, prețul armamentului, cota de 50% produse petroliere, ceea ce ar spori valoarea petrolului exportabil cu 8-10 milioane coroane, respectiv 10.000 t produse petroliere. A doua este ca să rămână intransigenți la cererea lor de 75% produse petroliere pentru plata armamentului, ceea ce ar ridica valoarea petrolului de exportat la circa 90 de milioane coroane (70 armament, 20 mărfuri)⁵⁴.

Li s-a cerut slovacilor să precizeze ce produse petroliere doresc și li s-a înmănat o listă de prețuri din Monitorul Petrolului. În baza unei înțelegeri semnate înainte de Paști, românii au solicitat 100.000 de perechi de ghete din lemn și 2.000 de vagoane de ciment, oferind în schimb porci vii⁵⁵.

În 25 martie 1942, slovacii anunțau, printr-o convorbire telefonică, că erau de acord să mărească cu 60 de milioane de coroane slovace cota schimburilor. Se arătau dispuși să livreze României 100.000 de perechi de ghete cu talpă de lemn și 2.000 de vagoane cu ciment, pietre de moară, hârtie și ferestre din fier. Mai mult, ar fi exportat în România cabluri, dacă partea română ar fi reușit să le trimită cuprul necesar fabricației. Doreau să achiziționeze din România linte, cartofi și porci. Pentru aceștia din urmă, cu o greutate de minim 120 kg, slovacii arătau un interes maxim⁵⁶. În aceeași zi, slovacii au acceptat ca jumătate din contract să fie în petrol brut și jumătate în produse petroliere. Ján Orszagh a motivat întârzierea prin faptul că ar trebui să anunțe la Berlin propunerile românești. Elefterescu l-a convins să aștepte mai întâi răspunsul Bucureștiului. Negocierile s-au prelungit și pentru că slovacii dezbăteau în același timp un Acord cu Ungaria, care era mult mai important pentru ei, dar și pentru că era săptămâna dinaintea Paștelui și slovacii intraseră în vacanță⁵⁷.

Faptul că negocierile au fost extrem de aspre o dovedește telegrama din 26 martie, prin care românii acceptau să ridice cota de petrol la suma de 55 de milioane de coroane, echivalent a 18.000 t, dar nu de petrol brut sau țiței, ci de produse petroliere. Din acestea, 39 de milioane de coroane reprezentau contravaloarea armamentului contractat în Slovacia, iar restul pentru alte mărfuri. Slovacii pretextau că, în 1941, au cerut la Berlin să primească 50.000 t de petrol, dar li s-au acceptat doar 45.000, și că, în cele din urmă, Germania le-ar fi permis să primească, pentru anul 1942, 40.000 t⁵⁸. Într-adevăr, ei au acceptat să primească 40.000 t de produse din petrol, ceea ce era dublu față de 20.000, cât a oferit România⁵⁹.

În cele din urmă a fost acceptată o cotă de 40.000 t de țiței din contingentul Germaniei peste cele 18.000 t de produse petroliere finite care reveneau

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 17/1942, f. 12.

⁵⁵ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 12, f. 143.

⁵⁶ ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acorduri și Plăți, dosar 51/1941, f. 162.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 17/1942, f. 14.

⁵⁸ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 12, f. 134.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 143.

Slovaciei în baza acordurilor semnate. Aceasta era cu totul excepțională și reprezenta tot ceea ce România putea da în condițiile necesităților de război. Cu acest prilej, s-au eliberat autorizațiile de export în valoare de 16 milioane de coroane slovac⁶⁰. S-a stabilit suma la care urma să ajungă acordul general. Slovicii urmau să exporte armament în valoare de 30 milioane de coroane, zahăr în valoare de 20 de milioane de coroane, fire de bumbac și țesături de mătase artificiale de 12 milioane coroane, produse metalice de 10 milioane coroane, bucătării portabile pentru armată în valoare de șase milioane de coroane, țiglă de cinci milioane, magnezit ars de două milioane, cuptoare industriale, sobe și materiale de construcții de alte două milioane de coroane, diverse piese metalice tot de două milioane coroane, pământ colorat pentru malțuri de un milion, becuri electrice, aparate electrice, material izolant și acid sulfuric de încă un milion de coroane. Așadar, un total de 90 de milioane de coroane reprezenta exporturile slovacă către România. Slovicii doreau să importe din România produse petroliere în valoare de 65 de milioane de coroane, porumb în valoare de 20 de milioane, leguminoase și oleaginoase de trei milioane și fân de două milioane. Negocierile dintre cele două părți urmăreau realizarea schimburilor în devalize libere, dar sumele reprezentând valoarea armamentului să fie în contravaloarea produselor petroliere. Altfel, era de preferat un acord de *clearing*⁶¹. La celelalte mărfuri, negocierile au fost mai ușoare. Slovicii au pretins doar pentru plata argintului solicitat de Ministerul de Finanțe pentru Monetăria Națională ca acesta să fie făcut în porumb. De asemenea, cererea românească de cabluri electrice era condiționată de exportul de cupru⁶². Că negocierile au fost dificile, fiecare parte apărându-și punctul de vedere, o dovedește și faptul că cele două părți urmăreau să-și diminueze costurile prin livrarea unor materii prime. De exemplu, România dorea să achiziționeze spirale de wolfram pentru becuri, dar reprezentanții guvernului slovac condiționau acest export de achiziționarea becurilor întregi, cu tot cu globul de sticlă⁶³. Odată rezolvate toate cererile, s-a hotărât încheierea noului acord.

Acordul

La 15 aprilie 1942, a fost semnat un nou acord economic și de plăți între Slovacia și România. Acesta nu modifica fundamental fondul acordului anterior⁶⁴. Cu acest prilej, au fost semnate la Bratislava următoarele documente: un Acord comercial valabil pe un an, fără posibilitatea denunțării; un Acord de plăți care

⁶⁰ ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acorduri și Plăți, dosar 51/1941, f. 168.

⁶¹ AMAE, fond 71 Slovacia, vol. 12, f. 21-22.

⁶² ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 17/1942, f. 9-13.

⁶³ *Ibidem*, dosar 51/1941, f. 176.

⁶⁴ Textul acordului se găsește atât la AMAE, fondul 71 Slovacia, vol. 12, f. 157-162, cât și la ANIC, fondul Economiei Naționale, dosar 17/1942, f. 31-34, sau în fondul Ministerul Propagandei Naționale. Presa internă, dosar 1216, f. 389.

putea fi denunțat; un schimb de scrisori privind livrările de cabluri electrice; un schimb de scrisori privind livrările de argint, zahăr și bumbac; un schimb de scrisori privind alimentarea provizorie a contului special; un schimb de scrisori privind datoria română către rafinăria Dubová; un Protocol de semnături la Protocolul confidențial; un Protocol de semnătură la Acordul de plăți și o Scrisoare referitoare la firma slovacă Omnipol.

Acordul comercial, în șapte articole, respecta termenii acordului din decembrie 1939. Cele două guverne se angajau să emită autorizațiile de export, plățile urmând să se facă în devize libere la alegerea fiecărui guvern creditor. De asemenea, cele două guverne aveau obligația să verifice sumele rezultate din schimburile bilaterale pentru ca balanța comercială să fie echilibrată. Dacă un guvern constata că balanța devenea activă la finalul unui trimestru, cu cel puțin 30%, putea să restricționeze livrările până la reechilibrare. Se sublinia că acordul modifica vechile înțelegeri, fiind mult mai bine stabilite detaliile care împiedicau dezechilibrul comercial, evitându-se situațiile înregistrate în anii anteriori. Importurile României se ridicau la 900.000.000 de lei, din care 450.000.000 reprezentau achizițiile de armament de la firmele Škoda și Zbrojovka. Slovacia cumpărau, la rândul lor, din România, mărfuri la o sumă echivalentă. Se mai preciza că pentru armament se plătea în lei, depuși la Banca Națională, iar pentru restul mărfurilor se utilizau devizele libere.

Acordul de plăți, în patru articole, prevedea modalitatea de plată a devizelor libere, conform acordului din 4 decembrie 1939. Se specifica și faptul că pentru plățile necomerciale rămânea valabil Acordul din 5 iunie 1940⁶⁵. Se stabileau cu acest prilej sumele care trebuiau plătite firmelor din Protectorat. Plățile erau eşalonate, astfel că Banca Națională a României nu autoriza exporturile decât după ce se acumulas sumele pentru mărfurile românești vândute⁶⁶.

Protocolul confidențial avea în vedere sumele ce trebuiau plătite de România către firmele cehe și germane, cu un total de 455.000.000 de lei. Suma de 50 de milioane trebuia achitată fabricilor Zbrojovka din Brno, iar restul fabricilor Škoda din Plzeň⁶⁷. Acordurile cu Slovacia se puteau realiza tot în urma înțelegerilor făcute cu Germania. Acordul germano-român din 17 ianuarie 1942 condiționa înțelegerea cu slovacii. Din suma datorată Slovaciei, s-a acceptat ca 60% să provină din vânzarea petrolului, restul fiind alte mărfuri din listă. Pentru simplificarea tranzacțiilor, BNR a deschis un Cont special în lei, stabilindu-se și paritățile între leu-marcă, respectiv leu-coroană cehă (o marcă 49 lei; o coroană cehă 4,68 lei). Acesta a fost negociat cu partea slovacă, deoarece cu firmele din Protectorat s-a acceptat o paritate de 50 de lei pentru marca germană și 4,77 pentru coroana cehă. Tot în ianuarie, fusese lichidată și o parte a datoriei față de

⁶⁵ Prin *plăți necomerciale* se înțelegeau cheltuielile care trebuiau făcute cu personalul diplomatic, cu cel administrativ, sumele care erau decontate pentru românii și slovacii care călătoreau dintr-o țară în cealaltă în scop oficial, plățile din turism și altele asemenea.

⁶⁶ ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 17/1942, f. 64-66.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 64.

furnizorul din Protectorat, urmând ca pentru cel slovac să se utilizeze Contul Special în lei deschis de BNR. Dacă s-ar fi adăugat alte datorii, acestea urmau să fie rediscutate după 15 aprilie 1943⁶⁸. Pentru a se evita pe viitor blocarea livrărilor, BNR a deschis contul special în lei, alimentat cu 100 de milioane de lei la sucursala Băncii Pragheze din București. Partea slovacă a renunțat la pretențiile privind diferența de paritate intervenită între timp și s-a angajat să nu mai obstrucționeze livrările. În ceea ce privea petrolul, acordul avea în vedere ca jumătate din valoarea sa să fie petrol brut și jumătate să fie produse finite, la prețurile stabilite oficial în Monitorul Petrolului. Se avea în vedere că suma totală pentru petrol era de 238,5 milioane de lei. O eventuală creștere a prețurilor nu ducea la scăderea cantității de produse din petrol, ci se negocia din dezele libere⁶⁹. Acordul reglementa și sumele vechi datorate de partea română. Acestea intrau în sumele calculate de noul acord⁷⁰.

Două liste anexă, A⁷¹ și B⁷², prevedeau mărfurile care urmau să facă obiectul schimburilor româno-slovace. Acestea nu erau limitative, ci puteau să fie adăugate și altele, dacă nevoile celor doi parteneri le-ar fi impus. În instrucțiunile speciale date de partea română se mai avea în vedere că unele mărfuri, prevăzute în anexă, nu puteau fi livrate decât pentru alte mărfuri necesare importate din Slovacia. De exemplu, cele 1.000 de vagoane de porumb trecute în anexa A nu erau livrate decât pentru 15.000 kg argint și 2.000 t zahăr. Oferta inițială avansată de partea slovacă pentru prețul argintului a fost considerată inacceptabilă de parte română. Prețul cerut, de 7.000 de lei/kg, a fost refuzat, românii oferind abia 3.500 de lei/kg. Partea română a ridicat prețul vagonului de porumb la 270.000 de lei și a transmis importatorului slovac că nu va putea livra cantitatea decât la începutul lunii noiembrie, după recoltare. Cum Monetăria Națională avea nevoie de argint abia la finele anului, slovacii, aflați într-o situație complicată din cauza inundațiilor din 1941, au devenit mai atenți la cererile românești. Românii propuneau un schimb echivalat la 11 vagoane argint pentru 475 de vagoane porumb (ținând cont de puritate și paritate), considerat însă dezavantajos de partea slovacă⁷³. Negocierile cu reprezentatul firmei Omnipol, Martinec, venit la București, au dat rezultate. În scrisoarea către firma slovacă Omnipol, se prevedea că aceasta era singurul exportator slovac și că lucra cu societatea

⁶⁸ *Ibidem*, f. 65.

⁶⁹ Suma calculată reprezenta 15.000 t petrol brut și 10.000 t produse petroliere (*ibidem*, dosar 51/1941, f. 174-175).

⁷⁰ *Ibidem*, f. 175.

⁷¹ Mărfurile românești exportate în Slovacia erau: glucoză, porumb, semințe, mazărice, mazăre, mei, furaje, porci, negru de fum, turte oleaginoase, petrol și derivate (*ibidem*, f. 226; vezi și Jana Bauerová, *op. cit.*, p. 239-240, conform arhivelor slovace).

⁷² Mărfurile slovace importate de România erau: țesături amestecate, bumbac, zahăr, nămol de Piešťany, pietre de moară, cărămizi, bare de oțel, tuburi, bidoane de fier, cuie, potcoave, cabluri electrice, spirale de wolfram, semifabricate din argint, magnetită, pământ decolorant (ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, dosar 51/1941, f. 227).

⁷³ *Ibidem*, f. 260-261.

română Sarex, în calitate de omolog. Cele două urmau să negocieze cu firmele din țările lor, specializate pe diferite domenii⁷⁴. S-au stabilit cantitățile următoare: 200 de vagoane de zahăr pentru 550 de vagoane de porumb, 11 vagoane de argint pentru 617 vagoane de porumb⁷⁵. Guvernul slovac și-a exprimat, printr-o scrisoare specială dorința ca firma Omnipol, care era parte a concernului Škoda, să fie cea care intermedia contractele „pentru a elimina traficul de influență al anumitor întreprinderi interesate din Slovacia”⁷⁶. Restul cantității de porumb era necesar pentru acoperirea livrărilor de porci pentru bumbac. La rândul lor, slovacii livrau cinci vagoane de bumbac în următoarele condiții:

[...] pentru primele două vagoane, Slovacia va primi 500 porci peste 120 kg, iar dacă valorile nu vor corespunde, diferența se va acoperi cu porumb sau cu petrol brut, din contingentele fixate; pentru celelalte trei vagoane, despre care se prevede că livrarea lor nu se va efectua decât dacă va fi posibil guvernului slovac, ele vor face obiectul unui export al nostru de cantități de porci, corespunzătoare valorii bumbacului.

În instrucțiuni se mai prevedea că, în 24 de ore după ce documentele de export erau semnate, mărfurile trebuiau să părăsească România. În ceea ce priveau cablurile electrice, cele 20 t contractate puteau fi ridicate până la 80 t, dacă România reușea să exporte cantitatea de cupru necesară producerii acestora. Primele două vagoane, care erau fabricate deja, urmau să fie livrate, celelalte șase urmând să fie trimise după ce partea română livra cantitățile de cupru⁷⁷.

Una din problemele întâmpinate anterior a fost remediată prin Protocolul confidențial, care prevedea modalitățile de plată a armamentului contractat de partea română. Din 55 de milioane de coroane, cât era prețul armamentului de la uzinele Škoda, doar puțin sub 5 milioane reprezentau cota slovacă pentru livrările Skoda⁷⁸. Guvernul slovac a dorit ca partea de armament care era fabricată în Slovacia să fie plătită direct, nu prin intermediul firmelor-mamă din Protectorat. Cele mai dificile negocieri au fost cele referitoare la armament. Cum firma Škoda avea sediul în Protectorat, aceasta solicita să i se plătească ei. Dar slovacii au dorit ca fabricile Škoda de pe teritoriul țării lor să primească plățile direct. Din această cauză existaseră și întârzierile din contractele anterioare, guvernul slovac blocând livrările. Aceste sume reprezentau 10% din valoarea totală a contractului românesc pentru armament, iar Guvernul român a cerut ca

⁷⁴ *Ibidem*, f. 169-174.

⁷⁵ Atât porumbul, cât și argintul erau calculate la 160 de franci elvețieni/kg argint și 389 franci/t porumb; puritatea argintului era de 69,9%, restul fiind cupru (*ibidem*, f. 259).

⁷⁶ ANIC, fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acorduri și Plăți, dosar 51/1941, f. 234.

⁷⁷ Iată, în mare, câteva cantități: 10.000 t porumb, 5.000 t turte oleaginoase, 5.000 t mazăre, mazărice și semințe diverse, 500 de porci pentru 2.000 t zahăr, 150 t argint, 100 t bumbac, 50 t oțel de bare, 100 t cabluri (pentru 80 t partea română livra cuprul necesar), 20 kg spirale wolfram, 20.000 de bidoane fier pentru benzină, 2.000 t magnetită și cărămidă arsă (*ibidem*, f. 240-241).

⁷⁸ *Ibidem*, f. 229.

ele să fie menționate special în acord, pentru a nu îi mai dezavantaja pe slovaci în propria relație cu firma Škoda⁷⁹. Pentru a se evita întârzierile, s-a menționat expres în Protocol că „exportul trebuie să se efectueze liber, fără vreo altă restricțiune din partea autorităților slovace”. În schimb, partea română se obliga să deschidă un credit de maxim 100 de milioane de lei, la Sucursala din București a Băncii pragheze, care va fi pus la dispoziția Băncii Naționale Slovace⁸⁰. Cu celelalte mărfuri nu au fost decât mici probleme. Slovaci nu dispuneau de cantitatea de hârtie de saci necesară, dar se angajau să o producă în cel mai scurt timp. Românii au acceptat pentru spiralele de wolfram și globurile de sticlă, însă doar de anumite dimensiuni.

Protocolul de semnătură îl completa pe cel provizoriu, semnat, la 26 august, la București⁸¹. Acesta era perceput ca fiind primul acord dintre cele două părți, aranjamentul comercial din 1939, fiind considerat doar unul condiționat de germani, în baza clauzei națiunii celei mai favorizate. Cele două părți au căzut de acord că această înțelegere este mai echilibrată decât cea anterioară⁸². Partea română considera că este un succes faptul că nu s-a mai acceptat plata în devize libere pentru toate mărfurile, acestea fiind necesare pentru schimburile cu țările neutre. Acoperirea cu mărfuri a importurilor din Slovacia era cerută de Ministerul Finanțelor, care, prin echilibrarea sumelor, putea să păstreze devizele libere pentru comerțul cu alte țări și nu să alimenteze conturile slovace⁸³.

Acordul lăsa deschisă și posibilitatea unor noi comenzi, dacă importatorii din cele două țări doreau să achiziționeze și alte mărfuri. Contul în lei, care privea schimburile de petrol și armament, fiind deschis la BNR și alimentat de Ministerul Apărării Naționale, era închis, dar cel în devize putea face subiectul altor negocieri⁸⁴. România estima că volumul total al schimburilor cu slovacia pentru anul 1942-1943 ar putea ajunge la 1,785 miliarde de lei, din care 930 de milioane reprezentau exporturile, iar 855 de milioane – importurile. Sumele care erau peste cele prevăzute în acord urmau a se face în devize libere, eşalonate pe luni, pentru vara anului 1942 fiind prevăzute cele mai multe schimburi. Pentru a se preveni întârzierile constatate în anul anterior, BNR a anunțat și modalitățile de plată pentru mărfurile ce vor fi cumpărate din Slovacia, dar și modul cum va fi utilizat Contul Special în lei⁸⁵.

Concluzii

Acordul comercial româno-slovac din aprilie 1942, cu toate anexele sale, a rămas cel mai important document economic semnat între diriguitorii României

⁷⁹ *Ibidem*, f. 238-239.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 236.

⁸¹ *Ibidem*, f. 231.

⁸² *Ibidem*, f. 239-240.

⁸³ *Ibidem*, f. 257-258.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 176.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 222-223.

lui Ion Antonescu și cei ai Slovaciei lui Jozef Tiso. Deși nu schimba fundamental termenii acordului din decembrie 1939 și ai reglementărilor ulterioare, Acordul din 1942 aducea modificări semnificative și detaliate privind modalitățile de plată și mărfurile care făceau obiectul schimburilor comerciale româno-slovace. Mai mult, prin conținut, convenția bilaterală urmărea să împiedice apariția unor decalaje la plăți sau blocarea exporturilor. Niciuna din părți nu trebuia dezavantajată, nici în ceea ce privește volumul exporturilor și sumele datorate, nici în ceea ce privește întârzierile la livrare. Dar la acest acord s-a ajuns în urma unor negocieri dificile, în pofida declarațiilor de prietenie dintre cele două state, angrenate în războiul mondial de partea Germaniei naziste. Pe parcursul anilor 1940-1941 au apărut o serie de dificultăți în relațiile economice dintre cei doi parteneri. Acestea se datorau unor cauze complexe.

Pe de o parte, România era interesată de armamentul produs de filialele fabricilor Škoda și Zbrojovka aflate pe teritoriul Slovaciei, dar care aveau sediile mamă în Protectorat. O parte a acestor echipamente erau fabricate în Slovacia și făceau obiectul unui triplu schimb: România – în calitate de cumpărător, Slovacia – în calitate de fabricant, și Protectoratul, dominat de germani, în calitate de furnizor principal. De aici au apărut primele dificultăți. De aceea, slovacii nu primeau sumele datorate pentru produsele lor la timp și blocau livrările, mai ales la produse necesare industriei de război.

Pe de altă parte, Slovacia era interesată de petrolul românesc pentru propriile necesități. Economistii de la Bratislava ar fi dorit ca România să livreze petrol la cote mai mari decât îi fusese impus Bucureștiului prin acordurile cu germanii. Mai mult, partea slovacă își manifestase interesul pentru țițeiul brut, sperând să îl prelucreze în propriile rafinării. Pentru România era mai avantajos să livreze produse petroliere rafinate și nu țițeiul brut. Alte dificultăți au apărut din variația cursului între monedele germană, română și slovacă.

Acordul trebuia să realizeze un echilibru între cerere și ofertă, iar dificultățile produse de dominația germană asupra economiilor celor două țări trebuia înlăturată. Soluția a fost găsită în lărgirea schimburilor prin introducerea în acord a unor liste cu alte mărfuri care să echilibreze balanța comercială. Pentru a se ajunge la numitorul comun, era necesară o bună înțelegere a întregului cadru creat de politicile Reich-ului în regiunea aflată sub influența sa în condițiile dificile ale anilor 1941-1942. Studiul de față propune o cheie de lectură a complexelor relații economice care funcționau, la vremea aceea, în spațiul dominat de germani.

**Reflections on the History of Romanian-Slovak Relations.
The Negotiations for the Economic Agreement of 1942**
(Abstract)

Keywords: Slovakia, economic relations, commercial conventions, military equipment, oil products, negotiations, Tripartite Pact.

Our study brings to the fore a series of realities concerning the Romanian economy during the Second World War. The research focuses on Romania's economic relations and trade with one of the lesser-known members of the Tripartite Pact: Slovakia. As a breakaway state from the former Czechoslovakia, the small republic inherited part of the former federation's industry. Economic ties were established as early as 1939, but developed during 1940-1941. These ties concerned the former contracts with the Škoda and Zbrojovka companies in Czechoslovakia, which had branches on Slovak territory. This led to the emergence of a trilateral trade scheme between Romania, Slovakia and the companies of the Protectorate, under German administration.

Based on the December 1939 Agreement, Romanian-Slovak economic relations were influenced by Germany. Both Bucharest and Bratislava had to satisfy the German economic demands stemming from the commercial conventions with the Reich. That is why the attempts of Romania and Slovakia to directly regulate their economic relations encountered serious difficulties. Romania was especially interested in the military equipment produced by Slovak factories, while Slovakia needed Romanian oil products. These goods were also included in the conventions with the Reich. In 1942 a new commercial agreement between Romania and Slovakia was signed. This was possible through careful and difficult negotiations, held in Bucharest, Bratislava and Berlin. The agreement of April 1942 boosted the bilateral commercial relations, by introducing into the exchange lists various goods that escaped the attention of the Germans. Slovakia became one of Romania's most important economic partners during the war. Based on unpublished archival sources and relevant works of Slovak historiography, our research aims to discuss the economic mechanisms of the Tripartite Pact. The paper also examines the relationship with the small states that were part of the alliance created by Nazi Germany.

Societatea pentru Relații Culturale Externe și propaganda culturală sovietică în România (1945-1965)

Mihaela BOTNARI*

Confruntarea ideologică postbelică a fost o luptă internațională despre cum să modernizezi societățile, despre cum să organizezi, să controlezi și să administrezi cultura¹. Din această perspectivă, cercetarea relațiilor culturale dintre o putere hegemonică și un satelit este o temă actuală și legitimă. Primele două decenii postbelice au însemnat o perioadă de transformări radicale pentru România, desfășurate în contextul general al Războiului Rece și sub atenta supraveghere a Uniunii Sovietice.

În derularea relațiilor culturale româno-sovietice, guvernele celor două părți au implicat o rețea instituțională bine articulată. Propaganda externă a URSS a fost dirijată de CC al PCUS prin Societatea pentru Relații Culturale Externe (VOKS) și SovInformBirou (SIB), care aprobau și supravegheau acțiunile și materialele trimise de celelalte instituții în exterior. În propaganda externă sovietică au fost implicați numeroși actori instituționali: VOKS, VKVȘ², „Izvestia”, Inoizdat³, Mejdunarodnaia Kniga⁴, VTSPS⁵, Radiocomitet⁶, Biblioteca

* Doctor în istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; mihaelabotnari@gmail.com.

¹ Jessica C. E. Ginow-Hect, *Culture and the Cold War in Europe*, în Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (eds.), *The Cambridge History of the Cold War*, Vol. I, *Origins*, Cambridge University Press, 2010, p. 400.

² *Всесоюзный комитет по делам высшей школы* – Comitetul sovietic pentru învățământ superior a fost denumirea Ministerului Învățământului sovietic între anii 1936 și 1946.

³ *Иноиздат* ori *Госиноиздат* este prescurtarea utilizată de sovietici pentru Editura de stat pentru literatură în limbi străine (în original Государственное издательство иностранной литературы). A funcționat din anul 1945, iar în 1964 s-a reorganizat în editurile denumite „Mir” și „Progress”.

⁴ Editura *Mejdunarodnaia Kniga* a reprezentat pentru Uniunea Sovietică o unealtă esențială de propagandă ideologică și culturală. Prin intermediul cărților publicate, regimul sovietic urmărea să influențeze opinia publică internă și internațională, promovând valorile comuniste și prezentând o imagine favorabilă a Uniunii Sovietice. Editura a publicat o gamă variată de lucrări, de la opere literare și științifice până la materiale propagandistice, toate filtrate prin prisma ideologiei oficiale. În același timp, Editura a servit și ca instrument de cenzură, controlând accesul publicului la informații și idei considerate dăunătoare regimului.

⁵ *Всесоюзный центральный советский профессиональный союз* – Uniunea Sindicatelor din Uniune. A funcționat în URSS între anii 1918 și 1990.

⁶ Комитет по радиофикации и радиосвязи при Совете Министров СССР – Comitetul Radio a funcționat pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS între 1931 și 1991. A fost

„Lenin”, „Социалистическое земледелие”⁷, GlavPURKA⁸, Academia de Științe Pedagogice, „Intorkino”, Comitetul Slavilor, Editura pentru literatură în limbi străine, Comitetele antifasciste⁹. Un rol similar pentru propaganda externă îl aveau Secția Relații Externe a Uniunii Scriitorilor din URSS, ExportFilm, Secția Relații Externe a Sovietului Central al Uniunii Sindicatelor din URSS¹⁰. Reprezentații din toate aceste instituții raportau CC al PCUS informații despre organizarea propagandei externe și îndeplinirea rezultatelor. Limbajul folosit în propaganda sovietică trebuia să fie unul viu, exemplar, puternic, clar și simplu¹¹. Cominformul, succesor al Cominternului, a fost o altă organizație cu atribuții în propaganda externă. Creat în toamna anului 1947, a constituit o structură închisă, folosită de conducerea sovietică pentru extinderea influenței și pentru a-și atinge scopurile hegemonice, de mare putere¹². Gheorghe Gheorghiu-Dej, într-un articol publicat în oficiosul Cominformului, *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, a afirmat că politica externă a RPR se baza pe

[...] relațiile de prietenie cu țările vecine democrate, iar la baza politicii noastre stă prietenia cu statul sovietic socialist. Noi ducem o permanentă acțiune de ancorare în mase a dragostei și recunoștinței pentru Uniunea Sovietică, ARLUS fiind una dintre cele mai numeroase și active organizații din țară¹³.

Instrumentul principal al propagandei culturale externe sovietice a fost Societatea pentru Relații Culturale Externe (VOKS¹⁴). Aceasta a fost înființată în 1925, pentru a sponsoriza diverse grupuri culturale prosovietice din străinătate. Aceste organizații mențineau relația cu URSS în afara canalelor directe reprezentate de partidele comuniste. VOKS organiza activități ce vizau, în special, atragerea cercurilor intelectuale¹⁵. În anii '30 ai secolului trecut, unii

principala organizație de stat responsabilă de formarea și difuzarea programelor radio și de televiziune.

⁷ „Социалистическое земледелие”, ziar cotidian adresat populației de la sate. A apărut în Uniunea Sovietică sub denumirile: „Беднота” (1918-1931), „Социалистическое земледелие” (1930-1953), „Сельское Хозяйство” (1953-1991) ca organ al CC al PCUS.

⁸ *Главное политическое управление Советской армии и Военно-морского флота СССР* (ГлавПУРКА) – Direcția Politică Principală a Armatei și Marinei Sovietice a URSS.

⁹ А. Н. Яковлев, Д. Г. Наджаров (ред.), *Сталин и космополитизм. документы Агитпропа ЦК КПСС 1945-1953*, Москва, Издательство Материк, 2005, p. 26-27.

¹⁰ *Ibidem*, p. 62.

¹¹ *Ibidem*, p. 63.

¹² Tatiana Volotkina, *Crearea Cominformului și perspectivele unei alternative social-democrate în Europa de Est*, în „Analele Sighet”, vol. V, Anul 1947 – căderea Cortinei. Comunicări prezentate la Sighetul Marmației (20-22 iulie 1997), Fundația Academia Civică, 1997, p. 767.

¹³ Gh. Gheorghiu-Dej, *Partidul comunist român în lupta pentru democratizarea țării*, în „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, nr. 3, 15 decembrie 1947, p. 5.

¹⁴ Всесоюзное общество культурной связи с заграницей (ВОКС).

¹⁵ Jessica Gienow-Hecht, *What Are We Searching For? Culture, Diplomacy, Agents and the State*, în Jessica Gienow-Hecht, Mark C. Donfried (eds.), *Searching for a Cultural Diplomacy*, Berghahn Books, 2010, p. 5.

intelectuali români, dar și străini, s-au implicat în programe ce promovau cultura sovietică, fiind în conducerea asociațiilor de prietenie cu URSS. Între aceștia s-au numărat: Panait Istrati, Petre Constantinescu-Iași, Alexandru Sahia, Constantin I. Parhon, iar din străinătate Theodore Dreiser, George Bernard Shaw, Henri Barbusse, Romain Rolland, Louis Aragon, Lion Feuchtwanger. Aparent, VOKS forma o rețea nonguvernamentală, în realitate însă a fost controlată îndeaproape de stat și de partid, care sperau să creeze o imagine atractivă pentru celelalte țări și să neutralizeze campaniile prejudicioase la adresa URSS¹⁶.

Analistul și istoricul marxist Edward Hallett Carr a definit VOKS drept „a treia dimensiune a politicii externe sovietice”¹⁷. Primele două dimensiuni erau reprezentate de Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe (NKID) și de organizația pentru revoluția mondială Comintern¹⁸. De fapt, CC al PCUS controla activitatea și cadrele VOKS prin secția de politică externă a Comitetului Central¹⁹. Obiectul central al politicii externe staliniste a fost să maximizeze securitatea și influența statului sovietic²⁰, iar VOKS avea un rol bine definit în această direcție.

VOKS avea o dublă menire: pe de o parte, de a promova cultura și stilul de viață sovietic; pe de altă parte, de a exporta principiile sistemului politico-economic instituit de bolșevici. Asociația a mizat și pe abilitățile conducătorilor și ale reprezentanților săi, care aveau, de asemenea, o dublă afiliere: pe de o parte erau oameni de cultură, pe de altă parte făceau parte din structurile comuniste de partid și de stat. Primul președinte al VOKS a fost Olga D. Kameneva, sora lui Lev Troțki și prima soție a lui Lev B. Kamenev, care a ocupat mai multe poziții în aparatul de stat. Succesorul ei a fost profesorul și diplomatul Feodor N. Petrov²¹. În 1933, locul său a fost luat de scriitorul Alexandr Y. Arossiev²², fondatorul Editurii Krug. Acesta a deținut anterior funcții diplomatice în Franța, Suedia și Lituania. După cel de-Al Doilea Război Mondial, VOKS a fost condusă de criticul de artă Vladimir S. Kemenov, avocatul Alexandr I. Denisov și Natașa V. Popova, cea care condusesese anterior Comitetul Femeilor Anti-Fasciste²³. Diverse alte personalități sovietice au fost reprezentante în departamentele de conducere ale organizației.

¹⁶ *Ibidem*, p. 6.

¹⁷ Michael David-Fox, *Showcasing the Great Experiment. Cultural Diplomacy and Western Visitors to the Soviet Union 1921-1941*, Oxford, Oxford University Press, 2012, p. 93.

¹⁸ Jean-François Fayet, *VOKS: The Third Dimension of Soviet Foreign Policy*, în Jessica Gienow-Hecht, Mark C. Donfried (eds.), *op. cit.*, p. 34.

¹⁹ Arhiva de Istorie Socio-Politică din Federația Rusă (RGASPI), fond 17, CC al PCbUS, op. 128, dosar 220/1947, f. 3.

²⁰ Robert V. Daniels, *The Rise and Fall of Communism in Russia*, New Haven & London, Yale University Press, 2007, p. 207.

²¹ Feodor N. Petrov a activat inițial în serviciul diplomatic al țării, apoi a fost și directorul Departamentului de Științe în Comisariatul Poporului pentru Educație din RSFSR și editorul șef al *Marii Enciclopedii Sovietice*.

²² Ludmila Stern, *Western Intellectuals and the Soviet Union 1920-1940*, New York, Routledge, 2007, p. 7.

²³ Jean-François Fayet, *op. cit.*, p. 39-40.

VOKS avea o structură extrem de ramificată și dinamică. Era divizată în departamente științifice și tehnice, pe domenii precum: agricultură, științe juridice, educație, limbi străine, medicină, sănătate publică, etnografie. De asemenea, avea departamente de artă, muzică, literatură, sculptură, coregrafie, arhitectură. Principalul organ de conducere era Secretariatul, apoi urma Biroul central cu diverse structuri în subordine. Organizarea din afara țării copia fidel pe cea din Uniunea Sovietică²⁴. VOKS a fost redenumită și reorganizată²⁵ în septembrie 1957, devenind Uniunea Societăților Sovietice pentru Prietenie și Relații Culturale cu Străinătatea (SSOD²⁶). În același an a fost înființat Comitetul de Stat pentru Legături Culturale (GKKS), care a fost creat pentru a conduce sistemul relațiilor culturale, prioritatea fiind relațiile cu celelalte state comuniste²⁷. Acest comitet a fost dizolvat în 1967, fiind transformat într-un nou departament în cadrul Ministerului de Externe²⁸. Misiunea declarată a VOKS a fost ajutorarea asociațiilor străine de prietenie și legături culturale cu URSS în „lupta pentru pace și democrație”. În acest scop, se acționa prin metode clasice: primirea și trimiterea de delegații²⁹, trimiterea de tipărituri, expoziții, filme, crearea a cât mai multe filiale în lume pentru a promova cultura și modul de viață sovietic.

Prezența militară și politică sovietică în Europa de Est a oferit cadrul necesar pentru o propagandă activă în aceste regiuni. Noile „oportunități” au potențat capacitatea de acțiune a instituțiilor sovietice de propagandă, atunci când apăreau probleme imediate și tangibile³⁰. După război, propaganda sovietică a rămas în urma capacităților înalte ale propagandei occidentale, în special în ceea ce privește alocarea resurselor financiare³¹. Acesta a fost unul dintre motivele ce a determinat canalizarea atenției responsabililor sovietici pentru politică externă asupra instrumentelor culturale.

Sistemul sovietic extrem de centralizat avea instrumente de propagandă culturală externă foarte fragmentate, între acestea regăsindu-se diverse agenții ce gravitau în jurul VOKS, precum: SIB (SovInformBirou), agenția de presă TASS, Comitetul Radio, Mejdunarodnaia Kniga, Departamentul Internațional al Sindicatelor din Consiliul Central și comitetele anti-fasciste³². Deși aveau atribuite funcții diferite, în realitate deseori se dublau și concureau unele cu altele. Astfel, publicarea în străinătate a fost împărțită deopotrivă de SIB, de VOKS și de Mejdunarodnaia Kniga, care înaintau materiale în presa străină. Diversele

²⁴ Анашева Ирина Анатольевна, *Роль всесоюзного общества культурной связи с заграницей в развитии международного сотрудничества СССР, 1925-1939*, Москва, 2002, p. 4.

²⁵ Arhiva de Stat din Federația Rusă (GARF), fond P9576, opis 4, dosar 28, f. 187-189.

²⁶ Союз советских обществ дружбы (ССОД).

²⁷ Nigel Gould Davies, *The Logic of Soviet Cultural Diplomacy*, în „Diplomatic History”, vol. 27, nr. 2, aprilie 2003, p. 205-206.

²⁸ *Ibidem*, p. 208.

²⁹ RGASPI, fond 5, opis 22, dosar 177, f. 94.

³⁰ Vladimir Pechatnov, *Exercise in Frustration. Soviet Foreign Propaganda in the Early Cold War, 1945-1947*, în „Cold War History”, vol. I, nr. 2, ianuarie 2001, p. 11.

³¹ *Ibidem*, p. 3.

³² *Ibidem*, p. 7.

operațiuni de propagandă erau supravegheate de două departamente ale Comitetului Central, Politica Externă și Agitprop. În general, aceste departamente nu aveau personal specializat pentru sarcinile propuse³³. Structura fragmentară a instituțiilor care se preocupau de propaganda externă a fost subiectul mai multor dispute interne în Comitetul Central sovietic.

În acest sistem s-a implicat și Cominternul (urmat de Cominform), care a încercat să câștige Occidentul de partea sa, prin crearea unei mișcări largi de influențare a opiniei publice, ce ar fi trebuit să devină favorabilă URSS-ului. Atât guvernul sovietic, cât și Cominternul au început să folosească propaganda culturală drept un mijloc pentru a obține sprijinul intelectualilor din Vest³⁴. Cominternul a creat sub auspiciile sale Asociația Internațională a Scriitorilor Revoluționari (MORP) și Asociația Rusă a Scriitorilor Proletari (RAPP)³⁵, care, într-o manieră similară cu acțiunile VOKS, s-au implicat în schimburile culturale cu alte state³⁶.

După discursul lui Churchill de la Fulton (5 martie 1946), în lumina noilor realități de pe scena relațiilor internaționale, propaganda sovietică avea nevoie de schimbări și de perfecționarea mijloacelor de acțiune. Stalin însuși a fost în mare parte nemulțumit de aparatul de propagandă. Încă de la sfârșitul anului 1945, liderul sovietic l-a atenționat pe Molotov și pe editorii de la TASS în legătură cu liberalizarea cenzurii în cazul corespondenților de presă străini și despre „scurgerile” de informații de la Moscova în legătură cu „luptele de putere de la Kremlin”. Stalin a criticat „Pravda” pentru „lipsa de instruire a corespondenților de acasă și din străinătate”. El și-a asumat rolul de cenzor șef și de propagandist, monitorizând politicile, documentele și declarațiile subalternilor săi. În timpul verii din 1946, Stalin a ordonat Comitetului Central să înceapă inspecția activităților sovietice de propagandă externă³⁷.

O sarcină importantă a politicii culturale sovietice a fost construcția în toată lumea a unei imagini favorabile despre civilizația „socialistă”. Moscova spera și cerea ca Uniunea Sovietică să fie considerată „capul și centrul progresului în lume, îndrumătorul spiritual, factorul umanitarist și iluminător”. Această imagine a fost pe larg cultivată în presă și publicații. Pentru a înțelege semnificația politică atribuită de liderii sovietici popularizării culturii în străinătate este necesar să definim doctrina *revoluției culturale* sovietice. Conform *Marii Enciclopedii Sovietice*, revoluția culturală a fost o parte integrată a revoluției socialiste, iar aceasta a fost condusă de Partidul Comunist. În acord cu viziunea sovietică, cultura poartă un caracter specific, de clasă, în toate societățile și servește drept armă importantă în lupta de clasă³⁸.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Ludmila Stern, *op. cit.*, p. 36.

³⁵ Sanda Cordoș, *Literatura între revoluție și reacțiune. Problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX*, Cluj-Napoca, Editura Apostrof, 1999, p. 69.

³⁶ Ludmila Stern, *op. cit.*, p. 59.

³⁷ Vladimir Pechatnov, *op. cit.*, p. 8.

³⁸ О. Ю. Шмидт (ред.), *Большая Советская Энциклопедия*, том 35, Moscova, 1937, p. 470.

Potrivit lui Frederick C. Barghoorn, practicile folosite de conducătorii sovietici în relațiile culturale externe reprezintă o aplicare a experienței dobândite în guvernarea statului sovietic multinațional. Atitudinea față de bagajul cultural străin provenea probabil de la tradiția rusească din secolele XVIII-XIX, când aceasta avea un evident interes față de culturile străine, în special europene. Uneori, chiar și în timpul secolului al XIX-lea, și mai des în perioada sovietică, interesul Rusiei pentru cultura externă a fost însoțit de o afirmație arogantă conform căreia „rușii înțeleg mai bine culturile străine decât nativii țărilor respective”³⁹.

Multiplicarea modelului VOKS în Europa și în lume

Pentru a putea supune analizei științifice relațiile culturale prin intermediul VOKS, se impune contextualizarea activităților principale. Identificarea zonelor prioritare de acțiune pentru publicul străin, explorarea stilului, metodelor și formelor VOKS de acțiune în străinătate, influența regimului totalitar în procesul de funcționare a VOKS sunt aspecte problematice și dificil de clarificat. În diverse părți ale lumii au fost înființate asociații susținute de VOKS. În cele mai multe cazuri, inițiativa aparținea partidelor comuniste cu scopul de a prezenta public cultura și modul de viață sovietic celor interesați, dar care nu erau încadrați în acțiuni politice.

Istoriografia s-a referit la această rețea de asociații dependente de VOKS, denumindu-le filiale. În anul 1957, se înregistrau 47 de filiale în diverse țări, pe toate continentele, iar în anii '60 numărul acestora s-a dublat. VOKS era structurat în mai multe departamente responsabile de coordonare, comunicare și colaborare pe diverse regiuni și asociații: Departamentul pentru Europa de Est (Albania, Bulgaria, Grecia, Ungaria, Iugoslavia, România, Polonia, Cehoslovacia), Departamentul pentru Centrul Europei, Departamentul pentru țările scandinave, Departamentul pentru țările britanice, Departamentul pentru țările americane, Departamentul pentru Orientul Îndepărtat, Departamentul pentru Orientul Mijlociu și Asia de Sud-Est⁴⁰.

Înainte de februarie 2022, am putut observa o revitalizare și o creștere a organizațiilor culturale rusești în străinătate, care au fost dublate de trusturi de presă. Fac acest salt în perioada recentă întrucât, în 2015, Federația Rusă a marcat 90 de ani de la înființarea VOKS, a cărei continuatoare este astăzi *Rossotrudnicestvo*, agenție federală guvernamentală pe lângă Ministerul de Externe din Federația Rusă⁴¹. VOKS, între timp, a funcționat sub denumirile de Uniunea Societăților Sovietice de Prietenie (1958-1994), Centrul Rus pentru Cercetare Științifică Internațională și Cooperare Culturală care a funcționat sub auspiciile guvernului rus (1994-2002) și apoi în cadrul Ministerului rus al

³⁹ Frederick C. Barghoorn, *Soviet Cultural Diplomacy Since Stalin*, în „The Russian Review”, vol. 17, nr. 1, ianuarie 1958, p. 47.

⁴⁰ Structura fondului VOKS (1925-1957) de la Arhiva de Stat a Federației Ruse, <http://libinfo.org/index/index.php?id=745> (accesat la 19.06.2013).

⁴¹ <http://rs.gov.ru/ru> (accesat la 20.03.2017).

Afacerilor Externe (2002-2008)⁴². Ca urmare, există o continuitate și astăzi a instituției întemeiate în perioada interbelică, caracterizată de specialiști drept principalul instrument de *soft power* al Rusiei.

Asociațiile de prietenie, călătoriile, cărțile, cursurile, filmele, muzica, teatrul, concertele și conferințele au fost principalele instrumente prin care Uniunea Sovietică și-a intensificat propaganda și în același timp a colaborat și a comunicat cu celelalte state⁴³. Aceasta a folosit din plin modalitățile și mijloacele tehnice nou apărute, audio, video și mixte în instrumentarea propagandei, datorită eficienței acestora.

Relațiile culturale sunt, de obicei, tratate ca un segment marginal în domeniul istoriei Războiului Rece, fiind văzute adesea ca făcând parte din *low politics*, neimportante în teoria realismului clasic, în comparație cu principiile *high politics* de putere și securitate. Cele mai multe studii despre acest subiect vin din spațiul american, sugerând că, în strategiile Statelor Unite din anii Războiului Rece, politica culturală a jucat un rol foarte important. În același timp, cunoștințele noastre despre modul de gândire sovietic asupra politicii culturale și acțiunile de răspuns în fața mișcărilor adversarului ideologic sunt limitate⁴⁴.

Deși nu deținem un volum de informații exhaustiv, considerăm necesar să creionăm o imagine a asociațiilor prin care Uniunea Sovietică, și respectiv VOKS, demara acțiuni culturale în toată lumea. În discursul oficial, pentru Uniunea Sovietică, colaborarea culturală cu statele socialiste constituia un nou model excepțional al relațiilor culturale internaționale, bazat pe principiile internaționalismului proletar și al ajutorului socialist reciproc. Iar motivația unei astfel de colaborări, potrivit discursului din epocă, a fost „dorința sinceră și profundă pentru unirea eforturilor tuturor popoarelor socialiste în construirea culturii în societatea comunistă”⁴⁵. A existat un efort constant de a face ca asociațiile de prietenie cu URSS să pară că acționează independent de partidele comuniste cu scopul de a crește audiența propagandei acestora. Controlul sovietic asupra asociațiilor de prietenie cu Uniunea Sovietică nu a fost abandonat niciodată⁴⁶.

În Statele Unite ale Americii au existat mai multe asociații, dintre acestea „Consiliul Național de Prietenie Americano-Sovietic” (NCASF), înființat în 1933, fiind cel mai activ. Instituția edita o revistă ilustrată lunară „Soviet Russia Today”. NCASF era susținut de Partidul Comunist din SUA și a activat sub mai multe denumiri: „Prietenii Rusiei Sovietice”, „Prietenii Uniunii Sovietice”, „Consi-

⁴² Дарья Александрова Звягина, *Роль Россотрудничества в продуктах «Мягкой силы» Российской Федерации*, în „Грамота”, n. 3 (29), Moscova, 2013, p. 111-113.

⁴³ Татьяна Волоткина, Г. П. Мурашко, О. В. Наумов, А. Ф. Носкова, Т. В. Царевская, *Советский фактор в документах российской архив. Документы*, Vol. II (1944-1953), Том II (1944-1953), Moscova, РОССПАН, 2002, *passim*.

⁴⁴ Nigel Gould Davies, *op. cit.*, p. 193.

⁴⁵ Arhiva UNESCO, Publications, 1962, WS1161.127, „The USSR's Cultural Relations as a Means of Promoting Peace and Friendship between Nations”, f. 2-3.

⁴⁶ Arhiva CIA, document online „Soviet-sponsored Societies of Friendship and Cultural Relations”, <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp78-00915r000800190025-6>, f. 3 (accesat la 27.03.2019).

liul American pentru Relații Sovietice”. După 1945, au avut loc schimburi de materiale culturale și informații între ARLUS și NCASF, precum și între celelalte societăți de acest fel⁴⁷. Membrii Consiliului erau în mare parte profesioniști din diverse domenii, ce simpatizau socialismul și comunismul. Printre figurile-cheie ale acestei societăți au fost: filozoful socialist Corliss Lamound, fondatorul asociației, Ralf Barton Perry, profesor de filozofie la Universitatea Harvard, și Rockwell Kent⁴⁸, pictor și ilustrator american.

În Marea Britanie, în 1924, a fost fondată „Societatea pentru Relații Culturale între Commonwealth-ul Britanic și URSS”. Acest lucru a fost o consecință directă a restabilirii relațiilor diplomatice dintre Regatul Unit și Uniunea Sovietică. La înființare au participat numeroși intelectuali sovietici și britanici precum: scriitorul și criticul literar Edward Morgan Forster, cunoscutul economist Maynard Keynes, scriitorul rus Alexei Tolstoi, pictorul Konstantin Yuon și scriitoarea feministă Virginia Woolf. Asociația a organizat cursuri de limbă rusă, expoziții, excursii, susținea studenții britanici care plecau să studieze la Moscova, finanța schimburile între artiști, actori, scriitori și arhitecți. În 1946, reprezentanți ai acestei asociații au vizitat România și au avut întrevederi cu reprezentanții ARLUS. Într-o conferință publică despre istoria asociației engleze, britanicii au declarat că, în 1946, aveau un număr de peste 1.200.000 de membri și de trei ori mai mulți simpatizanți⁴⁹.

În Franța, în anii '30, s-a înființat asociația „Amis de l'URSS” (AUS), de la care s-au inspirat Amicii URSS din România în anii interbelici. Societatea făcea parte din organizațiile de masă care gravitau în jurul Partidului Comunist Francez⁵⁰. Asociația era tributară strategiilor PCF și Cominternului, organiza, în special, călătorii în Uniunea Sovietică, în cadrul cărora erau implicați diverși intelectuali de stânga. La începutul deceniului trei, vicepreședinte al acestei organizații era scriitorul român Panait Istrati⁵¹. După război, s-au reluat aceste călătorii devenite o tradiție, iar prima rută turistică între Franța și URSS s-a deschis, în 1955, prin intermediul croazierei Havre – Leningrad. Acest eveniment a fost marcat drept o reușită importantă a Asociației „Amis de l'URSS”⁵². În orașele mari, intelectualii au constituit filiale ale „France-URSS”, noua denumire folosită în perioada postbelică. Aceștia organizau cursuri de limbă și cultură rusă și editau cărți sovietice. Cei mai importanți membri erau: scriitorul

⁴⁷ ANIC, fond Asociația Română de Strângere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică, dosar nr. 26/1945, f. 10.

⁴⁸ Louis Nemzer, *The Soviet Friendship Societies*, în „The Public Opinion Quarterly”, vol. 13, nr. 2, 1949, p. 267.

⁴⁹ Conferința comandorului Young, membru în consiliul societății „Anglia-URSS”, în „Veac Nou”, anul III, nr. 2, 11 decembrie 1946, p. 2.

⁵⁰ Rachel Mazui, *Les Amis de l'URSS et le voyage en Union soviétique. La mise en scène d'une conversion (1933-1939)*, în „Politix”, vol. 5, nr. 18, 1992, p. 109.

⁵¹ Stelian Tănase, *Clienții lui Tanti Varvara*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2008, p. 86.

⁵² *Din munca asociațiilor de prietenie cu URSS*, în „Veac Nou”, anul XI, nr. 18, 6 mai 1955, p. 4.

Louis Aragon, actorul Pierre Blanchar, Marie Bell, Francis Jourdain, Charles Vildrac⁵³.

„Asociația de Prietenie Belgia-URSS” a fost înființată în 1935 de un grup de intelectuali din Bruxelles. Aceasta avea rolul „de a explica poporului belgian realizările Uniunii Sovietice din toate domeniile”. În 25 de ani de activitate, a publicat numeroase broșuri de popularizare, a proiectat filme, a editat reviste, a organizat vizite în URSS. După cel de-Al Doilea Război Mondial și-a schimbat denumirea în „Asociația de Prietenie Belgiano-Sovietică”, iar din 1947 a început să editeze revista „Voici l’URSS in de Wereld”⁵⁴.

În 1956, „Asociația Italia-URSS” a organizat la Roma un congres la care au participat peste 1.500 de invitați din alte țări. Din România a fost prezentă Ofelia Manole, vicepreședinte al ARLUS și șefa Secției de Cultură a CC al PMR. Profesorul și filozoful marxist Antonio Banfi a fost președintele Asociației italiene, care, cu ocazia Congresului, a prezentat realizările organizației italiene în cei 10 ani de activitate. Ca urmare a acestei adunări, au fost stabilite noi raporturi guvernamentale pentru dezvoltarea comerțului și relații culturale, constituindu-se un comitet internațional la propunerea lui Mihail Șolohov, pentru „o masă comună a scriitorilor lumii”. Giuseppe di Vittorio, important sindicalist italian, și Giuseppe Berti, care se numărau printre fondatorii PCI în 1921, au salutat participanții de la Congres⁵⁵. Asociația a editat revista „Italia-URSS”, în care erau prezentate acțiunile și realizările importante ale organizației.

După război, în Finlanda a fost creată „Asociația Finlanda-Uniunea Sovietică”. Fondatorul acestei societăți a fost Juho Kusti Paasikivi, cel care a devenit apoi și președinte al Finlandei (1946-1956). Asociația a editat revista ilustrată lunară „SNS-lehti” în limba finlandeză și revista „Kontakt” în limba suedeză⁵⁶, pentru a acoperi cele două țări.

VOKS a intermediat și a înființat asociații prietene în majoritatea statelor occidentale. Crescând astfel interacțiunile cu „lumea capitalistă”, exista posibilitatea ca cetățenii sovietici implicați în astfel de acțiuni să cunoască „realizările capitalismului” și să constate decăderea și inferioritatea URSS. Așa cum demonstrează analizele recente, liderii sovietici erau conștienți de faptul că sistemul lor nu poate garanta standarde înalte de viață ori libertățile fundamentale⁵⁷.

La 5 octombrie 1949, la Peking, într-un cadru festiv, a fost înființată „Asociația de Prietenie Chino-Sovietică”. La deschidere a fost prezentă o delegație sovietică în frunte cu scriitorii Alexandr Fadeev și Constantin Simonov.

⁵³ Franța și URSS, în „Veac Nou”, anul III, nr. 22, 17 mai 1946, p. 1.

⁵⁴ Din munca asociațiilor de prietenie cu URSS. Belgia, în „Veac Nou”, anul XI, nr. 18, 6 mai 1955, p. 4.

⁵⁵ Ofelia Manole, *La prietenii din Italia*, în „Veac Nou”, anul XII, nr. 1, 6 ianuarie 1956, p. 4.

⁵⁶ Din munca asociațiilor de prietenie cu URSS. Finlanda – Uniunea Sovietică, în „Veac Nou”, anul XI, nr. 18, 6 mai 1955, p. 4.

⁵⁷ Cadra Peterson McDaniel, *American-Soviet Cultural Diplomacy: The Bolshoi Ballets American Premiere*, London, Lexington Books, 2015, p. 6.

Societatea chineză edita o revistă lunară „Prietenia Chino-Sovietică”⁵⁸ și organiza manifestații de amploare în cinstea personalităților sovietice⁵⁹. După același format, în RPD Coreea funcționa „Asociația Coreeană pentru Strângerea Legăturilor Culturale cu URSS”. Aceasta, conform materialelor trimise ARLUS-ului în 1950, avea peste 1.500.000 de membri⁶⁰.

În 1947, s-a înființat în RDG „Asociația pentru studierea culturii sovietice”, iar în scurt timp numeroase filiale ale acesteia au fost deschise în diverse localități. Lozinca promovată de organizația germană a fost: „Tot poporul german trebuie să fie antrenat în acțiunea de studiere a culturii Uniunii Sovietice”. Cu prilejul adunării anuale din 1948, organizația și-a schimbat denumirea în „Asociația de Prietenie Germano-Sovietică”⁶¹. În mai 1950, conform rapoartelor ARLUS, aceasta număra peste 1.500.000 de membri. Organul central de presă al Asociației a fost „Friendspost”, ce apărea săptămânal cu un tiraj de 320.000 de exemplare, iar „Mitteilungen” a fost revista lunară ce aborda problemele organizației. Asociația est-germană a deținut o serie de biblioteci și cercuri de studii care cercetau metodele de aplicare a experienței sovietice în spațiul german⁶². Întregul plan de muncă al „Asociației de Prietenie Germano-Sovietică” era strâns legat de activitatea „Comitetului Permanent pentru Apărarea Păcii”, alături de care se alinia în „Lupta pentru pace”⁶³.

În 1945, în Republica Populară Polonă a fost înființată „Asociația de Strângerea Legăturilor cu URSS”. Asemeni ARLUS-ului românesc a fost o organizație de masă care înregistra o gamă largă de activități de promovare a imaginii Uniunii Sovietice: publica autori sovietici; organiza expoziții, caravane cinematografice, piese de teatru și concerte de muzică sovietică. Avea declarat un număr impresionant de membri și se prezenta ca deținătoarea a peste 21.000 de biblioteci⁶⁴.

La Sofia, președintele prezidiului Marii Adunări Naționale, Mincio Neicev, a fost numit totodată și președintele „Uniunii Asociațiilor pentru Prietenia Bulgaro-Sovietică”⁶⁵. Aceasta, conform rapoartelor oficiale, avea în 1950 câte o filială aproape în toate satele cu mai mult de 500 de locuitori. Organul central al Asociației a fost „Unitatea Bulgaro-Sovietică”. În anul 1950, organizația își concentra o bună parte din activități în regiunile de frontieră cu Iugoslavia și în

⁵⁸ *Ibidem*, p. 4.

⁵⁹ *Prietenii URSS – Prietenii păcii*, în „Veac Nou”, anul VI, nr. 5, 20 ianuarie 1950, p. 6.

⁶⁰ ANIC, fond Asociația Română de Strângere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică, dosar nr. 26/1945, f. 1.

⁶¹ Gertrud Saase, *Asociația pentru prietenia Germano-Sovietică „Luptă pentru pace”*, în „Veac Nou”, anul VI, nr. 28, 30 iunie 1950, p. 6.

⁶² ANIC, fond Asociația Română de Strângere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică, dosar nr. 26/1945, f. 6-7.

⁶³ *Prietenii URSS – Prietenii păcii*, în „Veac Nou”, anul VI, nr. 14, 24 martie 1950, p. 6.

⁶⁴ ANIC, fond Asociația Română de Strângere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică, dosar nr. 26/1945, f. 8.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 6.

cele cu populație majoritară turcă, motivul invocat fiind „nimicirea elementelor dușmănoase”⁶⁶.

„Asociația de Prietenie Cehoslovaco-Sovietică” cuprindea ramurile celor două asociații, cehă și slovacă, unite la Bratislava, la 22 mai 1949. Organul principal de presă a fost „Svet-Sovetu”, alături de care erau publicate revistele „Praha-Moskva”, „Să cunoaștem URSS”, „Prietenul URSS”⁶⁷. Un aspect specific al „luptei pentru pace” duse de această asociație a fost campania de popularizare a politicii externe sovietice, ocazie cu care s-au ținut numeroase conferințe și a fost deschisă expoziția „URSS – prietena și sora noastră”⁶⁸.

„Asociația Maghiaro-Sovietică” avea drept organ central ziarul „Uj Vilag”⁶⁹ („Lumea Nouă”). Aproape în fiecare instituție, în fabrici și uzine aceasta a organizat un cerc pentru studierea și aplicarea experienței sovietice. „Asociația Maghiaro-Sovietică” a fost adesea invocată drept exemplu pentru ARLUS în organizarea cursurilor populare de limbă rusă, a cercurilor de studii și în implementarea metodelor sovietice în industrie sau popularizarea cărții sovietice⁷⁰.

Făcând o trecere în revistă a acestor societăți, am observat că aveau roluri și practici similare cu ARLUS-ul din România, în special, organizațiile din republicile populare din estul Europei. Nu putem cuantifica amploarea fiecărei mișcări în parte, iar o comparație între acestea ar fi încă prematură, întrucât nu există studii de caz ample și documentate. În cazul românesc, ARLUS (considerată filială VOKS) a căpătat prestanță, anvergură și influență datorită personalităților culturale, profesorilor și oamenilor politici care s-au alăturat organizației, fie pentru avantaje personale, fie din simpatie față de cultura sovietică. Practicile și activitățile tuturor asociațiilor de prietenie au fost asemănătoare, atât din punctul de vedere al tematicilor abordate, cât și al acțiunilor desfășurate. De exemplu, tema luptei pentru pace a căpătat amploare spre sfârșitul anilor '40 în toate regiunile unde activau asociații de prietenie cu URSS. Fiecare dintre asociațiile prietene Uniunii Sovietice a organizat biblioteci, cursuri populare de limbă rusă sau a marcat fastuos „ziua ori luna prieteniei cu URSS”.

Cum acționa VOKS?

VOKS din Moscova coordona direct asociațiile similare, finanța diverse activități, oferea suport informațional și juridic, trimitea materiale și diverși reprezentanți în teritoriu, care aveau rolul de consilieri în diverse domenii. În România, a existat un reprezentant permanent al VOKS pe lângă Ambasada URSS la

⁶⁶ *Ibidem*, f. 5.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 2.

⁶⁸ *Prietenii URSS – Prietenii păcii. R. Cehoslovacă*, în „Veac Nou”, anul VI, nr. 7, 3 februarie 1950, p. 6.

⁶⁹ ANIC, fond Asociația Română de Strângere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică, dosar nr. 26/1945, f. 3.

⁷⁰ *Din experiența „Asociației de Prietenie Maghiaro-Sovietice”*, în „Buletinul ARLUS”, anul IX, ianuarie 1953, p. 30.

București (primul a fost Sava Danglov, urmat în anii '50 de I. A. Maksimovskii⁷¹, apoi de Dimitrii E. Belov⁷² și E. Tihonov). Trimișii VOKS au demarat activități culturale⁷³, au organizat și urmărit schimburile artistice româno-sovietice. Reprezentantii VOKS în România aveau sarcina de a stabili legături cu instituțiile culturale, cu diferite asociații, redacții din presa scrisă, radio și TV, pentru punerea în aplicare a obiectivelor VOKS în țările de democrație populară, și anume propagarea experienței sovietice și consolidarea prieteniei cu URSS⁷⁴.

I. Maksimovskii, în calitate de reprezentant al VOKS, avea acces direct la mai multe personalități, instituții ori asociații culturale din România⁷⁵. Într-o discuție cu secretarul pe propagandă și cultură, Iosif Chișinevski, aceștia au convenit să extindă evenimentele dedicate săptămânii prieteniei româno-sovietice la luna prieteniei româno-sovietice, după exemplul vecin, dat de bulgari⁷⁶. Trimisul VOKS la București, Maksimovskii, menținea legătura cu Direcția operelor de stat din România pentru care încerca să facă rost de materiale pentru punerea în scenă a operelor rusești/sovietice. Pe scenele teatrelor de operă se jucau piese traduse ori inspirate din cultura rusă și sovietică: „Ivan Susanin”, „Cneazul Igor” „Evghenii Oneghin”, „Șeherezada” „Rusalka” „Donul liniștit”, „Cenușăreasa”, „Macul Roșu”, „Gayane”, „Doctor Aibolit”, „11 necunoscuți” etc.⁷⁷.

Din planul de muncă al reprezentantului VOKS în RPR pentru 1955 (E. Tihonov), observăm că acesta avea o serie largă de atribuții. Trimișii VOKS urmăreau activitatea ARLUS, alegerile interne și raportau despre acestea. Mergeau în teritoriu pentru consfătuire cu membrii organizațiilor ARLUS. Scriau referințe despre principale expoziții și muzee inaugurate în țară. Urmăreau activitatea Institutului de Studii Româno-Sovietice. Urmăreau spectacolele teatrelor din stagiunile anuale și întocmeau rapoarte cu observații și date statistice. Se documentau cu privire la proiectele cinematografice care aveau loc în studiourile din București. Pregăteau periodic biografii ale scriitorilor, pictorilor, compozitorilor, oamenilor de știință din România. Informau centrala VOKS despre noile apariții literare, cinematografice, teatrale, muzicale. Aveau întâlniri periodice

⁷¹ GARF, fond 5283, opis 22, dosar 284, f. 39.

⁷² Dimitrii Evghenievici Belov a fost trimisul VOKS în România între anii 1951 și 1954, unde l-a precedat pe I. A. Maksimovskii. S-a născut la 1910, în regiunea Vologda. Muncitor de origine rusă, a fost membru în PC(b)US din 1932. În perioada 1928-1935, a muncit în calitate de strungar și tehnician în Leningrad, a urmat studiile la Leningradkii Korablestroitel'nii Institut, devenind inginer-constructor de nave. Între 1936 și 1938, a fost inginer-constructor la Uzina nr. 201 din Sevastopol, iar apoi a fost angajat al Ministerului Comerțului Exterior din URSS. În 1946, fără să cunoască limbi străine, a fost trimis cu afaceri în România, pe lângă Ambasada URSS. La misiunea comercială din România s-a ocupat de marfa de la Mejknig, a distribuit și vândut carte sovietică la București, iar din 1951 a fost numit reprezentant al VOKS și se ocupa de relațiile culturale (GARF, fond 5283, opis 28, dosar 92, f. 2-12).

⁷³ AMAE, fond URSS/Problema 214, dosar 1952, vol. II, nepaginat.

⁷⁴ RGASPI, fond 5, opis 22, dosar 177, f. 82.

⁷⁵ GARF, fond 5283, opis 22, dosar 158, f. 75.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 56.

⁷⁷ *Ibidem*, opis 17, dosar 374, f. 121.

cu scriitorii, compozitorii, conducătorii ARLUS, reprezentanții instituțiilor de cultură. Învățau limba română și anual susțineau examene la această disciplină⁷⁸.

Implicarea VOKS s-a desfășurat pe toate fronturile. Personalul Ambasadei sovietice la București a înaintat propuneri pentru definirea structurii ARLUS și stabilirea activităților⁷⁹. La 7 ianuarie 1948, Serghei Kaftaradze l-a informat pe președintele VOKS, Kemenov, despre faptul că citise în presa română („Semnalul” din 24 decembrie 1947) un interviu cu președintele Institutului Francez din București, în care acesta descria planurile instituției pe care o conducea. Kaftaradze a solicitat suport din partea VOKS pentru a contracara impactul propagandei franceze. Ajutorul a constat în trimiterea profesorilor sovietici pentru Institutul de Studii Româno-Sovietice⁸⁰. Serghei Kaftaradze nu s-a pronunțat atunci vizavi de măsurile punitive care aveau să fie luate împotriva Institutului Francez, închis în acel an de către autoritățile românești.

VOKS, alături de Comitetul pentru artă, invita activiștii culturali sau personalități din domeniul artei în tururi organizate prin URSS⁸¹. Totodată susținea logistic și informațional proiectele culturale și de propagandă. Gazetarii de la „Lupta Moldovei” din Iași au fost întrebați de Comitetul Cinematografic de pe lângă Consiliul de Miniștri dacă pot realiza un scenariu cinematografic despre război și evenimentele care au precedat ziua de 23 august, cu referire la evenimentele din Iași și din regiunea înconjurătoare în perioada februarie-martie 1944. Materiale documentare cu privire la armata germană, armata română și sovietică nefiind accesibile, ziaristii au apelat la VOKS prin intermediul Consulatului Sovietic de la Iași. Scenariștii au solicitat să li se pună la dispoziție fotografii, materiale documentare, precum ordinul de zi dat de Stalin prin care anunța eliberarea Iașului, dar și date cu privire la arsenalul militar utilizat⁸².

Lista de materiale propagandistice despre URSS trimise de VOKS asociațiilor de prietenie și relații culturale cu URSS în 1949⁸³ și 1950⁸⁴

Ca principal instrument de propagandă culturală externă, VOKS a avut propria contribuție la realizarea dorinței lui Stalin de „impunere a sistemului social – sovietic – acolo unde ajungea Armata Roșie”⁸⁵. Acest fapt s-a realizat prin „proiectarea” în exterior a culturii și a sistemului de valori de tip sovietic.

⁷⁸ *Ibidem*, opis 22, dosar 546, f. 39.

⁷⁹ *Ibidem*, dosar 158, f. 169.

⁸⁰ *Ibidem*, dosar 102, f. 1.

⁸¹ Din planul de muncă VOKS pentru anul 1950, Societatea se asigura că va spori schimburile de delegații atât cu țările de democrație populară, cât și cu celelalte state unde existau filiale ale Asociației (RGASPI, fond 5, opis 22, dosar 177, f. 6).

⁸² GARF, fond 5283, op. 17, dosar 374, f. 98-99.

⁸³ RGASPI, fond 5, opis 22, dosar 3, f. 35.

⁸⁴ *Ibidem*, dosar 177, f. 23.

⁸⁵ Stalin în convorbirile sale cu Tito și-a exprimat această idee referitoare la trăsătura esențială a războiului care se purta pe mai multe fronturi (Milovan Djilas, *Întâlniri cu Stalin*, traducere și postfață de Dorin Grămulescu, Craiova, Editura Europa, p. 74-75).

În România, procesul de sovietizare a fost controlat și aplicat de către conducerea Partidului Comunist în conformitate cu instrucțiunile primite de la Moscova prin ambasadă, trimiși speciali, agenți sub acoperire sau prin contacte directe cu Kremlinul. Dar care erau acțiunile concrete de propagandă culturală prin care se dorea schimbarea conștiinței maselor populare?

Tabelul 1

Țara	Anul	Cărți	Reviste	Ziare	Note muzicale	Viniluri mari	Postere	Diapozitive și diafilme	Filme TV	Filme și micro-filme foto
Albania	1949	4.502	1.277	495	785	582	1.399	44	15	–
	1950	4.000	1.536	544	300	500	200	50	5	2
Bulgaria	1949	8.336	2.984	1.048	688	780	2.598	63	1	–
	1950	7.000	2.877	998	600	500	1.000	100	5	2
Ungaria	1949	13.810	836	180	1.956	800	2.672	138	1	–
	1950	5.000	1.575	550	600	400	1.000	100	5	2
Polonia	1949	9.373	3.074	1.497	2.102	635	3.657	90	3	–
	1950	7.000	3.920	1.600	500	600	1.000	100	5	–
România	1949	7.959	3.646	950	604	307	2.911	78	12	–
	1950	6.000	3.620	1.150	600	600	1.000	100	5	2
Cehoslovacia	1949	8.440	3.277	1.274	1.412	943	2.814	142	3	–
	1950	5.000	1.180	2.515	500	800	1.000	100	5	–
Iugoslavia	1949	3.928	2.636	1.090	419	992	871	40	2	–
	1950	4.000	341	977	200	200	300	50	5	–

VOKS a trimis permanent în România, către ARLUS, materiale, cărți, broșuri, reviste pentru eventuale traduceri, cu scopul de a populariza articolele despre „înfloritoarea URSS”. Astfel, în noiembrie 1948, membrii Asociației au primit următoarele materiale: literatură în limba rusă, *URSS – Straja păcii și apărării lumii*, de A. Vișinski; *Fiodor Petrovici Litke – remarcabil călător și învățat rus*, de B. P. Arlov; *Uniunea Sovietică – forța călăuză a lagărului democratic*, de I. Lenin; *Despre lucrarea lui Stalin „Anarhie ori socialism?”*, de B. P. Arlov; *Critica și autocritica – modele de dezvoltare a societății sovietice*, de M. Leonov; *Iubire, căsătorie și familie în societatea socialistă*, de V. Kolbanovskaia etc. Pentru cercurile și propaganda ARLUS au fost trimise articolele: *Despre Ucraina sovietică*; *Grigorii Șaric – lucrător la uzina kieveană „Arsenal”, deputat în Înalțul Soviet al RSSU* etc. Pentru pedagogii cursurilor de limbă și literatură rusă, ARLUS primea programe și cursuri speciale⁸⁶.

VOKS făcea lunar schimb de materiale documentare cu filialele din celelalte țări și acționa prin intermediul ambasadelor, legațiilor și atașatilor culturali din străinătate. De asemenea, ARLUS-ul românesc făcea schimb de infor-

⁸⁶ ANIC, fond Asociația Română de Strângere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică, dosar 61/1947-1948, f. 6-7.

mații cu asociațiile similare din străinătate, în documente figurând, în special, cele din: Polonia (Asociația „Towar-ystwo Pezjani Posko-Rodzieckiej Zarzad Głowny”); Ungaria (Asociația „Magyar Szoviet Muvelodesi Tarasasag”); Belgia („Les Amitiés Belgo-Sovietique”); Italia („Associazione Italiana Per i Raporti Culturali con l’Unione Sovietica”); Norvegia („Norsk-Sovjetrussisk Sarband Radhusgata”); Statele Unite (ARCA: „The American-Russian Cultural Association”); Cehoslovacia („Spolecnost pro Kulturnii Horpodarske Styki-SSSR”); Marea Britanie („The British Soviet Society”; „The Society for Cultural Relation Between Peoples of the British Commonwealth and the USSR” și „The Scottish-USSR Society”) și cu asociațiile similare din Franța, Luxemburg, Bulgaria, Finlanda, Suedia, Danemarca, Irlanda, Olanda, Iugoslavia, Albania, Elveția, Egipt, Argentina⁸⁷.

VOKS susținea în RPR un centru de documentare, Institutul de Studii Româno-Sovietice, unde cercetau o serie de activiști, propagandiști sau jurnaliști. La centru erau dezbătute o serie de probleme, în special, cele despre concepția sovietică asupra rolului culturii în societate: „Atitudinea artistului și a omului de știință sovietic față de muncă”; „Literatura occidentală contemporană văzută de criticii sovietici”; „Cine vrea război și cine luptă pentru pace”; „Problema naționalităților în URSS” etc.⁸⁸. La centrul de documentare se mai organizau cursuri despre istoria URSS.

VOKS, ARLUS și prietenia româno-sovietică

În 1948, conducerea VOKS a fost invitată la festivitățile „Săptămânii Prieteniei Româno-Sovietice” și la cel de-al II-lea Congres General ARLUS. În textul invitației, vicepreședintele Asociației, Nicolae Popescu-Doreanu, și secretarul general Constantin Papadopol-Calimah au scris:

Suntem convinși că strânsa colaborare dintre VOKS și ARLUS va fi din ce în ce mai rodnică în bune rezultate pentru adâncirea relațiilor de strânsă și sinceră prietenie între poporul român și popoarele sovietice⁸⁹.

Între 29 și 31 ianuarie 1948, a avut loc la București Conferința Generală ARLUS. Aceasta s-a desfășurat în sala Fundației Universitare și erau prezenți reprezentanții asociațiilor de prietenie româno-bulgare, româno-iugoslave, româno-maghiare, româno-polone⁹⁰. În raportul cu privire la activitățile culturale, secrete-

⁸⁷ *Ibidem*, dosar 60/1947-1948, f. 3-57.

⁸⁸ A. Boeșteanu, *Considerațiuni generale asupra activității Centrului de Documentare ARLUS pe lunile ianuarie, februarie, martie 1948*, în „Buletinul ARLUS”, anul IV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1948, p. 11.

⁸⁹ ANIC, fond Asociația Română de Strângere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică, dosar 61/1947-1948, f. 16.

⁹⁰ *Conferința Generală ARLUS*, în „Buletinul ARLUS”, anul IV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1948, p. 5.

tarul general Constantin Papadopol-Calimah a declarat că, pe parcursul anului anterior, s-au primit de la VOKS și s-au tradus 42 de titluri de carte ce au fost difuzate către toate localitățile. S-au organizat în București expozițiile: „Tineretul Sovietic” la Sala Royal, „Cultura pentru popor în URSS” la Sala Dalles, „Cartea Sovietică” de asemenea la Sala Dalles, iar alte 27 de expoziții în provincie, la Casele Prieteniei Româno-Sovietice din diverse localități⁹¹.

La evenimentele dedicate prieteniei cu URSS, din noiembrie 1948, au fost programate o serie de întruniri⁹². Au venit la București numeroși invitați din URSS, din țările socialiste, dar și reprezentanți ai asociațiilor de prietenie din Franța, Marea Britanie, Belgia, Finlanda, India, Italia, Elveția, Scoția. Aceștia erau membri intelectuali ai partidelor comuniste, informatori sau membri Cominform. Din partea VOKS au fost prezenți Vladimir Iacovlev (vicepreședinte), Maria Macarova (economist), scriitorul V. Kojevenicov și membrii Comitetului Tineretului Sovietic Antifascist, Gh. Fominov și V. Levințov⁹³. De asemenea, a fost prezent și Serghei Kavtaradze, ambasador al Uniunii Sovietice în RPR, și Nikolai Scaciko, președinte UOKS (Societatea Ucraineană pentru Relațiile Culturale cu Străinătatea). Aceștia au fost întâmpinați la București de toată conducerea PMR: Gh. Gheorghiu-Dej, Petru Groza, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Lothar Rădăceanu, Iosif Chișinevschi, Alexandru Moghioroș, Emil Bodnăraș, Miron Constantinescu, Constantin Pârvulescu, Mihail Sadoveanu, Traian Săvulescu, Gheorghe Apostol, Leonte Răutu⁹⁴. Vicepreședintele VOKS a transmis un cuvânt de salut României din partea sovieticilor, în care menționa:

Oamenii sovietici urmăresc cum pas cu pas, pe baze democratice noi, renaște patria voastră minunată și însoțită, se creează baze solide pentru dezvoltarea culturii și îmbunătățirea nivelului de trai [...]. Noi știm că poporul vostru, care-și prețuiește atât de mult libertatea dobândită și independența națională, a înlăturat cu demnitate rețeaua aurită a Planului Marshall și își lecuiește cu forțe proprii, în mod fericit, rănilor războiului, refăcându-și economia națională.

Discursul său a fost aclamat de către participanți⁹⁵. La același congres, directorul Propagandei și Agitației din PMR, membru al CC al PMR, Leonte Răutu, a prezentat o amplă expunere despre „Realizările istorice ale regimului sovietic” în contrapondere cu „regresul regimului american”⁹⁶.

⁹¹ Constantin Papadopol-Calimah, *Raportul activității culturale*, în „Buletinul ARLUS”, anul IV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1948, p. 5.

⁹² ANIC, fond Asociația Română de Strângere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică, dosar 75/1948, f. 143.

⁹³ *Raport asupra Congresului General ARLUS*, în „Buletinul ARLUS”, anul IV, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1948, p. 4.

⁹⁴ *Al doilea Congres General ARLUS. Dare de seamă*, în „Buletinul ARLUS”, anul IV, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1948, p. 7.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 12.

⁹⁶ Leonte Răutu, *Realizările istorice ale regimului sovietic*, în „Buletinul ARLUS”, anul IV, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1948, p. 17.

Scopul oficial al vizitei delegației sovietice a fost declarat chiar de Vladimir Iacovlev, din conducerea VOKS. Acesta a relatat că delegația sosită de la Moscova intenționa să împărtășească experiența sovietică în domeniul dezvoltării științei și culturii, în schimbul cunoașterii succeselor dobândite de RPR⁹⁷. În delegație se mai regăseau medici, economiști, scriitori, compozitori, colaboratori VOKS, unii dintre aceștia, agenți de informații ai KGB⁹⁸.

Totodată, la cel de-al doilea Congres General s-a adoptat o rezoluție prin care ARLUS se angaja în continuare să promoveze „cunoașterea experienței sovietice pe plan economic, politic și cultural, spulberând orice încercare de calomniere a vecinului de la răsărit”. Experiența de peste treizeci de ani a socialismului sovietic constituia, conform discursului oficial, „un izvor nesecat de învățătură pentru poporul român, ca și pentru toate popoarele dornice să-și construiască un viitor mai bun”⁹⁹.

Congresul ARLUS a trimis o telegramă către Adunarea Generală a ONU, precum au făcut toate organizațiile similare care „luptau la unison pentru pace”. Prin telegrama menționată, cele 12.000 de filiale ARLUS din țară, cu peste 1,5 milioane de membri, condamnau în unanimitate „tendențele imperialiste” ale ONU, pledau pentru interzicerea bombei atomice și reducerea înarmărilor, pentru menținerea păcii alături de popoarele sovietice¹⁰⁰.

„Săptămâna Prieteniei Româno-Sovietice” (1-7 noiembrie 1948) a fost considerată cea mai importantă festivitate ARLUS, iar impactul ei trebuia să devină vizibil în societate. Astfel, au fost organizate o serie de manifestări în toată țara, în fiecare localitate, școală, universitate, bibliotecă, fabrică sau asociație. Începând cu lideri precum Gheorghiu-Dej și Ana Pauker, până la membrii PMR din satul Ciorogârla, trebuiau să se implice în organizarea festivităților și antrenarea maselor.

Drept exemplu, enumerăm câteva dintre manifestările care au avut loc în cadrul „Săptămânii Prieteniei Româno-Sovietice” din 1948 (care din 1949 a devenit „Luna Prieteniei Româno-Sovietice”, considerându-se că o săptămână nu era suficientă pentru marcarea evenimentelor „strânsei prietenii dintre cele două popoare”): la Sala Dalles a fost amenajată expoziția „Prietenia Româno-Sovietică” la care ministrul de Externe, Ana Pauker, a vorbit despre „Temeiurile de nezdruincinat ale prieteniei româno-sovietice”; la sala mare a Confederației Generale a Muncii a funcționat expoziția „Aspecte din viața și lupta tineretului sovietic”, organizată de Federația Națională a Tineretului Democrat din România; la „Casa Prieteniei” s-a desfășurat conferința lui Iosif Chișinevski „Experiența

⁹⁷ *Delegații din URSS în Săptămâna Prieteniei Româno-Sovietice*, în „Veac Nou”, s.n., nr. 19, noiembrie 1948, p. 8-9.

⁹⁸ Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni. Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, trad. de Camelia Diaconescu, București, RAO, 2011.

⁹⁹ *Rezoluția Congresului*, în „Buletinul ARLUS”, anul IV, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1948, p. 20.

¹⁰⁰ *Telegrama către ONU*, în „Buletinul ARLUS”, anul IV, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1948, p. 20-21.

istorică universală a popoarelor sovietice și însemnătatea ei pentru dezvoltarea Republicii Populare Române”; o altă expoziție a avut tema „31 de ani de putere sovietică”, în deschiderea căreia au vorbit Constantin Parhon, președintele Marii Adunări Naționale, și colonelul Krâlivețki, din Armata Sovietică; Petru Groza a marcat inaugurarea Muzeului Româno-Rus; la Magazinul Stadion s-a deschis expoziția „Sportul Sovietic”; la uzinele „23 August”, a conferențiat ministrul Vasile Luca pe tema „URSS a deschis, croiește și indică drumul spre socialism tuturor popoarelor”; la sala ARO a avut loc festivalul de gală dat de artiștii sovietici Clavdia Șapovalova (solistă), P. G. Lisițian (solist, artist al poporului din RSS Armeană), Galina Barinova (violinistă), Tatiana Kravscenco (solistă a Filarmonicii de Stat din Moscova), Suzana Sveaghina și Constantin Richter (membri ai trupei de Balet a Teatrului Mare din Moscova), Alexandru Dediuhin (pianist) etc.; la sala de festivități a Uniunii Populare Maghiare, ministrul adjunct al Naționalităților a vorbit despre „Însemnătatea Marii Revoluții din Octombrie pentru naționalitățile din URSS”; la sediul ARLUS (str. Ion Ghica 5-7) avea loc inaugurarea Bibliotecii ARLUS, de către academicianul Alexandru Toma și scriitorul sovietic Vadim Kojevnicov¹⁰¹, redactor la „Pravda”; la 7 noiembrie, în Piața Victoriei s-a desfășurat un „Mare miting popular în cinstea celei de-a XXXI-a aniversări a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917”; la aceeași dată, a avut loc deschiderea „Expoziției de colaborare economică româno-sovietică”¹⁰².

La final de an, în ziua de 5 decembrie, se aniversa „Ziua Constituției Staliniste”, în cadrul căreia, în discursul oficial, se miza pe deosebirile „fundamentale” dintre constituția sovietică și constituțiile „burgheze”, pe drepturile cetățenilor sovietici la învățătură, la muncă, odihnă, pe grija statului sovietic pentru mamă și copil¹⁰³.

Tot în 1948, la 27 martie, a avut loc vizita secretarului Asociației din India pentru prietenia cu URSS, Ramkrishna Jambhekar, și a soției sale. În prealabil, aceștia vizitaseră asociațiile similare din Anglia, Cehoslovacia, Iugoslavia și Bulgaria. Scopul vizitei lor, atât în RPR, cât și în celelalte țări, era de a „învăța” din experiența statelor europene. Oaspeții au fost primiți în audiență la Ana Pauker, ministru al Afacerilor Externe, și la Gheorghe Apostol, președintele Confederației Generale a Muncii. Oaspeții din India au vizitat Institutul de Studii Româno-Sovietic, Editura Cartea Rusă, Centrul de documentare ARLUS, Institutul Român de Folclor. Ramkrishna Jambhekar și soția au plecat din România după o săptămână, în 3 aprilie, îndreptându-se către Moscova, unde erau așteptați de către reprezentanții VOKS¹⁰⁴.

¹⁰¹ Alți oaspeți sosiți în capitală pentru congresul ARLUS, în „Universul”, nr. 254, 31 octombrie 1948, p. 1.

¹⁰² Cele mai importante manifestări din Săptămâna Prieteniei Româno-Sovietice, în „Veac Nou”, s.n., nr. 19, noiembrie 1948, p. 12-13.

¹⁰³ 5 decembrie Ziua Constituției Staliniste, în „Veac Nou”, s.n., nr. 19, noiembrie 1948, p. 16-17.

¹⁰⁴ Constantin Papadopol-Calimah, *Vizita unor delegați indieni la ARLUS*, în „Buletinul ARLUS”, anul IV, nr. 3-4, martie-aprilie 1948, p. 5.

VOKS a intermediat dialogul pentru elevii din școlile românești care mențineau contacte și corespondau cu elevii școlilor din URSS, făceau schimburi de impresii și cărți poștale, colecții de timbre pentru cercurile filatelice¹⁰⁵. O altă organizație de masă, AGIR – Asociația Generală a Inginerilor din România, solicita VOKS-ului să intermedieze colaborarea cu tehnicienii sovietici. AGIR-ul publica o serie de reviste de specialitate precum: „Construcții”, „Metalul”, „Electricitate”, „Petrol”, „Mine”, „Chimie”, „Textile”, „Viața Agricolă”, „Revista Pădurilor”. De asemenea, mențineau rubrica „Tehnica și tehnicienii” care apărea în fiecare joi în ziarul „Universul”¹⁰⁶.

Constantin Parhon, în calitate de președinte al ARLUS, ca specialist în endocrinologie și profesor, primea o serie de scrisori prin care i se cereau anumite medicamente ce se găseau doar la Moscova; ulterior, Parhon trimitea cererile către Ambasada română din URSS pentru obținerea medicamentelor necesare¹⁰⁷. De la VOKS se obțineau și informații referitoare la dezvoltarea industriei miniere și a metodelor raționale de exploatare a zăcămintelor¹⁰⁸. A existat un permanent schimb de publicații între cele două asociații partenere.

Concluzii

În anii postbelici, în „strategia” politicii culturale externe sovietice, o importanță distinctă o aveau contactele culturale, utilizate în consolidarea controlului sovietic în Europa de Est. În aceeași perioadă s-a înregistrat și o largă deschidere pe linie culturală a Uniunii Sovietice către Orient și către regimurile comuniste și naționaliste din India, China și Orientul Mijlociu¹⁰⁹. Țările din lumea a treia au oferit un teren fertil pentru propaganda culturală sovietică. Constatăm însă o diferență evidentă între strategia poststalinistă și cea anterioară anului 1953. Decidenții au observat că apelul la naționalism și antiamericanism crea diverse probleme politice interne în țările respective. Hrușciiov a încercat să curteze nu doar „muncitorii și țăranii” din țările subdezvoltate, ci și elementele „progresiste” din toate grupurile sociale, acesta fiind unul dintre factorii care au marcat „dezghețul” în politica externă sovietică¹¹⁰.

VOKS a finanțat sute de delegații ce au călătorit în și din Uniunea Sovietică. Până în 1954, organizația a cheltuit sume exorbitante pentru transportarea acestor delegații. Persoanele care călătoreau în URSS ca membri ai delegațiilor erau atent aleși de reprezentanții locali ai VOKS (atașații misiunilor diplomatice). Delegații erau instruiți asupra diferitelor aspecte ale vieții sovietice pe care

¹⁰⁵ ANIC, fond Asociația Română de Strângere a Legăturilor cu Uniunea Sovietică, dosar 75/1948, f. 22-23.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 25.

¹⁰⁷ *Ibidem*, dosar 60/1947-1948 (Corespondența primită și trimisă legațiilor și ambasadelor), f. 137.

¹⁰⁸ *Ibidem*, dosar 61/1947-1948 (corespondența cu VOKS privitoare la schimburi culturale cu URSS), f. 42-43.

¹⁰⁹ Nigel Gould Davies, *op. cit.*, p. 208.

¹¹⁰ Frederick C. Barghoorn, *Soviet Cultural Diplomacy Since Stalin...*, p. 44.

trebuiau să le observe și să le raporteze la întoarcerea în țară. Mii de delegați, în fiecare an, au fost implicați din plin în proiectele propagandei sovietice, finanțate generos de Kremlin¹¹¹. Asociațiile de prietenie și relații culturale au oferit cadrul instituțional și infrastructura necesară serviciilor de informații sovietice pentru a colecta informații de interes pentru economia și politica sovietică.

Ideologia politică a acaparat treptat sferele culturale și relațiile umane, influențând raportul dintre politică și societate. Regimul comunist a investit foarte mult în crearea unei infrastructuri culturale care să servească scopurilor politice. Schimbările și comunicarea culturală cu Estul s-au lansat forțat, în detrimentul relațiilor cu Vestul, unde au fost impuse constrângeri serioase. În perioada în care politica internă și externă a României nu putea fi negociată și se conforma doar liniilor impuse de Moscova, lucrurile nu puteau sta altfel în domeniul culturii, Uniunea Sovietică stabilind liniile principale de acțiune și temele centrale ale discursului politic, iar România acceptându-le și aplicându-le. Mai mult, după 1948, guvernării și-au asumat un autocolonialism cultural, în care strategiile de sovietizare hotărâte la Kremlin au fost întâmpinate cu docilitate de liderii politici din România. În esență, până în anii dezechetului, URSS a încercat prin propaganda culturală să arate umanismul unui model de societate pe care îl impusese, de fapt, cu forța.

The All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries and Soviet Cultural Propaganda in Romania (1945-1965)

(Abstract)

Keywords: VOKS, cultural propaganda, Romanian-Soviet relations, Sovietization, Eastern Europe, Soviet foreign policy, cultural exchanges, Post-war period.

This study examines the influence of the All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries (VOKS) in promoting Soviet cultural propaganda in Romania between 1945 and 1965. The paper highlights its crucial role in strengthening Soviet influence in Eastern Europe. In Romania, VOKS closely collaborated with the Romanian Association for Strengthening Ties with the Soviet Union (ARLUS), which functioned as a branch of VOKS. VOKS activities in Romania included the distribution of literature and propaganda materials, the support of Russian language courses, and the organization of exhibitions glorifying Soviet achievements. Additionally, translations of Soviet literary and scientific works were supported. These activities aimed at changing the Romanian population's perception of the USSR and aligning it with the Soviet values. In the post-war period, the Soviet Union's foreign cultural policy became a useful tool for consolidating its influence in Eastern Europe. VOKS and similar organizations were involved in sending delegations to the USSR, supervising cultural exchanges, and promoting propaganda activities designed to project a positive image of the USSR. Special emphasis was placed on mobilizing intellectuals and stimulating their support for the communist regimes, using culture as a vehicle for political influence.

¹¹¹ Arhiva CIA, document online *Soviet-sponsored Societies of Friendship and Cultural Relations*, <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp78-00915r000800190025-6>, f. 4 (accesat la 27.03.2019).

În COLECȚIA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL” IAȘI
au mai apărut:

Frământările modernității: discursuri, oameni, instituții

MARIUS CHELCU ♦ DORIN DOBRINCU

(editori)

Lucrările Conferinței Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”

Ediția I, 2019

Frânturi din trecut: putere, societate, diplomatie

MARIUS CHELCU ♦ DORIN DOBRINCU

(editori)

Lucrările Conferinței Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”

Edițiile II-III, 2021-2022